

מקרא בפשוטו

והוא

מקרא מפורש ושום שכל

ומשם יפרד וזהה לשלשה ראשים.

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ט

הראש השלישי

החכרת האחת

דבריו נבואה.

אמרתים מתוך כתבי הקדש בלי משא פני הקדש וכמי שאינו נוגע בדבריו

אני

שכתי בן יום טוב אבן בודר.

מי שהאמת אתו הוא הרבים, ואפילו הוא לבדו.
(אבן מסעוד.)

ברלין.

מ. שפפ עלויער'ס בוכהאנדלונג.

תרס"א.

Mikrâ ki-Pheschutô

(Die Schrift nach ihrem Wortlaut).

Scholien und kritische Bemerkungen

zu den

heiligen Schriften der Hebräer.

Dritter Theil

Die Propheten.

Von

Arnold B. Ehrlich.

من كان معه اتحاف فهو الجماعة
وإن كان وحده .

(Ibn Mas'ud.)

Berlin.

M. Poppelauer's Buchhandlung.

1901.

הקדמה.

משפט ספרי זה ומעשהו והדברים אשר שמתי לי לחוק בקרבי אל המלאכה הזאת הלא נודעים הם למדי לכל אשר קראו שני חלקיו הראשונים והקדמותם. על כן יהיו הפעם דברי מעטים.

בתחלה אמרתי לחלק הספר כלו לשלשה, בחלקה אשר לכתבי הקדש מימי קדם, תורה נביאים וכתובים. ואחרי כן, בראותי שדברי החלק השני רבים מהיות אחד, שכתתי וחלקתי את החלק ההוא לשנים, והיו נביאים ראשונים אחד ונביאים אחרונים אחר¹). ויען כי אמרתי בשער שיפרד ספרי והיה לשלשה ראשים, חברתי נביאים אחרונים עם תהלים, משלי, איוב, שיר השירים, קינות וקהלת אשר כמוהם אמרי שפר הם, והיה הראש השלישי לשתי חוברות, החוברת האחת החוברת הזאת, היא דברי נבואה, והחוברת השנית דברי שיר שעתידים לבוא. ובכך הוספתי על אשר אמרתי בתחלה, ומי יודע יקרא דברי אחד מאלף ויחזיק לי טובה על התוספת שהוספתי, והיה שברי.

עוד אחת ראיתי להזכיר פה. בשני החלקים הראשונים כמעט העלמתי עיני מן המפרשים אשר לא מבני ישראל הם, ולא מקרה הוא היה לי. וכאשר הובאה ראשית ספרי במשפט לפני חכמי הגוים נחשב לי הרבר הזה לעון, ויש אשר אמרו שנקלה חכמת חכמי הגוים בעיני, והמה מצאו את עוני. כי אמת אנני ולא אחד שבעיני חכמת חכמי הגוים במקצוע זה לא רבה היא, כי עולה אונם משמוע לשון המקרא לאמתה, ורוחה זרה להם, כמו שהראיתי פעמים רבות. ובכל זאת אמרתי הפעם להסיר ממני עקשות פה ולזות שפתים, ובחלק הזה מזכיר אני מבחר החדושים שחדשו בביאור המקרא חכמים אשר לא מבני ישראל הם. ומן החדושים ההם הנזכרים לשבח

¹ ובאמת טובה חלוקה זו וישרה מן האחרת. כי נביאים ראשונים דברי הימים ונביאים אחרונים חזיונות, ולא משם אחד הם.

אך מעט, ויתרם נזכרים למען אשר לא יזכרו ולא יפקדו עוד. ובחזכירי דברי חכמי הגוים להוכיח שלא טובים וישרים הם יש אשר שפכתי חמתי על אומריהם, ונפשי יודעת מאד שהוא מעשה אשר לא יעשה. ואולם ברבות הדברים שהזכרתי מתוך ספרי חכמי הגוים למען הכתישם, ובזכרם היה ספרי כפלים כבתחלה, הם לבני בקרבי וחייבתי את בעליהם בנזק ואריב עמהם בחזקה, ובאשר חרה אפי כם לא שמרתי פתחי פי, ודברתי בחמתי אשר לא בדת. ועתה אמנם חטאתי בדבר הזה, והלא התודיתי, ויהי נא ודווי כפרתי.

נו-ירק רבה, בחדש האביב בשנת מאה ועשרים וחמש
לחרות ארצות הברית.

המחבר.

חזון ישעיהו.

(א) חזון ישעיהו נשוא המאמר, ונושאו למד מענינו, ופירושו הרברים זה חזון ישעיהו. והרברים אמורים כנגד כל הספר, ולא כנגד החזון הראשון לבדו. כי זה הדבר שבין חזון לחזון. חזון מראה אחת, וחזון שנוטה לשם מופשט וכלול חזיונות הרבה, ובגלל הדבר הזה יש לחזון רבוי ולא לחזון. וכל המקרא הזה לא ישעיהו אמרו. והוא הדין לכל שכמותו בכתבי הקדש הראשונים שלא אמרו סופר הספר עצמו. כי אין דרך סופרי העברים הראשונים לקרוא שם לספריהם או להגיד בראשם מה דבריהם. וצד כדבר לענין הספר הזה מה שנקרא כאן בן יותם עזיהו, ולא עזריה או עזריהו. וראה מה שאמרתי מ"ב ט"ו ל' בסוף דברי.

בימי עזיהו בשנה האחרונה למלכות עזיהו, ככתוב בשנת מות המלך עזיהו ואראה (למטה ז' א'), והחזון ההוא החזון הראשון שחזה ישעיהו ואז נתחנך לנביא. ודע שאין חזיונות שבספר הזה ערובים כסדר ימי המלכים האלה, ואין בהם מוקדם ומאוחר. תדע לך שכן, שהרי לא נכתב החזון הראשון שבו נתחנך ישעיהו בראש ספרו, ותקף ומיד אחר החזון ההוא שחזה הנביא בשנת מות המלך עזיהו נאמר ויהי בימי אהו בן יותם (למטה ז' א'), ולא תאמר שלא חזה ישעיהו כל חזון בימי יותם והימים שש עשרה שנה (מ"ב ט"ו ל"ג). וישעיהו עצמו לא סדר חזיונותיו, אף לא נסדר הסדר הזה על ידי איש אחד פעם אחת, כי מסדרים רבים עסקו בו זה אחר זה, ובין מסדר למסדר ימים רבים. והספר הזה אך כחציו דברי ישעיהו, והשאר דברי נביאים אחרים, ומן הנביאים ההם אחד או שנים שהיו לפני ישעיהו, ויתרם כלם היו אחריו. והנביאים האחרונים שנכנסו דבריהם בספר ישעיהו זמנם ממאה וחמשים שנה עד כשלוש מאות שנה אחריו. וחזיונות הנביאים ההם, הראשונים והאחרונים גם יחד, נכנסו אל ספר ישעיהו מפני שלא היו המסדרים יודעים מי אמרם.

(ב) והם פשעו בני לא כחוטא הפושע. החוטא יחטא לכל אדם, ולא יפשע הפושע כי אם בנדול ממנו שהיב בכבודו. והשם פשעו, אף על פי שהורחב גבול משמעו מעט, עדיין הוא כפעל לדבר הזה במקראות הרבה. וכמו שנאמר ביוסף בקטנותו אל תחטאו בילד (בראשית מ"ב), ובנדולתו בהתחנן אחיו אליו על נפשם נאמר שא נא פשע אחיך (שם נ' י"ז).

(ג) ישראל לא ידע וגו'. חכמי הגוים אמרים שזה הדבר שאמר הנביא : ישראל חסר דעת ועם לא בינות. וטועים האומרים כן, לפי שלא הוא משמע

התבוננות. כי המתבונן שם עיניו ולבו אל אשר לפניו לדרוש לדעת מה הוא ולהביר בינו ובין דבר אחר; וכמו שאמרה אם הילך החי כנגד רעהו המת ואתבונן אליו בבקר והנה לא היה בני (מיא ג' כ"א). ועל פי הדברים האלה אין בסוף הכתוב הזה כפל דברים במלות שונות, כי לא זו אף זו אמר, וזה פירושי הדברים: ישראל לא ידע את קונתו, ולא זו בלבד, כי לא יגע ולא עשה דבר מן הדברים שיביאוהו לידי הדעת אותו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים Israel hat solche Kenntuis nicht, mein Volk hat sich nicht bemüht, zur Erkenntnis zu gelangen.

(ד) נזרו אחר, השבעים לא מתרגמים המאמר הזה, והסרונו נראה לי העקר, כי אין לדבריו טעם. וכחסרונו משיביה סדר המקרא הנה ישב רב, בהיות מאמרו שלשה זוגות.

(ה) מתם, שרשו תמם. ומפני שכל השמות שבמותו הגזורים מן הפוליס ולא מביאים סימני נקבה אין מ"ים הנוספת בראשם כלא תנועה, והנועמה לא תשתנה לשבא לעולם, כמו מגן ומעוז, ואמר אני שמתם זה בתהלה טמם, על משקל מִדָּךְ מן רכך, ואחר שנפלה התנועה הקלה של תייו עברה תנועת מ"ים ונכנסה תחתיה להקל מעל המבטא.

פצע וגו'. מכאן ועד האתנת הנושא, וסוף הפסוק הנשוא, ושלשת הפעלים שבנשוא כנגד שלשת השמות שבנושא, וראשון ראשון אמור כנגד ראשון ראשון. **לא זרו** וגו'. לא נעשה להם דבר מכל הדברים האלה מפני שאמרו למכתם נואש ואין לה רפואה.

(ו) **ושממה כמהפכת זרים**. לא יפורש המקרא הנה ככתבו. כי שממה כבר אמורה בראש הפסוק ולמה נשנית? ואם תאמר ישממה אחת לארץ ואחת לאדמה, לא צרקה, כי כבר תשם הארץ מיושביה ובה מכל טוב הארץ, והאדמה כי תשם לא תתן את כחה, כי לא זרועה היא, ואיך נאמר כנגדה זרים אוכלים אותה, ובה אין כל מאכל? והשנית שאחר שאמר הכתוב זרים אוכלים אותה, והפסיק בין אדמתכם ובין שממה בכל אלה, לא יהיה אדמתכם הנושא ושממה הנשוא, והיה בדין שיאמר והיא שממה. ואף לא יפורש כמהפכת זרים כפירושי המקובל, מפני שלא ישמש הפך לשון הרבן בכל המקרא כי אם בדבר החרב בירי שמים, כמהפכת סדום ועמורה, וזרים אלה בני אדם. ורב סעדיה גאון הרגיש בדבר הזה, ועל כן תרגם זרים כמו זרם, ועליו הראיה שזה בזה. ואפילו נאמר שזרים כמו זרם, עדיין אין לדברים טעם, כי למה יבחר הנביא בזה מכל צרה שלא תבא?

ואיבלר וכל הנשבעים בו משבשים זרים ומגיהים קדם, ולא זכרו שהנביא הזה אומר אחרי בן לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו לעמורה דמינו (למטה פסוק ט'). ואיך ידמה כאן שממת הארץ למהפכת סדום, והלא דבריו סותרים זה את זה?

ובגלל כל הדברים האלה אומר אני שמהפכת זרים ככתוב נחלתנו נהפכה¹ לזרים (איכה ה' ב'); ומשמע הדבור דבר שיצא מרשות בעליו לרשות זרים. ושממה

¹ וחכם אחד מחכמי הגוים אומר שבמקרא ההוא תיבת נהפכה מיותרת, והוא דבריו מיותרים, ואתה אל תאבה ואל תשמע לו. כי נאמר שם ככתוב כמו שנאמר במקום אחר ונסבו בתיהם לאחרים (ירמיה ו' י"ב) לפי שהפכה והפכה אחת הן.

זה טעות סופר שנכנסה מחמת הטעות שטעו בפירוש כמהפכת ורים, ועקרו וְשָׁמָּה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: והם עושים בה כאדם העושה בתוך שלו, כי רואים הם את הארץ כאלו נהפכה להם. ויתורגם ללועזים und sie verfahren damit (mit dem Lande), als wäre es bereits in fremden (d. h. ihren) Besitz übergegangen.

(ח) **כעיר נצורה.** שבאה במצור שאין מביאים לה צרכיה מחוזה לה, כן היתה ירושלים, כי כל הערים סביבותיה חרות ולא מספיקות לעצמן צרכיהן, וכל שכן שלא מספיקות לירושלים מוון ומחיה.

(ט) **שריד כמעט.** כבר אמרו חכמים לפני שכאן הופסק בין הדברים, כי דין האתנה בשריד, וכמעט נדרש לאחריו, והלשון ככתוב כמעט שכנה דומה נפשי (תהלים צ"ד י"ז).

(י) **האזינו תורת אלהינו.** לא נמצא און פעל הזין לדברי נבואה ודברי שיר כי אם ארבע פעמים (שמות ט"ז כ"ז, דברים א' מ"ה, נחמיה ט' ל', ודה"ב כ"ד י"ט), והוא משמש שם עם מלה (אל, למ"ד ועד) המיד, והוא בדברי נבואה ודברי שיר מרביתו פעל יוצא בפני עצמו, כמו כאן.

(יא) **וכבשים.** בתרגום השבעים חסרה תיבה זו, והסרונה נראה לי העקר, כי בו משכיח סדר המקרא הזה שבח רב, לפי שכשאתה מרגל עליו יש בסוף הפסוק זכר שני מיני בהמות כנגד השנים שבראשו.

(יב) **לראות פני.** ראה מה שאמרתי בביאור ונראה את פני ה' (יש"א א' כ"ב). **מרמס חצרי.** אין רמיסה בכל המקרא כי אם לשון בוז. וזה הדבר שאומר ה' כאן: בבאכם אל הבית אשר נקרא שמי עליו ואתם אינכם יראים את שמי לעשות מצותי, מעלה אני עליכם כאלו עשיתם חצרי מרמס לרגליכם. כי הבא אל מקום קדוש שלא ביראת אלהים הנקדש בו בזה קדושתו והוא כאלו עשהו מרמס לרגליו. ויתורגם ללועזים dass ihr trampelt in meinen Höfen.

(יג) **לא אוכל און ועצרה.** ראה מה שאמרתי בביאור גם יכולתי (בראשית ל"ח ח'). ואף כאן זה פירוש הדברים לא אוכל לשאת און ועצרה יחד, כי הפונים הם זה מוון.

(יד) **גם כי תרבו תפלה.** רבוי זה נראה לי שהוא רבוי הכוונה ולא רבוי דברים. וכן יאמר לתפלה בכוונה כלשון יוני *πολλά εὐχέσθαι* ויתורגם ללועזים und wenn ihr noch so inbrünstig betet.

(טו) **לכו נא ונוכחה.** החכמים בלם מפרשים לשון נוכח, ואין נוכח בכל נבואה זו. ואומר אני שונוכחה זה כמו שפירשתי ואת כל ונוכחה (בראשית כ"ט"ז), ומשמעו מה שאין הפה יכול לדבר, כי זה הדבר שאומר ה'. עד הגה הייתם אתם חוטאים והולכים בשרירות לבכם ואני מסתיר פני מכם בחטאותיכם, ומה יהיה בסופנו. לכו נא ונבניה כמה שהיה בנייתנו, ולעתיד לבא נוסף לקח אני ואתם, ואני יכבשו רחמי את כעסי וחטאותיכם הראשונות לא תזכרנה, ואתם תאבו ושמעתם ולא תוסיפו לחטוא עוד, ושוב לבם. וראה מה שאמרתי בביאור דרכי ראיתי וארפאהו (למטה נ"ז י"ח).

ויתורגם ללועזים *kommt, lasset uns aus der Erfahrung Nutzen ziehen*. **אם יהיו חטאיכם כשנים וגו'.** לא הבינו המפרשים את המקרא הזה. כלם אומרים שהנביא רוצה לאמר שאם יהיו חטאיכם ארומים כשנים וכתולע יהפכו

על ידי כבוס להיות לבן כשלג וכצמר. ושלש תשובות בדבר. האחת שנאמר לפני מזה כנגד תשובת ישראל הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני, ומשמע מכאן שיהיה הדבר ההוא בהשנות הטאיהם מאדום ללבן, ולא יהיה כן לפירוש המקובל, כי בין האדמו הטאיהם ובין הלבניו עדיין לא הוסרו מנגד עיני ה'. והשנית שלא מצאנו בכל המקרא צד דמיון בין החטא למראה מן המראים; ואפילו הלועזים ללישונותם המשתמשים בדמיון כדמיון הזה מדמים החטא למראה השחור, ולא למראה האדום. והשלישית שהשני לעולם לא יתכנס ויהי לבן.

ובאמת פירוש הכתוב הזה כמו שהוכחתי בראשית ל"ח כ"ח, שהראשונים היה דרכם לסמן בשני ובכל שמראהו אדום, מפני שמראה אדום לא במהרה יהיה סמוי מן העין. וזה הדבר שאומר הנביא אם יהיו חטאיכם נגד עיני כאלו נסמנים בשנים לא אשניה עליהם כמו שלא יושגה במה שמראהו לבן. ולכן שאמר לאו דוקא, ובלבד שמדבר הכתוב בתוה, לפי שמראה לבן מצוי יותר מכל המראים. ואין הדברים האלה שאלה או תמיהה, כי בנחת אמורים, וה' רוצה לאמר שאם ישוב ישראל ולא יחטא עוד מעתה לא יחשוב לו עונות ראשונים וכל חטאותיו לא תזכרנה. ויתורגם כשנים ללועזים wie mit Purpur gekennzeichnet.

כצמר יהיו. גם בארצותינו הצמר כעקרו וכריאתו מרביתו לבן, ואף כי בארצות המזרח. ובגלל הדבר הזה, כשהתנה יעקב עם לבן שיהא כל נקוד וטלוא וחום שברו והלבנים ללבן אמר לו לבן לו יהי כדברך (בראשית ל' ל"ד), כסבור שיהיה שבר יעקב אך מעט, מפני שהיה יודע שהכבשים והעזים כלם לבנים חיון מאחד מאלף.

(כ) **כספך היה לסגים.** הדברים משל, ופירושם טוביך וצדיקך ספו תמו ובא דור עקש ופתלתל התתיהם, וכמו שנאמר אחרי כן ואצרוף כבור סגך (למטה פסוק כ"ח). וכן נביא אחר אומר יען היות כלכם לסגים (יהוקאל כ"ב י"ט).
מהול במים. בעלי הלשון אומרים שמהול זה לשון מילה, ואתה אל תשמע ואל תאבה להם. ומהול כמו مهل בלשון ערבי, ופירושו נשחה בנחת, כי היין המווג במים ישתוהו שותיו בנחת, כי לא ימהר שכרונם לבא כשותי יין חי.

(ג) **כלו אהב שחד וגו'.** אמר הכתוב כלו אהב, ולא אמר כלם אהבים, וכן דרכו בכל כמו אלה. ולא כא הנביא להגיד לנו שאין בהם אחד שלא יאהב שחד, כי זה הדבר שהוא מניד לנו שהעם כל עצמו אהב שחד, כלומר אהב שחד בכל לבנו ובכל נפשו ובכל מאודו. ויתורגם ללועזים der Bestechung ganz hingegeben.

(ד) **ואשיבה ידי עליך.** המשיב ידו על דבר שם ידו עליו וחזור ושם וממשמש בו ולא ירפה ממנו עד שעשה בו כרצונו.

(ה) **ואשיבה שפטיך.** השבה זו היא המביאה לידי שיבה שפירשתיה כביאור שבה כבשרו (שמות ד' ז'), ופירושה החזרת הדבר לישנו ולא החזרתו למקומו הראשון.

עיר הצדק וגו'. כשמותיה הראשונים שבהם נקראת קודם לכשלונה, שכן נאמר בה כנגד דרכיה הראשונים קריה נאמנה וגו' צדק ילין בה (למעלה פסוק כ"א).
(כ) **ושבר פשעים וגו'.** יש בדברים כדי מאמר שלם, ופירושם ושבר פשעים ושבר חמאים יהיה יחדו. וכיוצא בלשון הוה ואנחנו יחדו (מ"א ג' י"ח).

(כט) **כי יבשו מאילים וגו'.** ראה מה שאמרתי בביאור בושש משה (שמות ל"ב א'). ואף בשת זו בשת הכוש משכרו, כי המקדישים האלים והגנות לעבודה זרה יבושו משכרם בראותם שאין בהם תועלת.

ותחפרו מהגנות. הכתוב הזה פתח בפרצוף השלישי ומסיים בשני, וכאלה רבות בדברי נבואה ודברי שיר, כי היה להם הדלוג מפרצוף לפרצוף הדור ויפי בלשון. (לא) **ופעלו כמו ופעלו,** כי נשתנית תנועה קטנה לגרולה ונשתנה אף החטף אחריה. וכדבר הזה הראיתך בביאור זועמה (במדבר כ"ג ז').

ואיש אחד מחכמי גרמניא, בזה ישראל וחכמיו, התחכם במקרא הזה ושבש ופעלו והגיה ופעלו, ותלמידו של גוניוס השת על שרשיו נוספות כרוך אחריו ומשבח דבריו, ובכן שניהם מראינו לדעת מה חכמתם, כי טועים הם בדבר תינוקות של בית רבן, ולא ידעו שכל בעל חוין מבעל אישה לא יתוסף עליו כנוי עד שירכה ויהיה לבעלים².

ב

(א) **הדבר אשר חזה וגו'.** הלא כבר נאמר בראש הספר כנגד כל חזיונותיו „אשר חזה על יהודה וירושלים“ (למעלה א' א'), ולמה נשנו הדברים במקום הזה? לכן אומר אני שהפסוק הזה תוספת מאוחרת, והמסדר הסדר האחרון הוסיפו להוציא מדעת האומרים שנבואה זו לא ישעיהו אמרה כי אם נביא שקדם לו. וטעם הדעת הזאת יתברר לך בביאור הפסוק האחר.

(ב) **נכון יהיה הר בית ה' וגו'.** הרים וגבעות שנאמר כאן בתי המקדש אשר לגוים, כי כל הגוים היו עובדים את אלהיהם בהרים וגבעות, כגודע לנו מתוכחות הנביאים שהוכיחו את ישראל על מעשים כאלה, ואם כן, כל עצמו של הכתוב הזה לא בא כי אם להשמיענו שבאחרית הימים יהיה בית ה' אשר בירושלים נכבד ורם ונשא מבתי המקדש אשר לכל הגוים. והדברים עתיקים אמרם נביא שהיה לפני ישעיהו ימים רבים. והנביא ההוא אמר כן, מפני שזו היתה דעתו שכל אלהי הגוים אלהים וה' אלהי ישראל גדול על כלם, והוא היה מצפה ומחכה שיבא היום ויהיו כל הגוים מודים בגדולת ה' אלהי ישראל על אלהיהם. ולא עלתה מחשבת הנביא הראשון למעלה מזו, ולא תקותו למעלה ממנה. וישעיהו שם הדברים העתיקים האלה על ספרו, מפני שאף הוא דעתו כדעת הנביא ההוא ותקותו בתקותו. כי ירמיהו הוא הנביא הראשון שמצא את לבבו לאמר שאילולי הגוים הכל המה וה' אלהי ישראל הוא האלהים, אין עוד מלבדו.

ונראה שמשום כבודו של ישעיהו היו מהרהרים אחרי נבואה זו באחרית הימים ואומרים שלא הוא אומרה, והמסדר שהיה חפץ לתלותה בישעיהו לשום לה שם ושארית בישראל כיום הזה הוסיף דברי הפסוק הראשון שבפרשה להוציא מדעת המהרהרים אחריה, כמו שאמרתי.

¹ ראה Lagarde, Semitica, 1, 5

² ראה דברי הכתוב דברים כ"ד ד' ש"ב ו"א כ"ה משלי י"ב ד' ו"א ו"א ו"ב ו"ג ו"ד;

וראה כנגדם שמות כ"א כ"ב, ומשלי א' י"ג. ואיוב ל"א ל"ב, וקהלת ד' י"ב. וכהנה רבות בכתבי הקדש.

ונהרו אליו כל הגוים. ימשנו אחריו על שם גדולתו כנהרות ההולכים אל הים הגדול מפני שלכך נוצרו.

(ג) והלכו עמים רבים. אין הליכה זו כמשמעה, לפי שבנגד הליכת הדרך נאמר אחריו בן לבו ונעלה. והיא הליכה שפירושה כל צרכה כביאור וילך דוד (ש"ב כ"א י"ב). ומפני שלפנים היו העמים קוראים איש בשם אלהיו לבדם, עבשו כשישנו ממנהגם לעלות אל הר ה' אלהי ישראל יפול במעשיהם הלשון הזה. ויתורגם ללועזים und viele Völker werden anderen Sinnes werden.

ויורנו מדרכיו. לא יעלו העמים להשתחות לה' אלהי ישראל למען גבורתו ועונו כי אם למען דרכיו שהם צדק ומשפט חסד ואמת. והדבר למד מענינו שלא תהיה בואת עד שתתיינה המדות האלה יקרות בעיני הגוים מכל גבורה ועונו.

כי מציון תצא תורה. דברי הנביא שהוא חוזר לדבר בשמו, ולא מן הדברים שישם בפי העמים, הם נותנים טעם לשלפניהם, וזה פירושי: ילכו עמים רבים לעלות אל הר בית ה', כי תפרוץ תורה ותצא אל מחוץ לציון וישמעו הגוים שמעה. ואלו בפירוש המקובל מה הדרוש, וכי עד היום הוא לא מציון יצאה תורה? ויתורגם ללועזים denn über die Grenzen Zion's hinaus wird die Lehre gehen. וכעין זה פירוש סוף הפסוק.

(ד) לא ישא וגו'. לא לשון הרמה הוא זה, כי להרמת החרב נאמר חרבך הנפת (שמות כ' כ"ה), והשנית שאם בן היה הכתוב אומר גוי על גוי, ולא אל גוי. ופירוש לא ישא לא יאחו בידו (ergreifen). וטעם הדבר שכשיהיה ה' השופט ביניהם, וכמשפטו יעשו, יהיו העמים כלם שלמים איש את אחיו, ולא יצטרכו למלחמה, ואם אין מלחמה, בלי מלחמה למה.

(ו) כי נמשתה עמך וגו'. הפירוש המקובל לרבים שהדבור כנגד ה', ובית יעקב מפרש עמך. והפירוש הזה לא יעמוד בפני הלשון ואף לא בפני הענין. לא יעמוד בפני הלשון, לפי שעד כאן אין דבור כנגד ה', ואלו דבר הנביא את הדברים האלה כנגד ה' היה מוכיר שם ה' עמהם; ולפי שבתורה ה' מדבר ואומר עמי בני ישראל, וחזן לתורה עמי ישראל, וכן המדבר כנגד ה' אומר עמך ישראל, ולא תמצא עמי בית יעקב או עמך בית יעקב בכל המקרא. ובפני הענין לא יעמוד הפירוש המקובל, ביסביל שממנו שתי תשובות בדבר. כי אחר שאמר הנביא בית יעקב לבו ונלכה באור ה' בדין הוא שיהא מדבר והולך בעיובת בית יעקב את ה' אלהיו ולא בעיובת ה' את בית יעקב עמו. והשנית שבעווב ה' את ישראל ירד ישראל פלאים והנביא הזה מסיים ואומר ותמלא ארצו כסף וזהב ואין קצה לאוצרותיו ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו, ועם שככה לו מעליה דרכיו ולא נעווב הוא.

ובגלל הדברים האלה מושבה אני את פירוש רבי משה הכהן שמוכרו אבן עזרא במקרא הזה. ולפי הפירוש ההוא הדבור כנגד בית יעקב¹ ועמך לבדו הפעול, ופירוש עמך דרכי עמך ומנהגיו אשר בהם נבדל הוא מכל גויי הארץ. וראה מה שאמרתי כביאור עמך בלנו (למטה ס"ד ח'). ויתורגם ללועזים du hast dein Volksthum Preis gegeben, Haus Jacob.

¹ ואף לתרגום יונתן הדברים אמורים אל בית יעקב, ובלבד שבפירוש עמך דרכו בקדשו ואף על פי בן קרובים דברי המתרגם לפירוש רבי משה הכהן.

ובילדי נכרים ישפיקו, מחכמי הגוים יש משבשים ובילדי ומגיהים וקדי, ומפרישים בורות ברית עם נכרים. והם אומרים כן מפני שמצאו במקרא ישפוק עלימו כפימו (איוב כ"ז כ"ג), ובורתי ברית תוקעים כפיהם איש לרעהו. ואין דברי החכמים ההם ראויים לזכרון. ואחרים אומרים שפירוש ילדי נכרים בני אדם נולדים בארץ נכריה וגרים בארץ ישראל. ואם כדבריהם היה הנביא אומר בני נכר.

ולו בפירוש המקרא הזה שטה אחרת. כי הנה נאמר מי הוליד אנלי של מבטן מי יצא הקרח וכפור שמים מי ילדו (איוב ל"ה כ"ח וכ"ט), הרי שמופא הדבר מולידו ויולדו. ומן הלשון הזה ילדי נכרים שנאמר כאן, ופירושו הקים ומנהגים שארץ נכריה מוצאם, ובאלו לא נולדו על ברבי עם ישראל. ויתורגם ללועזים und von fremden Sitten wimmelt es bei ihnen.

(ז) ותמלא ארצו סוסים. הסוסים בארץ ישראל אף הם מילדי נכרים, כי העברים הראשונים היו להם הסוסים תועבה, כמו שהוכחתי לך במקום אחר. ובגלל הדבר הזה מזכיר הנביא רוב הסוסים בישראל כישנוי מנהג אבותיהם, כמו שהוא מזכיר עבודת האלילים בפסוק האחר. ואין קצה. יש ספרים שבהם נקוד קצה, ובאחרים הנקוד קצה, ושניהם טעמם למעלה. ובעלי הלשון כלם אומרים ששרשו קצה. ואני לא כן אחשוב. כי ממה שראיתי שבכל מקום שנמצא השם הזה במקרא נסמך אליו "אין" אומר אני שהוא קין והיא הנוספת סימן המקום השני הראוי לו מחמת סמיכות אין, על פי מה שאמרתי בראשית ב' ג' בציון שבגליון. והיא זו שלפניה סגול ולא קמין כיצא בה נובה (שיא כ"א ב'). ועל דבר חסרון הדגוש ושעם התיבה שהוא למעלה דוגמתה סלה ששרשו סלל לדברי רוב החכמים.

(ח) ואל תשא להם. אין זה צווי, כי אין נביא מצוה את אלהיו, ואף לא בקשה, כי עסקו של הנביא לבקש רחמים על עמו ולא יבקש מאלו בקשה כזאת. והלשון גלוי דברים בלבד, והכתוב המאין באל ולא מאין בלא בא להגיד לנו שמוטל על הפועל לחדול מהפעולה, כמי שאומר לא תוכל לישאת להם, כי צדיק אתה ומדת הדין תובעת פורענותם מידך. וראה מה שאמרתי בביאור אל תשמח ישראל (הושע ט' א').

והרודפים ככל המקרא אחר קרושה לברא מקדישים אף הדברים האלה ונתנים אותם ענין לנשיאת עון. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שמפני שהכתוב הזה פתח כבשלוך ומפלה ומסיים כן, נשיאה זו כמשמעה לשון הנכהה, ולמיד של להם מסמן הפועל, וזה פירוש הדברים: ולא תוכל להקים ממפלתם. ויתורגם ללועזים und du darfst sie nicht emporheben.

(י) בוא בצור וגו'. בוא והטמן שמות הפעל ולא צוויים. והפסוק הזה שהוא קצור דברי פסוק י"ט כלו חשוד בעיני ביתור, ואפשר שהיה כתוב בתהלה בגליון להגיד תמצית הדברים מכאן ועד סוף הפרשה, ומיש נכנס בטעות סופר אל גוף הספר. (י"ז) שכינות. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ספינות או שפינות בש"ן שמאלית, ואין תרגומם ראוי לזכרון, ובלבד שיש מחכמי הגוים כרוכים אחריו. ואמרתי שאין תרגום השבעים במקום הזה ראוי לזכרון, מפני שהעברים לא היה חילס בים, ולא היו להם ספינות הרבה. ואף האניה שירד בה יונה ללכת מיפו תרשישה (יונה

(1) ראה נחום ב' י' ג' ו' וט'.

א' ג') נכריה היא, שכן אמר לו רב החובל קרא אל אלהיך (שם פסוק ו') ודבר במי שאין אלהי ונה אלהיו. ואם אין ספינות ממעוזי ישראל, מה מקום לזכרון כאן?

(יט) ובאו במערות צרים, האלילים יבאו במערות צורים, כי ישליכם

האדם במקומות ההם כברחו להטמן שם, כאמור בפסוק האחר.

לעריץ הארץ. פעל עריץ בתחלה פעל עומד ולא יוצא ממנו כי אם הבנין הכבד הנוסף, ואף על פי כן היו נוהגין להשתמש בו ביוצא כשיש עמו זכר לארץ, כמו כאן ולמטה פסוק כ"א ובכתוב לערוץ אנוש מן הארץ (תהלים י"ח), ועשו הדבר הזה בשביל לשון נוסף על לשון, ומתוך כן באו להשתמש בו פעל יוצא מכל מקום, כמו שנאמר אולי תערוצי (למטה מ"ז י"ב) והוא לא יפורש כי אם יוצא לשני. וכבר הראיתך בדבר הזה בפעל אחר כביאור ושב ה' אלהיך את שבותך (דברים ל"ג).

(כ) **לחפר פרות** נדרש לפני פניו, ולא לפניו. ומפני שמחלות עפר מישכנות הפר פרות ועטלפים ישליך להם הבא שמה להטמן את אליליו שלא עמדו לו בצרתו. (כג) **הדלו לכם וגו'.** השבעים לא מתרגמים את כל דברי הפסוק הזה. והדברים כשהם לעצמם נכוחים למבין, אבל אין להם כל חבור אל הקודם להם. ונראה לי שהדברים האלה כאן הוין למקומם, לפי שאף אל ראש הפרשה האחרת לא יחוברו כי אם בדוחק.

ג

(א) **כי הנה האדון וגו'.** ראה מה שאמרתי בסוף הפרשה הקודמת. ואם יחוברו הדברים ההם לכאן הם תחלת הויון אחר, ופירושם כחכרם חרלו לכם מבטוח באדם ומהשען עליו כי הנה ה' מסיר משען ומישענה; ואם לא, הדברים האלה נדרשים לפני פניהם, כלומר ביום ההוא ישליך האדם וגו' כי הנה האדון וגו', ומה שביניהם חוץ למקומו, כמו שאמרתי.

כל משען לחם. אף על פי שנאמר משען לי (ש"ב כ"ב י"ט), ונאמר למשען לי (תהלים י"ח י"ט), לא נראה לי שיש בלשון המקרא משען ואף משען. ואומר אני שאין השם הנפרד כי אם משען וממנו נאמר כאן הנסמך משען, כמו שנאמר בנסמך משען מן משען ונאמר קצה מן קצה. ועל פי הדברים האלה משען לי שבשני המקראות שהוברתי דינו משען לי או משען לי. וראה מה שאמרתי כביאור מפתח בית דוד (למטה כ"ב ב"ב).

ועל דבר הענין, יש דורשים והוקרים אומרים שמכאן ועד סוף הפסוק תוספת מאוחרת, והם אומרים כן מפני שברור להם שכל הנוכחים בשני פסוקים האחרים המה משען ומשענה שנאמר לפני מזה, ולכן נדמה להם סוף הפסוק הזה כתוספת נוספת על ידי מי שלא עמד על טעם המקרא הזה. וכאמת הדברים האלה דברי ישעיהו, ובלבד שאין להם ומים שנאמר כאן דברים כמשמעם, כי זה פירושם אנשים שנופו של העם עומד וקיים עליהם כנופו של אדם הניזון מלחם ומים. והדברים מפורשים כמה שלא הריחם, כי גבור ואיש מלחמה שכראש הפסוק האחר המה הלחם, ושאר אנשים של צורה המים. וראה מה שאמרתי כביאור דגן בחורים (זכריה ט"ז).

(ד) **ונתתי נערים שריהם** אעשה שריהם כנערים בלי עצה ותבונה. ותעלולים ימשלו בהם והמושלים בהם אעשה כעוללים. ועוללים שאמרתי לא

ינגקי שדים כי אם ריקים העושים כמעללי נער. ויתורגם ללועזים
 .Fürsten zu Knaben machen und die über sie herrschen, zu Buben
 (ה) ואיש ברעהו. אחר שנאמר איש באיש רעהו זה אוהבו, ולא כל
 איש זולתו.

(ו) ישא. ישא קולו ויאמר. ואין הלשון לשון שבועה, לפי שאם בן לא
 יתישב עליו מה שאחריו. לא אהיה חביב. מלשון ולא חבשו (למעלה א' ו').
 ופירושו לא אהיה רופא מכת הארץ ויושביה. ובן נאמר לפני מזה ונבון לחש (למעלה
 פסוק ג') ורמה את החכם היועץ לעמו כצר להם לחובר הרופא את מי שנשכחו נחש
 על ידי לחש. והאיש ימאן להיות מושל מפני שהארץ כלה אין בה מתום ומושלחה
 לא ינחלו כבוד, כי אין לאל ידם לרפאותה ולהשיבה כבראשונה.

ובביתי אין לחם ואין שמלה. ראה מה שאמרתי בביאור משען לחם
 (למעלה פסוק א'). ונראה לי שאף הדברים האלה אמורים על צד השאלה, ופירושה
 אין בבית אבי אנשים גבורים וחכמים שיתמכו בירי.

(ה) לשונם ומעלליהם אל ה'. כלו הנושא, וסוף הפסוק הוא הנושא.
 למרות עיני כבודו הפך מן, למצוא הן בעיני כבודו, ופירוש הדברים בחבורם
 דבריהם ומעשיהם אשר המה מדברים ועושים כנגד ה' מכוונים הם למרות עיני כבודו.
 ויתורגם ללועזים JHVHen ihre Sprache und ihre Handlungsweise
 gegenüber sind berechnet, das Missfallen seiner Majestät zu
 .erregen

(יב) ונשים משלו בו. אין משמעו שמלבו המושלים בו נשים הם, כי
 הדברים כפשוטם ובמשמעם, וזה הדבר שאומר הנביא נשים משלו אשה בבית אישה,
 ולב כל איש מן העם ברשות אשתו. וסמך לפירושי זה תוכחת הנשים מפסוק ט"ז
 ועד סוף פסוק כ"ד. ויונתן המתרגם וכמרי חובא שליטו ביה היה קורא וְנִשְׁיָם, בחולם.
 ולא צריך לאמר שטעות היא בידו.

ודרך ארחתיך בלעו. ראה מה שאמרתי בביאור כבלע את הקדש (במדבר
 ד' כ'). ועל פי הדברים ההם אף כאן מפני שדרך ישראל מימות עולם ה' אלהיו
 אחד ומקדשו אחד, כשמאשריו מתעים אותו לבנות במות הרבה לאלהים אחרים יפול
 בהם הלשון הזה. ויתורגם ללועזים und haben in deine Institutionen
 .Uneinheit gebracht

(יד) ואתם. לא יאמר בן בתחלת דברים. לכן אומר אני שעקרו אתם, כי בטעות
 סופר נשנית וא"ו שבראשו מסוף החיבה שלפניה.

(טו) מה לכם תדכאו עמי. העברי יאמר, מה לפלוני ואחריו משרת ומלמד
 על טיבו של פלוני אצל דבר השאלה. והמשרת מאמר שלם או שם הפועל לבדו.
 משל הראשון כאן, ומה לך בי נזעקת (שופטים י"ח כ"ג), ומה לך היום כי תנום
 (תהלים קי"ד ה'); ומשל האחרון מה לך גרדם (יגה א' ו'), ומה לעני יודע (קהלת
 ו' ח'). ובין כך ובין כך מקום המשרת המקום השני, כמו שנראה מלשון הערבי
 שאף בו שגורים שני הדרכים, ובלבד שבערבית כשהמשרת מאמר שלם אין הפעל
 בי אם יפעל, ולא פעל, ובלא מלת הטעם (י), לפניו תמיד, כמו שנאמר כאן תדכאו
 בלא, כי לפני הפעל. ומשני הדרכים האלה הלשון הקצר שאין במשרת כי אם שם

הפועל צעיר לימים מן הארוך, ועל כן נמצא כמותו גם בלישון המשנה, כמו שנאמר מה לזה מביא שני אשמות (כריתות ה' ב'), ונאמר עוד מה לך מקיף לשמאל (מדות ב' ב'). ויש עוד דרך לעברים במה לפלוני שאין כמותו לערבים, ואותו תמצא מפורש בביאור מה לך פה (למטה כ"ב ט"ז).

וממה שנאמר כאן מה לכם תרכאו עמי לפני עניים תטחנו ואחריו תוכחת בנות ציון המרבות בתכשיטיהן נראה בעליל שזו כזה תלויה, כי היו האנשים עושיקים מפני שנישיהם תוכעות מהם תכשיטין וכלי יקר ואומרות הב הב, וכשאין יד האיש משנת עישה עול ודכא את עניי הארץ ובגלות העני עישה קורת הוח לאישתו להביא לה תאותה. והוא שאמר הנביא ונשים משלו בו (למעלה פסוק י"ב).

(יז) וישפח וגו'. יכה את קרקרן בספחת לתת קרחה בראשן. והקרחה משחיתה מראה האיש, ואף כי האשה.

(יט) הנטפות. תכשיטין החוכים ככדל האון ואבן יקרה יורדת למטה. וכן נקרא התכשיט הזה בערבי ובלשון יוני על ישם נטיפה. וכמו כן יקרא לו האנגלי drops.

(כ) מתוך בחרב יפלו. תרגם יונתן מתוך שפר גברך, ומעה, כי לא ידע מה הוא, כמו שלא יודעים אנשי המדע היום הנה. ואני הלא אמרתי לך פעמים ושלא שאין מתים בכל המקרא כי אם לישון גנאי לאנשים חלשים ובעלי מומין, ובהם יאמר הנביא שיפלו בחרב שלא במלחמה, כמו שפירשתי בביאור ונפול בחרב (ש"ב ג' כ"ט), והגבורים יפלו במלחמה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים deine Schwächlinge werden mit dem Schwerte niedergemacht werden (כו) ונקתה לארץ תשב. אין רוח הלישון נוחה מן הפירוש המקובל. ואומר אני שנקתה זה לא נקוד כדון, ודינו נקקה, כלומר נקה שלה, והוא הפועל של תשב. ונקה ישם והוא כמו נקא שבלשון ערבי, ופירושו מיטב הרבר המנוקה. ומקביל ונקתה אל פתחה על פי מה שאמרתי ברלת ומוזה שבעבד נרצע (שמות כ"א ו'). ופירוש הכתוב וטוביה לארץ ישבו ויתורגם ללועזים und ihre Besten werden zur Erde niedersitzen.

ד

(א) והחזיקו שבע נשים וגו'. הנה דבר לפני מזה בתכשיטי הנשים הרבים והיקרים. ומפני שהורגלו הנשים בתכשיטין הרבה ומלבושי כבוד, ורבוש האנשים דל מאוד מרב מלחמות וצרות ואין ידם משנת די כל אלה, ייראו האנשים מקחת להם נשים, ותהיינה שבע נשים רודפות אחר איש אחד.

לחמנו נאכל וגו'. תחת אשר לפנים היינו מתפנקות ומעוננות ויושבות בטלות נהיה עתה עושות בבית ובשרה להכין לחמנו, ואף שמלותינו לא נקה עוד מן השוק, כי אנחנו בעצמנו נעשה לנו לבוש ודינו העושות במלאכתו.

אסף הרפתנו. מן הדברים האלה אנתנו שומעים שגם בימים הראשונים ההם הרפה לבת ישראל לשבת גלמודה לבלתי היות לאיש. ואצל היהודים הוושבים ברוסיא כן הרבר עד היום הזה, ובנותיהן נבחר להן מות מהיים בבתוליהן, והבת השוטה ורעת המראה שלא יחפוץ בה איש לקחתה לו ישבור לה אביה איש עני

לקדשה ליום אחד וממחרתו יגרשנה, ובכך תאסף חרפתה. ולא מן השמועה ידעתי את הדבר הזה, כי בעיני ראיתי בארץ ההיא נשואי שוטה אחת שהיה החתן שכור לה בהון רב לעשותה אשת איש ליום אחד.

(ב) **ביום ההוא**, כשהפך לבב בנות ציון מן הכטלה ואהבת תכשיטין וכלי יקר לעבוד עבודה בבית ובשדה ולהסתפק במועט.

צמח ה' פרי האדמה שמצמיחו ה', והנביא קוראו בן בנגר תכשיטין וכלי יקר ומלבושי כבוד שנוכרים לפני מזה והם כלם מעשי ידי אדם. ועד בדבר פרי הארץ שנאמר אחרי כן, וזה הדבר שאומר הכתוב: תחת אשר לפנימי תכשיטין הרבים וכלי הוקר היתה עבודת אדמה נבזה ונקלה תשוב להיות לגאון ולהפארת לפליטת ישראל בשוב הנשים מדרביהן ותסרינה התכשיטין והן נוטות שבמן לסבול עול העבודה ולשאת עם בעליהן במשאם לעשות לביתם¹.

(ג) **לחיים**, חיים זה שנגדרו מתים, כי אלו היה שנגדרו מות, היה נקוד לחיים, בשבא הלמד.

(ד) **צאת בנות ציון**, הרהורי הלב של בנות ציון שהסירו תכשיטיהן והמעטו צרכיהן שלא בטובתן, ולא שבו מכטלה למלאכה כי אם מתוך דחקן כדי להנשא, ועדנה לבן הולך אחרי דרכיהן הראשונים.

דמי ירושלים, אין במשמע הלשון הזה שפיכות דמים דוקא, כי אם כל העשק והעול הנעשים בעיר גדולה אשר אנשיה הולכים אחרי בצע ויקחזו מאשר ימצאו, במשפט ושלא במשפט, מפני שנשיהם המתפנקות והמתקשטות וצרכיהן מרובים קוראות הב.

ברוח משפט שב אל המי ירושלים, וברוח בער שפירושו רוח מבקר את הרע מקרב הטוב שב אל צאת בנות ציון, והכתוב מבאר האחרון ראשון והראשון אחרון. וזה הדבר שאומר הנביא: תשובת הנשים שהתחילו הן עצמן שלא לשמה ינמור אותה ה', והוא יצרף ויטהר את בנות ציון להסיר מלבן הרהורי המעשים הראשונים, ולא יזכרו ולא יפקדו עוד, ותהינה הנשים מסתפקות במועט ומסייעות לבעליהן בלבב שלם, ובהיות העושים לבית מרובים וצרכיו מעטים השיג יד בעלי הבתים לשלם את הגולה ולהשב את האשם לאשר אשם לו.

(ה) **מקראה**, יש בכללו מועד ועצרה בבית ה' ואף ועד העדה לכל דבר שבקדושה ולפקח על עסקי רבים. **ענן יומם ועישן**, הענן והעשן שניהם סימני גלוי שכינה, שכן בהגלות ה' על ישעיהו ראשונה נאמר והבית ימלא עשן (למטה ו' ד'), ובמתן תורה נאמר וענן כבוד על ההר וגו' והר סיני עשן כלו (שמות י"ט, ט"ז וי"ח). ונתן הכתוב יומם בין ענן ובין עשן להשמיענו על ידי סדר הדברים שתהא שכינה מנינה על כל מכוון הר ציון מסביב.

כי על כל כבוד חפה, לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה, וכבר היה בהם מי שעשה חפה פעל ולא שם, והנקדן המעט.

ודע שכי זה כי המוסף המדרגה העליונה בשאומר הכתוב לא זו אף זו. וכבוד זה לא נקוד כדון, ודינו כבוד, כי נסמך הוא אל חופה. ופירוש כבוד חופה המון

¹ הפירוש הזה שמעתי מפי איש יהודי מפליטי רוסיה אשר בארצנו. והוא עושה מקנה וקנין ואין חכמתו אומנתו. ובחתימי בפירוש האיש הזה מכל דברי החכמים המחוכמים, מפני שמתישב הוא על סדר דברי הנבואה הזאת.

אנשים שנאספו לשמח חתן וכלה, כי כבוד כמו המון. בכתוב וכבודו מתי רעב והמונו צחה צמא (למטה ה' י"ג), ומקביל כבודו אל המוננו. והלא עקר נבואה זו תשובת בנות ציון שתשובנה מדרכיהן הרעית והחזרת הדברים שבין איש לאשתו ליושנם, כמו שפירשתי. והנה הפסיק הכתוב הענין לדבר במכון הר ציון שתהא שכינה מגינה עליהם מסביב, ועבשו הוא חוזר לענין ראשון לאמר שלא על מכון הר ציון ומקראיה בלבד תנין שכינה כי על כל כבוד הופת, וכל מקום שנאספו יושבי ציון לשמח חתן וכלה שם שכינה ביניהם. וכל זאת בגלל תשובת הנשים שתהא שלמה וגמורה. יען כי לפנים, בהיות הנשים לחוטות אחר בולמוס של תבישותין וכלי יקר ובטלות ממלאכה, הלוקח לו אישה כנותן רחים בצוארו, והיתה חתונה בקבורה. ועתה כשתשובנה בנות ציון מדרכיהן להיות אישה עמרת בעלה ועזר כנדרו, כימי קדם יאמר לחתונה מצא אישה מצא טוב ויפק רצון מה (משלי י"ח כ"ב). ויתורגם סוף המקרא הזה ללועזים ja über jeder Hochzeitsfeier.

(i) וסכה תהיה לצל יומם. ותחת אשר לפנים היו רודפים אחר עושר וכבוד בית, יהיה עתה די לאיש ואשתו בסוכה לבדה לצל יומם מחרב ולמחסה מורם וממטר. וכעין זה אמר הפייטן הגרמני

Raum ist in der kleinsten Hütte
Für ein glücklich liebend Paar.

ה

(א) אישירה נא לירידי וגו'. אחר פירושו לבל, והוא ידוע לבל. ושתי תשובות בדבר. למה אמר הנביא שירת דודי, ולא אמר שירתו; ואם בחר הנביא בכפל השם משוב אליו בכנויו, למה לא אמר שירת ירדי כמו שאמר בראש דבריו אישירה נא לירידי? והשנית, איך אמר הנביא אישירה ואין דבריו דברי שיר, כי מה שהוא אומר בכרם פשוט הוא מכל דבריו ישעיהו, והוא כדבר איש אל רעהו, ואפילו מסננון לשון דברי נבואה אין בו, וכל שבן שרחוק דרכו מדרכי שיר. והאומרים שהנביא אמר אישירה מפני שדבריו משל טועים, כי אף על פי שבכתבי הקדש נקרא השיר משל, לא נמצא שנקרא המשל שיר.

ועתה רע שעקרו של דוד אחי האב, והוא בלשון רומי patruus. ובלשון רומי יש במשמע patruus איש מוכיח אחרים ומחמיר עליהם (-strenger Sitten-richter). והרומים באו להשתמש בן בשם הזה מפני שדרך ארץ דודו של אדם גדול ממנו בשנים ועיניו פקוחות עליו להרריכו בדרך הישרה. ואם אצל הרומים בן, אצל העברים על אחת כמה וכמה. לפי שככל בני קדם היו העברים נושאים בנות דורם לנשים, והיה בדין שיוכיח העברי את בן אחיו לוקח בתו. ומן העמים ללשונותם יש משתמשים בשם שמשמעו שירה לקרוא שם לדבריו מוסר שנשמעים וחוזרים ונשמעים פעמים הרבה, לפי שבהשנות הדברים פעמים רבות נקבע סדרם והסדר הקבוע נתן להם ריה כשיר. וכן יאמר הגרמני das alte Lied, והפרנקי la même chanson. והעברי נראה מכאן שהיה מוציא את הדבר הזה בלשון "שירת דודי" מן הטעם שאמרתי שדודו של העברי היה שם עינו על דרכיו והוכיחו על כל מעשה שלא ישר בעיניו.

ועתה מה הדבר שדברו כל הנביאים בתוכחותיהם תמיד? הלא זאת, שהי אלהי ישראל הרבה חסרו לעמו וישראל לא זכר את כל הטובה שעשה לו אלהיו, ועיבו ושכחו. ולכן כשבא ישעיהו להזכיר אל ישראל את הדבר הזה אמר אשירה נא לידודי שירת דודי לכרמי, כמי שאומר אחי לא חדשות אניד לכם הפעם, כי אחזור על דברים עתיקים שאמרם כל נביא מן הנביאים שהיו לפני מדור דור. וכדי שלא ליתן מקום לטעות ולאמר שבשירה ממש הוא מדבר, הנביא משנה במשל הזה מסגנון לשון דברי נבואה ומדבר דבריו כמדבר איש אל רעהו. ויתורגם שירת דודי לכרמו ללועזים *das alte Lied von seinem Weinberg*.

(ג) וגם יקב חצב בו וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור וגם הולך (בראשית ל"ב ז). משם תראה שמשמש וגם בין הסכה ובין המסוכב. ואף כאן אין היקב מן הדברים שעל ידם משבות הכרם, וכל עצמו לא מלמד הוא כי אם על תקות בעל הכרם שקוה שיעשה הכרם ענבים, ומה הביא את בעל הכרם לידי התקוה הזאת, הלא הדבר הזה ישעשה לכרמו כל צרכיו ועוקרו וסקלחו ונטעוהו שורק ונבנה מגדול בתוכו. ועל כן יסול בתוספת יקב על כל הנאמר לפני מזה לשון וגם. ויתורגם ללועזים *und er hieb denn auch eine Kelter in ihm aus, denn er hoffte*. u. s. w.

(ו) ועלה שמיר ושית. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור עלתה נצה (בראשית מ"י).

(ח) עד אפס מקום לאחרים לשבת בו, וכמו שהוא מסיים ואומר והושבתם לבדכם וגו', ואתם אומרים לשבת לכרמם בקרב הארץ.

(ט) באוני ה' צבאות. לא יורשו הדברים האלה ככתבם. והשבעים והמתרגם הסורסי היו קוראים באוני, ודבריהם דברי רוח. ואומר אני אל תקרא באוני כי אם באדני, והדברים שבוניה, כלומר באדני ה' צבאות נשבעתי, ועל כן אמר אחריו "אם לא", בכל הנשבע לקיים. ועד בדבר קמין שבתיבה זו בטפחא. כי הלא אמרתי לך במקום אחר שלא נולד סדר הניקוד פעם אחת, ויש מן הנקודות שקודמות לחברותיהן. ואלו היו הספרים בלא כל סימני הקריאה עד ימי סדר הנקודות כמות שהוא לפנינו עד היום הזה, לא היו הנקדנים מוצאים את ידיהם ואת רגליהם לעשות מלאכתם. ובאוני זה שנקוד קמין מלמדנו שמימי קדם נזין של אדני שהוא שם ה' היה נסמן להבדיל בין קדש לחול. ובגלל הדבר הזה היתה מסורת בידי הנקדנים שנוזין שבכאן קמוצה גם אחר שנפלה טעות בתיבה ונתחלף דלית בויזין. וראה מה שאמרתי למטה כי"ד, ומשם יתברר לך הדבר עוד. ויתורגם ללועזים *bei dem*. *Herrn u. s. w.!*

(י) וזרע חמר. בית חמר זרע או שדה שזורעים בו חמר, וכמו שנאמר לפנינו צמדי כרם והוא שיעור אדמת הכרם. ובן תרגם יונתן בית כור זרע, כי כור וחמר אחד הם (יחזקאל מ"ה י"ד). וקללת שדה זרע לא קשה נקללת הכרם, מפני שאפשר לאדם בלא יין ואי אפשר לו בלא לחם, וה' במקום כעסו אתה מוצא את רחמיו, כי אלו היתה קללת הלחם נקללת היין לא היתה למקוללים תקומה. וכעין הדבר הזה תמצא בקללה אחרת בדברי הכתוב למטה ז', כ"ג—כ"ה.

(יא) יין ידליקם. כן הנוסח בכל כתבי יד. ואף על פי כן מצאתי את לבבי לאמר שידליקם זה המקביל אל ירוסו טעות סופר, ועקרו ידליקם, והלשון נכתוב על

החרים דלקנו (איכה ד' י"ט), ופירוש הדברים יין ירדפס. ולא יקשה לך שנוי הסדר שבראש הפסוק הוין הנדף ובסופו הוא הרוף, כי כן דרך ארין משבמי בבקר צמאים ורודפים אחר יין, ומאחרי כנשף רויס ולא הפצים לשתות עוד, ובלבד שהיין כרוף אחרים הם יותים לאנסס. ויתורגם ללועזים vom Weine gebannt.

(יג) **גלה עמי.** אין גלות זו גלות מארין אל ארין כי אם ירידה ממדרגה למדרגה, והדברים אמורים לעתיד לבא ולא לשעבר.

מתירעב. הכמי הגוים מרביחם נלאו לפרשו בכתבו, והם משבשים מתי ומגיהים מין על פי הכתוב בדברים ל"ב כ"ד, והם עושים כן מפני שלא יודעים מה מתים. ועל פי מה שאמרתי אני למעלה כי כיה מתי זה מקביל היטב אל כבודו. וינתן המתרגם מיתו כפפנא היה קורא מתי, ולא צריך לאמר שטעות היא בירו.

(יד) **הרחיבה שאול נפשה.** נפש זו הנפש המתאוה, והמרחיב נפשו מתאוה ומצפה להרבה, ולו יאמר רחב נפש (משלי כ"ה כ"ה). וראה מה שאמרתי בכיאוור הרחבת משכבך (למטה נ"ז ח').

(יז) **ורעו כבשים.** טעו השבעים בכבשים זה כמו שטעה בו הנקדן, ומתוך טעות זו ראו לשבש גרים שבסוף הפסוק ולקראות גרים תחתיו. ואחרים כל אדם ימושך מחכמי הגוים. ובאמת כבשים זה דינו קבשים, ומשמעו העניים המרוכאים וכבשים לעבדים. **כדברים.** כאלו היה הדבר דברים. ודבר כמדבר, מקום שנוהגים שמה הצאן לרעות.

מחים. פירושו לכל שמיים. ואם כן, היה נמצא בכתבי הקדש הוין מכאן, ובפרט בדברי נבואה ודברי שיר ששמות נרדפים מקבילים זה אל זה. ואומר אני שפירושו מחים וינקי מזה, והנביא מדבר במדבאי העניים כמו ששוברים עצמותיהם לאכול מוחם.

גרים. האכזריות הגרים בנתי אחרים אחר שלקחו את בתיהם מגיעי בית בבית (למעלה פסוק ח'). ויתורגם כל המקרא הזה ללועזים und es werden die Geknechteten wie auf eigener Trift, und die verlassenen Güter der Blutsauger werden die verzehren, welche ihrer eigenen Wohnstätten beraubt waren.

(יח) **בחבלי השוא.** לא יפירש בכתבו, לפי שאין זככות העגלה מקביל אליו כמות שהוא כספרים. ואומר אני שישוא זה טעות סופר, ועקרו שור. ואמר הנביא כן, מפני שהשור רב כח ולא ימשך כי אם בחבלים עבים וחזקים. והמשל מכוור באר היטב בפסוק האחר.

(יט) **האמרים ימהר וגו.** דבורם זה עון הוא, ומה בצע להם בו, ובכל זאת מדברים כן, כמי שהעון עצמו הנאה להם והם מושכים אותו אליהם בכל כחם, והוא שנאמר בפסוק הקודם מושכי העון וגו'.

(כג) **וצדקת צדיקים יסירו ממנו.** אף על פי שבדברי נבואה ודברי שיר יש שלא יובחן בין לשון יחיד ללשון רבים, נראה לי שצדיקים זה עקרו צדיק, והבלבר טעה והוסיף עליו יים בשביל יים של יסירו שאחריו. ואם כן, נסלה טעות זו באחרית הימים אחר שנחתקנו מנצפך.

(כד) **לכן וגו.** כאן מפסיקים כל המפרשים בין הדבקים, ובעל הטעמים הטעם. והנביא הפסיק כזה: לכן באכול קש לשון אש — וחשש להבה — ירסה

שרשם — כמק יהיה. ופירוש וחשש להבה וכאכול חשש להבה. ויתורגם ללועזים
wie des Feuers Zunge Stoppeln frisst und dürre Halme die Flamme,
soll ihre Wurzel vernichtet etc.

(כה) ויט ידו עליו וגו'. מדבר במעשה שהיה שנעשתה ארץ יהודה שממה
מפני חרב ארם ואפרים. ותהי נבלתם בסוּחָה וגו'. כי נהרג בהם הרג רב, מאה
ועשרים אלף איש ביום אחד (דה"ב כ"ה ו').

(כו) לגוים מרחוק. הלשון הזה לא מתישב על הדברים שמכאן ועד סוף
החזיון הזה, כי בהם הננויים השבים לכאן בלשון יחיד, ולא לשון רבים, ובכלל
הדבר הזה אומר אני אל תקרא לגוים כי אם לגוי, כי בטעות סופר נשנית מ"ם
שבסופו מראש התיבה שלאחריה. וכן נאמר בתוכחה במקום אחר ישא ה' עליך גוי
מרחוק (דברים כ"ה מ"ט) ונאמר עוד הנני מביא עליכם גוי ממרחק (ירמיה ה' ט"ו),
ובשניהם נאמר גוי לשון יחיד. ובכל שלשה המקראות האלה נאמר שהגוי שיביא
ה' על עמנו יהיה מרחוק, לפי שבעלות שכן משכני ישראל עליו למלחמה יאמר
ישראל שלא יד ה' עשתה זאת, כי דרך העמים להלחם בשבניהם; ובבא על ישראל
גוי מרחוק שלא ידועהו אבותיו, ומעולם לא היתה קנאה ביניהם, ולא התגרה בו
ישראל מימיו, ידעו הכל שאצבע אלהים היא.

(כז) בצר נחשבו. הלשון הזה לא מתישב היטב. ויונתן המתרגם כצר
כסנרא היה קורא קָצָר, צד"י קבוצה, וכן העקר. ונגלגליו. החכמים כלם אומרים
שמשמעו אפסונו. ואם כדבריהם, היה הכתוב מיחסו לריב הגוי ולא לגוי עצמו. ואומר
אני שנגלגלו עמוד העפר העולה ממדרג כף רגלו ומתגלגל לפני הרוח, וכיוצא בו
und der Staub, den sie lütheten ללועזים ויתורגם ללועזים, וזוהי הארץ
aufwerfen.

(ל) ונבט לשון נפעל, וכיוצא בו נשקף, ולא הבנין הכבד הדגוש, כמו
שאומרים בעלי הלשון.

והנה וגו'. הדברים האלה קשה לפרשם. ונראה לי שבעל הטעמים והנקדן
הפסיקו כאן בין הדבקים, והדברים בעקדם זה דינם והנה חשך צר — ואור חשך
בעריפיה. וחשך צר חשך מוחשך, ועריפיה כמו غريف או غريفة בלשון ערבי
שמשמעו יער שענפי עציו מסובכים. והנביא מדמה אליו צרת יהודה מפני שיער
כיער הזה לא יכנס בו אור השמש, ולא יכנס בו אדם, כי אין מבוא, ומי שקרה מקרהו
להכנס בו לא ימצא לו מוצא. ויתורגם ללועזים und siehe, dichte Finsternis
und das Licht ausgeschlossen, in ihrem Wirrwar

ז

(א) בשנת מות המלך עזיהו. רבים תמחים למה נכתב החזיון הזה שבו
נתהוך ישעיהו לנביא כאן ולא נכתב בראש הספר בעין החזיון הראשון שבספר
ירמיהו. וזו תשובתם. כל דברי החזיון הזה בעין הקדמה לדברי החזיון שבפרשה
האחרת. כי בחזיון הזה נאמר לנביא השמן לב העם הזה ואזני הכבד וגו' (למטה
פסוק י'). והדבר הזה נהקיים באחו שמאן לשאול אות מאת ה' כאשר צוהו הנביא
(למטה ז', י" — י"ג), ואף לא בטח בדבר ה' שאמר להושיעו מיד ארם ואפרים,
והלך ושבר את מלך אשור ונתן לו מדרך כף רגל בארצו.

(ב) **בשתים יכסה פניו**. כא וראה מה בין נביא לנביא. יחזקאל מתאר את חיות המרכבה מכף רגלך ועד קדקדן וחוזר ומתאר אותן עד שקצה נפשנו בתאריו, וישעיהו השגיל לבסות פני השרפים האלה ורגליהם, ובכך פטור הוא מלהאר אותם. **ובשתים יעופף**. כל בעלי הלישון אומרים שהמרובע הזה משמעו כמשמע הבנין הקל, ולא כן הדבר. ועוף אצל עופף כמו הלך אצל הלך, כי המרובע כח הבנין הכבד הרגוש בהו. ובשני הפעלים האלה הבנין הקל מלמד על שני מקום, והבנין המרובע והרגוש מלמדים על תנועה בלבד. ובכך המטייל בנן לו האמר מהלך ולא הולך, לפי שאין כאן שני מקום, כמו שנאמר שם אניות יהלכון (תהלים קיד כ"ו) מפני שרק בתנועת האניות הכתוב ההוא מדבר, ולא במקום שהן הולכות שמה. והוא הדיון לעוף ועופף. ולכן נאמר ועוף יעופף על הארץ (בראשית א' כ'), ונאמר בספר הזה שרק מעופף (למטה י"ד כ"ט, ל' ו'), ללמד על התנועה לבדה, ונאמר בפרשה זו ועוף אלו (למטה פסוק ו'), ולא נאמר שם ויעופף אלו, לפי שהכתוב ההוא מדבר בשני המקום שהיה מחמת התנועה. והלועזים ללשונותם יש שמבדילים בין כמו אלה על ידי השמיש שני פעלים אחד לזה ואחד לזה, כמו שיאמר האנגלי להליכה to go, ולהלך יאמר to walk. וראה מה שאמרתי בביאור מי אלה כעב העופינה (למטה ט' ח').

(ד) **והבית ימלא עשן**. מחכמי הגוים יש טועים ואומרים שעשן זה עשן עולה מהאש אשר על המזבה. ומזבח העולה כהצר הבית, ולא ימלא הבית מעשנו. ולך מפורש העשן הזה כל צרכו בביאור ענן יומם ועשן (למעלה ד' ה').

(ו) **ויעף אלי וגו'**. נפלאות הוא בעיני שהשרף הזה עושה ככתוב והוא לא נצטווה. והשבעים היו מרגישים בדבר הזה, ולכן תרגמו ויעף ויִשְׁלַח, ואין זה כמשמע הכתוב. ואני ממה ישראיתי שיש שפתח הכתוב במלאך ומסיים בה' עצמו, כמו שנקרא המלאך המבשר את אברהם ה' (בראשית י"ח י"ג), וכעין זה תמצא בנדרעון שבתחלה נאמר וירא אליו מלאך ה' (שופטים ו' י"ב), ואחרי כן נאמר ויפן אליו ה' (שם פסוק י"ד), וכאלה רבות בכתבי הקדש, אומר אני שזו היתה דעת ישעיהו, שה' ומלאכו אחד, כי אין מלאך ה' כי אם רצונו, ובגלל הדבר הזה אין כאן מצוה אל השרף. **במלקחים לקח וגו'**. גם זאת נפלאות היא, שהשרף הצטרך למלקחים לקחת בהם את הרצפה, והיא ננעה אל שפתי הנביא ולא נזק. והמשכיל הלא יבין שכל הדברים האלה מראה, ולא מעשים שהיו, וישעיהו בא להגיד לנו שבמקום שנביאי אמת עומדים אין מלאכי השרת יכולים לעמוד שם.

(ח) **ומי ילך לנו**. חכמי הגוים טועים בלמיד זה, כסבורים שהוא מלמד על מי שהפעולה נעשית בשבילו, ולא כן הדבר ופירושו הכתוב כמו שפירשתי מי יעלה לנו (שופטים א' א').

(יג) **ושבה והיתה לבער**. חכמי הגוים כלם אומרים שלשון שרפת אש היא זו, וחכם יהודי אחד עמד לנגדם להוכיח שלא כן הדבר, ושעה אף הוא, כסבור שלבער זה ככתוב והיה לבער (למעלה ה' ו'). ובאמת לבער שנאמר כאן מלשון ובערת הרע מקרבך (דברים י"ג ו'), ושיבה זו חזרת הפועל על פעולתו לעשותה שנית, ופירושו הדברים והעשירות שתשאיר בה אחר שרוחק ה' את האדם מן הארץ ורבה העוובה בה אף היא תהא וקוקה לבדיקה לבער מתוכה כל רע. ויתורגם ללועזים so wird das noch einer Sichtung unterworfen

ז

(א) **עלה רצין מלך ארם** וגו'. אמר לעלות והבין חילו לכך ועדיין לא עלה. וראה מה שאמרתי בביאור או יעלה (מ"ב ט"ז ה').

(ב) **נחה ארם על אפרים**. חכם אחד מחכמי הגוים מתחכם לאמר שנחה זה קצור נאָקָה וישרשו אהה ופירושו נעשה ארם אח לאפרים. ודבריו דבריו רוח, כי ממה שנאמר בסוף הפסוק וינע לבבו, והדבור הזה לא נשנה בכל המקרא, הדבר ברור שנחה זה לשון מנוחה ולמענו נאמר אחרי כן וינע לבבו להקביל תנועת לב אחז אל מנוחת ארם¹. ובלבד שאין מנוחה זו מנוחה מן הדרך או לשון מחנה כי אם מנוחה מצר ואויב, ופירושו הדברים היתה לארם מנוחה על אודות אפרים, כלומר מנוחה מאפרים. כי איש מלחמות אפרים ארם מעולם, ומימי יהואש בן יהואחז מלך ישראל יד אפרים גוברת על ארם (מ"ב י"ג, ה' וביה). ובימי אחז עשה אפרים שלום עם ארם, והיתה לארם מנוחה ממנו. וכאשר שמע אחז מנוחת ארם כן נע לבבו, כי ידע שלא עשה אפרים שלום עם ארם כי אם להתחבר עמו להלחם שניהם יחדו ביהודה.

(ג) **ושאר ישוב בנך**. מן המצוה הזאת למדנו שבתחלה נזכר שאר ישוב בן ישעיהו לאות ולמופת לפני מזה, ובאחרית הימים נשמשו הדברים מן הספר, לפי שאין לאמר שיוציר הנביא את בנו זה ואנחנו עדיין לא ירענו מה הוא.

(ד) **האלה**. בעל הטעמים שהפסיק כאן עקם עלינו את דבריו הכתוב הזה, כי דין האתחנן באף, וסוף הפסוק מפרש שני זנבות האודים.

(ו) **ונקיצנה**. שרשו קיץ, והוא משמש כאן פעל יוצא. והמשבשים את המקרא הזה ומגיהים ונציקנה לא זכרו את הכתוב האומר אשר אתה, קיץ מפני שני מלכיה (למטה פסוק ט"ז), והוא מלמד על ונקיצנה זה שהוא כתוב בכתחלה.

(ה) **ובעוד ששים וחמש שנה** וגו'. הדברים דבריו נביא שקדם לישעיהו וישעיהו חוזר עליהם. ובעין זה פירש אבן עזרא. ועל ברחנו נאמר כן. כי ישעיהו עומד בימי אחז (למעלה פסוק א'), ואין הימים מתחלת מלכות אחז ועד גלות שמרון כי אם עשרים שנה; כי אחז מלך שיש עשרה שנה (מ"ב ט"ז ב'), ובשנה הרביעית לחזקיהו בנו גלתה שמרון (שם י"ח ט'). וחכמי הגוים אומרים שסוף הפסוק הזה כאן חוץ למקומו והוא מיותר. ואני לא בן אחשוב. ואומר אני שלפי שבא ישעיהו לאמר וראש אפרים שמרון הוא מקדים כאן דבריו הנביא הראשון, כמי שאומר ושמרון לא ראויה לזכרון, כי לא יארבו הימים והוא תחת מעם בדבר ה' ביד הנביא אשר היה לפני, ואף על פי כן אוכרנה. ותכלית כל הדברים האלה להגיד לנו שלא לארם ואפרים להמליך מלך ביהודה. ואין צורך לאמר שהכתוב הזה לקה בחסרון, כמו שיש מחכמי הגוים אומרים.

(ט) **אם לא תאמינו כי לא תאמנו**. כל היגיעים לפרש הדברים האלה בניקודם יגיעים לריק. וחכם יהודי אחד משבש כי ומגיה ב', ואין דבריו נכוחים למבין. ואומר אני שתאמנו דינו אף הוא תאמינו, והלשון ככתוב אם ישמעו ואם יחדלו כי בית מרי

¹ כי מנוחה שכנגדה תנועה, וכן יסד הפייטן בפיוטו לראש השנה מי ינוח ומי ינוע.

המה (יחזקאל ב' ה'). וסוף הדברים מאמר בתוך מאמר, ותכליתם ליתן טעם להנאי שלפניהם. כמי שאומר ואם לא תאמינו, כי זה דרככם לבלתי האמין. ויתורגם ללועזים und wenn Ihr nicht glaubt — denn Ihr wollt einmal nicht glauben.

(י) ויוסף ה' דבר וגו'. כל דברי הפסוק הזה כאן שלא במקומם. וראה מה שאמרתי למטה פסוק י"ז.

(יד) **אדני הוא. בא**. "הוא" לחוק אדני, והחוק לחלק בין ה' שחפין לתת להם אות בשאלתם ובינו הנותן להם האות מאליו. וראה מה שאמרתי בביאור בני ישראל המה (ירמיה ג' ד').

העלמה עלמה אחת שבדור הנה. וילדת בן אם תלד בן. וקראת רשות ולא מצוה. וזה פירוש הרברים: אחת העלמות שבדור הזה הרהרה ללדת אם תלד בן תוכל לקראות שמו עמנואל ולא תהיה תוחלתה נכונה. ויתורגם ללועזים wann ein junges Weib jetzt schwanger wird und einen Sohn gebiert, so mag sie ihn getrost Immanuel heissen.

(יז) **יבא ה' עליך וגו'**. לפני הפסוק הזה מקום הדברים שאמרתי שהם חיון למקומם בפסוק י'. ונאמר כאן ויוסף ה' דבר אל אחזו לאמר להפסיק ולחלק בין שני הדבורים, כי מה שלפני מזה דברי נחמה ומה שאחרי בן דברי תוכחה. והנחמה נאמר לאחזו בראשית מלחמתו עם ארם ואפרים, והתוכחה אחרי בן כששבר את מלך אשור וה' אלהיו לא צוהו ובכך נתן למלך אשור מדרך קף רגל בארץ יהודה (מ"ב י"ז—י"ט).

למיום סור אפרים וגו'. במקום אחר אמרתי שהנביאים לא היתה קבלה בידם שאפרים ויהודה ראשיתם ממלכה אחת. ואין דברי ישעיהו אלה סותרים דברי ההם. כי באחרית הימים כשהתחילה הגדה לספר בראשית המחלוקת כמות שהיא אמורה בספר מלכים היה בדין שיאחזו בה בית דוד בשתי ידיו, כי כבוד הוא לו ותפארת מאפרים אחיו, מפני שלפיה הוא הבכור ואפרים משנהו. והנביא הזה המדבר אל מלך יהודה לשטת המלך הוא מדבר אליו, ואף כי נאה הדבור הזה לשעתו ולענינו. כי באו על יהודה הצרות האחרונות על ידי אפרים שהתחבר אל ארם להלחם יחדו ביהודה, ולא היה דבר הזה אלו היו יהודה ואפרים ממלכה אחת בימים ההם; ועל כן ישעיהו החפין לאמר לאחזו שתבא עליו ועל עמו צרה שכל הצרות הבאות עליו על ידי אפרים תהיינה כאין נגדה מזכיר סור אפרים מעל יהודה כהגדת בית דוד.

(כ) **בתער השכירה** ביד מלך אשור ששכרו או להושיעו מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הנלחמים עליו (מ"ב ט"ז, ז'—ט'). ומתכמי הגויים יש אומרים שה' הוא השוכר את אשור לעלות על יהודה, ולא זכרו שבה' נאמר בנגד אשור ושרק לו מקצה הארץ (למעלה ה' כ"ו), ואין זה מעשה שוכר.

(כא) **והיה ביום ההוא וגו'**. כבר אמרתי לך שכל הדברים מספוק י"ז ועד סוף הפסוק הקודם דברי תוכחה שדבר ישעיהו אחר ששכר אחז את מלך אשור להושיעו מיד ארם ומיד אפרים. ועתה חוזר הוא לענין ראשון, לדברי הנחמה.

(כג) **אשר יהיה וגו' לשמיר ושית יהיה**. נשנה יהיה בסוף הפסוק מפני שהוסק בין הראשון ובין לשמיר ושית בכל אלה. ושמיר ושית יעלה בכרמים, כי

חיל מלך ארם ואפרים ישחיתו מיטב האדמה. ואין הדברים האלה סותרים דברי הפסוק הקודם, כי לא על פרי הגפן יחיו הבקר והצאן, והזרם אפילו כשהוא נעזב ואין גפניו עושים פרי הלא יש בו מרעה לבהמה.

(כה) וכל ההרים וגו'. והמה ההרים שהם שדה זרע ולא כרם, ושמה לא תבא יראת שמיר ושית מרחמי ה' הנותן לחם לכל בשר אפילו בשהוא מכה את הגפנים. וכעין הרבר הזה הראיתך בקללה שלמעלה ה' י'.

ח

(א) **בחרט אנוש.** מפורש לכל באר היטב למען ירוין כל הקורא בו מעם הארץ. ולא יתישב על הפירוש הזה גליון גדול שנצטוו הנביא לקחת לו לדבר, כי כל המכתב ארבע תיבות, והן תכתבנה באר היטב אפילו בגליון קטן. לכן אומר אני שזה פירוש בחרט אנוש באותיות גדולות כקומת איש. ולכתב ככתב הזה צריך גליון גדול.

למהר שלל וגו'. אין הלשון הזה מתישב היטב, כי ברור הדבר שמהר וחש שנאמר אחריו משם אחד, ואין חש מקור. לכן אומר אני אל תקרא למהר כי אם למהר, והוא ככתוב קהר צרק (למטה ט"ז ה'). ומפני למ"ד שבראש תיבה זו טעו בה, כסבורים שהיא שם הפעל. ובאמת למ"ד זה מלמד על מהר שלל שמקומו המקום השני מפני שהוא הפעול. ודוגמת למ"ד זה המסמן הפעול של פעל כתב למ"ד של וכתוב עליו ליהודה (יחזקאל ל"ז ט"ז).

(ב) **ואעידה לו.** השבעים ויונתן ותרגום הסורסי מתרגמין כאלו היה כתוב והעידה, לשון צווי מפי ה', ומחכמי הגוים יש כרובים אחריהם. ולי נראה לשון המקרא ככתבו העקר, מפני הצוויים שבפסוק הקודם שאין להם תוספת ה"א, ומפני שאין העדים האלה כי אם עדי ראיה, ואם כן לא לה' מועדים הם. וכל עצמה של עדות זו לא ידעתי מה היא.

את אוריה הכהן. היה האיש הזה בעיני ישעיה עד נאמן, והוא אשר שמע בקול אהו ועשה ככל אשר צוהו לשנות בבית ה', והסיר מזבח הנחשת אשר לפני ה' והקים תחתיו מזבח כתבנית המזבח אשר בדמשק (מ"ב ט"ז, י"א—י"ח). ולמדנו מכאן שלא חש הנביא על השנוי בכנין בית ה' ושנוי מקום המזבח, כי מה לנביאים ולזבחים, וכבר אמר אחד מהם כשם ה' חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' ו').

(ג) **הנביאה.** קראה הכתוב כן, אף על פי שהיא הדיוטית, על שם שהיא אשת נביא. וכדבר הזה יעשה בכל עם ולשון. מהר שלל. מפורש לך כל צרכו למעלה פסוק א'.

(ד) **מאם וגו'.** משמש הפעל הזה כאן ככתוב הלא זה העם אשר מאסתה בו (שופטים ט' ל"ח), והדברים משל להגיד לנו שהיה חיל רצין ורמליהו נקלים בעיני בני יהודה ולא היו יראים ממנו ואף על פי שנאמר בראש הפרשה וינע לבבו ולבב עמו (למעלה פסוק ב'). זו היתה בתחלת המלחמה, ואחרי כן היה חיל צריהם נבזה בעיניהם.

לאמ. נמסר עליו פתח באתנח. והמסורת ללא צרך, כי איך ישתנה פתח זה לקמץ והשם בכנוי לאטי (בראשית ל"ג י"ד)? וראה מה שאמרתי בביאור רועה צאן (שם ט"ז ל"ד).

ומשוש את רצין. המפרשים משוש משושו של העם הזה ואומרים שהיו ביהודה בימים ההם אנשים שמחים לקראת רצין וכן רמליהו משנאתם את בית דוד או את מלכות אהז, לא זכרו שתעם הזה כל העם במשמע ולא חלק מן העם. ואומר אני שהופסק כאן שלא כדון, כי דין האתנה בומשוש, והוא נפרד ולא נסמך. ופירוש הדברים יען מאם העם הזה במי השלח ההולכים לאט ושש על הדבר הזה משוש. את רצין וגוי מפרש מי השלח. ובשביל שהיו הצרים האלה נכזים בעיני יהודה ואמר שידו תושיע לו מהם אמר ה' להביא עליהם צר גבור ועצום מהם.

(ו) ולכן. הלשון הזה לא מתישב הישב. ונראה לי שטעות סופר יש כאן והעקף לכן, כי בטעות סופר נשנית ואין מסוף התיבה שלשניה.

ואת כל כבודו. ראה מה שאמרתי בביאור ועל כל כבוד חופה (למעלה ד' ה'). ואף כבודו זה המנון.

על כל גדותיו. הוא וכל הנחלים והנהרות הקטנים ההולכים אליו ונותנים לו מימיהם, כמו שפירשתי במקום האחר (יהושע ג' ט"ו). והדברים משל, ועם אשור הוא הנהר הגדול, והעמים האחרים העוברים את מלך אשור ויוצאים עמו במלחמה המה גדותיו.

(ז) רעו. לא יורשו ככתבו, כי לא מתישב עליו לשון והאוינו המקביל אליו. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ודעו, והוא העקף. וחתו הראשון כבר אמר חכם יהודי אחד שהוא מיותר, כי נשנה בטעות סופר מסוף הפסוק. והדברים דברי נחם. והנביא מגיד מראש כי בפעם הזאת לא תלכד ירושלים על ידי מלך אשור והעמים אשר בעוזריו.

(יב) לא תאמרון קשר. לא יורשו הדברים האלה ככתבם. וכבר קרמני מי שאומר שקשר שנאמר כאן שתי פעמים טעות סופר ועקרו קדשו, ודברי הפסוק האחר מסייעים לו.

(טז) צור תעודה עקרה של תעודה מנהג רגיל, ככתוב וזאת התעודה בישראל (רות ד' ז'). והיא כאן מנהג ישעיהו שהוא נוהג להתנבא לעם באשר הוא נביא. ונצטוו ישעיהו לצור את מנהגו כמי שצורך מעות שלא להשתמש בהן. התום תורה בלמודי. אל תבזה כי אם את למודי, וכאלו המה חותם התורה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים die Ausübung deines Berufes, beschränke die Stelle ein die Lehre auf meine Jünger.

(יט) הלוא עם אל אלהיו ידרש מן הדברים ששם הנביא בפי האומרים, ולא תשובה לדבריהם. והדברים טעם למה ידרשו אל האבות והידוענים. בעד החיים אל המתים. ראה מה שאמרתי בביאור התחת אלהים אנכי (בראשית ל' ב'). ואף כאן מלמד בעד שאין החיים הפועל כי אם מגיד טיבו של הפועל אצל הפועל, ופירוש הכתוב בחבורו הלא עם שהוא המון בני אדם חיים ידרשו אל אלהיו שהם כמתים, ואם כן הלא תדרשו אל האבות והידוענים. ויתורגם ללועזים befragt nicht ein Volk seinen Gott — die Lebenden die Toten!

(כ) לתורה ולתעודה. שבועה, ולמד שבראש שני השמות לסימן בלבד, כמו שפירשתי בדברי תורה צד 116 בציון שבגליון. ויתורגם המקרא הזה ללועזים bei der Lehre und meinem heiligen Beruf!

(כא) ועבר בה נקשה ורעב. נלאו החכמים לפרש את המקרא הזה, מפני שמשמש פעל עבר כאן שלא כפשוטו ומשמעו, והם לא יודעים. דע שבלשון ערבי עבר ואף اعتبر יש כמשמעם לשון בדיקה ודרישה וחקירה. וכמוהם משמש עבר העברי במקראות הרבה¹, והוא משמש כן במקרא הזה, וכנוי של בה שב אל הענין, ופירוש הרברים והנקשה והרעב יתבוננו במעשיהם שעשו לדרוש אל האבות והידוענים ולא דרשו בה אלהיהם. ויתורגם ללועזים und ge-drückt und verhungert, wird man darüber nachdenken ובאלהיו ובאלהי מלכו. ואם לא תאמר כן, אין לזכר מלכו מעם. ולפירושי יקלל המקלל את מלכו שעוב את ה' אלהי אבותיו ואת אלהיו שהלך אחריהם גם יחד. ופנה למעלה אל ה' אלהי ישראל.

(כב) ואל ארץ יביט. כאן הושרד בין הדברים, כי הדברים האלה מחוברים אל שלפניהם. והנה צרה וחשבה, כי לא יבא עזרו לא מלמעלה ולא מלמטה. (כג) כי לא מועף וגו'. כי לא ייעף מי שהוקם לאויב לה. כעת הראשון וגו'. עוד חילים יגבר אשור, כי בראשונה בא במתי מעט אל ארץ ובלון וארץ נפתלי והפעם יבא בחיל כבד דרך הים וגו'. כן פירש חכם יהודי אחד, ויפה פירש.

ט

(א) ראו אור גדול. הדברים האלה וכל החזונון הזה מעשים שהיו, ולא לעתיד לבא אמורים, ונראה לי שנאמרו הדברים אחר מפלת חיל סנחריב (למטה ל"ז ל"ו).

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ותפסקי את רגליך לכל עובר (יחזקאל ט"ז כ"ה), כי הכתוב בנין אב לכל שכמותו.

והנה פה מקום אתי לחזור על פירוש חמישה מקראות. לתקן ולשית נוספות. הכתוב האחר עובר לסוחר (בראשית כ"ג ט"ז). ואודה ולא אבוש שלא אמרת דברתי בו, כי לא ידעתי אז פירוש "עובר". ועתה דע שבלשון ערבי משמש עבר ביהוד לשון בדיקת מעות שיכרוק אותן מקבלן לדעת טיבן ומשקלן. ואף עובר שבכתוב ההוא זה משמעו ותיבת לסוחר אין עקרה בכתוב, והיא נתוספה על ידי מי שלא עמד על טעמו של עובר להשלים הענין. ופירוש כסף עובר כשאתה מדלג על לסוחר כסף של עובר, כלומר כסף שנתן הקונה למוכר המדקדק במעות שנותנים לו ובודקן לדעת טיבן ומשקלן. ויתורגם כסף עובר ללועזים Silber, das keine Prüfung scheut

וכעין זה כסף עובר איש כסף נפשות ערכו (מ"ב י"ב ה') והוא הכתוב השני. כי אין פירוש כסף עובר כפירוש רש"י שהודיתי לו שם, כי אם כסף מלא שיקבלו אפילו הכודק במעותיו. ונאמר שם כן לחלק בין הכסף הראשון שהוא חובה, כמו שמפרשו הכתוב עצמו באמרו כסף נפשות ערכו ובין הכסף האחר שהוא נדבה, והוא נזכר בסוף הפסוק האומר כל כסף אשר יעלה על לב איש להביא בית ה'. וחלק הכתוב ביניהם החלוק הזה. לפי שכסף חובה יש לו קצבה ככסף ערכו הקצוב בתורה (ויקרא כ"ז ג'—ד'). וגבאי הקדש בודקו לדעת אם כסף מלא הוא. לא כן כסף נדבה שאין לו קצבה, כי איש כל הישר בעיניו יתנדב ליתן, ולכן אין לו בדיקה. והכתוב השלישי והרביעי כל עובר עליו ישום (מ"א ט' ח'), ולכל עובר עליו ישום (דה"ב ד' כ"א). ושני אלה מפורשים לך כל צרכם כמה שאמרתי במקרא הזה שאנחנו עוסקים בו. והתרגומם ללועזים jeder über sein Schicksal nachdenken wird והכתוב החמישי והוא עובר על החומה (מ"ב ו' ל') שלא אמרתי בו דבר מפני שנראו

לי הדברים כפשוטם, ועתה נוכחתי לדעת שאף עובר שנאמר שם לשון בדיקה, כי בימים ההם היתה שמרון במצור מפני חיל מלך ארם. ומלך ישראל היה בודק בחומה וחוקר ודורש לדעת היש בה פרץ אם אין, ויתורגם המקרא ההוא ללועזים und da er eben die Mauer untersuchte

(ב) הרבית הגוי וגו'. הלשון הזה לא מתישב היטב. וכבר אמר חכם יהודי אחד שטענות סופר יש כאן, ושתי התיבות "הגוי לו" עקרן הניקלה, תיבה אחת.

(ג) **מטה שכמו**. מטה זה פעל, כמו שפירש רש"י, ולא שם, ופירושו הדברים האויב שהיה מטה את שכמם לסבול עולו. והלשון בכתוב ויש שכמו לסבול (בראשית מ"ט ט"ז), ובלבד שנתית השכם מעשה בעליו והטיתו מעשה איש אחר. וכעין ההפירוש הזה הלא הראיתוך בין פשט להפשיט שיא לא ט'.

שבט הנגש בו. הדברים האלה אין עקבם בכתוב, והם תוספת שנתוספה לבאר מטה שכמו על ידי מי שלא עמד על טעמו.

(ד) **כי כל סאון וגו'**. כ"י זה ברעהו שפירשתיו למעלה ה' ה'. ואין סאון וסואן לשון סואה או מלחמה, כי סאון סנדל או נעל שהיו אנשי מלחמה לובשים, וסואן הוא הלבוש הסנדל ההוא.

מגוללה. אין ספק שטענות הוא כי שמלה מגוללה בדם לבוש הרגומים, ובכעין זה לא מדבר הכתוב כאן. וחכם אחד מחכמי הגוים אומר שעקרה של תיבה זו קנאָלה, ולי נראה שהוא קנאלה, בכתוב וכל מלבושי אנאלתי (למטה ס"ג ג'), והוא הבגין הכבד הנוסף.

ועל דבר הענין, אמרו חכמי הגוים כלם שסאון ושמלה אלה מלבושי האויב שפרק יהודה את עולו מעל צוארו, כאמור בפסוק הקודם. ואני לא בן אחרשוב, לפי שאם כדבריהם מה בא הכתוב הזה להשימיענו, כי אחר שהיתה מסלת האויבים כיום מדין מה לנו מה יעשה במלבושיהם אם ימכרו בבית דין או יהיו למאכלת אש. והשנית שאין דרך אנשי מלחמה לשרוף שלל אויביהם באש. לכן אומר אני שהמלבושים האלה מלבושי איש יהודה, והם יהיו לשרפת אש מפני שמעתה לא ישמשו עוד תשמישם, לפי שאין צורך בהם. כי סאון כבר אמרתי לך שהוא מלבוש שלובשים אנשי מלחמה ברגליהם, והשמלה המוגאלה בדם אויב לא היו מכבסים את דמה מעליה למען תהיה לערה בלבושה שהרג באויבי עמו הרג רב. ושתי אלה ללא צורך בימים אשר עליהם מתנבא הנביא נבואה זו; כי בימים ההם יהיה המלך שר שלום (למטה פסוק ה') ולשלום אין קץ (פסוק ו'), ולא יצטרבו עוד לכלי מלחמה, ושמלה מעידה על הרג רב לא תהיה עוד לגאון ולתפארת לבעליה, ובכלל הדבר הזה יהיו כל סאון סואן ברעיש ושמלה מוגאלה בדם למאכלת אש.

והענין הזה יתברר לך בירור גמור בזכרך מה שאמרתי כביאור בשלם הבשר (מ"א י"ט כ"א). כי כמו שאלישע הפורש מחול אל הקדש שחט את צמד הבקר שהיה חורש בו ושרף את כלי הבקר באש, כמו שאמר מעתה אין לי חפץ באלה עוד, כן הדבר הזה, ויהודה הפורש מימי מלחמה לימי שלום לשמוח בכרכת שלום כל ימי מלך אחד ישרוף באש כל לבוש מלחמה וכל דבר שהוא זכרון מלחמה.

(ו) **למרכבה**. וכתוב מ"ם סתומה. ואומר אני ששתי האותיות הראשונות של תיבה זו תוספת שהיתה כתובה בתחלה בגליון, וכתוספת מ"ם סתומה העקר, והכותב בגליון ל"ם כיוון להגיה שלום לכתבו חסר וא"ו. וכשאתה מרלג על ל"ם של למרכבה דינו בקף, והוא מתאר משרה. ותאר שאמרתי תאר שמתואר על ידי הנשוא.

(ז) **דבר שלה ה' וגו'**. ענין אחר, ולא מחובר אל הקודם לו. ויש מחברים הדברים האלה אל שלמעלה ה' כ"ה, והם עושים כן בשביל סוף הפסוק שהוא האומר

ככל זאת לא שב אפן ועוד ידו נטויה והוא אמור ושנוי ומשלש כאן (למטה ססוק י"א וט"ז וכ'). וקרובים דבריהם בעיני להיות אמת. והשבעים היו קוראים דָּבָר יְשֻׁלָּח, ונראה לי שכן העקר, ובלבד שפועלו של נפל סתום ולא דבר, ופירושו הכתוב ונפלו הגופלים מישראל. וסמך לפירוש הזה לבנים נפלו שנאמר אחרי כן (פסוק ט').

(י) **צרי רצין**, נואשו חכמי הגוים מלפרש הדברים האלה בכתבם. ויש מגיהים וקוראים צריו ומחקים רצין, ואחרים מקיימים רצין ומחקים צרי. ועוד אחרים קוראים צרי. והמקרא ככתבו העקר. וצרי רצין מלך אשור וחילו, וכנוי של עליו שב אל ישראל. וקרא הכתוב כאן למלך אשור צרי רצין, מפני שעשה מלך אשור עם רצין ועם ארצו באכזריות חמה והגלה את דמשק קירה ואת רצין המית (מ"ב ט"ז ט'). ולא עשה כן לישראל בימים ההם, ומגיד לנו הנביא הוה שהי' ישגב את מלך אשור על ישראל ויעשה בהם ובארצם כאשר עשה לרצין ולארצו.

ואת איביו יסכסך ואת יתר אויב ישראל יסיתנו בו, והאויבים ההם שלשתים הנוכרים בפסוק האחר.

(יד) **זקן ונשוא פנים וגו'**, כבר קדמני מי שאומר שכל הפסוק הזה מיותר, והוא תוספת ביאור לדברי הפסוק הקודם לו.

(יה) **נעתם הארץ**, רבה היגיעה בפירוש המקרא הזה, וכל היגיעים לפרשו ככתבו יגיעים לריק. השבעים ויונתן מתרגמים נעתם לשון שרפה, והסורסי לשון רעש ורעדה, והיוני לשון מבוכה ומהומה, וכלם אומרים מאומר. ואומר אני שמעות סופר יש כאן, ונעתם זה עקרו וְעָרַסְתָּם, וארץ הפועל, והכנוי שב לבעלי הרשעה שבפסוק הקודם, והלשון ככתוב יאחו בכנפות הארץ ויגערו רשעים ממנה (איוב ל"ח י"ג). ויהיה הדבר הוה ברעש שתרעש הארץ ממקומה.

כמאכלת אש, למאכלת לא נאמר כי אם כמאכלת, והוא כמו בכמאכלת¹ ופירוש הדברים הננערים מתוך הארץ יהיו נבוכים וכמהומה גדולה כמהומת בני אדם שנפלה אש בעירם, שכל אחד ינוס אל נפשו ולא ידאג לרעהו, ולא זאת בלבד, כי יציל את נפשו בנפש רעהו², וכמו שמסיים הכתוב ואומר איש אל אחיו לא יחמולו. ויתורגם ללועזים *und die Leute werden sich geben wie in Feuers-gefahr, sich um einander nicht kümmernd*.

(יט) **וינזר**, זה שהוא בחולם אין לו עסק עם תגור אמר (איוב כ"ב כ"ח) שהוא בפתח. כי הלשון ההוא לשון חתוך וגור דין, וזה לשון בליעה, ולכן מקביל אליו ויאכל שבסוף הפסוק.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ולא היה כיום ההוא (יהושע י י"ד).

² והכתוב הזה פתח ברעש ומסיים בשרפת אש, מפני שרעש דבר שאינו מצוי, שכן בכל המקרא לא נזכר כי אם רעש אחד שהיה בימי עזיהו (עמוס א' א' וזכריה י"ד ה'); ועל כן כשבא הנביא לספר במהומת השעה ההיא ומבוכתה מדמה לשרפת אש שהיא מעשים בכל יום, והכל יודעים מה נוראה היא.

בנוב. ויתורגם ללועזים נוב. es ist noch früh genug am Tage, sich in Noh einzustellen.

(ו) והלבנון באדיר יפול. מה שאומרים חכמי ישראל במקרא הזה לא ראוי לזכרון. ולא טובים מהם דברי חכמי הגוים האומרים שאדיר שנאמר כאן שם ה' ופירוש הכתוב והלבנון יפול על ידי ה'. כי מה החדוש? והלא כל אויבי ישראל נופלים על ידי ה' אלהיהם? ועוד שאם כדבריהם, הלא מקביל באדיר אל כבורל שנאמר לפני מזה, ואין הדמיון עולה יפה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שאדיר זה מתאר הלבנון, ובית שבראשו נכתוב תפול לבס נחלה (במדבר ל"ד ב'), ויהי לה כבית של בבל זאת (למעלה ט' י"א). ופירוש הכתוב והלבנון יפול כמית שהוא אדיר, כלומר יפול אף על פי שאדיר הוא. והדבר למד מענינו שלבנון זה אשור וכל כבודו. ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים und der Libanon, mächtig wie er ist, wird dennoch fallen.

יא

(א) ויצא הטר מגוע ישי. לא נזכר הטר הזה בשמו. כי הדברים האלה אומרים לימות המשיח, ואף על פי שמנו הראשונים שמו של משיח בין הדברים שנבראו קודם שנברא העולם (פסחים נ"ד ע"א), לא היו הנביאים יודעים אתו. ובאמת מן המקרא אין לישראל כי אם ימות המשיח, ולא משיח¹) כי הטובה שנבאו הנביאים לישראל לעתיד לבא יש שלא תלוה בכל אדם, וכשתלו אותה באיש לבית דוד, כמו כאן, לא באיש עצמו הטובה תלוה כי אם כמעשיו שממנו יראו וכן יעשה כל העם. לפי שבימי קדם היו כל העם הולכים אחרי מלכם לטובה ולרעה, ועל כן נענש העם בחטאת מלכם מפני שהיה המלך חוטא ומחטיא את עמו. וכן נאמר בכל כתבי הקדש שהיטיב ה' לישראל בימי מלכיהם הטובים והרע להם בימי הרעים.

(ג) והריחו ביראת ה'. פירשו חכמי הגוים שביראת ה' ישאף רוח, כלומר יתלה נשמת אפו ביראת ה'. וכן מדברים הלועזים ללשונותם, ולא העברים. והשנית שאם כן אין חבור בין ראש הפסוק הזה לסופו. ובגלל הדברים האלה אומר אני שהפעל משמש כאן פעל יוצא לשני, שכן מתרגמו יונתן פעל יוצא, ובלבד שהמתרגם לא עמד על משמעו. וחסר הפעול לפי שמשמש הפעל דרך כלל. והרחה זו הרגשת הדבר ומקומו על ידי חוש הריח. וכן משמע אַחַך בלשון ערבית. והריחו הנושא וביראת ה' הנשוא. וזה פירוש הדברים הרחחו תהוה ביראת ה', כי על ידי יראת ה' יריח כל דבר לאמתו, ולא יצטרך למראה עיניו ולמשמע אוניו. ויתורגם ללועזים und er wird in der Furcht JHVHes eine Spürkraft haben.

(ד) והכה ארץ. כבר קדמני מי שאומר שארץ זה שעות סופר ועקרו עריץ, וכן הוא, כי אליו מקביל היטב רשע שנאמר בסוף הפסוק.
(ו) ועגל וכפיר ומריא. השביל הנביא לתת בהמה מזה ובהמה מזה והחיה הרעה כפוך, והסדר הזה מרבה לספר בשלזמן.

¹ מדעת האומרים שיש משיח לישראל אני אומר כן, ורצוני לאמר שמן המקרא יש לישראל ימי טובה כימים שמחכים להם המחכים למשיח. ואין איש מיוחד שעל ידו תבא הטובה ההיא לישראל.

(ז) **וסרה ודב תרעינה**. ראה מה שאמרתי בביאור אשר רעה לו (שופטים י"ד כ'). ועל פי הדברים ההם פירוש תרעינה תהיינה רעיות זו לזו אורעות במרעה אחר. ויתורגם ללועזים werden Weidegenossen sein.

(ח) **בכל הר קדשיו**. וכיתר הארצות עולם כמנהגו נוהג. כי על כרחנו נאמר שהדברים משל לשלום הארץ; ואם יהיה השלום ההוא בארצות כל הגוים, איך אמר הנביא הוה ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבוזו את בני קדם (למטה פסוק י"ד)?

(י) **והיתה מנחתו כבוד**. אמר הכתוב כן מפני שהמלכים כלם נבחרים במלחמה היא כבודם ואין מנוחתם תפארת להם, והמלך ההוא תהיה מנוחתו לכבוד לו, כי ישלימו לו הגוים מיראתם אותו ובכך תהיה לו מנוחה.

(יא) **והחרים**. הלשון הזה לא מתישב כלל. ויונתן המתרגם וייבש היה לפניו בספרים וההריב, בבי"ת, ואין ספק שבן העקר. על הנדה נהר פרת, וכן כל הנדה שאין עמו שם לווי.

בעים רוחו. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב קעצם רוחו, ונראה לי שבן העקר לאותיות¹. ולא לנקודות. ואומר אני שדין תיבה זו קעצם, ובעצם רוחו כמו בעצם תומו (איוב כ"א כ"ג), וקעצם השמים (שמות כ"ד י'), ופירוש הדברים ברוחו כאשר הוא בתחלה קודם שמרשלו בהרים ומשברו בנגבעות שלא יזיק לבריותיו (בראשית רבה פרשה כ"ד).

(טז) **והיתה מסלה** וגו'. המפרשים דברים כסדרם ומחברים מאשור אל ישראל שמים בפי הנביא דברים שלא כלשון עמו. ואתה סרס המקרא וכן תפרשהו והיתה לשאר עמו אשר ישאר מסלה מאשור.

יב

(א) **ואמרת ביום ההוא וגו'**. אין השירה הזאת או השירות האלה (כי שירות שתיים בפרשה זו) מדברי ישעיהו שהוא נביא ולא ישר בשרים. וראשית הדברים שנאמר ואמרת ביום ההוא עד כדבר. כי הדברים האלה ענין הכור שבנוחברו דברי שיר אלה על ידי המסדר המוסיף אותם על דברי הנביא. ודברי השירה קול להם נקול דברים שנאמרו אחר גלות בבל.

כי אנפת בי. לא על אף ה' מודה המודה כי אם על הנחמה שאהריו, ופירוש הכתוב אורך ה' כי שבת ותנחמני אחר שאנפת בי.

(ג) **ושאבתם מים**. אין הלשון הזה מתישב היטב על ואמרת שבתחלת הדברים. לכן אומר אני ששעות סופר יש כאן, ושאבתם זה עקרו ושאבת, כי נשנית מ"ם שבסופו מראש התיבה האחרת. וסמיכות ואמרתם שבראש הפסוק האחר גרמה לשעות זו שתעמוד עד היום הזה.

ועל דבר הענין, הקורא היושב בביתו וממלא כליו מים קרים נוזלים דרך צנורות אל ייבכה שלא היה כדבר הזה לעברים הראשונים, כי המה מים יקרים להם

¹ ומעות זו נפלה בספרינו מחמת הדמיון שבין י"ד ובין צ"ז בכתב השמרונום שהיו גם העברים משתמשים בו בימי קדם, שאין בין זו וזו ל"ו כי אם קו אחד קטן שמצד רגל צד"י השמאלית ואין כמותו ליר"ד. ועוד תוסיף תראה כדבר הזה בביאור כי בא (ירמיה ל"ז ט"ז).

כמו שהם בארצות המזרח, עד היום הזה, ובכן לא נפלאה היא בעינינו שהנביא מרמז המוכח הבאה לרגלי הישועה למים ואוכליה לשואבי מים ממעיניה.

(ד) ואמרתם כיום ההוא, ראה מה שאמרתי למעלה פסוק א'. ואף הרברים האלה הקדמה לשירה השנייה המתחלת כאן.

(ה) מודעת, ובתיב מודעת ישרינו קבוצת וכן העקרה, והוא כמו מודע, וכלכד שהוא לשון נקבה, ופירושו ענין התיב שאוהבים בני אדם לדבר בו, ויתורגם ללועזים
beliebter Gegenstand des Gesprächs.

יג

(א) משא בכל אשר חזה (גו). ראה מה שאמרתי בראש פרשה ב', וכן כל האמור שם ענין אף לבאן, כי הנבואה הזאת בן זו לא לישעיהו הוא, וכלכד שהנבואה הזאת דברו נביא ישרה קודם לישעיהו וזו נבואת נביא ישרה אחריו, וכל ענין הנבואה הזאת עד בדבר, כי החזיון הזה בלו מדבר במסלת בבל, וכימי ישעיהו בבל ממלכה שפלה, ועדיין לא עלתה על לב הנביא שתצר ליהודה, ואם כן, מה השמחה במסלתה.

(ג) קראתי גבורי לאפי. אין למיד של לאפי משמש עם קראתי, לפי שאם כן, הלא הרברים נכתוב קרא ה' לישעיה המלכים האלה לתת¹) אותם ביד מואב (מ"ב ג' י') ופירושם קראתי גבורי לכלות אפי בהם, והדבר ברור שלא זה חסין ה'. ולאפי מפרש גבורים ומיד לנו דבר גבורתם, והלשון נכתוב גבורים לשתות יין (למעלה ה' כ"ב), וכלכד שהכתוב הוא מפרש בשם הפעל וזה בשם דבר, ופירושו גבורי לאפי גבורים לעשות אפי. ומשמע הרברים ללועזים
meine Helden, welche für die Ausübung meines Zornes sich eignen.

(ה) ה' וכלי זעמו. האומרים שוכלי זעמו נוסף על שם ה' ושניהם יחדו מפרשים באים להגיד לנו מי המה הבאים, פוגעים בכבוד ה' ומראים לדעת שלא עמדו על טעם מסקר צבא מלחמה שבסוף הפסוק הקודם. כי פירושו מסקר צבא מלחמה מעביר צבא מלחמה לפניו לבדקו, ואלו בא ה' עם אנשי הצבא יחדו, מה לו בבריקה זו? ואף נאמר לפני מזה כנגד הצבא הזה קראתי למקודשי, ולא תאמר שהלך ה' בעצמו ובכבודו לקראתו ועל ברחנו נאמר שקראתה זו בכתוב ונישא נס לגוים מרחוק ושרק לו מקצה הארץ (למעלה ה' כ"ו). ואם כן, לא בא ה' עם הצבא יחדו, כי המה לבדם באו, ומפני שלא היה ה' עמהם עד באם הוא מסקר אותם לראות מה טיבם ועוונם ולצותם את מצותיו.

והרברים מאמר בתוך מאמר, ושם ה' הנושא, וכלי זעמו הנושא, ובראש הנושא וא"ו שהיא כפיא בלשון ערבי, וזה פירושו הכתוב ה' המה כלי זעמו
es sind die Werkzeuge für JHVHes Grimm.

(ח) צירים וחבלים יאחוזו. צירים וחבלים הפעול, והפעול הדבר למד מעיניו שהוא הכשדים וכתוב אחר אומר צירים אחוזני (למטה כ"א ג'), והפך הסדר, הסדר שלמטה ראשון, וזה צעיר ממנו לימים.

¹) ממה שאמרתי בביאור למיד השמוש בראשית ב' ג' הלא חדע שלמיד של לתת בכתוב ההוא ולמיד של לאפי האמור כאן אחד תשמישם.

(יא) **ופקדתי על תבל רעה.** הלשון הזה לא מתישב היטב, ונראה לי שרעה זה לא נקוד כדון, ודינו רוצה, והוא שם הפעל והכנוי שב אל תבל. ובכן מקביל אליו היטב עונם שבסוף הפסוק.

(יב) **אוקיר אנוש מפז.** הצר אשר אביא על בבל לא יהוש כי אם להרוג יושביה ולא לשלול שלל ולכוז בו וכמו שנאמר אחרי כן הנני מעיר עליהם את מדוי אשר בסף לא יחשבו וזהב לא יחפצו בו (למטה פסוק י"ז).

(יד) **כצבי מדה.** יהיה חיל בבל כעדת צבאים שנדהו וכרחו כל אחד לעצמו. **ובצאן מודחות.** ואין **סקבץ** כמו ואין לקבץ, כלומר ואין איש יכול לקבצם יחד אל מקום אחד ככראשונה, כי מיראה ופחד לא תשמע אליו החיה והבהמה ולא תאבה לו להאסף יחד. כן ינוסו אנשי הצבא אשר לבבל מפחד אויביה ולא ישמעו בקול פקידיהם לשוב ולהאסף יחד, וכמו שמסוים הכתוב ואומר **איש אל עמו יפנו וגו',** ואמר כן, מפני שחיל מלך בבל מאוסף מעמים רבים אשר יעברוהו.

(טז) **כל הנמצא** כל אשר לא ינוס. ידקך תוכה בו מכה, ומכה שאמרת מכה שאין בה כדי להמית ולא יפורש ידקך כי אם כן, בשביל הנספה המקביל אליו. ויתורגם ללועזים wird verwundet.

וכל הנספה יפל בחרב. וכל אשר ימות יפול בחרב האויבים אחר שנצחו, שלא בשעת המלחמה. וראה מה שאמרת בביאור ונופל בחרב (ש"ב ג' כ"ט).

(יח) **וקשתות נערים תרמשנה.** נתן לנערים מיתה זו, כי הנערים קלים ברגליהם וכבא עליהם האויב ימהרו וינוסו אל נפשם, ומפני שלא תשיגם חרב יורו אחריהם תופשי קשת חציהם וימיתום.

יד

(א) **כי ירחם וגו'. מדברי הנבואה שבפרשה הקודמת,** ולא ענין חדש. **והניחם על אדמתם** ויביאם מבבל ומשאר הארצות וישיבם אל אדמתם. והלשון כהתוב ויניחם בנן ערן (בראשית ב' ט"ו).

(ב) **ולקחום עמים רבים.** הפירוש המקובל לכל ידוע לכל, ולא אמת הוא. ובית ישראל הוא הפועל של ולקחום ושל שני רעיו הפעליו שאחריו והכנויים כלם שבים אל הגר הנוכר לפני מזה ויש במשמעו לשון רבים, כמו שנאמר אחריו בסוף הפסוק הקודם ונספחו, לשון רבים. ועמים מפרש הכנוי. והנה יש כאן שלשה פעלים, ולקחום, והביאום, והתנחלום, והכתוב חשך הפועל עד השלישי, כמו שנאמר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו (ויקרא א' א') והדברים ההם כדבר איש אל רעהו, ואף כי ידבר הנביא כן. ועד בפירוש הזה סוף הפסוק. כי לפירוש המקובל העמים יקחו את בני ישראל ויביאום אל מקומם, ואם כן, אין העמים ההם שבויים ביד בני ישראל, כי מאליהם באו אל ארץ ישראל, ולא יאמר כנגדם בבני ישראל והיו שובים לשוביהם. ולפירושי מתישבים הדברים היטב, כי ולקחום שאמר הכתוב מלשון מלקוח, ובשבני ישראל לוקחים את העמים ומביאים אותם אל מקומם ומתנחלים אותם נעשים בני ישראל שובים לשוביהם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und das Haus Jsrael wird sich ihrer bemächtigen, vieler Stämme.

(ג) **אשר עבד בך.** אמר רד"ק אף על פי שמלת העבודה לשון נקבה אמר עבד בך לשון זכר. וטעה הרב, כסבור שאשר נושא עבד, ולא כן הדבר. כי נושא

עבד הפעולה עצמה, ואשר מקומו המקום השני על פי מה שאמרתי בכאור חרדה גדולה (בראשית ב' ל"ג). ומתוך האמור ישם הלא תדע שאין חרדה הפעול של וחרד; וכן לא יהיה אשר זה השב אל העבודה נושא עבד. והרוצה לתרגם ללועזים דברים כמאמרם יתרגם *und von der harten Knechtung, womit man dich geknechtet*.

(ד) **מדהבה**. לא ידעתי מה היא, ואין יודע. ומתרגום השבעים ויונתן והסורסי שמענו שהיה לפניהם בספרים **מדהבה** ברייש, ואף נמצא בן ככתב יד אחר. ומשמע מרהבה ענישה כנאוה וגאון.

(ו) **רדה באף גוים מרדף וגו'**. תרגם יונתן מפלח בתקף עממין מפלח ולא מנע. וזעין זה מתרגמים השבעים, וחכמי הגוים משבשים על פיהם ומגיהים מרדת, כסבורים שכן היה לפני המתרגמים. ובאמת הנוסח שהיה לפני המתרגמים **רדה** או **מרדה** תחת מרדף. ולי נראה שמרדף זה כתוב לפנינו בעקרו, ורדה שנאמר לפנינו טעות סופר, ועקרו **רדה**, ובכן סוף הפסוק הזה מקביל הישב אל ראשו, והלשון ככתוב תרדוף באף (איכה ג' ס"ו). ואלו כלשון המקרא הזה ככתבו וכתקונו על ידי החכמים שהוכרתי לא נמצא בכל כתבי הקדש.

(ט) **הקים מכסאותם וגו'**. כי מלך בכל יורד שאולה והוא ראוי לבא במדור שיושביו כלם מלכים כמותו, והמה יושבים על כסאות לפי כבודם, כמו שפירשתי בכיאור אל תיראו (בראשית ל"ה י"ז).

(י) **חלית**. שרשו חלל, ולא חלה, והוא כמו חללף, מלשון חלל חרב, וכדי להקל מעל המבטא נכנסה יוד תחת למיד הפעל ונעשה חלית ואחרי כן חלית. ואף הערבים יש שיעשו בן בפעלים הכפולים ויאמרו **חַחַת חַחַת** (חַחַת חַחַת).

(יא) **המית נבלוך**, חלופי גאנך ותמורתו, ופירוש הרברים גאנך אשר נבלוך היו הומים אותו. ויתרגם ללועזים *welche das Thema deiner Sanger zur Harfe war*.

(יב) **בן שחר** בן מלך גדול. ואמר הכתוב בן מפני שהיו כוכבי השמים בעיני העברים כמושלים, שכן נאמר בשמש וירח את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה (בראשית א' ט"ז).

(יג) **ואשב בהר מועד**. מהכמי ישראל יש אומרים שהר זה הר ציון, ויש אומרים שהוא בכל, ושתי הכתות טעות. כי הרבר ברור שהר זה הוא שאמר מלך בכל לעלות בו ולא עלתה בידו ולא עלה מעולם, ואם בן אין צריך לאמר שאין הר זה בכל ואף לא הר ציון הוא, מפני שעלה מלך בכל על הר ציון. והר מועד הר שבו ועד אלהי הגוים והוא בירכתי צפון, מקום לא שזפתחו עין אדם, למען אשר לא יבא בן אדם בסוד אלהים. וראה מה שאמרתי ביתרון שנתן לצפון בשחיטת קדשים מכל ארבע רוחות השמים ויקרא א' י"א.

(טז) **ראוך** החכמים כלם טועים בראיה זו כסבורים שהיא ראת עכשו שרואים אותו בשאול, ולא זכרו שהיא בכלל ישגוהו ויתבוננו. ואנחנו על כרחנו נאמר שהמשגיחים ומתבוננים אל מלך בכל שאולה להכירו המת אשר ראוהו והוא והם

¹ ראה *كتاب المفصل* סוף סצל תרצ"ה, ואף *كتاب سيبويه* חלק ב' סוף

עודם בחיים, לפי שאם לא כן, והם לא ראוהו מעולם, איך יכירוהו? ובזכרנו את הדבר הזה לא נפרש ראייה זו כי אם לשעבר¹, ופירושו רואיך מי שראוך ואתה חי; ורק המה ישגיהו ויתבוננו אליו. ויתורגם ללועזים die dich je sahen.

ישגיהו פעל שעדיין לא היו העברים משתמשים בו בימי ישעיהו, ותישמשו במקום הזה די לנו להוכיח שלא דבר ישעיהו את דברי המשל הזה על מלך בבל. **יתבוננו**, ראה מה שאמרתי בכאור לא התבונן (למעלה א' ג'). ואף כאן יתבוננו אליך זה פירושו: ישימו עיניהם ולבם עליך להכירך ולדעת האתה האיש שראוך מרגיו ארץ בחיך.

(יז) **ועריו הרם**, על כרחנו נאמר שכני של ועריו שב אל תבל, ואין תבל בכל המקרא לשון זכר. ואפשר שטעות היא, והעקר ועריה, ואפשר שכן כתב הנביא בתחלה. כי הלא ידעת שהדוכר דברי נבואה ודברי שיר מותר לו בלשון מה שאסור לזולתו. ובכן אפשר שאמר הנביא ועריו, אף על פי שתכל לשון נקבה, כדי להשוות לשונו אל לשון אסוריו שבסוף הפסוק, כי היה להם שווי הלשון הדור ויופי.

לא פתח ביתה, טעה הנקדן בפירוש הדברים האלה ולכן לא נקד פתח כדין, כי דינו פתח, לפי שלא ישמש אצל אסורים כי אם הבנין הכבד הדגוש. ומפני שהמתיר אסיר נותנו ללכת אל ביתו נאמר כאן ביתה בתוספת היא כשביל שיש במשמע פתח לשון שלוח.

(יט) **ואתה השלכת מקברך**, מי שלא נפתח לבו אחרי דברי הראשונים לאמר שהושלך נבוכדנאצר מקברו להראות לאויל מרודך בנו שמת אביו ולא יירא לשבת על כסאו (ויקרא רבה פרשה י"ח) הלא על כרחו יאמר שזה פירוש הדברים האלה אתה השלכת ארצה ולא נעשה לך כמו שעושים עם המתים, בלומר לא היתה לך קבורה. כי זה משמעה של השלכה אצל מתים, כמו שנאמר בספר הזה וחלליהם יושלכו ופגריהם יעלה באשם (למטה ליד ג'). ואם כן, אין לשון הכתוב הזה מתישב על ענינו. ולכן אומר אני אל תקרא מקברך כי אם מקבר, כי בטעות סופר נשנית כ"ף שכסופו מראש התיבה האחרת. ויתורגם ללועזים du aber bist hin-geworfen, ohne Grab.

כנצר נתעב, אף על פי שנקרא למלך נצר משרשי אבותיו, כמו שנאמר ונצר משרשיו יפרח (למעלה י"א א'), אין הדמיון הזה כשהוא לעצמו עולה יפה במקום הזה, כי אין לנצר קבורה ואפילו לא נתעב הוא. ובכל זאת בחר בו הנביא בעבור שמו של נבוכדנאצר, כי כרת ראשו (נבוכד) שהכרת פניו ענתה בו שנכרי הוא והעמידו על סופו שקול לו כקול שם עברי, והוא נצר. כי הנה אמת הדבר שלא מוכיר הנביא כאן שם מלך בבל שעליו נאמר המשל הזה, ואף לא נפלה בבל בימי נבוכדנאצר כי אם בימי בן בנו. ואף על פי כן, מכל דברי המשל דעת לנבון נקל שמלך בבל זה נבוכדנאצר, והנביא תולה בו מסלתה של בבל מפני שהוא הנותן לה נאונה בתחלה, ובמותו החלה לרדת מכבודה.

יורדי אל אבני בור וגו', מחכמי הגוים יש מסרסים הדברים האלה ועושים סופם סוף הפסוק הזה וראשם ראש הפסוק האחר. והם עושים כן, מפני שלסדר

¹ בכל לשונות בני שם משמש שם הפועל (בינוני פועל) לכל זמן מן הזמנים. וכן בלשון המקרא מת משמעו אדם שכבר מת, או גוסס, או עומד למות.

הדברים ככתבם לא ידעו להוכיח ישוב בנוי של לא תחד אתם. ואנחנו נמצא לבנוי
ההוא מקום שלא בפירוש, אבל קשה לנו אבני בור. והחכמים אומרים כלם שבור זה הקבר
והכתוב אומר אבני בור מפני שקברי הראשונים הצובים בסלע. ובאמת אין בור בכל כמו
אלה כי אם שחת או ישאלו; ואם כן, אין אבני בור כי אם אבני שאל. ולא ידעתי לבונן
טעם האבנים האלה. ואולם ממה שראיתי שלא נמצא הדבור „אבני בור“ בכל המקרא
היון מכאן אמרתי שאפשר שמשמש אבן כאן כמו אבנא לישון ערבי, והוא כל דבר
רע ומכוער. וכבר אמרתי לך במקום אחר ששאל מדורות מדורות, וכל מדור כבוד
שוכניו. ובגלל הדבר הזה כל בעלי מומין וכל אדם שיש בו דבר מכוער שוכנים
במדור אחד לבדם, והם נקראים אבני בור. ומלך בכל היורד שאלה לבוש הרונים
בפני מוכס יורד אל אבני בור, ולא אל מדור יתר המלכים, כדי שלא יהיה להם
לנועל נפש כל הימים. ויתורגם ללועזים zu dem garstigen Gesindel der Unterwelt.

(כ) **לא תחד אתם בקבורה.** בנוי של אתם שב אל מלכי הגוים הנוכרים
לפני מזה בפסוק י"ח, כמו שפירשו רש"י ורד"ק.

(כא) **ומלאו פני תבל ערים.** תרגם יונתן ערים זה בעל דבבו, ואחריו ימשוך
כל אדם מישראל. ואני כבר אמרתי לך שאין ער שונא בכל המקרא הוין מדניאל ד' ס"ו
והמקרא ההוא מתורגם ארמות. והכמי הגוים כלם משבשים ערים זה ויש מניהים עיים ויש
מניהים עריצים; אבל פני תבל שנאמר לפניו לא יהיה מלואם כי אם מקומות, ולא
בני אדם אף לא עיים. לכן אומר אני שואיו של ומלאו מחלק ולא מוסף, ושירוש
הדברים כי אם ימלאו פני תבל ערים כהן לבנוי מטבה, והם לא ימלאו כאשר יקומו
בנוי וירשו ארץ, כי יחריבו הארץ וישרפו עריה, כמו שעושים כל העמים בערים
הנלכדות. ויתורגם ללועזים sondern die Fläche des Erdkreises mit Städten sich fülle.

(כב) **נישבע ה' וגו'.** מכאן ועד סוף פסוק כ"ז ענין חדש, והדברים שירי נבואה
על מפלת אשור. ואני לא מצאתי לדברים האלה בכל הספר הזה כי אם חבור מעט
אל הנבואה שבסוף פרשה י"ח, ובשביל פסוק כ"ז המדבר בכל הגוים יש מחברים
הדברים אל הנבואה שבסוף פרשה י"ח. והבחר יבחר.

וכאשר יעצתי היא תקום. הלישון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי
שנבאשר זה עקרו ואשר, כי נמשך קילמוסו של הלבבר אחר כאשר שלפניו
והוסף כ"ף.

(כג) **אל תשמחי פלשת כלך.** כבר אמרתי לך שבכתבי הקדש אין להי כי אם
ישראל עמו, וכל מעשי ה' לישראל המה או למען ישראל. ובגלל הדבר הזה הנביא
הנבא על הגוים נבא למען ישראל. ותכלית הנבואות האלה על פלשתים ומואב
ודמשק ומצרים להחריד את יהודה מבוא כברית את העמים ההם להלחם יחדו באשור.

משרש נחש יצא צפע. מפני שנאמר בראש החוון בשנת מות המלך
אחז היה המשא הזה טעו החכמים בפירוש נחש שנאמר כאן ואמרו שהוא אחז.
ואחו לא היה לפלשתים כנחש, כי בימיו פרקו פלשתים מעל צוארם את עול יהודה,
ואף כאו בגבולו ולקחו הרים הרבה (דה"ב כ"ח י"ח). והם היו נכנעים ליהודה מימי
עזיהו אבי יותם אבי אחז (שם כ"ו י"ז). והחסידים שבחכמי הגוים הורודים בכל המקרא

אחר קרושה אומרים שהנביא מזהיר את פלשתים מלשמוח על אשר פרקו מעל צוארם את עול יהודה ועמו עול מלכות שמים שמלך בהם ה' והגין עליהם כל ימי הקנעם ליהודה. והאומרים בן הלא הסידותם מרובה מחכמתם ומאהבתם את האמת. כי עול מלכות שמים לא ידמהו הנביא לנחיש; והשנית שלדבריהם אין הצפע יוצא משרש הנחש; והשלישית שאנחנו ידענו שלא הגינה מלכות שמים על העמים שבבש יהודה, כי דוד הכניע את מואב וימדרם בחבל שני חבלים להמית וחבל אחר להחיות (ש"ב ה' ב').

ובאמת נאמר בראש החזיון הוה בשנת מות המלך אחז, מפני שכל מנינם למלכיהם היו מונים, ולא כשביל שבא הנביא לדבר במה שהיה לפלשתים מחמת מות המלך אחז. ועקר הנבואה הזאת מעשה שהיה בשנת מות אחז, והנביא מזהיר את פלשתים משמוח עליו, וממקום אחר נודע לנו מה המעשה ההוא. כי מזכרונות מלכי אשור שבאו לידינו מקרוב שמענו שתגלת פלאסר מלך אשור כבדה ירו על פלשתים, וסרני עזה היו משיבים לו מנחה. ואף ידענו מן הזכרונות ההם שתגלת פלאסר זה מת בשנת מות המלך אחז. ועל פי הדברים האלה תגלת פלאסר הוא אשר היה לפלשתים נחש, והם עתה שמחים במותו, והצפע שיצא משרשו המלך אשר ימלוך תחתיו.

(ל) ורעו בכורי דלים. יש דורשים וחוקרים משבשים בכורי ומניהם קָבְרִי, והוא להם מלשון לבשו כרים הצאן (תהלים ס"ה י"ד), כלומר מקומות מרעה. והם עושים כן, מפני שלא נראה להם שאמר הכתוב בכורי דלים ואמר אחריו ואביונים סתם. והם טועים, ובעל הטעמים שהפסיק כאן בין הדברים הוא הטעם. כי באמת ואביונים נדרש לפניו ולא לאחריו, ואם כן, הלא ישמש "בכורי" לשניהם. ואחרים ובתוכם כל חכמי ישראל, מקיימים המקרא ככתבו, וכלכד שהם הולכים אחרי הטעמים וטועים בטעם בכורי דלים כסבורים שפירושו דלי דלים או הדלים שבדלים. ואף אני מקיים המקרא הזה ככתבו, ואני אומר שדלים ואביונים שנאמר כאן כל יושבי תבל חוין מאשור שכל הגוים יראים מפניו; ובכורי דלים ואביונים המה ישראל שאף על פי שגם הוא לא יתיצב לפני מלך אשור הלא ה' אל גדול על כל אלהים, וישראל בנו בכורו, ובעזרת ה' אלהיו ישכון ישראל לבטח מפני אשור. וכן היה באמת. כי חזקיהו שבימים ההם לא בא בכרית עם הגוים האלה שבנו היה לו שלום מאשור כל ימי שלמנאסר וסרגון מלכי אשור. ועל פי הדברים האלה יתורגם ובכורי דלים ואביונים ללוועזים *und die Bevorzugten unter den Armen und Hilflosen*.

(לז) ומה יענה מלאכי גוי. המחברים את הדברים אל שלאחריהם ועושים סוף הפסוק המענה לא זכרו שאם כן לא היה הכתוב אומר "כי", והיה אומר "הלא". והדברים נדרשים לפני שניהם. ומה שנאמר כאן כמו לא, וכבר הראיתוך כיוצא בו שתיים ושלוש פעמים. ופועלו של יענה אשור שכבר נאמר בו בסוף הפסוק הקודם ואין בודד במועדיו. ופירוש הכתוב לא יענה אשור את מלאכי כל גוי שלום, כי לבו למלחמה. וסוף הפסוק נותן טעם לדברי פסוק ל' ומיניד לנו למה ירעו בכורי דלים ואביונים שהם ישראל לבטח. ויתורגם המקרא הזה ללוועזים *und nicht wird er die Gesandten irgend eines Volkes erhören*.

מו

(א) **מישא מואב וגו'**. גם הנבואה הזאת נראתה לי שלא דברי ישעיהו היא, כי אומרת בתחלה נביא שקדם לו, וישעיהו אמרה אחריו. כמו שעשת ירמיהו אחר ישעיהו, ובלבד שירמיהו נהג בה מנהג בן הורין ושנה בה והוסף וגרע⁽¹⁾.

(ב) **חלצי מואב יריעו**. לא מתישבים הדברים האלה בכתבם על לשון על בן שלפניהם. כי מה סדר הוא זה, וכי מפני שתזעק השבון ואלעלה יריעו חלצי מואב? והלא הפוך הסדר כי החלוץ העובר במלחמה לפני כל הצבא, כמו שהראיתך לדעת פעמים ושלש, הוא הראשון לזעוק ועקת שכר ולהריע. ובגלל הדבר הזה נראים לי דברי האומר לפני שאין חלצי זה נקוד בדין, ודינו סלצי, מלשון חלצים. ויריעו אומר אני שטעות סופר הוא ועקרו יגיעו. ופירוש הדברים מלאי מתני מואב חללה. וראה מה שאמרתי בביאור יצא הפורץ לפניהם (מיכה ב' י"ב), כי משם יתברר לך שאין חלוצי שנאמר כאן נקוד בדין.

(ג) **עגלת שלישיה**. החכמים כלם מפרשים זה שם מקום נוסף בלא ואין על צער, ולא זכרו שאם בדבריהם היה נשנה 'עד' לפניו, כי בן הדין. ואומר אני שהוא חלופי צער ותמורתו. ומשמע עגלה שלישיה עגלה אחת משלש עגלות. ועגלה כאשר היא שם חבה לאשה⁽²⁾, כמו שאמרתי במקום אחר, בן היא לעיר. והדבר למד מענינו ששלש ערים חשובות היו בארץ מואב וצער אחת מהן. וכן ידובר בתורה בחשיבות צער, כמו שנאמר בן ה' בארץ מצרים באכה צער (בראשית י"ג י').

(ד) **על נהל הערבים וישאום**. נחלקו החכמים בנחל הערבים זה. יש אומרים שהוא נחל הערבה הנזכר בעמוס ו' י"ד, ויש אומר שנחל אחר הוא. ואני אין לי עסק במחלוקתם, אבל קשה לי כל עצמו של הנחל הזה למה נזכר שמו כאן, כי מה לנו אנה ישאו פקודתם? וממה שנאמר במקום אחר על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו (תהלים קל"ז ב'), והכתוב נותן טעם לדבר בפסוק האחר האומר כי שם שאלונו שובינו דברי שיר, ואין בדברים בנותן טעם כי אם כאמרנו שהכנורות התלויות בערבים אין להורידם משם, אמרתי שנלשון המקרא העווב דבר ולא יהיה לו עסק בו עוד לו יאמר תולה הדבר על הערבים, כעין מה שיאמר הגרמני etwas an den Nagel hängen. ועל פי הדברים האלה גולי בכל התולים כנורותיהם על ערבים בתוכה משליבים ועוזבים כנורותיהם כמו שאומרים מן היום הזה והלאה לא נשיר עוד. ובכן יפורש לנו גם המקרא הזה אשר לפנינו, כי זכר הנביא נחל הערבים ולא בשביל שהוא שם מקום כי אם בשביל הערבים שבו, והוא מניד לנו שהמואבים נשאו את היתרה שעשו ואת פקודתם אל הנחל להניסן מפני השודד בתולים אותן על הערבים, כי השודד יקח את כל מטמוניהם מאשר הן שם, ולא ישובו עוד לבעליהם.

(ה) **לפלוימת מואב אריה וגו'**. החכמים מחברים הדברים אל ראש הפסוק ועושים אריה מן הפעול של אשית, ולא זכרו שלא יפול לשון הפעל הזה על אריה.

⁽¹⁾ ראה ירמיה פרשה כ"ח.

⁽²⁾ וכן בלשון יוניק יקרא לאשה דרך חבה *ἀγάμητις, μύσχος, πῶλος*, ושלשתם משמעם עגלה.

והדברים מאמר בפני עצמו, ובלבד שאין אריה שנאמר כאן כמשמעו. כי האריה פניעתו רעה מכל פגע, ובגלל הדבר הזה היה האריה למשל ולדוגמא לכל צרה שלא יעמוד האדם בפניה. וראה מה שאמרתי בביאור ויקרא אריה (למטה כ"א ה'). ועל פי הדברים האלה תרגום המקרא הנה ללועזים und den Rest Moabs wird der Teufel holen und was ihm noch zurückbleibt von seinem Gebiet.

מז

(ב) **כעוף נודד קן משלח.** כעוף המישלח מקנו והוא נודד. וכן המקרא הזה אנהנו שומעים שבימי הנביא היו הנה העברים מהויקים במצות שלוח הקן (דברים כ"ב ו' וז'). כי הכתוב הזה מדבר בכנות מואב הנסות אל נפשן אחר שנהרגו בניהן במלחמה, והוא מדמה אותן לצפור שבא אדם על קנה ושלה את האם והבנים לקח לו, והמישל הזה נאה מאד, והרודפים במקרא אחר קדושה לבדה טחו עיניהם מראות יפיו וחין ערכו, אף על פי שריה קדושה לו. ומפני שלא הבינו את הדברים אמרו שבנות מואב עריה ולא כן הדבר, כי בכנות ממש הכתוב מדבר.

תהיינה בנות מואב נדרש לפניו ולא לאחריו, ופירוש הדברים כעוף נודד וגו' כן תהיינה בנות מואב.

מעברות לארנון. הדברים האלה נדרשים לראש הפסוק האחר, ובעל הטעמים הפסיק כאן בין הדבקים.

(ג) **הביאי עצה עשי פלילה.** וכתיב הביאו, עשו, שניהם לשון רבים, וכן העקר. ונוסח הקרי מחמת הטעות שטענו כאן בפסוק טעמים. והדברים אמורים כנגד מעברות לארנון הנדרש לכאן כמו שאמרתי בפסוק הקודם. ואמר הכתוב הביאו ועשו לשון זכר, מפני שמעברות רבויין של מעבר ולא של מעברה, כמו שהוכחתי שופטים ג' כ"ח. ופלילה אפשר שפלילים רבוייה, ואפשר שהוא שם בפני עצמו, ובין כך ובין כך יש במשמעה מה שמוטל על העושה לעשות. ובנות מואב כשתכאנה אל מעברות ארנון תהיינה מתחננות אליהם להביא להן עצה ולעשות להן כאשר מוטל עליהם, כלומר להעבירן אל ארץ ישראל, כי זו חובת המעברות להעביר את העובר. ויתורגם ללועזים ihr Furthen des Arnou, schaffet Rath, thut eure Schuldigkeit.

שיתי כליל צלך. מכאן ועד סוף פסוק ה' דברים שמדברים פליטי מואב אל בת ציון אשר באו לחסות בצל כנפיה מן הישודד.

(ד) **יגורו בך נדחי וגו'.** אין הלשון הזה מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים נְדָחִי, סמוך אל מואב, וכן העקר.

כי אפס המץ וגו'. אפס המין ובלה שוד מארץ יהודה. והמואבים השואלים מהסה מאת יהודה יאמרו בן להצטרך על אשר פשעו בה לפנים, כמו שאומרים פשענו בך מפני שמלכך שהיו בימים ההם הקשנו את עולם עלינו ונלאינו נשוא, לא כן המלך היושב על כסא דוד היום הזה, כי מלך חסד הוא, כאמור בפסוק האחר. והוא שנאמר אחרי כן שמענו נאון מואב גיא מאוד (למטה פסוק ו'), כי מה שאמר מואב כנגד מלכי יהודה הראשונים אפס המץ חרפה היא להם, והמחרף מלכי הגוי באזוני עושה בגאווה וגאון.

(ה) **לכן יילול מואב למואב**. יען כי יתגאה מואב וידבר עתק לחרף מלבנו באזנינו יילול מואב למואב ולא ניילול אנהנו לו. אך נכאים אך אתם המזכים, ויתורגם ללועזים *nur Ihr, die Betroffenen*.

(ח) **גפן שבמה** אף היא אומללה ופירוש גפן שבמה שהיא חביבה כגפן. ובמקום עצמו מדבר הכתוב ולא בגפניו. וראה מה שאמרתי ורמיהו מיה לייב. וכל הדברים עד סוף הפסוק מתארים גפן זו. בעלי גוים שם מקום, והוא נקרא בשם לזוי (גוים) להבדיל בינו ובין בעלי יהודה (ש"ב ו' ב'). הלמו ישרוקיה שרוקיה הפועל, ובעלי גוים הוא הפועל, ופירוש הלמו נגעו. והלם עקרו לשון הבאה וממנה נשאל למגע, וכעין הדבר הזה הראתיך בפעל אחר כביאור ומהה על כתף (במדבר ל"ד י"א) ופירוש הכתוב הזה אומללה גפן שבמה אשר שרוקיה באו עד בעלי גוים. ויתורגם ללועזים *dessen edle Reben an Ba'ale-Goim stiessen*.

(ט) **אבכה בכבי יעזר** וגו'. הלועזים ללישונותם יאמרו בכתוב הזה, ולא יאמר בלשון המקרא כי אם אבכה כבי יעזר, ואומר אני שכן העקר, כי נשנית ב"ת בטעות סופר.

ועל דבר הענין, לא ידעו החכמים פירוש הכתוב הזה. כי המה מפרשים ומתרגמים כבי יעזר כבי של יעזר, ומה טעם יש בדמיון הזה שמדמה הנביא את בכיו על גפן שבמה לבכי שבמה הוא או אדם אחר על יעזר, ואנחנו לא ידענו הכבי ההוא מה היה. ואחרים המפרשים אבכה בכבי יעזר אבכה עם יעזר יחד אין דבריהם ראויים לזכרון. ובאמת אמר הכתוב כבי יעזר כמו שנאמר מי מתנים (יחזקאל מ"ז ד') שפירושו מים מגיעים עד מתנים, ואף כאן כבי יעזר זה פירושו כבי שישמע קולו עד יעזר. וזה הדבר שאומר הנביא אל גפן שבמה: כאשר נגעו שרוקיה עד יעזר כן אבכה עליה כבי שישמע קולו עד יעזר. והנביא הזה העומד בארץ יהודה כשיבכה וישמע קולו עד יעזר שהיא בנחלת מטה גד, בקצה גבול בני עמון, בכיו גדול מאוד. ויתורגם ללועזים *darum will ich über den Weinstock Sibma weinen, dass man in Jaaser es höre*.

(יב) **כי נראה**, שתי התיבות האלה מיותרות. ואלה תולדות יתור זה. בתחלה נשנה „כי נראה“ בטעות סופר, ואחרי כן הגידו הראשון בכתוב לפנינו ליתן דברים טעם כל שהוא. **על הבמה** על שדה המלחמה במערכה¹). ופירוש הדברים כשלא יגבר מואב במלחמה יבא אל מקדשו להתפלל.

ולא יוכל. אין פירושו שלא יוכל לבנות, כמו שאומרים החסידים שבחכמי הגוים, כי הדבר הזה שלא יכול המתפלל להתפלל מעולם לא עלה על לב העכרים הראשונים. וזה פירוש הדברים ובא מואב אל מקדשו להתפלל ואף על פי כן לא יוכל לאויביו, כי לא תועיל לו תפלתו.

(ג) **סאז** מימי הנביא הראשון שכתב ישעיהו את המשא מעל ספרו. ובכן ישעיהו עצמו משמיענו שלא דבריו הדברים האלה עד כאן.

(יד) **ונקלה כבוד מואב** ויצער עם מואב הכבד. **בכל ההמון הרב**. ב"ת זו כב"ת של ככל זאת (למעלה ט' י"א). ויתורגם ללועזים *trotz der grossen Menge*.

Menge

¹ ראה מה שאמרתי כביאור ועל כמותי יעמידני (ש"ב כ"ב ל"ד) ותמצא טעם לדבר למה נקרא שדה המלחמה בטה.

ושאר. נראה לי שתיבה זו לא נקודה כדון, ודינה וְשָׂאָר. והבנין הקל, אף על פי שלא רגיל במקרא, הלא נמצא חוין מכאן בכתוב עוד שאר הקמן (ש"א ט"ז י"א).

יז

(א) והיתה מעי מפלה. כל היגיעים לפרש הדברים האלה ככתבם יגיעים לריק, כי יש עי ואין מעי בלשון המקרא. ואומר אני אל תקרא מעי כי אם מעיר, והלשון בכתוב שמת מעיר לגל קריה בצורה למפלה (למטה כ"ה ב'). ויתורגם ללועזים und aus einer Stadt zu Trümmern werden

(ד) ידל כבוד יעקב. סוף הפסוק המקביל אל הדברים האלה מגיד לנו שכבוד זה בתחלה בריאות הגוף וְכָבֵד אֲבָרֵי (embonpoint), שכן נאמר באיש בריא זקן האישי וכבד (ש"א ד' י"ח), ומשם נשאל לבח הירד וחזקתה. וכן נאמר לאשור ותחת כבודו יקר יקוד (למעלה י' ט"ז), ומקביל כבודו שם אל משמנו שנאמר לפניו. ומשמן בשרו. לא נמצא משמן יחיד בכל המקרא חוין מכאן. ובגלל הדבר הזה אומר אני שאף במקום הזה טעות היא, ואל תקרא ומשמן כי אם ומשמן, ומן מן המפרש את הסתם, והלשון בכתוב ובשרי כחש משמן (תהלים ק"ט כ"ד). ויתורגם ללועזים und sein Leib wird an Fett abnehmen

(ה) והיה כאסף וגו'. והיה במלקט וגו'. לא ידעו אנשי מדע את פירוש הכתוב הזה. ואתה הלא ידעת שבי"ה הדמיון כשם דבר לכל משפטי. ואף כאן בי"ה הראשונה וכל הנלוה אליה נושא המאמר, והאחרונה וכל תחומה הנשוא. ונשנה „והיה“ בראש הנשוא מפני שהנושא דברים ארוכים, ודוגמת הלשון הזה והיו המים אשר תקח מן היאר והיו לדם (שמות ד' ט'). והנה דבר בפסוק הקודם ברוון שישלח ה' ביעקב, ועתה הוא מפרש הרוון ומגיד לנו כמה יהיה. וזה פירוש הכתוב: יעקב שהיה לפניו כקוצר האוסף כמה בידו אחת ובאחת שבלים יקצור יהיה בש"וזה כעני המלקט שבלים אחרי הקוצרים בעמק רפאים. ובהר בעמק רפאים בשביל שהיתה אדמתו רוח, כאשר יגיד עליו שמו, ולא יקצור בו הרבה הקוצר, ואף כי העני המלקט שבלים אחריו לא ילקט די מחיתו. ויתורגם ללועזים und was ehemals war, wie wenn der Schnitter u. s. w., wird nunmehr sein, wie wenn u. s. w.

(ו) פריה. אין לפרשו. ואומר אני שתיבה זו מיותרת. ואלה תולדותיה. בתחלה נשנה פ"ה מסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו פריה ליתן בתוספת טעם כל שהוא.

(ז) כעוזבת החרש והאמיר. חכמי הגוים משבשים החרש והאמיר ומגיהים על פי תרגום השבעים האמרי וְסָחֵי. ואני אלו היה כתוב לפנינו בספרים האמיר והחרש אפשר הייתי אומר כדבריהם, וכשכתוב החרש ראשונה ואחריו והאמיר, הדבר ברור שגם לפני השבעים היה הנוסח הזה, והם הגיהו מדעתם, והפכו הסדר להשוותו אל לשון כל המקראות שיש בהם זכר לשני העמים האלה ומוזכרים אמורי ראשון והחוי אחרון¹). ועל כרחנו נאמר שהמקרא ככתבו העקר, ופירוש כעוזבת החרש והאמיר עוזבה

¹ ראה שמות ג' ח' ו"ז; ו"ג ה'; וכו"ג כ"ג; ו"ג ב'; ול"ד י"א; דברים ד' א'; וכי י"ז; יהושע ג' י'; ו"ב ח'; וכ"ד י"א.

שלמה ונמורה. והלשון הזה יתברר לנו בזכרנו שארץ כנא אליה עם עצום רוב שלא יוכלו יושביה להתיצב לפניו וברחו מן הערים אל היערים ועולים בראשי האילנות להחבא אם יאמרו שעבור יעבור האויב. ובראותם שבא העם הנכרי לישב את ארצם יעזבו היערים וראשי האילנות וילכו לטע מרחוק לבקש להם מנוח בארץ אחרת. וכן אמר הכתוב הזה בערי המעו אשר לישראל שיהיו עובדות בהרש והאמיר אשר עזבו יושבי הראשונים מפני בני ישראל ונסו לנפשם אל איץ מרחקים. ויתורגם ללועזים verlassen sammt Wald und Baumwipfel wie weiland vor den Kindern Jsrael.

נטעי נעמנים וגו'. לא יפירוש הדברים האלה ככתבם. כי לא מקביל זה אל נעמנים, ולא יפול בזמורה לשון זריעה. ואמר אני אל תקרא נעמנים כי אם נאקנים, ואל תקרא תורענו כי אם תוקרנו. ונטעי נאמנים ככתוב ורע אמת (ירמיה ב' כ"א), ופירושו נטעים דרושים לחפץ שתטעם ויהיו גדוליהם המין שאתה רוצה לגדל. והנביא מדמה את ישראל אשר כל מעשיו לא יושיעוהו מיד צר ואויב. אף על פי שדרך ארץ המעשים ההם עוררם בס. למי שנטע נטעי נאמנים וכשהוא בא לזמור יזמר זמורה שלא כמין אשר נטע. ויתורגם ללועזים darum pflanzest du rechte Schösslinge und schneidest eine Abart von Rebe

(יא) **נד קציר וגו'.** לא יפירוש המקרא הזה ככתבו. והשבעים מתרגמים "נד" כאלו היה כתוב ער, וכן נראה לי העקר. ונחלה זו שם. והיא במקום הזה אסיפת הקציר וההנאה שנהנה בעליו ממנו. ועל פי הדברים האלה ואין של וכאב כפיא בלשון ערבי, ופירושו הדברים ובבקר ורעך תפריחו עד עת הקציר ואו כשאתה בא להחנות ממנו והנה כאב אנוש. ולפירושו היה הנביא במסוף הפסוק הקודם ועד סוף הפסוק הזה. ויתורגם ללועזים bis zur Ernte; am Tage des Genusses, da giebt es unheilbaren Schmerz.

(יב) **הוי המון עמים רבים.** עיין רש"י. ודברי הרב אמת משהם לעצמם, והוא שאמרתיו אני שדרך ה' אלהי ישראל לישבור בלי זעמו אחד שעשו הפגז. אבל הדבר ברור שמכאן ועד סוף הפרשה ענין חדש. שיירי נבואה שאין להם חבור בכל הספר הזה.

(יג) **ונם ממרחק סף המנוסה ולא ראשיתה.** וכיוצא בו מרחוק ברחו (למטה כ"ב ג').

(יד) **וגורל לבזוינו.** ראה מה שאמרתיו בביאור גבול לדבד (יהושע יג כ"ו). ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

יח

(כו) **השלח בים צירים.** מה ישחכמי ישראל אומרים במקרא הזה לא ראוי לזכרון. והבטי הגוים כלם אומרים שכוש הוא השולח מלאכיו ורושלימה והוא האומר לבו מלאכים קלים וגו', ואף המה שקר בימינם, וכחשם בפניהם יענה הנביא האומר בשם ה' ביום ההוא יצאו מלאכים מלפני בצים להחריד את כוש (יהזקאל ל' ט"ו), והרי שה' אלהי ישראל הוא השולח הצירים האלה אל כוש.

לכו וגו'. השולח בים צירים הוא מצום לאמר לכו וגו'. **ממשך ומורט.** מורט זה שרשו ירט והוא בנין הפעל, וקשה לאמר מה משמעו, כמו שאין אתנו יודע

אל נכון פירוש ממושך. וגוי ממושך ומורט נאמר כנגד כוש שאליו שולח ה' הצירים. וכוש מבעלי ברית מצרים, וה' שולח מלאכים אל כוש להשמיעה מפלת מצרים האמורה בפרשה האחרת. **אל עם נורא** וגוי מצרים. ואל שנאמר כאן ככתוב ואל המיה ואישה (ש"א ד' כ"א), ופירוש הדברים לכו אל עם ממושך ומורט להשמיעו השמועה אל עם נורא. ויתורגם ללועזים mit der Kunde vom Volke etc.

(ד) **ואביטה במכוני**. האומרים שזה פירוש הדברים ואביטה ואני יושב במכון שבתי השמים לא יודעים כטיב לשון המקרא. לפי שאלו רצה הנביא לדבר כדבר הזה היה אומר ממכוני. ועל כרחנו נאמר שמכוני זה מכוני הר ציון (למעלה ד' ה'), וכיית שבראשו משמש עם ואביטה תשמיעו שפירשתיו כל צרכו בכיאר במות הילד (בראשית כ"א ט'). ויתורגם ללועזים und dareinschauen in meine Wohnstätte.

בחם צח עלי אור. זה לרעה, והוא יהיה מבטו של ה' במכונו בתחלה, וסופו **בעב טל בחם קציר**. והוא לטובה.

(ו) **עם ממשך**. לא יפורש ככתוב, וטעות סופר הוא. ועקרו מעם, כמו שנאמר אחריו ומעם נורא. וכל דברי הפרשה הזאת לא ידעתי חבורם. ונראה לי שהם שיירי נבואות ואין ביניהם חבור.

י"ט

(א) **ובא מצרים**. ה' בעצמו ובכבודו יבא מצרימה, ובכאו ונעו אליה **מצרים מפניו**, ולא יהיה הדבר הזה כי אם כבא ה' בעצמו שמה. תדע לך שבן, שהרי הכה ה' את מצרים תשע המכות הראשונות על ידי שליח, ובמכה האחרונה בהצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים (ישמות י"א ד'), ויצא ה' בעצמו בשביל השפטים שנעשו או באלהי מצרים, ככתוב והכיתי כל בכור בארץ מצרים וגוי ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים (שם י"ב י"ב). כי זו דעת העברים שיעשה ה' משפטו בבני אדם על ידי מלאך ועל ידי שליח, ולא יעשה שפטים באלהים כי אם האלהים עצמו.

(ג) **ודרשו אל האלילים** וגוי. כל החכמים אומרים שסוף הפסוק הזה נוסף על ראשו, והכתוב **בא להגיד לנו שאחר שיבלע ה' את עצת מצרים ידרשו אל האלילים** ואל האובות ואל הודעונים. ואם כן אמר הנביא, אין דבריו דברים של טעם. כי מצרים עובדי אלילים, וזהו דרכם לדרוש אל האלילים ואל כל הנלוים אליהם, ואיך יהיו המעשים שהם עושים בכל יום ענשם.

ובאמת הדברים האלה מאמר משרת לראש הפסוק, והדרישה באלילים ובאובות וידעונים קודמת בזמן לשתי הפעולות הנוכחות לפניה¹, וזה פירוש הכתוב ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע אף על פי שדרשו באלילים וגוי, והכתוב בא להגיד לנו שבכל יגיעתם שיינעו מצרים לבקש עצה בדרוש באלילים וכל הנלוים אליהם תאבד

¹ והכתוב הזה מדבר כלשון עמו. ועוד בימי המשנה היו מדברים כן, כמו שנאמר והשביעוהו ונפטרו והלכו להם ואמרו לו אישי כהן גדול (יזמא א' ה') ועל כרחך תאמר שדברים שדברו ואמרו אישי כהן גדול קודם לפטירתם והליכתם ממנו, ואף על פי כן נזכרו הן ראשונה והיא אחרונה.

עצה מהם. ויתורגם ללועזים. und mögen sie auch ihre Götzen u. s. w. befragt haben.

(ו) והאזניהו, אין כננין הזה בלשון המקרא. ואמר אני ישעקרו ואזניהו, והוא כמו שנאמר אגאלתי (למטה סיג ג'). וכופר אחר בימי קדם הגיה בגליון וכתב היא, והוא כוון להחליף אלף ביהא, ולכסוף נוסף היא על התיבה בעקרה ועשיית ככתוב לפנינו. וכבר הראיתך בדבר הזה בביאור תיעשה (שמות ביה ל"א).

(ז) והיו שתותיה, השבעים מתרגמים שתותיה מלשון כשתי או בערב (ויקרא י"ג מ"ח), ומחכמי הגוים יוש כדברים אחרים, וטועים הם, לפי שבפוסקים במעשה אורג כבר דבר הכתוב בפסוק הקודם, ולמה יפול כאן דבריו, ואחרים אמרים ששתותיה מלשון וחשושי שת (למטה כי ד'), וכן העקר, ובלבד שאין משמעו יסודות הממשלה כמו שאומרים החכמים הם, כי באומניות הכתוב מדבר כאן, ולא בממשלה, ואף סוף הפסוק המסיום ואמר כל עושי שבר אנני נפש מניד לנו שעדיין בענינו הראשון הוא עומד, ושת עקרו בית מושב בנופו של אדם, ומפני שבת מושב זה רוב גופו של הנושב נשען עליו, נשאל השם לשמש בלשון משען לחם ומחיה שממנה לחיים הוצאות, וראה מה שאמרתי בביאור השתות והרסן, ויתורגם ללועזים ihre Lebenszweige werden vernichtet werden.

(יא) חכמי יעצי פרעה עצה נבערה, דבור כנגד החכמים, כמו שמניד עליו סוף הפסוק האומר איך תאמרו אל פרעה, ופירושו הדברים אתם החכמים אשר יעצתם לפרעה עצה נבערה איך תאמרו, וחכמי הגוים לא בן מפרשים, וטועים. בן חכמים אנני אין בן זה כמשמעו, לפי שאם בן אין לדברים טעם, כי החכמה מתת אלהים היא ולא נחלת אבות, וכן חכמים כבן הרקחים (נחמיה ג' ח'), ופירושו איש מקהל החכמים, ויתורגם ללועזים aus der Weisen Zunft bin ich. (יג) פנת, נראה לי שדינו פנת, לשון רבים, וכן כך וכן כך פנת שכתיה הוא הפועל של והתען.

(טו) אשר יעשה ראש ונוי, ראש ונוב כפה ואגמן הפועל של יעשה, ואשר הוא הפועל.

(יז) כל אשר יזכיר אתה אליו, תרגמו השבעים כל אשר כמו כל איש אשר, וטועים הם וכל הכוזבים אחרים, וכל אשר כמו לל, בלשון ערבי, ופועלו של יזכיר מצרים עצמו, וזה פירושו הכתוב מדי יזכיר מצרים את יהודה אליו. (יח) שפת כנען לשון הקדש, ונשבעות להי, נשבעות לעבוד את ה' ולישמור מצותיו.

עיר ההרם, בכתבי יד הרבה ובמקצת ספרים הנוסח ההרם, בחזית, ונוסח השבעים עיר הצדק¹). וסוף הפסוק הזה תוספת מאוחרת לדעת כל הדורשים והחוקרים.

ב

(ב) ביד ישעיהו, לא נאמר בן כנגד המצוה שהיתה אל ישעיהו לפתוח השק אשר על מתניו ולחלוץ נעלו מעל רגלו, כי לא נאמר בלשון הזה כי אם בדבר ה'

¹ ועל נוסח השבעים אין לסמוך, לפי שהמתרגמים היו יושבים במצרים ועל בן נוגעים הם בערות זו.

ביר נביא המדברו אל אדם אחר. והדבור הזה אמור כאן כנגד הנבואה עצמה, והיא מתחלת בפסוק האחר וסופה סוף הפרשה הזאת.

(ד) **ערות מצרים** אישר ערות היא למצרים, וכנגד גלוי השת נאמר כן. ויתורגם ללועזים *was den Ägyptern Anstoss ist*.

כ"א

(א) **משא מדבר וס**. הישבעים לא מתרגמים יס. ואפשר שמדבר יס תחלתו תיבה אחת, קִבְּרִים, ונקרא משא זה משא מדברים כנגד המישא האחר שנקרא משא דומה (למטה פסוק י"א). ובשכיל שנאמר בסוף הפסוק ממדבר בא, טעו כאן והפרידו בין הרבקים לעשות מדבר משם המישא. וכל כמו אלה אין אתנו היום הזה לדעת פירושם, והם חידות לנו כראשי דברים של מזמורי תהלים הרבה.

(ב) **הבונד בונד וגוי**. כל החפין לבונד יבונד ולשדוד ישדוד, וכיוצא בו השמע ישמע והחל יחל (יחזקאל ג' כ"ז). ויתורגם ללועזים *es raube, wer rauben, wer plündern mag*.

כל אנחתה השבתני. לא יפורש אנחתה משריש אנה, לפי שאם כן אין לדברים טעם, כי כשהבונד בונד והשדוד שדוד רבה האנחה ולא תשבות. ואומר אני שאנחתה שנאמר כאן שרשו נחת, ומשקלו משקל אזכרה. ואל נתמה על משקלו בזכרנו שהחזיון הזה יש בו מפלת בכל, ואם כן לא נאמר קדם לגלות יהודה, ואז הפריחה לשון הקדוש בנינים ומשקלים הרבה מריח לשון אהנתה הארמית. ואנחתה מלשון ונחת ורועו (למטה ל' ל'). וכשהוא אמורה בעיר נצורה יש במשמע חוקת יד הבאים במצור שילחמו בעד עירם לכוף את צריה לעלות מעליה. והנביא אחר שאמר עלי עילם צורי מדי מבטיה את העמים האלה שהשבות ה' מכלל כל גבורה ולא יתיצבו וישכיה לבניהם. ויתורגם ללועזים *ich habe jeden kräftigen Widerstand unmöglich gemacht*.

(ו) **וראה רכב**. מצוה אל המצפה לצפות עד אשר יראה רכב. ויתורגם ללועזים *bis er Reiter etc. erblickt*.

והקשיב לפעולה שאינה שלמה וגמורה. וסוף הפסוק ספור מעשים שהיו אחר המצוה, כי כבר העמיד הנביא המצפה, והוא מגיד לנו שהמצפה היה מקשיב רב קשב.

(ח) **אריה**. חכמי הגוים אומרים שתיבה זו מיותרת מפני שנלאו לפרשה. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור לפליטת מואב אריה (למעלה ט"ז ט'). ועל פי הדברים ההם אריה זה קול קורא (Interjektion) בלבד, והוא מלמד על קוראו שקצרה נפשו במלאכתו. והמצפה הזה קצרה נפשו בעבודתו, כי היה עומד ומצפה ימים רבים ולא ראה רכב צמד פרשים כמצוה, אף על פי שהקשיב רב קשב, וכמו שהוא מסיים ואומר אנכי עומד תמיד יומם ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות. ויתורגם אריה זה ללועזים *zum Geier!*

(ט) **והנה זה**, בא זה לחזק הנה, להגיד לנו שבישקצרה נפש המצפה במשמרתו וקרא אריה תקף ומיד ראה רכב איש צמד פרשים. ולשון הכתוב הזה דוגמתו והנה זה מלאך נוגע בו (מ"א י"ט ה'). וכבר הראיתך בעין החזוק במלת עתה שמחוקה זה.

(יא) **מישא דומה**, ראה מה שאמרתי בביאור מישא מדבר ים (למעלה פסוק א'). והמישא הזה נראה שנקרא מישא דומה מפני שהנביא כמחריש ולא משיב שואליו דבר כי אם מצום לשוב ולשאל שנית (פסוק יב).

(יד) **בלחמו בלחם הראוי לו** ושהוא צריך לו, כי רעב הוא, והו כחו של הכניו כאן.

(טז) **הרוב נטושה**, הלשון הזה לא מתישב הרוב במשמעו ואף לא מקביל אליו היטב קשת הרובה שנאמר אחריו, וכבר קדמנו מי שאמר שנטושה זה כמו לנטושה, כי למיד ועוז מתחלפות זו בזו, ואפשר שטעות סופר היא, והעקב לנטושה, בלמדה.

כב

(א) **מישא גיא חזיון**, ראה מה שאמרתי למעלה בראי, מה לך וגו'. מכל דברי החזיון הזה שמענו שכימים הם עלה אשור על יהודה והקריבו לבא אל ירושלים, ויצא חיל יהודה לקראתו ולא יכלו להלחם, כי אחזם חיל ורעדה מפני אויבם כי עז, ולא התיצבו בפניו ונתנו ערף, וכראות מלך יהודה כי בן השלים לאשור ונכנע מפניו, ובשוב חיל הצבא ירושלימה עשו חיזורים וים טוב לאכול ולשתות ולשמוח על שלומם, וישעיהו לא בן הישוב, כי בעינו השלום והוא כחרפה לעמו ולארצו; ובשמעו את קול הקריה הומה וירושלים צהלה ושמחה והעם עולים על הגנות לראות בשמחת ההמון חוגג, חרה אפו וידבר דברי התוכחה הזאת.

(ב) **הללוי לא הללוי**, הרב וגו'. לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה, הם יתבארו לך בפסוק האחר.

(ג) **כל קציניך וגו'**, כאן הפסוק בעל הטעמים בין הדבקים, והפסוק הזה ארבעה מאמרים, ואלה הם: כל קציניך נדרו יחד; מאמר אחד; מקשת אסרו כל נמצאיך - מאמר אחד; אסרו יחדו; מאמר אחד; מרחוק ברחו; מאמר אחד. והמאמר הראשון לא צריך פירושו, ודברי המאמר השני אמורים בנגד דברי הפסוק הקודם, ומקביל קשת כאן אל הרב האמורה שם, ונתברר לך הקבלה זו בזכרך שחללי הרב נופלים בתוך ארבע אמות של מביהם, ולא בן מוכי קשת וחצים, כי הם נופלים מרחוק, והוא שאמר הכתוב למעלה הללוי לא הללוי הרב, כי לא מצאו אנשי הצבא את לבבם לגשת אל תוך ארבע אמות של אויביהם, ולא השיגתם הרבם, והכתוב הזה משמיענו שקציני העם פנו ערף לנום בקרבם אל האויב כמלוא קשתו, ומתם נסו ונמלטו, ומתם הובו בקשת וחצים, ומתם נתפשו ואוסרו ואחרי כן נהרגו בחרב, ומפני שהמתים מתו במנוסתם או נהרגו בחרב אחר שנאסרו נאמר למעלה ולא מתי מלחמה, כי בלשון המקרא אין מתי מלחמה כי אם הנופלים בהלחם במערכה, והכתוב הוה מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון, כי אסרו יחדו שב אל המאמר השני, וסוף הפסוק שב אל המאמר הראשון.

(ה) **מקרקר קיר וגו'**, לא ידעתי לפרש הדברים האלה, וכל הנאמר בו מאומד נאמר ואין בו ממש.

(ו) **ועילם נשא אישפה**, נתן הכתוב לעילם אישפה מפני שיושביה תופשי קשת, כמו שנאמר קשת עילם ראשית גבורתם (ירמיה מ"ט ל"ח).

(ה) ויגל את מסך יהודה. גלה את הווילון שהיה מכסה פני יהודה, והיא נראית כאשר היה. ופירוש הדברים שבבא האויב אל הארץ אז נודעו חולשת יהודה ורפיון ידיה.

אל נשק בית היער. בית היער או בית יער הלבנון מושב מלכי יהודה בימי הקיץ. והנשק אשר שם לנוי הוא ולתפארת, ולא למלחמה, כי הוא בלי מלחמה של זהב מישלל האויבים, והם נתונים שם לזכרון ולפאר את בית המלך. וכיום ההוא בבוא אשור בארץ, ויהודה לא מוכן ומוזמן להלחם בו, ואף די נשק אין לו, הביט אל נשק בית היער לדאות היבול להשתמש בו במלחמה זו.

(ו) **ואת בתי ירושלים ספרתם.** אין מספר זה כמשמעו, כי לא די במספר לברו ללכוד הבתים אשר יוצאו, והיה בדרך שיאמר ועל בתי ירושלים הפלתם גורל. ומספר זה נכתוב סופר שר הצבא המציב את עם הארץ (ירמיה נ"ב כ"ה), ופירוש הדברים ואת בתי ירושלים הצבאתם. ויתורגם ללועזים und liasset auch die Häuser Jerusalems Kriegsdienste thun.

(א) **עשיה ויצרה מרחוק עושה הצרה** הזאת ויוצרה ימים רבים לפני מזה. ובמקום אחר יתבאר לך הלשון הזה באר הטב. ורש"י ורד"ק המפרשים עושיה ויוצרה עושה ירושלים ויוצרה להשורות שבינתו בה לא ירדו לעמק הדברים האלה. כי זה הדבר שאמר הנביא: אתם אומרים שבאה עליכם הצרה כדרך ארץ, ועל כן תחשבו להמלט ממנה כדרך ארץ בכצר החומה, ובאמת ה' אלהיכם הוא אשר יצר והכין לכם הצרה הזאת לפני ימים רבים, ולא תמלטו ממנה כי אם בעזרתו, ואתם נבערים מדעת זאת, ולכן לא הבטתם אל עושיה.

(ב) **כי מחר נמות.** כאן הופסק בין הדברים, כי תיבת ונגלה שבראש הפסוק האחר סוף הדברים האלה, והדבר למד מענינו שאם כן לא נקודה התיבה בדין, ודינה ונגלה, וקל בנינה ולא נפעל. ופירוש הכתוב מחר נמות כהרב אויבינו או נלך כנגולה לפניהם. ובין כך ובין כך אין משתה מחר. וכדי שלא ליתן מקום לטעות ולאמר שיש כאן פעולה נוספת על פעולה, נזכרת מיתה ראשונה ונלות אחרונה, ועל ידי כן נודע הדבר שזו או זו אומר המדבר ולא זו אחר זו. וכסדר הזה ומן הטעם הזה נאמר בשתי אלה במקום אחר להמית אותנו ולהגלות אותנו בכל (ירמיה מ"ג ג'), ובלבד ששם הפעלים הבנין הכבד הנוסף ויוצאים וכאן קל ועומדים.

והנביא שם בפי בני עמו את הדברים האלה להשמיעם שריקים הם ופוחים, ועל כן לא ידאגו דאגת מחר וכל מעינם בשעה, וכחיי שעה אחת יתנו כל עתודותיהם.

(ד) **באזני ה' צבאות.** בשאתה מדלג על תיבה שלפני מזה שהיא סוף הפסוק הקודם, כמו שפירשתי, הדברים האלה ממש כדברי הכתוב למעלה ה' ט', וכל האמור בהם תנהו ענין לאלה, ואף באזני שנאמר כאן טעות סופר הוא, ועקרוב בארץ, והדברים שבועה. ועד בדבר ראש הפסוק האחר האומר כה אמר אדני ה' צבאות והנביא אומר כן מפני שהוא לשון השבועה שהוא פורש ממנה¹.

אמר ה' ה' צבאות. סוף הפסוק הזה כלו מיותר, והוא נוסף באחרית הימים כשטעו בראשו.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור באי היס (למטה כ"ד ט"ז).

(יז) **ועטך עטה** וילבייך שמתך שחיא מעטה לך. וטעם הדבר יתבאר לך באר הטב בביאור הפסוק האחר.

(יח) **צנוף יצנפך צנפה** וגם מצנפתך יצנוף בראשך. ואמר ה' לשלטל את שבנא ומלבושי כבודו עליו כמו שנאמר אחריו בן ושמה מרכבות כבודך, כי איש נכרי זה שבנא האיש, כמו שאמרתי במקום אחר, ולא עברו מלחה ומכסף, ובעלתו לגדולה בארץ יהודה ממנו ראו וכן עשו אנשי יהודה ולבושו מלבוש נכרי, וחשבים כמותו עשו להם מרכבות וסוסים, שלא כדרכי אבותיהם שהיו חסוסים תועבה להם, ובגלל הדבר הזה אמר ה' לשלטל את שבנא במלבושי כבודו, ומרכבות כבודו עמן להשביט מלבוש נכרי מן הארץ ומן הסוסים לא תשאיר פיסה. ויתורגמו הדברים האלה בחבורם אל סוף הפסוק הקודם und er wird dich in deinen Mantel hüllen und dir deinen Turbau umwickeln.

בן נראה לי פירוש המקרא הזה, והכמי הגוים מפרשים פירוש אחר, ואין זה הלשון והענין נוחה מפירושם, ואין מה שנאמר בנגד אליקים והלבושתו בתנתך ואבגנטך אחוקנו (למטה פסוק בא) סותרים דברי, כי בתנת ואבנט בנדי המשורה ואותם יניח שבנא לממלא מקומו, ומעטהו ומצנפתו המה אשר הביאם עמו מארץ מולדתו, ובהם ישלטל.

כדור אל ארץ וגו'. נדרש לפני פניו, ולא לפניו, ופירוש הדברים ישלטלך טלסלה גבר כדור אל ארץ רחבת ידים.

(כב) **מפתח בית דוד**, ראה מה שאמרתי בביאור משען לחם (למעלה ג' א'). ועל פי הדברים הנה אף מפתח זה לא נקוד כדון, כי דינו נקפחה. ונראה שנקוד מפתח זה בן להבדיל בינו ובין מפתח ישפתי (משלי ח' ו'). והם באמת אחד המה, כי אין נקפחה בלשון.

(כד) **כל כבוד בית אביו** הוא הפועל של ותלו ואף הוא הפועל, אף על פי שלא נאמר בן בפירוש, ואמר הכתוב ותלו, לשון רבים, מפני שיש במשמע כבוד המון, כמו שאמרתי לפני מזה. **הצאצאים והצפעות** מפרש כל כבוד בית אביו.

כל כלי הקטן, פירוש איכלה קטן זה ענין לנו, ואין נוי ענין לבאן, והכמי הגוים המחדשים עוד הרעו ממנו ליתן קטן ענין לרמים, והיה להם כלי הקטן כלים שאין דמיהם יקרים, וכחשם בפניהם יענה כל ענין נבואה זו, כי הנביא בא לשאר ולרומם כבוד היתר הזאת, ומה שבהה וכבודה שיתלו עליה כל הכלים הפחותים? ובאמת כלי נסמך אל הקטן, והקטן הוא הקטן מאליקים בבית אביו שאין לו גדולה כגדולתו, והוא אשר יתלו כל כליו על היתר התקועה במקום נאמן, והדברים משל להניד לנו שיהיה אליקים בן חלקיהו תפארת לכל בית אביו ויתכבדו כלם בכבודו, וגם מן הדברים האלה ראה שיהיה שבנא איש נכרי, וכבודו לו לבדו, כי אין לו בית אב ביישראל, ובנגד הדבר הזה נאמר באליקים הממלא את מקומו שיהיה כבודו כבוד כל בית אביו, ויתורגם כל כלי הקטן ללועזים all die Gefässe des Geringeren.

כג

(א) **שדד מבית מבוא**, אין בית זה כמישמעו, כי מה לאניות בכתיב? ומשמע בית זה מקום לאניות לבא שמה, והכתוב מגיד לנו שחבר הנמל, ובאניות יפול לשון

ביאה כנגד חוק הים, כמו שנאמר אניה באה תרשיש (יונה א' ג'). ויתורגם ללועזים
sie ist zerstört und kein Landungsplatz mehr.

מארץ כתיים נגלה למו. בשעברו אניות תרשיש על ארץ כתיים נודע להם
מה שהיה לצור.

(ד) **לא חלתי ולא ילדתי.** אמרו שזה פירוש הכתוב הייתי כלא חלה ולא
ילדה. ולא נראה לי, לפי שאין במקרא דבר מלמד על הדמיון. ואומר אני שלא
הראשון אין נקודו בדין, ודינו לא. ואם כן, ואיזו של ולא גדלתי כפי' בלשון ערבי,
והוא מלמד על מה שהיה עתה אלו חלה ולא ילדה. וזה פירוש הדברים: מי יתן
וחלתי ולא ילדתי בנים כי אם רוח (למטה כ"ו י"ח). כי עתה לא גדלתי בחורים ולא
רוממתי בתולות למות. ובעין זה, ולא כמוהו ממש. תרגם יונתן. ויתורגם ללועזים
o dass ich gekreisst, ohne zu gebären! Dann hätte ich keine
Jünglinge gross gezogen etc.

(ח) **כנעניה.** רבוי של כנען ולא של כנעני כמו שאומרים בעלי הלשון. ואל
תתמה, כי אחר שיצא כנען מכלל ישם עצם פרטי וכא לשמש בלשון סוחר נהג בו
הנביא מנהג בן חורין ודבר ברבוי.

(י) **עברי ארצך כיאר וגו'.** בת תרשיש שהיתה צור מושלת בך ואת נכנעת
לה הנך עתה בת חורין ממנה ויכולה לעבור כל ארצך כיאר מצרים העולה עליה
ואין מונע. **אין מזה עוד.** אין עוד התל התלול לעצור במי הנהר, והדברים משל
לצור החרבה ודל כחה.

(יא) **מעזניה.** אין כמשקל הזה בכל המקרא. ואני ממה שראיתי שקרא
הנביא באן לצור כנען אמרתי שלא הנם עשה הדבר הזה, והוא קוראה בן מפני
שהשם הזה נאה לדבריו אלה, הוא ולא אחר. ועל בן אומר אני אל תקרא מעזניה כי
אם קאזניך, והם מאוני מרמה אשר ביד כנען (הושע י"ב ח') ואתם צוה ה' להשמיר.
ונראה שהיו מאוני כנען למשל. ויתורגם ללועזים seine Krämerkuiffe.

(כ) **המעשקה** טעמו כטעם שרוד שפירשתיו שופטים ה' כ"ו, ובלבד שמביא
סימן נקבה, וכן נאמר בת ככל השרודה (תהלים קל"ז ח'). וכמוהו יתורגם
elende.

(ג) **הן ארץ כשדים וגו'.** הנה ארץ כשדים עמו איננו עוד. **אישור יסדה**
לציום אישור החריב את ארץ כשדים ויסדה להיות מעתה משכנות ציים ואוחים.
הקימו בחוניו. אישור הקים בחוניו לצור על ככל.

זה פירוש הדברים כשהם לעצמם, ובחבורם כפרשה קשה מאוד לפרשם. כי
מה מפלת ככל ענין לכאן? והשנית שלא נפלה ככל על ידי אישור, ונהפך הדבר,
כי ככל החריבה את אישור. ויש לפרש בדוחק לאמר שהנביא מוכיר מפלת ככל
להראות את צור שלא קצרה יד ה' להפיל ממלכות גדולות ועצומות. ועל דבר אישור
שנאמר כאן על כרחנו נאמר שהוא אישור של ימי הנבואה הזאת, כלומר המושלים
באשור ויושבים בארצו בימי הנביא הזה, והמה הפרסים מחריבי ככל ויושבים בה
ובארץ אישור החרבה על ידי ככל, שכן נקראים הפרסים אישור במקום אחר שנאמר
וחסב לב מלך אישור עליהם (עזרא ו' כ"ב), ואין המלך ההוא כי אם מלך פרס.
ועל פי הדברים האלה החזון הזה שיש בו זכר לחרבן ככל שנחרבה על ידי
הפרסים לא נאמר עד ששבו בני יהודה מגלות ככל.

(טו) כשירת הזונה כשירה ישירים על דבר הזונה ומעשיה, ואין הזונה עצמה השרה.

(יז) ואתננה קדש לה: אמר הנביא בן, ובמקום אחד השווה הכתוב אתנן זונה למחור בלב ואמר להביאם בית אלהים (דברים כג יט). ולמדנו אף מכאן שאין לנביא עסק עם סדר קרבנות והקדושים, לפי שאלו חש הנביא על החוק שבמשנה תורה לא היה אומר דבריו אלה אף על פי שהם משל בלבד.

כד

(א) ועוד פניה. ראה מה שאמרתי בכיאר ויתן פני הצאן (בראשית ל' מ) ובכיאר הנע ועוד (מכילתא ל' ד) ועל פי הדברים ההם ועוד פניה זה פירושו פור גדולי הארץ וחשוביה. ויתורגם ללועזים und ihre Vornehmen auseinander-stieben lassen.

(ב) בעם ככהן וגו'. ראש הפסוק הזה וסופו שלשה שלשה זונות, ובלבד שבכל אחד מהזונות שבראש הפסוק נזכר החשוב אחרון והגיע ממנו ראשון, ובסוף הפסוק נהפך הסדר.

(ג) את הדבר הזה. שלש תובות אלה השודות בעיני ביתור, לפי שבכל המקראות הכתוב אומר כי ה' דבר ודי לו בכך.

(ה) הפרו ברית עולם הפרו ברית הכרותה לבני אדם מעולם, והברית הזאת היא התורה הכתובה על לוח לב האדם.

(ו) חרו ישובי ארץ. נלאו אנשי מדע לפרש חרו זה, ועשו בו שקר ואמרו שטעמו למעלה ושרשו חרו. ואתה ראה מה שאמרתי בכיאר ויחר אף יעקב (בראשית ל' ב), ומשם יתבאר ויתברר לך שחרו שנאמר כאן טעמו למטה כדון, כי שרשו חרה, ופירושו הדברים נתמעטו וישובי ארץ, ויתורגם ללועזים ist die Bevölkerung des Landes zusammengeschrumpft.

(ז) תירושו. אין אדם יודע שרשו, ולא יודעים אנשי מדע מה הוא. החכמים כלם אומרים שתירושו יין בן שנתו שאינו משכר. ולא בן הדבר. ותירושו אצל יין כיצרה אצל שמן. וההפך שכן תירושו ליין ויצרה לשמן קצרה ממני לשון הקדש מכאר אותו כל צרכו, ואף על פי בן לא בן חורין אני להפטר מכיארתי. וכפי כחי אנסה לכארו.

ודע שאלהי הארץ המבדך פרי הגפן ופרי הוית נתן תירושו ויצרה, ולא יין ושמן (דברים ז' יג); והיקבים משיקים תירושו ויצרה, ולא יין ושמן (יואל ב' ביד); ואין אדם שותה תירושו¹ כי אם יין (דברים כ"ח ל"ט), ולא סך יצרה כי אם שמן (שם פסוק מ'). ומשלש אלה אמרתי שזה הכלל: פרי הגפן כגפן וכל ימי הבציר תירושו, ומאו והלאה יין; וכן פרי הוית בוית וכל ימי אסיפתו יצרה, ומאו והלאה שמן. יין ויצרה bezeichnen die Wein- resp. Ölerute, während תירושו and שמן den Artikel für den Markt und für den Gebrauch ausdrücken.

¹ ואם תשובני מן הכתוב האומר ושתו בני נכר תירושוך (למטה ס"ב ח). תמצא תשובתך בצדו.

ובגלל הדבר הזה בכל מקום פרי הגפן ופרי הזית נזכרים יחד נאמר תירוש ויצהר או יין ושמן, ולא יתחלפו הזוגות לאמר תירוש ושמן או יין ויצהר.

(י) סגר כל בית מבוא. סגור זה כהסגר מצורע והסגר הבית המנוגע שפירשתי ויקרא יג ד', וייד ל"ח, ובלבד שאין סכנת הבית מחמת חולים שבתוכו כי אם מחמת הרבנו, כמו שנאמר בראש הפסוק נשברה קרית תהו; ומפני שכתלי הבית רעועים מחמת הרבנו אין לבא אל תוכו משום סכנה. ולא יורש המקרא הזה כי אם כן, לפי שאלו סגור ממש, מי יסגור הבתים, ולמה יסגרו על מסר? ויתורגם ללועזים *gefährlich ist jedes Haus, will man es betreten*.

(יא) צוחה על היין בהוצות. על זה ככתוב על לא חמס בכפי (איוב ט"ז י"ז), ופירוש הדברים תהיה צוחה אף על פי שישתו יין, כי ישתו ממרת נפשם, ולא משמחה, ככתוב לפני מזה ימר שכר לשותיו. וישתו ינם בהוצות מפני שאין לבא אל תוך הבתים משום סכנת נפשות, כמו שנאמר בפסוק הקודם. ויתורגם על היין *trotz des Weines*.

(יד) צהלו מים. חכמי הגוים אומרים שים זה מערב, ומים מלמד על מקום שמשם יצהלו. ואני לא כן אחשוב, לפי שאם כדבריהם היה הכתוב מזכיר עוד רוח מארבע רוחות השמים. ואומר אני שים זה כמשמעו, ומים שבראשו ליהרון, ופירוש הדברים יצהלו קול גדול מקול הים. ויתורגם ללועזים *jauchzen stürmischer als das Meer*.

(טו) באי הים. מפני שנאמר בסוף הפסוק הקודם צהלו מים אמר כאן כן. כי כן דרך נבואה דבור הולך אחר דבור שבמותו ולשון גוררת לשון דומה לה, כמו שנאמר בספר הזה כסדום היינו לעמורה דמינו — שמעו דבר ה' קציני סדום (למעלה א', ט' וי'); ונאמר במקום אחר ודמיתי אמך — נדמו עמי (הושע ד', ה' וי'); ונאמר עוד אולי יעשה זרים יבלעוהו — נבלע ישראל (שם ח', ז' וי'); ונאמר ולגבעות נפלו עלינו — מימי הנבעה חטאת (שם י' ח' וט'); ונאמר עוד חרב תאכלך כילק — התנבדי בילק (נחום ג' ט"ז), וכאלה רבות בדברי הנביאים.

(טז) צבי לצדיק ארץ ישראל שהיא צבי לכל הארץ (יחזקאל כ' ו') ירשנה ישראל שהוא גוי צדיק (למטה כ"ו ב').

רזי לי. לא נראה לי שרזי זה נקוד כדן, ואומר אני שרזי רזי, ומקביל אליו רזי בלשון ערבי, והוא נזק וצרה. ובגד. תיבה זו חשודה בעיני ביתור.

(יח) והעולה מתוך הפחת ואשר לא יפול אל תוך הפחת, והוא עליתו על פי מה שאמרתי בניאור תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג). ויתורגם ללועזים *und wer nicht in die Grube fällt*.

ארבות ממרום נפתחו. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בראשית ז' י"א.

(יט) רעה התרעעה. נראה לי שרעה זה עקר רע, כי נשנית היא שבסופו בטעות סופר מראש התיבה האחרת.

(כ) כשבור. אף תיבה זו שמקביל אליה כמלונה שנאמר אחריה חשודה בעיני בטעות סופר, ונראה לי שעקרה בשקה שהוא כמו בשקה. והקבלת מלונה אל סוכה ככתוב כסוכה ככרם כמלונה במקשה (למעלה א' ח').

(כא) על צבא המרום במרום. די בדברים האלה להגיד לנו שלא נאמרה נבואה זו קודם לגלות בבל, לפי שאין צבא המרום כאן צבא השמים, השמש והירח והכוכבים, כי אם מלכי השמים שהם ישרי הגוים אשר בארץ, ואבותינו לא היו אומרים שיש לגויי הארץ ישרים בשמים עד שובם מבלל.

(כב) ומרב ימים יפקדו ועונות ימים רבים יפקדו עליהם, כלומר יהיו זקוקים ליתן דין וחשבון על מעשיהם שעשו בימים הרבים שהיו. ויתורגם ללועזים und sie werden zur Rechenschaft gezogen werden für diese lange Zeit. (כג) והפרדה הלבנה ובושה החמה. חכמי ישראל אומרים שלבנה וחמה כמו עובדי לבנה ועובדי החמה, ואין דבריהם נכוחים למבין. ולא טובים מהם דברי חכמי הגוים. ואיכלד המתרגם und erröthen wird der Bleiche und erblassen die Glühende אומר לבנות ערות תרגומו בפרוש עליו כנף השיר, וצחק עשה לנו¹.

ועתה הנה הראית לדעת פעמים ושליש שמי ישנכבה תוחלתו תאמר לו בוש. ומן המקרא הזה שמענו שכמו שאמר בוש למי שהיה לו למטה מתוחלתו, כן יש בשת של שמחה שישמח השמח בחלקו שהיה לו למעלה מתוחלתו (Ueberrasehung); והצד השווה שבהם שישניהם הכרת פניהם ענתה בהם שתפעם רוחם מתוך שהיה להם שלא כתוחלתם. וזה הדבר שאומר הנביא: הלבנה והחמה אשר ממסלותן השקיפו על ציון יום יום וראו כל הנעשה בה עד הנה, תועבות יושביה והרעה אשר באה עליהם בגללן גם יחד, ביום ההוא יביטו ממרום וישתוממו ממראה עיניהן שתראינה בציון את אשר לא קוו לה, רוח חדשה וסדר חדש, כי ה' צבאות מלך בציון. ויתורגם ללועזים und stutzen wird der Mond und staunen die Sonne.

כי מלך וגו'. יש במשמע הדברים האלה שימלך ה' לברו בציון, ולא ימלך עמו מלך בשר ודם; שכן נאמר במקום אחר ושמתי כסאי בעילם, ונאמר אחריו והאברתי משם מלך (ירמיה מ"ג ל"ח); הרי שבמקום שה' יושב על כסא מלכות אין מלך וזולתו. ועוד יתברר לך הענין הזה בסמוך.

ונגד זקניו כבוד. נגד זה ככתוב רעה נגד פניכם (שמות י"י²), וזקניו כמו שפירשתי זקן ביתו (בראשית כ"ד ב'), והכניו לשם ה'. כי אף על פי שימלך ה' בציון, הלא אל מסתתר הוא ולא יתהלך כמלך בגדוד, ועל כן יבחר לו מקרב

¹ ואף טעה בתרגום חמה שתרגם Glühende. כי בכל המקרא נאמר כנגד שני המאורות הגדולים יחד או שמש וירח או לבנה וחמה, ולא נתן של זוג זה בזה לאמר חמה וירח או לבנה ושמש; וחמה ולבנה נזכרו שתיהן יחד שלש פעמים (כאן ולמטה ל' כ"ו ושם"ש ו' י'). ולא נמצאת לבנה בכל המקרא, וחמה לבדה רק פעם אחת בכתוב קודר הלכתי בלא חמה (איוב ל' כ"ח). ובשמנה עשר מקראות שיש בהם זכר לשמש וירח יחדו נזכר השמש ראשון והירח אחריו, ולא נזכר הירח ראשון כי אם פעם אחת (תהלים ק"ד י"ט), ושמותם האחרים נהפך הסדר תמיד ונאמרה בכל מקום לבנה ראשונה וחמה אחרונה. ומכל אלה הלא

ברור הדבר שכלבנה כן חמה ענין למראה ולא לחימומות. כי חמם שמקביל אליו חַם בלשון ערבי משמעו מראה שחרחור וקרוב לו שה חום (בראשית ל' ל"ב). ונקראת השמש חמה, לפי שהיא כהה בפני הלבנה.

² וראה מה שאמרתי בכיבור כי טוב נגד חסדיך (תהלים נ"ב י"א).

עמו משרתים ועבדים, והם יהיו זקני ביתו ושומרים משמרתו לדבר מלכות. ולזקנים
ההם מזומן כבוד, כלומר יהיו זקני בית ה' מזומנים לכבוד. ויתורגם ללועזים
und für die, so an seiner Statt walten, ist hohe Ehre bestimmt

כה

(א) **עצות מרחוק אמנה אמן.** מאמר בפני עצמו, ועצות מרחוק הנושא
ומה שלאחריו הנושא. ואמנה אצל עצות משמעה דבר שהיה באמת ולא עצה
יעוצה בלבד. ופירושו הדברים עצות מקדם הוו למעשים שנעשו. ויתורגם ללועזים
die Beschlüsse, vor langer Zeit gefasst, sind nun vollendete
.Thatsache

(ב) **כי שמת מעיר לגל.** בעל הטעמים הפסיק בפסוק הזה ועקמו עלינו שלא
ברוך מראשו ועד סופו, כי הוא עשה את הדברים ארבעה מאמרים, ובאמת אין כאן כי אם
שלישה, ואלה הם: כי שמת מעיר לגל קריה בצורה — מאמר אחד; למפלה ארמון
זרים מעיר — מאמר אחד; לעולם לא יבנה — מאמר אחד; הרי שלשה. ובכל
אחד משני המאמרים הראשונים שלשה שמות, השם שבו נודע המקום דרך כלל,
ושם הכבוד שהיה לו קודם שנהפך, ושם המהפכה הראוי לו אחר שנהפך. ועל פי
הדברים האלה זה פירושו הכתוב קריה בצורה שהיתה עיר אותה שמת לגל, ולמפלה
שמת ארמון זרים ושבת מעיר, כי לעולם לא יבנה. ולפסוק טעמים כאשר הוא לפנינו
על כרחנו נאמר שהמאמר ארמון זרים מעיר שאין בו פעל "שמש עמו" שמת" שבראש
הפסוק, והאומר שמת ארמון זרים מעיר לא מדבר כלשון המקרא.

וזרים בכל כמו אלה גבורים שאין גבורתם מעשים בכל יום, והיא גבורה
שאינה מצויה. ויתורגם ללועזים
die befestigte Stadt hast du aus einem
Gemeinwesen in einen Schutthaufen, in Trümmer die Burg
grosser Helden verwandelt, dass sie nicht mehr Gemein-
.wesen ist

(ד) **כורם קיר.** קשה מאד לפרשו. וגדולי חכמי הגוים משבשים ומגיהים קיר,
ומפרשים כורם קר כגשם קר בקרה. ולא זכרו החכמים ההם שנאמר לפני מזה צל מחרב,
ואחר שדמה את הצר לחרב אך יהזור עכשו ויאמר שרוחו בקרה? ובגלל הדבר הזה אומר
אני שקיר שנאמר כאן כתוב לפנינו כתחלתו, ובלבד שהוא מלשון כהקיר ביר מימיה
(ירמיה ו' ז'). ופירושו כורם קיר כורם חזק ומתגבר אשר מימיו נובעים ולא במהרה
יכרתו. ויתורגם ללועזים
wie ein sich selbst vermehrender Strom

(ה) **חרב בצל עב וגו'.** החכמים אומרים שבהכנעת זמיר עריצים מדבר
הכתוב, והוא מדמה הכנעתו להכנעת חרב על ידי צל עב. והפירוש הזה דוחק, כי
לפיו יהיה יענה שבסוף הפסוק פעל יוצא ומשמש לשון ענוי, והבנין הקל לא
משמש בן בכל המקרא. והשנית שאחר שדמה הכתוב הכנעת הזרים לחרב שמכניע
כל עובר בציון, לא יהזור עכשו וידמה הכנעת זמיר עריצים לצל עב שמכניע החרב
ההוא, כי העושה כן סותר את בנינו, לפי שהוא משתמש בשני דמיונות וזה מתייש
כחו של זה. ועל כן אומר אני שבצל עב תאר המקום, כמו בציון שנאמר בראש
הפסוק, ועניה זו היא שפירשתיה כל צרכה בביאור ותען להם מרים (שמות ט"ו כ"א),

ובלבר שהנביא נוהג בה מנהג בן הורין ועושה זמיר הפועל. וזה פירושו המקרא: „חרב בצל עב" הוא גופו של זמיר עריצים. ויהיה הוא גופו של זמירם מפני שהוכו מכה שלא ראויה לגבורתם, והיה להם שלא בדרך ארץ, כחרב בצל עב שהוא חוץ למקומו. ויתורגם ללועזים — „Drückende Hitze in der Wolke Schatten!“ —
das ist nunmehr der Kehrsatz im Liede der Gewaltigen

(ו) ועשה וגו'. מחובר אל סוף הפרשה הקודמת, והשירה שנכנסה בינתיים אין לה חבור, ובלבר שהיא מעין הענין. משתה שמנים וגו'. הדברים חול, ולא קדש כמו שאומרים החסידים שבחכמי הגוים, והם נחמה ולא דברי פורענות כמו שאומרים חכמי ישראל. ולא בא הנביא כאן כי אם להגיד לנו שבזכות ישראל היתה תשובה לכל הגוים, כי למען ישראל נפל מלך בבל הרודף באף גוים (למעלה י"ד ו'), והיתה גם לגוים מנוחה ממנו, והוא משתה שמנים אשר בהר ציון. ועוד תוסף תראה כי בן מפירושו הפסוק האחר.

שמנים מוחים וגו'. כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק אין עקדם בכתוב, והם תוספת ביאור שהיתה כתובה בתחלה בגליון להגיד לנו ששמנים שאמר הנביא פירושו ממוחיים ושמים שאמר פירושו מווקקים, כלומר מיני בשר ממוחה ומיני יין מווקק. ויש בתוספת שני מאמרים, המאמר הראשון שמנים הנושא וממוחים הנושא, והאחרון שמרים הנושא ומווקקים הנושא. וראה מה שאמרתי בבאור דם זה (מ"ב ג' כ"ג), ובביאור הגער נביא (שם ט' ד').

(ז) הלוט הלוט שני שרשים שאין להם עסק זה עם זה, ולא נתחברו כי אם בשביל לשון נופל על לשון. והלוט הראשון כמו *Δαδ* בלשון סורס, ומשמעו מארה וקללה, והאחרון מלשון לוטה בשמלה (ש"א כ"א י'); והמסכה בעין מה שאמרתי בביאור נסיכי סיחון (יהושע י"ג כ"א), ויש במשמעה עבדות העם היושב על אדמתו והוא עבד לעם אחר; ואף הגסובה מן הלשון הוה. ופירושו הדברים בלע ה' את הקללה הרובצת על כל העמים והעבוד יעבדו בבל הגוים. ויתורגם ללועזים לשון נופל על לשון *und JHVH wird verflüchtigen den Fluch, der auf allen Völkern lastet, und die Abhängigkeit, die über alle Nationen verhängt war*.

(ח) בלע המות לנצח. מפני שכל החזון הוה לנאולת ישראל מכבל, ולא לימות המשיח, על כרחנו נאמר שזה פירושו הדברים האלה: בלע ה' את מלך בבל שהיה מר לעמים כמות לנצח.

(ט) כי תנוח וגו'. בהר ציון תנוח יד ה' מכל המכות שיכה ברשעי הגוים. תחתיו. הכניו שב אל מואב עצמו. כמו, וכתוב במי שדינו גָּמִי, ושוכים הדברים ככתבם מתקונם, לפי שבפסוק האחר נאמר כאשר יפרש השוהה לשחות, ולא נאה המשל ההוא כשאין לפניו זכר למים.

(יא) ארבות ידיו. קשה לפרשו, ואף נחלקו בפירושו חכמי הגוים וזה אומר בכה וזה בכה. ובלשון ערבי פעל *أرب* יש במשמעו רפיון ידים. ובגלל הדבר הוה אומר אני שאין ארבות נקוד כדון, ודינו ארבות על משקל מלכות או ארבות על משקל כבוד, ופירושו הדברים בחבורם מואב יפרוש ידיו כאשר יפרש השוהה לשחות, וכאשר תרפינה ידיו, כי ילאה לשחות, או תשפל גאותו. ויתורגם ללועזים *wenn ihm die Hände kraftlos geworden*.

כו

(א) **ישועה ישית וגוי.** תרגם יונתן פורקן יתשם על שורהא ורחמין, והוא לשטת הקבלה הולך, כסבור שכל דברי הספר הזה ישעיהו אמרם. ואולם מענין השירה הזאת נראה בעליל שהיא נאמרה אחר שהחזיקו חומת ירושלים בשוכם מן הגולה. וסרם המקרא וכן תפרשהו חומות וחל ישיתו ישועה. ויונתן המתרגם חל זה רחמין לא ידעתי מה ראה על ככה.

(ב) **שמך אמנים** ככתוב ואביו שמר את הדבר (בראשית ל"ו י"א), ופירוש הדברים מחכה להבטחות שהבטיחו ה' אלהיו אמונת אמן.

(ג) **יצר סמוך וגוי.** „בך“ שנאמר בסוף הפסוק משמש אף לבאן; ואף על פי שבכל מקום משמש „על“ עם פעל סמך, נאמר כאן כן, על פי מה שאמרתי בכיבור ולא גרה (דברים י"ד ח'). ופירוש הכתוב היצר הסמוך בך תצור לשלום.

(ד) **כי ביה ה' וגוי.** לא עמדו חכמי הגוים על פירוש המקרא הזה. איבדל מפרש ביה ה' תאר המקום ומתרגם in Jah JHVH ist ewiger Fels, ושעה טעות גדולה, לפי שלא כאלה הגיון העברים ודבורם. ושאר החכמים לא מתרגמים בי"ת של ביה. וכלם מודים שני זה נותן טעם לשלפניו. ולא כן הדבר. וכי זה כאחיו שפירשתיו למעלה ד' ה', ובי"ת של ביה משמש עם בטחו שבראש הפסוק והוא נדרש אף לסופו. ויתורגם ללועזים ja, auf Jah JHVH, den ewigen Felsen.

(ה) **ארח לצדיק.** למיד זו לקנין. מישרים חול ולא קרש, והוא כמו שפירשתי דרך ישרה (עורא ח' כ"א). וכמוהו ישר. וסוף הפסוק זה פירושו תפלט מעגל צדיק שיהא ישר.

(ח) **אה ארה משפטך וגוי.** שם ה' אשר הם מקיים לו (והוא הכנוי של משפטך) ושם דבר התקוה מקום שניהם המקום השני. וגורת הכתוב הזה תמצא דונמתה מפורשת לך תהלים נ"ב י"א. ויתורגם ללועזים auch des Fortgangs deiner Gerichte versehen wir uns zu dir.

תאות נפש. נפש זו נראה לי שהיא מיותרת, והיא מרבית התיבה האחרת שנשנית בטעות סופר, והתיבה ההיא סוף הפסוק הזה. ואף על פי שנאמר בראש הפסוק קוינוך, לשון רבים, נאמר כאן תאות נפשי. וכאלה רבות במקרא. וכן בפסוק האחר הלשון לשון יחיד.

(ט) **נפשי אויתך.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. אף רוחי וגוי. בתחלה הדברים האלה כסותרים דברי שאמרתי למעלה, מפני שרוחי שנאמר כאן נראה כמקביל אל נפשי שהסירותיו מראש הפסוק הזה. ואם תעיין בלשון הדברים תמצא שנאמר כאן אף רוחי בקרבי כנגד בלילה שנאמר לפניו. כי העברים נדמה להם שנה כשעה שאין רוח האדם בקרבו, וכנגד הדבר הזה אמר אף רוחי בקרבי, כלומר ומן השעה שרוחי בקרבי אשחרך. ואשחרך שעקרו השם שחר מקביל אל בלילה שבראש הפסוק.

כי כאשר משפטך לארץ וגוי. לא יפורש המקרא הזה ככתבו, ואומר אני אל תקרא לארץ כי אם לארץ, כי נשנית צד"י בטעות סופר מראש התיבה

האחרת. והכתוב בתקונו כמו שנאמר משפטו יתן לאור (צפניה ג' ה'). והדברים נדרשים לפני פניהם לראש הפסוק הקודם ונותנים טעם למה מקוים למשפטו ה'.
 (ט) **יתן רשע וגו'.** כאשר תהיה לרשע חנינה שיחנהו ה' לא ילמד צדק, כי לא יסור הרשע כי אם על ידי פורענות.

(י) **רמה ירך בל יחזוון.** צריך שבסוף הפסוק פועלו של יחזוון, וקנאת עם הוא הפועל, וזה פירושו הכתוב כשרמה ירך ונישמדה בכל לא חזו הגוים צריך קנאתך לעמך, כי עד עכשו ישראל בשפל המדרגה ועדיין לא נודע לכל שלמען עמך ישראל הפלת את כבל.

יחזו ויבשו קנאת עם. סרס המקרא וכן תפרשהו יחזו קנאת עם ויבשו, כלומר פאר ורומם עמך ישראל למען ידעו כלם שלמענו עשית נוראות כבבל ויבושו.
אף אש צריך. לא נסמך אש אל צריך כמו שאומרים חכמי הגוים, כי אף המקרא הזה צריך סירוס, ופירושו אף צריך אש תאכלם. וסוף הפסוק אמור כסדר הנה, מפני שצריך הפועל של הפעל שבראש הפסוק כמו שאמרתי, ובשביל כן לא היה יכול לאמר אף צריך אש תאכלם, כי אלו אמר כן היה מוסף, "צריך" ובאמת הוא בא להוסיף, "אש"; וגם לא אמר אף אש תאכל צריך, לפי שאלו אמר כן לא היה יכול לעשות צריך הפועל של שלשת הפעלים שלפני מזה, כי לא יהיה מקום השם המקום הראשון והמקום השני גם יחד, כמו שאמרתי במקום אחר. ובמקרא ככתבו מקום צריך המקום הראשון.

(יג) **לכד כך נזכיר שמך.** האומרים שהדברים האלה מקבילים אל ראש הפסוק הנה, והנביא רוצה לאמר שאף על פי שבעלום ארנים מבלעדי ד' אלהיהם לא יזכירו כי אם בשמו, לא זכר שיהא ארנים הם בני אדם והמה אויבי ישראל ושוכיהם שמשלו בהם, ואפילו הגוים השטופים בעבודה זרה מעולם לא ירדו בירדה זו ישעיהו את שוכיהם המושלים בהם עבודת אלהים, ואם כן מה שבת הוא זה לישראל שלא ירד למטה מכל גויי הארץ? והדברים האלה לא יפורשו כי אם בחבור אל הפסוק האחר האומר:

(יד) **מתים בל יחיו.** ועל פי הדברים האלה, "לכד" כמו אך, ושם משלים ומכאן, כך, והכתוב בתשלומיו כמו שנאמר בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ' ח').
 ושני מקראות האלה בחבורם זה פירושם: ה' אלהינו בעלוננו ארנים וזלתיך, ויהי אך נזכיר בשמך והנה מתים כל יחזו רפאים כל יקומו. ויתורגמו ללועזים JHVH unser Gott, Herren ausser dir hatten uns in ihre Macht bekommen; aber wir riefen nur dich, deinen Nameu, an, und sie sind todt und leben nimmer, Schatten, die nie wieder aufstehen.

לכן מחוק את שלאחריו, ולא עושה את שלפניו טעמו. ויתורגם ללועזים wahrlich. ותאבד כל זכר למו. המאמר הזה מקביל אל "לכד כך נזכיר שמך", לפי שהזכירם בשם ה' הוא שגרם להם שאבד כל זכר לארנים וזלתו.

(טו) **יספת לגוי וגו'.** כל המפרשים עושים הגוי הפועל של יספת, ופירושם נוסף מפני הלשון ומפני הענין. מפני הלשון, לפי שעליו לא יתישב לשון נכבדת, ולפי שהמפרשים ראש הפסוק הנה כן כשהם באים לפרש סופו נוקקים הם לאמר שפירוש רחוק כל קצו ארץ עשית ארצנו רחבת ידים, ואין הדבר הזה במשמע לשון הכתוב. ומפני הענין, לפי שאם נדברו המפרשים אין דברי הנביא אמת, ודבריו

אלה סותרים מה שנאמר אחריו חלנו כמו ילדנו רוח וגוי יחיו מתוך נבלתי יקומון (למטה פסוק י"ח ו"ט), כי אין הדברים ההם כי אם דברי מתאונן באוני ה' על יושבי הארץ כי מעט הם, כמו שתראה בסמוך, ואיה תוספת הגוי?

ובגלל הרברים האלה אומר אני שיספת משמש עם נכבדת כתאר הפעל לו, ככתוב אם יוספים אנהנו לשמוע (דברים ה' כ"ב)¹; ולמיד של לגוי משמש עם נכבדת, ופירוש לגוי למען הגוי; ופירוש רחוק מאסת, ושכננו אשר תבחר ותקרב (תהלים ס"ה ה'); וקצוי ארץ שנאמר בסוף הפסוק מקביל אל לגוי שבראשו, וקצוי ארץ כמו נכבדי ארץ, כלומר גויי הארץ הגדולים והחשובים². וזה פירוש המקרא בחבורו: הוספת למען הגוי, הוספת להכבד למען הגוי, מאסת בכל גויי הארץ הרבים והעצומים, כלומר נכבד ה' למען ישראל עמו בגאולתו ועל ידי כן הראה לדעת שבהר בו מכל גויי הארץ הרבים והעצומים. ויתורגם ללועזים du hast dich wiederum deinem Volke, wiederum deinem Volke verherrlicht, verworfen alle hervorragenden Nationen der Welt.

(טו) **צקון לחש וגוי**. אין רוחי נוחה מן הפירוש המקובל במקרא הוה, ואני לא ידעתי לחדש בו דבר. ונראה לי שאין הדברים כתובים לפנינו כבתחלה.

(יז) **הרינו חלנו וגוי**. מדמה צער הגלות להריון והגאולה ללדה. ואמר ילדנו רוח, לפי שלא נתקיימו להם ההבטחות שהבטיחו להם נביאי הגולה עד ההצי, כי בשוכם על אדמתם היו יושבי הארץ מתי מספר והם דלות העם, מפני שהעשירים בחרו לשבת בארץ בכל משוב אל חרבות ירושלים.

ובל יפלו יושבי תבל. חכמי הגוים אומרים שנפילה זו מלישון נפל ומשמעה לדה, ואין הענין מתיישב על דבריהם. ואומר אני שמקרא קצר הוא זה, ומלואו ובל יפלו עלינו יושבי תבל, והלישון ככתוב וממנשה נפלו על דוד (דה"א י"ב י"ט). ואחר שהתאונן על יושבי ארץ יהודה כי מעט הם הוא מסיים ואומר ומשאר יושבי תבל, כלומר מגויי הארץ, לא יבאו להתחבר אלינו כמו שנבא אחד מנביאי הגולה ודבר לאמר ונלוה הגר עליהם (למעלה י"ד א').

(יט) **יחיו מתוך וגוי**. הדבור אל ה', ופירוש מתוך מתי עמך. כי הנה התאונן לפני מזה על מעוט יושבי הארץ, ועל אשר לא נלוה עליהם מן הגוים לשבת אתם; ואם כן, לא נשאר לפניהם כי אם לקות לתהית המתים שיעלו המתים משאול וישונו לשבת בארץ למען אשר לא תהיה שממה מאין יושב. והדברים משל.

הקיצו ורננו שבני עפר. נראה לי שהמקרא הוה מטיח דברים השמימה, וזה הדבר שאומר הנביא במר נפשו: שוכני עפר אלו הקיצו ושבו על הארץ להיות בה כמונו היום הוה, היו שמחים ומרננים מטוב לב, כי כל מקום בארץ החיים טוב משאול, וטובים ריש ועמל בתוך יושבי תבל מכל כבוד רפאים בשאול³, ואנהנו איך נשמח בחלקנו.

¹ ואל יקשה לך שנאמר כאן יספת נכבדת, ולא נאמר יספת להכבד, כי הדברים האלה דברי שיר.

² ראה מה שאמרתי בכיאר ומקצה אחיו (בראשית מ"ז ב'), ובכיאר מקצת הארץ (למטה מ"א ט').

³ כאשר שם הפייטן היוני בפי אחד הגבורים אשר בשאול את הדברים האלה לאמר:

Boukolimyn x' Ep'arourous Eton Theteuemen Ellw

כי טל אורת מלך. הדברים האלה מכאן ועד סוף הסוק לא ידעתי לפרשם, ונראה לי ישאלו בהם ידים כדי להכניס רמז לתחית המתים.
(ב) לך עמי בא בחדריך וגוי. וכן נאמר בנאולה הראשונה ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (ישמות י"ב כ"ב).

כז

(א) נחש ברח. בריה זה כמישמעו בריה בנין ודלת, ופירוש נחש בריה כפירוש רש"י פשוט כבריח. וכלשון הזה יאמר האנגלי bolt upright, bolt erect. ולבן מקביל אליו נחש עקלתון. והנחשים האלה אין אתנו היום הזה לדעת אל נכון מה הם.

(ב) כרם חמר. בכתבי יד הרכה ובספרים אחרים הנוסח חמר, ברלית, וכן נראה לי העקר.

ענו לה. כנוי של לה שב אל ציון, ואף על פי שלא נזכרת לפני מזה, ולא אל כרם כמו שאומרים חכמי הגוים. וראה מה שאמרתי בביאור ומיר עריצים יענה (למעלה כ"ה ה'). ועל פי האמור שם זה פירוש הדברים האלה: שירו לה שיר שגופו כרם חמר. ויתורגם ללועזים Singt ein Lied von ihr mit dem Kehrreim „lieblicher Weinberg“.

(ג) פן יפקד עליה פן יפקוד הפוקד על ציון. והפועל אף על פי שהוא סתום בלשון מיוחד הוא בענין, כי לפי הענין ה' הפועל, והוא נוצרה לילה ויום מכף עצמו פן יפקוד הוא עצמו עליה, כלומר רחמו כובשים את כעסו שלא תשלוש בה מדת הרין ותאבדה. וראה מה שאמרתי בביאור או יחזיק במעווי (למשה פסוק ה').

(ד) חמה אין לי. אין לי חמה כדי לעשות בכרם חמר אשר לי כמשפט. מי יתנני וגוי. הלואי שהיו לי שמיר ושית להלחם בהם, ולא כרם חמר שהוא ישראל. אפשעה בה וגוי כן אעשה אלו היתה מלחמתי את שמיר ושית. והכתוב מדבר כמרד ישראל המורד בה' אלהיו וממאן לעשות מצותיו כמלחמה. ויתורגם ללועזים ich habe das Herz nicht. O dass ich (statt meines lieblichen Weinbergs) Dornen und Disteln gegen mich im Kriege hätte! Da wollte ich dareinschreiten etc.

(ה) או יחזיק במעווי. או יחזיק ישראל הנלחם עמי במעווי כמחזיק בקרנות המזבח (מי"א א' ג'), ויגוס מפני אל, מכעסי אל רחמלי. וראה מה שאמרתי בביאור פן יפקוד עליה (למעלה פסוק ג').

Ἄνδρ' παρ' ἀκλήρω, ᾧ μὴ βλοτος πολὺς εἶη

"H pāron vaxéyēsai kataqthiménoisin édéstheiv. Odysse. XI, 488—490.

(1) וממה שאמר מוחמד لا ملجأ مني الله إلا اليه (קוראן ט' קי"ט) כלומר אין מנוס מפני האלהים כי אם האלהים. נראה לי שכן פירשו חכמי היהודים הראשונים את המקרא הזה, ומפיהם שמע מוחמד וכתב דבריו ההם, ומשם נכנס הרעיון הזה אל שירת ר' יהודה הלוי. ולא לקח מוחמד את דבריו מעל ספר אוגוסטינוס כמו שאומרים חכמי הגוים המתפארים בקדושתם. כי בין זה לזה כמאתים שנה ולא יותר, וכימים ההם לא באו דברי חכם כוחמכי רומא באזני איש ערבי אשר לא ידע ספר בזמן מעט כזה.

(ו) **הבאים יישריש יעקב** וגו'. הפירוש המקובל ידוע לכל, והוא פירוש חבמי ישראל הראשונים רש"י ואבן עזרא ורד"ק, וכל חבמי הגוים כרוכים אחריהם מבלי דעת פירוש טוב והגון ממנו. ואני לא נראה לי שהבאים זה כמו בימים הבאים, לפי שכן לא יאמר בכל לשון, ולא תמצא דוגמתו בכל כתבי הקדש. והשנית שאם כן, אין טעם לסוף הפסוק, כי היה כדון שיאמר ומלאה ארצו תנובה, כנגד יעקב וישראל, או ומלאה אר צי, או ומלאו הרי, כנגד ה', מה פני תבל שאמר, וכי אין בעולם כי אם ישראל וכשישריש הוא ויפרח ימלאו פני תבל תנובה? ועוד מה ישריש, כי אם לא היה ישראל ציץ ופורה בשעה שנאמרה נבואה זו, משריש ודאי היה, לפי שבאין שרש אין תקומה.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שהבאים זה לא נקוד כדון, ודינו הַבָּאִים, ובי"ת מלמד על מקום ההשרשה, בכתוב כל שורש בארץ גזעם (למטה מ' כ"ד). ואיים בתחלה ארצות הים ומשם נשאל למרחקי ארץ, והוא משמעו כאן. והדברים שאלה, כדברי הפסוק האחר, וזה פירושו: הישריש יעקב וישראל ויצייץ ופרח באיים אשר הם נפוצים שם, ולא ישוב לארצו עוד, למען ימלאו פני תבל דעת ה'. ואמר הנביא כן, מפני שבשנפוצים ישראל עוברי ה' בגוים ילמרו הגוים מדרבניהם וישובו לעבוד ה' גם המה.

ואם תאמר שלפירוש הזה אין לדברים חבור אל מה שלפניהם ואחריהם, הן זאת צדקת, ואולם גם לפירוש המקובל אין לענין הזה חבור. ולא אחר הוא הפסוק הזה, כי כמוהו הרבה בדברי הנביאים. לפי שהמסדרים כתבי הקדש מצאו שירי נבואות ואין ביניהם חבור, וחלקום על פני כל ספרי הנביאים, איש איש במקומו שנדמה להם ראוי לו. ובכן באו הדברים האלה במקום הזה מפני שהם שאלה כמו שמה שאחריו שאלה, והדבר הזה הוא הצד השווה שבהם.

והאומר את הדברים האלה, אף על פי שלא עשם כי אם שאלה, נביא גדול היה וחכם מאוד ורואה את הנולד לימים רבים, ובלבד שלא ראה באספקלריא המאירה. כי לתכלית זו ישראל נפוצים היום הזה בכל קצוי ארץ למלאות פני תבל תנובה ודעת ה', כמו שאמרתי במקום אחר¹. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *soll in fernem Ländern Jacob Wurzel schlagen, Israel blühen, auf dass die Welt, so weit sie ist, voll Erkenntnis werde?*

(ז) **אם כהרג הרגיו**. הלשון הזה לא מקביל היטב אל ראש הפסוק. וכבר קדמני מי שאומר שאין הרגיו זה נקוד כדון, ודינו הַרְגִּיו.

(ח) **בסאסאה בשלחה תריבנה**. לא ידעתי לכוון פירוש הדברים האלה. ונראה לי שזה פירושם כשאתה משלח רוח זועה בארץ קודם שתשלחה אתה משברה ומפרקה שלא תויק הרבה. וראה מה שאמרתי בביאור בעים רוחו (למעלה י"א ט"ו). הגיה ברוחו הקשה. אמרו החכמים כלם שהגה כמו הנו סינים (משלי כ"ה ד'), ורוחו רוח מארבע רוחות הנושבות. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא שתתואר רוח נושבת בתאר הזה. אבל נאמר אשה קשת רוח (ש"א א' ט"ו). ואומר אני שהיא רוח זו, והגה כמו תהגו אך נכאים (למעלה ט"ו ז'), והוא לשון נהם

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ונברכו כך כל משפחות האדמה (בראשית י"ב ג')

ואנחה. כי הנה נאמר לפני מזה שלא יבה ה' את ישראל עמו כמכת מכהו, ונאמר עוד איך הוא משבר ומפרק רוח זועה בטרם ישלחנה; ועתה הוא מסיים ואומר שה' יהנה מנהמת לבו בשהוא נקוק לשלח ב'ישראל רוח קדים, כאב המכה את בנו ומכאוב המוכה מכאוב מכהו. ויתורגם ללועזים *er ächzt in seinem schweren Gemüthe*.

(ט) **בזאת יכפר עון יעקב**, על מנת בן יופר עון יעקב, וכיוצא בו בזאת נאות לכם (בראשית ל"ד ט"ו).

וזה כל פרי הסר חטאתו זה כל פרי שמבקש לזה בהסרת חטאת ישראל, כלומר זה שכר הסרת חטאת ישראל אשר לו, כי לא חפץ ה' בפורענות ישראל שתבא עליו בגלל חטאתו, ודי לו בתשובה שישוב ישראל אליו בכל לבו וישמיד מקרבן אלהים אחרים וכל דבר שמביא לירי עבודתם. ויתורגם ללועזים *und das ist all der Lohn für die Tilgung seiner Sünde*.

בשומי, שימה זו דבור ולא מעשה, ודוגמתה שמים חשך לאור (למעלה ה' כ'). וראיתי לאמר בן, מפני שאמר הכתוב כל אבני מזבח, ואלו מעשה לא יספיקו לו כל ימי חייו. ויתורגם ללועזים *dass er ansehe*.

כאבני גר מנפצות, כאבנים העומדות לשרפה לעשותן סיד, והן מנופצות, ולא בן אבני בנין, ועל בן מתנה ה' עם ישראל שיראה כל אבני מזבח כאבני גר שלא ראויים לבנין. וראה מה שאמרתי בכיאר והגת' לנו אבניה (מיכה א' ו').

וממה שאמר הכתוב, "כל" אבני המזבח, הדבר ברור שמוזבח שנאמר כאן כל מזבח במשמע, ואפילו מזבח לה'. והנביא הזה מואם בכל מזבח מפני שריח עבודה זרה לו, ובעיניו עבודת המזבח תחלטה מונעת דעת ה' ודרכיו וסופה מביאה לירי עבודת אלילים, וכמו שהוא מסיים ואומר לא יקומו האשרים וחמנים. הרי שהיה הנביא מצפה ומחכה שיסורו האלילים מקרב ישראל באין כל מזבח.

(י) **כי עיר בצורה בדר**, לא ידעו אנשי המדע פירוש המקרא הזה. כי החכמים כלם אומרים שהדברים האלה מאמר שלם, ועיר בצורה הנושא וכדר הנושא, ובאמת בדר, בין יש למיד בראשו ובין אין, מקומו המקום השני בדין תאר הפעל, ומה שככה לו לא יהיה נושא המאמר. ועתה ראה מה שאמרתי דברים ליג ב"ח. ועל פי האמור שם כל הדבור הזה נושא המאמר, כי בדר מתאר בצורה, ומה שאחריו עד האתנה הנושא. וזה פירוש הכתוב העיר שהיתה בצורה מכא צר ואויב בשעריה היתה לנוה משולה ונעוב כמדבר. ויתורגם ללועזים *die Stadt, die bis zur Unnahbarkeit befestigt war, ist nun eine entvölkerte Wohnstätte und verlassen wie die Steppe*.

(יב) **יחבט ה' משבלת הנהר וגו'**, כחובט שבלים שזורה המוין לרוח וגרגרי הרגן ישארו וילוקטו לאחד אחר. ולמען המישל הזה אמר הכתוב משבלת הנהר.

(יג) **האבדים וגו' והנדחים**, ראה מה שאמרתי בכיאר ארמי אובד אבי (דברים כ"ו ה'), וכביאר נדחים (שם כ"ב א'). ועל פי האמור שם זה פירוש הדברים האלה: העברים אשר גלו אשורה ומצרימה בעוד הגוי כלו יושב על אדמתו. ובכמו אלה מדבר הכתוב הזה, כי גולי בכל כבר שבו בימי הנבואה הזאת, וגולי אשור ומצרים עודם כארץ שבים.

כח

(א) הוּי עֲטַרְת נְאוֹת וְנוֹי. עֵינֵי הַדִּישׁ. וְהַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דְּבָרֵי יִשְׁעִיהוּ שֶׁנִּבְּא בְּטָרֵם תְּגַלֶּה שֶׁמְרוֹן. וְעַד דְּבַדְּר זִכְר אִפְרַיִם וְתוֹכַחַת שְׁכוּרָיו.

וְהַמְקָרָא הַזֶּה לֹא יִדְעוּ הַחֲכָמִים פִּירוּשׁוֹ. כִּי וְצִיָּן נֹבֵל צְבִי תִפְאֲרָתוֹ יֵשׁ בּו כְּדֵי מֵאֵמֶר יִשְׁלֵם, וְהוּא לֹא נֹסֵף עַל רֹאשׁ הַפְּסוּק לְהוֹיֵת כְּמוֹתוֹ, כִּי אִם מִשְׁרַת הַמֵּאֵמֶר הַהוּא וּמְלַמֵּד עַל שְׁלֹשֵׁנָיו, וְהוּא פִירוּשׁ הַכְּתוּב בַּחֲבוּרָו: אוֹי לְעֲטַרְת יִשְׁכְּנוּרֵי אִפְרַיִם מִתְּנַאֲפִים בָּהּ וּבִאֲמַת אֶךְ צִיָּן נֹבֵל צְבִי תִפְאֲרָתוֹ. וְאֶף עַל פִּי שְׂאִין בְּמֵאֵמֶר הַעֵקֶר פִּעֵל, יֵשׁ מִשְׁרַת לוֹ, כִּי עֵינֵי הַקְּרִיאָה כַּפִּעֵל לְדַבֵּר הוֹהִי¹. וְגוֹרַת הַמֵּאֵמֶר כְּלוּ בְּכְתוּב הוּי אֲשׁוּר שְׁבַט אִפִּי וּמִטָּה הוּא בִירֵם וְעַמִּי (לְמַעֲלָה י' ה'). וְיִתְּרוֹגֵם הַמְקָרָא לְלוֹעֲזִים O über die Krone, auf welche die Trunkenen Ephraims stolz sind, während ihr herrlicher Schmuck nur eine welke Blume ist.

(ב) לְאֲדָנִי לְמִיד זֶה לְמִיד הַמְּחֻזָּקת שְׁדַבְּרָתִי בַּהּ פְּעֻמִּים הַרְבֵּה לְאֵמֶר שְׁהוּא כֹּאִין לְתַרְגּוּם, וְכֵל עֲצֻמָּה לְחֻק הָעֵינָן. וְשֵׁם ה' הַנְּיוּשָׁא, וְחֻק וְאִמִּין הַנְּיוּשָׁא.

הַנִּיחַ לְאֶרֶץ בִּיד. רָאָה מָה שְׂאֵמַרְתִּי בְּבִיאֹר בְּרַגְלֵי אַעֲבוּרָה (בְּמִדְבָּר כ' י"ט). וְעַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵם אֶף כֹּאִן נֹכְרָה יָד כְּכֹלִי לְמַעֲשֵׂה הַפּוֹעֵל לְהַגִּיד לָנוּ שֶׁהַדְּבָרִים כְּמֵאֵמֶרֶם וּמִשְׁמַעֲם, וְהִי אוֹמֵר לְהַנִּיחַ עֲטַרְת תִּפְאֲרַת אִפְרַיִם לְאֶרֶץ מִמֶּשׁ, וְלֹא מִפְּלִגִּי הוּא וּמִפְּרִיזוֹ עַל הַמִּדָּה. וְיִתְּרוֹגֵם בִּיד לְלוֹעֲזִים לְפִי הָעֵינָן buchstäblich.

(ג) בְּרַגְלֵי תְרַמְסְנָה. אֵמֶר תְּרַמְסְנָה כְּנֶגֶד עֲטַרְתוֹ, וְהִיא יְחִידָה. רָאָה מָה שְׂאֵמַרְתִּי בְּבִיאֹר יָדָה לִיתֵד תְּשַׁלְּחָנָה (שׁוֹפְטִים ה' כ"ו). וְעַתָּה מִמָּה שְׂרִיאֲתִי שְׂכָאִן אִין לְפִרְשׁ כְּפִירוּשׁ הַהוּא, וּמִפְּנֵי שֶׁהִנְבִּיאָה אוֹמֵר בְּתַחֲלָה הַתִּשְׁכַּח אִשָּׁה עוֹלָה מִרַחֵם בֶּן כְּטָנָה מִסִּיִּים וְאוֹמֵר גַּם אֵלֶּה תִּשְׁכַּחְנָה (לְמַטָּה מִי"ט ט"ו), וְאִין שֵׁם כִּי אִם יְחִידָה וְהִיא אִשָּׁה, הַזֹּרְתִי כִּי מְדַבְּרֵי הָאֵם. וְהַיּוֹם הוּא רֹזָא אֲנִי לְקִיָּים אֵת הַמְקָרָא הַהוּא כְּכַתְּבוּ, כִּי בְּרִיר הַדְּבַר מִן הַמְקָרָא הַזֶּה וּמִרְעָהוּ שְׁלֹמְטָה שְׁהוֹכְרָתִי שְׁהַעֲבָרִים יֵשׁ שְׁדַבְּרוּ בְּנִקְבָה אַחַת לְשׁוֹן רַבּוֹת, וְהִיָּה לְהֵם הַסְּגָנוֹן הוּא הַדּוֹר וְיִפִּי דְּבָרוֹרֶם. וְכֵן נֵאֵמֶר בְּמִקּוֹם אַחֵר כִּי תִקְרָאנָה מִלְּחָמָה (שְׁמוֹת א' י'). וְכֵכֶר נֵאֵמֶר לְזִכְר אַחַד כֵּן, כְּמוֹ שֶׁנֵּאֵמֶר וְאֵל תְּשַׁלְּחָנָה בְּחִילוֹ (עוֹבְדֵיהָ י"ג).

(ד) צִיצֵת נֹבֵל צְבִי תִפְאֲרָתוֹ. אִין בְּלִשׁוֹן הַמְקָרָא צִיצָה כִּי אִם צִיָּין, וְנֵאֵמֶר כֹּאִן צִיצֵת מִפְּנֵי שְׂבָא הַמְּדַבֵּר לְסַמּוֹךְ צִיָּין נֹבֵל אֵל צְבִי תִפְאֲרָתוֹ וְנִתָּן בְּצִיָּין סִימָן נִרְאָה לְעֵין, לְמַעַן יִדְעֵה שֶׁסַּמּוֹךְ הוּא, וְאֶף עַל פִּי שְׂצִיָּין לְשׁוֹן זִכְר וְתִיּוֹ סִימָן נִקְבָה²).

וְעַל דְּבַר עֵינֵי סְמִיכוֹת זֶה רָאָה מָה שְׂאֵמַרְתִּי בְּבִיאֹר מִכִּית אֵל לוֹוָה (יְהוֹשֻׁעַ ט"ז ב'), וּבְבִיאֹר יְרוּבֵעַל גְּדַעוֹן (שׁוֹפְטִים ה' ל"ה). מִשֵּׁם תִּרְאָה שְׂכִישִׁישׁ שְׁנֵי שְׁמוֹת

¹ קִצְרָה מְזֻנָּה לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ מִבְּאֵר דִּינֵי הַמִּשְׁרַת הַזֶּה, וְאֵלּוּ הֵינִי מְדַבֵּר אֵלֶיךָ עֲרִיבֹת אִמְרָתִי וּמַעֲנֵי הַנְּדָאָה הוּא הָעֹמֵל פִּי הַחָאָל.

² וְכַדְּבַר הַזֶּה יִעֲשֶׂה הַלּוֹעֲזִים לְלִשְׁנוֹתָם. וְאֲצִיגָה נָא עִמָּךְ מִשָּׁל מְלִשׁוֹן הַגְּרַמְזִים שְׂבָא אִין s סימון הרבוי, ואף על פי כן נכנס בסוף שמות בשעת הדחק ללמד על רבוים (Sofas, Papas u. s. w.). ואם במה שאין כמותו בלשון כלל כן, כל שכן שישתמש העברי בשעת הדחק בתייז לסימן הסמיכות אפילו בשם שהוא משמש לשון זכר.

לדבר, אחר שבו נקרא מעורו ואחד שנקרא לו לאחר זמן. כשיקרא ביניהם יחד יסמך השם החדש אל השם הראשון. ועתה הנה בלנו ובגדעון כשבא המדבר לדבר בהם כבר היו השמות שנים שנים והם שנונים כפי כל אדם. לא בן הדבר כיישמעאל שנאמר בו פרא אדם כי ישמעאל אדם אצל כל אדם, והמדבר לבדו קוראו פרא לפי שהוא רואהו כפרא מפני שידו בכל ויד כל בו (בראשית ט"ז י"ב). וממה שנקרא ליישמעאל פרא אדם למדנו שאף בכמו אלה יסמך השם החדש שיקראהו המדבר אל השם שהוא שמו אצל זולתו. וכעין זו סמיכות שבמקרא הוה. כי הלא אמר הנביא לפני מזה הוי עטרת נאות וגו', והכדיל בין עטרת שהיא נאות שכוני אפרים למה שהיא באמת, כמו שפירשתי בראש הפרשה. ועתה כשבא לכלול שתייהן יחד סמך השם המלמד על עטרת אפרים כמות שהנביא רואה אותה אל השם המלמד עליה כמות שאפרים רואה אותה. ופירוש הדברים צבי תפארתו שהיא באמת ציין נובל. ויתורנם ללועזים *seine welke Blume von herrlichem Schmucke*.
(ה) **ביום ההוא וגו'**. שתנוח עטרת תפארת אפרים לארץ או יהיה ה' לצבי תפארת לשאר עמו.

(ו) **וגם אלה**. אמר רש"י יושבי משפט ומשיכי מלחמה שכדור הוה. ומעה הרב ולא עמד על סדר הדברים האלה.

ועתה זכור שבראש נבואות הושע ועמוס נאמר ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל (הושע א' א' ועמוס א' א'). ובראש נבואות מיכה נאמר על שמרון וירושלים (מיכה א' א'); ובראש הספר הוה לא נאמר בן, מפני שישעיהו נבא על יהודה לברה ולא על שמרון. וזכר אפרים בספר ישעיה כזכר כל גווי הארץ אשר בו שלמען יהודה הוה. ואף כאן כשבא ישעיהו להוכיח את גדולי יהודה ושריה התוכחה הוה, והישעה להם שעת שמחה ומשחה, כמו שנראה בעליל מכל דבריו אלה, היה ירא שלא ישמעו אליו ולא יקשיבו לדבריו. על כן עשה הנביא בערמה והתחיל להוכיח באזניהם שכוני אפרים, מפני שאף על פי שיהודה ואפרים אחים הלא היתה קנאה ביניהם והם כצוררים זה לזה (למעלה י"א י"ג), וחזקה לאנשי יהודה שישמעו לדברי המחפר את אפרים צורר יהודה. ועתה, אחר שדבר הנביא בחרפת אפרים וגדולי יהודה מקשיבים לדבריו, הוא פונה אליהם, כי להם גופי תוכחתו, כמי שאומר ואתם הטובים אתם מהם.

שנו בראה. בעלי הלשון אומרים שרואה זה משמעו ראה. ומי ישמע להם לדבר הזה? ואני לא ידעתי לפרשו.

(ט) **את מי יורה דעה** דברי שרי יהודה וגדוליה שמדברים אל הנביא המוכיח אותם.

(י) **כי צו לצו**. כל היגע לפרש הדברים האלה יגע לריק. וכבר קדמני בחכמי הגוים מי שאומר שקולות יש כאן ולא דברים, והם קולות שכוני יהודה שלא יכולים לדבר משכונם, וכל עצמם אך נותנים קולות שאין במשמעם דבר ואין להם פירוש. (יב) **זאת המנוחה וגו'**. אין רוח הלשון נוחה מן הפירוש המקובל, לפי שאם בן, היה הנביא מסיים ואומר והיא המרגעה; וכשהוא אומר בכתוב אין בסוף הדברים כרי מאמר שלם, ומה תשלומיהם? ועוד שלא בעשק ולחץ עניים הכתוב מדבר ומה המצוה הזאת ענין לכאן? ואומר אני שהניחו זה לא נקוד ברוך, ודינו בנחיה, וזאת המנוחה הוא הפעול, וכמודו וזאת המרגעה, ולמיד של לעוף מלמד על

מי שהפעולה נפעלה למענו ולטוב לנו. ויתבאר לך הענין הזה כאר היטב בזכרך שהנביא מדבר בשכרון שכורים, ואין שכורים עמלים, וכנגד הדבר הזה הוא אומר להם הניחו המנוחה הזאת שאתם נחים ולא עוסקים ביישובו של עולם למי שהוא עיף וצריך למנוחה, כי אתם לא צריכים לה, מפני שלא עיפם אתם ממלאכה. ויתורגם לזוועים *diese Unthätigkeit lasset den Ermüdeten und dieses Faulenzen*.

(יד) **משלי העם הזה**. תרגם יונתן שלטוני עמא הדין, וכעין זה מתרגמים השבעים, ואחריהם כרוכים בל חכמי הגוים. ורש"י פירש מושלי לשון משל, ולא לשון ממשלה. וחכם יהודי אחד בדור הזה אף על פי שנפקחו עיניו לראות שהדין עם רש"י¹, הלא טעה בדבריו, כמו שנראה מתרגומו שהוא מתרגם מושלי כפשוטו *Gleichnisredner*. ובאמת מפני שהיה לראשונים המשל הדור ויפי בלשונם קרא הנביא לליצני הדור הינעים לתת לליצנותם חן ויפי מושלים. ויתורגם משלי לזוועים *die Witzlinge*.

(טו) **כי יעבר, וכתוב עבר**, כי בטעות סופר נשמטה י"ד מפני אחותה שכסוף התיבה שלפניה, ככל כמו אלה שפירשתי לך הרבה מאוד בטעות שלא החזירו אנשי המסורה.

(טז) **הנני יסד**. לא יפירש כנקודו, כי לא יאמר כן בלשון המקרא. ואומר אני אל תקרא יסד כי אם יסד.

אבן כחן פנת יקרת. חכמי ישראל אומרים שבחן זה לשון מבצר וחזק, הוא מלך המשיח או חזקיהו, וחכמי הגוים מפרשים אבן כחן אבן בדוקה ומנוסה והיא בית ה' אשר בירושלים, ואלה ואלה מורים שפנת יקרת כמו אבן הראשה. ומה טעם יש בדבריהם? הלא הנביא הזה מדבר כפורענות הרשעים, ומה לנו כאן זכר המקדש או זכר המלך המשיח? ואלו חפין הנביא להזכיר זה או זה למען צדיקי הדור שיגן עליהם היה מזכירו בסוף התוכחה, כעין מה שנאמר בסוף התוכחה שבראש הספר הזה ביום ההוא וגו' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קרוש יאמר לו (למעלה ד' ב' וג'). ואף כי לאומרים שאבן כחן אבן בדוקה ומנוסה עדיין לא הגיד לנו מה כחה של האבן הזאת.

ואומר אני שאבן כחן כמשמעו אבן שבו בוחנים כסף וזהב לדעת אם יש בהם סיגים וכמה יש. ובחן נסמך אל פנת, ופנת לא נקוד כדן ודינו פנת, והוא כמו שפירשתי פנות העם (ש"א י"ד ל"ח)²; ויקרת מלשון אשר יקרתי מעליהם (זכריה י"א י"ג). ופנות יקרת מחלקות העם לערכם. ופירוש הדברים בחבורם, הנני יוסד בציון אבן לבחן בה פנות עמה איש לערכו לדעת הצדיק הוא אם רשע. ויתורגם לזוועים *siehe, ich gründe in Zion einen Stein, einen Proberstein zur Prüfung der Volksschichten auf ihren Werth*.

המאמין לא יחיש. אף על פי שיתמהמה הדבר הזה, המאמין לדברי לא יאמר ימהר יחשה מעשהו, כי עת רעה היא. וכעין זה פירש רש"י.

¹ ראה *Barth, Beiträge zur Erklärung des Jesaja*, צד 23.

² פנה זו דוגמתה בלשון ערבי השם *فَن*.

(יז) **ושמתי משפט לקו וגו'.** מפרש ענין אבן בחן, להגיד לנו שכל פנה ופנה לפי המשפט והצדקה שהוא עושה תהיה ערכה, אם ליטבט ואם לחסד.
ויהי וכפר בריתכם. אין בלשון הזה ככל המקרא. ואף יש משבשים ומגוונים וקפח, ונראים לי בדבריהם.

(יח) **והיה רק זועה הבין שמועה.** כבר אמר גנוסם בשרשיו שרק זה מגביל הבין שמועה, ואף על פי שהופסק בנייהם בזועה. ואני הלא הראיתך רבות באלה.

(יט) **והמסכה צרה כהתכנס.** מכל חכמי ישראל לא ראויים לזכרון כי אם חברי רדיק המפרש כהתכנסם כשירצה להתכנס תחתיה, ואחריו גרובים כל חכמי הגוים. ולא כן פירוש המקרא.

ואתה דע שהערכי אמר למו שאוסף רגליו אליו כדי לקצר גופו נקבץ או אנקבץ, כלומר תקבין או תקבין, וקבין וכנסו משמעם אחר. ועל כן כהתכנס זה מקביל אל מהשתרע שבראש הפסוק. והוא הפך ממנו. וזה פירוש המקרא כלו: קצר המצע משבב השוכב עליה והוא שרוע מלוא ארכו, והבנה המכסה אין ברחבו די כסות אותו כשהוא בא לקבין רגליו אליו לקצר גופו, לפי שבאשר יקצרו מרגלותיו כן ירחבו, כי השוכב והוא שרוע בנד שאמה וחצי רחבו יכסה רגליו, והשוכב ורגליו נאספות אפילו בנד שרחבו שלוש אמות צר מכסות אותן כל צרכן. והדברים משל שגור כפי העם, והנמשל צרה גדולה שאין לנתון בה תשועה ממנה, בין כך יעשה ובין כך. ויתורגם ללועזים und die Decke zu eng, will man sich zusammenziehen.

(כא) **כי כהר פרעים יקום ה'.** ראה מה שאמרתו בביאור וישאם דוד ואנשיו (יש"ב ה' כ"א) בנוף הספר ובציון שבגליון.

(כב) **האזינו וגו'.** ענין חדש, ולא יחזיר אל שלפניו כי אם הבור מעט. והדברים משל, והנמשל אין אתנו היום הזה לדעת אל נכון מה הוא.

כט

(א) **אריאל ירושלים.** ואין לומר למה נקראת העיר כן. קרות חנה דוד. ובר שם דוד על העיר להגיד לנו מראש שלמען דוד אשר חנה בת יקרה ירושלים בעיני ה' ולא יתננה ביד הצרים עליה.

הגים מועדים שבהם עולים לרגל, ולא קרבנות כמו שפירש רד"ק. ינקפו לא נקוד בדין, ודינו ינקפו או ינקפו, מלשון ונקף סבני היער (למעלה י' ל"ד), ופירושו יקרהו, כמו שמתרגם יונתן יבט לון. וזה פירוש המקרא הוסיפו שנה על שנה והן השנים שבהן יבטלו החגים, כי תהיה העיר במצור ואין יוצא ואין בא, ולא יעלו לירושלים לרגל. ויתורגם ללועזים Fügt Jahr zu Jahr während der eingestellten Wallfahrten.

(ב) **והיתה תאניה ואניה.** כשהיא לעצמה תהיה תאניה ואניה. והיתה לי באריאל ולי תהיה באריאל, כי לא אעובדה מאשר יקרה בעיני מאור.

(ג) **מצרת רבוי של מצור.** והיה בדין שישימש עם כל אחד משני השמות שבסוף הפסוק הפעל אשר משרשו או מענינו ויאמר וצרתו עליך מצורות והקמותי

עליך מצב, ונהפך הסדר ונתן של זה בזה מפני שנרמה לנביא הסדר ההפך הדור ויפי. ומפני שישעיהו לא נסה בכמו אלה נראה לי שנבואה זו אישר מראש הפרשה ועד פסוק חי לא ישעיהו אמרה. וסמך לדברי אריאל שנקראת בו ירושלים ואין זכר לו בכל הספר הוה הוין מכאן, ואף לא בכל דברי הנביאים הוין מספר יחזקאל.

(ה) והוה כאבק דק. ואין זה כפיא כלשון ערבי, והוא מלמד על סדר דברים. והכתוב בא להשמיענו שבשעה שתגיע צרת ירושלים עד צוארה או יבא עורה, ולא קודם לכן ולא אחריו כן, וכמו שנאמר בסוף הפסוק והיה לפתע פתאום.

(ו) צביה ומצרתה. הכמי הגוים אומרים ישעיה זה כמו צובאיה, ויש מקיימים אותו בכתבו ויש מוחקים אותו, וכלם מורים שמצרתה בכתוב יביאווהו במצודות (יחזקאל י"ט ט"ו) ושכחו שמצודות מגינות ולא מצירות ומה לצרים על ירושלים במצודות?

ואמר אני שטעות נפלה כאן בכל אחת משתי התיבות האלה, והן בעקרון מְצָבָה וּמְצָרְתָּהּ, והם מצב ומצודות שנוכרות למעלה פסוק ג'. וכן נאמר בסוף הפסוק הוה והמציקים עליה כנגד והציקתי שבראש הדברים (פסוק ב'), ובכך יש בנחמה מכל הלשונות שבתוכחה.

(ה) שווקקה. שקק אחי שוק, ובשניהם טעו בעלי הלשון. ולמשל אציגה נא בזה ראשית דברי תלמידו של גנוס השת נוספות על שרשיו. וזה לשונו בשרש שוק: שוק: davon; (שקק) arabisch ساقى antreiben, daher laufen (wie שקק) שוק. שוקא. aram. wahrscheinlich, וצחק עשה לנו האיש באמרו, antreiben, daher laufen. כי אלו נאמרו בדברים האלה בכל מקצוע שבמדע, הוה אומרם בעיני השומע כמתעתע. ובתחמו של פירוש המקרא ולשונו הכל מותר, כי עלובה החכמה הזאת, עובת בעליה, והיתה לורים, והרי היא הפקר לכל.

ועתה דע שהפעל הערבי ساقى הוא עצמו נגזר מן השם ساقى, ולא נגזר השם ממנו. כי מסגולת לשון ערבי לגזור פעל מכל שם שמשמעו אבר מאברי הגוף. והפעל הנגזר פעל עומד או יוצא. וכשהפעל עומד הוא מלמד על כאב ומיחוש שיחוש החי באבר ההוא; וכשהוא יוצא יש במשמעו כאב שיכאיב המכאיב את האבר. ובכך הפעל ساقى עקרו שיכה המכה את הבהמה על שוקיה, ומפני שהבהמה המוכה על שוקיה תמהר לרוץ, יש במשמע הפעל לשון ריצה. והשם ساقى ואהו העברי שוק משמעם משמע השרש בתחלה. כי בתחלה בלשונות בני שם ש"ק או ש"ב, השרש ימנית או שמאלית, יש במשמעם לשון בקיעה וחלוקה, כמו שנראה מן השרשים הערבים شق, شق, شق, שחמציתם شق شق. ועל פי הדברים האלה שוק משמעו בתחלה מקום כגופו של החי שמשם יתחיל לחצות ולהחלק, וכן שוק העיר מקום ששם תחצה העיר והוה בתיה מזה ומזה והחיון בינתיים. והפעל ساقى עקרו לשון צמאון שיצמא החי מחמת זעה, כי זעה ליחות שתצא מבשר החי דרך בקיע גופו, ומשם נשאל הפעל הוה לחשק ואהבה¹). ומן הפעל הוה תשוקה. ומן הענין הוה שוקקה שבכתוב אשר לפנינו.

(ט) התמהמהו ותמהו וגו'. ענין חרש, ואין לו כל חבור אל מה שלפניו. ומחכמי הגוים יש משובש התמהמהו ומגיה התמהו, ומה שלפנינו העקר, כמו שמלמד

¹ וכן בגרמנית lechzen לשון צמאון הרבה וחשק, ושרשו lech שהוא כמו leck.

עליו בנין השתעשע. ותמהו שנאמר כאן מלישון תמהון לב (דברים כ"ח כ"ח), ושעו מלישון ועיניו השע (למעלה ו' י'). ויתורגם ללועזים, *verharret und erstarrt*, ויאמר הנביא בן מפני שהיו קלי הרעת, שמחים בשעה ולא דואגים דאגת מחר ולא יראים מן הצרה העתידה לבא עליהם. ישברו וגו' אתם השכורים ולא מייך. ואמר שכרו, הפרצוף השלישי, כמו שנאמר שמעו עמים כלם (מיכה א' כ'). וראה מה שאמרתי בכיאר עם בציון ישב (למטה ל' י"ט).

(י) הנביאים וגו' ההזים. כבר קדמני מי שאומר שישני אלה מיותרים, ואין עקמם בכתוב ונתוספו לאחר זמן לכאר ראשיכם ועיניכם.

(יא) חזות הכל חזות כל אדם, כלומר מה שהכל יכולים לראות, כי ברור הוא. ויתורגם ללועזים *was jedermann in die Augen fallen muss*. אל יודע ספר. ובנגדו בנמשל הנביאים והחזיים שקראם הנביא ראשי העם ועיניו.

(יב) על אשר לא ידע ספר. ובנגדו בנמשל עם הארץ שהסיל עליהם ה' תרדמה, בכתוב למעלה פסוק י'.

(יג) בסוף. כבר י"ש בחכמי הגוים מי שאמר שבסוף זה נדרש לסניו ולא לאחריו, שלא כטעמי המקרא, והרין עמו.

(יד) ואבדה חכמת חכמיו אברה וזו כאחותה שפירשתיה בכיאר ויאברו בלי מלחמה (ש"ב א' כ"ז). ובעין זו פירוש תסתתר.

(כב) אשר פדה את אברהם. לפירוש המקובל המאמר הזה נדרש לסני פניו אל שם ה', והרבה תשובות בדבר. כי לא זה סדר הרברים השגור במקרא בכמו אלה, והיה כדון שיאמר הכתוב כה אמר ה' אשר פדה את אברהם אל בית יעקב. והשנית שאם בן, היה הכתוב מזכיר הצרה שממנה נפדה אברהם, כמו שנאמר במקום אחר המלאך הגואל אותי מכל רע (בראשית מ"ח ט"ז), ונאמר עוד חי ה' אשר פדה את נפשי מכל צרה (מ"א א' כ"ט), ובשניהם נזכרה הצרה דרך כלל. והשלישית שמכתבי הקדש לא נודעת לנו כל צרה שממנה פדה ה' את אברהם, ואין לאמר שמכוון הנביא להצלת אברהם מכבשן האש, לפי שהיא הגדה של אחרית הימים, ואין לה זכר בספר בראשית אשר עליו כתובים תולדות אברהם. והעולה על שלשתן ששם ה' אין כאן מקום לתאר אותו, והתאר הזה אם לו הוא לא מוסיף לנו דבר. וכשהנביא הזה פורש מבית יעקב כמות שהוא עכשו לדבר בבית יעקב כמות שהוא עתיד להיות אחר ששב אל ה' אלהיו כדון הוא שיתאר בית יעקב כדבר מלמד על תשובתו; ואם המאמר שאנחנו רנים עליו נדרש לסני סניו, איך יאמר הנביא לא עתה יבוש יעקב ועדיין לא הזכיר דבר על אודות תשובת ישראל?

ובגלל כל הרברים האלה אומר אני שיעקב הוא אשר פדה את אברהם, וסריון זה כמו שנאמר בציון בטרם ילכו בניה ובנותיה בגולה ציון במשפט תפדה (למעלה א' כ"ז), וכלכר שהפדיון ההוא סריון מצרה ושפלת המדרגה וסריון זה אסיפת חרפה. ויתברר לך הענין הזה בזכרך שבנעוריו היה יעקב איש מלא ערמה ומרמה וכל מעשיו בעקבה, כאשר יגיד עליו שמו. ואחרי כן נהפך לאיש אחר ושב להיות ישר הולך כאבותיו אברהם ויצחק, וכדי שלא יהא לו שמו כמזכיר עון נאמר לו אז לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל (בראשית ל"ב כ"ט). והנביאים יש שמוכרים לזרע

יעקב את שם אביהם למען ריח הרפה אשר לו, כמו שהוכחתי בכיאוור גאון יעקב כגאון ישראל (נחום ב' ג'), וכביאוור ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג' ו'). והכתוב הזה מדבר ביעקב כאלו אסף בתשובתו את חרפת אברהם אביו, כי עד הנה היה אברהם בוש בפני ה' אלהיו מבנו שלא היה נוהג כשורה, וכמו שנאמר כאן ביעקב עצמו כנגד בניו לא עתה יבוש יעקב. והדברים משל, וכשת זו ככבי רחל המבכה על בניה בקברה (ירמיה ל"א ט"ו).

ועתה הלא תדע מה התאר הזה שמתאר הנביא את יעקב ועל ידו גם את בית יעקב. כי ישראל המתואר ביעקב זה הוא ישראל ששב אל ה' אלהיו ואסף את חרפת יעקב אביו מכישלונו כאסוף יעקב את חרפת אברהם אביו ממעשיו הראשונים. ועל פי הדברים האלה לא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס, כדי שלא ליתן מקום לטעות.

ל

(א) ולנסך מסכה. פירשו רד"ק לשון עצה, וחכמי הגוים כלם פה אחד אומרים שהוא לשון כריתות ברית ונאמר לה בן על שם הנסכים שהיו כורתי הברית מנסכים לאלהיהם, ומביאים ראיה מלשון יוני, ולא זכרו שלא כמצריות העברות; כי כברית בין הבתרים אין זכר לנסכים, אף על פי שיש קרבנות (בראשית ט"ו ט').

ואתה ראה מה שאמרת בכיאוור המסכה הנסוכה (למעלה כ"ה ז'). ומן הענין ההוא הלשון הזה, ופירושו לנסוך מסכה להכנע לפני מלך מצרים ולהיות נסוך לו. ויתורגם ללועזים und in ein Vasallenverhältnis treten

(ה) כל הבאיש מאמר בתוך מאמר, ויתורגם ללועזים Alles wird fruchtlos sein. על עם נדרש לפני פניו אל יגיעו שבסוף הפסוק הקודם.

(ו) מישא בהמות נגב. החכמים כלם רואים את הדברים האלה כשם חיוון, וטועים הם, כי אין כאן חיוון חדש, לפי שעדיין במלאכי יהודה היוודים מצרימה הכתוב מדבר. ומשא זה כמשמעו, ונגב אפריקא או מצרים שבאפריקא, וכן נאמר ורועות הנגב (דניאל י"א ט"ו) כנגד מלכות מצרים. ומשא בהמות נגב המשא שנושאות הבהמות נגבה, כמו שנאמר אחרי כן ישאו על כתף עירים חיליהם. ומשא מקומו המקום השני לפי שהוא הפעול של הגיעו שבסוף פסוק ד', ופירוש הדברים בחכורם ומלאכיו חנם יגיעו על עם לא יועילו למו וגו' את המשא שנושאות הבהמות נגבה, ומפני ההפסק בכל הדברים שבינתים נשנה בסוף הפסוק הזה על עם לא יועילו.

(ז) רהב הם שבת יש בו כדי מאמר שלם, ופירוש הדברים מצרים המה אשר ירהבו לדבר גדולות וישבותו, כלומר אומרים הרבה ולא עושים דבר.

(ח) לעד עד עולם. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי הוא עד הוא עד עולם ושניהם למה לנו. ומתרגום יונתן המתרגם לעד לסהדו שמענו שהוא היה קורא לעד, וכן העיקר.

(ט) כי עם מרי הוא. אין כי זה נותן טעם לשלפניו, וכל המאמר הזה מקומו המקום השני, לפי שהוא עדות העד הנוצר בסוף הפסוק הקודם, והלשון ככתוב עדים אתם היום כי קנתי (רות ד' ט'). ויתורגם כי ללועזים dass, ולא dena.

(יא) **השבתו מפנינו וגו'**. השבתו את קדושי ישראל לפנות מקום לנו. כי כשהו הוא קדוש ישראל מי גזר לנו איש אוכלה (למטה לוי יוד), לפי שבה' נאמר לא יגורך רע (תהלים ה' ה').

(יב) **במכתתו**. הכניו שב אל פועלו של ושברה שהוא שם ה', ופירושו במכתתה שיכתה. **לחתות איש וגו'**. ראה מה שאמרתי למעלה ביה כי. ואף כאן איש ומים הפוכים, וזכור הדבר הזה שלא ימצא במכתתו הרש יצלה לשניהם משיבת טעם המושל הזה יטבה רב.

(טז) **בשובה**. אין זו לשון תשובה שישוב ישראל אל ה' אלהיו כי אם לשון מנוחה שישב ישראל בארצו ולא ירד מצרימה לעזרה, והוא על פי מה שאמרתי בביאור תקף לה (בראשית ל"ה כ"ג).

(יח) **ידום לרחמכם**. אין קין ליגיעה שיגיעים חכמי ישראל לפרש הדברים האלה. ומי ילכו און לבחן מלין. הלא ירגיש שמענת סופר יש כאן וידום עקרו ודם. וכבר קדמני חכם מחכמי הגוים להחזיר טעות זו, וכלבר שהוא מפרש ידום לשון שתוקה במשמעו, ולא בן פירושו. ודמם משמש עם למיד ומשמעו לשון תקוה, ככתוב דום להו (תהלים ל"ז ז). ואם בן ידום זה המשמש בלמד' מקביל אל יחכה שנאמר בראש הפסוק, ומשמע שניהם במקום הזה לשון התרשלות המתרשל בדבר ולא ימהר לעשותו.

אשרי כל חכי לו. הדבר ברור שנאמר המאמר הזה בסוף הפסוק בנגד מה שנאמר בראשו יחכה ה' לחנכם. ואם בן, מכללו נאמר: יחכה ה' לחנכם תחת אשר לא חכיתם לו. והדברים לשון נופל על לשון, אף על פי שזה מקום וזה מאוין. וכבר ידעת כמה היו העברים הראשונים רודפים אחר לשון נופל על לשון, וכמה ערב להם אפילו טעמו ולא ממשו.

(יט) **כי עם בציון ישב**. מפני בכו לא תבכה שנאמר אחריו על כרחנו נאמר שיש כאן דבור אל יושב ציון וירושלים, ואף על פי בן אמר ישב, הפרצוף השלישי, כי בן הדין בכל כמו אלה. וראה מה שאמרתי בביאור שברו ולא יין (למעלה כ"ט ט').

(כ) **ונתן לכם וגו'**. יהיה הדבר הזה בשמעו קול ועקתם, קודם למעשים האמורים בפסוק כ"ב, ואחריו בן יתן להם לחם בשפע, כאמור שם בפסוק האחר. והלחם הצר הזה בעין ערבון.

ולא יכנף עוד מוריך. ולא יסתיר עוד מוריך פניו ממך. ומוריך לשון יחיד, אף על פי שכתוב בויד, וכמוהו ונתתי לרעיך, שהוא יחיד, כמו שנראה בעליל ממה שנאמר אחריו כנגדו ושכב עם נשיך (שי"ב י"ב י"א). והמורה הוא ה'. ועל כרחנו נאמר בן, כי אלו מורה בשר ודם, מהו והיו עיניך רואות את מוריך שנאמר בסוף הפסוק? ובשביל שהמורה הוא ה' יש בדברים ההם לשון כבוד וגדולה כנגד ישראל שיהיו את ה' אלהיהם.

(כא) **דבר מאחריך**. חכם אחר מחכמי ישראל משכש את המקרא הזה ומגיה דבר קאשריך. ולא נראים לי דבריו. לפי שאם בן, אין לדברי הכתוב הזה טעם, מפני שאין מאשריך כי אם בני אדם, כי הוא משמעו של מאשרי העם במקומות

(1) כי למיד של ידום לרחמכם כלמיד של דום לה' כמו שתוכחתי בביאור אשר ברא אלהים לעשות (בראשית ב' ג').

אחרים בספר הזה (למעלה ג' י"ב וט' ט"ו); ואזניך תשמענה על כרחנו נאמר שהוא מוציא שמועה מן השמועה; ואם מאחריו זה עקרו מאשריו, והמאשרים בני אדם, אין הדבר כדאי לזכרון, כי לא דבר גדול הוא זה שתשמענה אוני העם דבר מאשריו שהם בני אדם כמותם. ועל כן אומר אני שהמקרא נכתבו העקר, ודבר זה דבר ה'. וזה פירוש הכתוב בחבורו אל הקודם לו: לפנים כשחטאת הסתיר ה' פניו ממך. ומעתה לא יוסף עוד לעשות בדבר הזה, כי לא יבנף עוד את מורו, וכשאתה תפנה לסור מאחריו תשמענה אזניך דברו מאחריו לאמר שובו בנים שובבים, זה הדרך לכו בו. והדברים מליצה נאה מאוד, ותכליתה להגיד לנו שידבק ישראל בה' אלהיו, וכשיתגבר עליו יצרו להסירו מאחריו ידמה לו כאלו רואה הוא את מראה ה' אלהיו וישמע את קולו הקורא אליו להשיבו. וכעין זה אמרו הראשונים ביוסף שהיה מבקש לחטוא ונראתה לו דמות דיוקנו של אביו וחזרו בו (סוטה ל"ו ע"ב).

(כג) **וטמאתם וגו'.** ראה מה שאמרתי בביאור וטמא את התפת (מ"ב כ"ג י'). ועל פי הדברים ההם המטמא את פסיליו פוסלם מעבודה זרה.

(כד) **ולחם תבואת אדמה הנושא, והיה דשן ושמן הנושא.** ובראש הנושא וא"ו שהוא כפיא בלשון ערבי.

כר נרחב. אין נרחב כמו רחב. ופירוש כר נרחב כר שתרחיב אתה למקניך, כי מרוב ברכה לא תרעה את מקניך בכר צר כדי שיאכלו ויחזרו ויאכלו את העשבים עד תומם.

(כז) **עבדי האדמה.** נאמר באלפים ועירים כן אחר שנאמר בפסוק הקודם מקניך ויש בכלל מקנה שור, ולמדנו מן המקרא הזה שאין מקנה כי אם בהמה שמטפל בה בעליה בשביל ולדות וחלב וגוה, ולא יעבוד בה עבודת אדמה.

(כח) **כאור שבעת הימים.** כבר יש בחכמי הגוים מי שאומר שהדברים האלה אין עקדם בכתוב, והם תוספת שנתוספו לפרש שבעתים. ואין פירוש המוסף פירוש, כי פירוש שבעתים כמו שפירשתי בראשית ד' כ"ד.

(כט) **שם ה' ה' עצמו.** והעברים שהיה להם ה' אל מסתתר אשר לא יראה לו כל תמונה, בשבאו לדבר כנגדו כמעשים כמעשי בשר ודם וכמעשים שיעשו לבשר ודם יש שאמרו שם ה' ושם אלהים תחת ה' ואלהים, ולשון כבוד היא זו בכל כמו אלה. וראה מה שאמרתי בביאור ותפשתי שם אלהי (משלי ל' ט').

כא ממרחק הולך למרחקים, והלשון בכתוב הלך בדרך מרחוק (משלי י' י"ט). ואם לא תאמר כן, מהיכן בא? ויתורגם ממרחק ללועזים weithin.

(ל) **להנפה גוים בנפת שוא.** הדברים האלה לא נוחים לפרשם. ונראה לי שנפת שוא נפה שאינה נקובה, והיא לא עשויה לנקות בה התבואה מפסלת כי אם להניעה כדי שיפדרו הגרגרים המתלכדים ודבקים זה בזה. והנמשל שיעיר ה' את הגוים למלחמה זה בזה ולא לשוב להם. וראה מה שאמרתי בביאור כאשר ינוע בכברה (עמוס ט' ט').

(לא) **כי מקול ה' וגו'.** סרס המקרא וכן תפרשהו מקול ה' בשבט יכה יחת אשור, והלשון בכתוב קול רגליה באה (מ"א י"ד ו'), ובלבד ששם הפעל פועל וכאן יפעל, ושניהם שגורים כמאמר משרת, כמו שהראיתך לדעת בביאור מה לכם תדכאו עמי (למעלה ג' ט"ו). ושעם הסירוס הזה חפ"ץ הכתוב ליתן מאמר שלם בראש הפסוק ובסופו, לפי שהדברים כסדר הרגיל לא יחלקו לשני מאמרים שלמים.

ואם יקשה בעיניך שבט זה כשהי' המכה בו, הרי אף בסוסק האחר לא נזכר כי אם מטה, ויש אין ספק שהוא מטה הי'. ולא נזכרה הרב להי' בכל נבואה זו. ואל תהמה על הדבר, כי כנבורת הי' מטהו, ויש בו כדי להמית עם רב.

(לז) והיה כל מעבר וגוי, והיה כל המקום אשר יעבור בו מטה הי' אשר יסרו להניהו בו יהללוהו וישביו ויומרו לו בתוף וכנור.

ובמלחמות תנופה וגוי. הנה נאמר לפני מזה שמקול הי' אשר בשבט יכה יחת אשור, וישמח ישראל למכתו. ועתה מוסיף דבר קשה משבט, והוא מלחמות תנופה. ומלחמת תנופה מלחמה שנלחם גוי באויביו על מנת להניף אותם תנופה לפני אלהיו, כלומר להחרים את יבויי חרבו לאלהיו הנותן לו תשועה. וכמו שמסיים הנביא ואומר כי ערוך מאתמול תפתה, ותפת המקום שהיו מקריבים בני אדם. וראה מה שאמרתי בביאור לפני הי' כנלגל (שי"א מ"ו ל"ג).

(לח) גם היא למלך הוכן, וכתיב הוא, וכן העקר. ולא שב שם הפרצוף אל תפתה (לפי שאם כן מיותר הוא), והוא שב אל אשור, ועליו נאמר שהוכן למלך. ומלך זה הוא שלו היו העברים מעבירים את בניהם, והוא הנקרא מלך¹) בכל המקרא חוץ מכאן שטעה בו הנקדן ונקדו כרין. ומן המקרא הזה למדנו שבימי קדם היו העברים מקריבים משבויי חרנם למלך, שכן הנביא הזה מגיד לנו שאשור יעבר באש למלך.

לא

(כ) וגם הוא חכם. לא ידעו החכמים חכמה זו מה היא, מפני שלא עמדו על טעם המאמר, ואת דבריו לא הסירו. החכמים כלם אומרים שהמאמר הוא נוסף על ויבא רע, וכל אחד משני המאמרים עומד בפני עצמו. וכדי שלא יחסרו דברי המקרא הזה כל טעם יש אומרים שויכא רע כמו והוא מגיד רעה, כלומר אומר להביא רעה. ואין רע כמו רעה, כי אין רע צרה בכל כתבי הקדש. ובין כך ובין כך אין כאן חכמה, והכתוב אומר וגם הוא חכם.

ועתה זכור שהנביא פורש מנחמה ומסלת אשור לתוכחה, להוכיח את עמו על רדתם מצרימה לעזרה ועל הי' לא ישענו. ובשעה ההיא לפני הי' שמים. להביא על עמו רעה אשר לא ימישו משם צוארותיהם, היא האחת. והשנית לענשם בחכמה ענש שיביאם לידי דעת הי' וידו החזקה אשר מפניו לא יעמדו גם בעזרת מצרים וסוסיהם. והי' בחר בדרך האחרונה, והוא שאמר הנביא וגם הוא חכם ויבא רע ואת דבריו לא הסיר. כי "גם" מוסיף חכם ולא הוא¹); ומחלק ואין של ואת דבריו, ולא מוסיף. ורע שאמר הוא אשור הרע הזה, והלשון ככתוב ומכרתי את הארץ ביד רעים (יחזקאל ל' י"ב). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו: לא נכור בלבד הי' כי גם חכם הוא, ובחכמתו יביא את מלך אשור על עמו לענותו, אבל לא יסיר את

¹ וכבר אמרו אחרים לפני שמואלך ומלך אחד הם, ואנשי המסורה הסבו מלך למלך על משקל בִּשְׁת לַגְנָא.

² וכבר הראיתוך כעין הדבר הזה במלת רק שיש שיופסק בינה ובין המוגבל בה בתיבה אחת או שתיים. ודוגמתה בגם חוץ מכאן גם הנה עבדך יעקב אחרינו (בראשית ל"ב כ"א) שמפסיק "הנה" בין גם ובין עבדך הנוסף בו.

דבריו אשר דבר על אשור להפילו, וכמו שנאמר בסוף הפרשה הזאת ונפל אשור
בחרב לא איש (למטה פסוק ח'). והיא חכמת ה'. כי בעשותו את הדבר הזה הלא
יראה ישראל שמצרים הכל וריק יעוורו, ורק בה' אלהיו תשועת עולמים, ושב ורפא
לו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים וזה ללועזים aber auch weise ist er und wird den
Tyranen wohl herbeibringen, jedoch nicht zugleich seine Verheissung zurücknehmen

(ד) **אשר יקרא עליו וגו'.** אשר וכנוי של עליו שבים אל טרפו, ולא אל
האריה וכפיר, לפי שאם לא כן, היה הכתוב אומר והוא מקולם וגו'. ואין יקרא
נדרש אל מלוא, כי הקריאה עצמה הנפעל, ואין מלוא ענין למספר הרועים כי אם
לקולם, ופירוש הדברים אשר יקראו עליו רועים כל מלוא קולם. וראה מה שאמרתי
בביאור וימלא אחרי (במדבר י"ד כ"ד). ויתורגם ללועזים (Beute) über welche
Hirten ein Zetergeschrei erheben; wörtlich schreien so laut sie nur können

וסהמונם לא יענה. גם המון זה ענין לקול, והוא ככתוב המון שיריך
(עמוס ה' ב"ג). ויענה כמשמעו לשון תשובה שמשיב הנשאל לשואל. ודע שהעריבי
יאמר *أجاب عن الشيء*, כלומר ענה את פלוני על הדבר והוא ממש לשון הכתוב
הזה. כי במקרא "מן" משמש לשון *מן* ולשון *עני* גם יחד. ופירוש הדברים ולא
יענה אותם דבר על המון קולם, כלומר לא ישגיח על המון קולם. וראה מה
שאמרתי בביאור ומקרני רמים עניתני (תהלים כ"ב כ"ב). ויתורגם ללועזים
und achtet nicht auf ihren Lärm

(ה) **כצפרים עפות.** ראה מה שאמרתי בביאור ובשתיים יעוסף (למעלה ו' ב').
ועל פי הדברים ההם יש במשמע עפות מסע ממקום אל מקום, ויתורגם כצפרים עפות
ללועזים gleich herbeigeflogenen Vögeln

(ו) **לאשר העמיקו.** אלו הזכיר בני ישראל שאליהם הדבור קודם המאמר
הזה, היה אומר לאשר העמיקתם, ועתה כשהקדים הפעל אחד דינו לאמר ככתוב.
וראה מה שאמרתי בביאור שכרו ולא יין (למעלה כ"ט ט').

(ז) **וסלעו מטגור יעבר.** כל היגיעים לפרש את הדברים האלה נכתבם
יגיעים לריק, ואומר אני אל תקרא מגור כי אם קצור, ואל תקרא מנס כי אם מקנס.
ומצור כמו מצרים, ככתוב כל יאורי מצור (למטה ל"ז כ"ז), ויעבור ככתוב כמוין עובר
(למעלה כ"ט ה'), וככתוב וימי הפורים האלה לא יעברו (אסתר טו כ"ח). והדברים
שבים ליהודה ולא לאשור, וזה הדבר שאמר הנביא מצרים שאמר לו יהודה סלעי
אתה יעבור ויסוף זכרו מקרב יהודה, ושרי יהודה שהגיעו לחנם לבקש עזרה (למעלה
ל' ד') יבושו ממנו, כי המה לא יושיעוהו, וישועתו מאת ה', שתבער נשמתו בתפת כנחל
גספית ויפול אשור בתפתה שערוד לו מאתמול (למעלה ל' ל"ג). ובגלל הדבר הזה
הכתוב מסיים ואומר **אשר אור לו בציון וגו' להגיד לנו שעל ידו יפול אשור**
בעלותו על ירושלים, ולא על ידי מצרים. ויתורגם ללועזים und der Hort, den
es an Egypten hatte, wird verschwinden etc.

לב

(א) **ולשרים** למ"ד וז' למ"ד המחוקת, והוא כאין לתרגום, ובלבד שמחוקת הענין.
(ב) **והיה איש וגו'.** והיה כל אחד מן השרים כמחבא רוח.

(ג) **תשעונה** אין זה נקודו כי אם משרש **שעה**, ולשונו לא יסול על הענין. לכן אומר אני אל תקרא תשעונה כי תשענה, ושרשו ישעע ובנינו קל על משקל תסבנה (בראשית ל"ז ז'), והוא פעל עומד (למעלה כ"ט ט').

(ד) **ולשון עלנים** וגו'. זה אחר מן המקראות שלא נחלקו בו החכמים, כי אחד פירושו לכל שהמנגם בלשונו ימחר לדבר באר היטב. ואלו נאמר בחבורו לפניו או לאחריו כמו שנאמר בספר הזה במקום אחר או תפקנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחה (למטה ל"ה ה'), או כדומה לו מן הלשוניות, היתו אומר כדבריהם. ועתה הנה נאמר לפניו ולא תשענה עיני רואים ואזני שומעים תקשכנה, ולא מעשה נסים הדבר הזה, כי מדרך ארץ לא תשענה עיני רואים ואזני שומעים תקשכנה ברצון בעליהן, וכל שכן שאין האמור בססוק האחר מעשה נסים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שאין בנבואה זו מעשי נסים כלל.

ועלג שלא נשנה בכל המקרא הדבר ברור שקרוב לו שרש לעג, ומתוך בנינו משמעו בעל מום, ומתוך קרבתו ללעג לא רחוק בעיני שמומו בלשון, ואפשר שמשמעו בתחלה מגמגם בלשונו. אבל במקרא הזה אומר אני שעלג מדבר חוטא בלשונו ומוציא דברים ממשמעם. וצחות רבו של צח, והוא כמו **صاحج** בלשון ערבי, ומשמעו דברים אמורים כדת וכדון, כלומר במשפט הלשון. ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאומר הנביא: המדבר ומוציא דברים ממשמעם יהיה מהיר לקרוא לכל אחד בשם הראוי לו. והוא שנאמר בסוף הפסוק האחר לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע. ויתורגם ללועזים *und die Zunge derer, die die Begriffe verdrehen, wird sich hübsch richtig ausdrücken*.

(ו) **ובדבר אביון משפט** ואילו כשהאביון מדבר משפט, כלומר אילו כשמשנת האביון הדין עמו והוא הזכאי.

(ז) **כלה בציר** כא קין על בציר, כלומר לא יהיה עוד בציר. וסוף הפסוק עד ברבר שכן הוא.

(ח) **רנה**. הוא וכל אחיו הפעלים שלאחריו צוויים. וערה שרשו עור והוא משמש לשון עריה.

וחגרה על חלצים. אמרו חכמי הגוים שמקרא קצר הוא זה ומלואו וחגרה שק, ואף על פי שיעמוד פירושם בפני הלשון, שכן נאמר במקום אחר חגרו וסדרו הכהנים (יואל א' י"ג), ונאמר עוד שארית חמות חגור (תהלים ע"ז י"א) ושניהם לא יפורשו כי אם לשון קצר, לא יעמוד בפני הענין, כמו שתראה מביאור הכתוב האחר. ואומר אני שאחר שנאמר פשוטה ועורה לא תפורש המצוה הזאת כי אם כן: והשארנה חגורות על חלצים לברם, כמי שאומר פשוטה ועורה שאמרתי כל גופכן יהיה ערום חוץ מן החלצים שישארו חגורים. והנביא אמר כן משום ערוה. וכן אמרו הראשונים ביוצא להסקל, משיטין אותו את כנריו. האיש מכסין אותו מלפניו, והאשה מלפניה ומלאחריה (משנה סנהדרין ו' ג'). ומדבריהם סמך לדברי אלה ללשון ולענין. ללשון שנם בדבריהם פירוש "מכסין" לא משיטין, כלומר מניחים כמות שהוא מכוסה, כמו שפירשתי חגורה שבכאן; ולענין, לפי שנם הם לא היו מאשימים אשה מלפניה משום ערוה. ואף יש שם חכמים אומרים שאין האשה נסקלת ערומה. ויתורגם ללועזים *nur um die Lenden bleibt gegürtet*.

(יב) **על שדים ספדים**. משמש כאן ספר כעקרו לשון הכאה שמכה המכה על גופו מתוך צער. ובשביל המכה הזאת נצטוו הנשים לפשוט את בגדיהן כדי שיהא מכאוב המכה גדול. ולחכמי הגוים המפרשים וחגורה וחגורנה שק לאבל, ואף כי לאחיהם המשבשים כאן שדים ומניחים יָדַים ומפרשים סופדים כמשמעו, קשה המצוה ההיא. כי אף על פי שהראשונים היו קורעים בגדיהם מתוך צער, לא מצאנו בכל המקרא שהיו משיטים את עצמם עדומים באבלם. ולדעת המשבשים שדים קשה כל עצמה של המצוה הזאת למה נתנה לנשים ולא לאנשים. ולמקרא ככתבו לא קשה, לפי שבשביל הַשָּׂדִים הללו היתה המצוה לנשים.

(יג) **על אדמת עמי וגו'**. לא עמדו חכמי הגוים על טעם הדברים האלה, כי הם עושים „על אדמת עמי“ תאר המקום ופועלו של תעלה קוין שמיר. ולדבריהם קשה תעלה שהיא לשון נקבה יחידה, ואף קשה סוף הפסוק, כי לא יעלו קוין ושמיר על הבתים. ובאמת המאמר הזה נוסף בלא וא"ו על סוף הפסוק הקודם, ועל משמש עם סופדים כשני אחיו שלפניו ושלאחוריו, ואדמת עמי הוא הפועל של תעלה, והלשון ככתוב עלה כלו קמשונים (משלי כ"ד ל"א), ופירוש הדברים בחבורם תהיינה סופדות על שדה חמד ואף על אדמת עמי שתעלה כלה קוין ושמיר. וכן פירש רד"ק.
כי על כל וגו'. כי זה כרעהו שפירשתיו בכיבור כי על כל כבוד חופה (למעלה ד' ה').

(יד) **היה בעד מערות**. המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בכיבור התחת אלהים אנכי (בראשית ל' ב').
(טו) **ליער יחשב**. יער זה לשבח, והנביא מבטיח שיעלה הכרמל כלו קמה גבוהה כעצי היער.

(יז) **ובמשכנות מבטחים וגו'**. נאמר כאן בן כנגד נשים שאננות ובנות בוטחות שבראש החיון הזה (למעלה פסוק ט"ו), והנביא משמש בנחמה בלשון התוכחה. וראה מה שאמרתי בכיבור צביה ומצורתה (למעלה כ"ט ז') בסוף דברי.
(יט) **וברד ברדת היער**. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי אין ברד פעל. ואף לדברי האומרים שברדת שרשו ירד קשה, לפי שאין ברד ענין לכאן. ואומר אני שהמקרא הזה משובש, והדברים כעקרם וברדת הַעִיר, כי נשנו אותיות בריד בטעות סופר ואף נכנסו ע"י של העיר זו במקום זו. והלשון ככתוב רדי ושבי על עפר (למטה מ"ז א'), ולא כמו שנאמר עד רדתה (דברים כ' ב'), כי לא כחרבן ירושלים הכתוב מדבר.

ובשפלה תשפל העיר נוסף על ראש הפסוק, ונוסף יפעל על שם הפעל, וכן דרך המקראות לדבר. וכל דברי הפסוק הזה אין בהם כדי מאמר שלם, והם תאר הזמן לדברי הפסוק האחר.

(כ) **אשריכם זרעי על כל מים**. מחובר אל שלפניו, כמו שאמרתי בכיבור הפסוק הקודם. והדברים בחבורם זה פירושים: כשתרד העיר מכבודה וגאונה ותהיה בשפל המדרגה אשרי העושים כפי חכם לעמוד בארץ עד יעבור זעם. והלשון בעין הכתוב האומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך (תהלים קכ"ה ב'). ואמר זורעי על כל מים, כי בשנת בצרת כשאין גשם לא יצמח כי אם הזרע הנזרע על נחלי מים, והכתוב מדמה יגיעת יושבי ירושלים שייגעו בימי הרעה לעמוד בארץ לתחבולות האכר הזורע על מים מפני הבצרת.

משלחי רגל השור והחמור משלחים השור והחמור שילבו לנפשם, לפי שאם אין מחיה לאדם כי אם הנורע על כל מים, מאין יסו את הבחמה. והדברים משל להגיד להם שהעת תהיה עת רעה, ודים שיסו את נפשותם ואת נפשות נשיהם ובניהם וטעם, ולא ידאגו דאגת בהמתם. כן נראה לי פירוש הדברים האלה.

לג

(א) **בהתימך שודר.** שודר זה שם הפעל, ובנינו המרובע, לפי שאם לא כן, והוא שם הפועל, היה הכתוב אומר **שִׁדְרָה**, לישון קל. והנביא בחר בבנין המרובע בשביל שווי לשונו אל לישון שודר שבראש הכתוב.

כנלותך. תיבה זו ככתבה אין ישרשה כי אם נלה, והוא לא נמצא בכל המקרא. וכבר אמרו אחרים לפני שטעות סופר יש כאן והעקר ככלותך, בכ"ף.

(ב) **זרעם.** ואחריו נאמר ישועתנו, ואף על פי שהיה להם הדלוג מפרצוף אל פרצוף הדור ויפי בלשון, נראה לי שטעות סופר יש כאן וזרועם זה עקרו ורוענו. ונפלה טעות זו בימי קדם קודם שנאמרו מנצפ"ך וכל מ"ים פתחה. ובעין טעות זו עוד תוסף תראה כביאור עניו הארץ (צפניה ב' ג').

(ד) **כמשק גבים.** אמרו חכמי הגוים שמשק זה לישון מרצה, וטעו בו הטעות שהוכחתי להם בשרש שוק למעלה כ"ט ח'. ושקק עקרו לישון המון כהמון שרין עוף ומן הענין הזה משק גבים. ומבטא השרש בקול ההמון שהוא ישק ישק.

(ו) **הן אראלם צעקו חצה.** זה אחד מן המקראות שפירושה מונח עד שיבוא אליהו, כי אין לאמר מה אראלם.

(ח) **הסר ברית.** לא נראה לי שברית זו ברית כרותה בין אשור ויהודה כי אם חקת הגוים אשר מעולם. ומפני שהיה אשור עושה את יהודה בפעם היא בשטף אף ובאכזריות חמה, ולא עשה כמוהו לפניו נוי לגוי נאמר בו כן.

(יג) **שמעו רחוקים ונוי.** נראה לי ישענין חדש הוא זה, ולא מן הנבואה הקודמת. וראה מה שאמרתי למטה בסוף דברי.

(טו) **מתמך בשחד מקחת שחר,** והלשון בכתוב וכפיה תמכו פלך (משלי ל"א י"ט), כי הלוקח דבר בידו תומכו.

(יז) **מלך ביסויו.** לא נראה לי שיפוי זה כמשמעו, כי מה הוא ענין לכאן? ואומר אני שיפוי זה משמש כעקרו, והוא כמו **فأ** בלשון ערבי. ומשמע הדברים מלך בכל כבודו והודו כבתחלה וכראוי לו. ויתורגם ביפוי ללועזים *in seiner unverkürzten Macht und Würde*.

(יח) **איה ספר** מפורש בסוף הפסוק. והאומרים שמספר זה מנין מעות לא זכרו שאין כספם של העברים הראשונים מטבעות, והוא דבר שבמשקל ולא דבר שבמנין. **איה ספר את המגדלים** מפרש ראש הפסוק כמו שאמרתי. ואשר שעקרו בכתוב.

(כ) **חזה ציון.** אין הצווי מתישב כאן היטב. ונראה לי שחזה שם הפעל על משקל למען היה לה ברק (יחזקאל י"א ט"ו).

(כא) **כי אם שם אדיר ה' לנו.** לא מצאו החכמים ידהם ורגליהם לפרש את המקרא הזה, ומפני שאין ארץ יהודה מקום נהרות רחבי ידים (כי הירדן שהוא

הגדול והעצום שכנהרריה קטן מאוד), באו במשעול צר והווקקו לפרש מקום זה כמו תחת, ובכל זאת לא השכיח טעם הדברים. כי מה טעם יש בדברי האומר שישם אדיר ה' להם תחת נהרות רחבי ידים? ויש עוד פירושים אחרים, וזה אומר בכה וזה בכה, ואין רוח הלשון והענין נוחה מהם.

והדברים נכוחים למפסיק בין כי לאם ועושה, אם שם אדיר ה' לנו תנאי ומה שלאחריו תשובתו, וראה למיד של לנו כלמיד של ה' לי לא אירא (תהלים ק"ח ו'). ובתשובת התנאי מקום נהרות הנושא, ומה שאחריו הנשוא. ואין בראש תשובת התנאי וא"ו שהוא כפ"א בלשון ערבי, מפני שיש בה איון, וכשתשובת התנאי מאוינת לא ישמש אתה וא"ו זה, כמו שהוכחתי במקום אחר. ואדיר שמתואר בו צי בסוף הפסוק מקביל אל אדיר שמתואר בו שם ה' בראשו. וכדי שישמע השומע וידע הקבלה זו נכנס אדיר ראשון בראש הדברים לפני שם ה'. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו אל שלפניו: עניןך תראינה ירושלים נוה שאנן וגו' כי אם לנו ה' האדיר השוכן שם, כל מקום נהרות רחבי ידים כל תלך בו אני שיט וצי אדיר, כלומר לא לעזר ולא להועיל תהיה לאויבינו ראשית גבורתם, וכי יקום עלינו גוי שראשית גבורתו אני שיט וצי אדיר, יחריב ה' את מימי נהרותיו ויבשו מעבור בהם אניות. וראה מה שאמרתי בכיזור הפסוק האחר, ומשם יתבאר לך הענין הזה באר היטב.

(כג) נטשו חבליך וגו'. חכמי הגוים אומרים שהדברים האלה אמורים כנגד ציון. ולא נראים לי דבריהם. כי בנבואה זו נדמית ציון לאהל באמרו אהל כל יצען (למעלה פסוק ב'), ואיך יחזור הנביא וידקא לאניה תוך כדי דבור? ואם נאמר לתרין על פי מה שאמרתי בכיזור בא"י הים (למעלה כ"ד ט"ו) באמרנו שזכר אני שיט וצי אדיר שבסוף הפסוק הקודם הוא שהביא את הנביא לידי הרמיון הזה שמדמה את ציון לאניה, הלא הוא עצמו קשה, כי הנביא הזה כשבא לדבר בראשית גבורת הגוי הצורך את יהודה למה אחז בנהרות ויאורים רחבי ידים ואני שיט וצי אדיר?

ובגלל הדברים האלה אומר אני ששתי נבואות בפרשה זו, האחת מראש הפרשה ועד סוף פסוק י"א, והיא מדברת באשור; והאחרת מפסוק י"ב ועד סוף הפרשה, והיא לא באשור מדברת כי אם בגוי מן הגוים שעלה על יהודה מארץ מרחק וכא עליהם מעבר לים¹). ומפני שהיה הגוי ההוא מיוחד הים באניות והים מעוזו, כשבא הנביא לדבר בראשית גבורתו אחז באני שיט וצי אדיר, ומן הטעם הזה גם הדברים שאנחנו נדונים עליהם אמורים כנגד הגוי ההוא הצורך את ישראל. ופירוש הדברים כאשר נטשו חבליך ולא חזקו כן תרנם או חלק עד שלל מרבה.

ובין כך ובין כך אין "חבליך" זה נקוד כדון, ואין "כן" זה שם דבר; כי בקינת צור שמדמה הנביא לאניה אין זכר לכן התרין ואף לא לחבלים בתוך כלי האניה (יחזקאל כ"ז ה'—ז'), ואף על פי שנוכחים חבלים חבושים בתוך סחורת צור (שם פסוק כ"ד), ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא זכר לחבלים אצל אניה, מפני

¹ ונראה שלא מבני שם היה הגוי ההוא, ולכן נאמר כנגדו עם עמקי שפה משמוע נלעג לשון (למעלה פסוק י"ט), ואלו בני שם לא יתוארו כתואר הזה, כי בימי הנביאים עדיין היו כל בני שם שומעים איש את שפת רעהו ועל כן לא תמצא במקרא מליץ בין ישראל ובין עם אחר, חוץ מן המליץ שבין יוסף ובין אחיו (בראשית מ"ב כ"ג), והוא לא מלמד דבר כי יציר הגדה הוא, ועוד שאין לשון מצרים מלשונות בני שם.

שאניות הראשונים היו אניות ימים, אין קלעים, ואם אין קלעים אין חבלים. ואומר אני שכן זה תאר הפעל, וחבלוך זה דינו חבלך, והחובלים המה המחוקים את התרן ביתרות חזקות ומסמרות. והדבור אל הגוי הצורך יהודה ופירושו נטשו חבלוך בכתוב נטשו על אדמתה אין מקימה (עמוס ה' ב'). ומפני שהחובלים נפלו ולא יספו קום לבן אין מחוק את התרן כראוי וכהגן ואין פורש גם לאות שהם פורשים לים, והאניה לא הוזה ממקומה ואו יחולק שלל. ויתורגם ללועזים *deine Schiffsmannschaft liegt danieder, man befestigt den Mast nicht u. s. w.*

פסחים בלזו בו. נתן הכתוב לפסחים בזה ולא נתן להם שלל, וטעם הדבר מפורש לך כל צרכו במדבר ל"א י"ב. כי לפי שהשלל יחולק לכל העם, ואפילו אשר לא יצאו במלחמה יש להם חלק בו. כדון הוא שלא יצא הפסח מן הכלל. ובה מה שכוונם אנשי המלחמה איש לו וכל הקודם וזה בו, ועל כן לא יבזו הפסח בזה כי אם בזמן שיש בה די לכל והותר.

(כד) **ובל יאמר שכן חליתי וגו'.** החכמים אומרים שראש הפסוק הזה מאמר בפני עצמו, וסופו מאמר בפני עצמו, ומפרשים ראש הפסוק לא יאמר וישב ציון חולה אני, והוא להם כל דברי השכן, וסוף הפסוק דברים שמדבר הנביא בשם ה'. ושתי תשובות בדבר. כאן נאמר **שכן**, ואם בדברי החכמים היה אומר **שכן**, כי לא נאמר לאדם **שכן** כתאר לו בכל המקרא כי אם כנגד מקום קרוב אל מקומו, ולא כנגד מושבו¹. ועוד שאין הנבואה הוזה לימות המשיח, ואין בה מעשי נסים, ואיך יהיה הדבר הזה שיוסר מציון כל מחלה וכל מדוה? והלא נאמר בסוף הפסוק הקודם כנגד הימים ההם גם פסחים בוזו בו והפסח חולה את רגליו?

ועתה זכור שהחזיון הזה נאמר אחר מעשה שהיה, כמו שנאמר בראשו שמעו החוקים את אשר עשיתי ודעו קרובים גבורתי (למעלה פסוק י"ג), ולא יורשו הדברים כי אם לשעבר. והנבואה מתחלת בתוכחה, כמו שנאמר שם בפסוק האחר פחדו בציון חטאים אחזה רערה חנפים. כי בבא הגוי ההוא על יהודה מעבר לים היו יושביה יראים מפניו. והנביא רואה את יראתם כשרי חטאתם שלפי שהיו יודעים בעצמם שהם חטאים לה' אלהיהם נואשו מתשועתו. ואחרי כן כשהיתה התשועה, ככל הנביאים גם הנביא הזה מדבר בה כתשועת ה' וכאות מאת ה' שהעביר את עון עמו והוא יהיה להם כבראשונה אם לא ישובו לסור מאחריו. ובתשועה יהודה מיד הגוי ההוא הצורך אותו היו גם העמים שגבנו שמחים, כי היו יראים לנפשם ממנו, לפי שאלו גבר הגוי ההוא על יהודה היה נלחם אחרי כן אף בעמים הקרובים אליו. וכאומן בקי באומנותו גם שמחת השכנים ההיא הנביא יודע לדרוש דרש נאה ומועיל לתורת אלהיו, ולכן הוא מגיד לעמו שאף על פי שמקנאת עמים כל עם ועם ישמה בחרות אף אלהי שגבנו בהם לענותם ברעב ובדבר וכדומה להם ממשלחת מלאכי רעים, הפעם לא יקנאו שכני יהודה בתשועתו, וגם כי אות היא לו מאת אלהיו כי העביר את עונו, והם לא יקנאו בו מפני שבתשועתו להם תשועה. והנביא מגיד לנו כל אלה באמרו ובל יאמר שכן וגו'. כי שכן זה כשישמו וכמשמעו עם שארצו קרובה אל ארץ יהודה, וחליתי בכתוב ואין חולה מכס עלי (ש"א כ"ב ח'). וסוף הפסוק הזה תלוי בחליתי, וזה פירושו הדברים: ואל יאמר שכן משכני יהודה צער הוא לי הדבר הזה שהעם

¹ ואם תשיבני מן הכתוב האומר יגורו שכן שמרון (הושע י' ה') תמצא תשובתך בצדו.

und nicht sagt irgend ein Nachbar, ויתורגם ללועזים, ויראה מה שיש עין. ויתורגם ללועזים, ויראה מה שיש עין. und nicht sagt irgend ein Nachbar, mich aergert es, dass dem Volke, das drüben wohnt, die Schuld vergeben ist.

לד

(ב) **על כל צבאם** אשר במרום, והצבא הזה הוא אשר נקרא צבא השמים בפסוק ד'. וראה מה שאמרת בביאור רותה בשמים הרבי (למטה פסוק ה').

(ה) **כי רותה בשמים הרבי** מצבא השמים שהם שרי הגוים, כמו שאמרת למעלה. ומן הדברים האלה למדנו שלא נאמרה נבואה זו קודם לגלות בבל¹).

(ו) **וירדו ראמים עמם** וירדו עם אדום יחד גוים גדולים ועצומים מהם, כי כן נאמר בראש החזיון הזה כי קצה לה' על כל הגוים (למעלה פסוק ב'). ובלבד שגופו מפלת אדום.

(ח) **לריב ציון**. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי ריב יש דבר ולא יאמר בן לאדום שהוא גוי. לכן נראה לי ששעות סופר יש כאן ולריב זה עקרו לריב. ונקרא לאדום יריב ציון כמו שנאמר בספר הזה ואת יריבך אנכי אריב (למטה מ"ב כ"ה).

(יב) **חריה שרשו חרר**. וכבר אמרת לך בביאור ונכלה שם שפתם (בראשית י"א ו') שהשרש הזה נגזרו ממנו בלשון הכושים הקרובה ללשון המקרא שמות למלחמה ואיש מלחמה וכלי מלחמה. וכל העמים הסלבים ללשונותם יאמרו לנכברי אריץ *szlachta*. *shlahta* (Adel) והכמיהם נבוכו בביאור השם הזה, והוא באמת השם הגרמני *Schlacht*; ומפני שנכברי אריץ עקר כבודם שבני חורין הם לא אדונים להם; ומפני שעמי הסלבים מעולם לא נעזרו בעבדיהם במלחמה, כי חרפה היא להם, לכן קוראים לנכבריהם שם שעקרו יוצאי מלחמה. והוא הדין לעברים הראשונים שמימיהם לא יצאו עבדיהם עמהם למלחמה, ועל כן היו גם הם קוראים לנכבריהם חורים, כלומר יוצאי צבא למלחמה. וראה מה שאמרת בביאור לשלח איש את עבדו (ירמיה ל"ד ט').

(יג) **חציר לבנות יענה**. חציר זה שמקביל אל נוה על כרחנו נאמר שהוא כמו חצר ומשמעו משכן. וכבר אמרו אחרים כן לפני.

(טו) **אך שם וגו'**, אך זה מגביל לילית ולא שם. וכעין זה תמצא בפסוק האחר שמגביל אך דיות והופסק ביניהם בפעל. וכמו אלה הראיתוך עד כה הרבה מאוד.

(טז) **דרשו מעל ספר ה'**, דרשו מעל ספר ה' וראו הכריות הנזכרות בכמו אלה ודעו שאחת מהנה לא נעדרה. והנביא מכוון לנבואת בבל הכתובה למעלה פרשה י"ג והכריות נזכרות בסופה. וממה שאמר דרשו מעל ספר ה' שמענו שכימי הנביא הזה כבר היה קבוץ דברי נביאים ולו היו קוראים ספר ה'. ואם כן, והנבואה ההיא שלה מכוון הנביא באן היא עצמה לא נאמרה קודם שישבו גולי בבל לארצם, נבואה זו לאחרי ימי הנביאים.

פי הוא. ראה מה שאמרת בביאור ומטה הוא (למעלה י' ה'). ועל פי הדברים ההם אף כאן פי הוא כמו פיהו, ובלבד שהדבור כשהוא שתי תיבות עולה

¹ ראה מה שאמרת בביאור על צבא המרום במרום (למעלה כ"ד כ"א).

בחוק הוראתו על רעהו בן תוכה אחת כי פי הוא כמעט כמו פיו הוא, כאמור בסוף הפסוק ורחו הוא קבצן.

לז

(א) **יששום**. אפשר שמים ישכסך תוכה זו נשנה בטעות סופר מראש התיבה האחרת, ואפשר שיששום כמו ישושון, והנביא כתב מים תחת נוין מפני שבן היו עתידים לדברו בשביל מים שלאחריו, כמו שאמרתי בביאור סתמוס פלשתים (בראשית כ"ו ט"ו).

כחבצלת. לא נשנה השם הזה בכל המקרא חוץ מכאן כי אם פעם אחת בשיר השירים כ" א'. וכימי קדם לא היו העברים יודעים לא את הפרח הזה ולא את שמו.

(ב) **המה** שב אל מדבר וציה וערבה שבפסוק הקודם. והדברים פירוש לשלשניהם להגיד לנו שממני שיראו מדבר וציה וערבה כבוד ה' ישמחו, וכדי שישמחו וירננו משוב לב נתן להם כבוד הלבנון והדר הכרמל.

כבוד ה' וגו' בשוב גאולי ה' מבבל אל ארצם דרך מדבר וציה וערבה.

(ו) **בנוה תנים רבצה**. הדברים האלה לא נוחים לפרשם. הסורסי מתרגם כאלו היה כתוב יצמח תחת רבצה, ואף מחברי הגוים יש מושבש ומניה רבצה עדרים, ומפרש בנוה תנים ירבעו עדרים לאכול קנה וגמא. ושבת שאין עדרים רובצים לאכול כי אם לנוח ולהעלות גרה; והישנית שאין קנה וגמא מאכל עדרים; ועוד שכל נבואה זו בדרך השבים מגלות בבל היא מדברת ולא בארצם, ואם כן, אין לשון הכתוב מתיישב על הענין. ואחרים מקיימים המקרא ככתבו ומפרשים חציר לקנה וגמא מקום גדור בשביל קנה וגמא, כלומר מקום גדור למען קנה וגמא שיגדלו שם, ומסתייעים מן "החציר" לבנות יענה שלמעלה ליד יג, ולא זכרו שלא ראי זה כראי זה, כי בנות יענה בעלות חיים והכתוב קורא למקום שהן מקננות חציר, כלומר גדרה; וקנה וגמא מי יגדור להם גדרה במדבר?

ואנחנו נעמוד על טעם הדברים האלה בזכרנו שתכלית כל הנבואה הזאת להקטין טרח הדרך בעיני הגאולים, להגיד להם שלא תקצר נפשם במהלך הרב, כי יהפך להם המדבר ללבנון וכרמל (למעלה פסוק ב') ויהי להם דרכם ענג ולא צער. ובפסוק הזה בא להגיד להם שלא יחסר להם מים בדרך המדבר. ואם כן, כל המקרא הזה ככתבו העקר, וחציר כמשמעו, ובלבד שלמיד של לקנה יש לו סגולה מיוחדת, ופירוש חציר לקנה וגמא חציר גדול הקומה שיצמח ויגבה ויעלה כנבהו אל ראש קנה וגמא, ויראהו הרואה ויאמר קנה וגמא הוא. ולמיד זו לא ידעתי הוגמתה בכל כתבי הקדש, וקרובים לה על של על עין רענן (ירמיה י"ז ב') ואל של אל שבטי מושלים (יחזקאל י"ט י"א). ראה מה שאמרתי בשני המקראות ההם. וזה פירוש הדברים האלה בנוה שהיה לתנים רבצם שם יצמח חציר גדול הקומה כקנה וגמא, כי משפעת מים יפריח החציר ותהיה קומתו גדולה מאד. ויתורגם ללועזים in dem Landstrich, wo die Schakale ihr Lager hatten, da giebt es Gras, das für Schilf und Rohr angeht, das heisst, Gras von Schilfes und Rohres Höhe

(ח) **מסלול ודרך**. מחכמי הגוים יש אומרים שדרך זה מיותר והוא משנה התיבה האחרת שגשנית בטעות סופר. ואם כדבריהם, מפני שמסלול לשון זכר, היה הכתוב אומר אחריו יקרא "לו", ולא לה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהמקרא הזה כתוב ככתחלה, ושתיים דבר הכתוב, מסלול ודרך, אחת זו שמענו: דרך סלולה.

ודרך הקדש כמו דרך ארץ פלשתים (שמות י"ג י"ז). ופירושו דרך הקדש הדרך שבו ילך ההולך ויבא אל עיר הקדש. ויתורגם ללועזים *der Weg zum Heiligthum*.

והוא למו. מחכמי הגוים יש כרוכים אחר רד"ק האומר לישראל לבדם יהיה אותו הדרך, ואם כדבריו היה הכתוב אומר למו לבדם, כמו שנאמר יהיו לך לדרך (משלי ה' י"ז), ונאמר להם לבדם נתנה הארץ (איוב ט"ז י"ט). ויש רודפים אחר חרשות ומתחכמים ומחברים הדברים אל שלאחריהם ומפרשים והוא למו הולך דרך והי' יהיה לישראל מורה דרך. ולא יודעים האומרים כן בטיב לשון המקרא. ובאמת למ"ד של למו כלמ"ד של הלנו אתה אם לצרינו (יהושע ה' י"ג), והדברים מאמר משרת מלמד על טמא שהוא הפועל במאמר הקודם. וזה פירושו הכתוב בחבורו: לא יעבור טמא את הדרך ההיא אף על פי שהוא בעל בריתם, וכל שכן שלא יעברנו והוא להם צר ואויב. ויתורגם והוא למו ללועזים *und wäre er selbst ihr Freund*.

הלך דרך ואוילים וגו'. אוילים זה אוילים לדבר אחד והוא הדרך, ופירושו הכתוב בין הרגיל בדרך ובין לא רגיל בה לא יתעו.

לו

(א) פרשה זו ושליש אחיותיה שאחריה פירשתי לך במקום האחר (מ"ב פרשה י"ח—כ') כפי אשר ידעתי לפרשן בעת ההיא. ועתה אשוב עליהן ואשיט על דברי נוספות מעט לתקן ולחדש, כרוח למודי הטובה עלי מאז ועד היום.

(ב) **בתעלת הברכה העליונה**. ממה שאמרו מלאכי הזקיהו אל רבשקה ואל תדבר אלינו יהודית באוני העם אשר על החומה (למטה פסוק י"א) אנחנו שומעים שתעלת הברכה העליונה מחוץ לחומת ירושלים וקרובה אליה, והעומד שם ומרכב נשמע קולו עד לחומה. ועל כן מצא ישעיה את אחז מלך יהודה אצל תעלת הברכה היא (למעלה ז' ג'), כי מפני שבעת ההיא היו ארם ואפרים אומרים לעלות על ירושלים להביאה במצור, יצא מלכה אל מחוץ לעיר להתכונן אל חומתה לדעת היש לחזק ברקה. ולכן עמד רבשקה על הברכה הזאת, כי לא יכול לעלות משם והלאה והעיר מסוגרת.

(ג) **אמרתי**. כל היגיעים לפרשו ככתבו יגיעים לדיק, כי אין לדברים טעם כשרבשקה אומר אמירה זו. ובמקום האחר נאמר תחתיו אמרת (מ"ב י"ח כ') הפרצוף השני, כנגד הזקיהו שאליו הדבור, וכבר אמרתי לך שם שכן העקר.

(ד) **הנה במחת וגו'**. על כרחנו נאמר שלא היה רבשקה יודע אל נכון מה הבטחון שהיה הזקיהו בוטח, כי מזכיר הוא שני בטחונות, מצרים והי' אלהי הזקיהו (למטה פסוק ז'). ואם כן, הלא היה לו ספק בדבר, ועל פי הדברים האלה לא יפוש הנה שנאמר כאן בפשוטו. ואומר אני שריח לו כאחיו שפירשתו בניאור

הנה אנכי בא (שמות ג' יג), ובלבד שרעיהו קודם לשאלה והוא השאלה קודמת לו. כי אחר שאמר רבשקה בראש דבריו מה הבטחון הזה, עתה הוא משיב לעצמו ואומר הנה בטחת, כמי שאומר אם נאמר שבטחת על משענת הקנה הרצון, וראה מה שאמרתי בביאור הנה אישור (יחזקאל ל"א ב'). ויתורגם ללועזים (sagen wir, du vertrauest).

משענת הקנה הרצון. סמיכות זו כסמיכות שבקנה פרת, ופירושו הדברים המשענת שהיא קנה רצון.

(ח) **ואתנה.** היא הנוספת מלמדת שתהא הפעולה ברצון הפועל וכחפצו. ויתורגם ללועזים und gern gebe ich dir.

(י) **הי אמר אלי וגו'.** ראה מה שאמרתי בביאור נתן הי תשועה לאדם (מ"ב ה' א'). ועל פי האמור שם לא כוון רבשקה כאן לדבר דברים כמשמעם, כי מי יאמין לו שהי אלהי ישראל דבר אלי. וזה הדבר שאומר רבשקה הנה עליתי על הארץ הזאת ותפסתי כל עריה הבצורות (למעלה פסוק א') ואין מונע, ובה הלא נודע הדבר שעובבכם הי אלהיכם וקורא אל מלך אישור לעלות על ארצכם. וממה שאמר רבשקה כאן בן, ולא אמר אל חזקיהו אל ישיאך אלהיך עד שליחותי האחרונה (למטה לו י"ג) למרנו שהיה יודע יצר לב האדם, כי בשביל מלחמות אחרות כמלחמת מלך כוש (שם פסוק ט') שהרגיש רבשקה בביאתן היה הפין להחזיר את חזקיהו ממרדו שלא במלחמה, לפי שהיתה הישעה דוחקתו ולא היה לו פנאי לצור על ירושלים, ובגלל הדבר הזה לא פגם רבשקה בתחלה בכבוד הי אלהי חזקיהו, כי נפשו יודעת שלא יקח לב העם המחרף אלהי העם באוניו, ולא חרף את הי עד אשר ראה כי נכזבה תוחלתו וחזקיהו עומד במרדו.

לו

(ג) **באו בנים עד משבר וגו'.** במקום האחר (מ"ב י"ט ב') פירשתי לך את המקרא הזה פירוש דוחק, כי אז לא הייתי יודע פירוש האמת. וחכמי הלשון המה הטעוני. כי חכמי הלשון אומרים שמשבר מקום בכטן האשה והוא פי הרחם, וכדבריהם אמרתי גם אני בביאור האבנים (שמות א' ט"ז), ואף את המקרא הזה פירשתי לפנים כפירושם שהבנים העומדים להנלד באו עד פי הרחם. והיום נוכחתי לדעת שאין הוא משמע משבר, ולא בן פירוש הדברים האלה. והדבר המוכיח רבוי של בנים שנאמר כאן, לפי שעל כרתנו נאמר שלא ביחידים יולדים הכתוב מדבר, כי נדמה לו יהודה כלו כיוולדה, ואם בן מה בנים, והלא די לנו בכך אחר, כמו שנאמר בספר הזה במקום אחר בטרם תחיל ילדה בטרם יבא חבל לה והמליטה זכר (למטה ס"ו ז'). הרי שציזון היוולדה המליטה זכר ולא זכרים או בנים.

ועתה אומר אני שאין משבר פי הרחם כי אם צער לדה או צער שיוולדה נתונה בו. וזה הדבר שבינו ובין חבלי לדה, שחבלי לדה הצירים שיכאו ליוולדה בשעה ושתי שעות או יום או יומים לפני לדתה, ומשבר צער לדה בשעתה או סוף חבלי לדה. ואין בנים שאמר הכתוב בנים עומדים להנלד, כי אם זכרים העומדים ללדת, והיוולדים אנשי יהודה. ונאמר בנים לשון רבים על שם המין כלו, כמו שנאמר כמשפט הבנות (שמות כ"א ט'). ובחר הכתוב לאמר כלשון הזה ולדבר בלדה כנגד

זכרים שאין דרכם בכך, כדי שישמע השומע ותצלנה שתי אוזניו, כמו שנביא אחר אומר ישאלו נא וראו אם ילד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה (ירמיה לו י'). והדבר למד מענינו שאין כח שנאמר כאן כמשמעו, כי לא ילד זכר אף על פי שהוא גבור בשמשון. וכח זה נכתוב ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך (דניאל אי ד'), וכלכך ישכח ההוא כח לב וזה כח הנוף לעשות מלאכה על ידי אבריו המכשירים אותו לה (organische Anlage). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: הגיעו זכרים למקום אשה שבאה לה אחרית חבלי לדה והם לא עשויים ללדת. ורצה חוקיהו לאמר שבאה עליהם צרה אשר קצרה ידם מהמיש צוארותיהם משם. ויתורגם ללועזים *Männer sind gekommen in die Lage eines Weibes in den letzten Geburtswehen und sind doch nicht angethan, zu gebären*. וראה מה שאמרתי בביאור לא יעמוד במשבר בנים (הושע י"ג י"ד), ומשם יתבאר לך המקרא הזה תוספת ביאור.

(ד) והוכיח בדברים אשר שמע וגו'. במקום האחר הטאתי גם במקרא הזה, ובלכך שלא עשיתי מעשה, כי לא אמרתי בו דבר. ולא פירשתי את המקרא הזה שם, מפני שנראו לי הדברים נכוחים למבין, ולא עלתה על לבי שיטעה בפירושים יודע ספר ולשון המקרא. ועתה רואה אני שטועים בו החכמים כלם, ולא עמד אחד מהם על טעמו.

ומה שחכמי הגוים המחדשים אומרים כאן לא ראוי לזכרון, כי המה מספיקים בין הדברים האלה ובין האמור לפניהם, ומפרשים והוכיח ברברים ויענוש על הדברים⁽¹⁾. ואין פירושה במשמע לשון הכתוב. ואף לא תמצא בכל המקרא שתשמש הוכחה בביית כנגד הדבר אשר עליו יוכיח המוכיח⁽²⁾. וחכמי ישראל וחכמי הגוים הראשונים כלם פה אחד אומרים שנוסף, "והוכיח" על "אשר שלחו" ומפרשים הפירוש הזה: והוכיח מלך אשור על ידי רבשקה את חוקיהו ואת אלהיו ברברים אשר שמע ה' אלהיו. ולא אמת דבריהם. לפי שאם כן, הכתוב הזה האומר כראשו אולי ישמע ובסופו אשר שמע פתח בספק ומסיים בודאי. והשנית, הרי לחוקיהו בשמועה ששאל, ומה יהיה בסופה? וכמה ידע חוקיהו ששמע ה' את דברי רבשקה? הלא על כרחך תאמר ששאל חוקיהו מאת ה' שתיים, לשמוע את דברי רבשקה ולתת לו אות כי שמע. ולפירוש המקובל אין כאן זכר לאות כמות הזה. ועוד שאין בהוכחה זו כדי דבור, כי העקר חסר מן הספר, שהרי אמר הכתוב והוכיח, ולא הגיד לנו מה הוכחה זו ואת מי הוכיח המוכיח. והעולה על הכל שעל פי הקי לשון המקרא לא יתוסף, "והוכיח" זה על "אשר שלחו". ולמען תדע כי כן אויבר אליך שנים ושלושה כללים בדרכי הלשון ללמד על זמני הפעל הנוסף על חברו. ויהי נא לך בטוח בי שלא אוגיעך בדקדוקים יותר מכדי צרכי. כי לא אוהב דקדוקים אני ולא מרבה דברים בכמו אלה.

⁽¹⁾ כן מתרגם Prof. Kautzsch, ותרגמו מקובל לכל אחיו, כי מאסף הוא מיטב חכמת חכמי הגוים אשר בדור האחרון ובדור הזה.

⁽²⁾ כי הנה נאמר פן יוכיח כך ונכזבת (משלי לו י'). אבל אין התוכחה ההיא כתוכחה זו שאנחנו דנים עליה, כי זו לדעת חכמי הגוים עניש ולא כן רעותה; ואף היא משמשת בביית כנגד האדם שמוכיח אותו המוכיח, ולא כנגד הדבר אשר עליו יוכיחהו.

ודע שהפעל שהוא לשעבר מרביתו ויפעל, ואיז סתוה ואות שאחריה הנושה¹. ויש שיאמר פֶּעַל. וכשיתוסף פעל יהוא לשעבר על פעל שבמותו לזמן יבנם בראש הנוסף ואיז ההמשך, בין יש בראש הראשון ואיז זה ובין אין. הוגמת הלשון הראשון ויאכל וישת ויקם וילך (בראשית כ"ה ל"ד), והוגמת הלשון האחרון שלחתו וילך (ש"כ ג' כ"ד). והפעל שהוא לעתיד מרביתו יפעל, וחברו שבמותו לזמן הנוסף עליו פֶּעַל ובראשו ואיז ההסוף, כמו שנאמר ימצא הגנב והוכה ומת (שמות כ"ב א'²). הרי לך עד בלשון עד בלשון, וכמוהם בכתבי הקדש הרבה מאד.

ואחרי הודעתך את כל זאת הלא ידעת שלא נוסף והוכיח על שלחתי שנאמר לפניו כי אם על ישמע שלמני פניו בראש הסוף, והוא כמותו לעתיד; לפי שאלו בא הכתוב להוסיף פעל זה על שלחתי אחת דתו לאמר נִיזְכָּת. ואם כן, אין הוכחה זו לשון מוסר ועניש כי אם גלוי דעת והכחת אמתו של דבר, והוגמתה בפעל ומה יזכיר הוכח מכס (איוב ו' כ"ה), ובשם שמעו נא תוכחתי (שם י"ג ו'). ואשר שנאמר כאן כמו כי המשמש עם הפעול כשהוא מאמר שלם, וכיוצא בו והשבעתך בה' ונו' אשר לא תקח אשה לפני מכוונת הבנעני (בראשית כ"ד ג'), וכאלה רבות במקרא. וזה הרבר שאמר חזקיהו אולי ישמע ה' אלהיך את דברי רבשקה ונו' והשיב דבר אשר בו יִדַע ששמע. ונשנה ה' אלהיך בסוף הדברים מסני שרב ההסוף בין הראשון ובין הפעל הזה. ולפי הענין שב ה' אלהיך שבסוף הדברים אל והוכיח, והוא נחשך עד כאן, לפי שאלו אמר והוכיח ה' אלהיך אחר שנאמר ה' אלהיך עם ישמע היה עושה כל אחת מהפעולות פעולה בסני עצמה ואין לאשה עסק בחברתה, והכתוב הזה בא להגיד לנו שתהא הוכחה מחמת שמועה, ובכמו אלה אין לאמר כי אם ככתוב.

ועל פי הדברים האלה המקרא אשר לפנינו זה תרגמו ללועזים vielleicht merkt JHVH dein Gott auf die Worte Rabschake's u. s. w., und thut durch eine Gegenrede kund, dass gemerkt habe JHVH dein Gott.

וכמעט שכחתי להוסיף לאמר שאין בדברים נקוד כדון, כי טעה הנקדן טעות המפרשים, כסבור שהדברים דברי רבשקה, ולכן היו לו ידועים. ולפירושי דין תיבה זו בְּדָבָרִים, כי עדיין לא נודעים לנו דברים אלה, והדברים שהיה חזקיהו מחכה להוכיח בהם ה' ששמע את דברי רבשקה דברים כדברי ישעיהו המדבר אל מלך אשור בשם ה' ואומר יען התרגון ושאנגך עלה באוני (למטה ססוק ב"ש), בזה לך לענה לך בתולת בת ציון (למעלה ממנו ססוק כ"ב).

(ח) וימצא את מלך אשור נלחם. הסגנון הזה לאחרית ימי המקרא, ובימי הלשון הטובים היה הכתוב אומר תחתיו וישב רבשקה והנה מלך אשור נלחם. והדבר ברור שלא דבר ישעיהו בלשון הכתוב הזה אשר לפנינו. והוא הדין לכל פשויות

¹ ואל תטעה לאמר שואיז זה לכתוב שהרי נמצא ויפעל זה בתחלת ספר ויקרא במדבר, יהושע, שופטים, שמואל, יחזקאל, רות, אסתר, ובתחלת ספרים מה החבור?

² ואל תשיבני מן הכתוב האומר ואם לבנו ייערנה כמשפט הבנות יעשה לה (שמות כ"א ט'), כי שם "יעשה" למצוה. ואף על פי כן, אלו אמר הכתוב ההוא ועשה לה כמשפט הבנות היה מדבר בלשון עמו, ובלבד שהסדר הזה שתיים במשמעו, צווי והגדת מעשה שהיה, ומפני שהדברים ההם חוק מחקות התורה בחר הכתוב בסדר שאין לשעות בו.

שבנביאים שהן דברי הימים ולא חזיונות, כי כל כמו אלה לא כתבום הנביאים עצמם, והם נתוספו על ידי המסדרים כתיב הקדש באחרית הימים.

(יב) **ההצילו אותם אלהי הגוים.** כנוי של אותם מקדם את השם שהוא שב אליו, והוא הגוים. והדבר הזה שלא כדון. ויש לדון את הכתוב לקף זכות ולאמר שמפני שעלו במחשבתו הארצות הנזכרות בפסוק הקודם אמר כן. כי הארצות המה הגוים. וראה מה שאמרתי למטה פסוק י"ח.

(יח) **את כל הארצות.** ככתיב יד הרבה כתוב כאן הגוים תחת הארצות, ומחכמי הגוים יש משבשים ומניהים על פיהם. ואני אומר שטובים הדברים ככתבם, ופירוש הארצות ממלכות, וארצם שנאמר אחריו כמשמעו. וראה מה שאמרתי בביאור ההצילו אותם (למעלה פסוק י"ב). ויתורגם ללועזים *alle Reiche und ihre Gebiete*. (כ) **כי אתה ה' לבדך.** חכמי הגוים אומרים שהמקרא הזה לקה בחסרון ומוסיפים „אלהים“. ואין המקרא הזה חסר דבר, ויש בו כדי מאמר שלם, והלשון ככתוב מדוע אתה לבדך (ש"א כ"א ב'); ובלבד ששם נאמר לבדך כנגד מקום אחד, והוא נוב עיר הכהנים ששם היו אחימלך ורוד נדברים איש אל רעהו, ולבדך זה שנאמר בה' כנגד כל העולם כלו, ופירוש הדברים כי אתה ה' יחיד ואין בלתך בעולם. ויתורגם ללועזים *dass du JHVH einzig bist*.

(כא) **אשר התפללת וגו'.** השבעים מוסיפים „שמעתי“ על הדברים האלה כדי לחת בהם טעם, וגדולי חכמי הגוים כרוכים אחריהם. ואני אומר טובים הדברים ככתבם ולא צריכים לתוספת. והמאמר הזה הנושא, ודברי הפסוק האחר הנשוא, וזה פירוש הכתוב: על דבר תפלתך אלי על אודות סנהריב זה הדבר אשר דבר ה' עליו. וכעין סגנון הלשון הזה תמצא בדברי האשה התקועית אשר דברה לאמר אשר באתי לדבר אל המלך אדני את הדבר הזה כי יראוני העם (ש"ב י"ד ט"ו).

(כב) **זה הדבר וגו'.** מכאן ועד סוף פסוק כ"ט עקר נחמת השעה, ולדברים בדברים האלה היה חזקיהו מחכה בשלחו אל ישעיהו לאמר אולי ישמע ה' אלהיך וגו' והוכיח בדברים, כמו שפירשתי הענין במקומו. ולא נאמרו הדברים האלה עד שהתפלל חזקיהו עצמו, ולא נתנה שאלתו בתפלת ישעיהו (למעלה פסוק ד'), כי כן נאמר בפסוק הקודם בפירוש אשר התפללת אלי. והוא שאמרו הראשונים יפה תפלת החולה לעצמו יותר מכל.

אחר כך ראש הניעה. כאן הוא אומר אחר כך, לפי שהוא לשחוק, ובמקום אחר נאמר אניע עליכם כמו ראשי (איוב ט"ז ד'). והלשון ההוא לשון רחמים.

(כג) **את מי חרפת וגו'.** חכמי הגוים המחדשים עושים הדברים האלה שאלה וסוף הפסוק האומר אל קדוש ישראל תשובתה. ובאמת כמו שנאמר מה רבו מעשיך (תהלים קכ"ד ד') והדברים תמיהה, כן המקרא הזה, ופירושו מה גדול ונעלה על חרופיך וגדופיך מי שחרפת וגדפת אותו וקדוש ישראל אשר אליו נשאת מרום עיניך. וראה מה שאמרתי בביאור מה האות (למטה ל"ח כ"ב).

(כד) **ביד עבדיך חרפת אדני.** במקום האחר נאמר ביד מלאכיך חרפת (מ"ב י"ט כ"ג), ובספר הזה יש שמנה כתיב יד שכתוב בהם כאן שם הויה תחת אדני, ומה שלפנינו בספרים הוא העקף; כי המנסח ההוא וסופר ספר מלכים שניהם לא עמדו על טעם הדברים האלה. ולא נאמר כאן מלאכיך כי אם עבדיך, ולא נאמר שם

היה כי אם שם ארנות, כרי שיקביל אדני אל עבדיך. ויש בדברים תוכחה יתירה.
כי אינו דומה מלך מחרף לעבד מחרף, וכאן עבדים מחרפים את אדון כלו

(כה) **אני קרתי**, השכעים מתרגמים אני בניתי נשרים, כי היה להם קרתי
מלשון קורה, ודבריהם דברי רוח.

(כו) **להשאות גלים נצים וגו'**, במקום האחר (מיב י"ב כ"ה) הוכחתי שמעות
סופר יש כאן, ראה שם דברי.

(כז) **ושדמה לפני קמה**, במקום האחר (מיב י"ב כ"ו) נאמר שדמה תחת
שדמה, ויש הרבה בכתי יד שבהם כתוב אף כאן כן, והוא נראה לי העקר, והרוצה
לקיים המקרא ככתבו ירש כורע תבואת הישרה קודם ישבאה לכלל קמה, שאז גדוליה
רכים וגוהים להיות אבודים.

לח

(א) **מת אתה ולא תחיה**, הראשונים אומרים למצוא במקרא הוה רמו
לעולם הבא (ברכות י" ע"א), מפני שאחר שנאמר מת אתה נדמה להם לא תחיה
מיותר כשהדברים כלם אמורים כנגד העולם הזה, ואנחנו הלא ידענו שאמר בלשון
המקרא מת למי שנטוי למות¹). ועל דבר ולא תחיה, הלא נאמר בבאי הארץ
הנמולים כנגד הכאב שהיו נוברים ממילתם וישבו תחתם במחנה עד חיותם (יהושע
ה' ח'). ואם כן, יש במשמע חיה שיבת החולה לבריאותו, ועל פי הדברים האלה
הפעל שבמאמר הראשון לפעולת עכשו, ורעהו שבמאמר האחרון לפעולת מחר,
והדברים כששומם נכוחים למכין, כי זה פירושים: הגך נטוי למות ולא תחיה מחליך.
ויתורגם ללועזים *du bist sterblich krank und wirst nicht aufkommen*.

(ג) **זכר נא את אשר וגו'**, וכן נאמר זכור אל תשכח את אשר הקצפת
(דברים ט' ז'), ומשמש אשר עם פעל זכר כשניהם, ונאמר כנגדם וזכרתם כי עצמכם
וכשרכם אני (שופטים ט' ב'), ונאמר עוד זכור כי רוח חיי (איוב ז' ז'). ורבות במקרא כאלה
וגם כאלה, ואם תחזור על כל זכירה שפעול שלה מאמר שלם תמצא שמאמר הפעול
(Objectsatz) **שממש עמו**, כ"י מרביתו בן בלי פעל, ולא משמש "אשר" עם
זכר כשאין פעל במאמר הפעול, ומאמר הפעול שיש בו פעל יש הפרש כפי
אשר ישמש עם זכר כי אז אשר, וההפריש אשר ביניהם יתבאר לך בשני המאמרים
שאציגה בזה למשל. הנה נאמר וזכרת כי עבר היית במצרים (דברים ה' ט"ו), ולפי
שממש כי נעשה מאמר הפעול כשם דבר לכל משפטי, וכאלו נאמר וזכרת עבדותך
במצרים, ומשמע הדברים מעשה שהיה בלבד (blosse Thatsache). ונאמר כנגדו
הכתוב שבמשנה תורה שהזכרתי בראש דברי אלה, וכשביל שממש שם "אשר",
אף על פי שהמאמר "אשר הקצפת את ה' אלהיך" דין שם דבר עליו, כי הוא הפעול
של וזכרת, עדיין כח הפעל שבו עומד וקיים, ולא זאת בלבד, כי הוא כאלו היה
הפעל מתואר דרך כלל. והנה קצרה ממני לשון הקדש מבאר הענין הדק הזה באר
היטב, ויתברר לך הדבר באמרי שהמקרא הוה תרגומו ללועזים *gedenke, wie ich
mit ungetheiltem Herzen vor dir gewandelt*

¹ ראה מה שאמרתי בביאור רואיך (למעלה י"ד ט"ז) בציון שבגליון.

ולא לזכירה בלבד הסגולה הזאת, כי הוא הדין לשמיעה שיש כהפרש הזה במאמר הפעול שלה כפי אשר ישמש עמה כי או אשר. ראה דברי הכתוב יהושע ב' י'.

(ה) **אלהי דוד אביך**. ראה מה שאמרתי בביאור אנכי אלהי אברהם אביך בראשית כ"ו כ"ד, ובביאור וימצא את מלך אשור נלחם (למעלה ל"ו ח'), בסוף דברי.

(ח) **הנני משיב וגו'**. ראש הפסוק הזה משובש, וכעין זה עקרו: הנני משיב את צל השמש המעלות אשר ירדה במעלות אהו עשר מעלות. ועשר מעלות מפרש המעלות, ושניהם מקומם המקום השני כדון תאר המקום.

(ט) **מכתב**. כבר אמרו אחרים לפני שמכתב זה טעות סופר ועקרו מכתם, במי"ם. ונראים לי דבריהם.

(י) **בדמי ימי**. עיין רש"י הרואה את הדברים האלה כתאר הזמן לאמרתי. ואין דבריו דברים של טעם. ולא טובים מהם דברי החכמים האחרים, הראשונים והאחרונים גם יחד. השבעים מתרגמים דמי לשון גבה, וחכמי הגוים המחדשים מפרשים לשון מנוחה, ואין פירושם מתישב על הענין.

והנה נאמר יום ליום יביע אומר (תהלים י"ט ג'), ונאמר עוד ימים ידברו (איוב ל"ב ז'). ואם נתן לימים דבור, למה לא תהיה לימים שתיקה? ואף אמנם יש ויש, וימי אדם שותקים כשלא עשה לו שם גדולות ואין למעשיו קול. ומן הענין הזה בדמי ימי שנאמר כאן, ופירוש הכתוב אני אמרתי אלה בשערי שאול בטרם יצא לי שם בנזים. והיה חזקיהו מצטער על זאת לפי שיורדי שאול מתכבדים בשאול ככבוד אשר היה להם בארץ החיים, כמו שראינו כמלך בכל שלפי שמלך גדול הוא וגדול שמו בנזים במותו רגזה לו שאול מתחת והקים מכסאותם כל מלכי גוים לקבל סניו (למעלה י"ד ט'). וחזקיהו שעד הנה לא עשה לו שם גדולות היה ירא שאם ימות בעת ההיא ירד שאולה ולא ירד אחריו כבוד. ויתורגם ללועזים *in meinen ruhmlosen Tagen*.

(יב) **דור**. אין דור זה שמקביל אליו אהל בסוף הפסוק כפשוטו וכמשמעו, והוא כמו *גור* בלשון ערבי, וכמוהו פירושו משכן ומושב.

ונגלה. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי הוא ענין התגלות ולא גלות ככל המקרא. ונראה לי שאף כאן טעות הוא, ועקרה וְנָגְלָה, כי נמשכה קולמוסו של הלבלר אחר נסע שלפני מזה וכתבו כמתכונתו.

רעי. חכמי הגוים המחדשים משבשים אותו ומגיהים רעים. ואני פירשתי לך ככתבו בביאור בקר רעי (מי"א ה' ג').

(יג) **שויתי אין לו טעם** במקרא הזה. ויונתן המתרגם נהמת, היה לפניו *שְׁנַעְתִּי* ואין ספק שכן העקר, כי כן נאמר בפסוק האחר כסוס עגור כן אצפצף.

(יד) **דלו עיני למרום**. לא יפורש ככתבו. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שדלו זה טעות סופר, ועקרו דָּלְפוּ, והכתוב האומר אל אלה דלפה עיני (איוב ט"ז כ') מסייע לו.

עשקה לי ערבני. לא ידעתי לפרש את הדברים האלה, וכל אשר אמרו החכמים במקרא הזה מאומד נאמר, ואין בו ממש.

(טו) ואמר. לא נראה לי שתיבה זו נקודה בדין, ואומר אני שדינה ואמר, והיא נוספה על ואדבר. ומכאן ועד חיי רוחי שבססוק האחר הדברים משובשים עד לאין מרשא, ולא ידעתי לשער עקרם.

(כב) מה אות וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור את מי חרפת (למעלה ליו: כיג). ואף זו תמידה ולא שאלה. ופירוש הדברים מה אמת האות הוזה שאעלה בית ה'! וחזקיהו אמר בן כנגד רפואתו ולא כנגד השמש שירדה עישר מעלות אחרנית. כי במקום האחר נאמר שאמר חזקיהו אל ישעיהו מה האות כי ירשא ה' לי ועליתי ביום השלישי בית ה', ונתן לו ישעיהו אות ירדת השמש (מיב כי ט'—י"א). ונראה מכאן שלא נתקררה רוח חזקיהו באות שנתן לו הנביא. ואחר שמרחו דבלת תאנים על השחין ורשא לו, היתה לו רפואתו אות שיעלה בית ה', ואז נשא קולו וקרא את הקריאה הזאת.

לט

(א) וישמע. הפעל לפעולה שלשום, והמאמר משרת לפניו, ופירוש הדברים שלח מראדך בלאדך ספרים ומנחה אל חזקיהו והוא כבר שמע כי חלה ויחוק. ובן נאמר במקום האחר בעת ההיא שלח וגו' כי שמע וגו' (מיב כי י"ב). וראה מה שאמרתי בביאור ודרשו אל האלילים (למעלה י"ט ב'), בסוף הספר ובציון שבנליון.

(ב) ובכל ממשלתו. אין ממשלה זו ארץ שהיה חזקיה מושל בה, כי לא יעלה על לב בן דעת לאמר שהעביר חזקיהו את מלאכי מלך בבל בכל ארצו. וממשלתו זה משפט ממשלתו. ויתורגם ללועזים und in seiner gauzen Reichsverwaltung.

(ז) אשר יצאו ממך. מן הלשון הזה שמענו שביום שדבר הנביא את הדברים האלה עדיין אין בנים לחזקיהו, ובניו נולדו לו בחמש עשרה השנה שנוספו לו על ימיו (למעלה ל"ח ה'). ובן תמצא שמנשה בן חזקיהו לא היה במלכו כי אם בן שתים עשרה שנה, וחזקיה לו שהוא בכור אביו.

אשר תוליד. הדברים האלה מיותרים ואין עקרם בכתוב, והם בתחלה תוספת כחובה בנליון לפרש אשר יצאו ממך, ומשם נכנסו כטעות סופר אל גוף הספר.

מ

(ב) וקראו אליה. לא הבינו חבמי הגוים קריאה זו, כסבורים שקרא כאן פעל יוצא והפעול כי מלאה צבאה וכל הדברים עד סוף הפסוק. ואם כדבריהם, היה הנביא אומר וקראו אליה לאמר כה אמר ה' מלאת צבאך, וכמו בן הרברים כלם. ובאמת וקראו אליה שנאמר כאן והוא מקביל אל דברו על ירושלים שלפני מזה ככתוב ויקרא אליהם משה (שמות ל"ד ל"א), והדברים אמורים שם כנגד אהרן וכל בני ישראל היראים מגשת אל משה, וקרא אליהם משה להוציא יראתו מלבם ולקרבם אליו. ואף כאן ירושלים מנודה מאלהיה כל ימי גלות בבל, והיא בושה בפניו ויראה מגשת אליו, לכן צוה ה' את נביאיו לדבר על לבה ולקראו אליה למען תדע שתפיץ ה' קרבתה.

כי מלאה צבאה נותן טעם לשלפניו, כמו שאומר חפ"ן ה' קרבת ירושלים כי מלאו ימי שלוחיה, ועתה ישוב אליה ה' אלהיה והיה לה כימי קדם.

לקחה מיד ה'. דבור חדש מקרוב בא בימי הגולה, ומשמעו כעין „לקח פלוני את שלו מתחת ידי פלוני“ שהוא דבור שגור בלשון התלמוד.

בכל המאיתיה. לא עמדו החכמים על טעם ב"ת זו. והיא כב"ת של ככל זאת (למעלה ה' ב"ה), ופירוש הדברים לקחה כפלים אף על פי שכל אלה המאיתיה ויתורגם ללועזים *bei all ihren Sünden*.

(ג) **סנו דרך ה'.** אמרו בעלי הלשון ישפניו זה הכנת הדרך בהרם כל מבשול ממנו. ולא כן הדבר. ופנוי זה מעשה שיעשה המכין הדרך במרם יקרב אל המלאכה, והמעשה הזה שיעשה הדרך פנוי מעוכרים ושבים על ידי גדר שיגדור בעדם והוא עושה כן. מפני שבכבוד עוברי דרך חכדי המלאכה על העושים בה. ועל דבר הלשון שנקרא המעשה הזה פנוי הדרך, ראה מה שאמרתי בכיאר פרעהו אל תעבור בו (משלי ד' ט"ו). ויתורגם ללועזים *sperret den weg JHVHes*.

(ד) **כל גיא ינשא.** גמ"ל של גיא סגולה. ואם קבלה נקבל. וטעם הנקוד הזה יו"ד שבראש התיבה האחרת. כי המדבר גיא בצר"ו ויו"ד ואל"ף נחים לא משמע אחרים יו"ד של ינשא, כי לא יכין לדבר כן. ובגלל הדבר הזה גמ"ל סגולה ויו"ד שאחריה נחה ולא נחה, ועל ידי כן יקל מכטא יו"ד של ינשא. ולא נעשה כדבר הזה בבני ישראל ובכל שכמותו, וכעין זו תמצא בכל לשון.

(ו) **וכל חסדו כציץ השדה.** השבעים היו קוראים קְבוֹדוֹ תחת חסדו. ומי שלו און לבחן מל"ן הלא יראה שכן העקר, כי לא יפול לשון חסד על בשר. וכנגד מה שנאמר בפסוק הקודם ונגלה כבוד ה' נאמר כאן כן בכבוד כל בשר. וראה מה שאמרתי בפסוק האחר.

(ז) **הציר העם.** על כרחנו נאמר שאין עם זה כי אם עם הכשרים. ואם כן, מכאן סמך למה שאמרתי בפסוק הקודם, כי עם הכשרים מה חסדם? אבל כבוד וראי היה לכשרים, והוא היה כציץ השדה, כי נמוהו חלף ואיננו.

(ט) **מבשרת ציון** מחכמי הגוים יש אומרים שסמיכות יש כאן והיא סמיכות המפורש אל מפרשו, ומבשרת ציון המבשרת שהיא ציון או ציון המבשרת. וכעין זה מפרשים מבשרת ירושלים. וציון וירושלים הנה המבשרת לשאר ערי יהודה. ודבריהם דברי רוח. כי ציון היא עצמה הר ולא תצטוה לעלות על הר גבוה. והשנית איך תבשר ציון את ערי יהודה וערי יהודה הנה הראשונות שתראינה את אלהיהן. כי הנה אלהיכם שנאמר בסוף הפסוק זה פירושו הנה אלהיכם השב מבבל ועמו בני יהודה הגולים, כמו שתראה בכיאר הפסוק האחר, והשבים מן הגולה עוברים בערי יהודה טרם יבאו ציונה.

ופירוש מבשרת ציון מבשרת את ציון. ואמר הכתוב מבשרת, לשון נקבה, כמו שנאמר המבשרות צבא רב (תהלים ס"ח י"ב). וכן יאמר בלשון ערבי.

(י) **אדני ה' בחזק יבא וגו'.** זה אחד מן המקראות שהם מליצה שנבנה, והיא נשחתה על ידי הרופים בכתבי הקדש אחר קדושה לבריה. ויש מן החכמים שלא עושים מחסירות כי אם מחסרון דעת ותבונה, והם מקדישים את אשר לא ידעו ולא יבינו, לכסות בכנף הקדש את ערות חכמתם. כי, אם קדש הוא המקרא שצריך פירושו, מי יבא אל הקדש סנימה לחקור על כל שרש דבר נמצא בו, ומי חכם יגש

לדרת לעמק הדברים? הלא יירא לנפשו, ויעמוד מנגד וישא עיניו השמימה, ויפריש המקרא מבלי הבין, כי מרום משפטיו מנגדו, והיא תפארתו ותפארת הקדוש.

ובכן מקדישים החכמים כלם השכר והפעולה הנוכרים במקרא הזה ואומרים שהם שכר מצוות שיתן ה' לעובדיו ויראו. ולא זכרו שעל הפירוש הזה לא מתישב לשון יבא ולשון וזרעו מושלה לו, כי מאין יבא ה', ומה ענין בחוק? וזרע המושלת לשכר יראי ה' ופעולתם? והעולה על כל אלה שאין שכרו בכל המקרא כי אם השכר הראוי לו או שכר שהשתכר הוא, ולא השכר שהוא נותן לאחר. צא וחזור על כל המקרא ותמצא שבן הדבר, ואם בן, אין שכרו שנאמר כאן כי אם השכר שהשתכר ה', והוא הדין לפעולתו, כי ענין שניהם אחר. ואולם היש שכר לה', ישכר בשכר שאמרת? יש ויש. ועתה שמע דברי.

בי"ת של בחוק כבי"ת של תפול לכם בנחלה (במדבר ל"ד ב'), וחוק עצמו דבר למד מענינו שהוא חוק מאחר. ומשמע חוק זה אף הוא למד מענינו, מסני שיבא שאמר הכתוב לשון שיבת הגבור המנצח מן המלחמה, והוא כמו שנאמר בשיבת דוד מהכות את גלית השלישית ויהי כבואם (יש"א י"ה ו'); ולכן כשנעשה חוק פועלו של יבא זה, הרבר למד מענינו שמתואר ה' בחוק כנגד האויב אשר נלחם בו ה' ונצחו. וזרעו מושלה לו כמו ותושע לו וזרעו (למטה נ"ט ט"ז), והוא מניד לנו שנלחם ה' לבדו באויבו ואין עוזר לו. ושכר זה ופעולה זו הלא פירשתי לך בביאור שברך הרבה מאוד (בראשית ט"ז א') והעידותי לי המקראות שביחזקאל כ"ט, י"ח וכו' להוכיח ששכר ופעולה לשון שניהם יפול כמה שמשתכר הגבור המנצח בנצחוננו. ועל דבר אתו ולפניו המשמשים כאן עם שכרו ופעולתו, דע שהגבור המנצח הישב מן המלחמה היו נושאים לפניו השלל והישיבי שהם שכרו ופעולתו, כמו שנאמר ישא את חיל דמשק ואת שלל שמרון לפני מלך אשור (למעלה ה' ד'); ואף משמע בן מן הכתוב בש"א ל' כ', כמו שפירשתי במקומו.

ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב הזה: אדני ה' שב מבבל כנגדו מנצח במלחמה, והוא נלחם באויבו ואין עוזר לו, ושכרו ופעולתו שהשתכר במלחמה המה לפניו. ומה שכר ה' ופעולתו? הכסף וזהב שכרו, והוא אשר לו הכסף ולו הזהב (חגי ב' ה')? אם שבי כשדים הערלים? מה לה' חסין בהם? הלא דעת לנכון נקל ששכר ופעולה אלה המה בני הגולה אשר למענם שלח ה' בבבלה (למטה מ"ג י"ד) והם מכת בלתי סרה, ובני הגולה המה עתה גאוליו שהיו לשלל לו והולכים לפניו בשובו מן המלחמה לגאון לו ולתפארת. והוא שנאמר בראש הדברים ונגלה כבוד ה' (למעלה פסוק ה').

ומעתה הלא תבין כל הדברים האלה, ולא יקשה לך, וזרעו מושלה לו. כי הכתוב מזכיר את הדבר הזה להניד לנו שנלחם ה' בכשדים ונצחם הוא לבדו ואין עוזר לו, ובגלל הדבר הזה שכרו ופעולתו לו לבדו, ואין לוולתו חלק בהם, לפי שאם לא בן, היה לעוזרו מענת שותפות בהם והיא ה' לא תהיה, כי עם סגולתו הם.

(¹) איבלד אומר שהשכיל הכתוב הזה השכלה נפלאה מאוד והוציא יד חזקה (שמות י"ג ט) בלשון בחוק, ודבריו דברי שטות. העיני רואים ינקר? כי אם כדבריו, כל אשר לו עינים ועיניו לנכח ויבטו לא Kunst יראה כאן ולא Zartheit כי אם פספסו מלין. אבל כן דרך החכם היה וכל שכמותו ליפות דבריהם כשאין להם טעם. וכבר הראיתוך אותו עושה כדבר הזה בביאור וחסרת חלבנה [למעלה כ"ד כ"ג].

ואם עדיין אין הענין הזה ברור לך כל צרכו, ראה מה שאמרתי בבניאור הפסוק האחר ובניאור וקראו להם עם הקדש נאולי ה' (למטה סי' י"ב) ותסתלק מכל ספק.

ועתה הנה פירשתי לך את המקרא הזה, ובפירושי סקעה ממנו הקדושה שהתכמים כלם מקרישים אותו; ואם לך און לבחן מלין הלא תשביל ותרע שנכנסו תחתיה חן ופי שאין כמותם בכל כתבי הקדש. ואם כן, הלא יצא הפסוק בשכרו, ואף כי ההפסד מדומה והשכר אמת.

(יא) **כרעה עדרו ירעה.** על פי מה שאמרתי בפסוק הקודם יתבארו לך הדברים האלה באר היטב. כי דרך כל גבור המנצח השב מן המלחמה לעשות בשכרו, והוא השבי אשר לפניו, באכזריות המה, ואם ייגעו מעמל הדרך ולא ימהרו להלוך, נוגשיהם אצים בהם ומכים אותם. ולא יעשה כן ה' השב מארין בכל ושכרו אתו ופעולתו לפניו. כי שכרו ופעולתו המה גאוליו ועם סגולתו, ולכן ינהג בהם מנהג רועה נאמן אשר בורעו יקבין טלאים וישא בחיקו ועלות ינהל. וכמו שהפסוק הקודם מפרש את זה, כן זה מפרש אותו, כי מגיד הוא לנו מי הם שכר ה' אשר אתו ופעולתו אשר לפניו.

(יב) **מי מדד בשעלו מים ונוי.** שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה, וכאלו נאמר השמעת מימך שמדרד המורד בשעלו מים. ודוגמת הלשון הזה מי עלה שמים וירד מי אסף רוח בחפניו מי צרר שמים בשמלה (משלי ל' ד'). ועל כרחק תאמר שלא בא הכתוב הזה להגיד לנו שה' הוא העושה כל אלה, כי לא אוהו עינים ה' המפליא לעשות מה שאין בו תועלת, ולמה ימוד בשעלו מים ויתכן בורת שמים? ודברי הפסוק הזה אמורים בשביל הפסוק האחר האומר:

(יג) **מי תכן את רוח ה'.** וזה פירושו שני המקראות האלה בחבורם, כמו שאין מורד בשעלו מים ומתכן בורת שמים, כן אין מתכן רוח ה'.

(טו) **כמר מדלי.** יש מדמים מן של מדלי למן של גלשו מן הגלעד (שה"ש ה' ה') ומפרשים כמר מדלי כטפה התלויה בשולי הדלי. ואחרים מפרשים פירושים אחרים וזה אומר ככה וזה ככה. ובאמת אין מן זה מלמד על מוצא הדבר, אף לא על הכל שממנו החלק, והוא מן המפרש את הסתום, והוא מה שקוראים לו הערביים *من البيان*. ופירושו הדברים כטפה בפני הדלי (wie ein Tropfen im Vergleich zum Inhalt des Eimers). ובמקרא קרוב לו מן של לא נושל אנבי מכס (איוב י"ב ג'). ובלשון התלמוד מן של מה אני מפלוני (ויקרא רבה ל"א¹). ואמר הכתוב כן, ולא אמר כמר מים. כלומר כטפה מן הים, מפני שיש בני אדם הרבה שלא ראו את הים מימיהם, ואת הדלי הכל רואים בכל יום, והסופר המהיר בוחר לדמות את הנעלם למה שנודע ומפורסם לכל²), ואף כי יש בדלי כדי דמיון, כי כשהיו כל גוי הארץ לעבר אחד, וה' אחד לעבר אחד, ונאמר לך שהם בעיניו כטפה בפני מלוא הדלי, ובדלי ששים רבוא טפות, הלא תדע שהגוים כלם כאין נגדו.

בדק יטול. אין דק גרנד עפר כמו שאומרים המפרשים כי אם עפר דק דרך כלל, ובמקום הזה הדבר למד מענינו שהוא עפר המאזנים³). ופועלו של יטול איים, ולא שם ה' כמו שיש אומרים, ואף על פי שאיים לשון רבים והוא לשון יחיד, כי

¹ שתרגמו ללועזים? was bin ich im Vergleich zu jenem dort?

² ראה מה שאמרתי בבניאור ויושביה כחגבים (למטה פסוק כ"ב).

³ ראה מה שאמרתי בבניאור משקה מלך מצרים והאופה (בראשית מ' א').

כאלה בדברי הנביאים רבות מאוד. ויטול זה פעל עומד ולא יוצא. והוא מלשון ונטל החול (משלי כ"ז ג'). ופירוש הדברים איים משקלם כעפר דק של מאזנים. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים und Inselländer fallen bei ihm in's Gewicht wie deren (der Wagschalen) bischen Staub.

(יט) וצורף כזהב ירקענו. המחברים כוהב אל ירקענו, והמה החכמים כלם מישראל ומן הגוים יחד, טועים; לפי שאם כדבריהם היה הכתוב אומר זהב ירקענו, כלא כ"ית, כי בן הדין בכמו אלה, כמו שנאמר במקרא צפה זהב כארבעים פעמים, ולא תמצא צפה כזהב בכל מקום ככתבי הקדש. וכוהב מחובר אל שלפניו, ופירוש וצורף כזהב וצורף עושה כזהב, וחלשון ככתוב לעשות כזהב ובכסף ובנחשת (דה"ב ב' ו'). ולא אמר הכתוב כמה ירקענו, כי מאחר שנאמר שהצורף כזהב מרקעו הדבר למד מענינו שרקענו זהב. ויתורגם ללועזים und der Goldschmied beschlägt es.

ורתוקות כסף צורף. אף בו טעו החכמים. כי רתוקות נפרד ולא נסמך, וכסף הוא הפועל של צורף. לפי שצורף שם הפועל ודין פעל לו לצאת לשני. ופירוש כסף צורף צורף בכסף או צורף כסף. ואף כאן הדבר למד מענינו שהרתוקות העשויות על ידי צורף בכסף של כסף הן.

וראיתי להזהירך מלאמר שמעני שהלועזים ללשונותם לא יתרגמו כמו אלה כי אם בהשלם פעל המקרא הנה מקרא קצר. כי לא בן הדבר, והמקרא מקרא מלא, ורתוקות הנושא וכסף צורף הנשוא. וראה מה שאמרתי בכיאר והארין היתה (בראשית א' ב'). ומשמע הדברים ללועזים und die Kettchen, dafür ist ein Silberschmied da.

(כ) המסכן תרומה וגו'. הפירוש המקובל ידוע, והוא על פי נקודו של מסכן כמות שהוא לפנינו בספרים. ואני, אף על פי שמתרגום הירומנוס הרומי נודע לנו שכן היו קוראים בימי קדם, מלאני לבי לאמר שאין תיבה זו נקודה בדין, ודינה הפסקן. ואם בן, אין תרומה רבוק במסכן, והוא מחובר אל שלאחריו ומפרש תשמישו של עין לא ירקב, וזה פירוש הכתוב: המסכן יבחר לו לתרומה עין לא ירקב, ויתורגם ללועזים wer arm ist, wählt zur Widmung ein Holz, das nicht fault.

(כג) וישביה כחנבים. וכן אמרו המרגלים בעצמם כנגד הנפילים בני ענק ונהי בעינינו כחנבים וכן היינו בעיניהם (במדבר י"ג ל"ג). ולא ברה הנביא מן הדמיון הזה כאן מן הטעם שאמרתי בכיאר כמר מדלי (למעלה פסוק ט"ו). כי החגב קטן מאוד, וכשיאמר האומר שיושבי הארין בפני ה' כחנבים יש בדמיון הזה די הגד לנו גדולת ה'. ובחר בחגב מפני שהוא נודע לכל וקטנותו מפורסמת.

(כד) שפמי ארין. אין שופטי ארין שמקביל אל רוזנים שבראש הפסוק דיני ארין כי אם מושליה, כמו שנקראו מושלי ישראל בטרם ימלוך בו מלך שופטים. (כה) מרב אונים ואמיץ כח. אמרו החכמים כלם שזה פירוש הדברים: מפני שה' רב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר. ומה טעם יש בפירוש הזה? ובאמת מרב אונים ואמיץ כח כלל והוא שב אל צבאם שנאמר לפניו, ואיש לא נעדר פרט וזה פירוש הכתוב: לא נעדר איש מצבאם מרוב אונים ועד אמיץ כח. והכתוב מתאר

צבא השמים ברב אונים ואמיץ כח, כי בעיני העכרים היו כוכבי השמים כמושלים, כמו שאמרתי בכיארור הילל בן שחר (למעלה י"ד י"ב).

וחכמי הגוים המחרשים הכרוכים אחר פירושו הראשונים משבשים ואמיץ ומגיהים ואמיץ, כדי שיקביל אל מרב שבראש הפסוק. ובאמת ואמיץ העקר, ומרב לא נקוד כדון, כי דינו מרב. ויתורגם ללועזים von den Gewaltigsten und Mächtigsten wird keines vermisst.

(לא) יעלו אבר כנשרים. אמר תלמיד גזיוס השת נוספות על שרשיו שיעלו זה הבנין הכבד הנוסף והוא מחברו אל ותעל אחד מגוריה (יחזקאל י"ט ג'), ומפרש יעלו אבר יגדלו אבר. ואני לא בן אחשוב. ואומר אני שקל הוא וחברו עלה כלו קמשונים (משלי כ"ד ל"א). כי כמו שתשוב צמיחת גדולי השדה אליו ובשביל הקמשונים הצומחים בו תאמר כגדו עלה קמשונים, כן שבה כאן צמיחת האבר אל הגוף, וקוי ה' אשר להם יעלה אבר נאמרו כנגדם יעלו אבר.

מא

(א) החרישו אלי איים החרישו איים למען תוכלו לשמוע אלי. ראה מה שאמרתי בכיארור והחריש לה אביה (במדבר ל' ה').

ולאמים יחליפו כח. כן היו קוראים כל המתרגמים העתיקים וכן הנוסח בכל כתבי יד. ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שאין ולאמים זה נקוד כדון, לפי שקשה לי הלשון וקשה הענין. הלשון, כי למה נאמר יחליפו ולא נאמר החליפו כמו שנאמר הקשיבו. והענין, כי הנותן לה' אלהי ישראל כבוד שמו לא יאמר שהוא קורא לאיים ולאומים לקרוב עמו יחדו למשפט. ויתבאר לנו הרבר הזה בזכרנו מה המשפט. כי המשפט הזה הלא תשובת השאלה מי העיר ממורח צדק. ואיך ידעו האיים והלאומים להשיב דבר לשואל כשאלה הזאת? והשנית שבסוף הדברים אחר נחמת ישראל בשחזור הנביא לענין ראשון אין זכר לאיים ולאומים; ואף משמע מסגנון לשונו שלא לגוים הוא מדבר כי אם לאלהיהם, שכן הוא אומר ויגידו לנו את אשר תקרינה (למטה פסוק כ"ב) וכן לא יאמר כנגד בשר ודם, כי איך ידע את אשר תקרינה? ואף אמר הנביא שם בפסוק האחר בפירושו הגידו האותיות לאחור ונרע כי אלהים אתם. הרי שהמשפט לאלהי הגוים, ולא לגוים. ואם כן, כדון הוא שיהא זכר לאיליים בראש הפרשה הזאת, וברברים נקודם אין להם כל זכר.

ובגלל הדברים האלה אומר אני אל תקרא ולאמים כי אם וְאֵימִים¹). ומשמעו כמו שנאמר ובאימים יתהללו. ולמ"ד של לאמים למ"ד המפרש את הסתום או למ"ד המחוקק שהיא לתרגום כאין, ובין כך ובין כך הוסב הדובר על ידי למ"ד זו מהיות אל האימים, ולכן אמר יחליפו, הפרצוף השלישי. ואימים יש במשמעו אלילים, ובלבד שאינו לשון גנאי כמורה, ועל כן כשבא לאמר יחדו למשפט נקרבה אמר אימים ולא אמר אלילים, כי אין לקרוב למשפט את אלילים. וכן נאמר במקום אחר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים (שמות י"ב י"ב), ולא נאמר שם אלילי מצרים, לפי שאין אלילים נשפטים.

¹ כי אֵימִים רבוי של אימה. ויש שהוא חסר וי"ד, ככתוב נשאתי אמין (תהלים ס"ח מ"ו).

והמשפט לאימים, כמו שאמרתי, ואף על פי כן נאמר הקשיבו אלי איים, למען יהיו הגוים עדים במשפט שבין ה' אלהי ישראל ובין אלהי הגוים, וכנגד הגוים הוא אומר בסוף הנבואה הזאת ועדיהם המה (למטה מ"ד ט').

יחליפו כח יבינו את עצמם לעצור כח לדבר לפני. יגשו אז ידברו. אני מבכיל יגשו, ופירוש הדברים כשהבינו את עצמם למשפט וסדרו טענותיהם אז יגשו וידברו. יחדו למשפט נקרבה. יחדו זה מתאר משפט, ולא נקרבה, והוא מתאר בפעולת איש אחיו (Reciprocität), וכאלו אמר הכתוב נקרבה למשפט איש את רעהו.

(ב) **מי העיר ממזרח. מי העיר את כורש לבא ממזרח. צדק יקראהו לרגלו.** צדק מי יקראהו לבא בכל מדרך כף רגל כורש. וצדק זה ישע, כמו שהוכחתי בביאור זבחי צדק (דברים ל"ג י"ט). יתן לפניו גוים יבניע גוים וישימם לפניו לעשות בהם כרצונו. וראה מה שאמרתי בביאור כל הארץ לפניך (בראשית י"ג ט').

יתן כעפר חרבו. חכמי הגוים המחדשים משבשים ומגידים חרבם וקשתם תחת חרבו וקשתו, ועושים מי הפועל של יתן. ולדבריהם אין המשל הזה שמדמה הנביא חרב לעפר עולה יפה. ועוד שאין לשבש את המקראות כי אם בזמן שאי אפשר לפרשם נכתבם. ולכן אומר אני שפועלו של יתן חרבו וקשתו, ואף על פי שיתן לשון זכר והן לשון נקבה, כי הלא ידעת שכשיוקדם הפעל על הפועל אין המדבר חייב להבחין בו בין זכר לנקבה ויחד ורבים, ואף כי בדברי נבואה ודברי שיר. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב ירד לפניו גוים שתעשם חרבו כעפר וקשתו כקש נף. וסוף הפסוק לשון נושא על לשון.

(ג) **ארח ברגליו לא יבוא. פירשו איבלד לא ננע כורש ברגליו אל קרקע הדרך אשר ירדפם, ואחריו כרונים כל חכמי הגוים.** ואין דבריהם במשמע לשון הכתוב. ועוד שאם כן, יעבור שלום מיותר, כי הרודף אחרי אויביו והוא בעוף יעופף ולא ינע ברגליו אל הארץ אך למותר לאמר בו שהוא יעבור שלום. ופירוש הדברים כפשוטם וכמשמעם שיעבור כורש שלום אף על פי שמימי לא באה רגלו בדרך ההיא.

(ד) **ויחזק חרש את צרף. החרש והצורף האלה לא במלאכת אלהים חרשים הם עסוקים, והם מחזקים בדקי אלהיהם שהיו להם ומתקנים אותם בטרם ירדשו בהם לעת בואה. ויחזקוהו במסמרים אחר שחזקוהו במסמרים. ראה מה שאמרתי בביאור וישמע כי חלה (למעלה ל"ט א').**

(ה) **ואתה ישראל עבדי. עד שהאיים מחליפים כח ומחזקים בדקי אלהיהם אלהי ישראל פונה אל עמו לדבר על לבו. ובכן השכיל הכתוב הזה להניד לנו מה בין אלהי ישראל לאלהי הגוים, כי בשעה שעובדי אלהים אחרים מחזקים את אלהיהם ה' אלהי ישראל מחזק את עובדיו.**

(ו) **החזמתוך ממצות הארץ וגו'. לא ירדו החכמים לעמק פשוטו של המקרא הזה. החכמים כלם מפרשים מקצות הארץ כמשמעו ואומרים שמאציליה כמו מקרנותיה, כלומר ממרחקי ארץ וירכתיה, והחזמתוך כמו החזקתי כך והבאתיך. ואין דבר מכל דבריהם אמת, כי אין אציל קרן בכל לשונות בני שם, ואף לא בלשון המקרא, ולא משמש החזיק בלשון שהם אומרים. ועל דבר מקצות הארץ, אם דבריהם, הלא על כרחך תאמר שביציאת אברם הוא אברהם מארם נהרים הכתוב**

מדבר, ואין ארם נהרים לנביא הזה קצות הארץ וירכתיה, בין שהוא עומד בבבל ובין עומד בארץ יהודה.

ועתה ראה מה שאמרתי ומקצה אחיו (בראשית מ"ז ב'). ועל פי הדברים ההם מקצות הארץ זה משמעו מגויי הארץ הגדולים והעצומים, וכמוהו משמע ומאציליה, כי בן נקראו החשובים שבבני ישראל אצילי בני ישראל (שמות כ"ד י"א); והחויק זה לשון בחירה, והוא משמש כאן כמו שמשמשים בספרי התלמוד חכריו נקט, ותפס¹). ומי"ם של מקצות ושל ומאציליה מן היתרון, וזהו פירוש הכתוב אשר בחרתי בך מגויי הארץ הגדולים והעצומים וקראתיך מכל נכבדיה. ועד בדבר סוף הפסוק האומר בחרתיך ולא מאסתך, ולא יפירושו הדברים כי אם על פי מה שאמרתי. לפי שבשעה שבחר ה' באברהם וזרעו אחריו כבר היו בארץ גוים רבים ועצומים, וכשלא בחר ה' בהם בכל גדולתם, ובחר בישראל אף על פי שהיו שפל ונבזה ובן בלי תרבות, יפול בו לשון בחרתיך ולא מאסתך. ויתורגם ללועזים du, den ich vor den Vornehmsten der Erde wählte und vor ihren Edlen berief.

(י) **אל תשתע** שרשו שעה, ופירושו אל תפן הנה והנה כעם אובד עצות ומבקש עזרה מכל אשר ימצא.

בימין צדקי, צדק זה חול ולא קדש, ומשמעו כמשמע רעהו שפירשתיו למעלה ססוק ב', לשון נצחון. ופירושו בימין צדקי בימיני אשר היא רבה להושיע. ויתורגם ללועזים mit meiner siegreichen Rechten.

(יד) **מתי ישראל**, חכמי הגוים מרביתם מתרגמים אנשי ישראל ונפלאה היא בעיני איך עושים המה בן והוא מקביל אל תולעת יעקב. והחכמים המחוכמים שבהם, וכראשם איבלר שלא היה כמוהו לדעת המקרא כפשוטו ולשמוע לשונו בכל חכמי הגוים שהיו לפניו ולאחריו עד היום הזה, משבשים מתי ומניהים רמת. ולא זכרו שקשה לאמר מה ראה הבלבל על ככה לחסר רי"ש מראשו ולהוסיף וי"ד בסופו, ואיך היה הדבר שלקתה תיבה זו בחסר ויתיר גם יחד.

ועתה ראה מה שאמרתי בביאור מתי רעב (למעלה ה' י"ג). ועל פי הדברים ההם גם מתי האמור כאן לשון שפלות¹). ויתורגם מתי ישראל ללועזים לפי ענינו לשון יחיד du armer Tropf Israel.

(טז) **ועץ שמן**, אמרו החכמים שהוא עין הוית אשר ביער (wilder Ölbaum). ואם תחזור על כל העצים האלה לא תמצא בהם עין מאכל, וחזקה לזה שהוא כיתר אחיו. ולכן אומר אני שעין שמן אילן שעצו שָמֵן (harzhaltig). וכל העצים האלה מהם נזכרים בשביל צלם שהוא מחסה מחרב, ומהם בשביל ריחם הטוב, ומהם בשביל ירק העלה שהוא נחמד למראה, ואף כי במדבר.

(כ) **וישימו** לשון קצר, ומלואו וישימו לבם, או וישימו אל לבם. וראה מה שאמרתי בביאור ויחר לקין (בראשית ד' ה').

¹ וראה מה שאמרתי בביאור עבדי אתמך בו (למטה מ"ב א').

² וגם ממה שנאמר בסוף הפסוק אני עזרתיך, הכניו לנקבה יחידה, אף על פי שהפעל קרוב למתי ישראל מן תולעת ומתי ישראל לשון רבים, נראה בעליל שפלות מתי ישראל שכוללם הכתוב יחד מבלי להשגיח על יחודיהם ומדבר כנגדם לשון נקבה. וראה מה שאמרתי בביאור בקרבה (בראשית י"ח כ"ד).

(כג) **לאחור לעתיד**, ושכננדרו לפנים שהוא לשעבר. ומפני שהאותיות יש הפועל ומשמעו העתידות לבא ואף הכאות ככר' הוסיף הכתוב לאחור שלא ליתן מקום לשעות.

(כד) **מאפע**, כבר קדמני מהכמי הגוים מי שאומר שטעות סופר הוא ועקרו מאפעס, כסמ"ך, והוא מקביל אל מאין שלפניו.

תועבה יבחר בכס, מקרא קצר הוא זה, ומלואו תועבה יבחר הבוחר בכס.

(כה) **העירותי מצפון ויאת**, מאחר שדבר ה' אל עמו ישראל כל הדברים האלה ליתן לאלהי הגוים זמן להתחילף בה, ואף על פי בן אין בהם מניד, ה' עצמו מניד להם ומשיב שאלתו, ואולם אין זכר לשם ה' ואף לא יאמר כנדרו אנכי או אני בכל הדברים האלה עד סוף הפרשה, כי קטנו אלהי הגוים ואינם כדאי שיוכר אליהם שם ה' או כנויו.

יצפון שאומר כאן לא יפירש כמשמעו, כי לא יבא הכא מצפון וממרח שמש פעם אחת. ואומר אני שצפון זה ארץ לא ידועה העברים, והיא פרס ומדי שלא שמעו את שמעה עד הנה. ונקראת ארץ פרס ומדי בן על פי מה שאמרתי בכיאר צפונה (ויקרא א' י"א) וכיאר מצפון ומים (למטה מים י"א). ויתורגם מצפון זה ללועזים in unbekannter Ferne.

ויבא סננים, אין הלשון הזה מתישב היטב על ירמס שמקביל אליו בסוף הפסוק, וכבר יש אומרים שיובא זה טעות סופר ועקרו נבס, כסמ"ך. ואומר אני שאלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הבלבל והשמיט סמ"ך של ויבס, כי היה לו רעהו שבראש התיבה האחרת עולה ויורד, ואחרי בן הגיה המניה וטעה ומלא החסרון שלא ברין, וכבר הראיתוך כדבר הזה בכיאר ואסיר גבולות עמים (למעלה י' י"ג).

(כו) **ונאמר צדיק**, יש בצדיק זה כדי מאמר שלם, והוא משרת למאמר שהוא למד מענינו, וזה פירוש צדיק בהבורו אל המאמר הלמד מענינו: הניד המניד והוא צדיק בהגדתו. וכמוהו בארמית שבמקרא יציבא (דניאל ג' כ"ד), ובן יאמר הערבי בכמו אלה صالفا, ושניהם איש איש מאמר שלם.

(כז) **ראשון לציון הנה הנם** וגו'. הדברים האלה קשה פירושם. ומהכמי הגוים יש אומרים שראשון מתאר את ה', והכתוב בא להניד לנו שהי יהיה הראשון שיבשר את ציון, ויש אומרים שלציון כמו אל ציון, ופירוש הכתוב בראשונה אלך אל ציון, ולא נראים לי דבריהם, לא אלה ולא אלה. ואומר אני שראשון זה תאר הפעל, והוא משמש כנדר הדבר שהוא עקר הפרשה הזאת, והוא המשפט שבין ה' אלהי ישראל ובין אלהי הגוים. כי מאחר שדבר ה' אל עמו ישראל כל דברי הנחמה ליתן לאלהי הגוים זמן להכין את עצמם, והם עדיין לא נגשו למשפט, ואחר שאמר ה' שנית קרבו ריבכם הגישו עצמותיכם (למעלה פסוק כ"א) ועדנה לא באו, הוא מסיים ואומר בטרם יבאו אלה אבשר לציון לאמר הנה בניך הנם.

(כח) **וארא ואין איש וגו'**, על פי מה שאמרתי בפסוק הקודם ואין של וארא נותן טעם לשלפניו, ככל אחיו שפירשתי עד כה. וזה פירוש הדברים בחבורם: טוב תתי לציון ולירושלים מבשר מן המשפט הזה, כי הנה ראיתי ואין איש וגו'.

¹ ראה מה שאמרתי בכיאר רואיך (למעלה י"ד מ"ז),

(כט) **כלם און**. און זה ככל און הנאמר באלילים ועבודתם, לשון דבר שאין בו ממש, ולכן מקביל אליו אפס ורוח ותהו שנאמרים אחריו. וכיוצא בו בית און שהוסב אליו שם בית אל על שם חטאת ירבעם בן נבט.

מב

(א) **הן עבדי אתמד בו וגו'**. בישראל מדבר. וכן נאמר כנבואה זו בפירוש יעקב עבדי וישראל בחרתי בו (למטה מ"ד א'), ונאמר עוד עבדי יעקב וישראל בחרתי בו (שם פסוק ב'). ואין אתמדך בו שנאמר כאן לשון חווק ידים שמחוק המחוק את ידי החלש כי אם ככתוב מתמוך בשחד (למעלה ל"ג ט"ו), והוא לשון אחיזה, ואחיזה שאמרתי היא שפירשתיה בכיאר החוקתיך מקצות הארץ (למעלה מ"א ט'). ומפני שהדבור הזה משמש כאן לשון בחירה כהחוקה שבכתוב ההוא מקביל אליו רצתה נפשי בו. ויתורגם אתמדך בו ללועזים *den ich auserkoren habe*.

משפט לגוים יוציא ילמד לגוים משפטי למען ידעו ויעבדוני. והנביא הזה רואה את ישראל כמלאך ה' אלהיו¹) והוא שלוח לגוים ללמדם דעת ה' ויראתו.

(ב) **לא יצעק ולא ישא וגו'**. קולו שבסוף הפסוק משמש אף לכאן כפעול של ישא. והרועה להבין את הדברים האלה על כרים יזכור מעשי צבא הנוצרים אשר יקרא לו חיל צבא ישע (Heilsarmee) ומעשי כל הקנאים שבמותם המהלכים בחוצות ומרימים קולם ומשבחים ומהללים את תורתם כאשר ישבח ויהלל הרובל את סחורתו ברחובות העיר. והנביא הזה משמיענו שלא זו הדרך, ולא כן יעשה ישראל. והוא מגיד לנו דרך ישראל באמרו:

(ג) **קנה רצוין לא ישבור וגו'**. ופירוש הדברים קנה רצוין לא יניחנו להשבור ופשתה כהה לא יתננה לִקְבוֹת, כי את הקנה הרצוין ירפא שברו ופשתה כהה יערוך נרה להעלותו. והדברים משל, להגיד לנו שיהיה מעשה ישראל חסד ורחמים ועזרה לכל כושל, ובכן **לאמת יוציא משפט**. ומשפט זה ככתוב לא ידעו את משפט אלהי הארץ (מ"ב י"ז כ"ו), וזה פירוש הדברים על ידי מעשיו הטובים יוציא ישראל משפט אלהיו משפט אמת ותורתו אמת, כי בראות הגוים את חסדי ישראל ואמתם יאמרו אך צדיק הגוי הזה, והעם שככה לו אלהיו אלהי אמת ותורתו תורת אמת. ולמ"ד של לאמת לקנין והוא דבוק בענין עם משפט. ועל דבר גורת המאמר הזה ראה מה שאמרתי בכיאר למטר השמים תשתה מים (דברים י"א י"א). ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים *er wird die wahre Religion zum Ausdruck bringen*.

(ד) **ולתורתו איים ייחלו**. גם הוא תלוי בפעל ישים, ופירוש הדברים עד אשר ישים בארץ משפט ויעשה את אשר לתורתו איים ייחלו.

(ו) **אני ה' קראתיך בצדק**. אף צדק זה נצחון, ככל אחיו שפירשתים עד הנה. וכאן הדבור שב אל כורש, ופירוש קראתיך בצדק קראתיך על ידי התשועות שנתתי לך. ומחכמי הגוים יש דורשים נבואה זו על ישראל, ולדבריהם לא מתישב כל האמור אחרי כן עד סוף פסוק ט'.

¹) שכן הנביא מדבר בשם אלהיו ואומר לישראל מלאכי (למטה פסוק י"ח).

לברית עם. הדבור הזה האמור כאן ושנוי למטה מיש חי לא יזרש לי נקודו. כי מה לזרש ולברית? ואף לדברי האומרים שבנגד ישראל הדברים אמורים קשה, לפי שאין ברית עם כמו עם ברית. והאומרים שברית עם מי שמביא את העמים בברית עליהם הראיה שכן ואמר בלישון המקרא. ונראה לי שברית מקביל כאן אל אור, ועם מקביל אל גוים. ואם כן, עם זה כמו עמים, ואין לברית זה נקוד בדין, ודינו לברית. ובורית ישרשו ברר משמש כאן לישון אור בחור, והכתוב הזה מגיד לנו שקרא ה' לזרש להושיע לעמים, כי בלישון המקרא חשך צרה ואור ישועה, כמו שנאמר העם ההולכים בחשך ראו אור גדול (למעלה ט' א'), ונאמר עוד ליהודים היתה אורה ושמחה וישון ויקר (אסתר ה' טז).

(ז) **לפקח עינים עורות.** עיני עורים לא נאמר כי אם עינים עורות, מפני שבעיני רואים היושבים בחשך הכתוב מדבר, והם אסירי כבל הנתונים בכור ואור השמש חשך בעדם, וכמו שנאמר בסוף הפסוק להוציא ממסגר אסיר מבית כלא יושבי חשך.

(ח) **וכבודי לאחר לא אתן וגו'.** אני הוא ישעיהו את כורש והחזקתי בימין צדקי ונתתי לו תשועות למען נאולת עמי ונאולת עמים אחרים, ולא אתן את כבודי ותהלתי לפסילים שיאמרו הגוים שנאלו גם הם על ידי כורש אלהינו עשו זאת. (יא) **חצרים תשב קדר.** קדר הפועל, ולכן נאמר תשב, לישון נקבה, וחצרים תאר המקום, ולא הפועל; כי אין ישב פעל יוצא לישני.

(יג) **יעיר קנאה.** האומרים ישעיר זה כמשמעו לא זכרו שלא יעורר המעורר קנאת עצמו כי אם קנאת חברו, והי לא חבר ולא עוזר לו ישעיר את קנאתו. ויעיר זה נחברו שפירשתיו בבואור כנשר יעיר קנו (דברים ל"ב י"א), ובלבד שהוא תרקה כמשמעה וזה על צד השאלה והוא לישון העברה שמעביר המעביר דבר לפני רואיו, כמריק שקו להראות מה שבתוכו. ויתורגם יעיר קנאה ללועזים wird er Eifer entfalten.

(יד) **החשיתי מעולם** החרשתי זה ימים רבים. כיולדה אפעה ועתה כיולדה אפעה. ופעם אחת נדוונג לי אפיקורוס אחד ואמר לי הלא מתארים אתם בנביאיכם וצחות לשונם ויפי דבריהם וחנם, ומה יפי המשל הזה אשר בו ידמה ה' היוצא כנבור ליולדה, ולא נאה דמיון הנבור לאשה, ואף כי ליולדה פועה? אמרתי לו, שוטה, לא כמשלנו משל הקדמוני. אנחנו היום הזה נמשול משל והוא לא ימצא חן בעיני שומעיו עד שיהא דומה לנמשל לכל משפטיו. לא כן המושלים בימי קדם, כי המה די להם בדמיון כל שהוא בין המשל ובין הנמשל¹). ואף כאן אין הצד השווה כי אם אחד. וזה הוא: הלא תשעה ירחי לדה, וההרה תחשה כל ימי הריונה ולא הפעה עד שימלאו ימיה ללדת. כן ה' החריש התאפק כל הימים ההם, ועתה מלאו ימיו לגאלם. וזהו שאמר החשיתי מעולם אחריש אתאפק כיולדה אפעה.

(טז) **אלה הדברים עשיתם ולא עזבתם.** אין בחכמים יודע פירוש המקרא הזה. ואיבלד המתרגם diese Worte — ich thue sie und lasse sie nicht טעה יותר מכלם, כי הבטחה בלישון המקרא דבר, ולא דברים. וכאמת אין אלה זה לעצם הדברים כי אם למינם, ופירוש אלה הדברים דברים כדברים האלה. וכבר

¹ ראה מה שאמרתי בענין הזה במשלו של יותם שופטים ט' ט"ו.

הראיתך כעין זה בואת שאלה רבויי בביאור הטובה הזאת (ש"ב ב' ו'). ואין דברים דברי שפתים כי אם מעשים, והמעשים המה הנוכרים לפני מזה, החרכת הרים וגבעות והולכת עורים בדרך לא ידעו וגו', ככל דברי פסוק ט"ו וט"ז, ושני הפעלים לשעבר ולא לעתיד. ועובתים שנאמר כאן היא עויבה שפירשתיה בביאור אשר לא עוב חסדו (בראשית כ"ד כ"ו) ואמרתי שהיא תפול כמי שהדל מדבר שהיה גייל בעשיתו. ומפני שיש במשמע עויבה הענין הוה נאמר במקום אחר הרף מאף ועווב המה (תהלים ל"ז ח'), ומקביל שם הרף אל עווב. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: דברים כדברים האלה עשיתי לפני מזה ולא הרפתי מהם, כלומר לא חדלתי מעשותם, כי עושם אני יום יום. ויתורגם ללועזים solch Dinge habe ich schon früher gethan und bin nicht aus der Übung gekommen

(י) נסגו אחר. הפעל הוה ורעהו שלאחריו שניהם לפעולת עכשו, ולא לפעולת מחר, ואין בשת זו שיבושו הגוים מפני האותות והמופתים הנדולים והנוראים שאמר ה' לעשות, כי אם בשת שיבושו מאלהיהם מבלתי יכלתם לעמוד במשפט עם ה' אלהי ישראל להשיב על שאלתו ששאל לאמר מי העיר ממזרח וגו' (למעלה מ"א ב'). כי ה' שאל שאלתו ההיא כמי שאומר מי המעיר את כורש אני או אחד מכם, ומפני שאין אחד מהם המעיר, הגוים עובדיהם בושים. והנה אחר ששאל ה' השאלה ההיא פנה אל ישראל עמו ליתן לגוים ולאימהים זמן להחליף כח ולהכין את עצמם למשפט. ואף על פי שכבר נאמר לפני מזה כנגד הגוים ואליליהם וארא ואין איש (שם פסוק כ"ח), כי עדיין לא עמדו למשפט, וגם לא עמדו אחרי כן, עתה כשבא ה' לדבר קשות אל עמו ישראל ולאמר להם החרשים שמעו והעורים הביטו לראות, וכל דברי התוכחה עד תמה, הוא פונה הנה והנה כהפין לראות הנגשים הגוים המה ואליליהם, וכשהוא רואה שאין קול ואין עונה הוא מסיים ואומר נסוגו אחר וגו' עד סוף הפסוק, כמי שאומר אין מהעורלים שומע תוכחתי שאני מוכיח אתכם בני, כי נסוגו אחר. ופירוש נסוגו אחר לא נגשו, והוא על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג). ויתורגם ללועזים es sind weggeblieben.

יבשו בשת. ראה מה שאמרתי בביאור ויחדר יצחק חרדה גדולה (בראשית כ"ז ל"ג). ועל פי הדברים ההם לא יאמר בלשון המקרא יבושו בשת כשאין תאר לבשת. ובגלל הדבר הוה אומר אני שמעות סופר יש כאן, ואל תקרא יבושו כי אם ילקשו. והכתוב כתקונו כמו שנאמר ילבשו בשת וכלמה (תהלים ל"ה כ"ו), ונאמר עוד שונאין ילבשו בשת (איוב ה' כ"ב).

אתם אלהינו אמר אתם, לשון רבים, אף על פי שהדבור אל מסכה והיא יחידה, על שם אלהינו שהוא הנשוא ולשון רבים. וכדבר הוה יעשה בכל לשון.

(יט) **מי עור כמשלם.** הדברים האלה קשה לפרשם. מחכמי הגוים יש אומרים שמשולם זה שמקביל אליו עבד בסוף הפסוק נקרא כן מפני שהוא ועבד אחד הם, לפי שהעבד ישולם לו שכר עבודתו. ואם בעל נפש אתה, שמח בדבריהם. ואחרים אומרים שפירוש משולם מי שנכנע לה', ואם כדבריהם היה נקוד כמשלם, הבנין הכבד הנוסף. ולי נראה שמעות סופר יש כאן, וכמשלם זה עקרו בקשקש¹.

¹ והנקדן נקד החיבה כדון, אף על פי שנפלה טעות בסופה. מפני שמצא בה סימן שבו נודע לו בנין הפעל. וכבר אמרתי לך אחת ושחים שגם קודם שנתתקנו הנקודות כמות שחם

ופירושו המלאך השלוח הנאמר לפני מזה. ומפני שהמלאך שלוח אל נזים רבים נאמר הכנין הכבד הדגש, ככתוב וציר בנוים יִשְׁלַח (עובדיה א'). וראה מה שאמרת בביאור ללקוט (רות ב' ח').

(ב) **ראות רבות** וכתוב ראית, והוא העקר, כי ככן משביח סדר הדברים שבה רב, והדברים ראשם הפרצוף השני וסופם הפרצוף השלישי בשביל שקזה שהוא סתום ולא מיוחד, והפועל הסתום מרבותו הפרצוף השלישי. וכבר ידעת שהעברים היה להם הדלוג מפרצוף לפרצוף הדור ופי' בלשון. והכמי הנזים לא יזכרו זאת, ועל כן יש מהם משבשים ישמע שבסוף הפסוק ומניהם תִּשְׁמַע, הפרצוף השני. ומה יאמרו החכמים ההם לכתוב האומר הטאנו לו ולא אבו ברכיו הלך (למטה פסוק כ"ד)?

ודע שבכל כמו אלה הפרצוף השני הוא העקר, והפעל הנוסף עליו פרצוף השלישי ופועל שניהם אחד על פי מה שאמרת לך בביאור הנולד (בראשית כ"א ג'). כי לפי שהפרצוף השלישי בפעל שם יתוסף גם על שאינו מינו.

(כא) **יגדיל תורה ויאדיר** שני הפעלים משמשים כאן עומדים ולא יוצאים, ופירוש הכתוב יגדל ישראל על ידי התורה והיא נאדר.

(כב) **והוא עם בזוז**. משרת מלמד על שלפניו, וזה פירוש הרברים בחבורם: הן חפין שיגדל ישראל והיא נאדר והוא עם בזוז ושסוף, שלא כרצון ה' אלהיו.

הפח בחורים כלם. לא יפירושו הרברים האלה ככתבם, כי מה בחורים ענין לכאן? והכמי הנזים משבשים ומניהם בחורים ואומרים שהפח מלשון פח, ומפרישים כלם הוושמו כפחים בבתי אסורים. ואין הוושב בבית האסורים מושם בפח, ולא כנרמני העברי לאמר לבית האסורים חור.

ואף אני אומר אל תקרא בחורים כי אם בחורים, אבל לי אין חורים זה מלשון חור שהוא נקב, כי אם מלשון חורי יהודה (ירמיה כ"ז ב'). והפח שנאמר כאן מלשון כל צורריו יפח בהם (תהלים י' ה'), וכמוהו משמש בבית, והוא לשון בזיון שהיו שובי יהודה מבזים חוריה. ויתורגם ללועזים *schuöde Behandlung ist seinen Edlen geworden allzumal*.

ועל פי הדברים האלה, ולא לפירוש חכמי הנזים שהזכרתי, ואף לא לפירוש המקובל על פי המקרא בנקודו, מתישב היטב מה שנאמר אחריו ובבתי כלאים **החבאו**; מפני שלפי המקרא בנקודו המוחבאים בבתי כלאים כל בחורי ישראל, ולפירוש חכמי הנזים ישראל כלו, ומאין לבשרים בתי כלאים די כלם? ולמה יעשו הכשרים כדבר הזה לשום במשמר עם רב ולכלכלם בלחם כל הימים? ולפירושי לא קשה. כי לדברי לא החבאו בבתי כלאים כי אם החורים, והם מתי מעט. ואף מסכים הדבר הזה למנהג מלכי קדם לשום בבית בלא נכבדי השבויים, ולא כל הגולה. וגם מספר יחזקאל משמע שלא היו בני הגולה יושבים בבתי אסורים, שכן באו אל הנביא כל אימת שהיו רוצים (יחזקאל י"ד א', וכ"א א'). ואם עדיין יש לך ספק בדבר, צא וחזור על כל בלא שבמקרא ותמצא שאין הנתון בו כי אם נביא (מ"א כ"ב כ"ז, ודח"ב

לפנינו לא היה המקרא חסר סימוני הקריאה מעט. כמו כאן שדי לנו בסימן אחר המסמן שיין של כמשלח לחודיענו בנינו.

י"ח כ"ו, וירמיה ל"ו, ש"ו וי"ח) או מלך (מ"ב י"ז ד'; וכ"ה, כ"ז וכ"ט), ולא איש מעם הארץ⁽¹⁾. ואם כן, אין המוחבאים בבתי בלאים כי אם החורים, כמו שאמרתי.

ובתי בלאים רבוי של בית בלא, כמו שירבה שר חיל והיה לשרי חילים. והוא כלשון הימים האחרונים, וכימי הלשון הטובים ודאי היו אומרים בתי בלא.

מישסה. הלשון הזה לא מתישב היטב על לשון לבו שנאמר לפניו והוא מקביל אליו. וכבר אמרו אחרים לפני שהעקר למשסה, כי נשמטה למ"ד בטעות סופר מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

השב. תמה אני שלא מסרו עליו אנשי המסורה פתח בסוף פסוק, כמו שעשו ברבות כמו אלה. וראה מה שאמרתי בביאור ויגמל (בראשית כ"א ח').

(כה) **חמה אפן.** השבעים מתרגמים "חמת אפן", ומחכמי הגויים יש מגידים על פיהם. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא חמה סמוכה אל אפן. וחמה מלמדים עליה וישפך⁽²⁾ ותלהטהו ותבער שעקרה בכתוב. ואם כן, על כרחנו נאמר שאפן זה מיותר, והוא תוספת שהיתה כתובה בתחלה בגליון לבאר חמה.

מנ

(א) **קראתי בשמך וגו'.** פעל יוצא לשני, ובלבד שחסר הפעול מפני שהדבר למד מענינו שהוא הפועל עצמו. וכיוצא בו בסוף אשר תנסה בה (דברים כ"ב י"ב). ופירושו הדברים קראתי את עצמי בשמך אלהי ישראל כי לי אתה. וראה מה שאמרתי בביאור יקרא בשם יעקב (למטה מ"ד ה'). ויתורגם ללועזים ich nenne mich nach deinem Namen, denn du bist mein.

(ד) **מאשר יקרת בעיני נכבדת.** אמרו החכמים כלם שאין בדברים עד האתנה כדי מאמר שלם, ואין כאן כי אם טעם לסוף הפסוק, ומפרשים מאשר יקרת מפני שיקרת, ודורשים בעיני לפניו אל יקרת. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא מאשר משמש בלשון הזה. ואומר אני שמן של מאשר מן היתרון, ומאשר יקרת בעין הכתוב האומר מאשר ישמה האדם במעשיו (קהלת ג' כ"ב). ובעיני נדרש לאחריו, וכאלו נאמר נכבדת בעיני מאשר יקרת⁽³⁾, ופירושו הדברים נכבדת בעיני למעלה מן הכבוד הראוי לה. והנביא מבאר דבריו אלה באמרו:

ואני אהבתיך. כי וא"ו של ואני נותן טעם, ופירושו הכתוב לפי שאני אהבתיך יקר כבודך בעיני מאשר הוא. כי על כל פשעים תנסה אהבה, והאוהב יראה בכל מעשי אוהבו רק טוב. ולא יפלא בעיניך שמדבר ה' בישראל כן בנכרך שהנביא פורש מתוכחה לנחמה, שכן קראם לפני מזה חרשים ועורים (למעלה מ"ב י"ח), ועתה הוא אומר להם קראתי בשמך לי אתה כי תעבור במים אתך אני (למעלה פסוק א' ובי'). וכדי שלא יקשה לך איך היה הדבר הזה, ולא תאמר שמשנה ה' מדבריו

(1) ונראה מן הפרש הזה שיושבי בית בלא לא היו אסורים בשלשלאות ידיהם והגליהם, וכל ענינם שהיו כלואים מלכת לנפשם.

(2) אמרתי שאף הוא מלמד שחמה עקרה בכתוב. לפי שתאמר בלשון המקרא שפך פלוני חמתו ושפך פלוני חרון אפן, ולא תאמר שפך פלוני אפן. וטעם הדבר עקר משמעו של אפן שהוא החוטם.

(3) ובגזרת המאמר הזה נהג הנביא מנהג בן חורין. ראה מה שאמרתי בביאור שמוע מוכח טוב (ש"א ט"ז כ"ב).

תוך כדי דבור, נאמרו באן הרברים האלה להגיד לנו שאמת הדבר שישראל חרשים ועורים וככל הנאמר בהם לפני מזה בתוכחה, ואף על פי כן אמת ידבר ה' בנחמה, והוא יעשה ככל אשר הוא מבטיח להם מפני שאהבם והם יקרים בעיניו מאד כאשר הם, ובאהבתו ייטיב להם טובה שלא ראויים לה. ועל פי הדברים האלה זה תרגום המקרא ללועזים höher, als in Wirklichkeit, ist dein Werth in meinen Augen; denn ich liebe dich.

ואתן אדם תחתיו. מקביל אדם באן אל ישראל, וכן נאמר במקום אחר וכישראל וכאדם (ירמיה ל"ב כ'). ואל תאמר דברי חכמי ישראל האומרים שיש במשמע אדם שפלות, ואל ישיאך אחד מבעלי הלשון המגיד לנו שבשפת הצידונים מקביל אדם אל מלכים ושרים¹) והוא טועה, כסבור שיחיד הוא השם הזה לסגולה זו. כי לא כן הדבר. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור ימותו אנשים (שיא ב' ל"ג). משם תראה שבשמקביל שם מן השמות אל רעהו יש שישימע מה שאין במשמעו כשהוא לעצמו, ומשמעו זה נתחדש לו על ידי הקבלתו אל חברו. ואף באן אדם זה שמקביל אל ישראל הוקר בעיני ה' מאוד יש במשמעו בני אדם אחרים שאינם יקרים בעיני ה' כישראל, או בני אדם שרין אותם ה' לפי מעשיהם, ולא כישראל שהוא עושה עמהם לפני משורת הדין. ויתורגם אדם זה ללועזים mir gleichgiltige Menschen.

(ו) **אמר לצפון תני וגו'.** מדבר בצפון ותימן לשון נקבה על שם רוח שמרביתו משמש בלשון נקבה. וכמו כן שמות של מקומות מרביתם לשון נקבה על שם ארץ ועיר שהן נקבות. וכדבר הזה תמצא בכל לשון.

(ח) **הוציא עם עור ועינים יש וגו'.** לא עמדו המפרשים על פירוש המקרא הזה. יש מפרשים הרברים כפשוטם, ואם כן, אין להם טעם, כי מה עינים בנחמה זו, ולמה יתאר הנביא את גאולי ה' בתאר עם עורים ועינים יש וחרשים ואזנים למו, ולא לכבוד הוא הדבר הזה לא להם ולא לה' אלהיהם הגואלים? ואף קשה הלשון, כי לא מתישב הוציא על הביאי ותני שנאמר לפניו. ואיבלד המשבש הוציא ומניה אוציא, כנגד ה' המדבר, ומפרש, ועינים יש' למען תפקחנה להם עינים, וכמו כן, ואזנים למו' למען תפתחנה להם אזנים, מעקם את המקרא הזה מראשו ועד סופו.

ואומר אני שהמקרא הזה סוף המצוה אל צפון ותימן, והוא כלו משרת לפניו, כי הוציא שם הפעל, והוא משמש כמאמר משרת ככתוב ויכו את כל הנפש אשר בה לפי חרב החרם (יהושע י"א י"א). והוצאה זו תולדה של יציאה שפירשתיה בביאור חמה יצאה (ירמיה כ"ג י"ט), והיא הוצאה מן הכלל. וכן מוציא הערבי הוצאה מן הכלל בלשון أخرج שהוא כמו הוצאה בעברית. ובספרי התלמוד שגור הלשון הזה הרבה, ואף במקרא תראה דוגמתו בביאור והיא מעמים הוצאה (יחזקאל ל"ח ח'). והמאמר, ועינים יש' ורעהו, ואזנים למו' שניהם משרתי המשרת, וזה פירוש הכתוב בחבורו אל סוף פסוק ו': הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ ואת מוציאה מן הכלל בני אדם שהם עורים אף על פי שיש להם עינים, וחרשים אף על פי שאזנים להם.

¹ ראה Hoffmann, Phöniciisches Glossar, כשרש אדם.

ויתברר לך הפירוש הזה ברור גמור בזכרך שאחר שנאמר הביא בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ הנביל הכתוב את הכלל בכלל אחר שהוא פרט אצלו באמרו כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו; כמו שאומר לא כל בני ולא כל בנותי, כי אם כל כמו אלה אשר אומר אליך. וכדי שלא תטעה צפון ותימן בדברי ה' הוא מוציא כאן מן הכלל העם העור והחרשים אף על פי שלחם עינים ואזנים, והם רשעים גמורים, ובהם לא חפין ה'.

ואם תאמר שאין פירושי זה מסכים למה שאמרתי למעלה פסוק ד', וזכור שאין לשון הכתוב הזה כלשון רעהו שלמעלה מ"ב ו"ה. כי יש נאמר חרשים ועורים סתם, ואלה גרועים מהם, לפי שבהם נאמר עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למה, ויש במשמע הדברים רשעים שלא ישובו ואפילו נפתח להם פתח תשובה. וכמו אלה לא חפין ה', ואף על פי שישראל הם. כי צדק ה' אלהי ישראל, ולא ישגת באהבתו לאהב רשעי ישראל שאין כל תקוה לתשובתם.

ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים
ausgenommen solches Volk, das blind ist, obgleich es Augen, und taub, obgleich es Ohren hat

(ט) **כל הגוים נקבצו וגו'.** לא יפירושו הדברים האלה ככתבם. והמתחכמים לאמר שנקבצו צווי, לא עמדה להם חמתם. כי בנין נפעל היא בראש צווי, והיא לא תפול לעולם, וגוין בשבא, ופי' הפעל קמוצה. ואומר אני שנקבצו כמשמעו, והוא לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ונאמר בן, מפני שבאמת לא נקבצו הגוים, ובלבד שיכולים הם להאסף, ולפי שראויים לאספה אין אספה מעכבת בהם. והיה בדין שיאמר הכתוב יקבצו, ואמר נקבצו, להבדיל בינו וכין ויאספו שנאמר אחריו. ולאמים זה טעות סופר ועקרו אָמִים שפירושו כמו שאמרתי למעלה. וכנגד האימים האלה אמר ויאספו לצווי. ומפני שיאספו זה לצווי נאמר לפניו נקבצו, ולא יקבצו, כדי שלא תטעה למוד שניהם בהכל אחד.

ולפירוש הזה, ולא לפירוש המקרא ככתבו, יתישב היטב לשון יתנו עדיהם. לפי שאם ככתבו, אין כאן כי אם גוים ולאומים, ומי עדיהם? ולדברי יש כאן אלילים ועובדיהם, וכנגד האלילים הוא אומר מי בהם יגיד זאת וגו' יתנו עדיהם, והגוים עובדי האלילים המה עדיהם, וכמו שה' אומר אל ישראל כנגד עצמו:

(י) **אתם עדי וגו' ועבדי וגו'.** אין עבר זה כורש, כמו שיש אמרים, כי אם עבר ה' אשר בו דבר הנביא למעלה מ"ב, א'—ד'.

(יא) **אנכי אנכי ה'.** אין בדברים האלה כדי מאמר שלם. ומושיע שבסוף הפסוק משמש גם עם ראשו, ופירוש הדברים אנכי אנכי ה' מושיע ואין מבלעדי. ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם כסירוס
ich, ich JHVH bin der Heiland, und ausser mir ist es Keiner

(יג) **גם מיום אני הוא.** יש חכמים משבשים מיום ומגיהים מעולם. ואחרים מקיימים המקרא ככתבו ומפרשים מיום מן היום הזה והלאה, ואין דבריהם במשמע לשון הכתוב. ואומר אני שמיום נסמך, ותיבת הוא שבה אֵל אֵל שבסוף הפסוק הקודם, ופירוש הדברים גם מיום אשר אני אל. והדבר למד מענינו שאין כאן כדי מאמר שלם כי אם תאר הזמן למה שלאחריו. ויתורגם ללועזים
und seit dem Tage, da ich es bin

ואין מידי מציל. ואין מציל שנאמר כאן מושיע כי אם כמו שנאמר ויצל אלהים את מקנה אביכם (בראשית ל"א ט'), ונאמר עוד והצלתו צמרו ופשתו (הושע ב' י"א), ופירוש מציל לוקח בחזקה, וכלבר שהרבו משמש כאן על צד השאלה, כי נאמר למוחה ביד פלוני מציל מידו, כאלו לוקח המוחה את המעשה שפלוני הולך לעשות מידו בחזקה, ובכן מקביל אליו סוף הפסוק האומר אפעל ומי ישיבנה, ויתורגם ללועזים *und niemand kann meiner Hand (die That) wehren*.

(יד) **למענכם שלחתי בכלה וגו'.** לא מצאו החכמים את יריהם ואת הנליהם לפרש את המקרא הזה ככתבו, ויש ישנואשו מלפרשו, ויש שמשבשים ומגיהים בעריחים פנךם תחת בריחים כלם, ומפרשים והורדתי בצריחים כנורם והסכתי כנורם לזעקת שבר, ובעין זה מפרשים באניות רתם בקראם באניות, מלשון תאניה ואניה (למעלה כ"ט ב'). ומשבה אני את הכת הראשונה מן האחרונה, כי שתקתה יפה לנו מדבורה של אחותה שדבריה דברים של שנות.

ולוי נראים הדברים ככתבם העקר, וכשדים מקביל אל בכלה, וכאניות מקביל אל בריחים. ואם כן, הדבר למד מענינו שאין ביית של בריחים שרש, וריחים ריבוי של רים, והוא ספינה שאין לה משוט, או ספינה שלא במשוט כלבר הלוכה תלוי, כי הרוח בעזרתה, ועל שמו נקראת כן. והפעול של והורדתי ושל שלחתי הוא כלם, והם הפרסים והמדים, ולא הזכירם הכתוב בשם משום כבודם וגדולתם, כמו שמדבר הנביא כבודש ואומר מי העיר ממזרח וגו' (למעלה מ"א ב' וגו'), ואין בכל הדברים זכר לשמו, והדבר הזה לגאון לו ולתפארת. ואמר הכתוב והורדתי מסני שהעברי יאמר לפורשים בים יורדי הים (תהלים ק"ז כ"ג), ואף יאמר להולך מן הספינה אל היבשה יורד, כמו שנאמר וירדו מאניותיהם (יחזקאל כ"ז כ"ט). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אני הוא אשר שלחתי כלם אל בכל והורדתי שמה בספינות והורדתי כשדימה באניותם. ואמר באניות רתם, על שם שהחובלים עושים מעשיהם כנה. ויתורגם ללועזים *eueretwegen entbiete ich sie alle nach Babylon und bringe sie in Seglern dorthin, zu den Chaldäern in ihren lustigen Schiffen*.

(טז) **הנתן בים דרך.** הכתוב הזה ורעהו שאחריו מדברים בנסי ים סוף, שנקרע לישראל הים ונטבעו בו מצרים.

(יח) **אל תזכרו ראשנות.** אל תזכרו אותות ומופתים שעשיתי במצרים ועל ים סוף, כי עוד אוסיף אעשה לכם גדולות מהם, והאחרונות משכחות את הראשונות, וכמו שהוא מסיים ואומר בפסוק האחר הנני עושה חדשה.

(כא) **עם זו יצרת לי עם בני ישראל,** ולא חית השדה הנוגרת בפסוק הקודם כמו שיש אומרים. תהלתי יספרו היה כדון שיספרו, והמה לא כן עשו, כמו שנאמר אחרי כן ולא אותי קראת יעקב. והלשון ככתוב הירוע נדע (בראשית מ"ג ז'). ויתורגם ללועזים *hätten meinen Ruhm verkünden sollen*.

(כב) **ולא אתי קראת יעקב וגו'.** לא עמדו חכמים על טעם המקרא הזה. כי אין קריאה זו קריאה בשם ה', לפי שאלו אמר הנביא הזה שישראל לא קרא בשם ה' אלהיו לא אמת דבריו. והמפרשים סוף הפסוק, וכל שכן שלא ינעת בי ישראל מלבם הם בודאים את סירושם, לפי שאין דבריהם במשמע לשון הכתוב.

וקריאה זו קריאה בקהל רב, ומלת כי שבראש דברי סוף הפסוק לחווק, והחווק כמו שפירשתי למעלה ד' ה'. כי הנה נאמר לפני מזה עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו, ומשמע הדברים היה ברין שתהלתי יספרו, ועתה הוא מסיים ואומר ואתה יעקב לא כן עשית, כי לא הודעת תהלתי בקהל רב, ולא זאת בלבד, כי אתה בעצמך שבעת אותי, וכמו אחיה עליך למשא. וזה תרגום המקרא ללועזים *doch hast du mich nicht gepredigt, Jacob; ja du bist sogar selber meiner über-*

drüssig geworden

(כד) **לא קנית לי בכסף קנה.** לשון נופל על לשון, ולמענו נפתח הנביא הזה לדבר הדברים האלה, ואף על פי שנביא אחר מעיד לישראל שהקטיר לה' אלהיו הקנה הטוב הבא מארץ מרחק (ירמיה ו' ב'), והנביא הראשון שבימי עדיין בית המקדש קיים חזקה לו שהיה יודע מה המונש והמוקטיר לאלהי ישראל. (כה) **אנכי אנכי וגו'.** ראה מה שאמרתי בביאור אדני הוא (למעלה ו' י"ד), וכעין החווק שהוא כפל אנכי זה, ופירוש הדברים בחבורם אל הקודם להם לא הבאת לי שה עולותיך, ולא קנית לי בכסף קנה שלמענם אמחה את פשעיכם, ואני מאלי ומעצמי מוחה פשעיכם. ויתורגם ללועזים *ich bin es, der aus freien*

Stücken um meiner selbst willen tilgt u. s. w.

(כו) **הזכירני.** לא עמדו בעלי הלשון על טעם הזכרה זו. והיא מעשה המזכיר את חברו הטועה ומחזיר טעותו. והלשון הזה לא ידעתי דוגמתו בכל המקרא, ומצאתיה בקראן ב' רפ"ב שנאמר *אֲנִי תִּצְלֵן אֶחָדָםָּ וְאֶחָדָםָּ אַחֲרָיִךְ.* למען

תשנה אחת משתיהן והזכירה האחת מהן את רעותה, כלומר כדי שאם תטעה האחת תחזיר חברתה את טעותה. ואף כאן זה פירוש הכתוב אם טעית בדבר מדברי החזר אתה טעותי. ויתורגם ללועזים *ich komm' doch meinem Gedächtnis zu Hilfe*.

(כז) **אביך הראשון.** אין אב זה יעקב אבינו, כמו שיש מחכמי הגוים אומרים, והדברים כמו אבותיכם הראשונים, כלומר הדורות שהיו בימי קדם.

מד

(א) **וישראל בחרתי בו.** אמר בו ולא אמר כן, והוא ככתוב שמעו עמים כלם הקשיבי ארץ ומלוואה (מיכה א' ב'), וכן הדין, כמו שהוכחתי במקום אחר. (ג) **כי אצק.** כי זה כמו כ"ף בלבד, ופירוש כי אצק כאשר אצק. וכן משמש כי בלשון התלמוד.

על צמא. חכמי הגוים הראשונים אומרים שצמא זה ארץ, ואם כדבריהם היה הכתוב אומר צמאה, לשון נקבה, על שם ארץ המתואר בו. והמחדשים אומרים שצמא בני אדם צמאים, ולא זכרו שאם כן אין הדמיון עולה יפה, כי לא יחדל הצמא מצמאו בעקת עליו מים. ואומר אני ששעות סופר יש כאן, וצמא זה עקרו צמאון, כי טעה הלבלר וכתב צמא מפני שהיה לו ראש התיבה האחרת (ו'ג של ונוולים) עולה ויורד. וצמאון מדבר שאין בו מים, ככתוב והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים (למעלה ל"ה ז').

(ד) **בבין חציר.** מחכמי הגוים יש משבשים בבין ומגיהים קמו, ויש מוסיפים ומשבשים על פי תרגום השבעים וקוראים בבין מים חציר, ובכן מראים לדעת שאין

העם את לשון הקרא רבה מדעת השבועים⁽¹⁾. לפי שמצאנו שהאחרונים הנזכרים
 ביה השמועה בראש האור הסעל אמרו כן וקדחת ה' ו' ואסתר ה' סוף ב' וסוף
 (תקופה ה' יום) ולא מצאנו עושים כדבר הזה בכלום חזק. ועוד שאם נדעם
 השבועים היה הנכרא אמר כמצד כן מים. ולא כן מים הצד לפי שיהא יאמר כן
 בלשון הקרא.

ואמר אני שבין זה שבועם בראשו ביה השמועה משמש כאן יש דבר,
 והשמועה הנה שבין דבר לרעהו. וכן משמש לשון בלשון ערבו יש שיהא משמעו.
 ועל פי הדברים האלה יצאנו כן הצד זה שיהיה יצאנו ודבר שבין איש לרעהו
 כדור שבין עשבו השדה הצומחים וזה קרובים זה לזה. כי הם מסתפס. ויתרונם
 ללועים לפי הענין: *diacht an einander wie Gras*.

בערבים על יבלי מים. ראש הכתוב היה מתאם למען וסופו להודות,
 ומשנתם חד למען שירבו ויגדלו מאד.

(ה) וזה יקרא בשם יעקב. מהכמי הגוים יש משמשים יקרא וינה שבסוף
 הסוף ומשנים יקרא יעקב. ואחר מזה שאמרתי בביאור קראתי משנה (למעלה
 סוף א) הלא דעו ששמונים הדברים האלה נקראים. כי הסעל של שני הסעלים
 האלה הוא הסעל עצמו. וכתב ידו. הלשון היה נשענו מפורשים רק כל צדכם
 בביאור יש לאה ידו (בראשית לא ב' ט).

(ו) **אני ראשון ואני אחרון.** אין סודו הדברים האלה שיהי ראשון ואחרון
 לכל באי עולם. לפי שאם כן אין כאן חרוש. כי כן היו כל הגוים אמרים כאלהותם.
 ועוד שאם כן ראש הכתוב היה לא מוציא אליוס אחרים. כי ראשון ואחרון אשר
 ישו בוניהם תוכנים או אמצעים. ועוד דבר מה שאמרתי בביאור סוף דע (בראשית
 כ' א) ועל פי הדברים דבר ראשון ואחרון שני הקצות והכונה לכל מה שבעולם.
 זה הדבר שיהא בא לרעהו לנו שיהי הוא הכל. ויתרונם ללועים *ich bin der*
ich bin A und Z: א' Anfang und das Ende

(ז) **מי כמוני יקרא וכו'.** מהכמי הגוים יש מוססים מתוך הגוים השבועים
 ומשנים וקראים מי כמוני יעמוד ויקרא. ואין צדק לתוספתם. כי הדברים נכתבם
 הוא משמעם.

ויערבה לו משומי עם עולם. אין בהכמים ודע סודו הדברים האלה.
 הכמי הגוים מוצים בראש הדברים. בספורים שיוערכה לו כמו בקר אערך לך (תהלים
 ה' ד) כלומר יסדרה לפני ומחמת מעות זו נלאו לרש משומי עם עולם. כי לא
 ימצאו חבור בין ראש הדברים לסוף.

ואנחנו נעמוד על סודו הקרא הנה בוכרנו שיהי אלה. יש במשמע ערך
 לשון דמיון. כמו שנאמר מה רמות תערכו לו (למעלה מ' יח). ונאמר עוד מי בשחק
 יערך להי (תהלים ס"ו). ובשנתם משמש הסעל כלמיד. הוא האחת. והשנית שהעברי

(1) השבועים המתרגמים לא עשו את מלאכתם עם אחת. ולא נשלחם המלאכה עד
 תום קדם שיערו כמאת שנה לתחלתה. וראשון ראשון שבתרגום משונה ומעלה. הסוב
 שבתרגום חספה תומשי טיה. והגיוע הון ישעיהו שאנחנו עסקים בו. וחקרא בתרגום
 השבועים בתשכל ודעת יראה שלא הוו המתרגמים יודעים את לשון הקרא על כרחי. ואם על
 פי כן לא נמנעו מלשמש הקראות ולהנה מדעת. *Auch die LXX haben, trotz ihrer*
(geringen Kenntnis des Hebraischen, Textkritik geubt

המדמה נהג בדמיון מנהג בן חורין בדמותו פעולה לפועל, כמו שנאמר קול כחולה שמעתי (ירמיה ד' לא), ונאמר טוב לישמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז' ה). ועל פי הדברים האלה זה פירוש ויערכה לי: וידמה הגדתו להגדתי שהגדתי עתידות. ויקרא שנאמר כאן זה משמעו יקרא ויאמר הנני. וסוף הדברים תאר הזמן להגדת ה'. ואין ומי כמוני שאלה, כי זה פירוש הדברים כחבורם ואם יש כמוני, יקרא וגו'. ומשמע הדברים ללועזים dem wenn jemand mir gleicht, so melde er sich und sage was im Voraus, wie ich es that, seitdem ich das Volk der Urzeit eingesetzt

ואשר תבאנה. נראה לי שאין עקרו ככתוב, והיא תוספת ישיחה בתוכה בתחלה בליון לפרש ואותיות ומשם נכנסה אל גוף הספר בטעות סופר.

וגידו למו. חכמי הגוים משבשים למו ומניחים מתוך תרגום השבעים לבם. והעקר ככתוב לפנינו בספרים. ויתברר לך הדבר הזה בדרך שנבאר האלילים אמר הכתוב בראשו מי כמוני, ואם כן, למו שנאמר כאן אמור כנגד הגוים עובדי האלילים, ופירושו יגידו למו וגידו האלילים לעובדיהם העתידות כמו שהגדתי אני לישראל עמי. (והו' ואל תרהו, תרהו זה כשהוא שלא כמתג אין ירשו כי אם רהו, ואין כשרש הזה בלשון המקרא. ומחכמי הגוים יש משבשים ומניחים תרהבו, ואין לדבריהם טעם. והדבר ברור שטעות סופר יש כאן, והעקר קרא.

ואין צור בל ידעתי. לא יורשו הדברים ככתבם. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואין זה עקרו ואם. ושאלה בפולה יש כאן, ומקביל ואם שבסופה אל היא השאלה שבראשה, ככתוב האף שונא משפט יחבוש ואם צדיק כביר תרשיע (אויב ליד יז). ויתורגם ללועזים oder einen Hort, den ich nicht kenne.

(ט) **ועדיהם המה.** נקוד על המה לפי שנחשד להם ביהור. והוא חזוק לבני של עדיהם. ומסני שכנוי של עדיהם שב אל חמודיהם, והדבור בלו מקביל אל ואתם עדי שבפסוק הקודם, בא המה לחזק, והחזוק לחלק.

בל יראו ובל ידעו בל יראו ובל ידעו שחמודיהם לא יועילו. ויתורגם ללועזים sehen und merken es nicht.

למען יבשו. לא ישו כוונתם, ובלבד שבשחתם באה להם מתוך מעשיהם. וכן דרך המדבר לדבר כשדבריו התולים, כמו שנאמר בספס וזהבם עישו להם עצבים למען יכרת (חושע ח' ד'), ואין אדם חפין בהכרת כספו וזהבו ובל שכן בהכרת נפשו שתאמר שלמען יכרת כוונת עושי העצבים, ובלבד שהם מכבדים אלילים לעשות כספס וזהבם עצבים כדי שירבו האלילים כספס וזהבם או יאריבו ימיהם, וכשמביאם המעשה אשר יעשו לירי הפך הדבר הזה הנביא מתהל בהם ואומר למען יכרת.

(י) **מי יצר אל.** אין הדברים האלה שאלה, כי פירושו מי יצר אשר יצר או מי שיצר. ואין בכל הפסוק הזה כדי מאמר שלם. והדברים כלם הנושא, ומה שאחריהם הנושא.

(יא) **הן כל חבריו יבשו וגו'.** מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים בפירוש המקרא הזה. וטעם הדבר מפני שגורתו אין דוגמתה ללועזים ללשוונתם. ולא אנסה להזכיר פה את פירושי המפרשים הראשונים והאחרונים, מישראל ומהגוים גם יחד, כי רבו כחול הים ואין בהם ממש. ואני בטוח שהשומע פירושי ישמע ויאמר נכרים דברי אמת.

ונכח אפרתו לך שאין הדברים האלה ענין חדש, כי מהם הנשוא לדברי הספוק הקודם. יענה דע שמאדם נדרש לשני סגני אל ויבושן ולא לשני אל המה. ומים של מאדם משמש עם יבושו, כי כלשון המקרא הבוש בוש מן המבושן לידו בשת, כמו שאמרתם במצרים הבושי מאשר בישת מאישו (יחזקאל לו), והדברים שכן יבושו וכן מאדם מאדם בתוך מאדם והוא משרתו, ועל פי מה שאמרתי בביאור יאמן אדם התוך (למעלה מן ה') אדם זה המקבול אל הדשים אדם שאינו חדש; ולא שהוא הדשים נמור, ולכך שהוא לא מנסה בחברו הדשים, וקרא החדש העושה הסכל הדשים אצל חברו הדשים העושים כלו מעשה ולא סכל, כמני שהם עושים מה שאומרים לעשות, והוא אימר ולא עושה, כי אימר לעשות אל ומעשהו לא אל, ואם על פי כן קרא הכתוב לומר הדשים חברו של החדש העושה הסכל דרך כלל, כמני שכן אומרתם הוא, ויבושו שאמר לא למעשה שהוא או יהיה כי אם לפה שברוך הוא שיהיה, ועל פי הדברים האלה הכתוב היה ודעתו הקודם לו זה סודותם בחכמתו, כי שעשה סכל וכו' הן כל חברו כמני שהם חדשים כאמת ברין שבושו כמני הוא הדשים, לפי שאין מעשהו משמש השמטתו, כי אמר לעשות אל עושה לא אל, וחדש שככה לו הלא יבושו כמני חברו אשר מעשהו כדברים. ותורגם ללועזים u. s. w. — siehe, alle seine Berufsgenossen, sind sie wirklich Künstler, sollten sich schämen des Pfuschers.

ולא יבושו הדברים כי אם כן לפי שלכל סודות מסודות המפרשים קשה לפה נחנה בשת זו לחברו של העושה הסכל ואין הוא עצמו ככללם לחדש, ולדברי לא קשה, כי העושה הסכל לא ידע בשת זו, כמו שלא יבוש כל אומן שאינו בקי באומנותו, וחברו האומנים הבקאים והמומחים מהם הבושים שכן אומנותם יקרא לו, וחרפה הוא להם ולאומנותם⁽¹⁾.

(י) **חדש ברזל מעצד** וכו'. אין החדש היה עוסק במלאכת הסכל, כי מעצד שמקביל אליו מעצד כלשון ערבו משמעו גרון, ואם חדש הברזל עוסק במעשה הסכל ואין ברזל נכרת בגרון, מה לו ולגרון? וחדש הברזל היה עוסק במלאכת הגרון, והכתוב בא להגיד לנו כמה יעיים בני אדם בעשותם סכל, כי הבא לחרות עין לסכלו צריך לגרון, ובמלאכת הגרון ידע חדש ברזל, ועל פי הדברים האלה בנו של יצרתו ושל יושעלתו שבוים אל מעצד שהוא לשון גרון⁽²⁾.

ועל דבר לשון הכתוב היה חכמי הגוים אומרים שחסר פעל בראש הדברים, והפעל החדש או יחד משרש החד ומעצד הפעול לפעל ההוא, ולא כן הדבר, והמקרא הזה לא חסר כל, ולכך שנתתו אין כמות ללועזים ללשונותם, ועל כן שועים בת, וזו גורת המאמר הזה: חדש ברזל הנשוא, מעצד ופעל כהם הנשוא: והנשוא הזה מאמר שלם, וכן מעצד הנשוא ופעל כהם הנשוא, ובראש הנשוא האחרון ואין שהוא כפיא כלשון ערבו, ודגמת גורה זו תמצא הוגמתה מסודרת לך בביאור אהב

(1) ולא אמר שחברו מהם הנוכחים אחריו כן (ספוק יב ויג) כי מהם רק שנים.

חדש ברזל וחדש עיניו, ולא יאמר לשנים כל, חברו כמו שאמר כאן.

(2) ומעתה הוא תשובו ותבין מה שאמרתי בענין הקודם שאין חדש הברזל היה מחברו עושה הסכל וכן המסייעים אותו במלאכתו ועל כן מסור הוא מכתתו, כי הוא עשה הגרון העושה למלאכה טובה ומועילה ולמה יבוש הוא כמני שעושה הסכל השתמש בו למלאכה סלול?

טהר לב חן שפתיו רעהו מלך (משלי כ"ב י"א), ובלבד ששם אין ואין בראש הנישוא האחרון. ופירוש המקרא הזה אשר לפנינו חרש ברזל יפעל מעצד בפחם.

גם רעב. רעב זה פעל ולא חאר, אף לא ישם הפועל (בינוני פועל). והדבר הזה נזכר להוסיף על היגיעה, להגיד לנו מה רבה היגיעה במלאכת הפסל. שהרי עמל ויגע חרש ברזל ורעב ויעף והוציא הכלי למעשה הפסל.

(ג) **לשבת בית.** אמר כן, מפני שאלילים צעור לא יצעדו, ולא יכול הפסל לצאת מן הבית החוצה.

(יד) **לכרת לו ארזים.** הדברים האלה קשה לפרשם. ומחכמי הגוים יש משיבים לכרת ומניהום יכרת, ויש מוסיפים שלח לפני לכרות ומפרשים שלח לכרות בעל הפסל כשבא לעשותו שלח שליח לכרות לו ארזים, ולא זכרו שאם כן היה הכתוב אומר כרת או ויכרות, כי ככל כמו אלה המצוה ומצותו נעשית הוא הפועל. ואחרים אומרים שלמיד של לכרות כלמד שבראש יפעל בארמית שבמקרא ובארמית שבתלמוד, ונעלם מהם שלא תשמש למיד זו כי אם לצוויו ומה שקרוב לו, ולא לפעולה שאינה שלמה ונמורה ואף לא לעתיד מוחלט¹).

ולוי נראה לקיים המקרא בכתבו. ואומר אני שלמיד של לכרת למיד המפרש את הסתום. ואין ארזים שנאמר כאן ארזים דוקא כי אם כל אילנות גדולים וחזקים, וקראם הכתוב כן. מפני שהארזים בעיני העברים הגדולים שבאילנות. וכל הפעלים שבסוק הזה חוץ מן לכרות לפעולת שלשום. ולכרות כמשמעו, ולא לשון הברלה ובחירה כמו שיש אומרים. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: ועל דבר כריתת עצים גדולים כבר היה לוקח לו תרזה וגי. ויתורגם ללועזים als es zum Fällen mächtiger Bäume kam, da hatte er sich gewählt u. s. w. **ויאמן** לו ויגדל לו. וכיוצא בו כן אדם אמצת לך (תהלים ע' י"ח).

(טו) **והיה לאדם לבער.** ראה מה שאמרתי בביאור הן כל חבריו יבושו (למעלה ססוק י"א). ואף כאן מקביל אדם אל חרש בעצים שבסוק י"ג, ובלבד שאדם זה אצלו הדיוש נמור. והכתוב הזה מבחין שנים בעושה הפסל עצמו כנגד מעשהו שהוא עושה בעצים, החרש והאדם, האדם לו היה חצי העצים לבער, והחרש יעשה יתרו לאל. ויתורגם ללועזים als das diente ihm dann als Menschen zur Feuerung.

(טז) **על חציו בשר יאכל וגי.** הנקדן שנקד צלי צדיי קמוצה בא להגיד לנו שאין וישבע נוסף על יצלה כי אם על יאכל. ולא הועיל מאומה, לפי שעדיין לא יפורשו הדברים כסדרם. וברור הדבר שהמקרא הזה צריך סירוס, והוא כאלו היה כתוב על חציו יצלה בשר יאכל צלי. ומחכמי הגוים יש משיבים הדברים ומניהום כסירוס הזה, כסבורים שכן כתב הנביא בתחלה, ואין צריך לישבש. והנביא כתב הדברים בתחלה כמות שהם לפנינו כספרים מפני שהראשונים היה להם הסירוס הדור ופי' בלשון. וראה מה שאמרתי בביאור מושיע חוסים ממתקוממים בימינך (תהלים י"ז י"ז).

¹ ואין הכתוב האומר מה די להוא אחרי דנא (דניאל כ' כ"ט) יוצא מן הכלל, כמו שאפרש במקומו.

וְיִשְׁמְרוּ לְפָנָיו אֵת עֵינָיו וְשִׁלְשׁ שְׂבָבָה הַמְדָד בְּדָבָר שְׂוֹתֵתֵיךְ
 יִדְבַּר מִמֶּנּוּ יִשְׁמְרוּ בְּהַלְלֵהוּ כִּי־יִדְבַּר מִמֶּנּוּ וְלֹא מִיִּדְדוֹ אִי וְיִזְנוּ וְיִגְלַל
 דְּבָרָם הַזֶּה אִם־אֵי שְׂשֻׁעֵת כִּסֵּף יֵשׁ אֵין כִּי הַיִּסְדֵּר בֵּין הַדְּבָרִים וְהַדְּבָרִים מִקְרָם
 הַסֵּסר וְיִסְתֵּר וְיֵאָדָה שְׂמִינֵן הַנְּבוֹא הַדְּבָרִים וְיֵאָדָה הַחֲבִיר בְּדָאֵשׁ בִּלְיָעַל שְׂבָבָתָם
 הַזֶּה שֶׁבֵּן אִמֵּר וְיִשְׁמְרוּ וְיִסְתֵּר וְיִאֲמֵר.

וְיִתְּנוּ לְבָבָם לֹא יִשְׁטוּ בְּחַשְׁתָּן לְבָבָן שְׂרָבָה יִדְבַּר לְלִבָּת וּבְלִבָּת שְׂבָאֲהֵרֵת
 הַיּוֹמִים הַעֲשִׂרֵת לְבָבָן שֶׁלֹּם לֹם וְעֵשְׂרֵת לְבָבָת וְכֵן שְׂשֻׁעֲשֻׁבָתָם בְּעֵלֵי הַחֲלֻמָה לְבָבָן שֶׁל
 אֵלִיָּת וְכֵן יִבְטֹו שֶׁלֹּם וְכֵן לֹא מְצִאֵיָו בְּמִקְרָא כִּלְל וְשֵׁם אֵלִיָּת לֹא מִגְּבֹל כִּי בִל
 אֵלִיָּתָם הַזֶּה שְׂבָבָתָה וְהֵן אִי־יִבְטֹו אִמְרֵי אֵלִיָּתָת וְהַיּוֹמִים וְעֵשֶׂר יְדִים מְבוֹחָם וְהֵן
 טַעַם הַדְּבָרִים שֶׁבֵּן רַבִּי הַזֶּה (יִסֵּן) קִרְבֵּן בּוֹמֵן לְסִימֵן רַבִּי הַקֶּבֶת (וְיִתְּנוּ) כִּי עַד
 שִׁתְּחַלְּלוּ לְהַבְחִין בְּחַשְׁתָּן בֵּין יְדֵי הַקֶּבֶת הַזֶּה יִסֵּן הַזֶּה לְבִל הַשְּׂמוּתָה וּבְגִלְל
 הַדְּבָרִים הַזֶּה הַשְּׂמוּתָה שִׁילָא הַזֶּה לֹם רַבִּי בְּחַלְלָה מְשֻׁבָּתָה בְּאֲחֵרֵת הַיּוֹמִים שֶׁבֵּן רַבִּים
 יֵת וְלֹא יִבְטֹו כִּי בֵּן הַדָּבָר הַלְּשׁוֹן בִּלְ תוֹסֵף עֲלֵיהֶן בְּאֲחֵרֵת הַיּוֹמִים נֹסֵף עַל כִּי מִנְהַג
 שֶׁל אֲחֵרֵת הַיּוֹמִים וְאֵצִיבָה נָא מִתּוֹ מִשְׁלֵן מְשֻׁבָּתָה הַלֵּא וְעַתָּה שְׂלֻחְמִנִים שְׂנֵי
 מִיָּד מְעֻלִים הַמֵּן הַאֲחֵד וְעַתָּה הַעֲרַף הַיִּדְשׁ בְּהַשְּׂמוּתָה הַמֵּן שְׂבָבָתָה וְיִסְתֵּר הַאֲחֵד
 לֹא יִשְׁמֵר כִּי יִסְתֵּר וְעַתָּה הַמְּוֹסֵת שְׂבָבָתָה וְכֵל הַעֲלִים הַמְּתַדְּשִׁים בְּחַשְׁתָּן
 הַדְּבָרִים בְּאֲחֵרֵת הַיּוֹמִים נִיחָם מִנֵּה בְּעֵלֵי הַמְּוֹסֵת שִׁילָא אֲחֵרֵן בּוֹמֵן לֹם שְׂבָבָתָה
 הַיּוֹמִים וְכֵל בֵּת הַלְּשׁוֹן מְעֻשָׂת כִּי־יִקְרָם וְיֵאָדָה מִתּוֹ שְׂאֲמֵרֵתוֹ בְּבוֹאָהוּ לְבָבָן
 (נְהִים ב' ד').

וְיִתְּרוֹ לְתוֹעֵבָה אַעֲשֶׂה וְיֵאָדָה מִתּוֹ שְׂאֲמֵרֵתוֹ בְּבוֹאָהוּ וְיִשְׂאָר אֶךְ נָתַ
 (בְּרִאשִׁיתוֹ) ב' ד' מִשֵּׁם הַרְאָה שְׂבָבָתָה יֵשׁ הַרְשָׁע בֵּין יְדֵי לִשְׂאֵרֵת וְשִׂאָר אֶךְ עַל
 כִּי שְׂבָאֲהֵרֵת הַיּוֹמִים לֹא הוֹבִיל מִיְהִיָּם הַמִּידָה וּבְחַלְלָה נֹסֵף שִׂאֵרֵת וְשִׂאָר מִנְהַג
 הַחֶלֶק הַיְהוּעִי שְׂבָבָה וְאֵינוֹ וְיֵתָה מִנְהַג הַחֶלֶק הַטֵּוֹב וְהַמְּוֹסֵת שְׂהַמְּוִרֵת אֲצִלוֹ מְנוֹתָהָ
 מִן הַמְּוֹסֵת אֲצֵל הַמְּנוֹתָה וְהֵן נֹסֵף לִשְׂנֵי מִתּוֹ וְשִׂאֵרֵתוֹ לֹא עִשָׂה (לְמַעַלְלָה מְסוֹךְ
 יִתְּנוּ) וְעַתָּה הֵן אִמֵּר וְיִתְּרוֹ לְתוֹעֵבָה אַעֲשֶׂה וְיֵאָדָה לִישְׁתַּנְּבִיָה הַזֶּה מִדְּקָדֵק בְּשִׁנְיָתָם.
 וּבְחַלְלָה מְשֻׁבָּתָה מִרַבִּי מְעֻשָׂתָה אִמֵּר לְעֵצֵי הַסֵּסל שִׂאֵרֵת לֹם שְׂבָבָתָה הַדְּבָרִים שְׂבָבָתָה
 עִשָׂתָה הַסֵּסל מִן עֵצֵי הַחֶלֶק הַטֵּוֹב וְהַמְּוֹסֵת לְמִלְאכַת הַסֵּסל וְהַנְּרוֹעֵן נִתָּן לְבַעֲרָה.
 וְעַתָּה מְשֻׁבָּתָה מִן הַמְּוֹסֵת אֵת עִשָׂתָה הַסֵּסל עַל מְעֻשָׂתוֹ וְלִדְבָרֵי מִתּוֹ שִׂיָּתָה בְּדִין
 שְׂשֻׁעִים אִל לִבֵּן נִסְתָּר לִי הַסֵּסר וְכֵן שֶׁלֹּם וְהֵן הַזֶּה וְהֵן הַזֶּה וְעַתָּה הַעֲצִים הַנְּרוֹעִים
 שִׂיָּתָה לְבַעֲרָה בְּחֶלֶק הַמְּוֹסֵת לֹם שִׂיָּתָה מִתּוֹ הַעֲלָתָה מִנְּעֻלָּה עֲלֵיהֶם צִלוֹ וְאִם־כֵּן
 אִם־חֲשַׁבְתָּ וְאֵת עַד־לִנְהֵם מְשֻׁבָּתָה מְעֻרִים מִאִשׁ וְחֵם לֹם וְאֵת הַחֶלֶק הַאֲחֵד שְׂעֻשָׂתוֹ
 לֹאֵל אֶךְ עַל כִּי שִׂיָּתָה הַמְּוֹסֵת בְּאֵתָה הַנְּבוֹא הַזֶּה עֲשִׂוֹ בְּחֶלֶק הַנְּרוֹעֵן עַל שֵׁם מְוֹסֵת
 מִשְׁנֵי שְׂבָבָתָה אֲחֵרֵת הַדָּבָר שִׂאֵרֵת בִּלְיָעַל מִן אֲחֵרֵת לִי אִי־אֵת הַדְּבָרִים הַאֲחֵרֵת וְהַשְּׂמוּעֵת
 יִשְׂמַע וְהַחֶלֶל וְהַחֶלֶל².)

(1) וְאִם הַשְּׂמוּעֵת מִן הַטֵּטֵם הַאִמֵּר מִתּוֹ אֲמִילָה לְבָבָן (וְיִזְכָּרֵל מ' ד') הַמְּוֹסֵת
 הַשְּׂמוּעֵת בְּעֵדֵי

(2) וְהֵן וְעַתָּה וְעַתָּה שֵׁם קִרְבָּנִים מְשֻׁבָּתָה כִּי מִתּוֹ אֵלֵי וְאִמֵּרִים לֹם דְּבָרֵי חֲלֻמָּוֹת
 מִשְׁנֵי שְׂנֵאִים לֹם הַדְּבָרִים דְּקוֹם מִן הַמְּוֹסֵת הַרְאֵשׁוֹנִים מְבוֹחָתָם שִׂילָא עֲלֵיהֶם עַל לִבֵּם לִדְקָדֵק
 בְּדְבָרֵיהֶם כִּי־הַדְּקוּקוֹס הַחֵם וְאֵין כִּי הַמְּאִסֵּן שְׂבָבָתָה מְקִרָא נֹסֵף מִתּוֹ הַקֶּדֶשׁ וְהֵן אִמֵּר כֵּן
 לִי אִמֵּר אִי הַסֵּסל מִתּוֹ הַדָּבָר וְלֹא מִמֵּן וְהַשְּׂמוּעֵת לֹא מִיָּסוֹם הַאֲחֵרֵת הַיּוֹמִים הַרְאֵשׁוֹנִים.

(כב) **מחיתי כעב ששעיך** ונו'. מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים בפירוש הדברים האלה. השבעים מתרגמים מחיתי כעב *ἀπὴλειψα ὡς νεφέλην* ואחריהם כרוכים החכמים בלם, כסבורים שמגיד לנו הכתוב שהו' מהה פשעי ישראל כמחיתו את העב והענן, ואם כדבריהם המישל הזה אין לו טעם, ואף אין לו חבר בכל כתבי הקדש.

ואני כרוכים שני מקראות אחרים שהיו בעזרתו להשכיל ולהבין את המקרא הזה. המקרא האחד על כל פשעים תכסה אהבה (משלי י' י"ב). ורעהו סנות בענן לך מעבור תפלה (איכה ג' מ"ד). ולמדנו מתוכם שתום, שהמהלל פשעים מכסס, הוא האחת, והשנית שהו' המתעלם עושה ענן מחוצה בינו ובין הרבר שהוא מתעלם ממנו. ואם לא תעבור תפלה אל ה' כשענן חוצץ בינו ובנה, כל שכן לפשעים המכוסים בענן שאין ה' רואם. ועל פי הדברים האלה כעב וכענן שנאמר כאן כמו כעב וככענן¹), ופירוש הכתוב כסותי פשעיך כנסות כעב והטאותך כמו בענן. וקרא הכתוב הזה לכסוי מחיה על ישם סופו, כי המכוסה לא נראה לעין רואה והוא כמחוי. ותרגום המקרא הזה ליוניס *ἡγάμισα ὡς νεφέλη*.

(כג) **נטה שמים** ונו'. על פי מה שאמרתי בכיארור ויש שמים וירד (יש' כ"ב י') זה פירוש הדברים האלה: אני לבדי נוטה שמים לרדת בהם כיוור בהרורוקע ברנלי ארצה. וראותי לאמר בן, מסני שאין הארץ חרקייע. הוא פירוש נוטה שמים ורוקע הארץ בתחלה. ובכתוב האומר בורא שמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה (למעלה מ"ב ה') ובכל כמו אלה נשתנה טעם הדבור מעקרו. ולמען סדר הדברים זה לעומת זה (Rhithmus) נעשו שני מאמרים, ונאמר בסוף האחרון מאתי להקביל אל לבדי שבסוף הראשון. ועל דבר מאתי שנאמר כאן ראה מה שאמרתי בכיארור מאת המלך (יש' ט"ו ג').

(ח) **רעני**. יש בו כדי מאמר שלם, ופירושו רועי אתה או רועי הוא. ולאמר שב אל בורש והוא האומר לירושלים תבנה. והדברים מפורשים לנו בקול ישעיהו בורש בכל מלכותו על אודות בנין ירושלים (עזרא א' א' - ג').

מה

(א) **אשר החזקתי בימינו**. נראה לי שטעות סופר יש כאן, וכימינו זה עקרו בימינו, בכנוי כנגד ה' המדבר. והלשון בכתוב תמכתוך בימין צדקו (למעלה מ' א' י').

(ב) **והדורים**. לא נתברר לי מה הוא. והשבעים והסורסי מתרגמים כאלו היה כתוב וְהָרִים, ואפשר שכן העקר.

דרכנו היום הזה לעשות ספרים הרבה אין קץ. וכימי קדם קב ונקי. ראה נא דברי נביאי ישראל והם אך כלם יחד כמילוא חפנים. והמורוכה שבספריהם יכתבו היום הזה ספר מחיר בשלישת ימים. ויש מן הנביאים שנבאו כחמושים שנה: ואפילו האמר שמה יסבירינו היום הזה רק כעשיריה מכל אשר כתב הנביא ההוא. עדיין לא דחקה עליו השעה. והספיק לדקדק בדבריו כחוט השערה ולחזור עליהם מאה פעמים ואחת לתקן ולצרף וללבן. ואם תאמר שלא עשו הנביאים כפי חכם לתקן דבריהם ולפוחם למען ימצאו הן בעיני שומעם ויכנסו אל לבו נמצאת הוסד ככסרים לאמר שלא יצאו ידי חובתם.

¹ ראה מה שאמרתי בבית השמוש הנופלת מפני כף רעותה בכיארור כיוב הזה (הושע י' י"ד).

(ז) **למען ידעו וגו'** החכמים בלש אומרים שמעוהו שמש ומערכה יש
 במשמעו ושבו מזה ומערכה הם איש ידעו ולא יראה לו בן משע שנאמר לפני
 מה למען עבדו יעקב וישראל בחרו ואקרא לך בשםך (למעלה מסוק ד) ואם בן
 כל מעשה ה' ישעשה עם כוונת למען ישראל נעשו ואך וננס החכום הזה תכלית
 אהיה למעשים ההם) וכלל הדבר הזה אומר אני שסודו של ידעו ישראל הנזכר
 בראש הדברים ואין מים של מערכה כמים של סודות כי אם כמים של וגם ממרחק
 (למעלה יז יט) וכוונת סודות שמש ומערכה סודות שמש ועד מערכת ולא
 מכול הדבר הזה ידעו והוא מכול אדם בלעדיו וכוונת החכום בחכמו למען ידעו
 עבדו יעקב וישראל בחרו כי אדם בלעדיו סודות שמש ועד מערכת ואל יקשה לך
 הסודות הזה כי הלא קראית ליעקב בחכמו בכוונת ידעו אהיה סודו כי השפת
 השחייתן (דברים לא כסו) ובכונת מים צאדו וגו' ידעו הדע כי מה סודות
 (סוף ב' לז).

(ח) **אני ה' עשה כל אלה** לא ישום כל אלה אל אור וחדש ושלוש ורע
 הנזכרים לפני מה כי לא ישום אלה לפני כננו וגו' ועוד שבמקום אחר נאמר כי
 אתה עשית כל אלה (ירמיה יד כט) ושם לא נזכר לפני דבר מכל הדברים האלה
 אף לא כל דבר ממעשה בראשית שתאמר דא זה הוא ישום אלה אלה

ידע שכלשון המקרא כל אלה משמעו כל העולם כלו כמו שאמר החכמי
 הדבר זה universum והגרמני All. וזכרון הזה מזה אלה אל יצרוהו כל שלפני
 המדבר והוא משמע הדבור הזה אף כאן וכבר ישמש כל אלה תאר המקום והוא
 משמעו בכל העולם כמו שהוכחתי בכונתי כי על כל אלה (ירמיה ב' ל) ובכונתי
 ואשה בכל אלה לא מצאתי (קהלת ז' כ). וירמיהו הוא הראשון המשתמש בכל אלה
 להשמיע כל העולם כלו ונראה שכוונתו נולה הדבור הזה ולא היו יודעים אותו
 קודם לכן.

(ט) **והפרו ישע וגו'** חכמי הנזכר משבשים וסוד ומעשים וסוד. וזכרים הדברים
 ככתבם וכלבד שיהו סוסק המאמרם וסודו ישע וצדקה הצמית דבר.

(י) **חרש את חרשי אדמה** לא עמדו חכמים על טעם הדברים האלה.
 החכמים בלש אומרים שהדבור הזה הלוצי דב' ותמורתו ומשפטים חרש בין חרשי
 האדמה. ואחרים אומרים שהדבור כלו מקבול אל דב' את יצרו ועל בן מעולם
 חרש אדמה. ואני אומר שהדברים ככתבם העקר והדבור כלו מקומו המקום השני
 כי דין משרת לו. והו' סודות הכתוב היו דב' את יצרו כאשר ירוב חרש את חרשי
 האדמה כלומר דב' את אלהו כאלו היה בשר ודם כמותו ושוכח שהוא עצמו חומר
 ואלהו יצרו ותתרגם ללועזים O über den, der mit seinem Bildner
 hadert wie eine Scherbe mit andern irdenen Scherben

והמריבה הזאת על דבר כוונת שקראתי ה' משיחו בראש דבריו (למעלה מסוק א')
 ואמר למאל בידו את עמו והיו כעולה אנשים שלא נתקרה דעה כנאלות ובמשיח
 הם, כי הם היו מתכוים למשיח ונאל שיעצ מקרבם, וכננס נאמר היו דב' את יצרו.
מה תעשה לא שאלה היא זו כי אם תמיתה והלשון ככתוב לא נדע מה
 נעבוד (שמות י' כז) וכלבד שהדברים הם אמורים בזה ולא אלה. **ומעלך אין**
ידים לו אין זה נוסף על מה תעשה כי אם מאמר משרת לו וכאלו נאמר מה

הפעל ועלך אין ידים לו. ויתורגמו הדברים בחבורם ללועזים, wie du schaffst, dass dein Werk weder Hand noch Fuss hat!

(י) **מה תוליד.** העושים הדברים האלה ישאלה טועים. כי על כרחנו נאמר שנאמרו הדברים כנגד הנאולה. ואם ישאלה הם, לא הפצים השואלים כנאולה כלל, והגולים היו הפצים כנאולה, ובלבד שהיו מואסים כנאולהם על ידי בורש. וכאמת מה תוליד תמיהה כמה תעשה שפירשתי לפני מזה. ויתורגם ללועזים! wie du zeugst!

ובעין זה פירש מה תחילתן שבסוף הסוק. (יא) **שאלוני.** הלשון הזה לא מתיישב היטב, כי לא מקביל אליו תצוני שבסוף הסוק. ומי שלא הובח בעורון הלא יראה שישאלוני זה לקח בחסרון. ומלאו תשאלוני, כי בטעות סופר נשמטה היותו שבראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(יב) **לא במחיר ולא בשחד.** כבר ידעת שכל דברי הנחמה הזאת אמורים כנגד אנשים מן הגולה שהיו מואסים כנאולהם על ידי בורש בשביל שהיו מחכים להנאל על ידי אחד מאחיהם. ולקרה דעת האנשים ההם נאמר כאן שתהא נאולת ישראל לא במחיר ולא בשחד, ונאולה כנאולה הזאת הלא כבוד היא לו, ואף על פי שתהיה על ידי בורש.

(יג) **עליך יעברו.** יצאו מרשות בעליהם לרשותך. והלשון ככתוב והעברתם את נחלתו לבנו (כמדבר כיז ח'), ובלבד שהוא הבנין הכבד הנוסף ויוצא וזה קל ועומד, והוא משמש בלמיד וזה בעל, ושניהם אחד. ואמר הנביא הלשון הזה, מפני שלא חפץ לאמר שגולי יהודה יבנו יגיע מצרים וסחר כוש, כי אך יהיה הדבר הזה ולא בכחו ננאל ישראל, וזה הדבר שהוא מגיד לנו שכורש יתמוך בידי ישראל השבים מן הגולה ויתן להם כסף וזהב לבנין העיר ובית ה', והכסף והזהב ההוא משלל מצרים וכוש וסבאים אשר שלל כורש, ובעשות כורש בן הלא יעבור יגיע הגוים ההם על גולי יהודה.

ולך יהיו. אין הפעל הזה ושני רעיו שאחריו למעשים שעתידים להיות באמת, כי אך יסול דבר ויהיו מצרים כוש וסבאים אסירי ישראל? והפעלים האלה שלשתם לפעולה ישאינה שלמה וגמורה, וכבר ידעת שכלשון המקרא תחלת הפעולה גלוי דעת הסועל (im sinne des Imperfectums fängt die Handlung) והכסף והזהב ההוא (an mit der ersten leisensten Kundgebung der Absicht). וזה פירושו הכתוב יתאוו להיות לך ללכת אחרך ולעבור אפילו בוקים ששם כורש שאסיריו הם ברנליהם. ויתורגם ללועזים - und sie selber würden sich dir gern an- und sie selber würden sich dir gern an-schliessen, dir folgen, so wie sie in Ketten einhergehen.

יתפללו. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בכיבור התפאר עלי (שמות ח' ה'). (טו) **אל מסתתר.** לפני אמרתי שזה פירושו אל רואה ואינו נראה. ועתה חזרתי בו, מפני שאם בן, הגוים האלה מדברים כדבר אחד התולוגין שבזמננו, ומפני מושיע שמקביל אל מסתתר. והיום הזה נראה לי שאל מסתתר אל שהסתיר פניו מעמו. ואמרו הגוים בן ומסיימים אלהי ישראל מושיע בשביל שהיו יודעים שהסתיר ה' פניו מישראל עד הנה ועתה ראו תשועתו שהושיעם. ועל פי הדברים האלה משמע הכתוב הזה ללועזים du bist ein Gott, der bis jetzt sich ihnen entzogen, nunmehr aber als der hilfreiche Gott Israels zeigt

(טו) **הרשי צדקים**, אהבו בעלי הלבן שצדקם ישרו עור ויחיונו סלילים, ויעזרו להם יצוים לבלתי שואל (החלים עם שון) שצדקם קרו ויחיו צדקם אבל יצוים שיעזבו ישם הוא עצמו ספק ואין הספק עליו ואלו נראה שישעיה סוף יש באין ויחיה לו עקרה ויצוים, וישעיה יצו, כי מעד לבלתי וישעיהו היה שבאשה סמני אהבה שספק הדיבה שלפניה, וספק לבדו ממה שנאמר אהבו בן בנגד הו יוצר הארץ (לפני סמקיה) להגיד לנו שהספרים הם עצמם נצפים זה הוא ויצר הכל, (יה) **לא תהו בראיה לשבת יצרה ולא תסוף ה** באהבו עמים רבים מעל

מני הארץ ויחיו דהו והדברים האלה אמורים בנגד בני הארץ העובדים אלהים שקוראים הו אלו לעונם את אלהיהם וללכת אחריו כי אם לא יעשו בן יצרתו בן הארץ.

(יז) **התננשו יחדו פליצי הגוים**, אהם הגוים אשר נסלחם מסני דרב הונת ונסתם איש אל עבר סני נשו זה אל זה ליוצין יחדו ובמני שנאמר בנגד הגוים הם בספק האחד הגוים והשני אף יעצו יחדו.

(יח) **סנו אלו והושעו כל אספי ארין**, לא רבו הדברים האלה כל אלהים מאלהי הגוים חקן סנו אלהי ישראל, וגם הוא לא רבו בן בעדי ישראל ויהודה יושבים על אדמתם, כי אף על פי שבדבריו הנביאים שנבאו לפני בלתי ישראל ויהודה יש ובר מעט למים ויבאו ועברו הגוים את הו בישראל עמו למים העוקים נבאו הנביאים הם, ולא רבו הדברים כשה מלא, כי לא היו דורות גדול להם, וגם הם עצמם לא ראו את המראה באספקלריא המאירה, והנביא היה אומר בפיו שיש שבבר בא היום הגדול לכל הגוים, ועד שהוא מדבר בדברו אם יבאו הגוים אל הו יושעו.

אמנם כי בן, תחת הנביאים הראשונים תורה מורשה לקהלת יעקב ואין לגוים חלק בה, ומסעם שאין אהבו דהם היה לדעת אותו אל נכון שנו נביאי הגולה את דעתם הו שדחת להם ידשה מאשה לפנים והתחילו לאמר שאין הו אלהי ישראל מאם בניו הארץ, ואם יבאו אלו וישעו, אף על פי שלא מורש ישראל הם, ונראה לי שישנו דעת זה תלוי במאמת ישראל על ידי מורשו, כי בדות נאולה ישראל על ידי מורש חקקו הנביאים לאמר ולחוסם את מורש בעני ישראל, ואף עשו בן וקראוהו דועה הו (לפעלה מר ביה), ומשיחו (פדשה הו סמוק איו), ומורש ערל, ואם בערלתו יתה האדם כחור הו ומשיחו, ולא נכל קר, הגדול המבדול בין ישראל ובין בני הארץ לעבודת הו, ומעתה הו אלהי כל עובדי ישראל וגוים יחדו.

ומתוך שגני דעת זה נחלל הדבר והוסרה עבודה וזה מקרב ישראל בשופם בן הגולה, כי לפנים בדות הו אלהי ישראל לבדו ולא ספק לו בניו הארץ, ואין בו כלא אלהים, כמו שאין בן כלא אב, על כהם היו אבותינו אמרים שאלהי הגוים יש בהם ממש, אף על פי שהו אלהיהם גדול על כל אלהים, ומתוך שהיו בעיניהם אלהי הגוים גם הנה אלהים יש ושנסה לבכם ללכת אחריהם לעבדם, ולבסוף אהר שיהתחילו לאמר שהו אלהי ישראל אלהים לכל העובדים אותו, בין ישראל ובין הגוים, גדל כבוד הו ובתו בעיניהם, וכאשר גדל כבוד הו ובתו בן גדל כבוד אלהים אהרים ובן יצר כהם, ובכן הלך כבוד אלהים אהרים ובתם הלך וחסר, עד שעמדו על כלום.

יש עוד טעם לדבר הזה למה הורחב או נבול הו אלהי ישראל והגדל כבודו מאשר היה בתחלה, ותחת הונתו אלהי ישראל וארץ ישראל היה לאלהים לכל העובדים אותו מכל עמי הארצות, ותחת אשר לפנים היו כל אלהי העמים אלהים והו

מלך גדול על כלם (תהלים צ"ה ג') היו המה תהו והבל והוא האלהים לבדו. כי בימי קדם, בהיות אלהי העמים אלהי ארצותם לבדן, כאשר שבת עם מהות ממלכה והלך כגולה יצת אלהי ארצו מהיות אלהי ונכנסו תחתיו אלהי ארץ שביו להיות לאלהים לו. ולמען אשר לא יהיה חלק ה' אלהי ישראל כחלק אלהי כל גוי שהגיע למקומו התחילו נביאי הגולה לאמר יהו' אלהי כל הארץ, ולא אלהי ארץ ישראל לבדה, כי הוא לבדו האלהים וכל אלהי הגוים כאפס וכאין. וראה מה שאמרתי בביאור חסדי דוד (למטה נ"ה ב').

(כג) **מפי צדקה**, פי זה בנינו, ואף על פי כן יש סמיכות בינו ובין צדקה, וסירוש הדברים מפי צדקה אשר לי (aus meinem wahren Munde), והלשון ככתוב מרו כד (ויקרא ו' ב').

(כד) **אך בה' לי אמר וגו'**, כאן הסתיק בעל הטעמים שלא כדון. כי לפי הטעמים לי נדרש לאחריו, וסירוש הכתוב ה' אמר לי אני הנביא שאך בה' צדקות ועוה, ואין זה סירוש הדברים באמת. ופועלו של אמר למד מענינו. כי הלא נאמר לשני מזה לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון, ותכרע והנשבע לה' הוא אשר יאמר אך בה' לי צדקות ועוה. ונכנס אמר בתוך הדברים כמאמר בתוך מאמר, ודוגמתו ככתוב נהיה אמר שדוד נשדונו (מיכה ב' ד').

יבוא ויבשו, החכמים כלם מודים שטעות סופר יש כאן, ויבוא זה עקר ויבוא, כי השיטט הלבבל ואז מסוסו מפני אחרת שבראש התיבה האחרת.

מו

(א) **נשאתיכם**, תיבה זו נקודה משחיתה טעם המקרא הזה. כי הדברים התוליים¹, ואם קרא הנביא כל ונבו נשואות יצא חצי התוליו, כי כן דרך הנשוא להיות עמוס. ועל כן אומר אני שנשאתיכם זה דינו נשאתיכם, וסירושו אלהיכם שברין הוא שיהיו נושאים אתכם, או שאתם אומרים שהם נושאים אתכם. ואמר הכתוב נושאותיכם, ולא אמר נושאיכם, לשון ננאי, כאשר ידובר בלשון המקרא כמה שאין בו רוח חיים לאמר גדולות נראות קשות, רבוי נקבה. ומעתה הלא השכיח טעם המקרא הזה שבת רב, כי זה הדבר שמדבר הנביא אל עובדי כל ונבו: אלהיכם שמוטל עליהם לשאת אתכם לא די להם שאתכם לא נושאים כי אף את עצמם לא ישאו, והם עמוסים על החיה והבהמה. וראה מה שאמרתי בביאור הססוק האחר. ויתורגם נשאתיכם ללועזים die euch tragen sollten.

(ב) **לא יכרו מלט משא וגו'**, לא יוכלו למלט את עובדיהם שהם משאם, כי ברין הוא שישא אלהים את עובדיו ויראיו, ולא זאת כלכד כי אף הם עצמם הלוכו בשביו. ומכאן סמך למה שאמרתי בססוק הקודם. ויתורגם משא זה ללועזים, die, welche von ihnen getragen werden sollten.

(ג) **העמסים מני בטן וגו'**, ועומסם ונושאם ה', לא ככל ונבו שהם עצמם עמוסים ונשואים. וסירוש מני בטן כשהוא אמור בישראל כלו מיום היותו לגוי.

¹ אף הראשונים הרגישו בדבר. כאמרם כל ליצנותא אסירא חוץ מליצנותא דעבודה וזה דשרי דתיב כרע כל קורם נבו וגו' (סנהדרין ס"ג ב'). הרי שהיו להם הדברים התוליים שמתהל הנביא בעובדי כל ונבו.

(ד) ועד זקנה וכו' מקביל אל בני דם שבסוף הקום: ואיננו הרבים עד סוף כל הדורות.

(ה) למי תדמוני ותשוו. לא ידעו המפרשים איננו המקרא הזה. החכמים כלם אומרים שיתשוו נוסף על הדמוני. ולא כן הדבר. לפי שאם נדבריהם, לפי נוסף: ואלו ידעו החכמים מה בין דמוני להשוואה, לא היו מועים במקרא הזה. וזה הפרש שבוני שני הפעלים האלה. המדת שני דברים זה לזה אינה שזה כזה: ואשר שכן: ואשר ישועה הוא. והמשנה דבר לדבר מדמה ביניהם דמיון כיוון ובהגן. דמיון אמת. ובגלל הדבר הזה המשתמש בשני הפעלים זה אחר מה אדם לך בבת ירושלים מה אשה לך (איכה ב' יג). ואמר בסדר הזה: כמו שאומר מה אדמה לך וזהו הדמוני דמיון אמת. ואף בגללו נאמר בסוף גי' נדמות (יהוהאל ל"ב ב'). ונאמר שם נדמות. ולא נאמר נשוית או השוית. לפי שהגביא מכוון הדמיון באמרו ואתה כמותם כים (ראה שם הדבר). ואלו השואה אין להבחישה.

ועל פי הדברים האלה ותשוו מקביל אל נדמה שבסוף הסוק. ושניהם לא נוססים איש איש על הפעל הקום לו כי אם תלויים בו ומלמדים: על דבר מחמתו. וזה שירוש הכתוב למי תדמוני וזהו המיוחס דמיון אמת ועדק. ולפי המשילוני וכו' אני והוא דומים איש לרעהו. ויתרונם ללועזים, *wem wollt Ihr mich vergleichen, dass Ihr einen richtigen Vergleich anstelltet etc.?*

(ו) הולים. בנקוד אשר לפניו אין שרשו כי אם וול. ואין הוא ענין לכאן. וחסם יהודי אחר משבש וקרא חללים. מלשון לא תוליד בתם אוסר (איוב כ"ח טו). ונראים לו הדבר. ואף על פי שבאים בא הפעל הבנין הנכר הדגוש ונאן קל. כי שם הפועל יש שימש קל תחת הכבר. כדובר: וכוונת ורבים כמורה. ובכן מקביל אליו הוסיף ישקולו שנאמר אחריו.

מכים. מימי קדם ועד עצם היום הזה מועים החכמים בנים זה. המפרשים כלם אומרים שנים זה הוא אשר הוסיף נתן בכו: ואתה אל תשמעו אל תאבה להם. כי לא אמת ידברו. לפי שאם בים זה הכים שאומרים החכמים להם. מה עסקי לכאן. ומה בא הכתוב הזה להשמיענו. וכו' אין אנו יודעים שיוקף ורב מאשר הוא שם? והשנית שאם כן איך מקביל. ובסוף בקנה ישקולו אל. הולים ורב מכים? ומה מעם לסדר הדברים. ולמה לא נאמר הולים כסף מכים ורב בקנה ישקולו. כסף האשון ואחריו זהב, כסדר המרובה שבמקרא. והוא הנאה והמשוואה? והעולה על שלש אלה שאין כים בכל כתבי הקדש השק שמונה בו הכסף או הזהב? כי השק ההוא נקרא צדור סתם. ככתוב והמשתמר משתמר אל צדור נקוב (חגי א' ו'). ויש שנקרא בשם לוו צדור הכסף. כמו שנאמר איש צדור כספו בשק (בראשית ט"ב ל"ה). ונאמר עוד צדור הכסף לקח בידו (משלי ד' כ'). ואם תאמר יששק של כסף נקרא צדור ושק של זהב נקרא כים. נמצאת מעקש הישרה. כי הדבר ברור ששם אחר לשניהם. ובלבד שלא נמצא במקרא צדור הזהב כסני שמאחר שבסף שיהיה הפחתה משתי המתכות והוא שגור מזהב היה לשם כולל למעות (Geld). היו אומרים צדור הכסף לכל שק של מעות, בין שמעותיו כסף ובין שהן זהב.

(1) ראה מה שאמרתי במאור זהב וכסף (שמות כ"ה ג')

(2) ואם תשובני כן הכתוב האומר כים אחר יהיה לילכו (משלי א' יד) תמצא

ואולם אם אין כים זה כים של זהב מה הוא? כן ישאל השואל בטרם יזכור שיש כים אחר והוא הכים שבו אבני המשקל, כמו שנאמר אבני כים (משלי ט"ז א'), ונאמר לא יהיה לך בכיף אבן ואבן (דברים כ"ה י"ג). ואומר אני שהוא כים זה שאנחנו דנים עליו. וכמו שנאמר במקום אחר האזכה במאזני רשע ובכים אבני מרמה (מיכה ו' י"א), ומקביל כים אל מאזנים, אף כאן אחר שנאמר הולים זהב מכים אמר הכתוב: **וכסף בקנה ישקלו**, ומקביל קנה אל כים, לפי ששניהם ענין למשקל.

ועל פי הדברים האלה אין מיים של מכים מלמד על מוצא הזהב, כי הוא מן היתרון, ופירושו הולים זהב מכים השוקלים זהב רב ממשקל אבני הכים, כלומר לא ייפקל הזהב פעם אחת, כי רב משקלו מאבני הכים. ושוקלו שוקל וחוזר ושוקל.

וכדי שלא יקשה לך סדר הדברים שנזכר זהב ראשון ואחריו כסף, שלא

כסדר המרובה שבמקרא, צריך שתדע שאין קנה זה כמו שמפרשים אותו בעלי

הלשון. החכמים כלם אומרים שקנה שנאמר כאן הוא בתחלה הקורה שבה תלויות

כסות המאזנים אחת מקצה מזה ואחת מקצה מזה, והוא משמש בכתוב הזה בלשון

מאזנים. וטועים. כי מה נשתנה המקרא הזה להוציא מאזנים בלשון קנה?

ודע שקנה שנאמר כאן הוא הנקרא בלשון המשנה קנה מאזנים (כלים י"ח ט"ז).

והוא לך סידוש רבי עקיבא מברטנורא שפירש קנה מאזנים של סרוקת (שם י"ב ב')

וזה לשונו: סחורי צמר ופשתים ומוכרין אותו כמנין לשראות כשרוצין לשקול יש

להם מקל ארוך של עין, ותלוי בראשו כמין טבעת מלמעלה, ואונקלוז של ברזל

תלוין מלמטה בשלשלת עשוין כמין וויץ וראשיהם כפוסים מלמעלה. ויש לאותו

מקל טבעת אחרת שמהלכת על פני כל המקל, ואינה יכולה לצאת ממנו, וכמין עשת

של ברזל או של נחשת עב וכבר תלוי באותה טבעת. וכשבא לשקול שק של צמר

או של מטה תחב את האונקלי בשק ואוחז בטבעת שכנגדו למעלה ומעלה באויר.

והטבעת שבו העשת של ברזל תלוי מרחיקה מטבעת שאחו בה, ומכבדת על הקנה

עד שיבא בישר, שלא יכרע לשום צד יותר, ולפי הרחקת הטבעת שבה העשת של

ברזל יודע חשבון המשקל, עד כאן ליפרא אחת, עד כאן עשר, עד כאן מאה.

ואמת דברי הרב. וכמעשה הקנה שהוא מניד לנו עוד יש בארצותינו היום הזה,

ובלבד שהקנה שאנחנו משתמשים בו ברזל ולא של עין. ומסגולת הקנה הזה שמשקל

העשת של ברזל התלוי בו תשקול כנגדו פעם אחת כחמש עשרה ידות, כלומר אם יהיה

משקל העשת עשר לשראות תשקול כנגדו משקל מאה וחמשים לשראות בבת אחת,

ולא כן מאזנים שלא תשקול בהם פעם אחת כי אם ככבר אבני המשקל. ובגלל

הדבר הזה הסוחרים העוברים ממקום אל מקום נבחר להם קנה ממאזנים. ואף בגלל

הדבר הזה היו שוקלים הזהב במאזנים, לפי שהזהב דמיו יקרים, ומועטו שקול כנגד

דמים הרבה, וכשבאים לשקול כסף שדמיו מעטים ועל כן שוקלים ממנו הרבה

השתמשו בקנה. ואף עושי הפסל שמדבר בהם המקרא הזה השתמשו במאזנים

ואבני משקול לשקול זהב המעט, וכספם הרב שקלו בקנה. ונזכר זהב ראשון וכסף

אחרון, שלא כסדר המרובה במקרא, מפני שהכתוב הזה בא להסליג במשקל הזהב

והכסף, ולענין הזה לא זו אף זו אמר.

ועל פי הדברים האלה זה תרגום המקרא ללועזים

die Gold abwägen, wofür die Gewichte im Beutel nicht ausreichen, und Silber

.sogar mit dem Besemer wägen

(ד) וברו זאת, לא יש זאת אל הנאמר לפניו כי לא ין ינו, כמו שאמרתי פעמים הרבה שלא ישיבו זה זאת כי אם לארצו זאת שנאמר כאן מוריש בסוק הארץ האומר וברו האשיות מעולם.

(ה) התאישו, אין בכוונתו בכל המקרא, יש אומרים שהוא מלשון ואישוא ידו ויערא ה' וכו'. ומשמים לשון חוק שיהיה, ואחרים אומרים שהוא נגד מן השם איש ואישוהו היו האנשים, ושתי הכתוב הכותין דברו חלומות, כי שני הפירושים לא מתאימים על סוף הסוק האומר השיבו חסאים על לב, ונספ על המעם הזה עוד טעם לענין הפירוש השני, כי אלו היה לעברים טעם נגד מן איש ומשמעו כמשמע הנכב למעלה, לא היה הכתוב אומר היו האנשים (ישא ה' סוף) והיה נאמר תחתיו התאישוהו, ככתוב כאן, ואמר אני שמעתי סוף יש כאן והתאישוהו זה עקר התבוסה והתבוששות, כי כשת איש מדעה שיבושי המאוסים כנאלתם על ידו מורש וישוב אל ה' איש בידו, והם יורשו כשת ו כנסים שיה' אל ואין עוד מנה מראשית אחרת, והוא האומר עצמי קיום.

(ו) אברו לב, מחכמי הננים יש משבשים ומערים אברו לב, ובענין טוב המקרא היה ככתבו מקומו, והמקנים לא עמדו על טעם הכתובים כי לא ידעו כנגד מי אומרים, אם לא עזקה וי מה היא, ואברו לב כמשמעו נכורים, עזקה וי ישועה ונצחון, כמו שבסוק האחר מקביל עזקה אל וישועה, והכתובים התולים כנגד האנשים מבני הנחה שהיו מאוסים כנאלתם על ידו מורש ומתאים לנאלת ביד חזקה כמלחמת, ואותם קרא הנביא אברו לב הרחוקים מצדקה, כלומר נכורים שאין כנבורתם הי נאלת.

מו

(א) לא תוסיפו יקראו לך ינו, לא תוסיף להיות האיה שיקראו לך רבה וענוהו, ונזהר המאמר הזה מפורשת לך כל צדקה כביאור היותו ביום אכלנו הרב (בראשית לא טו).

(ב) קחי רחים ומחני קמת, דבר מנבחה ועשי מלאכת רחים כאתה השפחה, כמו שנאמר עד כמה השיבו איש אתה רחים (שמות יא ה).

גלי צמתך חשמי שכל, אף וימדינת שחתה, כי כנות חרין מתכנסת ולא שפחה, כמו שלא מתכנסת כנות חרין כפי עברים, כאשר הוכחתי כביאור ותתם (בראשית ביד טו), ולמדנו מן המקרא הזה שיבטי קדם היה השכל משום צניעות לכסות הרגלים, ולא לנו וישי כאשר הוא לבנותינו היום הזה.

(ג) ולא אפנע אדם, כל הנעים לפרש את המאמר הזה יענים לרוק, כי משובשים הרברים עד לאין מרשא, וברור הדבר שהמקרא הזה לקח בחסרון, ואינו לא ארע למלאות חסרוננו, ואך זאת ידעתי שחתה כאן תוכה אמר, ונאלנו שכראש הסוק האחר טועל העל ההוא.

(ד) על זקן הכבדת עלך מאד, כנגד הניו כלו הכתוב אומר כן, ולא כנגד יחודו.

(ה) לעולם אהיה נברת, מחכמי הננים יש אומרים שהוספ כאן בין הרבקים, והם שמים האתנה בחיבה האחרת, ומחברים עד אל שלשנו לעשות ראש

הסוק שני מאמרים, לעולם אהיה נכרת ער, ומפרשים נכרת עד כמו אבי עד (למעלה ט' ה') ושוכן עד (למטה נ"ז ט"ז). והעקר כהפסק שהפסיק בעל הטעמים, לפי שלעולם אהיה כשהוא מאמר בשני עצמו אין לו טעם.

לא זכרת אחריתה. כנוי של אחריתה שב אל הענין, ואף על פי שנאמר כנגדו לפני מזה אלה, לשון רבים. ואין כלשון הזה הרבה במקרא, ובספרי הערביים יש ויש.

(ח) **אני ואמסי עוד.** הדבור הזה אמור כאן, ושנוי למטה פסוק י', ומשלש בצפניה ב' ט"ז. ואם כן, אין לאמר שמשוכש הוא. ואני לא ידעתי לפרשו.

(ט) **ישתי אלה.** והם שכול ואלמון, ושניהם לשון זכר, ואף על פי כן אמר, שתי, לשון נקבה, מפני שעדיין לא נזכרו הדברים בשם, וכל שבמרתם אחד דינם לאמר כנגדם לשון נקבה. וראה מה שאמרתי בביאור שלישה המה נפלאו ממני (משלי ל' י"ח).

כתמם באו עליך. נתקשו החכמים בפירושו הדברים האלה. מרביתם משישים כתמם, ויש שמניחים פתאום, ויש שמניחים קתמים, שהוא להם כתאמים ובלבר שהוא חסר אליף. ולי נראה לקיים המקרא ככתבו, והוא מפורש לי על פי שני מקראות שהם בעזרי. המקרא האחד כהניף שבט את מרמינו (למעלה י' ט"ז), שמשמע כהניף באלו הניף; והמקרא האחר הם הכסף וגו' אל אדני (בראשית מ"ז י"ח) שפירושו הם הכסף ממני ועבר אל אדני. ועל פי הדברים האלה כתומם באו עליך זהו פירושו באו עליך שכול ואלמון באלו חמו מכל גוי לעבור אליך, כלומר שכול ואלמון של כל העולם כלו באו עליך. ויתורגם ללועזים als wie wenn sie sich erschöpfen sollten, sind sie über dich gekommen.

(י) **היא שובכתך.** זה לרעה. ונאמר לשובב יעקב אליו (למטה מ"ט ה'), והוא לטובה. ולא עמדו בעלי הלשון על טעמו של הבנין המרובע הזה בפעל שוב, ולא פירושו איך היה הדבר שהוא משמש לטובה ולרעה.

ודע שהבנין המרובע סגולתו חזק הפעולה, ועל כן שובב שהוא מן הלשונות שלא נמצאו במקרא הוין לדברי נבואה ודברי שיר עקרו השבה בחוקת היר, כמו שנאמר בנג ושוכבתך ונתתי חיים בלחייך (יחזקאל ל"ח ד'), ואמר הנביא בנג כן על שם סוס, וכאלו יאמר לו לבו שסוסו לפול על הרי ישראל, ולכן ימאן לעלות, והי שובכתו ויעלהו שמה שלא בטובתו. ומשם נשאל שובב להשבת המשיב מן הדרך הטובה לרעה ומן הרעה לטובה, מפני שלא יהיה הדבר הזה כי אם במלחמה שנלחמים יצר טוב ויצר הרע זה עם זה.

ועל פי הדברים האלה הלא תדע למה לא משמש שובב אצל דבר שאין בו רוח חיים, כי אם פעם אחת בכתוב לשובב שדינו יחלק (מיכה ב' ד'), ואתו אפרש לך במקומו. וראה מה שאמרתי בביאור נפשי שובב (תהלים כ"ג ג') שלא יודעים החכמים פירושו.

(יא) **לא תדעי שחרה.** אמרו חכמי הגוים שטעות סופר יש כאן, ושחרה זה עקרו שחרה, בדלית, ופירושו הדברים לא תדעי לתשע ממנה כשחר. ואני לא נתקררה דעתי בפירושו הזה, אבל לא ידעתי פירושו טוב ממנה. כפררה להנצל ממנה על ידי כפר.

(יג) נלאית ברב עצתך. החכמים כלם אומרים שבית של ברב כבית של יתה כי (למעלה מ' כ"ב). זאת אל תשמע ואל תאמץ להם. ורע שאין הנלאה כעצ. כי הינע עקב מרע עבודה והנלאה יצר מרע מעבודה מסני' שהוא כבדה מסנני' ואין עצות עבודה, וכפרם עצות מעצות אלה שרין הרבים מוננים ומנומנים לעוהת, ולא דבר שפחית. ובית של ברב כבית של ככל זאת (למעלה מ' י"א). והרבים המאמר הזה ללעוים du bist machtlos, bei aller Fülle deiner Mittel.

מודיעים לחדשים מודיעים מתוך בראת הדרש (ובלה להבנת) הנראה להם בשמים. **מאשה**. נראה שעקרו אשר, כי בשעות מספר נשנית מרם מסוף התוכה שלאנית. ואשר זה הוא הענין של מודיעים. והרצפה לקיים המקרא הזה ככתבו יצרשונו סירוש דרוק המכיר סוף הססוק אל וישועך שכראשנו והשאר שירי. לקיים כמו שסירשתי אני.

(יד) **לחםם** שם הענין ושרשו חם. והשת נוספת על שרשו ננוים הדרש אחר הדרשות משמש ומנה לחםם כננוי שם אל הוברי שמים הנויים כנוכמים. ושבת שאם כן, היה הכתוב אומר לחם לחם, כמו שנאמר הם לארנו המלך (מ"א א ב). והשנית שהוברי שמים הוא היו בקש אש שרפתם ולא יחם להם עור. וסירוש הדרבים אש האכלם ולא כאכול את העצים שיש בשרפתם נחלה. ואי לשבת כי כי אם כאכול קש שאין בשרפתו תועלת. ואיכלה טעה הרבה בסירוש המקרא הזה והחליף אין בלא, מכלי דעת מה כנייהם.

מח

(יא) ומטי יהודה יצאו. יש אומרים שמטי יהודה משמעו מודע יהודה, והבריהם דברי שטות, כי ככל המקרא ננים ורע אברים ולא יוצאים מודיע. ואחרים אמרו ששעית מספר יש כאן ומטי זה עקרו סמעו ולא זכרו שכל כתבו הקדש אבות ישראל אברהם יצחק ויעקב ולא אמר לישראל כנגד כן מבניהם יצאו חלוצי. וככתבו יד הרבה הנוסח סיטי, וכן נראה לי העקר. וסירוש מיטי יהודה יצאו ומיטי יהודה המובים יצאו. כלומר החוקים הבריים מדרבי יהודה המובים והראשונים. וראה מה שאמרתי בביאור בימי שלשיתם (ש"ס"ס מ" כ"א).

והרצפה להבין את המקרא הזה על בריו זכור מה שאמרתי בביאור אשר סדה את אברהם (למעלה מ' כ"ב). כי על פי האמור שם זה סירוש הדרבים האלה שמעו זאת אתם העושים מעשי יעקב והוצים שבר בישראל, אף על פי שעובתם דרבי אבותיכם הראשונים והמובים.

(יב) **חדשות מעתה ונצרות**. ובמקום אחר נאמר גדולות ובצורות (ירמיה ל"ב ג). וברור הדבר ששעית נסלה באחד מיטני המקראות האלה. ונראה לי ששם העקר, ובצורות כמו שנאמר לא יבצר מהם (בראשית י"א ו). וסירושו נמעות (Unmögliches).

(יג) **עתה נבראו**. בלשון המקרא מהשבת המעשה בלב עושהו הוא בראתו. וכן הי' אומר אל סנחריב מלך אשור כנגד הרבן הארצות שנתנו להחריב למחזק אותה עשית, מיטי קדם ויצרתיה עתה הבאתיה (למעלה ל"ב כ"ג). הרי שנאמר כנגד המחשבה לשון עשה ויצירה, וכנגד המעשה עצמו לשון הבאה; ויצירה

ובריאה אחת הן. ועל פי הדברים האלה יתורגם עתה נבראו ללועזים jetzt ist es erdacht.

ולפני יום. יש מהברים אותו אל ולא מאז ומשחתים סדר הדברים. והוא באמת נוסף על עתה שבראש הפסוק, ופירושו ולפני יום ולפני יום אחד, כלומר אמש. וכן בכל לשונות בני שם תאמר יום ליום אחד. וכן נאמר במקרא אם יום או ימים יעמוד (ישמות ב"א כ"א). ויתורגם ללועזים und Tags zuvor.

(ט) אחטם לך. הפעל הזה עקרו שישים האדם טבעת בחטם בהמה להוליכה אל אשר יחפץ ולא תלך לנפשה. והכמי הגוים יודעים זאת, ובלבד שהם טועים בפירוש לך. ההכמים כלם עושים אפי הפעול של אחטם, ורואים למיד המשמשת עמו כלמיד של זכות, ומפרישים למענך ולטובתך אכבוש את כעסי כמי ששם טבעת בחטם בהמה לכבשה. ולא נאה הדמיון הזה אצל אף שהוא עצמו עקרו חטם. ואומר אני שלמיד של לך למיד שהוא אות הפעול, וכמוהו במקרא הרכה מאוד, ופירושו הדברים ולמען תהלתי כבשתך ולא עשיתי לך בלה להכריתך. ויתבאר לך הענין הזה כל צרכו בכיבור הפסוק האחר. ויתורגם ללועזים, habe ich dich gebändigt, nicht vernichtet.

(י) צרפתיך ולא בכסף. בית של בכסף כבית של בקדש הקדשים תאכלנו (במדבר י"ח י'), שפירושו כאכול קדש הקדשים תאכלנו, ואף כאן זה פירוש הדברים צרפתיך ולא בצרוף כסף, כי הכסף צרוף באש ואני צרפתיך בכור עני. והכתוב הזה מפרש סוף הפסוק הקודם האומר אחטם לך לבלתי הכריתך. ויתורגם ולא בכסף ללועזים לפי הענין doch nicht wie Silber.

בחרתיך. יש אומרים שמשמעו משמע כחנתך ומעידים להם הכתוב שבאיוב ליד ד'. ומשם אין סמך לדבריהם. ולי נראה שטעות סופר יש כאן, והעקר כחנתך, כגון.

(יא) איך יחל. אמרו החכמים כלם שהנושא של יחל שם ה' הנזכר בפסוק ט', והמאמר האחר נוסף על זה. ולא נראים דבריהם בעיני, לפי שאחר שהוסק הענין, ונאמר בראש הפסוק הזה למעני למעני אעשה, לא יהיה שם ה' שלפני מזה הנושא של יחל. והשנית שלא תתוסף על שאלה כי אם שאלה.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שיחל זה טעות סופר ועקרו אחרל, והוא מקביל אל אעשה כמו שמקביל נחרל אל אלך באמרו הנלך וגו' אם נחרל (מ"א כ"ב ט"ו). וסוף הפסוק לא נוסף על ראשו כי משרת הוא לו. ופירושו הכתוב כי איך אחרל מעשות כן מבלי אשר אתן כבודי לאחר. ויתורגם ללועזים denn wie kann ich anders, ohne meine Ehre einem Anderen zu lassen.

(יב) קרא אני אליהם יעמדו יחדו. המפרשים הדברים האלה כפשוטם, והם החכמים כלם שנודעים לי ספריהם, לא עמדו על טעמם. לפי שעל כרחק תאמר שלא במעשה בראשית הכתוב הזה מדבר, כי לא יקרא ה' לנבראים בטרם יבראו. ואם כן. אין הדברים האלה אמורים כי אם על תנאי, כלומר אלו קראתי אליהם כל אימת שארצה יעמדו יחדו. ומה עמידה זו שעתיד לעמוד מה שהוא עומד לקיים עכשו? התאמר שכונן הנביא לאמר שבמצות ה' יבאו שמים וארץ ויעמדו אליו?

ואומר אני שעמידה זו ככתוב ויעמד השמן (כ"ב ד' ו'). וכמו שנאמר לשמן עומד כשחרל מעשות מעשהו כדבר איש אלהים, כן יסול בשמים וארץ לשון עמידה

שיתחילו לעשות כאשר צוה עליהם בראשית ירחו חאר הוסיף והוא
 מלמד שתכף לקראת עמידת ארץ בנין, ועל פי הדברים האלה זה סירוש
 הכתוב: אלו קראתי עליהם הדלו סתאום מעשות הסקרים. ויתרנם ללועזים
 sich ihnen zu, gleich stellen sie ihre Funktionen ein
 וראה מה שאמרתי בביאור הוא צוה ויעמדו (ההלים ל"ג ס').

(פו) **מעת היותה שם אני וגו'.** ההכמים אמרים שהדברים האלה דבריו
 ובנו של היותה שב אל ארץ שנוכרת לפני מות (ססוק י"ב). ואם כן, קשה למה לא
 נאמר היותם, כנגד ארץ ושמים, כי שניהם נזכרים שם. ואף אין לדברים סדר לסירוש
 הסקבל. ואומר אני שיעתה זה מקביל אל מעת שנאמר לפני. ואם כן, בשם עצמו
 אומר הנביא מעת היותה שם אני. ובנו של היותה שב אל הענין, והוא הכוונת של ה'
 שדבר מראש שלא בסתר. והנביא הזה מנה לנו שאלו דבר ה' או ועתה הוא שלוח
 להשמיע לישראל דבר אלהיו.

ורוחו עם רוחו. כלומר שלח אתו ורחו עמי. ולא יסירש כי אם כן, לפי
 שאם נוסף ורחו על שם ה' ושלחני מסרוד בנינים היה הכתוב אומר שלחני הוא
 ורחו. ובשנוסף ורחו על בנו הסעל של שלחני לא צריך חוק, כמו שהוכחתי
 במקום אחר.

(י"ה) **לוא הקשבת למצותי וגו'.** הדברים האלה אמורים לעתה, ולא לשעבר.
 וצדקתך כגלי הים. צדקה זו שמקביל אליה שלום לשון חוק. ויתרנם וצדקתך
 ללועזים und deine Unüberwindlichkeit

(י"ז) **כמעותי כמעותי של המל וכן נדברו.** כי זה סירוש מעת נדבר קמן
 (כתרנים השבעים וינתן והרומי). ומשם נשאל מעת בלשון המשנה למשבע קמן. ותסס
 הנביא כאן בשם הוה משום מעיד שלשון זה נסל על לשון זה.

(י"ח) **אין שלום אמר ה' לרשעים.** הרשעים האלה רשעי ישראל. וראה
 מה שאמרתי בביאור הוציא עם עיר (למעלה מ"ז ח').

מ"ז

(א) **עבדי אתה ישראל וגו'.** הדברים האלה אמורים אל הנביא כנגד עצמו,
 ואף על סיבן קוראו ה' ישראל, כאלו היה הוא ישראל בלוי. והדבר הזה צריך סירוש.
 ודע שבנבואה זו וככל אחרותיה שאחרות בספר הזה כל, עבר ה' ישראל
 העובר את ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאוהו ויהא דבק באלהיו כאשר תדבק נפשו
 בגופו. ולא ישן היה דרך ישראל בימים ההם. ולא ישן דרך ישראל מימיו, ובלבד שהנביא
 מדמה ישראל כישראל זה במחשבתו. ישראל כלבב ה' אלהיו. ואף על פי שישראל
 המדומה הוה מעולם לא היה ולא נברא, כי מעולם לא היה ישראל הגוי כלו כלבב
 ה' אלהיו, לא אלמן ישראל מצדיקים נמורים בכל דור ודור, ואנשי מוסת שבדור
 המה מוסת ישראל ההוא שהוא עבד ה'. ומעתה הלא תשכיל ותבין דבריו ה'
 המדבר אל הנביא ואומר אליו עבדי אתה ישראל אשר בך אתמאר, כי הנביא מוסת
 לישראל, ובאלו הוא הגוי כלו.

(1) וכמו כן הכתיב החלמוד מדברים בצדוקי הרוח שעליהם העולם שומר. ראה מוכח
 מ"ז ע"ב וסנהדרין צ"ז ע"ב.

(ה) ואלהי היה עזי. אחר שנאמר ואכבד בעיני ה' אין עוז זה נכורה כי אם הפארת, והוא הרין לכל עוז המשימש עם כבוד יחדו. וראה מה שאמרת בביאור והוריד ממך ענך (עמוס ג' י"א).

(ו) נקל מהיותך לי עבד. עיין רד"ק שעושה הדברים תמיהה, והם בנחת אמורים. וטובים מדבריו דברי רש"י. ועד האמת לא בא אף הוא. וחכמי הגוים טועים, בסבורים שהיות הנביא עבד לה' הוא הדבר הנקל, ומה שלאחריו עד האתנה הוא אשר יעשה הנביא והיה עבד ה', ולדבריהם מן האתנה ועד סוף הפסוק מעשים אשר יעשה הנביא ויעלה למדרגה למעלה ממדרגת עבד ה'. ואתה תראית לדעת לפני מזה שעבד ה' מופת ומדרגה שאין למעלה ממנה. והשנית שלדברי החכמים ההם היה הכתוב אומר נקל היותך, בלא מ"ם. כמו שנאמר והיה הנקל לבתו בחטאות ורבעם (מ"א ט"ז ל"א). וכשהוא אומר מהיותך הבנוי הנסתר שבנקל מקדם (anticipiert) להקים את שבטי ישראל וגו' עד האתנה.

ועל פי הדברים האלה זה סירוש הכתוב: לא די לעבד ה' בהקמת שבטי יעקב והשבת משפחות ישראל, כלומר העושה הדברים האלה עדיין לא יקרא לו עבד ה' עד שהיה לאור גוים. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי אין כאן תוספת על מדרגת עבד ה' שהוא המופת המדומה במחשבה כי אם על עבד ה' שישגור שמו בפי העם. לפי שעבד ה' שישגור שמו בפי הכל הוא צדיק בעמו ומשיב עמו מעוק, ועבד ה' שהוא המופת יוצא אל מחוץ לגבולות עמו, כי תחומו כל הארץ, והוא אור גם לגווי הארץ.

ונצירי או ונצורי זה שמקביל אל שבטי ישראל טעות סופר מימי קדם, ועקרו (נצירי, והוא הרבוי של נצר משרישו) (למעלה י"א א'). ויתורגם המקרא הזה ללועזים um mir Diener zu sein, ist nicht genug, dass du Jacobs Stämme wiederherstellst und Israels Sprösslinge zurückführst, weshalb ich dich mache zum Lichte der Heiden.

ואמרתו שצורי טעות סופר, לפי שצורי ישראל אין משמעו כי אם הנשמרים והנצלים שבישראל, ולא הם ענין לבאן, והוא דבר למד מענינו שלא יושב כי אם הנשמר והנמלט. ואולם נצרי ישראל ענין לבאן, כי הוא מקביל אל שבטי ישראל, ושניהם יחדו כוללים כל יוצאי ירך ישראל¹). ומוציאים הגר הנלוה עליהם וכל בן הנכר. והוא שאמר הנביא שלא די לעבד ה' בהשיבו יוצאי ירך ישראל לברם, כי המשיב אותם ומוציא הגוים עדיין לא הגיע למדרגת עבד ה' אשר בלבבו.

(ז) לבוה נפש וגו'. לא ידעו החכמים נפש זו מה היא, וטעו בה כמו שטעה הנקדן וטעותו גרמה לו לנקד לַבּוּה, שלא ברין. וחכם יהודי אחד מגיה לַבּוּה ואומר שהוא משקל ארמי כמשקל שרא (דניאל ב' כ"ג). וכשהוא נסמך אל נפש משמעו קְוּי. ומחכמי הגוים יש קוראים לַבּוּי, ואחרים קוראים לנבוה, וכלם מודים שנפש זו נשמה. ואני לא בן אחשוב. כי לי הדבר כרוז שנפש של לבוה נפש מקביל אליה גוי של למתעב גוי, ומה לגוי ולנשמה?

ועתה דע שבלשון המקרא יש במשמע נפש יחיד או אדם אחד, ככתוב שש עשרה נפש (בראשית מ"ו י"ח), שבעים נפש (שמות א' ה'). וכאלה רבות במקרא.

¹ יזכור נא הקרא שעקרו של שבט נצר משרישו עין, ומשם נשאל למשפחה כמשפחות עמ.

ובנין אב לכלן ואם נפש אחת תחטא וגו' (ויקרא ד' כ"ז). שפירושו יחיד כי יחטא, ונאמר שם בן לחלק בין חטאת איש מעם הארץ ובין יתר החטאות שבפרשה שהן חטאת הכהן המשיח לאשמת העם (שם פסוק ג'), וחטאת כל ערת ישראל (שם פסוק י"ג), וחטאת הנשיא (שם פסוק כ"ב) השקול כנגד כל שבטו. ואומר אני שהיא נפש האמורה כאן. ואם בן, לבוה זה דינו לְבוּה או לְבוּה¹, ופירושו לבוה נפש למי שהיחיד מבוה אותו, והוא מקביל אל מתעב גוי שפירושו מי שהגוי כלו מתעב אותו, ושניהם הלא הראיתך ביוצא בהם כביאור ומגרת ביתה (שמות ג' כ"ב). ואין למיד של לבוה נפש ושני רעיו שאחריו משמשים עם אמר שכראש הפסוק כמו שאומרים חכמי הגוים, והם משמשים עם וקמו וביחוד עם וישתהוו שבסופו.

ועל פי הדברים האלה זה פירושו הכתוב: מי שהיה היחיד בוזה והגוי מתעב אותו, מי שהיה עבד למושלמים אותו יראו מלכים וקמו ולו שרים ישתחוו. ויתורגם ללועזים *Vor dem, den der Einzelne verachtete, den das gesammte Volk verabscheute, vor dem Knechte der Tyrannen werden Könige, seiner ansiehtig, aufstehen und Fürsten sich bücken*. (טו) **גם אלה תשכחנה**, אמר בן כנגד אשה אחת. ראה מה שאמרתי כביאור ברגלים תרמסנה (למעלה כ"ח ג').

(יו) **מהרו בניך**. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי בניך לא יקביל אליו מהרסיך שנאמר אחריו. וכבר אמרו חכמי הגוים שבניך זה דינו בניך, בחולם, וגרמים לי דבריהם.

(י"ט) **כי חרבתיך וגו'**. שלש אלה הנושא, ומה שאחריהן הנשוא. **כי עתה**. אין זה דבור אחד, אף אין כי זה לחזוק שיתורגם ללועזים ja, כמו שיש מתרגמים, וכי זה נשנה מראש הפסוק, והוא נשנה כאן מפני שהנושא דברים ארוכים. **ורחקו מבלעדיך**. ראה מה שאמרתי כביאור כבלע את הקדש (במדבר ד' כ'). משם תראה שיפול לשון בלוע בהשתת הסדר הנאה שבאחדות האחד. ואף כאן זה פירוש מבלעדיך השוכים בניך ומפיצים צפונה וימה וארץ הסינים (למעלה פסוק י"ב) ומשבתים מעם יושב על אדמתו. ומפני שאמר לפני מזה עתה תצרי מיושב הוא מסיים ואומר הלשון הזה, כי תצר ציון מיושב מפני שיקבצו אליה כל בניה, ואין מפיץ עוד. ואין פירוש ורחקו שבשעה שתצר ציון מיושב ילכו וירחקו מעליה מבלעיה, כמו שמפרשים החכמים כלם, כי כל זמן שמבלעיה בתוכה היא חרבה ובניה בגולה, וזה פירוש ורחקו יעמדו מרחוק אחר שהלכו ולא יגשו עוד אלך לעשות לך ככראשונה. ויתורגם ללועזים *und fern bleiben alle, die dein Gemeinwesen auflösten*.

(כא) **אלה איפה הם**. כבר אמרתי לך שכל מיני תארי הפעל משמשים זה במקום זה. ובכך גרעון אומר איפה האנשים אשר הרגתם בתבור (שופטים ח' י"ח), והוא שואל לדעת טיבם של האנשים ולא מקומם. וכן איפה זה, ופירושו אלה איפה הם אלה מה טיבם ויתורגם ללועזים *was für Bewandtnis hat es mit diesen*.

¹ ואמרתי ששניהם כאחד טובים, מפני שנפש כנפש שבכאן משמש לשון זכר ולשון נקבה, כמו שנאמר בכתוב שהזכרתי ואם נפש אחת תחטא, ונאמר במקום אחר לנפש לא יטמא בעמיו. (ויקרא כ"א א') ונפש פועלו של יטמא, כמו שהזכרתי במקומו

(כג) ושרותיהם נשיהם השרות, כי כן יקראו לנשי המלכים להבדיל ביניהן ובין הפילגשים, ככתוב בנשי שלמה שרות שבע מאות ופילגשים שלש מאות (מ"א י"א ג').

ואני מדי קראי את המקרא הזה זכור אזכור ספור מעשה שהיה והוא כתוב ביד שלמה בן מימון, על ספר תולדותיו שכתב גרמנית. לאבי שלמה מלון אורחים, ופעם אחת סר שר וגדול משרי פולניא וגדוליה הוא וביתו אל המלון ללון. ושלמה נער קטן, והוא מתפלא על גדולת השר וכבוד עשרו. ואביו רואה את הנער מתקנא בערלים, והיה ירא שתעשה קנאת הגוים רושם בלב הנער, ומיראתו לחש לו באוזניו כדברים האלה לאמר: הלא תראה את השר הזה ובניו ובנותיו, והמה לימות המשיח כלם יהיו עבדים לנו ומשרתי תנור זכרים בבתינו! ומימון מי יפקוד עליו דרכו? הלא ירא לשלמה בנו, ולחוקו לבו ולנחמו דבר אליו ככל אשר יצא מפיו. ומי ידרוש לדעת ההאמין הזקן בדבריו אשר דבר אל הנער?

ואף הנביא הזה היה רואה שרבים מבני הגולה מואסים בגאולה על ידי כורש ויראים שכשובם על אדמתם ירע להם אז מעתה, ולכן הבטיחם אל הימים הבאים והפליג על מרת הטובה העתידה לבא, ודבר כדברים האלה שמעולם לא היו ולא יהיו. ומי יהרהר אחרי הנביא והוא יודע שכוונתו רצויה?

(כד) ואם שבי צדיק ימלט. מחכמי הגוים יש משבשים ותחת צדיק מניהים עריץ, ככתוב בפסוק האחר. ואני כבר אמרתי לך במקום אחר שצדיק זה משמעו גבור מנצח במלחמה. ועוד אוסיף אראך כמו אלה.

נ

(א) אי זה, לא הוקף אי אל זה מפני שאין הרבור הזה כאן כרעהו שפירשתיו בביאור אי מזה (בראשית ט"ז ח'), כי הוא תיבה מורכבת, ולא כן זה, לפי שכאן "זה" מחוק "אי" כחוקו מי ומה, כמו שהוכחתי בביאור מה זאת עשית (בראשית ג' י"ג). והלשון הזה לשון אחרית הימים. ויתורגם אי זה שבכאן ללועזים wo ist denn. ובפשעיכם שלחה אמכם. בן הנוסח בכל הספרים והתרגומים העתיקים ובכל כתבי יד. ובכל זאת לא נראה לי שהדברים האלה כתובים בכתחלה, לפי שלא תישלח האם בפשעי בניה, ואף על פי שהדברים משל, משלי הנביאים מדברים בהוה, ולא במה שלא היה ולא יהיה כמוהו. ואומר אני ששעות סופר יש כאן, ובפשעיכם זה עקרו ובפשעיה, כי נמשך קולמוסו של הבלבל אחר כנוי של בעונותיכם וכתב כמתכונתו.

ועל דבר הענין, לא עמדו החכמים על טעם הכתוב הזה. ודע שמורה ה' שמכר את בניו ושלה אמם, וזה הרבר שהוא מכחיש שמכר את הבנים כדי לפרוע חובו, ושנתן לאמם ספר כריתות בשלחו אותה. וכל היגע לפרש את הדברים האלה על פי דיני נטין שבחלמוד ייגע לריק, כי על פי הדינים ההם אין שלוחים בלא גט שהוא ספר כריתות. ואתה הראית לדעת במקום אחר¹ שמן התורה אין ספר כריתות כורת, כי רצונו של הבעל הוא הכורת, ואין ספר כריתות כי אם לראיה ביד

¹ ראה מה שאמרתי בביאור וכתב לה ספר כריתות (דברים כ"ד א').

האשה שהיא משלחת ומותרת להנשא לכל מי שתרצה. ומן המקרא הזה האומר בראשו אי זה ספר כריתות אמכם ומסיים ואומר ובפשעיה שלחה אמכם למדנו שהאשה המשלחת בפשעיה לא נתן לה ספר כריתות, כי לא הפין בעלה שתנשא לאחר, והסכימה תורת לדעת הבעל, לפי שאם לא כן, הלא תזנה אשה תחת בעלה ושלחה מכיתו ונתן לה ספר כריתות, והלכה היתה לנואף לאשה, וכלל גדול ברין שלא יהא חוטא נשכר. ובכלל הדבר הזה כנסת ישראל ששלחה ה' אלהיה בפשעיה לא נתן לה ספר כריתות, והדבר הזה שלא היה בידה ספר כריתות מוכיח ששלחה בפשעיה. וראה מה שאמרתי בכיאיור ואתן את ספר כריתותיה אליה.

(ב) **מדוע באתי ואין איש וגו'.** אלו נתתי לאמכם ספר כריתות בשלחי אותה אמרתי שבעולה אדנים וזולתי, ועתה מדוע אקרא ואין עונה. הקצוצר קצרה ידי וגו'. אלו מכרתי אתכם לפרוע חובי, היה ברין שתהיו נואשים מנאולה, ועכשו שאתם נמכרתם בפשעיהם, מה היאוש הזה שאתם נואשים, הלא תשובו מפשעיהם ונגאלחם.

(ד) **לדעת לעות את יעף דבר.** מימי קדם ועד עצם היום הזה נתקשו החכמים בפירוש המקרא הזה. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב לְעִתּוֹ תַּחַת לְעוֹת. וחכמי הגוים הראשונים אומרים שלעות זה שרשו עות והוא כמו *عَات* (غَيْث) בערבי, ופירושו להישקות ולהרות כנשם המרוה את האדמה. והמחדשים משבשים ומניחים לְרַעוֹת. וכלם מודים שלמיד של לעות למיד השמוש. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שלמיד של לעות יסוד, ולא למיד השמוש, ואין חיבה זו נקודה ברין, ודינה לְעוֹת, כי שרשה לעה וקרוב לו *لَعَا* בערבי, ומשמעו רבוי דברים. ובערבי יש שישימש הפעל הזה לנגאי, והוא לא משמש בן במקרא הזה. כי כאן משמעו לשון דבור כדבור איש דברים, ולא כמי שחפין לדבר ואין מלה כלשונו. ואת כמו עם, ולא סימן הפעול, וזה פירוש הכתוב ה' נתן לי לשון למודים למען אדע לדבר דבר את יעף כדבר איש דברים.

וסמך לפירושי שבכל דברי הנביאים שם הפעל כשהוא הפעול של ידע לא ישמש עמו למיד, כמו שנאמר לא ידעתי דבר (ירמיה א' ו'), ונאמר הכלם לא ידעו (שם ו' ט"ז) ונאמר עוד ולא ידעו עשות נכוחה (עמוס ג' י'), ולא משמש למיד בכמו אלה כי אם שתי פעמים בקהלת ד' י"ג וי' ט"ו. והדבר הזה מלמדנו שלמיד של לעות זה יסוד ולא למיד השמוש. ואם כן, אין פירוש הדברים כי אם כמו שפירשתי. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *auf dass ich verstünde, zu dem Schmachtenden ein beredtes Wort zu sprechen*.

(ה) **נעמדה יחד.** נעמדה איש לעומת רעהו להתוכח. זה כמו של יחד והוא עושה הפעולה פעולת איש אחיו. ויחדו אחיו שותף עמו בסגולה זו.

(ו) **אשר הלך חשכים שב לפני פניו, ולא לפניו.** וחשכים רבוי של חשכה והיא תרבה כרבות הזכרים על פי מה שאמרתי בכיאיור ועין החיים (בראשית ב' ט').

(יא) **מאזרי זיקות.** לא יורשו הדברים ככתבם, כי מה אזור ענין לכאן?

והסורסי מתרגם כאלו היה כתוב **מְאֲרֵי**, ואין ספק שבן העקב. והדברים האלה שכנגדם אשר הלך חשכים ואין נוגה לו שנאמר בפסוק הקודם. כי הנביא מדבר דבריו כנגד כת הגולים שהיו עוסקים במשא ומתן ועושים מקנה וקנין ורכוש, ולא מחכים לגאולה, וכל הפצם להשתקע בכבל אשר נלכדה, ואומרים

להאיר חשכת גלותם בננה כבודם אשר יעשו להם כמשאם ומתנם. והנביא קורא לאנשים ההם קורחי איש ומאירי זיקות מפני שסוף כבודם להיות להם למשחית, כי יקנאו בהם הפרסים ויהפך לבכם ליגנוא אותם תחת אשר עתה ירחמו עליהם לתת להם חנינה.

מידי היתה זאת לכם. לא ישוב זאת לשלפניו כי אם אל שלאחריו, אל „למעצבה תשככו“.

נא

(א) **ואל מקבת בור נקרתם.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי מקבת פטיש, ואין הוא ענין לכאן. ואף בור זה שאין תיבה מקבילה אליו במאמר הקודם מבלע סדר הדברים.

ולכן אומר אני שמעות סופר יש כאן, ומקבת זה עקרו מקבת¹, ויורשו נקר וקרו בו בלישון ערבי מנפר, ומשמעו מקור. ובור זה אין עקרו בכתוב, והוא היה כתוב בתחלה בגליון לבאר מקרת, ובמעות סופר נכנס בגוף הספר ברבות הימים. ואף על פי שבפסוק האחר יש זכר לאברהם ושרה, אל תמעה לאמר שאף המאמרים האלה אחד מרמו לאב ואחד לאם, כי לא כן הדבר, ושניהם נאמרים דרך כלל.

(ב) **כי אחד קראתיו ואברכהו.** מן הדברים האלה שמענו טעם זכר אברהם ושרה בנבואה זו. כי בני הגולה מרביחם אמרו להשתקע בארץ בבל, ומאנו לשוב על אדמחם, ויתרם המעט שהשתוקקו לשוב היו יראים שבישובם והם מתי מספר, אפילו יתחוקו ויעצרו בח ליסר ממלכה, לא יהיו כי אם ממלכה שפלה, ובגלל הדבר הזה מזכיר הנביא אל העם ראשיתו שהיתה מצער ובברכת ה' פרו ורבו והיו לגוי גדול בשעתו, ולא תקצר יד ה' מעשות להם כאשר עשה לאברהם ושרה אבותם.

(ג) **וישם מדברה בעדן.** אף הדברים האלה מגלים על מחשבות הגולים היראים לשוב אל ארצם. כי היתה ארץ ישראל שממה וחרבה כל הימים ההם, ועלתה אדמתה שמיר ושית, ולכן היו דואגים שלא תשוב תת כחה לעובדיה כבראשונה. והנביא מבטיחם אל נחמת ה' שנחם את ציון ואמר לישום מדברה בעדן.

(ד) **ולאומי אלי האזינו.** יש בעשרה כתבי יד שבהם כתוב לאומים תחת לאומי. ואף מחבמי הגוים יש אומרים שלאומי שמעות סופר, והם אומרים כן מפני שלא נמצא בכל המקרא שיקרא ישראל לאום ה'. ולא זכרו שאף על פי שלא נאמר לישראל גוי ה', הנביא המדבר בשם ה' אומר כנגדו ויתר גויי (צפניה ב' ט'). ואם כן, הלא טוב המקרא הזה ככתבו, ואין לשבש אותו.

ומשפטי לאור עמים ארניע. אין קין ליגיעה שיגיעים החכמים לפרש הדברים האלה, ובעל הטעמים שחבר עמים אל שלפניו הוא הטעה אותם. וכאמת שני מאמרים יש כאן, ומשפטי לאור — עמים ארניע. ותצא שנאמר לפני מזה משמש עם משפטי, והלשון ככתוב משפטו יתן לאור (צפניה ג' ה'), וכמו שפירשתי

¹ ומעות זו מוטי קדם מחמת הדמיון שבין כו"ת (פ) לר"ש (פ) בכתב השמרונים שהיה העברים הראשונים משתמשים בו. וכדבר הזה הראיתוך בשני מקומות אחרים בכתבי קדש.

יוציאני לאור (מיכה ז' ט'). ועמים ארניע, אפשר שטעות סופר והעקר עמי; ובין כך ובין כך הלשון ככתוב הלך להרניעו ישראל (ירמיה ל"א ב'), ופירושו הדברים אשיב עמי אל מנוחתו, או אשיב עמי אל מנוחתם. כי הרניעה בכל כל ממלכות הארץ (למעלה י"ד ט"ז), ובמפלחה ישובו העמים למנוחתם.

ומחכמי הגוים יש עושים ומשפטי לאור עמים מאמר אחר, ומחברים ארניע אל ראש הפסוק האחר. ומפרשים ארניע כמו ועד ארניעה לישון שקר (משלי י"ב י"ט) כלומר בעוד רגע. ושתי תשובות בדבר. כי האומר ומשפטי לאור פלוני יצא אין לדבריו טעם, היא האחת; והשנית שאם בן היה הכתוב אומר ארניעה בתוספת ה"א, ככתוב שבמשלי שהוכרתי וכמו שנאמר בירמיה מ"ט י"ט ו"ג מ"ד. ויש עוד תשובות, ודי לנו בשתי אלה.

ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים
von mir kommt Lehre und mein Gericht an's Licht. Den Völkern will ich Ruhe schaffen.

(ה) **ואל זרועי.** נראה לי שאין זרועי זה נקוד כרין, ודינו זרועי, לישון רבים כמו שנאמר בראש הפסוק.

(ו) **שאו לשמים עיניכם וגו'.** כשבא המלאך לקרוא ליעקב שם אחר אמר לו בראשונה מה שמך (בראשית ל"ב כ"ח). וכן כשבא ה' להפוך את המטה שביד משה לנחש אמר לו מה זה בידך (שמות ד' ב'). וכמו אלה המצוה הזאת, כי לפי שבא לאמר שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה הוא מצוה להביט ולראות שמים וארץ כאשר הם בשעתו.

וישביה כמו בן ימותו. יש מפרשים בן זה כנס או כנים, ולי נראה לפרשו כמשמעו. ופירושו הדברים ויושביה ימותו כמו שהכל יודעים שכן הדבר, ויתורגם ללועזים und ihre Bewohner werden, wie fest steht, dahinsterven.

וצדקתי לא תחת. הלשון הזה לא מתישב היטב. ויונתן המתרגם לא תתעכב היה קורא תָּקַר, מלשון ואחר עד עתה (בראשית ל"ב ה'). וטוב ממנו נוסח השבעים המתרגמים כאלו היה כתוב תְּחַדֵּל.

(יג) **נוטה שמים ויסד ארץ.** ובפסוק ט"ז נאמר לנטוע שמים, והדברים אמורים שם כנגד הדברים האלה, כמו שאראך לדעת במקומם. ואם בן, הדבר ברור שאחד משני המקראות האלה משובש. ומפני שלא מקביל נוטה היטב אל יוסד, ראיתי לאמר ששם העקר וכאן טעות סופר. ונוטה זה עקרו נָטַע או נָטַע.

מפני חמת המציק. יש משיבים הדברים אל מלך בבל, ומפרשים ואיה חמת המציק שבסוף הפסוק כאלו אמר הנביא בן מפני שבשעת דבורו כבר נפלה בבל. ואני, ממה שנאמר בפסוק הקודם מי את ותיראי מאנוש ימות שמעתי שיראה זו יראת אדם חי והוא בעצם תומו, ולא יראת מי שהוא חשוב כמת. ואם בן, לא במלך בבל שנפל הכתוב מדבר. ולמה יהיו בני הגולה יראים מבל והיא נפלה ולא תוסיף קום? ועל כרחנו נאמר שלשעתו מדבר הנביא הדברים האלה, וחמת המציק הזה חמת כורש, ואותה היו הגולים יראים, כמו שאמרת למעלה. ולא שהיה כורש מציק את גולי יהודה, ובלבד שהנביא הזה הבא להוציא מדעת העם שהיו יראים מכורש מדבר מלבם, ומתוך דעתם קורא לו מציק, ומסיים ואומר:

כאשר כונן להשחית. ופירושו בחמת מי שכוננן להשחית, כלומר בחמת מי שמכוון להשחיתכם. ויתורגם סוף הדברים ללועזים als hätte er es auf euer Verderben abgesehen.

ואיה חמת המציק. ואין כאן חמת המציק, כי אין כורש חפין להציק לכם, ולא בחמה יבא עליכם.

(יד) **מהר צעה להפתח.** כל החכמים הוגעים לפרש המקרא הזה דברים כסדרם אין פירושם כי אם פירוש דוחק, ואלו זכרו שהדברים דברי נבואה, ודברי נבואה דברי שיר, לא היו נדחקים לפרשם כסדרם.

ועתה דע שלא כשירי הגוים שירי ישראל. שירי הגוים משקלם סדר תנועות ארוכות בצד קצרות במספר, ושירי ישראל משקלם מאמרים מקבילים זה לזה בארכם ובענינם. ואין לסדר כלל, כי ישתנה תמיד לפי מין השיר וחלק השירה. והמקרא הזה שאנחנו עוסקים בו מראשו ועד סופו שלשה מאמרים של שלש שלש תיבות. ולמען הסדר הזה המקרא מסוים. ואלו דבר הנביא כדבר איש אל רעהו, היה אומר צועה לשחת מהר להפתח ולא ימות. וצועה משמעו נוטה או נטוי לארץ והולך שחות. וצועה זה נטוי לשחת מכבר משא מוסרותיו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא: ישראל הנטוי לשחת, כי כבר עליו משא מוסרותיו, במהרה יתפתח מוסרי צוארו, ולא ימות. ויתורגם ללועזים die zur Gruft gebeugt sind werden bald ihrer Bande los, dass sie nicht sterben.

(טז) **לנטע שמים וליסד ארץ וגו'.** אין בחכמים יודע פירוש המקרא הזה, ואף אין בהם אומר בפירוש מי הפועל של הפעלים האלה. והדבר ברור שאין הנביא הפועל, כי לא יטע הוא את השמים. ועל כרחנו נאמר שה' הוא הפועל, ואין שני הפעלים הראשונים לעתיד כי אם לשעבר, לפי שהשמים והארץ נטועים ומיוסדים ועומדים בשעת הדבור. ואם כן, מה פירוש הדברים?

ועתה זכור שנאמר בנבואה זו לה' נוטה (נוטע) שמים ויוסד ארץ (למעלה פסוק י"ג). ובראש הפסוק הזה נאמר ואשים דברי בפיך, ונאמר אחריו ובצל ידי כסיתיך, והוא מאמר בתוך מאמר, ועכשו מפרש מה "דברי" שאמר, כמי שאומר "דברי" שאמרתי הוא הדבר שדברתי על אדות נטיעת שמים ויסוד הארץ, כלומר שאני נוטע שמים ויוסד ארץ, ואני הוא האומר עתה לציון עמי עתה. ואל תתמה על גורת המאמר הנה בוכרך מה שאמרתי בביאור לעשות (בראשית ב' ג'). שם הראית לדעת שלמ"ד המשמש עם שם הפעל כלמ"ד המשמש עם שם דבר לכל משפטיו. ואם כן הדבר, רשאי אתה לאמר דבר לנטוע כמו שנאמר הצופים לשאול (שא"י"ד ט"ז), ורשאי אתה לאמר דברי לנטוע כמו שנאמר מדו בד (ויקרא ו' ג'). וראה מה שאמרתי בביאור דבר ה' עליכם כנען (צפניה ב' ה'). ולאמר שנוסף על שני שמות הפעל שלפניו והוא אינו מינם לא בזמן ולא בערכו אצל המאמר כלו, בו נהג הנביא מנהג בן חורין. ויתורגם המקרא הזה ללועזים בשנוי מעט כפי לשונם ich legte mein Wort in deinen Mund und barg dich im Schatten meiner Hand — mein Wort vom Pflanze des Himmels und Gründer der Erde, der nun Zion zuruft „Mein Volk bist du“

(יח) **ילדה וגו' גדלה.** לא אמר הכתוב סתם מכל בניה, ואמר בנים ילדה, ובנים גדלה, להוכיח צער לדה וצער גדול בנים. ואתה תשכיל ותבין יפי הדברים

האלה וחין ערכם בזכרך שהילד המנסה ראשונה להציג כפות רגליו על הארץ להלך תחזיק אמו בידו ותנהלהו, ודרך ארץ אדם ישקנה אמו ישלם לה כנמולה, ויעשה לה בזקנתה כאשר עשתה לו בילדותו. וציון שילדה וגדלה בנים הרבה ועשתה להם כמעשה אם לבנים, עתה בזקנתה שהיא הולך מהמת כל המכות שהכזה אויביה ואין בה כח להלך, אין מנהל לה מכל בניה, ואין מהויק בידה, כי בניה גם הם חסרי כח, כמו שנאמר אחרי כן בניך עלפו ישכבו כראש כל הוצות (למטה עסוק ב').

(ג) **בניך עלפו וגו'.** הנה נאמר לפני מזה אין מנהל לה מכל בנים ילדה, ועתה מוסיף הדברים האלה להצדיק הבנים בפני אדם, ולהניד לנו שאף על פי שחוטאים בני ציון להי אלהיהם לא חוטאים הם לה, ואלו יכלו היו עושים חובתם ממנה.

(ד) **בית מוגיך.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שמוגיך זה טעות סופר, ועקרו מוגיך, בניך, ככתוב למעלה מ"ט ב', ופירושו המונים אותך בדברים. כי "שחי ונעבורה" הונאת דברים לכך מענוי מעשה.

נב

(א) **לבשי עורך ציון.** בורוע ה' נאמר לבשי עוה (למעלה נ"א ט'), וכאן הוא אומר עורך, מפני שאין עוה זה בעוה שנאמר שם. ראה מה שאמרתי בביאור ואלהי היה עוה (למעלה מ"ט ה'). ואף עורך זה שמקביל אליו תפארתיך בסוף הפסוק לשון הוד והדר, ולא לשון גבורה.

(ב) **התפתחי מוסרי צוארך.** מחכמי הגוים יש מ'שבשים ומניהים ממוסרי ויש נדחקים לפרש התפתחי כבנין הממוצע (Medium) אשר ליונים. ואין כאן צרך לשבוש ודחוק. כי בנין התפעל אף על פי שהוא יוצא לפועל עצמו יש שיצא לשני לבד ממנו, וכפרט כשהפעל ענין למלבוש והשני לבוש שעל גופו של הפועל כמו שנאמר ויתפשט יהונתן את המעיל (ש"א י"ח ד'). וכן לשון הכתוב הזה, כי מוסרות בעין מלבוש.

(ד) **מצרים ירד עמי וגו'.** לא עמדו החכמים כלם על טעם המקרא הזה שתכלית דבריו לצדק מצרים ואשור מבבל. והוא מצדק מצרים מבבל באמרו מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם, כמי שאומר אין עבדות מצרים כעבדות בבל, לפי שמצרים לא הגלו את בני ישראל מארצם, כי ישראל מאליהם באו שמה, ואינו דומה המחויק במי שבא אליו מאליו ולא מניחו ללכת לנפשו למי ששובה את חברו ומגלהו מארצו. והוסיף הכתוב ואמר לגור שם, ואף הדבר הזה זכות למצרים, כי אחר שהיו ישראל גרים בארץ מצרים נעשו עבדים להם, ועבדותם בעין שכר למצרים חלק מגוריהם שנתנום מצרים לגור בארצם ימים רבים.

ואשור באפס עשקו. לא יפירושו הדברים האלה ככתבם. ואומר אני שאפס זה טעות סופר, ועקרו באפי. ופירושו הדברים אשור עשקם מפני שחרה בהם אפי ואני עשיתיו לשבט אפי להנקם מהם, כמו שנאמר הוי אשור שבט אפי (למעלה י' ה'). והיא התנצלות אשור.

(ה) **ועתה.** מקביל הוא אל בראשונה שנאמר במצרים בפסוק הקודם. **מה לי פה.** חכמי הגוים המחלקים בין זה ובין מה לכם תרכאו עמי (למעלה ג' ט"ז) טועים. בביאור הכתוב ההוא הראית לדעת הדרכים השונים לעברים וגם לערכים

בכמו אלה. ומן הכתוב הזה אשר לפנינו למדנו שיש בהם לעברים עוד דרך שאין כמותו לערבים. כי אצל הערבים הפועל או הנושא שבמאמר המישרת המלמד על פלוני הוא פלוני חמיד ולא אחר. כי לא יאמר ערבית *ما لي تقوم*, כי אם תאמר תחתיו *ما لي ازل تقوم*. והעברי לא חש, כמו שנאמר כאן מה לי כי לקח עמי. ועל דבר „פה” שנאמר כאן, ראה מה שאמרתי בביאור הלום (שופטים כ' ז'). ועל פי הנאמר שם אף כאן פירושו פה בדבר הזה, כלומר לענין גלות בכל שאנחנו עוסקים בו.

חגם בלא טענה; לא כמצרים שהיתה להם טענת שבר, ולא כאשור שהיה מטה ועמי. ואף על פי שאף לבבל גלו ישראל בחטאתם, והי' הגיד מראש שיביא עליהם את נבוכדנאצר, אמר הנביא הזה „חגם”, מפני שהדברים מליצה, ואין משיבין על כל כמו אלה.

ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים *nun aber wie ist mir nichts dir nichts in diesem Falle, dass mein Volk so mir nichts dir nichts weggenommen ist*.

(ו) **כי אני וגוי נוסף על שמי**, והמאמר בלו פעול של ידע. הנני, החכמים מרביהם אומרים שהנני זה דבורו של המדבר. וטועים. כי זה פירושו הדברים אני הוא המדבר הנני למעשה, כלומר אני שהבטחתי לכם גאולה זו הריני מוכן ומוזמן לקיים הבטחתי.

(יא) **הברו נשאי כלי ה'.** כלי ה' אלה המה אשר לקח נבוכדנאצר מבית ה' וביאם בכלה (דהייב ל"ו ז'), וכורש השיבם על ידי זרובבל (עזרא א' ח'). ומן המקרא הזה שמענו שלא נאמרה נבואה זו קודם שעלה זרובבל מן הגולה.

(יב) **כי לא בחפזון תצאו** נותן טעם למצוה שבפסוק הקודם, לפי שאם לא יצאו בחפזון לא תהא השעה דוחקתם, ויהיה להם פנאי להטהר מכל טומאה.

כי הולך לפניכם ה'. כחלוין העובר לפני הצבא. ואמר כן, ומסיים ואומר **ומאספכם אלהי ישראל** להזכיר שני קצות החיל, החלוין והמאסף, והכונה לכל מה שביניהם. והנביא רוצה לאמר שהי' יגין עליהם כחיל גדול. והדברים טעם לשלפניהם, כי לא יצאו בחפזון כי אם היראים מפני רודפים, והעם שהי' הולך לפניו והוא מאספו מה לו לצאת בחפזון. וזה סוף נבואה זו, ומה שאחריו תחת נבואה אחרת.

(יד) **בן משחת.** נראה לי שכך זה עקרו פי, ומשחת לא נקוד כדון ודינו קשחת.

נג

(א) **וזרוע ה' על מי נגלתה.** נגלתה זה שמקביל אליו האמין שבראש הפסוק אין משמעו לשון גלוי שכינה ודעת שידע היודע ברוח הקדש, כי אם לשון שיודע הדבר ידיעה שלמה וברורה ולא יהא בו שום ספק. ויתורגם ללועזים *und JHVHes Arm — wem wurde es klar, was er leisten kann?*

(ב) **ויעל כיונק לפניו.** לא מצאו החכמים את יריהם ואת רגליהם לפרש לפניו זה, ויש משבשים ומגיהים לפנינו. והעקר בכתוב בספרים, וכמו שנאמר ונרחתם איש

לפניו (ירמיה מ"ט ה') ומשמע הדברים שינוסו אל כל מקום שהוא ולא יבקשו הרבה למצוא להם מנום, כן לפניו זה. ופירוש ויעל לפניו עלה פתאום פעם אחת ולא שהה הרבה בעלותו כי עלה אל אשר עלה. ויתורגם לפניו ללועזים ohne weiteres.

(ג) וחדל אישים. אמרו בעלי הלשון שהוא מי שלא יבא בחברת אנשים או מי שאנשים חדלים ממנו. ואני לא כן אהשוב, כי אין הדבר הזה במשמע הדבור. ואומר אני שזה משמעו החדל שבאישים, וחדל ככתוב מה חדל אני (תהלים ל"ט ה'), ופירושו איש חסר כח וחולה מאוד שקרובים ימיו למות. ואישים דבור חדש מקרוב בא כימי הנבואה הזאת, והוא לא נמצא הוין מכאן כי אם שתי פעמים בכל המקרא, תהלים קמ"א ד' ומשלי ח' ד'.

וידוע חלי ומי שהכרת פניו ענתה בו שהוא יודע חלי. ראה מה שאמרת בבאור שתום העין (במדבר כ"ד ג').

ובמסתר פנים ממנו וכמי שרואהו מסתיר פניו ממנו. וכעין הדבור הזה כבר הראית לדעת בבאור למתעב גוי (למעלה מ"ט ז').

(ד) ננוע. לא נראה לי שזה נקוד כרין, ואומר אני שדינו ננוע, לפי שאף הוא נסמך אל אלהים כמובנה, וסמיכות שניהם מותרת לפי שהמתואר בהם אחד, והלשון ככתוב נושקי רומי קשת (תהלים ע"ח ט'). ומפני ששניהם סמוכים לא נאמר ומובה, בואיו החבור, לפי שאין לאמר כן בכמו אלה, כמו שאמרת בבאור בארות בארות חמר (בראשית י"ד י').

ומענה על ידי אלהים, והלשון ככתוב משקה מלך מצרים והאוסה (בראשית מ' א').

(ז) והוא נענה מאמר משרת לנגש. ולא יפתח פיו משרת למשרת. והדבור הזה נשנה בסוף הפסוק במעות סופר. וכל הדברים האלה שבנגדם במשל מוסר שלומנו עליו ובחבורתו נרפא לנו (למעלה פסוק ה'). כי השה יוכל לטבח למען ישבעו בני אדם מבושרו, ונות רחל למלבושים. והראשון במשל מקביל אל האחרון בנמשל, והאחרון אל הראשון, כי הרעבון חלי והמאכל רפואתו, והמלבוש המחמם את לובשו למען שלומו (Gesundheit) הוא.

(ח) ואת דורו נושא המאמר, ומה שאחריו הנשוא. וישוחח מלשון שיהי וכעסי (ש"א ט' ט"ז). מפיטע עמי וגו' מאמר משרת לפניו, ומיים של מפשע משמש אף עם נגע, וזה פירוש הדברים: ואנשי דורו מי מהם תאבל עליו נפשו שנגזר עבד ה' מארין החיים ולא בפשעו, כי אם מפשע עמי ומנגע ראוי להם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und von seinen Zeitgenossen wem ging es an Herz, dass er gerissen ward aus dem Lande der Lebendigen ob der Schuld meines Volkes, ob der Strafe, die sie treffen sollte.

(ט) ואת עשיר. לא יפורש ככתבו. וכבר נאמר לפני שעשיר זה טעות סופר ועקרו עשירי נע, ונראה לי שכן כתב הנביא בתחלה. במתוין. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב במותו, לשון יחיד, ואין ספק שכן העקר.

(י) חפיץ דכאו החלי. כל היגיעים לפרש המקרא הזה ככתבו יגיעים לריק. ולי נראה שחפיץ שם דבר ולא פעל, ודינו חפיץ, והוא נסמך אל דכאו, ודכאו אף הוא תאר ולא שם הפעל, ודינו דכאו, והחלי זה טעות סופר ועקרו נקטליף.

אם תשים אשם נפשו. אף תשים זה אומר אני שלא כתוב כבתחלה, והעקר תשוב ופועלו נפשו, והלשון ככתוב תשיבו לו אשם (שיא ו' ג') ובלבר שהוא הבנין הכבד הנוסף ויוצא, וזה קל ועומד. ומעתה השביח טעם הכתוב הוה שבת רב, כי חפין ה' האמור בסוף הפסוק מקביל אל חפין רכאו שבראשו, וזה פירוש הדברים: וה' החליף חפין עבדו המוכה ומעונה על ידו; כי כאשר הוא אדם היה עבד ה' חפין בשלום וה' הביא עליו צרות, וה' עשה את הדבר הזה לטובת עבדו שאם יתן את נפשו להיות אשם לה' לכפר על כל עמו או יראה זרע יאריך ימים וחפין ה' כידו יצלה. כן נראה לי פירוש המקרא הזה. ויתורגם ראשו ללועזים *setzte die Sache seines Duldners hintan*.

(יא) **מעמל נפשו.** מ"ם זה משמש עם ישבע. צדיק עבדי צדיק שהוא עברי.

(יב) **אחלק לו ברבים.** מחלוקת בין החכמים. יש אומרים שהרבים המה אשר עמם יהיו חלק הצדיק, ויש אומרים שהמה אשר מהם יהיה חלקו. ונראים לי דברי האחרונים מן הראשונים, לפי שאם כדברי הראשונים היה הכתוב אומר אחלק לו עם הרבים, כמו שנאמר חלק ונחלה עם אחיו (דברים י' ט'), ואם בא להשתמש בכ"ת היה אומר בתוך הרבים, כמו שנאמר וחלק לא יהיה לך בתוכם (במדבר י"ח כ'). והלשון ככתוב חלק בדוד (ש"ב כ' א').

ואת עצומים יחלק שלל. על פי מה שאמרתי בראש הפסוק אף זה פירושו ואת עצומים יקח ויהיו חלקו מן השלל.

נד

(א) **בני שממה.** ראה מה שאמרתי בביאור ושוממה (ש"ב י"ג כ'). משם תראה שבלשון המקרא שוממה שכנגדה בעולת בעל, ויש במשמעה אשה שלא היתה לאיש מימיה או היתה לאיש והוא עזבה. ואף כאן מקביל שוממה אל בעולה, ונקראת ירושלים שוממה כנגד הימים שהסתיר ה' אלהיה פניו ממנה, והיא נקראת בעולה כנגד הימים הקודמים לכן.

(ב) **מקום אהלך** הקרקע שבה נטוע אהלך. ויריעות משכנותיך יטו. כשתורחב קרקע האהל ומדות יריעותיו נשארות כמות שהיו בתחלה צריך למעט בשפוע היריעות שתהיינה כשוכבות ולא כעומדות, והדבר הזה הוא הטייתן.

(ג) **וערים נשמות יושיבו.** בלשון המקרא תאמר לעיר יושבת כשיש בה יושב והיא לא חרבה, ככתוב וישבה העיר הזאת לעולם (ירמיה י"ז כ"ה). ובגלל הדבר הזה הבונה ערים נשמות לשבת בהן כבראשונה מושיבן.

(ד) **אלמנותיך ימי אלמנותך,** ונאמר בכתוב כמו שנאמר בשלותיך (ירמיה כ"ב כ"א) שפירושו בימי שלותך. וזה הכלל: שם דבר שהוא יחיד ואין שני לו, כשירבה יהיה רבוי לחלקיו, כמו שנאמר יאורים (שמות ח' א') ללשונות היאור שהוא נילוס, וכהונות (שיא ב' ל"ו) לעבודות כהונה שהיא אחת בישראל. ובכן אלמנות ושלוה שהן שמות מופשטים, והמופשט יחיד בעולמו, כשתרבינה תרבינה לחלקיהן והם ימים. וכן תאמר מן צדקה צדקות ומשמעו מעשי הצדקה, וכמו כן כלם לפי ענינם.

(ה) **וגאלך קדוש ישראל**. גואלך זה שמקביל אל בועליך ריה לו כפלוגי אלמוני הגואל (רות ד' א'), ומפני שה' גואלה הוא בועליה כמשפט הגאולה.

(ו) **כי כאשר עזובה ועצובת רוח וגו'**. טעו בפירושו המקרא הזה גדולי חכמי הגוים והלכו ארחות עקלקלות. ושני הפעלים קראך ואמר הם הטעום. ואתה הלא תרע שנאמר אמור להכמה אחותי את ומודע לבניה תקרא (משלי ז' ד') ופירושו הדברים הנה רואה את החכמה כאחותך ואת הבניה כאלו היא מודע לך. וכן קריאה ואמירה שבמקרא הזה, ובלבד שהן משמשות כאן בכיף תחת למיד, ונתחלף כאן למיד בכיף כמו שכתוב אחד ואמר והכרמל ליער יחשב (למעלה כ"ט י"ז) וכתוב אחד ואמר מודע נחשבנו כבהמה (איוב י"ח ג').

ועל דבר גזרת ראש הדברים, דע שאין ועצובת רוח נוסף על שלפניו כי אם משרת הוא לו, כלומר כאשר עזובה והיא נעצבת על אשר כבה לה. ואמר הכתוב כן מפני שהעזובה כשהיא לא כשרה תשכח את בעלה ותקח זרים, ורק כשהיא כשרה תהיה עצובת רוח ומגענעת על בעלה בפרישותה. והעזובה שהיא עצובת רוח לא יעזבנה בעלה לעולם, כי יראה עצבון רוחה וידע שלבה אליו וירחם עליה וישיבה. וכן אשת נעורים, והיא אשה שלקחה בעלה בנעוריו, גם היא לא במהרה ימאס בה בעלה לנצח, וכשתפול קטטה בינה ובינו וימאס בה בעלה לא יעזבנה כי אם לשעה קלה, כי ישובה תחתיו ימים רבים ונפשו קשורה בנפשה. וזה שאמר הנביא: ה' רואה אותך כאשר עזובה שנעצבת על פרישותה, וכאשת נעורים שמאס בה בעלה לשעה קלה שסופו להחזירה. ומשמע הדברים ללועזים denn als Eheweib, das verlassen und deswegen seelenbetrübt ist, sieht dich JHVH an und als Jugendweib, das abgewiesen, betrachtet dich dein Gott.

(ז) **וברחמים גדולים אקבצך**. המפרשים אקבצך זה כפשוטו טועים. כי הוא מקביל כאן אל עזבתך, ועל כן שכנגדו הוא. ודע שכתחלה המקבין דבר מחזיק ידו בו, והוא משמע **قبض** בלשון ערבי. והפעל משמש כאן כתחלתו, ובגלל הדבר הזה מקביל אקבצך אל עזבתך. וכן נאמר במשנה או בנוס או פסור (כתובות י"ג ה').

(ט) **כי מי נח**. כי זה נח כיף השמוש נחו. וכבר הראיתוך כאלה רבות עד כה.

(י) **בצדקה תבונני**. צדקה זו משמשת כתחלתה והיא לשון חזק. רחקי מעשקי. רחקי הבנין הכבד הדגוש, וחסר הפעול כמו שחסר הפעול של ויגלח (בראשית מ"א י"ד), מפני שהדבר למד מענינו שהוא הפועל עצמו. ורחקי זה ככתוב וטהר אותו הכהן (ויקרא י"ג ל"ד) שפירושו הכהן יאמר לו טהור אתה. ועל פי הדברים האלה זה פירושו המקרא: תבונני התבוננות חזקה, אמרי לנפשך רחוקה מעשקי. ויתורגם ללועזים du wirst auf fester Grundlage aufgerichtet werden; wisse dich fern von (das heisst, sicher vor) Gewaltthat u. s. w.

(י"א) **הן גור יגור וגו'**. הדברים האלה קשה מאוד לפרשם. ונראה לי שגור זה קרוב לגרה, והן זה לשאלה שהיא תמיתה, וכיוצא בו הן היתה כזאת (ירמיה ב' י'); ופירושו הדברים היתגרה עם בעם מלחמה חזין מדעתי.

מי גר אתך וגו'. אף גר זה כגור שלפניו, ופירושו הכתוב המתגרה כך מלחמה סופו שילוח אלך.

(י"ב) **הן אנכי בראתי וגו'**. אין בכל המפרשים יודע פירושו המקרא הזה, וחכמי הגוים טועים בו טעות גדולה, ומראים לדעת שחכמים הם להגיד ימי פסר

מכתבי הקדש מתי נאמר ונכתב, אף על פי שאין אות, ולא לדעת קרוא מקרא לאמתו, אף על פי שיש אותיות מחכימות. איבלד משיב כנוי של מעשהו לחרש, ומתרגם למעשהו als sein Werk, ולא ידע שלא יאמר כן לדבר הזה בלשון המקרא, כמו שהוכחתי בביאור לפסלו (למעלה מ"ד י"ז). ואין בכל החכמים מי שעמד על טעם, גופח באש פחם, ועל כרחק תאמר שיש לדברים טעם ולא חנם אמר הנביא את המאמר הזה.

ועתה דע שבלשון המקרא עשיה שכנגדה השחתה, כמו שנאמר ונפלאות ישחית והצליח ועשה (דניאל ח' כ"ד). וכן "כלי מעשה" משמעו כלי שתשמישו שלום לעולם, והוא מוציא כל כלי מלחמה שהם כלי משחית. ובגלל הדבר הזה נאמר בכלים שהקריבו שרי האלסים ושרי המאות קרבן לה' לכפר על נפשותיהם כל כלי מעשה (במדבר ל"א נ"א), ונאמר שם כן משום חרבך הנפת עליה ותחללה (שמות כ"ב), להגיד לנו שלא הוקרב כלי משחית קרבן לה' לכפרת חטא, שכן הוא מונה את הכלים המוקרבים בפרוטרוט והם אצורה וצמיד טבעת עגיל וכזומו (במדבר ל"א נ'), ואין בכל אלה כלי מלחמה¹). ומן הלשון הזה כלי למעשהו שנאמר כאן, ובלבד שלמעשהו זה עקרו למעשה, כי בטעות סופר נשנית וא"ו שבסופו מראש התיבה שלאחריה. וכלי למעשה כמו כלי מעשה, והנביא משתמש בלמ"ד תחת סמיכות השם כדי להשוות לשון כלי למעשה ללשון משחית לחבל המקביל אליו בסוף הפסוק. ותכלית, גופח באש פחם להזכיר מעין יגיעת החרש היגע להוציא כלי מעשה, ולהגיד לנו שביגיעתו בלבד יוציא כלי מעשה, מה שאין כן במשחית לחבל, וכמו שהוא מסיים ואומר ואנכי בראתי משחית לחבל, כמי שאומר ולא יעשהו החרש ביגיעתו, ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אנכי בראתי חרש, וכל זמן שהחרש עוסק במלאכת כלי שתשמישו שלום ותועלת לעולם אני מעמידו על דרך ארץ, והוא יגע וגופח באש פחם ומוציא הכלי; אבל כשהוא בא להוציא חרב שהיא משחית לחבל, לא די לו בדרך ארץ, כי אנכי הוא אשר בראתי משחית לחבל, כלומר אני העושה החרב לכלי מות, ומבלעדי יסח החרש באש פחם עד שתכלה נשמתו ולא יוציא חרב שהיא משחית לחבל, כי אתן כעפר חרבו. ומשמע המקרא הזה ללועזים wohl habe ich den Schmied geschaffen, der in's Kohlenfeuer blasen und ein harmlos Ding hervorbringen mag; doch ich allein mache die Waffe zum Mordwerkzeug.

נה

(א) לכו למים. אין למים תאר המקום, כי למייד שבראשו בלמ"ד של שלח אלי לנשי (מ"א כ' ז'), והוא מלמד על תכלית הליכה. ודוגמת הלשון הזה תמצא מפורש בביאור והלכו גוים לאורך (למטה ס' ג'). ויתורגם ללועזים Wasser.

ואשר אין לו כסף ואסילו מי שאין לו כסף. והדברים מחוברים אל שלפניהם. וחכמי הגוים משבשים כסף ומגיהים לחם ללא צורך.

¹ קוטש מתרגם כל כלי מעשה allerlei Kunstwerke, ואם כתרגמו היה הכתוב אומר כל-כלי, וכשלא הוקף כל גדרש הוא לפניו אל הזהב, ופירוש הדברים הזהב היה כלו כלי מעשה. ויתורגם ללועזים lauter harmloses Zeug.

שברו ואכלו. ראה מה שאמרתי בביאור שבר (בראשית מיב א'). ועל פי הדברים ההם אמר הנביא הזה שברו, כי השעה שעת הדחק, לפי שאין להם כמה ישברו רעבונם וצמאם. ומן הטעם הזה יפול לשון שבר במי שלוקח בלא כסף ובלא מחיר. והלחם והמים האלה צרכי הגוי בלו כאשר הוא גוי, והמה גאולה וחרות, והם נתונים בלא כסף ובלא מחיר לפי שאין לגוי זכות שבשבילה יגאל.

(ב) **בלא לחם.** הדבור הזה בכל אחיו שפירשתיים בביאור לא בניו (דברים ל"ב ה'), ומשמעו לחם שלא כשמו כן הוא, או לחם שלא ראוי לו שמו. וכמו כן לא לשבעה שנאמר אחריו, ואין במשמעו דבר שאין בו די שבעה, כי זה פירושו דבר שלא נתן לשבעה, כלומר דבר שלא מאכל הוא ואוכלו לא ישבע, ואפילו ימלא כרשו ממנו.

ונראה שהדברים האלה אמורים כנגד עבודת אלילים. ועל פי מה שאמרתי בפסוק הקודם זה פירושו: למה תשקלו כסף ותתנו יגיעכם לעשות לכם פסילים שאין בהם ממש ולא תהיה לכם על ידיהם גאולה וחרות בימי קדם.

(ג) **חסדי דוד חסדי ה' אשר עשה עם דוד.** וחסדי דוד אף הוא הפעול של ואכרתה. ואף על פי שבשהמאמר בפני עצמו לא יאמר בלשון המקרא כרת פלוני חסד, אמר כאן בלשון הזה אחד שנאמר ואכרתה לכם ברית. וכדבר הזה הלא הראיתך לדעת בביאור ולא גרה (דברים י"ד ח'). ואם בתורה כן, בדברי נבואה על אחת כמה וכמה.

ועל דבר הענין, אל ישיאך זכר דוד במקום הזה לאמר שהנביא הזה מבטיח לעמו מלך לבית דוד שיחדש לו ה' חסדי דוד אביו. יחזקאל שלא ראה באספקלריא המאירה, אף על פי שראה מרכבות כבוד אלהיו, הוא מתנבא ואומר והבאתי אותם אל אדמתם וגו' ומלך אחר יהיה לבלם וגו' ועברי דוד מלך עליהם (יחזקאל ל"ז, כ"א—כ"ד). לא כן נביאי הגולה שכתובים דבריהם על הספר הזה. כי אם תחזור על כל חזיונותם מפרשה מ' ועד סוף הספר לא תמצא בהם זכר למלך שימלוך בציון בשוב בניה מארץ שבים, כי המה היו אומרים שמעתה ימלוך ה' לברו בישראל, ככתוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך (למעלה נ"ב ז'). והנביאים האלה נמנעו מלבשר לציון מלך בשר ודם, לפי שהעברים בימי מלכותם היתה להם מלכות שמים כמלכות הארץ, ותלו כבוד אלהי הארץ בארץ כמו שכבוד המלך תלוי בארצו, ומתוך דעה זו באו תורת ישראל ומשפט אלהיו לידי סכנה בלכתו בגולה. לפי שאם מלכות שמים כמלכות הארץ, בהלכד הארץ וילכו יושביה בגולה איה מלכה ואיה אלהיה? ובגלל הדבר הזה נמנעו נביאי הגולה האלה מלבשר לציון מלך בשר ודם, להוציא מלב העם, שלא יאמרו עוד שבמלכותם תלויה עבודת אלהיהם. וראה מה שאמרתי בביאור פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ (למעלה מ"ה כ"ב) בסוף דברי.

ועל פי הדברים האלה לא נזכרו חסדי דוד כאן כי אם למשל, להגיד לנו שתהא הברית שאמר ה' לברות עם ישראל לאורך ימים, כברית הברותה לרוד ולביתו שלא נכרת לו איש יושב על כסא יהודה כל ימי המלכות.

(ד) **עד לאומים נתתיו.** עד זה קשה לפרשו, כי הדבר ברור שלא יורש כפשוטו ומשמעו עד מעיד בדבר. ומחכמי הגוים יש אומרים שעד זה מלשון עדות שהן לוחות הברית ומשמע עד לאומים שם ללאומים חוק ומשפט, ושכחו האומרים כן

שעדות היא תורת ה', ולכן אין ער זה כשריח לו כמוה כי אם ה', ולא כן הוא. ואחרים משבשים לאומים ומגיהים לעמים, ולא הועילו בתקנתם, כי עדיין קשה עד.

ואמר אני שעד זה טעות סופר, ועקרו על, ופירושו הכתוב על לאומים הפקרתיו. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הבלבל והשמיט למי"ד של על מפני אחרת שבראש התיבה האחרת, ולאחר זמן כשבאו למלאות החסרון נדמה להם שהתיבה תחלטה עד, ובכן השלימוה שלא כעקרה. וכבר הראיתוך כמו אלה רבות. (ט) כי גבהו וגו'. "כ"י זה שמקביל אליו "כ"ן כרעהו שפירשתיו למעלה נ"ד מ"י.

(י) ושמה לא ישוב וגו'. מן הדברים האלה שומעים אנחנו שהיה הנביא יודע שהגשם והשלג הוורדים על הארץ נהפכים לקיטור שישוב מעליה השמימה.

(יא) לא ישוב אלי וגו'. מכאן אנו למדים שמוצא פי ה' מלאכו, והוא ישוב אליו אחר שעשה הפצו להשיב שולחו דבר.

(יב) כי בשמחה תצאו כדבר אשר יצא מפי ה' אלהיכם. זה נראה לי החבור בין הדברים האלה ובין הנאמר קודם לכן.

נו

(ג) שמר שבת מחללו וגו'. האומר שמדבר הנביא כדבר העומר בראש חברת שומרי שבת הסידותו מרובה מהכמתו. כי הלא ידעת שתורה לעצמה ונבואה לעצמה, ואף יש נבואה זו מה שלא כתורה, כמו שאראך לדעת; ואפילו תאמר שהנביא הזה מדבר בשבחה של תורה. מה נשתנה שבת מכל המצות שכתורה שתפס בה הנביא?

ודע שבימי גלות בבל, והם ימי הנביא הזה, היו ראשי הכהנים מרבים תורה בישראל, וכאשר תרבה תורה כן ימעט מעשה משפט וצדקה, כי החלו העם לעשות כמו שבעונותינו הרבים יש בנו עושים היום הזה לשמור המצוות שבין אדם למקום ולא המצוות שבין אדם לחברו. והנביא הזה המתחיל נבואה זו ואומר שמרו משפט ועשו צדקה מוכיח העושים כן באמרו שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע, שדבריו אלה שני מאמרים, ואין האחרון נוסף על הראשון כי אם משרת לו, וזה פירושו הכתוב אשרי שומרי שבת מחללו כשהוא שומר גם ידו מעשות כל רע. ועל פי הדברים האלה לא מאשר הנביא שומר שבת, כי שומר ידו מעשות כל רע אותו הוא מאשר. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *der den Sabbath hütet, dass er ihn nicht entweihe, aber zugleich auch seine Hand wahrt, nichts Böses zu thun*.

(ד) הנלוה אל ה'. אמר גניוס בשרשיו בפירושו לזה שעקרו בערבי לשון קשירה, ולא אמת דבריו. כי לזה עקרו לשון כריכה ויפול בנטע הרך הנכרך על העין החזק ממנו להשען עליו. ומשם נשאל הפעל לחזוק שמתחזק האדם בחברו הנותן לו מחסורו, לא במתנה כי אם על מנת להחזיר. ויש עוד חזוק כחזוק הזה ולו יאמר שאלה, ולא מלוה, במקרא ובמשנה. וההפרש שבין מלוה לשאלה שמענו מדברי אחד הראשונים האומר מלוה להוצאה נתנה (קרושין מ"ז ע"א), כלומר לא תאמר מלוה כי אם בדבר הנותן לשעה ונותנו מרשה את מקבלו לאכלו או להוציאו, וכל הפצו שיחזיר לו דבר שנמתו. ומכלל דבריו שמענו ששאלה תוורת בעינה (שם)

מ"ז ע"ב), והדבר השאלו אין שואלו יכול להוציאו וליתן אחר תחתיו¹). ומפני שמלוח להוצאה נתנה, והיא מושלכת על קרן הצבי, לפי שאפשר שיוציאה הלוח ולא יוכל להחזירה, בדין הוא שיהא הלוח מחויב טובה למלוח ושימרו לארון לו, והיה משפט המלוח את הלוח בקרב העברים כמשפט *patrouis* את *clieus* בקרב הרומים. וכן נאמר בפירושו עבר לוח לאיש מלוח (משלי כ"ב ז'). ומשם נשאל פעל לוח ויפול לשונו בכל המסתפה אל חברו ונעזר על ידו ותחת הטובה שייטיב לו מיטיבו מוכן הוא ומזומן לשרתו ולשמוע בקולו לכל אשר יצוהו. והוא שנאמר והליות נזים רבים ואתה לא תלוח (דברים כ"ח י"ב).

ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב וכן הנגר אשר יעזו במעוה ה' ויקבל עליו לעבדו חלף עזרתו. ויתורגם ללועזים *der sich in JHVHes Schutz begibt*. (ד) **לסריסים** ונו'. תפס בסריסים לפי שמן התורה אסורים הם לבא בקהל, כמו שנאמר לא יבא פצוע דכא וכרות שפכה בקהל ה' (דברים כ"ג ב'). ואפילו נאמר שעדיין לא הושם החוק ההוא בימי גלות בבל, הדבר ברור שהיו סריסים נבזים בעיני העם גם בימים ההם, לפי שאם לא כן לא היו נאסרים לבא בקהל ישראל לאחר זמן; והנביא כמו שמקרב הגוים אל ישראל כן מתיר לסריסים הנבזים לבא בקהל; ולא זאת בלבד, כי מבטיח הוא להם בבית ה' ובחומותיו יד ושם על מנת שלא יעסקו בשמירת שבת לבדה כי אם יבחרו באשר חפץ ה' ויחיוקו בכריתו.

ונורת הדברים האלה כאחותה שפירשתי למעלה ססוק ב', כי המאמר ובחרו ונו' משרת לפניו. ולמ"ד של לסריסים לא משמשת עם פעל אמר שלפניה, והיא למ"ד המחוקת שדברתי בה פעמים הרבה לפני מזה ואמרתי שהיא כאין לתרגום. ועד בדבר וא"ו של ונתתי שהיא כפ"א בלשון ערבי, לפי שאלו היתה למ"ד זו משמשת עם אמר אין מקום לוא"ו זו שם.

(ו) **לשרתו לעבדו**. ומפני שאין בני הנגר חייבים לעבוד את ה' כישראל שהוא מושבע ועומד מימי אבותיו הראשונים נאמר כנגדם לשרתו, ולא נאמר לעבדו. כי אף על פי שברבות הימים נכנסו שרות ועבודה זה תחת זה, בתחלה זה הדבר שביניהם שהמשרת עושה מעשהו לרצונו והעובד בעל כרחו.

להיות לו לעבדים תוספת שאין עקרה בכתוב, והיא היתה כתובה בתחלה בנליון לפרש לשרתו, ולבסוף נכנסה בטעות סופר אל גוף הספר. ותכלית התוספת להשמיענו שאין שרות שנאמר כאן כשרות הלויים משרתי ה' (ירמיה ל"ג ב'). ואף על פי שיסה פירש המוסף, לשרתו זה, אם כוון להגיד לנו שאי אפשר שבני נגר יהיו משרתי ה' כבני לוי העומדים לפניו לשרת בקדש, טעה ושכת מקרא מלא האומר בגוים וגם מהם אקח לכהנים ללויים (למטה ס"ו כ"א).

(ז) **כי ביתי ונו'**, סרם המקרא וכן תפרשהו כי בתי יקרא בית תפלה לכל העמים. (ח) **לנקבציו מפרש**, עליו, ודונמת למ"ד זו שכראש המפרש כנוי תמצא בביאור לשתי עונות (הושע י" י'). ופירוש הדברים עוד אקבץ גרים מבתי הנגר שילוו על נדחי ישראל הנקבצים.

¹ במקרא נאמר אם כסף תלוח (שמות כ"ב כ"ד). לוינו כסף (נחמיה ה' ד'); ונאמר כנגד שמואל השאלתיהו לה' (ש"א א' כ"ח) וכנגד כלי כסף וכלי זהב ושאלה אשה משכנתה (שמות ג' כ"א) וכנגד הברזל כי שאלו הוא (מ"ב ו' ה'). ובספרי התלמוד לוח בכסף ובחטים ובזמן (לוח אדם תעניתה שבת י"א ע"א). ושאל בעבד ובבחמה ובכל דבר שחזר לבעליו בעינו.

(ט) **כל חיתו שדי וגוי**. לא מחוברים הדברים האלה אל שלפניהם, כי זו תחלת נבואה אחרת, והיא אמורה קודם לגלות בבל. וראיתי לאמר כן מספני שהחזיון הזה תוכחה לרועי ישראל אשר לא ירעו את צאנם כראוי וכהגן, ובבבל היו כל העם עבדים ואין רועים. ואף על פי שיהוקאל ראה חזיון לרועי ישראל והוא בבבל (יהוקאל פרשה ל"ד), לא ראי זה כראי זה, כי יהוקאל היה בבבל מימי גלות יהויכין (שם א' ב') והחזיון על רועי ישראל ראה בגלות כל העם ובאו הם ורועיהם בכלה, ודבריו תוכחה לרועים ונחמה לצאן, וזו בלה תוכחה, וכל שכלו תוכחה לא נאמר בבבל. וראה מה שאמרתי בכיאוור אדם אתם (יהוקאל ל"ד ל"א).

והמקרא הזה פשוט חבורו מאוד, ונפלאות היא בעיני שטעה בעל הטעמים בפירושו, כי הוא עושה „כל חיתו ביער“ הפעול של לאכול, ולא כן הדבר, כי זה פירוש הדברים: כל חיתו שדי אתיו לאכול, ואף אתן כל חיתו ביער אתיו. ושתי הכתות קרואות לאכול, והמאכל הדבר למד מענינו שהוא ישראל. ולא מכוון הנביא לקרוא את החיות שתבואנה לאכול את ישראל, כי הדברים משל, והקדימם הנביא לנבואה זו שבה מוכיח את רועי ישראל, כמי שאומר הלא ישראל כצאן בלא רועה והם נתונים לחית השדה לאכלה.

(י) **לא ידעו**. אין דעת זו כמשמעה, לפי שאם כן, אך יאמר הנביא כדברים האלה, והלא אף העורר לב לו לדעת, כי אין דעת הלב תלויה בראות העינים? ודעת זו אשר מרביתה משמשת עם ראייה יחדו וקודמת לה, ככתוב דעו נא וראו (מ"א כ' ז'), ויש שמשמשת בפני עצמה ומקבילה אליה ראייה, כמו שנאמר ענינו נפשנו ולא תדע, והוא מקביל אל צמנו ולא ראיית (למטה נ"ח ג'); והיא תחלת ראייה או הדעת המביאה לידי ראייה שלמה וברורה, והעורר אין לו דעת זו. ויתורגם ללועזים sie passen nicht auf.

כלבים אלמים וגוי. הנה דמה הנביא את רועי ישראל לעורים שלא ידעו הדעת המביאה לידי ראייה שלמה וברורה, כמו שפירשתי; ועתה הוא מדמם לכלבים אלמים, להניד לנו שאפילו ירגישו הרועים בסכנת צאנם מפני החיות הרעות הבאות עליהן הרי הם ככלבים אלמים שלא יוכלו לנבוח ולהבריח את החיות ולהזהיר את צאנם מן הסכנה.

(יא) **והמה רעים לא ידעו הבין**. לא עמדו החכמים על טעם המקרא הזה. מחכמי הגוים יש מחלקים כאן בין הכלבים שכראש הפסוק הזה ובין והמה, ואומרים שהכלבים האלה המתוארים בעוות נפש כלבי עולם, כלומר עדת הכלבים שבעולם, ותיבת והמה שבה אל רועי ישראל שמדמה אותם הנביא לכלבים, ולא נראים לי דבריהם, לפי שאם כן אין סדר לדברי הכתוב הזה ואין כל חבור בין שני המאמרים האלה. ואחרים אומרים שהכלבים המה רועי ישראל ומעקמים את המקרא בפירושו. והדבר ברור שהכלבים האלה כלבי עולם, ותיבת והמה שבה אל כלבים, אבל אין. והמה רועים מאמר שלם שמפורש הנשוא אשר לו בלא ידעו הבין, לפי שאלו בא הנביא הזה לאמר שהכלבים רועים שלא ידעו הבין, אין צרך לו בתיבת והמה כלל, והיה אומר והכלבים עוי נפש ורועים לא ידעו הבין, ואפילו או לא היה מדבר כהגן על פי חקי ההגיון, לפי שאין כלבי עולם רועים, או אין כל כלבי עולם רועים. ותיבת המה פועלו של לא ידעו, ורועים משרת מלמד על הפועל, ופירוש הדברים והכלבים עוי הנפש כשהם רועים לא ידעו הבין. ועל דבר הבין זה, הלא

אמרתי לך במקום אחר שעקרה של בינה הבדלה והעידודות לי עד נאמן „ביני וביניך“. והיא בינה שבכאן. כי הנה נאמר לפני מזה בכלבים שהם עזי נפש לא ידעו שבעה, ועתה הוא מסיים ואומר שהכלבים ההם אף כשהם רועים בצאן לא ידעו להבדיל בין שעה לישעה לאמר שיש לרועים שעת שבע כדרך כל הארץ ויש שעה שלא ידאג הרועה הנאמן לשבע נפשו, והיא שעת סבנה כשיסתכנו הצאן מחיות השדה, כי לעת כזאת ישמור את צאנו ולא יזוז מהן למלאות נפשו הריקה, וכמו שהנביא מסיים ואומר כלם לדרכם פנו איש לבצעו, כי כאן בצע אין שבעה, והשעה שעת סבנה. ועל פי הדברים האלה זה תרגום המקרא ללועזים die Hunde sind frecher Grier, wissen nicht, wann sie genug haben, und wissen auch als Hirten keinen Unterschied zu machen.

מקצהו. ראה מה שאמרתי בביאור מקצה (בראשית י"ט ד'). ולמען האמת אודה ולא אבוש שכל הדברים ההם בטלים ומבוטלים, כי לא ידעתי או פירוש הדבור הזה. ועתה נודע לי פירושו אל נכון, והקורא המבין יקראהו ויאמר נכרים דברי אמת. ודע שמקצה כמו כאיש אחד, אלא שתאמר כאיש אחד לרבים העושים כלם יחדו, ותאמר מקצה לרבים העושים בין יחדו ובין זה אחר זה, ובלבד שכלם עושים, אין איש שלא יעשה. ומקצה ומקצהו שניהם אחד, אין ביניהם דבר. וכן יאמר הערבי *עין אַחַר ואף עין אַחַר*, והלשון אחד והענין האחד, כי *אַחַר* בערבי כמו קצה בעברית, ומן משמש בעברית לשון *עין* ולשון *עין* בערבית. (יב) כזה כיום הוה. כי אלו שב אל הענין, כמו שמפרשים החכמים, היה הכתוב אומר כזאת, בדרבו בכל כמו אלה. גדול. יום גדול.

נז

(ב) **יבוא שלום** יבוא הצדיק המת אל מקום שלום, והוא הקבר או שאול אשר שם יחד אסירים שאננו (איוב ג' י"ז). ולא שהצדיק הנאסף יודע בשלומו, כי ימים רבים אחר ימי הנביא הוה היו אומרים שהמתים אינם יודעים מאומה (קהלת ט' ה'); ובלבד שהנביא אומר כן ודבריו משל, כמו שנאמר במקום אחר במת מתקן לו רגבי נחל (איוב כ"א ל"ג).

הלך נכחו. אין קץ ליגיעה שיגיעים החכמים לפרש הדבור הזה, כי לא יאמר בלשון המקרא ככתוב. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים נכחות. ואני לא כן אחשוב. לפי שאין בלשון הזה בכל כתבי הקדש, ואומר אני שנכחו זה עקר נכח, כי בטעות סופר נשנית וא"ו שבסופו מראש התיבה האחרת, והולך נכוח הלא תמצא דוגמתו בכתוב דברי ייטיבו עם הישר הולך (מיכה ב' ז'), כי ישר ונכוח אחד משמעם.

(ג) **זרע מנאף ותזנה.** יש משבש ומניה מנאפת וזנה. ולי נראה לקיים המקרא ככתבו. ופירוש זרע מנאף ותזנה זרע של מי שהיה הוא מנאף והיא זונה.

(ד) **על מי תתענגו וגו'.** חכמי ישראל לא יודעים פירוש המקרא הזה כל עקר, וחכמי הגוים לא יודעים אותו כי אם לחצאין. כי תענוג שנאמר כאן הוא תענוג של שחוק שמתענג האדם על רעהו שהיה למשחק לו. הוא הדבר שידעוהו חכמי הגוים, והם טועים במשחק, כסבורים שהוא מעשה שהיה ואומרים שהנביא הוא שהיה

למשחק לשומעי דבריו ועליו היו מתעננים. ואמרתי שטועים חכמי הגוים בזאת, מפני שבכל נבואה זו לא מזכיר הנביא את עצמו לאמר אנכי או אני, ואיך יזכיר כאן דבר שנוגע לנפשו? והשנית שהתוכחות שמדבר הנביא אחרי כן בנבואה זו קשות ונוראות מאד, וכמו אלה לא ידבר הנביא על עמו בשביל שהיו פוגעים בכבודו ומלעיגים עליו. ועל כרחנו נאמר שדבר הנביא התוכחות הקשות האלה למען ה' אלהיו ולא למענו.

ואומר אני שהמשחק הזה משחק לרע מן הרע ממנו, והוא התענוג שיתענג האדם הרע על בשלון הרע ממנו. וכן אמר נביא אחר לירושלים כנגד סדום ולא היתה סדום אחותך לשמועה כפיך ביום גאונך בטרם תגלה רעתך (יחזקאל ט"ז נ"ז ונ"ח). הרי שירושלים הרעה בטרם תגלה רעתה היתה סדום שכבר נגלתה רעתה למשל ולשנינה בפיך. ואין משחק זה מעשה שהיה, והמדבר מדבר בו כדבר שלא יהיה, כי זה הדבר שאמר הנביא לעמו: היש מי שכשלונו רב מכשלוונכם ועליו תתענגו, הלא אתם הרעים שאין כמכם לרוע.

ואף בפירוש תרחיבו פה תאריכו לשון טועים חכמי הגוים, כסבורים שתרחיבו פה משמעו עקמימות השפתים ותאריכו לשון היא הוצאת הלשון אל מחוץ לפה, ושניהם מעשי המלעיג על חבירו. ובאמת פה ולשון שבכאן שניהם מוצא הדברים שמדבר המדבר, והמרחיב פיו ומאריך לשון מדבר עתק ונבונה. ואמר בפה תרחיבו פה לפי שהפה בית קבול ויפול בו הלשון הזה, כמו שנאמר בנפש המתאוה שהיתה בעיני העברים כמה שיש לו בית קבול שכן נדמתה להם כריקה (למעלה כ"ט ח') ומלאה (משלי ו' ל'), הרחיבה שאלו נפשה (למעלה ה' י"ד). וכנגד הלשון שאין לו בית קבול אמר תאריכו לשון.

ועל פי הדברים האלה זה משמע המקרא ללועזים: *giebt es noch jemand, über den Ihr euch lustig machen, jemand, über den Ihr den Mund voll nehmen, lose Zunge haben könnt?*

ועד נאמן בפירושי זה סוף הפסוק האומר הלא אתם ילדי פשע וגו' לפי שאם כדברי המפרשים האומרים שהנביא הוא אשר היו שומעי דבריו מלעיגים עליו לא היה אומר "הלא אתם", כי כן היה אומר על מי תרחיבו פה תאריכו לשון ילדי פשע. ולדברי מפני שבא הנביא לאמר שהם הרעים שברעים ואין רעים מהם שיהיו בכשלונם ללעג להם, יפול בדבריו הלשון הזה, הוא ולא האחר.

ילדי פשע נולדים בפשע אמכם, כי זנתה אמכם תחת אישה וילדתכם לזנונים. **זרע שקר**. ממזרים חשוכים בשקר לבני מי שהיתה אמכם לו לאשה, כי לא אביכם הוא. וראה מה שאמרתי בבאיור זרע אמת (ירמיה ב' כ"א). ויתורגם ללועזים *Kinder der Untreue, unechter Same*.

(ה) **הנחמים באלים**. אמרו החכמים כלם שאלים זה רבוי של אלה, ולדבריהם חצי דבר מגיד לנו הנביא כאן, כי עדיין לא ידענו מה המעשה הזה אשר באלים. והשבעים מתרגמים אלים רבוי של אל, וכן מתרגם יונתן. ונראה לי תרגומם, ופירוש הדברים יחמו באלילים, כלומר תבער כאש בקרבם תאות האלילים. וקרא הכתוב לאלילים אלים כמו שנאמר מי כמוך באלים (שמות ט"ז י"א).

(ו) **הם הם גורלך**. לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו ככתחלה. לפי שבפל "הם" חוזק לעשות חלקי הנחל עקר הגורל, ולא מתישב עליו מה שנאמר

אחרי כן גם להם שפכת נסך, כי הוא מוסף חלקי הנחל לשפרכת נסך, וכל הנוסף טפל ולא עקר. ואף אין לאמר שחלקי הנחל אשר אין זכר להם אצל עבודת אלילים בכל המקרא חוץ מכאן היו לאבותינו עקר בעבודת אלילים. ובגלל הדברים האלה אומר אני שהם הראשון טעות סופר, והכתוב בעקרו גם הם גורלך. ובעין זה מתרגם יונתן. ועל הלשון הזה מתישב היטב מה שנאמר אחריו גם להם שפכת נסך.

(ו) גם שם עלית. סרס המקרא וכן הפרשהו גם עלית שם, כי מוסף גם עלית על שמת שנאמר לפניו, ולא מוסף שם (שפירושו במקום הר גבוה) על מקום אחר. וראיתי לאמר כן מפני שהר וגבעה עקר בעבודת אלילים, ואין הנוסף כי אם טפל, כמו שאמרתי לפני מזה.

(ח) ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרוןך. אמר רד"ק אני נתתי לך מצות מזוזה שתזכרי עבודתי ואת הנחת עבודתי בעבור עבודת אלהים אחרים ושמת להם זכרון אחר הדלת והמזוזה והנחת הזכרון שנתתי לך לזכרני תמיד. עד כאן לשון הרב, ועליו הראיה שהיתה מצות מזוזה נהוגה בישראל בימי הנבואה הזאת. ועוד שלא יתישב על הפירוש הזה סוף הפסוק הנותן טעם לשפניו, כי מה טעם הוא זה? ורש"י אמר לפי שהוא מדמה אותה לאשה מנאפת אשר נואפיה צופים וממתינים לפני פתח ביתה והיא בשכבה אצל בעלה לבה וזכרונה אל הדלת והמזוזה איך תפתח ותצא אליהם. וטובים דברי רש"י מדברי רד"ק, ועד האמת לא בא גם הוא. כי היודע תשמיעו של זכרון בלשון המקרא הוא ידע שזכרוןך משמעו הדבר המזכיר אותך, ולא הדבר שאת זוכרת, ואף לא זכרך. ומחכמי הגוים יש אומרים שזכרון האמור כאן התרפים או אלהי הבית (Penaten). ואני לא זכיתי לראות מנין לזכרון משמע כמשמע הזה. ולא זכרו האומרים כן שהזכרון הזה הושם אחרי הדלת, מחוץ לבית, ואלהי הבית בתוך הבית.

ובאמת זכרון זה דבר שיראהו הרואה וידע שיכו של בעל הזכרון ומלאכתו או עסקו ואומנותו. ובקרב הערביים הזונות היו שמות תקות חוט שני (rothe Fahne) אחרי דלתות בתיהן למען יראנה כל עובר וידע שהבית מושב זונה¹). ומתקות חוט השני של רחב הזונה (יהושע ב' י"ח) למדנו שאף הזונות העבריות היו עושות כן²). והוא הזכרון שנאמר כאן, כי הדבר למד מענינו שרק הרעה שבזונות שלא תדע בשת תשים זכרונה אחר דלתה, ולזונה כזאת מדמה הנביא הזה את עמו. ושמת שנאמר כאן לפעולה שאינה שלמה ונמורה, ודוגמתה תמצא מפריש בביאור למדת את הרכיך (ירמיה ב' ל"ג), ובביאור נבער כל אדם מדעת (שם י' י"ד). כי עדיין לא ירדה ננסת

¹ ראה Rob. Smith, Kinship und Marriage in early Arabia צד 141.

² ביהושע ב' י"ח נדחקתי לפרש תיבת "הזה" שבדבור תקות חוט השני הזה, ואמרתי שהמרגלים היו מושיטים לרחב את תקות החוט ובשביל כן אמרו "הזה". ועל פי מה שאמרתי כאן תבין "הזה" שנאמר שם על כריו. כי רחב הזונה היתה תקות חוט קשורה אחרי דלתה, והמרגלים היו רואים אותה במקומה ומראים באצבעותיהם, ולכן אמרו הזה. ועל פי הדברים האלה לא חרשו המרגלים בתקות חוט השני כי אם שנוי מקומה מאחר הדלת אל החלון שהורידתם רחב בו. ובכן משבית טעם המקרא ההוא שכתב רב. לפי שלפירוש המקובל תקות חוט השני הרוש גמור והוא בהתחרשו הלא יראוהו אנשי העיר ויאמרו מה זאת, ובפרט אחר שנודע בעיר שבאו מרגלים שמה. ולפירושי לא קשה דבר, לפי שלא היה שם כי אם שנוי מקום תקות החוט, ואילו לא ישימו לב כי סמוי הוא מן העין, או אפשר שזונות אחרות יש שישנו אף הן מקום הסימן.

ישראל כירידה הזאת שתשים זכרונה אחר הדלת, ובלבד שהנביא מדבר כמי שאומר הנה כל מעשיך מעשי אשה זונה אשר לא תדע בשת, והלא תוכלי לעשות גם המעשה הזה שעושות הנשים אשר זונגיהן אומנותן.

כי מאתי גלית ותעלי. מאתי משמש עם ותעלי, אף על פי שנכנס גלית בינתים. ועל דבר הענין, בטרם אהל לפרש המקרא הזה הנני מגיד מראש שיהיה פירושו דברים שאין הפה יכול לדבר, ואף כי כנגד ה'. ואולם הלא דבר הנביא הדברים האלה בשער עמו וכתבם על ספר לדור אחרון, ועל המבאר לבארם.

ועתה ראה פירושי רש"י. ואף על פי שלא ירד הרב לעמק פשוטו של המקרא הזה, הלא הרגיש שהנביא מדבר כאן בה' ועמו כמי ששוכבים במטה אחת. והנביא מדבר כן, מפני שהנביאים כלם מדברים בברית שבין ה' ובין ישראל עמו כברית שבין איש לאישתו, כמו שנאמר כנגד עם ה' ביום ההוא נאם ה' תקראי אישי (הושע ב' י"ח), ונאמר ביהודה וישראל כנגד ה' ותהיינה לי ותלדנה בנים ובנות (יחזקאל כ"ג ד'), ואין לדה בלא זיווג. וזיווג ה' עם עמו שכינתו שהוא משרה בתוכם.

ועל פי הדברים האלה זה פירושי מאתי גלית ותעלי גלית הכסות אשר בה היינו מתכסים אני ואת יחרו ועלית מאצלי.

הרחבת משכבך. אין משכב זה המטה כי אם תאות הזיווג, וכמו שנאמר בנפש המתאוה הרחיבה שאול נפשה (למעלה ה' י"ד) כן הלשון הזה, ומשמע הדברים אחר שעלית מאתי שמחת לקראת מאהביך, כי חנית להתעלם אתם באהבים ולרוות דודים כאות נפשך.

ותכרת לך מהם. חכמי הגוים מרבים כרוכים אחר תרגום יונתן ואומרים שכריתות ברית יש כאן, ולדבריהם קשה הלשון וקשה הענין. קשה הלשון, לפי שאם כן, היה אומר ותכרות להם, ולא לך. וקשה הענין, מפני שאם יש במשמע הדברים בריתות ברית מיוחדים הם, כי האשה הקמה מאצל בעלה מן המטה והולכת אחרי מאהביה עושה על פי ברית כרותה בינה וביניהם, והברית קודמת לישעה ההיא. ויש משבש ומניה ופְּקָרִי, ואין לדבריו טעם. ואיבלד אומר שכריתיה האמורה כאן לשון בחירה, ודבריו דברי חלומות.

ואומר אני שכריתיה זו כאחותה שפירשתיה בכיזור ונכרתו לעיני בני עמם (ויקרא כ' י"ז), ובלבד שהיא לשון סירוס ממש וזו על צד השאלה ומשמעה פרישות¹). ולשון סירוס זה אין לו רע בכתבי קדשנו, ואח לו בתורת הנוצרים שנאמר שם ויש סריסים המסרסים את עצמם למען מלכות שמים (מתי י"ט י"ב), ואף על פי שבקדושי הנוצרים הראשונים היה מי שטעה בדברי מושיעם אלה ועשה בעצמו מעשה כפשוטם וכמשמעם, הלא ברור הדבר שהדברים ההם משל. וכן בספר הזהר פרשת יתרו בפסוק זכור את יום השבת (שמות כ' ח') דרש הדורש לסריסים אשר ישמרו את שבתותי (למעלה נ"ז ה') ואמר מאן סריסים אלין אנן חבריא דמשתדלי באורייתא ומסרסי גרמיהו כל שתין יומין דשבתא ולעאן באורייתא, ובלייליא דשבתא מזרזי גרמיהו בזונגא דלהון. הרי שנשאל סירוס לפרישות. ואם כן, זה פירוש ותכרות לך מהם: ואת פרשת ממני שלא אודווג לך בשבילם. והנביא מדבר בישראל כאשה הזונה תחת

¹ ומפני שסירוס זה על צד השאלה הוא נאמר כאן כנגד ישראל הנרמזה לאשה. אף על פי שהעברים הראשונים וחכמי התלמוד אשר אחריהם לא היו יודעים שיש סירוס בנקבה.

בעלה וכשהוא בא להודווג אליה היא נשמטת ממנו ואומרת חולה אני, או כדומה לו מן הדברים, כדי שתהא צמאה לדודים בהתעלסה באהבים עם מאהביה.

אהבת משכבם. אף משכב זה לא מטה, והוא כרעהו ישפירשתי לפני מזה, ובלבד שהוא תאות הויווג וזה הויווג עצמו.

יד הזית. החכמים מרביתם אומרים שיד זו מקום, ולא זכרו שאין השעה היא זמן לבחור המקום, כי האשה הקמה מאצל בעלה והולכת לקראת מאהביה לזנות עמהם כבר בחרה לה המקום קודם לכן. והמחזשים אומרים שיד שנאמר כאן משמעו אבר הי (*Idiophallos*), והם נבאים ולא ידעו מה נבאים.

והרוצה לדעת טעמה של יד זו יזכור שכלשון התלמוד נאמר לניד האמה אצבע, כמו שאמרו לא כל האצבעות שוות (גדה ס"ז ע"א). והנביא הזה הרוצה לאמר שראתה כנסת ישראל הזונה שמאהביה גדלי בשר המה אומר כלשון הזה, והוא מדבר כאלו היו אבריהם אצל אברי כל אדם כיד בפני האצבע. ונראה שכן היו קוראים לאבר גדול, בין חי ובין מת, כמו שקוראים הפרסים לאבר המור יד.

והמאמר הזה נותן טעם לשלפניו, והוא בא להניד לנו שאהבת ישראל את מאהביה לא תלויה בחן ויפי שהיו להם כי אם מפני שהיו גדלי בשר¹. וכל זאת להשמיענו שעשתה כנסת ישראל כמעשה אישה זונה שלטת שאין כמוה לרוע. כי האשה אשר תזנה תחת בעלה ללכת אחרי איש זר למען חנו ויפיו, אף על פי שרעים מעשיה גם היא, הלא אין רעתה כרעת חברתה המנאפת למען גדל בשר.

והמתרגם המקרא הזה ללועזים יתרגם דברים ככתבם, או יליביש צלם אפולון שבמויוון עירו מכנסים. כי המקרא מקרא קריש, וכבר אמרו הראשונים אין דברי תורה מקבלים טומאה (ברכות כ"ב ע"א), ואשר לא יטמא לא מטמא. וזה תרגום המקרא הזה ללועזים *du kannst eben so gut an die Aussenseite der Thüre hinthun. Lüftetest du doch an meiner Seite die Decke und machtest dich davon; erwartetest einen hohen Liebesgenuss, weshalb du dich ihretwegen mir entzogst; theiltest entzückt das Lager mit ihnen, da dir eine üppigere Umarmung in Aussicht stand.*

ותכלית כל הדברים האלה לאמר שננסת ישראל העושה ככל המעשים האלה וזנה גמורה, ולמה תיבוש לשום זכרונה אחרי הדלת והמוזה כמעשה הזונות שזנוניהן אומנותן.

(ט) **ותשרי למלך בשמן.** הדברים האלה קשים מאוד לפרשם, ופירושים מחלוקת בין החכמים. יש אומרים שמלך זה מלך בשר ודם, ויש אומרים שהוא כמו מלך, וכלם מודים שתשווי זה לשון הלך, ומפרשים הדברים הבאת שמן למלך או למולך. ולדברי הראשונים אין המאמר הזה מתישב על הלשון שלפניו ועל הלשון שלאחריו, כי לפני מזה משל לזונה, ואחריו נאמר ותרבי רקוחד, ומשמע שערדין במשלך הכתוב עומד ומדבר בזונה המרבה רקוחיה למצוא חן בעיני מאהביה, ומה למלך בשר ודם בינתיים? ולדברי האומרים שמלך זה המולך ומפרשים ותשווי הפירוש

¹ ואל יפלא בעיניך שמדבר הנביא הזה בישראל ככל הגנות הזאת, כי גם נביא אחר מדבר בישראל ואומר ותזני אל בני מצרים שכניך גדלי בשר (יחזקאל ט"ז כ"ז).

שהזכרתי קשה מה למוֹלֵךְ בשמן? והשנית שעבודת המוֹלֵךְ בניא בן הנום, והיא קרובה מאוד לירושלים, ומה הליכה יש כאן?

ובגלל הדברים האלה אומר אני שותשורי זה טעות סופר, ועקרו ופִּישוּכֵי, והוא כמו וחסוכי בסמ"ך, והמכתב נכתוב אתה שבת בעדו (איוב א' י'), וכלכר שהוא לשון גדר, וזה לשון סיכה. ופירוש הכתוב ותסוכי שמן לכבוד המוֹלֵךְ. ועל הענין הזה מתישב היטב ותרבי רקוחיך שנאמר אחריו. ואף על פי שלפירוש הזה עדיין קשה שזוכר מוֹלֵךְ נתערב הנמשל במשל, אפשר שבסוף הדברים מזכיר הנביא שם המוֹלֵךְ והוא מגלה טפח ומכסה טפחים במשלו. ויתורגם ללועזים mit Öl für den Moloch.

ותשלחי צריך עד מרחק לבקש לך מאהביך. ותשפילי עד שאול. הדברים משל, להגיד לנו כמה יגעו שליחי ישראל בלכתם לבקש לה מאהביה. (י) חית ירך מצאת. פירושי המקרא הזה רבים, ואין אחד מהם ראוי לזכרון. וזהו זו כחית פלשתים (ש"ב כ"ג י"ג), ויד זו היא היר שפירשתיה כל צרכה בכיבוד יש לאל ידי (בראשית ל"א כ"ט). ופירוש חית ירך חבר מאהביך, ויתורגם ללועזים deine Lieblingsgesellschaft.

לא חלית. חלית זה ריח לו כחליתי שפירשתי למעלה ל"ג כ"ד. ראה שם דברי.

(יא) **ואת מי דאגת ותיראי וגו'.** חוזר לענין ראשון. כי הנה נאמר לפני מזה בראש הדברים ואחר הדלת והמוזוה שמת וזכרוןך, להגיד שהגיעה כנסת ישראל למדרגת זונה נמורה, וכמוה יכולה היא להכריז וזנויה ברבים, והיא לא תעשה כן, כמו שפירשתי למעלה. ועתה אחר שהגיד כל מעשיה הרעים הוא מסיים ואומר הדברים האלה, והוא רוצה לאמר: הלא אלה מעשיך, והם מעשי אשה זונה שלמה, ומדוע לא תעשי כמוה גם לדבר הזה, לשום אחר הדלת והמוזוה וזכרוןך. את מי דאגת ותיראי מהכריז וזנויך בחויך, ולמי תבזי לחד ממנו מעשיך.

ואותי לא זכרת מאמר משרת לשלפניו, כלומר את מי דאגת ותיראי מאחר שאותי לא זכרת; כי בעולת בעל כי תהיה לזונה בעלה הוא הראשון שיעלה על לבה לירוא ממנו, ואת הלא אותי לא זכרת ולא שמת על לבך. ולא יפורשו הדברים האלה כי אם כן.

הלא אני מחשה וגו'. הלא מחשה אני, ואף החשיתי זה ימים רבים, מפני שאותי לא תיראי, ומה יראה זו שאת יראה לשום אחר הדלת והמוזוה וזכרוןך כמעשה זונה שלמה.

(יב) **אני אניד צדקתך.** צדקה זו משמעה ישועה, והיא עתידה להיות, ולא מעשה שהיה. ופירוש הדברים אני מגיד לך מה תעשי ותשעני. ויתורגם ללועזים ich thue dir kund die Bedingungen des Heiles.

ואת מעשיך נושא המאמר, והנשוא ולא יועילוך. ומעשים אלה מעשים שהיו, והם המעשים שעשתה כנסת ישראל לשלוח ציריה עד מרחוק לזנות אל מאהביה. והדברים משל, להגיד לנו שלא בטח ישראל באלהו, כי שלח ציריו אל מלכי הגוים, אשור ומצרים, לעזרה, והמה הבל וריק יעזורו.

(יג) **קבוציך.** חכמי הגוים מרביתם משבשים ומניהים ולא מועילים. ולי נראה לקיים המקרא הזה ככתבו. ואומר אני שקבוציך זה כמו שפירשתי ברחמים גדולים

אקבצך (למעלה נ"ד ז'). ופירושו אלייך שהחזקת ירך בהם מבלי הרפות. ויתורגם ללועזים *die, an denen du fest hältst*.

ועד כאן דברי הנביא הראשון. וממה שנאמר בנבואה זו הלא אני מחשה ומעולם וגוי (למעלה פסוק י"א) שומע אני שהיא נאמרה בסוף ימי מנשה, שכמעט פסקה עבודת ה' מישראל, וכל נביאי ה' מחשים כי אין שומע להם. ולא נראה לי שנביא הגולה כעצמו כתב כאן הדברים האלה מעל ספר הנביא הראשון, לפי שאם בן היה נותן חבור ביניהם ובין דבריו, ואין חבור. והמסדרים כתבי הקדש הראשונים המה הכניסו כאן מגלה זו משיירי נבואות עתיקות שהיו להם, לפי שמשמע שאין אתנו היום הוזה לדעת אותו נדמה להם שדבריה ענין לכאן.

(פז) **כי כה אמר וגוי וקדוש שמו**. לא נדרש שמו אל קדוש לברו כי אם אל כל התארים אשר לפניו, והמתואר בכל אלה פועלו של אמר, ופירושו הדברים כה אמר מי שרם ונשא שוכן עד וקדוש שמו, ויתורגם ללועזים *denn so spricht der, des Namen ist Hoher und Erhabener, ewig Thronender und Heiliger*.

ואת דכא ושפל רוח, אף על פי שאנכי מרום וקדוש אשכון, את דכא ושפל רוח אני.

(פז) **כי רוח מלפני יעמוף**. כשיחלש רוח אדם ויגוע, מלפני הרצון שיהי בן. ונשמות אני עשיתי. יש בדברים כדי מאמר שלם בפני עצמם, ולא משמש עמהם יעמוף שבמאמר הקודם. ונשמות נשמת אפו של כל החי. ועשיה זו לשון הזמנה, ודוגמתה תמצא מפורש בביאור בלה יעשה מקומה (נחום א' ח'). ופירושו הדברים בחבורם לא לעולם אריב כי רוח האדם תלוי ברצונו, וברצותו יחלש ויגוע, ואני הוא המזמין לו נשמות אפו, ואם בן, איך יעמוד אדם במשפט עמי. ויתורגם ללועזים *denn, wenn der Geist erschwacht, so geht dies von mir aus, und ich bin es, der seine Athemzüge bestimmt*.

(יח) **בעון בצעו**. לא נראה לי שבצע זה כפשוטו וכמשמעו, כי מה הוא ענין לכאן, וכי גדול עון בצע מכל עונות? ואף כי במקום אחר הראית לדעת שבצע כשהוא לעצמו אין רע¹. ועתה הנה הראית לדעת במקום ההוא שעקרו של בצע קין. ואומר אני שבצע האמור כאן משמש כעקרו, וכמו שנאמר חטא מות (דברים כ"ב כ"ז) ומשמעו חטא שענישו מות, בן נאמר כאן עון בצעו ומשמע הדברים העון אשר בגללו יבא קצו. ודוגמת הלשון הוזה ממש עון קין (יתוקאל כ"א ל'). ויתורגם ללועזים *ob der Sünde, die sein Ende herbeiführen sollte*.

(יח) **דרכיו ראיתי וארסאדו**. החכמים כלם אומרים שדרכיו שנאמר כאן דרכיו הטובים והם דרכי עבד ה' ועניויו הנאמרים למעלה פרשה נ"ז. והחכמים הולכים לחפש "דרכיו" ככל המרחק הוזה מפני שדרכיו שפורש הנביא מלדבר בהם המה הדרכים האמורים בפסוק הקודם שנאמר וילך שובב בדרך לבו וגוי, והדרכים ההם רעים מאוד, ולא יודעים החכמים איך יתן ה' למענם רפואה. ובאמת הדרכים הרעים ההם המה אשר למענם אמר ה' לרפאות ההולכים בהם. וישרים דרכי ה', והשומע שפת נביאיו הוא ידע.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור שונאי בצע (שמות י"ח כ"א).

ודע שהמגדל בנים ומלמדם להועיל שתים הנה בעזרתו, שבט לנו סורר ומורה ודבר שפתים יקה לב. הדרך הראשונה מימי קדם, כאשר יאמר משל הקדמוני חושך שבטו שונא בנו (משלי י"ג כ"ד), והיא דרך חכמי התלמוד שאמרו אומרים לו טול לולב ואינו נוטל עשה סוכה ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו (חולין קל"ב ע"ב), ואף היא דרך מלמדי תינוקות בישראל עד היום הזה¹). והדרך האחרונה חדשה מקרוב באה לנו. כי זה אך מעט בשנים שנפקחו עינינו לראות שטוב דבר דבור על הלב מהכות מאה, וכמגדל בנים המדריך אנשים לטוב, להורותם הדרך הישרה, שניהם אך בחסד ורחמים הפעם בידם יצלה.

ועתה, את אשר לא מצאנו אנחנו עד למקרוב אותו מצא הנביא הזה לפני אלפים וחמש מאות שנה. כי זה הדבר שהוא אומר בשם אלהיו: כראותי דרכי ישראל ההולך שובב בדרך לבו²) אחר שהכיתיו הסתר ואקצוף, אמרתי לא זו הדרך להחזירו למוטב, ועל כן חדלתי מהכות אותו. כי זה משמע וארפאהו, והוא על פי מה שאמרתי בביאור וירפא את העם (דה"ב ל' כ'). וראה מה שאמרתי בביאור לבו נא ונכחה (למעלה א' י"ח).

ואנחהו. לא יפורש ככתוב, כי אין משמעו ענין לכאן, וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שדין תיבה זו וְאַנְיָחָהּ, ופירושו נתתי לו מנוחה. ולי נראה שדינה וְאַנְיָחָהּ, ופירושו הרפתי ממנו מיסרו.

ואשלם נחומים לו. שלום זה לשון מתן דבר ראוי למקבלו, ופירוש הדברים נתתי לו נחומים ראויים לו והוא צריך להם.

(וי) **בורא ניב שפתים.** השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, כי לא היו יודעים מה הם, כמו שאין בחכמים יודע עד היום הזה. החכמים כלם מכינים כאן דברים כפשוטם וכמשמעם, ואומרים שניב שפתים שבה ותהלה, ומפרשים בורא ניב שפתים שיברא ה' חדשה להוטיב את ישראל והם ישבחו ויהללו אותו על הטובה. ומי יאמין להם לדבר הזה, והלא ניב שפתים כל דבר שפתים במשמע, שבה ותהלה ואף חרופים וגדופים, ומנין להם שבמקרא הזה הוא מרבה אלה ומציא אלה?

ורש"י אמר בורא אני לו ניב שפתים חדש, כלפי שבאתהו צרה עד עתה והכל קראו עליו תגר יקראו לו שלום שלום. ואף על פי שלא ירד הרב לעמק פשוטו של המקרא הזה, הלא הרגיש שסוף הפסוק האומר שלום שלום לרחוק ולקרוב וגו' הוא ניב שפתים שנאמר בראשון. וטעה רש"י בפירוש בורא, כסבור שהוא משמש כאן כמשמעו. ופירוש בורא שכנתו מלמדת עליו, כי ממה שנאמר בסוף הפסוק הקודם ואשלם נחומים לו ולא בליו הדבר ברור שבורא זה יש לו עסק בסעודת הבראה.

¹ בכתיבי את הדברים האלה על ספר יעלה ויבא לפני זכרון ימי שבתי בתדר ותסמר שערת בשרי, כי יבא מדרך בלבני ושכר רוח בקרבי לזכר המלמד הנצב עלי ומקל חובלים בידו. נהם לו כדוב ופני אכזר פניו, וכל אשר לא יכונני שכל מלתו מקלו יגיד לי.

² מלשון ויולך שובב בדרך לבו שומע אני דרך רעה מן הדרך שהיה ישראל הולך בה קודם למכתו. וכן דרך ארץ. כי לא יבטח לב המוכה במכתו לאמר שמכותיו פצעי אוהב, ויחשבתו לשונא לו. ועל כן עזר יוסיף למרות את פיהו מבראשונה. וכן הראיתוך לדעת בביאור זאת הרעה מאת ה' (מ ב ו' ל"ג). שבתחלה לא שמע מלך ישראל בקול אלישע ולהמיתו לא נתן נפשו. ואחרי כן כשכלה ה' בו ובעמו כל חמתו עד אשר אכלו נשים בניהן במצור ובמצוק אמר גואש והלך שובב בדרך לבו ובקש להרוג נביא ה' אלהיו.

ועהה, בכיבוד להברות את דוד (ש"ב ג' נ"ה) הלא הראיתך שיש במשמע ברה לשון סעודת הבראה, ואף נוכחת לדעת שסעודת הבראה היתה נוהגת בישראל בימי המקרא. ואומר אני שבמו שמשמש קרא בלשון קרה בן משמש כאן ברא בלשון ברה. וכורא משרת מלמד על כנוי של לו ולאבליו, ושרות שאמרתי הוא מה שקוראים לו הערבים *حال مقدر*, וכורא ניב שפתים אוכל סעודת הבראה של ניב שפתים. וזה פירוש הדברים כהבורם אל סוף הסוק הקודם אתן נחומים לו ולאבליו, לאכול סעודת הבראה של פרי שפתים: — שלום שלום לרחוק ולקרוב. ויתורגם המקרא הזה הוא ורעהו הקודם לו ללועזים als ich aber die Wirkung auf sein Betragen sah, da hörte ich mit seiner Züchtigung auf und liess ihn in Ruhe; gab ihm und seinen Leidtragenden auch gebührenden Trost, zur Labung an der Lippen Frucht: — Friede, Friede u. s. w.

נח

(ב) **ואותי יום יום ידרשון**. מאמר משרת לפניו, ופירוש הדברים כחבורם אל סוף הסוק הקודם והגד לעמי פשעם וגו' אף על פי שאותי יום יום ידרשון, כלומר הגד להם שאף על פי כן פושעים הם וחטאים, והגד להם פשעם וחטאותם. **כגוי אשר צדקה עשה וגו'**. סרס המקרא וכן תפרשהו ישאלוני משפטי צדק קרבת אלהים יחפצון כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלהיו לא עוב. ומשפטי זה לא נראה לי שהוא נקוד כדון, ואומר אני שדינו *משפטי*, ופירוש משפטי צדק משפטי בצדק.

(ג) **ולא תדע** ולא תשגיח על צומנו. וכיוצא בלשון הזה הראיתך בכיבוד לא ידעו (למעלה נ"ו ט).

תמצאו הפיץ ינעים אתם למצוא הפצכם, ויתורגם ללועזים verfolgt Ihr *euere* (irdisches) Interesse

וכל עצביכם תננשו. נתקשו המפרשים בפירוש הדברים האלה. ומחכמי הגוים יש אומרים שעצביכם זה רבוי של *עצב* או *עצב* ומשמעו עובד עבודה קשה, ויש משבש ומגיה, *עבוט קדקם*, ולא זכיתי לראות מה מקום לתקון זה. ואני אומר שהשם הזה שם דבר ולא תאר, והיחיד *עצב*, ומשמעו מלאכה שנעשית בעצבון; ונאמר עצביהם צד"י דגושה כמו שנאמר ענבי ראש (דברים ל"ב ל"ב) נו"ן דגושה. וכמו שיפול לשון *תקק* בכלי וכמה שבתוכו, ולשון גלוי במכסה ובמכסה, ולשון סתוח באזור ובמי שחגור בו, ומדומים להם הרבה מאוד, כן יפול לשון ננש בעובד ובעבודה, והוא משמש כאן הלשון האחרון, ופירוש וכל עצביכם תננשו וכל מלאכה כבדה תעשה לכם שלא בטובת עושיה. ויתורגם ללועזים und ihr erzwingt euch jede mühevolle Arbeit

(ד) **לא תצטו כיום וגו'**. לא נראה לי שהמאמר הזה נוסף על תצטו שנאמר לפני מזה, לפי שאם כן היה הכתוב אומר ולא, בואו. ואם לא נוסף הוא על שלפניו, על כרחנו נאמר שהוא מצות לא תעשה כלא תננוכ (שמות כ' י"ד). ועל פי הדברים האלה אין פירוש להשמיע במרום קולכם למען ישמע אלהים בשמים את קול

בכינם, כי מרום זה חול, וקול זה לא קול ככי הצמים כי אם קול הריב והמצה וקול המכה באגרוף רשע; וזה פירוש הכתוב אל נא תצומו כיום לריב ומצה וגו' להשמיע קול גדול ישעיה השמים. והלשון כמו שנאמר בזעקת העקרונים ותעל שועת העיר השמימה (ש"א ה' י"ב). וסמך לפירושי זה שדברי הצום שיבחרהו ה' כמו שהנביא הולך ומונה אותם בפרוטרוט מפסוק ו' עד פסוק י' כלם דברים שאין להם קול, כי אין תפלה וזעקה כתובם. וכיום שנאמר כאן תאר הפעל, ולא, כעין, כאשר אתם עושים היום הזה, כמו שאומרים החכמים. ואני כבר מלתי אמורה במקום אחר שלא נתברר לי פירוש הדבור הזה בכל כמו אלה. וכל הלמדיון שבמקרא הזה מלמדים על סביבות הפעולה, ולא על תכליתה. ויתורגם ללועזים Ihr sollt eben nicht fasten und lüthet den Lärm machen, den man im Himmel hören kann.

(ה) הכזה יהיה צום אבחרהו. כל החכמים טועים בפירוש המקרא הזה. וחכמי ישראל יום הכפורים הוא הטעם. וחכמי הגוים לא ידעתי מה ראו ללכת פה ארחות עקלקלות, ודברי הנביא נכוחים למבין. החכמים כלם אומרים שכזה שב לפניו ופירושו הכצום הזה שאתם תצומו לריב ומצה וגו', ואומרים שיום ענות אדם נפשו מפרש צום אבחרהו, ולדבריהם הנביא הזה בא להגיד לנו שיום ענות אדם נפשו הוא הצום שיבחרהו ה'. ולפירושם קשה הלשון וקשה הענין. קשה הלשון, מפני שזה מרביחו שב לאחריו ורק במקראות מעט ישוב לפניו, וכזה לעולם לא ישוב לפניו. וקשה הענין, כי עוד מעט ותראה שבנבואה זו הנביא אומר בפירוש שאין חפץ להי בענות אדם נפשו⁽¹⁾.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שכזה שב לאחריו, והוא מקדם (anticipiert) יום ענות אדם נפשו, ונפש זו הדבר למד מענינו שהיא הנפש המתאוה, וזה פירוש הכתוב: יום ענות אדם נפשו הכמוהו יהיה קום אבחרהו. וכדי שלא ליתן מקום לטעות יתורגם אף ללועזים בסירוס: ein Tag, wo man seine Esslust unterdrückt: — soll das etwa der Fasttag sein, an dem ich Gefallen hätte?

(ו) הלא זה צום וגו'. צום זה יתורגם ללועזים Busstag. ולא Fasttag. מפני שלא יום ענות אדם נפשו הוא, כמו שתראה בקרוב.

(ז) הלא פרס לרעב לחמד. ובמקום אחר נאמר נתן מלחמו לרל (משלי כ"ב ט'). וזה הדבר שבין שתי הלשונות. הנתן מלחמו לרל נתן לו לשום בסלו ליום מחר, ואין הפורס לחם נתן כי אם לרעב לאכלו תבן ומיד; כמו שנאמר עוללים שאלו לחם פורס אין להם (איכה ד' ד'), ואין עוללים שואלים לחם כי אם לשעה לאכלו מיד. ואם כן, ודבר המקרא הזה מעשה בצום שיבחרהו ה', והעני הזה שהלחם פרוס לו איש עברי כפורס הלחם, על כרחנו נאמר שאין צום אשר יבחרהו ה' יום ענות אדם נפשו.

(1) וברין הוא. כי בני ישראל בנים לה', כמו שנאמר בהם בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א'). ומי האב החפץ בענות בניו נפשם? הלא טוב לאב באכול בניו וישתו וייטב לבם? וכן נאמר בתירוש שמשמח אלהים ואנשים (שופטים ט' י"ג), ובלבד שהחכמים השחיתו טעם המקרא ההוא והחליפו קדש כחול לתרגם אלהים שנאמר שם Götter, כי לא השכילו לדעת איך ישמח יין את אלהי אמת. ואלהים אשר תירוש משמחו קדש, ובלבד שהתירוש משקה עובדיו ולא משקהו, וכאשר ישתו המה וייטב לבם וישמרו ייטב לבו וישמח גם הוא בשמחתם.

ועניים מרודים. במקום אחר נאמר ימי מרודיה (איכה א' ו'), ואם כן, מרודים שם דבר ולא האר, ועליו לא יתיישב היטב לשון המקרא הזה ככתבו. ולכן נראה לי שזעניים זה עקרו יַעֲנִי, נסמך, כי נשנית בטעות סופר מ"ים שבסופו מראש התיבה האחרת. ומרודים רבוי, והיחיד קָרֹד והוא ירבה כרבות קָנֹד (בראשית ל"ז א'). ומרוד שישרשו רוד משמעו הפך מנוח, ועניי מרודים עניים שאין להם בית לשבת, והם תועים הנה והנה לבקש להם מנוח כאשר ימצאו.

ומבשרך לא תתעלם. כל המפרשים אומרים שמבשרך זה כמו קרובך, ולא אמת ידברו. כי לא תמצא בכל כתבי הקדש מצוה לאדם שיתן מלחמו לקרובו, מפני שהעברים לא היו צריכים לה, כי כל בני המזרח קרוביהם להם כנפשם, וכל בני שבט אחד יתנו איש נפשו תחת נפש רעהו, ובני אדם שכבה להם לא יצום מחוקקם לתת מלחמם לקרוביהם, כאשר לא יצוה כל מחוקק לעמו לאכול כי ירעבו. והשנית שקרובו של אדם שארו הקרוב אליו (ויקרא כ"א ב'), או עצמו ובשרו (בראשית כ"ט י"ד), או אחיו ובשרו (שם ל"ז כ"ז), ואין בשרו לברו קרובו של אדם בכל המקרא. אבל מצאנו בשר שמשמעו גוף והוא מקביל אל נפש או לב שמשמעו משמע נפש, כמו שנאמר לבי ובשרי ירננו אל אל חי (תהלים ס"ד ג') ליחד הנפש והגוף לעבודת אלהים, ונאמר בספר הזה מנפש ועד בשר יכלה (למעלה י' י"ח), להגיד שיהיה הכליון כליון חרוין, כליון הגוף והנפש גם יחד. ואומר אני שהוא בשר שבמקרא הוה.

ועל פי הדברים האלה אחר שהזכיר הנביא המתנות לעניים שיתן האדם ביום צומו הוא מסיים ואומר ומבשרך לא תתעלם, להגיד לנו שלא תעלם האדם מנוסו למנוע ממנו צרכיו ביום צום, כי אם יאכל וישתה הוא עצמו אחר שהטיב לעניים לתת להם אכל ומלבוש.

(ט) **שלח אצבע.** חכמי הנוים אומרים שדבור הזה ככתוב מורה באצבעותיו (משלי ו' י"ג), ואני לא כן אחשוב, כי אין שליחות כהוראה. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור אצבע אלהים היא (שמות ח' י"ד). שם הראיתי שבלשון המקרא אצבע כיד עושה מלאכה, ובלבר שהירד עושה כל מלאכה ואפילו מלאכה נסה, ואין אצבע כי אם למלאכה דקה; ואף הוכחתי שעל צד השאלה יסול לשון אצבע אף ברבר שלא מלאכת עבודה הוא. ואומר אני שהיא אצבע זאת. כי הלא נאמר בפשיעת השומר אם לא שלח ידו במלאכת רעהו (שמות כ"ב י'), וכן נאמר כאן שלח אצבע ומשמעו שליחות יד שעמה ערמה ומרמה. ויתורגם שלח אצבע ללועזים schlauen und lassest selbst deine Lust unbefriedigt.

(י) **ותפק לרעב נפשך.** כל היגיעים לפרש את המקרא הזה ככתבו יגיעים לדיק, כי לא תפול לשון הפקה בנפש, והיא לא משמשת עמה בכל כתבי הקדש. ונראה לי ששעות סופר יש כאן, ותפק זה עקרו וְתַפֵּק, והלשון ככתוב להריק נפש רעבה (למעלה ל"ב ו'), ולמיד של לרעב כלמיד של לקרוש ישראל המקביל אל למען ה' שנאמר לפניו (למעלה נ"ה ה'), ופירוש הדברים ולא תאכל כנפשך ושבעך למען הרעב, כלומר תחלק סתך עם הרעב, אף על פי שבתת לרעב חלקו לא ישאר לך כרי שבעך. ויתורגם ללועזים und lassest selbst deine Lust unbefriedigt ob des Hungrigen.

ונפש נענה תשביע. קוטש המתרגם נפש נענה den Gebeugten לא ידע פירושו. כי הלשון הזה מקביל אל ענות אדם נפשו שנאמר בראש הדברים (למעלה

פסוק ה'). והכתוב הזה מניד לנו בפירוש שאין חפץ לה' בענות אדם נפשו, כי המצוה ליום צום שיבחרהו ה' (למעלה פסוק ו'), והאביון המענה את נפשו ביום ההוא מחסר להם ככל הימים אותו אנו מצטווים כאן להשביע ביום צומנו. והוא שאמרתי שדברי נבואה זו סותרים דברי תורה.

(יב) **משוכב נתיבות לשבת.** תרגם איבלד נתיבות לשבת *wohnbarer Pfad*, ולא זכר שנתיבות להלוך בהן הולכי דרך ולא לשבת. וקוטש מתרגם הדבור כלו *Wiederhersteller von Pfaden, dass man wohnen könne*. ולא טוב תרגומו מן התרגום הראשון. ושני המתרגמים שכחו שפרץ שנאמר לפני מזה ענינו נודע על ידי עצמו, ולא כן נתיבות המקביל אליו, ועל כן ברין הוא שיתואר נתיבות תאר המלמד על ענינו, ולדבריהם אין כאן תאר.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שלמיד של לשבת לקנין, ושבת עצמו שם דבר ושרשו שבת, ולא ישב, ומשמע נתיבות לשבת נתיבות ששבתו, כלומר חדלו מלשמש תשמישין. ובכן מקביל הדבור הזה היטב אל גודר פריץ, ויתורגם ללועזים *Wiederhersteller verfallener Pfade*.

(יג) **ודבר דבר על אדות חפצך.** ועל כרחק תאמר כן, לפי שאם אסור כל דבור, איך תהיה השבת ענג?

ומן הטעם שהזכרתי בביאור שומר שבת מחללו (למעלה נ"ו ב') ראיתי לאמר כאן שכל דברי הפסוק הזה ודברי הפסוק האחר לא נאמרו בנבואה זו בתחלה, והם תוספת שנתוספה לאחר זמן לפאר ולרומם את השבת, והיא כתובה בסוף נבואה זו בשביל שיש בראשה זכר לשבת.

נמ

(ד) **אין קרא בצדק.** חכמי הגוים אומרים שקריאה זו כקריאת יונה (יונה א' ב', ו' ב'), ומפרשים אין מניד לעמו דבר ה' בצדק. ואם כן, איזה הנביא היה? הלא דבריו צדק? ובאמת זה פירוש הכתוב אין התובע את חברו לדין תובעו בצדק, וכמוהו ואין נשפט באמונה. כי זה פירושו ואין הנחבע לדין מסדר דבריו באמונה להכחיש טענות הטוען עליו. ובכן מקבילים היטב שני המאמרים האלה זה לזה. ויתורגם ללועזים *es giebt keinen gerechten Kläger, noch verteidigt man sich der Wahrheit gemäss*.

(ה) **באשמנים כמתים.** חכמי ישראל אומרים שאשמנים שרשו אשם ומשמעו מקום חשך, ואף על פי שאם כן לא מקבילים הדברים אל המאמר הקודם להם. ועד למקורב היו כל חכמי הגוים כרובים אחריהם. ואף היום הזה אחר שנפקחו עיניהם לראות ששרש אשמן שמן, והוא על משקל אכור, ופירושו איש בריא וחזק בעצם תומו, עדיין טועים בפירוש ב"ת שבראש אשמנים זה, ומפרשים בקרב אנשים בריאים וחזקים אנחנו כמתים. ואמרתי שטועים האומרים כן, כי מה טעם לדברים אם זה משמעם? לפי שנאמר לפני מזה כשלנו בצהרים כנשף, והדבר הזה שלא כדרך ארץ, ועל כרחנו נאמר שסוף הפסוק המקביל אל המאמר שלפנינו גם הוא מדבר ביוצא מכלל מעשים שבכל יום, והיות נושלים בתוך אנשים בריאים וחזקים דרך ארץ הוא.

ובאמת ב"ת של באשמים משמש עם כשלנו, ככתוב וכשלו איש באחיו (ויקרא כ"ז ל"ז), וכמתים כמו בכמתים¹). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: באשמים כשלנו כאשר יכשול איש במתים. ואמר הנביא כן, מפני שלא יכשול הכושל כי אם במה ששוכב על הארץ, ומתים שוכבים ולא יקומו, ולעת צרה חיל ורעדה יאחזו אנשים בריאים וחזקים והם יפלו ולא יקומו כמתים ואחיהם יכשלו בהם. ויתורגם ללועזים, und über Menschen, die von Gesundheit strotzen, wie über Leichen.

(יב) **כי רבו פשעינו נגדך.** אל תטעה לאמר כדברי חכמי הגוים המחדשים המפרשים פשעינו נגדך פשעינו שפשענו לך. כי אם כוון הנביא לדבר הזה לא דבר כלשון עמו. ופירושו נגדך לפניך. והמאמר הזה נותן טעם לסוף הפסוק הקודם, להגיד לנו שרחקה הישועה מרב פשעיהם.

כי פשעינו אתנו וגו'. נותן טעם לראש הפסוק הקודם ומגיד למה הגוים והומים. והכתוב הזה מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון. והוא הסדר המרובה והמשוכה בכתבי הקדש.

(יג) **פשע וכחש בדי' וגו'.** הגה נאמר לפני מזה ועונותינו ידענום, ועתה הכתוב הולך ומונה העונות.

(יד) **וסר מרע משתולל.** החכמים כלם אומרים שמשתולל שרשו שלל, ופירושו הנה לשלל. ולא נראים לי דבריהם, לפי שאם כן אין לדברים טעם. כי למה יהיה הסר מרע לשלל יותר ממי שאיננו סר? ואומר אני שמשתולל משתפעל, ושרשו הלל, ונשתנית היא השרש והיתה לאוי'. וכבר הראיתך כדבר הזה במקום אחר²). ומשתולל כמתהולל, ופירושו נחשב לכסיל. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבה רב, כי בהיות האמת נעדרת, ובני אדם מרביחם עושי רע, האיש הסר מרע ככסיל הוא בעיניהם. ויתורגם משתולל ללועזים wird für einen Narren gehalten.

(טו) **וילבש בגדי נקם תלבשת.** נסה נא וחזור על כל החכמים והמפרשים וראה אם תמצא בהם איש יודע תשמישה של תלבשת זו.

וממה שאמרתי בביאור ואתן אדם תחתך (למעלה מ"ג ד') הלא ידעת שבלשון המקרא מקביל שם אל רעהו בחבור דברים ומריח הקבלתו ישמיע מה שאין במשמעו כשהוא לעצמו. ואף תלבשת זו כשהיא לעצמה משמעה מלבוש, ולא יותר, וכשהיא מקבילה אל בגדי נקם משמעה בגד שלא מבגדי נקם, כלומר בגד שילבשהו לובשו בכל יום, ואפילו שלא בשעת נקמה. ועל פי הדברים האלה הנביא הזה מגיד לנו שיארכו ימי נקמת ה', כי לא יום אחד ולא יומים ילבש בגדי נקם כי אם ימים רבים. ויתורגם תלבשת זו ללועזים zur täglichen Kleidung.

(טז) **כעל גמולות.** על זה כרעהו שפירשתיו בביאור על העולה (ויקרא ג' ה'), ופירושו הדברים ילבש ה' בגדי נקם תלבשת כראוי וכהגן לגמולות שיגמול לאויביו. והלשון הזה שמשמש כ"ף עם על לא נמצא בכל המקרא כי אם בחזיונות נביאי הגולה שבספר הזה, כאן ולמטה ס"ג ז'.

¹ ראה מה שאמרתי במפתח של ב"ת השמוש מפני כ"ף אחתה בביאור ולא היה כיום הזה (יהושע י"ד).

² ראה מה שאמרתי בביאור והוריתך (שמות ד' י"ב).

כעל ישלם ונו'. בביאור הנולד (בראשית כ"א ג') קראית לדעת שהפירצוף השלישי בפעל תחלתו שם. ובכן "שלם" זה משמש בשם, ועל שלפניו ריה לו נחברו שבראש הפסוק. ולמיד של לצריו ולאויביו לקנין המה ונמול. ופירוש הדברים בחבורם ילכש ה' בנדי נקם ימים רבים כראוי ונהגן למשלם לצריו חמתם ולאויביו נמולם. והכתוב הזה המתחיל בנמולות ומסיים בבעל הנמולות ככתוב טוב לשמוע נערת חכם מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז' ה'). ויתורגם ללועזים wie zur Vergeltung, wie sich geziemt für ihn, der seinen Bedrängern ihre Wuth, seinen Feinden ihre That vergilt.

(כא) **ואני זאת בריתי אותם**. הקורא את המקרא הזה בהשכל ודעת יראה שאין סנגון לישונו סדר דברי נבואה, כי כלו מאמר אחד אורך מאוד ואין חלקיו מקבילים זה אל זה. ובגלל הדבר הזה, ובשביל שלא יפול לשון הדברים האלה ככתבם על לשון עליך, פך וזרעך שנאמר אחרי כן, ומפני שאם כרותה הברית הזאת לעם ישראל אין לפרש "רוחי אשר עליך", כי אין לאמר שמכטיח ה' את ישראל שיהיו כלם נביאים, אומר אני שטעות סופר יש כאן, ואותם זה עקרו אַתְּךָ, והברית כרותה לנביאי, ואליו שבים כל כנויי הכפייץ שבמקרא הזה. ומפני שהימים ימי צרה ומצוקה, וישראל בארץ שבינו על אדמה טמאה, והוא נואש מראות טוב, וכל אלה לא טובים לנבואה, והנביא הזה הרהיב בנפשו עוו ומצא את לבבו בעת ההיא להגיד לעמם שפעם וחמאתם ולבשרם תשועת עולמים כי ישונו אל ה' אלהיהם, כרותה לו ולזרעו אחריו הברית הזאת, והיא כברית הכרותה לסינחם בן אלעזר בן אהרן הכהן (במדבר כ"ה י"ב—י"ג).

ומעתה הלא תבין למה נשתנה סנגון דברי הפסוק הזה מיתר דברי נבואה זו. כי בא הנביא לחלק בין הרברים האמורים לנפשו ובין הרברים האמורים לכל עם ישראל. וכדין הוא שיוכיר הנביא ברית זו שכרותה לו בסוף כל דבריו. ואם כן, נבואה זו סוף כל נבואותיו ויתר הנבואות שבסוף הספר הזה לא לו הנה.

ד

(ג) **והלכו גוים לאורך**. ובמקום אחר נאמר בספר הזה ונלכה באור ה' (למעלה ב' ה'). ואין כמשמע הלשון היא הלשון הזאת. כי למיד של לאורך כלמיד שפירשתי בביאור לכו למים (למעלה ג' א'), וכמוה למיד של לנגה שנאמר אחריו. ופירוש המקרא הזה גוים ילכו לבקש אורך ומלכים למצוא נה ורחק. ויתורגם ללועזים und es streben Völker nach deinem Lichte etc.

(ה) **יהפך עליך**. כל נחלה שיוצאת מרשות לרשות שלא בכסף יפול בה כנגד בעליה האחרון לשון הפכה, כמו שהוכחתי בביאור כמהפכת זרים (למעלה א' ז').

המון ים. המון זה הון רב, ככתוב טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים (תהלים ל"ז ט"ו). וים זה נראה לי שהוא טעות סופר, ועקריו א"ים או א"ם. וראיתי לאמר כן, מפני שמקביל אל ים זה גוים שבסוף הפסוק, ומפני שנמלים וכברי מדין זהב ולבונה וצאן קדר הנזכרים אחרי כן המון יבשה הם ואין להם עסק בים.

(ו) **שפעת גמלים תכסך**. הלשון הזה ושעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור ויחסאו בני ישראל (מ"ב י"ז ט').

(ו) **ישרתונך**. שרות זה אין כמוהו בכל המקרא. כי פירוש ישרתונך יהיו לפניך לעשות בהם כרצונך. ויתורגם ללועזים werden dir zur Verfügung stehen.

על רצון כמו לרצון. ועל זה יפורש לך כל צרכו בביאור על עין רענן (ירמיה י"ז ב').

(ח) **מי אלה כעב תעופינה**. כעב זה שמקביל אליו כיונים בסוף הסוק חשוד בעיני בטעות, ונראה לי שעקרו קעוף, וראיתי לאמר כן, מפני שהאניות הרבה, והיה בדין שירמה אותן הנביא לעבים. והמקרא חתקונו לא קשה, כי עוף רבים במשמעו תמיד.

ומן המשל הזה שמענו שהנביא רואה את האניות עם מרשיהן וקלעיהן שהם כנפים להן, והן נראות מרחוק בצפרים עפות. ואפשר שכן ראה לאניות בבבל.

ועל פי מה שאמרתי בביאור יעוסף יש במשמע תעופינה שנוי מקום, והנביא אומר כלשון הזה מפני שהוא רואה את האניות הולכות הלך וקרוב אל ארץ יהודה. ויתורגם כעוף תעופינה ללועזים die wie Vögel geflogen kommen.

(ט) **לי איים יקונו** יחלו למצותי לעשות ככל אשר אצום. בראשנה משמעו כמשמע רעהו שפירשתיו עזרא ט' ב'.

(יא) **ומלכיהם נהוגים**. הדברים האלה ככתבם זה פירושם ומלכיהם יהיו שבויי חרבך, ככתוב ותנהג את בנותי כשביות חרב (בראשית ל"א כ"ו), ואי אפשר שאמר הנביא כן, לפי שאין זכר למלחמה ואין רמו לצר ואויב נבואה זו, וכל הגוים האמורים בפרשה יעבדו את ישראל מיראתם את ה', כמו שנאמר לפני מזה לשם ה' אלהיך, ונאמר בסוף האחר יאבדו וחרוב יחרבו שמשמעם פורענות בידי שמים ולא מלחמה, ואיך יהיו המלכים האלה שבויי חרב, ומי שוביהם?

ובגלל הרבר הזה אומר אני שנהוגים זה טעות סופר ועקרו נְהוּגִים, ופירושו נוהגים את העגלות אשר בהן חיל הגוים, כמו שנאמר נוהגים את העגלה (ש"ב י' ג'). והוא שנאמר בסוף הקודם ומלכיהם ישרתונך. ויתורגם ללועזים und ihre Könige sollen sie (die Güter) fahren.

(טו) **ואין עובר ואין משניח עליך**, והוא על פי מה שאמרתי בביאור ועבר בה (למעלה ח' כ"א).

(יח) **לא ישמע עוד חמם בארצך**. מפרש ונגושך צדקה. שד ושבר בגבולך מפרש ופקודתך שלום, והסדר ככתוב למעלה נ"ט י"ב.

וקראת ישועה חומתיך וגו'. אין ישראל פועלו של וקראת, כמו שיש אומרים, כי ישועה ותהלה הנה הפועל, וחומתיך ושעריך מקום הקריאה, ופירוש הדברים וחומתיך ושעריך כלם אומרים ישועה ותהלה, כלומר מגידים ישועתך ותהלתך. ותהלה זו הטובה שעליה מהלל הגוי את אלהיו. ויתורגם ללועזים und es spricht Heil aus deinen Mauern und Preis aus deinen Thoren.

(יט) **ולנגה הירח לא יאיר לך**. קשה למיד של לנגה, ואין לאמר שהיא למיד המחוקת, מפני שהיא לא תשמש במאוינות. ונראה לי שמיותרת היא, כי טעה הלכלך בשביל שנמשך קולמוסו אחר לאור, וכתב לנגה.

(כב) הקמן יהיה לאלף מלשון אלפי הדל במנשה (שופטים ו' ט"ז), ובכן מקביל אליו היטב גוי עצום שנאמר אחרי כן.

סא

(א) יען משח ה' אתי לבשר וגו'. הדבר ברור שהמאמר הזה נותן טעם לשלשנו, שכן נאמר בראשו "יען", ואם כן, על כרחנו נאמר שזה דבר הנביא: אלו שלחני ה' אלהי בימים הרעים האלה לדבר אליכם תוכחות ולהכותכם בשבט פי, הייתי מסרב ואומר שלח נא ביד תשלה, כי איך אוכל ואוסף מכאוב על מכאובותיכם; ועתה כאשר שלחני ה' לבשר ולא להוכיח, לחבוש ולא להכות, אמרתי הנני והיתה עלי רוח ה'.

דרור חרות. ונראה לי שהוא בתחלה מלשון כדרור לעוף (משלי כ"ו ב'), ומפני שצפור בת חורין, נשאל השם לשמש בלשון חרות. וכעין זה יאמרו הגרמנים vogelfrei, ובלבר שבגרמנית הדבור משמש לטובה ולרעה, ואין דרור כי אם לטובה. ולקראו לשבויים דרור בתחלה זה משמעו, לאמר לשבויים דרור אתם, כלומר הרי אתם בני חורין כצפור זו שבת חורין היא ללכת לנפשה.

(ג) לשום לאבלי ציון. הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, ולשום זה עקרו לשלם, והלשון ככתוב ואשלם נחומים לו ולאבליו (למעלה ג"ז י"ח), ובלבר שכאן חסר הפעול מפני שאחר שנאמר בסוף הפסוק הקודם לנחם כל אבליו הדבר למד מענינו שהוא נחומים.

שמן ששון תחת אבל. הדברים האלה נכוחים למבין הנוכח שהעברים לא היו סכים שמן בימי אבלם, כמו שנאמר ואל תסוכי שמן והיית כאשה זה ימים רבים מתאבלת (ש"ב י"ד ב').

מעטה תהלה מלבוש שלובשים ההולכים אל בית ה' להלל לו על ישועה ורב טובה וברכה.

אילו הצדק אילנות, ולא בהמות, שכן מקביל אליו מטע ה' שנאמר אחריו. והיחיד אילה, והוא ואלה אחד הם.

(ה) ובכבודם תתימרו. לא נמצא פעל ימר בכל המקרא חוץ מכאן, כי הדימיר (ירמיה ב' י"א) שרשו מור, ובלבר שהוא כתוב מלא י"ד. ויונתן והמתרגם הרומי והסורסי מתרגמים לשון תפארת שיתפאר ישראל בכבוד הגוים; וחכמי הגוים המחדשים אומרים שימר כמו מור, ומפרשים ובכבודם תתימרו אתם תכנסו לכבוד הגוים תחתם. ושתי הכתות טועות. כי כבוד זה המקביל אל חיל משמעו המון רב ולא כבוד כפשוטו, ואם כן, לא יתישבו הדברים על לשון תפארת, ואף לא על לשון תמורה. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ותתימרו זה עקרו תתעמרו, בע"י, והלשון ככתוב לא תתעמר בה (דברים כ"א י"ד). וסירוש ובכבודם תתעמרו, ובהמונם תעשו כרצונכם. ויתורגם ללועזים nach Belieben und werdet über ihre Menge nach Belieben verfügen.

(ו) ובלמה ירנו חלקם. חכמי הגוים משבשים המקרא הזה ומניחים זה בכה וזה בכה. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, ובלבר שכנוי של חלקם שב אל גוים שבפסוק הקודם. וזה סירוש הכתוב: ואשר ירונו כלמה חלקם, כלומר הגוים השמחים

לבשתכם המה תהיה כלמה חלקם. וכלמתם שיאכל ישראל חילם ויתעמר בכבודם, כאמור לפני מזה. ויתורגם ללועזים, und die, so darüber frohlockten, deren Theil wird Schmach sein.

לכן בארצם משנה יירשנו. לכן זה כרעהו שפירשתיו בראשית ד' ט"ו. ומכאן ועד סוף פסוק ט' לא מנבואה זו, והדברים תוספת שהוסיף נביא אחרון להוציא מדעת הראשון האומר חיל גוים תאכלו וגו' (סוף הפסוק הקודם). והנביא האחרון אומר שה' אלהי ישראל צדיק ולא יתן לעמו חיל גוים אחרים לאכלה, כי חמס הוא וגזל, ובגלל הדבר הזה הוא מוסיף ואומר לכן בארצם משנה יירשנו, כמי שאומר לא כן הדבר כמו שדבר הנביא הראשון, כי בארצם ישלם ה' לעמו שכרם, וישלח ברכה במעשי ידהם שלא יצטרכו לאכול חיל גוים. ויתורגמו הדברים ללועזים mit Nichten; in ihrem eigenen Lande u. s. w.

שמחת עולם תהיה להם. כי יאכלו משלהם, והם נהנים ואין מפסיד, ולא כעם האוכל חיל גוים אחרים שיש שיתגבר יצרנו הטוב על תאות נפשו ואז תהפך לו שמחתו לצער שמצטער ולבו נוקפו על העשק שעשק את הגוים והיה לו חילם לאכלה. (ה) **שנא גזל בעולה.** חכמי הגוים נלאו לפרש הדברים האלה כנקודם, וכלם אומרים שבעולה זה דינו בעולה, ואני לא כן אחשוב. לפי שאם כנקודם, אין לדברים כל חבור לא לפניהם ולא לאחריהם. והשנית מה גזל בעולה, וכי יש גזל שלא בעולה? ואומר אני שעולה זו כנקודה ומשמעה קרבן עולה, וזה פירושו הדברים בחבורם לכאן ולכאן: כי אני ה' אוהב משפט, וכמו שאני שונא גזל בעולה שיעלה האדם לו, כן אתן לעמי פעולתם באמת, ולא אעשה שקר בגוים לתת חילם לעמי לאכלה. ותפס הנביא בעולה, מפני שחזין לתורה כל הקרבנות זבח שלמים ועולה, אין חטאת ואין אשם, ובחר בעולה משתי אלה מפני שהיא כליל לה'.

(ט) **כל ראייהם יכירום וגו'.** בראות הגוים את ישראל יושבים ואוכלים יגיע בפיהם, ולא יוצאים במלחמה לשלול שלל ולבזו בו, יכירו וידעו שהם זרע ברך ה'. עד כאן דברי המוסיף בתחלה בגליון, ובאחרית הימים כנסה תוספתו אל גוף הספר, כי לא עמדו המסדרים על טעם הדברים, ואלו עמדו לא היו מכניסים אותם. ואני אמרתי שהדברים האלה דברי נביא אחרון, לפי שגבהו מחשבות אומרים ממחשבות הראשונים כגבוה שמים על הארץ. ולא זאת בלבד, כי אף אנחנו היום בדור דעה זה עדיין לא עלינו למדרגה הרמה והנשאה הוואת ברעת אלהים ודרכיו, ואם לא יראה וישקף אלהים ממרומים וירחם עלינו להאיר עינינו לראות צדקתו ולהרחיב לבנו לדעת אמתו עוד תעבורנה רבות בשנים ולא תהיינה כאלה מחשבותינו. (י) **יעטני לא יפורש כנקודו.** וכבר אמרו אחרים לפני שתיבה זו דינה יעטני, ושרשה עטה. והנקדן טעה, כסבור שפעל לשעבר יש כאן, והלבישני שלפניו הוא השעהו, ולכן נקדו כמות שהוא לפנינו.

כחתן יכהן פאר. כהונה זו אין לאמר מה היא, והדבר ברור שאין תיבת יכהן כתובה לפנינו בכתחלה, ואני נלאיתי לשער עקרה.

סב

(ד) **ולארצך לא יאמר עוד שממה.** אין שממה זו שמקבילה אליה בעולה נקודה כדין, כי דינה שפיקה, והלשון ככתוב רבים בני שוממה מבני בעולה (למעלה

ג'ד א'), ובלבד ששם הוא מדבר בכנסת ישראל וה' בועליה, וכאן כשהוא מדבר בארצה בועליה בונה, כמו שתראה מן הפסוק האחר. ויתורגם שוממה זו ללועזים *Vereinsamte*.

(ה) **כי ובעל**. כי זה כמו כ"ף הרמיון, באחיו הרבים שפירשתי עד כה. **יבעלוך בניך**. מי שמזרע ישראל הוא וכבוד נביאי אבותיו יקר בעיניו לא תעלה על דעתו לאמר שהנביא הזה עושה בני ירושלים בועליה, ואף על פי שדבריו משל. וכבר אמרו אחרים לפני שבניך זה נקוד שלא כדון, ודינו כבָּנָך.

(ו) **המזכירים את ה'**. חכמי הגוים אומרים שהמזכירים האלה המה הצדיקים המתפללים ומזכירים בתפלתם חסדי ה' ותהלותיו. ואני לא כן אכשוב, לפי שלא יתישב על פירושו הזה לשון הפסוק האחר האומר ואל תתנו דמי לו, כי הצדיק המזכיר חסדי ה' מודה ולא שואל. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור הזכירני (למעלה מ"ג כ"ו). ואומר אני שהזכרה זו ריח לה כאחותה שפירשתי שם. והמזכירים האלה מלאכי השמים, וכמוהם בארץ המזכיר אשר למלכי יהודה (למעלה ל"ו ג'), ובלבד שמלך ממלכי הארץ די לו כמזכיר אחד ובמלכות שמים שהיא גדולה ורחבה מזכירים הרבה'). ויתורגם המקרא הזה ללועזים *Ihr vortragenden Räthe JHVHes*.

(ח) **ואם ישתו בני נכר תירושך**. ראה מה שאמרתי בתירוש ויין למעלה כ"ד ו'. ואם יש לך און לבחן מלין לא תאמר שהכתוב הזה סותר דברי ההם. כי מתוך דחקו אמר הנביא באן כלשון הוה, לפי שאלו אמר כאן יינג תחת תירושך היינו שומעים מדבריו שלא ישתו בני נכר את יין יהודה בארצותם, והרבר הוה קללה, מפני שבשתבורך הארץ יכבר מפרי גפנה לארצות אחרות; ועתה כשהוא אומר תירושך משמע הדברים שלא ישתו אויבי יהודה את יינו בארצו, והוא הרבר שחפץ הנביא הוה לאמר.

(ט) **כי מאספיו יאכלהו**. מלשון הכתוב הוה שמענו שגם בהיות דגן ישראל מאכל לאויביו, כאמור בפסוק הקודם, היה ישראל הוא מאספו, כי עבדו בו אויביו; וכנגד הדבר הזה הוא אומר עתה מאספיו יאכלהו. בחצרות קדשי על זבחי שלמים שיובחו ויאכלו בחצרות בית ה'.

(י) **עברו עברו בשערים**. שערים האלה קשה לכונן פירושם, ונראה שהם שערי כבל, והעם מצוים לעבור בשערים וימנו אותם הנצבים עליהם לדעת שלא יפקד מהם איש.

(יב) **וקראו להם**. מה הכנוי הוה, ואל מי ישוב? הלא על כרחך תאמר שהכנוי נאמר כנגד שכרו ופעולתו הנזכרים בפסוק הקודם, לפי שאין זולתם אשר תאמר כי הוא זה אשר אליו ישוב. ועל פי הדברים האלה שכרו ופעולתו המה גאולי ה' ולהם יקרא עם הקדש. ואם כן, הלא סמך במקרא הוה למה שאמרתי למעלה מ"ב י"ד.

ולך יקרא דרושה. דרושה זו ככתוב ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה (דברים י"א י"ב).

¹ וכעין המזכירים האלה השטן המתיצב על ה' ויועץ לתת את איוב בידו (איוב כ' א-ה'), ובלבד שהשטן מזכיר לרע והמזכירים האלה מזכירים לטוב.

סג

(א) הדור בלבושו. נפלאה היא בעיני אך תעלה על דעת המפרשים כלם לפרש הדברים האלה כפשוטם וכמשמעם. כי השואל השאלה הזאת היא יודע שהבא מאדום נבור, שכן הוא אומר כנגדו צועה ברב כחו, ואם כן איך יתארהו בהדרת לבושו, והלא הדרת הנבור ורועו החשופה, ולא לבושו? והשנית שאם כדברי המפרשים אין שאלת השואל נאה לתשובת המשיב האומר וכל מלבושי אנאתי (למטה פסוק ג'), כי מה הדרת מלבושים מגואלים בדם?

ובנלל הדברים האלה על כרחנו נאמר שהנבור הזה תקן סופרים, ופירושו הדור מגואל, והוא לשון כבוד נגד ה'.

ואם ישאל השואל למה נאמר אחרי כן וכל מלבושי אנאתי, ולא חש הכתוב ההוא לרכב לשון כבוד, זו תשובתי: מדקדק הכתוב כאן שלא להוציא מסיו דבר מגונה מסני שה' עצמו הוא המתואר, ולא דקדק שם, כי שם מלבושי ה' המה המתוארים, ולא ראי זה כראי זה. ועוד ששם ה' עצמו המדבר, והוא מדבר בעצמו כרצונו, וכאן הכתוב הוא המדבר בה', ולא נאה לו לרכב בו לשון מגונה. ויתורגם ללועזים so fein zugerichtet am Gewande.

צועה ברב כחו. אמרו חכמי הגוים הראשונים שפירוש צועה זה מי שראשו שוכן בין כתפיו והוא הולך נטוי גרון בנאוה ונאון. והאומרים כן לא הבינו את הענין כלו. לפי שעל כרחק תאמר שאין שאלת השואל הוה שאלת דברים בלבד למצוא טעם מעשים בכל יום. כי המראה שהשואל רואה זה הוא ולא כדרך ארין, ועל כן הוא שואל לדעת טעמו. ונבור הולך נטוי גרון בנאוה ונאון לא ור מעשהו, כי נבור הוא ומתנאה בנבורתו. וחכמי הגוים המחדשים משבשים צועה ומניהים צועד, ברליית, על פי תרגום הרומי, ודבריהם דברי רוח, כי אין הצועד צועד בכל כחו.

והרועה להבין את המקרא הזה על בריו יזכור שהשאלה השניה שבפסוק האחר שאלה כפולה, מדוע אדום ללבושך, ובנרדך כדורך בנת, והשואל שואל שתים, למראה הלבוש שהוא אדום, ולחליחתו שהוא מלוחלה כנגדי הדורך בנת שהם מלוחלים בדם ענב. ועתה הלא ידעת שבנדים מלוחלים כנדים מיבשים, ואסילו הגבור כשבגדיו מלוחלים ונוטפים יכברו עליו ויהיו למשא, ובהליכתו והם עליו ילך שחוח כנושא משא כבד, כי לחליחתם קשה עליו ממשאם.

ועל פי הדברים האלה צועה זה ככתוב מהר צועה להפתח (למעלה גיא י"ד), ובלבד שהצועה ההוא הולך שחוח ממוסרי צוארו הכבדים עליו, וזה מכבד משא בגדיו המלוחלים בדמי הרגויו. ובי"ת של ברב כחו נותן טעם שלא יושגח עליו¹, וזה פירוש צועה ברב כחו: הולך שחוח אף על פי שכחו רב, ויתורגם ללועזים gebückt, trotz der Fülle seiner Kraft.

ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבה רב, לפי שלא ישאל השואל לדעת מעשים שבכל יום, מפני שהמראה שענינו רואות זה מאוה, כי הוא רואה נבור ורב כח הולך שחוח, ואין עליו משא כי אם בגדיו לדם, ועל כן הוא שואל לדעת מה המראה הוה.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ברב ענתך (למעלה ס"ז י"ג).

מדבר בצדקה רב להושיע. אני הוא שלפני מזה דברתי בישועה, ולא די לי בדבר שפתים, כי הגה הראיתי לדעת שאני רב להושיע כיום הזה.

(ב) **מדוע אדם ללבושך.** למיד של ללבושך למיד המחוקת, והיא כאין לתרגום, ולבושך עצמו הנושא, ואדום הנושא.

(ג) **סודה.** אמרו בעלי הלשון שהיא גת. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שבתחלה אין סודה הגת עצמה כי אם מלואה, או הגת המלאה, כמו שכוס משמעו כוס מלא או המשקה אשר בתוכו. ולכן משמש פורה לשון מדה, כמו שנאמר לחשוף חמישים סודה (חגי ב' ט"ז).

(ד) **ואשכרם בחמתי.** הלשון הזה לא מתישב היטב על ענין הכתוב. וכבר אמרו חכמי הגוים ששעות סופר יש כאן, והעקר ואשכרם, בכיית, ונראים לי דבריהם, ובלבד שדין התיבה בתקונה וְאֶשְׁכְּרֶם, ולא ואשכרם כמו שאומרים החכמים ההם אשר בכל חכמתם לא ידעו מה בין שבירה לישכור. לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא לשון שכור, הבנין הכבד הדגוש, כשהפעול בן אדם או אבר מאברי גופו. ראה מ"א י"ג כ"ו; למעלה י"ד כ"ה; ירמיה י"ז י"ח, ומ"ח ל"ח; תהלים י' ט"ז, וס"ט כ"א, וקמ"ג ג', ויחזקאל ל' כ"ב וכ"ד, ועוד רבות כאלה. ובעצמות ושנים ומתלעות נאמר הבנין הכבד הדגוש. ראה ישעיה ל"ח י"ג, איוב כ"ט י"ז, ואיכה ג' ד'.

(ו) **חסדי ה' לעצמו נדרשו.** ולא מחובר אל שלאחריו, והוא שם נבואה זו. והנבואה אף היא לעצמה ואין לה חבור עם הקודם לה, כי הענין ענין חדש.

(ח) **אך עמי המה.** לא יודעים בעלי הלשון תשמישו של "אך" זה. והוא משמש בראש הוראה לדברי חברו כשיש למורה ספק באמתם, ובלבד שהוא מאמין להם מפני שלא יכול להענין פניו בפני אומרם, או בשביל שהספק אמתם קשה עליו ממנה. ובכן יעקב אומר ללבן שכן רבקה אחותו הוא, ולכן אומר אליו אך עצמי וכשרי אתה (בראשית כ"ט י"ד). מפני שאין עדים בדבר, ולכן מורה לדברי יעקב כי לא יכול להענין פניו לבלתי הכירו. וכמו כן דברי יעקב האומר אך טרף טרף (שם מ"ד כ"ח), מפני שיעקב לא ידע אל נכון מה היה ליוסף, והוא בחר לאמר טרף טרף על פי עדות הכתונת שהביאו לו בניו מאמור שנהרג בידי אדם, לפי שאם כן אפשר שחטא להורגו והיה רשע למות, ואין אדם עושה את בנו רשע. ואף כאן מדבר ה' כמורה לדברי ישראל האומר עמך אנחנו, וה' בחר לאמר עמי המה בנים לא ישקרו, מפני שהדבר הזה נחת רוח לו מן ההפך. ויתורגם ללועזים *sie sind doch wohl mein Volk*.

(ט) **ומלאך פניו.** נבוכו החכמים בפירוש הדבור הזה. ואתה הלא ידעת שנאמר ופניך הולכים בקרב (ש"ב י"ז י"א), ומשמע פניך אתה בעצמך (du per-sönlich). ואומר אני שכן פניו שנאמר כאן, ופירוש מלאך פניו מלאך שלוח והוא דבר השליחות כמותו, כי פיו כפיו וידו כידו לדבר ולעשות. ויתורגם ללועזים *und der Engel, welcher ihn vertritt*.

(י"א) **ויזכר ימי עולם משה עמו** עמו הוא הפועל, ותיבת ימי משמשת עם עולם ועם משה גם יחד, ופירוש הדברים ויזכור עמו ימי עולם ימי משה.

איה המעלם מים. היא הדעת הזאת למין ולא לעצם המעלם, וזה פירוש הכתוב איה איש כמעלם מים. וכעין הדבר הזה, ואף הוא כשאלה, הראיתך לדעת בכיאות ואיה כל נפלאותיו (שופטים ו' י"ג).

את רעה צאנו. ראה מה שאמרתי בביאור ואת צפחת המים (ש"א כ"ו י"ז), ששבשתי את המקרא ואמרתי להגיה ואי תחת ואת, כנוסח של כתב יד אחד. ומן המקרא הזה אישר לפנינו נוכחתי לדעת שהמקרא הוא עקרו ככתבו, כי לא במהרה תפול טעות בתיבה אחת בשני ספרים. ונוסף שם את על אי, לפי שאי או איה (כי שניהם אחד הם) כח פעל לו. וכן הכתוב הזה, ובלבר ששם נוסף את בואיו וכאן בלא ואיו.

איה השם בקרבו וגו'. איה ה' אלהים השם בקרב משה את רוח קדשו. (יר' תניחנו. הלישון הזה לא מתישב כלל על לישון נהגת שמקביל אליו. וכבר אמר חכם אחד לפני שתניחנו זה טעות סופר ועקרו פתחנו, ושרשו נחה, ולא נוח. ונראים לי דבריו.

(טז) **אברהם לא ידענו וגו'.** כי אברהם וישראל מתים, והמתים אינם יודעים מאומה (קהלת ט' ה').

(יז) **למה תתענו ה' מדרכיך וגו'.** כי כאשר אנחנו קוראים אליך בצר לנו ולא תעננו הלא באנו להרהר אחרי דרכיך ומדותיך, ובכן תופר יראתך.

(יח) **למצער ירשו עם קדשך.** לא הבינו החכמים במאמר הזה אפילו תיבה אחת על בריה, ובכן טעו בפירושו כל הדברים מכאן ועד האתנה שבפסוק האחר. החכמים כלם אומרים שעם קדשך הוא הפועל של ירשו, ומפרשים עם קדשך ירשו נחלתם זמן מעט. ואם כן, העקר חסר מן הספר, כי אין במאמר הזה זכר לנחלה ואף לא ביתר הדברים המחוברים אליו. והשנית שאם דבריי המפרשים לא אמת דבר הנביא הזה. לפי שאם באנו לחשבון נמצא שמביאת הארץ ועד גלות בכל יוהר משמנה מאות שנה, ולא זמן מעט הוא זה.

ובאמת עם קדשך הוא הפועל של ירשו, ולא פועלו, וצרינו שנאמר בראש המאמר האחרון משמש אף לכאן והוא הפועל⁽¹⁾, והלישון ככתוב וירש ישראל את יורשיו (ירמיה מ"ט ב'), שהפועל בני אדם, ולא ארץ. ולמצער משמש גם עם סוף הפסוק. ומפני שדברי הפסוק הזה וראש הפסוק האחר תקועים אלה באלה, הנני מגיד לך מראש שבפסוק האחר, "היינו מעולם" כמו היינו כמעולם, ונפלה ב"ף הדמיון מפני שהיא לעולם לא תשמש לפני "מן". והיינו מעולם משמש גם לפני "לא נקרא שמך עליהם". והמאמר "היינו מעולם לא משלת בם" מקביל אל, למצער ירשו עם קדשך, ומה שאחריו עד האתנה מקביל אל "צרינו בוססו מקדשך". וזה סדר הדברים לפי ענינם:

למצער ירשו | צרינו | עם קדשך
היינו מעולם לא משלת בם
[למצער] צרינו בוססו מקדשך
[היינו מעולם] לא נקרא שמך עליהם.

וזה פירוש הדברים אך ימי מעט ירשו צרינו את עם קדשך, וכבר היינו כמי שמעולם לא משלת בנו; רק זמן מעט בוססו צרינו מקדשך, וכבר היינו כמי שמעולם לא

⁽¹⁾ וחשך הכתוב את הפועל כמאמר הראשון ולא הזכירו כי אם באחרון מפני שהוא משמש לשניהם, וכן דרך המקראות לדבר בדברי נבואה ודברי שיר. ודוגמת הדבר הזה תמצא בכתוב ויתגעשו ולא יוכלו והבו גליו ולא יעברנהו (ירמיה ה' כ"ב). וראה מה שאמרתי בביאור ללא שאלו (למטה ס"ה א').

נקרא שמך עלינו. והנביא מתאונן על ירידה שירד עמו באשר הוא עם ובאשר הוא עם ה' (der Prophet klagt über den nationalen und religiösen Verfall) והוא אומר הנה בן היה לנו בימי מעט אלה, ואם יארכו הימים ולא תשים קץ למעשי צרינו שלא יירשו עוד את עם קדשך ולא יבוססו את מקדשך, אנהנו מה יהיה בסופנו?

ומעתה הלא השכיח טעם המקרא הזה שבח רב, כי כנגד הירושה שירשו הצרים את עם הקדש נאמר היינו מעולם לא משלת בם, לפי שמשלו בהם יורשיהם, וכנגד תבוסת המקדש נאמר לא נקרא שמך עליהם, כי באין מקדש אין עבודה, ואם אין עבודה אין קריאת שם ה' על עובדיו.

ויתורגמו הדברים ללועזים כסדרם: seit kurzer Zeit erst haben sie dein heiliges Volk in ihrer Macht, treten unsere Feinde dein Heiligthum mit Füßen, und schon ist es um uns bestellt, als hättest du nie über uns geherrscht, schon als wäre dein Name nie über uns genannt worden.

(יט) לוא קרעת שמים ירדת וגו'. כבר אמרתי לך פעמים ושלוש שלדעת העברים הראשונים ה' יורד מן השמים ארצה כשהוא בא לעשות גדולות וגוראות מאוד, כמו כאן שנולדו הרים מפניו. וכביאור ויט שמים יורד (ש"ב כ"ב י') מפורש לך איך ירד ה' ארצה.

והדברים האלה תחלת נבואה אחרת, ואין להם חבור עם הקודם להם, והופסק ביניהם ובין ראש הפרשה האחרת שלא בדיון.

סד

(א) כקדח איש המסים. האומרים שהמסים הוא הפעול של בקדח לא ידעו או לא זכרו שכשמשמש קדח פעל יוצא לא יהיה הפעול בי אם האש, ולא מה שבוער באש, כמו שנאמר כלבם קודחי איש (למעלה ג' י"א), ונאמר איש קדחתם באפי (ירמיה י"ז ד'). ובאמת איש נסמך אל המסים, ואיש הפועל. ופירוש איש המסים איש שבוערים בה המסים, והלשון ככתוב באיש פחם (למעלה ג' ד ט"ז). והמסים לא ידעתי מה הוא, ולפי ענינו הוא דבר שבמהרה תאחו בו איש ותדלק. ולדברי האומרים שהמסים קנים יבשים יתורגם המקרא ללועזים wie ein Reisigfeuer auflodert.

להודיע שמך לצריך. נדרש לפני גניז אל לוא קרעת שמים ירדת, כי היא תכלית ירידה ה' ארצה.

(ג) ומעולם לא שמעו. כל הפסוק הזה משרת לשלפניו. לא האזינו לא הטו אונם לשמוע. ובין נאמר במקום אחר ולא שמעתם ולא הטיחם אונכם לשמוע (ירמיה כ"ה ד'), ובלבד ששם לא הוטחה האזן מפני שאין לבעליה חפץ בשמוע, וכאן מפני שאיננו מחכה לשמוע.

יעשה למחכה לו וגו'. אין בחכמים יודע פירוש הדברים האלה, כי כלם טועים בנזרתם. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור לבזה נפש (למעלה מ"ט ז'). ואף כאן מחכה לו זה פירושו אשר מחכה לו המחכה, ולמ"ד שבראשו מלמד על הפעול,

והוא הפעול של יעשה. והדברים מקבילים אל נוראות לא נקודה שנאמר בסוף הפסוק הקודם. והנביא רוצה לאמר שה' אלהי ישראל יעשה נוראות שלא יקו להן עובריו ויראיו, כלומר נוראות מאוד שלא תעלה על לב אדם לקנות להן, ואלהים וולתו עין לא ראתה שיעשה אפילו מה שמחכים לו. ויתורגם למחכה לו ללועזים etwas, das man (von ihm) sollte erwarten können.

ועד כאן תחומו של לוא שנאמר בסוף הפרשה הקודמת, וכל הדברים משם ועד כאן תאות נפש הנביא, ומכאן והילך מעשים שהיו.

(ד) **פגעת את שש ועשה צדק**, חכמי הגוים מכניסים אף הדברים האלה בתאות נפש הנביא שאמרתי שסוף הפסוק הקודם סופה, ואומרים שפגיעה זו לשון רצון שירצה ה' את השש ועושה צדק וה' שמח לקראתו כאדם ההולך לקראת חברו לקבל פניו. והם אומרים בן, מפני שבלשון גרמני יאמר למעשה הזה entgegen-kommen, והוא תרגומה של פגיעה. ולא זכרו החכמים ההם שלשון גרמני לעצמו ולשון עברי לעצמו, והעברי לא משתמש בפעל פגע בכמו אלה.

וכאמת פגיעה זו פגיעה רעה שמשמשת עמה כ"ת, ככתוב פן יפגענו בדבר (שמות ה' ג'), וריח לה כפגיעה בן זומא שהציין ונפגע (חגיגה י"ד ע"ב), וכ"ת שאמרתי שמשמשת עם פגיעה כ"ת של בדרכ"ך יזכרוך. והדברים האלה המה דרכי ה' ששאל משה לדעת ואמר הודיעני נא את דרכיך (שמות ל"ג י"ג), כלומר שלש עשרה מדותיו של ה'. ויזכרוך זה לא נקוד כד"ן, ודינו יזכרוך, והוא לשון שבה ותהלה.

ועתה הרוצה להבין את הדברים האלה על ברים יזכור שתיים. האחת שהנביא הזה אמר בנבואה הקודמת למה תתענו ה' מדרכיך (למעלה סיג י"ג). והשנית דברי הראשונים האומרים ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם (ראש השנה י"ז ע"ב); ונראה מכאן שהיה הנביא הזה יודע כברית ההיא. ולכן, אחר שסיים דברי תאותו שהוא מתאוה לעשות ה' נוראות כימי קדם, הוא חוזר לענין ראשון ואומר: ועתה הנה פגעת את השש ועושה צדק בדרכ"ך אשר בהם יזכרוך, כלומר עשית את אשר תהיינה שלש עשרה מדותיך למכשול למי שישיש לעשות צדק, לפי שכשיתשלל ויזכור שלש עשרה מדותיך והן חוזרות ריקם יהרהר אחרי מדותיך ויבא לירי חטא וענש.

ויתורגם המקרא הזה ללועזים לפי הענין nun aber machst du die, so frohen Muthes frommen Werken obliegen, irre an deinen Wegen, für welche sie in ihren Gebeten dich preisen.

הן אתה קצפת ונחטא וגו'. הנה כל זמן שהיית קוצף עלינו מפני שחטאנו לך מעולם היינו נושעים בדרכ"ך ההם שהזכרנו בתפלתנו, כי מעולם לא שבו שלש עשרה מדותיך ריקם.

(ה) **ונדי כטמא כלנו וגו'.** וא"ו של ונדי כפ"א בלשון ערבי, והוא מלמד על סדר הדברים שזה בזה תלוי, כלומר מפני שאנחנו קוראים לך ואתה לא תושיענו, ואפילו שלש עשרה מדותיך חוזרות ריקם, היינו כטמא כלנו וכבנוד עדים כל צדקותינו. וכן הוא אומר בפסוק האחר ואין קורא בשמך וגו' כי הסתרת פניך ממנו.

ועדים טעו בו כל חכמי ישראל לאמר שהוא לשון הסרה והרחקה, ויש מהם מביאים ראיה מלשון המשנה שנאמר המשמשת בעדים (גדה א' א'), ולא ראי זה

כראי זה, כי עדים שכנאן שרשו עדר ועל כן דלית דנושה, ועדים שבמשנה שרשו עוד, כמו שנאמר עד שהוא נתון תחת הבר (שם ח' ד'), והוא עד מעיד. ועדים זה כבר פירשו גזונים בשרשיו ואמר שהוא רבוי של עצה ועדה כמו עצה בלשון ערבי והיא וסתה של האשה. ופירושו כבגד עדים כבגד שתחנור בו האשה בשעת וסתה, והוא מלוכלך בדם נרתה וטמא טומאה חמורה.

ועוננו כרוח ישאנו. נקד הנקדן ישאנו בקבויין מפני שנדמה לו ועוננו חסר יויד ככתוב דרךך (שמות ל"ג י"ג) נויךך (במדבר ל' ח') וכמוהם הרבה במקרא, והוא בחר כאן בלשון רבים מלשון יחיד, מפני שמדברי הנביא משמע שהעוה ישראל הרבה מאוד. ובאמת אין צרך לאמר שעוננו זה חסר יויד, כי אפשר לאמר שהוא יחיד כולל רבים, כעין מה שפירשתי בבאיור אתם ימקו (ויקרא ט"ו ל"ט). ובין כך ובין כך הנקדן הוה אלו היתה לו און לבחן מלין לא היה נוקד ישאנו כמו שהוא לפנינו. כי הנקוד הראוי לתיבה זו לפי טעם הדברים וסדרם יִשְׁאָנו, והפועל הרוח, והכנוי שב אל העלה הנובל שמדמה הנביא אליו את ישראל. וזה פירושו הכתוב בתקונו: ועוננו היה (או היו) לנו כרוח אשר ישא את העלה הנובל. ויתורגם ועוננו כרוח ישאנו ללוועים und unsere Verschuldung ward uns wie der Wind, der es verweht.

ובכן הלא משביח טעם המקרא הוה וסדר דבריו שבה רב, כי ראשו משל אחד, משל הטומאה, וסופו משל אחד, משל העלה הנובל; ובהיות המאמר האחרון מענין הקודם לו, ועדיין הנביא במשלו עומד, כל אחד משני המשלים משל כסול. ומשל הטומאה ובגד העדים, אף על פי שקצה בו נפשונו אנחנו, יפה היה בעיני אבותינו השומעים אותו מפי הנביא. לפי שלא כמערב המורה, וכמרחק הרב אשר ביניהם רחוקים וישיבה לרעות אלה מאלה. כי מושלי מערב לא יגעו בכל טמא, ומושלי מזרח יבחרו ויקרבו כל משל, וגם יוציאו טהור מטמא. ומשל העלה הנובל מה יפיו ומה חין ערכו אף בעינינו היום הוה! כי זה דמיונו: כמו שהעלה אחר שנבל לא ישאר עוד בעצו, כי יפול והרוח ישאנו, כן אחר שהעוה ישראל ועשה נבלה נפל והלך מעל אדמתו, ועונו נשאו אל ארץ שבינו.

(י) ותמוננו ביד עוננו. לא יפירשו הרברים האלה ככתבם, כי פעל מונ בבנין הקל עומד ולא יוצא. ולפי תרגום יונתן והסורסי הנוסח נִתְּמַנְנוּ. מלשון מנן צריך בידך (בראשית י"ד כ'), ואין ספק בדבר שכן העקר.

(י) אנחנו החמר ואתה יצרנו. אין לדברי הפסוק הוה חבור בפרשה כי אם באמרנו שהנביא מלמד וכות על ישראל לאמר מה חרון האף הוה אשר תשפוך עלינו כנלל עונותינו, הלא בוראנו אתה ולמה בראתנו עלולים לחטא.

ומעשה ירך כלנו. על פי מה שאמרתי בראש הפסוק אין כלנו זה מרבה כל יחיד מיחידי ישראל כי אם כל מדה ממדות הגוי כלו, וזה פירושו הכתוב וכל עצמנו אין אנחנו כי אם מעשה ירך, וגם יצר הרע אשר בקרבנו אתה בראת אותו ומירך היה לנו. ויתורגם ללוועים und so ganz wie wir sind, sind wir deiner Hände Werk.

(ח) הבט נא עמך כלנו. העושים עמך כלנו מאמר שלם ומפרשים ראה נא כי אנחנו כלנו עמך לא יודעים כשיב לשון המקרא. כי אם תחזור על כל המקרא לא תמצא מאמר שלם תלוי בפעל הביט כפעול לו. והשנית שאם כדברי המפרשים

מה חדוש יש כאן, וכי העלה על דעתנו לאמר שיש בכני ישראל אנשים שלא מעם ה' המה? ואם תאמר שפירוש עמך צדיקים ראויים להקרא עמך, לא צדקה, כי הנביא הזה המתורה על חטאות עמו ואומר ונהי כטמא כלנו וכבגד עדים כל צדקותינו ונוי (למעלה פסוק ה') איך יסיים דבריו ויאמר כלנו צדיקים?

ובאמת אין בעמך כלנו די מאמר שלם, כי עמך הפעול וכלנו חוזק לו, והלשון ככתוב וירעו העם כלו (למעלה ט' ח'). ועמך זה ריח לו ברעהו שפירשתיו למעלה ב' ו'. ומשמע עמך כלנו כל מהמדינו אשר היו לנו באשר עמך אנחנו, ואשר בהם נודע שאנחנו עמך. והיה בדין שיאמר עמך כלו, והוא אומר כלנו לפי שהמדבר הוא העם, כלומר הנביא המדבר בשם העם, וכבר תמצא כדבר הזה במדבר אל הגדול ממנו ואומר לעצמו כנגדו עבדך ותוך כדי דבור תשוב לשונו אל הפרצוף הראשון, כמו שנאמר אם ישעם עבדך את אשר אוכל (שיב י"ט ל"ו). וזה פירוש הכתוב הבט נא וראה מה היה לכל מהמדינו שבהם נודע כי עמך אנחנו, והוא הולך ומגיד מה היה להם באמרו בסוף הפרשה ערי קדשך היו מדבר ונוי, והוא רוצה לאמר שערי הקדש וציון וירושלים ובית ה' אשר בירושלים המה מחמדיהם והמה מתנות ה' אשר בהם היה ישראל לעם לו, ובאין המחמדים ההם היו כמי שלא משל בהם ה' ולא נקרא שמו עליהם (למעלה ס"ג י"ט).

ויתורגם המאמר הזה ללועזים בהרחב הדברים לפי הענין
 siehe doch, wie
 es bestellt ist um Alles, wodurch wir als dein Volk ausge-
 zeichnet waren

סה

(א) נדרשתני. הפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, למעשה שנעשה ועושהו לא בא על ידו עד תכליתו. והוא הדין לנמצאתי. והעד ראש הפסוק האחר.

ללא שאלו. ראה מה שאמרתי בביאור למצער ירשו עם קדשך (למעלה ס"ג י"ח) בציון שבגלילין. ואף כאן אמר שאלו, וחשך הפעול ואמר אחר כן בקשוני, והדבר למד מענינו שכנוי של בקשוני הוא הפעול גם במאמר הראשון.

לא קרא בשמי. המקרא הזה כנקודו מהפא על ישראל דברים אשר לא כן. ולכן אומר אני אל תקרא קרא כי אם קרא.

(ג) **בנגות.** מחכמי הגוים יש משבשים וקוראים בנגות. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, שכן נאמר בספר הזה ותחפרו מהנגות אשר בחרתם (למעלה א' כ"ט); הרי שהיו עובדים את אליליהם בנגות. ואלו אמר הנביא כאן נגות היה אומר על הנגות, ולא בנגות.

(ד) **הישיבים בקברים ונוי,** כדרכי האמורי (aus Aberglauben). **האכלים בשר חזיר.** לא על אכילתו בלבד מוניחם הנביא, כי היו זובחים ומקריבים חזיר לאליליהם¹).

(ה) **אלה עשן באפי** אלה עשויים להעלות עשן באפי. ועשן חמה. ויתורגם ללועזים
 diese Dinge sind Rauch für meine Nase

¹ ראה Rob. Smith, Religion of the Semites, צד 272.

(ז) ומדתי פעלתם ראשונה. ראשונה זה כרעהו שפירשתי עורא ט' ב', ופירושו בפרט. ועל דבר הענין ראה מה שאמרתי בביאור אתם ימקו (ויקרא כ"ו ל"ט). ועל פי הדברים ההם אף כאן, מפני שנאמר לפני מזה עונותיכם ועונות אבותיכם יחדו, הוא מסיים ואומר שהוא ימוד פעולתם ראשונה ופעולת אבותם אחרונה.

(ח) והוצאתי מעקב זרע וגו'. סרס המקרא וכן תפרשהו והוצאתי מיעקב ומיהודה זרע יורש הרי. וטעם הסירוס הזה הפי' הנביא לדבר דבורים מקבילים זה אל זה. ואתה שים לבך עליו והיה לך לאות ולמופת לכל כמו אלה. וראה מה שאמרתי בביאור הזכירו לגוים הנה (ירמיה ד' ט"ז).

(ט) והסיתך וגו'. הפעל לפעולת שלשום, והמאמר הזה משרת לשלשנו, וזה פירוש הדברים כחבורם: אחר שהמיתך ה' תניחו שמכם לשבועה.

ולעבדיו יקרא שם אחר. לא נראה לי שיקרא זה נקוד כדן, לפי שאין ביתר נבואה זו זכר לשם אחר אשר יקרא ה' לעבדיו. אבל יש זכר לשם חדש שיקרא לה' והוא "אלהי אמן" שבסוף האחר. ואומר אני שיקרא זה דינו יקרא, ולמיד של לעבדיו כלמיד של לא יראה לך חמין (שמות י"ג ז'). וזה פירוש הכתוב: וכפי עבדיו יקרא הוא (אדני ה') בשם אחר, והשם האחר אלהי אמן. ויתורגם ללועזים und von seinen Dienern wird er (der Herr JHVH) mit einem andern Namen benannt werden.

(טו) המתברך בארץ. ראה מה שאמרתי בביאור ואין מכלים דבר בארץ (שופטים י"ח ז'). ועל פי הדברים ההם אף בארץ שנאמר כאן מרבה סתומות המתברך¹.

כי נשכחו הצרות הראשונות וגו'. אין כי זה ורעהו שאחריו נותנים טעם, ומאמריהם תארי הזמן. ופירוש הצרות הראשונות עונות ראשונים אשר בגללם היו הצרות הראשונות. ועונות ראשונים האלילים והפסילים. ועד בפירושי זה וכי נסתרו מעיני, כי מה לצרות הראשונות ולעניי ה'? וזה דבר הנביא: כשיבא היום ונשמדה עבודה וזה מקרב ישראל, והאלילים כליל יחלוף, אז יקראו עובדי ה' לו שם אחר, והשם האחר אלהי אמן (der wahre Gott). ודי לענין הזה כאן כמעט הדברים האלה, והוא יתבאר לך כל צרכו בביאור ההימיר גוי אלהים (ירמיה ג' י"א), ויתורגם הצרות הראשונות ללועזים die alten Gehässigkeiten.

(כ) כי הנער בן מאה שנה ימות וגו'. המת בן מאה שנה לו יאמרו שמת והוא נער, ובן מאה שנה כשיקולל בחלי ומדוה יאמרו עליו שבחטאו היתה לו זאת ואין חלייו חליי זקנה.

(כג) זרע ברוכי ה'. הלשון הזה לא מתישב הישב. וכמדומה אני שבכוני זה עקרו קרוך, כי בטעות סופר נשנית י"ד שבסופו מראש התיבה האחרת. וצאצאיהם אתם. את זה כעם קרובו שבכתוב חטאנו עם אבותינו (תהלים ק"ו ו'). וזה פירוש הכתוב וצאצאיהם יהיו זרע ברוך ה' כמוהם, ויתורגם אתם ללועזים gleich ihnen.

סו

(א) אי זה בית אשר תבנו לי. מן הדברים האלה שמענו שנאמרה נבואה זו אחר ששבו הגולים, ובטרים יבנה בית ה', והדברים נאמרים כנגד אנשים מקהל

¹ כי אף על פי שיש היא הדעת בראש המתברך הלא באמת פתום הוא ופירושו כל אשר יתברך.

הגולה שהיו עובדים אלילים עוד. ומדברי הנביא האומר אוכלי בשר חזיר והשקין והעכבר (למטה פסוק י"ז) שמענו שהיתה עבודת אלילים אשר להם גסה מכל עבודה זרה ישיש לה זכר בכתבי הקדש. ואל תתמה על הדבר הזה, כי הימים ההם סוף ימי אלילים בישראל, וכבר יאמר משל התלמודי סוף הקיץ קשה מן הקיץ¹).

והנביא הזה האומר בשם ה' איוה בית אשר תבנו לי, ומשמע מדבריו שאין חפין לה' בבית, כי מלא כל הארץ כבודו, גדול מחני המוכיח את אנשי דורו מסני שהיו מתרשלים בכנין הבית (חגי א', ב'—י"א).

(ב) **ואת כל אלה ידי עשתה.** כבר אמרתי לך שכלשון המקרא יש במשמע „כל אלה“ תבל ומלואה או כל העולם כולו (das Weltall). והמאמר הזה משרת לשניו, וזה פירוש הדברים בחבורם אי זה בית אשר תבנו לי מאחר שידעתם כי את כל אלה ידי עשתה.

ואל זה אביט וגו'. אף זה משרת לשלפניו, וזה הדבר שאומר ה': הגה היו כל אלה, ובהם גדולים וגאים. ואף על פי כן אני אך אל זה אביט אל עני ונכה רוח וגו'. ועני ונכה רוח וחרד על דברי שלשה תארים, והמתואר בהם אחר, כלומר אדם אחד ששלש אלה לו, לפי שאם לא כן, היה נשנה „אלי“ עם השנים האחרונים. והדבר למד מענינו שבמין הנביא מדבר כאן ולא ביחיד מיחידיו. ובחר הלשון הזה, ולא אמר עניים ונכי רוח וחרדים על דברי, מפני שאלו תסם בלשון רבים היה צריך לאמר „אלה“, ובו לא חפין אחר שאמר לפני מזה כל אלה כנגד העולם ומלואו. ועתה כשהוא מדבר כדבר במין לשון יחיד הוא האומר „זה“, ותיבת זה מקבילה אל אלה שלפניה, ובכך משביח טעם הדברים וסדרים שבח רב, כי יש מצד האחד רבים ואליהם לא יביט ה', ומצד האחר יחיד ואליו יביט. ויתורגמו הדברים ללועזים und so besteht sie nun, die ganze Welt, doch habe ich es nur auf den abgesehen, der duldend und demüthigen Geistes ist und meinem Worte zitternd entgegenkommt

(ג) **שוחט השור וגו'.** על פי הכלל הגדול שהזכרתי פעמים הרבה בשם שמקביל אל רעהו ומשמיע חרשות מתוך הקבלתו שוחט השור שנאמר כאן והוא מקביל אל המתואר בשלשת התארים שבפסוק הקודם זה משמעו אדם שוחט השור והוא לא עני ונכה רוח וחרד על דבר ה'. ושוחט השור שחיטה זו מעלה עליו ה' כאלו הכה איש². וכן זוכה השה ואין בו שלש אלה הרי הוא כאלו ערף כלב, וכן השנים האחרים. ויתורגם שוחט השור ללועזים wer sonst einen Ochsen schlachtet

(ד) **גם אני מקביל אל גם המה שבפסוק הקודם.** אבחר בתעלוליהם. חכמי הגוים אומרים שתעלוליהם כמו להתעולל בהם, והדבר הזה אי אפשר על פי חקי לשון המקרא. ואומר אני שתעלוליהם המה ההתולים שהתלו האנשים ההם בדברים לאמר וכבר ה' וגו', ככל דברי סוף הפסוק האחר (ראה שם דברי); וכנגד

¹ שלהי דקייטא קשה מקייטא (יומא כ"ט ע"א).

² ראה מה שאמרתי בכיאר דם יחשב לאיש ההוא (ויקרא י"ז ד). וכמו שהאיש הזוכה שור ואל פתח אהל מועד לא הביאו דם יחשב לו, כן שוחט השור לזכות לה' וה' לא ירצנו מפני מעשיו הרעים נחשבה לו שחיטתו לשפיכות דמים. כל כך חסמיר ה' בשפיכות דמים, ואפילו בשפיכות דם בהמה.

ההתולים ההם ה' אומר כאן גם אני אבחר בתעלוליהם ואעשה להם כאשר דברו, ויראו בשמחתכם והם יבושו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים so werde auch ich das Verfahren wählen, welches sie muthwillig herbeiwünschen. (ה) יכבד. הלשון הזה בנקודו לא מתישב כלל, וכבר נאמר לפני שדין תיבה זו יִכְבֵּד, בנין נפעל, וכן העקר.

והם יבשו. החכמים כלם אומרים שהמאמר הזה דברי ה' שמדבר בשם עצמו, והם אומרים כן מפני שלא יודעים להיכן ישוב, והם" אם הדברים מחוברים אל שלפניהם. ובאמת המאמר הזה סוף דברי שונאיהם ומנדיהם למען שם ה', והוא משרת לפניו, וכנוי של זהם שב אל השונאים והמנדים עצמם, והם מדברים כמו שתולה קללתו בחברו, ופירושו הדברים בחבורם ונראה בשמחתם ואנחנו נבוש.

(ז) והמליטה זכר. לא ידעו החכמים זכר זה מה הוא. ואתה הלא קראית לדעת במקום אחר שיש כמשמע זכר בעל כח¹). והוא הזכר הזה, ופירושו כן קיימא או ילד שנולד לחיים ולא למות. והנה המשיל הנביא את גאולת ישראל שהיתה שלא במלחמה ללדה שאין עמה חבלי לדה, ועדיין במשליו עומד ומסיים ואומר שיהיה הבן הילוד חי וקיים, וכננו בנמשל שתהא תשועת ישראל תשועת עולמים. וראה מה שאמרתי בביאור בן זכר (ירמיה כ' י"ד), ובביאור ויש בעדרו זכר (מלאכי א' י"ד). ויתורגם זכר זה ללועזים ein kräftiges Kind.

(ט) האני אשכיר ולא אוליד. ראה מה שאמרתי בביאור משבר למעלה ל"ו נ'. ועל פי הדברים ההם זה פירוש הדברים האלה האני אביא ליולדה סוף חבלי לדה ולא אעשה את אשר תלד.

(יא) למען תינקו ושבעתם וגו'. סרס המקרא ראשו וסופו, וכן תפרשהו: למען תינקו משוד תנחומיה ושבעתם למען תמוצו מזיו כבודה והתענתם. ועל דבר ראשו, פעל שבע יש שמשמש עמו מן, אבל לא משמש מן עם התענג בכל המקרא; ומפני שסוף הדברים צריך סירוס, אמרתי שגם בראשם לסירוס מכוון הנביא.

(יב) וינקתם. כאן הפסיק בעל הטעמים בין הדברים, כי מקום האתנת בתיבה שלפניה, ולא בזו. וראיתי לאמר כן מפני שלא יפול לשון יניקה כי אם כמה שצריך מציצה, ולא כמה שהוא כמים יזובו, כי אשר יזוב תפצה סוף והוא יבא אל תוכו מבלי אשר תינק. ויניקה זו כשמחובר וינקתם אל סוף הפסוק אין לה פעול, והיא משמשת תשמיש מוחלט (absolut), ופירוש וינקתם תהיו כיונקים על שדי אמם, כתינוקות שהכל מחבבים ומנשקים אותם; וכמו שמסיים הנביא ואומר על צד תנשאו ועל ברכים תשעשעו. ויתורגם וינקתם ללועזים und ihr werdet fahren wie zarte Kinder.

(טו) להשיב בחמה אפו. לא ידעו החכמים פירוש המקרא הזה. קושט מתרגם dass er in Glut seinen Zorn heimzahle, וכעין זה תרגם איבלר, לכלות אפו בחמה. ובול בנוספות ששת על שרשי גזיוס מתרגם dass er durch einen Strafact befriedige. ולא זכיתי לראות איך יפירש המקרא הזה כן, ובכל כתבי הקדש המשיב אפו מתאסק שלא יכלה אפו, כמו שהמשיב דבר משיבו ולא יעשהו.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור אזכיר את שמי (שמות כ' כ"א) ובביאור כל זכורך (שם כ"ג ו"ז).

ובאמת הרברים כפשוטם וכמשמעם בכל המקרא, וזה פירוש הכתוב להשיב אפו ולשלה חמה תחתיו ולהשיב נערתו בשלחו להבי אש תחתיה. ואם יש לך און לבחן מלין הלא תראה יפי הרברים האלה וחין ערכם בוכרך שחמה רעה מאף ולהבי אש גרועים מגערה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *dass er seinen Zorn ablöse durch Zornglut und seine Drohung durch Feuerflammen.* (יז) **אחר אהת בתוך**, וכתוב אחד תחת אחת, ושניהם כאחד קשה לפרשם. וכמרומה אני שהמקרא הזה משוכש, וזה עקרו אָסַד אָסַד קְתוֹן, ופירוש הדברים שכל אחד מהם מתקדש ומטהר לבדו והוא בתוך אונלי בשר החורר והשקין והעכבר. והדברים התולים, כי האוכל כל אלה מה יועיל לו שמתקדש ומטהר הוא לפני אכלו אותם, והרי הוא כטובל ועלה שרין כידו?

(יח) **ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם באה** וגו'. נתקשו חכמים בפירוש המקרא הזה, וביחוד היתה להם תיבת באה לאבן ננף. והיא מפורשת לך על פי מה שאמרתי בכיאר בנות צערה (בראשית מ"ב), והכתוב אמר באה לשון נקבה, מפני שקרוב הפעל אל מחשבותיהם. ופירוש הדברים מעשיהם ומחשבותיהם הגיעו למדרגה זו שאקבץ את כל הגוים והלשונות ובאו וראו כבודי. והמעשים המה הנוכרים בפסוק הקודם, ומחשבותיהם המה הדברים אשר דברו לאמר יכבד ה' ונראה בשמחתכם והם יבושו (למעלה פסוק ה'). ויתורגם ללועזים *ich aber — sie sind in ihrem Thun und Denken so weit gegangen, dass ich u. s. w.* (יט) **ושמתי בהם אות**, ושמתי ברשעי ישראל אות, כלומר אענשם ענש שיהיה לאות לכל העושים כמעשיהם. ויתורגם ללועזים *und ich will an ihnen ein Exempel statuieren*

ושלחתי מהם פליטים וגו'. ופליטים מהם אשלח אל הגוים להגיד בהם כבודי. ואמר הכתוב ושלחתי הבנין הכבד הדגוש על פי מה שאמרתי בכיאר וישלח את העורב (בראשית ח' ז'), כי הפליטים משולחים מארצם לבלתי שוב שמה עוד. ויתורגם ללועזים *und ich werde aus ihnen etliche Entrounneuen zu den Völkern verweisen*

לא שמעו את שמעני. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב שְׁמִי תחת שמעי, ומחכמי הגוים המחדשים יש כרוכים אחריהם. והמקרא ככתבו כספר יפה מן הנוסח ההוא.

(כ) **והביאו**. הגוים הנוכרים בפסוק הקודם המה יביאו. את כל אחיכם אשר עדנה לא שבו אל ארצם, ורשעי ישראל המשולחים אל ארצות הגוים לא ישובו עמם, ויראו בשמחתם והם יבושו כמו שאמרו בהתוליהם (למעלה פסוק ה'). **ובכרכרות** פירשו רד"ק גמלים שבמהלכם נראים כמרקדים, וחכמי הגוים כרוכים אחריו ומחוקים דבריו בראיות שאינן מוכיחות. ולי נראה פירוש כרכרות רקודים כמשמעם. ובכן משיבה טעם המקרא שבה רב בהשמיעו אותנו שכמו שדוד המשיב את ארון ה' למקומו היה מרכרר לפניו (ש"ב ו' י"ד), כן הגוים ההם המשיבים את נדחי ישראל אל ארצם ואל מקומם יכרכרו לפניהם. ובכן מתרגם ונתן בתושבתן, ובן פירש רש"י.

(כא) **וגם מהם וגו'**. וגם מן הגוים ההם אקח לבהנים ללוים. הנקדן הזה קשה לו איך יהיה הדבר הזה שערלים יהיו כהני ה', ולכן נקד שני הלמריין בפתח,

כאלו בא הכתוב להגיד לנו שיקח ה' מן הגוים משרתים לשרת את הבהנים כשרות הנתינים או לשרתם חוץ לקדש. ולא כן הדבר. ודין שני הלמדיון האלה הראשון בשבא והאחרון בחירק, ופירושו לכהנים ללוים להיות כהנים ולוים. ומעם הדבר יתבאר כביאור הפסוק האחר.

(כב) **כי כאשר וגו'.** הרבר ברור שהמאמר הזה נתון מעם בשלפניו. ואם כן, ועקר המאמר הזה סוף הפסוק האומר בן יעמוד שמכם וזרעכם, זה פירושו הדברים כחכורם אל דברי הפסוק הקודם: לפי שנמרתי בדעתי שיעמוד זרעכם ושמכם, ואתם עם לא רב ואומה שפלה, ילזה הגר עליכם. וגם מן הגוים אקח להיות כהנים ולוים, ובכן ירבה מספרכם ותרדב תרבותכם להעמיד זרעכם ולהקים שמכם.

ועתה בא וראה מה נבהו מחשבות הנביא הזה, ומה רבה חכמתו לראות את הגולד. כי זה חלק כל עם ולשון, כי יוקן יחליש ויחסר כח, ואם לא ילזה הגר אליו למלאות חסרונו יחלוף ואיננו. ועל כן יעיץ הנביא הזה ככל נביאי הגולה להביא גרים בקהל ישראל, והוא מוסיף על כלם לאמר שיוקחו מן הגוים לכהנים וללוים, והדבר למד מענינו שלא יוקח מהגרים לכהנים וללוים עד שיהיה כל איש מישראל ראוי לכבוד הזה, אף על פי שלא בן לוי הוא. כי עם שככה לו קופצים אליו גרים וחפצים לבא בקהל.

ואלו הלכו עזרא וסיעתו בעקבות הנביא הזה ובעקבות כל אחיו נביאי הגולה, להפיל קיר הברזל המכדיל בין שבט לשבט בישראל ובין ישראל לכל גויי הארץ, כי אז באו בקהל ישראל חסידי אומות העולם וחכמיהם ונבוריהם בכל דור ודור ועמהם הטוב והישר בחקות הגוים ודרכיהם ומחשבותם והגיונם, והיתה התורה מחליפה כח, ויצאה מישראל תורה לכל העמים ודעת אלהים לכל יושבי תבל. ומי יודע אם לעת כזאת שבת ישראל מגוי וממלכה. ואולם עזרא וסיעתו לא כן עשו, כי המה חזקו את קיר הברזל המכדיל, ומאז ועד עתה ישראל עם מפוזר ומפורד כיום הזה, אין כהן ואין נביא, אין כל כי אם תורה, והתורה כבתחלה, ואין אדם מבקש תורה כיום הנתנה, כי מתהלך הוא לרוח היום, ומה לו ולתורה שבמקומה הראשון עומדת אם לא מושבע ועומד הוא מימי אבותיו? ובכן תורת ישראל בקרן זוית מונחת, וכבודה נתון לאחרת.

דברי ירמיהו.

א

(א) בענתות. נזכרת עיר הנביא בראש ספרו מפני שיש לה זכר בתוך נבואותיו (למטה י"א כ"א).

(ג) ויהי בימי יהויקים. ודבר ה' שהיה אליו בתחלה בימי יאשיהו יספ להיות אליו אחרי כן בימי יהויקים בנו וגו'.

(ט) נתתי נותן אני. והוא הרין לכל פעולה שבשעת הדבור הפעל לפעולה שלמה ונמורה, כמו שהוכחתי בכיבור הרמותי ידי (בראשית י"ד כ"ב).

(יא) מקל יפקד. חכמי הגוים אומרים שמקל זה ענף, ואני אומר שהוא מקל ממש, כלומר שבט שאין בו עלה. ועד בדבר מה שאמר ה' היטבת לראות, כי מפני שהעצים נוחים להכיר בעליהם וקשים להכיר בשנטלו עליהם, לכן משבח ה' את הנביא שהכיר את המקל כאשר הוא בלא עליו לאמר היטבת לראות.

(יב) כי שקד. לא נותן טעם לדברי ה' שאמר היטבת לראות, כי אם לכל עצמו של המראה. ופירושו הדברים הראיתך מקל שקד כי שוקד אני וגו'.

(יג) סיר נפוח. חכמי ישראל אומרים שסיר נפוח סיר רותח, ועליהם הראיה. וחכמי הגוים אומרים שסיר נפוח סיר שגשגה אש תחתיו. ונראים לי דברי חכמי הגוים מדברי חכמי ישראל, שכן נמצא כור נפוח בספר בן סירא מ"ג ד'. ואני מוסיף נסך משלי לאמר שאף סיר זה טעות סופר, ועקרו נור, כי כור רמז לצרה בכל המקרא, ולא סיר, והכתוב בא לאמר מצפון תפתח הרעה.

מפני צפונה. נראה לי שאף זו טעות סופר, ומפני עקרו קָפְנִים, והלשון ככתוב מפנה צפונה (יחזקאל ט' ב').

(טו) כי הנני קרא וגו'. יש אומרים שהי' יקרא לכל ממלכות צפונה להיות עדים בדברים אשר ידבר אל עמו. ודבריהם דברי רוח, כי אין כעדות זו בכל כתבי הקדש. ואף אין לאמר שממלכות צפון נקראות להלחם בירושלים תכף אחר בואן, כי לא יפול על הענין הזה ונתנו איש כסאו סתה שערו ירושלים, לפי שלא ילחמו הנלחמים והם יושבים על כסאותם. לכן נראה לי שהממלכות האלה נקראות להיות עומדות בשעת המשפט אשר ישפט ה' את עמו, ואם לא ישמע ישראל וישוב, תהיינה הממלכות ההן מוכנות ומוכנות למלחמה עמו בדבר ה'. ומעשה ה' הקורא לממלכות ההן לעמוד על משפטו כאב המניף שבטו על בנו בשעה שהוא מוכיחו בדברים, אשר אם לא ישמע לדבריו יכהו בשבט.

(טו) **ודברתי משפטי אתם.** כן הנוסח בכל הספרים ובכל כתבי יד, ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שאין הדברים האלה כתובים לפנינו כעקום, והעקר משפטים שכן משמש כדבור הוה משפטים בלא כנוי בכל המקרא. ראה למטה ד' י"ב, ל"ט ה', נ"ב ט', ומ"ב כ"ה ו'.

(יח) **ואני הנה נתתיך וגו'.** ראה מה שאמרתי בכיאר ואת כי שפית (במדבר ה' ב"ה). ועל פי הדברים ההם אף כאן לא מקביל ואני אל ואתה שבראש הפסוק הקודם, ובלבד שמפני שנאמר לפני מוה אל תחת מפניהם פן אחרך לפניהם, 'עתה כשהוה בא לדבר במה שיעשה לו כשלא יחת נופל בראש דבורו לשון ואני.

ב

(כ) **זכרתי לך חסד נעורייך וגו'.** חכמי הגוים מפרשים החסד שעשיתי לך בנעוריך ואהבתי שאהבתיך ואת כלה. ולא זכרו שנאמר וזכרתי, לך, ואין למיד זו כי אם למיד של זכות, ואיך יהיה הדבר הוה זכות לכנסת ישראל שה' אלהיה אהבה ועשה עמה חסד. ובאמת חסד שנאמר כאן ככתוב דברי יאשירו וחסדיו (ד"ב ל"ה כ"ז), ופירוש חסד נעורייך החסד שעשיתי לי בנעוריך, וכן אהבת כלולותיך זה פירושו אהבה שאהבתיני ואת כלה. ואתה תבין הדברים על ברים בזכך שהאיש הנושא אשה פרנסתה עליו, והוא חייב לפרנסה וליתן לה צרכיה כישוב, וכנסת ישראל שהלכה אחר ה' שהוא כועליה במדבר מעשיה חבה וחסד אצלו וזכות לה. וכן תרגם יונתן את המקרא הזה.

(ה) **מה מצאו וגו'.** מה משמש עם עול, והופרד ביניהם ככתוב מה יהיה רעה (קהלת י"א ב').

כי רחקו מעלי נותן טעם לשלפניו, ולא מתוך דעת המדבר כי אם מתוך דעת האבות אשר בהם ידובר. ופירוש הדברים מה העול אשר מצאו כי אבותיכם ואשר בגללו רחקו מעלי. וכלשון הוה ממש וגם פה לא עשיתי מאומה כי שמו אותי כבור (בראשית מ' ט"ו).

(ט) **לכן עוד אריב אתכם.** לכן זה כרעהו שפירשתיו בכיאר לכן כל הורג קין (בראשית ד' ט"ו), וזה פירוש המקרא: לא כן אדבר, כי למה אשחת דברי לדבר במעשי אבותיכם הרעים, הלא עוד אריב אתכם. ואמר הנביא כן דרך מליצה, ואף על פי שלא חנם הזכיר מעשי אבותם, כי הזכירם למען סוף הפסוק האומר ואת בני בניכם אריב, וזה הדבר שהוא בא להגיד להם כאשר לא טובים אתם מאבותיכם כן בניכם לא יהיו טובים מכם, ואף לא בניהם מהם.

(י) **והתבוננו מאד.** ראה מה שאמרתי בכיאר עמי לא התבונן (ישעי' א' ג'). ועל פי הדברים ההם זה פירוש הדברים האלה ודרשו מאוד לדעת.

הן היתה כזאת. מחכמי הגוים המחדשים יש משכשים הן היתה ומניהים הנהיגה, תיבה אחת. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, והן כמו אם לשאלה.

(יא) **ההימיר גוי אלהים וגו'.** שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה, והנביא רוצה לאמר שמעולם לא המיר גוי את אלהיו חוץ מישראל. ואמת דבר הנביא. כי כן ראינו בפלשתיים אשר כהננסם הם ואלהיהם על דבר ארון ה' שהיה בקרבם יעצו

כהניחם וקוסמיהם להשיב הארון ואמרו כנגד ה' אלהי ישראל אולי יקל את ידו מעליכם ומעל אלהיכם (ש"א ו' ה'); ושמענו מדבריהם ושהיו מודים שהי' אלהי ישראל גדול מדגון אלהיהם, כי מי שתכבד ידו על חברו הלא גדול הוא וחזק ממנו, ואף על פי כן לא עלתה על לבם לעיזב את דגון אלהי אבותם ללכת אחרי ה' אלהי ישראל. ולא שהיו פלשתים דבקים באלהיהם מכל גויי הארץ, ובלבד שבן היו כל הגוים עושים לדבקה באלהיהם כאשר הם, ולא יעזבו למען אלהי נכר, אף על פי שגדולים מהם, כאשר לא יעזוב איש את אביו ויחליפנו כאבי רעהו לאמר אבי אתה, אף על פי שאבי רעהו גדול מאביו וחזק ממנו ויכול להכותו.

ואם כן, הלא נשאל לדעת איך היה הדבר הזה שכל הגוים שכני ישראל נאמנה רוחם את אלהיהם לדבקה בהם, וישראל לבדו עזב את ה' אלהיו פעמים רבות וימים רבים? ההיו אבותינו רעים וחטאים לאלהיהם מכל הגוים שכניהם?

ירמיהו תמה על הדבר ואין מלה בלשונו לפרשו, מפני שככל אחיו הנביאים גם הוא רואה את הברית שבין ישראל לה' אלהיו כמסורת אשר בירו מאבותיו, ולא כאשר היתה באמת. והרואה את הברית ההיא לאורם של דברי הימים, והם מעשים שהיו, יראה ויאמר שמעשה ישראל הענוב את ה' ללכת לעבוד אלהים אחרים כמעשה כל הגוים הדבקים באלהיהם, כי טעם אחד לשני המעשים.

כי לפי המסורת והקבלה שבכתבי הקדש הברית שבין ה' ובין ישראל כרותה לאברהם אביו, כשרם היה ישראל לגוי, ואם כן הדבר, ה' הוא אלהי ישראל מיום הולדו. והדרוש וחוקר הדברים לאמתם ומתבונן במה שאמרו סופרי כתבי הקדש כמסיתים לפי תומם¹, הוא ימצא שאין דבר הברית שבין ה' ובין ישראל עמו כמסורת והקבלה.

ספר שופטים מרבינו מקדמוניות כתבי הקדש, ואצבע הבהן המסדרו ושת עליו נוספות נראה בו רק זעיר שם זעיר שם. ומספר שופטים שמענו שבימי השופטים עדיין לא היתה עבודת ה' נכונה בישראל, וכאשר עזב ישראל את ה' עבד אלהים אחרים, ועקר עבודה זרה אשר לו עבודת הבעל. ועוד בימי אליהו הנביא כן הדבר, שכן הוא אומר לעמו עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים אם ה' האלהים לבו אחריו ואם הבעל לבו אחריו (מ"א י"ח כ"א). הרי שבימי אליהו עבודת ה' רפויה ביד ישראל ועקר עבודת זרה עבודת הבעל. ועבודת הבעל כמו שהיתה עקר עבודה זרה בישראל בן היתה רעה בעיני ה' מעבודת כל אלהים אחרים. כי שלמה היה עובד אלהי נכר הרבה, את עשתרת אלהי צידונים, ואת מלכום שקוין עמונים, ואת כמוש שקוין מואב, ואת המולך שקוין בני עמון (מ"א י"א ד' וה'); ומפני שלא עבד את הבעל לא נענש כי אם ענש מעט, ולא אמר ה' להשמיד את ביתו כמו שהשמיד את בית אחאב, ואחאב לא עבד כי אם את הבעל לבדו, והבעל האחד העיר קנאת ה' מעבודת כל האלהים אחרים שעבד שלמה. ואם נדרוש לדעת מה נשתנה הבעל מכל אלהים אחרים להעיר קנאת ה', אחד טעמו של הדבר אשר נאמר כי הוא זה. הבעל הוא אלהי ישראל מימי קדם, ועבודתו בישראל קודמת לעבודת ה', ועל כן מקנא ה' בבעל מכל אלהים אחרים.

¹ ראה מה שאמרתי בבאור ויהי לנחש (שמות ד' ג') בציון שגליון בסוף דברי.

ואם כן הדבר, עובדי הבעל היו אבותינו כל ימי לכתם במדבר⁽¹⁾. וכאשר נלחמו בני ישראל בכנעני יושב הארץ והשמידום וירשו את נחלתם, נתחייבו בעבודת אלהי הארץ, כמוטל על כל הבא לגור בארץ נכריה בימים ההם, וכמו ששלח ה' אלהי ישראל אריות בעמים שהושיב מלך אשור בשמרון והרגו בהם האריות עד שלמדו הגרים משפט אלהי הארץ ועבדוהו (מ"ב י"ז, כ"ד—כ"ח). ואלהי הכנעני שהוא שמו הראשון אין אתנו היום הזה לדעת אותה. ואולם בכתבי קדשנו ה' שמו. וימים רבים היו בני ישראל עובדים את אלהי הארץ ואת הבעל אלהי אבותם גם יחד, כמעשה הגוים שהיו עושים גוי גוי אלהיו (שם פסוק כ"ט), ואת ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים (שם למטה ממנו פסוק ל"ג). ויש שעונו ישראל את האחד ועבדו את האחר לבדו. אבל לא כמו שנאמר במקרא בדבר הזה כן הוא, כי בכתבי הקדש נאמר שבעונו ישראל את ה' ללכת אחרי הבעל באו עליו ימי רעה ומלחמה מאת ה'; ובאמת הפוך הסדר, כי בכוא על ישראל רעה עוב את ה' שהיה לו בתחלה אל נכר ועבד את הבעל, כי אמר שבאה עליו הרעה מפני שעזב את הבעל אלהי אבותיו⁽²⁾. ובאחרית הימים היה בדין שיגבר ה' אלהי הארץ על הבעל אלהי הנכר, כי כן ידענו בשמרונים בני הגוים שהושיב מלך אשור בשמרון שלבסוף חזרו לעבוד את ה' לבדו, ואם בשמרונים כן, ישראל על אחת כמה וכמה. כי השמרונים היו זרע עמים רבים מכבל ומכותה ומעוא ומחמת וספרים (שם פסוק כ"ד), והמה בתחלה עושים איש איש אלהיו, וישראל עם אחד והבעל אלהי אבותיו אחד, ונקל לעם אחד מעמים רבים להיות פה אחד ולב אחד, ונקל לעונוב אל אחד מעונוב אלהים רבים.

ועתה הלא תראה שלא נדבר הנביא הזה כן היה בישראל, כי לא היתה עבודה זרה בקרב ישראל תמורה שהמירו את אלהי אבותם באלהים אחרים, ונהפך הדבר, כי בעבודת ישראל את ה' היו ממירים את אלהי אבותם באל אחר, ובשובם לעבוד את הבעל שבו לקדמתם. ובעבודת ישראל את אלהים אחרים לבד מן הבעל עשה כן מפני שכל עבודה זרה קרובה לעבודת הבעל אלהי אבותיו הראשונים מעבודת ה' אלהי ארצו.

והקורא במקרא בהשכל ודעת ימצא שעשרת השבטים היו דבקים בחטאת ירבעם לבדה ולא עובדים אלהים זולתה, וביהודה דור אחרון אחרון גרועה לעבודה זרה מאשר לפניו. כי בימי ירמיהו היו בני יהודה שטופים בעבודה זרה מכל אשר לפניהם, כמו שמעיד בהם הנביא הזה האומר לבני דורו בשם ה' עונו אבותיכם אותי נאום ה' וילכו אחרי אלהים אחרים ויעבדום וישתחוו להם וגו' ואתם הרעותם לעשות מאבותיכם (למטה ט"ו, י"ז ו"א). ואם נשאל לדעת טעם הדבר הזה, צריכים אנחנו לחזור לענינו ולדרוש ולחקר על עבודת ה' כמות שהיתה בתחלה.

(1) דעתי במהלך ישראל במדבר מפורשת לך כל צרכה במדבר י"ג ט"ז בסוף דברי.
 (2) וכן נאמר בספר הזה שאמרו העם כי עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפיו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים כאשר עשינו אנחנו ואבותינו מלכינו ושרינו בערי יהודה ובחוצות ירושלים ונשבע לחם ונהיה טובים ורעה לא ראינו, ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל ובהרב וברעב חמנו (למטה מ"ד, י"ז ו"ח). והדברים ההם נאמרו בסוף ימי ירמיהו כשכנה מאות שנה לתחלת ימי השופטים.

בתחלה, בבוא ישראל אל ארץ כנען, לא טוב ה' אלהי הארץ ההיא מכל אלהי הגוים, והוא נעבד בתבנית שור או עגל, ועובדיו מעבירים לו בכוריהם. וברבות הימים קמו נביאים מקרב ישראל ואמרו שה' אל מסתתר ולא יראה לו כל תמונה, והוא לא חפץ בהעביר לו כל פטר רחם. ומטעם שאין אתנו היום הזה לדעת אותו אל נכון, חוץ ממה שימים ילמדונו שבני אדם מרביחם לא אזהבים לעוונות מעשי אבותיהם, עשרת השבטים לא שמעו בקול הנביאים ההם, ואחוז במעשי אבותיהם מבלי הרפות מהם, ודבקו בעגלי ירבעם, ויהודה ובנימין שמעו ונסדרו שניהם מעל אחיהם כל שבטי ישראל והיו לממלכה לבדה, כמו שאמרתי במקום אחר. ומפני שהיתה חטאת ירבעם עבודה ה' כבתחלה, והיא לא נשתנית הרבה מעבודת כל אלהי הגוים אשר בימים ההם, דבקו בה עשרת השבטים ולא עבדו עבודה וזה וולתה. ולא כן יהודה. לפי שביהודה היתה עבודת ה' משביחה והולכת, כי כל נביא אמת מוסיף על אשר היה לפניו, לטהר ולצרף וללבן, ומאדיר את ה' ומגדיל צדקתו ואמתו, וכאשר ירבו הימים כן תרחק עבודת ה' ממקומה הראשון עד שרחקה מכמות שהיתה בתחלה כרחוק מזרח ממערב, כי נגלה ה' לנביאיו אל קדוש וטהור אשר לא יגור באהליו כי אם הולך צדקית ודובר מישרים, מואס בכצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשחד, אוטם אזנו משמוע דמים, ועוצם עיניו מראות ברע (ישעיה ל"ג ט"ו). ומה רב המרחק בין האלהים שכבה לו ובין אלהי עם הארץ וכהנייה המצוה ליוצאי מצרים בשאלה שלא על מנת להחזיר (שמות ג' כ"ב). ויועץ לנביאו לאמר ענלת בקר תקח בידך ואמרת לזכוח לה' באתי (ש"א ט"ז ב'), והם דברים אשר לא כן, וקל וחמר לה' אלהי ישראל כמות שהוא נעבד בתחלה! וכאשר היתה דעת ה' ודרכיו משביחה והולכת ביד הנביאים כן תכבד עבודתו על עם הארץ וכן נלאו נשוא, כי נודע ה' לאלהים קדוש וטהור אשר לא יעמדו בפניו ולא יסכלו עבודתו שלא היו כדאי לה. ועל כן שבו מאחרי ה' תמיד לעבוד אלהים אחרים שאין לעבודתם קדושה וטהרה, ואחרון אחרון שכדורות הרע לעשות בדבר הזה מאשר לפניו.

ועל דבר שם ה' מה היה בתחלה מחלוקת בין חכמי הגוים, וזה אומר בכה וזה בכה, והכל מודים שאבותינו חדלו לדברו כבתחלה והתחילו לדברו, "אדני" מפני שמעו בכתוב האומר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא (שמות כ' ז'). ואני כבר אמרתי בתוך דברי אלה שלדעתי אין לאמר היום הזה מה היה שם ה' בתחלה, ואף אין לאמר איך נקרא שם הויה שבכתבי הקדש, ולכן לא אשחת דברים כענין הזה. ואולם שנוי קריאת שם הויה מאשר היתה בתחלה לא נראה לי שהוא נשתנה מן הטעם שאומרים חכמי הגוים וחכמי ישראל האחרונים מסכימים להם באמרם שהאסור להגות את השם באותיותיו מן הכתוב שבתורה שהזכרתי למעלה, ובלבד שהם לא מודים להם לאמר שמעו אוסרי האסור בפירוש המקרא. ואני לא כן אחשוב. כי אלו היה האסור משום לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא היתה נשיאת השם שלא לשוא מותרת, והיה המתפלל והקורא בתורה מותר להגות את השם באותיותיו, ולא כן הרבר. ולא זאת בלבד, כי בימי קדם היו מחמירים בדבר יותר ממנו, לפי שבספרינו אנהנו שם הויה כתוב באותיותיו, ובתרגום השבעים שהתחילו לתרגם את כתבי הקדש כארבע מאות וחמשים שנה קודם שנסדרה ונכתבה המשנה אין זכר לשם הויה כלל, כי בכל מקום כתוב תחתיו תרגומו של "אדני". והשנית שאם תחזור על כל ספרי התלמוד לא תמצא לאסור שהוא טעם, וכל שכן שלא אמר אחר מחכמי התלמוד

שאסור להגות את ה' באותיותיו משום לא תשא את שם ה' אלוהיך לשוא. והשלישית שלא תשא משמעו דבור והאסור להגות את השם באותיותיו, והגיון משמע אפילו מחשבה. והרביעית שאמר אבא שאול במשנה ההונה את ה' באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא (פנהדרין י' א'), ואם משום לא תשא אין לנו כי אם לאו בלבד, ומעולם לא עלתה על לב חכם מחכמי ישראל לאמר שיש בחייבי לאוין מי שאין לו חלק לעולם הבא.

ואני, ממה שראיתי שבימי השבעים המתרגמים כבר היו נוהגים באסור שאנחנו ננין עליו, ואנו יודעים שבימי תרגום התורה שתרגמו השבעים עדיין לא נחתמו כתבי הקדש, כי עוד היו מוסיפים עליהם אחרי כן, אמרתי שכבר התחיל האסור בסוף ימי המקרא. ויהי לי הדבר הזה יסוד המחקר שאחקור בענין אשר לפנינו.

וקודם כל דע שמסופרי כתבי הקדש יש משתמשים בשם הויה לבדו, ויש משתמשים בשם אלהות לבדו ואומרים תמיד אלהים, ויש משתמשים בשניהם יחד. והמשתמשים בשם הויה לבדו מהם ראשוני הראשונים ומהם אחרונים. והמשתמשים בה' אלהים ממוצעים בין שתי הכתות. והמשתמשים באלהים לבדו מאחרוני האחרונים. וכולם חוץ מהמשתמש באלהים לבדו משתמש באדני ה' זעיר שם זעיר שם, ויחזקאל הוא האחד בהם המרכה בתשמיש השם הכפול הזה. כי הרבור "אדני ה'" או "ה' אדני" (כי שניהם אחד) לא נמצא בכל כתבי הקדש חוץ מיחזקאל כי אם כשבעים פעמים, והוא נמצא בספר יחזקאל לבדו כמאתים ועשרים פעמים. ולא מקרה כל כמו אלה, ואין ספק שטעם אחד לכלם.

ועתה הנה הראית לדעת שהאלהים שהתחילו אבותינו לעבוד אותו שלא בטובתם בכואם אל ארץ כנען לא טוב מכל אלהי הגוים אשר היו בימים ההם. והנביאים הראשונים, אף על פי שלדבריהם ה' צדיק וחסיד מכמות שהוא על פי תורת הכהנים ודעת עם הארץ, עדיין לא עמדו על האמת, כי עודם מודים באלהים אחרים ואומרים שיש בהם ממש ובלבד שה' אלהיהם גדול בעיניהם מכל אלהים. ירמיה הוא הנביא הראשון המהתל באלילים, ואף ההתולים ההם חשודים בעיני בלא לוי¹). נביאי הגולה המה המדברים בפה מלא לאמר שאלהי הגוים כאפס וכאין. והנביאים הראשונים, אף על פי שהיתה דעתם את אלהים דעת רחבה מדעת ראשוני הראשונים, ודרכי אלהיהם רחוק מדרכי ה' הראשונים כרחוק מזרח ממערב, עוד היו קוראים לאלהיהם ה' כבתחלה; כי שנוי שם אלהים דבר שקשה לעשותו, והנביא אשר כל חפצו להדריך את עמו בדרכי אלהיו, כל זמן שחפצו בידו יצלה מה לו ולשם אלהיו? וכימים ההם היה אלהי הנביאים צריך לשם, כי מפני שהיו מודים שאלהי הגוים יש בהם ממש ובלבד שאלהיהם מלך על כל אלהים, אם אין למלך אשר על כל אלהים שם איך יובחן ויובדל בינו ובין אלהים אחרים עבריו? ואולם בהגיע הנביאים האחרונים לדעת אלהים באמת, ונסקחו עיניהם לראות שאלהיהם ארון כל ואין עוד מלבדו, כי אלהים אחרים אין בהם ממש, הגיעה השעה שלא הצטרך אלהיהם לכל שם; ולא זאת בלבד, כי כל שם שינתן או יונח לאלהי אמת היה כעין הוראה באלהים אחרים, לפי שכל שם מלמד על בעליו שיש כמותו בעולם, כי לדבר הזה נתון לבעל השם שמו להבדיל בינו ובין כל מינו. ומאז התחילו החכמים

¹ ראה מה שאמרתי בכיאר כחמר מקשה (למטה י' ה') בסוף דברי.

בעם לחשוב מחשבות בדבר הוה, כי לא דבר ריק הוא מהם ולא דבר נקל להעביר שם אלהים שהיה שגור בפי עובדיו כתשע מאות שנה. והנביא הראשון שעלתה על דעתו שלא ראוי לה' כל שם שבו תקרא עצמותו הוא נביא הגולה האומר ולעבדיו יקרא שם אחר (ישעיה ס"ה ט"ז; ראה שם דבריו) והשם האחר אלהי אמן, כמו שפירשתי במקומו. והנביא ההוא מרמו בלבד, כי עדיין לא מלאו לבו להעביר מתוך דבריו שם הויה, והוא עצמו הולך ומשתמש בו. והשנוי הראשון שגשגה היה שנוי ולא שנוי, והמשנה יחזקאל, כי הוא התחיל להשתמש הרבה באדני ה', וכונן בשם אדנות לדבר שפטים וכשם הויה למראית עין בלבד, כמי שאומר אתה הקורא ראה שם הויה וקרא אדני. ומפני שסופרי כתבי הקדש הראשונים השתמשו גם הם באדני ה' לא בחרו בו יתר נביאי הגולה, אף על פי שבכבר היו יודעים שאלהי אמת לא ראוי כל שם לעצמותו. והנביאים שהיו אחרי הגולה עדיין לא באו לידי הדעת הזאת. ואל יקלו בעיניך הנביאים האחרונים בגלל הדבר הזה, כי אנתנו ברור דעה זה הלא יש בנו קוראים לאלהים בשמו הראשון ולא יודעים שבעשותם כן כמורים הם כעבורה זרה. ואפשר שכאז הנביאים שהיו אחר הגולה לידי הדעת הזאת ולא מצאו את לבכם לשנות מן המנהג הנהוג בישראל מימי קדם, כי קשים כל כמו אלה, ואף כי בדבר אלהים. וחזן לדברי נבואה נחלקו הסופרים, מהם אוחזים במנהג אבותיהם הראשונים, והסופרים ההם בעלי תורה, כמזמור קי"ט שבתהלים שכל דבריו שבח התורה והחקים והמצות, ויש בו עשרים ושלוש אזכרות והן כלן שם הויה, חזן מאחת שנאמר ואצרה מצות אלהי (פסוק קי"ט), וברור הדבר שכשנגה היא שיצאה מלפניו⁽¹⁾. וסופרים אחרים שהיו חכמים מאחיהם השתמשו כלם בשם אלהות לברו, כסופר ספר קהלת שהיה חכם ובספרו שלשים ושש אזכרות והן כלן אלהים. ועוד אחרים משתמשים בשניהם יחד ואומרים ה' אלהים, ולהם ריה דעת האמת ולא ממש. וסופר מגלת אסתר נדחק ולא הזכיר כל אזכרה, ודחקו נראה עין בעין מן הכתוב האומר הוה והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר (אסתר ד' י"ד); כי ברור הדבר שכונן לחשועת אלהים. והוא עשה כן, בשביל שהיה חפץ שתקבל מגלתו לכל היהודים, ובגלל הדבר הזה חדל מהזכיר כל אזכרה, לפי שאלו הזכיר לא היה ספרו מתקבל על אחת משתי הכתות האוחזות בשני הקצות. כן נחלקו הדעות כמאמית שנה, ולבסוף הסכימו החכמים כלם שאלהי אמת שישראל מאמין בו ועוברו לא ראוי כל שם לעצמותו. ומפני שהיה שם הויה מצוי הרבה מאוד בכל המקרא חזן מספר אחד ושנים, ולא יוכלו להעבירו מן הכתב, נמרו להעביר קריאתו ודבורו בקריאת שם אחר ודבורו. ולא בחרו באלהי אמן שאליו רמו אחד מנביאי הגולה, מפני שבו עדיין יש מקום לטעות, לפי שיש צד רמיון בין האמת והשקר, כמו שעד אמת ועד שקר לא יובחן ביניהם כי אם בדרושה וחקירה. ובחרו לקראות שם הויה שם אדנות, לאמר אדני שמשמעו ארון כל, והוא שם ראוי והגון באמת לאלהי אמת, והוא שם טיבו, ולא שם עצמותו כשם הויה. ובמקום שכתוב אדני ה' או ה' אדני התחילו לקראות שם הויה אלהים⁽²⁾.

⁽¹⁾ וכמזמור הזה תמצא מזמורים אחרים שאזכרותיהם כלן או מרביתן שם הויה. ומפני שיש כמותם גם בקדמוניות שבתהלים שנאמרו קודם שהתחילו לחרתו אחר שם הויה, אין לשפוט בין מזמור למזמור לאמר זה ראשון וזה אחרון על פי אזכרותיהם לבדן, וצריך למשפט הזה עוד עדים.

⁽²⁾ ולא כוה מנהג השבעים, כי המה מתרגמים שני השמות ככפל אדני.

ומעתה הלא יתברר לך למה נחלקו סופרי כתבי הקדש בתשמישו של שם אלהיהם, יזוה משתמש בשם הויה לבדו, וזה בשם אלהות לבדו, וזה בשניהם יחד, ולמה השתמש יהוקאל באדני ה'. ואף יתבאר לך למה אסרו אפילו הגיון השם באותיותיו ולא דברו בלבד, ולמה אמר אבא שאול שההוה את השם באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא, משום שהעושה בן לא עובר בלאו בלבד, כי הוא כמודה בעבורה וזה.

ועל דבר הזמן, נראה לי שנמנו וגמרו החכמים לאסור את האסור שאנחנו דנים עליו בימים שבין ספר קהלת לתרגום התורה שתרגמו השבעים. ולא אאריך דברים בזמן האסור, כי אניה לבאים אחרי מקום להתגדר בו. ואני די לי שבראות נכוחות למבין הוכחתי שלא מחסרון דעת ולא מאמונה של שטות ולא מיראה כיראת שדים נמנעו אבותינו מלהגות את השם באותיותיו כי אם מדעת רחבה שידעו את אלהים ואת דרכיו, ומאמונה טהורה שהיו מאמינים בו, ומיראה שהיו יראים לפגוע בכבודו אמתו.

המיר כבודו. מפני שלא נקרא לה' אלהי ישראל כבוד ישראל בכל המקרא, נראים לי דברי האומרים שכבודו זה תקון סופרים והכנוי לישראל בלשון ולשם ה' בענין, וכאלו היה כתוב כבודי.

(יד) **העבד ישראל וגו'.** האדם נלחם בעד בניו ובנותיו להצילם מיד אויב בנפשו, ולא יעשה בן להציל נפש עבדו, ולכן במהרה יהיה העבד לבו. וזהו שאמר הכתוב העבד ישראל עם אלהיו ועל בן נתנו אדניו לבו.

(יח) **בעת מולכך בדרך.** הלשון הזה לא מתישב הישב. ואומר אני שאין מולכך זה נקוד כדון, ודינו טולף, והנפרד מולף על משקל מושב, והוא כמו מהלך. ואל תתמה על הדבר בוכרך שמן הלך תאמר מולך.

(יט) **תיסרך רעתך וגו'.** אין רעתך זה מעשי ישראל הרעים כי אם הרעה שבאה עליו, ואין משובותיך המשובות עצמן כי אם ענשן, וכמו שנאמר גדול עוני מנשוא (בראשית ד' י"ג). שפירוש עוני ענש עוני. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: קחי מוסר מן הרעה הבאה עליך ותוכחה מענש משובותיך. ויתורגם ללועזים *Lass dein Unglück dich witzigen, und mögen die Folgen deiner Verkehrtheiten zur Lehre dir sein.*

כי רע וזר עזבך וגו'. החכמים כלם מדברים בפירוש המקרא הזה כמי שלא טעמו טעם חטא מעולם. כי לדבריהם הפסוק הזה כלו בחטא הוא מדבר, והתארים שנראשו שניהם מתארים החטא, וכאמת החטא רע ולא מר¹), ואלו היה החטא מר לא היו בני אדם חוטאים. ועל פי הדברים האלה, שתיים יש כאן, חטא וענשו, ורע מתאר החטא וזר מתאר ענשו. ועל כרחנו נאמר שעובך את ה' אלהיך הוא החטא, ומה שנאמר אחריו ענשו, וסדר הדברים הוא הסדר שקוראים לו הערבים *صم ونشتر*, ואני אקרא לו מכאן והילך אנביד, כלומר אלף מקביל אל גמיל וביית אל דלית. ואם כן, אין פירוש ולא פחדתי אליך כמו שאומרים החכמים, לפי שאם זה פירושו ולא יראתי על פניך, עדיין יש חטא ואין ענש.

¹ מי שטעם טעם חטא מימיו הוא יודע שחטא תחלתו מתוק וסופו מר, והחוטאים לא חכמים המה לראות את הנולד.

ועתה, בביאור חרדת אלינו (מ"ב ד' י"ג) הראיתי לדעת שפעל פחד ישמש עמו אל ומשמעו לשון שמחה שישמח האדם לקראת רעהו ומצפה לראותו, כמו שנאמר ופחדו אל ה' ואל טובו (הושע ג' ה'). ואומר אני שמן הלשון הזה ולא פחדתי אליך שנאמר באן. ונקודו של פחדתי אם קבלה הוא נקבל, ואם לדין, ובכל המקרא חוץ מכאן נאמר פחד ולא פחדה, יש תשובה, ואומר אני אל תקרא פחדתי כי אם פחדתי, והתיבה פעל ולא שם. ובין כך ובין כך ה' הוא הפועל, כי אף פחדה שם הפעולה ודין פעל לו. וזה פירוש הכתוב בחבורו: דעי נא וראי שרע עובך את ה' אלהיך ומר שלא אפחד אליך עוד. ויתורגמו הדברים ללועזים כסידורם ולא כסדרם denn wisse und siehe ein, dass es böse war, JHVH deinen Gott zu verlassen, und wie bitter nun, da dir mein Herz nicht mehr entgegenpocht.

(כ) **יִשְׁבַּרְתִּי עֵלֶיךָ** וגו'. שברתי זה כמו שברת ונתקתי כמו ונתקת, וכן נאמר שברו עול נתקו מסורות (למטה ה' ה'). ואנשי המסורה דרכם להגיה כל כמו אלה, וכאן לא הגיהו, כי טעו, כסבורים שה' אומר לעצמו שברתי ונתקתי.

לֹא אֶעֱבֹר. וכתיב אעבד, בדל"ח, והקרי עקר, ובלבד שלא יודעים החכמים פירושו. יונתן מתרגם לא נוסף עוד למעבר על מימרך, ואחריו כל אדם ימשוך. וחכמי ישראל טועים מפני שמעו בפירוש שברתי ונתקתי לאמר 'שה' הוא השובר העול, ואחר שנשבר העול על ידי ה' נתנה לו כנסת ישראל תודה ואמרה מעתה לא אעבור עוד. ואף חכמי הגוים המפרשים שברתי ונתקתי כנגד כנסת ישראל בפירוש לא אעבור כרוכים הם אחר תרגום יונתן, ובלבד שהם אומרים שואו של ותאמרו לחלק, ומפרשים ותאמרי ואף על פי כן אמרת. ואין לדבריהם טעם. והמחרישים שבחכמי הגוים בחרו בכתיב, ובחירתם חרוש שאין בו תועלת.

ובאמת לא אעבור שנאמר כאן בכתוב אמור לנער ויעבור (ש"א ט' כ"ז), שפירוש ויעבור וילך מזה והלאה. כי הנה נמשלה כנסת ישראל לפרה סוררה שמשברת עולה ומנתקה מסורתיה. ועוד הכתוב במשלו עומד, והוא מסיים ואומר וכפרה סוררה אמרת לא אוזו ממקומי ללכת מזה והלאה'. וכנסת ישראל אמרה כן כשהגיעה לגבעה גבוהה ולעץ רענן, מפני ששם היא צועה וזנה, כלומר שוכבת ארצה ומוכנת לזנות. ויתורגם לא אעבור ללועזים ich rühre mich nicht von der Stelle.

(כא) **שׁוֹרֵק שֵׁם הַמִּין**, וליחיד נאמר שורקה (בראשית מ"ט י"א). זרע אמת. כמו שנאמר ררך אמת (שם כ"ד כ"ח) לדרך הדרוש לחפין ההולך, שבו ילך וימצא את אשר יבקש, כן נאמר כאן זרע אמת לזרע אשר יזרע ויצמח ויהיה למטע כלבב הוורע. וראה מה שאמרתי בביאור זרע שקר (ישעיה ג"ז ד').

נִהְפַכְתָּ לִּי סוּרֵי הַנֶּפֶן נְבִרִיהָ לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי לא נמצא סור שם בכל המקרא. והשנית שאפילו נאמר שסור שם, היה בדין שיאמר נהפכת לי לסורי הנפן, בלמיד השם ככתוב ויהפך להם לאויב (ישעיה ס"ג י'). ואני ממה שראיתי שיש יסור שהוא שם על משקל יקום, כמו שנאמר וסורי בארץ

(1) ואל יקשה לך המשל הזה, שכן נביאי אחר אומר בפרות הבשן האומרות לאדניהם הביאה ונשתה (עמוס ד' א). ואפילו במשנה שלשונה כדבר איש אל רעהו נאמר אמרה פרה זו הריני נזירה (נזיר כ' ב'). הרי שלא נמנעו מתת לבהמה דבור.

יכתבו (למטה י"ז י"ג), וכתוב יסורי, שהוא העקר, אומר אני שכמו ששמעו אנשי המסורה שם כן טעו כאן והפרידו בין הדברים, ושתי התיבות לי סורי בעקדם ליסורי, היבה אחת. ולמיד של ליסורי משמש עם נהפכת, ככתוב ונהפכת לאיש אחר (ש"א י"ו). ופירוש יסורי הגפן נכריה דליות סרות מורע אמתן אל גפן נכריה להיות כמות. ואין גפן נכריה גפן היער, כמו שאומרים החכמים כלם, כי אם גפן שהיא נכריה לשורק ולורע אמת. ויתורגם ללועזים wie bist du ausgeartet in ein Gewächs, das zu einem Weinstock neigt, welcher mit diesen Nichts gemein hat.

(כג) **ראי דרכך בניא.** גיא זה גיא בן הנגם ששם היו מעבירים בניהם. ראה דברי הכתוב למטה ז' ל"ב, ול"ב ל"ה. ומדברי הכתוב הזה משמע שעבודת גיא בן הנגם היתה בעיני עם הארץ עבודה לה' אלהיהם, והנביא שבעיניו תועבה היא רואה אותה כעבודת הבעל. ואם לא תאמר כן, אי אפשר שמעולם עלתה על לב ישראל לאמר לא נטמאתי אחרי הבעלים לא הלכתי.

בכרה קלה משרכת דרכיה. מכל הדברים האלה לא הבינו החכמים כי אם התיבה הראשונה שלא יכלו למעות בה. כי אין קלה זה ענין למהירות, ולא משרכת לשון עקוש, ולא דרכיה כמשמעו.

ודע שלשון ערבי **قل** וגם **قلا** לשון חרדה שיחרד החרד מפני שחרה אפו או מפני תאות נפשו שמתאוה. ומן הענין הזה קלה שנאמר כאן, ובלבד שהוא תאר ולא שם, ופירוש בכרה קלה בכרה חרדה מתוך תאות נפשה. וכעין הלשון הזה תמצא מפורש בביאור מקל ונותה (למטה ג' ט'). ומשרכת אין לו חבר בלשון המקרא, וקרוב לשרשו בלשון ערבי **شرك** שמשמעו לשון שותפות. ועל דבר דרכיה דע שהעברי המדבר בנקבה יאמר כנגדה דרכה או דרכיה והוא מכון לתאונה ולכל מעשיה אשר תעשה למלאות תאונה. ותאנה שאמרתי תאות הזיווג¹. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בכרה חרדה מתוך תאונה ונותנת לזכר סימן שיבוא וישתתף בה עמה. ויתורגם ללועזים *du geile Kameelstute, die ihre Brunst kundgibt*.

(כד) **מנעי רגלך מיחף וגי.** במקרא הזה טעו כל החכמים טעות שעתידים ליתן עליה את הדין. כי החכמים כלם מפרשים מיחף כפשוטו וכמשמעו, ואפילו קושש המתרגם לחכמי גרמניא ולא לעם הארץ מתרגם *bewahre doch deinen Fuss* ודא *dass ihm nicht der Schuh verloren geht*. ולא זוכרים שנמשלה כנסת ישראל כאן לבהמה, לפרא למוד מדבר, והכתוב עוד במשלו עומד, ובהמה לא נעלים כרגליה.

ובאמת יחף כמו **حاف** בערבי, והוא תאר למי שאין נעלים כרגליו, ואף למי שרגליו ננפות כהליכת הדרך, והתאר הערבי כשהוא משמש התשמיש האחרון המתואר בו מרביתו בהמה. והוא תשמישו של יחף זה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב השמרי שלא תנוף רגלך במהלך הרב. ויתורגם ללועזים *lauf' dir die Füße nicht wund und die Kehle trocken*.

¹ ראה מה שאמרתי בענין הזה בביאור מה תישיכי דרךך (למטה פסוק ל"ב). ובביאור ותסורי את דרכיך לזרים (למטה ממנו ג' י"ג).

ואמרתי שטענות זו שטענו החכמים עתירים הם ליתן עליה את הדין, מפני שהם אצלה כשוננים קרובים למזידים. כי הלא יש בחכמי הגוים אנשים הרבה שהם בקיאים בלשון ערבי ממני, והמה אלו ינעו אך מעט היו מוצאים סירוש האמת. והם לא בן עשו, כי אלה לא ישימו לב על מקראות שלא נאמרו לימות המשיח, כמקרא הזה אשר לפנינו, ואלה עוסקים בפירושי כתבי קדשנו כמי שנפאס שד, לפי שצרכים כתבי קדשנו לכתבי קדשם, וכלם ממהרים במלאכתם, כי השעה דוחקת, ומתי יעשו ספרים אין הין!

לוא. לא אמנע הנלי מיחף וגרוני מצמאה. **ואחריהם אלך,** וגם כי תנוף הנלי בדרך ויצמא גרוני. וכן אמר נביא אחר חית ירך מצאת על כן לא חלית (ישעיה נ"ז י', ראה שם דברי). וכנגד הדבר הזה בנמשל שבחר ישראל לרדת מצרים ואשור לעזרה מבטוח בה' אלהיו הפודה אותה מכל צרה.

(כו) **כבשת נגב כי ימצא.** תרגמו יונתן ככהתת גבר דמתחשב מהימן ומשתבח נגיב, והחכמים שאחריו מפרשים נגב כמשמעו מי שנגבה אומנותו, והכל מורים שבשת זו כשת שיבוש האדם ממעשיו הרעים. וליונתן קשות שתיים ולשאר החכמים שלש. כי הרגיל בנגבה לא ידע בשת ממנה. והשנית שנאמר אחרי כן בנמשל כן הובישו בית ישראל, ואין במשמע „הובישו“ הכשת ההיא. והשלישית שבכל הספר הזה הנביא מדבר בכנסת ישראל כמי שלא תדע בשת, כמו שנאמר מאנת הכלם (למטה ג' ב'), ונאמר עוד גם בוש לא יבושו והכלם לא ידעו (למטה ממנו ח' י"ב).

ובאמת בשת זו בשת הבוש משרבו ותחלתו, והיא בשת נגב כי ימצא. לפי שהנגב ההולך לנגוב מצפה ומחכה שחפצו בירו יצלה, וכשיקצא בין קורם הנגבה ובין אחריה תחלתו נזכבה, כי בהמצאו אף אחר שנגב ישיב את הנגבה, ולא זאת בלבד כי שנים ישלם (שמות כ"ב ו'). ואף היא בשת ישראל העובדים עבודה זרה ואין לה הנאה ממנה, כי אליהם עין ואבן שלא יועילו להם, ולא די לעובדיהם שלא ישתכרו בעבודתם כי גם מפסידים, לפי שבעת צרתם יקראו אל ה' הפודה אותם מכל צרה, ואחר שהבעיסוהו באליהם יזעקו אליו ולא יענם (למטה ססוק כ"ו—כ"ט). ויתורגם כבשת נגב ללועזים *wie der Dieb enttäuscht ist*. והדבר למד מענינו שאף הובישו שנאמר בנמשל כמו כן תרגומו.

(ל) **לשוא הכיתי את בניכם וגו'.** לא נראה לי שהכתוב הזה מדבר במעשה שהיה, לפי שאם כן, מה החלוק הזה שמחלק בין אבות לבנים, ודרך הנביא המדבר אל עמו לכלול תמיד אבות ובנים יחדו? ואומר אני שהדברים האלה אמורים על תנאי, וחסר התנאי מפני שהמקום ימלא חסרונו. וזה הדבר שאומר הנביא בשם ה': אם לא תשובו אתם היום הזה, אלו אמרתי להכות את בניכם לשוא הכיתים, כי לא יקחו מוסר. והוא הדבר שנאמר לפני מזה עוד אריב אתכם ואת בני בניכם אריב (למעלה ססוק מ'). כי עם חוטא יוצא מרעה אל רעה, וכאשר תרבה חטאתו כן ירחק מתשובה, ומן הרוות אחרון אחרון גרוע. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים *vergeblich züchtigte ich euere Kinder; sie würden sich doch keine Lehre nehmen*.

אכלה חרככם נביאיכם וגו'. הדבר הזה מעשה שהיה בימים שנאמרו הדברים האלה או קודם לכן, והנביא רוצה לאמר שהבנים לא תועיל להם מכה ולא

יִקְחוּ מוֹסֵר מִפְּנֵי שְׂרוּאִים הֵם אֶת מַעֲשֵׂי אֲבוֹתֵיהֶם וְקִשְׁי עֲרַפְסִי שְׂמַאֲנוּ לְשׁוֹב, וְלֹא זֹאת בְּלִבְדְּךָ, כִּי רִדְנוּ אֶת נְבִיאֵיהֶם הַמוֹכִיחִים אוֹתָם, וְהַבְּנִים יֵאָחוּזוּ בְּמַעֲשֵׂי אֲבוֹתֵיהֶם.

וְהַמְשַׁל הוּא שְׂנַמְשֵׁלָה חָרַב לְאֶרֶץ כִּשְׁהוּא לְעַצְמוֹ מְכוּעֵר הוּא, כִּי חָרַב לֹא תִשְׁחִית כִּי אִם בִּיד מְנִיפָה, וְהָאֶרֶץ טוֹרֵף וְאֵין עוֹזֵר לוֹ; וּבְנֵי־אִים נֹאֵה הַמְשַׁל הוּא מְאוּד, כִּי עֲנַשׁ הַנְּבִיא הַחוּטָא לְאֱלֹהֵי אֶרֶץ, כְּמוֹ שְׁהוֹכַחְתִּי בְּבִיאֹר לֹא אֶכַל הָאֶרֶץ אֶת הַנְּבִלָה (מִ"א י"ג כ"ח). וְזֶה הַדְּבַר שְׂאוֹמֵר הַכְּתוּב: הַיְחִיתֶם אֶת נְבִיאֵיכֶם כְּאֵלוֹ הֵיוּ הֵמָּה הַחוּטָאִים לְה' וְלֹא אֲתָם.

(לא) הַדּוֹר אֲתָם בֹּא אֲתָם לְחֹק הַרְרֵי, וְהַחֲנוּק לְחַלֵּק בֵּינוֹ וּבֵין בְּנֵיכֶם שְׂנַאֲמֵר בְּפִסּוֹק הַקּוֹרֵם.

הַמְדַבֵּר הַיְחִיתִי לְיִשְׂרָאֵל. לֹא הִשְׁכִּילוּ הַמְפַרְשִׁים לְרֹאוֹת אֶת יְפֵי הַמְשַׁל הוּא וְחֵין עֲרֵכוּ, מִפְּנֵי שְׁלֹא עֲמְדוּ עַל טַעַם רִדְנוּ. וְרִדְנוּ זֶה הַכֵּל יוֹדְעִים שְׂמַשְׁמַעוּ בְּעֲרֵבִי לְשׁוֹן הַתְּהַלֵּךְ בְּאַרְצָן אָנָּה וְאָנָּה. וְאוֹלָם לֹא זָכְרוּ הַחֲכָמִים שִׁישׁ בְּמַשְׁמַע, לֹא לְשׁוֹן חֲפֹשׁ וּבְקִישׁ שִׁילֵךְ הַהוֹלֵךְ לְחַפֵּשׁ וּלְבַקֵּשׁ חֲצִיר וּמֵאֶכֶל לְבַהֲמָתוֹ; וּבִפְרָשׁ שֵׁם הַפּוֹעֵל לְעֵשׂ מַשְׁמַעוּ עוֹכֵר לְפָנַי עֲמוּ לְבַקֵּשׁ לְהֵם מְקוֹם מַרְעָה וּמִים שִׁיחַנוּ שֵׁם. וְמַעֲיֵן הַעֲנִיִן הוּא רִדְנוּ שְׂנַאֲמֵר כֹּאֵן. וּמַעֲתָה הֵלֵא תְבִין אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, כִּי זֶה הַדְּבַר שְׂאֲמַר ה': הַיְחִיתִי לְיִשְׂרָאֵל כְּמַדְבֵּר אֵין מַרְעָה וְאֵין מִים שֵׁהֵם אוֹמְרִים הוֹלְכִים אֲנַחְנוּ לְבַקֵּשׁ לְנוּ מְקוֹם אֵין מַחְסוֹר לְמִנוּחָה וְלֹא נִשׁוּב עוֹד אֵלֶיךָ, כְּלוֹמֵר וְכִי בְּשִׁבִיל שְׁלֹא נִתְקִימְתִי עַל יִשְׂרָאֵל עֲמִי לְעִשׂוֹת חֲפִצּוֹ עוֹבְנוּ וְהַלֵּךְ לְבַקֵּשׁ לוֹ אֱלֹהִים אַחֲרַיִם אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ מַשְׁפָּט עוֹבְדֵיהֶם וְנוֹתְנִים לְהֵם צַרְבֵיהֶם. וְרֹאֵה מָה שְׂאֲמַרְתִּי בְּבִיאֹר וְיִהְיֶה עוֹד רַד עַם אֵל (הוֹשַׁע י"ב א'). וְעַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה יִתּוּרְגַם רִדְנוּ זֶה לְלוֹעִוִים wir sind auf die Suche ausgegangen.

(לב) הַתִּשְׁכַּח בְּתוֹלָה וְגו' קְשׁוּרִיָּה. אֵין קְשׁוּרִים חַגוּרָה, כְּמוֹ שְׂאוֹמְרִים חֲכָמֵי הַגּוֹיִם, כִּי אִם כְּלֵי מִילַת אֲרוּכִים וְלֹא רַחֲבִים, וְהֵם מִשׁוֹלְכִים וְנִדְבָקִים אֵל שַׁעַר הַרְאֵשׁ וְעַל הַלֵּב. וְיִתּוּרְגַם קְשׁוּרִיָּה לְלוֹעִוִים ihre Schleifen.

וְהַכְּתוּב תִּפְשׁ בְּמַשַּׁל הוּא וְהוּא לוֹ עֵינֵן הַקְּדָמָה לְדַבְרֵי הַפִּסּוֹק הָאַחֵר. כִּי לְפִי שְׁהוּא בֹא לְדַמּוֹת אֶת כְּנַסַּת יִשְׂרָאֵל לְרַעָה שְׂכוּנוֹת הוּא אוֹמֵר כֵּן, לְהַגִּיד לְנוּ שְׂאוֹלוֹ הַיְחִיתָ כְּנַסַּת יִשְׂרָאֵל צְנוּעָה וְכִשְׂרָה כְּתוֹלָה וְכִכְלָה הַמַּשְׁתַּדְּלַת לְמַצּוֹא חֵן בְּעֵינֵי בַעֲלָה לֹא הַיְחִיתָ שׁוֹכַחַת אֶת אֱלֹהֵיהָ שְׁהוּא עֲדִיָּה וְקְשׁוּרִיָּה, וּמִפְּנֵי שׁוֹנָה הִיא שְׂכַחְתָּהּ.

(לג) מָה תִּיטְבִי דְרִכְךָ. דְרִכְךָ זֶה מְפּוֹרֵשׁ לְךָ כֵּל צָרְנוּ בְּבִיאֹר מִשְׂרַחַת דְרִכְיָה (לְמַעֲלָה פִּסּוֹק כ"ג). וְכְמוֹתוֹ דְרִכְיָךְ שְׂבַסּוֹף הַפִּסּוֹק.

גַּם אֶת הָרַעוֹת וְגו'. רַעוֹת זֶה תּוֹאֵר מַשְׁמַשׁ תְּשִׁימֵשׁ הַשֵּׁם, וְכִיּוֹצֵא בּוֹ וְתִדְרַבְּנָה הַנְּעֻבּוֹת עֲלֵיהָ (ש"א ג' ב'), וּפִירוּשׁוֹ הָרַעוֹת שְׂכוּנוֹת. וְכֵל דְּבָרֵי הַפִּסּוֹק הוּא תְּמִיָּה וְלֹא שְׂאֵלָה, וְזֶה פִירוּשׁם בַּחֲבוּרָם: מָה יִדְעַת לְהִיטִיב תְּחַבּוּלוֹת לְבַקֵּשׁ מֵאַהֲבִים; גַּם אֶת הָרַעוֹת שְׂכוּנוֹת תְּלַמְּדִי אֶת דְרִכְיָךְ, כְּלוֹמֵר רַעָה אֶת וְגִרּוּעָה מֵהֵן, וְאֵף הֵן בְּכֹל רַעְתָן יִכּוּלוֹת הֵן לְלַמּוֹד מִמֶּךָ דְרִבִּי וְנוֹנִים. וְיִתּוּרְגַם לְלוֹעִוִים wie fein du es anstellst, Liebhaber zu gewinnen! Wahrlich, selbst die Schlimmsten (deiner Zunft) können von dir Buhlerkünste lernen

(לד) כִּי עַל כָּל אֱלֹהֵי. חוֹרְתִי עַל כָּל הַמְפַרְשִׁים, מִיִּשְׂרָאֵל וּמֵן הַגּוֹיִם יַחְדוֹ, וְלֹא מִצְּאֵתִי לְהֵם דְּבָרִים שֶׁל טַעַם בְּמַקְרָא הוּא. הַשְּׁבַעִים מִתְּרַגְּמִים כְּאֵלוֹ הֵיוּ קוֹרְאִים אֱלֹהֵי שְׁהוּא מִין עֵין, וְאֵין צָרְךָ לְאֲמֹר שְׂמַעוֹת הִיא בִּידָם. וְרִשְׁי מְפַרֵשׁ עַל כָּל אֱלֹהֵי

שהיו מוכיחים אותך על כל אלה. והדבר ברור שעל משמש עם מצאתים ולא עם פעל אחר שלא נזכר. ורדיק מחבר הדברים אל הססוק האחר, ואין זיווג עולה יפה. ומחמי הגוים יש אומרים שפועלו של מצאתים הוא ה', ומשיבים אלה אל בנפך, ודבריהם דברי רוח, לפי שקשה „בל" שלא יפול לשונו על לשון בנפך. ועוד מה חלוק הוא זה שמחלק הכתוב בין מחתרת לבנפים?

ואני לפני היותי אומר שעל כל אלה כמו על מעשים כמעשיך, והכתוב הזה בא להגיד לנו שירושלים שהומתו בה על פי בית דין נואפים ונואפות (ויקרא כ' י"י) והיא עצמה זונה ומנאפת, מעלה עליה ה' אלהיה שונתה מעליו כאלו שפכה דם נקים. כי עדה שבלה זונה לא לה לשפוט משפט זונות. ועתה נראה לי הפירוש הזה דוחק, מפני שלבי אומר לי שלא יאמר בלשון המקרא מצא אדם את חברו על מעשהו ויהא משמעו מצא את חברו עסוק כמעשהו, ועל פי מה שאמרתי אין פירוש מצאתים כי אם כעין זה. והיום הזה אומר אני שכל אלה שנאמר כאן כרעהו שפירשתיו ישעיה מ"ה ז', והדבור בלו „על כל אלה" משמש תאר המקום, וזה פירוש הכתוב לא במחתרת מצאת אותם כי אם בכל מקום שבעולם¹). כלומר לא שפכת דמם מפני שמצאת אותם בננבה במחתרת, כי אם בכל מקום שמצאתים הרגת אותם ואף על פי שהיו זכאים. וראה מה שאמרתי בביאור ואשה בכל אלה (קהלת ז' כ"ח). ויתורגם על כל אלה ללועזים *wo immer*.

(י"ז) **מה תזלי מאד וגו'.** השבעים מתרגמים תזלי לשון ולוול, וכן מפרש רש"י, ולדבריהם צריך לקראות *תזלי*. וחכמי הגוים המחדשים אומרים שתזלי שרשו אול. ועד כאן דבריהם אמת, ולא כן מה שאומרים שפירושו תמהרי ללכת, כי מנין לשרש אול משמע זה? ואני אומר שתזלי שנאמר כאן כמו שנאמר אולת יד (דברים ל"ב ו') ונאמר הלחם אול (ש"א ט"ז), ששניהם לשון כליון שיכלה הדבר ואיננו, ופירוש הכתוב הזה מה תכלי כחך לשנות דרךך, והדברים תמיהה ולא שאלה, ויתורגמו ללועזים *wie du dich erschöpfst im Wechsel deines Weges!*

(י"ח) **מאם ה' במבטחך.** אין משמע מבטחך מצרים ואשור שהיה ישראל בטוח בהם, כי כנגדם לא יאמר שמאם ה' בהם, לפי שמאם שכנגדו בחר, ומפני שלא תעלה על דעתך לאמר שיבחר ה' בגוים האלה, אין צורך לאמר שמאם בהם. ופירוש מבטחך בטחונותיך שבטחת במצרים ואשור. וכנוי של להם שב אל מבטחך, ולמיד זו משמשת עם הצליח כמו שתשמש עם השכיל בכתוב לכל דרכיו משכיל (ש"א י"ח י"ד).

ג

(א) **לאמר הן וגו'.** רבים אומרים שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו ככתוב הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר (למטה ז' א') או כדומה לו מן הלשונות שבראש חזיונות הנביאים. ולי כלל גדול: אין לשבש המקרא המפורש בכתבו, ואפילו בדוחק מעט.

¹ וכן בלשון ארמי שבתלמוד „בעלמא" זה משמעו כל מקום שבעולם חוץ מן המקום האחד חנידון.

ועתה הנה הראית לדעת שיאמר העברי כי אמרתי או אם אמרתי כשאמירתו תנאי שלא יעשה⁽¹⁾. ואומר אני שהיא אמירה זו, וכלבד שתנאה מעשה ממעשים בכל יום, ומפני שאין המדבר מדבר במעשה ידוע לו ולשומעי דבריו הוא אומר כן. ואמר הנביא בתנאי לאמר, כמו שנאמר להכות (מ"ב י"ג י"ט) והוא תנאי. והן כעין חוק ללאמר על פי מה שאמרתי שמות ג' י"ג. ויתורגם הדבור הזה ללועזים *wir wollen einmal sagen* או *angenommen*.

הישוב אליה עוד. מכאן אין ראיה שהיה הנביא יודע בחוק שבמשנה תורה (דברים כ"ד, א'—ב'), כי הכתוב הזה מדבר בשלא שלחה האיש האחר והוא ה', לפי שאין זכר למותו או לשלוחיה מביתו. וכנגד הדבר הזה בנמשל שאלהים אחרים שזנתה כנסת ישראל אליהם מעל ה' אלהיה בהיותם היום ונעבדים אף על פי שלא אלהים המה.

ואת זנית רעים רבים. יש כאן שתיים לרעה, כי האשה שבמשל משולחת מבעלה הראשון, ואחרי שלוחיה לא נודג לה כי אם איש אחד בהיתר, וכנסת ישראל זנתה מעל אלהיה, וזנתה אל רעים רבים.

ישוב אלי. חכמי הגוים עושים הדברים האלה שאלה שהיא לתמיהה, ואני אומר שבנחת נאמרים, והם מאמר משרת לפניו, ופירוש הכתוב בחבורו זאת זנית רעים רבים ובכל זאת יכולה את לשוב אלי. ולדברי העושים הדברים תמיהה תשובת ישראל היו לא תהיה, ולמה משחית הנביא הזה את דבריו?

(ד) **מערתה.** הנה פעמים רבות הראיתי לדעת שתארי הפעל והם תארי המקום ותארי הזמן ותארי סביבות הפעולה מתחלפים ומשמשים זה תחת זה. ואף מעתה זה שהוא בתחלה תאר הזמן מתאר סביבות הפעולה, ופירושו מתוך מה שאת נתונה בו, שאת מחנפת ארץ בונותך וברעתך, מתוך מעשיך אלה קראת לי אבי אתה וגני. והוא שנאמר בסוף הפסוק הקודם מאנת הכלם, כי כנסת ישראל שזנתה מעל ה' אלהיה ומתוך תונותיה קוראת לו אבי ואלוף נעורי לא תדע בשת. ויתורגם ללועזים *unter diesen Umständen*.

(ה) הנה דברת לאמר אבי אלוף נעורי אתה. ותעשי הרעות ותוכל. במקום אחר הוכחתי לך שפעל יכול כשהוא לעצמו, כלומר בשלא תלוי בו שם פעל אחר, יפול בעושה שני מעשים הפוכים זה מזה⁽²⁾. ואף כאן האומר לאלהיו אבי אתה והולך ועובד אלהים אחרים דבורו ומעשהו הפוכים זה מזה, ועל כן נאמר כנגד שניהם ותוכל. ויתורגמו הדברים בחבורם ללועזים *so sprachst du und thatst dabei alles Böse und brachtest beides fertig*.

(ו) **בימי יאשיהו המלך.** הדברים האלה חשודים בעיני ביתור. והם על כל פנים חוץ למקומם במקרא הזה.

(ז) **ולא שבה מאמר בתוך מאמר,** וכיוצא בו יחזו ויבושו קנאת עם (ישעיה כ"ו י"א).

ותרא. וכתוב ותראה שדינו **ותרא**. ואומר אני שהכתיב הוא העקר, והוא נוסף על אלי חשוב, ונכנס המאמר, ולא שבה⁽³⁾ בינתיים, לפי שאלו נתנו הכתוב במקומו

(1) ראה מה שאמרתי בכיאר אם אמרנו נבא העיר (מ"ב ד' ד').

(2) ראה מה שאמרתי בכיאר וגם יכולתי (בראשית ל' ח').

הראוי לו ואמר אלי תשוב ותראה בנודה אחותה יהודה ולא שבה, היה נותן מקום לשעות בפועלו של שבה. וזה הדבר שמדבר ה' לאמר: אני אמרתי שאחרי עשותה כל אלה אלי תשוב, ותראה אחותה יהודה בתשובתה ותקח מוסר, כי תדע ישב ישראל אל ה' אלהיו אחר שעבד אלהים אחרים מפני ששוב לו בתשובתו מאו, אבל לא שב ישראל.

(ח) **וארא**. חכמי הגוים משבשים ומניהים ותרא, ושעות היא בידם. וטענו במקרא הזה מפני שטענו בקודם לו, כי טעות גוררת טעות, והעקר ככתוב לפנינו בספרים.

והרוצה להבין את כל הדברים מכאן ועד סוף נבואה זו על ברים יזכור את כל הנאמר למעלה, שאמר ה' שאחרי עשותה את כל אלה תשוב ישראל אליו, ותראה אחותה יהודה בתשובתה ותקח מוסר ותשוב גם היא אחריה. ועתה חזור הכתוב לדבר במעשה שהיה, כי בראות ה' שלא שב ישראל אליו מאליו, ומעשה ישראל הפסד לישראל והפסד ליהודה, יעין ה' למען שניהם לקרוא אל ישראל ולפתוח לו פתח תשובה. והוא שנאמר אחרי כן הלוך וקראת את הדברים האלה צפונה ואמרת שובה משובה ישראל (למטה פסוק י"ג).

ואתן את ספר כריתותיה אליה. ראה מה שאמרתי בכיאר איזה ספר כריתות אמכם (ישעיה נ' א'). ואין דברי המקרא הזה סותרים דברי ההם. כי בכיאר החוק שבתורה (דברים כ"ד א') אמרתי לך שאין ספר כריתות כורת, כי רצון הבעל המשלח את אשתו הוא הכורת, וספר כריתות לראיה ביד האשה שהיא משולחת ומותרת לכל אדם. והמגרש את אשתו משום זנות מתן ספר כריתות רשות בידו, ברצותו יתן וברצותו לא יתן, ומרביתו לא יתן כדי שלא תנשא לאחר, וכשהוא חס עליה או בדעתו למחול לה ולהחזירה יתן לה ספר כריתות שבה תדע האשה שלא יִפְסַחַהּ מִשִּׁמְט זונה, אף על פי שבגדה בו, ותשוב אליו בהשיבו אותה. ומעתה הלא תשכיל ותדע את טעם המקרא הזה. כי מפני שבא ה' לקרוא אל ישראל לאמר שובה משובה ישראל (למטה פסוק י"ג) הוא אומר כאן ואתן את ספר כריתותיה אליה, להגיד לנו מראש שאף על פי שזנתה כנסת ישראל מעליו והיא משולחת, אין שלוחיה שלוחי זונה, והוא מוכן ומוזמן לחחזירה.

(ט) **והיה מקל זנותה**. כל האומרים שקל זה קול דברים טועים, כי מה הוא ענין לכאן? והעקר כמו שמתרגם יונתן לשון קלות משרש קלל; ובלבד שהמתרגם לא עמד על טעמו. וקלות זו האמורה בזנות מפורשת לך כל צרכה בכיאר בכרה קלה (למעלה ב' כ"ג). ועל פי הדברים האלה זה פירוש מקל זנותה מתרדדה הגדולה אשר תחרד אל הזנותיה, כלומר מפני שהיתה שטופה בזנות.

ונקודו של מקל זה אם קבלה נקבל, ואם לדין יש תשובה. ואומר אני אל תקרא מקל כי אם מקל על משקל פל השם הערבי, והוא בכניו קלו. ובין כך ובין כך יתורגם המקרא ללועזים *und es geschah, weil sie als Buhlerin so brünstig war, dass u. s. w.*

ותחנף את הארץ. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי אין פעל חנף בבנין הקל יוצא לשני. וחכמי הגוים קוראים ותחנף, הבנין הכבד הנוסף. ולי נראה לקיים נקוד תיבה זו כמות שהוא, ואומר אני שאת זה מיותר, כי נמשך קולמוסו של הלבלר אחר שני אחריו שבסוף הפסוק וכתבו.

ותנאף. וא"ו זה נוהן טעם לשלפניו, והפעל לפעולת שלשום, והמאמר משרת. וזה פירוש הדברים חנפה הארץ מקל זנותה כי כבר נאפה ישראל וגו'.

את האבן ואת העין. הסדר המרובה במקרא, והוא הראשון והמשוכח, עין תחלה ואחריו אבן. וסדר הכתוב הזה נוהג מימי ירמיה והלאה. וראה מה שאמרתי בביאור זהב וכסף (שמות כ"ה ג').

(י) **וגם בכל זאת וגו',** ולא שבה אלי אחותה יהודה בכל לבה כי אם בשקר אף על פי ששבתני אני אליה אחר שעשתה כל זאת.

(יב) **צפונה.** ה"א הנוספת ללמד על מסע, ולא תלוייה היא בפעל הלך שבראש הפסוק, כי לא תעלה על דעתך שנצטוו הנביא כאן ללכת צפונה ולקרוא שם את קריאתו. וה"א זו תלוייה בוקראת, והמצוה לקראות לפני הקורא צפונה. וכבר הראיתוך כעין הדבר הזה בביאור הגנה (שי"א ט' כ"ו).

(יג) **ותפזרי את דרכיך לזרים.** איבלד מתרגם דברים כמשמעם und deine Schritte umherwarfst nach den Fremden. וכעין זה מתרגמים כל אנשי מדע חוץ מקוטש המתרגם *Kreuz- und Querwege eingeschlagen hast, um dich den Fremden hinzugeben*, והוא בתוספות שמוסיף הלא מראנו לדעת שהוא עצמו הרגיש בדבר שאין תרגומו במשמע לשון הכתוב. וכאמת איך יהיה פזור דרכים *Kreuz- und Querwege einschlagen*? ושאר אנשי המדע גם הם מראים לדעת שבכל מדעם לא ידעו בטיב לשון המקרא. ואם דברי החכמים ההם, ודרכיך כמשמעו או כמו פעמך, יש כאן מסע ממקום אל מקום, ותחת כל עין רענן תואר המקום למנוח ולא למסע. והשנית למה יפרש הכתוב „עונך“ שנאמר בראש דבריו בהליכת הדרך למען העון, ולא בעון עצמו? ועוד שלא כגרגמית העברית. הגרמני יאמר *der Weg zur Stadt*, והעברי יאמר דרך העיר, ולא יאמר דרך לעיר. ואם כן, לא יתורגם דרכיך לזרים *deine Schritte nach den Fremden*.

ועתה דע שבלשון המקרא תאמר לנותן בעין יפה מפור, כמו שנאמר פזר נתן לאביונים (תהלים ק"ב ט') ונאמר יש מפזר ונוסף עוד (משלי י"א כ"ד). והוא פזור שבכאן. ודרכיך כמו דודיך, והוא מפורש לך כל צרכו בביאור משרכת דרכיה (למעלה ב' כ"ג). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: נתת דודיך לזרים בשפע. ויתורגם ללועזים *dass du mit deiner Liebe verschwenderisch warst gegen die Fremden*.

ומעתה הלא השביח טעם הכתוב הזה שבה רב, כי הוא כלו כלשון המקרא, ולא עושה הטפל עקר והעקר טפל, לפי שבעון עצמו הוא מדבר ולא בהליכת הדרך שילך עושהו לעשותו. ומעתה הלא תראה את יפי סוף הפסוק הזה וחין ערכו, האומר: **ובקולי לא שמעתם.** כי המאמר הזה מקביל אל ותפזרי דרכיך לזרים שנאמר לפניו, כמי שאומר ראי כמה הברלת ביני ובין הזרים, כי להם נתת דודיך בשפע, יותר מכדי צרכם, ואני אפילו בקולי לא שמעת, אף על פי שאני בעלתי בך. ושמעתם זה נראה לי טעות סופר, והיא נכנסה כאן בשביל ראש הפסוק האחר האומר שובו בנים, לשון רבים, והעקר שמעת. ויתורגם ללועזים *während du nicht einmal auf meine Stimme hörtest*.

(טו) לא יאמרו עוד ארון ברית ה'. אנשי לבב הלא יראו ויתמהו, כי מה הדבר הזה שהנביא מדבר בנחמה וכימים הטובים לישראל והוא מסיים ואומר שבימים ההם לא יהיה עוד ארון ברית ה', ולא יזכר ולא יפקד? ומה טובה היא זו, ומה נחמה?

ומכל חכמי ישראל הראשונים לא ראויים לזכרון כי אם דברי רש"י האומר שתהיה כל כניסתם קדש בארון הברית. וכעין זה אומרים חכמי הגוים הראשונים, ובלבד שהם מוסיפים נפך משלהם לאמר שהדברים האלה אמורים כנגד אלהי עין ואבן שהיו בני ישראל עובדים, והנביא הזה מגיד לנו שיבא יום ולא יאמרו עוד לעין ואבן קדש, ואף לא לארון ברית ה', וקל וחמר לאלילים. ואחיהם המחדשים אומרים שבימי ירמיהו כבר אבד ארון הברית והעם מצטערים על האבדה, ועל כן מנחמם הנביא לאמר שימים באים ולא יזכר ארון ה' ולא יפקד. וחכם יהודי אחד מחכמי גרמניא שתחמומו דרישה וחקירה על דבר נפשות גויי הארץ יצא אל מחוץ לתחמומו ונסה את כחו בחקר נפש אחת מנביאי ישראל, וכתב מגלה קצרה על אדות ירמיהו, ובה יאמר שדבר ירמיהו בארון הברית כדברים האלה מפני שהיו אנשי דורו עובדים את הארון עבודת אלהים. ואני אחזה דעתי מכלי אשר אנסה להוכיח בדברים שמועים כל החכמים ההם, כי נכון לבי בטוח שישמע השומע ויאמר דעת אמת היא.

ועתה יזכור שארון ברית ה' בלי מחויק תורה. והתורה הבהנים תופשיה. וגם הנביא הדורש לדעת דבר תורה ישמעהו מפי הבהן, כי כן אמר ה' לנביא אחד שאל נא את הבהנים תורה (הני ב' י"א). והדבר הזה היה בחיותו כל ימי היות זאת התורה בישראל אך מעט, ואף היא בקרן זוית מונחת. ובהשתנות העתים בימי עזרא נשתנה גורל התורה. כי מלוא חפנים תורה שהיה לישראל מימי קדם פרה ורבה בימים ההם, וכאשר חפרה ותרבה תורה בן תנכס תחת עבודת בית ה'. והיתה היא עקר וקרבתנות ספל. וכראות עזרא שהבהנים תופשי התורה בימים הראשונים לא עשו את מלאכתם באמונה, שכן מעידים עליהם הנביאים לאמר שהיו חומסים תורה (יחזקאל כ"ב כ"ו וצפניה ג' ד')⁽¹⁾, לא אמר להניח בידם את התורה אחר שגדלה והצליחה והיתה הכל לכל. וכדי שלא להעיר קנאת הבהנים לא לקח עזרא את התורה מידם לתתה ביד משפחה אחרת ממשפחות ישראל, כי גמר בדעתו לתת אותה ביד כל יודע תורה בישראל. ובחכמה רבה עשה עזרא את הדבר הזה. כי עזרא היה כהן (עזרא ז' י"א), ואלו חסין בכהונה גדולה היה מגיע לה, אף על פי שלא בן כהן גדול הוא, כי אין כדבר הזה מעצור לאיש כמוהו. והוא לא בן עשה, כי הניח כהונה גדולה לאיש אחר, והוא עצמו עמד בראש העם כסופר מהיר בתורת ה' (עזרא ז' ו'). והוא כל כבודו. ובכן עשה עזרא את חפצו. כי מן היום ההוא והלאה כל אדם מישראל שהיה סופר מהיר בתורת ה' כמוהו הורה תורה בישראל. ועל ידי המעשה הזה נסע ונטל היתרון שהיה לכהנים מן אחיהם כל בית ישראל לתורה. כי מעתה אם היה הבהן בן תורה הורה הוראה בכל סופר בישראל, אבל אין הוראה זכותו לברו.⁽²⁾

(1) ולא שהיו כהני ישראל רשעים מאוד. ובלבד שזה כל אדם כשתנתן משמרת זכות יתירה לו לברו, והיא משמרת עולם לו ולורעי אחריו, וכל זר לא יקרב אליה, כאשר יתחוק בזכותו כן יהיה לבו גם במשמרתו וימעל בה ולא ישמרגה כמוטל עליו.

(2) ועל פי הדברים האלה תשיכול ותבין מה שאמרו במשנת אין בין כהן משוח בשמן המשחה למרובה בגדים אלא פר הבא על כל המצות (מגלה א' ט'). ובגמרא לא נאמר טעם

ועתה נחזור לעניננו. בהיות הכהנים המה תופשי התורה, והמה לברם המורים, היתה התורה מונחת בארון, והכהנים שומרים על ארונה כאדם השומר על רשותו. ובאחרית הימים כשהיתה התורה בעין רשות הרבים וכל יודעי תורה תופשיה, מה לה בארון? ועל כן קבלה ביד הראשונים שכבית שני לא היה ארון (יומא ג"ב ע"ב). ומעתה הלא תבין את דברי המקרא הזה. כי אחר שנאמר בפסוק הקודם ונתתי לכם רועים בלבי ורעו אתכם דעת והשכל הוא מסיים ואומר כאן שבימים ההם ברבות דעה והשכל בישראל לא יזכר עוד ארון ברית ה' ולא יפקד, כי לא תהיה התורה עוד ביד משפחה אחת השומרת עליה מפני כל זר, ותהיה רשות לכל אדם מישראל ומספר תופשיה כהכמי ישראל.

ואני לשטתי הולך שהנביא איש חכם ונכון ומבין דבר מתוך דבר, ואף יגיד הנביא אחרית דבר מראשיתו, ואין נביא רואה את הנולד בימים רחוקים כמרחק הרב הזה. ולכן אומר אני שהדברים האלה על אודות ארון ברית ה' לא אמרם ירמיהו, והם נאמרו בימי עזרא, לאחר המעשה. וסמך מעט לדברי מה שלא נזכר ארון ברית ה' בכל דברי הנביאים חוץ מן המקרא הזה.

(יט) **אִךְ אֲשִׁיתְךָ בְּבָנִים.** בתחלה אמרתי שהדברים האלה אמורים על פי חוק אחד שבכל לשונות בני שם, שכמו שנאמר ה' לי בעוורי (תהלים ק"ח ז'), לשון רבים, אף על פי שה' הוא העוזר ואין עוד מלבדו, כן אמר הנביא הזה איך אשיתך בבנים והוא לא מרבה בנים אחרים חוץ מישראל. ועתה חזרתי בי מפני מה שנאמר אחרי כן ואתן לך ארץ חמדה ומשמע הדברים שעל ידי מתנה זו נעשו ישראל בנים, ואם כן, אין בנים זה בנים לה', כי ישראל בנים לה' בכל מקום שהם. ואומר אני היום הזה שכמו שנאמר או בן יגה או בת יגה (שמות כ"א ל"א), ומקביל אליו בפסוק האחר אם עבד יגה השור או אמה, בן בנים שבמקרא הזה בני חורין, והכתוב אומר כן כנגד מצרים שהיו בני ישראל שם עבדים, ופירוש איך אשיתך בבנים איך אתן לך מקום בתוך עמים בני חורין. ויתורגם ללועזים *wie ich dich freien Völkern gleichstelle*.

נחלת צבי צבאות גוים. לא יפורשו הדברים האלה כי אם כאמרנו שצבאות זה רבוי של צבי, ונאמר צבי צבאות כמו שנאמר קדש קדשים. ויתורגם ללועזים *einen Erbsitz, der die Zier der Zierden der Völker ist*.

(כ) **בגדה אשה מרעה.** רע זה לא נשאת לו האשה ואין מוונתיה עליו, ועל כן יכולה היא למאן בו כל אימת שתרגעה. ונמשלה כנסת ישראל לאשה זו להניד לנו שאחר שעשה אותה ה' אלהיה בת חורין ונתן לה ארץ צבי לנחלה ועשה

לדבר, כי לא היו יודעים טעמו. ורש"י נותן טעם מן הכתוב האומר בפר הבא על כל המצות ואם הכהן המשיח יחטא (ויקרא ד' ג'). ורש"י איש תם ודי לו בטעמו ואנחנו יודענו שטעם כל כמו אלה דבר מדברי הימים ולא דבר תורה. ועל פי מה שאמרתי טעם החוק הזה שבמשנה שנוי גורל התורה מימיו עזרא וחילך. כי מימיו הכהן המשיח, כלומר בימיו בית ראשון, היתה תפישת התורה לכהנים לברם, והיא להם זכות יתירה. וכנגד הזכות היתירה הכהן אשר שגה בדבר תורה לאשמת העם הביא פה הבא על כל המצות: ובימיו בית שני שאין כהן כי אם מרובה בנדים, אחר שנטלה מן הכהן תפישת התורה והיא הזכות היתירה לו, היה בדין שלא תהא אחריות התורה עליו אלא אם כן תהיה אחריותה על כל מורה הוראה בישראל, בין כהן ובין לא כהן.

לה כל צרכיה כנדה בו כאשר תבגוד אשה ברעה ואין לבה נוקסה מפני שאין לו עליה טענה.

(כב) **ארפא משוכתיכם.** הרופא רופא את החולה או את החלי, ומשובות שנאמר כאן הנה החלאים. ורפואה זו כאחותה שפירשתיה בביאור דרכיו ראיתי וארפאהו (ישעיה נ"ז י"ח), ופירוש הדברים לא אבה אתכם על משוכותיכם. ויתורגם ללועזים והדבר למד מענינו שלא תהא רפואה זו כי אם בתשובה שלמה, וערבונה ודיו השבים שמתודים על חטאתם, ותודו מכאן ועד סוף הפרשה.

(כג) **אכן לשקר וגו'.** למ"ד זו למ"ד המחזקת והיא כאין לתרגום המקרא, ופירוש הדברים אך שקר כל הבא מגבעות ושקר המון הרים. והרים וגבעות המה הבמות ששם היו עובדים את גלוליהם.

(כד) **נשכבה בכשתנו וגו'.** נתכסה בבשתנו כנסות לילה המכסה את כל הגוף, כלומר כסתה כלמה פנינו המיד יומם ולילה.

ד

(א) **אלי תשוב.** "אם" שבראש הדברים משמש אף לכאן. ולא תגוד תשובת התנאי, ונכנסה וא"ו בראשה, והיא לא משמשת כשתשובת התנאי מאינת בכל המקרא חוץ מכאן, כמו שהוכחתי בביאור ולא יסנירו (יהושע ב' ה'), והנביא נוהג כאן בחוק הלשון מנהג בן חורין. ופירוש ולא תגודו ולא תהיו כמי שהוא נע ונד אחת הנה ואחת הנה, כלומר אל תעשו תשובה לחצאיך, לעמוד ורגלכם האחת בדרך הראשונה והאחת באחרונה, וכמו שנאמר אחרי כן נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים (למטה פסוק ג'). וראה מה שאמרתי בביאור נודי ספרתה אתה (תהלים נ"ז ט'). ויתורגם ללועזים so musst du nicht schwanken.

(ב) **ונשבעת חי ה' באמת וגו'.** אמת זו כאחותה שפירשתי בביאור וזע אמת (למעלה ב' ב"א), ומשפט זה בכתוב משפט המלך (ש"א ח' ט'). וצדקה זו מפורשת לך בביאור חלק וצדקה וזכרון (נחמיה ב' כ'). ועל פי הדברים האלה לא בא הכתוב הזה להוציא שבועת שקר בשם ה', כי הוא מוציא כל שבועה בשם ה' כשאין הנשבע עובדו באמת ולא לו המשפט והצדקה להשבע בו. וראה מה שאמרתי בביאור מנישי מנחה בצדקה (מלאכי ג' ג'). ויתורגם ללועזים sondern schwören „hei JHVH!“ als sein echter Diener und mit Anrecht und Anspruch.

(ה) **קראו מלאו.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בביאור וימלא אחרי (במדבר י"ד כ"ד) בסוף דברי.

(ט) **והנביאים יתמהו.** יתמהו זה המקביל אל נשמו משמעו תמהון לכב שבקללות (דברים כ"ח כ"ח).

(י) **ואמר.** הלשון הזה לא מתישב היטב, לפי שאלו היה הנביא עצמו הוא האומר אדני ה' וגו', היה מזכיר אחרי כן מה שהשיב לו ה' על דבריו. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שואמר זה לא נקוד בדין ודינו וְאָמַר, ופירושו ואמר האומר.

השא השאת. המקרא הזה מפורש לך על פי מה שאמרתי בביאור הוא אשר דבר ה' (ויקרא י"ג), כי מפני שעד הנה היה אך שלום, והימים בלם אומרים שלום, יאמר האומר ככתוב והוא רואה את שלות הימים כהבטחת ה' האומר שלום שלום.

(יא) **יאמר לעם זה.** מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים בלם בפירוש הדברים האלה, והם פשוטים מאוד. החכמים מפרשים אמירה זו כמשמעה, וזה אומר בכה וזה בכה, ודברי בלם פירושו דוחק לא ראוי לזכרון. ובאמת אמירה זו לשון צווי, והיא משמשת בלמיד בכתוב ולהם אמר לו (מ"א י"א י"ח), ופירושו הכתוב רוח צח שפים במדבר יצטוו לנפול על העם הזה. ויתורגם ללועזים *wird bestellt werden für dieses Volk*.

(יב) **רוח מלא מאלה.** השבעים לא מתרגמים „מאלה“, כי לא היו יודעים מה הוא. ונראה שחשבוהו לטעות שנפלה מחמת כפל „מלא“ שנכפל בתחלה והוגה אחרי כן ונעשה „מאלה“ ליתן בו טעם כל שהוא. ומכל חכמי ישראל שאחריהם לא ראויים לזכרון כי אם דברי רד"ק המשיב מאלה אל לזרות ולהבר שבסוף הפסוק הקודם ומפרש רוח מלא מאלה רוח חזק מן הרוחות אשר לזרות ולהבר. וחכמי הגוים אומרים שמאלה זה תואר המקום והוא שב אל שפים במדבר ששם מוצא הרוח הבא. ולשתי הכתות קשה „מלא“, לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא שיאמר לרוח חזק רוח מלא.

ואני, ממה שראיתי שמשמש פעל מלא עם מן ללמד על מלאו של הקלא, כמו שנאמר מלאו מקדם (ישעיה ב' ו'), אמרתי שאף כאן מלא מאלה כמו מלא אלה, ואלה שב אל לזרות ולהבר הנוכרים לפני מזה. ועל פי הרברים האלה, אחר שאמר הנביא שלא יהיה הרוח הבא לזרות ולהבר, הוא אומר כאן רוח מלא מאלה, כמי שאומר לא יהיה הרוח לזרות ולהבר תבואת השרה, ואף על פי כן יהיה הרוח הבא מלא ככה הרוח אשר לזרות ולהבר, ויהיה בו מעין הרוח ההוא, כי הוא יבא להבר ירושלים ולזרות יושביה. כן נראה לי פירושו הכתוב הזה. ויתורגם ללועזים *doch ein Wind voll der nämlichen Kraft*.

יבוא לי. כמו שנאמר ברוכים אתם לה' (ש"א כ"ג כ"א) ולמיד מלמד על מי שמאתו הברכה, אף על פי שהפעל בינוני פעול ואין פעול, כן משמש למיד עם פעל עומד ללמד על מה שעל ידו היתה הפעולה, אף על פי שהוא איננו הפועל, כמו שנאמר עצמו לי אלמנותיו (למטה ט"ז ח'), שפירושו על ידי היו אלמנותיו עצמות. ואף כאן יבא לי זה פירושו יבא במצותי. ויתורגם ללועזים *wird kommen auf mein Geheiss*.

(טז) **הזכירו לגוים וגו'.** גוים אלה משפחות יהודה וכנימין. וסרס המקרא וכן תפרשהו הזכירו לגוים והשמיעו על ירושלים הנה נוצרים באים, כי למען הקבלת המאמרים נחלקה השמועה בין שניהם וכבר הראיתך כעין הדבר הזה בביאור והוצאתי מיעקב ורע (ישעיה ס"ה ט').

(יח) **זאת רעתך כי מר וגו'.** „זאת“ מקדם כי מר וגו' עד סוף הפסוק, ופירושו הדברים כי מר כי ננע עד לבך רעתך הוא הדבר הזה, כלומר ענש רעתך הוא. ואמר זאת רעתך, כמו שנאמר באיובל שלא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים

וכפות הידים, דבר ה' הוא" (מי"ב ט' ל"ה), שפירושו מעשה שנתקיים בו דבר ה' ובלבד ששם במעשה שנוכר נאמר הוא, וכאן במעשה העומד להזכר נאמר זאת. (י"ט) מכאן ועד סוף פסוק כ"א (ועד בכלל) דברי כנסת ישראל מתאוננת כי מר לה ונגע עד לבה, ולא מדברי הנביא שמדבר בשם עצמו. ועד בדבר מה שנאמר בסוף הפסוק האחר שודרו אה"ל רגע יריעותי. ומכל דברי הפסוק הזה לא הבינו החכמים אפילו תיבה אחת על בריה. והגקן ובעל הטעמים המה הטעום, ונוספה עליהם טעות קלה שנפלה באחת התיבות.

מעי מעי יש בו כדי מאמר שלם, והוא קול קורא ממכאובות לבו. כי מעים בלשון המקרא כלב וקרבו וכליות שכלם מושב הרוח אשר באדם.

אוהילה הוא העקר. ולא אהילה, כמו שמניחים חכמי הגוים המחדשים, ואין בו כדי מאמר שלם. כי מכאן ועד סוף הפסוק ששה מאמרים: אוהילה קירות לבי — מאמר אחד; הומה לי — מאמר אחד; לבי לא אחריש — מאמר אחד; כי קול שופר שמעתי — מאמר אחד; נפשי — מאמר אחד; תרועת מלחמה — מאמר אחד; הרי ששה. והא לך ביאור המאמרים איש איש לברו.

אוהילה קירות לבי הומה לי. לא יפורשו הדברים האלה כנתבם, כי אין ללב קירות, ואף לא מתישב על קירות לשון הומה שהוא יחיד והם רבים. ואומר אני שקירות זה טעות סופר ועקרו קירות על משקל מרירות, ומשמע קרירות לבי שקט לבי ושובו למנוחתו וכמו כן משמש פֶּה בלשון ערבי. והומה מתאר לב, והלשון בכתוב קול הקריה הומה (מי"א א' י"ג) והמאמר "הומה לי" משרת, ופירושו אוהילה קירות לבי הומה לי מיחל אני לקרירות לבי, והוא הומה לי ולא יתקרו.

לבי לא אחריש. יונתן מתרגם כאלו כתוב יחריש, והעקר כמות שהוא לפנינו בספרים, ובלבד שאחריש זה פעל יוצא ולא עומד, והוא משמש בכתוב בדיך מתים יחרישו (איוב י"א ג'). והפועל לבי ופירושו הדברים לא אוכל להשתיק את לבי ההומה לי.

כי קול שופר שמעתי. וכתוב שמעתי הפרצוף הראשון, והוא העקר, לפי שאם ההזור על כל המקרא לא תמצא נפש שומעת. והדברים טעם למה יהמה לו לבו והוא לא יכול להשתיק אותו.

נפשי. אף בו כדי מאמר שלם, כמו שאמרתי, ומקרא קצר הוא זה, ומלואו (נפשי ההומה¹) עלי לא אחריש.

תרועת מלחמה. כי שמעתי שנאמר לפני מזה בקול שופר משמש אף לכאן, ובכך יש בדברים כדי מאמר שלם, כמו שאמרתי למעלה. והדברים טעם לדברי המאמר הקודם.

ועל פי הדברים האלה זה תרגום המקרא בחבורו ללועזים, Mein Inneres, mein Inneres! Ich harre der Beruhigung meines Herzens, das mir so tobt. Ich varmag mein Herz nicht zu stillen, denn ich höre Trompetenschall, meine Seele nicht, [denn ich höre] Kriegslärm. וראה מה שאמרתי בכיבור אם ישוב ולא ישוב (למטה ח' ד') בסוף דברי.

¹ כי גם כנפש יפול לשון המיה, כמו שנאמר מה שתתוחחי נפשי ומה תהמי עלי (תהלים מ"ב י"ב).

(ב) **ואת שדוד**. הלשון הזה ושעמו מפורשים לך כל צרכם בכיבור שם נפל שדוד (שופטים ה' כ"ז). **מה תעשי כי וגו'**. כמו מה לך כי, אין ביניהם דבר. ופירושו הכתוב מה לך כי תעשה כל אלה להתיפות, ויפך ללא הועיל, כי מאסו בך עונבים. ויתורגם המקרא ללועזים *du Ärmste, was hast du vor, dass* u. s. w.

(לא) **תפרש כפיה**. אין הלשון הזה ככתוב פרשתי ירי (ישעיה ס"ה ב'). כי הוא לסימן בלבד שיתן הקורא אל חברו, וזה מעשה שיעשה המתחנן. **כי עיפה נפשי להרגים**. למיד של להורגים מפרש עיפות ומגיד למה היא. ויתורגם המאמר הזה ללועזים *denn ich bin den Würgern nicht* .gewachsen

ה

(א) **אם תמצאו איש וגו'**. ואנחנו ידענו שני אנשים עושי משפט וצדקה בימי הנביא הזה והם נקובים בשמותם, אחיקם בן שפן שהיתה ידו את ירמיהו לבלתי תת אותו ביד העם להמיתו (למטה כ"ו כ"ד) ועבד מלך הכושי שהוציא את ירמיהו מן הבור (ל"ח ו'—י"ג), מלבד השרים שיעצו לברוך ולירמיהו להסתר מפני המת המלך (ל"ז י"ט). ומן הסתם היו בירושלים עוד אנשים כמו אלה בימים ההם, והנביא מפליג ומפריז על המדה בתוכחתו. וכן היו כל הנביאים עושים, ומפני שהם היו צדיקים מאוד היתה בעיניהם צדקת בני אדם שלא עלו למדרגתם כאפס וכאין.

(ה) **אך המה יחדו וגו'**. יחדו זה לא מחבר הגדולים זה אל זה כי אם עתם על עדת הרלים הנזכרים בפסוק הקודם, ויתורגם ללועזים *ebenfalls*.

(ז) **אי לזאת**. הדבור הזה שנכנס בו למ"ד בינתים מפורש לך כל צרכו בכיבור אי מזה (בראשית ט"ז ה').

ואישבע אותם וגו'. לא יפורשו הדברים האלה בנקודם, כי מה שכוונה שהשביעם ה' ענין לכאן? ומתרגום יונתן שמענו שהוא היה קורא ואישבע בש"ין שמאלית, וכן העקר, ופירושו הדברים ואף על פי שאנכי הוא הנותן להם לחם לשבעה לא זכרו שאני בעלתי בהם וזנו מעלי. ומקביל ואשביע אותם אל בלא אלהים שנאמר לפניו.

(ה) **משכים**. פירושו רבים, ואין אחד מהם מתישב על לשון הכתוב וענינו. ואומר אני ששרשו שכה שממנו נגזר השם אשך, והוא הבנין הכבד הנוסף, ופירושו סוסים משכים סוסים שפחדיהם גדולים ועל כן לנקבה תאות נפשם תמיד. וראה מה שאמרתי בכיבור האריכו ימים (יהושע כ"ד ל"א).

(יג) **כה יעשה להם** מן הדברים אשר שם הכתוב בפי המכחשים בה', והכנוי לנביאים. ועל דבר הענין, ראה מה שאמרתי בכיבור כה יעשה לך אלהים (ש"א ג' י"ז). ואף כאן המדבר את הדברים האלה היה מדבר ומניף ידו כמי שהולך להכות את רעהו, לאמר כה יעשה להם. ויתורגם ללועזים *so sollte man mit* .ihnen machen

(טז) **אשפתו כקבר פתוח**. לא נתברר לי טעם המשל הזה. ואפשר שזה פירושו: כמו שכל קבר פתוח עומד לקבל מת אל תוכו, והרואה קבר פתוח יודע שמת בעיר, כן כל חץ שבאשפת העם ההוא עתיד להמית.

(כג) **סרו וילכו**, הליכה זו שאין עמה זכר למקום קשה לפרשה. והכם יהודי אחד אמר שפירושו סרו וילכו סרו הלך וסור, ואין דבריו במשמע לישון הכתוב. ואני ממה שראיתי שהנביא הזה אומר בנמעים הצומחים והולכים הלך וגדול ילכו גם עשו פרי (למטה י"ב ב') אמרתי שכן הליכה זו, ומשמעה הצלחה. ויש בוילכו כדי מאמר שלם והוא משרת. והקדים הנביא להגיד לנו שסרו ישראל מתוך הצלחתם, מפני שהוא בא לאמר ולא אמרו בלבכם נראה נא את ה' אלהינו הנותן לנו גשם ויורה ומלקוש בעתו, שהיה בדין שבימים הטובים יהללו את ה' אלהיהם על הטובה, והם לא בן עשו ועזבוהו לעת כזאת, והדבר הזה מוסיף רעה על רעתם. ויתורגם וילכו ללועזים *mitten im Wohlstande*.

(כד) **שבעת חקות קציר ישמר לנו**. ההכמים כלם אומרים שישבועות זה מלשון שבוע. ואני לא בן אחרוב, לפי שאם בן, חקות מיותר, ואלו בא הנביא לאמר חקות אף על פי בן, היה אומר חקות שבועות קציר, ולא כסדר הכתוב. ואומר אני שישבועות רבוי של שבועה, ואמר הכתוב לישון רבים ללמד על חומרה של השבועה, ופירוש הדברים כאשר ישמור הנשבע את השבועה החמורה בן ישמור ה' לנו חקות קציר. ויתורגם ללועזים *wie man einen heiligen Eid hält, uns einhält die Erntezeit*.

(כו) **ישור כשך יקושים**. אין המשל הזה עולה יפה, כי בכל כמו אלה שני הפעלים משרש אחד. ועל בן אומר אני שישור זה טעות סופר ועקרו יִשְׁוֹף או יִשְׁף, ושרשו כשם הפעל שלאחריו. ויתורגם ללועזים *man duckt sich, wie Vogelsteller es thun*.

(כז) **ויעשירו**. המקרא הזה לקה בחסרון, וחסרונו יִפְלֵא לך בכיזור סוף הפסוק האחר.

(כח) **גם עברו דברי רע**. כל היגעים לפרש דברי רע דבר שפתים או מעשה יגעים לריק. ולי אין ספק שבמקרא הזה דברי רע כנוי לחזירים¹. כמו שבלשון התלמוד נקרא החזיר דבר אחר. ועל פי הדברים האלה, אחר שאמר הנביא שזמנו עשתו הוא מסיים ואומר עברו דבר רע והוא מגיד לנו שזמנו ועשתו יותר מחזירים. ויתורגם המקרא ללועזים *sie sind fett und feist geworden, übersteigend die garstigen Dinger*.

ויצליחו. תיבה זו כאן חזין למקומה, ומקומה בסוף הפסוק הקודם אחר ויעשירו, וכמוה דינה ויצליחו ומפני שיש מסוף הפסוק הקודם ועד כאן כדי שורה אחת, נראה שבתחלה השמיט הבלבר "ויצליחו" מסוף השורה, וכשבא המניה להגיה נתחלף לו סוף שורתו בסוף השורה האחרת, ובכן נכנסה התיבה שלא במקומה.

דין לא דנו. אין בו כדי מאמר שלם, לפי שאין דין זה שם דבר כמו שאומרים החכמים כלם, כי אם שם הפעל והוא ככתוב לדין עמו (תהלים נ' ד') והוא משמש כאן חזוק הפעל, ודין האחרון הוא הפעול. ויתורגם ללועזים *die Sache der Waisen führen sie keineswegs*.

¹ ואמר הכתוב לבעלי חיים דברים כמו שנאמר ולא ימות מכל לבני ישראל דבר (שמות ט' ד').

ו

(ב) הנה והמעננה דמיתי בת ציון. חכמי הגוים מפרשים דמיתי לשון השחתה, ולא נראה לי כן. ואומר אני אל תקרא דמיתי כי אם דמיתי ופירוש הדברים כמדומה אני שבת ציון הנה והמעננה שבכל הערים. והרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור השאלה ששאל ה' למשה לאמר מה זה בידך בשרם יהפך מטהו לנחש (שמות ד' ב'), כדי שיעור משה וישים לבו על השנוי שישתנה לעיניו. כי אף הכתוב הזה מקדים שבח ירושלים לפורענותה כמי שאומר ראו זאת העיר המהוללה וזה סופה⁽¹⁾. והוא מסננון לשון ירמיהו, שכן הוא אומר אל בית מלך דוד גלעד אתה לי ראש הלכנון אם לא אשיתך מדבר (למטה כ"ב ו'). ויתורגם המקרא ללועזים die Schönste und Geschonteste dünckt mich die Tochter Zion.

(ד) אוי לנו כי פנה היום. הושמו הדברים האלה בפי אויבי ירושלים להגיד לנו איך יתאוו להשחיתה, ומן הטעם הזה נאמר בפסוק האחר

(ה) קומו ונעלה בלילה, והוא נאמר כנגד המתאוננים שפנה היום וחבריהם משיבים להם כן, כמי שאומרים לא הפסדנו בשנות היום, כי גם בלילה יכולים אנחנו לעלות עליה.

(ו) עצה. אמרו החכמים שהיא בת זוגו של עין, ועין ליחיד והיא לכלל. ואתה הראית לדעת שבכל זוגות כמו אלה כשאין במשמע השם דבר שיש בו רוח חיים הנקבה ליחיד והזכר לכלל⁽²⁾. ואני ממה שראיתי שלא נמצא עצה לשון עין בכל המקרא הוין מכאן, ומפני שלא אראה לדבר טעם למה נאמר כרתו עצה ואנחנו ידענו שאין לשפוך סוללה בלא עצים, משבח אני את בני המורה הקוראים כאן עצה, היא במספק. ומפיק זה נותן טעם לשבח, כי מעתה המצוה להכרית עצי ירושלים לשפכם סוללה עליה, והדבר הזה מנדיל שברה ויגונה וחרפתה, כמו שתגדל חרפת המוכה כשיזונה בכלי מלחמתו, כמו שהוכחתי בביאור ויכרת בה (שי"א י"ז ג"א), ובביאור בחנית ובארץ (שם כ"ז ח'). ודוגמת דבר המקרא הזה ממש מצות דריוש המלך אשר צוה לאמר יתנסח עא מן ביתה ווקף יתמחא עלוהי (עזרא ו' י"א).

היא העיר הפקד כלה וגו'. נואלו החכמים ואנשי המדע בפירוש המקרא הזה, ואין דבריהם ראויים לזכרון. ודברי הכתוב פשוטים ונכוחים למבין. כי הפקד זה מלשון פקדון שמונה למשמרת, והוא ככתוב למכמש יפקיד כליו (ישעיה י' כ"ח). וכלה מקומו המקום השני כדון תאר המקום. ועשק זה שהוא הנושא של הפקד משמעו ממון העשוקים, וכיוצא בו העשק אשר עשק (ויקרא ה' כ"ג). וכל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק מאמר אחד, וזה פירושו: היא העיר אשר בכל מקום שבה מונח ממון עשוקים, כי רבים העושקים בקרבה. וכן אמר נביא אחר כנגד שמרון האוצרים חמס ושוד בארמנותם (עמוס ג' י'). והפסוק הזה סופו נותן טעם לראשו, והוא מגיד לנו שמפני שירושלים מלאה עשק, ראויה היא לענש החמור הזה שישפכו עליה סוללה ועצי הסוללה עצה. ויתורגם ללועזים das ist die Stadt, in welcher allenthalben ungerechtes Gut lagert

⁽¹⁾ ובעין הדבר הזה תמצא למטה י"א ט"ז.

⁽²⁾ ראה מה שאמרתי בביאור ברגת הים (בראשית א' כ"ו).

(ז) כהקיר ביר מימיה וגו'. גם כל אלה מן הדברים שמדבר ה' אל הגוים אשר הוא מצום לברות עצה ולשפוך על ירושלים סוללה. וטעם זכר כל חטאות ירושלים האלה מפורש לך בביאור הפסוק הקודם. ונוסף עליו עוד טעם כטפל לו. כי הגוים ההם אשר ה' קורא על ירושלים יודעים שהיא העיר אשר בהר לשכן את שמו שם, ובגלל הדבר הזה יראים הם לנשת לנגוע בה לרעה. ולכן מעוררם ה' לעשות מצותו ומודיעם שהרה אפו בירושלים על כל חטאותיה, וכל מחריביה לא יקם עון.

(ח) השב ירך וגו'. הלשון הזה לא מתישב על ראש הפסוק. ומי שלא הוכה בעורוץ הלא יראה שידך זה עקרו יד, כי בטעות סופר נשנית כ"ף שבסופו מראש התיבה האחרת. ועל פי הדברים האלה "השב" שם הפעל ולא צווי, והמאמר בלו משרת לשלפניו. וכמדומה אני שכבר היו בחכמי הגוים מפרשים הפירוש הזה, בלו או להצאין. והשבת יד שמשמש עמה "על" מפורשת לך כל צרכה כביאור ואשיבה ידי עליך (ישעיה א' כ"ה).

(י) ערלה אונם אוניהם כאוני ערלים שלא ישמעו דברי איש עברי המדבר אליהם כלשון עמו.

(יא) שפך לא יפורש כניקרו, ואומר אני שדינו יִשְׁפֹךְ. וכל הדברים מבין ועד האתנח מאמר משרת לשלפניו.

איש עם אשה. עם זה מחבר שניהם זה אל זה לענין הפעולה ולא לזמנה ומקומה, וכמהו רעהו שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים Mann so wohl als Weib. **זקן עם מלא ימים.** מלא ימים מי שלא יחוספו ימים על ימיו, והוא כבלי המלא ולא יחזיק יותר ממלואו. וזקן מי שרבים ימיו, ולא כמלא ימים. ועל כן נאמר במקום אחר וזקן אשר לא ימלא את ימיו (ישעיה ס"ה ב').

(יג) **כלו בוצע בצע.** אין כל זה מרבה יחידים כי אם מרבה כל אבר מאברי הגוף שבכל אחד מן היחידים, ופירוש הדברים כל עצמותיו תאמרנה איה בצע. וכעין זה רעהו שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים so wohl der kleine als der Grosse. **unter ihnen ist ganz der Gewinnsucht ergeben**

(טו) **גם הכלים לא ידעו.** גם זה מוסף לא ידעו, ולא הכלים, והוסף בינו ובין הגוסף, וכדבר הזה הראיתך עד כה הרבה מאוד.

ויש משבשים הכלים ומגיהים הַקְלָם, והשבוש ללא צרך. כי הכלים כאן פעל עומד, אף על פי שהוא הבנין הכבד הגוסף, וכיוצא בו הוביש והחפיר שזה עומד תמיד וזה יש שהוא עומד, כמו שנאמר החפיר לבנון (ישעיה ל"ג ט'). וטעם שלשתם מפני שנשת וכלמה בפנים, והבנין הכבד הגוסף יש במשמעו תאר שעל פני המתואר, כמו שהוכחתי בביאור האריכו ימים (יהושע כ"ד ל"א).

(יח) **ודעי עדה את אשר בם.** חכמי הגוים המחדשים נלאו לפרש המקרא הזה, ואומרים שמשובש הוא עד לאין מרפא. ולי נראה שהדברים כתובים לפנינו כבתחלה, ועדה זו עדה מעידה, והדבור כנגד הארץ שבראש הפסוק האחר, וכשביל כן נאמר עדה ולא עד, כי ארץ לשון נקבה. ובי"ת של בם משמש עם עדה, ככתוב עדים אתם בכם (יהושע כ"ה כ"ד). ואין את אשר בם הפעול של שמעי ודעי, כי הפעול של שמעי הארץ שבראש הפסוק האחר הוא אף להם, והדבור את אשר בם מפרש עדה. ופירוש הדברים ודעי עדה המוכנת להעיד בם. והארץ עדה לפי

שהיא רואה כל מעשי יושביה. ויתורגם המקרא ללועזים und merke du, die du gegen sie Zeugin bist.

(כ) לא לרצון. לי שבסוף הכתוב משמש אף לכאן. וכן דרך המקראות לדבר, ואף הראיתוך כדבר הזה בפעל ישעיה ס"ג י"ה.

(כג) קולם כים יהמה. אין קולם הפועל של יהמה, כמו שאומרים גדולי חכמי הגוים, כי לא תמצא קול הומה בכל המקרא. וקול הנושא, וכים הנושא, ויהמה מאמר משרת מלמד על ים. וסבת המשרת שקוראים לה הערביים عامل الحال הוא ענין הדמיון (معنى التمثيل). ופירוש הדברים כתרנום יונתן קלהון כימא באתרנושיה ויתורגם ללועזים ihr Lärmen ist wie das Meer, wenn es braust.

(כז) בחון וגו'. ער למקרב היו חכמי הגוים טועים בפירוש בחון ומבצר טעות חכמי ישראל האומרים שבחון כמו בחון ומבצר מלשון עיר מבצר. ומקרב נפקחו עיניהם לראות שבחון לשון בחינה ומשמעו בחון כסף וזהב ומבצר מלשון בצר (איוב כ"ב כ"ד); ועוד טועים במבצר זה לקראו מבצר, והוא עקרו בנקוד לפנינו, והוא שם כלי כמלקחים ומאזנים שיש בראשם מים. ומבצר בתחלה הכלי שבו ישתמש הבחון בצר, ומשם נשאל לבחון עצמו.

(כח) סרי סוררים. הלשון הזה כמו שפירשתי סר וועף (מ"א כ"י מ"ג), ובלבר שהוא ענין לרעת פנים וזה לרעת הלב. ויתורגם סרי סוררים ללועזים die Schlechtesten unter den Schlechten.

הלכי רכיל נחשת וברזל. במקום אחר אמרתי לך שרכיל עקרו רוכל, ובתחלה הולך רכיל משמעו סוחר הולך מבית לבית וסתורתו בידו; ומפני שהרכיל, הוא הרוכל, חפין להטות לב הקונים אל סחורתו מגיד הוא לנשים בבית אחד מה ששמע בבית אחר. ומשם נשאל הדבור הולך רכיל לאיש מגלה סוד ומחזרר ריב. ובמקרא הוה משמע הדבור כעקרו וכתחלתו, וכמו שנאמר אשיב שולחי דבר (ש"ב כ"ד י"ג), אף על פי שאין השיב יוצא לשלישי, ונאמר כן מפני שנעשה. השיב דברי כמו "ענה", אף כאן נעשה, "הולכי רכיל" הדבור כלו כמו מוכרים, והפעול נחשת וברזל, אף על פי שהלך כשהוא לעצמו פועל עומד הוא ולא יוצא.

כלם משחיתים המה. מוכרים נחשת וברזל ואומרים שכסף וזהב הם והממכר קשחת ביד הקונים. ויתורגם המקרא הוה בחבורו ללועזים was sie feil bieten ist Erz und Eisen; alle sind sie Verfälscher.

(כט) נחר מפוח וגו'. בפירוש המקרא הוה יהיו דברי קב ולא נקי, והקורא ימחול לו. כי הנביא המוכיח את ישראל על מעשיהם המכוערים משתמש כאן בלשון כיעור, ואלו אמרתי לפרש רבריו בשיחה נאה יראתי שלא אצא חובת ביאור.

ודע שנחר זה אין שרשו חרר, כמו שיש אומרים, כי אם נחר שממנו נגורו נחורים ונחרה, ומשמעו נפיחה ושאיפת רוח. ומפוח פי הטבעת עד סוף הקנה שבו. והדבור, "מאש תם" עקרו תיבה אחת ודינה טאָשָׁמַם, ומשמעה מבינות לענכותם. והשם שת, ובלשון ערבי נוסף בראשו אליף ונעשה אסת בעבור ש"ן שהוא בשבא והערבי לא מתחיל תיבה בשבא. ובלשון המקרא נאמר בנפרד שת, אבל בשבא המדבר להוסיף עליו בנוי שעל ידו הפול תנועת ש"ן, הצטרך אף הוא להוסיף אליף בראש התיבה להקל מעל המכבא. ופירוש המקרא מה שיפיח המפוח מבינות לענכותם עפרת היא, ולא כסף וזהב. והדברים דברי חרוסים ונרוסים, ובהם מעין התוכחה.

ויתורגם המקרא הזה ללועזים St—ss was ihnen durch's Luftloch zum hinausfährt, ist Blei

ז

(ג) **ואשכנה אתכם.** ראה מה שאמרתי בביאור חקך לה (בראשית ל"ח כ"ג). ואף באן זה פירוש הכתוב ואתנכם לשכון במקום הזה ולא תגלו ממנו.

(ד) **אל דברי השקר.** לא מתישב הלישון הזה על לאמר שנאמר אחריו. ועל כן אומר אני אל תקרא דברי כי אם דְּבָרֵי, דלית בחולם.

היכל ה' המה. הדברים האלה קשה מאוד לפרשם. ונראה לי שאין המה זה נקוד כדון, ודינו הָהָה, והלישון ככתוב קול הקריה הומה (מ"א מ' מ"א), שנאמר שם כן בהמון הוגג בהמשה שלמה למלך. ופירוש הכתוב הזה הלא היכל ה' עומר וקיים והוא הומה מקול הכהנים בעבודתם והלויים במשמרתם. והיה בהם אומרים כן, מפני שהיו סומכים על הדבר הזה שלמען בית ה' ולמען ריח הניחוח העולה משם לה' לא תחרב ירושלים. ויתורגם ללועזים ja der Tempel JHVHes ist voll der Tempel JHVHes ist ja voll Leben!

(ו) **למן עולם נדרש לפניו.** אל אשר נתתי לפניכם. ועד עולם נדרש לפני פניו, אל ושכנתי אתכם.

(ח) **דברי השקר.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ד', ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

(י) **נצלנו.** לא ידעו החכמים פירוש נצלנו זה. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים נְצַלְנו, ודבריהם דברי רוח. ופירוש נצלנו נצלנו מענש, כי לא נתפס על עונותינו. ראה מה שאמרתי בביאור אמלטה נא (ש"א כ' כ"ט), בנוף הספר ובציון שבנליון. ויתורגם נצלנו ללועזים wir gehen straflos aus.

(יא) **גם אנכי הנה ראיתי.** אם תחזור על כל המפרשים לא תמצא להם במקרא הזה דברים של טעם, מפני שלא יודעים תשמישו של "גם" זה.

ואתה דע שבדברי נכואה ודברי שיר ישאל השואל שאלה כמה שנפשו יודעת מאוד כי היו לא יהיה, ועל שאלתו זאת יוסיף לאמר "גם" כן וכן, והוא רוצה לאמר שכמו שבדבר השאלה הזאת אי אפשר כן הדבר הזה; כמו שנאמר בספר הזה היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו — גם אתם תוכלו להיטיב (למטה י"ג כ"ג), ופירוש הדברים כמו שאין ספק בדבר שלא יהפך כושי עורו ונמר חברבורותיו, כן אתם וראי לא תוכלו להיטיב.

وهוא סגנון לשון המקרא הזה. כי הנה נאמר בראש הפסוק המערת פריצים היה הבית הזה אשר נקרא שמי עליו בעיניכם, ולמדבר אין ספק שלא כן הדבר, כי אין נוי בארץ שיהיה בית אלהיו בעיניו כמערת פריצים; ועכשו הוא מסיים ואומר גם אנכי הנה ראיתי, והוא רוצה לאמר הרי אתם אי אפשר שיהיה ביתי בעיניכם כמערת פריצים, כל שכן שלא אראה אני את ביתי כראיה הזאת. ונאמר כאן "הנה" והוא לא נאמר בכתוב שלמשה שהזכרתי, מפני שכאן יש קל וחמר מה שאין כן שם. ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים viel weniger kann ich es (mein Haus) so ansehen.

(יב) **מפני רעת עמי ישראל**. ולא כן הקבלה שהיתה ביד סופר ספר שמואל, כי על פי האמור שם נחרב משכן שילו בחטאת בני עלי, והם משפחה אחת ממשפחות ישראל.

(כב) **כי לא דברתי את אבותיכם וגו'**. מי שלו אזנים לשמוע הלא ישמע מן הדברים האלה שהנביא הזה לא היה יודע בכל דיני קרבנות שבתורת כהנים.

(לא) **אשר לא צויתי וגו'**. מן המקרא הזה משמע שהשורפים את בניהם ואת בנותיהם בניא בן הנום היו אומרים להעבירים לה' אלהיהם, ועל כן ה' מכחיש דבריהם לאמר שמעולם לא צום כמצוה הזאת.

ח

(א) **יוציאו את עצמות וגו'**. האויבים יעשו הרבר הזה בהלכד העיר ויבאו לשלול שלל ולבנו בו בקברי המלכים בעבור הכסף והזהב שבתכריביהם.

(ד) **אם ישוב ולא ישוב**. פירושי המקרא הזה רבו משערות ראשי, וכלם אין בהם דבר ראוי לזכרון. והנה נאמר לפני מזה היפלו ולא יקומו, ופירוש הרברים היפול הנופל והוא לא יתאמץ לקום; וכשהוא מסיים ואומר ככתוב, הדבר למד מענינו שזה פירושו; אם ישוב ויפול הנופל ולא ישוב ויתאמץ לקום; ואם כן, וכל נופל מתאמץ לקום, וכל נופל ושונה מדי נפלו יתאמץ לקום, מה לכם כי נפלתם ואין את נפשכם לקום ממפלתכם עוד, וכמו שנאמר בפסוק האחר מדוע שובבה העם הזה משוכה נצחת. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים *fällt man denn und will nicht aufstehen, und hat man jenes noch einmal gethan, .will man dies nicht wieder?*

ואני מדי קראי במקרא כמו אלה אתפלא איך שמעו השומעים את הרברים וידעו מה הם. והנה אמת שאינו דומה שומע דברים מפי אומרים לקוראם מעל הספר. כי לשומע מרמו המדבר בעיניו ומורה באצבעותיו ומרים קולו או משפילו, כדרוש לחפצו, ודברים כתובים על ספר שוכנים דומה; ואף על פי כן לא נראה לי שדברים סתומים וחתומים כדברי המקרא הזה נאמרו בחוצות ירושלים והמון העם שומע ומבין. ואומר אני שבתחלה דבר הנביא דבריו באר הישב כדבר איש אל רעהו, למען ישמע העם וידע, ואחרי כן בהעלותו אותם על ספר שנה סגנון לשונו וסדרם כסדר אשר הם לפנינו היום הזה.

(ה) **שובבה**. הלשון הזה לא מתישב על העם כלל. ואומר אני ששובבה זה עקרו שובב, לשון זכר, כי בטעות סופר נשנה ה"א שבסופו מראש התיבה האחרת.

(ו) **בל ה**. ריח לו ברעהו שפירשתי בביאור כלו בוצע בצע (למעלה ו' י"ג). **שב במרוצתם וגו'**. כל הינעים לפרש הדברים האלה ככתבם לא רואים פרי בעמלם. כי האומרים שפירוש שב במרוצתם שב למרוצתם לא ידעו כשיב לשון המקרא שבו נאמר בכמו אלה ככלב שב על קיאו (משלי כ"ו י"א). ונאמר בספר הזה שבו על עונות אבותם (למטה י"א י'), וכשניהם משמש 'על' עם הפעל, ולא ב"ית'. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, כי הופרד בין הדבקים, ושב במרוצתו עקרו שָׁבַב מרוצתם, וכלה שובב מאמר בפני עצמו, ומרוצתם מחובר אל סוף הפסוק. ולשון סוף הפסוק המדמה מרוצתם אל סוס ככתוב משוה רגלי כאילות (תהלים

י"ח ל"ד). ויתורגם ללועזים sie sind ganz unbändig; ihr Jagen ist wie
des Rosses, das wild dahinstürmt in der Schlacht

(ח) ותורת ה' אתנו. יש את שמלמד על קנין, ובפרט קנין דעה, ככתוב
ואת מי אין כמו אלה (איוב י"ב ג'). וכמוהו את זה. ודוגמתו כלשון ארמי שבמקרא
בדת אלהא די בידך (עזרא ו' י"ד).

לשקר עשה וגו'. עש שקר הוא הפועל של עשה, והפעול תורת ה' שנאמר
לפני מזה, ופירוש הדברים עש שקר של סופרים עשה בתורת ה' שקר, כי וייפו הכהנים
הסופרים את התורה, וכמו שנאמר בכהנים במקום אחר כהניה חללו קדש חמסו תורה
(צפניה ג' ד').

(ט) **והכמת מה להם.** כי ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קי"א י"א), והאנשים
האלה אשר לא יראים את ה' ומואסים בדברו מה חכמתם, הלא כאפס וכאין.
(יב) **בעת פקדתם.** יונתן מתרגם בעדן דאסער עליהון, ואף על פי כן אין
ראיה שהיה קורא פקדונים, מפני שאפשר שתרגם בפעל ולא בשם כדי להקל
מעל תרגומו.

(יג) **ואתן להם יעברום.** השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, כי לא ידעו
מה הם. ורד"ק פירש מה שנתתי להם רוב הפירות וברכתי פרי אדמתם יעברו מהם
שיאכלום האויבים. ושכה הרב שלא בפרי הארץ הכתוב מדבר, כי הדברים כלם
משל ליהודה וירושלים שאין בהם איש עושה טוב. ורש"י אמר כל זאת תהיה להם על
כי נתתי להם חקים ועברו עליהם; ואחריו כל אדם מחכמי הגוים ימשוך, ועושים
הדברים האלה טעם לראש הפסוק האומר אסוף אסיפם, וכאמת אין ענבים בנפן וגו'
הוא הטעם כי מגיד הוא לנו שסיפם ה' מפני שאין בהם כל טוב, כמו שאמרת.

ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ויעברום זה עקרו יעברום, בדלית, והמאמר
כלו משרת לשלפניו, ופירוש הכתוב אין ענבים בנפן ואין תאנים בתאנה, אף על פי
שנתתי להם מי שיעברו ויצרו את הנפן ואת התאנה¹⁾ ועל פי הדברים האלה
המקרא הזה כלו משל מראשו ועד סופו, וכנגד סופו בנמשל שה' נתן לעמו נביאים לדבר
אליהם דברו ולהורותם הדרך הטוב. ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים und ich
habe doch Leute bestellt, sie zu pflügen

(יג) **מדן נשמע.** חסם הכתוב בדין מפני שהוא בקצה גבול ישראל צפונה,
והאויב בא מבבל שהיא מצפונה.

(יד) **ונשכו אתכם נאם ה'.** כל אשר לו און לבחן מלין הלא ירגיש
שהמקרא הזה לקח בחסרון, כי אין בסוף הדברים דבר מקביל אל "אשר אין להם
לחש" שנאמר לפני מזה. ועל כן אומר אני שכאן הופרד בין הדברים אחר שנפלה
טעות במבליגיתי ולא ידעו מה הוא. ומבליגיתי עקרו מְבִלִי גְהוּת, וגהות מלשון לא
יגה מכם מזור (הושע ה' י"ג), ופירוש הדברים בהבורם ונשכו אתכם מבלי אשר
התיה רפואה לנשיבתם. והדבור נאום ה' נכנס כאן בינתים כמו שנכנס לתוך הדברים
במקראות הרבה. ויתורגם מבלי גהות ללועזים unheilbar.

(טו) **מבליגיתי עלי יגון.** תיבת מבליגיתי מפורשת לך לפני מזה, ומשם
ידעת שהיא בתחלה סוף הפסוק הקודם, והכתוב הזה מתחיל עלי יגון. ומפני שהופרד

¹⁾ על דבר לשון עבודה זו ראה דברי הכתוב דברים כ"ח כ"ט.

בין הדבקים נפלה טעות גם בראש הפסוק הוה, כי עלי זה דינו עלי, כרעהו שאחריו. ויתורגם עלי יגון ללועזים mich erfasst ein Jammer.

מ

(א) מי יתנני במדבר וגו'. אמרו החכמים כלם שיתנני כמו תתן לי, ואני לא בן אחרש. ואומר אני שכנוי של יתנני כנוי הפעול, ומה שאחריו משרת מלמד עליו, וגזרת המאמר הוה כגזרת הייתי ביום אכלני חרב (בראשית ל"א מ; ראה שם דברי), ופירוש הכתוב מי יתנני כאדם אשר לו במדבר מלון אורחים, כלומר מי יתן והיה לי במדבר מלון אורחים.

ועל דבר הענין, אמר הנביא כדברים האלה, לפי שאלו חפץ לענוב את עמו וללכת לישוב לא יכול, מפני שכל ארץ נושבת חוץ מארץ ישראל היא שמאה ויושביה שמאים, וכל עברי היושב בארץ נכריה כעובד אלהים אחרים, כמו שהוכחתי במקום אחר. ואם כן, אין מנוס לנביא הוה כי אם במדבר. ואנחנו למדים מכאן שארץ ישראל כאשר היא ויושביה כאשר הם עדיין טובים הם בעיני הנביא מכל ארץ נכריה ויושביה.

עצרת בנדים. בוגדים זה שמקביל אל מנאפים משמעו אנשים בוגדים בנשיהם לאהב נכריות ולזנות אליהן. וראה מה שאמרתי בכיבור אנשי בוגדות (צפניה ג' ד').

(ב) כל אח עקב יעקב. הקורא המבין יקרא את המקרא הוה וישמע מתוכו קול דברים ככתוב האומר כנגד יעקב בכטן עקב את אחיו (הושע י"א ד'). וכן דרך הנביאים בתוכחותיהם לדרוש את שם יעקב לגנאי לזרעו אחריו, ויש שדורשים בן ברמו בלבד. ראה מה שאמרתי בכיבור ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג' ו').

(ד) העוה נוסף בלא ואיו על שקר, והוא כמוהו הפעול של דבר. נלאו. כאן הופרד בין הדבקים, כי מן התיבה שבראש הפסוק האחר שבית סוף הפסוק הוה ודינו שָׁקֵת, והוא כמו שבת מריב (משלי כ' ג'). ופירוש נלאו שבת לא יוכלו שבת מדבר שקר כאשר למדו לשונם. ויתורגם ללועזים sie können es nicht lassen.

(ה) שבתך בתוך וגו'. כבר הראית לדעת לפני מזה שמתיבת שבתך זו שבית סוף הפסוק הקודם. ואם כן, לא נשאר ממנה לכאן כי אם כף, וכיף זו עקרה תך, כי בטעות סופר נשמטה תיו מראשה מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ואמר הכתוב תוך בתוך כמו שנאמר אחריו מרמה כמרמה, כלומר תוך בתוך ננע ומרמה ננעה כמרמה¹). ויתורגם ללועזים Tücke und abermals Tücke, Trug und wieder Trug.

(ו) כי איך אעשה מפני וגו'. מחכמי הגוים יש אומרים שהמקרא הוה לקח בחסרון, והדברים כעקרים מפני רעת בת עמי. ואומר אני שהמקרא הוה לא חסר דבר, ובלבד שהדבור איך אעשה שנאמר כאן כרעהו שבכתוב איך אעשה וכבודי לאחר לא

¹ אמרתי כן, כדי לשבר את אונך. ובאמת תוך בתוך ומרמה כמרמה כמו יוס ביום (נחמיה ח' י"ח ודה"ב ל' כ"א) שפירושו כל יום, ואף כאן זה פירוש הדברים מעשיהם תוך תוך ומרמה מרמה. כלומר כל מעשיהם תוך ומרמה.

אתן (ישעיה מ"ב ח'), ושאלה זו שאלה שישאל העושה מתוך דחקו, כמי שאומר לולא אמרתי לעשות כן, איך אעשה. ונשאלה השאלה בכתוב ההוא, מפני שלא היו אבותינו ראויים להנאל מבבל, וה' גאלם מתוך דחקו כי לא יכול לתת כבודו לאחר; והיא נשאלה כאן אחר שנאמר הנני צורפם ובהנתיים, כמי שאומר כן אעשה לצרוף ולבחן אותם, וכלה לא אעשה, כי איך אעשה והם בת עמי. ויתורגם הכתוב ללועזים deun wie könnte ich auch anders wegen meines Volkes, das heisst, wegen der Thatsache, dass sie mein Volk sind.

(ז) **חין שחוט.** וכתוב שחט, ואומר אני שהכתיב העקר, כי הקרי אין לו טעם. ופירוש חין שחוט חין ממת או חין שיש בו כדי להמית.

(יא) **וינודה.** הגדה זו כהגדת החידה (שופטים י"ד י"ב ומ"א י"ג), ופירוש הכתוב מי האיש אשר דבר פי ה' אליו ויבאר ויפרש לנו למה דבר ה' ככה על יהודה וירושלים. ולא יפורש הכתוב הזה כי אם כן. ועד בדבר מה שנאמר לפניו מי האיש החכם ויבין את זאת. והדברים התולים, כי כאמת הנביא רוצה לאמר שאפילו הסבל שבסכלים וגם מי שלא היה אליו דבר ה' מעולם ידע למה דבר ה' ככה, כי חטאת יהודה גדולה מאוד והי' צריק. ויתורגם ללועזים dass er es errathe.

(יב) **ויאמר ה'.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם כסוף דברי. ועל פי הרברים ההם המאמר הזה חשוד בעיני ביתור. ויש לפרשו בדוחק שאף על פי שנקל לכל אדם לאמר טעם הדבר אמרו ה', ולא אמרו הנביא מלבד, כדי שיהיו כל דבריו מפי ה' ולא יהרהרו שומעיהם אחריהם.

אשר נתתי לפניכם. ראה מה שאמרתי כביאור אשר תשים לפניכם (שמות כ"א א').

(יז) **ותמהרנה וגו'.** ותמהרנה זה ריח לו במהיר צדק (ישעיה ט"ז ה') וסופר מהיר (עזרא ז' ו'), וכיוצא בו בפעל עד ממהר (מלאכי ג' ה'), והוא ענין לבקאות ודקרוק במעשה, ולא למהירות. ופירוש הכתוב ותשאנה עלינו נהי כבקאותן וכראוי לנו. ועד בדבר סוף הפסוק. כי רק בהיות הנושאות נהי מקוננות חכמות ובקאות במלאכתן תרדנה עיני השומעים דמעה ועפעפיהם יזלו מים. ויתורגם ללועזים dass sie treffend über uns wehe rufen.

(יח) **כי השליכו משבנותינו.** כבר קדמני מי שמפרש השליכו אותנו משבנותינו, כמו שנאמר ולא תקא הארץ אתכם (ויקרא י"א כ"ח).

(כ) **להכרית עולל מחוץ וגו'.** מים של מחוץ ושל מרחובות משמש עם להכרית כמים של ואיש לא אכרית לך מעם מזבחי (ש"א ב' ל"ג). ואם כן, אין עולל מחוץ כמו שפוך על עולל בחוץ שנאמר למעלה ו' י"א; כי שם החמה שפוכה על העולל כשהוא משחק בחוץ, וכאן המות בא הביתה ומכרית את העולל מצאת התוצה. וחוץ כל מקום כעיר שאין שם בית, ואפילו פתח הבית נקרא חוץ, ושם משחקים העוללים, ואין רחוב כי אם מקום רחב ידים בתוך העיר, ושם משחקים הבחורים. (כא) **דבר כה נאם ה'.** הרברים האלה לא נמצאים בתרגום השבעים. וכבר אמרו חכמי הגוים שהם מיותרים, ואף על פי כן נסו לפרשם ביתורם, ואמרו שכה מחובר אל שלאחריו. ולא נראים לי דבריהם. לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא, כה נאום ה'. ואומר אני שכה מחובר אל שלפניו, ופירוש דבר כה דבר ככל הדברים אשר אומר אליך ואל תכחד דבר. ואין הדברים מיותרים, כי לפי

שדברי הכתוב הזה הקללה הנמרצת מכל הקללות שבדברי ירמיהו האמורים עד הנה אמר הנביא בשם ה' דבר כה, כאלו היה ה' ירא שיחלל הנביא מהוציא הדברים מפיו. ויתורגם ללועזים *sprich genau so, spricht Gott*.

(כב) **ואל יתהלל הגבור.** בא גבור בה"א הדעת מפני שהוא ענין לכאן, כי הגבור ירמה כנפשו שינצח את האויב ההוא שמדבר בו הנביא, לא כן שני רעיו חכם ועשיר שהם לא נזכרים כי אם להשלים המליצה. והושם העקר במקו, והטפלים מזה אחד ומזה אחד.

(כג) **השכל וידע אותי כי אני וגו'.** באמת אין כאן כי אם מאמר אחד, וגורתו בכתוב וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א' ד'; ראה שם דברי), והדברים כאלו נאמר השכל וידוע כי אני ה' עושה חסד וגו'. **כי באלה הפצתי נוסף בלא ואיו על "כי אני ה'"**, ולא נתן טעם לשלפניו. ויתורגם ללועזים *der Einsicht und Erkenntnis, dass ich JHVH Recht und Gerechtigkeit übe auf Erden, dass ich an dergleichen Gefallen habe*.

(כד) **מול בערלה.** נמול ואף על פי כן לו ערלה. והדברים מפורשים בפסוק האחר, כי כל הגוים הזוכרים שם מולים ולא מולים, לפי שלא היו נמולים כי אם לחצאין ואין מילתם שלמה. וכנגד ישראל נאמר כן על שם ערלת לבכם.

(כה) **על מצרים.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם, ועל פי הדברים ההם מכאן ראה למה שאמרתי במקום אחר שמצרים נמולים¹.

קצוצי פאה. פירשו חכמי ישראל השוכנים בקצה הפאה. ובאמת קצוצי פאה שבטים משבטי הערבים, והם נקראים כן על שם הנלחמם שהיו מגלחים ומקצצים פאת ראשם, כמו שמעיד עליהם הרודטוס הסופר היווני. ואפשר שבשכיל מנהג עמי הערבים ההם נאמר בתורה לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא י"ט כ"ז).

י

(ב) **אל דרך הגוים וגו'.** אל תרגילו את עצמכם בדרך הגוים, ומפני שכן משמע הדברים משמש הפעל באל. **כי יחתו וגו' נתן טעם לשלפניו,** והטעם מדעת ישראל ולא מדעת הנביא, ופירוש הדברים בחבורם ומאותות השמים אל תחתו בראותכם שהגוים יחתו מהמה.

(ג) **חקות העמים הדברים שבין העמים לאלהיהם,** ויתורגם ללועזים *die Religionen der Völker*.

(ד) **יפהו.** תרגם יונתן חפי לה, ומתרגמו אנחנו שומעים שהיה לפניו יצפהו, וכן נראה לי העקר.

(ה) **כתמר מקשה וגו'.** השבעים משנים כאן ומחסרים, ושלשה הפסוקים האחרים לא נמצאים בתרגומם כלל. ותמר מקשה אמרו החכמים כלם שהוא פסל מעשה מקשה כמעשה המנורה. ואם דבריהם, מה טעם למשל הזה שנמשל הדבר לעצמו? ובאמת תמר זה דבר שמתמר ועולה ועומד בקומה זקופה, כעין תקוע בקרקע. ומקשה זה ככתוב כמלונה במקשה (ישעיה א' ח'). ופירוש כתמר מקשה

¹ ראה מה שאמרתי בכיאר שמות ב' ו' ויהושע ה' ט'.

כעין הלבוש בנדים כדמות אדם והוא קעמד בשדה של קשואים להחריר כל צפור כנף מבוא לאכול הזרע בטרם יצמח ויעלה.

ומעתה הלא השביח טעם המשל הזה שבה רב. כי לא נמשל הפסל למעשה חכמים וחרשים שיש לו חן ויפי, וכל עובר עליו יזון עיניו ממנו, והוא נמשל למעשה הדיוטים שהוא משחק לכל רואהו. ויתורגם כתמר מקשה ללועזים *wie eine Vogelscheuche*.

ואמת אניד ולא אחד שכל נבואה זו חשודה בעיני בלא לנביא הזה. כי בימי ירמיהו עוד לא מצאו הנביאים את לבכם להתל באלהי הגוים בהתולים האלה. ונראה לי שנבואה זו נאמרה ונכתבה אחר גלות בבל. וסמך לדברי פסוק י"א המתורגם ארמית.

(י) **מאין כמוך**. כבר אמרתי לך שבתרגום השבעים חסרים כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק ח'. ובאמת נראים הדברים כאן חזין למקומם.

(י) **מי לא יראך מלך הגוים**. החכמים כלם אומרים שיראך זה נקודו ושרשו ירא. ולא נראה לי כן, לפי שעדיין לא השמיענו הנביא שה' מלך הגוים, ואיך יקראוהו פתאום מלך הגוים וישאל לאמר מי לא יראך? ואומר אני שיראך זה שרשו ראה, ודינו יראך. והנה נאמר במקום אחר רואה אני את מרוצת הראשון כמרוצת אחימעץ (ש"ב י"ח כ"ג). וכדברים ההם לשון הכתוב הזה. ובלבד שהדברים האלה דברי נבואה ובהם נפלה כ"ף הרמיון, ונעשה "מלך הגוים" משרת מלמד על כנוי הפעול של יראך, ופירושו הכתוב מי לא יראך כמלך הגוים. ועוד תוסף תראה כי כן מביאור סוף הפסוק. ויתורגם ללועזים *wer sollte dich nicht ansehen als den König der Völker*.

כי לך יאתה נתן טעם לשלפניו. כי השאלה שבראש הפסוק שאלה שאין לשואל ספק בה, והנביא מדבר כמי שאומר אתה מלך הגוים וראי, ועכשו הוא נתן טעם לדבריו ומסיים ואומר כי לך יאתה להיות מלך הגוים.

כי בכל חכמי הגוים וגו'. מפרש למה נאה לה' להיות מלך הגוים. ובכל מלכותם. מלכות זו מלכות שמים, והיא ומלך שנאמר בראש הפסוק שניהם ריח להם ככתוב ולקדוש ישראל מלכנו (תהלים פ"ט י"ט), והוא המלך שהסבוהו אנשי המסורה למולך, כמו שאמרתי במקום אחר. ופירושו ובכל מלכותם ובכל אלהיהם.

(ח) **ובאחת יבערו ויכסלו**. באחת זה כמו יחדו, ויחדו שאמרתי הוא שפירשתיו למעלה ה' ה', כי כמוהו מחבר הוא שני הפזבים, לפי שכמו ששם מחוברים הגדולים היוודעים את דרך ה' אל הדלים אשר לא ידעו, כן כאן אחר שהוכיח הנביא שבדרך הוא שיראו הכל את ה' כמלך הגוים הוא מוסיף על הדין ההוא המעשה כאשר הוא, שאף על פי כן יבערו הגוים ויכסלו, ולא יראו את ה' כמלכם, כי מוסר הבלים עין הוא. ויתורגם ובאחת ללועזים *gleichwohl*.

(ט) **מאופז**. אין לפרשו ככתוב. ובתרגום השבעים אין לו תרגום. ויונתן והסורסי מתרגמים כאלו היה כתוב מאופיר, וכן נראה לי העקר.

(יא) **כדנא תאמרין להום וגו'**. אף מי שלא רגיל בדרישה וחקירה הלא נקל לו לדעת שאין הדברים האלה המתורגמים ארמית מדברי ירמיהו. וראה מה שאמרתי בביאור כתמר מקשה (למעלה פסוק ה') בסוף דברי.

(יג) **לקול תתנו וגו'**. הרברים מכאן ועד סוף הפסוק נדרשים לאחריהם להגיד לנו למה נבער כל אדם כמו שנאמר בפסוק האחר. ולמייד של לקול ככתוב נסו לקולם (במדבר ט"ז ל"ד). ויעלה נוסף על תתנו. וכן דרך המקראות להוסיף יפעל על שם הפעל.

(יד) **נבער כל אדם מדעת**. חכמי הגוים משבשים אדם ומגוהים חכם, ולא מחכמה עושים בן, ולא זכרו שבאן נאמר נבער, ולא יבער כמו שנאמר למעלה פסוק ח' יבערו; אף לא עמרו על טעם מ"ם של מדעת, ולא על טעם של דעת זו עצמה. כי החכמים מפרשים נבער מדעת נבער ואין בו דעת, ומי שלו מוח בקדקדו לא אדע איך תעלה על לבו לאמר שלקול תת ה' מים בשמים וגו' יבער האדם מהיות לו דעת, כי הפך הדבר הוזה הוא האמת, לפי שגבורות ה' ונפלאותיו הגה מחכימות פתי ומביאות אותו לידי דעת ה' ודרכיו.

ועתה ראה מה שאמרתי בכיבור מאדם (ישעיה מ"ד י"א). ועל פי הדברים ההם אף כאן אמר הכתוב בראשו כל אדם ומקביל אליו אחרי בן כל צורף, ופירושו כל אדם כל הדיוש שאינו צורף. ואמר הכתוב בן כדי להזכיר שני המינים, חרשים עושי הפסל והדיושים עובדים אותו. ונבער שנאמר כאן שונה משמעו ממשמע יבער, כי מי שיבער בער הוא, ונבער שנאמר כאן הוא הפועל והנפעל גם יחד, ומשמעו נעשה בעיניו כבער, והוא נעשה בן אחר שנפקחו עיניו לראות והשכיל לבבו לדעת, והוא יראה וידע שלפני מזה היה בער. ומ"ם של מדעת כמ"ם של מדעתי כי קשה אתה (ישעיה מ"ח ד'). ועל פי הדברים האלה זה פירושו הכתוב בחבורו אל הקודם לו: לקול תת ה' המון מים בשמים וגו' יהיה כל אדם כבער בעיניו מפני הרעת שנודעה לו עתה כי שקר נסכו ולא רוח בם, לפי שגבורות ה' ונפלאותיו מביאות אותו לידי הרעת שה' הוא האלהים, ומאירות את עיניו לראות שהוא עושה מעשה בער ללכת אחרי אלהים אחרים.

הביש כל צורף מפסל נוסף בלא וא"ו על שלפניו, וכמוהו תלוי הוא בלקול תתנו. ומדעת שנאמר במאמר הקודם משמש אף לכאן, וסוף הפסוק הוא הפועל של מדעת. ונבער והוכיש שניהם לפעולה שאינה שלמה וגמורה¹, והכתוב הוזה מדבר במה שהיה ברין שיהיה, ולא כמעשה שהיה או הוזה ויהיה. ויתורגם המקרא הזה בחבור הדברים שלפניו ללועזים *bei dem Donnergekrach womit er eine Menge Wasser gen Himmel schafft u. s. w., sollte jeder Laie seine Dummheit einsehen, jeder Meister sich des Bildes schämen, aus Erkenntnis, dass Trug ist sein Gusswerk, und kein Geist darin*.

(טו) **בעת פקדתם יאבדו**. בפקוד ה' על הגוים יאבדו גם אלהיהם, כי יעשה בהם שפטים, כמו שעשה באלהי מצרים (שמות י"ב י"ב). וראה מה שאמרתי בכיבור חרב אל מימיה (למטה נ' ל"ח).

(יז) **אספי מארץ כנעתך**. תרגם יונתן כנעתך סחורתך, ואחריו כל אדם ימשוך מחכמי הגוים, ודבריהם דברי רוח, כי לא יפול הלשון הוזה ביהודה שיושביה עובדי האדמה ולא סוחרים. ורשיי פירש שחי והשפילי יותר משפלות הארץ את

¹ ראה מה שאמרתי בכיבור אז ישיר (שמות ט"ז א') בסוף דברי. ובכיבור נפשי יצאה ברכו (שה"ש ה') יתברר לך שאף פעל ישמש לפעולה שאינה שלמה וגמורה.

הכנעתך את ירושלים. וכעין זה אמר אבן גנאה בשרשיו. ודבריהם אמת לחצאין, כי משמע כנעתך הכנעתך כמו שאומרים המה, אבל אין אספי מארין והענין בלו כפירושם. ופירוש הכתוב את ירושלים המשתחנה ארצה כמבקשת רחמים עמדי מארין ואספי הכנעתך אשר לא להועיל היא לך, כי עושה אני לך כאשר זממתי, ולא זאת בלבד כי אני הוא המביאך במצור ואני הנלחם לך, כמו שנאמר בפסוק האחר. ולא שהיתה ירושלים נכנעת בשעה ההיא, כי הרברים משל להגיד לנו שאפילו תשפל ירושלים עד לארץ תקח את כוסה מיד ה'. ויתורגם ללועזים *erhebe dich von der Erde aus deiner demütigen Stellung*.

(יח) **והצרתני להם** נוסף על הנני קולע. ופירוש הרברים כחבורם אני הקולע ואני המצר.

למען ימצאו. אין בחכמים יודע מציאה זו מה היא, ואף אני לא ידעתי עד למקרוב, וכמוה במקרא הרבה.

ודע שבתחלה מצא כמו מטא בארמית ועקרו לשון שרבו והגעה ממקום אל מקום, והמוצא דבר מגיע אליו. וכן יאמרו לדבר הזה כל עמי הסלבים. ומשם נשאלה מציאה להכרת תוכו של הדבר כשאין ברו סמוי מן העין. כמו שנאמר אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי (קהלת ז' כ"ח). שעל כרחך תאמר שאין מציאה היא כפשוטה וכמשמעה, כי לא מתוארים האדם והאשה ההם¹). ואם כן הם סתם אדם ואשה, ובהם לא יאמר נכתוב שם. ומציאה היא מציאה שאנחנו עוסקים בה, ופירוש הרברים האיש אחד מאלף חקרתי את לבו וידעתי בלו, והאשה אין בכל העולם כלו אחת שבאתי עד תכליתה. כי "בכל אלה" יש במשמעו תבל ומלואו כמו שאמרתי במקום אחר ושתים. ודברי קהלת ההם עולים בקנה אחד עם מה שאמר באשה לפני מזה אשר היא מצודים וחרמים לבה (ישם פסוק כ"ו).

ואומר אני שהיא מציאה שבכאן, והפעול למד מענינו. ופירוש המקרא הוה אני קולע את יושבי הארץ ואני המצר להם למען ידעו שנהפכתי לאויב להם²). ויתורגם למען ימצאו ללועזים *auf das sie wissen, woran sie sind*.

(כג) **ידעתי**. כמדומה אני שטעות סופר הוא והעקר ידעם, כי נשנית יוד שבסוף התיבה מראש שם ה' שאחריה. וכך משביח חבור הדברים שבח רב, ואלו ככתוב, לא אראה לדעת הזאת טעם.

¹ הקורא המבין הלא יראה כמה כרח הכתוב ההוא מכל תאר ומן הרומה לו, שהרי מקביל שם אדם אל אשה, וכן לא יעשה בכל המקרא חוץ משם, ובחר באדם להקביל אל אשה, לפי שאלו אמר איש היה נתון מקום לטעות ולאמר שהאיש שלא מצא כי אם אחד מאלף ככתוב והיו לאנשים פלשתיים (ש"א ד' ט') ומשמעו איש ודאי (*un homme comme il faut*).

² והנה פה מקום אתי לתקן את המעוות בביאור האלהים מוצא את עון עבדיך (בראשית מ"ד ט"ז). ואני אמרתי בכתוב ההוא מה שאמרתי מפני שלא הייתי יודע אז לאמר בו דבר טוב ממנו. ועתה דברי ההם בטלים ומבוטלים. כי היום הזה אומר אני שגם היא מציאה זו ועון שנאמר שם עון לדעת הטוען ולא לדעת הנטען, וזה פירוש הכתוב ההוא: למראה עיני בן אדם הלא אשמים אנחנו והאלהים הרואה ללב הוא לבדו בא עד תכלית העין הזה שאתה טוען עלינו והוא יודע שלא כן הדבר. ויתורגם ללועזים *Gott allein weiss, was da ist an der Beschuldigung deiner Knechte*.

כי לא לאדם דרכו. לא כיד האדם לבחור דרכו. לא לאיש הלך וגו'. לא נקוד הלך זה כדון, ודינו קלף, וגזרת המאמר הזה כרעהו אשר לפניו, ובלבד ישם הנושא שם דבר וכאן שם הפעל. ושם הפעל שאמרתי הוא הכין, והלך משמש עמו ללמד על הפעולה שהיא פעולת תמיד ונותן מכתו אף למאמר שלפניו. והכין שנאמר כאן היא הכנה שפירשתיה כל צרכה בכיבור בתוך הירדן הכן (יהושע ג' יז). ופירוש הדברים לא תמיד יכול האיש להכין את צעדו, כי יש שיתגבר עליו יצרו הרע ויצרו צעדיו תחתיו ויכשול בעונו. ויתורגם המקרא בלו ללועזים du, JHVH, weisst, dass der Mensch nicht Herr ist seines Weges, dass es dem Manne nicht gegeben, immer seine Schritte abzumessen.

יא

(ב) שמעו, וכן נאמר אחרי כן ודברתם. ולא יורשו הדברים ככתבם, כי מי המה אשר אליהם המצוה לדבר את דברי הברית הזאת אל איש יהודה ויושבי ירושלים? ועוד שאלו היתה המצוה הזאת לאחרים ולא לנביא עצמו היה נאמר בראשה כה אמר ה'. ובגלל הדבר הזה אומר אני ששעה הלבלי ואף שנה בדברים האלה, ושמעו זה עקרו שְׁמַעו, שם הפעל לצווי, ודברתם זה דינו וְדַבַּרְתֶּם, וכנוו של ודברתם שב אל דברי הברית. וגזרת המאמר הזה ככתוב הלך וקראת את הדברים האלה (למעלה ג' י"ב).

(ג) ואמרת. חכמי הגוים המקיימים את דברי הפסוק הקודם ככתבם ונקודם משבשים כאן ומגיהים ואמרתם לשון רבים, ולדבריהם כל הדברים האלה לא לירמיהו נאמרו. ואם כן, מה להם בספרו, ומה לו לענות אמן על הקללה (למטה פסוק ה')? והעקר כמו שהגחתי בפסוק הקודם והמקרא הזה ככתוב לפנינו בספרים.

(ד) ועשיתם אותם. הלשון הזה לא מתישב כלל, כי להיכן ישוב כנוי של אותם? ואומר אני שתיבת אותם מיותרת. ואלה תולדות יתור זה. בתחלה טעה הלבלי והכפיל יתים מסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו וכתבו אותם.

(ה) את כל דברי הברית וגו'. דברי הברית המה תנאי הברית, וכתנאים פורענות ישראל שיפרע ה' ממנו בעברו עליהם. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: ואביא עליהם ככל תנאי הברית אשר התנית עמהם.

(ו) והמה נדרש לפני פניו אל איש יהודה ויושבי ירושלים שבסוף הפסוק הקודם, ולא לפניו אל אבותיו שנאמר בראש הפסוק הזה.

(ז) בעד רעתם. לא יפורש ככתוב, כי אין משמע הדברים כי אם לשונת רעתם, ולא מפני רעתם כמו שיש אומרים, ואם כן אין לדברים טעם במקרא הזה.

והשבעים מהרגמים כאלו היה כתוב בעת תחת בעד. ולי נראה שבעד העקר, ובלבד שלא נקוד כדון, ודינו קַעַד, ופירוש בעוד רעתם כל זמן שהם עומדים במעשיהם הרעים. ויתורגם ללועזים so lange sie in ihrer Gottlosigkeit verharren.

(ח) מה לירידי. קרא הכתוב לגוי חושא יירי כמו שקוראים לעור סני נהור.

וכן בלשון גרמני mein Lieber קול התולים לו. עשתה המזמתה הרבים. היא של עשותה אפשר שהיא כתובה מתחלתה¹ ואפשר שנשנית בטעות סופר מראש

¹ ואמרתי שהדבר הזה אפשר מפני שהנביא הזה אוהב להשתמש בשם ובכנויו גם יחד, כמו שנאמר הנני מאכילם את העם הזה (למעלה ט' י"ד).

התיבה האחרת. ובין כך ובין כך הרבים מקומו המקום הראשון, כי הוא הפועל, ונורת המאמר הזה בכתוב כאבול קש לשון אש (ישעיה ה' כ"ד). והרבים כמו מרכיבם או רבם, כי זה בחה של היא הדעת שבראשו, כמו שנאמר אתם הרבים (מ"א י"ח כ"ה).

(טו) ובשר קדיש וגו'. מכאן ועד סוף הפסוק משוכשים הדברים הרבה. השבעים משבשים גם "הרבים" שנאמר לפני מזה ומניהם הַקְּדִישׁ ומחברים אותו אל שלאחריו, ומתרגמים הנדרים ובשר קדיש יעבירו מעליך את רעתך אם או תעלווי. ומחממי הנוים יש כרוכים אחרי תרגומם, והוא דברי רוח. כי בלשון המקרא אין בשר קדיש כי אם בשר שלמים שנאכל לבעליהם, וככל כתבי הקדש הקטר חלבים ואימרים מכפר. ואין אכילת קדשים מכפרת. ואם כן, למה ישחית הכתוב את דבריו?

ואומר אני שובשר קדיש זה עקרו וְכָבֵר קְדִישׁ, כי נתחלף היא של ובהר לשייך, וי"ד של קדיש הופרד מעליו בטעות סופר ונתן לתיבה האחרת, כי יעברו שנאמר אחריו עקרו עָבְרוּ, והוא צווי. ומעליך זה עקרו מְעַלֵּי, כי בטעות סופר נשנית כ"ף שבסופו מראש התיבה שאחריו. ותעלווי עקרו מְעַלֵּי, כי נשנו ו"י שבסופו מראש התיבה האחרת. ומקום האתנח בקדשי. ועל פי מה שאמרתי הדברים כעקום וכפסוק טעמיהם. ובהר קדשי — עברי מעלי — כי רעתכי אז תעלי. וזה פירוש הכתוב בחבורו: אחר שאמר מה ליירדי בביתי, ונתן טעם לדבריו באמרו עשוהה המומתה הרבים, הוא אומר ובהר קדשי, והוא ככתוב מבני ישראל ומזרע המלוכה (דניאל א' ג'), כלומר ובהר קדשי עושים הרבים המומתה. ואחרי כן הוא מסיים ואומר עברו מעלי וגו', והדברים נזיפה ונערה. כמי שאומר צאו מעל פני, כי כבואכם אל ביתי ואתם עושים המומתה בהר קדשי אראכם ותעלה רעתכם לפני. ולשון סוף הפסוק בכתוב עלתה רעתם לפני (יונה א' ב'), ובלבר ששם נאמר לפני והלשון הזאת לשון קצרה. ומשמע המקרא בלו ללועזים *was hat mein Lieber in meinem Hause zu thun, da die Meisten Unheil schaffen, und das auf meinem heiligen Berge? Geht mir aus! den Augen, denn Ihr erinnert mich nur an euere Gottlosigkeit*.

(טז) זית רענן וגו'. שבח זה שבראש תוכחה מפורש לך טעמו כל צרכו בביאור הנוה והמעוננה דמיתו בת ציון (למעלה ו' ב').

(יז) אשר עשו להם. להם זה תקון סופרים, והוא כמו לה', וסוף הפסוק האומר "להכעיסני" עד ברבר.

(יח) והי הודיעני ואדעה. מעלליהם שנאמר בסוף הפסוק נדרש אף לפעלים האלה. אז הראיתני מעלליהם. אין מעלליהם זה דברים שביניהם לאלהיהם, אף לא דברים שבין איש מהם לרעהו דרך כלל, כי אם דברים שביניהם לנביא הזה, שהיו רודפים אותו על תוכחותיו. ופירוש מעלליהם מה שהם יכולים לעשות. וראה מה שאמרתי בביאור ומגיד לאדם מה שחו (עמוס ד' י"ג). ויתורגם ללועזים *und JHVH liess mich's erfahren, und ich erfuhr es, da liessest du mich sehen, was die thun können*.

(יט) ככבש אלוף. אמר דונש בן לברט שאלוף זה שור והוא נוסף בלא וא"ו על כבש, ואחריהם כרוכים חכמי ישראל כלם, ובראשם רד"ק המוכיר ככבש אלוף כבנין אב לכל כמו אלה. ושעות היא בידם, כי אלוף זה תאר, וככש אלוף

כבש למוד אצל בני אדם, וכבש שככה לו ילך אל כל אשר יוכלוהו בעליו, ועל כן תפס בו הכתוב.

נשחיתה עין בלחמו. יונתן תרגם נרמי סמא דמותא במיבליה, ואין תרגומו ראוי לזכרון, אף על פי שגם השבעים מתרגמים כמו כן, וחכמי הגוים אומרים שבלחמו כמו עם פרוו, וטועים אף הם, כי מה טעם יש בדברי האומר כאלה, וכי אין אני יודעים שהמשחית עין משחית פרוו אתו?

ובאמת ב"ת של בלחמו כב"ת של בחטאתו ימות (יחזקאל ג' ב'), ופירושו הדברים נשחיתה עין בגלל פרוו. והם אמרו כן מפני שפרי הנביא ניב שפתיו, וניב ירמיהו תוכחות שלא ערבו להם. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב. כי דרך ארץ פרי העין מגין על העין, כאמור בתורה כנגד עין פרי לא תשחית את עצה (דברים כ"י י"ט), ושנוי כנביאים לאמר כאשר ימצא התירוש באשכול ואמר אל תשחיתו כי ברכה בו (ישעיה ס"ה ח'); ואלה אמרו להשחית העין בגלל פרוו שתחלתו מר וסופו מתוק, וכמדומה אני שאין עין כתוב לפנינו כבתחלה, ואומר אני שעקרו העין, כי בטעות סופר נשמטה היא מראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ויתורגם בלחמו ללועזים ob seiner Frucht.

ונכרתנו מארץ חיים. עוד במשלו עומד הכתוב, ולכן אמר ונכרתנו, הבנין הקל, כי הוא הלשון הנופל בעין, ככתוב כרתו עצה (למעלה ו' ו'); ואלו שב לדבר בנמשל, והנמשל כן אדם, היה אומר ונכרתנו, הבנין הכבד הנוסף, כי לא יאמר בכל החי כי אם כן, ונקודו של ונכרתנו מלמדנו שלא פירש הנקדן את ראש הפסוק הזה כתרגום יונתן ותרגום השבעים שהוכרחו.

(כ) **אליך גליתי את ריבי.** ריב זה טענות שטוען בעל דין על חברו הנטען, ופירושו הדברים לך אני מוסר דיני.

(כא) **על אנשי ענתות.** ענתות עיר ירמיהו, והיא עיר הבהנים (למעלה א' א' ויהושע כ"א י"ג ו"ח). ומפני שירמיהו רב את הבהנים ומגיד להם פשעם היו כהני ענתות מבקשים את נפשו.

יב

(א) **צדיק אתה ה' וגו'.** צדיק זה ככתוב ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שמות ט' כ"ז), כלומר צדיק בדין, ופירושו הדברים אם אמרתי לריב אליך תצא אתה צדיק בהשפטך. אך אף על פי כן.

(ב) **ילכו.** השבעים מתרגמים כאלו כתוב ילדו, בדל"ת, ולא שבן היה לפניהם בספרים, ובלבד שהגיהו מלבם מפני שלא היו יודעים הליכה זו מה היא. ודבריהם דברי רוח. כי כביאור ונכרתנו מארץ החיים (למעלה י"א י"ט) קראית לדעת כמה מקפיד הכתוב הממשל שלא יתערבו בדבורו לשונות המשל והנמשל גם יחד, ואיך תעלה על דעתנו לאמר שאמר הכתוב הזה כנגד הרשעים ילדו והוא מדמם לנטעים שנשעו ושורשו.

והליכה זו עליה ממדרגה למדרגה¹, ולשונה יפול בנטע ההולך הלוך וגדל, ויתורגם ילכו זה ללועזים entwickeln sich.

¹ והיא הליכה שתשמש גם פעל אחר, והוא מקור או שם הפועל, ותעשה את הפעולה

(ג) **תראני ובחנת לבי אתך**, השבעים לא מתרגמים תראני, ובכן משחיתים י"פ הדברים וחין ערכם. והעקר ככתוב לפנינו, ופירוש הכתוב אך תראני והנה לבי בחון לך ואתה יודע מה הוא אתך, כלומר בראיה בלבד תבחן לבי ותדע מה הוא אתך. **התקם כצאן לטבחה**, גם המאמר הזה חסר בתרגום השבעים, והוא עקרו בכתוב. ולא נראה לי שהתקם זה כתוב בכתחלה, לפי שאם כן אין לדברים טעם. ואומר אני שטעות הוא ועקרו הַעֲתִיקָם: וכמו שנאמר כנגד משלים שמלקטים סופרים מעל ספרי הראשונים מזה אחר ומזה אחר אשר העתיקו אנשי חזקיהו (משלי כ"ה א'), נאמר כאן כן מפני שרשעי ישראל מפוזרים ומפורדים בכל שבטיו, והם ילוקטו להרגה אחר אחר. ועל פי הדברים האלה אין למיד של לטבחה משמש עם הפעל, כי צאן לטבחה דבור אחר, ומשמעו צאן מנומנות לטבחה. ויתורגם ללועזים scheide sie aus, wie Schafe, die zum Schlachten bestimmt sind.

(ד) **לא יראה את אחריתנו**, השבעים מתרגמים כאלו כתוב ארחותינו, וכל חכמי הגוים כרוכים אחריהם. ולי כלל גדול: אין לשבש המקרא המפורש בכתבו. ולכן אומר אני שמה שנאמר לפני מזה ספחה בהמות ועוף אין משמעו שמתו בהמות ועוף, כי אם שספו מארץ יהודה מפני שהלכו אל ארץ אחרת לבקש להם מחיה. כי זה כל החי כאשר יחסר לחמו במקומו ילך לבקשו במקום אחר, וכן אמר הנביא בספר הזה וכל עוף השמים נדרו (למעלה ד' כ"ה). וכי אמרו שנאמר לפניו אמירה שבלב, והבהמות והעוף המה האומרים לא יראה את אחריתנו¹), ופועלו של יראה שתום, ופירושו יראה הרואה. וזה הדבר שאומרים הבהמות והעוף בלבכם: הנה יבש כל עשב השדה מפני רעת יושבי הארץ הזאת, וכאשר ירבו יושביה לחטוא כן ייבש עשב ארצם הלוך ויבוש. ואם כן, מי יודע מה אחריתנו, והלא סופנו למות ברעב. ומדאגה מן הדבר הזה נדרו והלכנו. ויתורגם ללועזים nicht abzusehen ist unser Ende.

ואיך תעשה בגאון הירדן, המפרשים גאון הירדן מקום בירדן שיגאו שם מימיו ויהיו למים רבים אדירים טועים. וגאון הירדן יער על שפת הירדן והוא מקום חיות רעות, כמו שנאמר בספר היה כארית יעלה מגאון הירדן (למטה מ"ט י"ט). וכן תרגם יונתן כאן כל קבל חיות ברא דברום ירדנא. ומקביל בגאון הירדן אל ארץ שלום שפירושו ארץ שבה שלום מחיה רעה.

וכל דברי הפסוק הזה משל שגור כפי העם, והנביא משתמש בו מפני שהיו שומעי דבריו יודעים אותו. וכן אמר נביא אחר כי קצר המצע מהשתרע וגוי (ישעיה כ"ה ב'), והדברים משל. ולריק ינעים כל הינעים למצוא בדברים האלה תשובת ה' שהשיב לנביא השואל לדעת מדוע דרך רשעים צלחה, כי אין ה' חייב להשיב על השאלה ההיא, ואף לא חכה הנביא לתשובתו. והדברים מדברי הנביא המדבר בשמו, ותכליתם להגיד מה רבה רעת הארץ.

(ה) **כי גם אחיך ובית אביך וגו'**, גם אלה מדברי הנביא המדבר בשמו, ותכליתם כתכלית הדברים אשר לפניהם. ואף על פי שהנביא מדבר הדברים האלה

פעולת המיד או פעולה שכל מה שהמשך יגדל כחה. כמו שנאמר הלוך ובכו ילכו (למטה כ' ד'). ונאמר ודוד הולך וחזק ובית שאול הולכים ודלים (ש"ב ג' א'), וכמוהם במקרא הרבה מאוד.

¹ והדבר הזה שנתן הכתוב לכהמה אמירה הלא הראיתוך כמוהו כביאור לא אעבור (למעלה ב' כ').

כנגד מה שהיה בינו ובין אחיו אנשי ענתות שבגדו בו והיו מכקשים את נפשו, הוא אומרם דרך כלל, וכל הכנעיים שברבריו אלה סתומים, והכנעיים לפרצוף השני על פי מה שאמרתי בכיאור תורע את זרעך (דברים י"א). ויתורגמו הדברים האלה ללועזים denn die eigenen Brüder und des eigenen Vaters Haus, auch die werden einem untreu.

וכמו כן יתורגם הפסוק הזה עד סופו. **(ט) העיט צבוע נחלתי.** כל החכמים אומרים שהדברים האלה אמורים כנגד מחריבי ירושלים אשר מראש יראם ה' סביבותיה. ולא כן הדבר. ובסמוך יפורש לך העיט הזה מי הוא.

(י) רעים רבים שחתו כרמי. אין הרועים האלה שרי ישראל ונביאי השקר אשר לו, כי אם העיט הצבוע אשר סביבותיו, כאמור בפסוק הקודם, והם שכניו הרעים שמדובר בהם בסוף נבואה זו. וכמו שהעיט סובב הפגר כן סבבו השכנים ההם את ישראל בכשלונו ואכלו זה כחו לאלהו בלמדם אותו להשבע בבעל (למטה פסוק ט"ז). וקרא הכתוב לשכנים ההם רועי ישראל מפני שהיו מלמדים את ישראל את דרכיהם, ומפני שבעשותם את הדבר הזה השחיתו את ישראל כרועים משחיתים כרם בשלחם שמה את צאנם, ולשתי אלה מכוון הנביא.

(יא) שמה לשממה. כמדומה אני שבאן הופרד בין הרבקים, והמאמר הזה סוף הפסוק הקודם. ובין כך ובין כך אין שמה זה נקוד כדון, כי דינו שָׁמָה.

(יב) הננעים בנחלה. תרגם יונתן דמנוקין כאחסנתא, ואחריו כל אדם ימשוך לפרש נניעה זו נניעה לרעה. ולי נראה שנניעה זו כמו שפירשתי ומחה על כתף (במדבר ל"ד י"א), ופירושו הננעים בנחלה אשר ארצותם נוגעות בנחלה. ויתורגם ללועזים die an den Erbsitz grenzen. ובסמוך יתברר לך יתרון הפירוש הזה מן הפירוש המקובל.

(יג) אתוש מתוכם. חכמי הגוים הטועים בפירושי הננעים בנחלה שבפסוק הקודם טענו אף כאן, כסבורים שהדברים האלה אמורים כנגד קבוץ גליות ומפירשים אתוש מתוכם בחזקת היר אסיע את ישראל מתוך הגוים אשר הם נפוצים בקרבם להשיבם על אדמתם. ואמרתי שטועים האומרים כן, מפני שאין נתישה בכל המקרא כי אם לרעה, והשנית שבפסוק האחר נאמר והיה אחרי נחשי אותם אשוב ורחמתי, הרי שלא מדבר הכתוב בקבוץ גליות עד הנה.

והדברים כפשוטם וכמשמעם כי בהנתש כל השכנים אשר ארצותם נוגעות בנחלת ישראל איש מעל אדמתו, וינתש גם ישראל מעל אדמתו, וישראל הולך בגולה בבלה ושכניו גולים אל ארץ אחרת, הלא ינתש ישראל מתוך שכניו, כי בגולה לא יהיו הגוים ההם שכניו.

והקורא את דברי הנבואה הזאת בהשכל ודעת יראה שנביאה נותן לגלות יהודה טעם אשר מעולם לא עלה על לב נביאי ישראל שהיו לפניו ולאחריו. כי לדברי הנביא הזה מעשה ה' בישראל עמו ובשכניו משל למלך בשר ודם שהיה לו בן יחיד ושפחות, וחשקה נפש הבן בשפחות וקלקל עמהן. מה עשה המלך? נתן את השפחות בבית האסירים, ואת בנו שלח עם פדגוג למדינה אחרת להיות שם ימים רבים, שלא יראה הבן את השפחות ועל ידי כן ישכח אותן ואת דרכיהן. והיה המלך אומר להחזיר את בנו ואת השפחות לאחר זמן. כי בשובם אולי תחזורנה השפחות למוטב, והבן אין לבו גם בהן עוד והוא חכם מכמות שהיה ולא יקלקל עמהן עוד כבתחלה.

ואם בקלוקלן תעמודנה השפחות יהרגן. כן עשה ה' עם ישראל עמו ועם שבניו הרעים. ישראל למד משכניו דרכיהם הרעים ונשבע בבצל. מה עשה ה' אלהיו? נתוש את השכנים מעל אדמתם, ונתוש את ישראל מתוכם, למען אשר לא ילמד עוד מדרכיהם, ובשובם יהכס ישראל וישיב לכת, וישובו שבניו ללמוד דרכיו, ואם לא ישובו, ינתשם ה' ויאבדם לנצח¹).

ומפני הראיה הזאת שרואה הנביא את גלות ככל ואין כמותה בכל דברי הנביאים, ומפני שכל הדברים מססוק ח' ועד סוף הפרשה מססיקים הענין, ואין למצוא להם חכור עם מה שלפניהם ולאחריהם, אמרתי שנבואה זו לא ירמיהו אמרה כי אם נביא אחר שהיה באחרית הימים, והוא מדבר מתוך מעשים שהיו, כי בשוב ישראל מגלות ככל נכרתה עבודה זרה מקרבם, והיה מן הגוים מי שממנו ראה וכן עשה לשוב מאחרי אליליו ללכת אחרי אלהי אמת.

יג

(א) **הלוך וקנית לך.** הנביא הזה ודאי היה לו אזור במתניו כשדבר אליו ה' הדברים האלה, כי הראשונים כלם הגורים אזור, ואף על פי כן לא צוהו ה' לקחת האזור מעל מתניו, וצוהו לקנות אזור חדש. ואל תאמר שלא צוהו ה' לקחת האזור מעל מתניו מפני שהיה הנביא צריך לו, שהרי כן נאמר לנביא הזה הלוך וקנית בקבוק (למטה י"ט א'), וכבר יהיה אדם ימים רבים כלא בקבוק, ועל כרחנו נאמר שנצטוו הנביא בקנין האזור והבקבוק מפני שהם עתידים להיות אות והקנין עושה רושם.

אזור פשתים. יודע ה' נפש צדיקו שלא נהנים כי אם מיניע כפיהם, ועל כן חביב עליהם ממונם יותר מנוסם, ובגלל הדבר הזה צוה ה' את נביאו לקחת אזור פשתים שאין דמיו יקרים באזור תכלת וארגמן, כדי שירקב במים ויאבד ולא יהא הפסדו הפסד מרובה.

ושמתו על מתניך. לא צוהו לשמון האזור כנקיק הסלע על פרת מיד אחר שקנהו, וצוהו לשומו על מתניו לשעה קלה, למען יהיה לאות ולמופת לישראל, כמו שנאמר אחרי כן כאשר ידבק האזור על מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל וגו' (למטה ססוק י"א).

ובמים לא תבאהו. מן המצוה הזאת שומע אני שזו דעת העברים הראשונים: כל הדבר הרגיל במים לא במהרה ירקב מחמת מים אפילו מונח בהם ימים רבים, ולא כן הדבר שלא הריח ריח מים מןמיו.

(ד) **וקום לך פרתה.** מחבמי הגוים יש אומרים שפרת זה כל נהר שמימיו מתוקים ולא טעם מלח להם כמי הים, ואחרים אומרים שפרת אפרת או מקום אחר קרוב לירושלים. ולי נראה שהוא נהר פרת, ופרת מופת לגלות ישראל שיגלה מנבולותיו.

¹ ואם תאמר מה בין הגוים ההם ובין הגוי אשר גלה ישראל אל ארצו, לא צדקת. כי בכל ארץ רחוקה (ישעיה ל"ט ג'), ויושביה נכרים לישראל, ודרכיהם רחוקים מדרכיו כרחוק מזרח ממערב, לא כן הגוים ההם שכני ישראל שהם אחיו אדום ועמון וכואב, ולב אדם אל אחיו ללמוד ממנו וללכת בדרכיו.

וּמַטְנֵהוּ שֵׁם בְּנִיקוֹ הַסֶּלַע. לא צוהו לטמנו בתוך הנהר כי אם בנְקִיק הַסֶּלַע אשר על שפתו, ונְקִיק הַסֶּלַע מקום שִׁינִיעוּ אֵלָיו מִי הַנְּהַר וְלֹא יִשְׁטַפוּ מֵה שְׂבָחוֹ. כי אלו שטפו המים את האזור לא היה הנביא יודע מה היה לו.

(ז) וְאַחֲמַר לְשׁוֹן הַפּוֹשׁ הוּא זֶה, וְלֹא לְשׁוֹן חֲפִירָה בְּקִרְקַע שְׁלֹא תִסּוּל בְּנִיקוֹ הַסֶּלַע. ומפני שהיה האזור טמון, והוא טמון בנְקִיק סֶלַע אֶחָד, ונְקִיקֵי הַסֶּלַעִים שֶׁעַל שֶׁפֶת הַנְּהַר רַבִּים, נוֹפֵל כַּחֲפוּשׁוֹ הַלְּשׁוֹן הַזֶּה, כְּכַתּוּב וַיַּחֲפּוּרוּהוּ מִמַּטְמָוִנִים (איוב ג' כ"א).
(יב) כֹּל נִבֵּל יִמְלֵא יוֹן. המשל הזה כמפרש את משל האזור והמים, ובלבד שְׂכָאן נִכְנַס יוֹן חַחַת מַיִם, כי כאשר נשחת האזור במים בן ישתה העם הרע הזה כוס התרעלה לשכרון, כנבל הזה המלא יין.

(יד) וְהָאֲבוֹת וְהַבְּנִים יַחְדָּו. במקראות הרבה פירשתי לך, "יחדו" כמלמד על הפעל שהוא לפעולת איש אחיו (reciprok). וזה בנין אב לכל כמו אלה, כי הלא מקביל כאן "והאבות והבנים יחדו" אל "איש אל אחיו".

(טו) תִּנּוּ לְה' אֱלֹהֵיכֶם כְּבוֹד. דעו וראו כי הטאתם ותנו לה' אלהיכם כבוד והתודו על הטאותיכם. וכן אמר יהושע ברברו על לב עכן להתודות על הטאו שים נא כבוד לה' אלהי ישראל (יהושע ז' י"ט).

וְשִׁמְהָ לְצַלְמוֹת. אור לשון זכר בכל המקרא חוץ מאיוב ליו ל"ב, ואף שם יש בו ספק. ועל כן אומר אני שושמה זה לא נקוד כדון, ודינו וְשִׁמְהָ, והמכתב ככתוב פּרַעַה אַרְהֵן (שמות ל"ב כ"ה). וְשִׁיתָ, וְכָתִיב יִשִׁית שְׂרִידֵי וְשִׁיתָ, וכן נראה לי העקר. והקרי שם הפעול, כמו שפירשתי ושים בסלע קנך (במדבר כ"ד כ"א).

(יז) וְאִם לֹא תִשְׁמַעוּהוּ לְהַתּוֹדוֹת עַל חַטֹּאתֵיכֶם. במסרתים תבכה נפשי. לא בא הנביא להגיד לנו שיסתר במסרתים ושם יבכה, כי אם כן, אין לדבריו טעם. ופירוש הכתוב בסתר נפשי אבכה, כלומר לא אשא קולי לבכות, ואך נפשי בקרבי תאבל. לפי שהנושא קולו וזוכה אפשר שאין בכיו כי אם למראית עין, והמצטער בקרבו צערו צער ודאי. ויתורגם ללועזים so werde ich aus der tiefsten Seele weinen.

מִפְּנֵי גֹדֵה. אמר רש"י מפני הגדולה שלכם שתתבטל. ולא אמר יפה. ושכח הרב שהנביא הזה כשבא לדבר על לב עמו להתודות על חטאותיו ולשוב אל אלהיו הקדים ואמר שמעו והאזינו אל תנבהו (למעלה פסוק ט"ו). ועל פי הדברים ההם מפני גוה זה פירושו מפני גאותכם שלא תניחם להתודות על חטאותיכם. ואמר הנביא כן, מפני שמכל דבור שבעולם קשה על אדם לאמר חטאתי, ולא יתודה המתודה עד אשר השפיל גאות לבו.

(יח) כִּי יִרְדַּ מְרָאוֹתֵיכֶם. מתכמי הגוים יש משכשים ומגיהים מְרָאוֹשֵׁיכֶם. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, ופירוש מראשותיכם פארכם החבוש על ראשכם. והוא מפורש בסוף הפסוק באמרו עשרת תפארתכם.

(יט) עָרֵי הַנֶּגֶב סָגְרוּ. כי לכרון האויבים זהם יושבים בהנה, והן סגורות על יושביהן הראשונים מבוא. הגלת יהודה כלה. הפעל לפעולה שאינה שלמה ונמורה, ופירוש הדברים קרי יהודה כאלו הלכה כלה בגולה.

(כ) שֹׂאוּ עֵינֵיכֶם וְרֹאוּ. וכתב שאי ודאי, שניהם ביו"ד, והוא העקר, כי הדבור אל ציון, כמו שנאמר בסוף הפסוק איה העדר נתן לך. ותקון הקרי מחמת טעות שנשלה בתיבת עיניכם ועקרה צ"ג. וצ"ג.

(כא) **כי יפקד עליך וגו'.** מזכיר רד"ק חרנום וינתן המתרגם ארי יסער עלך חובך להגיד לנו שפירושו נראה בעיניו מתרגום המתרגם, ופירושו הרב שיפקוד האויב עליה להגלותה ולהחריבה. ומחכמי הגוים יש כרוכים אחר פירושו רד"ק, ואין פירושו פירושו אמת. לפי שבהיות האויב פועלו של יפקוד אין משמע הדברים כי אם זה שהאויב יפקוד על יהודה עונו, והדבר ברור שאין זה פירושו המקרא, כי בימי הנבואה הזאת עדיין לא חטא יהודה לככל.

ובאמת ה' הפועל של יפקוד, ולא מטעם ונתן. כי יפקוד כאן פעל יוצא, ואלוסיים לראש הוא הפועל, וכל מה שבינתים מאמר בתוך מאמר, וזה פירושו המאמר הזה כשאתה מדלג על הדברים שבינתים: ומה תעשי כי ימנה ה' את הגוים שזנית אליהם לראשים עליך. והדברים שבינתים להגיד ליהודה שהיא עצמה חייבת בדבר, שהרי הרגילה את הגוים עליה. ויתורגם ללועזים *wenn er sie, die du daran gewöhnt, dir zu gebieten, zu Oberherren über dich einsetzt*.

חבלים יאחווך כאשת לדה. מי שלו און לבחן מלין הלא יראה יפי המשל הזה וחיך ערכו במקרא הזה. ראה מה שאמרתי בביאור למען יאריכון ימך (שמות כ' י"ב). ואף כאן אחר שהזכיר הנביא לציון לבתה אחר זרים לבקש אהבתם, ואף הגיד לה שבעשותה את הדבר הזה למדה את הזרים ההם למשול בה, הוא מסיים ואומר את המשל הזה, ומדמה אותה לאשת לדה שהיא עצמה חייבת בצערה, כי לולא ידעה איש לא היתה יודעת חבלי לדה.

(כב) **גם אתם תוכלו להיטיב וגו'.** ערך המאמר הזה אצל הנאמר לפניו מפורש לך כל צרכו בביאור גם אנכי הנה ראיתי (למעלה ז' י"א).

(כג) **מנת מדיך המנה שאני מודד לך.** ומדיך רבוי של מדה, והיא תרכה כאן כרבות הוכר על פי מה שאמרתי בביאור ועין החיים (בראשית ב' ט') בסוף דברי.

(כד) **לא תטהרי אחרי מתי עוד.** אין רוח הלשון נוחה מן הפירושו המקובל. לפי שתאמר בלשון המקרא עד מתי ולא תאמר אחרי מתי, כי אם תאמר תחתיו מתי לבדו ודי לך בו. ועל כן אומר אני שאין מתי זה נקוד בדין, ודינו ממי, והוא ככתוב יחיו מתיך (ישעיה כ"ו י"ט). ופירושו המתים שאני ממת. וזה הדבר שאומר ה' לירושלים: את נשמאת טומאת זנות על גבעות בשדה ולא טהרת ממנה, ואני אפיל חללים בתוכך אשר לדמן על פני השדה יהיו ולא יקברו, ואתמאך טומאת מת אשר לא תטהרי ממנה עוד, מדה כנגד מדה. ויתורגם ללועזים *du wirst nach meinen Leichen nimmer wieder rein*.

יד

(א) **ואדיריהם שלחו צעיריהם.** אדירי הצאן אשר בהם שלחו צעיריהם. ומה האדירים אצל הצעירים מפורש לך כל צרכו בביאור ואדיריהם (נחמיה ג' ה'). **שבו כליהם ריקם.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי לא ידבר הכתוב בכלים ויחריש מנושאייהם. ובגלל הדבר הזה אומר אני שמעות סוסר יש כאן והדברים כעקרם שבו וכליהם ריקים. כי בתחלה נשמטה וא"ו של וכליהם מפני אחוזה שבסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו המגיהים וכתבו ריקם תחת ריקים. ובמקרא חתקונו, וכליהם ריקים" מאמר משרת מלמד על הפועל של שבו.

(ה) **בעבור האדמה התה.** ראה מה שאמרתי בכיאוור בעבור הילד חי (ש"ב י"ב כ"א) ותן כל האמור שם ענין אף לבאן.

(ה) **מקוה ישראל.** אמרו הראשונים מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל (יומא פ"ה ע"ב), ודבריהם דרש. ואף על פי כן לא רחוק בעיני שיש למקוה שנאמר כאן עסק במים, ולא מטעמם של הראשונים. כי ירמיהו המתפלל למים בשנת בצרת (למעלה פסוק א') קורא להי אלהיו מקוה ישראל לפי שיש במשמע מקוה שתיים, תקוה ומקוה מים.

כגר בארץ אשר לא יצר לו כצרת הארץ, כי בצר לה ילך לשבת בארץ אחרת, מפני שבין כך ובין כך גר הוא בארץ נכריה.

(ו) **כן אהבו לנוע וגו'.** מחכמי הגוים יש רואים את הדברים האלה כתמיהה, כאלו תמה הי' שבני יהודה נעים ובאים להתפלל אליו בצרתם. ואין לשון המקרא משמע דבריהם, כי באמור הכתוב אהבו לנוע הוא מדבר במנהג שהיה אהוב להם והם נוהגים בו תמיד, ולא במעשה אחד. ואף לא יפול לשון לנוע במי שהולך אל מקום מיוחד כהולך אל בית הי' להתפלל פעם אחת או ילך הלוך ושוב, כי אם בהולך אל אשר הולך אנה ואנה. ועוד שלא יפול לשון רגליהם לא חשכו כי אם בהולך מהלך רב.

ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה בוכרנו שצרת השעה שנת בצרת (למעלה פסוק א'), ובעת ההיא אנשי יהודה מחזורים על מים (פסוק ג'). ומן הסתם אף חציר לבהמתם היו הולכים לבקש ולוקחים מאשר ימצאו, כדבר שנעשה ברעב שהיה בימי אחאב (מ"א י"ח ה'). ואנחנו ידענו שבני יהודה לא היו מונעים רגליהם מלכת למרחקים, כי אהבו זרים ואחריהם הלכו (למעלה ב' כ' וכו'). ומעתה זה פירוש הדברים: כן אהבו בני יהודה לנוע אחרי זרים ואותי עזבו ולא בטחו בי, לכן ינוע עתה אחר חציר ומים להשיב נפשם ולהחיות נפש בהמתם, מדה כנגד מדה.

והי' לא רצם לא רצה הי' את מעשיהם שעשו והלכו אל מצרים ואל אשור לבקש מהם עזרה.

(ז) **ואמרת אליהם את הדבר הזה.** הדברים האלה אמורים לחלק בין דברי התוכחה שמדבר הנביא בשם הי' ובין דברי רחמים ותפלה שמרחם הנביא את עמו בצרתו ומתפלל עליו.

(ח) **סחרו אל ארץ ולא ידעו.** הדברים האלה קשה מאוד לפרשם, ואין רוח הלשון ורוח הענין נוחה מכל מה שאומרים בהם החכמים. ולי נראה שסחרו זה מלשון סחורה ומסחר, ובלבד שהוא משמש על צד השאלה, ומשמעו כעין משא ומתן של הלכה שבלשון התלמוד. וכן מוציא הסורסי את הדבר הזה. ואם כן, זה פירוש הכתוב: גם כהן גם נביא שהם חכמי העם ומנהיגיו נושאים ונותנים על דבר הארץ לדעת את שכרה ולמצוא לו מרפא, ולא ידעו. ויתורגם ללועזים stellen allerlei Speculationen an über das Land und werden nicht klug.

(ט) **אל תנאיץ.** חשך הכתוב את הפעול שהוא כסא כבודך עד המאמר האחרון. וכבר הראיתוך דבר הזה בפועל.

(כ) **היש בהבלי הגוים סגשמים.** אמר הנביא כן מפני שהיתה השעה שעת בצרת בהעצר השמים מתת מטר (למעלה פסוק א'). כל אלה תבל כלה, כמו שפירשתי בספר ישעיה ובספר הזה למעלה.

טו

(א) **שלח מעל פני** הלשון הזה לא מתישב היטב, ואומר אני אל תקרא שלח בי אם שָׁלַחְם, כי כן העקר, ובטעות סופר נשמטה מסופו מ"ם מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(ד) **בגלל מנשה בן חזקיהו**. הדברים האלה ודאי חשודים בעיני ביתור, כי מה מקום לזכר חטאות מנשה או אחר שקם יאשיהו בן אמון בנו ועשה הישר בעיני ה' וילך בכל דרך דוד אביו ולא סר ימין ושמאל (מ"ב כ"ב ב').

על אשר עשה בירושלים. גם המאמר הזה חשוד בעיני ביתור, ואין חשדו גדול כראש הפסוק, ואם עקרו בכתוב, בדלגנו על ראש הדברים פועלו של עשה סתום, ועשה כמו נעשה.

(ה) **ומי יסור לשאול לשלום לך**. כבר יפגע איש בחבירו וישאל לשלום לו, אף על פי שהוא לא דורש שלומו, והוא עושה כן מפני שכן מנהג העולם ולא יעזו פניו בפני חברו לשנות ממנהג העולם. אבל הסר מדרכנו והולך לשאול בשלום חברו עושה מאהבה ובה. ולכן אמר הכתוב ומי יסור. ויתורגם ללועזים und wer wird eigens den Gang thun, um sich nach deinem Befinden zu erkundigen.

(ו) **עצמו לי אלמנותיו**. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם כביאור יבא לי (למעלה ד' י"ב).

הבאתי להם על אם וגו'. השבעים לא מתרגמים "להם" ועושים בחור הפועל של הבאתי ושודר מפרשו. ויונתן המתרגם על אם בחור סיעת עולמיהוה היה קורא אם ופירושו לשון גוי ואומה. ושניהם טועים, כי אם עקרו בנקודו והוא נסמך אל בחור, ופירושו על אם בחור בגלל אמות הבחורים. כי הגה נאמר בפסוק הקודם שכלתי אברתי עמי, ונאמר אברתי כנגד הבחורים ושכלתי כנגד אמותם, ולכן הוא אומר כאן שהביא להם השודר בגלל אמות הבחורים למען תהיינה שכולות. ויתורגם על אם בחור ללועזים ob der Mütter der jungen Mannschaft.

הפלתי עליה וגו'. תרגם יונתן עיר זו משריין, ולא ידעתי מה ראה על ככה, והשבעים מתרגמים לשון פחד וחרדה, ואחריהם ימשכו החכמים כלם. ואני לא כן אחשוב, ואומר אני שעיר זו כמשמעה, ובהללות לא נוסף על עיר כי אם מלמד על סביבות הפעולה. ומפלת העיר רתה על ידי האויבים, כמו שפירשתי מפלת החומה באפק (מ"א כ"ו ל'). ופירושו הכתוב הזה פתאום הורדתי העיר בבהלות והם בתוכה. ויתורגם ללועזים ich liess über ihr die Stadt plötzlich fallen.

(ט) **נפחה נפשה**. כל החכמים ואנשי המדע מפרשים הדברים האלה כמשמעם, ולא שמים על לב לדעת שאם כן הנביא הזה מדבר כמי שלא ידע שלא יבוש הבוש אחר שיצאה נפשו. ואף בפני הלשון לא יעמוד הפירושו המקובל, לפי שאם נפח זה פעל יוצא, כמו שמפרשים המפרשים ועושים יולדת השבעה הפועל ונפשה הפעול, והדבר ברור שבהשנות הרבור הזה במקום אחר ישמש הפעל שם כמו שמשמש כאן, איך נאמר ונפש בעליה הפחתי (איוב ל"א ל"ט), כי היה בדין שיאמר

שם תחתיו ובעליה הפחתי נפשו. הלא תראה שבדבור הזה נפש פעל עומד ולא יוצא לשני, ובגלל הדבר הזה הבנין הכבד הנוסף שבכתוב שבאויב לא יוצא לשלישי. ואני ממה שראיתי שכתוב אחר אומר ותקותם מפח נפש (שם י"א ב'), והדבר למד מענינו שמפח נפש הפך מתקוה, וכן בלשון המשנה משמע פחי נפש צער שמצטער מי שתחלתו נכובה¹). אמרתי שנפחת הנפש צער שמצטער הבוש משברו. וכבר דבר הפייטן הגרמני כעין הלשון הזה באמרו:

Dem längst vor böser Schadenlust
Die schwarze Seele schwoll

ובלבד שהוא מדבר בנפחת נפש כנגד צער אחר. ועל פי הדברים האלה נפש כאן פעל עומד ומשמעו התנפחות הנפש, ונפשה הוא הפועל של נפחה, ולא יולדת השבעה. ופירוש נפחה נפשה הצמעה על תחלתה, שנכובה והיתה לה למפח נפש. ויתורגם ללועזים ihr schwoll die Seele vor Kränkung

(י) **לכל הארץ** לכל אדם, או לכל. וראה מה שאמרתי בלשון הזה בראשית מ"א נ"ו.

כלה מקללונני. לא יאמר בלשון המקרא ככתוב. וכבר אמרו חכמי הגוים שכאן הוּסַד בין הדברים ואחרי כן נקדו שלא כדון, והדברים כעקום וכדינם פְּלָהם קְלוּנִי.

(יא) **אם לא שריתך לטוב.** שרוחך כתיב ושריתך קרי. ויונתן מתרגם לשון שארית, ואחריו כל אדם מישראל ימשוך, אף על פי שהנקדן לא כן יחשוב. ואני אוחז בכתוב ואמרתי שאין דינו שְׁרוּתָה משרש שרר, כמו שאומרים חכמי הגוים, כי אם שְׁרוּתָה, ושרשו שרת. ופירוש שרוחך לטוב עמך לפני טוב לישראל, והי מפרש דבריו ומביא ראיה באמרו.

אם לוא הפנעתי בך וגו', כי האיש אשר אויבו ישלים עמו ומתחנן אליו בעת צרתו להתפלל בעדו אל אלהיו הלא טוב שרתו. ובדברים תוכחה לנביא, והי רוצה לאמר שהאיש החפץ להיטיב את עמו צריך שיסכלם אף על פי שמציערים אותו. ויתורגם ללועזים sind doch deine Dienste segensreich

(יב) **הירע ברזל וגו'** העם המה ברזל, והנביא ברזל מצפון ונחשת ולא יוכלו לו. וטעם הלשון הזה מסורש לך במקראות הרבה עד כה.

(יג) **חילך ואוצרתך וגו'.** אין כל דברי הפסוק הזה והפסוק האחר ענין לבאן, והם נשנו במקום הזה בשנוי מעט למטה י"ז ג' וד', וכאן נפלו בהם טעיות. **לא במחיר וגו'.** ובמקום האחר נאמר תחתיו במותיך בחטאת ככל גבולך, וכן נראה לי העקר, ואותו אפשר לך במקומו.

(יד) **והעברתי את איביך.** המאמר הזה לא יפורש ככתבו, ובמקום האחר נאמר והעברתיך את איביך, והדברים כמות שהם שם נכוחים למכין ולא צריכים פירוש.

(טו) **אל לארך אפך תקחני.** מחכמי הגוים יש מפרשים תקחני כמו תקח נפשי, ואומרים שהנביא מתפלל אל ה' שלא יאריך להם אפן ויקח נפשו, או שלא יקח נפשו בהאריכו להם אפן. ולא זכיתי לראות איך יקח ה' נפש הנביא

¹ שכן נאמר וכל שאר הווגות שואלים אותם ראשי דברים. לא שהיו צריכין להם אלא כדי שלא יצאו בפחי נפש (ראש השנה ב' ו').

בהאריכו להם אפו. ואומר אני שלקחה זו כאחותה שפירשתיה בשם חכם אחר
בביאור ולקח בעליו (שמות כ"ב י'), וזה הדבר שאמר הנביא אל תשמעו צעקתי אל
הרופי ותאריך להם אפך. והוא נוהג טעם לדבריו באמרו:

דע שאתי עליך חרפה. כי מפני שהיה נושא על ה' חרפה הוא מבקש
מאתו להנקם מרודפיו מיד, ולא יאריך להם אף ולו חרפתו. ויתורגם ללועזים
erhöre mich, doch ohne Langmuth gegen sie zu üben.

(טז) **נמצאו דבריך.** החכמים כלם אומרים שזה פירושו היו אלי דבריך. ואני
לא כן אחשוב, מפני שאף על פי שיש בכלל נמצא הויה, הויה הנמצא פעולה שאינה
שלמה וממורה, והיא פעולה קרובה לתאר, ולא כן הדבר שיהיה מאת ה' אל נביאו, כי
הוא יוצא מפי ה' ומגיע אל הנביא, ואין במשמע נמצא הויה כהויה זו, ועל כן לא
תמצא בכל המקרא שאמר נמצא דבר ה' אל נביא סלוני. ואף לא נאמר כן נמצאו
אל דבריך.

וכאמת מציאה זו כעין אחותה שפירשתיה בביאור למען ימצאו (למעלה י"ח),
ופירושו נמצאו דבריך נמצאו לי דבריך, או מצאתי את דבריך, והדברים ככתוב בדברי
חכמה חיים הם למוצאיהם (משלי ד' כ"ב), שפירושו למוצאיהם למבינים אותם
ויודעים טעמם, ואף כאן נמצאו דבריך זה פירושו ירדתי לעמק דבריך ובאתי עד
תכליתם¹). ובביאור הפסוק האחר והסמוך לו יתברר לך למה אמר הנביא כן.
ויתורגם ללועזים ich begriff den Inhalt deiner Worte in seinem ganzen Umfang

ולשמחת לבבי. לבבי זה מגביל גם ששון, אף על פי שלא נסמך הוא
אליו. ולא חנם נאמר כאן לבבי, כי הוא כא להגיד לנו שרק בלבבו היה הנביא
שמח ולא גלה שמחתו, כמו שהוא אומר בפירושו בפסוק האחר. כי נקרא שמך
עלי נותן טעם לשמחתו.

(יז) **לא ישבתי בסוד משחקים ואעלן.** אף על פי ששמחתי בהמצא לי
דבריך לא עשיתי כמעשה השמחים ולא ישבתי בסוד משחקים לעלו. לפי שנששמחתי
בהמצא לי דבריך לא שמחתי כי אם בכבוד שכבדתי לקרוא שמך עלי ולדבר בי,
ודבריך כשהם לעצמם לא היו לי לשמחה כי אם לינון; כי איך אוכל ושמחתי על
דבריך והם ועם לעמי. ומפני שדברי ה' היו לנביא לשמחה ולינון גם יחד נאמר בנגדם
לפני מזה נמצאו דבריך, ללמד ששם הנביא לבו עליהם ובה עד תכליתם, ומצא
בהם שמחתו ואף ינונו.

(יח) **אם תשוב ואשיבך וגו'.** הרוצה להבין את המקרא הזה על בריו יזכור
שירמיהו הנביא הוה איש צדיק תמים וירא ה' באמת, וכאשר יאהב ויירא את אלהיו
כן יקנא לו וישנא את שונאי ה' תכלית שנאה. ואת עמו ישראל הסר מאחרי ה' אוהב
הוא ושונא גם יחד; יאהבם כי אחיו הם, וישנאם כשונאי אלהיו. ורגע תגבר אהבתו,
ורגע שנאתו. ועוד אחת בירמיהו, והוא עקר הענין לכאן. בירמיהו האיש תענו נפש
בן האדם על נפש הנביא פעמים רבות. ואם תחזור על דברי הנביאים תמצא שלא
דברו כלם יחד על עצמם ככל הדברים שדבר ירמיהו על עצמו והוא איש אחד. כי
ירמיהו נפשו יקרה בעיניו מאד, ויש אשר ישמע השומע מתוך דבריו כאלו יקרה נפשו

¹ ובענין מציאה זו ימצא המוצא חידה, ככתוב לא מצאתם חידתי (שופטים י"ד י"ח).

בעיניו מנביאותו ותכליתה. ובגלל הדבר הזה כשהוכיח ירמיהו את עמו והם רדפוהו על תוכחותיו קללם קללה נמרצת, והתפלל אל ה' ואמר התיקם כצאן לטבחא והקדישם ליום הרגה (למעלה י"ב ג'), כאלו היה בעיני ה' הנביא העקף וישראל טפל לו, ובאמת אין הנביא בעולם כי אם למען ישראל, ואם אין ישראל נביא למה? ובסוף ימיו שם הנביא את לבו על הדבר הרע אשר בו, והצטער עליו והתחרט ויגע יגיעה רבה לשוב ממנו, ודברי המקרא הזה ודויו ותשובתו.

ועל פי הדברים האלה, אם תשוב ואשיבך. זה פירושו אם תשוב מן הרעה אשר בך, ואני אשיבך בנפש חספה.

לפני תעמד לשרת. ואם תוציא יקר מזולל ואם מן הזולל אשר בך תעשה יקר. והזולל יקר נפשו בעיניו ושנאתו את שונאיה תכלית שנהא שיוורד עמהם עד לחיים. **כפי תהיה מקביל אל לפני תעמוד שבמאמר הקודם,** וכמוהו אף הוא תשובת התנאי.

ישובו המה אליך וגו' מצוה, ופירוש הדברים ישובו המה לעשות כמעשיך הטובים ואל תשוב אתה אליהם לעשות כמעשיהם הרעים, כי עתה זה עשית כמעשיהם שקללתם ובקשת מאתי להגקם מהם ואל לארך אפי (למעלה פסוק ט"ו). ויתורגם ללועזים, doch sinke lass sie zu dir sich emporschwingen, du nicht zu ihnen herab.

והדבר למד מעיניו שתשובת הנביא היתה באחרית ימיו, כמו שאמרתי לפני מזה, ואם כן, כל נבואה שנמצאו בה דברים שמדבר הנביא מעצמו כנגד ישראל ומקללם קללות נמרצות, כמו שנאמר אחרי כן הבא עליהם יום רעה ומשנה שברון (למטה י"ז י"ח), ונאמר עוד תן את בניהם לרעב והנירם על ידי חרב (למטה ממנו י"ח כ"א) אמרה ירמיהו קודם לתשובתו ולא אחריה.

מז

(ב) **לא תקח לך אשה.** נאמרה נבואה זו בראשית ימי הנביא, בהיותו נער ואך היה לאיש והגיע זמנו לקחת לו אשה.

(ג) **הילודים.** הילודים לא נאמר כי אם הילודים, מפני שבכנים הנולדים מקרוב הכתוב מדבר והוא משמעו של הילודים, כמו שאמרתי במקום אחר.

(ה) **בית מרוח.** פירש רד"ק מרוח בשם אביו על פי לשון ערבי פירוש יפה. כי מרוח כתרועה שהיא לטובה ולרעה, לפי שעקר שניהם קול גדול וצעקה, בין צעקת שבר בין קול שמחה. ובמקום הזה מרוח צעקת שבר ומספד על מת.

(ו) **ולא יתגדר וגו' להם.** מתוך דברי הכתוב הזה שמענו שירמיהו לא היה יודע בלאו של לא תתגדרו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת (דברים י"ד א'), לפי שאלו היה יודע אין לדברים האלה טעם.

(ז) **ולא יפרסו להם.** להם זה כרעהו שבפסוק הקודם שב אל המתים ולא אל החיים, כי כנגד האבל נאמר אחרי כן, לנחמו, לשון יחיד, והכנוי סתום. ופירוש להם בשביל המתים, ויתורגם ללועזים ihretwegen.

כום תנחומים על אביו ועל אמו. מלשון הכתוב הזה משמע שהיו פורסים להם לאבל על כל מת, ולא משקים כום תנחומים כי אם על אביו ועל אמו.

(יג) ועבדתם שם את אלהים אחרים. המקרא הזה מסורש לך כל צרכו
בביאור דברים כ"ח ל"ו.

(יד) לכן הנה ימים באים וגו'. דברי הפסוק הזה והפסוק האחר אין להם
חבור בנבואה זו, והם לא היו כתובים כאן בתחלה, ונישנו מלמטה כ"ג, ה' וחי'
לאחר זמן.

(יה) ראשונה קודם כל, והוא שב. על הללם את ארצו, כלומר קודם כל
אשלם להם משנה עונם זה שחללו את ארצו, ואחרי כן אנמול להם ביתר עונותם.

(כ) היעשה לו אדם אלהים. גם אלה מדברי הגוים הבאים מאפסי ארץ,
כאמור בפסוק הקודם.

והמה לא אלהים. כל החכמים אומרים שזה נדרש לפניו, ופירוש הדברים
היעשה לו אדם אלהים והאלהים שהוא עושה לו לא אלהים המה. ומה טעם יש
לדברים אם הוא פירושים? ואמר אני שהמאמר הזה נדרש לפני סניו, והמה שב אל
שקר והבל שנחלו אבותיהם ואין בהם מועיל. וזה פירוש הדברים: המפני שהאלהים
שנחלו אבותיו והנחילום אותו לא אלהים המה יעשה לו האדם אלהים חדשים? כי
מה יועילו לו אלהים חדשים, והלא מעשה ידי אדם גם הם? ומתוך דברי הגוים
האלה שמענו שהם סונים אל ה' אלהי ישראל שהוא אלהים חיים. ויתורגם המקרא
הזה ללועזים soll sich der Mensch eigene Götter machen, weil jene Götter
keine Götter sind?

יז

(א) **הטאת יהודה.** כמו שבספרי התלמוד סתם עברה גלוי עריות, כן במקרא
סתם הטאת הטאת שהיו הראשונים רגילים בה, והיא עבודה זרה. ועד בדבר הטאת
ירבעם האמורה ושנויה פעמים הרבה בספר מלכים. ואף הטאת זו כן.

בצפרן שמיר נדרש לאחריו ולא לפניו, ומקום האתנה בתיבה האחרת.
וסדר הדברים כלם עד סוף הפסוק הוא אשר נתתי לו סימנים אנביד.

חרושה. החכמים כלם אומרים שחרושה כמו חרותה. ואני לא כן אחשוב.
ואמר אני שחרושה מלשון קרש, ופירושו עשויה מעשה חרשים. ובסמוך יתברר לך
מה המעשה הזה.

על לוח לבם שב אל כתובה בעט ברזל. ולקרנות מזבחותיכם שב אל
בצפרן שמיר חרושה, ובגלל הסדר הזה אין המלה המשמשת עם שני הפעלים
אחת, כי עם כתובה משמש על, ועם חרושה משמש למיד. ולא נאמר לוח לבם
על צד השאלה, כי על צד השאלה נאמר בספר הזה ועל לבם אכתבה (למטה ל"א ל"ב),
ולא על לוח לבם. ובמקום אחר נאמר קשרם על גרנותיך כתבם על לוח לבך (משלי
ג' ג'), הרי שיש ללב אדם לוח ממש כמו שיש לאדם גרנות ממש. ולמדנו מן הכתוב
שבמשלי שהראשונים היו נושאים לוח על לבם, ועל לוח לבם כתוב הרבר היקר
מאוד בעיני בעליו, למען יראהו תמיד ויזכרהו. ואף כאן הטאת יהודה שהיא עבודת
אלילים והיא חכיבה עליהם מאד כתוב וזכרון לה על לוח לבם. וגם עשויה היא
מעשה חרשים לקרנות מזבחותיהם. כי למיד של קרנות מזבחותיכם מלמד על החרוש
שנחדש בחטאת יהודה על ידי מעשה החרש והיתה לקרנות מזבחותם. ובביאור

הפסוק האחר יתבאר לך הדבר הזה איך היתה חטאת יהודה לקרנות מזבחותם. ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם כסירוס כסירוס הזה: *die Hauptsünde Juda's ist mit eisernem Griffel geschrieben auf ihres Herzens Täfelchen, sie ist vermittelt der Diamantenspitze des Künstlers zum Ausdruck gekommen an den Hörnern euerer Altäre*

(=) **כזכר בניהם מזבחותם.** מימי השבעים וחכמי התלמוד היה המקרא הזה לחכמים לאבן נגף. בתרגום השבעים חסרים כל הדברים מתחלת הפרשה הזאת ועד סוף פסוק ד'. ולא שלא היו הדברים לפניהם כספרים, ובלבד שלא היו המתרגמים יודעים טעמם. ובפרט דברי הפסוק הזה והקודם לו לא היו יודעים מה הם. ומחכמי התלמוד רבי אלעזר מפרש כאדם שיש לו נענועין על בנו (סנהדרין ס"ג ע"ב), ואחריו כרוכים כל חכמי ישראל וחכמי הגוים הראשונים, חוץ מאיבלד שהיה יודע כשיב לשון המקרא ובקי בדרכיה מכל חכמי הגוים שהיו לפניו ולאחריו עד היום הזה. איבלד הרגיש בדבר שאין הפירוש המקובל במשמע לשון הכתוב. ולכן עשה איבלד בניהם הפועל ומזבחותם הפועל וחבר הדברים אל דברי הפסוק האחר, ופירש כמו שבניהם יזכרו את מזבחותם כן אתן אני חילך לבן, ופירושו דוחק. כי לדמיון כזה היה הכתוב אומר כאשר יזכרו בניהם מזבחותם, מפני שלא די בכיף הדמיון בכמו אלה. וחכמי הגוים המחדשים גם המה עושים בניהם הפועל ומזבחותם הפועל, ובלבד שלדבריהם הפסוק הזה נדרש לפניו, ולא לאחריו, ומניד לנו שמפני שחטאת יהודה חרושה בצפרן שמיר לקרנות המזבחות יזכרו בניהם את מזבחותם, כמו שמתרגם קושש קשה כיף זו המתורגמת *wie denn* שאין כמוה בכל המקרא, ולשני הפירושים קשה בניהם, כי למה יעבור הכתוב על האבות ויאחו בכנים במשל הזה?

ואנחנו הנה ראינו שנבואה זו מתחילה כחטאת יהודה העשויה מעשה חרשים לקרנות מזבחותיה. ואף נביא אחר אומר ביום פקדי פשעי ישראל עליו ופקדתי על מזבחות בית אל ונגדעו קרנות המזבחה (עמוס ג' י"ד). והלא נדרוש לדעת מה קרנות המזבחה הם, ומה להם ולחטאת יהודה ולפשעי ישראל?

ועתה דע שבימי קדם היו הגוים מקדישים צורת גיד האמה. ואף היונים היו משתמשים בתבנית גיד האמה (*φαλλός*) לעבודת דינוסוס אלהיהם. ומדברי הפסוק הקודם ומדברי עמוס שהזכרתי נראה בעליל שאף אבותינו הראשונים היו אחוים במעשה ההוא ועושים קרנות מזבחותם כתבנית גיד האמה. וראה מה שאמרתי בכיאר צלמי זכר (יחזקאל ט"ו י"ז).

ועל פי הדברים האלה אין משמע „כזכור“ זה זכרון, כי הוא מלשון מקנך תזכר (שמות ל"ד י"ט), ומלשון כל זכורך (שם פסוק כ"ג). ובניהם זה מוציא הבנות. וזה פירוש המקרא: כמו שיש לבניהם בגופם תבנית זכר כן יש למזבחותם. ונאמר במזבחות כן כנגד קרנותם. וראה מה שאמרתי בכיאר יזכור אדיריו (נחום ב' ה'). ויתורגם המקרא הזה ללועזים *männlich gestaltet, wie ihre Söhne, sind* *ihre Altäre*

ואשריהם על עץ רענן. אין בכל החכמים ואנשי המדע יודע פירוש המקרא הזה. רד"ק מחבר עץ רענן לפני פניו אל מזבחותם, ואם כן, אין לואשריהם כל טעם. ויונתן מתרגם תחות כל אילן עבוף, ושנה והוסיף, כי אין על תחות,

ובמקרא אין „כל“. וכא יונתן לירי טעות זו, מפני שנמשך אחר לשון הכתוב השגור במקרא בכל כמו אלה, כי בכל מקום שנוכר עין רענן אצל עבודת אלילים נאמר תחת כל עין רענן¹). ואף חכמי הגוים בפירושיהם ותרנומיהם לא שמו לב לדעת ששנה הכתוב כאן מן המטבע שטבע בכל שכמותו. ולא חנם נשתנה השנוי הזה. כי תחת כל עין רענן האמור בכל המקרא תאר המקום, ולא כן על עין רענן שנאמר כאן. כי במקרא הזה אשר לפנינו, ואשריהם על עין רענן² מאמר משרת מלמד על שלפניו. ודע שעין רענן עין גדול ונאה מחובר לקרקע, ואשרה עין תלוש והוא תקוע בארץ אצל המזבה אחר שנחלש מן הקרקע. ולעוברי אלילים מצות המזבח בעין רענן, ובשאיין עין רענן יוצאים באשרה שהיא בדמותו. ואשרה אשר אצל המזבח מקביל אל צלמי הגיד שבקרנותיו כי הצלם הזכר והאשרה בת וזוג. וזהו שאמר הכתוב ואשריהם על עין רענן, ללמד על סביבות הפעולה הנזכרת בראש הפסוק הזה, כלומר כזכור בניהם מזבחותם כעוד שאשריהם תהיינה להם לצאת בהן ידי חובת עין רענן³). כי „על“ זה כמו „אל“ קרובו שתמצאהו מסורש בביאור אל שבטי מושלים (יחזקאל י"ט י"א), וכמוהו מלמד על דבר שמשמש תשמישו של דבר אחר. ועוד קרוב לו על של על רצון (ישעיה ס' ז). ויתורגמו הדברים האלה ללועזים wobei ihre Kultuspfähle den grünen Baum ersetzen.

על נבעות הגבהות. הדברים האלה תאר המקום להגיד לנו היכן נעשה כל האמור לפני מה.

(ג) **הררי בשדה.** חכמי הגוים כלם משבשים ויש מגיהים הַרְרִי ואחרים מגיהים הַרִי, ואין רוח הלשון והענין נוחה מפירושיהם. ומה שאומרים חכמי ישראל לא ראוי לזכרון. והררי זה אומר אני שהוא כתוב כבתחלה ונקוד כרין, והוא תאר ומשמעו יושב בהר והוא נגוד מן הר כמו שנגוד עתי מן עת, וכלכד שמשקלו שונה ממנו. ושדה שנאמר כאן משמעו בקעה. ואנחנו נעמוד על טעם המקרא הזה בזכרנו שהרים מחסה מצר ואויב, כי היושבים בהרים לא במהרה יפול עליהם האויב כאשר יפול על היושבים בבקעה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אתה היושב בהר וירדת הבקעה. ומפני שעוב ישראל את ה' אלהי מעוון והלך אחרי אלהים אחרים שאין בהם מועיל קוראו הנביא הררי שעוב את הרי מעוון וירד אל הבקעה שאיננה מגינה עליו. וראה מה שאמרתי בביאור על ההרים כיוני הגיאנות (יחזקאל ז' ט"ז). ויתורגם ללועזים du Gebirgsbewohner in der Ebene.

במתוך בהטאת בכל גבולך. במקום האחר (למעלה ט"ז י"ג) נאמרו הדברים האלה בשנוי מעט, וכבר אמרתי שם שכאן נראה לי העקר. ופירוש הכתוב במתוך אתן לבו בהטאתך בכל גבולך.

(ד) **ושמטתה וכך וגו'.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, וכבר קדמני חכם אחר מחכמי הגוים הראשונים לאמר שמעות סופר יש כאן, והעקר ושמטתה ירך. והדברים כתונם לא צריכים פירוש.

¹ ראה למעלה ב' כ', ג' ו' וי"ג, ודברים י"ב ב', ומ"ב ס"ז ד', וי"ז ז' וישעיה ב"ז ה', ויחזקאל ז' י"ג, ודה"ב כ"ח ד'.

² ומדברי הנביא הזה אנחנו שומעים שבעיניו האשרה רעה מעין רענן. וזה טעם הדבר. עין רענן גדולו בירי שמים, והאשרה מעשה ידי אדם. העובר עבודתו תחת עין רענן לא עשה בו מעשה, והמשתמש באשרה לעין רענן ידיו עשוה.

(ח) **ולא יראד**, וכתוב ירא שדינו ירא, ואומר אני שהוא העקר. כי נוסח הקרי טעמו תפל.

ובשנת בצרת לא ידאג. למען המאמר הזה נאמרו בנבואה זו כל דברי הברכה והקללה מפסוק ה' עד סוף הפסוק הזה. כי נבואה זו נאמרה בשנת בצרת, וכאומן בקי באומנותו הנביא הזה יודע להסתייע בשעה להגדיל ולהאדיר את אלהיו. כי בשנת בצרת, הלא יודע לכל שאין מבטח כה' וכל אדם כוזב. לפי שהאדם יתן לך כסף וזהב, ואף וישיעך מיד חוק ממך, ולא יתן לך מטר בהעצר השמים כי אם האלהים.

(ט) **עקב הלב מכל וגו'**. הפירוש המקובל לכל עקוב הלב מכל דבר. ולא נראה לי. לפי שאם כן, לא מקביל סוף הפסוק הזה אל ראשו, ואף אין חיבור בין כל דבריו ובין דברי הפסוק האחר. ואומר אני שמשמע „מכל” זה מכל בריה, ומי”ם שבראשו לא ליתרון כי אם כאחותה שפירשתיה בביאור וירא אלהים מרבים (נחמיה ו' ב'), וקרובה לה מי”ם של כבר ממך הדבר (שמות י”ח) ושל כי ירבה ממך הדרך (דברים י”ד כ”ד). ועל פי הרברים האלה זה פירוש הכתוב עקוב הלב אצל כל, כלומר עקוב עקוב הלב את כל בריה, כי אין אדם יודע מה בלבו של חברו. ומעתה הלא משביח טעם המקרא הזה שבה רב, כי מקביל היטב סופו אל ראשו, וכנגד כלו נאמר בפסוק האחר אני ה' חוקר לב, להגיד לנו שהלב העוקב כל אדם לא יעקוב את ה'. **ואנש הוא ואין לו רפואה מעקבתו**. ויתורגם ללועזים *trügend ist das Herz gegen jedermann und ein verzweifelt Ding*. (י”א) **בחצי ימיו יעזבנו וגו'**. עושה העשר ולא במשפט יעזוב את עשרו בחצי ימיו כי ימות כחטאו, ולא ימות עד שיודע לכל כי נבל הוא.

(יב) **כסא כבוד וגו'**. כל דברי הפסוק הזה שבועה, ולא השבועה עצמה כאשר היא ללועזים ללשונותם כי אם זכר החפץ שבו ישבע הנשבע. ובמקום אחר הראית לדעת שכל שבועה שבמקרא כמו כן¹). ויתורגם ללועזים, *bei dem glorreichen, erhabenen Thron, der von Urzeit her, bei der Stätte unseres Heiligtums!*

(יג) **מקוה ישראל ה'**. הוא הדבר אשר עליו נשבע הנביא. והדבר למד מענינו שיש בדברים כדי מאמר שלם, ופירושם ה' הוא מקוה ישראל. ואל יקשה לך שנאמר אחרי כן כל עזובך, ולא נאמר עזובי, כי כדלוג הזה מפרצוף לפרצוף במקרא הרבה מאוד. ואף כאן אמר תוך כדי דבור וסורי, ושנה הפרצוף. ויתורגם ללועזים *Israels Hoffnung ist JHVH*.

כל עזובך יבשו וגו'. החכמים כלם מפרשים מכאן ועד סוף הפסוק דברים כסדרם, ועל ידי כן באו במשעול צר, והזקקו לשבש יכתבו ולהגיה יקלמו, אף על פי ששתי אותיות בתיבה זו שונות מחברתה ואין כל דמיון ביניהן, וגם בהגהתם זו לא מצאו כי אם פירוש שלא ראוי לזכרון, וטעות נפלה כאן בתיבת וסורי, ולא ביכתבו. כי וסורי זה עקרו ויסורי, והיחיד וסורי, כמו שפירשתי בביאור סורי הנפן נכריה (למעלה ב' כ"א), ופירוש וסורי הסרים אלי לעבדני ולבטח בי. ואת כמו עם, ולא מלמד על הפעול. וסדר הרברים סדר אנכ"ד. וסרם המקרא וכן תסדרהו לך לשבר

¹ ראה מה שאמרתי בביאור חי פרעה (בראשית מ"ב ט"ז).

את אונך: כל עוובך יבושו כי עזבו מקור מים חיים, ויסורי כארץ יכתבו את ה'. וזה פירוש הכתוב בחבורו כל עוובך יבושו כי עזבו מקור מים חיים, ויושבי הארץ הסרים אלי לעבדני ולבטוחו בי יכתבו את ה', כלומר יכתבו לפניו זכרון בספרו. וראה מה שאמרתי בביאור יכתב ספר זכרון לפניו (מלאכי ג' ט"ז). ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם כסירוס כזה: die dich verlassen, werden zu Schanden, denn sie verlassen den Quell lebendigen Wassers; die aber im Lande, so bei mir einkehren, werden bei JHVH verschrieben.

ומעתה הלא השביח טעם המקרא מאוד, לפי שלא אחד ענינו כמות שהוא לפירוש החכמים, ולא כלו ברשעים ועוובי ה' הוא מדבר, כי יש בו מענין הרעים והטובים גם יחד, והדברים מקבילים זה אל זה.

(טז) ואני לא אצתי מרעה אחרוך. יונתן מתרגם לא עכבית על מימרך מלהתנבאה עליהון, ואחריו ימשוך כל אדם מישראל ומן הגוים גם יחד, חוץ מחכם אחד מחכמי ישראל האחרונים המישבש מרועה ומניה יום רעה, והוא משבש ומעלה חרם בידו, וחזין מרד"ק שננע בקצה האמת ואליה לא הגיע, כי לא עמד על טעם מים של מרועה. ומים של מרועה כמים של מה דודך מרוד (שה"ש ה' ט'), שפירוש מרוד כאשר הוא דוד (als Freund). ואצתי כמשמעו, ופירוש הכתוב אני לא רדפתי אחרך ולא אצתי כך שתעשני רועה עמך ונביא. וכמו שהנביא מסיים ואומר מוצא שפתי נגד פניך היה, והוא אומר בן כנגד מה שאמר אל ה' ביום המשחו לנביא הגה לא ידעתי דבר כי נער אנכי (למעלה א' ו'), לפי שהאומר כן מראה לדעת שלא רודף הוא אחר כבוד נביא ורועה עמו.

יוים אנוש לא התאויתי. הטועים בפירוש ראש הדברים טועים אף בדברים האלה, כסבורים שיום אנוש לישראל, והוא לנביא עצמו, כמו שפירש רד"ק. וכנגד יום המשהו אמר ירמיהו בן, לפי שכל צרותיו באו עליו מתוך נביאותו, שנבא רעה על יהודה וירושלים ובגלל הדבר הזה היו העם רודפים אותו. ויתורגם המקרא ללועזים ich habe mich dir zum Hirten nicht aufgedrängt, noch habe ich den unglückseligen Tag herbeigewünscht.

(יט) בשער בני עם. וכתוב בשער בני העם, ולא זה ולא זה העקר, והעקר בשער בני בנימין, כי הלא מסיים הכתוב ואומר אשר יבאו בו מלכי יהודה ואשר יצאו בו, ואם בן אין השער שער בני העם. וסמך מעט לדברי מה שנאמר בספר הזה והמלך יושב בשער בנימין (למטה ל"ח ו').

(כ) מלכי יהודה המלך ובנו הכבוד אשר ימלך תחתיו, וכל אשר מורע המלוכה המה.

(כא) כה אמר ה'. מי שלו עינים לראות הלא יראה וידע שאין לדברים מכאן ועד סוף הפרשה כל חבור אל מה שלפניהם ואחריהם. ואומר אני שנבואה זו שתכליתה להגדיל ולהאדיר את השבת לא אמרה ירמיהו. כי מה לנביא כמוהו ולקרוש השבת? והדברים תוספת שנתוספה באחרית הימים.

יח

(ג) **על האבנים.** ראה מה שאמרתי בביאור שמות א' ט"ז. וכבר פירש אחר מן הראשונים הפירוש ההוא, והוא המפרש האבנים ואומר מקום שהולד נבנה⁽¹⁾. הרי שהיה אבנים בעיני הדורש משרש בנה ולא משרש אבן. וגם ממה שדרש דורש אחר ואמר שלא קשה לפני הקדוש ברוך הוא לעשות את הנקבות וזכרים ואת הזכרים נקבות, וכן מפורש על ידי ירמיהו וארד בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים⁽²⁾, נראה שזכר אבנים בכתוב הזה הביא את הדורש לדרוש דרשתו בזכרים ונקבות.

(ד) **בחמר ביד היוצר.** חכמי הגוים אומרים שהדברים האלה מיותרים כאן והם נשנו בכתוב הזה בטעות סופר מלמטה פסוק ו'. ולא נראה לי כן. ואומר אני שהמאמר הזה תאר הפעל והוא מתאר, "ונשחת", וזה פירוש הדברים בחכום ונשחת הכלי אשר הוא עושה כאשר יש שיהיה לחומר ביד היוצר שישחת. ואפשר שמקרא קצר הוא זה, ומלואו כהשחת החומר ביד היוצר. ובין כך ובין כך זה תרגומם ללועזים wie es mit dem Lehme in den Händen des Töpfers manchmal geschieht.

(ה) **ושב הגוי ההוא מרעתו אשר וגו'.** השבעים משנים כאן ומוסיפים, לפי שהדברים נכתבם לא היו יודעים להם טעם, וחכמי הגוים המחדשים מסרסים את המקרא הזה ומפרשים ושב הגוי ההוא אשר דברתי עליו מרעתו, וטועים. כי אחר שאחר הכתוב בראשו הגוי ההוא, כבר מתואר הגוי אשר ידובר בו כל צרכו, ולמה יתארו שנית אשר דברתי עליו? והדברים כסדרם כמו שאומרים רש"י ורד"ק שהמאמר, "אשר דברתי עליו" מתאר מרעתו, ופירושו ושב הגוי ההוא מרעתו אשר בנללה דברתי עליו כאמור לפני מזה. ויתורגם ללועזים und selbiges Volk bekehrt sich von seiner Bosheit, darob ich solches mit ihm vorgehabt.

(ו) **וחשב עליכם מחשבה.** כל מחשבה שבמקרא מעשה קודם שנעשה והוא בלב עושהו כעובר במעי אמו, ויתורגם ללועזים Absicht, ולא Gedanken. ומחשבה זו, אחר שנאמר לפני הנה אנכי יוצר עליכם רעה, הדבר למד מענינו שהיא לרעה.

(ז) **אחרי מהשבותינו נלך ולא נבטל מחשבותינו מפני מחשבת ה' אשר חושב עלינו.**

(יג) **שעדרת.** אמרו בעלי הלשון ששרשו שער. ולא נראים לי דבריהם, לפי שאם כן היה נקוד שיין שמאלית. ואומר אני שהוא שפעלית ושרשו עדר, והוא תאר משמש תשמיש שם, ופירושו חרפת עם, כלומר מעשה שעושהו חרפה לעמו⁽³⁾.

⁽¹⁾ ראה שמות רבה פרשה א'. ובספרי המדרש אשר לפנינו הנוסח מקום שהולד נבנה, והדבר ברור שנבנה טעות סופר, והעקר נבנה כמו שכתבתי אני.

⁽²⁾ ראה מדרש תנחומא בפסוק ויזכור אלהים את רחל (בראשית ל' כ"ב).

⁽³⁾ ראה מה שאמרתי בביאור ואנכי הולך עירי (בראשית ט"ז ב'). ופה מקום אתי לתקן טעות הדפוס שנפלה בדברים ההם, והמלה הערבית שנסתייעתי בה אל תקראנה عذرة כי אם عارضة.

(יד) **היעזב מצור שדי וגו'.** כל דברי הפסוק הזה פירשם רדיק פירושי'סה, חוץ מזרים שלא ידע מה הוא. והמים מתוארים בורים להגיד לנו שהם מים שכמותם לא מצויים. וכבר נאמר לגבורי חיל זרים על שם גבורתם שאינה מצויה, כמו שנאמר זרים קמים עלי וערצים בקשו נפשי (תהלים ג' ד'), ומקביל זרים אל ערצים. ויתורנם זרים כאן ללועזים wunderbares.

(טו) **ויכשלום בדרכיהם.** מחכמי הגוים יש אומרים ששבילי עולם הוא הפועל של ויכשילום, ובגלל הדבר הזה הוזקקו לאמר שפירוש שבילי עולם ארחות שקר אשר מעולם. ולא זכרו שמקביל אל שבילי עולם דרך לא סלולה, ואם כן שבילי עולם הדרך הישרה אשר מעולם. ובאמת שוא שנאמר לפניו הוא הפועל של ויכשילום, ואף אליו שב כנוי של בדרכיהם. ואמר לשון רבים מפני שיש במשמע שוא אלילים, נכתוב הבלי שוא (יונה ב' ט'), ותהלים ל"א ד') ולא יפירש בי אם כן. **שבילי עולם** מקומו המקום השני כי הוא הפועל, וחסר הפעל מפני שהוא למד מענינו אחר שנאמר לפני מזה שכחוני עמי לשוא יקטרו. וסדר הדברים סדר אנכי, וזה פירושם עזבו אותי שאני שבילי עולם ללכת אחרי אלהים אחרים שהם דרך לא סלולה.

(טז) **כל עובר עליה.** משמש עבר במקרא הזה התשישי שפירשתיו כל צרכו בביאור ועבר בה (ישעיה ה' כ"א).

(יז) **ערף ולא פנים אראם.** מתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים אַרְאָם, הבנין הכבד הנוסף, וחכמי הגוים המחדשים כרוכים אחריהם. והם עושים כן מפני שטועים בפירוש המקרא ננקודו טעות רדיק, כסבורים שזה פירושו בערפי ולא בפני אראה אותם ביום אידם. ובאמת ערף ופנים ערפם ופניהם, וזה הדבר שאמר ה' ביום אידם, בבוא אליהם האויב. אראה אותם פונים אליו ערף ולא פנים, כי ינוסו ולא יפנו¹). והמחדשים נותנים לה' ערף ולא מצאנו לו כן בכל המקרא, ונותנים לערף ולפנים ראייה, ומי יאמין להם לדבר הזה? ויתורנם ללועזים ihren Rücken nicht ihr Antlitz werde ich zu sehen bekommen am Tage ihrer Niederlage.

(יח) **כי לא תאבד תורה מכהן וגו'.** אמר רדיק, כלומר מה אנו חסרים אם ימות, כי לא תאבד בעבור זה התורה, כי שאר הבהנים יודעים אותה, וכן יש אתנו חכמים בעלי עצה, וכן יש אתנו נביאים, ואחריו, כל אדם ימשוך. ואני לא כן אחשוב, לפי שאם בדברי הרב היו הדברים האלה אמורים אחר, לבו ונכהו, ולא קודם לכן. והשנית שלפירוש המקובל טעם הדברים תפל, והם כלם מיותרים, כי הכל יודעים שבמות איש אחד, ואפילו הוא כהן ונביא וחכם גם יחד, לא עמו תאבד תורה ותמות חכמה ויקטם כל חוון. ועוד שירמיהו, אף על פי שהיה מן הבהנים, אין ספק שלא שמש בכהונה, כי הנביאים מריבי כהן, ולא יאחו אדם כהונה ונבואה והיו לאחדים בידו, לפי ששני הפוכים הן.

¹ ואמר כן כדי לשבר את האזן, כאלו עובר ה' לפני מחנה האויב לעזרה וישראל הנם מפני האויב יראהו ה' אלהיו ערף ולא פנים. וראיתי להזהירך שלא תאמר שערף ופנים מן הפועל, כי המה מקומם המקום השני כדון מפרש השתמוס, ואחר שאמר אראם הוא מוסיף ואומר ערף ולא פנים להגיד לנו האבר שבגופם שיראה. והלשון הזה דוגמתו הכית את כל אויבי לחי (תהלים ג' ח').

ובאמת הדברים האלה מאמר בתוך מאמר, והם התולים בפי ירמיהו, והוא מדברם בשם עצמו. כי אחר ששם הנביא בפייהם הדברים שלפני מזה לאמר לנו ונחשבה על ירמיהו מחשבות, הוא חוזר לדבר בשמו, להגיד לנו שרבות מחשבות בלב משנאיו, כי מהם הכהן תופש תורה, ומהם החכם איש עצות, ומהם הנביא אשר אתו דבר ה', וכחחבר שלשתם יחדו לחשוב מחשבות הלא יעוצו עצה טובה והגונה, כתורה ובחכמה וכדבר ה'. והדברים התולים, כמו שאמרתי, וירמיהו רוצה לאמר שמחשבותם שלא כתורה, ולא מחכמה יעצו, ולא כדבר ה'. ויתורגמו הדברים ללועזים denn nicht ist der Priester verlegen um Lehre, noch der Weise um Rath, noch der Prophet um's Wort

לכו ונכהו בלשון. כאן הנביא חוזר לדבר בשם משנאיו ומבקשי נפשו. ואין פירוש הדברים לכו ונרגל בו אל המלך אדניו, כמו שאומרים החכמים כלם, כי ב"ית של בלשון כמו שפירשתי ב"ית של נשחיתה עין בלחמו (למעלה י"א י"ט), והלשון לשון הנביא, ולא לשונם, וזה הדבר שהם אומרים לכו ונכהו כעבור לשונו, כלומר בשביל תוכחותיו הרבות והגוראות. ועד בפירוש הזה סוף הפסוק האומר:

ואל נקשיבה אל כל דבריו. וזה פירושו בחבורו אל הקודם לו: לכו ונכהו, ובמותו לא נקשיב עוד אל כל כל דבריו. הרי שבנלל לשונו אמרו להבותו. ויתורגם ללועזים, wohlan, lasst uns ihn erschlagen ob seiner Zunge, dass wir nicht mehr vernehmen alle seine Worte

(יט) **ושמע לקול ריביו.** לבי אומר לי שאין המקרא הזה כתוב לפנינו בכתחלה, לפי שאם כן קשה למי' של לקול. והשנית שאם כן, הדברים תפלת שוא, כי דבורם של שונאי ירמיהו מעשה שהיה, וכשעתו שמעו ה' או לא שמעו, כרצונו, ומה מקום לתפלה זו? ואומר אני שיריבי טעות סופר, ועקרו ריבי, ואמר לקול ריבי כמו שנאמר קול תחנוני (תהלים כ"ח ב'), ודברי ריבו דברי הפסוק האחר. ופירוש ריבי טענתי שאני טוען עליהם. ויתורגם ללועזים Hör den Ruf meiner Klage.

(כא) **הרגי מות הרוגי צבר.** והוא הדין לסתם מות במקראות הרבה בכתבי הקדש שמשמעו דבר ומנפה.

(כג) **מכשלים לפניך.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא בלשון הכתוב הזה, כי לא יאמר כן בלשון המקרא. ועל כן אומר אני שטעות נפלה כאן בספרים, והדברים כעקום משלבים מלפניך, כי טעה הלבבל וכתב כ"ף ושיין של משלבים זו במקום זו, ומפני מ"ם שבסופו השמיט מ"ם של מלפניך. והדברים כתקנם בכתוב אל תשליכני מלפניך (תהלים נ"א י"ג), ויתורגם ללועזים verworfen vor deinem Angesichte.

בעת אסף. הלשון הזה לא מתישב עליו לשון עשה בהם. ונראה לי שגם בעת זה טעות סופר, ועקר בעז, והלשון בכתוב מי יודע עוון אסף (תהלים צ"י א'). והדברים כתקונם נכוחים למבין ולא צריכים פירוש.

יט

(א) **יוצר חרש.** לא נראה לי שחרש זה עקרו בכתוב. ואומר אני שהוא תוספת ביאור שנכנסה אל גוף הספר באחרית הימים, והיא כתובה בתחלה כגליון להגיד לנו שבקבוק יוצר בקבוק חרש.

(א) **מלכי יהודה.** הלשון הזה מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי למעלה י"ז ב'.

(ד) **וינכרו את המקום הזה** נהגו בו מנהג נכרים ועשו בו מעשים שלא בחקת אבותיהם יושבי הארץ.

(ה) **כמות הבעל.** לא שהיו הבמות ההן בנויות לבעל, שהרי נאמר אחרי כן אישר לא צויתי, ואלו בנין במות לבעל אין צריך לאמר שלא צוה ה': והבמות ההן בנויות לה', ובלבד שתבניתן תבנית כמות הבעל והקרבנות הקרבים עליהן כקרבנותיו.

עלות לבעל. לא נמצא הדבור הזה בתרגום השבעים, ואומר אני שאין עקרו בכתוב. ואמרתי כן מן הטעם שהזכרתי לפני מזה. והדבור תוספת שנתוספה על ידי חסיד אחד בימי קדם, והוא לשם שמים נתכון, להסיר מן ה' עקשות שה ולוות שפתים. ותוספתו תוספת חנם, כי ה' עצמו מעיד ואומר אשר לא צויתי.

(ו) **ובקתי את עצת יהודה.** לא נמצא כלשון הזה בכל המקרא חוץ מכאן, כי בכל מקום העושה שלא תקום עצת רעהו מפירה, ובמקום הזה בחר בו הנביא מפני שלשונו נוסף על לשון בקבוק שהוא בא לשברו. וכן פירש רש"י.

(ח) **כל עבר עליה.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם ישעיה ח' כ"א.

(יא) **אשר לא יוכל להרפה.** מקרא קצר הוא זה, ומלואו כאשר ישבור את כלי הוצר ויִשְׁבֵר אשר לא יוכל להרפא. והוא הדין לכל כמו אלה.

ובתסת יקברו. והדבר למד מענינו שבימים ההם בהיות התסת בית קברות לא יקריבו שם לאלילים עוד. וראה מה שאמרתי בכיזור ושמא את התסת (מ"ב ב"ג י').

(יב) **ולתת את העיר וגו'.** הלשון הזה לא מתישב היטב, ואף על פי שכבר אמר הנביא הזה בעין סדר הדברים האלה באמרו בוחן כליות ולב ולתת לאיש בדרכיו (למעלה י"ז י'). אין הסדר ההוא ראוי לכאן. ונגלל הדבר הזה אומר אני שכן שנאמר בראש הפסוק מקדם את סופו, ואם כן, ולתת טעות סופר, ועקרו לתת, כי נשנית וא"ו שבראשו מסוף התיבה שלפניה.

(יג) **לכל הבתים.** למ"ד זה למ"ד מפרש את הסתום, והמפורש בתי ירושלים:

כי מפני שהיו בירושלים בתי כשרים הווקק הכתוב לפרוט לך את הפרש הזה. ודונמת למ"ד זו בפרש שלפניו כלל למ"ד של וינהלום בחמורים לכל כושל (דה"ב כ"ח ט"ז), וכמוה במקרא הרבה מאד.

(טו) **מביא אל העיר.** וכתוב מבי, חסר אל"ף, כי בטעות סופר נשמטה

אל"ף שבסוף תיבה זו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת. והמקרא הזה בונה אב לכל כמו אלה שפירשתי לך עד כה ועוד אוסיף אפרש.

כ

(ג) **לא פשחור וגו'.** סגנון הלשון הזה ככתוב אל תקראנה לי נעמי קראן

לי מרא (רות א' ב'), ואם כן, הלא ברור הדבר שפשחור משמעו הפך מן מגור מסביב, אבל אין אתנו לדעת אל נכון עקרו של השם הזה. וכבר ינע איבלד ולא מצא. ואפשר שפשחור מורכב מן פש סחור, ונבלעת סמ"ך במבטא מפני שגנות ש"יין הקרובה לה.

(ד) למגור. כמו שנאמר מוצא שפתי (למעלה י"ז ט"ז) והוא כמו היוצא משפתי, כן מגור זה מי שיגור.

לך ולכל אהביך. עיין רד"ק שנבא ולא ידע מה נבא. וחכמי הגוים המפרשים מגור שם מופשט אומרים שיאמר ה' לכת את פשחור למגור לו ולכל אהביו. ואף על פי שהלועזים ללשונותם מדברים כן, לא כמצריות העבריות, ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא כדבר הזה שיהא האדם מגור לנפשו. ובאמת שני למדיין אלה מלמדים על הפעול, ולמיד של לך בעין חזוק לכנוי של נותנך, והכתוב מחזקו החזוק הזה מפני שהוא בא להוסיף עליו אהביך, ולמיד ראשונה גוררת אחרונה, ופירוש הדברים אותך ואת אהביך. ויתורגם המקרא הזה ללועזים ich will dich in Schrecken setzen, dich und alle deine Freunde.

ונסלו בחרב איביהם. עיין רד"ק שנדמה לו הכתוב הזה והכתוב האומר ובכל תבא ושם תקבר אהה וכל אהביך (למטה פסוק ו') כשני כתובים המכחישים זה את זה, ויגע לתרין ביניהם, והוא יגע ולא מצא. ובאמת ונסלו זה אין אהביך שועלו, כי שועלו סתום, ופירוש הדברים יסלו הנוסלים.

ועיניך ראות. כן הגוסס בכל הספרים ובכל כתבי יד. ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שטעות היא, והעקר ועיניכם, בכנוי רבים. ושעות שאמרתי לא טעות סופר שחפץ הלב לכתוב ועיניכם וטעה וכתב תחתיו ועיניך, כי אם טעות מניה אחד שטעה בפירוש ונסלו טעות רד"ק, כסבור ששועלו אהביך, ועל כן לא נראה לו שאמר הנביא ועיניכם ראות אחר שנאמר שיסלו אהבי פשחור בחרב אויב והוא יתום מהם. ועיני ונסלו בחרב מפורש לך כל צרכו מ"א ג' כ"ט. וכדי שלא ליתן מקום לטעות יתורגם הכתוב הזה ללועזים und man wird mit Feindes Schwert niedergemacht werden vor eueren Augen.

ומעתה הלא תבין מה המגור שאמר הנביא. כי הרואה בנפול אחיו בחרב אויב ירא לנפשו כל שעה לאמר כמקרה אלה גם אני יקרני, והוא משבח את המתים שכבר מתו, כי המה לא יודעים עוד מאומה, והוא יודע אימת מות.

(ו) ואתה פשחור וגו'. הדבר ברור שכשנאת פשחור את ירמיהו כן מדתו שמודד לו הנביא. ואם כן, ענש פשחור ויושבי ביתו חמור מענש הנוסלים בחרב בארצם, ולמדנו מזה שהראשונים נבחר להם לנפול בחרב בארצם ממות בגולה כמות כל אדם. וכל זאת מפני שהמת בגולה נקבר בארץ נכריה, בארמה טמאה (עמוס ז' י"ז).

(ח) היתה דבר ה' לי לחרפה. כאן נאמר כן, ובמקום אחר נשתנה סדר הדברים ונאמר דבר ה' היה להם לחרפה (למעלה ו' י'). ושנוי הסדר מפני שלא ראי זה כראי זה. כי שם היה להם דבר ה' עצמו לחרפה, וכאן היתה לו חרפה בגלל דבר ה'. ואני צר לי כי קצרה ממני לשון הקדש מלפרש לך אך ישתנה משמע הדברים האלה בהשתנות סדרם, כי דק הענין מאוד ואין מלה בלשוני לבארו כל צרכו, וטובה שתיקה מדבור שאין בו די באר. ומשמע הדברים ללועזים JHVHes Wort bringt mir stets nur Spott und Schande ein.

(י) מגור מסביב הגידו ונגידנו. חכמי ישראל מפרשים מגור זה לשון אספה, והוא לא משמש כן בכל המקרא. וכל החכמים מודים שהגידו ונגידנו לשון עדות שקר שהיו אומרים להעיד בירמיהו לפני המלך. ואתה קראית לדעת

במקום אחר שאין הגדה כי אם למעשה שהיה, ועל כן לא יסול לשונה בעדות שקר. ואף קשה כנוי של ונגידנו לשתי הכתות.

ואומר אני שמעות נפלה בדברים האלה, והם ככתחלה הגד נגידנו, וכנוי של נגידנו שב אל מגור מסביב. ומגור מסביב מדבת הרבים, והרבים אומרים אותו מפי ירמיהו, כי שגור הרבה היה בפיו הדבור מגור מסביב¹). והגדה שנאמרה כאן הגדה על ידי מעשה ולא הגדה על ידי דבור. וזה הרבר שאומרים שונאי ירמיהו: הוא אומר לנו תמיד מגור מסביב, ואנחנו נקום עליו ונראהו לדעת מגור מסביב, ויתורגם ללועזים „wir wollen ihm „Schrecken ringsherum!“ „gründlich zeigen, was das ist!“

כל אנוש שלומי שמרי צלעי. אין צלעי זה שוד ושבר כי אם כמשמעו. וכבר פירשו כן חכם נכרי אחד, ובלבד שהוא לא עמד על טעמה של שמירה זו. ושמירה שנאמרה כאן ככתוב רכנו שמרתי ולא אט (איוב כ"ג י"א), ופירוש שומרי צלעי אוהבי הנמצאים אתי תמיד ודבקים בי. ואם כן, אין בדברים האלה כדי מאמר שלם, והמה מפרשים מי הרבים שזו דבתם. ויתורגם שומרי צלעי ללועזים die mir von der Seite nicht weichen.

(יא) **כלמת עולם.** ראה מה שאמרתי בביאור ויחרד יצחק חרדה גדולה (בראשית כ"ז ל"ג). ועל פי הדברים ההם כלמת עולם מקומו המקום השני, כי זה פירושו בחבורו אל הקודם לו ביושו כלמת עולם. ואף על פי שאין כלמה משרש הפעל, הלא מענינו היא, ובגלל הדבר הזה רשאי הכתוב לאמר כן.

(יב) **בן זכר.** ראה מה שאמרתי בביאור והמליטה זכר (ישעיה ס"ז ז'). וכזכר ההוא זכר זה מוציא נפל. ואם לא תאמר כן, וזכר מוציא נקבה, הלא מיותר הוא, כי בן לברו מוציא בת. ובסמוך יתברר לך טעם הוצאה זו במקום הזה.

(יג) **אשר לא מותתני מרחם.** החכמים כלם מפרשים הדברים כששוטם וכמשמעם. ולא עמדו העושים כן על טעם המקרא הזה, ולא שמו לבם לדעת למה יקולל האיש המבשר בקללה כמהפכת סדום ולא בקללה אחרת, ולמה נאמר בסוף פסוק ט"ז שמח שמחה. ולא זכרו שמי שהומת מרחם, כלומר מי שהומת אחר שיצא מרחם, לא יאמר בו שהיתה לו אמו קברו ורחמה הרת עולם כמו שנאמר כאן. והשם לבו על שלש אלה יראה אור בהיר בפירוש המקרא הזה. כי הלא ברור הדבר שמסני שעשה האיש המבשר הפך ממה שרוצה בו הנביא הוא מקללו בהפכה כמהפכת סדום. ומה מעשה האיש? הלא בשורה טובה. ואם כן, שמועה רעה היא אשר חסין בה הנביא, ומסני שלא השמיע האיש את אבי ירמיהו שמועה רעה כי אם שמחו בבשורה טובה הוא יקולל. ועל פי הדברים האלה, הפירוש אשר לסיו יהיה, אשר לא מותתני מרחם שמועה רעה, לא סחות ולא יותר, הוא פירוש אמת, הוא ולא אחר, והממית ילד בצאתו מבטן רוצח הוא ולא משמיע שמועה רעה בלבד.

ועתה הלא ידעת שהבנין המרובע כח הבנין הכבד הרגוש כח. והבנין הכבד הרגוש יש שמשמעו הוראת דברים ולא פעולה ממש, כמו שנאמר וטמא אותו הכהן (ויקרא י"ג כ"ה), ונאמר וטהר אותו הכהן (שם ססוק ל"ד), שפירושם הכהן יאמר לו טמא וטהור. ואף כאן כן, ופירוש לא מותתני מרחם לא השמיע את אבי לאמר מת

¹ ראה למעלה ו' כ"ה, ופרשת זו פסוק ג' ו', ולמטה ס"ז ה' ו"ט כ"ט.

בנך בבטן אמו, כי מרחם זה כמו שפירשתי ממעיך יפרדו (בראשית כ"ג). ויתרון הפירוש הזה מן הפירוש המקובל כיתרון האור מן החשך. כי על פיו יתישב הישב לשון כל הדברים האלה, ולא קשה דבר, ואף יתבאר לנו למה נאמר לפני מזה בן זכר, כי מפני שסופו לדבר בנפל אמר בראש דבריו בן זכר להוציא הנפל, כמו שפירשתי. ויתורגם אשר לא מותתני מרחם ללועזים *dass er mich nicht tot vom Mutterleibe berichtete*

כא

(ד) הנני מסב וגו'. אין בחכמים יודע הסבה זו מה היא. רדיק אמר כאלו כלי המלחמה אשר בידכם יהיו בידם. ואף על פי שאין דברי הרב דברים של טעם, כי אין חללי שתי חרבות אשר ביד איש אחר רבים מחללי אחת, הלא טובים הם מדברי כל חכמי הגוים. ומפני שטעו בראש הפסוק הזה טעו גם בסופו, כסבורים שכנוי של אותם שב אל כלי המלחמה, כי טעות גוררת טעות. ואם כדברי המפרשים היה הנביא אומר ואקח את כלי המלחמה מידכם, וכשהוא אומר ככתוב ה' אומר להניח כלי המלחמה בידם, וכלבר שהוא יָסַב אותם מאשר הם מכווננים אותם אליהם, וכלי המלחמה המוסבים ביד בעליהם יכו כאוויר ולא יכו בעליהם איש את איש. וכנוי של אותם שב אל הכשדים, כמו שפירש רדיק, וכמו שמתרגמים השבעים *αὐτοὺς* ואלו כנגד כלי המלחמה (*ὄπλα*) היו אומרים *αὐτὰ*. ואסיפת הכשדים אל תוך העיר תהיה מחמת הסבת כלי המלחמה. כי כאשר יחטיאו כלי המלחמה את המטרה, אין מעצור לכשדים מגשת אל החומה לפרוץ בה פרץ ולבא אל תוך העיר¹). ועל דבר הסבת כלי המלחמה האמורה כאן ראה מה שאמרתי בניאור ואנכי בראתי משחית לחבל (ישעיה נ"ד ט"ז). ויתורגם הנני מסב ללועזים *siehe, ich lenke ab vom Ziele* ויתורגם ואספתי אותם וגו' *und lasse sie einziehen in diese Stadt*

מחויץ לחומה נדרש לפני פניו אל, נלחמים בס' ולא לפניו אל, הצרים עליכם, לפי שאם כן, הדבור הזה מיותר הוא, מפני שכל הצרים צרים מחויץ לחומה. וכששב הדבור הזה לפני פניו אמר הכתוב כן מפני שדרך הבאים במצור בראשית המצור כשימצאו שעת הכשר יצאו מן העיר בסתר ויתנפלו פתאום על אויביהם הצרים עליהם. וכן היו יושבי ירושלים עושים עם הכשדים. ואם כן, נאמרה נבואה זו בראשית ימי המצור.

(ה) דרך החיים הדרך אשר בו ילך ההולך ויגיע לחיים, כלומר הדבר אשר תעשו וחיתה נפשכם בגללו. ונעין זה פירוש דרך המות. ושני הדרכים מפורשים בפסוק האחר.

(ט) הישב בעיר הזאת ימות. והוא דרך המות שנאמר בפסוק הקודם. והיוצא וגו' וחיה. והוא דרך החיים. והכתוב הזה מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון.

¹ ואסיפה זו כמו שנאמר במרים המצורעת ואחר תאסף (במדבר י"ב י"ד). כי כמו שהמצורע הנסגר מחויץ לכותנה כשיבוא אל המחנה אחר שהרתו תאמר לו נאסף, כן הכשדים אשר מסוגרת עליהם העיר מבא כשיתגם ה' להפיל את חומת העיר ולבוא אל תוכה יפול במעשהו אשר יעשה אתם לשון אסיפה.

(יב) דינו לבקר משפט וגו'. נפלאות היא בעיניי איך יִרְשׁ המקרא הזה לזמן הנאמר בראש נבואה זו ויפורש לכל דברים כפשוטם וכמשמעם, והימים ימי מצור ואין משא ומתן בעיר, ואין גול ועשק, כי צרה אחת לכל יושביה וצרת כלם מכיאתם לידי מנהג שלום ואחזה איש את רעהו. ואם כן, מה המצוה הזאת שמצוה הנביא לְדִין משפט? והשנית, התאמר שהנביא מבטיח להם אשר אם יחלו היום לעשות משפט יעלה מעליהם נבוכדנאצר ממחרת? העיני האנשים ההם ינקר? ועוד שהרי נאמר לפני מזה הנני נותן לפניכם את דרך החיים ואת דרך המות היושב בעיר הזאת ימות בחרב וברעב ובדבר והיוצא אל הכשדים הצרים עליכם וחיה (למעלה פסוק ה' וט'), ומשמע שכבר נגמר הדין ואחת דתם למות אם לא יסלו על הכשדים, ואם כן, הנביא הזה המבטיח את עמו תוך כדי דבור אל מעשה המשפט לאמר הוא יושיעכם במתעתע הוא. ועוד שאם כן, למה המצוה הזאת אל בית המלך לברו (כי הוא משמע בית דוד), והלא כל העם חייב כמעשה המשפט? והעולה על כל אלה שלמעשה המשפט כפשוטו וכמשמעו לא יאמר בלשון המקרא דינו משפט, כי אם תחזור על כל כתבי הקדש לא תמצא כלשון הזה.

ובנלל כל הדברים האלה אומר אני שאין המקרא הזה כפשוטו וכמשמעו. ודין זה דין בין דבר לדבר, ולא בין איש לרעהו, וכיוצא בו בלשון המשנה הרבה מאוד, וקרוב לו בלשון המקרא אין דין דינך למוזר (למטה ל' י"ג). ומשפט זה ככתוב אשר אין משפטם לשתות הכוס (למטה מ"ט י"ב), והוא משפט בית המלך או הדבר שהשעה דורשת מאתו לעשותו. ולבקר שנאמר כאן זה פירושו תכף ומיד, כמו שנאמר והביאו לבקר ובחיכם (עמוס ד' ד'), ונאמר וירדו בס' ישרים לבקר (תהלים מ"ט ט"ו), ונאמר עוד וארנן לבקר חסדך (שם נ"ט י"ז). ובא בקר לשמש בלשון תכיסות, מפני שהוא השעה הראשונה שבוים.

ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאמר הנביא: הגה עתה זה בא נבוכדנאצר לצור עליכם, ואתם אומרים להלחם בו. ואני אומר לכם אל תלחמו בו, כי אם תכף ומיד בראשית המצור דינו על מה שאתם נתונים בו לעשות ככל אשר מוטל עליכם לעת כזאת. ונפלים על הכשדים הוא הדבר אשר אליו מכוון הנביא. ויתורגם ללועזים *beurteilt richtig die Sachlage so bald als möglich*

והצילו גזול מיד עושק. על כרחנו נפרש את הדברים האלה לפי הנאמר למעלה, וזה פירושה: דינו דינכם לנפול על הכשדים ובכך תצילו גזול מיד עושק, כלומר תמנעו את הכשדים הצרים עליכם מעשק וגזול בעיר. כי עיר אשר נלחמים ויושביה בצרים עליה עד רדתה האויבים באים בה והם מרי נפש ועושים באכזריות חמה לענות נשים ולהרוג זקן וטף, ולשום מקדשי העיר מרמס לרגליהם, וישאו כל מחמדיה ויציגוה ריקה מכל. לא כן כאשר תשלים העיר לצריה ויפלו עליהם וישוביה בראשית ימי המצור.

מפני רע מעלליכם. השבעים לא מתרגמים את הדברים האלה. ולי נראה שלא המה לבדם כי אם כל הדברים מן והצילו גזול ועד סוף הפסוק הזה מיותרים. והמאמר שלפני האתנה הגה פירשתיו פירוש רוחק, וכל מה שאחר האתנה אין לו טעם במקום הזה כלל.

כב

(א) **כה אמר ה':** ענין חדש ואין לו כל חבור אל מה שלפניו. ונבואה זו לא נאמרה בימי המצור.

(ד) **רכבים ברכב ובסוסים.** הוא השכר אשר הבטיח הנביא לשומרי שבת (למעלה י"ז כ"ה), ובלבד שזה מוסף עליו, כי הוא למלכי יהודה ולשריהם שהם עבדיהם לבדם, וכאן נאמר הוא ועבדיו ועמו. וכבר אמרתי לך פעמים הרבה שהעברים הראשונים משקצים ומתעבים הסוסים, ועל ידי כן לא היו רגילים בהם ולא יודעים לרכוב עליהם. ובאחרית הימים כשנברו עליהם הגוים הנלחמים ברכב וסוס, ואף חרפום הגוים על הדבר הזה, כמו שאמר רבשקה אל הזקיהו מלך יהודה התערב נא את ארני המלך אשור ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל לתת לך רוכבים עליהם (ישעיה ל"ו ח'). היו בני יהודה מקנאים בגויי הארץ ומתאווים לחיל רכב וסוס כחיל אשר להם. ולכן הנביא הזה ונביא השבת שהזכרתי הבאים לדבר בימי טובה הרבה, חלף מעשה הטוב שניהם מבטוחים לעמם רכב וסוס.

(ה) **הבית הזה** בית מלכי יהודה, כי אליו הרבו וכנגדו (למעלה פסוק א' וד').
(ו) **נלעד אתה לי וגו'.** הזכיר שבה הבית כנלל סופו. ראה מה שאמרתי בכמו אלה למעלה ו' ב'.

(ח) **ועברו גוים רבים.** למה יעברו עליה גוים רבים והיא חרבה, ולהיכן יעברו? והנה כל אשר עינים לו לראות הלא יראה שעבר משמש כאן התשמיש שפירשתי בכיאר ועבר בה (ישעיה ח' כ"א). ופירושו יעברו עליה יתבוננו בה ויתפלאו. ורבים שנאמר כאן ככתוב שבעה גוים רבים (דברים ז' א'), שהוא ענין לגדולה ולא למספר, ואליו מקביל "גדולה" המתאר העיר בסוף הפסוק, ושניהם יחד מגידים לנו שלפי שירושלים עיר גדולה יתפלאו על מפלתה וחרבנה עמים גדולים. וראה מה שאמרתי למטה כ"ה י"ד בסוף דברי. ויתורגם ללועזים *und grosse Völker werden Betrachtungen anstellen über das Schicksal dieser Stadt*.

(ט) **ואמרו על אשר עזבו וגו'.** ולא מפני שה' הוא אלהי ישראל יאמרו הגוים כן, כי אם מפני שהיו הגוים דבקים איש באלהיו ואומרים שכל הגוי העוזב את אלהי אבותיו יהיה לו כאשר היה לירושלים בחרבנה. וראה מה שאמרתי בכיאר ההמיר גוי אלהים (למעלה ב' י"א) בראש דברי.

(י"א) **אל שלם בן יאשיהו.** עיין רש"י ודר"ק. והעקר כפירוש אבן עזרא ששלום יהואחו. ונראה לי שהשם הזה נתן לדרוש, ונקרא יהואחו שלום על שם שמלכותו סוף כבוד בית דוד, לפי שהוא האחרון שבמלכי בית דוד למשיחה, כי מלכי יהודה שהיו אחריו כלם מלכו מרצון מלך ממלכי הגוים, ולא מרצון עם יהודה. ואם כן, פירוש שלום מי שבמלכותו נשלם כבוד בית אביו מלכי יהודה.

(י"ד) **חלוני.** אמרו חכמים שנכרי הוא ולא מלשון המקרא. וספון. נראה לי שלא נקוד כדון, ודינו וספון, בחולם, והוא שם הפעל כרעהו הנוסף עליו.

(ט"ו) **התמלך.** הדברים האלה אמורים כנגד יהויקים. בארץ. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב *בְּאֶרֶץ*, ואף על פי שמסכים תרגומם זה למה שנאמר באחו שהיה

עוסק בבנין, ושנה והוסיף בבית ה' ובנה בו מזבח חדש (מ"ב ט"ז, י'—י"ב), לא נראה לי שכן אמר הנביא. לפי שאם כן, ואיך שנאמר אחריו אין ספק שהוא יאשיהו ולא אחו, כי אחו לא היה עושה משפט וצדקה, היה הנביא מזכיר את יאשיהו בשמו כרי שלא ליתן מקום לטעות. והדברים נכתבם זה פירושם התאמר להתחזק במלכותך על ידי הדבר הזה שאתה בונה בארזים הרבה מכל הכונים.

אביך הלא אכל ושתה וגו'. לא ירדו המפרשים לעמק פשוטו של המקרא הזה, ולא שמו לב לדעת מה אכילה ושתיה זו. והאומרים שאמר הנביא כן להגיד לנו שיאשיהו אכל ושתה ונס עשה משפט וצדקה, ואחו בזה ונס מזה לא הניח ידו, צחוק עשו לנו. כי מעולם לא עלתה על לב בן דעת לדבר כדברים האלה.

ועתה דע שבדברי נבואה ודברי שיר די לממשל משל בחברו המשל והנמשל יחד, והוא יאמר אלף ובי"ת ומשמע דבריו כאלף בן בי"ת, כמו שנאמר מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק (משלי כ"ה כ"ה). וכן המקרא הזה, כי דמיון יש כאן, וזה הדבר שאמר הנביא אביך הלא כאשר אכל ושתה כן עשה משפט וצדקה, כלומר כאכילה ושתיה כן היה לו מעשה משפט וצדקה, כי היה אומר שלא יחדל האדם מעשות משפט וחי כאשר לא יחיה בלא מאכל ומשתה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *dein Vater, ja der, wie er ass und trank, so übte er Recht und Gerechtigkeit, das heisst, das Eine war ihm ebenso Lebensbedürfnis wie das Andere*.

(טו) **הלא היא הדעת אתי.** בביאור עין הדעת טוב ורע הסתייעתי במקרא הזה כמות שהוא מפורש לכל לפרש את הדברים ההם. ואף על פי שבין כך ובין כך פירוש המקרא הווא במקומו עומד, כי אין לפרשו פירוש אחר, אומר אני היום הזה שמכאן אין ראיה לשם. כי המקרא הזה אין פירושו כפירוש המקובל, לפי שתיבת היא שבה אל כל הנאמר לפניה ביאשיהו אבי יהואחז; ואם אותי הוא הפעול של הדעת, יהיה זה פירוש הרברים המעשים ההם מעשי מי שבא לידי הדעת אותי והוא יודע שאלה מעשי, ואין כל המעשים ההם מעשי ה', כי ה' עושה משפט וצדקה ולא אוכל ושותה.

ובגלל הדבר הזה אומר אני שדעת זו סתם דעת והיא משמשת כאן דרך כלל, ואותי זה לא מלמד על הפעול, כי הוא מלת היחס, ורבים כמוהו בספר הזה, ומשמעו בעיני ולפני, כלומר כלבי וננפשי, וקרוב לו „את" האלהים התהלך נח (בראשית ו' ט'). ועתה סרס המקרא וכן תפרשהו היא אתי הדעת, כלומר מעשים כמעשים האלה הם בעיני מעשי איש שמצא דעת. וראה מה שאמרתי בביאור בריתי היתה אתו (מלאכי ב' ה'). ויתורגם ללועזים *wahrlich, das heisse ich eine vernünftige Lebensanschauung*.

(יח) **לא יספרו לו וגו'.** המקרא הזה מפורש ומתורגם ללועזים בביאור ויספרו לו הוי אחי (מ"א י"ג ל').

(יט) **מהלאה לשערי ירושלם.** מ"ם זו מורה על סף המסע, ככתוב ויעמוד מאחריהם (שמות י"ד י"ט). ועל דבר הענין, לא נאמר בכתבי הקדש היכן נקבר יהויקים. כתוב אחר אומר וישכב יהויקים עם אבותיו (מ"ב כ"ד ו'), ולא מזכיר מקום מותו, וכתוב אחר אומר כנגדו ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבלה (ד"ב ל"ו ו'), ולא מזכיר מותו וקבורתו. ומן הכתוב הזה האומר סחוב והשלך מהלאה לשערי

ירושלים משמע שהרג נבוכדנאצר את יהויקים בארץ יהודה במקום רחוק משערי ירושלים ובמצותו לא נתנו לו קבורה עם קברות אבותיו. ונבוכדנאצר צוה כן מאכזריות חמה על אשר מרד בו יהויקים (מ"ב כ"ד א').

(כב) **כל רעיד**. רעיד זה שמקביל אליו מאהביך לא נקוד כדון, וכבר אמרו אחרים לפני שדינו רעיד.

תרעה רוח. יחיד הוא הלשון הזה בכל המקרא, ונביא אחר אומר אפרים רועה רוח (הושע י"ב ב'), ועושה רוח הפעול.

(כג) **מקננת**. כן נקוד בכל הספרים ובכל כתיב יד, ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שלא כדון הוא. כי בכל המקרא כשמשמש פעל זה בכנין הכבד הדגוש נזכר שם הפועל ושם הפעול לא נזכר¹, והדבר למד מענינו שהוא הקן. ואם כן, אין משמע מקננת כי אם נבנה כקן, וכשנקודו כדון הכתוב הזה מדבר בירושלים כדבר בקן, ואיך יאמר בסופו בבוא לך חבלים חיל כיולדה, ואין המשל דומה לנמשל? ועל כן אומר אני שדין תיבה זו מקננת, והכתוב מדבר בירושלים כדבר בצפור, ועל הדבור הזה מתישב היטב סוף הדברים, כי לממשל משל אך כפשע כין דבר שיש בו רוח חיים לאשת לדה.

מה נחנת. יונתן תרגם מה תעבדין, ולא ידעתי מה ראה על ככה. וחכמי ישראל שאחריו מפרשים לשון חן, ולא הוא ענין לכאן. וחכמי הגוים כרוכים אחרי השבעים המתרגמים כאלו כתוב נַאֲחַתָּה, ולא שטעות סופר הוא, ובלבד שכן כתוב כדון אשר בודאים מלבם. ולא זכרו החכמים כלם שאם נחנת לשון אנחה, אין לראש הכתוב הזה טעם.

ואני ממה שראיתי שנאמר בראש הכתוב יושבת בלבנון מקננת בארזים ברור לי שלא חנם קרא לירושלים כן, והוא קראה כן בראשו מפני שהוא בא להזכיר בסופו הפך הדבר הזה. ואם כן נחנת זה שרשו נחת, והוא נפעל, וגו' אחרונה תחת דגוש שלחשלומי תי' השרש הנופלת מלפני תי' הכנוי². ונוקק להכניס נו'ן זו מפני שבימי ירמיהו לא היו מניעים עוד תי' הכנוי אף על פי שיש שכתבו אחריה יו"ד לנקה, וכשאי' תי' תנועה והיא בסוף התיבה אין לדגוש אותה דגש חזק. ופירוש הדברים בחבורם היושבת בלבנון ומקננת בארזים איך תרדי בבוא לך חבלים. והלשון כעין הכתוב למטה מ"ט ט"ו ועובדיה ד'. ויתורגם ללועזים *wie wirst du herabsteigen*.

(כה) **וביד נבוכדראצר וגו'**. נוסף על שלפניו תוספת המפרש על המפורש. וכיוצא בו מבני ישראל ומורע המלוכה (דניאל א' ג'). ויתורגם וביד ללועזים *das heisst, in die Hand*.

(כז) **העצב נבזה נפוץ וגו'**. במקרא הזה טעו כל החכמים ואנשי המדע, בני ענק כלם. כי כל קהל עדת החכמים אומרים שנפוץ זה לשון שבירה, ופירושו עצב נפוץ כלי שעומד להשבר, ולא זכרו שלא משמש נפוץ הבנין הקל לשון שבירה בכל

¹ ראה למטה מ"ח כ"ח, וישעיה ל"ד ט"ו, ויחזקאל ל"א ו', ותהלים ק"ד י"ז.

² וגו' זו הנכנסת תחת הדגש הוא תמצא דוגמתה בלשון ארמי שבמקרא שנאמר להנעלה (דניאל ד' ג') ושרשו עלל.

המקרא¹), ואף נאמר בכעין זה שברתי את מואב ככלי אין חפץ בו (למטה מ"ח ל"ח), ואמר הכתוב שברתי ולא אמר נפצתי. ועוד שמלשון הכתוב משמע שעצב נפוץ מטילים אותו אל ארץ נכריה, ואם עצב נפוץ כלי עומד להשבר, והדבר העומד להשבר נשבור הוא, מה יעשו יושבי הארץ הנכריה בשברי העצב ההוא? ומי מטיל את העצב העומד להשבר אל ארץ אחרת, והלא שברי כלים דמיהם מעשים בכל מקום, והמסע והמשא יגיעה רבה ואין שכרם שזה בניעתם? ואל תדמה כנפשך לתרץ כל אלה באמרוך שהדברים משל בלבד. לפי שאפילו הממשל משל והוא בן דעת לא ידבר דבר שמעולם לא היה ולא יהיה. ואולם בן דרך חכמי הגוים המקדישים כתבי קדשנו כמי שכפאם שד, מפני שהם דרושים לחפצם בעבור מושיעם וישעו שאומרים למצוא להם מקור נפתח בדברי הנביאים, ובאמת נבויים בעיניהם הספרים האלה וסופריהם גם יחד כמונו אנחנו זרעם אחריהם, ועל כן לא יחדלו מלפרש המקראות פירוש מלמד על אומריהם שלא היו בני דעת. כי מתי נאמרו הדברים? הלא לפני אלפים וחמש מאות שנה. ומי אמרם? הלא אנשים יהודים. ומה חכמת היהודי היום הזה, ואף כי בימים ההם!

כן אומרים חכמי הגוים. ואני לא כן אחשוב. כי אני נוכחתי לדעת שכתבי הקדש, ובפרט דברי נבואה ודברי שיר, כתובים בעט סופר מהיר, ולהם חן ויפי, ואף על פי שיש שחנם ויפים נסתרים מנגד עינינו מפני שלא ידענו את לשונם ידיעה שלמה וברורה, ויש שזרים הם לנו מפני שאין מחשבותינו כמחשבות סופריהם ולא הגיוננו כהגיונם. ולבי נכון ובטוח שהנביא הזה בשומו דבריו על ספר חור עליהם מאה פעמים ואחת, לצרף וללבן, והוא און וחקר ותקן משלו, ולא הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן כמשל הזה אשר חכמי הגוים שמים בפיו. ובגלל הדברים האלה נוקקתי לפרש המקרא הזה שלא כפירוש המקובל לכל.

ואומר אני שעצב זה שעקרו עמל משמעו כל דבר הנעשה בידי אדם, והוא מוציא פרי האדמה וכל הנעשה בידי שמים. ונבוה שנאמר כאן לא לשון בויון הוא כי אם תאר למה שאין דמיו יקרים, וקרוב לו וכל המלאכה נמבזה (שיא ט"ו ט'). ונפוץ זה מלשון נפצה כל הארץ (בראשית ט' י"ט)², ופירושו מצוי הרבה בכל מקום. ועתה זכור שכאשר ימעט הדבר בארץ כן דמיו יקרים, וכל המצוי מחברו דמיו מעשים מדמי חברו. ועל כן כשרואים יושבי ארץ אחת שמעשה אחד ממעשי ידיהם נפוץ ומצוי הרבה, ודמיו מעשים במקומו, ישאווה ויטילוהו אל ארץ אחרת שאינו מצוי שם כל כך, ועל ידי כן ירבו במחירו. ואם תהיה הארץ ההיא רחוקה מאוד, ואין הדבר המוטל אליה מצוי בה כל עקר, יקנהו וישביה בהון רב. והנה אנחנו היום הזה סוחרינו כל הארץ לפניהם כמגלה פרושה והם יודעים צרכי כל עם ועם היושב עליה, ולא מכניסים סחורתם כי אם בארץ הצריכה לה. ולא כן הסוחרים שבימי קדם. כי בימים ההם אין דעת הארץ ויושביה נפרצה, ומכניסי סחורה מארצם אל ארץ אחרת מרביבתם

¹ וממה שנאמר ונפוץ הכדים (שופטים ד' י"ט) אין סתירה לפי שגזרת פעול משמשת לכל הכנינים.

² תחלתו שרש פוץ. כי פרה ורבה בנין נפעל והוליד נפץ זה, ונעשה בו נוי' הבנין יסוד. וכעין הדבר הזה תמצא בשרש התל שיסורו תלל בבנין הכבד הנוסף. וכמו כן נעשה בלשון ערבי נָפִי משרש וָפִי בבנין אחר מכנינו שיש בו תוספת ו, וכן יעשה בכל לשון.

עושים מאומד, ויש שהביאו סחורתם אל ארץ שאין יושביה צריכים לה כלל, ואז השליכוה ושבו לארצם בפחי נפש.

ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאמר ירמיהו: ההיה האיש הזה כניהו כמעשה ידים שמצוי הרבה ואין דמיו יקרים בארצו או בדבר שאין דורש לו במקומו מטעם אחר^(א), ועל כן הוטל אל ארץ אחרת אשר לא ידע, להרבות שם במחירו. ואם יש לך און לבחן מלין, הלא תדע יפי ההתולים האלה והין ערכם. כי לא כמעשה ידי אדם האדם. לפי שהארם לא תיקר נפשו בארץ נכריה שאין יושביה מכירים אותו, וכאשר תרחק הארץ הנכריה כן ימעט ערכו של הגולה שמה. ואם בהדיוט כן, מלך על אחת כמה וכמה. ומשמע המקרא הזה ללועזים ist dieser Mann Konjahu etwa ein wohlfeiles, überproducirters Fabricat oder sonst ein Ding, wonach keine Nachfrage ist? Warum denn sind er und seine Nachkommenschaft in ein ihnen unbekanntes Land getragen und daselbst weggeworfen worden?

(ה) כתבו את האיש הזה ערירי, המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בביאור ואנכי הולך עירירי (בראשית ט"ו ב.).

כג

(א) מאבדים. ראה מה שאמרתי בביאור ארמי אבד אבי (דברים כ"ו ה'), ועל פי הדברים ההם אין אבוד זה לשון השחתה כי אם מעשה אשר על ידו תפרדנה הצאן מעל עדרן.

ומפצים. נוסף זה, להגיד לנו שאין הנפרדות מתוך עדרן כת אחת או כתות כתות כי אם יחידות מפורות אחת הגה ואחת הגה.

(ב) ותדחום. גם הלשון הזה יפול בצאן, כמו שהוכחתי דברים כ"ב א'. וכאן נוסף לפעל הזה ריח כצני מורח (ישעיה י"ג י"ד), ופירוש ותדחום עשיתם שלא תשובנה הנפוצות לעדרן עוד. ויתורגם ללועזים und ihr habt sie verscheucht. (ג) ואני אקביץ. ראה מה שאמרתי בביאור ואנחנו (במדבר ל"ב י"ז). ואף ואני זה מחלק בין פעולות של פועל אחד, כי אחר שהגיד ה' מעשהו עם הרועים, כשהוא בא לדבר במה שיעשה לצאן נופל בו כנגדן לשון ואני.

(ד) ולא יפקדו. השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, כי לא היו יודעים מה הם. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים ולא יפקדו. ואני אומר שטובים הדברים ככתבם, ובלבד שאין פירושם ככתוב ולא נפקד ממנו איש (במדבר ל"א מ"ט), כמו שיש מפרשים, כי אם כמו שפירשתי ומרוב ימים יפקדו (ישעיה כ"ד כ"ב), ופירוש הדברים לא ארד עמהם לדין וחשבון על חטאותם, כי אמחול להם. ואמר בצאן כן כנגד מה שנאמר ברועים הנני פוקד עליכם את רוע מעלליכם (למעלה פסוק ב'). ויתורגם ללועזים denn sie sollen nicht zur Rechenschaft gezogen werden.

(¹) כמו שנאמר הירוע ברזל מצפון (למעלה ט"ז י"ב), ואצל ברזל מצפון סתם ברזל ברזל שאינו מצפון, אף כאן כשאמר הכתוב נכזה והוסיף נפוח כמעט לדבר, באמרו אחרי כן כלי אין חפץ בו הדבר למד מענינו שאין חסרון חפץ בכלי מן הטעם הראשון כי אם מטעם אחר שלא חש הכתוב להזכירו.

(ו) ה' צדקנו. צדק זה אם תפרשהו כמשומו לא יסול לשונו על ראש הכתוב המדבר בישועה ובמחוק. ולכן אומר אני שמשמעו ישע. וכבר הראיתוך לדעת הרבה כיוצא בו. ובשם הזה כדי מאמר שלם, כי זה פירוש הדברים ה' הוא ישענו. ויתורגם ללועזים JHVH ist unser Heil.

(ז) לכן הנה ימים באים וגו'. בתרגום השבעים הפסוק הזה והפסוק האחר נכנסים בסוף הפרשה ולא כאן. ורואה אני את הסדר ההוא מן הסדר הזה אשר לפנינו בספרים.

(ח) לנבאים שם נבואה זו ולא ממנה, ופירושו הנבואה הזאת על הנביאים. וראה מה שאמרתי בביאור לאילים ולעתודים (יחזקאל ל"ד י"ז).

(י) ותהי מרוצתם רעה. אין מרוצה זו כי אם לשון יגיעה, וכמו שאמר אחד מן הראשונים בתפלתו אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לכאר שחת (ברכות כ"ח ע"ב). וראה מה שאמרתי בביאור רצים איש לביתו (מלאכי א' ט').

וגבורתם לא כן. לא גבורת איש מלחמה היא זו כי אם לשון דבקות שירדק האדם במעשהו בכל כחו ולא ינוח עד אם כלה אותו. ופירוש הדברים וגבורתם הויץ למקומה היא, כי לא ראוי והגון להם שירדקו במעשיהם. ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים ihr Streben ist gottlos, und ihre Ausdauer nicht am Platze.

(יג) ובנביאי שמרון וגו'. מוכיר נביאי שמרון שהלכו ואינם למוד בעונם עון נביאי יהודה אחיהם, להגיד לנו שנביאי יהודה רעים מהם; כי שעוררה שנאמרה בפסוק האחר רעה מתפלה האמורה כאן.

(יד) כי מי עמד בסוד ה'. מי מן הנביאים ההם עמד בסוד ה'. את דברו. אין זה סתם דברו כי אם דבר מיוחד, והוא מפורש בדברי הפסוק האחר.

(טו) הנה סערת ה'. לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כעקרים, כי סערה זו מפורשת בסער בסוף הפסוק, ומה פירוש הוא זה, והלא סער וסערה ענינם אחד? ואומר אני שטעות סופר יש כאן, וסערת זה עקרו גַעַרַת. וכן מתרגם יונתן מזוהיתא, והוא תרגום גערה, ותרגום סערה עלעול.

חמה. אף היא סמך למה שאמרתי לפני מזה בסערת ה'. כי חמה זו לשון חמימות ולא לשון אף, ומתוארת כאן גערת ה' בחמימות ככתוב וגערתו בלהבי איש (ישעיה ס"ו ט"ז).

יצאה. לא ידעו החכמים יציאה זו מה היא. והיא ריח לה כהוצאה שפירשתי בביאור הוציא עם עור (ישעיה מ"ג ח'). ויצאה לא נקוד כדון, ודינו יצאה, כמו שמקביל אליו מתחולל והוא שם הפועל. ופירוש חמה יוצאה חמה יוצאת מכלל חמות, כלומר חמה שאינה מצויה. וכן יאמר הערבי حَارَجٌ לתאר הזה. ויתורגם ראש הפסוק הזה ללועזים siehe, die Drohung JHVHes ist eine ausserordentliche Glut.

וסער מתחולל. ובמקום האחר נאמר תחתיו מתגורר (למטה ל' ב"ג), ומחכמי הגוים משבשים שם ומגיהים ככתוב הזה. ואני אומר ששם העקר וכאן טעות. ומתגורר יפורש לך במקומו.

(כ) עד עשתו. בעל הטעמים שחבר הדברים אל שלאחריהם עושה, מזמנת לבני הפעול של שני הפעלים, וכן מפרשים כל החכמים, וטועים, לפי שאם כדבריהם

היה אומר עד עשותו והקים וגו'. והשבעים המתרגמים עד עשותו *ὡς ποιήσῃ αὐτό* היו מרגישים שיש לעשותו פעול שהוא לו לברו, אף על פי שלא ידעו מה הוא. והפעול של עשותו למד מאף שנאמר לפניו. והלשון ככתוב לא אעשה חרון אפי (הושע י"א ט'). ויתורגם ללועזים *bis er ihn ausgelassen*.

(כז) **היש בלב הנבאים** וגו'. אין בדברים האלה מכאן ועד סוף הפסוק כרי מאמר שלם. ותשלומי המאמר בפסוק האחר, וזה פירוש הדברים בחבורם היש בלב הנבאים וגו' להשכיח את עמי שמי. ומחכמי הגוים יש טועים בפירוש המקרא הזה ומעקמים עלינו דבריו לעשותם מאמר בפני עצמו.

(כח) **החשבים** וגו'. הטועים בפסוק הקודם טועים אף בזה, כסבורים שה"א זו ה"א הדעת, והיא ה"א השאלה, והיא פתוחה ולא חטופה מפני חי"ת שבראש התיבה. **בבעל**. כי"ת זה מלמד על הדבר שמשתמש בו הפועל ככלי למעשהו, ופירוש הדברים להביא את עמי לידי שכחת שמי על ידי עבודת הבעל. וללועזים *über Baal*.

(כט) **הלא כה דברי כאש** וגו'. הדברים האלה אמורים כנגד חולמי חלומות, שלא ירא להם פתחון פה לאמר כשגגה היא היה לנו שחלמנו ונדמה לנו שה' דבר בנו בחלום. ומעתה לא יוכלו לדבר כדברים האלה, לפי שבהיות דבר ה' כאש וכפטיש יפוצץ סלע הלא נקל להבריל בין החלום אשר ידבר בו ה' ובין דברי חלומות שלא מעלין ולא מורידין.

(לא) **הלקחים לשונם**. לקיחה זו לשון נגבה, ככתוב בכסף הנגוב הכסף אשר לקח לך (שופטים י"ז ב'). ולשון זו הלשון המדוברת ולא הלשון המדברת. ופירוש הדברים הגונבים סגנון לשונם. ויתורגם ללועזים *die ihren Ausdruck entlehnen*.

(לב) **את מה משא**. כל היגיעים לפרש את הדברים האלה ככתבם יגיעים לריק. והשבעים המתרגמים *ἡμεῖς ἔσται τὸ λῆμμα* היו קוראים אִתָּם הַמְשָׂא, וכן העקר, כי בספרינו הופרד בין הדברים, ונסתם הפתוח, ונעשו שתי התיבות שלש שלא כדיון. ואתה שים לבך על טעות זו, והיה לך מעשה המסורה במקרא הזה לאות ולמופת לכל כמו אלה שהראיתך עד כה ועוד אוסיף אראך. כי במקום הזה אפילו מי שלא הגיל בדרישה וחקירה הלא יראה שנוסח השבעים העקר ואנשי המסורה טועים.

(לד) **ועל ביתו**. כי כן דרך ה' לסקוד על בנים עון אבותם, כמו שהוכחתי בביאור ובמשפחתו (ויקרא כ"ה ה') וכן נאמר בפירוש בשלשה עשרה מדות סוקד עון אבות על בנים (שמות כ"ה ה'), והראשונים האומרים שהמקרא הוא נאמר כנגד האוחזים מעשי אבותיהם בידיהם (סנהדרין כ"ז ע"ב) מוציאים הדברים ממשמעם. ועוד בימי גלות בבל היו העם אומרים שכן דרך ה', ושימה היתה כפיהם האבות יאכלו בוסר ושני הבנים תקדינה, עד שבא יחזקאל וכחש דבריהם ואמר הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח, ב'—ד').

(לו) **המשא יהיה לאיש דברו**. חכמי הגוים המחדשים אומרים שזה פירוש הדברים האיש אשר יאמר „משא ה"י יהיה לו דברו זה למשא, כי יסקוד ה' עליו ועל ביתו (למעלה פסוק ל"ד). ולא נראה לי כן, לפי שאם כדבריהם היה הנביא אומר יהיה לכם דברכם, וכשהוא אומר לאיש דברו, ואחרי כן נאמר אל הים חיים, אומר

אני שמקביל אלהים חיים אל איש, ומשמע איש בשר ודם. ואם כן, זה פירושו הדברים בני האדם יש שיהיה דבריהם למשא זה על זה, אבל דבר ה' לא יהיה למשא לעולם, לפי שתוכחת ה' טובה אם ישמענה השומע ויקח מוסר. ומיתרון הפירוש הזה שלפני ירמיהו מבאר דבריו ומגיד לנו למה ימאס ברבור משא ה', ואלו לפירוש החכמים הנביא הזה אוסר אסור ולא נותן לו טעם. ויתורגם ללועזים *der Menschen Wort nur kann ihnen zur Last werden*.

והפכתם את דברי אלהים וגו'. השבעים לא מתרגמים כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק, ואף בעיני השוודים הם ביתור. והרוצה לקיימם יפרש שהנביא אומר כן מפני שהמדבר בדבר אלהים בדבר בדבר בן אדם הופכו.

(ז) **כה תאמר אל הנביא.** לשבעים אף כאן ובפסוק האחר נוסח אחר, כעין זה: „ועל מה דבר ה' אלהינו“, והוא להם כל דברי הפסוק הזה ומתחילים הפסוק האחר „לכן כה אמר ה' אלהינו“. ומה שלפנינו בספרים נראה לי העקר.

(ח) **ונשיתי אתכם נשא.** לא ידעתי לפרש הדברים האלה כמות שהם לפנינו. ויש חמשה כתבי יד שבהם כתוב ונשיתי בשיין שמאלית, ועוד הרבה מהם ששיין של נשא שמאלית, וכן נמצא גם בקצת ספרים.

כד

(א) **שני דודאי תאנים מועדים.** נחלקו החכמים בפרש מועדים, יש אומרים שהוא יעד ויש אומרים שהוא מעד. ואני אומר ששתי הכתות טועות. ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה בזכרנו שירמיהו מגיד לה' טיבן של התאנים שבכל אחד מהדודאים (למטה פסוק ג'), והוא לא טעם מהן, כי לא נאמר בכתוב שטעם. ולא תאמר שדן הנביא ממראה התאנים על טיבן, לפי שבמראה הראשונה שראה ירמיהו ביום המשחו אמר לו ה' היפכת לראות (למעלה א' י"ב) מפני שראה המקל וידע כי מקל שקד הוא, ואלו ראה הפעם תאנים וידע מה טיבן, ראייה זו כל שכן שראויה לשבח, לפי שקשה היא מן הראשונה. ומה שאין ה' משבח את הנביא על ראייה זו על כרחנו נאמר שהיה הדבר נוח לראות, וכל אדם הרואה דודאי התאנים הן ידע טיבן של התאנים. ואם כן, מועדים זה שרשו עוד, והוא בכתוב והועד בבעליו (שמות כ"א כ"ט), ופירוש דודאי תאנים מועדים דודאי תאנים שהועד בהן להגיד מה טיבן, והערות דברים כתובים על לוח מצד כל אחד מהדודאים. וירמיהו הראה ה' את הדודאים כמראה הזה לפי שטוב ה' ליראיו ולא יתן את נביאו לטעום תאנים רעות מאוד אשר לא תאבלנה מרוע (למטה פסוק ב'). ובהיות הדודאים מועדים, קבל ירמיהו עדות לחותם וידע מה טיבן של התאנים אשר בתוכם מבלי אשר טעם מהן. ויתורגמו הדברים ללועזים *zwei bezeugte (das heisst, mit Etiquetten versehene) Körbe Feigen*.

לפני היכל ה'. אומר אני שהדברים האלה אין עקרם בכתוב, והם תוספת שנכנסה מן הגליון אל גוף הספר, והיא תוספה בימי קדם על ידי מי שלא עמד על טעמו של „מועדים“, ואמר שהיו דודאי התאנים בכורים או מעשר והם מועדים להיכל ה', כמו שמפרשים החכמים כלם עד היום הזה. וצחוק עשו לנו, כי לא תעלה על לב בן דעת לאמר שמעולם הביא אדם בכורים או מעשר תאנים רעות מאוד אשר

לא תאכלנה מרוע, ואלו אף על פי כן בחר ה' להראות את נביאו בכורי האנים או מעשר תאנים כאלה, היה אומר בנמשל דבר מקביל אל רעת האישי העושה הנבלה הזאת במשל.

(ב) הדרוד אחד תאנים טובות. הדרוד האחד מועד תאנים טובות. וכעין זה פירוש סוף הפסוק. כתאני הבכרות. הלשון כנהר פרת, ופירוש הרברים כתאנים שהן בכורות, והסמיכות סמיכות המפורש אל מפרשו.

(ה) כן אביר. הכרה זו לשון הבדלה¹, והיא תפורש לך כל צרכה כביאור כי יכיר בלהות צלמות (איוב כ"ד י"ו), ופירוש הכתוב כאשר הוברל בין התאנים הטובות האלה ובין אחיותיהן הרעות בלוחות העדות אשר מצד הדרודים, כן אבירל אני וגו'.

כה

(א) הדבר אשר היה וגו'. ראה מה שאמרתי למעלה ח' ד' בסוף דברי. וסמך לדברי ההם סגנון לשון כל הנבואות מכאן ועד פרשה כ"ט (ועד בכלל), שמרביחו כאשר ידבר איש אל רעהו. ונראה לי שלא הספיק הנביא לשנות הנבואות האלה והניחן כאשר בתחלה, כמטבע אשר טבע בדבריו כדברו אותם כאוני העם. היא השנה הראשנית וגו'. השבעים לא מתרגמים כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק הזה, וחסרונם נראה לי עקר.

(ד) ושלח ה' וגו'. ואף קודם שדברתי אני אליהם שלח ה' אליכם את כל הנביאים אשר היו לפני.

(ט) ואל נבוכדראצר מלך בבל עבדי. השבעים לא מתרגמים את הדברים האלה, והם נראים אף לי כתוספת שנתוספה לאחר זמן.

(י) קול רחים, השבעים לא מתרגמים קול זה, והם מתרגמים רחים כאלו היה כתוב רים מר. ולא נראה לי הנוסח ההוא, מפני אור נר שבסוף הפסוק. כי הדבר ברור ששלשה זוגות יש כאן, קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול בלה, והווג שבסוף הפסוק, ואין יוונם של ריה מור ואור נר עולה יפה; כי ריה מור ענג ואור נר מצרכי האדם. ועם קול רחים יודווג היטב אור נר, כי כזה כן זה דבר שזה לכל נפש.

(יב) ושמתי אתו לשממות עולם. הלשון הזה לא מתישב כלל, כי כנוי של אותו לא ישוב כי אם אל "הגוי ההוא" והוא לא יהיה לשממות. ועל כן נראה לי

¹ בכתוב האומר הכר לך מה עמדי (בראשית ל' א ל"ב) לא אמרתי דבר, מפני שנראה לי הדברים נכוחים למבין. ועתה רואה אני שטעה בהם בול. ההכנס המהומם השת נוספות על שרשי גזנוס רבו, כי הוא מתרגם. *siehe dir genau an, was bei mir ist.* וכעין זה מתרגם קוטש. ושניהם מועים, לפי שאם כתרנומם, יעקב המסיים ואומר וקח לך נתן רשות ללכך לקחת מה עמו, וברור הדבר שלא עשה יעקב כן. קוטש הרגיש בזה, ולכן הוא מתרגם כאלו היה כתוב וקח לך את אשר לך (was dir gehört), והוא מוסיף משלו שלא כדון. ושני המתרגמים האלה טעו בלמ"ד של הכר לך, כסבורים שהיא משמשת שמושו ותתן בלמ"ד של לך לך (בראשית י"ב א), ולא כן הדבר. כי למד של הכר לך לקנין, וריות לה בלמ"ד של לטובה שבסוף הפסוק הזה אשר לפנינו והכרה היא כעין זו. ופירוש הדברים הכר והבדל את אשר לך מתוך אשר עמדי וקח לך, ויתורגם ללועזים *erkenne irgend etwas in meinem Besitze als dein und nimm dir's*.

שטעות סופר יש כאן, כי הוסדר בין הדבקים, ואתו לשממות עקרו את ולשממות, ופירוש הדברים ושמתי את הגוי ההוא לאות ולמופת ואת ארץ כשדים לשממות עולם. והסדר סדר אנבי"ד. והדבור ושמתי אות ככתוב בקללות והיו כך לאות (דברים כ"ח מ"ו). ויתורגם ללועזים *und ich werde aus ihm ein Exempel und es zur ewigen Wildnis machen*.

(יד) **כי עבדו**, הדבר ברור שהדברים האלה אמורים לעתיד לבוא, ואין "עבדו" שלפניו "כי" לעתיד. ובנלל הדבר הזה אומר אני שטעות סופר יש כאן, והמקרא נכתלה **ועבדו**, כי טעה הלבלר והשמיט יו"ד מראשו מסני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

גם המה מחזק נגוי של "בסי", והחזוק לרבות, והרבוני כנגד יהודה ושאר העמים שהיו עבדים לכלל, ופירוש הדברים גם בהם יעבדו גוים רכים כמו שעבדו המה ביהודה ויתר העמים. ורבים שאמר לנדולה, ולא למספר. וכבר הראיתוך כדבר הזה למעלה כ"ב ח'. ועד בפירוש רבים זה גדולים שנאמר אחריו במלכים.

(כ) **ואת שארית אשדוד**. מסני שבבר היה מלך אשור נלהם באשדוד ולכדה והחרבה והגלה מרבית יושביה, כמו שידענו מזכרונות מלכי אשור, אמר הנביא כנגד יתר אשדוד שהיה עומד וקיים בימיו שארית אשדוד.

(כה) **זמרו**. וזכר העם הזה יחיד בכל המקרא, ואין אתנו יודע אל נכון מי הוא. ויש משבשים ומניהים נְקָרִי, ואחרים קוראים נְקָרִי מן נְקָר (ולא זוכרים שמן נְקָר תאמר נְקָרִי, בתנועה קטנה), וכלם אומרים מאומד.

(לד) **הרעים** המה צעירי הצאן, וכנגדם נאמר כנגדויהם אדירי הצאן. ושניהם מפורשים לך כל צרכם בכיאוור ואדיריהם (נחמיה ג' ה'). וחכמי הגוים מפרשים אדירי הצאן האדיריים שבצאן, כלומר מיטב העדר, ולא זכרו שאחרי כן נאמר כנגד אדירי הצאן שודד ה' את מרעיהם (למטה פסוק ל"ו), ומרעית בכל המקרא עבודת רועה צאן, ולא המרעה, ואם כדבריהם, איך נהסכו שם הצאן והיו לרועי צאן? ויתורגם אדירי הצאן ללועזים *die Oberschäfer*.

ותפוצותיכם. ובספרים אחרים נקוד חירק תחת צירי. ואין לפרש לא זה ולא זה. והדבר ברור שטעות סופר יש כאן, ואנכי לא ידעתי לשער מה העקר.

ככלי חמדה. אף זו טעות, והעקר בכלי חמדה, ופירושו כעין מה שפירשתי בלא חמדה (דה"ב כ"א כ'). והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב קְבָרִי חמדה, ולא נראה לי הנוסח ההוא.

(לה) **עוב ככפיר סבו**. תרגם יונתן גלא מלבא מכרכיה, ואין דבריו דברים של טעם. ולא טובים מהם דברי חכמי הגוים האומרים שחרון אף ה' הנוכר בסוף הפסוק הוא העווב ככפיר סבו. וכבר הרגיש רד"ק ששם ה' הוא הפועל של עוב, ובלבד שטעה הרב בטעם הדברים לאמר שפירושו, כמו שהכפיר עווב סבו מסני שאינו מוצא שם טרפו. כן עוב האל יתברך בית המקדש מסני שלא מצא שם רצונו. ולא הוא טעם הדברים.

ודע שבימי קדם היו כל העמים אומרים שבהלכד עיר יעובוה אלהיה. ואף ירושלים עובה ה' כאשר נלכדה. ולהגיד לנו שלא נלכדה ירושלים מסני שקצרה יד ה' אלהיה מהושיע לה הנביא ממשל לנו המשל הזה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המשל: כאשר לא יעווב הכפיר את סבו כי אם מאליו, כשלא יהפוך בו עוד

(כ) מי ימצא את לבבו לנרשהו ממקומו? כן עוב ה' את ירושלים ונתנה ביד אויביה מסני שמאס בה, ולא מבלתי יכלתו להצילה. והוא שהכתוב מסיים ואומר כי היתה ארצו לשמה מפני חרב היונה ומפני חרון אפו, כמי שאומר מפני חרב היונה הגוברת בחרון אפו, כי אלולי חרון אפו שבה חרב היונה ריקס.

כו

(ה) היה הדבר הזה מאת ה'. נראה לי שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו היה הדבר הזה אל ירמיהו מאת ה'. ואמרתי כן, מפני שאם תחזור על כל דברי הספר הזה לא תמצא נבואה שנוכר בראשה שם השנה ושם אומרה לא נוכר. (יא) **כי נבא וגו'.** סרס המקרא וכן תפרשהו כי נבא על העיר הזאת באזניכם כאשר שמעתם. וכנני של באזניכם שב אל העם ולא אל שרי יהודה, כי שרי יהודה לא שמעו נבואה זו מפני ירמיהו, ושקעוה מן השמועה, נכתוב בפסוק הקודם. ואמרתי שמשמש באזניכם עם נבא ולא עם שמעתם מן הטעם המפורש לך כל צרכו כביאור ברנלי אעבורה (במדרב כ' י"ט). ויתורגם ללועזים *denn er hat geweissagt über diese Stadt in euerer Gegenwart wie Ihr gehört*. (טו) **כי דם נקי וגו'.** נשנית כי מפני שהוסק בין הראשונה ובין החומה במאמר של תנאי. וכמו אלה הראיתך הרבה עד בה.

(יז) **אנשים מזקני הארץ.** על כרחנו נאמר שהאנשים ההם אזניהם שמעו את דברי מיכה, לפי שאם לא כן, לא היה הכתוב מזכיר זקנתם. ושמענו מכאן שגם נערים היו בתוך הכאים לשמוע את דברי נביאי ישראל. כי מסוף ימי חזקיהו עד העת ההיא כשמינים וחמש שנה; ואם היו הזקנים האלה בני מאה ביום נבואה זו שמעו את דברי מיכה והם כבני חמש עשרה שנה.

(יח) **נבא.** השבעים לא מתרגמים תיבה זו. ולי נראה שעקרה בכתוב, והלשון בכתוב בפסוק האחר איש היה מתנבא.

(יט) **ואנחנו עושים וגו'.** סוף דברי האנשים מוקני הארץ, ובראש הפסוק האחר הכתוב חזור לדבר בשם עצמו.

(כ) **וגם איש היה מתנבא.** ראה מה שאמרתי כביאור מתנבאים (ש"א י"ה). ועל פי הדברים ההם אף כאן במיכה שהיה נאמן לנביא ונבואותיו קבע נאמר נבא, ובאיש הזה נאמר מתנבא מפני שהיו נבואותיו עראי. ועל דבר הענין, נוכר מעשה האיש הזה ומה שהיה לו מחמתו להגיד לנו כמה היה ירמיהו מסתכן בנפשו מפני העם השומעים את דבריו; וכמו שנאמר בסוף הדברים אך יד אחיקם בן שפן היתה את ירמיהו (למטה פסוק כ"ד), שאלולי כן היו העם הורגים אותו.

(כג) **אל קברי בני העם.** ראה מה שאמרתי בקברים האלה מ"ב כ"ג ו'. ועתה אין רוחי נוחה מן הפירוש שפירשתי שם, לפי שלא נראה לי שבני העם משמעו דלות העם. כי ברור הדבר שנבלת האיש הושלכה אל הקברים לבזיון לשמו ולזכרו, ואם הקברים קברי דלות העם, ואין עניות חרפה לבעליה, מה הבזיון הזה?

ובגלל הדבר הזה אומר אני היום שכדובר הזה משמע בני העם אסופי מן השוק שלא נודע מי הולידם¹), אבל חוקה להם שהיו אבותיהם עברים, ועל כן

¹ והערכיים יקראו לכמו אלה *مجاهيل* והיחיד *مجاهول*.

נקראו בני העם. ומפני שהעברים הראשונים היו נקברים איש בקברות אבותיו, ואבות בני העם לא נודעו, ולהם אין נחלה בישראל, הכין להם הקהל בית קברות, והוא נקרא קברי בני העם. ומעתה תכין את הבויון הנעשה לשם האיש ולזכרו כשהושלכה נבלתו על הקברים ההם¹). והפירוש הזה יאורש גם הכתוב שבספר מלכים שהזכרתי.

כז

(א) **בראשית ממלכת יהויקים.** טעות סופר יש כאן, ויהויקים זה עקרו צדקיהו, שכן נאמר אחרי כן בנבואה זו ואל צדקיה מלך יהודה דברתי (למטה פסוק י"ב), ואף בנבואה האחרת נאמר בשנת נבואה זו ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיה (למטה ממנו כ"ח א').

(ב) **ונתתם** ונתת מן המוסרות ומן המוסות על צואריך. ובסמוך תראה שזה פירוש הדברים, הוא ולא אחר.

(ג) **ושלחתם.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. ועל פי הדברים ההם זה פירוש המקרא הזה: ויתר המוסרות והמוסות תשלח אל מלך אדום ואל מלך מואב וגו'. וראיתי לאמר כן, ולא אמרתי שצוה ה' את ירמיהו לשום המוסרות והמוסות על צוארו זו אחר זו לשעה קלה לאות ולמופת בלבד ואחרי כן ישלח אותן אל המלכים האמורים בפרשה, מפני שלעת אחרת בשנה ההיא עוד היתה המוטה על צואר הנביא (למטה כ"ח י').

(ה) **ובזרועי הנטויה.** חכמי הגוים אמרים שהיא כמו היר הנטויה. ולא כן הדבר. כי ביד הלא נאמר ויש ידו (ישעיה ה' כ"ה וצפניה ב' י"ג) ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנטה פלוגי את זרועו, וככל מקום שנמצא הדבור הזה הפעל שם הפעול והוא תאר לזרוע. ואם כן זרוע נטויה מוציא זרוע תלויה ברפיון מצד בעליה, ומשמעו זרוע חזקה, ויתורגם „נטויה“ המתאר זרוע ללועזים *strawia*.

(ז) **ואת בנו ואת בן בנו.** המשביל לא ישמע מן הדברים האלה שהיה הנביא יודע אל נכון שבימי בן בנו של נבוכדנאצר תחת בבל ממלכה, כי לא תמצא כדעת הזאת לכל נביא בישראל, חוץ מן הנביא שקרא על המזבח בבית אל בימי ירבעם בן נבט (מיא י"ג ב'). ואף גם הוא כלא היה, כמו שאמרתי במקומו. וירמיהו אמר ואת בנו ואת בן בנו כמו שאמר איש ישראל אל גרעון משל בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך (שופטים ה' כ"ב), ושניהם מכוונים לימים רבים דרך כלל, ולא לשלשה דורות בצמצום.

¹ וכעין הדבר הזה תמצא בתורת הנוצרים שנאמר בכסף שהשליך יהודה איש קריות אל ראשי הכהנים ויועצו ויקנו בו את שדה היוצר לקברות גרים (מתי כ"ז ד). וראשי הכהנים עשו השדה שקנו קברות גרים ולא קברות אורחי הארץ. מפני שלא רצו להשתמש בכסף ההוא לדבר שבקדושה. כי אמרו במקום טמא בא למקום טמא ילך (עבודה זרה י"א ע"א). והקבר אף על פי שמקום טמא הוא, הלא קרוש הוא לקרובי המת קדושת אהבה וחבה, כמו שהוכחתי בכיבור קח ממני (בראשית כ"ג י"ג). וקבר הגר שאין לו קרוב וגואל בישראל אין לו קדושה זו ויש לו טומאת מת. הרי שהכסף שהיה נבזה בעיני ראשי הכהנים נפל לקברות גרים שאין להם קרוב וגואל בישראל. וכעין הבויון הזה נעשה לשם אוריה ולזכרו שהושלכה נבלתו אל קברי אסופי מן השוק.

(ח) **עד תמי אתם בידו.** לא יאמר כן בלשון המקרא. כי תמם בבנין הקל פעל עומד ולא יוצא, ואף לא מתישב הישב לשון בידו על הרברים ככתבם. ויונתן המתרגם עד דאמסר היה קורא פתי תחת תמי, ואין ספק שכן העקר.

(ט) **חלמתיכם.** נביאים וקוסמים ועוננים וכשפים האמורים במקרא הזה כלם שמות בני אדם ולא שמות דברים, ועל כרחנו נאמר שגם זה כמוהם. ואם כן, טעות סופר הוא והעקר חֲלִמְתֶיכֶם, וכתרגום יונתן חֲלִמֵי חֲלִמִיכוֹן. והמקרא ככתבו אין לקיימו כי אם באמרנו שחלמותיכם זה דינו חֲלִמְתֶיכֶם והוא רבוי של חֲלוֹם על משקל בחון (למעלה ו' כ"ו) ועשוק (למעלה כ"ב ג'), והוא ירבה רבוי נקבות כמו שנאמר בלשון המשנה פְּרוּכּוֹת לְקוּחוֹת גְּמוּשׁוֹת וְהִרְבָּה כְּמוֹהֶם.

(י) **למען הרחיק אתכם וגו'.** לא שאמר ה' שזו היתה כוונתם, כי מה בעצם לנביאים ולקוסמים ההם בהרחיקם את עמיהם איש איש מעל אדמתו והם חיים על מתנותיהם, הלא יכרתו אכל מפייהם? וזהו פירוש הכתוב אם תשמעו אל דברי נביאיכם וקוסמיכם סופכם שתתרחקו מעל אדמתכם. והוציא הכתוב את הדבר הזה בלשון למען, להגיד שעל ידי מעשי הנביאים והקוסמים יהיה הדבר הזה, והנביאים והקוסמים הלא בדין הוא שיחפצו בהסך ממנו. והלשון הזה לשון התולים כנגד הנביאים והקוסמים, והוא נשנה למטה פסוק ט"ו כנגד נביאי ירושלים.

וכל הרברים האלה אשר צוה ה' את ירמיהו לדבר אל מלאכי המלכים הבאים אל צדקיהו מעולם לא דברם הנביא אליהם, כי אלו דבר, היה מורד במלכו ומת. וכל המצוה הזאת שנצטוו הנביא לדבר אל המלאכים משל בלבד, כעין מה שפרשתי בש"א ט"ו א' משיחת הזאל על ידי אלישע, ותכלית המשל להשמיע את איש יהודה שה' עוזר לנבוכדנאצר, ובו יגבר על כל הגוים ועל יהודה.

(יב) **דברתי.** הפעל לפעולת שלשום. ואם לא כן, היה אומר ואדבר אל צדקיהו מלך יהודה. והוא, ככל דברי הפרשה הזאת, כעין תאר הזמן לנבואה האחרת, להשמיענו שהיתה הנבואה היא אחר הדברים האלה. ומפני שיש נבואה הזאת זכר למוטה אשר בצואר ירמיהו (למטה כ"ח י'), הקדים כאן את כל הדברים האלה להגיד לנו מה לה בצואר הנביא.

ועמו. תיבה זו חשודה בעיני ביתור, ואלו היתה מדברי הכתוב ככתחלה, היה נאמר ואת עמו, כי כן הדין בלשון המקרא, כמו שהוכחתי במקום אחר.

(טז) **מבבלה.** ה"א שבסופו מלמד על מקומו שהוא המקום השני, ומקומו ראוי לו בשביל מ"ים שבראשו. על פי מה שאמרתי בראשית ב' ג' בציון שבבליון.

(יח) **לבלתי באו.** לא יאמר כן בלשון המקרא, ותינוקות של בית רבן יודעים זאת. ואף יש כתבי יד שכתוב בהם בא בלא וא"ו. ואני, מפני שקשה לי איך נתוסף וא"ו זה, בחרתי לאמר שהעקר יבאו, כי טעה הלבלר והשמיט יו"ד מראש תיבה זו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. והדברים נתקונם ככתוב לבלתי תחטאו (שמות כ' כ').

(כב) **עד יום פקדי אתם וגו'.** כנוי של אותם שב אל חורי יהודה וירושלים, וכמוהו כנוי של והעליתים; וכנוי של והשיבותים שב אל הכלים. וכך אמר חנניה כן עוזר הנביא אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה' (למטה כ"ח ג'), ואלו העלאה לא הזכיר חנניה כנגד הכלים.

בח

(א) **מנבעון**. גבעון גם היא מערי הכהנים (יהושע כ"א י"ז), וממנה יצא חנניה בן עוזר נביא השקר הזה. ולא רחוק בעיני שברבות הימים והריב שבין הכהנים ובין הנביאים הולך הלוך וגדל, הקימו הכהנים מקרבם נביאים כלבבם, כזה חנניה האישי. (ה) **ויאמר ירמיה הנביא**. נשנה המאמר הזה מסני שהוסק בין הראשון ובין חזומו בכל אלה.

(ו) **דבריק אשר נבאת להשיב וגו'**. ראה מה שאמרתי בביאור לנסוע שמים (ישעיה נ"א ט"ז). ואף כאן נדרש להשיב אל דבריק, ופירוש הכתוב דבריק אשר נבאת על אודות השבת כלי בית ה' וגו'. ויתורגם ללועזים, *die Worte, welche du geweissagt hast über die Zurückführung u. s. w.* (ח) **הנביאים אשר היו לפני וגו'**. אין במקרא הזה כדי מאמר שלם, כי "והנביאים" וכל תארוי הנושא, ודברי הפסוק האחר המה הנשוא. וראה מה שאמרתי רות כ' א' בנוף הספר וכציון שבגליון.

ולרעה. כבר קדמי חכם אחד מחכמי הגוים לאמר שורעה זה טעות סופר והעקר ולרעב, כבית. ומשבח אני את דבריו.

(י) **וישברהו**. מחכמי הגוים יש אומרים שאמר הכתוב וישברהו, לשון זכר, ואף על פי שמוטה לשון נקבה, מסני שברבר המדבר עלה "על" כמשבתו. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שאין תיבה זו כתובה לפנינו בכתחלה, ועקרה וישברה, כי בטעות סופר נשנית וא"ו שבסופה מראש התיבה האחרת.

(יז) **השנה**. השנה הזאת. וזהו כחה של היא הדעת בכל כמו אלה. וכן נאמר היום, הלילה, הפעם, ופירושם היום הזה, הלילה הזה, הפעם הזאת.

(יז) **וימת חנניה הנביא וגו'**. הדברים האלה חשודים בעיני בתוספת שנתוספה לאחר זמן. ואף אם הדבר הזה מעשה שהיה כדבר ירמיהו, לא יפלא בעינינו מאוד. לפי שאפשר שמסני שירמיהו נאמן לנביא לה' אשר כל אשר ידבר הוא יבא, וחנניה נפשו יודעת ששקר דבר בשם ה', אחווהו חיל ורעהו בדבר ירמיהו אליו על דבר מותו שימות בשנה ההיא, ומיראה וסחד נשבר לבו בקרבו ומת.

כט

(א) **אל יתר זקני הגולה**. לא אמר הכתוב יתר זקני הגולה להוציא זקני הגולה המתים כבכל כמות כל אדם, כי כל הימים שבין גלות יהויכין ובין הספר הזה ששלח ירמיהו מירושלים בבלה אך ארבע שנים¹). והכתוב אומר כלשון הזה מסני

¹ ואמרתי כן. מסני שירמיהו נתן את ספרו זה ביד אלעשה וחלקיה ששלח צדקיהו בבלה. ואנחנו יודעים שבשנה הרביעית למלכו הלך צדקיהו בבלה (למטה נ"א נ"ט). וחזקה לצדקיהו שלא הלך הוא עצמו אל בבל קודם ששלח שמה את אלעשה וחלקיה שליחיו. כי זה סדר המעשים: כאשר באו מלאכי הגוים שכני יהודה ירושלימה לחרות ברית עם צדקיהו מלך יהודה לעמוד יחדו נגד נבוכדנאצר (למעלה כ"ז ג'). שמע נבוכדנאצר את הדבר ובקש מאת צדקיהו דין וחשבון עליו. אז שלח צדקיהו את שליחיו להתנצל על ידם לפני מלך בבל. ונבוכדנאצר לא נתקררה רוחו בשליחותם. וצום אל אדניהם לבא אל בבל בעצמו ובכבודו.

שיש מזקני הגולה ההיא שדבר נבוכדנאצר אתם משפטים והמיתם בכבל, כמו שמגיד לנו הנביא הזה עצמו באחאב בן קליה וצדקיהו בן מעשיה שקלם מלך בבל באש (למטה פסוק כ"ב).

(ה) **חלמתיכם**. ראה מה שאמרתי לפני מזה כ"ז ט', ותן כל האמור שם ענין אף לכאן. והמפרישים חלמתיכם בנקודו משבשים מחלמים שבסוף הפסוק ומגידים חלמים, כי אומרים שבטעות סופר נשנית מ"ים שבראשו מסוף התיבה שלפניה. (ו) **כי לפי**. נשנית כי שבראש הפסוק מפני שהופסק בינה ובין תחומה בכה אמר ה'. ואפשר שאין כי זה משנה הראשון כי אם כאחיו שפירשתיו הושע ב' כ"ד. (ז) **שבותכם**, וכתוב שביחכם, ומה שבין שניהם מפורש לך כל צרכו דברים ל' ג'. ובמקרא הזה אין לאמר איזה מהם העקר, כי שניהם כאחד טובים, מפני שיש כאן החזרת הגולים והחזרת העטרה לישנה.

(ח) **כי כה אמר ה'**. כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק ב' אין להם זכר בתרגום השבעים, וחסרונם נראה לי העקר. וראה מה שאמרתי בפסוק האחר. (יז) **כתאנים השערים**. אמרו ששוערים תאר הוא, ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא תאר על משקלו. ואף קשה כל עצמו של המשל הזה שמדמה הכתוב את בני אדם לתאנים. ועל כרחנו נאמר שהכתוב הזה חוזר על משל התאנים שבמראה דודאי התאנים (למעלה כ"ד, ב' וז'). ואם כן השערים האלה טעות סופר, והעקר כתאנים הרעים. ואף מכאן סמך למה שאמרתי בפסוק הקודם, לפי שאין דרך הנביאים לחזור על משליהם.

(כב) **אשר קלם מלך בבל באש**, לא משמש הרבוב הזה בלשון מיתת בני אדם בשרפה חזין מכאן, וכל עצמה של קליה לא נמצאת עוד בכל המקרא כי אם פעם אחת בכתוב קלוי באש (ויקרא ב' י"ד), והנביא אומר כאן קלם מפני שלשונו נופל על שם קללה שבראש הפסוק. וכבר הראיתוך לדעת במקום אחר כמה היו העברים רודפים אחר לשון נופל על לשון ולמענו יעברו חזק.

(כג) **וינאפו**. אין נאופים ענין לכאן, ואף קשה לאמר שזקני הגולה שומעים לדברי נביאים מנאפים את נשי רעיהם. אבל כן דרך הראשונים, מישראל ומן הגוים גם יחד, כשהם מדברים בשונאיהם ישפכו עליהם כל חמתם לפגום בהם וכמשפחתם. וכן קיקרון המדבר באוני זקני רומא להוניח בדברים שקטלינא דורש לארצו לרעה ולא לטובה סוגם בו וכמשפחתו לאמר שהוא ממזר ורועה זוננת.

(כו) **לכל איש משנע**. למ"ד זו למד המחזקת שדברתי בה פעמים הרבה ואמרתי שהיא כאין לתרגום.

ל

(ג) **כי הנה ימים באים**. נותן טעם למצות ה' שבפסוק הקודם. כי אלו עזב ה' את עמו ישראל לנצח, למי יכתבו דברי הנביא בספר? ועתה בשעתיד ה' להשיב שבות ישראל תהינה הנבואות והתוכחות הזורה לדור אחר, למען ישמעו וייראו ולא יעשו כאבותיהם דור סורר ומורה.

(ה) **פחד סכנתו**. וכן משמש **חַוֵּף** בלשון ערבי, ועקרו פחד. וכיוצא בו במקרא הנם מפני הפחד (למטה מ"ח מ"ד).

(ט) ואת דוד מלכם. ראה מה שאמרתי בביאור חסדי דוד (ישעיה נ"ה ג'). וטעה ירמיהו כמו שטעה יחזקאל, וטעות הנביא הזה יש לה מחילה, כי הוא דבר למרחוק, ובתוך עמו הוא יושב על אדמת ישראל, בימי המלכות. לא כן יחזקאל היושב בגולה וארץ ישראל חרבה.

(י) מושיעך מרחוק. הנני מושיעך ואתה רחוק מארצך. ומ"ם זו כמ"ם של מנגד וממעל ומתחת. ועד בדבר מארץ שבים שמקביל אל מרחוק. ושב יעקב וגו'. חכמי הגוים עושים שיבה זו פעל משמש בסני עצמו, ומפרשים אותה כנגד שיבת הגולים אל ארצם. ואם כדבריהם היה הכתוב אומר ושב יעקב על אדמתו, כלשון השגורה בכל כמו אלה. ושיבה זו משמשת תאר הפעל לשני הפעלים שאחריה, ופירושו הדברים וישוב יעקב להיות בשלום ושלוה. ויתורגם ללועזים dass Jacob wieder ruhig wohne und sicher lebe. ובתרגום השבעים חסרים כל דברי הפסוק הזה והפסוק האחר, וחסרונם נראה לי העקר.

(יב) אנוש לשברך. ראה מה שאמרתי למעלה לי כ"ו, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

(יג) אין דן דינך למזור. אין דן דין מכתך לאמר שמכת מזור היא, כי רעה היא ממנה. ומזור מכה קלה שיווררה ותעלה לה ארוכה. ועל דבר משמעו של דין זה ראה מה שאמרתי בביאור דינו לבקר משפט (למעלה ביא י"ב). וזורת המאמר הזה בעין מה שנאמר במשנה והוי דן את כל האדם לכף זכות (אבות א' ו').

רפאות תעלה אין לך. כנקוד לפנינו רפאות זה רבוי, והיחיד רפואה. וכל בעלי הלשון קוראים ומחרישים, אין סוגה פה ומצפצף. והשבעים מתרגמים רפאות בכל מקום שהוא בפעל או בשם שהוא לשון יחיד. ואני, ממה שראיתי שרפאות זה ושני רעיו שלמטה מ"ו י"א ויחזקאל ל' ביא כלם חסרים וא"ו, ולא נמצא רפואה בכל המקרא, אמרתי שהשם רפואה לא היה ולא נברא מעולם קודם ללשון המשנה, ורפאות זה בכל שלשה המקראות לא נקוד כד"ן, ודינו רפאות, וכיוצא בו רפאות תהי לשריך (משלי ג' ח'). וברוך המקום שהציל רפאות שבמשלי שלמה על ידי הפעל שאחריו המלמד על יחודו, שאלולי כן, אף בו הנחילוני הנקדנים ואנשי המסורה שקר. (יד) כי מכת אויב הכיתוך והיא רעה ממכת מזור, ובראות מאהיך שזעומת אלהים את רחוק ממך ולא יחסצו קרבתיך עור.

(טז) לכך לא כן, או אף על פי כן. ובתרגום השבעים חסרים כל הדברים האלה עד האנתה, והם עקרים בכתוב.

כלם בשבי ילכו. מחכמי הגוים יש משבש ומניה קלם בשרם יאכלו, ואומר שכלם זה כמו כלום שבלשון התלמוד. ולא אמר כלום. והוא אומר כן מפני שלא עמד על טעם המקרא הזה. ובאמת מפני שכל ההולך בשבי ילך לפני צר (איכה א' ה'), נאמר כאן ככתוב להגיד לנו שצרי ירושלים השוכים אותה הם עצמם ילכו בשבי, ויעשה להם כאשר עשו לה. ומעתה הלא מקבילים הדברים הישב אל מה שנאמר לפני מזה כל אוכליך יאכלו, כי שניהם מדה כנגד מדה.

(יז) ציון היא, לא יסורש ככתוב. והשבעים המתרגמים *Θρησκια ὑμῶν ἐστιν* והוא כמו שנאמר בכנעני כנגד ישראל לחמנו הם (במדבר י"ד ט'). ויתורגם ללועזים *unsere Speise ist sie*.

(כא) והקרבתיו ונגש אלי. כנגד הגוי כלו נאמרו הדברים האלה, ולא כנגד אדיריו ומושליו לבדו.

כי מי הוא זה ערב את לבו וגוי. המאמר הזה נותן טעם לשלפניו, וזה פירוש הדברים: מי זה ערב את לבו לגשת אלי ואני לא קרבתיו, וכל שכן ישראל אחר כל הפורענות שנפרעתי ממנו וסלקתי שכינתי מתוכו, הלא יבוש מגשת אלי, ועל כן אקרבהו.

(כב) והייתם לי לעם וגוי. השבעים לא מתרגמים כל דברי הפסוק הזה. ואף נראה לי חסרונם העקר.

(כג) סערת ה' המה יצאה. הדברים האלה מפורשים לך כל צרכם לפני מזה כ"ג י"ט.

מתגורר. לא ידעו חכמי הגוים פירושו, ולכן יש מהם משבשים ומגיהים מתחולל, ככתוב במקום האחר. ואני כבר אמרתי לך ששם טעות וכאן הדברים כתובים כבתחלה. וסער מתגורר סער שהוא גר בארץ, כלומר סער שאינו מצוי ורגיל (ein seltener Sturm, der am Orte seiner Bestimmung nicht heimisch ist). ובכן סער מתגורר מקביל היטב אל חמה יצאה, כפירוש שפירשתי במקום האחר.

לא

(ב) מצא חן במדבר. מחכמי הגוים הראשונים יש אומרים שמדבר זה מדבר מצרים וכדור המדבר הנתוב מדבר, ולא זכרו שהדור נקרא כאן עם שרידי חרב, ודור המדבר לא ידע חרב. ומחכמי הגוים המחדשים זה אומר בכה וזה בכה, וכלם נלאו לפרש מדבר זה.

ועתה ראה מה שאמרתי בביאור רדנו (למעלה ב' ל"א). ועל פי הדברים ההם אף כאן אין מדבר זה מדבר ממש כי אם הצרה שהיו בני הגולה נתונים בה, שהם עיפים לרעות הרבות, ואין מושיע להם, ואין כל כהולכי מדבר. וכן נביא אחר אומר בכעין זו והצנתיה כמדבר (הושע ב' ה'). והנביא אומר הלשון הזה לדמות גאולה אחרונה לגאולה ראשונה, כי גם בראשונה נאמר ימצאהו בארץ מדבר (דברים ל"ב י'), ונביא אחר מטיב לדבר במציאה הראשונה ההיא וממשל משל נאה להגיד לנו איך מצאה ננסת ישראל חן בעיני ה' במדבר וארשה לו וכרת עמה הברית (יחזקאל ט"ז, ג'—י"ד).

והקורא דברי הנבואה הזאת בהשכל ודעת יראה שלא סגנון לשון ירמיהו הוא. וכמדומה אני שנבואה זו נאמרה קודם לימי ירמיהו ואחר גלות שמרון.

הלוך להרגיעו ישראל. ישראל זה מפרש „עם שרידי חרב“ שנאמר בראש הפסוק, והלוך כעין צווי למדבר עצמו, ופירושו אלכה נא להרגיעו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים כסירוס hilfflosen es hat Gnade gefunden in seinem hilflosen Zustande das Volk, das dem Schwerte entronnen, Israel; nun gilt es, hinzugehen und ihm Ruhe zu verschaffen.

(ג) מרחוק ה' נראה לי יאמר ישראל. ואהבת עולם אהבתוך. יאמר ה' אלהיו. משכתוך חסד. אין הלשון הזה ככתוב אל יהי לו מושך חסד (תהלים

ק"ט י"ב), כי חסד שנאמר כאן תאר הפעל, ומשיכה זו יניעה של אהבה שינע הזכר בשביל הנקבה, ככתוב משכני אחרין נרוצה (שה"ש א' ד'), ופירושו הרברים משכתך אחריי בחסד. ויתורגם ללועזים *liebевoll zog ich dich an mich*.

(ו) הושע וגו'. השבעים מתרגמים כאלו היו כתוב הושיע ה' את עמו, ואני רואה אני את הנוסח שהוא מאשר לפנינו בספרים.

(ז) **בם עור ופסח** וגו'. מה בא הכתוב הזה ללמדנו? וכי תעלה על דעתנו לאמר שיקבץ ה' את נדחי ישראל ויניח כל אשר מום בו והרותיהם ויולדותיהם בארץ שבים? עיין רד"ק שינע לפרש הרברים האלה בשתים, וקָחר באחת מהן, או שמח בשתיהן, אם בעל נפש אחת.

ואני, ממה שראיתי שאמר הכתוב **בם**, ואלו לא בא כי אם להניד לנו שלא ישארו אלה בגולה היה די לו בלא כן, אמרתי שזה הדבר שמשמיענו שיהיו העור והפסח וההרות והיולדות והולכות בתוך יְשְׁבֵי הגולה ועמהם יחדו. כי דרך ארץ העם הנוסע על דרכו לא יתערב בו כל כושל, כי הנחשלים מהלכים כלם לבדם ומתי מעט מאחיהם שומרים עליהם, והנחשלים לא מהלכים בקרב כלם למען אשר לא יכשלו בהם יתר העם כי תקרה מלחמה בדרך. והנביא הזה מבטיח את קהל הגולה שהמה בשוכם לא יעשו כדבר הזה, כי ישוּבו ובקרבם עור ופסח הרה ויולדת, עמהם יחדו, כי ה' מושיעם והוא הולך לפניהם, ומי זה ימצא את לבנו להתנפל עליהם בדרך? ויתורגם בם זה ללועזים *mitteu unter ihnen*.

(ח) **בבכי יבאו** וגו'. מן החכמים יש טועים במקרא הזה ומפרידים בין הרבקים. והמאמר, אוליכם אל נחלי מים חשוד בעיני ביתור. ואמרתי כן, מפני שהרברים האלה בודדים, ואין כמותם בכל הנבואה הזאת, כי אין זכר לכל דבר מצרבי הדרך, חוץ ממה שנאמר בדרך ישר לא יכשלו, והוא נאמר להניד לנו שלא תקרה אותם מלחמה בדרך⁽¹⁾ ולא יכשלו בנחשליהם. והרברים תוספת לבאר, אובילים שפירושו המוסף מלשון על יוכל ישלח שרשיו (למעלה י"ז ח'), ואין פירושו פירושו. והמקרא הזה כשאתה מדלג על הרברים הנוססים זה פסוק טעמיו: בבכי יבאו ובתחנונים — אובילים בדרך ישר — לא יכשלו בה.

כי הייתי לישראל לאב. דעה חדשה היא זו, והיא לא נודעת בישראל עד ימי הנביא הזה⁽²⁾. כי הנביאים הראשונים כלם מדברים בברית שבין ה' ובין ישראל עמו כברית אשר בין איש לאשתו. ומה הברית הזאת, ובפרט בארץ קדם, הלא יגרש האיש את אשתו והברית איננה. והנביא הזה מגיד לנו שמעתה היה ה' לאב ישראל ולא יעובנו עוד, כי האב לא יגרש את בנו לעולם, ואפילו לא מצא חן בעיניו. וכן אמר ה' אל דוד על אודות שלמה בנו אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן, ומוסף ואומר אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו (ש"ב ד', י"ד וט').

(1) ראה מה שאמרתי בביאור דרך ישרה (נחמיה ה' כ"א).

(2) ואף הנביא מדבר בדבר הזה כדבר הדושי. ואם לא כן היה אומר כי אב אני לישראל, וכשהוא אומר ככתוב רצונו לאמר שהדבר דבר חדש. ואל תשיכני מן הכתוב האומר וממצרים קראתי לבני (הושע י"א א'). וכדומה לו מן המקראות, כי כבר יאמר הגדול לקטן בני והוא לא יהיה לאב לא כמו שבמשלי שלמה יאמר החכם לשומע מוסרו בני. ולא כן הכתוב הזה האומר אב הייתי לישראל.

ומפני שדעה זו חדשה, לא נתקבלה בישראל פעם אחת, ובראשית ימי בית שני עוד היתה מפוקפקת בידם, שכן הנביא שהיה בימים ההם פוסח על שתי הסעיפים באמרו בשם ה' אלהיו ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי (מלאכי א' ו').

(טו) **כה אמר ה'.** מכאן ועד ושנתי ערבה לי (סוף פסוק כ"ז) דברים שאין כמוהם לחן ולמחוק בכל כתבי הקדש, והם ודאי לא אמרם ירמיהו.
רחל מבכה על בניה. השבעים לא מתרגמים „מבכה על בניה“, והוא עקרו בכתוב, כלומר בתוספת זו שנתוספה על דברי ירמיהו ונכתבה מעל ספר שקדם לו.
כי איננו. הפירוש המקובל ידוע. ואני לא נראה לי שכנוי של איננו שב אל בניה, לפי שאם כן אין לדברים טעם, כי מה באים ללמדנו, והלא אם היו הבנים במקומם לא היתה רחל צריכה לתנחומין. ואומר אני שכנוי של איננו שב אל הענין, והענין להנחם, ופירוש הדברים מאנה להנחם על בניה כי אין להנחם, כלומר אם שככה לה לא תרע נחם. והלשון במלואו ככתוב אין ערוך אליך (תהלים מ' ו').
 ויתורגם ללועזים denn es ist ihr nicht möglich.

(יז) **ואוסר כעגל לא למד.** מכל החכמים לא עמד על טעם הדברים האלה חוץ מיונתן המתרגם ואוסר ולא אלפנא, אף על פי שאין הפעל מאוין. ויונתן תרגם כן מפני שפירש ואוסר לפעולה שאינה שלמה וגמורה. והרין עמו. ואנחנו לא נעמוד על טעם המקרא הזה עד שנדע אל נכון מה הפעולה שאינה שלמה וגמורה. ומפני שמשפרי הדקדוק הכתובים על ידי חכמי גרמניא אין לדעת אל נכון מה הפעולה היא, כי הם עצמם לא יודעים אותה, לפי שאין להם כמותה בלשונותם, ראיתי לבאר לך פה ענינה באר היטב.

ואני כבר אמרתי לך שהפעולה שאינה שלמה וגמורה תחלתה מחשבתה בכל לשונות בני קדם. ועתה הנני מוסיף על דברי לאמר שמכל העמים ללשונותם היושבים באכרסופא היום עמי הסלבים לברם מוציאים בפעל פעולה כפעולה היא. ונקחה נא למשל פעולת הנותן. הסלבים מוציאים פעולה זו כשהיא שלמה וגמורה בפעל אחד (dāc), וכשאינה שלמה וגמורה בפעל אחר (dawač). והנתינה השלמה והגמורה נתינה שסופה לקיחה, ושאינה שלמה וגמורה נתינה שאין סופה לקיחה. ובכן כשיאמר הסלבי נתן פלוני והוא מוציא הנתינה בפעל של פעולה שאינה שלמה וגמורה, יש שהוא רוצה לאמר שאמר פלוני לתת, או היה מוכן ומוזמן לתת, ואין לוקח. והוא הרין לפעל יסר, אם יאמר הסלבי יסר המיסר את פלוני, והוא משמש בפעל שלפעולה שאינה שלמה וגמורה יש שמשמע דבריו שינע המיסר ליסר את פלוני ופלוני לא לקח מוסר. והוא הרין ללשון המקרא, ובלבד שבה הפעל אחד לשתי הפעולות, ואין ללמוד כי אם מענינו איוו מהן הוא.

ואחרי הודעתך את כל זאת דע שאוסר שנאמר כאן לפעולה שאינה שלמה וגמורה משמעו יסורין שאין להם רושם בלב בעליהם, כי לא יקח בהם מוסר. והוא שהכתוב מסיים ואומר כעגל לא לומר, כי השור המלומד היסורין שמיסרו בעליו יביאווהו לידי דעת רצונו, לא כן עגל לא לומר, כי הוא לא ידע למה מיסרו בעליו ומה הוא דורש ממנו, ועל כן יהיו יסוריו ללא יועיל, כי לא ייטיב דרכו גם אחר שנסר. וישראל אומר כן כנגד הימים שהיו קודם ששב, שאז הכהו ה' ללא יועיל, כי לא לקח מוסר. והוא שמתרגם יונתן ול א אלפנא. ויתורגם המקרא הזה ללועזים

und die Züchtigung war an mir wirkungslos wie an einem
.uneingeübten jungen Rind

(יח) אחרי שובי נחמתי. השבעים מתרגמים כאלו כתוב יִשְׁבִי, ולא ישכן
היה כתוב לפניהם, ובלבד שהדברים נכתבם לפנינו לא היו יודעים מה הם, כמו
שלא יודעים החכמים היום הזה. כי אין שיבה זו שיבת ישראל אל ה' (ועל כרחק
תאמר בן, לפי שהשב הרטתו קודמת לחשובתו), והיא משמשת עם הודעי כתאר
הפעל לו, ומשמעה באהותה שפירשתייה בביאור ושבת וכסית (דברים כיג י"ד). כי
הנה נאמר לפני מזה שהיה ישראל בעגל לא לומד, ויסוריו לא עשו בו רושם, וכנגד
הדבר הזה הוא אומר כאן בן, ופירוש הדברים ואחרי בן, כשהיה לי הפך הדבר ההוא
ובאתי לידי הדעת, נחמתי וספקתי על ירך. ואלו דבר הכתוב כדבר איש אל רעהו,
היה אומר אחרי שובי ואָדַע נחמתי ואספוק על ירך, והנביא מחלק הדברים להקביל
אלה אל אלה בדרך דברי נבואה ודברי שיר. ויתורגם אחרי שובי ללועזים
.nachdem ich anders geworden

(יט) כי מדי דברי בו וגו'. מחכמי הגוים יש אומרים שדבור זה מלשון דבר,
ופירוש מדי דברי בו מדי הכותי אותו. ודבריהם דברי רוח. והדברים נכתוב דברנו
בה' ובך (במדבר ב"א ז'), ובלבד שהדבור ההוא לשון הרע, וזה דברים קשים. ופירוש
הכתוב אף בשעת כעסי עליו ודברי אליו קשות וזכור אזכרנו עור. וכנוי של אזכרנו שב אל
הענין, ולא אל אפרים, והענין היות אפרים בן יקר לה' וילד שעשועים. ויתורגם ללועזים
dass, selbst wenn ich drohend von ihm spreche, ich doch immer
.wieder das beherzigen muss

(כא) עד מתי תתחמקין. חכמי הגוים אומרים שזה פירושו עד מתי תפני
אנה ואנה, ומביאים ראיה מדברי השולמית שאמרה דודי המק עבר (שה"ש
ה' ו'), ובכן מראים לדעת שלא עמדו על טעם שני המקראות האלה, זה ורעהו
שבשיר השירים.

ועתה דע שפעל חמק משמעו כרעהו הערבי *حَمَف* לשון פתיות וכסילות, והוא
משמש במקרא לשון בשת שיבוש האדם ולא יעוז פניו בפני חברו, כמו שמשמש
התאר הנרמני blöde תשמיש זה¹. ופירוש תתחמקין תתראי כאשה בוושה ולא
מעוזה פניה.

נקבה תסובב גבר. תסובבהו בדברים של חבה לקחת לבו, כמו שאמרתי
בביאור יסובבנהו (דברים ל"ב י'). והנביא הנה מדבר בדברים שבין ה' ובין ישראל
עמו כדברים שבין איש לאשה. משל לאדם שכעס על אשתו, כי מצא בה ערות דבר,
ושלחה מביתו. ואחר שלוחיה זכר אותה ואת אשר נעשה לה, ורחם עליה ואמר
להשיבה על מנת שתשוב היא אליו ראשונה ואחרי כן ישוב הוא אליה. והיא בושה
לקרוב אליו מדעתה שחטאה לו, ואף מדרך ארץ, לפי שדרך ארץ זכר תובע נקבה
ואין נקבה תובעת. וכן ה' כעס על כנסת ישראל ונתנה בשבי. ועתה כשהוא בא
לנאלה הוא מתנה עמה שתשוב היא אליו ראשונה, והוא אליה אחרונה, ועל מנת כן
ינאלנה, ולא כבתחלה שהיה ה' מפתה אותה כדרך ארץ שזכר חוזר על נקבה

¹ ואם תשיבני מן חמוקי ירכיך (שה"ש ז' ב') שלא יפורש לשון פתיות וסכלות תמצא

ותובעה: לפי שאז היתה כשרה, ועתה אחר שמצא בה ערות דבר ושלחה, כדן הוא שתפחה היא את אדניה, למען ידע שמתחרטת היא על מעשיה. והוא שאמר עד מתי תתחמקין, כמי שאומר עד מתי תתראי כבושה ולא מעוזה פניך לנשת אלי לבקש מאתי שאתרצה לך. ויתורגם המקרא הזה ללועזים wie lange willst du blöde thun u. s. w.? Das Weib soll den Mann zu gewinnen suchen!

(כה) **על זאת הקיצתי** על כל הדברים האלה האמורים לפני מזה בה' וישראל עמו. ועוד במשלו עומד הנביא. וכמו שיחלום האדם והגה משיב אשת נעוריו אחר שלוחיה, והיא שבה אליו בכל לבה והיתה לו כבתחלה, והקיץ וחלומו ערב לו, כן דברי המקרא הזה. ואין צורך לאמר שישנה חלום בלשון המקרא, כמו שיאמר הערבי לחלום נומ והוא בעברית שנה. והלשון מתישב היטב על שנה במשמעה, כי אין חלום בלא שנה, והחלום חלום טוב ערכה לו שנתו כנלל חלומו. ויתורגם ראש המקרא הזה ללועזים darüber erwachte ich.

ואראה וגו'. ואראה הדברים כהוייתם, שעדיין לא שבה כנסת ישראל ואשר ראיתי עד הנה אך חלום הוא, ואף על פי כן ערב לי החלום. ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים und sah die Wirklichkeit; gleichwohl war u. s. w. וזהו סוף הנבואה שאמרתי שהיא כתובה כאן מתוך דברי נביא אחר שהיה קודם לירמיהו, ימים מעט אחר שגלתה שומרון.

(לא) **ואנכי בעלתי בכס.** יש מחכמי הגוים משבשים ומגיהים געלתי, כנמיל, ואני אומר טובים הדברים ככתבם, ובעל זה כמו בחל.

(לב) **נתתי את תורתו.** לא יאמר כן בלשון המקרא אחר שנאמר לפני מזה זאת הברית אשר אכרות. וכנלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא נתתי כי אם קָתַמִּי. (לז) **על כל אשר עשוי.** על זה כעל של על לא חמס עשה (ישעיה נ"ג ט'), והוא מלמד על מעם שלא יושגח עליו, ופירוש הדברים אף על פי שעשו כל אשר עשו להכעיסני. ויתורגם כל אשר ללועזים trotz alledem.

(לח) **ממגדל חננאל וגו'.** הדבר ברור שגבול העיר ככתוב כאן רחב הרבה מכמות שהיה בימי ירמיהו. ויורחב גבול העיר לעתיד לבא למען אפרים אשר יעלה גם הוא ירושלימה להשתחות לה' אלהיו, כמו שנאמר בראשית נבואה זו קראו נוצרים בהר אפרים קומו ונעלה ציון אל ה' אלהינו (למעלה פסוק ה').

(לט) **הפגרים והדשן.** אמר גזונים באוצר שרשיו שרשן זה כמו אפר והוא אפר שרפת מתים שנשרפו גויותם. ואמר עוד שאין אפר בכל מקום אפר שרפת בשר. ואתה הראית לדעת שאין דשן בכל המקרא כי אם אפר שרפת קדשים שלא נשרפו כל צרכם ואפרם דשן, וכפרה אדומה שנשרפה כל צרכה נאמר אפר (במדבר י"ט ט') ולא דשן. ואף דשן זה דשן שהורס מעל המזבח.

עד נחל קדרון. שם הנחל הזה ותשמישו מפורשים לך כל צרכם ש"ב מ"ו כ"ג, ומקום הנחל כפורש מ"א א' ל"ו.

לב

(י) **ודבר פיו עם פיו וגו'.** הראשון פי מלך בבל והאחרון פי צדקיהו, ובכננים שבסוף הפסוק הפוך הסדר, כמו שנאמר אל צדקיהו עצמו ועיניך את עיני מלך בבל תראינה ופיהו את פיך ידבר (למטה ל"ד ג').

(ו) ויאמר ירמיהו וגו'. הלשון הזה לא מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים ואל ירמיהו היה דבר ה' לאמר, ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו בספרים.

(ז) לך משפט הגאלה לקנות. טעו החכמים בפירוש נאולה זו, כסבורים שהיא נאולה שדה. ואמרתו שטועים. מפני שהכתוב הזה בקנין מדבר ולא בנאולה. ונאולה זו שם כולל לכל איש יעשה לאיש מישראל על ידי שארו הקרוב אליו ממשפחתו כאשר הוא גואלו. וכן נאמר אנשי נאולתך (יחזקאל י"א ט"ו) ופירושהו האנשים אשר הם קרוביך. וגואל עצמו מלואו גואל הדם, והוא נקרא כן מפני שמוטל עליו לנקום נקמת קרובו המת מיד מכהו נפש (במדבר ל"ה י"ט). ונקרא הקרוב מן המשפחה על שם המעשה הזה, מפני שהוא הדבר החמור מכל אשר מוטל על אדם לעשות לקרובו). וברבות הימים נקצר השם ואמרו לגואל הדם גואל סתם, ואחר שהיה סתם גואל כגואל הדם התחילו לאמר נאולה או משפט נאולה לכל אשר מוטל על הגואל לעשות.

ועל פי הדברים האלה משפט זה חובה ולא זכות, והוא ככתוב אשר אין משפטם לשתות (למטה מ"ש י"ב), וזה הדבר שאמר חנמאל חייב אתה לקנות מפני שגואלי אתה. ויתורגם ללועזים (Go'el) dir als nächstem Verwandten fällt die Pflicht zu, es zu kaufen.

ואין המקרא הזה בתורה. כי בתורה נאמר כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו וכא גואלו הקרוב אליו ממשפחתו וגואל את ממכר אחיו (ויקרא כ"ה ב"ה). ולפי הכתוב ההוא לא זקוק הגואל לשרה קרובו עד שמכרו קרובו לאיש נכרי, ואז בא הוא וגואלו מידו. ומן המקרא אשר לפנינו אנו שומעים שהיה ירמיהו חייב לקנות את השרה מאת חנמאל קרובו עצמו. ומשפט נאולה זה ראשון, והחוק שכתורת כהנים הצדיק ממנו אחרון. כי לפי משפט הנאולה כמות שהוא אמור כאן הלא יבא כל אדם על קרובו בעלילה וימכור לו את שדהו שלא צריך הוא לו בדמים יקרים. לכן נשתנה הדין בימי תורת כהנים כשהיתה תרבות הדור מרובה, ואז לא היה הגואל זקוק לשרה קרובו עד שנמכר תחלה לאיש זר והוא גואלו כדמיו. וכעין הדבר הזה שברבות הימים ותרכה הדעת תרבה צדקת החוק מכמות שהיה בימים הראשונים כבר הראיתוך כביאור וישימה לחוק (ש"א ל' כ"ה).

(י) המצוה והחקים ואת הגלוי. בתרגום השבעים חסרים כל הדברים האלה. ואני לא נתברר לי ענין הספרים האלה. ובגלל הדבר הזה לא ידעתי הטוב הנוסח אשר לפנינו בספרים אם האחר. והמצוה והחקים נראה לי שהם תנאי המכר הכתובים בספר המקנה.

(יב) הכתבים. בכתבי יד הרבה כתוב תְּתוּכִים, וכן נראה לי העקר. וכין כך ובין כך פירוש הדברים העדים החתומים על השטר.

(יד) ואת החתום. גם הדבור הזה חסר בתרגום השבעים.

(1) ועקרו של הדבור גואל הדם אין אהנו היום הזה לדעת אל נכון מה הוא. ולי נראה שהעברים הראשונים היו אומרים שלא יבא הנרצח אל מנותחו בשאלו עד שנקם אחד מקרוביו את נקמת דמו מיד הרוצח. וכשנעשה הדבר הזה נגאל הנרצח על ידי דם הרוצח השפוך בדמו. ואם כן, גאולת גואל הדם כעין הפדיון שפירשתי כביאור אשר פדה את אברהם (ישעיה כ"ט כ"ב).

(ב) **בישראל ובאדם** בישראל ובעמים אחרים שלא ישראל הם, והוא על פי הכלל הגדול שאמרתי ושניתי פעמים הרבה לאמר שמשמיע השם חדשות בהריתו שם אחר המקביל אליו.

(ג) **ותקרא**. לא נראה לי שתיבה זו נקודה בדין, ואומר אני שדינה נִתְקָא, הבנין הקל, וכל הרעה הפועל, אף על פי שמשמש עמו את. וראה מה שאמרתי בביאור כי ייטב אל אבי את הרעה (שי"א כ' י"ג).

(ד) **אך עשים הרע**. סרס המקרא וכן תפרשהו עושים אך הרע. ובעין הסירוס הזה הראיתך במלת אך עד כה הרבה מאוד. **מנערתיהם**. מתרגומו של קושש שמעתי שהוא מפרש מנעורותיהם כנגד היחידים שבאומה. ולא כן הדבר, והוא נאמר כנגד הגוי כלל, והלשון ככתוב כי נער ישראל ואהבהו (הושע י"א א'). וראה מה שאמרתי בביאור מנעוריו (בראשית ח' כ"א).

(ה) **לעשות התועבה הזאת** וגו'. הדברים האלה משחיתים סדר לשון המקרא הזה, והם חשודים בעיני ביתור. וכשאתה מרלג עליהם, הלשון ככתוב למעלה י"ט ה'.

(ו) **ודרך אחד**. לא כימים הראשונים שהיו ליראי ה' הדרכים שתיים, אלה עובדים אותו בדמות ענל ואלה לא נותנים לו כל דמות, כי ה' יהיה לכלם אל מסתתר ורב להושיע.

לג

(ב) **ה' עשה**. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב עֲשֵׂה אֶרֶץ, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחר תרגומם. והעקר ככתוב לפנינו בספרים, וכנוי של עושה שב אל פורענות יהודה, ועשיה זו מחשבתה, וכבר אמרתי לך שבמחשבה יפול לשון יצירה ועשיה, וכן נאמר למרחוק אותה עשיתי מימי קדם ויצרתיה עתה הבאתיה (ישעיה ל"ו כ"ז), והוציא הכתוב המחשבה בלשון עשיה ויצירה, ומעשה המחשבה הוציא בלשון הבאה.

(ג) **גדולות ובערות**. ובמקום אחר נאמר חדשות ונצורות (ישעיה מ"ח ו'), וכבר אמרתי לך שם שהלשון שבכאן הוא העקר ופירשתיו לך כל צרכו.

(ד) **הנתצים אל הסללות ואל החרב**. לא יפורש המקרא הזה ככתבו, ואף נואשו המחדשים מלפרשו. ואני, ממה שהשבעים מתרגמים החרב לשון רבים, ותיבה שבראש הפסוק האחר לא מתרגמים כלל, נראים לי דברי איבלד המשבש החרב באים ומגיה הַחֲרִיבִים, תיבה אחת, ומפרש חרבים כלי מלחמה, והמה במקום הזה של עיץ ואבן, ולא של ברזל, כמו שתראה בסמוך, ואני מוסיף נפך משלי לאמר שרבוני חרב כאן כרבוני הזכרים על פי מה שאמרתי בביאור ועיץ החיים (בראשית כ"ט'). ותמה אני על איבלד שננע פה בקצה האמת ועבר מעליה. כי הוא מפרש הדברים תאר המקום, כאלו היו הסללות והחרבים של הכשדים והכתוב מגיד לנו שבהלחם אנשי ירושלים את הכשדים הִתְצוּ בתי העיר ובתי מלכי יהודה הקרובים אל הסללות ואל החרבים על ידי הכשדים שהיו קולעים אותם באבנים. ואין הדבר כן. כי סוללה עקרה תל, והיא נעשית על ידי הצרים על העיר, ככתוב הסללות באו העיר ללכדה

(למעלה ל"ב כ"ד), או על ידי אנשי העיר הבאה במצור שעושים תל להגן עליה¹). והיא סוללה האמורה כאן. והוא הדין להרבים שהן של אנשי ירושלים. ואל שנאמר כאן בעין מה שפירשתי ואשריהם על עין רענן (למעלה י"ז ב). ועל פי הדברים האלה זה תרגום הכתוב הזה *die niedrigerissen wurden, um Material zu liefern für Wälle und Bollwehr*

(ה) באים. כבר אמרתי לך בפסוק הקודם שתיבה זו ספק וכבר קדמני מי שאומר שהיא סוף התיבה שלפניה שנחלקה כמעטות סופר. וכשאתה מדלג על תיבה זו יתר דברי הפסוק הזה נכוחים למבין על פי מה שאמרתי למעלה.

ולמלאם. הכניו שב אל הסוללות והחרבים, ואף על פי שהוא לשון זכר והן נקבה. וכדבר הזה הרבה במקרא. וכן נאמר בספר הזה כתאנים השוערים (למעלה כ"ט י"ז), ותאנים לשון נקבה. ועל דבר הענין, לא שזו היתה כוונת אנשי ירושלים למלאות הסוללות והחרבים פגרים, ובלבד שלמיד של למלאם כמו למען שפירשתי כל צרכו למעלה כ"ז י'.

(ו) וגליתי להם וגו'. השבעים משנים כאן ומוסיפים. ואין תרגומם ראוי לזכרון. ועתרת אונטרים כל בעלי הלשון שהוא לשון עשר, ומפרשים עתרת שלום שלום הרבה. ולא נראה לי. מפני שלא יפול לשון עשר על שלום. ואני ממה שראיתי שגלה הוא הפעל המשמש עם השם הזה אמרתי שעתרת דבר סתר שצריך גלוי. ועל כן אומר אני שעתרת כמו *עֲתָרָה* ואף *עֲתָרָה* ששניהם משמשים בלשון ערבי עם *أَتَر* יחד ומשמעם דרך פעמים הסמוי מן העין, או עקבות הולך בסתר. ושלום ואמת כבר נאמר כן ישעיה ל"ט ה'. ושתיים דבר הכתוב אחת זו שמענו ושלום אמת, כלומר שלום עומד וקיים לעד. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב וגליתי להם עקבות שלום אמת, כלומר אגלה להם אי זה הדרך ילכו ויהיה להם שלום עומד וקיים לעד. ועתרת נראה לי שדינו עתרת, לשון רבים, ובין כך ובין כך יתורגם ללועזים לשון רבים *und ich will ihnen offenbaren die geheimen Spuren dauernden Friedens*.

(ט) והיתה לי לשם וגו'. מפני שהלשון לשון נקבה אומרים חכמי הגוים המחרשים שפועלו של והיתה ירושלים, והם מוחקים "לשם" ומגיהים ל"ששון", בלמ"ד. ואנכי לא כן אחשוב. ואומר אני שפועלו של והיתה הכניו הנסתר שבו, והוא מקדם כל סוף הפסוק; וזה פירוש הכתוב: והיה לי הדבר הזה שישמעו נויי הארץ את כל הטובה וגו' לשם ששון ולתהלה ולתפארת אצלם. ושם ששון שם שהוא ששון לבעלי. ויתורגם ללועזים *und es soll mir zum wunnigen Ruhme, zum Preise und zur Verherrlichung gereichen bei allen Völkern der Erde, dass u. s. w.*

(י) עוד ישמע וגו'. אין בבל הרברים מכאן ועד סוף הפסוק כדי מאמר שלם,

כי חסר הנושא, והנושא כל הקולות האמורים בפסוק האחר.

(יא) עוד תעברנה הצאן וגו'. עוד תהיינה הצאן רבות ואין מספר, וכאשר יבא המונה למנותן לא יוכל, כי תעבורנה מעליו. ועל ידי שאמר תאר המקום בלבד. ויתורגם ללועזים *noch werden die Schafe dem Zähler sich entziehen*

¹ וכעין הזה תמצא בשם הגרמני *Bollwerk* שבתחלה שני משמעות האלה לה, והיום הזה לא ישמש כי אם בלשון האחרון.

(כד) שתי המשפחות. כל החכמים אומרים שהן יהודה וישראל, ולא יתישב פירושם על הנאמר לפני מזה בורע דוד וכלוים משרתי ה', ואף לא על הפסוק האחר שיש בו זכר לזרע דוד. ועוד שלדבריהם „העם הזה” אחת משתי המשפחות, ולא יתכן שהם נאצו את עצמם. ועל כן אומר אני ששתי המשפחות האלה בית דוד ובית הלוי. מדיות עיר פועלו „העם הזה”. גוי לפניהם גוי שומע בקולם לכל אשר יצוו אותם. ולפניהם זה הלא הראיתך הונמתו פעמים רבות. ופירוש הדברים בחבורם העם הזה ינאצו את בית דוד ואת בית הלוי לאמר שמאס בם ה' ועל כן פטורים הם מהיות גוי שומע בקול שתי המשפחות האלה. ויתורגם ללועזים und meine Leute verwerfen sie, so dass sie nicht gedenken, fürderhin ihnen als Volk zu gehorchen.

לד

(ה) ובמשרפות אבותיך. לא יאמר כן בלשון המקרא, ואף יש כתבי יד הרבה שבהם כתוב וכמשרפות, בכיף תחת בית, והנוסח ההוא העקר. ועד בכיף הדמיון הזה „כן” המקביל אליו בסוף הדברים.

(ז) ערי יהודה הנותרות ערי יהודה אשר לא נלכדו עדנה על ידי הכשדים העולים על כל הארץ.

(ח) להרא להם דרוה. פועלו של לקרוא „העם”, וכנוי של להם עושה הקריאה פעולת איש אחיו, ופירוש הדברים לקרוא כל העם דרוה זה אל זה, וכן נאמר אחרי כן בפירוש לקרוא דרוה איש אל רעהו. וחכמי הגוים המחדשים אומרים שלחם כמו לעבדיהם, ואין זכר לעבדים עד הנה. ויתורגם להם ללועזים unter sich.

(ט) לשלח איש את עבדו וגו'. מתוך דחקו כרת צדקיהו את הכרית הזאת. כי ככל בני המזרח העברים מימיהם לא שמו עבדיהם בחיל צבא, כמו שהוכחתי במקום אחר¹). וכאשר באה ירושלים במצור ראה המלך שאין בבני חורין אשר בעיר הנצורה די צבא להלחם את אויביהם. ובגלל הדבר הזה כרת ברית את העם לשלח עבדיהם לחפשי, כדי שיתוספו העבדים המשוחררים על אנשי הצבא. ובזכות העבדים נשתחררו השפחות. כי לעת כזאת אין להבדיל בין איש לאשה.

שפחתו. נקראת זו שפחה, ולא אמה, אף על פי שעבדיה היא, מפני שקנינה קנין עולם. תדע לך שבן, שהרי אף אחר ששלחו העם את עבדיהם ואת שפחתיהם לחפשי שבו וכבשום (למטה פסוק י"א).

העברי והעבריה. סדר הדברים סדר אנכיד, כי העברי מתאר עבדו והעבריה שפחתו.

(יא) וישבו אחרי כן וגו'. נעשה הדבר הזה אחרי שעלו הכשדים הצרים על ירושלים מעליה לשעה (למטה פסוק כ"א) מפני השמועה ששמעו כי חיל פרעה מלך מצרים יצא לעזור את צדקיהו מלך יהודה בעל בריתו (למטה ממנו ל"ז, ה'—ז). כי כל עצמם של העם לא שלחו את עבדיהם לחפשי כי אם מפני מלחמתם את הכשדים, כמו שאמרתי לפני מזה, ובראות העם שעלו מעליהם הכשדים טעו, כסבורים שלא ישבו עוד, ועל כן כשסר טעמם שבשבילו שחררו את עבדיהם שבו וכבשום.

¹ ראה מה שאמרתי בכיבור חוריה (ישעיה ל"ד ב"ב).

(יד) **מקץ שבע שנים**, קרוב לקץ **שבע שנים**. ומשמע מן הלשון הזה שכתורה היו העבר והשפחה העברים עובדים אף בשנה השביעית, ובלבד שלא הוציאוה בעברותם. והיה הדבר הזה מפני ששבעה מספר מסוים, ולא כן ששה.

(טו) **ותעשו את הישר בעיני**. מן הדברים האלה שומע אני שצדקיהו צבוע היה, וכברתו את הברית לקרוא דרור דבר אל העם כמי שחרד לעשות כתורה למען יראה ה' בצדקתו ויושיעוהו מיד הבשרים. ונראה שמעה אף ירמיהו במעשה צדקיהו, כסבור שלשם שמים הוא עושה.

(יז) **העגל אשר כרתו וגו'**. החכמים כלם אומרים שהעגל חלוסי הברית ותמורתו (Apposition). ומהם מסיייעים מן המקרא הזה לאמר שעקרה של ברית לשון מאכל. ודבריהם דברי רוח, לפי שאם כן, מה תיעלת בחלוסין האלה? ועוד שאם העגל חלוסי הברית, הנביא הזה כאומר „דברי העגל“, ומי שלו מוח בקדקדו לא יעלה על דעתו שאמר ירמיהו כן אפילו במחשבתו¹.

ואומר אני שהעגל שנאמר כאן טעות סופר והעקר קַעֲגֵל, ופירוש הדברים ונחתי את האנשים העוברים וגו' כעגל, כלומר אעשה שיהא סוסם כסוף העגל אשר כרתו, כי תהיה נבלתם מאכל לעוף השמים ולבהמת ארץ (למטה פסוק כ'). וברוחק יפורש המקרא כן והעגל ככתבו, ובלבד שסגנון הלשון כתקונו יפה ונאה ממנו. ומעתה הלא השביח סדר המקרא הזה שבח רב, כי כל דבר מדבריו מדה נגד מדה, לפי שזויעברו שבסוף הפסוק מקביל אל העוברים שבראשו, והעגל אשר כרתו מקביל אל הברית אשר כרתו, וכן מקביל והיתה נבלתם וגו' שבסוף פסוק כ' אל בתריו שבסוף הפסוק הזה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *und ich will mit den Männern, die meinen Bund überschritten u. s. w. verfahren, wie sie es mit dem Kalbe gethan, das sie u. s. w.*

(כא) **ואת צדקיהו וגו'**. כורתו הברית שנים, וכברית הזאת המה כתות שנים, צדקיהו המלך ושריו מצד אחד וכל עמו מצד אחד. וממה שנוכר ענישו של צדקיהו ושריו לבד מעניש כל העם אנו שומעים שאף המלך ושריו עברו את הברית והרשו לעם להשיב את עבדיהם ואת שפחותיהם לכבשם כבראשונה.

(כב) **הנני מצוה וגו' והשבתים**. סגנון הלשון הזה מפורש לך כל צרכו בביאור מצוה והכה (עמוס ו' י"א).

לה

(ג) **ודברת אותם** תסביר להם כוונתך להגיד להם שלטוב לכל העם אתה מביאם בית ה', למען אשר לא ימאנו ללכת אתך.

והבאותם בית ה'. כל דבר צבור נעשה בבית ה' באחת הלשכות, וכפי הדבר קדושת הלשכה. והעסק הזה שהיה בדבר ה' נעשה כלשכת בני חנן בן יגדליהו איש האלהים (למטה פסוק ד').

והשקית אותם יין. הפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ופירוש הדברים תן להם יין לשחות. ועל כרחק תאמר כן, כי האנשים האלה לא שתו היין הנתן

¹ קוטש המתרגם העגל die Versprechungen bei der Schlachtung des Kalbes אין תרגומו תרגום. כי כרור הדבר שאין במשמע העגל כל הדברים האלה.

להם, והי הפיץ שלא ישתו, למען יראו העם ויקחו מוסר. ואם כן, אף זה בונה אב לכל כמו אלה שמשמש בהם פעל ופעלת ופעלתם לפעולה שאינה שלמה ונמורה. וראה מה שאמרת בינין הזה בכיבור נבער כל אדם (למעלה י' י"ד).

(ה) **נבעים מלאים יין וכסות.** מן המקרא הזה שמענו שהנביע כלי גדול ובו כל היין, וממנו יתן השותה אל תוך הכוס אשר ישתה בה, ולא ישתה בנביע. ובמקום אחר נאמר כנגד הנביע הלא זה אשר ישתה ארני בו (בראשית מ"ד ה'). ויש כאן שני כתובים מכחישים זה את זה, והכתוב אשר לפנינו הוא הראוי לסמוך עליו, לפי שהוא הראשון. והרוצה להכריע בין שני המקראות האלה יאמר שההפרש שבניהם המרחק הרב אשר בין זה לזה, שבימי ספר בראשית, ובפרט בימי תולדות יוסף שהן המגלה האחרונה שבכל מגלותיו¹), כבר הורחב גבול משמעו של נביע, והיו קוראים נביע לכל כלי שמשתמשים בו לשתות יין.

(ו) **לא נשתה יין.** אלו באו הרכבים לאמר שלא ישתו יין בשעה ההיא, היו אומרים לא נשתה, ודי להם בכך. ועתה כשהם אומרים לא נשתה יין, זה משמע דבריהם: אין דרכנו לשתות יין.

צוה עלינו לאמר וגו'. טעם כל מצוה הזאת מפורש לך כל צרכו במה שאמרת מיב י' ט"ז בציון שבגליון.

(יא) **ויהי בעלות וגו'.** מחכמי הגוים יש אומרים שהרכבים האלה היו יושבים באהלים גם בימים ההם בשבתם בירושלים מפני חיל הכשרים. ולא כן הדבר. לפי שאם כן, למה מוסיפים בני הרכב את הדברים האלה ולא ענין הם לדבר היין. ומפני שמאנו לשתות יין כמצות אביהם, ובבתים היו יושבים בירושלים שלא כמצותו, נזקקו להוסיף הדברים האלה לפרש מעשיהם, כמי שאומרים ישבנו באהלים כל ימי חייו, ורק בעלות נבוכדנאצר חדלנו משבת באהלים, ונשב בכתי ירושלים מתוך דחקנו, כי אין לשבת באהלים בירושלים. ועל פי הדברים האלה יתורגם ויהי זה ללועזים nur geschah es.

(יב) **הוקם את דברי יהונדב.** הפעל הפעל ונאמר, את" דברי, והפעל לשון יחיד ודברי יהונדב לשון רבים. ולפנים אמרתי שבכל כמו אלה, את" משמש כשם דבר והוא הנושא²). והיום הזה לא כן אחשוב מפני שיש שחסר את. ועתה אומר אני שהפעולה עצמה היא הנושא, ואת מלמד על הפעול. וכבר יאמר הערבי *سبّر* והרומי *itur*. אף על פי שהפעלים עומדים ולא יוצאים, ומוסיף עליהם העברי לעשות דבר הזה בפעל יוצא והוא מוציאו לשני. ולא יתמה על הדבר הזה כל השומע לשונות הסבלים אשר מהם אומרים *tu się szyje koszule* והדברים כמאמרם משמעם לגרמנים *hier näht sich Hemden*, וגורת מאמרם ענין גורת המאמר הזה אשר לפנינו. והפעל בכמו אלה מרביתו הפעל ומועטו נפעל. וכשהפעל נפעל יש שמגידים בעלי המסורה וקוראים הפעל, כמו שנאמר יתן לנו שבעה אנשים, וכתוב יתן (ש"ב כ"א ו'), ויש שלא מגידים, כמו שנאמר ולא תנתן את העיר (מ"ב י"ח ל') והוא כתיב וקרי. ובכל כמו אלה הפעל לעולם לפני הפעול, ולא לאחריו, בין שהוא הפעל ובין נפעל.

¹ ראה מה שאמרת בכיבור אברך (בראשית מ"א מ"ג).

² הנושא שאמרתו כאן הוא מה שקוראים לו הערכים *قاعم مقام الفاعل*. כלומר השם הנכנס תחת הפועל.

(טו) **ושבו אל האדמה.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא בלשון הוה, כי באדמה משמש על עם ישב תמיד, ולא אל. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור והשבותם אל האדמה (מ"א ח' ל"ד). ועל פי הדברים ההם אין ושבנו זה נקוד כדון, ודינו ושבנו. וכמשמע זה משמע זה, ובלבר שיִשְׁבו מוציא שכיבה ועמידה, ושבנו מוציא ביחוד לכתם בגולה.

(יט) **כי הקימו.** נתן טעם לדברי הפסוק האחר, וכיוצא בו כי שמעת לקול אשתך וגו' (בראשית ג' י"ז).

(יט) **עמד לפני תרגם** יונתן משמש לפני, ואין לאמר מה השמוש שאמר. ופירוש עומד לפני חי וקיים ועושה רצוני. וכן דעת השבועים המתרגמים κατά τον *προσωπόν μου* ולא *ἐναντίον μου* שהוא להם תרגום לפני בכל מקום. ויתורגם ללועזים *die nach meinem Sinne leben*.

לו

(ד) **ויקרא ירמיהו וגו'.** מן המקרא הוה אנחנו שומעים שעד הגה היה ירמיהו בעצמו כותב את חזונותיו דבר דבר בשעתו, ועתה כאשר צוהו ה' לשוב ולכתוב כל דבריו במגלת ספר כבדה ממנו המלאכה, וקרא לברוך בן נריה לעזרה. **מפי ירמיהו.** לא שלא היו הדברים בכתב עד היום ההוא, ובלבר שעתה לא נאמרו ככתבם בתחלה, כי ירמיהו שנה בהם והוסיף וגרע לצרף וללבן, כדרך הסופרים.

(ה) **אני עצור.** לא שהיה עצור בחצר המטרה, כי הדבר מעשה בימי היוקים (למעלה פסוק א'), ואז לא היה ירמיהו במשמר; והשנית שבימים ההם נאמר לברוך הסתר אתה וירמיהו (למטה פסוק י"ט), ונאמר אחרי כן כנגד שניהם ויסתירם ה' (למטה ממנו פסוק כ"ו), ואין ליושב בבית הכלא סתר ממבקשיו. ופירוש אני עצור אני עלי אסרו שאסרו עלי השרים, ולא אוכל לעשות כרצוני. והדבר למד מענינו שבתוך אסרו אף האסר הזה שאסרו עליו לבא בית ה' לדבר אל העם. ונראה שאסרו עליו האסר הזה אחר שהביא בני הרכב בבית ה', ככתוב בפרשה הקודמת, כי היו השרים בושים מדברי הרכבים ומתוכחות ירמיהו שדבר אליהם בשעה ההיא. ויתורגם אני עצור ללועזים *meine Bewegungen sind eingeschränkt*.

(ח) **ויעש ברוך.** ראה מה שאמרתי בביאור ותקשור את תקות השני (יהושע ב' כ"א). ואף כאן אמר ברוך לעשות הדבר בשעתו, כיום צום כאשר צוהו ירמיהו, ויום הצום לא היה עד השנה החמשית, ככתוב בפסוק האחר.

(ט) **בשנה החמשית וגו' בחדש התשיעי.** ומצות ה' אל ירמיהו ומצות ירמיהו אל ברוך היו בשנה הרביעית, כאמור בראש הפרשה, ומאז ועד היום ההוא לא היה צום, ואף על פי שיום הכפורים בינתיים.

(טו) **שב נא וקראנה.** הלשון הוה לא מתישב היטב, כי מה לנו לדעת איך צוהו לקראות אם עומד או יושב? ואם בחרו השרים באחת מן האחרת הלא בחרו בעמידתו, שכן דרך הדיוט לעמוד לפני שרים. והשבועים מתרגמים כאלו היו קוראים שָׁב, וכן מתרגם יונתן טוב, וכן העקר. ופירוש הדברים קראנה שנית. והם אמרו כן כנגד הפעם הראשונה שקרא ברוך את המגלה בבית ה'.

(טז) פחדו איש אל רעהו. לא שהיו להם הדברים חדשים לא שמעום עד הנה, ובלבד שקודם לכן שמעום אחד אחר ועתה כל הדברים פעם אחת, ואינו דומה השוטה כוס רפואה טפה ליום טפה ליום לשוטה כלה בבת אחת. והוא שאמר ה' אל ירמיהו במצוה אולי ישמעו בית יהודה את „בל" הרעה (למעלה פסוק ג').

(יז) ואת ברוך שאלו ברוך זה הנתון בראש הדברים מחלק בינו ובין אחר, ואין כאן אחר, כי אף דברי הפסוק הקודם אל ברוך נאמרו. ואף על פי כן נאה הסדר הזה כאן, הוא ולא האחר. כי דברי הפסוק הקודם אמורים אל ברוך והם שלוחים בידו אל ירמיהו להודיעו שחפצו בידו יצלח, ודברי הפסוק הזה אמורים אל ברוך בשביל עצמו. כי היו השרים חושדים את ברוך כחשד שחשדוהו האחרים האומרים אל ירמיהו ברוך בן נריה מסית אותך בנו (למטה מ"ג ג'), כסבורים שלא יצא מפי ירמיהו ככל הדברים אשר קרא באזניהם, ועל כן שאלוהו השאלה הזאת לדעת איך כתב את דברי המגלה. ומפני שדברי הפסוק הקודם אמורים אל ברוך בשביל ירמיהו והשאלה הזאת נשאלה מאת ברוך בשביל עצמו נאה לשאלה סדר הדברים כמות שהוא לפנינו. וכבר הראיתך דבר הזה במקום אחר¹).

מפיו. השבעים לא מתרגמים תיבה זו, ואחריהם כרוכים חכמי הגוים לאמר שמיותרת היא. ולא כן הדבר, כי „מפיו" מדברי הכתוב ככתחלה, ובלבד שלא כתוב כעקרו, ועקרו המפיו, כי טעה הבלבד והשמיט היא השאלה מפני היא שבסוף התיבה שלפניה. והמפיו יש בו כדי מאמר שלם, ופירושו המפיו כתבת את כל הדברים האלה, ולא הוספת עליהם דבר מלבד. והוא החשד שהיו השרים חושדים את ברוך ששת על דברי ירמיהו נוספות. ויתורגם המפיו ללועזים nach Diktat?

(יח) בדין. למה נזכר הדבר הזה, ומה בא להשמיענו? ואף לדברי חכם אחד מחכמי הגוים האומר שבדיו זה טעות סופר ועקרו נְבְדִי הלא נשאל לדעת למה נזכרה יד זו, וכי אין אנו יודעים שהכתוב כתב בידו?

ועתה ראה מה שאמרתי בביאור ברנלי אעבורה (במדבר כ י"ט). משם תראה שהעברי מזכיר האבר שבו משתמש הפועל ככלי למעשהו ללמד על הפעולה שהיא כפשוטה וכמשמעה ולא הורחב נבול הפעל לשמש על צד השאלה. ומן המקרא הזה למדנו שהוא הדין לזכר הכלי ממש. כי אף כאן מזכיר ברוך את הריו שבו כתב את המגלה כמי שאומר אין מלאכתי במגלה הזאת כי אם מלאכת לבלר, ומלאכת סופרים של ירמיהו היא, כי לא שניתי דבריו אף לא הוספתי עליהם ולא גרעתי מהם. ואין צורך לשבש בדיו ולהגיה בידו, כי טובים הדברים ככתבם אפילו לפירוש הזה. ומשמע בדיו ללועזים nur wie ein Amanuensis.

(כ) הצררה. על כרחנו נאמר שחצר זו חצר מיוחדת ואנחנו אין אתנו לדעת אל נכון מה היא. ואפשר שהיא חצר המטרה. וראה מה שאמרתי למטה ל"ו כ"א.

(כא) העמדים מעל המלך. במקום אחר נאמר שרפים עומדים ממעל לו (ישע' ו' ב'), ואלו ככתוב הזה אשר לפנינו לא נאמר בכל כתיב הקדש, כי לא יאמר כן בלשון המקרא. ובגלל הדבר הזה אומר אני שמעל שנאמר כאן עקרו „על", כי בטעות סופר נשנית מיים שבראשו מסוף התיבה שלפניה.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ואל משה אמר (שמות כ"ד א').

(כב) **בחדש התשיעי**. תאר הזמן הזה חשוד בעיני ביתור, כי כבר נאמר בראש הספור הזה בחדש התשיעי (למעלה פסוק ט').

(כג) **שלש דלתות וארבעה**. אלו שמש דלת בכתבי הקדש לשון זכר ולשון נקבה כמו שהוא משמש במשנה¹). הייתי אומר כדברי רד"ק שהיא של וארבעה זה היא הנוסף על שם המספר לעשותו לשון זכר, ואף על פי שנאמר לפניו שלש, והייתי אומר בן על פי מה שפירשתי בביאור כד הקמח לא כלתה (מ"א י"ז י"ח) בסוף דברי. ועכשו כשלא משמש דלת בכל המקרא כי אם לשון נקבה אין לאמר בן. וממה שראיתי ששנה הכתוב הזה מסגנון הלשון השגור בכל כמו אלה, כי בכמו אלה נאמר שנים עדים או שלשה (דברים י"ז), ונאמר עוד לשון אחר שנים שלשה סריסים (מ"ב ט' ל"ב), וכלשון המקרא הזה לא נאמר בכל מקום, אמרתי שהכתוב הזה מדבר במספר הדלתות כאלו נסע מן שלש וחנה בארבע, וארבעה זה דינו טעמו למעלה, לפי שעקרו ארבע והיא נוסף עליו לעשותו סוף המסע, ופירוש הדברים משלש דלתות ועד ארבע, ודוגמת ואינו והיא אלה מתימן ודרנה (יחזקאל כ"ה י"ג), שאין פירושו כי אם מתימן ועד דין.

יקרעה. הפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, לפי שפעולה זו הולכת והוה, כי בן יעשה בכל המגלה מדי יקרא שלש וארבע דלתות.

(כד) **לקחת**. אין לקיחה זו כמשמעה, והיא ריח לה במלקוח. ויתורגם לקחת זה ללועזים *in Verhaft zu nehmen*.

(כז) **נוסף עליהם דברים**. נוסף זה מסורש לך במה שאמרתי בביאור הוקם את דברי יהונתן (למעלה ליה י"ד). ועל פי האמור שם דברים שנאמר כאן מקומו המקום השני כדן הפעול.

לו

(ה) **ויעלו**. וכן נאמר בהעלות חיל כשרים (פסוק י"א), והפעל נפעל בשניהם לפי שעלו הכשרים שלא בטובתם מפני ישמע חיל פרעה אשר שמעו, ובכן נעשו כנפעלים על ידי השמועה. ויתורגם ללועזים *und mussten abziehen*.

(ו) **היוצא לכם לעזרה**. משמש לכם עם לעזרה ולא עם היוצא. **ישב לארצו**. מכאן משמע שלא נלחם פרעה עם מלך בבל בפעם ההיא, כי בשמעו שעלה חיל כשרים מעל ירושלים יוצא לקראתו השיב את חילו וחדל מהלחם.

(ז) **טדוקרים איש באהלו**. נראה לי שכאן הפסיק בעל הטעמים שלא כדון, ודין האתנח בתיבת באהלו. ואיש באהלו לא נדרש לאחריו, אף לא לפניו, והוא נדרש לפני פניו אל ונשארו. ובין כך ובין כך זכר האהל להגיד לנו שהאנשים מדוקרים מאוד ומחמת מכתם כבר מהם הדבר לצאת מאהליהם, ואף על פי כן יקומו ויצאו לשרוף את העיר כדבר ה'.

(יב) **לחלק משם בתוך העם**. אין רוח הלשון והענין נוחה מן הפירוש המקובל, כי אין לחלק או להחליק כמו לקחת חלק, ואין עם סתם משפחות הכהנים; ואף לא יתישב על הפירוש הזה לשון משם, כי היה כדן שיאמר שם, בלא מ"ם.

¹ שכן נאמר אמר הדלת הזה הריני גזיר אם נפתח אני (גזיר ב' ב').

והשנית שלא תעלה על לב בן דעת לאמר שירמיהו שהיו צרכיו מעטים, כי לא היה נשוי אשה (למעלה ט"ז ב') הסתכן בנפשו לשוב אל עירו למען מתנות כהונה והוא יודע שכהני ענתות כורים לו שוחה ומבקשים את נפשו. והעולה על הכל שאלו הפץ ירמיהו במתנות כהונה היה מקבלן בירושלים, כי אין בעל הבית חייב ליתן תרומתו לכהן היושב בתוך שבטו, והרשות בידו ליתנה לכל כהן שירצה.

ובנלל כל הדברים האלה אומר אני שלחלק זה טעות סופר, ועקרו לַחֲלָף, וחיבת משם שבה אל ירושלים, והלשון ככתוב וחלפת משם (ש"א י' ג'), ובתוך העם משמש עם ויצא שבראש הפסוק, שכן נאמר לפני מזה וירמיהו בא ויוצא בתוך העם (למעלה פסוק ד'). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: ירמיהו יצא מירושלים בתוך העם היוצאים ללכת אל ארץ בנימין למען יחלוף מירושלים. וירמיהו בקש לחלוף מירושלים מפני שהרגיש בדבר שלא יארבו לו הימים ויושם בבית הכלא. ולא אמר ירמיהו לשוב אל עירו, כי גם שם היו שונאים לו ומבקשי נפשו, כי אם אל עיר אחרת מערי בנימין. ולכן אמר הכתוב ללכת אל ארץ בנימין, ולא נאמר אל ענתות עירו. ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס und Jeremia ging mitten unter dem Volke aus Jerusalem weg, auf dass er in's Land Benjamin käme und von dort (Jerusalem) verschwände (טז) כי בא הלשון הזה לא מתישב כלל. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב נבא, תיבה אחת, וכן העקר. וטעות זו נפלה בספרים על ידי הרמיון שבין וא"ו לכ"ף בכתב אשר מימי קדם, כי וא"ו ז' וכ"ף ז' (י'). ואחר שנתחלף וא"ו בכ"ף חלקו המגיהים את התיבה לשתים למצא לה טעם כל שהוא.

החזיונות. אף תחתיו יש נוסח אחר בתרגום השבעים. הם היו קוראים החרת שלא ידעו מה הוא וכתבוהו יונית ולא תרגמוהו. ונפלאה היא בעיני שהיה להם שם זה שלא ידעו פירושו לשון נקבה.

(יט) **ואיה נביאיכם.** וכתוב וא"ו, כוא"ו, והוא מפורש לך במקום אחר. וזה הדבר שאמר ירמיהו ואיה נביאיכם אשר נבאו לכם וגו', המה אשר יותנו בבית הכלא תחתיו, ואתם לא כן עשיתם, ופטרתם את הנביאים ההם כי שקר נבאו לכם כאשר אהבתם, ואותי נתתם בבית הכלא על אשר דברתי אליכם אמת בשם ה'.

(כ) **אדני המלך.** במקום אחר אמרתי שלא יאמר נביא מדבר אל המלך אדני המלך ככל כתבי הקדש. ועתה אודה ולא אבוש שנעלם ממני או המקרא הזה. והוא יחיד, אין עוד מלכדו. וירמיהו האומר כן ונכנע לצדקיהו יותר מכל נביא מדבר אל מלך הלא נמחול לו בזכרנו שהיה ירא לנפשו מאד בשעה ההיא, כמו שהוא מסיים ואומר אל תשיבני בית יונתן הסופר ולא אמות שם, וקשה אימת מות שמעבירה את האדם על דעת קונו, וכל שכן על דעת עצמו. ואף על פי כן לא אמר ירמיהו כנגד המלך לעצמו עבדך, ולא השתחוה לו אפים ארצה כמו שעשה נתן בדברו אל דוד בפעם ההיא²) ואין שעתו כשעת ירמיהו.

(כא) **בחצר המטרה.** לא נראה לי שחצר המטרה בית האסירים, כמו שאומרים המפרשים. ואומר אני שהוא משמר שיושבים בו אנשי החיל השומרים על

¹) וכבר הראיתוך לדעת כדבר הזה בכיארור בעים רוחו (ישעיה י"א ט"ו) בציון שבגליון.

²) ראה מה שאמרתי בכיארור מ"א א' כ"ג.

העיר, והוא מה שקוראים לו הגרמנים Hauptwache. ובגלל הדבר הזה אמרתי שמה נאמר לפני מזה ויבאו אל מלך הצרה (למעלה ל"ו כ') אפשר שחצר המטרה היא שהיה המלך שם בשעה ההיא לראות אם שומרים השומרים כהגן.

לח

(ו) וישליכו אתו אל הבור. הנה אמרו האנשים האלה כנגד ירמיהו בתחלת דבריהם יומת נא את האיש הזה (למעלה פסוק ד'), ואם כן, הלא חפצים במותו, ולמה זה שמהו כבוד אשר אין בו מים כאשר עשו אחי יוסף אל יוסף (בראשית ל"ו כ"ד)?

ועתה הלא אמרתי לך במקום אחר שהעברים הראשונים היו אומרים שהרם השפוך קורא אל אלהים. ונראה מכאן וממעשה אחי יוסף שהעברי אשר אין לבו לב אבן בהמיתו את שאר בשרו או איש אלהים קדוש היה לבו נוקפו, ועל כן חשב מחשבות לבלתי שפוך דמו, ובחר לו מיתה שאין עמה שפיכות דמים, כמו כאן שהושלך ירמיהו הנביא בבור למות תחתיו ברעב (למטה פסוק ח'). והם שמהו כבוד שאין בו מים, ואף שלחוהו אל הבור בחבלים, ולא הפילוהו שמה, כדי שלא יטבע במים ולא ימות מחמת מפתחו, ובעשותם כן ולא ימות ירמיהו על ידי מעשיהם תיכף ומיד כי אם ימות ברעב היו אומרים שהמה רק כסובבים בנפשו ולא רוצוהו. וממה שאמר ראובן אל תשפכו דם השליכו אותו אל הבור הזה וגוי וידנו אל תהי בו (בראשית ל"ו כ"ב) שמענו שהיה להם הדבר הזה כהיתר¹). ונראה לי שמן הטעם הזה העברי המאבד עצמו לדעת בחר בחנק, כמו שהוכחתי בכיאוור לא נודע מי הכהו (דברים כ"א א'), ובכיאוור ויהנק (ש"ב י"ג כ"ג). כי כן דרך עם הארץ לשמוע דברים כמשמעם, וכן הבינו העברים שפיכות דמים כמשמעה, ועל כן בחר המאבד עצמו לדעת לשום מחנק נפשו למען ימות ולא ישפך דמו, ולא יהי כרוצח.

(ז) והוא בבית המלך. תרגם קוטש der im Palaste des König's in Diensten war, ושעה. כי הכתוב הזה בא להגיד לנו שהיה עבד מלך בשעה ההיא בבית המלך, וכן נאמר בפסוק האחר ויצא עבד מלך מבית המלך, וכל זאת להגיד לנו כמה היה עבד מלך ירא לנפש ירמיהו וממהר להצילו, ולא חבה עד שוב המלך אל ביתו, כי ירא שלא ישהה המלך הרבה בשער בנימין וימות ירמיהו בניתים.

(ח) כי אין הלהם עוד בעיר. אני לשטתי הולך שירמיהו הושם בבור למות תחתיו ברעב, כמו שאמרתי לפני מזה, ועל כן חשודים בעיני הרברים האלה ביתור, כי איך יאמר הכתוב כן וירמיהו סופו למות ברעב בין יש לחם בעיר ובין אין. ולא אמרתי שהדברים תוספת ודאי, לפי שאפשר שזה הדבר שאמר עבד מלך: עד עתה כלכלתי אני את ירמיהו אשר בבור כלחם; ועתה הנה אול הלהם מן העיר והלא ימות ברעב. ואם כן, על כרחנו נאמר שהדבר הזה מעשה שנעשה מיד אחר

¹ ראה מה שאמרתי בכיאוור וכסינו את דמו (בראשית ל"ו כ"ו). ועתה רואה אני שלא ירדתי לעמק פשוטו של המקרא ההוא. ועל פי מה שאמרתי כאן אמר ראובן וכסינו את דמו כנגד מה ששמו אחיו את יוסף בבור למות ברעב מבלי אשר תהיה ידם בו לשפוך דמו. כי לדבר הזה היה קוראים כסוי הדם. ויתורגם וכסינו את דמו ללועזים ohne dass sein Blut vergossen wird.

שנעלו הכשדים מעל ירושלים, ואף על פי שאין העיר מסוגרת עדיין לא הביאו לה לחם מן החוץ.

(י) מזה משער בנימין, כי עבדי המלך אשר בחצר המטרה מזוים ועומדים על ידי השרים לבלתי העלות את ירמיהו מן הבור. לכן צוהו המלך לקחת אנשים ממקום אחר.

שלשים אנשים. למה לו כל אלה, ובמעשה כמעשה הזה כאשר ירכו העוזרים כן תמעט עזרתם? לכן אומר אני שטענת סופר יש כאן, ושלשים זה עקרו שלשה. ודי בשלשה להעלות את ירמיהו מן הבור. וכבר יש בחכמי הגוים מי שמשבש שלשים ומגיה כן.

(יא) **אל תחת האוצר.** לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כבתחלה, לפי שאם כן לא מוסיפים דבר ומיותרים הם. ואומר אני אל תקרא אל תחת כי אם מְלַמְחַת, והלשון ככתוב לאשר על המלחמה (מיב י" כ"ב). ופירושו מלחמת האוצר המלחמה אשר באוצר המלך. ומלחמה החרר שבו מונחים בגדים וכסות. ויתורגם ללועזים in die königliche Garderobe.

(טז) **אשר עשה לנו את הנפש הזאת.** אין בכל החכמים ואנשי המדע יודע פירושו המקרא הזה. המפרשים כלם אומרים שנפש זאת נשמת אדם, ועשיתה בריאתה כמעשה בראשית. ולא כן הדבר. לפי שאם כדבריהם, מה שבועה היא זו שאין כמוה בכל המקרא? ונפש זו ככתוב ואחם ידעתם את נפש הגר (שמות כ"ג ט'), שפירושו נפש הגר צער שמצטער על צרתו. ואף כאן נשבע המלך בה' אשר הביא עליו ועל עמו רעת השעה להאדיב את נפשם, והוא מכוון למצור שהיו הכשדים צרים על העיר והרעב בעיר. ואין כשבועה הזאת בכל המקרא מפני שאין זכר לנשבע בשעה כשעה הזאת חוץ מצדקיהו. ויתורגם המאמר הזה ללועזים der uns diese Lage, die wir so schwer empfinden, bereitet hat

(י"ט) **סן יתנו אתי בידם וגו'.** מלשון הכתוב אין לאמר מי הנותנים ומי המתעללים, היהודים או הכשדים. ור"ק אומר שהכשדים הנותנים והיהודים המתעללים. ואחריו כרוכים החכמים כלם. ואני לא כן אחשוב, לפי שכל היודע מנהג בני קדם שיתנהגו כאויביהם הוא ידע שאלו באו הכשדים להנקם מצדקיהו באכזריות חמה לא יתנוהו ביד אחרים להתעלל בהם, כי יתעללו בו הם עצמם. והשנית שאם כדברי החכמים היה צדקיהו אומר אני דואג את הכשדים, ולא כמו שאמר, כי היהודים הנופלים אל הכשדים עבדים חמה לכשדים ולא יעשו בצדקיהו הנתון בידם כי אם כמצות הכשדים אדניהם.

ואומר אני שהנותנים חמה היהודים, והכשדים המתעללים. ונפלו שנאמר כאן לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ופירושו אשר נפלו אשר יצאו מירושלים לנפול ועדיין הם על דרכם. ויתבאר לנו הדבר באר היטב בזכרנו כי הדברים האלה נדברו בין צדקיהו ובין ירמיהו בקולות הכשדים מעל ירושלים להלחם את חיל פרעה (למעלה ל"ז ה' ו"ד). והכשדים בשעה ההיא רחוקים מירושלים, ורבים מהיהודים הנופלים עליהם והם עוברים בגליהם עורם בדרך. ואלו בא צדקיהו לנפול עתה על הכשדים והוא רוכב על גבי בהמה, היה מוצא היהודים הנופלים ההם והם בדרך. ואתם היה צדקיהו ירא שיתפשוהו ויאסרוהו בפנעם בו בדרך ויביאוהו אתם אל הכשדים לאמר ראו הנה הבאנו לכם את מלכנו החפץ במלחמה ואנחנו שלום. וצדקיהו ירא

שיעשו היהודים כדבר הזה למען ימצאו חן בעיני הכשדים וטוב להם, והכשדים בראותם שלא בא צדקיהו מאליז כי אם בעל כרחו יתעללו בו ולא יתנו לו חנינה כגלל עצתו שהיתה עצת מלחמה. ומפני שראת צדקיהו ראשיתה מעשה שיעשו היהודים בשרם היו לכשדים לעבדים, והמעשה הזה תפשמם אותו בדרך להביאו אל הכשדים, אמר צדקיהו אני הואג את היהודים. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים *welche auf dem wege sind, zu den Chaldäern überzugehen; jene möchten mich in die Hände dieser ausliefern u. s. w.*

(כ) והנה כל הנשים. אין הנשים האלה נשי המלך, כי בנשי המלך ידובר בספוק האחר, ואלה אמהותיו ושפחותיו. ומה שאומרות הנשים משל הוא, והוא כתוב סה מעל ספר אחר, ואף על פי שאין הנמשל רומה לו לכל משפסויו. והנביא שם את המשל הזה בפי נשים, כמו שנאמר נשים משלו בו (ישעיה נ' י"ב), להגיד לצדקיהו שאפילו נשים שלא יודעות טכסיס מלחמה יהיו להן חכמי יועצי צדקיהו למשחק, כי טעו החכמים במלחמה הזאת ולא ראו את הנולד. וכנגד מה שהיה צדקיהו ירא את תעלולי הכשדים שיתעללו בו בנפלו עליהם (למעלה ספוק כ') מודיעו הנביא שתעלולים רעים מהם תשמענה אוניו אם לא יפול עליהם.

נסוגו אחור נדרש לפני סניו אל אנשי שלומך, ולא לפניו אל רגליך כמו שאמר רד"ק. כי מי שנטבעו רגליו בבוץ לא יזוז ממקומו, לא לאחור ולא לפניו.

(ג) מוצאים. תרגמו יונתן מתפקין, וכעין זה מתרגמים השבעים, ושניהם היו קוראים מוצאים, והוא העקר, כי כן כתוב מוצאות בספוק הקודם. ומשמש כאן את עם הנושא הנכנס תחת הפועל.

תשרף. הלשון הזה לא מתישב כלל, וכבר אמרו חכמי הגוים שאין תיבה זו נקודה כדון ודינה תשרף, נפעל. ואת משמש עם העיר כמו משמש בראש הספוק לחזוק בלבד.

(ד) מפיל אני תחנתי וגו'. וכן אמר אליהם ירמיהו, ככתוב בספוק האחר. והתחנה הזאת התחנן ירמיהו אל צדקיהו כשדבר עמו בפעם הראשונה (למעלה ל"ח כ'), ולא בפעם הזאת. ואף על פי כן הורה ירמיהו היתר לעצמו לדבר אל השרים כאשר צוהו המלך, מפני שלא אמרו אליו בשאלתם מה דברת אל המלך הפעם הזאת, ובפעם הראשונה דבר אל המלך כאשר אמר להם. ומי שמימו הניע למקומו של הנביא הזה, והסתכן בנפשו מפני אנשים החפצים במותו, ימחול לו על אשר לא הגיד לשרים את כל לבו, והגיד להם דברים שהם אמת ולא אמת לדחותם.

(ה) והיה וגו'. כל דברי הספוק הזה חסרים בתרגום השבעים, ואף נראה לי חסרונם העקר. והרוצה לקיימם יחברם אל ראש הפרשה האחרת.

למ

(א) בשנה התשעית וגו'. לנוסח שבתרגום השבעים שהוכרתי בסוף הפרשה הקודמת נאה סדר הכתוב הזה. ולנוסח אשר לסוף הפרשה ההיא בספרינו כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק ב' מיותרים.

(ג) נגיל וגו'. הרואה את דבר הכתוב הזה לעומת פסוק י"ג, ואף על פי שלא נגיל הוא בדרשה וחקירה, הלא יראה שהכתוב הזה נסלו בו טעיות הרבה, כי

נשנה נרגל שראצר, ונכנסו סמגר נבו ושרסכים שלא במקומם, וכנגדם חסר כאן נבושבון והוא נזכר במקום האחר. והדבר ברור שסמגר זה טעות ועקרו רב מג, ושתי תיבות שלאחריו, נבו שרסכים, עקרו נבושבון, ונרגל שראצר רב מג שנאמר אחריו נשנה בטעות סוסר מראש הפסוק.

(ד) ויהי כאשר וגו'. כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק י"ג חסרים בתרגום השבעים.

(ה) ואת בית העם. החכמים כלם אומרים שבית העם כמו בתי העם, ולא נראה לי, מפני שלא נמצא כלשון הזה בכל המקרא, ומפני שלא שרפו הכשדים בירושלים כי אם כל בית גדול (למטה נ"ב י"ג, ומ"ב כ"ה ט"ו) וכל ארמנותיה (ד"ה"ב ל"ו ו"ט), ובתי העם לא שרפו. ואני ממה שראיתי שאין בפרשה זו זכר לשרפת בית ה', ואנחנו ידענו שהוא נשרף בעת ההיא, אמרתי שבית העם שנאמר כאן הוא בית ה'. ואפשר שהיו רגילים לקרוא לבית ה' בית העם מפני שבו היו מתכנסים לפקח על צרכי צבור, כמו שאמרתי במקום אחר, והוא נקרא כאן בן על שם שהיו העם בוטחים בו (למעלה ז' ד'), והיתה קריאת השם כתוכחה לישראל שנוכחו לדעת כי שקר בטחונם, כי בטחונם נשרף הבית אשר היו בוטחים בו, ולא הגין אפילו על עצמו. וכן בתורת הנוצרים יסופר שמושיעם דבר אל העם על בית ה' ואמר לו ביתכם (מתי כ"ג ל"ח). הרי שבסוף ימי בית שני עדיין היו קוראים לבית המקדש בית העם. (ו) ביום ההוא. לא נראה לי שהדבור הזה עקרו בכתוב, כי אין לו טעם. ואומר אני שתוספת היא. ואלה תולדות תוספת זו. בתחלה נשנה ב"ם של, ויגבים בטעות סוסר, ואחרי כן הגיהו והוסיפו וכתבו ביום החוא.

(ז) ועיניך שים עליו. עיניך זה חשוד בעיני בטעות, כי שימת עין היא הלשון השגורה בכל המקרא, ולא שימת עינים¹). ועל כן אומר אני אל תקרא עיניך כי אם עיניך, לשון יחיד.

ועל דבר החנינה והמצוה האלה שחנן מלך בבל את ירמיהו וצוה ביד נבוזראדן עבדו לשום עינו עליו לטובת, אין אלה מעשה נסים. כי עולם כמנהגו נוהג מיום היותו, וכאשר יעשה היום הזה בהלחם גוי עם גוי שיש שכירי זה בארץ זה והם מגידים לשוכריהם כל אשר ישמעו ויראו בארץ אויביהם, כן נעשה בימים ההם. ובשהוגד לנבוזראצר שהיה ירמיהו יועץ את מלכו להשלים לכשדים, אמר לעשות אתו טובות.

(י) להוצאהו אל הבית. חכמי הגוים אומרים שבית זה בית המלך, ומפני שבית המלך נשרף על ידי הכשדים (למעלה פסוק ח'), מתחכמים הם לאמר שהוצאת ירמיהו מחצר המטרה היתה מיד אחר שנלכדה ירושלים וכטרם תשרף העיר. ולא עמדה להם חכמתם. כי סוף הפסוק האומר וישב בתוך העם כחשם בפניהם יענה, לפי שהדבר ברור שלא היו העם יושבים בבית המלך, ואם ישב ירמיהו בתוכם אף מושבו לא היה בבית המלך.

ובאמת כמו שנאמר אסיריו לא סתח ביתה (ישעיה י"ד י"ז), כן המקרא הוה, והבית שאמר הוא בית ירמיהו, וסירוש הדברים להוצאהו שילך אל ביתו. ומפני שהיתה העיר חרבה ובתי הגדולים נשרפים, לא היו שרי הכשדים יודעים אם בית

¹ ראה דברי חתנוב למעלה כ"ד ו', ולמטה מ' ד', ובראשית מ"ד כ"א, ועמוס ט' ד'.

ירמיהו קיים, ועל כן נתנו את ירמיהו אל גדליהו למצוא לו בית מושב. ויתורגם ללועזים *dass er ihm die Freiheit und eine Unterkunft gäbe*.
וישב בתוך העם בתוך עם הארץ, כי לא בחר ירמיהו לשבת בתוך הגדולים והחשובים בעיני הכשרים. ובכיאור ראש הפרשה האחרת יתבאר לך למה זכר הכתוב כאן את הדבר הזה.

(טז) והיו לפניך. חכמי הגוים מפרשים ויעלו על לבך. ואני לא בן אהשוב, לפי שאם בן, מה בא הכתוב הזה להשמיענו, כי מה לנו אם יעלו הדברים על לבו או לא יעלו? ואומר אני שפירוש לפניך לעיניך, וזה הדבר שאומר ה' אל עבד מלך הכושי: הנני מביא את דברי וגו' ועיניך רואות, ואף על פי כן לא תנע אליך הרעה, כי אנכי אצילך, כמו שנאמר בפסוק האחר כי מלט אמלטך וגו'. ומשמע והיו לפניך ללועזים *und sie werden vor deinen Augen in Erfüllung gehen*.

(יח) **כי בטחת בי**, בהאמינך לירמיהו נביאי ואמרת שאין משפט מות לו על כל הרעה אשר נבא לעם הזה.

מ

(א) **והוא אסור באזקים** שלא כמצות נבוכדנאצר מלך בבל (למעלה ל"ט י"א). ובשנגנה נעשה הדבר הזה, וירמיהו הוא שגרם לעצמו האזקים האלה. כי נבזוראדן נתן את ירמיהו אל גדליהו בן אחיקם בן שפן למצוא לו בית מושב, כמו שפירשתי לפני מזה, וירמיהו לא חפץ לשבת בתוך הגדולים והחשובים בעיני הכשרים הכתובים לחרות ולטובה בגלל עצתם שהיו יועצים לנפול על הכשרים בימי המצור, אף על פי שהיה אחד מהם, ובחר לשבת בתוך העם, ככתוב למעלה ל"ט י"ד. ועל ידי כן נתגלגל הדבר והיה ירמיהו אסור באזקים בתוך כל גלות ירושלים, כי הכשרים שמצאוהו בתוך העם לא ידעו שהוא האיש אשר עליו צוה מלכם לתת לו חנינה ולהשיב אותו.

(ב) ה' **אלהיך דבר וגו'**. אם באמת דבר נבזוראדן את הדברים האלה עד סוף הפסוק האחר כאשר שמם הכתוב בפיו, דבר נבזוראדן כן להתנצל לפני ירמיהו על אשר היה אסור באזקים בתוך כל הגולים, כמו שנאמר בפסוק הקודם. וזה הדבר שהוא אומר: הרעה הזאת לא מקרה היא לכם, כי דבר ה' הוא, ואתה נביאו מוטל עליך להשתתף עם עמך בצרתם. ואף על פי כן די לך בהיות האזקים עליך עד כה, ועתה הנה פתחתך וגו'.

(ח) **ועודנו לא ישוב**. כל הינעים לפרש את הדברים האלה במקום הזה כמות שהם כראש הפסוק ינעים לריק. איכלד משבש ישוב ומגיה ישיב, הכנין הכבד הנוסף, והוא לו כמו ישיב דבר. ואין השיב כמו השיב דבר בכל המקרא חוץ ממגלת אסתר (ד' י"ג וישי), ואין מביאים ראיה משם לדרבי הלשון בימיה הטובים. ואסילו הדבור כמלואו יש הפרש בינו ובין עניה, כי העונה הוא עצמו הנשאל, והוא עונה תוך כרי דבור והשואל לפניו, והמשיב דבר מרכיבו שליח השואל⁽¹⁾ או שליח מצוה שמצוהו הפצוה ללכת ולחקור דבר, או לעשות דבר, והוא הולך ועושה מצותו

(1) ראה דברי הכתוב כמדבר כ"ב ח', ש"ב כ"ד י"ג, נחמיה ו' ד', וד"הב ו' ד'.

ושב ומשיב דבר לאמר כן וכן מצאתי, או כן עשיתי כאשר צויתני¹). וכשהמשיב דבר הוא עצמו הנשאל מרביתו משיב לאחר זמן, אחר שנועץ או חשב מחשבות בלבו מה ישיב²). ויש שנים ושלושה מקראות יוצאים מן הכלל הזה, ואין יציאתם כי אם קיומו. והארכתיו בכל אלה שלא כדרכי להוכיח שאין הדבור השיב דבר כעניה לכל משפטיה, וכל שכן שלא יהיה הפעל לברו כמותה. והחכם שהזכרתי פירושו דוחק גם על פי תקונו שהוא אומר לחקן. כי הוא מפרש שבשדבר רב שבחים עד כאן, ועד שלא נמר דבריו, החריש מעט מפני שהיה מתאוה ומצפה שיבחר ירמיהו ללכת עמו בכלה. ולמה יתאוה רב שבחים כדבר הזה? ולי נראה הפך הדבר, שאלו בחר נכזרואדן באחת מן השתים, בחר בשוב ירמיהו אל ארצו. וכן משמע ממה שבפסוק הקודם כשמדבר רב שבחים כהליכת ירמיהו עמו בכלה נאמר בראש הדברים, בא" ובסופם, לך. ועכשו כשהוא בא לדבר בשיבת ירמיהו אל גדליהו הוא אומר ושובה, בתוספת היא שהיא לחווק המצוה. ובחר רב שבחים בשיבת ירמיהו אל גדליהו, מפני שאלו הלך בכלה והוא נביא הגולים ואיש נכבד בעמו, ובימי המצור כטרם נלכדה העיר יעץ למלכו ולעמו לצאת אל הכשדים ולתת את צוארם בעול מלך בבל, יחפוץ מלך בבל לראותו, ואם ישמע המלך מפיו שהיה אסור באוקים שלא כמצות המלך הלא יחרה אף המלך ברב השבחים.

ובאמת הדברים כאן חוץ למקומם, ומקומם אחר האתנח קודם ויתן לו. כי בתחלה נשמט המאמר הזה מנוף הספר ונכתב בגליון, ואחרי כן נכנס בשעות אל מחוץ למקומו, כי טעה הלבלר בין, לך" שבסוף הפסוק הקודם ללך האחרון. וגורת המאמר הזה כגורת עורנו הארץ לפנינו (דה"ב י"ד ו'; ראה שם דברי). ואמרתי כן, לפי שאם משמש, לא" עם עורנו, משמע הדברים והוא לא ישוב עוד, וברור הדבר שאין זו כוונת הכתוב. והמקרא מקרא קצר, וזה פירושו: אחר שאמר רב שבחים ושובה אל גדליהו וגו', וירמיהו עורנו עומד כמי שלא אומר לשוב, או נתן לו רב שבחים ארוחה ומשאת וישלחהו. ולמען הארוחה והמשאת האלה לא היה ירמיה שב בתחלה, כי ידע ירמיהו שהיה רב שבחים חייב לפייסו על צער האוקים שצערנו, ולא די לו ברשות הנחונה לו ללכת אל כל הישר בעיניו.

(ז) אשר בשדה מפורש ומתורגם לכל כמשמעו. ולא נראה לי. ואומר אני שפירוש בשדה בערי השדה אשר ליהודה, וערי השדה כל הערים חוץ מעיר הממלכה, כי כן אנו שומעים מן הכתוב בשי"א כ"ז ה'.

(ח) וישמעאל בן נתניהו. בא הפרט הזה אחר הכלל לפי שהוא העקר, כי ישמעאל זה ואנשיו המה המכים את גדליהו.

ויוחנן ויונתן בני קרת. ובמקום האחר נאמר ויוחנן בן קרח (מ"ב כ"ה כ"ג), ויונתן לא נזכר שם. ובתרגום השבעים כן הנוסח אף כאן, והוא העקר, כי על פי שנים עדים יקום דבר.

(י) לעמד לפני הכשדים לשרת לפניהם בשם העם (den Chaldäern gegenüber das Volk zu repräsentieren).

⁽¹⁾ ראה דברים א' כ"ב, יהושע י"ד ז', ויחזקאל ט' י"א.

⁽²⁾ ראה מ"א י"ב, ו' וט', ודה"ב י' ו' וט'.

ושמו בכליכם. למה נאמר הדבר הזה, וכי אין אנו יודעים שיין וקיץ ושמן מושמים בכלים? והלא על כרחנו נאמר שכנוי של בכליכם הוא העקר. ומה טעם הדבר?

ועתה דע שהעברי יאמר ישם פלוני דבר אל קליו כשפלוני לוקח דבר משל חברו ועושה בו כעושה בשלו. וכן נאמר בענן שלקח מן החרם ונס שמו בכליהם (יהושע ז' י"א), ואף על פי שענן נגב ואלה לוקחים מה שאין בעליו עמו לאספו והוא כהפקר לכל, הלא זה הצד היותר שבהם שכמותו כן אלה לוקחים לעצמם מה שלא יגיע כסיהם הוא¹). ועל פי הדברים האלה כשהאנשים האלה תופשים בערים לא להם ואוססים יין וקיץ ושמן שלא יגעו בהם נוסל במעשיהם לשון הכתוב הזה. ויתורגם ללועזים und macht sie euch zu eigen.

(יא) נתן וגו' שארית הניח שארית ולא לקחה. והפעל משמש כן על פי מה שפירשתי בכיבוד תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג). וראה מה שאמרתי בכיבוד ולקחתי את שארית יהודה (למטה מ"ד י"ב).

מא

(א) בן אלישמע. אם אלישמע זה אלישמע הסופר שהיה בימי צדקיהו (למעלה ל"ז כ'), היה ישמעאל בן בנו בעשותו את מעשה הרצח הזה איש צעיר לימים ונמחר לב, ובראותו כי הפקיד מלך בכל את גדליהו על הארץ, והוא עצמו, אף על פי שמורע המלוכה הוא, יצטרך להכנע לפקיד מלך בכל, חס לבו בקרבו והרגו. וממה שנאמר אחרי כן ורבי המלך נראה שהדבר כמו שאמרתי שאלישמע הוא אלישמע הסופר. כי אין ורבי המלך נוסף על ישמעאל, לפי שאם כן, לא מתישב מה שנאמר אחריו ועשרה אנשים אתו, ואף לא יפורש למה אין לרבי המלך זכר בתוך דברי הפסוק האחר. ונוסף ורבי המלך על מורע המלוכה. והכתוב אומר כן, מפני שכבר יהיו בני אדם מורע המלוכה ולא תנתן כל משרה על שכמם; והכתוב הזה הבא לפרש קנאת ישמעאל שהתקנא בגדליהו והרגו מניד לנו שהיה ישמעאל זה מורע המלוכה ומורע גדולי המלך, כי אבי אביו היה סופר המלך, והוא בעל פקידות גדולה, ועל כן אין כבודו להכנע לגדליהו. והשבעים לא מתרגמים „ורבי המלך“, ולא שלא היה לפניהם, ובלבד שנראה להם כמשחית סדר הדברים, ועל כן אמרו שטעות סופר הוא.

(ג) אשר היו אתו את גדליהו. טעו בדברים האלה החכמים כלם, והם נכוחים למבין. כל החכמים אומרים שכנוי של אתו שב אל גדליהו, ואת גדליהו חלוסי „אתו“ ומרשו. ואף על פי שיש כמו אלה רבות בספר הזה, הדבר ברור שלא זה פירוש הדברים האלה. כי לא יאמר ביהודים היושבים במצפה מושב גדליהו שהיו אתו. והשנית שאין ישמעאל כי אם הוא ועשרה אנשים, ואחד עשר בני אדם לא יהרגו את כל היהודים אשר במצפה, לפי שתוקה למצפה שבחרו רבים מן היהודים לשבת בה בגלל גדליהו פקיד הארץ היושב שם.

¹ ואם כן, מה שנאמר בתורה כבא אל כרם רעהו ואל כליד לא תתן (דברים כ"ג כ"ה) אין פירושו שלא יתן בכליו אחר שאכל כדי שבעו, כי אפילו כדי שבעו שהותר לו לאכול לא יתן בכליו מפני שהעושה כן עושה בשל חברו כאדם העושה בשלו. ועל הדבר הזה הקפידה תורה.

ובאמת כנוי של אתו שכ אל ישמעאל עצמו. ועל פי הדברים האלה היהודים יושבי המצפה קרואי גדליהו האוכלים על שלחנו עם ישמעאל יחדו אותם לבדם הכה ישמעאל, ולא כל היהודים אשר במצפה. והוא הדין למה שנאמר אחרי כן:

ואת הכשדים אשר נמצאו שם שהם שרי חיל הכשדים שהיו גם הם אוכלים עם ישמעאל על שלחן גדליהו, ואותם לבדם הרג ישמעאל ולא כל אנשי המלחמה.

ועל פי הדברים האלה הרג ישמעאל כעשרים איש, ולא יותר. והרג ישמעאל כסלים כמספר אנשיו ולא יוכלו להתיצב לפניו, לפי שהמה באו לסעודה ואין כלי מלחמתם עליהם, וישמעאל ואנשיו היו הנורים איש חרבו מתחת למדיו. ויתורגם המקרא הוה ללועזים *die mit ihm zusammen bei Gedaljahu waren*

(ו) **באו אל גדליהו**. בערמה אמר כן, שאם ילכו עמו ידע כי עוזרים הם אחרי גדליהו ויהרגם.

(ח) **ועשרה אנשים וגו'**. נזכר דבר האנשים האלה להגיד לנו שישמעאל דעתו קלה והוא חומר ממון, שהרי עבר על דעתו בשביל המטמונים.

(ט) **ביד גדליהו**. אמר איבלד שביד שנאמר כאן כמו עם, ודבריו דברי רוח. וכמוהם דברי כל היגיעים לפרש המקרא הוה ככתבו. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב הבור הגדול, ולא נראה לי, לפי שאם כן, לא ידעתי למה מתאר הכתוב את הבור, וכי אין אנו יודעים שבור אשר יכיל שמנים חללים גדול הוא? ואומר אני שגדליהו כתוב כבתחלה, וביד לבדו טעות סופר, ועקרו בוד. ובור גדליהו נשוא, והבור שבראש הפסוק הנושא, ופירוש הדברים והבור אשר השליך ישמעאל וגו' הוא בור גדליהו, כלומר שהיה גדליהו משתמש בו עכשו. ומעתה יש טעם לזכר הדבר הזה, והוא כטעם שפירשתי בכאור כרתו עצה (למעלה ל' ו'), כי זה הדבר שמשמענו הכתוב שבור גדליהו הוא הבור שהשליך שמה ישמעאל את חללי האנשים אשר באו לשמע גדליהו.

הוא אשר עשה אסא. מוסף הכתוב פירוש על פירושו הראשון למען זכר אסא. והזכר הוה כזכר שכם ושילו ושמרון (למעלה פסוק ה'), וגבעון (למטה פסוק י"ב), וכמהם (למטה פסוק י"ז), שהוא בן ברולי הגלעדי, כמו שפירשתי ש"ב י"ט ל"ח, וכל אלה קול להם בימים ההם כקול רחל המבכה על בניה (למעלה ל"א י"ד). ומעשה הסופר הזה¹) כמעשה האדם שאברו ממנו כל מחמדיו, והוא זן את לבו מזכרונות ימי קדם.

(י) **את בנות המלך וגו'**. מפרש את כל שארית העם, כי אלו היה נוסף עליו, היה הכתוב אומר ואת, בוא"ו. ומפני המפרש הוה שהוא דברים ארוכים נשנה הפעל כסוף הפסוק ונאמר וישכם ישמעאל.

אשר הפקיד וגו'. לא ידעו החכמים פירוש הדברים האלה. החכמים כלם אומרים שאת גדליהו הפעול, ואם כדבריהם, היה הכתוב אומר אשר הפקיד עליהם, ולא זכרו שנבחראדן הפקיד את גדליהו על כל הארץ, ולא על המצפה ויושביה בלבד. ובאמת את המשמש עם גדליהו כמו עם, והפקיד מלשון פקדון, ופירוש הדברים אשר

¹ הלא כבר אמרתי לך שכל דברי הימים שבספרי הנביאים דברי סופרים הם ולא הנביאים אמרום.

הפקיד נבווראדן עם גדליהו למשמרת. וכן מתרגמים השבעים, ובלבד שבתרגומם לא נמצא „וואה כל העם הנשארים במצפה“. וראה מה שאמרתי בביאור אשר הניח נבווראדן (למטה מ"ג ו'). ויתורגם ללועזים *welche Nebusar-Adan u. s. w. in der Obhut des Gedaljahu gelassen hatte*.

(טז) **אשר השיב מאת ישמעאל**. בתרגום השבעים חסרים כל הדברים מן „מן המצפה“ עד האתנה, ועד בכלל. והשבעים לא מתרגמים הדברים מפני שלא ידעו פירושם. ולי נראה דעת המקיימים את הדברים הם ככתבם ומניהים כאן אשר שבה ישמעאל וגו'.

(יז) **בגרות כמהם לא יפורש ככתבו**, כי האומרים שגרות מלון לא זכרו שגַר לעצמו ואורח נוטה ללון לעצמו, ועל כן אין גרות מלון. ועוד שגרות משקל שם מופשט לו, ולא הוא ענין לכאן. והשבעים נראה שהיו קוראים בנכרות תחת בגרות, ואין הנוסח ההוא טוב מאשר לפנינו בספרים. וחכם אחד מחכמי הגוים משבש ומניה בגדרות על פי דברי יוסף הכהן, וכן נראה לי העקר.

מב

(א) **ויזניה**. ולמטה מ"ג ב' נקרא האיש הזה עזריה, וכן נמצא בתרגום השבעים אף כאן, והוא העקר.

(ב) **אתנו חשוד בעיני ביתור**, וכשאתה מרלג עליו משיב לך טעם המקרא הזה שבח רב.

(ה) **והמה אמרו**. הפעל לפעולת שלשום והיתה אמירה זו בטרם ידבר אליהם ירמיהו לאמר שמעתי וגו', ככתוב בפסוק הקודם. וחלק הכתוב את דבריהם ונתן הבטחה זו שהבטיחו את ירמיהו לעשות ככל הדבר אשר ישלחוהו ה' אליהם אחר תשובת ירמיהו הראשונה, כדי לקרבה אל מיאונם שמאנו לעשות כאשר דברו, ומבין הכתחתם ומיאונם תצא לנו רעתם אשר הרעו לעשות.

(ו) **אם שוב תשובו**. אמר רד"ק ששוב זה שרשו ישב, ומביא ראייה מן הכתוב ידעתי כי כל תוכל (איוב מ"ב ב'), כי טעה שם כמו שמעה כאן. ואף על פי כן יש מחכמי הגוים כרוכים אחריו. ובאמת שוב זה שרשו שוב, וכמו כן תשובו שנאמר אחריו, ודינו פִּשְׁכֵּנו, והוא מפורש לך כל צרכו בביאור ושבו אל האדמה (למעלה ל"ה ט"ו). וראה מה שאמרתי למטה פסוק י"ב.

(יב) **והשיב אתכם**. השבעים המתרגמים *καὶ ἐπιστρέψω* היו קוראים וְאִשְׁיב או וְהִשְׁיב, והעקר ככתוב וננקוד לפנינו בספרים, והפועל מלך בכל הנוכר לפני מזה. והסורסי והרומי מתרגמים כאלו היו קוראים וְהִשְׁיב, משרש ישב, ואחריהם כל אדם ימשוך מחכמי הגוים המחדשים. והחכמים הם כרוכים אחר הנוסח ההוא מפני שלא יודעים איך יאמר ביושבים על אדמתם שְׁיִשְׁבוּ מלך בכל. ואם זו קשה, אף לדבריהם קשה, כי איך יאמר ביושבים על אדמתם שיושיבם המושיב אל אדמתם? והלא על כרחם יאמרו שהושבה זו ממעטה גלות, והכתוב מגיד לנו שלא יגלם מלך בכל, ואם כן, למה נשבש המקרא שלא לצורך ואנחנו ידענו שהושבה כהושבה לדבר הזה, כי כמות מוציאה גלות. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק י"א.

(יג) **לא נשב**. זה נקוד כדון, כי שרשו ישב, ואליו מקביל ושם נשב שבסוף הפסוק האחר.

(טו) **ועתה לכן שמעו וגו'.** נלאו החכמים ואנשי המדע לפרש „לכן“ זה. והוא לא נותן טעם, כי כמו שנאמר ובכן (קהלת ה' י' ואסתר ד' ט"ז), כן נאמר כאן לכן. וסרס המקרא וכן תפרשהו שמעו את דבר ה' לכן, כלומר דבר ה' אשר דבר על המעשה הזה שאתם אומרים לעשות לבלתי שבת בארץ הזאת, כאמור בשני הפסוקים הקודמים. ויתורגם ללועזים *nun denn, für solchen Fall höret* das Wort JHVHes.

(טז) **והיתה החרב וגו'.** לא ידעתי כלשון הזה בכל המקרא, והלשון השנור בכמו אלה והיה החרב וגו', לפי שאין הרב פועל הפעל שלפניו, כי הוא פועל של תשיג, ופועל הפעל הראשון המאמר שלו „החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם“. וכגלל הדבר הזה הייתי אומר שטעות סופר יש כאן, והעקר והיה החרב וגו', אבל בשביל לשון הכתוב האחר שאף הוא כמוהו אין לאמר כן, לפי שלא במהרה תפול טעות ממין אחד בשני מקראות רצופים. וצריך לאמר שגורת שני המאמרים האלה, זה שבכאן ורעהו שבפסוק האחר, כמו שפירשתי הייתי ביום אכלני חרב (בראשית ל"א מ').

(יז) **ויהיו כל האנשים.** אף הלשון הזה שלא כשנור בכמו אלה (כי על פי דרכו היה בדן שיאמר הכתוב והיה וגו'), והוא מפורש לך בביאור הפסוק הקודם. (יח) **ידע תדעו וגו'.** אין בחכמים יודע סדר הדברים מכאן ועד סוף הפרשה, ואף לא החכמים המחוכמים שבחכמי הגוים המתפארים בדעת המקרא ואומרים לבוץ עתיו וזמניו לחלקיו. ונפלאות היא בעיני שיודעי בינה לעתים לא יודעים דברים נכוחים ליודע בטיב לשון המקרא, ואף על פי שנצפנו ממנו העתים.

החכמים כלם עושים המאמר האחר הפעול של תדעו, וטועים. והפעול נחשך עד סוף כל הדברים, והוא „כי בחרב וברעב ובדבר תמותו“ (למטה פסוק כ"ב), וכל מה שבינתים דבור בתוך דבור. ולא יפורשו הדברים כי אם כן, מפני שהמאמר כי העידותי וגו' מעשה שהיה בדבר המדבר, יודע תדעו לא יאמר כי אם כנגד הדבר שעתידי להיות בשעת הדבור או בשעה שעליה ידובר. ויש עוד טעם למה לא יפורשו הדברים כי אם הפירוש הזה, והוא יתברר לך בביאור פסוק כ"ב.

כי העידתי בכם היום. לשון התראה היא זו, וכמוה רבות ככתבי הקדש. והפעל לפעולת עכשו, ומפני שהוא מדבר ועושה בשעת דבורו אמר העידותי, על פי מה שאמרתי בביאור הרימותי ידי (בראשית י"ד כ"ב). ויתורגם ללועזים *denn ich muss euch im Voraus warnen*.

(כ) **כי התעיתם בנפשותיכם.** היא ההתראה. ובפירוש הדברים האלה טעו החכמים כלם מימי השבעים ועד היום הזה. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב הַרְעוּקֶם, וחכמי הגוים מרביבתם כרוכים אחריהם, ויתרם עושים התעיתם פעל עומר ולא יוצא, והם עושים כן מפני שלא מצאו לו פעול. ורד"ק הולך ארחות עקלקלות למצוא פירוש שלא ראוי לזכרון. ועקר הדברים נכתבם. והתעיתם פעל יוצא, ובלבד שחסר הפעול מפני כבוד המקום, ומפני שהמקום ימלא חסרונו. והנביא מדבר באנשים האלה כמתעים את ה' אלהיהם, והוא מפרש דבריו כאמרו כי שלחתם אותי וגו', לפי שהמבקש מאת יועצו להגיד לו עצתו ומבטיחו מראש שישמע בקולו לכל אשר יאמר לו ואחרי כן ילך ויעווב העצה היעוצה לו, כמעשה אשר יעשו האנשים האלה לה' אלהיהם, מתעה הוא את יועצו. וכי"ת של בנפשותיכם ככי"ת של כנפשו דבר ארניהו

(מ"א ב' כ"ג). ופירוש הדברים התעיתם את ה' אלהיכם ועל ידי כן הסתכנתם
בנפשותיכם, והסכנה מפני החרב והרעב והדבר האמורים בסוף הפרשה. ומשמע
הדברים ללועזים, denn ihr habt dann Jemand zum Besten gehabt, der es euch mit dem Leben wird entgelten lassen.

(כב) **ועתה ידע תדעו כי וגו'.** ראה מה שאמרתי בכיאר ידוע תדעו
(למעלה פסוק י"ט). ונשנה הפעל כראש מאמר הפעול, מפני שהוסק בינו ובין
הראשון בכל אלה. ומפני שהדברים שבינתיים הרבה מאוד נאמר אחריהם ועתה שבו
חזור המדבר לענין ראשון. והחכמים כלם ואנשי המדע המעקמים את כל המקראות
האלה לפרש דברים כסדרם מראים לדעת שהתחקו על שרשי לשון המקרא, ולשון
המקרא ודרכיה לא ידעו. ומשמע הדברים ללועזים, ja, so was ich sagen wollte, ja, so wisset denn.

מג

(ב) **אמרים אל ירמיהו** כעין מאמר בתוך מאמר שהמרגל עליהם לא משחית
סדר הדברים כלם. והמאמר הזה מפרש זדים, כי רק זדים יאמרו לאיש כירמיהו
הנאמן לנביא לה' שקר אתה מדבר. וחכמי הגוים המחדשים מוחקים, 'אומרים' ומפרשים
זדים אל ירמיהו אשר הוידו על ירמיהו. ולא זכרו שזד שם ולא פעל. ויתורגם ללועזים
ja, die sagten u. s. w.

(ג) **כי ברוך בן נריה וגו'.** מן המקרא אין אתנו לדעת אל נכון מה ראו
האנשים האלה לחשוד את ברוך את החשד הזה. ומה שיש לאמר בענין הזה מאומד
חמצא בכיאר ואתה תבקש לך גדולות (למטה מ"ה ה').

להמית אתנו וגו'. להמית אנשים ממנו ולהגלות יתרגו כבלה. והמקרא הזה
בונה אב לכל כמו אלה שיחלק הפעול וחלקו האחד יותן לפעולה אחת וחלקו האחר
לאחרת, כי שתי הפעולות ההנה כסדר הזה אין לאמר שתפעלנה שתיהן זו אחר זו
בפעול כלו.

(ו) **אשר הניח.** ובמקום האחר נאמר תחתיו אשר הפקיד (למעלה מ"א י').
ומכאן ראינו ברורה שלא יפורש המקרא ההוא כי אם כמו שפירשתי. ובלבד
שהפקיד שנאמר שם נותן על גדליהו חובת נפקד שחייב לשמור את הפקדון. ונאמר
שם הפקיד בזכר הדבר הזה ראשונה בשביל בנות המלך, להגיד לנו שאחר שגמר
נבווראדן בדעתו שלא להשמיד זרע צדקיהו והחיה בנותיו דאג להן והפקידן עם
גדליהו סקיד הארץ לשום עינו עליהן. ואל יפלא בעיניך הדבר הזה. שהרי אמר יהוא
כנגד איזבל אחר שכלה חמתו בה סקדו נא את הארורה הזאת וקברוה כי בת מלך
היא (מ"ב ט' ל"ד); ולולא ירא יהוא שכל זמן שאיזבל חיה וקיימת לא תקום מלכותו
מפני כשפיה הרבים, לא היה הורגה; ואחר שנוקק להרגה אמר לתת לה קבורה לפי
שבת מלך היא, וכל זאת משום כבוד מלכים. ואף מעשה נבווראדן כן. כי אף על פי
ששחט נבוכדנאצר את בני צדקיהו לעיניו ועיני צדקיהו עור, בנות צדקיהו שהחיה
מפני שאמר שלא ראויות למלוך לא נמנע נבווראדן עבדו לחלוק להן כבוד מלכות.
ואחר שנאמר שם הפקיד בשביל בנות המלך להשמיענו את הדבר הזה, בהשנות
הדברים כאן לא הקפיד הכתוב ואמר הניח לבנות המלך ולכל הנפש גם יחד.

ואת ירמיהו. מפני שנאמר בראש הפסוק הקודם ויקח, אומרים חכמי הגוים שלקח ירמיהו מצרימה בחוקה. ואני לא בן אחשוב. ואומר אני שבראות ירמיהו שנמרו האנשים האלה בדעתם ללכת מצרימה הלך עמם בנפש חפצה, וכבר עשה דבר הזה לפניו בימי המצור שיעין לצדקיהו ועמו לצאת אל הכשרים, ובשלא יצאו המה לא יצא גם הוא. כי נביא האמת לא יסדר מעל עמו, והוא כרועה נאמן אשר במקום צאנו שם הוא.

ואם נחקור לדעת למה לא הלך ירמיהו עם הגולים כבלה ושב אל גדליהו בן אחיקם בהנתן לו הרשות לעשות כיושר בעיניו (למעלה מ' ד'), ועם האנשים האלה הלך מצרימה. נמצא שטעמו עמו, וטעמו כפול ומכופל. כי בהגלות נבזרזרן גלות יהודה הניח עם רב על אדמתם, ועליהם גדליהו פקדו, ועתה אחר שהוכה גדליהו על ידי ישמעאל בן נתניה היו אלה יורדים מצרימה ויתר העם נפוצו בארצות הגוים, ואלו נשאר ירמיהו בארץ יהודה היה שם כרועה בלא צאן. ובכבל כבר היה יחזקאל שגלה בגלות יהויכין, ועוד נוספו עליו נביאים בגלות יהודה כלה, כמו שירענו מנבואות שבסוף ספר ישעיהו שמרביתן נאמרו בגולה. ובתוך האנשים האלה היו יורדים מצרימה אין נביא, ולולא הלך ירמיהו עמם היו כצאן בלא רועה. וסוף הדבר מוכיח על תחלתו שהיו יורדי מצרים אלה צריכים לנביא, כי בבאם מצרימה זנו אחרי אלהים אחרים לקטר להם, כאמור בסרשה האחרת, ואף על פי שהנביא מגיד לנו שלא שמעו בקולו וענהו עוות, רק בתחלה היה כן, ולבסוף אי אפשר שלא עשו תוכחתיו רושם בלבבם.

(ט) **במלט במלבן.** השבועים לא מתרגמים כי אם אחת משתי התיבות האלה, וחרגומם *περὶ τὴν*, ומתרגומם זה וממה שמתרגם סעדיה גאון אמות (ישעיה ו' ד') מלאכי, כלומר מלבנות, נראה שהשבועים מתרגמים במלבן לבר.

(יב) **ועטה את ארץ מצרים ונוי.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, לפי שאם יעטה פרעה את מצרים איך יצא ממנה, והלא היא עליו בצאתו. והשבועים מתרגמים כאן עטה ויעטה מעשה אדם מפלה את כליו, ולתרגומם משל נפלא יש כאן, וזה הדבר שבא הכתוב להגיד לנו שיכרית נבוכדנאצר ממצרים כל הגרים אשר באו לגור שם כמו שמכרית הרועה מבכרו את הכנים שהם גרים (Parasiten) בו. והדברים נאמרים כנגד היהודים הבאים מצרימה לגור שם, ועל כן הם לשון גנאי.

ואם באנו לחקור לדעת מה ראו השבועים לתרגם כן, אין לאמר שהיה לפניהם כאן עטה ויעטה, כי אין לפעל הזה עסק בהפלאות כלים. ונראה לי שהדברים כעקרם ובעצה ונוי יבעה, ופעל בעה שהוא בתחלה לשון חפוש משמש כאן לשון הפלאות כלים.

מד

(א) **הדבר אשר היה.** לא מזכיר הכתוב שנת נבואה זו. ונראה שהיה הדבר הזה אל ירמיהו ימים רבים אחרי בואו הוא והיהודים אשר אתו אל תחפנחם (למעלה מ"ג ח'), כי כבר היו שלישי יהודה נפוצים בכל ארץ מצרים, כמגדול וכתחפנחם ובנוף ובארץ פתרוס.

(ג) **ללכת לקטר.** ראה מה שאמרתי בביאור וילך דוד (ש"ב כ"א י"ב). ועל פי הדברים ההם אף כאן, מפני שנאמר כאלהים אחרים הזכרים פה אשר לא ידעום,

אמר הכתוב במקטרים להם ללכת לקצר. ואמר הכתוב בן כננר המעשה שנעשה בירושלים ובערי יהודה, וכננר יורדי מצרים האלה אמר לקצר לאלהים אחרים (למטה פסוק ח'). ולא אמר בהם ללכת, מפני שאצלם לא היה המעשה דבר חדש.

(ו) **בערי יהודה וגו'**. המפרשים הדברים האלה תאר המקום טועים, כי בית של בערי ושל ובהוצאות משמש עם ותבער כבית של ותבער אש בעדתם (תהלים ק"ז י"ח). ויתורגם ללועזים *gegen die Städte Judas u. s. w.*

(ז) **ואת רעות נשיו**. יש כחמשה כתבי יד שבהם חסרים הדברים האלה. והסרונם נראה לי העקר. ומחכמי הגוים יש מקיימים הדברים ומשבשים נשיו ומגיהים שריו, והם עושים כן מפני שלא יודעים להיכן ישיבו כנוי של נשיו. ואם משום כן, איך לשבש המקרא, כי ישוב הכנוי ליהודה.

(יב) **ולקחתי את שארית יהודה**, שכנגדו נתן מלך בבל שארית ליהודה (למעלה מ' י"א). וראה מה שאמרתיו בכיאר ולקחתי דגני (הושע ב' י"א).

(יד) **ולשוב גו' מפרש ולא יהיה וגו'** שבראש הפסוק, ופירוש הדברים ולא יהיה לשארית יהודה שריד ופליט לשוב ארץ יהודה. ודוגמת המפרש הזה המחובר אל המפורש הוא מ' בני ישראל ומוזע המלוכה (דניאל א' ג').

(טו) **קהל גדול**. מקומו המקום השני כדן המלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה.

(יז) **אשר יצא**. מתרגום השבעים למדנו שהם היו קוראים יצא, וכן נראה לי העקר, ובלבד שהשבעים מתרגמים לעתיד, ובאמת הפעל לפעולה שאינה שלמה ונמורה, לפי שכוונת הדברים פעולת תמיד.

(יט) **להעציבה** השבעים לא מתרגמים תיבה זו, ואנכי לא ידעתי לפרשה. ואפשר שאין עקרה בכתוב.

(כא) **אתם זכר ה'**. לא יפורש בכתוב, כי לא יתישב עליו סוף הפסוק. ונראה לי שאתם זה טעות סופר, ועקרה אָתָה והכנוי לענין, וכמו שנאמר אחריו ותעלה.

(כה) **עשה נעשה את נדרנו וגו'**. ראה דברי המפרשים כלם ושמת בהם, אם בעל נפש אחת. והנה נאמר לפני מזה אתם ונשיכם ותדברנה, ואמר ותדברנה, לשון נקבה, מפני שקרוב הפעל אל ונשיכם, ובאמת הדבור דבור שתי הבתות, ואתה חלק הדברים ותן חצים לאנשים וחצים לנשים. מכאן ועד האתנח דברים ששם הכתוב בפי הנשים¹) וסוף הפסוק האומר:

הקים תקימה את נדריכם המה דברים מושמים בפי בעלי הנשים הנודרות, והאנשים מדברים כן להקים את נדרי נשיהן. כמו שנאמר בתורה כנר בעולת בעל אישה יקימו ואישה יפירונו (במדבר ל' י"ד). וכנגד הדבר הזה שהקימו בעליהן את נדריהן אמרו הנשים לפני מזה המבלעדי אנשינו עשינו לה כוונם (למעלה פסוק י"ט). והחכמים כלם טועים בסוף הפסוק הזה, כסבורים שהם דברים שמדבר הנביא בשמו.

(כז) **נשבעתי בשמי הגדול**. ככל המקרא ה' נשבע ואומר חי אני, ואם לא כן ישבע, יאמר בי נשבעת²), ואמר כאן נשבעתי בשמי הגדול על שם הדבר שעליו

¹ ואף בגלל הדבר הזה אמר ותדברנה, ולא אמר ותדברנה, לפי שדבורן של הנשים ראשון. והכמי הגוים המחדשים משבשים כאן וגורעים מחסרון דעת.

² ראה בראשית כ"ב ט"ז, ישעיה מ"ה כ"ג, ובספר הזה למעלה כ ב ה', למטה מ"ט י"ג.

ישבע, כי אם יהיה עוד שמי נקרא כפי כל איש יהודה הוא הדבר אשר עליו נשבע ה', ולשון השבועה נוסל על לשונו.

(כ"ה) דבר מי יקום ממני ומהב, חכמי הגוים אומרים שממני ומהם מפרש דבר, וכאלו נאמר היקום הדבר אשר ממני או אשר מהם¹, ולא כן הוא. כי לא תאמר בלשון המקרא דבר מפלוני והוא משמע רבוךך דבר פלוני. וממני ומהם מפרש מי, ופירוש הדברים דבר מי ממנו יקום, ובלבד שאלו אמר, דבר מי ממני היה נותן דבר להי' ודבר דבר ליחיד הקהל: ומפני שבאמת אין כאן בי אם שני צדדים, ולהי' דבר אחד ולכל הקהל דבר אחד, המדקק בדברו שלא ליתן בכמו אלה מקום לשעות אחת דתו לאמר ככתוב.

(כ"ט) וזאת לכם האות, בלשון הימים הראשונים הקודמים לירמיהו היו אומרים וזה לכם האות (ישעיה ל"ז ל'), והוא הלשון הנאה והמשוכח. והאות מפורש בפסוק האחר.

מ"ה

(ג) אוי נא לי. בחרגום השבעים נשנה המאמר הזה, וכסלו נראה לי העקר. ומנוחה לא מצאתי. מנוחה זו כעין המנוחה והנחלה (דברים י"ב ט') שנאמר בנוי בלו, וכמוה ביהודי הלא אבקש לך מנוח (רות ג' א); ופירוש הדברים לא מצאתי לי סקידות ולא עליתי לגדולה המחיה את בעליה. והדבר הזה יתבאר לך בסמך.

(ד) ואת כל הארץ היא. כן העקר, כמו שנמצא במקצת ספרים, ותיבת לי מיותרת. ופירוש הדברים ואשר אמרתי בהריסת הבנין ונתישת הנטוע בכל הארץ אמרתי.

(ה) ואתה תבקש לך גדלות. לא נראה לי שגדלות זה נקוד ברין. ואומר אני אל תקרא גדלות כי אם גדלות. ובין כך ובין כך, מלשון הכתוב הזה משמע שהיה ברין זה רודף אחר גדולה וגדולה בורחת ממנו, וכימי יהויקים התחבר אל ירמיהו להיות לסופר לו לכתוב דבריו מסיו, בשביל שהיה מחכה ומצפה שעל ידי הנביא יעלה לגדולה שישפחהו המלך אל אחת המשרות. ומפני שהיה ירמיהו נבא אך רע על יהודה ועל מלכיה בימים ההם נכזבה תוחלת סופרו, כי לא מצא ירמיהו הן בעיני המלך אשר למענו יגדל סופרו. והוא שמנחמו הנביא בשם אלהיו לאמר הנה הימים ימי רעה וכל הבנוי והנטוע בכל הארץ יהרס וינתש, ואיך תחכה אתה להבנות ולעלות לגדולה לעת כזאת.

ועל פי הדברים האלה יפורש לנו החשר שחשדו השרים את ברין, כסבורים שהוסף ונרע בכתבו את דברי ירמיהו על ספר, כמו שאמרתי למעלה ל"ז י"ז, והחשר שחשדוהו הפלישים השמים פניהם ללכת מצרים ואמרו שהוא מסית בהם את ירמיהו אדניו (למעלה מ"ג ג'), כי נתן ברין מקום לבריות לחשרו בערמה ומרמה, המעלות אשר בהן יעלה לגדולה כל הרודף אחר גדולה וגדולה בורחת ממנו.

¹ ראה Gesenius, Handwörterbuch 13. Auflage בפירוש מן.

מו

(ד) **מרוק הרמחים.** לא נראה שהדברים האלה כתובים לפנינו בכתחלה, כי הרמח ידו עיץ ולהבו ברזל, ולא זה ולא זה מרוק להיות לו ברק. ואמר אני שמרקו זה טעות סופר, ועקרו קרקו, ושרשו רוק או ריק, והלשון בכתוב והרק חנית (ההלים ל"ה ג'), כי רמח וחנית אחד הם. ושכנות מ"ים של בכובעים היא שנרמה טעות זו. ויתורגמו הדברים ללועזים *heraus mit den Lanzen*.

(ח) **מצרים כיאר יעלה.** החכמים כלם אומרים שמצרים הפועל של יעלה, והדברים תשובת השאלה שבסוף הקודם. ולדבריהם קשה הרבה. כי מצרים ארץ ולשון נקבה, ויעלה לשון זכר. והשנית שאם זו כוננת הדברים אין סדר נאה לכל הנאמר במצרים. כי אחר שאמר הנביא לפני מזה שמצרים חתים ונסונים אחר (למעלה פסוק ה') הוא חוזר לדבר בעליהם בנאוה וגאון כיאור, וכן לא יעשה. והעולה על שתיהן שאין דרך הכתוב להשיב על שאלות כמו אלה כי אם בשומו התשובה בפי אחר, כמו שנאמר מי זה בא מאדום, והי הוא המשיב אני מדבר בצדקה רב להושיע (ישעיה ס"ג א'); וכשאין לשום התשובה בפי אחר לא ישיב הכתוב עצמו, כמו שנאמר מי אלה כעב תעוסינה וכיונים אל ארבותיהם (שם ס' ח'), ונאמר עוד מי זאת עולה מן המדבר (שה"ש ג' ו'), ואין לשתייהן תשובה, כי אין משיב חוץ מן הכתוב עצמו והוא אין דרכו להשיב.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שהמקרא הזה סוף השאלה שתחלתה בסוף הקודם, ומי שנאמר בראש הפסוק ההוא הוא הפועל של יעלה. ומצרים מקומו המקום השני, כי שמה יעלה העולה. והעולה הדבר למד מענינו שהוא נבוכדנאצר מלך בבל. ולדברי החכמים כלם אין רמז לנבוכדנאצר בכל הנבואה הזאת, כי מה שנאמר בראש הפרשה אשר הכה נבוכדנאצר (למעלה פסוק ב') משמה של הנבואה ולא מדברי הנבואה עצמה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *der wie der Nil gegen Aegypten steigt u. s. w.*

יתנעשו מים. אין הלשון הזה מתישב כלל, ומי שלא הוכה בעורוץ הלא יראה שמים זה טעות סופר ועקרו מ'קו, והוא חסר יו"ד האחרון, והלבלר השמיש וא"ו שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(ט) **עלו הסוסים וגו'.** כאן הדבור חוזר אל מצרים, וכוש וסוּש אחיו (בראשית י' ו') בעורויו, ולוד נלוה עמהם. והדברים התולים, והנביא מדבר כמי שאומר עשו נבורות ללא יועיל, כי היום יום נקם לה'.

(יא) **לשוא הרבית יש בו כדי מאמר שלם בפני עצמו,** ואין רפאות שנאמר אחריו מחובר אליו כמו שמחברים אותו החכמים כלם, שכן במקום אחר בספר הזה מחובר רפאות אל תעלה (למעלה ל' י"ג). והרבית יש במשמעו רבוי המעשה, כמו שיש במשמע הגדיל לברו בלא זכר הפועל גדולת המעשה, ופירוש הרבית הרבית לעשות. וראה מה שאמרתי בכיאור הרבה כושל (למטה פסוק ט"ז). והלשון הזה לשון הימים האחרונים. ויתורגם המאמר הזה ללועזים *umsonst würdest du alles Mögliche thun*.

(יב) נבור בנבור כשלו. מחכמי הגוים יש טועים במקרא הוה, כסבורים שנבור בנבור כמו שנה בשנה (ויקרא כ"ה ל"ג), ובאמת ב"ת של בנבור משמש עם כשלו, ופירוש הדברים היו הנבורים למכשול איש לרעהו, וכמו שמסיים הכתוב ואומר יחדו נפלו שניהם. וכבר טעו בב"ת זו בישעיה נ"ט י'. ויתורגם ב"ת זו ללועזים über.

ונבואה זו נאמרה אחר המעשה, שכן משמע ממה שנאמר בראשה אשר הכה נבוכדנאצר מלך בבל. ועוד יתבאר לך הדבר הזה בסמוך.

(יג) לבוא וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור לנטוע שמים (ישעיה נ"א ט"ו). ועל פי הדברים ההם אף כאן משמש לבוא עם הדבר, ופירוש הכתוב הדבר אשר דבר ה' על ביאת נבוכדנאצר מלך בבל. וכבר תרגם קושט כן.

ונבואה זו נאמרה קודם המעשה, ובגלל הדבר הזה שנה הכתוב כאן מן הלשון הנאמר בראש הנבואה הקודמת. ואין מלחמה זו ומלחמת הנבואה הקודמת אחת, כי היא היתה בכרכמיש על נהר סרת (למעלה פסוק כ') וזו על ארמת מצרים. (יד) והשמיעו בסנדול. בששה כתבי יד כתוב כאן השמיעו, בלא וא"ו, ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו בספרים.

(טו) מדוע נסחף אבירך. כבר נודע הדבר אף בישראל שהשבעים משנים כאן ומוסיפים ומתרגמים המקרא הזה כנגד אסים אלהי מצרים, ויש מחכמי שישר בעיניהם תרגומם, כמו שחכמי הגוים מרביתם כרוכים אחריו. ואני לא כן אחשוב, ואומר אני שהדברים נכתובם וכפשוטם העקר. ואף אין צורך לשבש אבירך ולהגיה אבירך, אף על פי שהפעלים והכנוי של הדפו לשון יחיד, כי כמו אלה רבות בכתבי הקדש.

(טז) הרבה בושל וגו'. הרבה זה כמו הרבית שפירשתי למעלה פסוק י"א, וכושל הפועל ולא הפעול, וגם שנאמר אחריו בכתוב רבת צרונני מנעורי גם לא יכלו לי (תהלים קכ"ט ב'). ופירוש הדברים עשה הבושל כפי כחו, ואף על פי כן נפל איש אל רעהו. ויתורגם ללועזים es thun die Strauchelnden ihr Bestes; gleichwohl fällt Mann auf Mann.

(יז) קראו שם פרעה וגו'. כל היגיעים לפרש הדברים כנקודם יגיעים לריק. וחכמי הגוים כרוכים אחרי תרגום השבעים ומשבשים שם ומניהים שם ומחברים אל שלאחריו, והיה להם, שאון העביר המועד" השם שקראו לפרעה. ומי קראו כן, ומה משמע השם? ועוד שאם כדבריהם, וקריאת שם זו לתאר פרעה, היה הכתוב אומר קראו לפרעה, כמו שנאמר קראתי לזאת רבה הם שבת (ישעיה ל' ז'), כי הוא הדין בכמו אלה, כמו שהוכחתי בביאור ויקרא אלהים לאור יום (בראשית א' ה').

ואומר אני ששם נקוד כדון, ולא קראו, כי דינו קראו. ושאון מקומו המקום השני לפי שהוא תאר הסעל. ופירוש הדברים קרא פרעה אל נבוכדנאצר בשאון למלחמה, ונבוכדנאצר העביר המועד ולא בא בעת קראו אליו. ועוד יתברר לך הפירוש הזה מביאור הסוק האחר. ויתורגם המקרא הוה ללועזים Pharao hat ihn prahlend dorthin herausgefordert; der aber hat sich zur Zeit nicht eingestellt.

(יח) כתבור בהרים וגו'. מה שחכמי ישראל אומרים כאן לא ראוי לזכרון. ואף חכמי הגוים חזרתי על כלם ולא מצאתי להם דברים של טעם בצד השוה

שבמשל ובנמשל. ובדברי המקרא הוה קשות שתי' זכר תבור שלא הר גבוה הוא, וזכר הים עם הכרמל. ולא תפורשנה שתי אלה כי אם באמרנו ששפוע ההרים הוא הצד הישועה.

ודע שלא ככל ההרים תבור, כי כל ההרים הארץ אשר סביבותיהם תלולה ושופעת ועולה מעט מעט, ותבור בגליל סביבותיו בקעה. וכן הכרמל מצד הים שופע ועולה פתאום. והנה כל ההרים סביבותיהם מבשרות בואם, ותבור אשר בבקעה והכרמל מצד הים פתאום יעלו בגבהם. ובגלל הדבר הזה, אחר שנאמר בספוק הקודם שפרעה קרא אל נבוכדנאצר למלחמה בשאון והוא העביר המועד, אמר הכתוב כאן שיבא נבוכדנאצר פתאום כתבור בהרים וככרמל בים. ויתורגם ללועזים wie der Tabor unter den Bergen und wie der Karmel am Meere, so jählings wird er kommen

(כא) **כעגלי מרבק**. חכמי הגוים אומרים שהנביא מדמה את שנירי מצרים לעגלי מרבק מפני שהיו שמחים וטובי לב ומדלגים כמוהם. ולא כן הדבר, לפי שאלו בא הכתוב להשמיענו בזאת היה אומר כאילים, כמו שנאמר ידלג כאיל (ישעיה ל"ה ו'), או כעגלים, בלא תאר, ובאמת הצד הישועה שבדמיון שכאלה כן אלה מוכנים לשכת, כי אין עגל מרבק כי אם לשחיטה.

(כב) **קולה כנחש ירך**. חכמי הגוים משבשים ירך ומגיהים ש'ך על פי חרנום השבעים, ולא מחכמה עושים כן. כי פועלו של ירך קולה, כי כן ידובר בספרי התלמוד בקול הולך, וראה מה שאמרתי בביאור מתהלך בגן (בראשית ג' ח').

כי בחיל ילכו ובקדמות וגו'. לא עמדו החכמים על טעם המקרא הוה. כי טעו בפירוש בחיל, ולא ידעו למה נזכרו כאן הקדומות.

ואנחנו על כרחנו נאמר שהמאמר הוה גותן טעם לדמיון שבראש הספוק. ומפני שאין הנחש משמיע קולו עד שיראה, דבר שלא רגיל הוא בו, הדבר ברור שהכתוב הוה הבא לפרש הדמיון שבין מצרים לנחש מזכיר כאן דבר זר שלא רגיל בו מצרים. ואם כן, אין חיל זה משמעו כה, כמו שיש מאנשי המדע אומרים, כי אם חיל צבא, וכי"ת שבראשו כבי"ת של כחוק שפירשתי ישעיה מ' י"א. ואל בחיל ילכו מקביל כחושבי עצים שנאמר בסוף הספוק. ועתה זכור שבמצרים נזכרים לפני מזה מגן וצנה וסוסים ופרשים וכובעים ורמחים וסריונות (למעלה ספוק ג' ד') וקשת (למטה ממנו פסוק ט'); והבשרים הבאים על מצרים כל כלי משחיתם הקדומות האלה. והחיל הוה הבא בקדומות מראה איום הוא למצרים שלא נסו באלה, ולכן קולה כנחש ירך. ויתורגם המקרא ללועזים denn als Kriegswehr ziehen sie heran, rücken ihm aber zu Leibe mit Aexten wie Holzhauer

(כג) **כרתו. צווי**, והוא הבנין הכבר הרגוש. וראה מה שאמרתי בביאור ומצרים מקברים (במדבר ל"ג ד'). ואף כאן משמש הבנין הכבר הרגוש מפני שהפועל חיל גדול, ורבים עצי היער העומדים להכרת.

(כד) **אל אמון סנא וגו'**. השבעים מדלגים מן ועל סרעה הראשון ועד האחרון, ואף לא מתרגמים כל הספוק האחר. וחסרון הדברים נראה לי העקר.

(כו) **ואתה אל תירא וגו'**. אמר חכם אחד מחכמי הגוים שאין תבור בין דברי הנחמה הזאת שמנחם הנביא את ישראל ובין פורענות מצרים. ואני אומר יש ויש.

כי הגנה נאמר לפני מזה בכני הנכר אשר במצרים שיאמרו איש אל רעהו קומה ונשובה אל עמנו ואל ארץ מולדתנו (למעלה פסוק ט"ז). וישראל הגר במצרים מה יאמר ביום ההוא? הישוב גם הוא אל ארץ מולדתו והיא נתונה ביד אויב? לכן מבטיח ה' את ישראל היושב במצרים שלא יעשה אתו כלה בכל צרותיו. והדברים האלה עקרים במקום הזה, כסוף נבואה זו, ומכאן נישנו בשנוי מעט ותוספת למעלה ל', י' וי"א.

מז

(ג) **לא הפנו אבות אל בנים**, לא יאלא הדבר הזה בעיני הוודע הגדת בני קדם במעשי דור המבול כשהחל הנשם. וזה דבר ההגדה ההיא. בראות דור המבול כי בא המבול לקחו את בניהם בידם ועלו על ראשי ההרים. וכאשר הגיעו המים עד ראשי ההרים והיו להם למי ברכים נשאו את ילדיהם מעל הארץ; וכאשר ירכו המים בן הרימו את ילדיהם הלך והרם להצילם מן המים. וכשהגיעו המים עד צואריהם, הורידו את בניהם ושמום תחת כפות רגליהם ועמדו עליהם להרים ראשיהם מעל למים.

(ד) **על היום הבא וגו'** שב אל והילל כל יושב הארץ שנאמר בסוף פסוק ב'. **שארית אי כפתר**. אמר הכתוב כן, לפי שפולשתיים יצאו מכפתור (בראשית י' י"ד).

(ה) **שארית עמקם לא יפורש ככתוב**. ומתרגום השבעים שמענו שהיה לפנייהם. ענקים תחת עמקם, וכן העקר. ושארית ענקים מתאר עזה ואשקלון גם יחד, ככתוב לא נותר ענקים בארץ בני ישראל רק בעזה וכאשרודר נשאר (יהושע י"א כ"ב). ומכאן למדנו שלקבלת הנביא הזה אף באשקלון נשאר ענקים.

עד מתי תתגודדי. החכמים כלם מחברים השאלה הזאת אל שלפניה ורואים הדבור כדבור אל אשקלון, ומפרשים תגודדי מלשון ולא יתגודדו ולא יקרה להם (למעלה ט"ז ו'). והם טועים. ושתי אלה הטעום, קרחה שבראש הפסוק, ובעל הטעמים שהפריד כאן בין הרבקים. כי הרברים דבור אל חרב לה', ואף על פי שחשך הכתוב וזכר עד השאלה האחרת. ומשמע הסעל כאן כמשמעו בערבית לשון התאמצות ויגיעה רבה. ואל תגודדי מקביל תשקושי שבפסוק האחר. ויתורגם ללועזים כחבורו אל שלאחריו wie lange wirst du dich so anstrengen, o Schwert JHVHes etc.?

ולפירוש הזה משיב סדר הדברים שבח רב, כי אין הפסוק הזה כי אם שני מאמרים ולא שלשה, והפסוק האחר ראשו וסופו שנים שנים. וכן מחברים השבעים סוף הפסוק הזה אל ראש הפסוק האחר, ובלבד שהם לא מתרגמים (הו"א) שנאמר שם, ומתרגמים תגודדי לשון כריתה.

(ו) **איך תשקמי**. עוד הדבור אל חרב לה', ואף על פי שאחרי כן נאמר **עזה לה'**, כי כן סגנון לשון הנביאים כלם, לפי שהיה להם הדלוג מפרצוף לפרצוף הדור ויופי, כמו שהראיתך לדעת פעמים רבות.

(¹) ואם הו' זה אין עקרו בכתוב, כמו שמתרגמים השבעים, חרב לה' מחובר אל השאלה הראשונה.

מח

(ב) **אין עוד תהלת מואב.** תהלה זו היא המהולל ולא הלולו, והנביא קורא לנבו וקריחים והמשגב הנוכרים בפסוק הקודם תהלת מואב מפני שבהן תהלה, כמו שנקרא לכבל תהלת כל הארץ (למשה מ"א נ"א). וסידוש הדברים שלש הנה שמתהלת בהן מואב אינן עוד, כי נשמדו. ויחורגם ללועזים *Moab Ruhm ist nicht mehr*.

בחשבון חשבו עליה רעה. המקרא הזה כמות שהוא לפנינו בספרים אין פירושו כי אם זה בחשבון חשבו על מואב רעה, וחשבון עיר מואב, ואיך יחשבו בה עליה רעה. ואפילו תאמר שהאיוב הגיע עד חשבון ושם חשב על מואב רעה, לא נראה לי שכח הנביא בחשבון למקום המחשבה למען לשון נוסף על לשון. לא כן הדבר כשחשבון היא עקר המחשבה. לכן אומר אני שביית של בחשבון נשנית בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה⁽¹⁾, והדברים ככתחלה חשבון חשבו עליה רעה, והם כתקונם פשוטים ולא צריכים פירוש.

(ד) **השמיעו זעקה צעירה.** יש לפרשו בדוחק לאמר שצעיריה הנה בנותיה או עריה הקטנות. וחכמי הגוים משבשים צעיריה ומניהים על פי תרגום השבעים *צַעֲרָה*, כלומר עד צוער שהיא עיר מערי מואב (ולדבריהם דין התיבה *צַעֲרָה*). ולא נראה לי שתפס הנביא הזה בצער והוא מצער (בראשית י"ט כ'). ואלו באתי אני לשבש צעיריה הייתי אומר שעקרו *נְצַרְיָה*, ככתוב קראו נוצרים בהר אפרים (למעלה ל"א ו').

(ה) **בבכי יעלה בכי.** לא יפורש ככתוב, וברור הדבר שבכי זה מיותר, כי בתחלה נשנית „כי“ שלאחריו בטעות סופר, ואחרי כן הוסיפו בי"ת על כי הסמוך ליעלה כדי ליתן בו טעם כל שהוא. וכשאתה מדלג על בכי זה הדברים נכוחים למבין.

צרי צעקת שבר שמעו. במקום האחר נאמר זעקת שבר, (ישעיה ט"ו ה'). ולא נאמר צרי. והשבעים ויונתן לא מתרגמים אותו אף כאן. וחסרונו העקר. ונראה לי שאלה תולדות תוספת זו. סופר אחד שמצא בספרו זעקת, בוי"ן, הגיה וכתב בנליון צדי, כלומר צעקת בצדי, ואחר שנכנסה הגהתו בטעות אל גוף הספר הגיהו צרי, כרי"ש, לפי הענין. וכבר הראיתיך כעין הדבר הזה בכיבוד עיר המים (שי"ב י"ב כ"ו).

(ו) **ותהיינה.** גם זה לא יפורש ככתבו, כי לא יאמר הכתוב כן כנגד הנסים אחר שאמר במצותו אליהם נוסו מלשון זכר. ואומר אני שתיבה זו טעות סופר, והיא ככתחלה *וְהָקִינָא*, שתי תיבות, ונפשכם הוא הפועל של ותהי.

(ז) **אשר אמר ה'.** לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו ככתחלה כי לא מתישב לשונם, ואומר אני שתיבת אשר מיותרת. כי בתחלה נכפל בטעות שיר של מישור, ואחרי כן הגיהו וכתבו אשר ליתן בתוספת טעם כל שהוא.

(ח) **תנו ציץ למואב.** המקרא הזה לא ידעתי לפרשו. ונראה לי שפירושו יהיה מונח עד שיבא אליהו.

(1) ופה מקום אתי לחזור על מקרא אחד שהחרשתי ממנו והוא חשוד בעיני היום בטעות בטעות זו. והמקרא הכתוב לאמר ונתתי עשב בשדך (דברים י"א ט"ו) שלשוננו מגומגום, ולכי אומר לי שהדברים ככתחלה ונתתי עשב שדך, כי בטעות סופר נשנית בי"ת של עשב בראש התיבה האחרת. והמקרא כתקונו כמו שנאמר שם בפסוק הקודם ונתתי מטר ארצכם.

(יא) ובגולה לא הלך. הדברים האלה אין עקסם בכתוב, והם כתובים בתחלה כגליון לפרש, ולא הורק מכלי אל כלי, ולבסוף נכנסו בטעות סופר אל גוף הספר. (יב) וצעדו וישו אותו על צרו כדרך שעושים לכלי בשמריקים אותו. ואמר הכותב צועים, ולא שהבנין הקל יוצא לשני, ובלכר ששם הפועל יש שכח הבנין הכבד הדגוש כחו, בדובר וכוזב.

(יג) שָׁדַד מואב. כבר קדמני מי שאומר ששָׁדַד זה לא נקוד בדיון, ודינו שָׁדַד, והוא הפועל של עלה. ירדו לטבח. ירדה זה מקבלת אל עליה האמורה לפניה, כי כאשר יעלה שורר מואב ועריה כן ירדו מבחר בתורו לטבח.

(יד) רדי מכבוד. אף כאן מקביל רדי אל עלה. ודיכון ששרשו רוב, והוא קרוב לזוב, דורשו הנביא עיר זבת מים, וכנגד הדבר הזה אמר ושבי בצמא.

(טו) נאם ה': השבעים לא מתרגמים אותו, ובחסרונו משיבה סדר הדברים.

ולא כן בדיון. זה חבור הדברים, ככתוב בישעיה ט"ז ו, ודין האתנח בבדיון.

(טז) על כן על מואב אילול. לא יעלה על לב בן דעת לאמר שהדברים האלה כששומעם וכמשמעם, כי אחר שאמר ידעתי עברתו לא יחזור ויאמר שיילול עליו. והדברים מליצה, וזה משמעם: מפני שידעתי עברתך על כן ירדת פלאים וראויה את שיילילו עליך. והוא הדין לבני שנאמר בסוף האחר.

(יז) מבכי יעזר וגו'. מפורש על פי מה שאמרתי בביאור בכני יעזר (ישעיה

ט"ז ט'). ואמר הנשן שבמה כמו שנאמר הבת ירושלים (איכה ב' י"ג), ופירושו שבמה שכלה חביבה כנפן. וחכמי הגוים טועים ומשבשים ומגידים נפן, כסבורים שסמיכות יש כאן, עד ים יעזר. ובמקום האחר נאמר עד יעזר (ישעיה ט"ז ח'), ושם העקר כי אין ים יעזר.

(יח) לא ידרך הידך. כבר אמרו חכמי הגוים לפני שהודד זה הראשון טעות

סופר, ועקרו הַדְרֵךְ, שכן כתוב במקום האחר לא ידרוך הדרך הידד השבתי (ישעיה ט"ז י').

(יט) מזעקת חשבון וגו'. לא ידעו החכמים סירוש הדברים האלה. ואין מן

של מזעקת מלמד על קצה גבול הזעקה האחד, כי משמע מזעקת חשבון ממין זעקת חשבון, ופירוש הדברים עד אלעלה ועד יהין נתנו קולם בועקה כזעקת חשבון. ומפני שנאמר בראש נבואה זו חשבון חשבו עליה רעה לנו ונכריתנה מגוי (למעלה פסוק ב'; ראה שם דברי), תסס הנביא בועקת חשבון למוד בה זעקת כל הערים האלה, ויתורנם ללועזים Jammargeschrei wie in Cheschbon stießen sie aus bis El'ale, bis Jahaz.

(כ) בוש. לא מתישב לשון הכתוב הוה על פסוק טעמיו. ואומר אני שדין

האתנח כמואב הראשון, ובוש נדרש לסוף הפסוק, והוא מאמר לעצמו, ובלכר שנחשך הפועל עד המאמר האחר. ויתורנם ללועזים zu Schanden ist Moab geworden, zum Gelächter u. s. w.

(כא) בצל חשבון. לא יפורשו הדברים האלה בכתבם, ואומר אני אל

תקרא בצל כי אם אָצֵל. ואמת הרבר שלא שגור, אצל' הרבה בדברי נבואה ודברי שיר, ואף על פי כן הלא נמצא בישעיה י"ט י"ט, ועמוס ב' ח', ומשלי ו' ח', וחי' ל'.

עמדו מבח נסים. מחכמי הגוים יש משבשים מכה ומגיהים מסח ומחברים אותו אל נסים, כתרנום היוני של תודוטיין. ולא נראה לי הנוסח הנזכר, לפי שבפסוק

הקודם נתן מנוס מן הפחד והפחת, ולא מן הפח, ואומר אני שמכח הוא העקר, ופירוש עמדו מכח עמדו ואין בהם כח.

מבין סיחון. כבר אמר חכם אחד לפני ששעות סופר יש כאן, והעקר מבין סיחון, ונראים לי דבריו מאוד.

(מו) **בניך בשבי ובנותיך בשביה.** בכתבי הקדש לא הובחן תמיד בין שבי לשביה. אבל בתחלה יש הפרש ביניהם, כי שבי הזכרים ושביה הנקבות, כמו שמבחיך הנביא הזה. וכן נאמר ביפת תאר וראית בשביה (דברים כ"א י"א).

(מז) **עד הנה משפט מואב.** לא מדברי הנביא המאמר הזה. והוא הדין לכל כמו אלה שהם תוספות שנתוספו לאחר זמן על ידי מסדרי המקרא.

מט

(א) **מלכם** כמו מלכום, והוא אלהי בני עמון. ולא שהוא שמו, ובלבד שכן תארו, ופירושו המלך אשר להם. וכן היו העברים הראשונים מתארים את ה' אלהיהם במלך, ובלבד שכנגד הטאתם שחטאו והעבירו לו בניהם הוסב המלך על פי המסורה בכתבי הקדש והיה למולך, על משקל בשת, כמו שאמרתי במקום אחר.

גד. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב גלעד תחת גד, והוא נראה לי העקר, שכן נביא אחר אומר בבני עמון על בקעם הרות הגלעד למען הרחיב את גבולם (עמוס א' י"ג).

(ג) **שדרה עי.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא לבני עמון עיר ששמה עי. ומחכמי הגוים יש משבשים ומניהים ער, וער במואב ולא בארץ בני עמון. ולי נראה שעי זה עקרו העיר, ובתחלה נשמטה ר"ש בטעות סופר ואחרי כן הלך החבל אחר הרלי ונשמטה אף היא מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(ד) **זב עמקך.** עמקך זה מלשון עמק, וכמו שנאמר רבויו בעמקי שאול (משלי ט' י"ח). בחורק, וזב מלשון יוובו מדוקרים (איכה ד' ט'). ויתורגם ללועזים dein innerer Kern ist zerronnen.

(ה) **ונדחתם איש לפניו.** ונדחתם זה כמו שפירשתי כצבי מודה (ישעיה י"ג י"ד), ופירוש איש לפניו לא יסנה הנדה ימין ושמאל לבקש לו מנוס, כי איש אל עבר פניו ינוס, מדאנה מדבר שעד שהם מבקשים להם מנוס ישיגו רודפיהם. ובעין הלישון הזה תצאנה אשה נגדה (עמוס ד' ג'). ויתורגם ללועזים Ihr werdet auseinander-stieben, jeder auf's grathewohl fliehend.

(ז) **מבנים.** לא יפורש ככתבו. וחכמי הגוים מניחים טמקינים והעקר מנבונים, כי אין מבין ענין לכאן.

(ט) **לא ישאירו עוללות מפורש לך כל צרכו במקום האחר (עובדיה ה').**
(י) **ונחבה לא יפורש כנקודו.** ונראה לי שהעקר ונחבה, על משקל ונשלוח ספרים (אסתר ג' י"ג).

(יא) **תבטחו.** ראה מה שאמרתי בביאור וימלסו עצמותיו (מיב כ"ג י"ח). ותבטחו זה סלנס, כי יצא מכלל תבטחנה ולכלל יבטחו לא בא. והוא מלמדנו שאלה תולדות השנוי. בתחלה הוסב סופו של תפעלנה ונאמר לנקבות תפעלו לפרצוף

השני וגם לשלישי, ואחרי כן נשתנה אף תי"ו שבראשו לוי"ד בסרצוף השלישי כמו שיאמר לזכרים.

(יב) **ואתה הוא.** בא הוא לחזק אתה, והחזוק הזה לחלק בין אשר אין משפסם לשתות הכוס וכינו אשר משפסו הוא.

נקה תנקה. לא יודעים החכמים פירושו. כי כמו שנאמר נקיים אנחנו משבועתך (יהושע ב' י"ז) ופירושו אין אנחנו חייבים לקיים שבועתך, כן הדברים האלה, ונקיון זה נקיון מן הכוס ולא נקיון מכל דבר, ופירוש הכתוב ואתה תהא סמור מלשתותה. ויתורגם ללועזים und du solltest gerade damit verschont werden?

(יג) **תשלצתך** תרגם קוטש Schauder über dich, ואלו ידע בטיב לשון המקרא לא היה מתרגם כן; לפי שאם כדבריו, היה הנביא אומר תשלצת לך. ותשלצת הדבר ברור שהוא מעשה רע שיבוש עושהו ממנו, והוא הנושא ומה שאחריו הנשוא, ופירוש הדברים בחבורם מעשך הרע ודון לכך השיאך לעשותו. ומעשה אדום הנקרא כאן תשלצת מפרשו הכתוב בכבואת עובדיה י'—י"ד. ויתורגם ללועזים deine Schandthat — dazu hat dich deines Herzers Übermuth verleitet ועל פי הדברים האלה אהך שאמר הכתוב דינו אהך, כי אין כאן ססוק טעמים.

(יד) **כל עבר עליה.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בכיאר ועבר בה (ישעיה ח' כ"א).

(טו) **הנה באריה יעלה.** אין בכל הדברים מכאן ועד נזה איתן כדי מאמר שלם. לפי שאם כן, לא תמצא ליעלה פועל, ואם תשיבני מססוק כיב שנאמר הנה כנשר יעלה ולא נוכר עמו הפועל, לא צדקת, כי לא ראי זה כראי זה. לפי שהדברים ההם אמורים אחר שנאמר כאן ומי כחור אליה אסקור, וכחור זה הוא הפועל של יעלה האחרון, ולא כן כאן. ופועלו של יעלה הוא אריה. ונוה איתן נזה הרועה שאיתן מושבו.

כי ארניעה. לא יפורש ככתוב. ואומר אני שמעות סוסר יש כאן, וכי זה עקרו כן, וראש הדברים משל, וזה הנמשל. ופירוש הכתוב כאשר יעלה האריה מנאון הירדן אל נזה הרועה אף על פי שאיתן מושבו ויעשה בצאנו כרצונו, כן אני אריצנו כרנע ואסקוד על ארצו מי שאבחר בו.

ומי זה רעה. הנה דמה הכתוב את ה' המביא שודד על אדום לאריה העולה מנאון הירדן לטרוף טרף בנוה רועים, ועוד כמשלו עומד.

(כ) **צעירי הצאן.** הוא הפועל של יסחבום. וצעירי הצאן כבר אמרתי לך שחם שליחי הרועים הגדולים הנקראים אדירי הצאן, והם במקרא הזה שליחי שליחיהם, הכלבים. ויתורגם ללועזים die niedrigsten Hirtengehilfen.

(כ"א) **צעקה בים סוף נשמע קולה.** אין בים סוף מתאר המקום ששם נשמע קול אדום, כמו שמתרגמים כל המתרגמים ומפרשים כל המפרשים. לפי שאחר שאמר הכתוב מקול נפלם רעשה הארץ, והארץ כל הארץ במשמע, אין עוד מקום לאמר היכן נשמע קולה. והשנית למה תסס הכתוב בים סוף לשמיעת הקול? והעולה על שתידן שאם כפירוש המקובל היה הכתוב אומר "עד" ים סוף נשמע קולה, כמו שנאמר עד יהין נשמע קולם (ישעיה ט"ז ה'), ונאמר וקול ננסי הכרובים נשמע "עד" החצר החיצונה (יחזקאל י' ה'), ונאמר עוד והקול נשמע "עד" למרחוק (עזרא ג' י"ג).

כי כן ידובר בקול בלשון המקרא ויאמר עד כנגד קצה גבולו, ולא ידובר בו כמו שאומרים החכמים כאן.

ובאמת צעקה, בים סוף דבור אחד, ומקומו המקום השני כדון המלמד על הנפעל שהוא קולה, ופירוש הדברים כצעקת מצרים על ים סוף נשמע קול אדום. וקולה זה לא כתוב בכתחלה. ועקרו קולם, כמו שמתרגם יונתן, והכנוי כנגד יושבי אדום שכבר נאמר כנגדם לפני מזה מקול נפלים. ומפני ששעו הראשונים בפירוש צעקה בים סוף טעות חכמינו הניחו המניהים וכתבו קולה להשיב הכנוי אל צעקה, ואלו כנוי הרבים לא היו יודעים להיכן ישיבו. ויתורגמו הדברים ללועזים wie der Jammer am Schilfmeer hört sich ihr Geschrei an.

(כג) **בִּים דַּאֲנָה** וגו'. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם וכפסוק טעמיהם. ויש כחמשה עשר כתיבי יר שבהם כתוב בים, בכ"ף, והוא העקר, ואף הוא מקום האתנח. ודאגה מקומו מקום השני, לפי שכשמועה רעה כן הוא הפעול של שמעו. ומשמע דאגה שמועה רעה שישמענה השומע ויראג. והשקט לא יוכל שב אל דמשק, ומפני שדמה אותה הכתוב אל הים מדבר בה כדבר בים (ישעיה נ"ז). ויתורגמו הדברים כחבורם אל שלפניהם ללועזים üble Kunde vernehmen sie und sie sind ausser Fassung wie das Meer, etwas, das sie mit Besorgnis erfüllt, und sie können zur Ruhe nicht kommen.

ומחכמי הגוים הראשונים יש נדחקים כאן, ומתוך דחקם אמרו שמיים של בים כנוי, והשם כי, ודבריהם דברי רוח.

(כד) **וּרְטַט הַחַזִּיקָה**. בעלי הלשון כלם אומרים שרטט כמו רתת (הושע י"ג א') ושניהם לשון רעדה וחרדה. ולדעתי לא זה ולא זה כן משמעו. ורתת מפורש לך במקומו. ורטט אומר אני שהוא כאחיו הערבי **رَطِيط** לשון שנעון ותמהון לב. (כה) **אֵיךְ לֹא עֹזְבָה** וגו'. לא ידעתי לפרש את המקרא הזה. ומחכמי הגוים יש מפרשים דברים ככתבם וכמשמעם בשביל שבלשונותם יאמר כן בכמו אלה, ולא ידעו שבלשון המקרא האומר ככתוב הזה חפין בהעזב העיר, והדבר ברור שלא כן יושבי דמשק אשר בניהם שם הנביא הדברים האלה. ואחרים אומרים שזה פירוש הכתוב איך לא עבר השודר על עיר תהלה לבלתי החריבה, ודבריהם דברי חלומות, כי לא כן מוציא העברי המעשה הזה.

(כז) **וּשְׂדָדוֹ**. יש ספרים שכתוב בהם וְשִׁדְדוֹ כמתג, ודינו בלא מתג, לפי שצויו הוא. ובין כך ובין כך דלית רפויה.

(לא) **שָׁלוֹן**. אין כמשקל הזה בלשון המקרא. ואומר אני שטעות הוא, והעקר שָׁלוֹ יִשָּׁב, כי אחר שנתחלפה וא"ו ראשונה כיו"ד טעו המניהים והספיריו בין הדבקים.

בְּדָד יִשְׁכְּנוּ. בדר זה מפורש לך כל צרכו ומתורגם ללועזים כביאור הכתוב דברים ל"ג כ"ה.

(לח) **וּשְׂמַתִּי כַסְאֵי בַעִילָם**. מחכמי הגוים יש אומרים שזה פירוש הדברים שה' ישב לשפוט את עילם. ואם כדבריהם, היה הכתוב אומר את הדבר הזה כראשית נבואת עילם, ולא כסופה. וזה פירוש הדברים לא יהיה בעילם מלך כי אם אני, כי מלכיו ושיריו יאבדו. וכעין הלשון הזה ושעמו הלא הראיתוך לדעת בבביאור מלך ה' צבאות בהר ציון (ישעיה כ"ג), ובלכר שמלכות זו שישלך ה' בעילם אין לה

כל קרושה, והיא כל עצמה לא נזכרת כי אם לחזק דבר ה' אשר דבר לאבד מעלים מלך ושרים.

נ

(ד) בני ישראל המה. בא המה לחזק את בני ישראל, והחזוק הוא אין בחכמים יודע את טעמו¹). והוא כמו שאמר הנביא אל אחו שאל לך אות מעם ה' (ישעיה ז' י'), ואחר שלא חפין אחו לשאול נאמר לו לכן יתן אדני הוא לכם אות (שם ססוק י"ד), ומחוק "הוא" את שם ה' להגיד לנו שה' יתן מאליו אות, אף על פי שלא בקשוהו. ואף כאן אחר ששלח ה' את נביאיו אל ישראל השכם ושלוח לאמר שובו אלי בית ישראל, ולא שבו, עתה כשהם באים מאליהם לבקש את ה' יפול בתשובתם הלשון הזה. ויתורגם המה זה ללועזים aus eigenem Antriebe. (ה) באו ונלוו. לא יפורש ככתוב, כי אין נלוו צווי. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים וקאו, ואין ספק בדבר שבן העקר.

(ו) הרים שובבום. וכתוב שובבים ביו"ד. ומחכמי הגוים יש אוחזים בכתיב, מפני שלא ידעו לפרש כקרי. ואתה הראית לדעת שהשובב משיב ממקום אל מקום בחזקת היר. ואף הכתוב הזה הבא להצדיק את ישראל אומר שרועיו התעומו והוליתום על ההרים בעל כרחם.

(ז) נזה צדק. נזה עקרו נזה הרועים ששם מרביצים צאנם. ואף זה כן. כי הלא נמשלו ישראל כאן לצאן אובדות, ועדיין במשלו עומד הנביא. ומן הטעם הזה נאמר אחרי כן ומקוה אבותיהם שיש בכלל מקוה תוחלת ומקוה מים. וראה מה שאמרתי בכיבור מקוה ישראל (למעלה י"ד ח').

(ח) כעתודים לפני צאן. אמר רדיק כמו שהעתודים ההולכים לפני הצאן כן תהיו אתם בלא סחד ובלא יראה. ודבריו בלא טעם. והעתוד הוא האיל המוכחר שבצאן, והוא מהלך בראש העדר, וככל אשר יעשה הוא תעשינה כל הצאן, אשר אם תעמוד בפתח גדרות צאן כשהצאן מתחילות לצאת ותשים מקל על פני רוחב הפתח שלא יצא העתוד כי אם ברלנו מעל למקל, הכבשים שראו את עתודם מדלג ירלנו גם המה אף אחר שהוסר המקל מעל פני רוחב הפתח. ועל כן אמר הנביא הזה לישראל שיצאו מכבל ויהיו לגוים אחרים ששבו הכשדים כעתודים לפני צאן, כי מהם יראו הגוים וכמוהם יעשו לצאת גם המה. ויתורגמו הדברים ללועזים wie Leithämmel an der Spitze der Heerde.

(יא) כעגלה דשא. דשא כמו דשה בה"א. ואין צורך לאמר שכתב הנביא דשא כאלוף, כי הוא כתב בה"א, ולכלר אחד בהתנבר לשון ארמי בישראל אחר קולמוסו הלך וכתב כאלוף. וכבר יש בחכמי הגוים מי שמשבש נקודו של דשא וקוראו דשא ועושהו תאר המקום. ודבריו דברי רוח. והנביא אומר כעגלה דשא מפני שהעגלה אשר תדוש והיא לא חסומה (דברים כ"ה ד') דשה ואוכלת ממדושטה, ועל כן היא שמחה ומדלגת משוב לב. לא כן עגלה עושה מלאכה אחרת. וראה מה שאמרתי בכיבור אוהבתי לדוש (הושע י' י"א).

¹ כי אין החזוק הזה חובה. לפי שמפני שנאמר בני ישראל אחר הפעל, ולא לפניו המוסיף עליו פועל אחר בלא חזוק לא עושה שלא כדון.

(יב) הנה אחרית גוים. אחרית גוים הפך מן ראשית גוים עמלק (במדבר כ"ד כ'), ופירושו הקטן והכוון שבגוים. ובדברים כ"ד מאמר שלם בלא סוף הפסוק. ואל תתמה על הדבר הזה, כי כן יאמר הקרוא הנני והוא כ"ד מאמר שלם. וסוף הפסוק מפרש אחרית גוים.

(יג) כל עבר על בבל. ראה מה שאמרתי בביאור כל עובר עליה (למעלה מ"ט י"ז).

(יד) אל תחמלו אל חיץ לאמר שיחטא ויאכזר חנם. כי לה' חטאה, ולעשות נקמתו בה יכוננן הוא הציכם, וכל חיץ יגיע למקומו וימית.

(טו) נתנה ידה. השבעים מתרגמים כאלו כתוב רפתה ידה, ואין לתרגומם יסוד. והכמי הגוים אומרים שנתנה ידה לאויביה להשלים להם. ולי נראה שהלשון ככתוב בורח ויתן יד (בראשית ל"ל כ"ח), ופירושו נתנה ידה התחילה לצאת מן העיר. והכתוב מדמה את בבל הבאה במצור והיא מתחלת לצאת מן העיר כשנפלה חומתה לעובר במעי אמו המתחיל לצאת מן הבטן. והדברים התולים, כי הילוד יוצא לחיים, ובבל יוצאת למות.

(יז) הדיחון. הלשון הזה לא מתישב כי אם ברוחק. ואומר אני שהדיחו זה עקרו הדיחון כי בטעות סופר נשמטה היא אחרונה מפני אחרונה שבראש התיבה האחרת. ופירושו הדיחוהו כמו שפירשתי כצבי מודח (ישעיה י"ג י"ד). ויתורגם ללועזים haben es auseinander gecheucht.

(כא) על הארץ מרתים. הלשון הזה קשה בשביל הארץ שהוא נסמך וכראשו היא הדעת שלא כדין. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהוסרד כאן בין הדבקים, והדברים ככתחלה עלה ארץ. ומרתים עם מעמי הכשדים. ויתורגם ללועזים gegen das Land Marathaim.

(כד) ואת לא ידעת. המחברים את המאמר הזה אל שלפניו שמים כפי הנביא הזה דברים של שטות, כי לא תלכד עיר והיא לא יודעת בהלכדה. והדברים נדרשים לאחריהם, והמאמר שבסוף הפסוק הוא הפעול של ידעת, אף על פי שהוסק בנייהם. והמאמר כלו נותן טעם למה נמצאת בבל ונתפשה, כי היא היתה מתגרה בה; בהתגרותה בישראל עמו, אף על פי שהיא לא ידעה כי כן. והי' הלא ימצאנה ויתפשנה. ואין נתפשת זה כמשמעו, כי כנגד כבושה הלא כבר נאמר וגם נלכדת, ולמה יכפול הכתוב דבריו. ותפישוהו זה תפורש לך כל צרכה בביאור ותפישתי שם אלהי (משלי ל' ט'). ובמקום הזה די לך לדעת שבלשון המקרא תאמר נתפש לנפול ביד דין והוא זקוק לו ליתן דין וחשבון. והיא תפישת בבל האמורה כאן. וללועזים לא יתורגמו הדברים כי אם כסירוס wardst erwischt und zur Rechenschaft gezogen; denn du wusstest nicht, dass es JHVH war, den du herausgefördert.

(כו) באו לה מקין. תרגם קוטש מקין aus allen Enden. ואין תרגומו תרגום. ואתה הראית לדעת שקין כמו אַחַר בלשון ערבי. והערבי יאמר عن آخره, عن آخرهم, ואף عن אַחַר סתם בלא כנוי, ומשמע הדברים כלו יחדו וכלם יחדו. והוא משמעו של מקין זה, והוא תאר הפעל. ומקין מלמד על להי, ולא על הבאים עליה כמו שאומר איבלה, ועד בדבר אל תהי לה שארית שנאמר בסוף הפסוק.

המקרא מקרא קצר, ופירוש הרברים באו לה על מנת להשמיד כלה ולא ישאר מן
geht ihr zu Leibe, gegen den letzten ללועזים ויתורגם ללועזים Mann.
Mann.

(כט) **כי אל ה' זדה.** מכאן סמך למה שאמרתי בביאור אשר זדו עליהם
(בראשית י"ח י"ח), ואף על פי שחכם אחר מחכמי הגוים מואם בפירוש ההוא¹.
(לד) **למען הרגיע וגו'.** ראה מה שאמרתי בביאור למען יראתם (יהושע ד'
כ"ד). ובמקרא הזה אפשר שאמר הנביא הרגיע, כנקוד לפנינו, כדי להשוות לשונו אל
לשון והרגיו המקביל אליו. כי הדברים דברי נבואה, ודברי נבואה כדברי שיר לחלוק
חוק למען תפארת הלשון.

והרגיו. לא נוסף זה על הרגיע, כי וא"ו זה כפ"א בלשון ערבי, והמאמר למען
הרגיע וגו' תלוי בהרגיו, ולפי שהוא נתון לפני הפעל שהוא תלוי בו, נכנסה וא"ו זו כראש
הפעל לסימן. ופירוש הכתוב הרגיע ה' את יושבי ככל למען תת מנוחה לארץ, כי
מנוחה שכנגדה רנו. ויתורגם ללועזים um der Welt Ruhe zu geben, da hat
er den Bewohnern Babylons die Ruhe genommen.

(לח) **חרב אל מימיה ויבשו.** כבר הרגישו חכמי הגוים שחרב זה דינו
קרב ככל אחיו הקודמים לו. והם מפרשים יתר הדברים ככתבם, ולא זכרו שלא
ייבשו מים מפני קרב. והשנית שהמקרא הזה ככתבו אין כל חבור בין ראשו לסופו.
ואומר אני שמעות סופר יש כאן, והדברים ככתחלה קרב אל-אימיה ויבשו.
ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי על הלשון הזה מתישב היטב
סוף הפסוק, וככל כמו אלה יש זכר בנבואה זו לשפטים שיעשה ה' באלהי ככל.

ובאימים. וא"ו זה מחלק ולא מוסיף. יתהללו. תרגם יונתן משתבחין, כי
קרא יתהללו, וכן הדין, ולא נקוד לפנינו בספרים. והכתוב קורא לאלהי ככל פסילים
מדעת עצמו, והוא קורא אימים מדעת הכשרים העובדים אותם. וזה תרגום הדברים
כלם ללועזים Schwert an ihre höhern Wesen, dass sie zu Schanden
werden. Denn es ist ein Land gemeiner Götzen, doch rühmen
sie sich ihrer als höherer Wesen.

ועל דבר חרב זו שבאה על האימים והיא האחרונה שבכלן ראה מה שאמרתי
בביאור והשמדתי את כמותכם (ויקרא כ"ו ל').

(מ) **מקול נתפשה בכל וגו'.** נתפשה בכל יש בו כדי מאמר שלם, והוא
משמש שם דבר, ומקול נסמך אליו. ופירוש הדברים מקול קורא נתפשה ככל
נרעשה הארץ. וכן תרגם יונתן.

נא

(ב) **זרים זורדה.** אין צרך לשבש ולהגיה זרים, כמו שיש מחכמי הגוים עושים,
כי טובים הדברים כנקודם ויש בהם לשון נוסף על לשון. זורים זה ככל זרים שאצל
מלחמה גבורים שאין כמותם מצויים.

(ג) **אל ידרך הדרך וגו'.** כל היגיעים לפרש הדברים האלה כנקודם יגיעים
לריק. ודין אל-כשני המאמרים אל, בסתח, כמו שמתרגם יונתן. ופירוש הדברים אל

¹ ראה 1900 Göttinger Gelehrte Anzeigen, November צד 837.

יגע תופש קשת לדרוך אותה ואל ילבש סריונו, כי אין צרך לו באלה. וטעם הדבר יתבאר לך בסמוך.

(ה) **כי ארצם מלאה אשם וגו'.** חכמי הגוים משיבים בנוי של ארצם לישראל ויהודה, ולא זכרו שלא זה המקום להזכיר עון לעם ה'. והכנוי הוה שב אל הכשדים, ודברי הפסוק הוה טעם לדברי פסוק ג', ובלבד שעלינו לחצות הדברים בשני המקראות, כי המקרא הוה הציו הראשון נותן טעם לחציו הראשון של חברו, וחציו האחרון לאחרון. וזה פירוש שני המקראות בחבורם; אל ידרוך הדרוך קשתו ואל יעלה עליו סריונו, כי אין צרך באלה, לפי שלא אלמן ישראל ויהודה מאלהיהם, ולמענם אלהיהם בעזרתכם לנקום נקמתו מבבל, ועל בן אין אחם צריכים לקשת דרוכה וסריון; ואל תחמלו אל בחוריה, החרימו כל צבאה וגו' כי ארצם מלאה אשם מקדוש ישראל.

(ז) **כוס זהב בכל.** כבר אמרו חכמי ישראל הראשונים שאין כוס בכל המקרא כי אם כוס מלאה, והכלי כשהוא לעצמו לא תאמר לו כוס. ואם בן הדבר, אין זהב כאן מתכת של הכלי כמו שאומרים החכמים כלם, ואף לא יפול לשון הכתוב האחר בכוס העשויה זהב, כי כלי זהב לא ישבר בנפלו. ופירוש כוס זהב כוס יין אשר עינו בעין הזהב, וכמו שנאמר בשמן זית וך המריקים מעליהם הזהב (זכריה ד' י"ב). ויתורגם ללועזים ein Becher goldigen Weines.

(ח) **נפלה בכל** מיד ה' ארצה, כי עדיין במשלו עומד הנביא. וסוף הפסוק חוזר לדבר בנמשל.

(י) **הוציא ה' את צדקתינו.** מקרא קצר הוא זה, ומלואו הוציא ה' את צדקותינו לאור. וראה מה שאמרתי בביאור ויתר לקין (בראשית ד' ה').

(יא) **הברו החצים וגו'.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ג'. ובגלל האמור שם, ומפני סוף הפסוק הוה שהוא ספור דברים שהיו ולא מצוה, אומר אני שאין שני הפעלים האלה נקודים כדון, ודינם הברו קלאן. והעמים עשו ככתוב וה' לא צום, והם עשו כן מפני שלא ידעו כי ה' בעזרתם.

(יג) **אמת בצעך.** החכמים כלם מפרשים אמה זו לשון מדה כמשמעה, ולא נראים לי דבריהם, לפי שלא יפול לשון „בא" על מדה. ובגלל הדבר הוה אומר אני שאמה זו מלשון אמת המים שבמשנה. ובצע זה כבר אמרתי לך במקום אחר שהוא משמש כעקרו, והוא לשון סוף, ולכן מקביל הוא אל קצך. והנביא הוה מרמה את חיל הצבא העולה על בכל למים רבים, כמו שנאמר במקום אחר הנה אדני מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור (ישעיה ח' ז'), ונאמר בספר הוה מי זה כיאור יעלה (למעלה מ'ו). ופירוש אמת בצעך אמת המים שתמהר קצך. ואף על פי שאין במשמע אמת המים נהר שמימיו עצומים ורבים, נאה מאוד המשל הוה כאן. כי אחר שקרא הנביא לבכל שוכנת על מים רבים די באמת המים שתתוסף על מי בכל להגיע עד צוארה, וכמו שיאמר משל האנגלי the last straw that breaks the camel's back. ויתורגם ללועזים das Strömlein, das dir den Garaus machen wird.

(טו) **עשה ארץ וגו'.** כל הדברים האלה מכאן ועד סוף פסוק י"ט מפורשים לך כל צרכם במקומם הראשון (למעלה י', י"ב—ט"ז).

(יט) **ושבט נחלתו**. לא יפורש ככתוב. ובמקום האחר נאמר וישראל שבט נחלתו ובכתבי יד הרבה הוא הנוסח אף כאן, וכן העקר.
 (כא) **ונפצתי בך סוס ורכבו וגו'**. טעו החכמים בפירוש המקרא הזה ושני רעיו שאחריו, כסבורים שבך שנאמר בהם ובך שנאמר בפסוק הקודם פירוש אחד להם. ואמרתי שטועים הם, לפי שאם כדבריהם, למה ייגע הכתוב לרבר כל הדברים האלה להשמיענו מה עשה ה' בנוי הארץ על ידי בבל שמפין היא לו? ובאמת בך שנאמר ונשנה פעמים הרבה בשלשה המקראות האלה מלמד על מקום כל הנפוץ הזה, ולא על הכלי שמשתמש בו המנפץ למעשהו. וזה פירוש הדברים בחבורם אל דברי הפסוק הקודם: הנה מפין אתה לי, ועל דרך נפצתי גוים והשחתי ממלכות, ועתה אשוב ואנפץ בקרבך סוס ורכבו וגו'. וכן דרך ה' לשבור כלי ועמו אחר שעשו חפצו, כמו שהוכחתי במקום אחר. ויתורגם בך ללועזים בכל הדברים האלה, חוץ מן הפסוק הקודם, in dir selbst.

(כב) **ותחל**. יונתן המתרגם ותחמרע היה קורא וְתַחֵל, משרש חלה, וטעות היא בידו, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר.
 (ל) **נשתה נבורתם**. אמר נשתה, ולא נמצא עוד הפעל הזה אצל גבורה בכל המקרא, על שם לנשים, לשון נוטל על לשון.
 (לא) **כגרון עת הדריכה**. טעו רש"י ורד"ק בפירוש הדברים האלה, כי לא ידעו הדרכת הגרון מה היא. והגרון ידריכה קודם שידרושו בה את התבואה, והיא דרוכה כדי שחאה קרקעה קשה, לפי שאלולי כן נשתבא הבהמה לרוש את התבואה לא תוכל, כי השבלים שתחת רגליה נכנסות בעפר הגרון, ולא יצאו הגרגרים מתוכן. וזה מעשה הגרון. השדה הנבחר לגרן תוקעים באמצעו עץ וכו' קשור חבל כחצי ארך הגרן קשר אמיץ שלא ינוע ולא יסוב סביב לעין. ובראש החבל אוסרים את הבהמה בקרניה ומנהיגים אותה סביב לעין, ומתחילים הנהגת הבהמה בקצה החבל. וכאשר תקיף הבהמה כן יקצר החבל, לפי שמפני שלא ינוע ולא יסוב החבל סביב לעין נכרך הוא עליו סביב סביב, ועל ידי כן יקצר. וכל זמן שיקצר החבל תכנס הבהמה מקצה העגול ולפנים. והחבל מקצר והולך עד כל שהוא, ואז הגיעה הבהמה עד לעין. וכשהגיעה הבהמה עד לעין מחזירים אותה, וכשתחזור ותקיף יארך החבל הכרוך על העין, כי יעלה מעליו, וכל שיארך החבל תרחק הבהמה מאמצע העגול ולחוץ. ובעלות כל החבל מעל העין מחזירים את הבהמה כבתחלה. ובכן הבהמה דורכת קרקע הגרן כל מלוא החבל סביב סביב לעין כהליכתה ובחזרתה, ולבסוף אין מקום בגרן שלא היה מדרס לרגל הבהמה כמספר הקפותיה, וההקפות הרבה מאוד עד שהיתה קרקע הגרן קשה כאבן. זו הדרכת הגרן. ואחרי כן פורשים התבואה בשבליה כספחים על פני כל הגרן, והבהמה דורכת עליה ומקיפה וחוזרת ומקיפה כבראשונה. וממדרס רגלי הבהמה. ופרסותיה יצאו הגרגרים מן השבלים.

ומפני שהדרכת הגרן קודמת לדישה, ודישה תכף להדרכתה, קודם שירד עליה טל הרבה ותשוב קרקעה לחיות רכה כבתחלה, מרמה הנביא את בבל לגרן עת הדריכה, אשר עוד מעט ויבא הקציר לה. והקציר הוא התבואה העומדת להרוש בגרן. וכנגדו כנמשל יושבי בבל שיהיו לאויביהם למרושה.

(לד) **הדיחני**. חכמי הגוים כלם, ובראשם פרדך דלמש אשר אליו ישאו הכל עיניהם לפרש להם המקרא בשרשי לשון אשר שהוא תחומי, משבשים ומגיהים

הדיחני, כאלו אכל נבוכדנאצר כל אשר בכלי ואחרי כן רחה ממנו את הכלי שלא היה לו חפץ בו עוד. והחכם המהומם ההוא או לנו ממנו בתחומו אם לא טובים פירושו שם מן הפירוש הזה. לפי שאם כדבריו, אין המשל דומה לנמשל, כי הכשרים היו מחזיקים באבותינו ולא נתנום לשוב אל ארצם, שכן נאמר אצלם החזיקו בם מאנו שלחם (למעלה נ' ל"ב).

והדיחני נקוד לפנינו בדין. כי הגה נאמר לפני מזה הצינני כלי ריק, ועתה הנביא מסיים ואומר בכתוב להגיד לנו שהיה נבוכדנאצר מפליש במעשהו עם ישראל, ואחר שהציגהו ככלי ריק הריח כל הדבק בדפנות הכלי שלא יכול לאכלו, למען יהי ריק מכל. ויתורגם הדיחני ללועזים hat mich ausgespült.

(טז) **בחמם אשית את משתיהם.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, לפי שבמות שהם לפנינו אין לפרש למה יישנו השותים שנת עולם, כי השכור הלא יסור יינו מעליו וייקץ והיה ככתחלה. ואומר אני שבהמם זה טעות סופר, ועקרו קְחָמָה, וחמה זו כחמת נחש (תהלים נ"ח ה'), ומשמעה סם המות הממית את שותיו. ויתורגם ללועזים mit Gift will ich ihnen den Trunk mischen.

(מא) **איך היתה לשמה בכל וגי.** שמה זה כמו לשמה ולשרקה (למעלה י"ש ח'), כי בשממת בכל ידובר למטה פסוק מ"ג. ויתורגם לשמה ללועזים zum Gegenstand des Entsetzens.

(מד) **גם חומת בכל נפלה.** אף כאן יש טעות סופר כי תיבת גם מיותרת. ואלה תולדות תוספת זו. בתחלה נשנה גוים שלפני מזה בטעות סופר, ואחרי כן הגיהו גוים האחרון וכתבו "גם" ליתן בו טעם כל שהוא. וסוף הפסוק הזה כשאתה מדלג על גם נדרש לאחריו, והדברים בחבורם זה פירושו: עד עתה היו הכשרים מחזיקים בכם, ועתה הגה נפלה חומת בכל, ואין מונע אתכם מצאת, לכן צאו מתוך בכל.

(מז) **ובל ארצה תבוש.** הדברים האלה ככתבם אין להם טעם, וכל שכן שאין חבור ביניהם ובין סוף הפסוק. והעולה על שתייהן שקשה "מל" שאמר הכתוב כאן. לכן אמרתי שאף כאן יש טעות סופר, וטעות זו מחמת שלא הבינו את סוף הדברים, כסבורים שהכתוב מדבר במות החללים והוא נפילתם. והדבר ברור שלא כן הוא, לפי שאם כן, מה החדוש, וכי אין אנו יודעים שכל חלל נופל? ואם תאמר שבתוכה הוא החדוש, והכתוב בא להגיד לנו שכל חלליה יפלו בתוכה ולא חוצה לה, אין דברך דברים של טעם.

ובאמת נפילה זו מה שיהיה לחללים מחמת מפלתם, שיהיו נופלים, כלומר מושלכים בקרב הארץ על פני השדה ואין מקבר להם. וכעין נפילה זו הרבה במקרא, והפועל כשישמש תשמיש זה מרכיבו שם הפועל (בינוני פועל), ויש שהוא לשעבר ככתוב כאן, כמו שהוכחתי בביאור ויפול אברהם על פניו (בראשית י"ז). ועל פי הדברים האלה תבוש זה טעות סופר ועקרו תְבָאֵשׁ, וסוף הפסוק נותן טעם לראשו, והוא מגיד לנו שבהיות חלליה נופלים בתוכה ואין מקבר להם תעלה צחנת השגרים ותבאש כל הארץ. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי הושם חבור בין ראשו לסופו, ואף לא קשה "בל", כי הוא מקביל אל "כל" של כל חלליה, ושניהם יחדו מגידים לנו שיהיו חללי כל מקום ומקום מושלכים ארצה, וקבורה לא תהיה להם, ועל כן תבאש כל הארץ מקצה ועד קצה. ויתורגם ללועזים und ihr ganzes

Land wird stinken, denn ihre Erschlagenen werden alle darin liegen bleiben.

(מח) **כי מצפון יבא ליה וגו'.** הדברים האלה נותנים טעם לשלפניהם, והם מסורשים לך על פי מה שאמרתי בביאור צפונה (ויקרא א' י"א). כי מסני שהראשונים רוח צפון דרכה נסתרה מהם היה כל הבא מצפון נורא מאוד בעיניהם.

(מט) **גם כבל לנפול חללי ישראל.** ראה מה שאמרתי בביאור לרשתה (יהושע י"ג א'). ואף כאן לנפול מתאר כבל, ויש בתאר והמתואר כדי מאמר שלם, ומשמע בבל לנפול עתידה בבל שתפול, וחללי ישראל מקומו המקום השני בדין מלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה. ופירוש חללי ישראל נכתוב חללי ה' (למעלה ב"ה ל"ג), כלומר החללים שיפיל ישראל. ולא שיכה אותה ישראל, ובלבד שהי' יכה אותה למען גאולת ישראל, ובגלל הדבר הזה מעלה הכתוב על ישראל כאלו הכה אותה הוא עצמו. והכתוב בחר בלשון הזה כדי שיקביל „חללי כל הארץ“ אל „חללי ישראל“, ואף על פי שאין סמיכות שבוה וסמיכות שבוה משם אחד. וכבר הראיתך בדבר הזה בתיבת „בך“ למעלה פסוק כ"א. וחכמי הגוים כלם אומרים שחללי ישראל כמשמעו חללים שנפלו בתוך ישראל והדבור אליהם, ואם בעל נפש אתה, שמח בדבריהם.

גם לכבל נפלו וגו'. למיד של לכבל כאחותה שפירשתיה בביאור יבא לי (למעלה ד' י"ב), ופירוש לכבל על ידי כבל. ועל דבר סדר הדברים בחבורם ראה מה שאמרתי בביאור אכל ושתה ועשה משפט וצדקה (למעלה כ"ב ט"ו). וכן המקרא הזה, ובלבד שכאן נהפך הסדר ונוכר הנמשל קודם למשל ובגלל הדבר הזה לא יכול הכתוב להשתמש בוא"ו ומשתמש הוא בשני גמ"ץ. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא כלו: תפול כבל חללים לישראל כאשר נפלה כל הארץ חללים לכבל. ויתורגם ללועזים: *Babylon wird für Israel geopfert werden, wie aus der ganzer Welt Babylon Opfer fielen.*

(נג) **מרום עוזה.** אין מרום זה נקוד כרין, ודינו קרום, כי לא נסמך הוא. ועוזה הוא הפועל של תבצר, ומרום חאר המקום. ובכן מקביל היטב, ותבצר מרום עוזה אל, תעלה השמים.

מאתי. מאצלי (de chez moi), כלומר ממכון שבת השמים, ופירוש הכתוב אם תעלה ככל השמים ותבצר עוזה במרומים, מקום שאין בני אדם עולים שמה, משם אצוה את מלאכי ויבאו שורדים לה.

(נד) **ויעפו.** טעות סופר, ועקרו ייעפו, נכתוב במקום האחר (חבקוק ב' י"ג) שמשם לקוחים דברי סוף הפסוק הזה אף על פי שנהפך כאן סדרם. ושני הפעלים האלה לפעולת אתמול שתנדע ביום מחר, כי זה פירוש הכתוב: בבא היום וחומת כבל הרהבה ערער תתערער ושעריה הגבוהים באש יצתו או יָרַעו שְׁיָנְעו עמים לריק ויעפו לאומים אך לאש כבנין החומה הרהבה היא ושעריה הגבוהים. ויתורגם המקרא הזה ללועזים: *dass Völker umsonst sich werden gemüht haben u. s. w.*

(נט) **ושריה שר מנוחה.** מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים כלם בפירוש הדברים האלה. השבעים מתרגמים מנוחה כמו מנוחה, וכן מתרגם יונתן. ולא שכן היה כתוב לפניהם, ובלבד שמנוחה זו לא ידעו מה היא. וחכמי הגוים אומרים ששר מנוחה השר ההולך עם המלך על דרכו למצוא לו מנוח או מקום ללון

(Reisemarschall). וכך מראים לנו שלא יודעים מה בין מנוחה למנוח. והשנית שאין הימים הראשונים כימים האלה. בימינו יצא מלך מארצו אל ארץ אחרת ונדוליה ושריה יחרדו לקראתו ולקראת שריו, ויש שהכבוד שינתן לו שם יגדל מכבודו אשר בארצו. ובימים ההם המלך בארץ לא לו כאחד האדם ובלבד שעשירו כעורתו, ואם כן מה לו שר מנוחה, והלא קטון עכריו ימצא לו מנוח בכסף. והעולה על שתיהן שאלו היה הדבור שם הכבוד היתה היא הדעת נכנסת בראש מנוחה, והיה הכתוב מזכיר התאר הזה אצל שם שריה בראש הדברים לאמר הדבר אשר צוה ירמיהו הנביא את שריה בן מחסיה שר המנוחה. ועתה כשחשך הכתוב „שר מנוחה“ עד סוף הדברים ועשה „ושריה שר מנוחה“ מאמר בפני עצמו, המאמר הזה משרת מלמד על שלפניו, והוא מלמדנו למה צוה ירמיהו את שריה את המצוה הזאת, ולא צוה איש אחר מעבדי צדקיהו ההולכים עמו בבלה.

ובגלל הדבר הזה אומר אני ששר מנוחה זה פירושו שר אוהב מנוחה, והוא משמיענו שלא היה שריה מן הקנאים אשר אמרו להלחם במלך בכל לפרוק עולו מעל צוארם או לנפול כלם חללים במלחמה, והיה שריה מן היועצים את מלכו לשאת את עול מלך בכל למען שלום הארץ ומנוחתה⁽¹⁾. והכתוב מזכיר את הדבר הזה להגיד לנו למה בחר ירמיהו בשריה לשליחות זו מכל השרים ההולכים עם המלך בבלה. כי ירמיהו היועץ לשלום ולעבוד את מלך בבל היה ירא שאם ישלח את הספר אשר כתב על בבל ביד שר מן הקנאים, ובו כתובה מסלת בבל, יקראנו וימצא את לבבו לקנא קנאה גדולה מן הראשונה. כי יאמר שמפני שעתידה בכל לנפול אולי נלחם ויגבר ישראל עתה ותפול בכל ביום ההוא. ושר מנוחה משמעו ללועזים ein conservativer Fürst, ein Fürst von besonnenen politischen Grundsätzen.

(ס) אל ספר אחד. לא יודעים אנשי המדע משמעו של אחד זה, כסבורים שהוא אחד המגביל סתימות השם⁽²⁾, ולא זכרו שהוא לשונו לא יסול בכמו אלה, כמו שנאמר ויכתוב ברוך וגו' על מגלת ספר (למעלה ל'ו ד'), ונאמר עוד בכתבו את הדברים האלה על ספר (למטה ממנו מ"ה א'), ובשניהם ספר כלו סתום ולא מתואר באחד.

ואחד שנאמר כאן בכתוב ויעשו ארון אחד (דה"ב כ"ד ח'). שפירושו ארון מיוחד לדבר, ועוד חברים לו בש"א י"ד מ', ומ"א י"ח ו', ודניאל ז' ה'. ולא בא ספר

⁽¹⁾ והיה בדין שיאמר הכתוב שריה שר שלום. ובלבד שכתיבי הקדש שר שלום מדרגת גדולה ממדרגתו (ישעיה ט' ה'). ולכן לא בחר הכתוב בו לתאר את שריה. ועוד שמנוחה ושלום שתיהן שבנגדן מלחמה. ומנוחת שלמה הנקרא איש מלחמה (דה"א כ"ב ט') ריח לה כמנוחת שריה זה.

⁽²⁾ ראה מה שאמרתי בביאור ככרות לחם (שופטים ט' ט') בציון שבגליון. יש דברתי כאחד שטועים החכמים לאמר שכמותו כמקרא הזה ואמרתי שהוא משמש סתימות השם. ואין בדברי ההם די באר הענין. כי השם המתואר באחד סתימתו פחותה מסתימות השם כשהוא לעצמו. ואציגה נא עמך שני מקראות למשל. שור איש (שמות כ"א ל"ד) כל איש במשמע, ואיש אחד מכני הנביאים (מ"א כ' ל"ה) איש מיוחד, ובלבד שסותמו המדבר לפי שאין לדברו עסק ביחודו. ועל פי הדברים האלה אחד שאין אתה נותנו ענין למנין סגביל סתימות השם המתואר בו כמו שאמרתי כאן.

אחד להוציא ספרים שנים או יתר על כן, כמו שטעה קוטש בתרגומו¹). כי זה הדבר שהוא מגיד לנו שעשה ירמיהו את דברי המשא אשר נשא אל בבל ספר בפני עצמו ואותו נתן אל שריה להשליך אל תוך סרת, ולא הושלך אל הנהר ספר ירמיהו שבו כתוב המשא הזה עם יתר דברי ירמיהו נס יחד. ונעשה הדבר הזה כן למען יהיה לאות. ויתורגם אל ספר אחד ללועזים in ein besonderes Buch.

(סד) ויעפו. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק נ"ח, ותן כל האמור שם ענין אף לתיבה זו שהיא התיבה ההיא עצמה. כי כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק אין עקרו בכתוב, והם נתוספו על ידי מי שבא להגיד לנו שויעפו שנאמר בסוף פסוק נ"ח הוא סוף דברי ירמיהו, ומשם ועד סוף הספר דברים כתובים על ידי אחרים. ובאמת אין כל משא בכל כמות שהוא לפנינו בפרשה נ' ונ"א מדברי ירמיהו בכתחלה.

וראיתי להעיר לך און לשמוע שבתרגום השבעים אין סדר דברי ירמיהו כמות שהם לפנינו. כי שם דברי ירמיהו שנבא על כל הגוים האלה כתובים באמצע הספר, ולא בסופו, כסדר הזה: משא עילם, מצרים, בבל, פלשתים, אדום, בני עמון, קדר, דמשק, מואב; והסדר שבספרינו מצרים, פלשתים, מואב, בני עמון, אדום, דמשק, קדר, עילם ובבל.

נב

(ג) כי על אף ה' וגו'. המקרא הזה מפורש לך כל צרכו במקום האחר (מ"ב כ"ד ב').

(יב) בעשור לחדש. ובמקום האחר נאמר בשבעה לחדש (שם כ"ה ח'), ואין אתנו היום הזה להכריע בין שני המקראות האלה המכחישים זה את זה.

עמד לפני מלך בבל. כן היה בספרים לפני השבעים, ומתרגומם שמענו שהם היו קוראים עמד, ומפרישים עומד לפני מלך בבל איש עומד לפני מלך בבל לשרתו. ולי נראה שטעות נפלה כאן בספרינו מימי קדם, והעקר עמד מלך בבל, ככתוב במקום האחר (מ"ב כ"ה ח'). ואחר שנעשה עמד עומד הוסיפו לפניו ליתן בדברים טעם.

בירושלם. טעות היא, כי בי"ת מיותרת, וירושלים נדרש אל בא. ובי"ת זו נתוספה אחר שנתחלף עמד בעומד והיו אומרים שירושלים מקום עמדו.

(טו) ומדלות הארץ. דלות העם האמור בראש הפסוק הקודם יושבי ירושלים, ולעומתם נאמר כאן ומדלות הארץ, והם יושבי הכפרים וערי השדה. תדע לך שזה פירושו, שכן נאמר אחרי כן וששים איש מעם הארץ הנמצאים בעיר (למטה פסוק כ"ה).

(יז) ואת עמודי הנחשת. ראה מה שאמרתי בכיארור הוא אשר עשה אסא (למעלה מ"א ט'). ומן הטעם ההוא זכר כל הכלים האלה ומספרם ומשקלם.

(כב) ובאלה וגו'. וככל האמור בעמוד האחד הנוצר היה בעמוד השני. ורמונים. יצאו רמונים כפרש אחר כלל מפני חשיבותם.

¹ כי הוא מתרגם אחד ein, ובשומו רוח בין אות לאות הוא מראנו לדעת שהוא כפרש אחד שם המספר.

(כג) רוחה. לא ידעתי לפרש תיבה זו, ואין יודע, כי כל הנאמר בה לא ראוי לזכרון.

(כח) ומן העיר וגו'. אף שריה וצפניה הנזכרים בספוק הקודם לקוחים מירושלים, ובלבד שהם הכהן הראש וכהן המשנה, ולעומתם נאמר בשרים האלה. מן העיר, מסני שהם שרי המלכות ודבר אין להם עם כהונה. ויתורגם ומן העיר ללועזים und von den Staatsbeamten.

ועל סי הדברים האלה ששים איש מעם הארץ האמורים בסוף הפסוק אף הם שרים, שרי אלפים ושרי מאות.

(כח) זה העם. הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שמעות סוף יש כאן, והעקר וזה, כי טעה הלבד והשמיט וא"ו מסני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(לא) בעשרים וחמשה. ובמקום האחר נאמר בספור הזה כעשרים ושבעה לחדש (מיב כ"ה כ"ו), וברור הדבר שמקרא אחד טעות, ואנחנו אין אתנו לדעת איזה הוא.

(לד) וארחתו. מלשון ארח, והיא כתחלה צידה לדרך, כמו שנאמר בירמיהו ששלחו רב טבחים ויהן לו רב טבחים ארוחה (למעלה מ' ה'), וברכות הימים הורחב גבולה ובאה לשמש לשון כל סעודה או מוזן כדי סעודה.

ספר יחזקאל.

א

(ד) מן הצפון. ראה מה שאמרתי בביאור צפונה (ויקרא א' י"א). ומן המעם האמור שם נראה ליחזקאל המראה הזה מן הצפון.

ואש מתלקחת. לא נמצא הדבור הזה בכל המקרא כי אם כאן וכאש אשר בתוך הכרד במכת מצרים (שמות ט' כ"ד), ושניהם מעשי נסים. ובנלל הדבר הזה אומר אני שמתלקחת מלשון מאיש לקחה זאת (בראשית ב' כ"ג), ופירוש אש מתלקחת אש שמוצאה מתוכה ולא תלייה היא בדבר בוער בה.

מתוך האש. הרברים האלה אין עקרם בכתוב, והם תוספת שנתוספה לבאר ומתוכה שנאמר לפני מזה. וכבר נאמר כן לפני.

(ו) **לאחת להם.** פירושהו החכמים לאחת מהם, ואין פירושם במשמע הרברים, כי לא יאמר כן בלשון המקרא. ולי נראה שהוספק כאן בין הרבקים, ותיבת להם נדרשת לראש הפסוק האחר ושם אפשרנה.

(ז) **ורגליהם.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. ועל פי האמור שם, ורגליהם מיותר, והדברים כבתחלה להם רגל ישרה.

(ח) **ופניהם וכנפיהם לארבעתם.** אין בדברים האלה כדי מאמר שלם, והם כלם הנושא, ושלשת הפסוקים האחרים שבהם ידובר בפניהם וכנפיהם המה הנשוא.

(ט) **חברות אשה ונוי.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. והכתוב הזה מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון. ופירוש הדברים היו כנפיהם חוברות מתחת לעומת נביהן ופרודות ממעל להן, כמו שנאמר בפסוק האחר וכנפיהן פרודות מלמעלה.

(י) **פני אדם.** חכם אחד מחכמי הגוים מוסיף „מקדם” אחר אדם, ואין לו על מה שיסמוך. וממה שנאמר בסוף הפסוק לפני נשר לארבעתן ולא נוכר הרוח הדבר ברור שלא חפין הכתוב לפרש כי אם פני הימין לפני השמאל, והניח רוח פני קדם ורוח פני אחר שתומות.

(יא) **ופניהם וכנפיהם.** לא יפורש ככתבו. ואומר אני שתיבת ופניהם מיותרת. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הלבלר וכתב ופניהם תחת וכנפיהם, וכא אחריו המניה והגיה בנליון, ולבסוף נכנסה הגהתו אל גוף הספר, והיא שם מצד הטעות עד היום הזה.

(ב) **אל אשר יהיה שמה הרוח וגו'.** רוח זו רוח סערה שנוכרת בראשית המראה (למעלה פסוק ד'), ופירושו הרוח ה' ההולך בסערה.

(ג) **ודמות החיות.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב וּמְכִינֹת לַהוּת, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחרי תרגומם. ולי נראה המקרא ככתבו העקר.

כמראה לפידים וגו'. אף כאן משנים השבעים ומתרגמים כמראה לפידים מתהלכות. ולא יעמוד תרגומם בפני חקות הלשון, כי לפיד לשון זכר, ומתהלכות לשון נקבה.

(ד) **הבזק.** אין אתנו יודע מה הוא. ומחכמי הגוים משבשים ומגיהים קָרָק, ונראים לי דבריהם. וכל דברי הפסוק הזה חסרים בתהלה בתרגום השבעים. וחסרונו נראה לי העקר. ואף "רצוא" שנאמר בו ולא נשנה בכל המקרא מגיד עליו שתוספת מאוחרת הוא.

(ט) **וארא החיות.** השבעים לא מתרגמים החיות, ונראה שלא היה לפניהם בספרים.

והנה **אפן אחד בארץ,** ראה מה שאמרתי כארץ זו למטה פסוק י"ט. **לארבעת פניו.** מתרגום השבעים של הפסוק הזה והפסוק האחר שמענו שלפניהם היה כאן נוסח אחר, והיה להם סוף הפסוק הזה לארבעתן, ותחלת רעהו ומראה. ונראה לי הנוסח ההוא, מפני שפניו זה אין לפרשו, והוא טעות, וניו שבו משנה סוף התיבה שלפניו וראש התיבה האחרת שנשנו בטעות סופר, והם פרו ורכו על ידי מגיה שהגיה בנוסח השבעים וכתב פניו.

(יז) **מראה האופנים.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם, ומשם יורש לך המקרא הזה.

(יז) **בלכתם ילכו וגו'.** מחכמי הגוים יש אומרים שבלכתן מיותר, ולא נראה לי כן. ולא שהיו החיות הולכות על ארבעת רבועיהן פעם אחת, ובלבד שהן יכולות להלוך על כל אחד מהם ולא צריכות לפנות בלכתן. וזהו שנאמר לפני מזה ואיש אל עבר פניו ילכו (למעלה פסוק י"ב). ומדי זכרי את המקרא ההוא יאמר לי לבי שרבעיהן שנאמר כאן טעות סופר, ועקרו עֲבָרֵיהֶן, רבוי עָבָר.

(יח) **ונביהן ונבה להם.** ונביהן הנושא, ומה שלאחריו הנשוא, ובראש הנשוא וא"ו שהיא כפ"א בלשון ערבי.

ויראה להם. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב וְאָרְאָה להם, כלומר ואראה אותם, ואין לתרגומם יסוד, לפי שאם כן, היה הכתוב אומר אחרי כן והִגֵּה גבותם. ופירושו ויראה להם כמו שיאמר הרומי *misericiordiam habet*. יש לשלטי רחמים, ומשמע דבריו צרת פלוני צרה שכל רואיה ירחמו עליו. ואף כאן ויראה להם זה סירושו כל רואיהם ייראו.

ונבותם מלאת עינים. וא"ו זה נותן טעם לשלפניו ומפרש ויראה להם, כי נורא הדבר המלא עינים.

(יט) **מעל הארץ.** וכן נאמר לפני מזה והנה אפן אחד בארץ (למעלה פסוק ט"ו). והלא הדבר מעשה בשמים, כי כן נאמר נפתחו השמים ואראה מראות אלהים (למעלה פסוק א'). ועל כרחנו נאמר שכמו שנאמר עוף השמים לעוף מעופף ממעל לראשי יושבי הארץ, כן נאמר כאן לקרקע השמים שהוא מצב רגלי החיות ארץ, לפי שאין בלשון שם אחר נאה לו ממנו.

(כ) **שם הרוח ללכת.** שם זה טעות סופר ועקרו שָׁשָׁה, כי טעה הלבלר והשמיט היא מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

שמה הרוח ללכת. הדברים האלה לא נמצאים בתרגום השבעים, וחסרונם העקר. ואלה תולדות תוספת זו. בתחלה הגיה מגיה אחר „שם“ שלפני מזה ואמר לקראות שמה, כמו שהגהתי אני, ותפס בדבור בלו כדי שלא ליתן מקום לטעות, ולבסוף טעו בכלו והכניסוהו מן הגליון אל גוף הספר.

(כב) **ודמות וגו' סרס המקרא** וכן תפרשוהו ודמות רקיע על ראשי החיה. וכעין הסירוס הזה המספיר בין השם הנסמך ואשר נסמך אליו וכרתת עליו נחשת (ירמיהו ג"ב כ"ב). וטעם הסירוס במקרא הזה שחפין הכתוב לקרב רקיע אל הדברים המתארים אותו. ותמה אני למה לא אמר ועל ראשי החיה דמות רקיע. החיה, כל אחת מהחיות, זה כחה של היא הדעת, כמו שהוכחתי כביאור לאחד (שמות ט"ז כ"ב).

(כג) **ישרות וגו'.** השבועים מתרגמים כאלו היה כתוב נטויות או פרודות, ומאומד אומרים. ולי נראה שישירות אשה אל אחותה זה פירושו מראה אשה כמראה אחותה וארכה ורחבה של זו כאחותה. ויתורגם ללועזים *einander gleich*.

(כד) **כקול שדי.** לא נראה שירמה הנביא קול זה לקול שדי אחר שרמהו לקול מים רבים. ואף נשנה הדמיון בספר הזה (למטה מג"ב) ושם לא נאמר כקול שדי. ואומר אני שהדבור הזה מיותר, והוא תוספת שנתוספה לאחר זמן לפרש מים רבים על פי הכתוב שבתהלים כ"ט ג'.

(כה) **כמראה אש בית לה סביב.** כל הדברים האלה חסרים בתרגום השבעים, וחסרונם נראה לי העקר. וכין כך וכין כך בית זה לא נקוד כדין, ודינו בית, כי נסרד הוא ולא נסמך. ופירושו הדברים כמראה אש אשר החשמל בית לה סביב.

ב

(א) **בן אדם.** בן קורא ה' ליחזקאל בספר הזה כמאה וחמש עשרה פעמים, ולא קורא לו בשמו אפילו פעם אחת. והדבר זר מאוד, ואין בכל דברי הנביא הזה דבר שממנו לו אור ורוע. ואין ספק שיש טעם לדבר הזה, ומי ידעהו היום הזה.

(ב) **ותבא בי רוח.** אין לרוח הזאת כל קדושה, ומשמעו אמץ לב. כי יחזקאל נפל על פניו מיראה ורעד ולא קמה בו רוח בראותו את המראה, ועתה דובר אליו ה' שבה רוחו אליו ומצא את לבבו לעמוד. והוא שהוא מסיים ואומר ותעמידני על רגלי. ויתורגם ללועזים *da kam mir Muth u. s. w., der half mir auf die Beine*.

(ג) **גוים המורדים.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי קשה היא הדעת. והשנית שלא יאמר לבני הגולה גוים והם מתי מעט. ועל כן אומר אני שגוים זה טעות סופר ועקרו גוי, לשון יחיד, והוא נסמך אל המורדים, והלשון ככתוב גוי כרתים (צפניה ב' ה'). ואין צורך לאמר שגוים כלו מיותר מפני שהשבעים לא מתרגמים אותו. וחכמי הגוים כרוכים אחריהם.

(ד) **והבנים וגו'.** כל הדברים מכאן ועד האתנה חסרים בתרגום השבעים, ומחכמי הגוים יש אומרים שחסרונם העקר. ולא נראה לי כן. ופירושו קשי ערף וגו'

קשי פנים וחוקי לב מאבותיהם. והוא מסננון לשון יחזקאל. וראה מה שאמרתי כביאור תועבות גדולות (למטה ה' ו'). ואמר ה' אל יחזקאל במראה הראשונה, כדברים האלה למען יהי מוכן ומוזמן לדבר דבר ה' ואפילו אין לו שומע. וכן נאמר לנביא אחר בחזיון הראשון שראה לך ואמרת לעם הוזה שמעו שמוע ואל תבינו וראו ראו ואל תדעו (ישעיה ו' ט').

(ה) **כי בית מרי המה** מאמר בתוך מאמר, והוא בא לפרש הספק שנאמר לפניו וליהן לו טעם.

(ח) **אל תהי מרי**. מפני שבא ה' להאכילהו מנלה, והיא מאכל שנששו של אדם קצה בו, אמר לו כן. וכן תמצא שמאן יחזקאל בגללי צאת האדם שצוהו ה' לעשות בהם העונה (למטה ד', י"ב—י"ד).

ג

(ד) **ודברת בדברי אליהם**. השבועים לא מתרגמים ב"ת של בדברי, וחכמי הגוים המתרגמים ללועזים כמשמעו in meinen Worten שמים בפי הנביא הוזה דברים שלא כלשון עמו. ולי נראה שבי"ת זו טעות סופר ועקרה כ"ף. וכן כך וכן כך, ממה שנאמר אחרי כן כי לא אל עם עמקי שפה ובכדי לשון אתה שלוח אנו שומעים שה' מצוה את הנביא לדבר אל העם כלשון אשר ידבר הוא אליו, והוא לשון הקרש, להוציא לשון העם אשר היו יושבים בקרבם. והוא שנאמר ודברת בדברי, או כדברי. ונראה מכאן שאף על פי שלא היו הגולים בכבל כי אם ארבע שנים (למעלה א' ב') היו שומעים לשון ארמי.

(ה) **כי לא אל עם עמקי שפה** וגו'. נותן טעם לשלפניו, כמו שפירשתי בפסוק הקודם.

(ו) **לא**. נראה לי שלא נקוד כדון, ודינו לא. וכבר הראיתך כטעות זו כביאור לא שמרת (ש"ב י"ג י"ג).

אל עמים רבים. אל עם מן העמים הרבים. ויתורגם המקרא הוזה ללועזים *schickte ich dich zu so manchem Volk etc.* **אם לא**. שבועה היא זו.

(יב) **ברוך כבוד ה' ממקומו**. הפירוש המקובל ידוע לכל, ולפי ברכה זו היא קול הרעש הגדול שנאמר לפני מוה. ולא פירוש אמת הוא, מפני שאין כמשמע קול רעש קול דברים (*kanu nicht artikulierte Laute*) קול רעש (*bezeichnen*). ואף אין טעם לדברים כשהם ברכה. ועוד שאם כן, היה הכתוב מגיד לנו מי המה המברכים, כמו שנאמר בשרפים המקדישים וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש וגו' (ישעיה ו' ג'). ועל כן משבח אני דברי חכם יהודי אחד שמשבח ברוך ומניה קרום. ופירוש ממקומו מן המקום שראה הנביא את המרכבה ועליה כבוד ה' בתחלה. והלשון בכתוב וירם כבוד ה' (למטה י' ד'). והדברים תאר הזמן, להגיד לנו מתי נשמע קול הרעש הגדול. וכן נאמר לפני מוה שקול כנפי החיות כקול מים רבים בלכתך, ובעמדם תרסנה כנפיהן (למעלה א' כ"ד).

(טו) **ואשב המה** וגו'. וכתוב ואשר, והוא העקר, וכלבד שאנשי המסורה חברוהו אל שלפניו ועל כן לא מצאו בו טעם. והוא נדרש לאחריו, ופירוש הדברים ובמקום שהיו המה יושבים שם ישבתי אני. **שבעת ימים**. כמספר הימים שישבו רעי איוב עמו בשרם ידברו אליו (איוב ב' י"ג).

(יז) והזהרת. הפעל הזה לא היה משמש קודם לימי יחזקאל. ממני. אמר רד"ק בשמי בדברים ששמעת ממני, ואחריו כל אדם ימשוך. ואני לא כן אשוב. ואומר אני שמ"ם זו כמ"ם של מדרכו הרשעה שנאמר בפסוק האחר, והוא מלמד על המכשול שממנו יזהיר המזהיר. ופירוש הדברים והזהרת אותם שלא יכשלו בי. כי ישירים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (הושע י"ד).

(יח) הוא רשע וגו'. רשע מקומו המקום השני כד"ן המלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה, והפועל הוא. ויתורגם ללועזים er wird schuldbeladen für seine Sünde sterben.

(יט) ואתה כי הזהרת. ראה מה שאמרתי כביאור ואת כי ששית (במדבר ה' כ'). ואף כאן, אחר שהגיד לנביא ענישו שיענש אם לא יזהיר את הרשע, עתה כשהוא בא לאמר מה יהיה לו כשיזהירו, נופל בדבריו לשון ואתה.

(כ) ונתתי מכשול לפניו. חכמי הגוים מחברים הדברים האלה אל, הוא ימות, ומפרשים ונתתי מכשול לפניו אשר בו ימות. ואין פירושם במשמע הכתוב, ולא זכרו המפרשים ההם שאל "הוא" זה מקביל "מידך" שבסוף הפסוק, ואם כן, לא יחובר הוא ימות אל שלפניו. וכאמת הדברים האלה מאמר משרת לפניו, והפעל לפעולה הולכת וה"ה בשעת פעולת שני רעיו הקודמים לו. וזה פירוש הכתוב בשוב צדיק מצדקו ועשה עול כתתי מכשול לפניו.

(כא) לבלתי חטא צדיק והוא וגו'. אומרים חכמי הגוים שצדיק זה האחרון מיותר. ואחרים משנים סדר הדברים וקוראים והוא צדיק, כמו שנאמר בפסוק י"ח הוא רשע, ובכן משחיתים טעם המקרא. ואומר אני שהדברים נכתבו וכסדרם העקר, ובלבד שהפריד בעל הטעמים בין הדברים. וצדיק זה האחרון נדרש לאחריו, והמאמר והוא לא חטא מאמר משרת לו, ופירוש הכתוב צדיק כשלא חטא חיו יחיה. ויתורגם ללועזים dass er nicht sündige, der Fromme, wenn er nicht sündigt, wird leben bleiben.

ותכלית כל דברי התנאים האלה להגיד ליחזקאל חובת הנביא מן אלהיו אשר רוחו דובר בו, ומן עמו אשר הוא שלוח אליו. וממה שהאריך ה' בחובה זו ככל הדברים האלה, והיא לנביא דבר למד מאליו¹ נראה שהיתה השעה צריכה לכך. ואנחנו אין אתנו היום הזה לדעת אל נכון מה השעה ההיא. ואפשר שלא היה כנולד יחזקאל נביא עוד מלבד יחזקאל, והוא נער ולא יודע מה חובת הנביא מעמו ומאלהיו, ואין איש להגיד לו.

(כב) קום צא אל הבקעה. בתוך הגולה היה הנביא יושב בשעה ההיא בקרב אחיו (למטה פסוק ט"ו), והיתה אליו המצוה הזאת מפני שבא ה' להראות אליו שנית במראה כמראה אשר ראה בנהר כבר, ואין כל הקהל כדאי לראותו. והמראה אשר על נהר כבר נזכר עוד למטה ח' ד', ומיג ג'. ומשמע שראה יחזקאל את המראה ההוא בכל הדורות שדבר עמו ה'. ובמקום אחר הוכחתי שבעדעת ה' ודרכיו עלה יחזקאל למדרגה למעלה ממרבית הנביאים שהיו לפניו, והיה יודע שהאלהים

¹ חדע לך שכן, שהיה חכמי התלמוד שלא הגיעו לקרסולי הנביאים לנקות הדעת החמירו בחובה זו יותר מכל האמור כאן, כי הם אמרו כל מי שיש בידו למחות בכל העולם כלו ואינה מוחה נתפס על כל העולם כלו (שבת ג"ד ע"ב).

שהוא אל אחד ואין עוד מלבדו לא נאה כל שם לעצמותו. ואף על פי כן ראה יחזקאל את המראה ההוא, ואת החיות, ואת דמות פניהן, ואת הכסא, ועל הכסא דמות כמראה אדם (למעלה א' כ"ו), וכל אלה מדרגה ירודה ממדרגת כל הנביאים אשר היו לפניו. ונפלאות היא בעיני איך תהיינה לאיש אחד שתי המדרגות האלה יחד זו לעומת זו.

ד

(א) **לבנה**. הכשדים ויושבי ארץ אשור היו כותבים וחוקקים על לבנים בטרם תשרפה לבשרה והן רכות ונחוחות להוק עליהן.

(ב) **ונתת עליה מצור**. מחכמי הגוים יש אומרים שצוהו ה' לצור על הלבנה צורת מצור. ולא כן הדבר, ומתן המצור מעשה ולא צורה, ועד בדבר מחבת ברזל שבפסוק האחר שבה נאמר קח לך, ולא יפול הלשון ההוא במי שצר צורת מחבת ברזל בלבד. ופירושו הכתוב עשה ללבנה אשר עליה חקוק עיר ירושלים ככל אשר יעשה לעיר שבאה במצור, לישפוך עליה סוללה ולבנות דיק ולתת מחנות.

(ג) **מחבת ברזל**. אמר רש"י דוגמא לחומת העיר המפסקת בין הצבא ובין העיר. ושכח הרב שחומת העיר היתה חקוקה על הלבנה, כי עיר חומה חומתה עליה תחשב, וכשנאמר הכתוב וחקות עליה עיר (למעלה פסוק א') חומתה בכלל. ועוד שאלו בא הכתוב ליתן דוגמא לחומת העיר היה אוחז בדבר אחר, ולא במחבת ברזל, לפי שאין חומת ירושלים ברזל. ומחבת הברזל הזאת שהושמה לקיר ברזל אות ומופת לעונות בני ישראל שהיו מבדילים ביניהם ובין ה' אלהיהם (ישעיה נ"ט ב'). ואין יחזקאל השם מצור על העיר כנגד חיל הכשדים הצרים עליה כי אם כנגד ה' אלהי ישראל שנהפך לאויב לו, כמו שנאמר הנני קולע את יושבי הארץ בפעם הזאת והצרותי להם (ירמיה י' י"ח), ונאמר הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם אשר אתם נלחמים בם את מלך ככל ואת הכשדים הצרים עליכם וגו' ונלחמתי אני אתכם ביד חזקה (שם כ"א ד' ו'). הרי שה' הוא הצר על ירושלים ונלחם בה.

והכינתה את פניך אליה אל העיר, והכנה זו היא אשר פירשתי כביאור בתוך הירדן הכן (יהושע ג' י"ז). ונאמר כאן הלשון הזה, מפני שכל העיר כמדת לבנה, והבא לשום פניו אליה צריך לבוץ אלה כנגד זו. ויתורגם ללועזים und richte dein Angesicht genau gegen sie.

(ד) **על צדך השמאלי**. מתחיל בשמאל, שלא כסדר הנהוג בכל המקרא¹, מפני שהוא חסין להתחיל בישראל הגדולה שבשתי אחיות (למטה ט"ז מ"ז, וכ"ג ד'), וארץ ישראל מצפונה שהיא משמאל, ויהודה אחותה מימינה.

(ה) **את שני עונם**. השבעים לא מחרגמים שני כלל, ויונתן המתרגם שני על חד תרין היה לפניו בספרים מִשְׁנֵה עונם, כי אין לאמר שמעיה כסבור שישני שנאמר כאן רבוי שנה הוא.

שלוש מאות ותשעים. בתרגום השבעים הנוסח בכתוב הזה ולמטה פסוק ט' מאה ותשעים. וכן נראה לי העקר. והמה כל הימים ממלכות עמרי ועד נלות שמרון,

¹ ואם תשיבני מן הכתוב האומר אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה (בראשית

י"ג ט') זכור ששם אברהם הוא העקר, וכנגדו נאמר ראשונה ואימינה ואחרי כן ואשמאילה.

והם בעיני הנביא כל ימי שמרון. והדבר הזה מסכים עם מה שאמרתי אני במקום אחר. ולפי החשבון שבספר מלכים מימי עמרי ועד גלות שמרון כמאה ושמנים שנה, והנביא לא רק, ולא רצה לאמר כי אם שאין השנים מאתיים, או קבלה אחרת היתה בידו על דבר מספר הימים.

(י) **שנית.** נדרש אל ושנכת לבדו ולא אל הרבור כלו, לפי שעדיין לא שכב על צדו הימני. **ארבעים יום יום לשנה** ונוי. לא ידעתי מה מספר השנים האלה, ואין יודע.

(י) **ומאכלך אשר ונוי.** השבעים לא מתרגמים אשר, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחרי תרגומם. והמקרא ככתבו העקר. וכל הדברים עד כמישקול (ועד בכלל) הנושא, והנשוא עשרים שקל ליום. **מעט עד עת.** והוא מה שנאמר לו בלשון המשנה מעט לעת, והן עשרים וארבע שעות רצופות.

(יא) **ששית ההין** כאן הפסיק בעל הטעמים שלא כדון, ודין האתנה בתשתי הראשון, וששית ההין נדרש לאחריו.

(יב) **וענת שערים תאכלנה.** והלחם אשר תכין לך מתערבות כל המינים האלה תהיה אפיתו כאפית עונת שעורים. והיא, לא די לו בזכר העונה שבראש הפסוק, ואמר והיא, כמי שאומר והעונה הזאת שנפשו של אדם קצה בה מפני שעשויה תערובת כל המינים האלה עוד זאת תעשה לה לעשותה בגללי צאת האדם לפסלה ממאכל אדם.

תעננה. אמרו החכמים כלם שפירוש תעוננה תאפנה עונה, וגללי צאת האדם לבער האש ועליהם תאפנה העונה. ואם כדברי החכמים היה הכתוב אומר תאפנה ובצאת האדם, וכשהוא אומר תעוננה ובגללי צאת האדם הפעל כמו שנאמר בלשון משנה ענ עונה, וכמוהו אף הגללים ענין לתבנית העונה. ואם כן, משמע תעוננה תעשנה ענולה, וביית של בגללי מלמד על הכלי שמשמש בו הפועל למעשהו, וזה פירוש הדברים ועל ידי גללי צאת האדם תעשנה ענולה, כלומר תשום גללי צאת האדם על בצקך לרפוס, ובכן תעשנה ענולה כמוהם. ויתורגם ללועזים *diese aber sollst du nach Ballen von Menschenkot abrunden*.

ומעתה יפוש לנו למה מאן הנביא בגללי צאת האדם ונתן לו ה' צפיעי הבקר תחתיהם. לפי שכפירוש המקובל הצאה נשרפה לשרפה והיתה לגחלים, ואין בה משום מיאוס; והיא לדברי משמשת בעצם תומה ונפשו של אדם קצה בכל אשר נגע בה. וראה מה שאמרתי למטה פסוק טז.

(יד) **נפשי לא מטמאה.** נפש זו הנפש המחאוה. ויתורגם המקרא הוה ללועזים *ich habe mich nie durch einen Genuss verunreinigt*.

(טז) **ועשית את לחמך עליהם.** אין הדברים האלה סותרים מה שאמרתי בכיבוד תעוננה (למעלה פסוק י"ב), כי משמש על כאן כמו שנאמר על דברתי מלכי צדק (תהלים ק"י ד'). ועוד שאפילו כפשוטו וכמשמעו יפול "על" כאן. כי הלחם נתון על צפיעי הבקר שהם הרפוס לעשותו כתבניתם.

(מז) **הנני שבר ממה לחם.** הרבור הוה לא היה משמש קודם לימי יחזקאל. ואין הסרת משען לחם (ישעיה ג' א') כמוהו.

ה

(א) והעברת על ראשך וגו'. שער הזקן הוא העקר, ולא צוהו לנלח גם את ראשו כי אם מפני ששער הזקן מעט ואין בשלישית ממנו די צרור בכנפיו והשלך אל תוך האש אחר שורה מרביתו לרוח (למטה פסוק ד' והי'). ושער הזקן עקר, לפי שגלוהו בשת (ש"ב י', ד' והי') וצער ואבל (ירמיה מ"א ה').

(ב) בתוך העיר החקוקה על הלכנה. וכנגד הדבר הזה כנמשל שלישיתך בדבר ימותו וברעב יכלו בתוכך (למטה פסוק י"ב).

וחרב אריק אהריהם. על כרחנו נאמר שאריק זה טעות סופר, ועקרו פְּרִיק, לפי שכל המעשים האלה העשויים לאות ולמופת לישראל מעשי הנביא, והי כל עסקו בהם המצוה שמצוהו לעשותם.

(ד) ומדום עוד תקה וגו'. ומן המעט אשר צרת בכנפיך עוד תקח והשלכת אל תוך האש ושרפת. וכל דברי הפסוק הזה חשודים בעיני ביתור. לפי שכל המעשים העשויים עד כאן מפורשים כל צרכם אחרי כן בפסוק י"ב, חוץ מן הצרור אשר בכנפי הנביא שלא נזכר שם דבר מקביל אליו מפני שלמד מענינו שהוא שארית הפליטה, והשרפה הזאת לא תמצא דבר מקביל אליה בכל נבואה זו, והיא לא למדה מענינה.

וסוף הפסוק הזה כמות שהוא לפנינו כספרים קשה מאוד לפרשו. כי מי כל בית ישראל, והלא המעט הזה כל הישארית הנמצאה אחר הדבר והרעב והחרב? והשנית שאם תצא אש מן המעט הזה אל כל בית ישראל, הלא בלה יעשה ה' בעמו, והוא שלא כשטת כל הנביאים, ולא כן מעשה שהיה, כאשר אנחנו רואים היום הזה. ואף על פי שאמרתי שחשודים הדברים בעיני ביתור, הלא נדרוש לדעת טעמם, כי אין לאמר שהוסיף המוסיף דברים שאין להם טעם.

ודע שהושבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ממנו תצא אש ואמרת אל כל בית ישראל, ואומר אני שכן עקר התוספת הזאת. ועל פי הנוסח שהוא המעט הזה הלוקח מן הצרור אשר בכנפי הנביא להשרף באש המה הכושלים שבשרידים אשר יאכדו וימותו כנולה, והאש היוצאת מהם אש שתצא אל כל הגוים. והדברים האלה נתוספו לאחר זמן לנחמה. וברבות הימים לא עמדו על הדברים והשימוטו, ואמרת, כסבורים שמיותר הוא, ובכך נסכה האש הזאת אל כל בית ישראל.

(ה) זאת ירושלים. ראה מה שאמרתי בביאור זה סיני (שופטים ה' ה'). ועתה הפירוש שהוא מפורק אצלי ותלוי ברפיון. ונראה לי היום הזה שכל שם איש ושם מקום שמתוארים בו, וזאת דין זה וזאת לפני השם תמיד ולא לאחריו, שכן נאמר זה משה (שמות ל"ב א'), זה סיני שהזכרתי, זה ה' (ישעיה כ"ה ט'), ונאמר כאן זאת ירושלים. וטעם הסדר הזה בכמו אלה לפי שאין דרך העברים לתאר שם עצם פרטי כי אם בהיות התאר נשוא המאמר¹), ועל כן כשהיו נוקקים לתאר שם

¹ אנכי לא ידעתי בכל המקרא שם עצם פרטי שיעמו תאר שלא כתאר שאמרתי חוץ מן ה' הטוב (דה"ב ל' ח). והכתוב ההוא נאמר אחר שפסקו היהודים להגות את השם באותיותיו, והיו קוראים שם היות אדני או אלהים, ולא זה וזה שם עצם פרטי.

מקום ושם איש בזה וזאת, ואין זה וזאת הנשוא, נתנו זה וזאת לפני השם ועשו את השם הלופיהם ומפרשם (Apposition).

(ו) יען המנכם וגו'. לא ידעתי לכוון פירוש המנכם. יש משבשים ומניהים המרוחקים. ולא נראה לי. ואומר אני שהמנכם זה אפשר שדינו המנכם, ושרשו מין, והוא הבנין הכבד הנוסף, וריח לו כמין שבלשון המשנה שפירושו איש סר מאחרי הקהל לבקש לו דרך חדשה באמונות ודעות. ואם כן, זה פירוש הדברים יען אשר סרתם מדרכי הגוים אשר סביבותיכם להיות מינים אף אצלם. ויתורגם ללועזים weil Ihr von den Heiden, die rings um euch her sind, eine Abart bildet.

לא עשיתם. כן העקר, ואין למחוק, לא, כמו שיש מחכמי הגוים עושים. ואמר וכמשפטי הגוים לא עשיתם, מפני שהרעו לעשות מן הגוים. וכן אמר הנביא הזה ולא בדרכיהן הלכת וכתועבותיהן עשית, והוא מסיים ואומר ותשחיתו מהן (למטה ט"ז מ"ו). הרי שמי שהרע מחברו האמר עליו שלא עשה כחברו. וכן משמע מסוף הדברים שנשבא לדבר בפורענותם הוא אומר ועשית כך את אשר לא עשיתי ואת אשר לא אעשה כמוהו עוד (למטה פסוק ט'), וה' אומר לעשות להם את אשר לא עשה ולא יעשה לכל אדם מפני שהם עשו שלא כמעשה כל אדם.

(יא) וגם אני אנרע וגו'. נלאו החכמים לפרש הדברים ככתבם, וכלם משבשים אנרע, ויש מניהים אנרע, ואחרים אנתרה, ואחרים אפרע. ואני אלו באתי לשבש המקרא הוה הייתי אומר אל תקרא אנרע כי אם אנרע, כמו שקרא יונתן המתרגם ואקטוף תקוף דרעך. ואולם לא נראה לי שהמקרא הוה משובש, ובלבד שהלשון מנומנם. כי הגה נאמר לא יגרע מצדיק עיניו (איוב ל"ו ו'). וכן הכתוב הזה, ובלבד שנחשך הפעול שהוא עיני עד סוף המאמר האחר. ואמרתי שהלשון מנומנם מפני שעיני זה המשמש לשני המאמרים מקומו המקום הראשון והמקום השני גם יחד, לפי שהוא במאמר הראשון הפעול ובאחרון הפועל, והדבר הזה מכוּעַר בכל לשון. ויחזקאל הלא אמרתי לך במקום אחר שאין ספרו כתוב על טהרת לשון המקרא, ועל כן לא יפלא בעינינו שאמר כסדר הדברים האלה, כי כבר היו בגדולי הסופרים אשר לגוים מי שחטא בלשונו כמוהו⁽¹⁾. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב גם אני אנרע מכס עיני ולא החוס. ויתורגם ללועזים so will ich auch, damit es keine Schonung kenne, mein Auge davon halten.

(יג) והנחמתני, לשון נקמה היא זו, כמו שנאמר אנחם מצרי, ומקביל אליו ואנקמה מאויבי (ישעיה א' כ"ד).

וידעו וגו' בקנאתי וגו'. החכמים כלם מחברים בקנאתי אל דברתי, והנביא לא חבר כן, שהרי במקום אחר אמר סתם וידעתם כי אני ה' דברתי (למטה י"ז כ"א). ובקנאתי משמש עם וידעו, וכי"ת שבראשו כבית של כמה אדע (בראשית ט"ז ח') וסוף הפסוק תאר הזמן לקנאת ה'. וזה פירוש הכתוב בקנאתי אשר אקנא בכלותי חמתי בהם בה ידעו שאני ה' הוא אשר דברתי להביא עליהם הרעה. ויתורגם ללועזים und sie sollen an dem Eifer, womit ich an ihnen meinen Grimm

⁽¹⁾ וכן אמר שילר הגרמני was ist und wozu studirt man Weltgeschichte?

וסדר דבריו ממש כסדר הכתוב הזה.

auslassen werde, erkennen, dass ich JHVH es bin, der es ihnen auch vorausgesagt

(יד) לעיני כל עובר. ראה מה שאמרתי בביאור ועבר בה (ישעיה ח' כ"א), ומשם יפורש לך המקרא הזה.

(טז) אשר היו למשחית. מחכמי הגוים יש אומרים שהדברים האלה מתארים חצי הרעב. ואם כדבריהם היה הכתוב נותן, בהם" בין הפעל ובין הפעול ואומר בשלחי בהם את חצי הרעב ונוי. ומפני שהדברים האלה מתארים בני ישראל נכנס, בהם" זה בסוף הדברים לקרב, אשר" אל הכנוי שהוא שב אליו. ואמר אישר היו למשחית, כמו שנאמר והיה חילם למשסה (צפניה א' י"ג), ופירושו נתונה להשחתה. ויתורגם ללועזים die dem Verderben verfallen sind

ורעב אסף עליכם. לא יפורשו הדברים האלה כששומע, וכמשמעם, לפי שברעב דבר עד הגה, ומה הרעב שאמר להוסיף עליהם? ואומר אני שזה פירוש הדברים: ורעב זה שאני אומר להביא עליכם לא יהיה כי אם תוספת על יתר המכות שאכה בכם. ויתורגם ללועזים und die Hungersnoth soll bloss eine Zugabe sein

ך

(ב) אל הרי ישראל. אף על פי שכלל הכתוב גם אפיקים וגיאות, ההרים עקר בתוכחה זו, מפני שעליהם היו הבמות, ובאבדן האלילים הוא בא לדבר עתה אחר שדבר באבדן בני ישראל העובדים אותם. כי כן דרך ה' אלהי ישראל לשפוט גוי חוטא ראשונה ואליליו אחרונה, כמו שהוכחתי בביאור והשמדתי את במותיכם (ויקרא כ"ו ל').

(ה) וזריתי את עצמותיכם ונוי. והדבר הזה יעשה למען טמאם, כמעשה אשר עשה יאשיהו למזבח אשר בבית אל (מ"ב כ"ג ט"ז).

(ז) ונפל חלל בתוככם. חכמי הגוים מפרשים דברים כמשמעם ודי להם בכך, אף על פי שלפירושם אין לדברים טעם. ואתה ראה מה שאמרתי ירמיהו נ"א מ"ז. ועל פי הדברים ההם אף באן זה פירוש הכתוב וחללים יהיו מושלכים בתוככם ואין מקבר להמה, ובכך תטמא אדמתכם. ויתורגם ללועזים und es werden Erschlagene in euerer Mitte herumliegen

(ח) והותרתי. קשה מאוד לפרשו. וחכמי הגוים כלם משבשים אותו ומניחים דברתי ומחברים אל סוף הפסוק הקודם. ואף על פי שגם במקום אחר נאמר בספר הזה וידעתם כי אני ה' דברתי (למטה י"ז כ"א), הלא נאמר כנבואה זו שלש פעמים כלשון הזה (למטה פסוק ט' ו"ג ו"ד), ולא נאמר דברתי, וחזקה לכתוב הזה שלשונו ברעיו. ואם אמרנו לקיים המקרא הזה בכתבו על כרחנו נאמר שהותרתי זה ריח לו ככתוב אל תותר (בראשית מ"ט ד'), ופירוש הדברים יתרה אעשה, כלומר אעשה עמכם לפנים משורת הדין ותאן לכם רחמים יותר מן הראוי לכם בהיות לכם שליטים בגוים. ויתורגם ללועזים und mehr, als Ihr um mich verdient, wird es sein, wenn von euch dem Schwerte Entronnene unter den Völkern sind

(ט) **נשברתי**, השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב נשבעתי, בעיני, ואין לתרגומם יסוד. והמקרא ככתבו אין לפרשו. ועל כרחנו נאמר שטעות סופר יש כאן והעקר שברתי, הבנין הקל. ושכונת „נשבו“ שיש בו חציו הראשון של נשבעתי גרמה טעות זו.

(י) **לא אל חנם דברתי** כאומר ולא עושה, כי אני ה' דברתי ועשיתי כדברי. והדבור „אל חנם“ אמור כאן ולא נשנה בכל המקרא.

(יב) **והנשאר חסר** בתרגום השבעים, וחסרונו נראה לי העקר. והנצוד. חכמי הגוים מפרשים הנצל ונמלט, וטעות היא בידם, והנצוד מלישון כעיר נצורה (ישעיה א' ח'). ופירושו ואשר כעיר הנצורה, וכן מתרגמים השבעים. ויתורגם ללועזים und wer in der belagerten Stadt sich befindet.

(יד) **מדבר רבלתה**, הכל מודים שרבלתה זה טעות סופר ועקרו רבלתה כרי"ש. וחכמי הגוים כלם משנים הנקוד ומניחים מִפְדָּר, ומפרשים מן המדבר ועד רבלה. ותשובות הרבה כדבר. לפי שאם כן, היה הכתוב אומר מן המדבר, ואף אז לא היינו יודעים איזה מדבר הוא. והשנית שלא נמצא לארץ ישראל כנבולות אלה בכל המקרא. ועוד שהרי נאמר אחרי כן בכל מושבותיהם ולמה לנו הנבולות? ובגלל הדבר הזה אומר אני שהדברים ננקודם העקר, ומדבר רבלתה מדבר שמש מאוד וידוע להם. ומים של ממדבר מים היתרון. ופירוש הכתוב ונתתי את הארץ שממה ומשמה יותר ממדבר רבלתה. ויתורגם ללועזים mehr noch als die Wüste von Ribla.

ז

(ב) **לאדמת ישראל** וגו'. מקום האתנח בישראל, וקין מחובר אל שלאחריו. ואף נפל בטעות סופר משנה בא, והעקר קין בא בא הקין. כמו שנאמר בפסוק ו'. וכן מתרגמים השבעים אף כאן.

(ה) **רעה אחת רעה**, לא יפירושו הדברים האלה ככתבם. והאומרים שאחת זה מביל סתימות רעה לא זכרו שלא משמשים אחד ואחת תשמישם זה כדברי נבואה ודברי שיר. ויונתן המתרגם אחת בתר היה קורא אחר, ולא נראה לי הנוסח ההוא, אף על פי שנמצא בכתבי יד הרבה, מפני שלא יאמר כן בלשון המקרא, ואלו בא הכתוב לדבר כמו אלה, היה אומר רעה על רעה, כמו שנאמר שבר על שבר (ירמיה ד' ב'), וכמו שנאמר בנבואה זו הוה על הוה (למטה פסוק כ"ז). ואומר אני אל תקרא אחת כי אם תחת. ורעה ראשונה רעת מעשי ישראל, והאחרונה פורענות שמביא ה' עליהם. וסרם המקרא וכן תפרשהו הנה באה רעה תחת רעה. ויתורגם אף ללועזים כסירוס siehe, es kommt Übel für Übel.

(ו) **באה הצפירה**, לא ידעתי לפרש הדברים האלה. והשבעים לא מתרגמים אותם.

(ז) **וידעתם** וגו'. ברא עליכם פורענות כחטאותיכם תדעו כי אני ה' המכה, אני אשר זה דרכי לשלם מדה תחת מדה.

(יא) **לא מהם**, אין לפרש את הדברים האלה ככתבם. והשבעים משנים וגורעים ומוסיפים ולא הועילו מאומה. ואף אין לשער עקר הדברים, כי נשחתים הם עד לאין מרסא.

(יג) כי המוכר וגו'. נותן טעם לשלפניו. ועוד בחיים חיתם. היה זו כמו חית פלשתים (ש"ב כ"ג י"ג), והדברים מאמר משרת לשלפניהם, ופירוש הכתוב בחבורו לא ישוב עוד המוכר אל הממכר וימצא משפחתו ומשפחת הקונה בחיים, ועל כן לא ישמח הקונה בקנינו ואל יתאבל המוכר על ממכרו. והדברים לישון נופל על לישון. ויתורגם המאמר המשרת הזה ללועזים bei Lebzeiten ihrer Sippen.

כי חזון וגו'. כל היגיעים לפרש את הדברים האלה נכתבם יגיעים לריק. ואנחנו נעמוד על הדברים כעקס בזכרנו שמים, שנאמר בסוף הפסוק הקודם כי חרון אל כל המונה, היא האחת, והשנית שלישון שיבה יפול בחרון אף, כמו שנאמר לא שב חרון אף ה' (ירמיהו ד' ח'). כי מעתה הלא ברור הדבר כאור השמש בצהרים שטעות סופר יש כאן, והזון זה עקרו חרון. ואחר שנאמר לפני מזה שהמוכר אל הממכר לא ישוב הוא מסיים ואומר כי חרון אל כל המונה לא ישוב, ולישון זה מעין לישון זה, ופירוש הדברים אף ה' שחרה בכל המונה לא ישוב ממנו עד כלותה, ועל כן לא תהיינה משפחות המוכר והקונה בחיים בהגיע עת המוכר לשוב אל ממכרו. ויתורגם ללועזים denn der Zorn gegen ihre Menge wird sich nicht legen.

חיתו. אף היה זו כאחותה שבראש הפסוק, ופירוש הדברים בעון כל איש לא יחזקו בני משפחתו נגד הצרות הבאות עליהם, כי כלם ימותו.

(יד) תקעו בתקוע. אמרו בעלי הלשון שתקוע השופר, ודבריהם דברי חלומות. ותקוע זה לא נקוד בדין, ודינו בתקוע, והיא תקוע העיר קרובה לירושלים, והכתוב אמר תקעו בתקוע על שם לישון נופל על לישון, שכן אמר נביא אחר ובתקוע תקעו שופר (ירמיהו א'). ומפני שתקוע העיר קרובה לירושלים מדבר הנביא בה כאלו צפו שם הצופים ותקעו בשופר להזהיר את יושבי ירושלים מן החרב הבאה. ויתורגם ללועזים in Thekoa stieß mann in die Trompete.

(טו) כיוני הגיאות כשהן על ההרים מפני שהחרידן המחריר ממקומן כן יהיו הם על ההרים חוץ למקומם, נונים ואבלים. וראה מה שאמרתי בכיבור הררי בשדה (ירמיהו י"ז ג').

(יז) וזהבם לנדה יהיה. הרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור שכל בני המורה לא רואים את האשה כי אם ככלי להשתמש בו. ועל כן הכתוב הזה מדמה את זהבם שלא יצילם כיום עברת ה' לאשה בנדתה שאין ביציה תועלת השעה.

(כ) וצבי עדיו לגאון שמהו וגו'. אין בדברים האלה כדי מאמר שלם, כי כלם הנושא, והגשוא וצלמי תועבתם וגו'. ובראש הגשוא ואין שהיא כפ"א בלשון ערבי, מפני שהגשוא דברים ארוכים. ושמהו פועלו טתום והוא כמו הושם. ובי"ת של „בו" מלמד על החמר, נכתוב ויעש את הכיור וגו' במראות הצובאות (שמות ל"ח ח'), ופירוש הכתוב וצבי עדיו הנתון לו לגאון בו עשו צלמי תועבתם ושקוציהם. וכנגד כלי כספם וזהבם נאמר כן, לפי שהכלים ההם נתונים להם לנזי ולתפארת והם עשו בהם פסיליהם ומסכותם, שכן נעשה העגל בנומי הזהב אשר באוני הנשים (שמות ל"ב ג' וד'), ואף האפוד שעשה גרעון והוא היה לו ולביתו למוקש נעשה בנומי הזהב והשהרונים והנטיפות שבשלל (שופטים ח', כ"ד—כ"ז). ומחכמי הגוים יש אומרים שפועלו של שמהו העם, ומפרשים גאון דבר שמביא לידי גאון, והם האלילים, ולא זכרו שלא יקרא הנביא אלילים גאון ותועבות ושקוצים כנשימה אחת. ויתר חכמי

הגוים עם חכמי ישראל גם יחד האומרים שעבדי עריו וגו' הוא בית המקדש שה' עשהו לגאון להם והם הפכוהו למקום צלמי תועבותם ושקוציהם, לו חכמו ישכילו לראות שהכתוב אומר עשו בו, ולא אמר נתנו בו, ואם כן, כמעשה הצלמים הוא מדבר ולא בהעמדתם במקומם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und ihr prächtiger Schmuck, zur Zierde bestimmt — daraus machten sie ihre Bilder der Gräuel, der Abscheulichkeiten.

(כא) וחללוהו, וכתוב וחללוהו כנגד ירושלים, וכן העקר. ואמרתי שהכתוב הוא העקר מפני שבכפסם וזהבם שעשו בו צלמי תועבותם ושקוציהם לא יפול לשון הלול, לפי שאין הלול גדול מן החלול שחללוהו בעליו.

(כב) והסבותי פני מהם מן הזרים המחללים אותה. ואמר הכתוב כן, לפי שלא יעשו האויבים בירושלים כמו שעשו לה לפני ה' אלהיה אליהם, כי הלא יראו מפניו. ואלו נאמרו הדברים כנגד ישראל היה אומר והסתרתני פני מהם, ולא ככתוב. וחכמי הגוים מפרשים הדברים על ישראל, כי לא יודעים להבדיל בין שתי הלשונות.

(כג) עשה הרתוק. לא יפורש ככתוב. וכל החכמים הכרוכים אחרי יונתן המתרגם עבר שולשלו לא זכרו שרתוקות הנזכרות בכנין הבית שעשה שלמה (מ"א ו' כ"א), אם כאמת משמעו שלשלות, קטנות הן ועשויות לנוי ולתפארת, ואין נוי ותפארת ענין לכאן. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקרון עִשָּׂה רְחוֹק, ופירוש הכתוב עושה ירושלים ויוצרה רחוק ממנה, כלומר השיב אחר ימינו מפני אויבה, וכמו שנאמר לפני מזה כנגד האויבים הבאים עליה להחריבה והסבותי פני מהם, כמו שפירשתי בפסוק הקודם. ויתורגם ללועזים fern ist ihr Schöpfer.

כי הארץ מלאה משפט דמים. וארץ שככה לה לא ישרה ה' שכנתו בקרבה, ובגלל הדבר הזה רחוק ממנה עושה.

(כד) גאון עינים. אמר חכם אחד מחכמי הגוים שעוים זה טעות סופר ועקרו עֵינָם, ונראים לי דבריו מאוד. ונחלו, נפעל ושרשו חלל. מקדשיהם לא נקוד בדין, ודינו מקדשיהם, כמו שמתרגם יונתן.

ח

(ה) כמראה אשר ראיתי בבקעה. והוא המראה אשר ראהו ראשונה על נהר כבר, והוא קוראה כאן על שם הראיה האחרונה שראהו בבקעה (למעלה ג' כ"ג).

(ה) בכאה. אין תיבה זו נקודה כרין, ודינה בְּכָאָה, והיא כמו בְּכָאוּ בלשון ערבי. ובלשון התלמוד כבואה. והיא בתחלה צורת אדם שיראה הרואה בעין חברו והיא צורתו, ומשם נשאלה לכל צורה. ותיבה זו אין עקרה בכתוב, והיא היתה כתובה בתחלה בנליון לפרש סמל, וכרבות הימים נכנסה אל גוף הספר בטעות סופר. ומפני שלא היו יודעים מה היא קראוה בניקודה ונתנוה בסוף הפסוק ליתן בה טעם כל שהוא.

(ו) תשוב תראה תועבות גדולות. ראה מה שאמרתי בכיאר והכנים קשי פנים (למעלה ב' ד'). ואף כאן תועבות גדולות זה פירושו תועבות גדולות מאלה אשר ראית פה. והוא הדין לדבור הזה שבפסוק י"ג. ובפסוק ט"ז נאמר בפירוש תועבות גדולות מאלה. ויתורגם גדולות זה ללועזים noch grössere.

(יא) **עמד בתוכם** וגו'. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, ונראה לי שטעות נפלה בהם, והמקרא כבתחלה ויאזניהו בן שפן עומד לפניהם, ושתי התיבות, בתוכם עומדים" מיותרות. ומחבמי הגוים יש מגידים ויאזניהו בן שפן בתוכם עומד לפניהם, ושמום כפי הנביא הזה דברים שלא כלשון עמו.

(יז) **משתחוויתם**. הדבר ברור שטעות סופר הוא, ועקרו משתחווים, ומכל כמו אלה למדנו כמה היו בעיני אנשי המסורה כתבי הקדש המה קדש והטעיות שנפלו בהם קדש.

(יז) **שלחים את הזמורה** וגו'. מן המקרא אין לפרש הדברים האלה. וחבמי הגוים אומרים שכן דרך עובדי השמש בהתפללם אליה לאחוזו ביום ומורה שישימו אל פניהם.

ט

(א) **ויקרא פועלו סתום**, כלומר נשמע באזני קול קורא. **קרבו**, הפעל לפעולת עכשו. ופקודות כמו בעלי פקודות. ויתורגם ללועזים es nahen die Scharfrichter der Stadt.

(ה) **ולאלה**, ולחמשה הנותרים אשר בהיות לבוש הכדים בתוכם היו ששה (למעלה פסוק ב'). והקורא ישים גא לבו על תשמישו של אלה זה.

(ח) **ונאשאר**, אין כמשקל הזה כלשון המקרא. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור תיעשה (שמות כ"ה ל"א). אף כאן התיבה בתחלה ונשאר, והוא כינוני נפעל, וסופר אחד הגיה וכתב בגליון ואשאר לפעולת אתמול, ולבסוף התחברו השנים יחדו והיה ונאשאר.

(ט) **סטה**, השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב סְטָאָה, ומה שלסנינו בספרים הוא העקר. כי אין שומאה ענין לכאן.

(י) **וגם אני** וגו'. מפני שהם אמרו שאין ה' רואה במעשיהם הרעים, אף אני לא אשים עיני עליהם לחמלה בהכות אותם המלאך המשחית, מדה כנגד מדה. וכן הוא מסיים ואומר דרכם בראשם נתתי.

(יא) **משיב דבר**, ראה מה שאמרתי בביאור ועודנו לא ישוב (ירמיהו מ' ה'). ועל דבר הענין נפלאות היא בעיני שאין המלאך הזה המשיב דבר קורא שם לשולחו.

י

(ג) **בבאו האיש**, אחד מהם מיותר, כנוי של בבאו או האיש, וסירוש הכתוב כבא האיש לבוש הכדים מעשות ככל אשר צוהו ה' (למעלה ט' י"א).

(ד) **וירם כבוד ה'** וגו'. הפעל לפעולת שלשום, שהרי כבר נאמר וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מסתן הבית, ועדיין לא הוגד לנו ששכב כבודו ממסתן הבית אל הכרובים כמו שנאמר אחרי כן ויצא כבוד ה' מעל מסתן הבית ויעמוד על הכרובים (למטה פסוק י"ח).

(ט) **ואראה והנה ארבעה אופנים** וגו'. מכאן ועד סוף פסוק י"ז כפל דברים שכבר נאמרו בשנוי מעט. ומחבמי הגוים יש אומרים שתוספת יש כאן והיא נתוספה שלא על ידי יחזקאל לאחר זמן. ואף אני דעתי נסויה לאמר כדבריהם.

והכתוב האומר לאופנים להם קורא הגלגל באוני (פסוק י"ג) ודאי קול לו כקול דברים שלא היו בספר בתחלה.

(ו"ז) ירומו אותם. בכתבי יד הרבה הנוסח אָפֶם. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, ופירושו אותם הם עצמם, והוא הנפעל של ירומו.

(ט) ויעמד. הישבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ויעמדו, כנגד הכרובים, והמקרא בכתבו נאמר כנגד כבוד ה' שעמד.

יא

(א) הפונה קדימה. אין עקרו בכתוב, והוא תוספת שנתוספה באחרית הימים לבאר קדמוני. וכן נאמר בספר הזה למעלה הקדמוני (י' י"ט), בלא התוספת הזאת, ואלו בא יחזקאל עצמו לבאר קדמוני, היה מכארו בפעם הראשונה וסותמו כאן.

(ג) לא בקרוב בנות בתים. אין בנין בתים בעיר דבר רע, ועל כן לא מצאו חכמי הגוים המחדשים את ידיהם ואת רגליהם לפרש המקרא הזה בכתבו, ומהם ברובים אחרי השבעים המתרגמים כאלו היה כתוב הלא מקרוב נבנו הבתים, וכאלו נבנתה העיר על תלה אחר שנשרפה, והאנשים האלה מתפארים בבנין הבתים לאמר הלא נבנתה ירושלים בכתחלה, ואם יעלה הצר עליה נתיצב לפניו ולא תלכד העיר. ומה השרפה ההיא שנשרפה ירושלים בימים ההם? והלא בעלות עבדי נבוכדנאצר על ירושלים ותבא העיר במצור כמלוך יהויכין יצא יהויכין על מלך בבל הוא ועמו ועבדיו ושריו וסריסיו, ומפני שנכנע לו מלך יהודה לא עשה נבוכדנאצר בירושלים באכזריות חמה, ויקח את אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך, ובתי העיר לא שרף (מ"ב כ"ד, י"א—י"ג). והשנית מה המשל הזה שאומרים האנשים האלה: היא הסיר ואנחנו הברש? חכמי הגוים אומרים שזה פירוש המשל אנחנו נשב בעיר לבטח כבשר בסיר, וכנן שמים המה כפי שרי ירושלים משל שקול לו כקול הסירים תחת הסיר.

ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה בזכרנו שהמדברים הדברים המה שרי העם (למעלה פסוק ב'). ובנלות יהויכין גלו עמו מרבית השרים ונבורי החיל, לא נשאר זולת דלת עם הארץ (מ"ב כ"ד י"ד). ובגלל הדבר הזה מעט השרים שנשארו בארץ היו מתפארים ואומרים לעלות לגדולה, כי אין עוד שרים מלבדם בארץ, ועל פי הדברים האלה בנין הבתים שנאמר כאן בכתוב ובית יבנה לך ה' (דה"א י"ז י'), וזה הדבר שאומרים שרי העם הלא בקרוב נעלה לגדולה ונעשה לנו שם כשם הגדולים אשר בארץ, ויתורנם ללועזים ist es nicht bald an der Zeit, Häuser zu gründen.

היא הסיר ואנחנו הברש. כמו שנעשה הסיר למען הברש, ולא הברש למען הסיר, כן אנחנו העקר וכל העיר ויושביה טפלה לנו, ולכן לא נחדל מעשות חסצנו לבא עד תכליתנו איש כנפש העומד נגדו.

(ה) ידעתיה. הלשון הזה לא מתישב היטב, ולכן אומר אני אל תקרא ידעתיה כי אם ידעתי, כי בטעות סופר נשנית היא מראש התיבה האחרת, והנקדן נקד כפי אשר מצא בספרים.

(ו) חלליכם אשר שמתם בתוכה. החכמים כלם מפרשים חלליכם כפשוטו וכמשמעו, ואם כדבריהם היה הכתוב אומר חלליכם אשר הפלתם בתוכה. והשנית

שאם החללים האלה מתים, איך תהיה להם העיר לסיר, ומה תועיל להם? ובאמת החללים האלה עודם חיים ובלכד שהם צפויים אלי חרב השרים האומרים להפילם בחרב מפני שעכבו עליהם הגדולה אשר המה רודפים אחריה. ופירוש הכתוב אשר ראיהם בתוכה חללים לבם. וראה מה שאמרתי בניאור חלל רשע (למטה כ"א ל').

ויתורגם ללועזים die Ihr euch in ihr zu Opfern bestimmt

המה הבשר והיא הסיר. חלליכם האלה המה לי העקר ולמענם תהיה העיר. ואתכם הוציא מתוכד. מחכמי הגוים יש משבשים הוציא ומגיהים אוציא, כנגד ה' המדבר, ויש אומרים שהוציא פועלו סתום. ושתי הכתות טעות. והוציא שם הפעל, והמאמר משרת לפניו (ח'א). והיה כדן שיאמר והוציא אתכם מתוכה, ואמר כסדר הזה ונתן אתכם בראש המאמר להקביל אל המה שנאמר לפני מזה ונתון גם הוא בראש מאמרו. ואין הלשון הזה נאה מאוד, בשביל הפעול הקודם לשם הפעל, ובשביל ואין שהופסק בינה ובין שם הפעל. ויתורגם ללועזים und ihr, fort mit euch aus ihrer Mitte!

(יא) ואתם תהיו בתוכה לבשר. הדבר למד מענינו שאין המשל הזה כפי ה' כמו שהיו המה ממשלים אותו (למעלה פסוק ג'), ואף כי בהיות חציו האחד מאוין.

(יב) ובמשפטי הגוים וגו' עשיתם. ראה מה שאמרתי למעלה ה' ז'. ואין המקרא הזה והמקרא ההוא שני כתובים מכחישים זה את זה. כי מי שהרע לעשות מרעהו תדבר בו שתי הלשונות, תאמר לו עושה כרעהו מפני שכמוהו מכוון לרעה, ותאמר לו לא עושה כרעהו למדרגת רעתו.

(יג) אנישי גאלתך. לכי אומר לי שנאלתך זה טעות סופר הוא, ועקרו גַלְמָךְ, ופירוש אנישי גלותך האנשים אשר גלו אתך בגלות יהויכין. וסמך לפירוש הזה דברי הפסוק האחר. וכבר יש בחכמים מי שהגיה בן רחוקו. אף זה לא נראה לי שהוא נקוד כדן, כי טעה הנקודן בפירוש "להם" שנאמר לפניו, כסבור שהוא כמו אליהם. ולכן עשה רחקו צויו, ובאמת להם כמו עליהם, ורחקו דינו הַתָּקוּ, לשעבר.

(יד) לב אחד. אחד זה שמקביל אליו חרשה¹ טעות סופר הוא, ועקרו אַחַר, כמו שמתרגמים השבעים, והלשון ככתוב ויהפוך לו אלהים לב אחר (ש"א י" ט'). ובמקום אחר אמר הנביא הזה לב חדש ורוח חדשה (למטה י"ח ל"א).

(טו) למען בחקותי ולכו. כבר אמרתי לך במקום אחר שלא יאמר ככתוב הזה בלשון המקרא, כי "אשר" הוא האחד שיפסיק בין למען ובין הפעל, אין עוד מלבדו. ואף על פי כן דבר יחזקאל בן, ויש עוד כאלה בספרו, כי הלך בגולה והוא נער, בשרם ידע דבר היטב כלשון עמו, ובמעט הנולדים עמו בגלות יהויכין לא היה מי שילמד וישכיל ממנו. ומכאן תשובה לכל אשר חסידותם מרובה מחכמתם והם אומרים שהנביאים כלם מדברים דברים כמו שיצאו מפי ה'. כי ה' אלהי ישראל הלא ידבר כלשון עמו לכל משפטיו, ומפי מי יצאה שגגה זו וכל שכמותה בספר הזה?

(טז) ואל לב שקוציהם וגו' נלאו חכמי הגוים לפרש ראש הפסוק הזה. ויש בהם מי שמשבשש ואל ומגיה ואֶלָּה אַחֲרֵי שקוציהם וגו', ועושה הדברים עד האתנה

(1) ראה מה שאמרתי בניאור אלהים אתרים (שמות כ' ג').

מאמר שלם המגיד לנו שיושבי ירושלים הולכים אחרי שקוציהם. ומה חרוש הדברים האלה, אם הוא פירושם?

ואומר אני שהדברים האלה כלם כתובים לפנינו כעקום חוץ מן לב" שמיותר הוא, כי בתחלה נכפל למיד של ואל בטעות סופר, ואחרי כן הוסיפו עליו בית ליתן בו טעם כל שהוא. ואין בדברים עד האתנה כדי מאמר שלם, כי כלם הנושא, והנשוא דרכם בראשם נתתי. ולשון הנושא ככתוב עם הישר הולך (מיכה ב' ז'), ופירוש הכתוב ואשר אל שקוציהם ותועבותיהם לבם הולך דרכם בראשם נתתי¹). ויתורכם ללועזים die aber, deren Herz an ihren Gräueln und die aber, deren Abscheulichkeiten hängt, deren Wandel etc. והדברים האלה כעין תשובה לשאלת הנביא ששאל כמות פלטיהו בן בניה לאמר כלה אתה עושה את שארית ישראל (למעלה פסוק י"ג), והשיבו ה' שירחם את גלות יהויכין, ורשעי ירושלים אשר בתוכה ישמיד, וימותו כלם כמות פלטיהו.

יב

(ב) אשר עינים וגו'. וכן נביא אחר מנביאי הגולה קורא להם עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו (ישעיה מ"ג ח').
(ג) אל מקום אחר. לא מעירו אל עיר אחרת, כי די למופת בגלותו מן הבית אשר הוא יושב בו אל בית אחר.

(ה) והוצאת בני. לא נתברר לי המופת הזה לכל משפטיו, כי ברמזים מדבר הנביא כאן. ואולם ברור לי שאין הוצאה זו הוצאת הכלים. כי הוצאת הכלים לעצמה וזו לעצמה, והוצאת הכלים היתה יומם וזו בעלטה, והוצאה הראשונה נזכר הפעול שלה ולא כן זו שאין לה כל פעול. וכל הדברים האלה שבין שתי ההוצאות תמצא אף למטה פסוק ז' ופסוק י"ב. וחכמי הגוים המחדשים משבשים כל המקראות האלה על פי תרגום השבעים ומוציאים הבנין הכבד הנוסף ומכניסים הבנין הקל תחתיו. ולא נראה לי לשבש שלשה מקראות בנבואה אחת על פי ערות השבעים אשר לא היתה דעתם את כתבי הקדש ולשונם רחבה מדעת חכמי הגוים. ואומר אני שהוצאה זו תשמיש נקבים והוצאת רעי שמוציא המוציא בחור שחתר לו בקיר. והדבר הזה לא יעשה כי אם בערב בעלטה, והוצאת הכלים היתה יומם. ובשביל כיעורו של הענין סתם הנביא את לשונו.

(ו) הנשיא המשא הזה וגו'. הנשיא אשר בירושלים וכל בית ישראל המה המשא הזה, כלומר עליהם אשא את המשא הזה. המה טעות סופר, ועקר הוא, כמו שנאמר אחרי כן והנשיא אשר בתוכם (למטה פסוק י"ב).

(ז) בקיר יחתרו. האומרים שהדבר הזה רמו לצדקיהו שיכרה בלילה אל מחוץ לחומה לא זכרו שאין קיר חומת העיר, וצדקיהו יצא מירושלים דרך שער

¹ וראיתי לאמר שלב זה מיותר, מפני שלא תעלה על לב בן דעת שנתן הנביא לב לשקוצים ותועבות. והרוצה לקיים המקרא הזה כלו ככתבו יפרשו בדוחק לאמר שלב שקוציהם ותועבותיהם שנאמר כאן כמו שפירשתי שקוצי עיניהם (למטה כ' ח'), וזה משמע הדברים: והאנשים מבני ישראל אשר אחר שהסירותי לב האבן מבשרם ונתתי להם לב בשר ישוב לבם החדש והלך אחר שקוציהם ותועבותיהם כלב האבן שהיה להם בתחלה דרכם בראשם נתתי.

(ירמיה נ"ב ז'), ולא פריץ פריץ בחומה לצאת בו. ואיך יעשה צדקיהו כדבר הזה, והלא עד שיפריץ פריץ בחומה ידביקוהו רודפיו. ואני כבר אמרתי לך שלא ידעתי לפרש את כל הענין הזה.

פניו יבסדה. כדרך הגולים, שכן נאמר ברוד הגולה מירושלים בכרחו מפני אבשלום בנו וראש לו חסוי (ש"ב ט"ו ל'). וכסוי זה אין בדברים שנצטוו הנביא לעשות והיו למופת דבר מקביל אליו. ואפשר שהוא בכלל כמוצאי גולה (למעלה פסוק ד').

יען אשר לא יראה לעין וגו'. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב למען אשר לא יראה לעין והוא לא יראה את הארץ, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחרי תרגומם. ודבריהם דברי רוח, כי מי שעיניו מכוסות עיני אחרים רואות אותן. ולי נראה שהדברים ככתבם העקר, ויראה פועלו צדקיהו, ותיבת הוא חווק לכנוי הנסתר שנפעל. ועקר שאמרתי לא עקר דברי הנביא כי אם עקר דברים נוספים, לפי שכל הדברים מעין ועד סוף הפסוק תוספת שנתוספה לאחר זמן לפרש כסוי הפנים, וכאלו יהיה כסוי פני צדקיהו לאות שלא יוסיף עוד לראות בעיניו את העולם ומלואו, כי יעור מלך בבל את עיניו (מ"ב כ"ה ז'). ואין פירוש המוסף פירוש, כי כסוי פני צדקיהו כמנהג כל הגולים, כמו שאמרתי לפני מזה. ותרגום תוספת זו ללועזים *weil er mit seinem Auge die Welt nicht mehr schauen soll*

(יד) **עזרו.** וכתוב עזרה, ולא זה וזה מתישב היטב. והמקרא הזה כמות שהוא לפנינו אין סדרו עולה יפה, כי נחלק הוא למאמרים שנים ואחד רב מן האחד כפלים. לכן אמרתי אל תקרא עזרו כי אם **אַזְרָה** (שממנו נולד הכתיב עזרה). ומעתה שלשה מאמרים יש כאן, וארך זה כארך זה.

(כד) **ומקסם חלק.** חלק זה שם דבר, כמו שמניד עליו מקסם הנסמך אליו. והוא מלשון ואנכי איש חלק (בראשית כ"ז י"א), ובלבד שהוא משמש על צד השאלה, ומשמעו נייר שלא כתוב עליו דבר. ובן משמש חלק בלשון התלמוד, ובלבד שלראשונים תאר הוא ולא שם דבר¹). ובין כך ובין כך מקסם חלק מקסם תפל שאין בו טעם והוא כנייד חלק שלא כתוב עליו דבר. וראה מה שאמרתי בכיור פני ה' חלקם (איכה ד' ט"ז). ויתורגם ללועזים *ein Orakel nichtssagend wie ein unbeschriebenes Blatt*

(כה) **דבר ויעשה משרת מלמד על הפעול.** ופירוש הכתוב אני ה' אדבר וכל מה שאדבר דבר שיעשה. ויתורגם ללועזים בחבורו אל הקודם לו *ich JHVH spreche, was ich immer spreche, so dass das Wort zur That wird*. (כה) **לא תמשך עוד.** דין האתגה בעור, ולא באשר הוא שם, וכל דברי נדרש לאחוריו. ופירוש הדברים הלא תדעוהו ממה שאמרתי בפסוק כ"ה.

יג

(ב) **נביאי ישראל הנבאים.** לא דבר הנביא בן, כי אין להנבאים טעם. ואף על פי שיחזקאל לא ידע לדבר היטב, כמו שהוכחתי לפני מזה, לא תמצא

¹ ואפשר שגם זה תאר, ונסמך מקסם אל הארו ככתוב מכת בלחי סרה (ישעיה י"ד ו). וענין רע (קהלת ד' ח').

שהאריך לשונו ושחת דבריו ללא צרך. ואומר אני אל תקרא הנבאים כי אם הַנְבִּיִּים, כמו שנקראים הנביאים ההם בפסוק האחר.

(ג) ולבלתי ראו. לא יאמר כן בלשון המקרא¹. ובגלל הדבר הזה אומר אני שלא נקוד ראו זה כדון, ודינו ראו. והוא שם הפעל, והוא מה שקוראים לו המדקדקים המקור הנסמך, וכיוצא בו הסכלת עשו (בראשית ל"א ב"ח).

(ד) כשעלים בחרבות וגו'. כשועלים האלה שהפרצות חביבות עליהם מפני שהן להם פתח תקוה לכא בחרבות, כן היו נביאיך ישראל, כי נהנים הם מפרצות עמי, ועל כן לא נדרו נדר על בית ישראל.

(ו) חזו שוא וקסם כזב. הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, והעקר חזין או חזו שוא וקסם.

לקים. לא שמש פעל קום הבנין הכבד הרגוש הזה קודם לימי יחזקאל.

(ט) ואל אדמת ישראל לא יבאו. מן הדברים האלה שמענו שנביאי השקר שעליהם דבר יחזקאל את התוכחה הזאת היו עמו בגולה. וכן אמר ירמיהו לקהל הגולה ההוא אל ישיאו לכם נביאיכם אשר בקרבכם וקוסמכם (ירמיה כ"ט ח'). ומה שאמרת לי לפני מזה שלא היה בגלות יהויכין נביא לבד מיחזקאל אין הדבר הזה מכחיש אותו, כי נביא אמת לא היה שם חוץ ממנו.

(י) והוא בנה חוץ. כל החכמים אומרים שחייך זה משמעו קיר. ולי נראה שלא נקרא הכתל חוץ כי אם קודם ששחו אותו. ובגלל הדבר הזה מאחר שאמר הכתוב והנם טחים אותו תפל הוא הולך וקוראו קיר ולא חייך (למטה פסוק י"ב, י"ד וט"ו).

והנם. נראה לי שטעות סופר הוא, ועקרו והם. וכן מתרגמים השבעים שם הפרצוף לבדו. בלא הנה. תפל פירשו יונתן המתרגם טין פסיר דלא תבן. והכמי הגוים טועים לאמר שתפל משמעו כל טיה. ורשיי הלועזי אותו איוטמנין (ajoutement), והוא תוספת כל שהוא שיתוסף על העקר, נדמה לו תפל זה כשפל שבלשון המשנה, או נתחלק לו זה בזה.

(יא) אמר אל טחי תפל ויפול. אין "ויפול" מן הדבר ששם ה' בפי יחזקאל לדבר אל נביאי השקר, כי לא יתחיל המתחיל דבריו בוא"ו. ותיבת ויפול יש בה כדי מאמר שלם, והוא משרת לתפל, ופירושו הדברים אמור אל טחי תפל אשר יפול. כי תפל טיה שאין בו תבן, כמו שתרגם יונתן, והוא נוח לנפול ויתרגם ללועזים, sage zu deu Anstreichern, deren Tünche, unhaltbar, abfallen muss.

היה טעות סופר, ועקרו הנה, ואליו מקביל הנה שבראש הפסוק האחר. ואתנה. השבעים היו קוראים ואתנה ומחכמי הגוים יש כרוכים אחריהם. ולי נראה שתיבה זו עקרה והנה. תבקע. לא נקוד כדון, ודינו תבקע, שכן נאמר בפסוק האחר ובקעתי רוח סערות, הרי שה' המבקע ורוח סערות המבקעות.

(יב) והנה נפל הקיר וגו'. הנה זה ושכפסוק הקודם כרעם שפירשתי שמות ג' י"ג, כי כמוהו משימים את אשר לא היה ערנה כנהן כדי לשאול מתוכו שאלה. וראיתי לאמר שעד הנה מדבר הכתוב בשלש אלה, גשם שוטף ואבני אלגביש

¹ ואל תשיבני מן הכתוב האומר בלתי כרע (ישעיה י' ד'). לפי שבלתי לעצמו ולבלתי לעצמו, ולא ראי זה כראי זה.

ורוח סערות, על דרך תנאי בלבד, מפני הפסוק האחר האומר ובקעתי רוח סערות וגו', הרי שבפסוק הזה על תנאי הוא מדבר, ושם יאמר שיקיים התנאי. ויתורגם המקרא הזה כחבורו אל סוף הפסוק הקודם ללועזים *wie nun wenn ein Platzregen kommen, wenn Hagelsteine fallen und ein Sturmwind losbrechen sollte, wenn die Wand einfällt, wird man da nicht zu euch sagen, wo u. s. w.*

(יג) **ובקעתי וגו'.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק י"א בראש דברי. ואין וא"ו זו כוא"ו של ויפול, כי זו כפ"א בלשון ערבי והיא מחברת דברי הפסוק הזה אל דברי התנאי שבפסוק הקודם, כמי שאומר כשיקיים התנאי ההוא הלא יאמרו אליכם וגו', ואני מגיד לכם שיקיים, כי אני אבקע רוח סערות וגו'. ויתורגם ללועזים *ja, so will ich denn einen Sturmwind losbrechen lassen etc.*

(יד) **היו למפתרות כסתות.** הדבר הזה מין כשוף הוא, ואנחנו אין אתנו היום הזה לדעת מה הוא. ידו. נראה לי ששעות סופר הוא, ועקרו ידיו, כי נשמטה וא"ו שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת. וכנני של ידיו סתום.

הנפשות תצודדנה וגו'. טעו החכמים בפירוש המקרא הזה. והיא של הנפשות היא השאלה, ולא היא הרעת, ושני הלמרי"ן לקנין הנפשות. ופירוש הדברים התאמרה לצודד נפשות עמי לחיות נפשותיכם. ואמר הנביא כן, מפני שהמכשפות היו להן כשפיהן למחיה, כי נתנו להן העם כסף בשכרן. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *wollt ihr aus meinem Volke Seelen fangen, um eure Seelen am Leben zu erhalten?*

(טו) **להמית נפשות וגו'.** הטועים בפירוש הפסוק הקודם טועים אף בזה, כסבורים שהנפשות אשר לא תמותנה והנפשות אשר לא תחיינה שתי הכתובות נפשות העם הבאים אל המכשפות לעשות להם נפשים. כי באמת הנפשות אשר לא תמותנה והמכשפות ממיתות הנה לבדן נפשות העם הבאים אליהן, והכת האחרת נפשות המכשפות עצמן שהן מחיות בשכר כשפיהן; והנביא קורא להן נפשות אשר לא תחיינה ככתוב בתורה מכשפה לא תחיה (שמות כ"ב י"ז). וכדי שלא ליתן מקום לטעות יתורגם ולהחיות נפשות אשר לא תחיינה ללועזים *um Seelen zu erhalten, die nicht erhalten werden sollten.*

(כ) **הנפשות לפרחות.** לפרחות זה מיותר, והוא נכנס כאן בטעות סופר מסוף הפסוק. **את נפשים לפרחות.** לא יפירשו הדברים האלה ככתבם. ונפשים הלא ידעת שהוא שלא בלשון המקרא אשר בו רבוי נפש נפשות ולא נפשים. וטעות סופר יש כאן, כי שתי התיבות "את נפשים" מיותרות. ואלה תולדות טעות זו. את נכנס מחמת סוף התיבה שלפניה, ונפשים היה בראשונה חפשים, והוא כתוב בתחלה בגליון לפרש לפרחות, ואחרי כן נכנס בטעות סופר אל גוף הספר, ולכסף הגיהו וכתבו נפשים ליתן לו טעם כל שהוא. וכשאתה מדלג על "את נפשים" לפרחות משמש עם ושלחתי, כי כמו שנאמר לחפשי ישרחנו (שמות כ"ב כ"ו), כן הכתוב הזה אומר ושלחתי את הנפשות וגו' לפרחות, ומשמע דבריו אשלח את הנפשות לפרוח כרצונן. ונאמר כן, מפני שהנפשות הנלכדות במצודה לא יכולות לעוף, ובשלח ה' אותן תעופנה. ויתורגם לפרחות ללועזים *dass sie euch entfliegen*

(כא) ולא יהיו עוד בידכם למצודה. חכמי הגוים משיבים הדברים אל עמי, ומפרשים למצודה לציר. ואין פירושם כמשמע הלשון, לפי שאם כדבריהם, היה הכתוב אומר ולא יהיו לכם עוד למצודה. והשנית שאין מצודה ציר בכל המקרא. והדברים נדרשים לפני פניהם, אל המספחות, ומצודה זו כמו מצודה, בחולם (קהלת ט' י"ב), ומשמעו רשת או ארנו שבו נותנים הריגים את הדגים הנצודים עודם חיים. (כב) יען הכאות לב צדיק, ומכאב לב ימות. להחיתו נדרש לפניו ולא לפני פניו, ופירוש הדברים לכלתי שוב מדרכו הרעה וזיה בתשובתו. ובכן נמצאות המכשפות ממתות נפש הצדיק ונפש הרשע גם יחד, ואין נפשות העם שתי כתות, כמו שפירשתי בפסוק י"ח ו"ט. ויתורגם להחיתו ולועזים *wodurch er am Leben bleiben könnte*.

ואף על פי שפירשתי לך המקרא הזה ככתבו, סופו חשוד בעיני הרבה, ונראה לי שלהחיתו זה הכתוב חסר דינו לְהַחִיתוּ, וטעו בו מחמת הטעות שמעו בראש הדברים, כסבורים שהכתוב הזה מוכיר שתי כתות של נפשות העם, להמית ולהחיות. ואם להמיתו העקר, נדרש הוא לפני פניו, ופירוש הדברים שהמכשפות ממתות את הרשע בחוקן את ידיו לכלתי שוב מדרכו הרעה.

יד

(א) העלו גלוליהם על לבם. כמו שנאמר ולא עלתה על לבי (ירמיה ו' ל"א), כן המקרא הזה, ופירוש הדברים נוכרו גלוליהם ושמו לבם עליהם. ומשמע מלשון הכתוב שהאנשים האלה כבר חדלו מעבוד גלוליהם, ובלבד שבעת ההיא שב לבם אליהם והתחילו לחשוב מחשבות לחזור ולעבדם. ויתורגם ללועזים *haben sich ihre Götzen einfallen lassen*.

(ד) ובא אל הנביא. אין ביאה זו כמשמעה, כי היא ביאה שפירשתיה כל צרכה בביאור כספכם בא אלי (בראשית מ"ג כ"ו) ואמרתי שהיא ביאת הדבר אל מקומו הראוי לו. וזה פירוש הדברים ובא אל הנביא כבוא אל מי שהוא האיש הדרוש לחפצו. והדבר למד מענינו שחפץ הבא אל הנביא לדרוש לו בה'. וראה מה שאמרתי בביאור כמבוא עם (למטה ל"ג ל"א). ויתורגם ללועזים *und wendet sich an den Propheten*.

נעניתי לו בא, וכתוב בה, בה"א, ולא זה ולא זה העקר, והעקר בי, כמו שנאמר אחרי כן אני ה' נענה לו בי (למטה פסוק ז'), וכמו שמתרגם יונתן אף כאן במימרי, ומימר ה' הלא ידעת שהוא אצל המתרגם הזה ה' בעצמו וכבודו. וכמו שנאמר האלהים אשר יענה באש (מ"א י"ח כ"ד), ומשמע הדברים האלהים אשר ידע מענהו באש, כן הכתוב הזה, ופירושו אענה אותו בפורענות שתהיה כאעבע אלהים, ויהיו הכל יודעים שאני ה' העונה. ועד בפירושי זה פסוק ט' המדבר בענש הנביא אשר יפותה לענות את האיש הזה, הרי שה' אמר לענותו בעצמו וכבודו. ויתורגם ללועזים *ich JHVH werde ihm selber antworten*.

ואמר הכתוב נעניתי, ולא אמר עניתי, מפני שכשה' עונה הוא שומע תפלה לעשות כשאלת המתפלל אליו, לא כן כשהוא נענה, כי אז אין ה' כי אם משיב דבר לשואל, ולא עושה חפצו. ברב גלוליו, בשביל רב גלוליו.

(ה) **למען תפיש את בית ישראל בלכם.** לא עמדו החכמים על טעם המקרא הזה, כי הם מפרשים דברים כמשמעם ומתרגמים ללועזים *damit ich das Haus Israel am Herzen greife*. ולא כמצריות העבריות.

ותפישה זו היא אשר פירשתיה בביאור נמצאת וגם נתפשת (ירמיה נ' כ"ד), ופירוש הכתוב כדי שאתפוס את ישראל על מחשבות לבם שיתנו דין וחשבון עליהן. ויתברר לך הדבר בדרך שהדברים אמורים כנגד מי שחדל מעבוד את גלוליו והוא רק העלם על לבו, כמו שאמרתי בפסוק ב'. ויתורגם ללועזים *damit ich das Haus Israel zur Rechenschaft ziehe für ihre Gedanken*.

(ו) **שובו.** שיבה זו היא שפירשתיה בביאור ושבתי וכסית (דברים כ"ג י"ד), והיא מעשה הפורש מפעולה לפעולה והן הפוכות זו מזו.

והשיבו מעל גלוליתכם כנגד העלו גלוליהם על לבם (למעלה פסוק ב'), וסוף הפסוק כנגד ומכשול עונם נתנו נכח פניהם (שם). ומקרא קצר הוא זה, ומלואו והשיבו לבכם מעל גלוליתכם, ופירוש הדברים אחר ששמתם לבכם על גלוליתכם חזרו ושכחו אותם וימוש זכרם מלבכם. ויתורגם שובו והשיבו וגוי ללועזים *schlagt euch eure Götzen wieder aus dem Sinne*.

(ז) **ומהגר אשר יגור בישראל.** אל יקשה לך שהנביא הזה עומד בבבל ומתנבא על בני הגולה, והוא מזכיר הגר הגר בישראל. כי בימי קדם הבא לגור בארץ נכריה בקש לו איש מיושביה לגור עמו, והאיש ההוא היה לו למחסה, והגר היושב עמו וחוסה בו היה קעבר לו חלף מושבו ומחסהו. והדבר למד מענינו שבקש לו הגר שר וגדול להיות לו למחסה. וגלות יהויכין שרים כלם (מ"ב כ"ד י"ד), וכשהגלם מלך בבל גלו הם וגריהם, כי על בתיהם נחשבו הגרים החוסים בצלם.

(ח) **והשמותיהו** יונתן המתרגם ואשוונה היה קורא בש"ן שמאלית, ולי נראה ימנית העקר, ובלבד שמ"ם דינה בדגוש.

(יג) **נח דנאל ואיוב.** הסדר הזה לא מלמד על ימי השלשה, ומתוכו אין לאמר מי מהם קודם לחבריו בזמן. ועד בדבר שבטי ישראל שנשתנה סדר שמותם בתורה פעמים הרבה. וכל שכן שלא מלמד הסדר הזה על הימים שנאמרו בו ספרי דניאל ואיוב. כי דניאל ואיוב, נזכרים כאן בצדיקים שהיו בדורותם, ודבר אין להם עם הספרים הנקראים על שמותם.

(טז) **שלשת.** ולמטה פסוק י"ח נאמר ושלשת, כוא"ו, ובכתבי יד הרבה כתוב כן אף כאן, והוא העקר.

(כב) **המוציאים.** השבעים היו קוראים מוציאים, והם עושים בנים ובנות הפעול, וכן נראה לי העקר.

בנים ובנות מפרש פלטה, ונאמר כאן בנים ובנות כנגד מה שנאמר בנח דניאל ואיוב אם כן ואם בת יצילו (למעלה פסוק י"ט).

וראיתם את דרכם וגו'. מלשון הדברים האלה משמע שהפלטה אשר תותר בירושלים ותלך כגולה יהיו רשעי ישראל, והם לא יִתְרוּ כי אם למען בני הגולה, להוכיח להם שצדיק ה' על כל אשר עשה לירושלים וליושביה. והנביא הזה יודע אומנותו ובקי בה. כי אחר שאמר שאלו היו נח דניאל ואיוב בתוך העיר החוטאת לא יצילו בצדקתם בן ובת מן החרב או הרעב או החיה הרעה הבאה עליה, הוא מסיים ואומר שירושלים שכאו עליה החרב והרעב והחיה הרעה גם יחד בה תותר פלטה של

רשעים, ונס יצילו בניס וכנות למען הגולים אשר בכבל, למען יראו צדקת ה' וישובו אליו בכל לבם; וקהל הגולה אשר בכבל הלא ישמעו הדבר הזה וידעו מה יקרה נפשם בעיני ה' אלהיהם כי למענם עשה לרשעי עמם את אשר לא יעשה לנח דניאל ואיוב, ואולי ישמע הקהל ושב ורפא לו. כן נראה לי טעם הדברים האלה, ולבי אומר לי שאמת אני רואה, ואף על פי שבחכמי הגוים אין רואה כראיה זו¹).

מז

(ב) **מכל עין הזמורה.** סמיכות עין אל הזמורה סמיכות המפורש אל מפרשו, וכיוצא בה נהר פרת, ופירושו עין הזמורה עין שהוא זמורה, כלומר עין רק בעין הנפן שאין בעיניו די עשות כלי. והרוצה לעמוד על טעם השאלה הזאת יזכור שבכתבי הקדש נדמה העם וארצו לגפן, כמו שנאמר גפן ממצרים תסיע (תהלים פ' ט'), ונאמר הגפן שבמה (ירמיה מ"ח ל"ב), וכמוהם הרבה בדברי הנביאים. ובנבואה הזאת הנביא מדמה את ישראל לגפן שלא תתן פריה, ואם כן, הלא אין כנפן הזאת כל חסין כי אם עצה, ואף גם הוא לא יצלח לכל מלאכה, ואחת דתו לשרפה.

(ז) **מדיאש יצאו** כאוד מוצל מאש. ושכנגדו במשל שני קצותיו אכלה האש (למעלה פסוק ד'), והוא כנמשל הצרות הרבות שבאו על ישראל עד הגה ונמלטו מהן בעור שניהם.

מז

(א) **ומלדתיך.** נראה לי שהוא רבוי של מולד ולא של מולדת. **אביך האמרי.** ארצך היו יושביה הראשונים האמורי והחתי.

(ד) **ומולדותיך** ומה שהיה לך בשעה שנולדת. **למשעי.** השבעים לא מתרגמים אותם, כי לא היו יודעים מה הוא, ואף אין יודע עד היום הזה.

(ו) **ואעבר עליך.** המפרשים דברים כמשמעם, והם החכמים כלם שנודעו לי ספריהם, עושים את ה' אלהי ישראל עובר ארח, ומחפאים עליו דברים אשר לא כן לאמר שראשית הברית אשר בינו ובין כנסת ישראל מקרה הוא היה לו, כאשר נקרו החכמים ההם במחול משחקים ושם עלמות משחקות ותמצאנה חן בעיניהם ותהיינה להם לנשים. ולא כן תכרת ברית בין גוי ובין אלהיו.

ובאמת פעל עבר משמש כאן תשמישו שפירשתיו כביאור ועבר בה (ישעיה ח' כ"א), ופירושו הכתוב ואתכונן עליך. ויתורגם ללועזים und ich betrachtete dich.

ואמר לך בדמיך חיי. נכפל המאמר הזה בספרינו, ובתרגום השבעים אין כפל. ואומר אני שנוסח השבעים הוא העקר, וכפל ספרינו טעות סופר, לפי שאלו בא הנביא לכפול כאן היה כפול „בדמיך חיי“ בלבד, ולא גם ואומר לך. ופירושו בדמיך חיי כמות שאת מלוכלכת בדמיך היום הזה חיי, כי עדיין לא הגיעה שעתך שארחהצך. וראה דברי הכתוב למטה פסוק ט'.

¹ קוטש הקורא שם' לכל נבואה להגיד כראשה מה היא. כתב בתרגומו מעל לראש נבואה זו המתחלת בפסוק י"ב כדברים האלה Nur einzelne Fromme werden dem Strafgerichte entgegen, ובכן הוא מראנו לדעת שלא ירד לעמקה של הנבואה הזאת.

(ז) רבבה כצמח השדה נתתיך. אין רבבה זו ענין למספר, לפי שאם כן היה אומר כחול הים, כלשון השגור ככל כתבי הקדש בפי המפליג במספר. והשנית שהנביא הזה מרמה כנסת ישראל לנערה אחת, ואיך יאמר בה שהיתה לרבבה. ודע שבלשון כושי הקרוב ללשון המקרא יש במשמע שרש רכב התפשטות והתרחבות. וכן משמש רבבה כאן, ופירוש הכתוב ואתנך גדולים כצמח השדה. והנביא הזה יעלה במחשבתו גדול בניס בכית אביהם כגדולי גנה שמשפלים בהם בעליהם להשקות אדמתם לנכשם ולעשות להם כל צרכיהם, והוא מרמה את כנסת ישראל שהושלכה על פני השדה ולא עשה לה אדם אחת מכל אלה לצמח השדה שכל צרכיו נעשים בידי שמים. ויתורגם ללועזים *und ich liess dich wachsen wie das Gewächse des Feldes*.

ותבאי בעדי עדיים. לא יודעים החכמים פירוש הדברים האלה. ואתה הלא כבר אמרתי לך שביאה המשמשת בביית יש שהיא כהבאה, וכן זו, ובלבד שריח לה כדבור שבתלמוד „הביאה סימני נערות“. ועדי עדיים כשיר השירים, ופירושו העדי היפה שבעדיים, והוא הזָּדִים שאין נוי לאשה כמוהם. ויתורגם ללועזים *und du gelangtest zur Zier aller (weiblichen) Zierden*.

ואת ערום ועריה. כי עדיין לא נתארסה, ובימים הראשונים הבתולות בטרם תאורשנה לא היו לובשות כל מלבוש, כמו שאמרתי במקום אחר. ולא שהיו הבתולות ערומות אף בימי יחזקאל, ובלבד שהנביא המדבר בראשית הברית הזאת, והיא מימי קדם מאוד, השכיל לדבר בה כראוי והגון לימיה.

(ח) **ואעבר עליך.** ראה מה שאמרתי (למעלה פסוק ו'), ותן כל האמור שם ענין אף לכאן. **ואפרש כנפי עליך וגו'.** כל הענין הזה וסדר המעשים שלא כדרך ארץ בהקדם כסוי ערוה על רחיצה שאמורה בפסוק האחר מפורשים לך כל צרכם בביאור ולא יגלה כנף אביו (דברים כ"ג א').

(יא) **ואעדרך עדי.** הפעל הזה כנקוד אשר לפנינו יוצא כאן לשלישי, ולא ישמש כן פעל שכמותו בכל המקרא, כי מן לבש תאמר הליביש כשאתה בא להוציא לשלישי, וכן כל כיוצא בו. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא ואעדרך כי אם וְאַעְדָּךְ, הבנין הכבד הנוסף. וראה מה שאמרתי בביאור מערה כנז (משלי כ"ה כ').

(יב) **ותבטחי ביפיך וגו'.** טעו כל החכמים בפירוש המקרא הזה, ובעל הטעמים שהפסיק בין הדברים הוא הטעם. כי בעל הטעמים שנתן האתנח בשמך חבר „על שמך“ אל ותוני, והעברי מעולם לא אמר זנתה פלונית על שמה, כי לא כלשון עמו הוא. ובאמת מקום האתנח כותוני, והפסוק הזה שלשה מאמרים, וזה פסוק טעמיהם: ותבטחי ביפיך ותוני — מאמר אחד; על שמך ותשפכי את תונותיך על כל עובר — מאמר אחד; לו יהי — מאמר אחד. דברי המאמר הראשון לא צריכים פירוש, כי פשוטים הם ונכוחים למבין. ובמאמר השני „על שמך“ תלוי בותבטחי שבמאמר הראשון שהוא מקביל אליו, לפי שפעל בטח משמש עמו ביית ואף על. ועובר כמו מתבונן. ובמאמר האחרון טעות סופר, כי לו עקרו לא. ופועלו של יהי כל הענין הנאמר בפסוק בתונני ישראל, ופירוש לא יהיה הדבר הזה דבר שלא יהיה, כמו שמתרגם יונתן דלא כשר לך למעבד כן. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *aber du verliessest dich auf deine Schönheit und wardst zur Hure,*

auf deinen Ruf und verschwendetest deine Buhlerei an jeden
 .der dir irgend welche Aufmerksamkeit schenkte — unerhört!

תזנותיך. לא נמצא השם הזה בכל המקרא חוץ לספר הוזה, וקשה רבוי
 שהוא כרבי הוכרים. ואפשר שהוא וכל רעיו לא נקודים כדון, ודינו תזנותיך, בחולם,
 וכמהו כלם.

(טז) **לא באות ולא יהיה.** ביאה זו ריח לה ככתוב יבא דברך (שופטים
 י"ג י"ז), ופירוש הדברים כתרנום יונתן לא כדכשר ולא כדחוי.

(יז) **צלמי זכר.** ראה מה שאמרתי בכיבור כבוד בניהם מוכחות (ירמיה
 י"ז ב) וכביבור הקודם לו. ועל פי הדברים ההם צלמי זכר שנאמר כאן צלמי גיד
 האמה. ואל תתמה על הדבר. כי זכר, כאחיו הערבי נג, בתחלה גיד האמה. ומפני
 שזה משמעו של צלמי זכר, ולא צלמי הזכר כלו, אמר הכתוב כנגדם ותוני כם, ולא
 אמר אליהם או לשון אחר מן הלשונות השגורות במקרא בכל כמו אלה.

(יט) **ויהי חכמי הגוים מרביתם משבשים אותו ומניהים לא יהי,** ואחרים
 אומרים שכלו מיותר.

(כ) **המעט מתזנותיך.** הדברים האלה אין להם טעם בפסוק הזה, וטעמם
 משיבא שבה רב כשהם מחזרים אל ראש הפסוק האחר.

(כא) **ראש דרך** כתרנום יונתן פרשת ארה, וכיוצא בו למטה כ"א כ"ד, והוא
 מפורש בכתוב עצמו למטה ממנו כאמרו בראש שני הדרכים (שם פסוק כ"ו).
לכל עבר לכל המתבונן אליך.

(כו) **גדלי בשר.** בשר זה בשר הערוה. ושכני ישראל מתוארים התאר הזה
 להשמיענו שלא זנתה אליהם מאהבתה אותם אהבה שאינה תלויה בדבר, כמקרה
 אשה שדעתה קלה והיא זונה תחת בעלה אחרי מי שמצא חן בעיניה ממנו. כי אם
 כזונה הירודה שבוונות העווכת את בעלה לזנות אל זר למען בשרו המהנה לה יותר
 מבשר בעלה. וכדבר הזה הראיתך לדעת בכיבור יד חוית (ישעיה נ"ז ח).

(כז) **בנות פלשתים** שבטי פלשתים והם יושבי אשדוד ועזה ואשקלון ונת
 ועקרון (ש"א ו' ז'), שכל אחת מהן ממשלה לעצמה, אף על פי שעוורת אשה
 רעותה במלחמותיהן.

(כט) **אל ארץ כנען כשדימה.** כתרנום השבעים חסר כנען זה. וחכמי
 הגוים המקיימים אותו מפרשים סוחר. ואף על פי שבמקום אחר קורא יחזקאל לבבל
 ארץ כנען ועיר רובלים (למטה י"ז ד'), שם טעמו ונימוקו עמו, ובמקום הזה אין לו
 טעם שיקרא לבבל כן.

ובאמת כנען שנאמר כאן כפשוטו וכמשמעו, והוא ארץ ישראל שהיתה בתחלה
 ארץ כנען. ושעו החכמים כנען זה מפני שטעו בפירוש. אל שנאמר לפניו, כסבורים
 שהוא למסע, והוא למחנה, וכיוצא בו אל מים רבים (ירמיה מ"א י"ב), וכמוהם הרבה
 במקרא, ובנין אב לכלם ואתה תשמע אל מקום שבתך (מ"א ח' ל"ב). ואל ארץ כנען
 מלמד על מקום ישראל הזונה שמשם תשפוך תזנותיה כשדימה. ולא יפלא בעיניך
 הדבר הזה בוכרך שזוננים האלה משל למשא ומתן שהיה לישראל עם בבל ומלאכיו
 הולכים שמה. ונזכרה ארץ כנען להזכירנו המרחק הרב שבין מקום ישראל הזונה ומקום
 הגוי שהיא זונה אליו. וכן נביא אחר אומר ברב דרכך יענת (ישעיה נ"ז י'). וראה
 מה שאמרתי בכיבור מנעי רגלך מיהף (ירמיה ב' כ"ח). ויתורגם ללועזים und

selber im Lande Kanaan, dehntest du deine Buhlerei aus
nach Chaldaea.

(ל) **מה אמלה לבתך.** אין אמל בכל המקרא¹, ואין לבה, כמו שאמרתי במקום אחר, אף על פי שלרכו נאמר לבות. והשבעים המתרגמים *u' diaθō* היו קוראים מה אַמְלָה לְבַתְךָ. ואומר אני שכן העקר, ובלבד שהמתרגמים לא היו יודעים פירוש הדברים. כי הם מתרגמים אמירה זו לשון צווי, והיא באמת ככתוב לא יאמר לך עוד עוובה (ישעיה ס"ב ד'), ופירוש הכתוב הזה מה אקרא לבתך שם. ואמר הכתוב בן מפני המשל שהיו מושלים לאמר כאמה בתה (למטה פסוק מ"ד), ועל פי המשל ההוא האומר לאשה מה אקרא לבתך הרי הוא באלו אמר לה מה אקרא לך, כמי שאומר אין מלה בלשוני לקרוא לך שם, כי רעה את מאוד, ולא ידעתי שם נאה לך מפני רעתך. ויתורגם ללועזים *wie soll ich deine Tochter nennen*.

(מ) **האשה המנאפת וגו'.** מחכמי הגוים יש אומרים שכל דברי הפסוק הזה תוספת שאין עקרה ככתוב. והם אומרים בן מפני שלא מצאו לדברים חבור בנבואה זו. ואני אומר שיש להם חבור. כי תקח שנאמר כאן לשון מקנה וקנין, ואמר הנביא בן כנגד ישראל שנתנה את נדניה לכל מאהביה, ככתוב בפסוק האחר. והדברים אמורים בתמיה והם כעין הקדמה לדברי הפסוק האחר. ויתורגם תקח את זרים ללועזים *erkauft sich die Fremden!*

(נ) **יען השפך נחשתך.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. ואני ממה שראיתי שיגע הנביא הזה ודבר כל דברי שני הפסוקים הקודמים להשמיענו שהיתה כנסת ישראל הוונה להפך מן הנשים בתזונויה אמרתי שמעות סופר יש כאן, והשפך נחשתך עקרו הַשֵּׁפֵךְ קִשְׁפָה, ואל בשתך מקביל היטב ערוחק שנאמר אחרי כן. ופירוש הדברים יען שהיתה בשתך הפך מבשת כל הנשים הוונות, כי להן יתנו נדה בכשתן ואת נתת נדניך. ויתורגם ללועזים *weil du deine Schändlichkeit ungekehrt triebst*.

וכדמי בניך. לא ידעתי לפרש הדברים ככתבם. ונראה לי שמעות סופר יש כאן, וכדמי זה עקרו בדמי, בבית.

(ז) **על כל אשר שנאת.** אין שנאה זו שנאה נמורה, והכתוב קוראה בן כנגד האהבה האמורה לפניה. והוא על פי מה שאמרתי בשנאת יעקב את לאה (בראשית כ"ט ל"א). וראיתי לאמר בן מפני שמאהביה שבגדה בהם רק להם המשפט לשפוט אותה משפטי נואפות מפני שזנתה אל אחרים, ואין המשפט הזה לשנואי נפשה שמעולם לא אמרה לאהב אותם. ויתורגמו הדברים בחבורם אל הקודם להם *und zwar alle, die du in zweiter Reihe liebtest*.

(ח) **וגם אתנן לא תתני עוד.** לא יקחו ממך אתנן עוד, כלומר לא יונן עוד אחריך אפילו על מנת שתתני את אתנן להם כאשר עשית לפניהם.

(ט) **ותרגזי לי וגו'.** נלאו חכמי הגוים לפרש הדברים האלה בנקודם, והם משבשים וקוראים נַרְגְזִי. ואני אומר שהעקר בנקוד לפנינו, והלשון ככתוב שאול מתחת רגזה לך (ישעיה י"ד ח'), ולא שנאמר בראש הפסוק נדרש אף לכאן, ופירוש

¹ אמרתי בן, מפני שאומלל ואמלל שרשם מלל.

הכתוב ולא נע לבבך מפני, כלומר לא היה לך נוקף עלי, בכל אלה. ויתורגם
und machtest dir aus mir kein Gewissen bei all
.dem Treiben

ולא עשית את הומה וגו'. וכתוב עשיתי, ביו"ד, ואומר אני שהוא העקר,
ובלבד שדינו עשיתי, כנגד ה' המדבר, ופירוש הדברים ולא עשיתי אני את הומה
לקרוב אליך מבלי אשר נתתי דרכך בראשך ראשונה. ואמר כן, מפני שהמכסה על
פשעי אשתו הזונה לבלתי שפוט אותה משפט זונות ומה היא. על כל תועבתך
נדרש לפני פניו אל דרכך בראש נתתי. והחכמים כלם טועים בפירוש הדברים האלה.
ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס
und so gebe ich dir deinen Wandel auf den Kopf, gemäss all deiner Abscheulichkeiten;
.denn ich kann nicht unehrenhaft handeln

(מד) **כאמה.** עיין רד"ק שטעה בה"א זו כמו שטעה בה"א של צדה (ש"א
כ' ב'), כסבור שהיא כנוי. וה"א זו נתוספה בשביל כ"ף שבראש השם ללמד על
מקומו שהוא המקום השני. וראה מה שאמרתי בכל כמו אלה בראשית ב' ג'
בציון שבגליון.

(מו) **ולא.** יונתן המתרגם ואלו היה קורא ולא, ורש"י שלא יכול לשנות מן
הנקוד מפרש ולא הלואי, ושניהם הלכו ארחות עקלקלות מפני שלא נראה להם
המקרא נקודו דברים של טעם. ובעל הטעמים שהפסיק כאן שלא כדון הוא הטעם.
ומה שלפנינו בספרים הוא העקר. ודין האתנח בתיבת כמעט, וקט שנאמר אחריו
ולא נשנה בכל המקרא מיותר הוא והוא היה כתוב בתחלה בגליון לפרש כמעט ולהגיד
לנו שמשמעו משמע, בלבד" בלשון המשנה. והפירוש אמת. ויתורגם המקרא הזה
und du gingest nicht nur in ihren Wegen und verübtest
Greuel wie sie, sondern du triebst es noch schlimmer als sie
.u. s. w.

(נ) **כאשר ראיתי** כאשר את ראית. וכן אמר המדבר אל נקבה בימים
הראשונים פעלתי, ביו"ד שהוא כנוי הפועל כנגדה, ויו"ד זו נמצאת תמיד כשיתוסף
כנוי הפועל, כמו שנאמר לא במחחרת מצאתים (ירמיה ב' ל"ד), ופירשו רש"י
„פעלת“ לנקבה, ויש שנמצאת אף בלא כנוי, כמו כאן, וכמו והחרמתי לה' בצעם
(מיכה ד' י"ג).

(נד) **אשר פללת לאחותך.** מפרש כלמתך. ופלל שנאמר כאן כמו התפלל,
ובלבד שהתפלל בתחלה תפלתו לעצמו, והתפלל אין תפלתו כי אם לחברו. ולאחותך
זה נראה לי שטעות סופר הוא, ועקרו אחיותך, לשון רבים. והכתוב רואה את מעשי
יהודה הרעים ממעשי אחיותיה והמצדקים אותן כעין תפלה שמתפללת עליהן רחמים,
כי יראה ה' את מעשיה ואת מעשיהן וימחול להן מפני שלא הרעו לעשות כמותה.
ויתורגמו הדברים בחבורם ללועזים
deine Schmach, dass du für deine Schwestern sprichst, indem sie durch deine Sünden, die
abscheulicher sind als ihre, im Vergleich zu dir gerechtfertigt
.erscheinen

וגם את בושי. הדבר ברור שונם זה מקביל אל גם שבראש הפסוק, ואני
יגעתי ולא מצאתי טעם שני הגמ"ן האלה.

(גג) ושבֹּת שְׁבוּתִיךָ. לא יִפְרֹשׁ כִּכְתָבוֹ. וְהַשְּׁבָעִים מִתְרַגְּמִים וְשִׁבְתִּי אֶת שְׁבוּתְךָ, וְלִי נִרְאָה שֶׁהֶעֱקַר וְיִשְׁבֹּתֶךָ וְיִשְׁבֹּתֶךָ כְּנֹתֶךָ.

(נד) בִּנְחֻמְךָ אֶתְךָ. הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּכְתָבְךָ אֵין לָהֶם טַעַם, בֵּין תַּעֲשֶׂם תֹּאֵר הַזְּמַן לַעֲשִׂית וּבֵין תְּשִׁיבֵם אֶל וּנְכַלְמַת, וּנְמַדוּמָה אֲנִי שְׁטָעוֹת סוֹפֵר יֵשׁ כֹּאן, וְהֶעֱקַר כִּנְחֻמִּי אֶתְךָ. וְכִתְּבוּנֵם הַדְּבָרִים שְׁבִים לִפְנֵי פְּנִיהֶם, שֶׁכֵּן נֹאמַר בְּסוֹף הַנְּבוּאָה הַזֹּאת וְלֹא יִהְיֶה לְךָ עוֹד סִתְּחוּן פֶּה מִפְּנֵי כִלְמַתְךָ בְּכַפְרִי לְךָ (לְמַשָּׁה פְּסוּק ס"ג).

(נט) לְהַפְּרֵר בְּרִית. בְּרִית זֶה בְּרִית אֲרוֹסִין הָאֲמוּרָה כְּרֹאשׁ נְבוּאָה זֶה (לְמַעַלָּה פְּסוּק ח'—י"ד).

(ס) וּזְכַרְתִּי אֹנִי. כֹּא אֲנִי זֶה לְחֹזֵק כְּנֹו הַפּוֹעֵל שֶׁל וּזְכַרְתִּי, וְהַחֹזֵק לְמַעַט, וְהוּא מִמַּעַט יִשְׂרָאֵל שְׁלֹא זָכַרָה אֶת הַבְּרִית וְהִפְרָה אֹתָהּ, כִּכְתוּב בְּפְסוּק הַקּוֹדֵם.

(סא) וּנְתַתִּי נֹסֶפֶת עַל כִּקְחַתְךָ, וּפִירוּשׁוֹ וּבִתְתִי. וְלֹא מִבְּרִיתְךָ וְלֹא עַל פִּי הַבְּרִית אֲשֶׁר כְּרַתִּי אֶתְךָ, כִּי עַל פִּי הַבְּרִית הַהִיא דְּבַרְתִּי לְתַת לְךָ אֶת אֲרִיז כְּנַעַן לְבָדָה, וְלֹא כָל הָאֲרָצוֹת הָאֵלֶּה. וּמִפְּנֵי הַדְּבָר הַזֶּה הֲלֹא תִבוּשׁ יִהְיֶה, כְּרֹאֲתָהּ שְׁאֵלֵהֶּיָה הַקִּים אֶת הַבְּרִית, וְאֵף עֲשֵׂה עִמָּה לִפְנֵים מִשׁוֹרֵת הַדִּין וּנְתַן לָהּ יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר דְּבַר לָהּ, וְהִיא אֶפִּילוֹ תִנְאִי הַבְּרִית לֹא קִיְיָמָה. וְיִתְּרוֹנָם סוֹף הַפְּסוּק לְלוֹעִוִים לְwenn dies auch nicht Bedingung des Bundes mit dir ist.

וּרְדִיק אָמַר אֵף עַל פִּי שְׁאִינָן מִבְּרִיתְךָ, כְּלוֹמַר אֵף עַל פִּי שְׁאִין אַחֲוֹתֶיךָ וּבְנוֹתֵיהֶן מִן הַבְּרִית אֲשֶׁר כְּרַתִּי אֶתְךָ. וְחֻכְמֵי הַגּוֹיִם מִפְּרָשִׁים אֵף עַל פִּי שְׁלֹא קִיְיָמָה אֶת בְּרִיתְךָ. וְלֹא זֶה וְלֹא זֶה כְּמִשְׁמַע לְשׁוֹן הַכְּתוּב.

יז

(א) וְיִהְיֶה דְּבַר ה' וְגו'. נִסְמְכָה נְבוּאָה זֶה לְנְבוּאָה הַקּוֹדֶמֶת בְּשִׁבְלֵי הַבְּרִית שֶׁהִיא הַצַּד הַשּׁוֹה שְׁבָהָן, כִּי הַנְּבוּאָה הַהִיא מְדַבֵּרַת כְּבְרִית שְׁבִין ה' וּבֵין יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ שֶׁהִפֵּר עִמּוֹ, וְזוֹ מְדַבֵּרַת כְּבְרִית שְׁבִין נְבוּכַדְנֶאֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וּבֵין צְדַקְיָהוּ מֶלֶךְ יִהוּדָה שֶׁהִפְרָה צְדַקְיָהוּ.

(ב) אֵל אֲרִיז כְּנַעַן. הַכְּתוּב עֲצָמוּ מִפְּרָשׁוֹ בְּאֲמָרוֹ אַחֲרֵי כֵן בְּעִיר רֹכְלִים שְׁמוֹ. וְאֲמַר הַנְּבִיא כֵן וּלְדַבְּרֵיו קוֹל כְּקוֹל דְּבָרֵי רַב־שָׁקָה הָאֹמֵר אֵל אִישׁ יִהוּדָה בְּשֵׁם מֶלֶךְ אֲשׁוּר אֲדַנְּיוּ וּלְקַחְתִּי אֶתְכֶם אֵל אֲרִיז כְּאֲרֻצְכֶם (יִשְׁעִיָּה ל"ז ט"ז), כִּי אֲרִיז יִהוּדָה בְּתַחֲלָה אֲרִיז כְּנַעַן. וּמֵאַחַר שֶׁאֲמַר הַנְּבִיא לְבָבֶל אֲרִיז כְּנַעַן הַזּוֹקֵק לְפָרְשׁוֹ, וְהוֹסִיף בְּעִיר רֹכְלִים שְׁמוֹ, שְׁאֵלּוּלֵי כֵן לֹא הִיָּה הַשּׁוֹמֵעַ יוֹרֵעַ מֵהָ הִיא. וּמִן הַתּוֹסֵפֶת הַזֹּאת שְׁנַתּוֹסֵפָה כֹּאן וְהִיא לֹא נִמְצְאָה לְמַעַלָּה ט"ז כִּיִּשׁ סִמְךָ לְפִירוּשֵׁי שְׁפִירֵשְׁתִּי שֵׁם.

(ג) קַח. לֹא יִפְרֹשׁ נְנֻקוֹ. וְאִפְשָׁר שְׂדִינוֹ קַח, בְּפִתְחָה. וְאִם כֵּן שְׂרָשׁוֹ קַח, וְלֹא לְקַח, וְקַח כְּמוֹ קַח בְּלִשׁוֹן עֲרָבִי וּמִשְׁמַעוֹ שְׁתִּיָּה כְּפֵה מְלֹא. וְעַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה פּוֹעֵלוֹ שֶׁל קַח שְׂדָה זָרַע, וּפִירוּשׁ הַדְּבָרִים וְיִתְּנֵהוּ בְּשִׂדָה זָרַע שֶׁהִיא שׁוֹתָה בְּשִׁפְעַת עַל מֵיִם רַבִּים.

(ד) דְּלִוְיוֹתָיו הַכְּנֵוִי שֶׁב אֵל גִּפְן סוֹרְחָת, וְהוּא לְשׁוֹן זָכַר עַל שֵׁם תַּחֲלָתָה שֶׁהִיא מְזוּרַע הָאֲרִיז שֶׁבִּפְסוּק הַקּוֹדֵם. אֵלָיו חֻכְמֵי הַגּוֹיִם הַמְּחַדְּשִׁים מִשִּׁיבִים כְּנֹו זֶה אֵל מְקוּם רַעְהוֹ הַקּוֹדֵם לוֹ, וּמִפְּרָשִׁים תַּחֲתוֹ תַּחַת הַגִּפְן שְׁלֹא יִלְכוּ שְׂרָשׁוֹ מִתַּחֲתוֹ וְהִלְאָה, וְלֹא נִרְאִים לִי דְּבָרֵיהֶם. כִּי מִמָּה שֶׁנֹּאמַר בְּפְסוּק הָאֲחֵר שֶׁהִגְפֵן כְּפָנָה שְׂרָשִׁיָּה אֵל הַנֶּשֶׁר, הַדְּבָר כְּרוּר שֶׁאֵף כֹּאן כְּנֹו שֶׁל תַּחֲתוֹ שֶׁב אֵל הַנֶּשֶׁר הָרֹאשׁוֹן.

(ד) **כפנה שרשיה עליו**. בערבי *כפן* משמש שתי לשונות, לשון רעבון ולשון כריכה, וקרובו העברי משמש כאן הלשון האחרון. ופירוש הדברים הגפן כרכה את שרשיה על הנשר, כמו שיִקָּרְךְ הנטע הרך על הקשה והחוק להתחוק בו. ויתורגם ללועזים *wand seine Wurzelu um ihu*.

מערנות ממעה נדרש לפני פניו אל שלחה לו, ולא לפניו אל להשקות אותה, לפי שאם כן, אין המשל הומה לנמשל.

(ה) **אל שדה טוב** וגו'. תכלית הדברים האלה להגדיל פשע צדקיהו המסר ברית, ולהגיד לנו שאלו עבד את מלך בבל ולא מרד בו כי אז טוב לו.

(ו) **תצלה**. נראה לי שעקרו התצלה, ונשמטה היא מראשו כטעות סופר מפני אחותה שבסוף שם ה' אשר לפניו.

ויבש הלשון הזה לא מתישב כאן, ואפשר שטעות סופר הוא, ועקרו ויִבֵּשׁ, הבנין הכבד הדגוש, והנשר הפועל, ולא הפרי או הגפן.

(ז) **והנה שתוליה התצלה**. ראה מה שאמרתי בכל כמו אלה שתחלתם הנה וסופם שאלה בכיאור הנה אנכי בא (שמות ג' י"ג). ועל פי הדברים ההם אף כאן, אחר שנאמר בסוף הפסוק הקודם למשאות אותה משרשיה, הוא מסיים כאן ואומר ואף אם אמרתי שלא ינתק הנשר את שרשיה, והיא תשאר כאשר היא שתולה, התצלה. וכנגדו בנמשל שמרדו של צדקיהו אפילו לא יהיה סופו גלות יהודה כלה לא תעמוד יהודה בפני מלך בבל, כי נפול תפול. והוא שנאמר בסוף הפסוק על ערוגות צמחה תיבש, להגיד לנו שאפילו לא תהפך משרש ותשב תחתיה לא תהיה לה תקומה. ויתורגם ללועזים *und wenn er auch an seinem Boden bleiben sollte, kann er da noch gedeihen?*

(ח) **ואת אילי הארץ לקח**. אמר הנביא משל בתוך פירוש המשל מפני שזוי הלשון שבין אלה ואילי. ומכל כמו אלה נראה כמה היו העברים רודפים אחר לשון נופל על לשון.

(ט) **לעמדה**. לא יפורש ככתבו, כי אין עמר פעל יוצא. וקושט המתרגם *so dass derselbe Bestand hätte* עושה כנוי של לעמדה כנוי הפועל, ועליו להראותנו שיש במקרא ברית עומדת. ויונתן המתרגם למפלחיה היה קורא לְעִמְדָה, ואין ספק בדבר שכן העקר.

(י) **הימלט**. כבר אמרתי במקום אחר שהמבריה את עצמו מענשו תאמר לו נמלט בלשון המקרא. וכן משמש הפעל הנה כאן. ויתורגם ללועזים *soll er straflos ausgehen?* וכעין זה בסוף הפסוק ולמטה פסוק י"ח.

(יא) **ואשר הפר את בריתו אתו** וגו'. סוף הפסוק הנה כשאתנה כבריתו אחד משמעו ככתוב ועמכם תמות חכמה (איוב י"ב ב'), כלומר כמות מלך ככל בתוך ככל ימות גם הוא. והדבר ברור שלא כוון הנביא לאמר כן. ובעל הטעמים שהפריד כאן בין הדבקים שכל דעת כל החכמים, כי כלם כרוכים אחריו. ודין האתנה באתה, ולא באשר הוא שם, ואתו משמש עם בריתו, וכנויו שב אל צדקיהו, וזהו פירוש הדברים אשר הפר את בריתו אשר כרת אתו. והלשון כמו שנאמר בהקמת הברית והקימותי אני את בריתי אתך (למעלה ט"ז ס"ב), ובהפרתה לא אפר בריתי אתכם (שופטים ב' א'). ויתורגם ללועזים *und dessen Bund mit ihm er gebrochen hat*.

בתוך כבל מפרש במקום המלך שנאמר בראש הפסוק. ואף הוא סמך לפירוש שפירשתי את המקרא הזה. מפני שאפילו נאמר שפירוש אתו באשר הוא, עדיין קשה למה לנו שלש אלה, במקום המלך, אתו, בתוך כבל, והענין אחד? ולפירושי אין כאן כי אם שתיים מענין אחד, הראשון והאחרון, ואתו שהוא האמצעי ענין אחד.

(יז) **יעשה אתו פרעה**. מחכמי הגוים יש אומרים שמלך כבל הוא פועלו של יעשה, וכנוי של אתו מקדם פרעה. ולדבריהם הכתוב הזה מגיד לנו שיכרית מלך כבל במצרים נפשות רבות לא בחיל גדול ולא בשפוך סוללה ובכנות דיק. ואם כן, אין לכתוב הזה שכר בניעתו, כי מאלינו אנחנו יודעים שלא יצור נבוכדנאצר מלך כבל על ערי מצרים וערי יהודה וירושלים פעם אחת. ועל כן נראה לי תרגום השבעים העושים פרעה הפועל של יעשה, ובלבד שהם טועים, כסבורים שכנוי של אתו שב אל מלך כבל, והוא שב אל צדקיהו, ופירוש הדברים לא בחיל גדול ובקהל רב יעשה פרעה במלחמה לצדקיהו ולארצו, כלומר לא יעזום עזר רב במלחמתם את מלך כבל.

בשפוך סוללה וגו'. בשפוך מלך כבל על ירושלים סוללה וננה עליה דיק או לא בחיל גדול יעלה מלך מצרים. וכן היה, כי בתחלת המצור יצא מלך מצרים לירושלים לעזרה, והוא יצא במתי מעט, וכשמעו שעלה מלך כבל מעל ירושלים ויצא לקראתו שב אל ארצו ולא ערך אתו מלחמה (ירמיה ל"ז, ד' ו' ו"ו).

להכרית נפשות רבות נדרש לפני סניו ולא לסניו, כי הסוללה תשפך והדיק יבנה על העיר למען תלכד, והנפשות אשר בה יש שתקרנה ויש שתחיינה אחר שנלכדה. אבל היוצא על אויביו בחיל גדול יוצא להכרית בו נפשות רבות. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב לא בחיל גדול וקהל רב יעזור פרעה את צדקיהו במלחמה להכרית באויביו נפשות רבות. והנביא מגיד לנו זאת להשמיענו שאפילו יערוך פרעה את הכשרים היוצאים לקראתו מלחמה לא יחלש מלך כבל במלחמה ההיא, כי אם יעזור כח לענוש את צדקיהו המורד בו.

(יט) **אלתי** שבועתה אשר נשבע בשמי, וכן פירוש בריתי, ככתוב בברית ה' הבאת את עבדך עמך (שי"א ב' ח'). הרי שהכורת ברית עם רעהו ומעיד את ה' להיות ער בינותם ברית ברית ה'.

ונתתיו. הדבר ברור שהכנוי שב אל אלתי ואל בריתי, ולא זו ולא זו לשון זכר. ובגלל הדבר הזה אומר אני ששעות סופר יש כאן, והעקר ונתתיו, בנין, לשון נקבה כנגד שתיהן.

(כא) **מברחיו**. השבעים לא מהרגמים אותו, ויונתן מתרגם משריתה, וחכמי הגוים אומרים שמברחיו כמו בורחים. ולי נראה שתיבה זו לא נקודה כדן, ודינה מברחיו, ופירוש מברחיו ככתוב הנים את עבדיו, כלומר עבדיו המסייעים לו בברחו. ויתורגם ללועזים *die ihm zur Flucht verhelfen werden*.

(כב) **ולקחתי אני**, בא אני לחוק כנוי הפועל שבפעל והחונק לחלק בין ה' ובין הגושר הגדול שלקח גם הוא צמרת הארז (למעלה פסוק ג'). ומפני המשל הקודם אמר הכתוב כאן הלשון הזה כדי לעמוד במשל. ומחכמי הגוים יש מפרשים הדברים האלה לימות המשיח. ולא נראה כן ממה שנאמר בסוף נבואה זו וידעו כל עצי השדה כי אני ה' השפלתי עץ נבזה הגבהתי עץ יבש, כי משם משמע שהכתוב

מדבר במלך כזו ושפל ממלכי יהודה שיגביהו ה' כמו שהשפיל את צדקיהו הרם והגבוה.

ויחזקאל נראה בעליל שהיה דמיונו קצר כנפים, ומשלו זה על דבר הנשר הגדול הלוקח את צמרת הארז עולה בקנה אחד עם מראה החיות וארבעה פנים לאחת מהן, שאין לו כל חזן ויופי. וכן כל משליו, חוץ מן המשל בברית הארוסין שבין ה' ובין ישראל עמו שלמעלה פרשה ט"ז שיפה הוא מאור, ושם הנמשל היה בעורתו. כי אפילו מי אשר איננו איש דברים וסופר מהיר כי יבא לספר באלהים ההולך לקחת לו גוי מקרבהגוים לארוש לו לעולם, הענין הרם והנשא הוה יעמוד לו וישים הדברים בפיו ויסדרם סדר נאה לתת למשלו חזן ויופי.

יח

(ב) **מה לכם אתם**, ראה מה שאמרתי בכיאר מה לכם תדכאו עמי (ישעיה ג' ט"ז). משם תראה שבכל כמו אלה כשממשש שם הפועל במאמר המשרת ישמש הוא לבדו ואין עמו שם הפרצוף, כמו שנאמר מה לך נדרם (זונה ה' ו'), ולא נאמר מה לך אתה נדרם, והראית לדעת שאף בלשון המשנה כן. ועל פי הדברים ההם קשה אתם זה. ויש לקיימו באמרנו שהוא ככתוב העת לכם אתם (חגי א' ד'), והוא מחוק לכם, והחזוק לחלק בין ישראל ובין גויי הארץ, כמי שאומר גויי הארץ שאלהיהם אלילים המה ימשלו המשל הזה, ואתם שה' אלהיכם והוא אלהים צדיק מה לכם למשול המשל הזה.

(ג) **אם יהיה לכם וגו'**. יהיה משול שכנדרו אין ערוך (תהלים מ' ו'), והנביא בא לאמר שלא יוכלו למשול המשל הזה בראותם שהנפש החוטאת היא תמות, ולא ימות בן בעון אביו.

(ד) **כל הנפשות לי הנה**. ואם כן, מה בצע כי אמית נפש הבן בעון האב. **כנפש האב וגו'**. כבר ידעת שבי"ף השמוש שם לכל משפטיו. ואף כאן כ"ף הראשונה הנושא והאחרונה הנשוא, ובראש הנשוא וא"ו שהיא כפ"א בלשון ערבי. וכיוצא בלשון הזה כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים (ש"א ל' כ"ד). לי הנה. יש בו כדי מאמר שלם בפני עצמו.

(ה) **חבלתו חוב** כמו חבולת חובו, וכיוצא בו מדו בר (ויקרא ו' ג'), ופירושו המשכון שנטל בחובו.

(ה) **מעול ישיב ידו**. על פי מה שאמרתי בכיאר תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג) משמע המקרא הזה אל עול לא שלח ידו.

(ט) **ומשפטי שמר**. מסוף פסוק ו' ועד כאן כל פעל יפעל, ולכן נראה לי שאף זה כן. וטעות סופר הוא ועקרו ישמר, כי טעה הלבלר והשמיט י"ד זו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

לעשות אמת. השבעים היו קוראים אמת זה אָמֶם, ונראה לי שבן העקר.

(י) **בן פריץ בן פוריץ גדר ועובר חוק**. ויתורגם ללועזים - einen aus-gelassenen Sohn. **ועשה אה וגו'**. אח זה נכרי הוא לי ולא ידעתיו, והשבעים משנים כאן ובראש הפסוק האחר ומתרגמים כזאת: ועושה עול ובדרכי אביו הצדיק לא הלך. ולא נראה לי שיש לתרגומם יסוד, אף על פי שחכמי הגוים המחדשים

כרוכים אחריו. ואומר אני שכל הדברים האלה נכתבם העקר חוץ מן אח שאין עקרו בכתוב, והוא היה כתוב בתחלה בנליון על ידי מי שבא לשבש מאחד ולהגיה אחד, והמגיה כתב אח' והקו שממעל לו לקצור, ואחר שנפל הקו בין לבלר לבלר נכנסה התיבה בנוף הספר. ונראה לי שהדין עם המגיה, ופירושו ועשה אחד מאלה אפילו עושה אחד מן הדברים שעשה אביו ולא עושה כלם רשע הוא. וכן נאמר למטה פסוק כ"א ברשע השב את, בל' חקותי שמר. וראה מה שאמרתי בכיאר הפסוק האחר.

(יא) והוא את כל אלה לא עשה. ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם, ועל פי הדברים ההם, בל' זה כולל ולא מחלק. ויתורגם כל אלה ללועזים *alles das*. (יז) מעני השיב ידו. מתרגום השבעים שמענו שתחת מעני היו קוראים מעול, בכתוב למעלה פסוק ח', וכן נראה לי העקר. והרוצה לקיים המקרא הזה בכתבו יפרשהו על פי מה שאמרתי שם במשמעו של ישיב, ויהיה מעני השיב ידו כמו מעני מנע ידו מלנוח עליו בחזקה.

(לא) אשר פשעתם בם. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ב' תחת בם, וכן העקר, כי לא יאמר בלשון המקרא בכתוב לפנינו, ואלולי בא הנביא לדבר במה שפשעו בו היה אומר כל פשעיכם אשר פשעתם, ושתק.

(לב) והשיבו וחינו. לא יפירש בכתוב, ושעות סופר יש כאן, והעקר שובו, הבנין הקל. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנית היא מסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו וכתבו יו"ד תחת ואי' לתת בתיבה טעם כל שהוא. ובתרגום השבעים חסר סוף הפסוק הזה, והוא עקרו בכתוב, כי הוא גופה של נבואה זו.

יט

(א) נשיאי. השבעים מתרגמים נשיא, לשון יחיד, וכן העקר, כי כן נאמר בפסוק האחר אמך, לשון יחיד.

(ב) מה אמך לביא. כבר קדמני מי שאומר שלביא זה שלא נשנה בכל המקרא לא נקוד כדון, ודינו לביא שיש במשמעו זכר ונקבה. ועל דבר הענין ראה מה שאמרתי בכיאר מצרים כיאר יעלה (ירמיה מ"ז ח'), ומן הטעם האמור שם העושים כאן מה אמך שאלה ולביא תשובתה טועים. והדברים כלם תמיהה.

(ד) וישמעו אליו גוים. הלשון הזה לא מתישב היטב, וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שוישמעו זה דינו נשמעו, הבנין הכבד הנוסף, ופירושו הדברים העבירו הגוים עליו קול לאמר לכו ונלכדנו. וכיוצא בו השמיעו אל בכל רבים כל דורכי קשת (ירמיה נ"ט ט).

(ה) ותרא כי נוחלה. נלאו חכמי הגוים המחדשים לפרשו. ולי נראה שהדברים נכוחים למבין, ובלבד שאין נוחלה הפך מן תוחלת כמו שאמר רד"ק, כי אם כמו ויחל (בראשית ח' י"ב), ופירושו הכתוב ותרא שיחלה לגורה שישוב אליה ותוחלתה נכובה, כי לא שב יהואהזו למלכותו.

כפיר שמתהו. שימה זו בכתוב שמים חשך לאור (ישעיה ה' כ')¹ שמקביל אל האומרים לרע טוב, לפי שאף כאן עדיין לא הגיע הגור האחרון לכלל

¹ ובלבד שמפני שכפיר שהוא החרוש קודם לכניו של שמתהו שהוא כנגד העקר המתחדש נאמר כפיר בלא למ"ד, והוא על פי מה שאמרתי בכיאר אב המון גוים (בראשית י"ז ח').

כפיר, כי לא היה יהויכין במלכו כי אם בן שמנה עשרה שנה (מ"ב כ"ד ה'), ואמו מתוך דחקה אמרה לו כפיר אתה. וכנגד הדבר הזה נאמר בו בפסוק האחר כפיר היה, כי אחר שהתהלך ככפיר בגלל אמו שכן שמתהוה, ברכות הימים היה לכפיר. ויתורגם ללועזים gab ihn für einen reifen Löwen aus.

(ז) וידע אלמנותיו. לא יפורשו הרברים האלה ככתבם, כי הכפיר אין לו עסק באלמנות, בין שהן נשים שמתו בעליהן ובין שהן גדולים. ואף קשה הרעת הזאת, ואין לאמר להיכן ישוב בנוי של אלמנותיו. ואומר אני ששתי התיבות האלה טעות סופר, והרברים כעקרים נִשַׁע מִקְעוֹתָו, והלשון ככתוב עלה אריה מסבכו (ירמיה ד' ז').

(ט) יבאהו. כבר נאמר לפני שזה לא נקוד כדון, ודינו יבאהו, ופועלו מלך בכל. במצודות. השבעים מתרגמים εἰς φυλάξην והכס אחד מחכמי הגוים שומע מתרגומם זה שהיה לפניו במשמר, ולא כן הדבר. כי המתרגמים היו קוראים הדברים ככתבם, ובלבד שפירושו מצדות זה כמו שנאמר בדנים שנאחזים במצודה (קהלת ט' י"ב), וכשהוא אמור בכפיר יפול בו תרגומם. ורובו מצדות מגדיל מדות המצודה האחת. ויתורגם ללועזים in einen Zwinger.

(י) כגפן בדמך. לא יפורש ככתבו. ולשבעים כאן נוסח אחר, כי תחת בדמך הם אומרים, כצ"ץ על הנהר, ולא נראה לי שיש לנוסח ההוא יסוד. ואפשר שהדברים ככתחלה קָנְסָן בְּרָקָד, וכנגדו נאמר אחרי כן ועתה שתולה במדבר (למטה ססוק י"ג).

(יא) וירדו לה וגו'. חכמי הגוים מגיהים מתוך תרגום השבעים ויהי לה מטה עזו, לשון יחיד. והתקן ללא צרך. אף על פי שהכנויים של קומתו ושל בגבהו לשון יחיד, מפני שאמר בלשון המקרא מטות עזו למטה אחד להגדיל מדותיו. וראה מה שאמרתי בכיבור במצדות (למעלה ססוק ט').

טמות עז אל שבטי משלים מטות עזו הראוים והגונים להיות לשבטי מושלים. זה כמו של, אל, ואח לו אל שפירשתי בכיבור אל הסוללות (ירמיה ל"ג ד'), וקרוב לו על של על עץ רענן (שם י"ז ב') כמו שפירשתי אני. ויתורגם ללועזים prächtige Stöcke, die zu Herrscherstäben sich eignen.

(יד) ממטה בדיה. בדים אלה מוטות שאין להם נוי, ושכנגדם מטות עזו שנאמר לפני מזה, ופירושו ממטה בדיה מן המטה הנבזה אשר לה שלא ראוי לשבט מושלים כי אם לכרים לשאת בהם משא. ויתורגם ללועזים aus ihrem gemeinen Stocke.

ב

(ד) התשפט אתם וגו'. הדבור הזה אמר כאן, וישנוי בשנוי מעט למטה כ"ב ב', ומשולש למטה ממנו כ"ג ל"ו. ובשלשה המקראות האלה נוספה על השאלה מצוה שנצטוו הנביא להודיע את הנשפט את תועבותיו, ונראה בעליל שהמצוה תלויה בשאלה, שאם ישפוט הנביא את הנשפט יודיעהו את תועבותיו, ובאין משפט אין הודעה. ואם כן, הדבר למד מענינו שכמו שנאמר מה יהיה משפט הנער ומעשהו (שופטים י"ג י"ב), כן הלשון הזה. וכמו שמשפט הנער כל דרכי הנער אשר ירעם

היודע יודעהו כלו, כן נאמר כאן התשפוט אותם ומשמע הדברים הידעת משפטם, כלומר התדע כל דרכיהם ומעשיהם, ואם ידעה, את תועבות אבותם הודיעם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים Kennst du sie genug, ein Urtheil über sie zu fällen, kennst du sie, Menschensohn, so lass sie wissen .u. s. w.

(ה) **אני ה' אלהיכם.** מכאן סמך למה שאמרתי בכיאר הראשון שבעשרת הדברות (שמות כ' ב'). כי הדברים האלה על כרחך האמר שיש בהם כדי מאמר שלם. וגזרת המאמר הזה כמפורש שם, ואני ה' הנושא ואלהיכם הנושא, ופירוש המקרא אני ה' הוא אלהיכם, ולא שקוצי עיניכם וגלולי מצרים. ויתורגם ללועזים ich JHVH bin euer Gott

(ז) **שקוצי עיניו.** השקוצים הטובים בעיניו, או השקוצים אשר אליהם ישא עיניו, ככתוב ועיניכם תשא אל גלולים (למטה ל"ג כ"ה), וראה מה שאמרתי בכיאר, ואל לב שקוציהם (למעלה י"א כ"א) בציון שבגליון.

(ט) **אשר נודעתיו אליהם לעיניהם** בעשותי למענם אותות ומופתים בארץ מצרים ועיני מצרים רואות. ועל פי הכתוב הזה היו אבותינו חוטאים לה' והולכים אחרי גלולים בארץ מצרים אף אחר שנגלה להם ה' אלהי אבותם.

להוציאם מארץ מצרים מפרש ואעש שנאמר בראש הפסוק ומניד לנו מה המעשה ההוא.

(י"ט) **אני ה' אלהיכם.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז', ותן כל האמור שם ענין אף לכאן ולסוף הפסוק האחר.

(כב) **והשיבתי את ידי שננגדו של נשאתי ידי** (למעלה פסוק ט"ו), והוא נאמר כנגד דברי סוף הפסוק הקודם, ופירוש הדברים ולא נשאתי ידי להשבע לשפוך חמתי עליהם במדבר כאשר אמרתי בתחלה.

(כז) **ואטמא אותם במתנותם.** וגו'. מפרש דברי הפסוק הקודם ומניד לנו מה החקים אשר לא טובים והמשפטים אשר לא יחיו בהם. ומי שהוא איש אמת ולא יעקש הישרה כדי לשפט עקמומיות שבכתבי הקדש הלא ישביל לדעת שיחזקאל יודע בימים לישראל שהיו מקריבים כל בכור אדם לה' אלהיהם, והנביא רואה את החוק ההוא כענש שנתן ה' על עמו, כי תחת אשר לא הלכו כחקותיו הטובים ומאסו במשפטיו אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (למעלה פסוק י"ג וכ"א) נתן לחם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, כהעברת כל פטר רחם לו. כי מי הגוי אשר יחיה בהעביר בכוריו באש, ואף כי העברים אשר בעיניהם היה הבכור ראשית אונם ומבחר אחיו?

(כז) **עוד זאת.** יש בו כדי מאמר שלם. ומקרא קצר הוא זה, ומלואו עוד זאת עשו לי. והדבור הזה מסנגון לשון יחזקאל, שכן תמצא כיוצא בו למטה ל"ו ל"ז, ובכלד ששם מקרא מלא. ויתורגם ללועזים auch das noch

גדפו אותי אבותיכם וגו'. הוא עון מרגלים ותלונותם. והנה מזכיר הנביא לישראל חטאות נעוריו שחטא במצרים ובמדבר, וחטאת עגל אין זכר לה בכל דבריו. וטעם הדבר מפורש לך כל צרכו בכיאר שמות ל"ב א'.

(כ"ט) **ואמר אלהם.** מחכמי הגוים יש משבשים הנקוד ומגיהים ואמר, ועושים סועלו סתום. והתקן ללא צרך, כי טובים הדברים כנקודם.

מה הבמה וגו'. הדבר ברור שלשון נופל על לשון יש כאן, ואני לא ידעתי לפרש הדברים.

(יג) מדבר העמים מקביל אל מדבר ארץ מצרים שבפסוק האחר, ופירושו מדבר כל עם ועם אשר אוציא אתכם ממנו.

(יד) והבאתי אתכם במסרת הברית. השבועים מתרגמים במסרת כאלו היה כתוב במספר, והברית לא מתרגמים כלל. ומחכמי הגוים יש מוחקים הברית ומשבשים במסורת ומניחים במוסר. ואיש יהודי אחד שיצא לו בעמו שם כאחד הסופרים דברי הימים לישראל, והוא נסה את כחו גם בביאור המקרא, משבש ומניה בְּמִסְרַת הַבְּרִית, ואומר שמסרת כמו משרת, ומסרת הכורית הכלי שבו יצורף הצורף, ואנחנו יודעים שהכלי ההוא כור בלשון המקרא. ואומר אני שטובים הדברים נכתבם ונקודם, ומשמע מסרת הברית אסר'י) הברית, ופירושו הכתוב אכופ אתכם לקיים האסרים שאוסרת עליכם הברית שכרתי עם אבותיכם. ויתורגם ללועזים und ich werde euch zwingen, den Verpflichtungen des Bundes nachzukommen.

(טו) לא יבוא. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי הדבור על רבים, שכן נאמר לפניו לשון רבים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שמעות סופר יש כאן ויבא זה עקרו יבוא, כי נשמטה וא"ו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(טז) איש גלוליו לכו עבדו. נלאו חכמי הגוים לפרש את המקרא הזה ככתבו, ויש מהם משבשים עבדו ומניחים העבירו ואומרים שהוא כמו העבירו באש, ועובדי הגלולים מצוים כאן להעביר את גלוליהם באש תחת אשר לפנים העבירו בניהם. ולא עמדו האומרים כן על טעם כל הדברים האלה, כמו שתראה בסמוך.

ואחר אם אינכם שומעים אלי, החכמים המשבשים ראש המקרא הזה עושים הדברים האלה שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה. ואחרים עושים הדברים שבועה שנשבע ה' לאמר הלא סופכם שתשמעו אלי, והמה לא יודעים בטיב לשון המקרא, לפי שאם כדבריהם היה הכתוב אומר אם, לא" תשמעו, כדן כל הנשבע לקיים. ועקר הטעות שמעו המפרשים שהם אומרים שסוף הפסוק נוסף על ראשו, ולא כן הדברים, כי וא"ו של, ואת" כפי"א בלשון ערבי והיא תלויה בואחר, והלשון נכתוב אחר ובנית ביתך (משלי כ"ד). ושעו עוד, כסבורים שהדברים שבין אחר ובין סוף הפסוק אמורים כנגד כל מצות ה' וחקתיו, והם באמת אמורים כנגד המצוה האחת שלפני מזה באמור ה' איש גלוליו לכו עבדו. וכל דברי הפסוק הזה לשון ערומים, כי זה הדבר שאמר ה': הגה נתתי לכם חקים צדיקים ומשפטים טובים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שמעתם אלי, כי זה דרככם לבלתי שמעו. ומפני שלא תשמעו אלי לעשות רצוני אשובה ואצוה אתכם מצוה שלא כרצוני, ואם לא תשמעו אלי לעשותה נמצאים אתם עושים רצוני. ועתה זה החלי לעשות, והנני אומר לכם איש גלוליו לכו עבדו, ואחר אם לא תשמעו אלי למצוה הזאת, כאשר לא שמעתם לכל מצותי, אז לא תחללו עוד את שם קדשי במתנותיכם ובגלוליתכם. ויתורגם ללועזים und wenn ihr mir hierin nicht gehorcht, dann werdet ihr nimmermehr meinen heiligen Namen entweihen.

(1) כי מסרת שרשה אסר ולא מסר, והיא על משקל מַאֲבָלַת, ובלבד שנבלעת אלף השרש ונחה בתנועה שלפניה. ועל ידי כן נשתנה פתח לקמץ.

(מ) בארץ. חכמי הגוים אומרים שתיבה זו מיותרת, ולא כן הדבר¹), ובלבד שבעל הטעמים הפריד כאן בין הדבקים; כי דין האתנח כתיבה שלפניה. ובכן משביח טעם המקרא הזה שבח רב. כי בארץ שבראש סוף הפסוק מקביל אל בחר קדשי שבראש החלתו, וכאמרו בארץ שם ארצם הוא מדבר לשון נופל על לשון.

כא

(א) ויהי דבר ה' וגו'. כל הדברים האלה מכאן ועד סוף פסוק ה' חסרים בתרגום השבעים.

(ג) להבת שלהבת. הדבר ברור שאחת מהן מיותרת, ונראה לי שהאחרונה היא המיותרת.

(ד) בערתיה לא תכבה. סוף הפסוק תלוי בפעל שלפניו, ופירושו הדברים בערתיה על מנת שלא תכבה. ויתורנם ללועזים *dass ich JHVH sie entzündet habe, damit sie nicht erlösche*.

(ז) והטף אל מקדשים. הלשון הזה מגומגם. ומתרגום השבעים למדנו שלפניהם היה בספרים *וְהַטַּף אֶל מִקְדָּשָׁי*, ורואה אני את הנוסח שהוא מאשר בספרינו. והדברים מכאן ועד סוף פסוק י' נעין ביאור כל אשר לפניו בפרשה.

(י) אמור. יש ארבעה כתבי יד שבהם לא כתובה תיבה זו, והיא עקרה בכתוב, כי בראשית הדברים האלה לא ה' המדבר, והעד ויתן אותה למרטה (למשה פסוק ט"ז).

(טו) או נשיש. הרוצה להבין המקרא הזה על בריו יזכור שהדברים האלה תשובה לשאלת השואלים לאמר על מה אתה נאנח (למעלה פסוק י"ב). ואחר שהזכיר הנביא מן החרב די מורא גדול, הוא מסיים ואומר או נשיש, כמי שאומר על אלה אני נאנח, או התאמרו שנשיש ונשמחו על השמועה הזאת.

שבט בני סאסת וגו'. נלאו החכמים לפרש את המקרא הזה, והדברים נכוחים למבין אשר לא יירא מנגוע בנקודה אחת או שתיים המעקשות הישרה. ועתה כל האומרים ששבט פועלו של מואסת לא זכרו ששבט לשון זכר ומואסת לשון נקבה, ואף על פי שנמצא בדברי נבואה ודברי שיר שמדבר הכתוב בנקבה לשון זכר, לפי שהוא תחלה, ובעל השיר בחר בעתיק יומין, לא תמצא הסך הדבר הזה. ובאמת שבט הפעול, והוא מוכרת ולא נסמך, וכני שהדבור אליו הוא הפועל. וכל עין נוסף על שבט בלא ואי, וכמוהו גם הוא הפעול. ומאסת דינו *קִאֶסְף*, והלשון ככתוב הלא זה העם אשר מאסת בו (שופטים ט' ל"ח), ובלבד שבמקרא ההוא מאס משמש בכיית, והוא בזה פעל יוצא בפני עצמו. ומשמע שבט מאסת לא יראת מפני שבט. וזהו פירושו הכתוב משבט לא יראת בני, לא יראת מכל עין. והדברים דברי שירה שגורה בפי העם והנביא מזכירים כאן, כמי שאומר אל ישראל אשר לא נוכח ולא נוסר בכל העתים אשר עברו עליו עד כה: הנה מאסת השבט, מאסת כל עין אשר הוכית בו, ואולם התמאס גם את החרב הנוראה הזאת.

¹ והנה אמת שבתרגום השבעים חסרה התיבה שאנחנו רגים עליה. ואף על פי כן אין ראייה שלא היתה לפניו בספרים, כי השבעים המתרגמים סמכו על דעתם והשמיטו מה שהיו חוששים ביתור, ויש שהדין אתם, ויש שטועים הם.

aus der Ruthe, mein Sohn, aus jedem Stock ויתורגם ללועזים
.machtest du dir nichts

(יז) מגורי. מים שבו יסוד, והוא כינוני פעול. הין פועלו נשיאי ישראל
שנאמר לפני מזה. את עמי עם עמי. ופירוש הדברים בחבורם נשיאי ישראל נתונים
לחרב הם ועמי יחרו.

(יח) כי בחן. בחן פעל ולא שם דבר, ופירוש הדברים כי בדוק ומנוסה הוא.
והנושא מה שאחרי. מאסת. אף זה דינו קאסף, והפועל הבן שבשירה שהוכרתי, כי
אף הדברים האלה לקוחים ממנה. וזהו פירוש הדברים בדוק ומנוסה דבר השירה אשר
שר לאמר: אף כי מאסת בשבט, מה הוא, כי לא שבט יהיה ענשך הפעם הזאת כי
אם חרב נוראה, ואותה לא תמאס. ויתורגם ללועזים bewähren wird sich jenes
„Und was macht's, dass dir die Ruthe nichts war? Diesmal
.soll es keine sein“

(יט) ותכפל חרב שלישתה. צוהו להכות כף אל כף ובעשותו כן יהיה
הדבר כאלו נוספו שתי כפות ידיו על החרב כחרבות והיתה חרב שלישיתה. ומחמי
הגוים יש מעמיקים לשאול איך יהיה כדבר הזה, ולא זכרו שהדברים משל.
(כ) אבחת. יחיד הוא השם הזה בכל המקרא, ואף כאן אפשר שטעות היא,
כי השבעים ויונתן מתרגמים כאלו היה כתוב טבחת, בט"ת.
אח. יש אומרים שהוא קול קורא מכאב לבו. ולי נראה שטעות סופר הוא,
ועקרו אף.

מעטה. מחמי הגוים יש משבשים ומניהים מרוטה, והתקון ללא צרך, כי
טובים הדברים ככתבם, ובלבד שאין מעוטה כמרוטה כמו שאומרים בעלי הלשון, כי
אם כמו הוחרה. וכן חרף עקרו לשון מעוטה ונגזר ממנו התאר חרף בלשון ארמי והוא
כמו חד בעברית, לפי שלהב החרב המוחרה מתמעט ועולה אל חדו.
(כא) התאחדי. השבעים מתרגמים כמו הַתְּאַחַדְי, והעקר ככתוב לפנינו בספרים,
ובלבד שאין והתאחדי לשון אסיפה אף לא לשון חדוד כמו שאומרים חכמי הגוים
כי אם כמשמעו לשון התאחדות. ומפני שחרב זו נכפלת שלישיתה, ככתוב בסוק
הקודם, נאמר לה כן שתהא בעצה אחת.

השימי. תיבה זו אין עקרה בכתוב, והיא בתחלה השמי שהיא כפל ראש
התיבה האחרת שנכפל בטעות סופר, ולבסוף נכנסה בה יו"ד ליתן לה טעם כל שהוא.
אנה פניך מערות. לא שאלה היא זו, ופירוש הדברים אל כל אשר פניך
מוערות שמה.

(כב) שים לך. שימה זו מחשבה ולא מעשה, והוא הדין לחברתה שבראש
הפסוק האחר. ויתורגם ללועזים או denke dir או stelle dir vor.

מארץ אחד יצאו שניהם. עיין רדיק שיגע לפרש אחד זה שלא יפול
לשונו על ארץ שהיא נקבה. ויגע הרב ולא מצא. ובאמת אין אחד מתאר ארץ, והוא
משרת מלמד על שניהם. ופירוש הדברים מן הארץ יצאו שני הדרכים כאחד, כלומר
בתחלתם יהיו שניהם אחד ולא יחלקו לשנים כי אם מחוץ לארץ. והדבר למר מענינו
שהארץ אשר ממנו יצאו הדרכים ארץ בכל שהיה הנביא הזה עומד בה. והמקום
אשר משם יחלק הדרך האחד ויהיה לשנים הוא אם הדרך (למשה ססוק כז). ויתורגם
ללועזים am Ausgang vom Lande sollen beide eins sein

ויד ברֵא. אין לפרשו ככתוב. וכבר נאמר לפני שסוף הפסוק הזה וראש הפסוק האחר שניהם משובשים וצריכין תקון. וברא זה אין עקרו בכתוב, והוא כפל מרביתה של התיבה האחרת שנכפלה בטעות סופר.

עיר ברא. ברא זה עקרו בראש, כי אחר שנפלה טעות בראש הדברים נשמטה שי"ן מסופו על ידי מי שהגיה להשוות לשון שני הדבורים זה אל זה. וכל הדברים מן האתנה ועד כאן מחוכרים אל דברי הפסוק האחר.

(כה) **דרך תשים.** המקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו דרך עיר תשים, וכפל „בראש דרך עיר“ ככפל שני אדנים תחת הקרש האחד (שמות כ"ו כ"א), לחלק ולתת יד לדרך כל אחת משתי הערים.

לבא חרב למען החרב שתכא, כאלו תראה החרב בראש הדרך את היר שעליה כתוב שם העיר ותדע את דרכה.

(כו) **בראש שני הדרכים** אין עקרו בכתוב, והיא תוספת ביאור כתובה בתחלה בנליון לפרש אם הדרך, ולאחר זמן נכנסה אל גוף הספר בטעות סופר.

(כז) **בימינו היה הקסם.** מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים בפירוש בי"ת זו, כסבורים שבימינו משמעו אָחוּז בימינו, ולא זכרו שאין קסם דבר שתאחזו בו, ויאף על פי שנאמר וקסמים בידם (במדבר כ"ב ז'); כי שם נאמר קסמים, לשון רבים, והרבו מוציא את השם המופשט מעקרו, כמו שפירשתי במקומו בשם רבי שמואל הנגיד. ובי"ת של בימינו כאחותה שפירשתי בביאור רד במחנה (שופטים ז' ט'), ופירוש הכתוב היה לו הקסם שיפנה אל העיר אשר מימינו להלחם עליה. כי בבל מצפון ארצן יהודה, וארץ בני עמון מזרחה, ונבוכדנאצר מלך בבל היוצא מארצו היתה לו ארץ יהודה מימינו וארץ בני עמון משמאלו. ויתורגם ללועזים nach rechts .wies das Orakel

(כח) **להם בעיניהם.** נדרש לאחריו ולא לפניו.

שבעי שבעות להם הכשרים היו נשבעים להם שבעות, ורבו שבעות ללמד על חמרה של השבועה. ואף על פי שבכל המקרא נאמר נשבע פלוני שבועה נאמר כאן שבועי, והוא קל ולא נפעל, לפי שבינוני הוא, והבינוני הקל ישמש לשון נפעל, כמו שמשמשים דובר ודבור לשון הבנין הכבד הרגוש. והמאמר הזה נותן טעם לשלפניו ומגיד לנו למה נדמה להם כקסם, שוא כי מאחר שהיו הכשרים נשבעים להם איך יבאו עליהם למלחמה.

והוא מזכיר עון להתפש. חיבת והוא שבה אל הענין, ותפשיה זו היא שפירשתי בביאור נמצאת וגם נתפשת (ירמיה נ' כ"ד). וזה פירוש הדברים בחבורם: המה היה להם נבוכדנאצר הקוסם בקסום שוא, מפני שנשבע הוא להם לשלום שבועה גדולה, והדבר הזה שנשבע הוא להם מזכיר להם עונם שיתפשו עליו ויתנו דין וחשבון. כי בהשבע להם נבוכדנאצר לשלום נשבעו גם הם לו, והמה לא שמרו את השבועה, כי מרדו בו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים da scheint es ihnen falsches Orakel, weil sie ihnen geschworen hatten. Aber eben dies erinnert nur an ihre Schuld, für welche sie zur Rechenschaft .gezogen werden sollen

(ל) **חלל קוראו** הכתוב כן על שם סוסו, כמו שבספרי התלמוד נקרא מי שסוסו למות מחליו או ממום שבו נברא קטילא. וראה מה שאמרתי בביאור חלילים

אשר שמתם כתוכה (למעלה י"א ז'). ויתורגם חלל זה ללועזים dem Schwerte Verfallener.

(לא) **זאת לא זאת.** הדברים האלה קשה מאוד לפרשם, ואף על פי שפירשו בו החכמים פרשים רבים, אין בהם גם אחד שרוח הלשון ורוח הענין נוחה ממנו. והרצוה להבין המקרא הוה על בריו יזכור שתיים. אליהו התשבי הבא להגיד שיאכלו הכלבים את גוית איזבל ולא ישאירו בה מה שיראהו הרוואה ויזכרה אומר אשר לא יאמרו זאת איזבל (מ"ב ט' ל"ז). היא האחת. והשנית שהנביאים המדברים בעמם לשון ביוון קוראים לו, העם הזה" (ישעיה כ"ח י"א, ירמיה ו' י"ט, וחגי א' ב'). ועל פי הדברים האלה אף זאת שנאמר כאן לשון ביוון כנגד יהודה וירושלם, ופירושו זאת לא זאת העיר הרעה הזאת תהפך ולא ישאר בה דבר בכתחלה אשר יראהו הרוואה ויאמר זאת ירושלים. ויתורגם ללועזים nicht zu erkennen soll sie sein.

השפלה. עקרו השפל, כמו שמקביל אליו הגבוה והוא לשון זכר, כי בטעות סופר נשנית היא שבסופו מראש התיבה האחרת.

(לב) גם מגביל כל המאמר ולא דבר אחד מדבריו. **זאת לא היה וגו'.** חכמי הגוים מקדישים את המקרא הוה ודורשים אותו לימות המשיח, ולי נראה שהדברים דברי חול. וזאת שבה אל הענין שבראש הפסוק, ומשפט שנאמר כאן ככתוב אשר אין משפטם לשתות (ירמיה מ"ט י"ב), וזה פירוש הדברים הרעה הזאת שאני מביא על בית דוד לא היתה עד אשר בא מי שהיא ראויה לו, הוא צדקיהו, ועליו אביאנה. ויתורגם ללועזים Wohl geschah solches nicht, bis der kam, der es verdient, und über ihn lasse ich's kommen.

(לג) **אל בני עמון.** אל זה כמו על, והוא הדין לרעהו שאחריו. ועל דבר הענין, הנה נאמר לפני מוה שנבוכדנאצר מלך בבל עמד על אם הדרך וקם קסם לדעת אנה יפנה, אם הימין אל ירושלים או השמאל אל בני עמון; והקסם היה בימינו ועלה על ירושלים. ובני עמון הדבר למד מענינו שהיו שמחים לירושלים ומחפצים אותה במפלתה. ועל כן באה נבואה זו להשיב חרפתם אל חיקם, ולהגיד להם שלא עוב ה' את ישראל עמו לנצח, ואשר נכרה יד בבל עליהם ואכלתם חרבה מאת ה' היתה זאת להכות את ישראל על חטאותיו, ובאחרית הימים בקחת ישראל מיד ה' ככל חטאותיו ישוב וירחמהו, ואז יפקוד על חרב בבל את דם עמו השפוך. ואין בבל נבואה זו פורענות לבני עמון כמו שאומרים החכמים כלם, כי פורענות בני עמון אמורה למטה בראש פרשה כ"ה. והדבור כלו מראשו ועד סופו אל חרב בבל ובני עמון שומעים.

חרב חרב. כבר אמרתי לך שחרב זו חרב בבל. **מרוטה להכיל.** יש משבשים ומניחים להחל, ודבריהם דברי רוח. ודר"ק המפרש בשם אביו שלהכיל כמו להאכיל לא זכר שחרב אוכלה ולא מאכילה. ולהכיל כפשוטו וכמשמעו, ופירושו מרוטה להכיל מרוטה כל מה שתסכול, כלומר כל מה שיכולים למרטה מבלי השחיתה. כי להב החרב כאשר ימרטוהו כן יחסר עביו, וכשנעשה דק מאד יִשָּׁבֵר. וחכמי הגוים האומרים שאין הדבר הוה במשמע להכיל שכחו את הכתוב האומר על יום ה' ומי יבילנו (יואל ב' י"א).

(לד) **בחזות לך שוא.** בחזות לך חזוי הכשרים שוא ובקסום לך קוסמיהם כוב לשום פנך אל ירושלים מאתי היתה זאת שבא דבר החזון והקסם, כי אני צויתי לתת

אותך אל צוארי רשעי עמי אשר בא יומם בעת נתמלאה סאתם בעון אשר הוא הקץ להם. וחללי שנאמר כאן כחלל שפירשתיו למעלה מסוק ל'.

(לה) **השב אל תערה.** השב שם הפעל, והוא משמש בלשון צווי, והמצוה הדבר למד מענינו שהוא לשולף החרב ואוחזה בידו.

במקום אשר נבראת. הדבור חוזר אל החרב, והמקום אשר נבראת שם ארץ כשרים. ופורענות בבל אמורה כאן ברמו וערפל חתולה, מפני שנאמרה בארצה, ועוף השמים יוליך את הקול.

(לו) **אנשים בערים וגו'.** פרס ומדי. וכווערים יש מפרשים אותו לשון בער וכסיל, ולא נראה ל', כי למה יקרא הנביא לפרס ומדי כן? ועוד שאין זה כבודו של ה' אלהי ישראל לעשות חפצו בכבל על ידי כסילים ונבערים. וכווערים מבערי אש, ואף על פי שהוא קל. וכבר הראיתוך כדבר הזה פעמים הרבה שמשמש הבינוני הקל תשמיש הבנין הכבד הדגוש. ויתורגם ללועזים Feuerknechte, Schmiede des Verderbens.

(לז) **לאש תהיה לאכלה.** הפרצוף השלישי, ואף על פי כן הוא שב אכל חרב, כי הלא ידעת שבדבריו נבואה ודברי שיר הדלוג מפרצוף לפרצוף הדור הוא ויפי בלשון. דמך הדם אשר שפכת. וכיוצא בו דמה (למטה כ"ד ז'). **יהיה בתוך הארץ** עון הדם אשר שפכת יהיה בתוך בבל, כלומר יפקד עון הדם על בבל וינתן לה כנמולה. והדבור הזה מסגנון לשון יחזקאל, כמו שנאמר בספר הזה במקום אחר דרכך עליך אתן ותועבותיך בתוכך תהיינן (למעלה ז' ד'). ויתורגם ללועזים *deine Blutschuld soll auf dem Lande lasten*.

כב

(ב) **התשפט התשפט את עיר הדמים.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו ומתורגם ללועזים על פי מה שאמרתי למעלה כ' ד'. והודעתה. ואיו זו כפיא בלשון ערבי, והיא משמשת כאן כמו שתשמש בראש תשובת התנאי, כי זה פירוש הדברים כחבורם אם ידעת את משפט עיר הדמים הודע אותה את כל תועבותיה.

(ג) **ותבוא עד שנותיך.** ראה מה שאמרתי בביאור תהיה (למעלה כ"א ל"ז), ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

(ד) **איש לזרעו היו בך.** למ"ד של לזרעו משמש עם היה ככתוב והוא היה לאבן (שיא כ"ה ל"ז), וכמו שתאמר בלשון המקרא פלוני הושיעה ידו לו כשבעל דין עצמו הוא הדיין ולא מוסר דינו לבית דין או למלך, כן הכתוב הזה, ופירוש הדברים איש כאשר מצאה ידו לעשות כן עשו בך, ולא כמשפט. ויתורגם ללועזים *sie handelten in dir ein jeder nach seinem Faustrecht*.

(ה) **אחתו בת אביו.** וגם ממה שאמרה חמר לאמנון דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך (ש"ב י"ג י"ג), ואמנון אחיה בן אביה הוא, שמענו שהיו נוהגים היתר באחותו בת אביו.

(ו) **ותבצעו רעיך בעשק.** אמר רש"י ותגולו לרעיך בעשק, ואחריו כרוכים חכמי הגוים כלם ומפרשים רעיך כמו שמשמש רע ברבור "איש אל רעהו", ולא זכרו שרע זה לא ישמש כן לשון רבים, כי אם לשון יחיד תמיר. והשנית, הלא הדברים

אמורים אל ירושלים כלה ולא אל יחידיה, ואם כן, רעך שאמר משמעו עמים אחרים, ולא תמצא נביא מוכיח את ישראל על עשק שעשק את הגוים. ועוד שאין סוף הפסוק האומר ואותי שחכת מתישב על הפירוש הזה. לכן אומר אני שפירוש המקרא הזה כתרנומו ואהנית רחמיך באונסא, ורעים אלה אשור ומצרים שנתן להם ישראל שחה, כמו שפירש רד"ק. ויתורנם ללוועים und beschenktest deine Freunde mit dem ungerechten Gut.

(יד) **היעמד לבך**. הנה נאמר אל יפול לב אדם (שי"א י"ז ל"ב), ומשמע הדברים מרך לב, וזה שכנגדו.

(טז) **ונחלת בך**. חכמי הגוים כלם מפרשים אותו משרש חלל, ומזחקים "בך" הנותן בפירושם טעם לפגם. ואני אומר שהמקרא ככתבו העקר, ולא כנקודו, כי ונחלת לא נקוד כדון ודינו וְנָחַלְתָּ שהוא כמו וְנָחַלְתִּי, על פי מה שאמרתי בכיבור אשר נשבעת (במדבר י"א י"ב), והלשון ככתוב שפטה הארץ כי אתה תנחל בכל הגוים (תהלים פ"ב ח'), ופירוש הכתוב הזה אשפטך כרצוני ואעשה כך כעושה ונחלתו. ויתורנם ללוועים und ich werde dir zeigen, dass ich dein Herr bin.

(יז) **בתוך כור**. לא יפורש ככתוב. לפי שלא יתישב על הלשון היה הגני קובץ שנאמר בפסוק האחר, כי אם היו בית ישראל כלם נחשת וכדיל וברזל ועופרת אשר בתוך כור לא צריכים קבוץ עור. והעקר אַל תִּחַךְ ככתוב בחמשה כתבי יד. ופירוש הדברים הראויים לכא אל תוך כור. וראה מה שאמרתי בכיבור אל שבטי מושלים (למעלה י"ט י"א). ויתורנם ללוועים für den Schmelzofen.

(כ) **קבצת** מקומו המקום השני והוא תלוי בקובץ שבפסוק הקודם, וקובץ שנזכר לו פעול, ובכך תם כחו מלצאת עור, דינו אצל זה דין פעל עומד שיוצא למה שמשרשו הוא, כמו שפירשתי בכיבור ויחרד יצחק חרדה גדולה (בראשית כ"ז ל"ג).

(כד) **לא מטהרה**. מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם מִטְרָה, וכן העקר. **לא גשמה**. אף זה לא נקוד כדון, כי דינו גִּשְׁמָה. והרועה להבין את המקרא הזה על בריו יזכר שזו דעת הראשונים לאמר שהעיר החוטאת לא ימטיר עליה ה', כמו שנאמר בתפלת שלמה בחנוכת הבית בהעצר השמים ולא יהיה מטר כי יחטאו לך (מ"א ח' ל"ה). ועל פי הדברים האלה ירושלים זו שהיא ארץ לא מוטרה אֲשֶׁמָה היא מאד.

(כז) **עשקו בלא משפט**. יש בכלל עשק בצע שלא במשפט, והוסיף בלא משפט, להגיד לנו שלא היו יגיעים לכסות על עשקם להראות כעושי משפט. ויתורנם ללוועים ohne Schein von Recht.

כג

(ג) **שתיים נשים ונו**. במקום אחר אמרתי שאין הנביאים יודעים בהיות יהודה וישראל ממלכה אחת. ומכאן סמך לדברי ההם. כי נבואה זו חזרת על געורי הגוי בהיותו במצרים, וכנגד הימים ההם הנביא מדמה יהודה וישראל לשתי אחיות, ואלו כתורה וככתוב בספר מלכים אין המשל הזה עולה יפה.

(ג) **מעכו שדיהן**. אמרו החכמים כלם שהלשון הזה לשון משמוש ידים בשדים. ולי נראה תרגום השבעים המתרגמים הושכבו שדיהן. כי שרי הכתולה

מרביתם קשים ועומדים, והאשה היודעת איש כאשר תרבה לדעתו כן יתמעכו שדיה ויתרכנו ויושכנו על לבה. ויתורגם ללועזים *senkten sich ihre Brüste*.

עשו דדי בתוליהן. לדעת כל החכמים דד כשר ונכפל כאן הענין כמלות שונות, חוץ מחכם יהודי אחד האומר שדד ראש השד שנותן היונק אל פיו, ואין פירושו ראוי לזכרון. והשבעים מתרגמים כל הדברים האלה פעל אחד והוא נדרוש לדעת מה ראו על ככה, לפי שאם דד שד אין תרגומם כמשמע לשון הכתוב. ואני מתוך תרגום השבעים במקרא הוזה נחשדו בעיני הפירוש המקובל כדדי זה ונקודו גם יחד. ויש עוד מקרא אחד המדבר בדדים, ובמקרא ההוא אין לי כל ספק שנקודו שלא כדון, והוא הכתוב האומר דדיה ירווך בכל עת (משלי ה' י"ט). הכתוב ההוא מדבר באיש ואשתו, ובגלל הדבר הזה ברור לי כאור השמש כצהרים שאין דדיה שדיה. כי אם נאמר במקום אחר למען תינקו ושבעתם משוד תנחומיה (ישעיה ס"ו י"א) הדברים אמורים בירושלים כנגד יושביה, ויושבי הארץ בניה, ועל כן נאה המשל לנמשל. לא כן כאן כשהמשל באיש ואשתו, ולא ינבל סופר מסופרי כתבי הקדש את פיו למשול משל באיש יונק על שדי אשתו. והשנית שיניקה ליונק כעין אכילה, והיא מביאתו לידי שבע, ולא לידי רויח, כמו שראינו מן הכתוב שבישעיה שהזכרתי שנאמר שם למען תינקו ושבעתם, ולא נאמר ורויחם. ואם דדיה שבמשלי שדיה, איך אמר הכתוב שם דדיה ירווך? ובגלל הדבר הזה, ומפני שיפול לשון רויח בדודים, כמו שנאמר לכה נרוה דודים (משלי ז' י"ח), על כרחנו נאמר שדדיה שהזכרתי לא נקוד כדון, ודינו דדי, וכתוב דדיה חסר ואינו שכן כתוב כל דדים שמשמעו אהבה ולא אוהבים, חוץ מדודי שבשיר השירים ז' י"ג שכתוב מלא.

ועתה הנה ראינו שמעו אנשי המסורה בדדי אשה, ולשון התלמוד שהיו רגילים בה היא הטעתם. ומי יאמר לנו שלא טעו בכל דדי אשה? ואומר אני שטעו. ודדי זה לא נקוד כדון, כי דינו דדי. ועל פי הדברים האלה אין עשוי זה לשון מיעוך כי אם כמשמעו, ועשו פועלו סתום, ופירוש עשו דודי בתוליה באו דודי בתוליה לידי מעשה, והמעשה דבר למד מענינו שהוא משכבי אשה לדעת איש, והעלמה שדודי בתוליה עושים המעשה הזה חדלה מהיות בחולה, כתרגום השבעים. ואם עדיין יש לך ספק בדבר ראה מה שאמרתי בביאור בעשות ממצרים דרך (למטה פסוק כ"א). ויתורגם ללועזים *dort wurde ihre jungfräuliche Liebe zur That*.

(ד) **אהלה אהל זה מקדש,** ופירוש אהלה מי שאהלה לא אהלי, ועל שם חטאת ירבעם בן נבט נקראת שמרון כן. ו**אהליבה** מי שמשכני בקרבה.

שמרון אהלה. ראה מה שאמרתי בביאור ירובעל גדעון (שופטים ח' ל"ה). ועל פי הדברים ההם אף כאן נסמך השם החדש אל השם שמימי קדם, והיא סמיכות המפורש אל מפורשו, ופירוש הדברים שמרון שהיה שמה לסנים אהלה, וכן ירושלים אהליבה.

(ה) **אל אשור קרובים.** מימי השבעים ועד היום הוזה טועים החכמים כלם בפירוש המקרא הזה. חכמי הגוים המחדשים נואשו מלפרש קרובים זה, כסבורים שהוא טעות שאין להחזירה, ומחכמיהם הראשונים יש משבש ומניה קרבים ומפרש אנשי קרב, כלומר אוהבי מלחמה, וחכמי ישראל אומרים שקרובים כמו שכנים, כלומר

שכני ישראל, ויש אומרים קרובים שהיו מקריבים אותם אליהם. ושתי הכתות מודות שהקרבה לישראל. ואתה בחר לך באחת מאלה, אם בעל נפש אתה.

ובאמת הופרד כאן בין הדבקים, כי אשור סוף הפסוק הזה, וקרובים ראש הפסוק האחר. וקרובים כפשוטו, ובלבד שאין קרבה זו קרבת ישראל כי אם קרבת המלך, ככתוב באחשוורוש והקרוב אליו כרשנא שתר וגו' (אסתר א' י"ד), ופירושו קרובים גדולי המלך¹). ועד בדבר הכתוב האחר שבפרשה זו האומר פחות וסגנים קרובים (למטה פסוק י"ב). והעידותי לי את המקרא ההוא, מפני ששם קרבת קרובים אל פחות וסגנים מלמדת על משמעו. ויחורגם קרובים ללועזים des Königs Günstlinge.

(ו) **לבושי תכלת**. ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. וכל השמות האלה מקומם המקום השני, לפי שהם חלופי אשור שבסוף הפסוק הקודם וכמוהו תלויים הם באל.

(ז) **ובכל אשר ענבה וגו'**. לא יפורש ככתבו. ובכל זה טעות סופר ועקרו נָל, כי נמשכה קולמסו של הלבדר אחר בכל שבסוף הפסוק. וזאת גורת המאמר: וכל אשר ענבה הנושא, ומה שאחריו עד סוף הפסוק הנשוא. ופירושו הדברים וכל אשר ענבה עליהם נטמאה בכל גלוליהם. ויתורגם ללועזים so viele es deren war, mit verunreinigte sie sich an all' ihren Götzen.

(ח) **והמה עשו דדי בתוליה**. מפורש לך ומתורגם ללועזים על פי מה שאמרתי למעלה פסוק ג'. והדברים האלה נותנים טעם לשלפניהם, להניד שאף אחר שזנתה אלה אל אשור לא עזבה את מצרים אלוף נעוריה, כמו שלא תשכח אשה את האיש שעשאה כלי לעולם.

(יב) **קרובים מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי למעלה פסוק ה'**.

(יג) **ותגל תזנותיה**. אחר שנקעה נפשה מן הכשדים, כאמור בסוף הפסוק הקודם, והיא יראה מפניהם שישפכו חמתם עליה בעבור מרדה שמרדה בהם, והיתה לזונה מגלה תזנותיה, וכמעט שמה זכרונה אחרי הדלת והמוזזה כזונה שלמט²) ובקשה מאהבים הרבה להגן עליה מן הכשדים מבקשי נפשה.

(כ) **ותענבה על פלגשיהם**. נכובו המפרשים בפירושו הדברים האלה, וכבר היה בהם מי שאמר שפלגשים שנאמר כאן זכרים מאהבי נקבה. ולא ידעתי מה יעשה המפרש כן לכנוי של פלגשיהם, כי להיכן ישיבהו?

ולי נראה שעל שנאמר כאן ככתוב אם על בנים (בראשית ל"ב י"ב), והפעל משמש כאן בפני עצמו ועל כן אין מלה משמשת לו, וכמו שנאמר ובכל אשר ענבה (למעלה פסוק ז') ואין מלה עם הפעל, לפי שאחר שנאמר בסוף הפסוק הקודם אשר זנתה בארץ מצרים נסתמה עניבה זו מפני שאין לטעות בה. וזה פירושו הכתוב כל כך ענבה על מצרים שענבה עליהם עם פלגשיהם יחד, כלומר לא שמוה מצרים בנשיהם השרות, והיא די לה בהיותה בפלגשיהם. ויתורגם ללועזים und sie buhlte unter ihren Kebsweibern.

(¹) וכבר נאמר בכתבים כנגד ה' בקרובי אקדש (ויקרא י"ג), ונאמר בהם בספר הזה בשם ה' הכהנים הלויים וגו' הקרובים אלי (למטה מ"ג י"ט), ונאמר בהם כן מפני שמלך ישראל ה' והכהנים המה הקרובים אליו.

(²) ראה מה שאמרתי בביאור ואחר הדלת והמוזזה שמת זכרוךך (ישעיה נ"ז ח').

אשר בשר חמורם. אשר שב אל כנוי של פלגשיהם, וכשר שנאמר כאן גיר האמה. וראה מה שאמרתי בביאור יד חזית (ישעיה נ"ז ח').
(כא) ותפקדו וגו'. בלשון המקרא תאמר לפונה אל דבר אחר שעובדו ולא השגיח עליו פוקדו, וכן נאמר בה' שהוא פוקד עקרונות (בראשית כ"א א', ושי"א כ' כ"א), ומן הענין הזה פקידה זו, וכנסת ישראל השכה על זמת נעוריה במצרים ימים רבים אחרי צאתה משם יפול בה הלשון הזה.

בעשות ממצרים דרך. תרגם יונתן במעברך ממצרים רחימו, כי קרא דרך, כמו שהגהתי אני לפני מזה פסוק ה' ופסוק ח', והדין עמו לנקוד של דרך, ולא לתרגום הרבור כלו, כי לא יתישב עליו סוף הפסוק, והדבר ברור שהרבור הזה כמו שנאמר לפני מזה שם עשו דרי בתוליה. ואם כן, בעשות זו דינו בעשות, הבנין הנכבד והגוש. ועל פי הרבנים האלה הופרד באן בין הרבקים, ובעשות ממצרים עקרו בעשותם מצרים, ומצרים מפרש כנוי הפועל של בעשותם. ולא נאמר כאן דודי בתוליד כמו שנאמר לפני מזה דודי בתוליהן (למעלה פסוק ג') ודודי בתוליה (פסוק ח'), לפי שהכתוב הזה לא באהליכה בכתוליה הכתוב מדבר כי אם בירושלים שהיא בלה נאופים. ופירוש בעשותם מצרים דרך בשכב מצרים אתך משכב דודים.
למען שדי נעוריד. חכמי הגוים המחדשים משכשים למען ומניהם למען (והיה ברין שיגיהו למען) כלשון הכתוב למעלה פסוק ג'. ואני לשטתי הולך שאין מיעוד שדים משמוש שדים כי אם השכבת השדים על הלב, ולא הוא ענין לכאן, כי כבר נחרבנו שדי אהליכה ירושלים והיו שוכבת על לבה מרוב תונגניה שזנתה אל אשור ובני בבל (למעלה פסוק י"א--י"ז). ואומר אני שהמקרא בכתבו העקר, ובלבד שאין שדי נעוריד שנאמר כאן שדים דוקא, כי כמו שקרא הכתוב לשדים עדי עדים (למעלה ט"ז), כן שדי נעוריד יפי נעוריד. והרבור כלו נותן טעם לשלפניו. כי נאמר לפני מזה בעשותם מצרים דרך, וכאן מסיים ואומר למען שדי נעוריד, להגיד לנו ששכבו מצרים את ירושלים משכב דודים בוקוניה למען יפיה שהיתה להם הנאה ממנו בעלומיה, כמפתה נערה והוא מטפל בה גם אחר שזקנה, לפי שלא יכול להעזי פניו בפניה, כי זקוק הוא לה אחר שרוה דודי נעוריה. ויתורגם כל המקרא הזה ללועזים und du frischtest auf die Unzucht deiner Jugend, da die Egypter zu deiner Liebe sich herbeiliessen wegen deiner (ehemaligen) jugendlichen Reize.

(כב) את אשר נקעה וגו'. המה בני בבל וכל כשדים האמורים בפסוק האחר אשר כנגדם נאמר ותקע נפשה מהם (למעלה פסוק י"ז). ומחכמי הגוים יש מפרש אשר מסרת נפשך עליהם למען אהבתם, והוא טועה.

(כג) וקרואים. אין קץ ליגיעה שייגיעים החכמים לפרשו, והוא טעות סופר, והעקר וקרואים, ומשמעו כמו שפירשתי למעלה פסוק ה' ופסוק י"ב.

(כד) ונתתי לפניכם משפט. אין בחכמים יודע פירוש הרבנים האלה. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור כל הארץ לפניך (בראשית י"ג ט'), ועל פי הרבנים ההם פירוש הכתוב הזה ואניח להם לשפוט אותך כרצונם. והוא שנאמר בסוף הפסוק ושפטוך במשפטיהם, כי בהנתן להם הרשות לשפוט אותה כרצונם ישפטה במשפטים הנהוגים אצלם. ויתורגם ללועזים, und ich werde es ihnen überlassen, das Strafurtheil nach Belieben zu vollstrecken.

und ich werde meinen Eifer gegen dich richten
 והרוצה להבין את המקרא הזה על כריו יזכור שהעברי יאמר דבר פלוני ומשמע דבריו קיומו של דבר פלוני, או המאורע אשר בו נתקיים דברו של פלוני, שכן נאמר באיובל שלא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים וכפות הרגלים דבר ה' הוא (מ"ב ט' ל"ה), כי אכלו הכלבים את בשרה, והכתוב קורא למעשה הכלבים דבר ח' לפי שה' דבר לה כן. ומן הטעם הזה יש במשמע עון ענש העון, כמו שנאמר גדול עוני מנשוא (בראשית ד' י"ג), ובמשמע תועבה ענש התועבה, כמו שנאמר ונתתי עליך את כל תועבותיך (למעלה ו' ג'). ואף קנאתי שנאמר כאן זה משמעו מעשה שבו תתקרב רוח קנאתי. והקנאה הזאת כעין קנאת איש מאשתו. והכתוב אמר בראשו כן על שם סופו, לפי שהוא בא לאמר אפך ואונך יסירו, וענש זה ענש שיענוש האיש המקנא לאשתו שונתה תחתיו, והוא בוחר לה הענש הזה מפני שעל ידו יִשָּׁחַת יִפְּהָה המביאה לידי זנות. ויתורגם ללועזים
 und ich will dir den Stempel meiner Eifersucht aufdrücken.

ואחרי־ךָ בחרב תפול. אחרית זו כאחותה שפירשתיה בביאור אחרית גוים (רמיה ג' י"ב), ומשמעה במקום הזה זקנים וחלשים ובעלי מומין שלא ראויים לעבודת עבר. כי אשר הוסרו אפס ואזניהם המה היו לעבדים. ועל דבר משמעו של בחרב תפול ראה מה שאמרתי ש"ב ג' כ"א. ואחרי־ךָ זה יתורגם ללועזים
 dein untauglich Gesindel.

(ל) **התישפט את אהלה.** הלשון הזה וטעמו מפרשים לך כל צרכם למעלה כי ד'.

(לח) **ביום ההוא בעצם יום העבדים את בניהם לגלוליהם לאכלה באו אל מקדשי וחללוהו בכיאתם.**

(כ) **והנה באו לאשר וגו'.** למיד של לאשר משמש עם כל הפעלים שבסוף הפסוק, ופירושו הדברים והנה באו המה אשר למענם רחצת כחלת עיניך ועדית עדי למצוא חן בעיניהם.

(מב) **וקול המון שלו וגו'.** לא ידעתי לפרש ראש הפסוק הזה. וביחוד קשה מובאים סבאים. ויונתן תרגם סבאים מסחור סחור. ואם כן הלא קרא מקְּבִיב. ולי נראה שמובאים טעות סופר ועקר מוֹאֲבִים, וסבאים לא נקוד כדון, ודינו סבאים בשו"א הסמך, ושניהם שמות בני אדם לגוייהם.

(מג) **ואמר.** נראה לי שלא נקוד כדון, ודינו ואָמַר, ופועלו סתום, וכיוצא בו תמצא במקרא אחד שלש פעמים בעמוד ו' י'.

לבלה נאופים. תמיהה היא זו, כלומר הנאים לבלה נאופים. **עתה יזנו.** וכתוב יזנה שדינו יִזְנֶה, וכן העקר, ופירושו הלעת כזאת שהיא בלה יזנה אחריה. **תזנותיה והיא.** יש בו כדי מאמר שלם ואף הוא תמיהה. ופירושו הדברים מה לה ולתזנותיה עתה שהיא זקנה וכלה. ויתורגם ללועזים
 was soll der Abgelebten Buhlerei? Jetzt noch soll man um sie buhlen? Sie und ihr buhlerisches Treiben!

(מד) **אשת הזמה.** השבעים מתרגמים אשות כאלו היה כתוב לעשות, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר.

כד

(ב) **את עצם היום.** כמדומה אני שהדברים האלה אין עקדם בכתוב, והם נתוספו לאחר זמן לפרש את "שם היום", וברבות הימים נכנסה התוספת מן הגליון אל גוף הספר.

(ה) **מבחר הצאן** לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו בכתחלה, לפי שאם כן היה בדין שיוכיר הנביא לצאן אלה שבח, והוא לא בן יעשה. וחכמי הגוים חושבים לתרץ זאת באמרם שמבחר זה עקרו ממבחר, ומה הועילו בתקנתם? והשנית שאין מבחר הצאן כי אם מבחר יושבי ירושלים, ובכל נבואה זו אין זכר לאנשי ירושלים, כי כלה מדברת בירושלים העיר, והכתוב אומר נתחיה ועצמיה ומיחס הנתחים והעצמים אליה. ועוד שהרי כבר נאמר בפסוק הקודם כל נתח טוב מבחר עצמים, ולמה יבטל הכתוב כאן את דבריו?

ובנלל כל הדברים האלה אומר אני שמבחר טעות סופר, והעקר מחרי והוא מלשון חרי יונים שבכתיב מ"ב ו' כ"ה, ופירושו מחרי הצאן מצואת הצאן. והדבר למד מענינו שלצואה יבשה מכונן הכתוב, והנביא נצטוו לקחת צואה יבשה להבעיר בה את האש בתחלה. כי כל צואה יבשה נוחה להבעיר בה את האש, וכששש בוורת בה נותנים עליה עצים.

דור העצמים תחתיה. ובפסוק הקודם נאמר מבחר עצמים מלא, ואף בסוף הפסוק הזה נאמר עצמיה בתוכה, ואם כן, מה לעצמים תחתיה? וכבר אמרו חכמי הגוים שהעצמים זה טעות סופר, ועקרו העצים, ורואה אני את דבריהם מאשר לפנינו בספרים. רתחיה. אף זה הגיהו נְתָחֶיהָ, וכן העקר.

גם בשלו עצמיה בתוכה. כל היגיעים לפרש את הדברים האלה ככתבם יגיעים לריק, ולא זכרו שהבנין הקל הזה לא משמש בתבשילי קדרה בכל המקרא, ולא יסול לשון בשילה כי אם בפרי עץ ופרי אדמה שימים יבשלו, ולא אש, עודם בעץ ועודם מחוברים לקרקע, ושכחו שבעצמים לא יסול לשון בשול כלל. ולכן אומר אני שכאן הופרד בין הדבקים, והדברים בכתחלה גם בְּשֵׁל וְעֲצֵמֶיהָ, והמאמר ועצמיה בתוכה מאמר משרת, ופירושו הכתוב רתח נתחיה וגם בשלם ותהיינה עצמיה בתוכה בשעת הרתוח והבשול. ויתורגם ללועזים, *lass ihre Stücke sieden und kochen, während ihre Knochen darin sind*.

(ו) **חלאתה.** חכמי הגוים כלם מפרשים חלאתה חלודה, וטעותם תתברר לך כביאור באש חלאתה (למטה פסוק י"ב). ויונתן תרגם זוהמתא, וכן העקר, ובלבד שחכמי ישראל טעו בה. כסבורים שהיא זוהמת הקדרה שמעלה ברתחתה, ולא כן הדבר. וזוהמתא שאמר המתרגם שיירי תבשילין שדבקו בדשני הסיר ושוליה והם משנפים אותה. ויתורגם חלאתה ללועזים *ihr Schmutz*.

לנתחיה לנתחיה הוציאה. הפעל צווי ולא לשעבר כמו שמפרשים חכמי הגוים. והכונים האלה שלשתם לנמשל ולא למשל, כלומר לעיר הדמים, לפי שאחר שבאו הנתחים אל תוך הסיר לא יצאו משם עוד, כי מרותח ומבושל בשים עד שהיה כאין וכאפס, כמו שנאמר התם בשרו (למטה פסוק י'). ופירושו הדברים הוציא את

עיר הרמים לנתחיה לנתחיה לתתם אל תוך הסיר. ויתורגם ללועזים Stück für Stück bring sie her.

לא נפל עליה גורל. לא עמדו החכמים על פירוש הדברים האלה, מפני שטעו בחבורם. כי החכמים כלם מחכרים אותם אל שלפניהם וכבן לא יהיה פירושם פירוש אמת. ומחכמי הגוים יש עושים הדברים שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה, וכאלו בא הכתוב להגיד לנו שנפל עליה הגורל. ואם כדבריהם היה הכתוב אומר הלא, כה"א השאלה, והגורל, כה"א הדעת. ויש עוד פירושים שלא ראויים לזכרון. ועתה הלא ידעת שעד היום בקהל עדת ישראל האוחזים במנהג אבותיהם כשתהיה מנפה בעיר וכל צרה שלא תבא תולים בחטא שבעיר וחוקרים ודורשים לדעת מי ומי החוטאים. וכימי המקרא היו מפילים גורלות לעת כזאת, כמו שנעשה במעל עכן (יהושע ז', ט"ז—י"ח) ובחטאת יהונתן (ש"א י"ד מ"א ומ"ב). והוא הגורל האמור כאן. והדברים מחוברים אל ראש הפסוק האחר, וזה פירושם בחבורם: לא הפילו עליה גורל לדעת מי ומי החוטאים, לפי שלא נסתה על חטאותיה, כי הדם ששפכה לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר, והיה הדם קורא אל האלהים לנקום נקמתו מיד שופכו. ויתבאר לך הענין הזה באר היטב כמה שאמרתו בביאור על אבן אחת (שופטים ט' ה'). ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים es war nicht nöthig, über sie zu lösen.

(ז) **שמתהו וגו'.** מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים על פי תרגום השבעים שמתהו, שפכתהו, וכמה שאמרתו בביאור הכתוב שבשופטים שהזכרתו לפני מזה הלא ידעת שטענת היא בידם. ועיר הרמים היא הפועל ולא שם ה'.

(ח) **נתתי את דמה.** ובפסוק הקודם נאמר כנגד הדם על צחיה סלע שמתהו, ואם כן עיר הרמים היא אשר נתנה את הדם שמה, ואיך יאמר כאן כן? ועל כן לא יפורש נתתי זה כפשוטו, כי זה משמעו: הנחתו. ואמר הכתוב כן, מפני שאף על פי ששמה עיר הרמים את דמה על צחיה סלע, מדרך ארץ לא היה נשאר שם ימים רבים, כי ירד עליו הגשם והרחיחו, ומאת ה' היתה זאת שלא נמחה הדם, כי לא ירד הגשם על הסלע. ויתורגם נתתי זה ללועזים liess ich.

(י) **הרבה הוא וכל אחיו שנמותו בפסוק הזה שמות הפעל, ולא צוויים כמו שאומרים חכמי הגוים.** וכל דברי הפסוק הזה וראש הפסוק האחר משרת (ח'א). (יא) **והעמידה.** לא נקוד כדון, ודינו והעמידה, לפי שגם הוא שם הפעל ולא צווי.

(יב) **תאנים הלאות.** החכמים כלם עושים תאנים שם דבר שאין בו רוח חיים, ועליו לא יפול לשון הלאות.

והנה בעלי הלשון פה אחד אומרים שהשם תִּאָנָה (שופטים י"ד ד') שרשו אנה, ולא כן הדבר, כי שרשו בתחלה תון, והוא הורחב מתחלתו והיה תאן. וכן בלשון ערבי תִּאָנָה שהוא בתחלה تَنَاوَنَ פעל, ומשמעו מעשה האדם החושב מחשבות ומבקש החבולות שבהן יוכל לחברו. ומן הענין הזה תואנה. ותאנים שבכאן לא שם דבר, כי אם שם הפועל, וניקודו כדון תִּאָנָה, ופירושו בני אדם יגיעים למצוא תחבולות. והתואנים האלה המה בני אדם שיגעו הרבה בסיר להסיר הלאותה ונלאו, כי הלאותם. והדברים נותנים טעם לשלפניהם, להגיד לנו שמפני שיגעו הרבה להסיר הלאותה מתוכה מבלי השחת את הסיר ויגעו לריק, עתה אחת רתה להשרף, וכמו

שנאמר בפסוק האחר יען טהרתך מטומאתך לא תטהרי עוד עד הניחו את חמתי כד. והתואנים דעת לנכון נקל שהמה הנביאים שיגעו לטהר את ירושלים מטומאתה. ויתורגמו הדברים ללועזים *er hat jeden Versuch vereitelt*.

באש חלאתה. נואשו חכמי הגוים המחדשים מלפרשו, ואמרו שלא מן הכתוב כבתחלה הוא. ולא כן הדבר. ואין כאן אש, ואין כאן כדו מאמר שלם, כי באש זה לא נקוד כדון, ודינו באש, והוא נוסף בלא ואיו על רבת חלאתה, והפעל לשון נקבה על שם „רבת“ שקרובה לו מזה. ופירוש באש סרחון. והוא שאמרתי לפני מזה שאין חלאתה חלודה, כי אין חלודה מסריחה ואף לא תאכל באש. ושנוף מסריח ויהם באש. ולשבעים, ולא תצא ממנה רבת חלאתה כל הפסוק הזה, וראשו וסופו לא מתרגמים, כי לא ידעו מה הם. ויתורגם באש חלאתה ללועזים *der Gestank seines Schmutzes*.

(יז) **מתים אכל לא תעשה.** אמר רדיק כמו הפוך אבל מתים לא תעשה, ואחריו כרוכים חכמי הגוים, ומהסכים הסדר ממש, ללא צורך כי נכוחים הדברים למבין בסדרם. ומתים הנשוא, ומה שלאחריו הנשוא, וחסר הכנוי השב בנשוא אל הנשוא (אָכַע), ופירוש הכתוב מתים לא תעשה עליהם אבל.

ולחם אנשים. כתרנום יונתן ולחם אבלין. ומחכמי הגוים יש משבשים נקודו של אנשים ומנהיגים אנשים, ושעו, כסבורים שלחם אבלים הוא עצמו נכדל מכל לחם, ואנחנו ידענו שסעודת הבראה ככל סעודה, ובלבד שהיא משל אחרים. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור עולת איש (ויקרא ז' ח'). וכמו שעולת איש מוציא עולת הכהן המקריב, כן לחם אנשים מוציא להם האֶגֶל האוכלו, כי סעודת הבראה משל אחרים. (יח) **ותמת אשתי בערב.** לא ידעו אנשי המדע פירוש הדברים האלה.

המה כלם אומרים שערב זה ערב שאחר הבקר הנזכר בראש הפסוק. ושועים. לפי שאם כדבריהם, למה מגיד לנו הנביא שדבר אל העם בבקר ההוא. וכאמת הפעל לפעולת שלשום, והמאמר משרת לפניו, ופירוש הכתוב ואדבר אל העם בבקר ואשתי מתה בערב שלפני הבקר ההוא. והנביא מזכיר הדבר הזה להגיד לנו שבדברו אל העם כבר מתה אשתו, ובראות העם את הנביא מדבר אליהם ופארו חבוש עליו ונעליו כרגליו, והוא לא עטוי על שפם כדרך האבלים, אף על פי שמתה עליו אשתו, שאלו לדעת מה אלה להם. ויתורגם ללועזים *nachdem am Abend zuvor mein Weib gestorben war*.

(כא) **ומחמל נפשכם.** בעלי הלשון מורים שלא יודעים מחמל זה מה הוא. ויש כתבי יד שכתוב בהם מחמד נפשכם, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר. לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא נפש אצל חמדה. ומחמל זה משמעו משמע השרש כבתחלה. כי שרש חמל עקרו לשון נשיאה כרעהו הערכי *חמל*. ומחמל נפשכם כמו משא נפשכם שבפסוק כ"ה, ופירושו הדבר שאליו תשא את נפשכם. ואמר הנביא כאן מחמל, מפני שלשונו נוסל על לשון מחמד שלפניו.

ובניכם ובנותיכם אשר עזבתם בירושלים. ושמענו מן הדברים האלה שגלות יהויכין לא גלו משפחות משפחות כי אם ראש לבית אב ראש לבית אב, ובתי האבות נשארו על אדמתם.

(כז) **יפתח פיך את הפליט יפתח פיך עם פי הפליט גם יחד,** כלומר בכא הפליט אליך וידבר עמך או יפתח פיך גם אתה לדבר אל העם.

כה

(ג) ואמרת לבני עמון וגו'. למיד של לבני עמון משמש עם דבר ה', ופירוש הכתוב שמעו את דבר ה' אשר דבר אל בני עמון. והמצוה אל בני ישראל, ולכן נאמר כאן שמעו, לשון רבים, והנבואה עצמה דבור כנגד ארץ בני עמון, ובגלל הדבר הזה כל הכנעיים שבה לנקבה יחידה, כמו שנאמר אחרי כן אמרד, ובפסוק האחר נותקד, וכן כלם. ויתורגם ללועזים und sage, über die Ammoniter hörēt JHVHes Wort.

(ד) וישבו מירותיהם וישעו מירותיהם. ושירות גדרות. כי טור ואחיו הרך דור שניהם תחלתם לשון עגול וסופם גדר, ומשם נשאלו לחצר ומושב בני אדם שסביבו גדר. וכן בלשונות הסלבים השם gorod תחלתו גדר וסופו עיר.

(ו) בכל שאמך בנפש נדרש לפני פניו אל מאחך יד ורקעך ברגל, ולא אל וחשמה.

(ט) הנני פתח את כתף מואב. מחכמי הגוים יש משבשים כתף ומגידים כתר, והשם כתר לא נמצא בכל המקרא חוץ ממגלת אסתר, ואף לא יפול בכתר לשון פתיחה. וטובים הדברים ככתבם, ופירושים כמו שפירש רש"י.

מהערים. מן זה, מן מפרש הסתום, והוא מגיד לנו פתיחה שאמר הכתוב לענין מה היא.

(י) לבני קדם משמש עם פותח שבראש הפסוק הקודם, ופירוש הדברים בכתוב הנני פותח את כתף מואב לעריו לבני קדם לבא בה ולהכריתה מן העמים. על בני עמון תוספת על בני עמון, כלומר אתן לבני קדם גם את מואב, ועשו לה כאשר עשו לבני עמון (למעלה פסוק ד'). בני עמון אין עקרו בכתוב, והיא תוספת שנתוספה על ידי מי ששעה בפירוש על בני עמון שלפני מזה. והפעל תזכר שב אל מואב האמור בראש הפסוק הקודם.

(יג) מתימן ודרנה. מתימן ועד דרן, והיא של דרנה מחמת המסע שיסע החרבן מתימן אליה, וכבר הזה ראתי בביאור שתיים דלתות וארבעה (ירמיה ל"ז כ"ג), והיא סגולה כסגול גובה (ש"א כ"א ב').

(טז) והכרתי את כרתים. כרתים המה פלשתים היוצאים מכפתור, כי כפתור היא האי כרתי לדעת רוב החכמים. והכתוב קוראם כאן כן על שם לשון נופל על לשון.

כו

(א) באחד לחדש. הנביא הזה המזכיר שם היום וראי הזכיר גם שם החדש, והוא נשמט בטעות סופר. ואנחנו אין אתנו לדעת איזה חדש היה, אבל ברור הרבר שלא היה קודם לחדש החמשי, כי לא נלכדה ירושלים עד החדש החמשי בתשעה בו (ירמיה נ"ב ו').

(ב) נשברה דלתות העמים. תרגם יונתן אתתברת דהות מספקא סחורא לכל עממיא, ואחריו כל אדם ימשוך, חוץ מחכמי הגוים המחדשים המפרשים את

המקרא הזה פירוש שלא ראוי לזכרון. ולא אתפלא על חכמי הגויים⁽¹⁾. ועל יונתן המתרגם תמה אני מאוד שלא ידע שפתח החלל שבו באים ויוצאים, ודלת היא הלוח הסוגר את החלל. ואם כן, אלו בא הכתוב הזה לדבר בירושלים כמקום ששם נאספים כל העמים בכחורתם, היה אומר פתחי ולא דלתות, ואף אז לא היה מדבר כלשון עמו. והעולה על זאת שאלו דבר הנביא כאשר שמים המפרשים בפיו לא דבר אמת. כי יושבי ארץ יהודה היו מתפרנסים בעבודת ארמה, וסוחרים אך מעט, וכל שכן שלא היתה ירושלים מקום מסחר לעמי הארצות מימיה.

ובאמת הסמיכות שבדבור „דלתות העמים” כמו מי נדה (במדבר י”ט ט’), וכלכד שהמים הם מרחיקים את הנדה או הטומאה ההנה על הטמא, והדלתות האלה מרחיקות את העמים ומונעות אותם מבוא בשערי ירושלים לעשות בה כרצונם. ואם עדיין יש לך ספק בדבר, ראה דברי הכתוב ישעיה מ”ה ב’, ותהלים ק”ז ט”ו, ואשר אמרתי אני בביאור שערי הנהרות (נחום ב’ ז’). ויתורגם ללועזים eingebrochen sind die Pforte, welche die Völker ausschlossen.

נסכה אלי. הלשון ככתוב ונסכו בתיהם לאחרים (ירמיה ו’ י”ב), וכלכד שהבתים נסכו בעינם, וזו נסכה גדולתה. ומשמע הרברים ללועזים ich werde ihre Stellung einnehmen.

אמלאה. השבעים ויונתן מתרגמים כאלו היה כתוב הַמְלֵאָה, ולא נראה לי הנוסח ההוא, כי לא מתישב על לשון נסכה אלי כנוסח אשר לפנינו בספרים. (יב) **רכלתך.** לא נמצא רכולה חוץ ליחזקאל בכל המקרא. ויחזקאל משמש בשם הזה לשון ננאי תמיד. ויתורגם כאן ללועזים deinen Kram.

בתוך מים. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי היה ברין שיאמר בתוך המים, בהיא הדעת. והשבעים ויונתן היו קוראים הַיָּם תחת מים, והדבר ברור שכן העקר. ואכניה ועציה יושלכו אל תוך הים למען אשר לא יעשו לבנין עוד.

(יז) **נושבת מימים.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים נִשְׁבְּתָ תחת נושבת, וכן העקר. ועד כדבר מה שהכתוב מסיים ואומר אשר היתה חוקה בים, הרי שמקביל חוקה אל נשבת.

לכל יושביה. לא יפורש ככתוב, כי איך יתנו יושביה חתים על עצמם. לכן אומר אני שמעות סופר יש כאן, ויושביה זה עקרו יושביהם, והכנוי שב אל ימים שנאמר לפני מזה. ויושבי ימים האיים שמדבר בהם בפסוק האחר.

(יח) **יום מפלתך.** אף כאן יש טעות סופר, והעקר ממפלתך, תיבה אחת, ויום מיותר. ובכן מקביל אליו מצאתך שבסוף הפסוק. ומפני שיש בראש תיבה זו כעקרה שתי ממיז ואחת דגושה נאמר לפני האין, בנין.

(כ) **למען לא תשבי ונתתי צבי וגו’.** לא יפורשו הדברים האלה כמות שהם לפנינו. ומחכמי הגוים יש משבשים ונתתי צבי ומגיהים על פי תרגום השבעים וְתִתְּצְבֵי וּמוֹסִיפִים על תשבי. ולא זכרו שאם כדבריהם היה הכתוב אומר וְתִתְּצְבֵי,

(1) כי פרנץ דלטש לא ידע מה בין דלת לפתח עד ששלח אלי להגיה תרגום הכרית החדשה שתרגם והודעתיו. והדבר מעשה שהיה זה כשתים עשרה שנה, וחוקה לדלטש שלא היתה דעתו את לשון המקרא קצרה מכל חכמי הגוים אחיו, ואף כי חוקה לו שהיה יודע כל החדושים שחדשו חכמי הגוים והעלו על ספר. ואם כן, הלא ברור הדבר שאין איש מחכמי הגוים יודע מה בין פתח לדלת עד למקורו.

כי כן הדין בכמו אלה. והשבעים והנקרן ובעל הטעמים טועים במקרא הזה, כי הדברים כדנים למען לא תִשְׁבִּי וְנִתְמִי צְבִי, תִּינֹו אַחְרוֹנָהּ שֶׁל וְנִתְמִי בִשְׂבֵא וְיִיד נֹוסֶפֶת, כְּרַעֲוִיתִיהָ הַרְבוֹת שֶׁהֵן כְּתִיב וְלֹא קָרִי. וּפִירוּשׁ הַדְּבָרִים לְמַעַן לֹא תִשְׁוִי וְהִיִּית צְבִי בֶּאֱרִץ הַחַיִּים הַיּוֹשְׁבֵתִיךְ בֶּאֱרִץ תַּחְתִּיּוֹת אֶת יוֹרְדֵי בּוֹר. וְאָמַר הַכְּתוּב וְנִתְמִי צְבִי כְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר הֵמָּה נִתְנָנוּ הַדֶּרֶךְ (לְמַטָּה כִּי־י), וְשִׁנְיָהּ קְרוֹב לָהֶם יִתֵּן פִּרְוֹ (וַיִּקְרָא כִּי־ד'). וְעַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה יִתּוּרְגַם הַמִּקְרָא הַזֶּה לְלוּעִוִים דָּמִיִּת דוּ נִיכְט וִידֶר הֶרְרִיכְהִיִּט דֶּר לֵבֶנְדִּיגֶהן.

כז

(ג) **את אמרת אני** וּגּוֹי. אִין הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כְּמוֹת שֶׁהֵם לְפָנֵינוּ מִסְגֵּנָן לְשׁוֹן קִינָה. וְהַמֶּאֱמָר אֶת אִמְרַת לֹא מִתִּישֵׁב כֻּלָּל. כִּי כֻּכַל כְּמוֹ אֱלֹהֵי יַחֲזוֹר הַנְּבִיא אַחֲרֵי כֵן עַל אִמְרַת הָאוֹמֵר לְהֹזִכִּיר עֲנִשָּׁה אוֹ לְהַכְחִישׁ הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָמַר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּסִפֵּר הַזֶּה יַעַן גְּבַה לְבָךְ וְתֹאמַר אֵל אֲנִי (לְמַטָּה כִּי־ב), וְנֶאֱמַר אַחֲרָיו יַעַן תִּתְּךְ אֶת לְבַבְךָ כְּלָב אֱלֹהִים לִכֵּן הִגִּנִי מִכִּיָּא עֲלֶיךָ זָרִים (פְּסוּק ו' וו'), וְנֶאֱמַר בְּמִקּוֹם אַחֵר וְאַתָּה אִמְרַת בְּלִבְבְּךָ הַשְּׂמִים אַעֲלֶה — אֵךְ אֵל שְׂאוּל תִּירַד (יִשְׁעִיָּה י"ד, י"ג וַיִּיד). וְכֵאֵן לֹא חֲזוֹר הַנְּבִיא עַל אִמְרֵיהָ זֹו בְּכָל דְּבָרָיו, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא מִכְחִישׁ דְּבָרֶיהָ, כִּי הוּא עֲצָמוּ מִקִּיָּמָם, שֶׁכֵּן נֶאֱמַר בְּפִסְק הָאֲחֵר בּוֹנִיךְ כֻּלְּלוּ יִפְיךְ, הִרִי שֶׁהַנְּבִיא מוֹדֵה לְצוּר שֶׁהִיא כְּלִילַת יוֹסֵף.

וּבְגִלָּל הַדְּבַר הַזֶּה, וּמִפְּנֵי שְׂרָאִיתִי שִׁיחֻזְקָל מִרְמָה אֶת צוּר לְאַנְיָה יִפְהִיָּה כְּבִנְיָנָה (לְמַטָּה פְּסוּק ד'—ט') וּבַחֲרַבְנָה (פְּסוּק כִּי־וּכִיז), אוֹמֵר אֲנִי שֶׁהַמֶּאֱמָר, אֶת אִמְרַת־יִעַן עֲקָרוּ בְּכְתוּב, וְאִין „אַנִי“ זֶה נִקְוֹר כְּרִין, וְדִינֹו אָנִי, וְהַדְּבָרִים כְּעִקְרָם צוּר אָנִי כְּלִילַת יוֹסֵף. וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת טַעוֹת זֹו. בַּתְּחִלָּה טַעוּ בִּאֲנִי, כְּסִבּוּרִים שֶׁהוּא שֵׁם הַפְּרָצוּף, וְאַחֲרָיו כֵּן הִגִּיהוּ מַחֲסוּרֹן דַּעַת וְהוֹסִיפוּ אֶתָּה אִמְרַת לֶתֶת לְדְבָרִים טַעַם כָּל שֶׁהוּא. וְיִתּוּרְגַם לְלוּעִוִים *Tyrus, du Schiff' von vollendeter Schönheit*.

(ה) **את כל לחתים**. נִרְאֶה לִי שֶׁכָּל זֶה דִּינֹו כָּל, כֹּלָּ מִקִּפָּה, וְהוּא לֹא נִסְמָךְ. וּפִירוּשׁ הַדְּבָרִים בַּחֲבוּרָם אֵל רֹאשׁ הַפְּסוּק בְּרוּשִׁים מִשְׁנֵיר בְּנוֹ אוֹתְךְ הַכֵּל לֹחֹת כְּפּוֹלִים. וְיִתּוּרְגַם לְלוּעִוִים *lauter Doppelplanken*.

(ו) **בת אשורים**. לֹא יִפּוּרֵשׁ בְּכְתָבוֹ. וְיִזְנָתָּ מִתְּרַגַּם וְאַשְׁכְּרוּעִין, וּמִתְּרַגְמוֹ שֶׁמַּעֲנֵנוּ שֶׁהִיא קוֹרָא בְּקָאֲשׁוּרִים, תִּיבָה אַחַת. וְכֵן הַעֲקָר. וְתֹאשׁוּר מִין אֵילָן הוּא נֹזְכֵר בִּישְׁעִיָּה מִיָּא יִשׁ, וְסִי יִיג.

(ז) **פרס ולוד ופוט** וּגּוֹי. כִּבֵּר אִמְרוּ אַחֲרֵים לְפָנֵי שֶׁמֶבֶאן וְעַד פְּסוּק כִּי־ה (וְעַד כֻּכַל) לֹא מִדְּבָרֵי יַחֲזְקָל, וְכֻלְּבֵד שֶׁהֵמָּה כָּל רֵאִיתָם שֶׁהֵם אוֹמְרִים שִׁיחֻזְקָל הַמְּרָמָה אֶת צוּר לְאַנְיָה כְּבִנְיָנָה וּבַחֲרַבְנָה אִי אֲפֻשֵׁר שֶׁהַפְּסִיק בֵּין בְּנִינָה לְחֲרַבְנָה כְּמִשַׁל אַחֵר לְדַמּוּתָהּ אֵל עִיר בְּצוּרָה וְרַבַּת הַמִּסְחָר שֶׁכָּל הָעַמִּים מִבִּיאִים אֶת סַחְרוֹתָם בְּשַׁעֲרֶיהָ. וְאִין הַדְּבַר הַזֶּה רֵאִיָּה, כִּי כֹזֵה מַעֲשֵׂה יַחֲזְקָל בְּקִינָה שֶׁנִּשְׂא עַל נְגִיד צוּר וְהוּא עוֹשֶׂהוּ חֲצִיו חוֹתָם וְחֲצִיו כְּרוֹב (לְמַטָּה כִּי־ב—י"ד); וְאִם כֵּן, הֲלֹא תִהְיֶה לוֹ צוּר בְּקִינָתוֹ חֲצִיָּה אֲנִיָּה וְחֲצִיָּה עִיר מִבְּצֵר. וְאוּלָּם מִמָּה שֶׁקָּרָא יַחֲזְקָל לְפָנֵי מוֹה לְבַכֵּל עִיר רוֹכְלִים (לְמַעֲלָה י"ז ד'), וְאָף עַל פִּי כֵּן אִין זְכֵר לְבַכֵּל כֵּאֵן בַּתוּךְ סוּחְרֵי צוּר יִדְעֵנוּ בְּכִירוֹר שֶׁכָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הָאִמּוּרִים כֵּאֵן בְּסוּחְרֵי צוּר וּסַחְרוֹתָם דְּבָרֵי אִישׁ אֲשֶׁר בִּימְיוֹ כִּבֵּר

נכבשה בכל על ידי פרס ומדי, ולא היה לה שם בנוים עוד. ואם כן, אין ימי הדברים ימי יחזקאל.

(יא) בני ארוד וחילך וגו'. איבלר פירש וחילך עם חילך, כי היתה בעיניו וא"ו זו כמו *وَأَوَّاعٌ* של הערבים. ואף על פי שהוא כתב ספר דקדוקי לשון ערבי, לא ידע שלא תשמש וא"ו זו כי אם במאמרים בני פעל¹). והמאמר הזה שאנו דנים עליו בן בלי פעל הוא. ובאמת וא"ו זו כפי"א בלשון ערבי, והיא משמשת כאן עם הנשוא, וכעין זו ראתי עד כה הרבה מאוד. ופירושו הכתוב בני ארוד המה חילך. וקושש נואש מלחגנם המקרא הזה, כסבור שמשובש הוא עד לאין מרפא. ותרגומו ללועזים *die Söhne Arwads, die waren dein Heer*.

וגמדים. מתרגום יונתן ותרגום עקילס היוני שמענו שהם היו קוראים גמרים, ברי"ש. וכן נראה לי העקר.

(טז) ארם סחרתך. מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם ארם, ברל"ת, ובלבד שהם טעו בו וקראוהו אָרֶם, והוא אָרֶם. וכעין זה מתרגם הסורסי. וחכמי הגוים כרוכים אחר הנוסח ההוא, ולא זכרו שבכל סוחרי צור ורוכליה האלה אין זכר לעם מן העמים שנבא יחזקאל עליהם שור ושבר, והם בני עמון ומואב ואדום ופלשתים וצידון ומצרים ובבל²). חוץ מישראל ויהודה שנוכרים כאן, אף על פי שנבא עליהם יחזקאל רעה. והוצאה זו שמוציא הנביא את עמו מן הכלל לענין הזה תלויה באהבתו שאהב את עמו ואת מולדתו. ועל פי הדברים האלה העקר במקרא הזה ארם, ככתוב לפנינו בספרים, ולא אדום.

בנפך ארגמן וגו'. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי נפך אבן יקרה ומקומה עם ראמות וכרכור שבסוף הפסוק, ולא עם ארגמן ורקמה וכוין שבראשו. וחכמי הגוים המחדשים אומרים שנפך זה ענין למראה, ומפרשים בנפך ארגמן בארגמן שמראהו כמראה הנפך, ולא זכרו שלא מתואר ארגמן כתאר הזה ולא כל תאר בכל המקרא, ושנחו שאם כדבריהם היה הכתוב אומר בארגמן נפך, המתואר ראשון ואחריו התאר, ולא כסדר אשר לפנינו. ועל כרחנו נאמר שנפך זה בתחלה שם דבר שהוא ענין למלבוש. וכן מתרגם יונתן בנפך ארגמן בתכריכין דארגמן. ואומר אני שנפך זה טעות המניחים, והוא כעקרו קָפָן, והוא נסמך, והמוכרת קָפָן שמשמעו כמשמע קָפָן אחיו הערבי תכריכי מת. וחכם אחר בימי קדם שראהו ולא ידע מה הוא נדמה לו כטעות סופר, והגיהו והפך סדר אותיותיו, והיה לאבן. ויתורגם ללועזים *Leichen-tücher aus Purpur*.

(כא) סחרי ירך. הדבור הזה מפורש לך כל צרכו בביאור יש לאל ידי (בראשית ל"א כ"ח). והכתוב אומר כן בשביל נשיאי קדר שהם מבחר סוחרי צור. ויתורגם ללועזים *deine besten Kunden*.

(כב) מגרשות. לא יפורש ככתבו, כי מגרשות ביבשה ושבר צור בים, וכל אשר יחרדו מכל מפלחה בים, וכמו שנאמר בסוף האחר וירדו מאניותיהם כל תופשי

¹ ראה כתב שיבויה חלק ראשון באב נ"ח וס', ואלמפצל פצל ס"ח, ואף De Saey Grammaire arabe, seconde édition, חלק א' צד 556.
² ראה מה שאמרתי בביאור במקום אשר נבראת (למעלה כ"א ל"ה).

משוט. והכמי הגוים משבשים ומגיהים על פי תרגום השבעים, ואין הגהתם ראויה לזכרון. ואפשר שאין מגרשות אלה מגרשות ערים, ומשמעו דבר שלא נודע לנו. (כט) **מלחים** כמדומה אני שאין עקרו בכתוב, והוא נתוסף לאחר זמן על ידי מי שחפץ לפרש תופשי משוט.

(ז) **ויעלו עפר על ראשיהם**. ולמען המעשה הזה ירדו מאניותיהם ועמדו על הארץ, כי בים אין עפר, ולולא הדבר הזה היו המלחים והחובלים נאספים באניותיהם בלב ים לספור ולכנות.

(זב) **ונשאו אליך בניהם קינה**. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, ואפילו נאמר שהשם נ"י והוא כמו נהי, כי הוא קינה הוא נהי, והאומר ככתוב כאוכל לחם בלחם. ויש כתבי יד שבהם כתוב בניהם, בצירי הנוי, ולא טוב הנוסח שהוא מאשר לפנינו בספרים, כי למה יהיו נושאי הקינה הבנים ולא האבות? ומתרגום יונתן שמענו שהיה לפניו בעיניהם, או הוא הגיה וקרא כן, ואף הוא נוסח של שטות. והעקר גנתיקה, כי נשמטה תי"ו בטעות סופר. והבנות הנה תשאנה הקינה לפי שהדבר הזה עסק הנשים בכל המקרא, והן המקוננות באוני קהל ועדה, כמו שנאמר וקראו למקוננות ותבואינה (ירמיה ט' ט"ז); ונאמר עוד ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה (שם פסוק י"ט); ונאמר בספר הזה בנות הגוים תקוננה אותה (למטה ל"ב ט"ז). **מי כצור כדמה**. על כרחנו נאמר שכיף של כדומה שרש, כי אין לפרשו

כיף השמוש. ואומר אני שכדומה כמו נַחֲמָה בלשון ערבי, ומשמעו חזקה, שכן נאמר כנגד צור אשר היתה חזקה בים (למעלה כ"ו י"ז). וקינת הבנות מתחלת בשלות צור והצלחתה למען תגדל מפלתה בעיני השומע. וכדבר הזה ראינו בקינת יחזקאל שקונן הוא עצמו על צור לפני מזו והוא מתחיל ואומר צור אני כלילת יופי (למעלה פסוק ג') והוא הולך ומגיד יפיה קודם למפלתה.

כח

(ב) **ותתן לבך כלב אלהים**. נתינה זו ככתוב ויתן אותנו כמרגלים (בראשית מ"ב ל'), ופירוש הדברים אמרת שלבך לב אלהים.

(ג) **חכם אתה מדניאל**. ואיה שלמה החכם מכל אדם (מ"א ה' י"א)? וראה מה שאמרתי בכיבור וה' אהבו (ש"ב י"ב כ"ד).

כל סתום הנושא, ולא עממוך הנושא, ואף על פי שאין בנשוא כנוי שב אל הנושא. ועממוך מלשון „עם“ המחבר דבר אל רעהו הדומה לו, ככתוב ימות חכם עם הכסיל (קהלת ב' ט"ז) שפירושו ימות החכם כמות הכסיל. ופועלו של עממוך סתום, והדבר למד מענינו שהוא חכמים. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב לכל דבר סתום אין דומה לך, כלומר אין כמוך יודע את הסתום. ומשמעו ללועזים wenn es sich um irgend etwas Unbegreifliches handelt, kommt dir Niemand gleich.

(ה) **ברב חכמתך ברכלתך**. ברכולתך נוסף בלא וא"ו על ברב. ורכולה כבר אמרתי לך שהיא לשון ננאי תמיד. וזו שבכאן משמעה ערמת סוחרים שמערימים על סחורתם לחכבה על הקונים למען רבות במחירה. והדבר למד מענינו שאף חכמתך שנאמר לפני ריח לו כמזה. ויתורגם ללועזים deine Klugheit und deine kaufmännischen Kniffe.

(ט) **מחללך** מלשון חלל הרב, ולא לשון חול, ועל כן מקביל הוא אל הורגך שנאמר בראש הפסוק. ופירוש מחללך אשר ישימך חלל חרב.

(יב) **חותם תכנית וגו'.** אין בדברים מכאן ועד סוף הפסוק כדי מאמר שלם, ומלוא המאמר כל אלה ומה שנאמר בראש הפסוק האחר בעדן גן אלהים היית. ופירוש הכתוב אתה היית חותם תכנית וגו' בעדן גן אלהים. וחותם שם דבר ולא שם הפועל, שכן בערבי נקוד השם הזה **خاتم** ואף **خاتم**. ופירוש חותם תכנית כלי יקר, כי היה להם החותם דבר יקר מאוד, כמו שנאמר אם יהיה כניהו וגו' חותם על יד ימיני.

מלא חכמה. חכמה זו חכמת הרשים, ועד ברבר כליל יפי שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים *voller Kunst*.

(יג) **כל אבן יקרה וגו'.** מכאן ועד האתנה הנושא, והנשוא **מלאכת תפוך ונקביך.** והתופים והנקבים האלה אין אתנו לדעת מה המה. **כך** אין עקרו בכתוב, והוא נכנס בו בטעות סופר מסוף התיבה שלפניו. **ביום** וגו'. כאן הופרד בין הרבקים, כי הרבדים האלה מחוברים אל ראש הפסוק האחר.

(יד) **את כרוב ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם.** ושעות נפלה כאן ובסוף הרבדים ההם, ושתי התיבות „כוננו את“ עקרן **כוננך**, תיבה אחת, ופירוש הכתוב ביום הבראך כוננת להיות כרוב. **ממישח** אין יודע מה הוא, ופירושו מונה עד שיבא אליהו.

ונתתוך בהר קדש מאמר אחד; אלהים היית. מאמר אחד; וסוף הפסוק *auf den heiligen Berg* ויתורגם ללועזים. ויתורגם ללועזים *hatte ich dich gestellt; ein Gott warst du etc.*

(טו) **תמים אתה.** תמים זה חול ולא קדש כמו שמפרשים החכמים כלם, לפי שאם תמים זה צדיק, מה בא הכתוב הזה להשמיענו, וכי אין אנחנו יודעים שכל אדם צדיק מיום הבראו עד שנמצא עולתה בו? ופירוש תמים שלם ונקי מכל נוק. ויתורגם תמים זה ללועזים *unversehrt*.

בדרכיך. מתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים **מִיָּמִיךָ**, וכן העקר, והסופרים שבשו והגיהו בכתוב אחר שטעו והקדישו „תמים“. מיום הבראך מפרש מימך שנאמר לפניו.

(טז) **ברב רכלתך.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ה', ותן סוף דברי ההם ענין אף לכאן.

ואבדך. אף מכאן ראה למה שאמרתי בביאור ארמי אבד אבי (דברים כ"ו ה'), לפי שאין הרוב הזה אובר ממש, והוא אך גולה ממקומו, מתוך אבני אש.

(יז) **בעול רכלתך.** במקרא הזה אין רבולה ערמה כי אם דרך הסוחר אשר לו מסחרו הכל בכל וכל מעינו בו, כי לא תעלינה מחשבותיו למעלה ממנו. ובגלל הדבר הזה מקביל רכלתך כאן אל מקדשיך. ויתורגם ללועזים *durch den Frevel* *deines Krämergeistes*.

(יח) **ונפלל.** אין בדבר הזה בפעל ככל המקרא חוץ מן הכתוב הזה, וכבר אמרו אחרים לפני שאף כאן טעות סופר הוא ועקרו ונסל.

(יט) **מכל סביבתם.** אמר כאן כן מפני שעד הגה התנבא על פורענות עמו ומואב ואדום וצור וצידון, והם שכני ישראל סביבותיו.

(כה) וישבו על אדמתם. קשות לי כאן שתים. למה חזר ואמר בפסוק האחר וישבו עליה לבטח, היא האחת, והשנית שכל קבוצת נלויות שבמקרא יש עמו זכר לשון ישראל אל אדמתו שישביהו ה' אלהיו שמה¹, ולא כן הכתוב הוה כאשר הוא לפנינו. ועל כן אומר אני שאין וישבו זה נקוד כדון, ודינו וְיָשְׁבוּ, כמו שמתרגם יונתן ויתובון.

כט

(ג) לִי יֵאָרֵי וְאֲנִי עֲשִׂיתִנִּי. החכמים אומרים שפירוש עשיתיני עשיתי לי, ולא יֵאָמֵר כֵּן בְּלִשׁוֹן הַמִּקְרָא. כי אף על פי שנאמר גדלני כאב (איוב ל"א י"ח) ופירושו גדל לי, לא ראי זה כראי זה, כי שם אין המדבר הפועל, וכאן הכנוי למדבר והוא עצמו הפועל, וכן לא יעשה בכל המקרא. ובגלל הדבר הוה משבח אני את נוסח השבעים המתרגמים כאלו היה כתוב לי יֵאָרֵי וְאֲנִי עֲשִׂיתִים. וסמך לנוסח ההוא מה שנאמר בפסוק הוה יאריך, לשון רבים, וכן בפסוק האחר שלש פעמים, ואף אחריו פעם אחת. ורבי יאור למימיו הרבים והעצומים ומשמעו ללועזים mei mächtiger Strom.

(ה) ונמשתיך המדברה. לא נזכרה לתנים זה מכת חרב ולא כל מכה, כי כשיש המדברה מיד יהיה לחית הארץ ולעוף השמים לאללה, כמו שנאמר בסוף הפסוק. וכעין זה עוד תוסף תראה למטה ל"ב ד'. ולמדנו מזה שלא היו העברים יודעים בטיב התנין, כסבורים שהוא בריה שלא חיה ביבשה. ובאמת לא כן הדבר, והתנין תמליט ביציה כיבשה על חוף ימים ושפת נהרות, כי מקום חיותה במים וכיבשה.

(ו) והעמדת. ברכה היא זו ולא קללה. והדבר ברור שמעות סופר יש כאן, והעקר והמערת.

(ח) הנני מביא עליך חרב. אין המקרא הוה סותר דברי שאמרתי למעלה פסוק ה', לפי שכאן לא במשל עומד הנביא כי אם בפירוש המשל.

(יד) וישבתי את שבות מצרים. לא אמר הנביא במצרים בלהות אתנך ואינך כמו שאמר בצור (למעלה כ"ו כ"א), ולא די לו בשתיקה מן הענש החמור הוה כמו ששתק ממנו בדברו על פורענות יתר העמים, כי מוציאו בפירוש באמרו ושבתי את שבות מצרים. וכל זאת מפני שהיה ישראל גר בארצם. כן נראה לי טעם הדבר הוה.

(טז) למבטח. לא מתישב לשון הכתוב על הנוסח הוה, כי על פיו מצרים פועלו של יהיה, ובכל הנבואה הוהא הכתוב מדבר במצרים לשון נקבה או לשון רבים. לכן אומר אני אל תקרא למבטח כי אם מבטח, כי נשנית למיד בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה. ובמקרא בתקונו מבטח פועלו של יהיה.

¹ ראה דברי הכתוב ישעיה מ"ט י"ח וס' ד'; ירמיה כ"ט י"ה; ל"א ח'; ל"ב כ"ז ול"ז; צפניה ג' י"ט; זכריה י' י'; נחמיה מ' ט'; ובספר הוה למעלה י"א ו"ג וכו' ל"ד ומ"א ולמטה ל"ד י"ג, ל"ז כ"א ול"ט כ"ז.

(ב) **פעלתו אשר עבד בה.** לא אל צור ישוב „בה.” כי כנגדה נאמר אשר עבד עליה (למעלה פסוק י"ח). והוא שב אל פעולתו. ופעולתו שכרו. והלשון ככתוב ויעבד ישראל באשה (הושע י"ב י"ג).

אשר עשו לי. השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, כי לא היו יודעים מה הם, ואף החכמים אשר היו אחריהם לא עמדו על טעמם. וכבר היה בהם מי שאמר שמוותרים הדברים ואין עקם ככתוב. ואשר זה שב אל פעולתו שבראש הפסוק הזה ואל שבר שכסוף הפסוק הקודם. ופועלו של עשו נבוכדנאצר וחילו. וסרם המקרא וכן תפרשהו נתתי לו את ארץ מצרים בשכרו אשר עבד בו וחלף מעשהו אשר עשה הוא וחילו לי בהלחמם בצור והיתה מלחמתם כנפשי וכלבכי. ונורת המאמר הזה בשוב „אשר” שבראש דבר השכר אל שם השכר (כלומר אל תיבת שכר) ככתוב שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי (בראשית ל' מ"ט). ולא יתורגמו הדברים ללועזים כי אם כסירוס ותוספת מעט כזה: zum Lohne, um den er Dienste geleistet, zum Lohne für das, was sie für mich gethan, gebe ich u. s. w.

(כא) **אצמיח קרן לבית ישראל.** רמו לנאולת ישראל מבבל. ולא אמר הכתוב קרן ישראל, ואמר קרן לבית ישראל, להשיענו שאין הקרן קרן ישראל ואך בעורתו היא. כי קרן זו כורש עבד ה' ומשיחו אשר בחר בו ה' לנאולת ישראל, ולא מקרב ישראל הוא. והנביא מדבר הדברים האלה כמבין דבר מתוך דבר ורואה את הנולד. כי מצרים עם עו, וכאשר תנכר עליה יד בבל תהיה לה גבורתה הגאון אשר לפני שבר, ומפלת כבל ישועת ישראל. ועל דבר מושיע ישראל שלא יקום מקרבו נקל היה לנכון לדעת בימים ההם שלא בכחו ובורעו יִשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל, כי איך יהיה כדבר הזה וישראל גולה בארץ נכריה, והוא מתי טעם, ואין לו בלי מלחמה.

ולך אתן פתחון פה בתוכם. עיין רשי שפירש את המקרא הנה פירוש יפה. ומן הדברים האלה שמענו שהיה יחזקאל מצפה לנאולת ישראל שתהיה בימיו, ואין ספק שנזכרה תוחלתו. כי ממה שאמר יחזקאל בשנה החמישית לגלות יהויכין מנעורי ועד היום הזה (למעלה א' כ' וד' י"ד) למדנו שהיה ביום ההוא כבן ארבעים שנה לכל הפחות, ומן היום ההוא ועד צאת ישראל מבבל כששים שנה, ואין לאמר שחי כל הימים הרבים ההם והימים ימירעה. ועוד שאלו ראה יחזקאל בנחמת ישראל היה מדבר בה בסוף ספרו כמעשה שהיה, והוא לא כן עשה.

ל

(ד) **חלחלה.** בחר בה הכתוב מפני שלשונה נופל על לשון חלל שנאמר אחריה.

(ה) **זכוב.** אין זכר לו בכל המקרא חוץ מכאן, ודעתי נוטה לדברי האומרים שאף במקום הזה טעות סופר הוא ועקרו לוב, והוא עם הלזבים.

(ז) **תהיינה.** כמדומה אני שנשמט „שממה” מאחרי תיבה זו, ולשון הכתוב הוה כעקרו כעין מה שנאמר למעלה כ"ט י"ב.

(יב) **ומכרתי את הארץ ביד רעים.** הדברים האלה חסרים בתרגום השבעים, והם עקם ככתוב. ורעים זה אכורים, וכיוצא בו משלחת מלאכי רעים (תהלים ע"ח מ"ט).

(ג) ונתתי יראה וגו'. יראה זו האמורה אחר שנאמר והאברתי גלולים ממצרים יראת ה'.

(טז) צרי יומם לא יפורש ככתוב, כי אין לו טעם. והשבעים משנים כאן ומתרגמים יומם כאלו היה כתוב מים, ואין לתרגומם יסוד. וכבר קדמני בחכמי הגוים מי שאומר שטעות סופר יש כאן וצרי זה עקרו צָרִי, ובלבד שהוא לא ידע פירושו. כי המפרש ההוא אומר שצדי זה שנאמר כאן משמעו חלודה. ודבריו דברי רוח, כי אין ארץ מעלה חלודה. וצדי זה נגזר משרש צדה שמשמעו חרבן ולא לשון אורב, ומשם נשאל לפחד שיפחד האדם בחרבות ובמדבר שלא בישוב, ובמקרא לא משמש הפעל תשמיש זה, והוא משמש במשנה, כמו שנאמר ואם צודה להם נוטלין בידם מקלות (ראש השנה סוף פרק ראשון). ועל פי הדברים האלה פירוש צדי יומם מקום שפחד לו אפילו ביום וכל שכן בלילה. ויתורגם ללועזים ein Graus am hellen lichten Tage.

(יז) בחורי און. און זה הוא און עיר מצרים. וכמקום הזה אפשר שלא טעה הנקדן ונקד על פי קבלת אמת, לפי שיש לאמר שהנביא הזה המדבר בפורענות און קראה און להזכיר עונה.

(כא) לתת רפאות. ראה מה שאמרתי ברפאות ירמיה ל' י"ג. ואף ראה מה שאמרתי בפסוק האחר והוא ענין לזה.

(כב) לבן וגו'. מלשון הכתוב הזה משמע שמה שנאמר לפני מזה בורוע פרעה הנשברת והנה לא הכשה לתת רפאות וגו' זה פירושו שבנאוה וגאון לא עשה פרעה דבר לרפאות ורועו הנשברת, כי אמר שדי לו בורוע האחת החזקה ובה לבדה יגבר עוד, ובגלל הדבר הזה נאמר כאן שישבור ה' גם את זרוע פרעה החזקה.

לא

(ב) הנה אשור. לא מצאו אנשי המדע את ידיהם ואת רגליהם לפרש את המקרא הזה, ונוקדו לשבש אשור ולהגיה תאשור שהוא מין אילן לתת בו טעם כל שהוא. וטובים הדברים ככתבם. כי "הנה" זה כרעהו שפירשתי בכיאר הנה בטחת (ישעיה ל"ו י'), ובלבד שרעהו קודם לשאלה, וזה השאלה קודמת לו. כי הלא נאמר לפני מזה אל מי דמית, ועכשו הוא מסיים ואומר הנה אשור, כמי שאומר לא דמית אתה לאשור, ואפילו נאמר שדמית לו מה בכך. וראה מה שאמרתי בכיאר אל מי דמית (למטה פסוק י"ח). ויתורגם ללועזים sagen wir, du gleichest Assyrien.

ארז בלבנון חלופי אשור ותמורתו. ומכאן ועד סוף פסוק י"ז הכתוב הולך ומספר גדולת אשור ומפלתו, להגיד לפרעה שאפילו דומה הוא לאשור כנדלו יפילהו ה' כאשר הפיל את אשור בכל גדולתו.

(ד) הלקך. כמדומה אני שתיבה זו לא נקודה כדון, ודינה הלקך, הבנין הכבד הנוסף, והלשון ככתוב ונהרותם כשמן אולך (למטה ל"ב י"ד). ופועלו של הולך תהום, כי הוא משמש לשון זכר ולשון נקבה.

מטעה. הארו בלבנון שהוא אשור הוא המטע הזה, והכנוי לתהום, ואף על פי שתהום לא נטעה הארו נקרא הארו על שמה לפי שהיא רוממתהו, כי היה נטע שעשועיה. ויתורגם ללועזים ihre Lieblingspflanze.

ואת תעלתיה וגו'. לא נוסף המאמר הזה על „את נהרותיה“ כמו שאומרים החכמים ואנשי המדע, כי ואיו זו ואיו שבראש המשרת (או الخال). והרצנה להבין המקרא הזה ורעהו הבא אחריו על ברים יזכור שתעלה קטנה מנהר. והוה שאמר הכתוב שתהום הוליכה סביבות אשור נטע שעשועיה את נהרותיה, ואל כל עצי השרה לא שלחה כי אם תעלותיה, ועל כן נבהה קומתו מכל עצי השרה. והקורא ישים אל לבו לזכור ששני מיני עצים נזכרים בפרשה זו, כל עצי השרה שבפסוק הזה ובפסוק האחר ובפסוק ט"ז, המה המין האחד, וכנגדו כנמשל כל עמי הארץ הקטנים, והמין האחר עצי עדן (פסוק ט'), עצי מים ושותי מים (פסוק י"ד), וכנגדו כנמשל העמים הרבים והעצומים. ויתורגם ללועזים während sie nur ihre Rinnsale entsandte allen Bäumen des Feldes

(ה) **ממים רבים בשלחו**. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. ואומר אני שאין בשלחו זה נקוד כרין, ודינו כְּשֶׁלַח, והוא שם דבר ולא פעל, והמוכרת שְׁלַח, והוא מפורש לך כל צרכו כביאור בעד השלח יפולו (ויאל ב' ח')¹ ויתורגם ללועזים von der reichlichen Wässerung aus ihrem Wasservorrat

(י) **גבהת**. ובסוף הפסוק נאמר ורם לבבו כנבהו, הפרצוף השלישי. ואף יש מחכמי הגוים משבשים כאן ומגיהים על פי סוף הדברים. ואני לא כן אחשוב, ואומר אני שהמקרא ככתבו העקר. והרלוג מפרצוף אל פרצוף, אף על פי שהיה להם הדור ויפי בכל דברי נבואה ודברי שיר, במקרא הזה טעם מיוחד לו, כי המדבר מדבר באשור ולבו אל פרעה שאליו הרבו. לפי שכל הדברים האלה האמורים באשור אין תכליתם כי אם להוכיח למצרים שלא קצרה יד ה' מהפילו ואפילו יגבה באשור, כמו שאמרתי לפני מזה.

(יא) **ברשעו**. ונוסח אחר כרשעו. בכ"ף, וראה אני אותו מזה. גרישתיהו הסירותי חסדי מעמו. כי כל הגדולה שהיתה לאשור לפני ה' גדלהו, כמו שנאמר בסוף הפסוק הקודם יפה עשיתיו, ועתה עזבו ה'.

(יד) **ולא יעמדו אליהם בגבהם**. כבר אמרתי לך במקום אחר שאליהם זה לא נקוד כרין, ודינו אֶלְיָהֶם, והבנתי שב אל עבותים, כמו שמתרגמים השבעים ויונתן, ופועלו של יעמדו כל שותי מים שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים ולא יגיעו כל שותי מים אל עבותים אף על פי שגבה להם. ויתורגם ללועזים damit keine vom Wasser bevorzugten Bäume, trotz ihrer Höhe, an sie (die Wolken) heranreichen

(ט) **ואקדיר**. אין קדרות זו לשון חשך כי אם לשון אבלות, ככתוב כאבל אם קודר שחותי (תהלים ל"ה י"ד).

עלפה. כל היגיעים לפרשו כנקודו יגיעים לריק, כי אין בלשון המקרא כנורה זו, לא בשם ולא בפעל. ותיבה זו נקודה כרין עֲלֶפָה, והוא כמו עֲלָפָה, וכיוצא בה בכתוב המרמרה וקרי המרמרו (איוב ט"ז ט"ז), ובספר הזה שממה כתיב וקרי שממו (למטה ל"ה י"ב), ובלבד שכאן טעה הנקדן ונקד כאשר לפנינו.

ועל דבר הענין, כל עצי השרה יתעלפו כנפול אשור הארו אשר בלבנון, כי כנפלו תכוסה תהום וימנעו נהרותיה ויכלאו מים רבים, ולא יהיו להם מים לשותות.

¹ ועתה נראה לי שגם ברכת השלח שבנחמיה ג' י"ט טעות הנקדן, והעקר ברכת השלח ואפשר שכן יורש איש שלחו המים (שם ד' י"ז).

ולא שעצי השרה שותים מנהרות תהום ומימיה הרבים, כי המה שותים מתעלותיה, כמו שהוכחתי לפני מזה, ובלבד שלא זו אף זו אמר הכתוב, כי אם ימנעו נהרות תהום וימיה הרבים קל וחמר לתעלותיה. ומשל הפסוק הזה מפירש לנו בפסוק האחר.

(טז) את יורדי בור. את זה מסמן המקום השני הראוי ליורדי בור מחמת ירידת אשור שמה. כי יורדי בור שנאמר כאן מי שכבר ירדו בור לפני אשור והוא יורד אליהם, ומפני שירידתי מסע ממקום אל מקום ראוי לתהנותו המקום השני. וכאמת תשמישו של את בכמו אלה שלא כדון, כי לא יסמן את המקום השני כי אם בשימלאנו הפעול, ולא בזמן שהמקום השני ראוי לשם מטעם אחר. ויחזקאל לא דק, ואמר עוד והורדת את עצי עדן (למטה פסוק י"ח). כי לא ידע לדבר היטב כלשון המקרא.

(יז) וזרעו ישבו בצלוגו. נלאו החכמים לפרש המקרא הזה ככתבו, ומתוך דחקם ישבשו וזרעו ומגיהים וזרעו. ודבריהם דברי רוח. ואתה ראה מה שאמרתי בכיאור גם אותה הרגתי במדבר כ"ב ל"ג). וזע שאף כאן רדת שאולה ושבת בצלוג בתוך גוים שתי פעולות ההפוכות זו מזו. ולכן מקביל וא"ו של וזרעו אל גם שבראש הפסוק הקודם, ובלבד שזוא"ו זו ריח לה כאחותה שפירשתיה ירמיה כ"ב ט"ו. ובתוך גוים מקביל אל "שאולה" שנאמר לפני מזה. וירידה זו לא הפעולה עצמה כי אם מה שהיו נתונים בו מהמתה, שהיו יורדים. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב הם ירדו אתו שאולה, כמו שהיו יושבים בצלוג בהיותם זרועו בתוך גוים בארץ החיים. והדבר הזה שלא נפרדו מעליו במותם, והיו קרובים לו אחר שמתו כמו שהיו בחייהם נחמה הוא להם, והוא שנאמר בפסוק הקודם וינחמו בארץ תחתית כל עצי עדן. ויתורגם המקרא הזה ללועזים unter im Sche'ol unter den vom Schwert Erschlagenen, eben so wie sie als seine rechte Hand in seinem Schatten sassen unter den Völkern.

(יח) אל מי דמית וגו'. כל החכמים עושים הדברים האלה שאלה, ולא זכרו שעליה לא מתישב לשון, ככה שנאמר אחרי כן. ועוד שאם כן, אין לסוף הפסוק הזה חבור אל ראשו. ובאמת, מ"ו זה כמו אשר. והנה נאמר בראש הנבואה הזאת כנגד פרעה אל מי דמית (למעלה פסוק ב'), ואמר שם בפסוק האחר הנה אשור, ודמהו לאשור; ועתה, אחר שדבר הנביא כל הדברים ההם להשמיענו גדולת אשור ומסלתו, הוא מסיים ואומר אל פרעה דברי הפסוק הזה, כמי שאומר: מי אשר אליו דמית בעצי העדן בכבוד ובגדל כאשר אמרתי — אליו תורד אל ארץ תחתית. והלשון ככתוב שובו לאשר העמיקו סרה (ישעיה ל"א ו'). וראה מה שאמרתי בכיאור ממי נעמת (למטה ל"ב י"ט). ויתורגם ללועזים zu dem, welchem du unter den Bäumen Edens an Hrrlichkeit und Grösse also gleichkäest, fahre hinunter, zu den Bäumen Edens in der Unterwelt.

בתוך ערלים תשכב. אמר חכם אחד מחכמי הגוים שערלים שנאמר כאן וכל שכמותו אצל חללי חרב כספר הזה משמעו נופלים במלחמה שלא היתה להם קבורה כקבורת אבותם. ונראים לי דבריו מאוד מאוד. ואני מוסיף נפך משלי לאמר שמשמע מן הדברים האלה שמחוסרי קבורה שוכנים בשאול כלם יחד במדור אחד.

לב

(ג) **כפיר גוים נדמית.** פרעה הפועל והנפעל של נדמית, ופירוש הדברים נדמית בעיניך כפיר גוים. ויתורגם ללועזים *du wählst dich einen Löwen* „unter den Völkern“.

ואתה כתנים בימים. מאמר משרת לפניו ופירוש הדברים כחבורם בעיניך נדמית כפיר גוים, ואתה באמת כתנים בימים. והחלוק שבין שני המשלים יתבאר לך בסמוך. ומחכמי הגוים יש משבשים נדמית, ויש מפרשים נדמית אברת, ושתי הכתות לא עמדו על עמק פשוטם של דברי הפסוק הזה.

ותנה בנהרתך. כל חכמי הגוים משבשים את המקרא הוזה ומגיהים בְּנִחְרִתְךָ על פי הכתוב כאיוב מ"א י"ב, ולא זכרו ששם נאמר נחיריו, והוא הזוג ולא הרבוי, כי הוא הדין לכל אברי הגוף שהם שנים שנים, ביד ורגל ואזן ושוק וגו', ואפילו בשן נאמר שְׁנַיִם מפני שיש שני מעלה ושני מטה. והעקר ככתוב לפנינו בספרים.

ותרפם נהרתם. אמר רד"ק נהרות מים שזכר, ואחריו כל אדם ימשוך, מישראל ומן הגוים גם יחד. וטעה הרב וכל הכרוכים אחריו, לפי שאם כדבריהם, והנהרות נהרות פרעה הלא היה פרעה עושה בתוך שלו, ומה חסאו? וכאמת כנוי של נהרותם שב אל גוים שנאמר לפני מזה, ומקביל בנהרותם אל בנהרותך, וזהו פירוש הדברים: אתה בעיניך כפיר גוים אשר לא יחת מפני כל ויעלה על גוים וישחיתם, ובאמת אין אתה כי אם כתנים בימים. כי כמו שהתנין עומד בנהרותיו, וכל תחבולותיו שירלח מימיהם ברגליו ויניחם והגחתו עולה מתוך פיו למעלה ויורדת אל תוך נהרות אחרים וירפוש מימיהם, כן אתה יושב בארצך ומשם תשחית ארצות בערמה ומרמה להבטיחם על שקר למען ילכו בעצתך לרע להם (*du wirkst nur von deinem Lande aus verderblich auf die Politik anderer Völker ein*).

(ד) **על פני השדה.** שדה זה יבשה. וכן נאמר כנגד צור היושבת על הים ובנותיה אשר בשדה (למעלה כ"ו י'). וראה מה שאמרתי למעלה כי"ה.

(ו) **צפתך מדמך אל ההרים.** אין קין ליגיעה שיגיעים החכמים לפרש את המקרא הזה, ובכל זאת לא מצאו איש איש כי אם פירוש דוחק, ואנחנו נעמוד על טעם הדברים בזכרנו שבשר התנין נתון על ההרים, כאמור בראש הפסוק, ובתחלה באשר בשרו שם דמו, ומשם יצוף דמו וירד. ועתה צפתך הוא השלישי שיוצא אליו והשקיתי, והוא מפורש כמה שלאחריו עד האתנח. ויתורגם ללועזים *mit dem Abfluss von deinem Blute, das auf den Bergen ist*.

(ז) **בכבותך.** לא יפורש ככתבו, כי לא נמשל פרעה בנאונו לנר שיוכבה במפלתו. וכבותך זה טעות סופר ועקרו בְּנִבְוִתְךָ, או לא נקוד הוא בדין ודינו בְּנִבְוִתְךָ, וככה כמו כֶּבֶד בלשון ערבי ומשמעו משא כבד ונפח רב. והנביא קורא כן לגיות התנין המת, ואמר לשון רבים לחוק הוראת השם, כי גויה אשר בה יבוסו השמים הלא גיות מדות היא. ואל תתמה על הדבר שאמר ה' לכסות את השמים בגיות התנין הוזה, שהרי אמר להשקות ארץ מדמו, כאמור בפסוק הקודם, ותנין שיהיה

mit deinem Riesenleibe
 דמו משקה לכל הארץ הלא תכסה גייתו את השמים. ויתורגם ללועזים

(ט) **בהביאי שברך בגוים.** נתקשו החכמים בפירוש המקרא הזה. איבד קורא שברך בשיין שמאלית ומתרגמו Geschichte, ואין לתרגמו יסוד. וקוטש מקיים המקרא בנקודו ומפרש שברו כפשוטו וכמשמעו, וכאלו אמר ה' להביא בגוים כל הנשאר לפרעה אחר שנשבר, ואין תרגומו במשמע לשון הבחוב. ואני הלא אמרתי לך במקום אחר שיש הבאה שהיא כמו הודעה¹. והיא הבאה זו. ופירוש בהביאי בהודיעי. ויתורגם ללועזים wenn ich die Kunde von deinem Sturze an die Völker gelangen lasse

(י) **בעופפי.** לא נראה לי שתיבה זו כתובה לפנינו בכתחלה, לפי שחרכ זו ביד ה', ולא יעוף כל דבר אחוז ביד. ואומר אני אל תקרא בעופפי כי אם קְוֹפְפִי, והלשון ככתוב ינוסף ידו (ישעיה י' ל"ב).

(י"ד) **ונהרותם כשמן אוליד.** אין אתי לדעת אל נכון מה הצד השובה שבמשל ובנמשל. ואפשר שזה פירוש הדברים אשקיע מימיהם ויהיו נהרותם קטנים כנחלי שמן; או להלוך מימי נהרות מכוון הכתוב ואומר שיהיה הלום בכבודת כהלוך שמן. (ט"ו) **ונשמה.** תיבה זו כנקודה וכחבורה שחברה בעל הטעמים אל שלפניה לא יתישב עליה לשון ארץ ממלואה שנאמר אחריה. ואומר אני שהיא נדרשת לאחריה וניקודה כדין וְנִשְׁמָה, והנפעל ארץ האחרון.

(י"ח) **אותה.** כבר אמרו אחרים לפני שטעות סופר הוא ועקרו אָתָּה, והוא מחוק כנוי הפועל של והורדהו. והחזוק הזה חובה ולא רשות, מפני שנוסף על כנוי הפועל פועל אחר והוא כנות גוים. וכנות הגוים נצטוו אף הנה להורידו, לפי שהורדה זו הספר וקינה, ונשים הנה הסופדות והמקוננות, כמו שאמרתי לפני מזה.

אדרם. ממה שכתוב אדרם זה חסר דחסר, ואין כמותו בכל המקרא, ומפני שלא אראה טעם לדבר למה יתוארו הגוים כאן באדירים, שכן נאמר לפני מזה בנות גוים (למעלה פסוק ט"ז) בלא תאר, אומר אני אל תקרא אדרם כי אם אֲדָרְם, והכנוי לגוים. ואין אדרים חלופי כנוי הפועל של והורידו ותמורתו כי אם משרת, מלמד עליו. ועוד יתבאר לך פירוש זה בסמוך. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים und lass du es und die Töchter der Volker ihren Oberherren unter Grabgesang hinuntersteigen u. s. w.

(י"ט) **ממי נעמת וגו'.** אם מי"ם זו ליתרון והדברים שאלה טעמם תפל, מפני שאפילו הנעים שבנעימים יורד שאולה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שמי"ם זו להרחקה, והמקרא מקרא קצר, ומלואו ממי נעמת לו רדה. והלשון כמו שפירשתי אל מי דמית (למעלה ל"א י"ח). והוא אדירים שנאמר בפסוק הקודם, כי אדירי הגוים היה מצרים ונעים להם². ויתורגם ללועזים scheidend von ihnen, denen du theuer bist, steige herab

¹ ראה מה שאמרתי בביאור והבאתם אלי (יהושע י"ח ו'), ובביאור והבאתו אלי (ש"ב י"ד ו').

² ומן המקרא הזה ומלשון אדירים שנאמר בפסוק הקודם שמענו שהגוים שנצטוו בנותיהם לקונן על פרעה מלך מצרים לא לקח פרעה את ארצם במלחמה וכבשום לעבדים, לפי שאם כן, אין לאמר שהיה פרעה אדירם ונעים להם. והגוים ההם ממלכות שפלות שלא היה

(ז) הרב נתנה כנו להרב נתנה. ואפשר שכן היה כתוב בתחלה ונשמטה למיד בטעות סופר.

(כא) ידברו לו. אילי נבורים ידברו על פרעה מתוך שאול עם עוזרי שאול. ועוזרי שאול עבדי שאול ועושי רצונו. ומפני ששאול זה שר השאול נאמר כנגדו לשון זכר, כמו שבמקום אחר נאמר שאול מתחת רגזה לך, לשון נקבה, וכשבא הכתוב לדבר בשר השאול אמר עורך לך רפאים (ישעיה י"ד ט'), לשון זכר (כו) מהללי הרב. על הקרא מחללי בי אם חללי, כי בטעות סופר נשנית מי"ם שבראשו מסוף התיבה שלפניה. וכן נאמר ערלים חללי הרב, ולא ככתוב כאן, למעלה פסוק כי"א וכ"ה.

(כז) נפלים מערלים וגו'. לפנים אמרתי שמי"ם ראשונה של מערלים מיותרת, כי קרה לה במקרה שפירשתי בפסוק הקודם, והיום הוה נוכחתי שלא כן הדבר. ולמען הבין את המקרא הוה על בריו זכור שתי: שמפני שהיורד שאולה יורד כמות שהיה בשעת מותו, הנופל במלחמה והוא מתיצב לפני אויבו ועומד על נפשו עד נפלו יורד שאולה וכלי מלחמתו בידו; והנס מן המערכה ובנוסו ישליך כלי מלחמתו מידו לא ירדו עמו כלי מלחמתו, אף על פי ששמו אותם הקוברים אותו תחת ראשו ועל עצמותיו. היא האחת. והשנית שבראש נבואה זו נאמר שפרעה, אף על פי שנדמה בעיניו כפיר נזים, לא היה כי אם תנין, כי ערמתו היא שעמדה לו, ולא גבורתו; ועל כן בדין הוא שלא תהא מפלת מצרים כנפול הגבור היורד שאולה וכלי מלחמתו בידו. ועל פי הדברים האלה נוסלים זה ככתוב לא נוסל אנכי מכם (איוב י"ב ג'), ומי"ם ליתרון, ואשר שנאמר אחריו שב לפני פניו אל גבורים. ופועלו של ויתנו סתום. והואיו של ויתנו נותן טעם שלא יושגת עליו, ומשמעו, אף על פי". וכנוי של הרבותם שב אל נוסלים. ועונותם טעות סופר, כמו שאמרו אחרים לפני, ועקרו וְצִנְקָם. והוה פירוש הכתוב: מי שפחותים הם מערלים, כלומר מחללים טמאים שלא עשו להם כקברות אבותם לטהרם, אף על פי שנתנו חרבותם תחת ראשיהם ומנניהם על עצמותם, המה לא ישכבו את גבורים אשר ירדו שאולה וכלי מלחמתם בידם. וסוף הפסוק נותן טעם לשלפניו, להגיד לנו למה גרוע פרעה מגבורים, כי הגבורים נותנים חתימתם בארץ החיים, וגבורתם כבוד היא להם, לא כן פרעה שלא היה מעשהו כי אם כמעשה התנין. ויתורגם ללועזים בסירוסם nicht sollen solche, die aber dennoch mit ihren Waffen nach den Sche'ol hinuntergestiegen, mit diesen zusammenliegen, obgleich man ihnen das Schwert unter's Haupt und den Schild auf die Gebeine legte

(כח) ואתה בתוך ערלים וגו'. וא"ו זה כפ"א בלשון ערבי, והוא מלמד על מה שיהיה מתוך האמור לפניו, כמי שאומר מתוך שלא ישכבו וגו' אתה בתוך ערלים תשבר. ובתוך זה ריה לו כמו שפירשתי בביאור בתוך עמי אנכי יושבת (מי"ב ד' י"ג), ופירוש בתוך ערלים בקרב ערלים פחותים, והמה הנקראים בפסוק הקודם נוסלים מערלים.

בהם כח להתיצב בפני אויביהם. והיה להם מעוז פרעה למחסה. ועל כן נעם להם, כי היה אדירם אשר ישבו בצלו (למעלה ל"א י"ז).

trotz ihrer **כפ** **בגבורתם** אף על פי שהיו גבורים. ויתורגם ללועזים **Tapferkeit**.

(ג) **חתייתו**. וכתוב חתייתו, בוא"ו, והוא העקר. והדברים האלה התולים, כי כנגד מה שנאמר לפני מזה כי חתית גבורים בארץ החיים (למעלה פסוק כ"ז), ומכללו שמענו שפרעה שלא היה גבור לא נתן חתייתו בארץ החיים, אמר ה' לתת חתית פרעה בארץ החיים כנפלו. והדבר למד מענינו שאין חתית זו כאחותה. כי היא חתית גבורים שיחתו החלשים מגבורתם, וזו חתית שיחתו בני אדם בארץ החיים משמע מפלתו של פרעה.

לג

(ה) **והוא נזהר נפשו מלמי**. נדחקו החכמים לפרש הדברים האלה תנאי, כלומר והשומע את קול השופר אלו נזהר היה ממלט את נפשו. ועליהם הראיה שכן יאמר בלשון המקרא. ולי אין ספק בדבר שטעות סופר יש כאן, ונזהר זה עקרו הזהיר. והדברים שבים אל הצופה, וזה פירושו והצופה הציל את נפשו בהזהרתו. ובתקון הזה משיב סדר הדברים שבה רב, כי המקרא הזה מקביל במשל אל מה שנאמר כנמשל הוא בעונו ימות ואתה את נפשך הצלת (למטה פסוק ט'). מה שאין כן כשהדברים נכתבם. ויתורגם ללועזים **jener aber hat Warnung gegeben** und somit seine Seele gerettet.

(ח) **ולא דברת**. במשל נאמר ראשונה ושמע השומע את קול השופר, ואחרי כן והצופה כי יראה את החרב באה (למעלה פסוק ה' ופסוק ו'), וכאן נהפך הסדר, כי הכתוב מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון.

(י) **כי פשעינו**. ראה מה שאמרתי בטעם "כי" שבראש כל כמו אלה יהושע ב כ"ד.

(טו) **בחקות החיים**. חיים זה שכנגדו מות ולא מתים, ופירוש בחקות החיים בחקות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (למעלה כי י"ג).

(כא) **בשתי עשרה שנה**. ומתרגום הסורסי שמענו שהיה לפנינו כספרים בעשתי עשרה שנה, וכן העקר. ואלו ככתוב כאן היה הפליט הזה על דרכו שנה תמימה וששה חדשים. כי צדקיהו מלך בגלות יהויכין. ובשנת עשתי עשרה שנה למלכו כחדש הרביעי הובקעה העיר (ירמיה נ"ב פסוק ה' ופסוק ו').

בא אליו הפליט. לא בתוך הגולים היה הפליט הזה, והוא נמלט מירושלים והלך כאשר הלך, ובא בכלה למען אחיו שהיו יושבים שם ממי גלות יהויכין.

(כז) **אשר בחרבות בחרב יפלו לשון נופל על לשון**. והשתיים האחרונות מדרך ארץ, כי אשר על פני השדה מסתכן בנפשו מחית השדה, והיושבים במצדות ומערות יבא עליהם דבר לרגלי אורם הרע והקשה.

(לא) **כמבוא עם**. פירושוו חכמי הגוים המחדשים כתות כתות, ואני לא זכיתי לראות פירושו כמשמע לשון הכתוב. ואומר אני שמבוא זה נאמר כנגד הנביא שבאים אליו הבאים, ופירוש הדברים כבאים אל מי שראוי הוא שיבא אליו העם לשמוע לקח מפיו. וראה מה שאמרתי כביאור ובא אל הנביא (למעלה י"ד ד') ויתורגם ללועזים **wie zu einem Volkslehrer**.

ענבים בפיהם וגו'. השבעים מתרגמים ענבים הראשון הזה לשון זכבים, ולא שכן היה לפניהם, ובלבד שכן פירשו ענבים. ויפה פירשו. כי זה הדבר שאומר ה' כאן: האנשים האלה השומעים דבריך ואומרים הטיבות אשר דברת דבריהם דברים שאין בהם ממש, כדברי ענבים שמדבר הזכר אל הנקבה דברי שבת ותהלה למצוא חן בעיניה, ובל הפצו לפתותה, ולא מלכו הוא משכחה, כן המה לא מלבם ידברו אליך, כי לבם אחרי בצע הולך, ומה בצע להם בדבר ה' אשר תדבר אליהם. ובפיהם שנאמר כאן מקביל אליו לבם שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים denn sie führen Artigkeiten im Munde

לד

(ב) **ואמרת אליהם לרעים וגו'.** אמר רד"ק תוספת ביאור, וחכמי הגוים הראשונים כרוכים אחריו, ואם כדבריהם, ביאור זה למה לנו אחר שנאמר לפני מזה על רועי ישראל. וחכמי הגוים המחדשים אומרים שלרועים מיותר. ולי נראה שעקרו ככתוב, ובלבד שהוא נדרש לאחריו, ולא לפניו, וזה פירוש הדברים ואמרת אליהם כה אמר ה' לרועים. וראה מה שאמרת ביאור לאילים ולעתודים (למטה פסוק י"ז). ויתורגם ללועזים und sprich zu ihuen, zu den Hirten sagt JHVH also

(ד) **הנחלות.** הנחלות אין חלין כבד כחלי החולה, לכן נאמר בהן לשון חווק ובחולה לשון רפואה.

(ה) **ותפוצינה.** נאמר כן בראש הפסוק הזה ובסופו. ומחכמי הגוים יש מוחקים אחרון, ולא נראה לי. ונשנית תיבה זו מפני שנאמר לפני ותהינה לאכלה, והכתוב בא לדבר עוד בתפוצת הצאן, כאמור בפסוק האחר, ולכן נכפל ותפוצינה להזכירנו שלא כל הצאן היו לאכלה לחית השרדה, כי מרביתן חיות וקיימות ובלבד שהן תפוצות.

(יא) **הנני אני.** בא אני לחוק כנני של הנני, והחוק למעט, והוא ממעט הרועים. (יב) **נפרשות.** נלאו החכמים לפרשו, ויש משמאילים שיין למצוא לן פירוש דוהק, ואחרים אומרים שתיבה זו כלה מיותרת. והיא עקרה ככתוב, ושיין ימנית, כמות שהיא לפנינו. ונפרשות שהיו פרושות מרועיהן. וזה פירוש הדברים כיום היותו בתוך צאנו אחר שהיה פרוש מהן והן ממנו. ויתורגם ללועזים nach einer Trennung von ihuen

(טז) **ואת החוקה אשמיד.** לא יפורש ככתבו. כי מה חטאת החוקה שהשמד, והלא הפיץ ה' בחוקתה, כמו שאמר לפני מזה והחולה אחוק. ומתרגום השבעים שמענו שהיה לפניו אשמד תחת אשמיד, ואין ספק בדבר שכן העקר. ופירוש הדברים בתקונם ואת השמנה ואת החוקה אשמור ממקרה הנשברת והחולה. **ארענה במשפט.** לא ארענה רעיה אחת לכלן כי אם לכל אחת במשפט ולפי צרכיה, כמו שנאמר לפני מזה את האוברת אבקש ואת הנדחת אשיב ואת החולה אחוק וגו'.

(יז) **לאילים ולעתודים נדרש לאחריו ולא לפניו,** ובעל הטעמים הפסיק שלא כדין. והמקרא מקרא קצר, ומלואו לאילים ולעתודים כה אמר ה', והלשון כמו

שפירשתי למעלה פסוק ב'. ויתבאר לך הענין הזה כאר היטב בוכרך שכל הנבואה הזאת לרועי ישראל, כמו שנאמר בראשיתה, ואין לעם ישראל כי אם דברי הפסוק הזה הוין מסופם, ומקצת דבריה אמורים כנגד האילים והעתודים מפני שהם עומדים בראש עדרם והמה מנהיגיהם ובגלל הדבר הזה אף הם ליתר הצאן כרועים. ומלך העם ושריו הגדולים המה רועיו, ויתר השרים והעשירים איליו ועתודיו. ומי שקשה לו קצור המקרא הזה, יפרש לאילים ולעתודים שם הנבואה כמו שפירשתי לנביאים (ירמיה כ"ג ט'). ובין כך ובין כך תרגום הרברים ללועזים von den Widdern und Leithämmeln.

(כו) **אותם.** לפי הענין אותם זה כמו אָפֶם, ואף לפי הלשון, מפני שאם לא כן, היה אומר לברכה, כלמ"ד. **וסביבות נבעתי.** הוא העקר ככל פרט שלאחר כלל. ויתורגם ללועזים und ich bestelle für sie, und besonders rings um meinen Hügel, Segen.

(כט) **והקמתי להם** כמו והקימותים, כי הם עצמם המטע ולא דבר זולתם. והיה בדין שיאמר למטע, ואמר בכתוב כרי שלא להתחיל שלש תיבות רצופות בלמ"ד. ויתורגם ללועזים und ich erhebe sie zur Pflanzung des Ruhmes.

(לא) **ואתן צאני וגו'.** נחלקו בעלי הלשון באתן זה. יש אומרים שתי"ו שלו צרויה ויש אומרים שהיא סגולה, והכל מודים שהוא שם הפרצוף לנקבות שאליהן הדבור. וכן דעת הנקדן. ושקר בימינם. כי בלשון המקרא שם הפרצוף הזה אֶפְנָה תמיד¹). ואף לא מתישב אתן שם פרצוף על דברי סוף הפסוק. ובאמת ואתן זה לא נקוד כדון ודינו וְאֶפְנָה, והוא פעל, ומשמעו לשון עשיה, וזהו פירוש הדברים ואעשה את צאני לצאן מרעית²). כי אני בעצמי ארעה אותן, ולא ירעו אותן הרועים עוד. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und so mache ich meine Schafe zu Schafen, deren Hirt ich selber din.

אדם אתם. השבעים לא מתרגמים "אדם", כי לא היו יודעים לפרש הדברים. ואחריהם כרוכים חכמי הגוים המחדשים ומוחקים תיבה זו. ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה ככתבו בוכרנו שנבואה זו אמורה על רועי ישראל. ואם נחזור על כל דברי הנבואה הזאת לא נמצא שיש בה פורענות לרועים, כי כל ענשם שלא ירעו עוד את הצאן. וטעם הדבר רחמי ה' על הרועים. לפי שכבר חרבה ירושלים, והרועים ועדרם יחדו כגולה ונושאים כלמת הגוים, ודי להם בצרה הזאת. ועל כן, אחר שהודיעם ששעם אשר כנללו לא יהיו עוד רועים הצאן, הוא מנחמם ומדבר על לבם לאמר אדם אתם וגו', כמי שאומר כי אתם הלא אך אדם אתם, ואני אלהיכם, ואני רועה טוב מכם. ויתורגם ללועזים ihr seid nur Menschen.

לה

(א) **לדם אעשך.** נלאו חכמי הגוים לפרש את המאמר הזה. ואנחנו נעמוד על טעמו בוכרנו שתיים. תאמר בלשון המקרא דמו ומשמע דברריך דמו השפוך על

¹ ראה דברי הכתוב בראשית ל"א ו', ובספר הזה למעלה י"ג כ', ובפרשה זו למעלה פסוק י"ז.

² כבר מלתי אמורה שאין מרעית ככל המקרא מרעה או עדר, כי אם מלאכת רועה בצאן.

ידי אחר או דמי אחרים ששפך הוא. ובגלל הדבר הזה יש כמשמע דם סתם לשון הרג, ככתוב ודבר דם יעברו בך (למעלה ה' י"ז). זו האחת. והשנית הכתוב האומר לכל כליו תעשה נחשת (שמות כ"ז ג'), ופירושו תעשה נחשת חמר כל כליו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש לדם אעשך: אתנך לטבח. ויתורגם ללועזים ich will dich zum Opfer eines Blutbades machen.

ד' שנתא. השבעים המתרגמים *εις ειμα ημαρτες* היו קוראים שְׁנֵי־תַחַת שנתא, ולא אִישׁ־קָטָף כמו שאומר קרגיל. ולא שכן מצאו המתרגמים בספרים, ובלבד שכן הגיהו מלבם, לפי שהדברים ככתבם לא מצאו להם טעם. ולי נראה לקיים המקרא ככתבו, ואומר אני שלשונו ככתוב ושנתא חמס שנתאני (תהלים כ"ה י"ט) שפירוש שנתא חמס שנתא אשר בגללה יחמוס השונא את שנוא נפשו. ואף כאן זה פירוש הדברים שנתא שנתא דם, כלומר שנתא שהביאתך לידי שפיכות דמים. ויתורגם ללועזים .bis auf's Blut hast du gehasst.

ט' לא תשבנה. וכתוב תישבנה שדינו תִּשְׁבְּנָה על משקל יידע (איוב כ"ד י"א), ואין המקרא הזה צריך תקון, כי טובים הדברים ככתבם. וערים תשבנה כשהן נושבות, כמו שנאמר על בבל לא תשב לנצח (ישעיה י"ג ב').

י"ד כשמח כל הארץ וגו'. השבעים מתרגמים בהיות כל הארץ שמחה אעשה לך שממה. ושתי תשובות בתרגומם. האחת שהדבר ברור שהפסוק האחר מפרש הדברים האלה, ואם כן, כ"ף של כשמוח כ"ף הרמיון ולא כ"ף המשמש ע"ש הפעל לעשותו תאר הזמן. והשנית שלא יאמר בלשון המקרא אעשה שממה לפלוני או לארץ פלונית. והכמי הגוים משבשים הדברים למצוא להם פירוש. ולי נראה לקיים המקרא ככתבו, ואומר אני שמקרא קצר הוא, ומלואו כשמוח כי כל הארץ שממה, וכעין הקצור הזה ואני ידעתי גואלי חי (איוב י"ט כ"ה), ופירוש הדברים כאשר שמחת כי היתה כל ארץ ישראל שממה כן אעשה לך.

לו

ב' ובמות עולם. השבעים היו קוראים וְשִׁקְמוֹת, ולא וְשִׁמּוֹת כמו שאומר חכם נכרי אחר, תחת ובמות. ואין לנוסח ההוא יסוד. לפי שאין שממות עולם כי אם ערים שִׁמּוֹת שלא תשובנה לקדמתן לעולם, ואיך ישמח האויב על כמו אלה שהיו לו למורשה? ואף על פי כן אוחזים חכמי הגוים בנוסח השבעים, לפי שטועים הם בפירוש במות אלה, כסבורים שהן הבמות שעליהן היו מעלים קרבנותיהם. ובאמת במות אלה ככתוב והרכתיך על במתי ארץ (ישעיה נ"ח י"ד). שפירוש במתי ארץ צבי ממלכות. ועולם שנאמר כאן משמש לשעבר ולא לעתיד. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב והארץ שהיתה צבי ממלכות מימות עולם למורשה היתה לנו. ויתורגם ללועזים die von alters her hochgepriesenen Landschaften.

ד' לשארית הגוים. אמר הכתוב כן, מפני שבימיו כבר עלה אשור על ארצות רבות והחריבן והגלה יושביהן, ואחריו עלה נבוכדנאצר מלך בבל והיה לו יתרו כעוללות בציר, ומכין שניהם לא היה לגוים אשר סביבות ארץ ישראל כי אם שארית.

(ה) נתנו את ארצי וגו'. נתינה זו ככתוב ויתן אותנו כמרגלים (בראשית מ"ב ל'), ופירוש הדברים אמרו שארצי תהיה להם למורשה.

למען מגרשה לבז. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והאומרים שמגרש כאן שם הפעל על משקל ארמי דכריהם דכרי רוח, כי אין כדבר הזה בכל המקרא, ואף לא יפול בארץ לשון גרושין. ומגרשה זה אומר אני שטעות סופר הוא, ועקרו מוקצה. והדברים נדרשים לפני פניהם אל ראש הפסוק, וזה פירוש הכתוב אם לא באש קנאתי דברתי על שארית הגוים למען תהיה מורשה ולבז. וכמו שנאמר בפסוק האחר אם לא הגוים אשר לכם מסביב המה כלמתם ישאו, ונאמר שם אחרי כן ואתם הרי ישראל ענפכם התנו ופריכם תשאו לעמי ישראל, ומכלל דבריו שמענו שהגוים אשר לישראל מסביב זאת כלמתם שארצם והריהם ישאו פרים לעם אחר.

ועתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, לפי שיש בו מסגנון לשון הנביאים, כי בו נאמר שמפני שהיו הגוים אומרים לתת את ארץ ישראל להם למורשה דבר אליהם ה' באש קנאתו לתת ארצם המה מורשה לעם אחר, מדה כנגד מדה. ויתורגם ללועזים, dass sie selber Fremden zum Besitzthum, zur Uebernahme der Beute werden.

(יב) והולכתני. השבעים מתרגמים והולדתי, ומדעתם הגיהו כן, כי המקרא ככתבו לא ידעו מה הוא. והעקר ככתוב לפנינו, והוא כמו שמתרגם יונתן ואסגי. והולכה זו כהליכה שפירשתיה בביאור ילכו גם עשו פרי (ירמיה י"ב ב'), ובלבד שהיא קל ועומד וזו הבנין הכבד הנוסף ויוצא. ופירוש הדברים אעשה את אשר יפרו וירכו עליכם אדם.

(יד) וגוויך. ובתיב וגוויך שדינו וְגוויך, ונראה לי שהעקר ככתיב. והוא הדין לאחיו שבפסוק האחר.

לא תכשלי. לא נמצא פעל כשל הבנין הכבד הדגוש בכל המקרא חוץ מכאן. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים באן תִּשְׁלִי, ואין ספק בדבר שהוא הכתוב בתחלה.

(טו) לא תכשלי. גם זה לא נקוד כדין, ודינו כאחיו שהוגה בביאור הפסוק הקודם.

(יז) כטמאת הנדה וגו'. בגלל דרכם רחקתי מעליהם כאשר ירחק איש מאשה בנדתה.

(כג) לעיניכם. הלשון הזה לא מתישב היטב על ענין הכתוב. ואף יש ספרים שכתוב בהם לעיניהם, והוא העקר. וכן מתרגמים השבעים ויונתן.

(ל) למען אשר לא תקחו וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור ולקח בעליו (שמות כ"ב י'). ועל פי הדברים ההם אף כאן זה פירוש הכתוב למען אשר לא תשמעו עוד בגוים הרפת רעב וחסר להם. ויתורגם ללועזים damit ihr unter den Völkern nicht mehr zu hören bekommt die Schmähungen, die dem Hungerleidenden zu Theil werden.

(לד) לעיני כל עבר. הלא אמרתי לך פעמים ושלוש שבכל כמו אלה עובר משמעו מסתכל. והדבור נדרש לפני פניו לראש הפסוק, ולא לאחוריו.

(לח) **צאן אדם**. ראה מה שאמרתי בביאור שמרון אהלה (למעלה כ"ג ד'). ועל פי הדברים ההם אף כאן רואה המדבר אדם כצאן וראיתו חדשה מראית כל רואה, ולכן נסמך שם הראיה החדשה אל שם הראיה אשר מעולם. וכיוצא בו ממש סרא אדם (בראשית ט"ז י"ב).

לו

(א) **היתה עלי יד ה'**. וזהו לא נאמר כי אם היתה, ואין זו לשון התחלה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו בשנה פלונית בחדש פלוני כיום פלוני בו היתה עלי יד ה'. ושם השנה והחדש והיום אין אתנו לדעת אותה. ויניחני. נראה לי שלא נקוד כדין, ודינו וַיִּנְחֵנִי.

(ב) **והעבירני עליהם**. ראה מה שאמרתי בביאור לעיני כל עובר (למעלה ל"ז ל"ד). ומן הלשון ההיא והעבירני שנאמר כאן, ובלבד שהוא הבנין הכבד הנוסף ויוצא, ופירוש הדברים וצוני להתכונן אליהן ולהסתכל בהן. ועד כדבר הנה הראשון שנאמר אחריו, כי הוא הנה המשמש עם ראיה¹, הרי שיש במשמע והעבירני עליהם ראות עינים וראות הלב. ויתורגם ללועזים und liess mich sie betrachten.

והנה יבשות. אם והנה זה נקוד כדין, מיותר הוא. כי אין המקרא הזה ככתוב ויקו למשפט והנה משפט לצדקה והנה צעקה (ישעיה ה' ז'), לפי שיש יש שני דברים וכאן דבר אחד. ואף על פי שיש כאן שני תארים די למדבר בהנה אחר, שכן נאמר והנה נשחת האזור לא יצלה לכל (ירמיה י"ג ז'), ולא נשנה שם הנה בתאר האחרון. ועל כן אומר אני שוהנה זה לא נקוד כדין, ודינה וְהָנָה, והוא שם הפרצוף השב אל העצמות שהן לשון נקבה. ויתורגם ללועזים und sie waren sehr trocken.

(ג) **אתה ידעת**. יחיד הוא הלשון הוה בתשובה בכל המקרא. ומן הלשון האמור בספרי התלמוד בבבלי וזו שומע אני שלא אמר יחזקאל כן מפני שהי יודע הכל כי אם מפני שלא היה יכול להשיב כאשר עם לבבו, וגם אלו עמד לפני מלך בשר ודם שאין להעיון פנים בפניו היה אומר כלשון הזה. כי בספרי התלמוד מעשה ברבי שחלה, ושלתו חכמים את בר קפרא לראות העודנו חי. ובששב בר קפרא אמרו לו החכמים נח נפשיה דרבי, אמר להם אתון קאמרתו (כתובות ק"ד ע"א²). וכן בתורת הנוצרים נאמר שמושיעם עמד לפני הגמון, וכששאלו הגמון לאמר האתה הוא מלך היהודים, אמר לו אתה אמרת (מתי כ"ז י"א). והוא השיב לו כדברים האלה לפי שהיה ירא מפניו לאמר אני, ולא יכול לאמר לא. ולמדנו משתי אלה שהנשאל לגדול והוא לא יכול להשיב דבר כאשר עם לבבו משיב כחשובה זו. ועל פי הדברים האלה לא היה יחזקאל אומר בלבו שתחינה העצמות, כי איך יהיה כדבר הזה שלא שמע מעולם; ומפני שלא היה יכול להשיב כאשר עם לבבו השיב ככתוב.

¹ המקראות שמשמש בהם הנה תשמיש זה מרביהם נמסרו לך רות ג' ח' בבבלי שבבבליין.

² בספרינו הנוסח ארתון קאמרתו ואנא לא קאמינא. והמאמר האחרון מיותר ונתוסף על ידי מי שלא עמד על טעם הדברים. ואף מלשונו נראה כן. כי בלשון ארמי שבתלמוד לא משמש "קא" עם הבינוני כשהוא מאוין.

(ז) קול. קול זה ככתוב קול רגליה באה (מיא י"ד ו'); ולא קול דברים. וכמוהו רעיש שנאמר אחריו לא רוח סערה כי אם קול העצמות משיקות ומקישות אשה אל אהותה. ותקרבו. ראה מה שאמרתי בדרדוקי תבטחו (ירמיה מ"ט י"א). **עצם אל עצמו**. לא יאמר בן בלשון המקרא, ואף לא בכל לשון, כי אין עצם לעצם. ומה שאמר רד"ק אין משמע הדברים משמעו. ואומר אני שעצמו זה טעות סופר ועקרו עֶצֶם, כי נשנית ואין שכסופו מראש התיבה האחת.

(י) **העצמות האלה וגו'**. הלשון ככתוב שלשת השריגים שלשת ימים המה (בראשית מ' י"ב) ופירושו הדברים העצמות האלה מופת לכל בית ישראל, וכאשר נעשה להן בן יעשה במ.

(י"ד) **וחייתם**. לא בתחיית המתים ממש הכתוב מדבר, כי הדברים משל, וזה דבר המשל: כמו שראית במראה הזה שהעצמות האלה היבשות מאוד ונשתנו הרבה מכריאתן ועקרן בגויות שבו לקדמותן והיו כבתחלה בהיות בעליהן חיים, בן בית ישראל שהוא עתה כמת בקבר ישוב ויחיה כימי קדם.

(טו) **ליהודה**. למיד וזו מפורשת לך כל צרכה בכיבור למהר שלל חש בו (ישעיה ח' א'). **ולבני ישראל**. טעות סופר הוא, ועקרו בני ישראל, בלא למיד. כי לפי הענין יהודה ובני ישראל כת אחת, ובהשנות למיד נעשות שתיים. וכן נאמר בסוף הפסוק בכת האחרת ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל, ולא נשנית שם ואין, לפי שוא"ו שבראש הדברים נותן מכהו לדבור כלו.

(י"ט) **אותם**. אפשר שטעות סופר הוא ועקרו אותו, ואפשר שהוא העקר והנביא אמר ככתוב מפני שנברה עליו מחשבת יוסף ואפרים ושכתי ישראל ממחשבת עֶצֶם. **את עץ יהודה מפרש עליו**, ואת כמו עס. בידי השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ביד יהודה, והכמי הגוים כרוכים אחריהם. ואני אומר שהמקרא ככתבו העקר, י"ד זו י"ד ה'.

(כ) והיו **העצים וגו'**. סרס המקרא וכן תפרשהו והיו בידך העצים אשר תכתוב עליהם לעיניהם, כלומר דבר אליהם ואתה אותו העצים בידך בשעת הדבור. וחכמי הגוים מעקמים את המקרא הזה ועושים דבריו מעשה נסים. (כ"ב) **לשתי ממלכות**. הדבר ברור שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו ולא יהיו לשתי ממלכות עור, או "עוד" האחרון מיותר, והוא נשנה מאשר לפניו בטעות סופר.

(כ"ג) **מכל מושבותיהם**. מחכמי הגוים יש משבש ומניה מְשׁוּבְתֵיהֶם, ונראים לי דבריו מאוד.

(כ"ו) **ונתתים והרבותי אתם**. השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, והם עקרים בכתוב. ונתניהו זו קשה מאוד לפרשה. והאומרים שפירושו ונתתים ונתתים כארץ לא זכרו שכבר נאמר בראש הפסוק הקודם וישבו על הארץ. ואומר אני שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו ונתתים לשם ולתהלה, או כדומה לו מן הלשונות.

לח

(ב) **נשיא ראש**. יש מפרשים ראש שם אומה, ואין זכר לה בכל המקרא. ואף נזכרים משך ותובל בספר הזה במקום אחר (למעלה ל"ב כ"ו) ולא נזכר ראש עמהם. ואחרים אומרים שנשיא ראש ככהן הראש (מ"ב כ"ה י"ב), וכן נראה לי.

(ד) ושובבתיך תרגמו יונתן ואשרלנך, כלומר אפתך, ואתה הראית לדעת שמשמע הפעל הזה לשון הנהגה ביד חזקה, והיא הפך מן פתוי.
 (ה) מימים רבים תפקד על עונות של ימים רבים תפקד. ואחרים אומרים שהמאמר הזה תאר הזמן להגיד לנו מתי יפקד, ולא נראים לי דבריהם.

והיא מעמים הוצאה. המפרשים הוצאה זו כמשמעה, והם כל המפרשים שנודעו לי פירושיהם, לא זכרו שכבר נאמר לפני מזה מקובצת מעמים רבים, ולמה יכפול הכתוב דבריו? ועוד שאם כדבריהם, היה הכתוב אומר אף כאן מעמים רבים. ואני אומר שהוצאה זו כאחותה שפירשתיה בכיארור הוצא עם עור ("שעיה מ"ג ח'), ופירוש הדברים והיא כהרכבה היתה מוצאת מכלל עמים, כי לא חשבוה לנו וממלכה עוד. ויתורגם ללועזים *so das es nicht mehr unter die Völker gezählt wurde.*

וישבו לבטח כלם כמי שלא ידאגו דאגת צר ואויב, ולא מוכנים למלחמה כי תהיה. והוא שנאמר אחרי כן ואמרת אעלה על ארץ פרזות (למטה פסוק י"א).

(יב) **עשה מקנה וקנין.** תרגום יונתן דאעלחו בנכסין וקנינין, ושעה, כי לא עמד על טעם השאלה שבפסוק האחר, ולא ידע למה שם הנביא השאלה הויה בפי שבא ודרך וסוחרים תרשיש. ופירוש עושה מקנה וקנין ינעים לעשות מקנה וקנין, כי עדיין אין להם שני אלה, כי אשר היו להם מימי קדם מרביתו אבד בימי הרעה, ובשובם מבבל מצאו אדמתם כלה שמיר ושית, והם משתדלים עתה לשוב לקדמתם ולמצוא הון להם. והנביא אמר כן, אף על פי שנבא את הדברים האלה לאחרית הימים (למעלה פסוק ח' ולמטה פסוק ט"ז). מפני שגברה עליו מחשבת השעה. ויתורגם ללועזים *das wieder zu Hab und Gut zu kommen strebt.* ובכן נבין את דברי השאלה ששואלים שבא ודרך וסוחרים תרשיש לאמר:

(יג) **הלשלת שלל אתה בא וגו'.** כי העמים הסוחרים יסחרו את הארץ, וירעו מי הגוי העשיר ומי האביון; ומפני שנוכחו לדעת שישראל אביונים אין להם כל, יהיה בעיניהם גוג הבא להלחם בהם לשלול שלל ולבוז בו כאיש משתגע, וישחקו וילעגו לו.

(יד) **תדע.** קשה לפרש ידיעה זו. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים גֵּעַר. ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו בספרים.

לט

(א) **וששאתיך.** מזכיר לו רדיק שלשה פירושים ואין אחד מהם אמת. וששאתיך לשון הרגול, ובלבד שהוא לחינוק שמוליכים אותו כדי שילמד להלך, וזו הנהגה במקרה.

(ב) **ובמקל יד.** ממה שנאמר ברוצח כאבן יד אשר בה וגו' או בבלי עין יד אשר ימות בו (במדבר ל"ה. י"ז ו"ח) למרנו שאין מקל יד משענת לבעליו כמו שאומרים בעלי הלשון ומתרגמים Handstock, כי אם עין עב מקצר ויורד לאחוז ביד, והוא כלי מלחמה, והיחיד לכלל. ויתורגם ללועזים *und Schlachtkeulen.*

(יא) **מקום שם קבר בישראל.** כל הינעים לפרש הדברים האלה ככתבם ינעים לריק. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים שם תחת שם וזָכַר תחת קבר. וכן העקר, ובלבד שהמתרגמים לא היו יודעים טעם שם וזכר אלה. ופירוש

הכתוב אתן לגוג בארצי מקום שיקרא שמו עליו לזכר בישראל, והמקום גיא העברים
 שנקרא גיא המון גוג על שם מפלת גוג. ויתורגם ללועזים *werde ich nach Gog*
eine Stätte benennen zum Andenken in Israel.

והסמת היא את העברים, הדברים האלה אמורים על שם העתיד לבא,
 והם מאמר משרת לפניו, ותכליתו להגיד לנו שהמקום הזה לא נאה יהיה לו שמו
 הראשון ביום מפלת גוג, כי שמו הראשון גי העברים והגיא עומדת לגדור בעד
 העוברים ותמנעם מעבור בה מפני הקברים, ועל כן יקרא לה שם אחר. ויתורגם ללועזים
das aber den Wanderern den Weg versperren soll.

(יד) **ואנשי תמיד**. ואנשי המעמד אשר בירושלים המשגיחים על קרבן
 התמיד שיוקרב ככל משפטיו. ולפי המשנה (תענית ד' ב') היו המעמדות מעשרים
 וארבעה משמרות ישראל, והם בירושלים שליחי כל ישראל, כדי שיהא קרבן צבור
 קרב ושליחי צבור עומדים על גביו. ומן המקרא הזה שמענו שהיו המעמדות אשר
 בירושלים משגיחים גם על טהרת הארץ שלא תרכה טומאה בצבור לטמא מקדש וקדשיו.
 ועל כן יהיו המה המכבדלים עוברים בארץ לקבור את המון גוג ביום מפלתו, ככתוב.
 ואני, מזכר אנשי תמיד אלה, וממה שאין זכר למלחמת גוג ככל המקרא
 חוץ מכאן, ואף כאן לא נאמר שיפול גוג בחרב ישראל או בחרב עם אחר, כי יפול
 וחרב איש באחיו (למעלה ל"ח כ"א), והי' ישפטהו בדבר ודם וגשם שוטף ואבני אלגביש
 וגפריית (שם פסוק כ"ב), אמרתי שאין נבואה זו ליחזקאל, והיא תוספת שנתוספה על
 ספרו באחרית הימים כשהיו מעשי נסים שגורים בפי העם כמעשים בכל יום. ואף
 סמך לדברי מסגנון לשון הנבואה שקול לו וריה כאחרוני הדברים שבכתבי הקדש.
העברים גוג והמונו שהיו נכרים עוברים בארץ. והכתוב אמר כן כמו שאמר
 יבדילו עוברים, וכל זאת מפני שלשון שתי הכתות נופל על לשון גי העברים
 (למעלה פסוק י"א).

(טז) **וגם שם עיר המונה**. לא יפורש בכתבו. ואומר אני שטעות סופר יש
 כאן, ואין שם והמונה נקודים כדון, והדברים כעקרם וכדינם וְגַם שָׁם עַם-הַמּוֹנֶה,
 ופועלו של נם עצם אדם שבפסוק הקודם (כי עצם משמש לשון זכר ולשון נקבה),
 או אדם, וכנוי של המונו שב אל גוג. ותנומה זו כמו שנאמר במתים השוככים
 בקבריהם נמו שנתם (תהלים ע"ו). ויתורגם ללועזים *dass er dort ruhe mit*
seiner zahlreichen Schaar.

(כג) **ויפלו בחרב כלם**. לא נראה לי שבית ישראל המה הנופלים בחרב
 כלם, לפי שאם כן, אין בית ישראל, כי כלם נפלו בחרב. ולכן אומר אני שצריהם
 המה הנופלים, והוא"ו של ויפלו כפ"א בלשון ערבי המלמד על סדר דברים, וזה
 פירוש הכתוב: בראות כל גוים שצרי ישראל אשר נתן ישראל בידם סופם שנפלו
 כלם בחרב ידעו שבתחלה לא כחכם נכרו הצרים ההם על ישראל והוליום שבי, כי
 בעונם גלו בית ישראל. ויתורגם ללועזים *welche darauf alle durch das*
Schwert fielen.

דברי הושע.

א

(א) ובימי ירבעם וגו'. נוסף זה לפי שהושע נבא על יהודה וישראל גם יחד. וירבעם בן יואש מלך ישראל מלך בשנת חמש עשרה שנה לאמציהו מלך יהודה, והוא מלך ארבעים ואחת שנה (מ"ב י"ד כ"ג); וממה שלא נזכר כאן אמציהו למדנו שלא היתה תחלת דבר ה' בהושע קודם לשנת עשרים ושבע לירבעם שהיא שנת מות אמציהו ומלך עזיהו בנו (שם ט"ו א').

(ב) וילדי זנונים. אף הוא הפעול של קח לך. וכמו שאמרה רחל ליעקב הבה לי בנים (בראשית ל' א'), כן נאמר כאן כנגד אבי הבנים קח לך ילדי זנונים. ואם כן, אין ילדי זנונים ילדי זנונים ודאי, כי בהם לא יפול לשון קח לך כל עקר, כי אם בני אשה וזנה שילדה אחר שלקחה איש לו לשם נשואין ויש לו בהם חשש זנונים מפני שאין לבו בטוח בהם שיוצאי חלציו המה. ומחכמי הגוים אומרים שהאשה הזאת לקחה הנביא והיא כשרה, ואחרי כן נתה תחתיו, ומעשה אשתו הביאו ילדי נבואה זו לדבר באשתו כאלו לקחה בדבר ה' והיה לו ככתוב. ואפשר שכן היה הדבר באמת.

(ג) ותלד לו בן. הנהוב מעיד בכך הילוד שכן הושע הוא, ואם כן, מכאן סמך למה שאמרתי בביאור ילדי זנונים בפסוק הקודם.

(ד) קרא שמו זורעאל. חכמי הגוים ינעים להוכיח שארץ הושע אפרים ולא יהודה, ומסתייעים במקראות מפורזים ומפורדים על פני כל הספר הזה. ואם תחזור על כל המקראות ההם תמצא שהם יגעו ולא מצאו. ובעיני שמות שני בני הושע ושם בתו עדים בארץ מולדתו. לפי שאם מארץ יהודה הנביא הזה, איך יהיו בניו לאותות ולמופתים בישראל? ואם ארץ הנביא ארץ אפרים, ושמות בניו ובתו נודעים ליושבי הארץ, יהיו להם שמותם לאותות ולמופתים להם.

(ו) כי נשא אשא להם. פירש בו רד"ק שלשה דרכים ואין בהם דרך אמת. ואף חכמי הגוים נלאו למצוא פירוש המקרא הזה. והאמרים שהדברים תלויים בפעל ארחם שנאמר לפני מזה, ומפרשים לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל שאשא להם, לא זכרו שאם כדבריהם, היה הכתוב אומר לשאת להם, ואלו בחר להשתמש בלשון יפעל לא היה משתמש עמו בשם הפעל לחזקו. ולי נראה שנשא שנאמר כאן כמו נשא פלוני את ידו, ונקצר הדבור על פי מה שאמרתי בביאור ויחר לקין (בראשית ד' ה'), וכמו שנאמר ישא ביום ההוא לאמר (ישעיה ג' ז') ופירשו רש"י

לשון שבועה. ועל פי הדברים האלה כי נשוא אשא להם זה פירושו כי נשבע אנכי להם שלא ארחמם. ויתורגם ללועזים ja, ich schwöre es ihnen.
 (ט) כי אתם לא עמי וגו'. הדברים האלה מפורשים לך כל צרכם בביאור שחת לו (דברים ל"ב ה')¹ ובביאור אהיה אשר אהיה (שמות ג' י"ד).

ב

(א) והיה מספר בני ישראל וגו'. כל היגיעים לפרש את הדברים האלה מכאן ועד סוף פסוק ג' במקום שהם יגיעים לריק ומסירים חבור דברי התוכחה הזאת בהכניסם ביניהם דברי נחמה. והדברים כאן חוין למקומם. ומקומם נראה לי שהוא בסוף הפרשה. וראה מה שאמרת למטה פסוק ג' בסוף דברי.
 במקום תחת. וכן פירשתי לך תיבה זו בביאור במקום אשר לקחו הכלבים (מ"א כ"א י"ט). לא עמי אתם. אתם זה חשוד בעיני ביתור, ובחסרונו משכיח סדר הדברים ושעמם שבה רב.

(ב) ושמו להם ראש אחד. אין ראש זה מלך כמו שאומרים החכמים כלם, לפי שאם כן היה הכתוב אומר ומלך אחד יהיה להם, והיה מזכיר את דוד, כדברי כל הנביאים המדברים בהחזרת עטרת ישראל לישנה. וראש זה כמו כשרים שמו שלשה ראשים (איוב א' י"ז). ופירוש הדברים יהודה וישראל יעשו חליהם היל אחד, כי יחד ילחמו באויביהם. ויתורגם ללועזים und werden gemeine Sache und werden ihre Heere vereinigen או machen

ועלו מן הארץ. מפורש לך שמות א' י'. והפירוש ההוא, אף על פי שנראה לי עתה דוחק מעט, עדיין לא ידעתי פירוש טוב ממנו, ואף לא שמעתי.
 כי גדול יום יזרעאל. הוא היום שבו יפקוד ה' את דמי יזרעאל על בית יהוא ותשבר קשת ישראל (למעלה א' ה'), כי מן היום ההוא והלאה, כאשר יחלש ישראל מצרור את יהודה יתחבר על יהודה, והיו שניהם לעם אחד, כמו שנאמר אחרי כן אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם (למטה ג' ד' ה'). ובגלל הדבר הזה נקרא היום יום גדול. כי דבר גדול קבר שני עמים שהיו צוררים איש את אחיו ימים רבים. ויתורגם גדול זה ללועזים bedeutungsvoll.

(ג) אמרו לאחיכם וגו'. המצוה אל בני יהודה שיאמרו לאחיהם בני ישראל עמי ולאחיותיהם בנות ישראל רחמה.
 וכל שלשת הפסוקים האלה אפשר שלא אמרם הושע. וכן משמע מסגנון לשונם. כי תשמישו של "במקום" בפסוק א', והדבורים "ושמו להם ראש אחד, ועלו מן הארץ, כל אלה שלא כלשון הושע, ואף לא כלשון כל נביא מן הנביאים הראשונים.

(ד) כי היא לא אשתי וגו'. אף הוא יפורש כלא עמי ולא אהיה (למעלה א' ט'). ואם לא תאמר כן, ואני לא אישה מיותר, כי ממה שאמר היא לא אשתי שומעים אנחנו שהוא לא אישה. ולדברי צריך לאמר ואני לא אישה שלא תאמר

¹ ומדי זכרי את ביאור הכתוב ההוא זכור אזכור טעות הדפוס שנפלה בספרי בביאור הפסוק הקודם לו. והנאמר שם "בא לו כנגד ישראל שחת לומר לא בניו מומום", ואין לו שחר, יתקן הקורא ויקרא "בא לומר כנגד ישראל שחת לו לא בניו מומום".

שה' מפני שרהמן הוא וחסיד יעשה עמה כרחמיו וכרב חסדיו, אף על פי שאין מעשיה עמו כמעשי אשה עם אישה. וה' קרא לעצמו כנגד כנסת ישראל לא אישה, מפני שאמר לעשות אתה באמוריות חמה להמיתה כצמא, ככתוב בפסוק האחר. ועל פי הדברים האלה וא"ו של ואני כפ"א בלשון ערבי. ויתורגם ללועזים denn ein Unweib ist sie mir; deshalb bin ich ihr ein Unmann.

ונאפויה מבין שדיה. נאפוה על משקל חרחור, והוא כשם הנותן ריה, והריח נותן חן, ומקום הבשם בין שדי האשה, ככתוב בצרור המור בין שדי ילין (ושדיש א' י"ג). והבשמים האלה נקראים כאן נאפופים על שהם שבהם אמרה כנסת ישראל למצוא חן בעיני זרים.

(ה) **והצגתיה כיום הולדה.** ראה דברי הכתוב יחזקאל ט"ז, ד'—ו. כמדבר כמו כמדבר, ונפלה ב"ת השמוש מפני כ"ף אחותה על פי מה שאמרתי כביאור כיום ההוא (ה'ושע י' י"ד), ופירוש ושמתי כמדבר ושמתי כימי לכתה כמדבר. וכמו כן יפורש ושתיה כארץ ציה שנאמר אחרי כן. (ו) **הורתם שם הפועל,** ומשמש הרה כאן פעל יוצא, ככתוב האנכי הריתי את כל העם הזה (כמדבר י"א י"ב).

ופשתי. וכן נאמר למטה פסוק י"א צמרי ופשתי. ומכאן אומרים בעלי הלשון שהשם שממנו נאמר כן פִּשְׁתָּה או שִׁשְׁתָּה. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שבשני המקראות האלה פשתי לא נקוד כדון, ודינו פשתי, תינו פתחה, והוא לשון רבים. והשם פשֶׁתָּה, והרבי פשתים על פי מה שאמרתי כביאור ועין החיים (בראשית כ' ט') בסוף דברי. ואם לך און לבחן מלין, הלא תראה שמעתה השביח סדר דברי המקרא הזה שבחרב, כי שלשה זונות הם, לחמי ומימי, צמרי ופשתי, שמני ושקויי, ושלתם ראשון ראשון לשון יחיד ואחרון אחרון לשון רבים.

(ח) **דרכך.** השבעים מתרגמים דרכה, והם הגיהו כן מדעתם בשביל נדרה שנאמר אחרי כן. ושוכים הדברים ככתבם, כי כן דרך דברי נבואה לדלג מפרצוף לפרצוף.

(ט) **כי טוב לי אז מעתה.** אנשי לכב הלא יראו ויתמהו שהנביא הזה מדבר בתשובת ישראל שישוכו אל ה' אלהיהם, ולא מפני שהכירו שה' הוא האלהים ואלהים אחרים אלילים, כי אם למען הטובה שהיו אופלים בימי עבודתו והיא אברה מהם כעברם אלהים אחרים. ודי לנביא בתשובה זו, כי לא עלתה מחשבתו למעלה ממנו. והדבר הזה מלמדנו שבימים ההם לא היתה לעם דעת אלהים ודרכיו דעת רחבה מאוד, ונשגב מהם מה אלהי אמת דורש מעובדיו ויראיו.

(י) **עשו לבעל.** שב אל כסף וזהב לבדם, ולא אל דגן ותירוש ויצהר. וראה מה שאמרתי שופטים ו' ב'. ועל פי הדברים ההם אף כאן זה פירוש עשו לבעל עשו את הכסף וזהב לצרכי הבעל ועבודתו¹). וכן נאמר אחרי כן ותעד נומה וחליתה ותלך אחרי מאהביה (למטה פסוק ט"ו), וזנס וחלי כסף וזהב, ומאהביה המה הבעלים.

¹ ופה מקום אתי לחזור אחר הכתוב האומר ואשר היה נעשה ליום אחד (נחמיה ה' י"ח), שלא אמרתי בו דבר מפני שנראו לי הדברים נכוחים למבין, ועתה רואה אני שמועים בהם החכמים. ואין נעשה שנאמר שם כמו צאן עשויות (ש"א כ"ה י"ח). לפי שאם תאמר כן תקנת שור וצאן וצפרים, ולא תקנת יין שאף הוא מן הנעשים. ועישה שנאמרה שם כאחותה שבמקרא הזה אשר לפנינו. ויתורגם ואשר היה נעשה ללועזים und was aufgebraucht wurde.

(יא) **לכן אשוב ולקחתי וגו'**. שיבה זו היא אישר פירשתיה בכיאור ושבת וכסית (דברים כ"ג י"ד), ולקחה זו מפורשת לך כל צרכה על פי מה שאמרתי בכיאור תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג). ופירושו ולקחתי ולא אתן. וקוטש המתרגם ולקחתי ich will an mich nehmen צחוק עשה לנו. ויתורגם ללועזים .nunmehr anders machen und zurückhalten mit meinem Korn **ופשתי**. דין תיבה זו מפורש לך למעלה פסוק ז'. **לכסות ערותה מתאר** פשתי. וראה מה שאמרתי בכיאור לרשתה (יהושע י"ג א').

(יג) **כל משושה חנה** וגו'. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז' בסוף דברי. וכאן, מפני שאין למשוש רבוי בלשון, שכנו ארבעתם כמוהו יחידים כלם, כדי להשוות סדר הדברים. ולפי שמיני המשוש הרבה והוא אין לו רבוי בלשון, אמר הכתוב „כל" משושה, ומה שאחריו מפרש מיניו.

(יד) **אתנה**. יחיד הוא ואין לו אח בכל המקרא. וכבר קדמני מי שאומר שאף זה טעות סופר הוא ועקרו אתנן. ונראה לי שאלה תולדות טעות זו. בתחלה נשמטה נ"ן מפני אחותה שלפניה, ואחרי כן נשנית בסופו היא מראש התיבה האחרת. **ליער**. ראה מה שאמרתי בכיאור ביערת הרבש (שי"א י"ד כ"ו). ועל פי הדברים ההם אף יער זה משמעו קנה. וכנוי של ושמתיים שב אל גפנה ותאנתה, ואף על פי שהן לשון נקבה. ויתורגם ליער ללועזים zum Gestrüpp.

(טו) **אנכי מפתיה והולכתיה המדבר**. חנה ימי הנכואה הזאת לישראל ימי דגן ותירוש ויצהר וכסף וזהב הרבה אשר עשו לבעל (למעלה פסוק י"א). ואחר שלא יכלו ישראל לקבל רב טובה, כי מתוך טובה הרבה חטאו, אמר ה' אלהיהם להחזירם לקדמתם, ולהחזיר להם ימי המדבר שהיו חסרים כבוד העשר אשר ישבעו העמים ממנו ויבעטו.

ודברתי על לבה. משל לאדם שקלקלה אשתו מרב כל, ומאהבתו שאהבה לא שלחה מביתו כי אם פתה אותה להסתפק במועט, ומנע ממנה כל תענוגיה שהביאה לידי קלקלה. והיא רואה רעיוניה אוכלות מאכל תאוה ומתענגות ומתפנקות ומתקשטות בבית בעליהן ומתקנאה בהן. ובראות בעלה כי כן דבר על לבה להשקטו בדברי אהבה וחבה, להגיד לה שטוב הוא לה מכל התענוגים שבעולם. כן נראה לי פירושו הדברים האלה, ודברי הפסוק האחר מסייעים לי.

(יח) **ולא תקראי לי עוד בעלי**. מפני שבא לאמר בפסוק האחר והסירוני שמות הבעלים מפיו הקדים ואמר כאן כן, להגיד לנו שכל כך תזהר נכסת ישראל משאת שמות הבעלים על שפתיה שאפילו לה אלהיה תקרא אישי ולא בעלי, לפי שבעל שם אליל.

(יט) **ולא יזכרו עוד בשמם**. במקום אחר נאמר ושמו לא יזכר עוד (ירמיה י"א י"ט), ונאמר עוד ולא יזכר שם ישראל עוד (תהלים פ"ג ה'), ובלשון הכתוב הזה לא נאמר בכל מקום, כי לא יאמר בלשון המקרא נזכר פלוני בשמו. ואפילו נאמר שלא

(1) כי ימי ירבעם כן יואש היו ימים טובים לישראל, ימי עשר רב ותענוגי בני אדם. שכן אמר נביא אחר לדור ההוא השוכבים על מטות שן וסרוחים על עירשותם ואוכלים כרים מענן ועגלים מתוך מרבק (עמוס ו' ד'). וקרא לנשיהם פרות הבשן אשר בחר שמרון וגו' האומרות לאדניהם הביאה ונשתה (שם ד' א').

יזכרו עוד בשמם כמו לא יזכר שמם עוד, איך יאמר הכתוב הנה בן, ואף בשוב ישראל מאחרי הבעלים הלא יזכרו על ידי גויי הארץ העובדים אותם.

ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא יזכרו כי אם יזכרו, וישראל הפועל, והלשון בכתוב ובשם אלהים לא תזכירו (הושע ב' ג'). ואם יקשה לך שנאמר לפני מזה מפי'ה וכאן הוא אומר ויזכרו, וזכר שבראש הפסוק האחר נאמר וזכרתי להם, ובין כך ובין כך הכתוב הזה מדלג מלשון יהוד ללשון רבים, ולמה יאחר דלוגו עד שדבר שלא כלשון עמו ושלא באמת? ויתורגם ללועזים *dass sie ihren Namen nicht mehr im Munde führen*.

(כ) **וזכרתי להם ברית וגו'.** ראה מה שאמרתי בביאור ורבה עליך חית השדה (שמות כ"ג כ"ט). ובא וראה מה בין האמונות והדעות של עם הארץ ובהניו לאמונות והדעות של הנביאים. כי הנביא הזה, אף על פי שהראיתך לפני מזה שהוא מדבר לעם שאין דעתו את ה' וזכרו דעת רחבה מאור, הלא מדבר הוא בו כמי שלא קצרה ידו ממשול בחיה הרעה, שלא כדעה הנשקפה לנו מבעד לכתוב שבתורה שהזכרתי.

אשכור. תרגמו יונתן אבשל. ואתה אל תטעה לאמר שהיה המתרגם קורא אשכית תחת אשכור. כי הפעל הזה כמות שהוא כתוב לפנינו בספרים זה משמעו לשון בטול, כמו שנאמר בקינת צור נשברת מימים (יחזקאל כ"ז ל"ד).

והשכבתים לבטח. הלשון הזה לא מתישב היטב. ויונתן המתרגם ואשרנון היה קורא והשקמים, ככתוב בירמיה ל"ב ל"ז, או והשקמים. וזה וזה טובים מאשר לפנינו.

(כא) **בעצק ובמשפט ובחסד וברחמים.** חלק הדברים ותן חצים לישראל והצים לה' אלהיו. כי זה פירוש הכתוב וארשתוך לי על מנת שתהיי את עושה צדק ומשפט ואני עושה עמך כחקדי וכרוב רחמי.

(כב) **וזרעתיה לי בארץ.** מחכמי הגוים יש משבשים וזרעיה ומגיהים וזרעיהו, ומשיבים הכנוי אל ישראל. והם עושים כן וטועים, כסבורים שהנביא חוזר בסוף דבריו אלה על שמות כל שלשת בניו. ולא זכרו החכמים ההם שלא בלא עמי ולא רחמה יזרעאל, כי שני אלה יש בהם איון, ולא כן יזרעאל. והנה נאמר בסוף הפסוק הקודם והם יענו את יזרעאל, והדבר ברור שיוזרעאל זה כל ישראל, והנביא קוראו כן מפני שהוא בא לאמר וזרעתיה לי בארץ, והוא לשון נופל על לשון. ופירוש הדברים וזרעתי את יזרעאל הוא ישראל בשדה זרע שיוצמת ויגדל והיה לי.

ג

(א) **עוד נדרש לפניו ולא לאחריו** כמו שמחברים כל חכמי הגוים, והוא מוסף אמירה זו על אחותה שלמעלה א' ב'.

אהבת רע ומנאפת. השבעים היו קוראים אהבת, וכבר יש בחכמי הגוים אומר שכן העקר, ובלבד שהוא לא ידע רע זה מה הוא. והוא רע שפירשתיו לך כל צרכו בביאור אשר רעה לו (שופטים י"ד כ'). והדבר למד מענינו שרע זה רע אישה והוא הנואף, ויתורגם ללועזים *die einen Nebenbuhler liebt*.

ואהבי אישי ענבים. לא יורשו הדברים האלה כמשמעם, כי אישי ענבים מה הם ענין לבאן? ולדברי האומרים שאישי ענבים מנחה שהקריבו לאליליהם, מה המנחה הזאת ענין לבאן? ומפי חכם אחד מחכמי ישראל שמעתי שענבים זה טעות סופר ועקרו ענבים, כנמיל, ולא נראים לי דבריו, לפי שהלא הזכיר הנביא כנמשל חטאת ישראל בשמה ואמר והם פונים אל אלהים אחרים, ולא יחזור עתה לרמותה לענבים.

ואומר אני שאין אישי ענבים הפעול של אוהבי כי אם תאר הפעל, ונסמך שם הפועל אליו כמו שנאמר דמי חנם (מ"א ב' ל"א), ונאמר הרת עולם (ירמיה ב' י"ז), והפעל הדבר למד מענינו שהוא אלהים אחרים, ויתבאר לך המקרא הזה בדרך שאישישות ענבים רפואת חולת אהבה, ככתוב סמכוני באישישות וגו' כי חולת אהבה אני (שה"ש ב' ה'). ואם כן, זה הדבר שאמר הכתוב כאן והם פונים אל אלהים אחרים ואוהבים אותם עד להתחלות ויצטרכו להסמך באישי ענבים. ולא כעבודת אלילים עצמה מדבר הכתוב הזה, כי לא כה' אלהי ישראל האלהים אחרים. ה' דורש מעובדיו צדק ומשפט וחסד ורחמים והצנע לכת עמו, והאלילים די להם בעולה ומנחה; ואם כן, אין אוהביהם חולי אהבתם, כי על נקלה ימצאוה. והכתוב הזה מדבר בניגיעה שיגיע ישראל להתחבר אל גויי הארץ ולכרות עמם ברית. כי כבר הראיתך לדעת שכל משה ומתן שיש לישראל עם גויי הארץ יחשב להם כעבודה זרה. וכנגד הדבר הזה קרא הנביא את ישראל חולי אהבה, כי יש שלא היו הגוים הפצים לכרות הברית שהיה ישראל מתאוה לה. ויתורגם ללועזים und sie lieben der Art, dass sie der Traubenkuchen bedürfen.

(ב) ואברה. ככתוב לפנינו אין לפרש הדגש שבכ"ף. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים וְאִישׁ־עֵנָב. ואומר אני שכן העקר. ומעתה תתבאר לנו כ"ף רגושה זו, כי דינה בתחלה ברנש קל, וכן מציאה הנקדן נסמנת לפניו⁽¹⁾, כי נשארה כ"ף מסומנת ברנש אף אחר שנשמטה ש"יין בטעות סופר. וממה שלא נזכר כאן שם האשה השכורה הזאת שמענו שהיא גמר בת דבלתים שהיתה לנביא לאשה בדבר ה' (למעלה א' ג'). ונראה ששלחה הושע בינתים, וכדבר ה' חזר ושכרה לו. ומלשון הכתוב משמע שנתן הנביא את דמי השבירות לאשה עצמה ולא לדעה שהיתה אוהבת אותו כמו שיש מחכמי הגוים אומרים.

ולתך שערים. אמרו הראשונים שהוא חצי חמר, הוא כור. והעמר שיש בו כרי שבע, לאדם אחד (שמות ט"ז ט"ז) עשירית האפה (שם פסוק ל"ו). והחמר עשרה בתים (יהוקאל מ"ה י"ד), והחמר והבת מדה אחת להם (שם פסוק י"א). נמצא שיש בתבואה שנתן הושע לאשה כדי מאה וחמשים סעודות או מזון שבעים וחמשה יום, כי הראשונים לא היו אוכלים כי אם שתי סעודות בכל יום⁽²⁾. ומפני שאין הימים האלה ימים רבים, ומפני שאין בשבירות די מזון לימים רבים, אמרתי שהדמים האלה לשבעים וחמשים ימים, ובסוף הימים ההם אמר לתת לה עוד תבואה וכסף כערך הזה. והוא נתן לה את התבואה למאכל והכסף לשאר צרכיה.

(1) ראה מה שאמרתי שופטים ב' ל"ב בציון שבגליון.

(2) במקרא לא נזכרו כי אם שתי סעודות ליום (שמות ט"ז ט"ז) ומ"א י"ז ו'. וממה שאמרו חכמי המשנה מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן התמחויו מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה (פאה ח' ד'). שמענו שגם בימינו היו אוכלים ארבע עשרה סעודות בשבוע, שתי סעודות ליום.

והשבעים מתרגמים ולתך שעורים כאלו כתוב ונבל יין. ולא ידעתי לכוון מה ראו על ככה. ושעורים אפשר שהיו קוראים תחתיו יְשָׁבִירִים ופירשוהו בכתוב הקיצו 'שכורים (יואל א' ה') כלומר שותי יין (Zecher). ולתך שכתבוהו המתרגמים נבל בכתב יוני ולא נתנו לו תרגום כלל אפשר שקבלה היתה בידם שהוא ונבל מדה אחת להם. כי נבל שם הכלי ושם מדה, כמו שנראה ממקראות הרבה בכתבי הקדש. ולא נראה לי שיש לתרגומם יסוד, כי אין שכורים יין.

(ג) **תשבי לי**, מפורש לך כל צרכו בכיאוור תשב בדמי טהרה (ויקרא י"ב ד'). וגם **אני אליך**. יש מפרשים וכאשר תהיי אתה אלי כן אהיה אני אליך לבלתי קחת אישה אחרת, ואחרים מפרשים וקף על פי כן לבי אליך, ולא זה ולא זה במשמע לשון הכתוב. ולי נראה שטעות סופר יש כאן, ואליך זה עקרו אֵלִי, כי גשנית כ"ף מראש התיבה האחרת, ופירושו וגם אני אלי, וגם אנכי אהיה לעצמי ולא אורונו לאשה (זולתך¹). ומשמע הדברים ללועזים auch ich will für mich leben.

(ד) **ואין אסוד ותרפים**. ממה שלא נאמר ואין אסוד ואין תרפים שמענו שאסוד ותרפים דבר אחד ולא שנים, כלומר אין זה בלא זה, כי שניהם יחדו ישימשו. והדבר ברור שאין אסוד זה מלבוש כאסוד המחובר לחשן, והוא פסל כתרפים. ושניהם כימי הנביא נוהגים בישראל בעבודת ה'.
(ה) **ופחדו אל ה'** מפורש לך כל צרכו בכיאוור ולא פחדתי אליך (ירמיה ב' י"ט).

ד

(א) **ואין דעת וגוי**. ואין זו כפי'א בלשון ערבי, וזה פירוש הדברים אין אמת ואין חסד, ואם כן, אין דעת אלהים בארץ; כי אלהי אמת ואוהב חסד ה', והארץ שאין בה שתי אלה אין בה דעת אלהים.

(ב) **פרצו**. מימי קדם טעו כאן בפסוק טעמים, שכן אמרו הראשונים בהרג הרב שנהרג בירושלים ביום חרבנה לקיים מה שנאמר פרצו ודמים בדמים נגעו²), וחברו פרצו אל סוף הפסוק. וכן עושים כל חכמי ישראל וכל חכמי הגוים עד היום הוה. ויונתן מתרגם ומולידין בנין מנשי חבריהון, ואחריו ברוך רש"י. ורד"ק פירש פרצו גדר ומשמרת התורה. ולא טובים מדבריהם דברי חכמי הגוים המפרשים פרצו חתרו בתים, ולא ידעתי מה ראו על ככה, כי לא משמש פריץ תשמיש זה בכל המקרא. ובאמת דין האתנה בתיבה זו ולא כאשר הוא שם. וכל שמות הפעל שבראש הפסוק המה הפועל של פרצו, והלשון בכתוב ומקנהו פריץ (איוב א' י'), ופירושו הדברים רבו מאוד אלה וכחש וגוי. ואולם ואין של וכחש ושל וגנוב כפי'א בלשון ערבי, ויתר הואוין כמשמעם. כי אף על פי שחמשה שמות הפעל בראש הפסוק, שנים לכרם העקר, אלה ורצוח, וכחש הוא המביא לידי אלה, וגנוב ונאוף המה המביאים לידי רצח, כי יתפש הגנוב והנאוף והוא מכה תופשו נפש. ועל כרחנו נפרש הפירוש הוה, לפי שאם לא כן אין סדר לדברים, כי הושמה גנבה הקלה³ בין

¹ ואם יקשה לך תשמישו של אלו זה, זכור שאף בלשון המשנה מאליו כמו מיצמו. ובלשון המקרא קרב אליך (ישעיה ס ה') ריה לו כמותו.

² ראה מדרש איכה בפתיחתא.

³ אמרתיו לגנבה קלה. כי אצל עם העברים לא היתה גנבה מן העבדות החמורות

Meineid bei Veruntreuung und ללועזים ויתורגם החמורים. ויתורגם ללועזים
Mord bei Diebstahl und Ehebruch nehmen überhand

(ג) וגם דגני הים יאספו. הכתוב הזה מגיד לנו שיגדל חרבן זה מן החרבן
שהיה בימי המבול, כי במבול לא מת כי אם כל אשר בחרבה (בראשית), ובהרבגם
הזה אף דגים יאספו.

(ד) ועמך כמריבי כהן. אין לפרש הדברים האלה ככתבם. והשבעים מתרגמים
כאלו היה כתוב ועמי תחת ועמך, ומתרגמים כמריבי כהן ככהן המריב, ודבריהם דברי
רוח. ומחבמי הגוים יש משבשים ומגיהים ועמך ריבי הכהן, ולא נראה לי, מפני
שאין לאמר איך טעה הלבלר במיים של מריבי. ואומר אני שכל הדברים ככתבם
ונקודם, הויז מכמריבי שעקרו ודינו קריבי, כי נשנית כ"ף בטעות סופר מסוף התיבה
שלפניה. ופירוש הכתוב אך איש אל ירב ואל יוכח איש, ולא זאת בלבד, כי העם
שאתה הכהן מורה אותם המה מריבים עמי. וכן אמר נביא אחר למה תריבו אלי
(ירמיה ב' כ"ט). ואמר עמך, כמו שנאמר למשה שחת עמך (שמות ל"ב ו'). ויתורגם
ללועזים deine Leute hadern sogar mit mir, o Priester!

(ה) ובשלת היום. הדבור אל הכהן הנזכר בסוף הפסוק הקודם. והיום כמו
יום, ומקביל אליו לילה שנאמר אחריו. ונתן לכהן היום לפי שעבודתו עבודת יומם,
ולנביא הלילה מפני שחזונוותיו ראשיתם חזונוות לילה (ש"א ג', ב'—י"ד, ושיב ז' ד').
ודמיתי אמך. לא יפורש ככתבו ונקודו. ואומר אני אל תקרא ודמיתי כי
אם ודמיתי. הבנין הכבד הרגוש, ואמך זה טעות סופר ועקרו עמך. ופירוש הדברים
ואדמה לך את עמך לפורענות. והוא שנאמר אחרי כן והיה כעם ככהן (למטה
פסוק ט'). ויתורגם ללועזים und wie mit dir will ich mit deinem פסוק א', ועל כן
Volke verfahren.

(ו) מבלי הדעת. דעת זו דעת אלהים הנזכרת למעלה פסוק א', ועל כן
נכנסה היא הידיעה בראשה.

(ז) הזנו. לא מתישב הלשון הזה בפעל שנזרתו לשעבר וענינו לעתיד. ובגלל
הדבר הזה אומר אני אל תקרא הזנו כי אם והזנו, כי בטעות סופר נשמטה וא"ו
ראשונה מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

את ה' עזבו לשמור. אם תחזור על כל המקרא לא תמצא כלשון הזה.
ואפילו נאמר שעזבו לשמור כמו חדלו משמור, עדיין קשה "לשמור", אם שם ה'
הוא הפעול, כי מה שמירת ה' שאין כמותה בכל כתבי הקדש? לכן אמרתי שבאן
הופרד בין הדבקים, וסוף הפסוק הזה עזבו, ולשמור מחובר אל ראש הפסוק
האחר האומר:

(ח) זנות ויין ותירוש יקה לב. וזה פירוש הדברים כחבורם את ה' עזבו
לאחוז בזנות ויין ותירוש אשר יקה לב, והלשון ככתוב לשמור מומות (משלי ה' ב').
ואמר הכתוב כן מפני שלא ישמור כל אלה הדבק בה' אלהיו, ומפני שלב העם
אליהם עזבו את ה' המונעם מאלה למען יוכלו ללכת אחריהם כאות נפשם. ויתורגם
ללועזים sie haben JHVH aufgegeben, damit sie fröhnen können
der Hurerei, dem Weine etc.

(Staatsverbrechen). לפי שאם נמצא הגנב מושלם תשלובו כפל וארבעה וחמשה. והוא כל
ענשו (שמות כ"א ל"ז וכ"ב ג'). הויז מוגנב נפש החמורה שהוא במיתה (שם כ"א ט"ז).

(יב) **התעה**. לא במהרה תמצא בכמו אלה כלשון הזה בדברי הנביא הזה. ואומר אני אל תקרא התעה כי אם התעהו, כי בטעות סופר נשטטה ואינו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(יד) **ועם לא יבין**. מתרגום יונתן שמענו שהוא היה קורא ועם, כשני רעיו שבראש הפסוק. ואין הרין עמו.

(טז) **ואל תשבועו וגו'**. ואינו זו כח או כחה, וכבר הראיתוך כיוצא בו בביאור ומכרו ונמצא בידו (שמות כ"א ט"ז). ופירושו הדברים בהכורם אל הקורם להם אל תבאו הנגלל ואל תעלו בית און, ואם יוספים אתם לבא ולעלות שמה חדלו מהשבע כשמי לאמר חי ה'.

(יז) **ככבש במרחב**. אמרו החכמים כלם שמרחב זה מקום מרעה רחב ידים, ואם נדבריהם למה נזכר כבש? וכשנזכר כבש, הדבר ברור שמקביל כבש אל פרה סוררה, והוא מקביל אליו לפי שהכבש הפך מן הפרה הסוררה, כי הכבש לעולם לא יהיה סורר. וכן נאמר בשה לטבח יובל (ישעיה נ"ד), ונאמר עוד ככבש אלוף יובל לטבח (ירמיה י"א י"ט), הרי שאין הכבש סורר אפילו כשיובל לטבח. ואף הלועזים ללשונותם הכבש להם מופת לתמימות. ואם כן, מרחב ככתוב העמדת במרחב רגלי (תהלים ל"א ט'), והרגלים במרחב כשלא אסורות ובעליהן הולך אל כל אשר תאוו נפשו. ועל פי הדברים האלה הפרה הסוררה ירא בעליה שלא תעווכ את מקומה ותלך לנפשה וחאבד, ועל כן תרעה במרעה ורגלה אחת קשורה בחבל כיתד התקועה בקרקע, כדי שלא תרהק מן היתד כי אם כמלוא החבל סביבותיה¹; והכבש התם רועה במרחב, ואין מעצור לרגליו. והוא שאמר הנביא אם כפרה סוררה סר ישראל הלא ישים מעצור לרגליה, ולא ירענה במרחב ככבש התם. ויתורגם ללועזים soll sie da JHVH freien Fusses weiden lassen wie Lämmer?

(יח) **חבור עצבים אפרים**. חכמי הגוים מרביחם אומרים שזה פירושו הדברים אפרים קָבַר הוא לעצבים. ואין עובדי אלילים חברים לאליליהם. וסוף הפסוק יש נואשים מלפרש, ויש מפרשים הנח לאפרים ואל תוכיחנה. וכחשם בפניהם יענה יתר דברי הספר הזה שבמעט כלם תוכחת אפרים. ולי נראה שחבור שם דבר והוא כמו קָבַר, והנה לא נקוד כדון, ודינו הַנַּח, וזהו פירושו הדברים קָבַר עצבים הוא אשר הונח לאפרים, כי עזב אפרים את ה' אלהיו וה' גם הוא עזב אותו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *der Götzenhaufe ist Alles, was Ephraim übrig bleibt*

(יח) **סר סכאם וגו'**. אף הדברים האלה גדולי חכמי הגוים נואשים מלפרשם, וקטניהם אומרים שזה פירושו סר טעם סכאם, והמה דבריהם סרי טעם. ואני אומר שהלשון ככתוב הסירי את יינך מעליך (שי"א א' י"ד). ופירושו הדברים כשסר יינם מעליהם או יזונו. ואמר הכתוב כן, מפני ששכרונו, אף על פי שהוא מרבה לאיש תאות היוזוג ממעיש הוא את כחו להביאה. ושכרונו היה אפרים רגיל בו, שכן נביא אחר מוכיח את שכורי אפרים. ראה ישעיה כ"ח א' וגו'. ויתורגם ללועזים *Kaum ist ihr Rausch vorüber, machen sie sich an die Hurerei* **אהבו הבו וגו'**. השכעים לא מתרגמים הבו, וחוקה להם שלא היה לפניהם בספרים, כי לאחר זמן נשנו שלש אותיות אלה מן התיבה שלפניהם. ואף נראה

¹ כלשון התרגומים אין לחבל הזה שם מיוחד, והאנגלים יקראו לו tether.

מתרגום השבעים שהם היו קוראים קְאוֹנָה, וכן העקר, ובלבד שהם לא עמדו על טעמו, כסבורים שפירוש מגאונה מתוך נאונה, ובאמת מ"ם זו מ"ם היתרון, וזה פירוש הכתוב אהבו קלון יותר מגאון שמרון. ואין צורך לאמר שגאון זה ה' שהוא גאון ישראל, כי כדי בויון וקצף אם היו בני ישראל אוהבים קלון מכבודם וגאון ארצם. (יט) **צַר רוח אתה בכנפיה.** ראה מה שאמרתי בביאור המחנה האחת והכהו (בראשית ל"ב ט'). ועל פי הדברים ההם אף כאן כנוי של בכנפיה שב אל רוח, ואף על פי שנאמר בראש הדברים צר, לשון זכר. ועל דבר הענין, כשבא ה' לרמוז ליחזקאל שחאה לאנשי ירושלים שארית מעט אמר לו כנגד שער ראשו וזקנו אשר גלח ולקחת משם מעט במספר וצרת אותם בכנפיך (יחזקאל ה' ג'). ואם כן, הצורך דבר בכנפיו מצילו לו. וכאן כשהרוח הוא הצורך בכנפיו הצלתו לרוח. **מזבחותם.** אין כלשון הזה בכל המקרא. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים קְאוֹחוֹתָם, ואין ספק בדבר שכן העקר.

ה

(א) **פַּח הַיִּיתִם לַמִּצְפָּה** וגו'. לא נראה לי שמצפה מקום הפח, ואומר אני שמצפה המקום אשר ליושביו היה הפח. והוא הדין לסוף הפסוק שלא פרושה הרשת על תבור, כי פרושה היא במקום אחר לתפוש יושבי תבור. ויתורגם על תבור ללוועים für Thabor.

(ב) **וּשְׁחַטָּה שְׁמִים הַעֲמִיקוּ.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקרים וְשַׁחַט הַשְּׁמִים, ושחט כמו سَحَط בלשון ערבי ומשמעו אף וחמה, והנביא משתמש בו כאן על שם השמים למען לשון נוסף על לשון, אף על פי שריחו הוא ולא ממשו. והשמים הוא המקום ששם נצמדו בני ישראל לבעל פעור (במדבר כ"ה, א'—ג'). ופירוש הדברים העמיקו הכעס שהכעיסוני בשמים, כלומר הרבו להכעיסני מן הכעס שהכעיסוני אבותיהם בשמים. וראה מה שאמרתי בביאור מן השמים ועד הנלגל (מיכה ו' ה'). ואמת אניד ולא אכחד שנראה לי הפירוש הזה דוחק, ובלבד שטוב הוא בעיני מכל הפירושים אשר ראיתי ואשר שמעתי במקרא הזה.

ואני מוסר לכלם. השבעים היו קוראים לָכֶם תחת לכלם, ואשר לפנינו בספרים הוא העקר. ומוסר לא נראה לי ששרשו יסר, ואומר אני ששרשו סור, והסרה זו כאחותה שפירשתיה בביאור והסירו את אלהים (יהושע כ"ד י"ד), ולמ"ד של כלם כלמ"ד של ברוך אברם לאל עליון (בראשית י"ד י"ט). ופירוש הדברים ואני כלם הסירוני מהיות אלהים להם. ויתורגם ללוועים und ich bin von ihnen Allen abgeschafft.

(ג) **אני ידעתי אפרים וגו'.** אין אפרים הפעול של ידעתי, ולא ישראל הנפעל של נכחד. ואפרים וישראל הדבור אליהם והם קרואים, והפעול של ידעתי הוא המאמר השלם כי עתה הונית וגו', והנפעל של נכחד הפעולה עצמה⁽¹⁾, ופעול

(1) ואמרתי כן, ולא אמרתי שהפעול של ידעתי הוא גם הנפעל של נכחד, מפני שאם כן, המאמר כי עתה הונית וגו' יהיה מקומו המקום הראשון והמקום השני גם יחד, וכדבר הזה לא במהרה יעשה.

של ידעתי משמש אף לה. ואף על פי שכבר קרואים אפרים וישראל כאן הכתוב חוזר וקוראם אחרי כן כדי להשוות לשון סוף הרברים אל ראשו. ויתורגם ללועזים
ich weiss, Ephraim, und es entgeht mir nicht, eben jetzt hast
Hurerei getrieben etc.

(ד) לא יתנו מעלליהם. הלשון הזה לא מתישב היטב. ואומר אני אל תקרא יתנו כי אם יָתְנוּם, כי בטעות סופר נשמטה מ"ים שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(ז) יאכלם חדש את חלקיהם. השבעים מתרגמים חדש כעין שדפון וירקון, ואין לתרגומם טעם. ולא טובים ממנו דברי חכמי הגוים המפרשים דברים כמשמעם. ולדעתי לא יפורשו הדברים בנקודם. ואומר אני אל תקרא יאכלם חדש כי אם יֶאֱכְלֵם חֶדֶשׁ. והנה נאמר לפני מזה בניס זרים ילדו, והוא משל למעשיהם הזרים שלא ידעום אבותיהם. וכנגדם הוא מסיים ואומר עתה יאכילם חדש את חלקיהם, כמי שאומר עתה יתן להם מסרי מעלליהם שהם חדשים עמהם. והלשון ככתוב פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג' י'). ויתורגם ללועזים
nunmehr wird er sie ihr
Theil in der ueuen Weise geniessen lassen

(ח) אחריו בנימין. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב הַתְּרִדוּ תחת אחריו. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, ובלבד שהמקרא מקרא קצר, ומלואו הבט אחריו בנימין, כלומר הָהָר מאשר אחריו. וכן יזהיר הערבי את חברו מאשר אחריו ויאמר **بَعْدَكَ** ודי לו בכך.

(ט) הודעתי נאמנה. אין נאמנה הפעול של הודעתי כמו שאומרים החכמים כלם, כי הוא תאר הפעל, והפעול המאמר השלם שבראש הפסוק. וזה פירוש הרברים אפרים לשמה תהיה, אותה הודעתי בשבטי ישראל הודעת אמן. ויתורגם ללועזים
ich hab's unter den Stämmen Israels bestimmt angekündigt

(י) עשוק אפרים וגו'. הנה נאמר בפסוק הקודם היו שרי יהודה כמסיגי גבול, ומן המקרא הוזה שמענו שהגבול שהסיגו שרי יהודה גבול אפרים. ואנחנו אין אתנו היום הוזה לדעת הסגת הגבול מה היתה. וסוף המקרא הוזה לא ידעתי לפרשו. ומי יודע? והשבעים ויונתן והסורסי המתרגמים צו כעין שוא לא מתישב תרגומם על לשון ראש הפסוק.

(יג) אל מלך ירב. הדבר ברור שמכוון הנביא למלך אשור. וחכמי הגוים אומרים שנקרא מלך אשור כן על שם שהיה איש ריב לכל העמים. ולא נראים לי דבריהם, מפני שאין בריב די השמיע משמע מלחמות כמלחמות אשור. ואומר אני אל תקרא ירב כי אם יָרֵב, והוא שלא בהפסק יָרֵב. ומלך אשור נקרא כן על שם שהרבה לו ארצות. ויתורגם מלך ירב ללועזים
König Nimmersatt

(טו) אשובה אל מקומי אסלק שבינתי מתוכם. **עַד אֲשֶׁר יֵאשְׁמוּ** עד שירגישו בעצמם וידעו שאשמים הם. ויתורגם ללועזים
bis dass sie sich
schuldig fühlen

ו

(ב) ביום השלישי יקמנו. כבר אמרתי לך ושניתי שכמו אלה מריבתם אין מספרם מדויק ומצומצם, כי במקראות הרבה אין שלשה כי אם אחד ועוד או

מעט, ובנין אב לכלם הכתוב האומר בעוד שלשת ימים אתם עוברים את הירדן (יהושע א' י"א). כי בני ישראל לא עברו את הירדן עד שוב מרגלי יריחו, והמה היו נחבאים בהר שלשת ימים (שם ב' כ"ב); תן להם זמן הליכה וחזרה ושהות בבית רחב, והלא תמצא שלכל הפחות אחר משני המקראות ההם אין מספרו מדויק. ובכן נעשה שלשת ימים דבור שמשמעו שעה קלה וזמן מעט. וכן אמר חזקיהו אשר חכה לקום מחליו מיד ועליתי ביום השלישי בית ה' (מ"ב כ' ח'). וכן המקרא הוה אומר יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו, כמי שאומר בשעה קלה יקימנו.

ונחיה לפניו. אין לפניו שנאמר כאן תאר המקום, והוא מפורש לך כל צרכו כביאור לו ישמעאל יחיה לפניך (בראשית י"ז י"ח).

(ג) **ונדעה.** תיבה זו לא מתישבת על לשון הפסוק הזה. ואומר אני שכאן הופרד בין הדברים, ותיבה זו סוף הפסוק הקודם, ופירוש הדברים ההם בחבורה אליהם ונחיה לפניו ונדעה שהוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו (למעלה פסוק א').

כשחר נכון מוצאו. לא עמדו החכמים על פירוש הדברים האלה. ויש משבש ומגיה „כשחרנו כן נמצאהו“, ואין לדבריו טעם. והדברים האלה תאר הפעל, וזה פירושם בחבורם אל ראש הפסוק: נדרפה לדעת את ה' ידיעה שלמה וברורה כדעתנו שהשחר נכון מוצאו. ותפס הנביא במשל הזה מפני שדעת זו דעת מצויה, ולהגיד לנו שכמו שהשחר נכון מוצאו, אף על פי שביום ענן וערפל לא יראה, כן נכונה תשועת ה' ליראיו גם כי תאחר לבא. ויתורגם ללועזים *lasst uns eifrig streben, JHVH so zu erkennen, wie dass die Morgenröthe ihren sichern Aufgang hat*.

כמלקוש יורה ארץ. ראה מה שאמרתי כביאור והוריתיך (שמות ד' י"ב). ועל פי הדברים ההם אף יורה זה שרשו הרה, ופירוש המקרא הוה כמלקוש המעבר את הארץ. ואל יקשה לך הלשון הזה, כי בעיני העברים הארץ נקבה והמטר רובעה ומעברה. וכן אמרו הראשונים מטר א בעלא דארעא (תענית ו' ב'). ויתורגם יורה ארץ ללועזים *der die Erde schwängert*.

(ד) **וחסדכם כענן בקר.** הדברים האלה מקבילים אל כמלקוש יורה ארץ שנאמר בה' בסוף הפסוק הקודם. כי ענן כבר אמרתי לך במקום אחר שוה הדבר שבינו ובין עב שעב מגשימה ואין ענן מגשים. ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאומר הנביא: חסדכם שהוא כענן בקר אשר לא יגשים אין בו די הקרב אתכם אל ה' שהוא כמלקוש יורה ארץ. והמאמר הזה משרת מלמד על שלפניו.

(ה) **בנביאים** על ידי הנביאים, והחצובים המה העם. וכמו כן פירשו רש"י ורד"ק. והפעול של חצבתי חשנו הכתוב עד המאמר האחר, ושם אמר הרגתים, בכניו. וכמו אלה הראיתיך רבות.

ומשפטך אור יצא. כבר אמרו אחרים לפני שכאן הופרד בין הדברים והדברים כעקום ומשפטי קאור יצא, ובלבד שלא עמדו על טעם משפט זה, כי לא ידעו מה הוא. והוא ככתוב משפט אלהי הארץ (מ"ב י"ז כ"ז), ופירוש המקרא הוה וכאור יצא ויודע מה אני דורש מעוברי ויראי. והמשפט מפורש לנו בפסוק האחר האומר כי חסד חצבתי ולא זכה. ויתורגם ללועזים *dass zu Tage trete, welches meine Auforderungen sind*.

(ז) והמה כאדם עברו ברית. יש אומרים שאדם גויי הארץ, וככל המקרא אין גויי הארץ פחותים מעם ישראל לשמירת ברית. ואחרים אומרים שאדם זה אדם הראשון, וצחוק עשו לנו; כי בימי הנביא הזה עדיין לא עלה אדם הראשון במחשבה להבראות. ואני אומר שאדם האמור כאן כמשמעו, ובלבד שהלשון ככתוב כמו זר נחשבו (למטה ח' י"ב; ראה שם דברי). וזה פירוש הדברים בחבורם אל דברי הפסוק הקודם: אני חסד הפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות, והמה כמי שהיתה בריתי אתם ברית אדם עברו אותה, כלומר הוציאו דברי הברית אשר כרתי עמהם ממשמעם ושמרום בברית אדם, כי תחת חסד ודעת אלהים העלו לי עולה וזבח, כסבורים שאני כמלך ממלכי האדמה הרוש מעבדיו מנחה. והכתוב הזה קורא למשנים מתנאי הברית עוברי ברית. ויתורגם ללועזים (sie aber übertraten meinen Bund (ihn haltend), wie wenn er eines Menschen wäre

שם בגדו בי. כבר פירשו גזניוס בדבר הזה בגדו בי, ויפה פירש, ואף על פי שחכמי הגוים האחרונים לא כן אומרים.

(ט) וכחכי איש גדודים וגוי. וכמו שמכמינים לסטים על בני אדם לקסחם כן חבר כהנים ירצחו בדרך שכם. וחכי שם הפעל, וגזרת המאמר הזה ככתוב כאכול קש לשון אש (ישעיה ח' כ"ד). כי זמה עשו. כי זה כאחיו שפירשתי כביאור כי על כל כבוד חופה (שם ד' ד').

(יא) גם יהודה שת קציר לך. גדולי חכמי הגוים נלאו לפרש הדברים האלה, ולא ידעתי מה ראו על ככה והם פשוטים מאוד, וכבר פירשם רש"י בקצור דברים נכוחים למבין. כי במקרא ידובר בפורענות עמים בקציר, כמו שנאמר שלחו מגל כי בשל קציר (יואל ד' י"ג), ונאמר במפלת ככל עוד מעט ובאה עת הקציר לה (ירמיה נ"א ל"ג). ועל פי הדברים האלה יהודה הדבור אליו, ופועלו של שת הדבר למד מענינו שהוא ה' אלהיו, ונס, אף על פי שנאמר בראש הדברים משמש עם לך שבסופם וזהו פירוש הכתוב גם לך יהודה קבע ה' זמן פורענות. ויתורגם המקרא הזה ללועזים auch dir, Juda, wird er die verdiente Ernte kommen lassen.

בשובי שבות עמי. כאן הוסר בין הדבקים, כי הדברים האלה מחוברים אל ראש הפרשה האחרת.

ז

(א) הלא אמרתי לך שהמאמר שבסוף הפרשה הקודמת מחובר אל הדברים האלה. והפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה או לפעולת תמיד, ופירוש הכתוב מדי אומר לשוב שבות עמי. כרפאי לישראל. אף זה לפעולה שאינה שלמה וגמורה. ולכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, וכרפאי זה עקרו ברפאי, כבי"ת, כמו שנאמר לפני מזה בשו"ב¹). ונגלה עון אפרים וא"ו וו כפ"א בלשון ערבי, והיא לתשובת התנאי, ופירוש הדברים בחבורם מדי אומר לשוב שבות עמי ולרפאות לישראל אז יִלָּה עון אפרים ויענב ישועתי.

¹ (ראה מה שאמרתיו כביאור כנסות ירו (יהושע ח' י"ט).

כי פעלו שקר. כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק אף הם הנפעל של ונגלה, ופירושו הכתוב אזיגלה כי פעלו שקר. וגנב יבא וגו'. ואז יגלה שמי שפשט בחיין כנדוד יבא כגנב ויאמר להסתיר מעשיו. ויתורגם ללועזים dass sie Falscheit üben und als Diebe auftreten, ob sie gleich wie Räuberbanden auf öffentlicher Strasse plünderten.

(ב) **ובל יאמרו ללבכם וגו'.** ובטמם יגלו ללבכם כל רעתם אני ידעתיה וזכרתיה. והמחברים „כל רעתם זכרתי“ ועושים המאמר הזה הפעול של יאמרו לא יודעים בטיב לשון המקרא, לפי שכשהפעל של אמר מאמר שלם דינו דברים בעקרים (direkte Rede), ואם כן, היה כדין שיאמר הכתוב זכר ה'. ויתורגם ללועזים und noch haben sie ihre ganze Bosheit ihrem eigenen Herzen .kaum anvertraut, schon habe ich sie inue

(ג) **ברעתם ישמחו מלך.** לא יפורש ככתבו, כי אין לדברים טעם. ואומר אני אל תקרא ישמחו כי אם יִמְשָׁחוּ, והדברים אמורים כנגד הקושרים בישראל שקשרו על מלך והרגוהו והמליכו אחר תחתיו, ועשו כן פעמים הרבה. ואף על פי ששרים נשהוא לעצמו לא יפול בו לשון משיחה, אחר שנוכר מלך כפעול רשאי הוא להוסיף עליו שרים. וראה מה שאמרתי בביאור ממשא מלך שרים (למטה ח' י').

(ד) **כלם מנאפים.** גם זה לא יפורש ככתבו, כי כל הדברים האלה אמורים בקשר שהיו קושרים על מלכי ישראל, ומה ניאופים ענין לכאן? ובגלל הדבר הזה אומר אני שכאן חברו להן יחדו שתי תיבות בשעות סופר, ומנאפים זה עקרו מן אִפִּים. ופירושו הדברים כלם יש בהם מדרכי האופים, וכמו שהוא מסיים ואומר כלם כתגור בוועה מאופה, וגם כפסוק ו' ו' נשנה מעין המשל הזה. ויתורגם ללועזים alle erinnern sie an die Art der Bäcker

(ה) **יום מלכנו החלו וגו'.** לפנים חברתי יום אל מלכנו, ופירשתי יום מלכנו יום הולדת את מלכנו או יום המשח אותו, כמו שמפרשים כל החכמים. ועתה חזרתי כי מן הפירושו הוא, לפי שיום כיום הזה יום משתה ושמחה לכל עם ועם, ושכרון היום ההוא לא יחשוב הנביא לאפרים עון, ואפילו יחשב לו הדבר הזה לעון מה הוא בפני המעשים שנאמרו לפני מזה באמרו ברעתם ימשחו מלך (למעלה פסוק ג'), והמעשים שנאמרו אחרי כן באמרו ואבלו את שופטיהם (למטה פסוק ז'). לכן אומר אני עכשו שיום זה מוכרת ולא נסמך, והוא כרעהו שלמעלה ד' ה' ופירושו יומם, ואליו מקביל לילה שבפסוק האחר. וזה פירושו הדברים יומם החלו שרים את מלכנו במלאותם את גרונו חמת מיין. ויתורגם ללועזים Tags über benebeln die Fürsten unsern König mit erhitzendem Weine

(ו) **כל הלילה ישן אפהם.** היין הוא אופהם. ואמר הנביא כן, מפני שבליילה לא היו שותים יין, וכאלו ישן בשעה ישנים אופהם המדליקם ביום. (ז) **ואבלו את שופטיהם** ואכלו את מלכיהם השופטים אותם. כי המלכים שנהרגו מרביחם נהרגו בשכרונם, שהיו הקושרים עליהם שותים עמהם ומשכרים אותם ואחרי כן כמו עליהם והרגום. וכן נאמר בפירושו במלך אחד בההרגו והוא שותה שכור בית ארצא אשר על הבית (מ"א ט"ז ט').

אין קרא בהם אלי. כנוי של בהם שב אל מלכיהם, והדברים מאמר משרת מלמד על שלפניהם, ופירושם כל מלכיהם הנופלים נפלו מכלי קרוא אלי, כי לא

היו בשרים וכן נאמר בספר הזה כנגד מלכי ישראל אתן להם מלך באפי ואקח בעברתי (למטה י"ג י"א).

(ח) **יתבולל**. כל ההכמים אומרים שהוא לשון תערובות, ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שהוא מלשון בלתי בשמן רענן (תהלים צ"ב י"א), ובלבד שהבנין שבכאן עושה הפועל והפעול אחד, כי תשוב פעולת הפועל על עצמו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב אפרים שנס לחו מתאמין להשיבו אליו על ידי העמים שהוא מחכה לעזרתם. ויתורגם ללועזים *Ephraim sucht, durch andere Völker zu neuer Kraft zu gelangen*.

עונה בלי הפוכה. לא ידעתי לאמר מה הצד השווה שבין המשל הזה והנמשל. וכל מה שהוא, הדבר ברור לי שראש הפסוק הזה המדבר באפרים כדבר בסלת בלולה בשמן הוא הביא את הנביא למשול את המשל הזה בסופו.

(יב) **כשמע לעדתם**. לא יורשו הדברים האלה ככתבם. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב *לְרַעְתֶּם תַּחַת לְעֵדְתֶם*, ומתרגום יונתן שמענו שהוא היה קורא *לְעֵצְתֶם*. וכל אחד משני אלה טוב מאשר לפנינו בספרים, אבל אין בו די באר.

(יג) **כי נדרו ממנו**. מפני שבפסוק הקודם דמם לצפרים באמרו כעוף השמים אורידם, אמר כאן נדרו והוא לשון נפל בעוף. ראה דברי הכתוב ישעיה ט"ז ב', וירמיה ד' כ"ה.

ואנכי אפדם וגו'. הפועל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ופירוש הדברים ואם אמרתי לפדותם ידברו המה עלי כזבים.

(יד) **יתגוררו יסורו בי**. יתגורר זה כמתגורר שפירשתיו כל צרכו ירמיה ל' ב"ג. ועל דבר יסורו בי הלא ידעת שעקרו של סור שיסור הסר מדרכו ימין ושמאל, ומשם נשאל הפעל ויאמר סר ראובן בשמעון כשראובן נתון בצרה והוא סנה אל שמעון לעזרה אחר שפנה אל כל מקום ללא יועיל. וכמו שנאמר ויסור ברוח סיו, ונאמר כן במי שיונקתו תיבש שלהבת (איוב ט"ו ל'), מפני שאחר שעשה כל דבר ולא הועיל לו ינסה לכבות את השלהבת ברוח סיו. ומן הענין הזה הלשון שבכאן. ופירוש הדברים בחבורם בעבור דגן ותירוש יפנו אלי וכשעה ההיא כגרים הם עמי, כי יפנו אל עצביהם תמיד, ורק אז יפנו אלי אחר שפנו אל כל מקום אחר ללא הועיל. ויתורגם ללועזים *wegen Kornes und Mostes wenden sie sich ausnahmsweise an mich wie an die letzte Quelle*.

(טז) **ישובו לא על**. אין כלשון הזה בכל המקרא. ולא נראה לי שהדברים כתובים לפנינו ככתחלה. כי הלא כבר נאמר לפני מזה שהם פונים אל אליהם תמיד ורק על דגן ותירוש יפנו אל ה', כמו שפירשתי למעלה, ולמה יבפול הכתוב כאן דבריו? והשנית שיתר הכתוב הזה מדבר בפורענות ישראל, ולא בחטאתו, וחוקה לראש דבריו שמענינם הוא. ובגלל הדבר הזה אומר אני שמעות נפלה כאן בספרים ושתי התיבות „לא על“ עקן לאל, כנוסח הנשקף לנו מתרגום השבעים, ובלבד שהמתרגמים לא עמדו על טעם הדברים. כי ישובו לאל כמו יהיו לאל, והלשון ככתוב ואל עפר תשוב (בראשית ג' י"ט), כי אל ולמ"ד השמוש קרובים זה לזה, ופירוש הדברים יהיו לאפס. ויתורגם ללועזים *sie werden zu Nichte werden*.

היו **כקשת רמיה**. יהיו כקשת רמיה. ונאמר כאן כן, מפני שישראל כימים ההם ראשית גבורתו קשת, כמו שאמר הנביא הזה ושבתי את קשת ישראל (למעלה א' ה').

(ז) **מועם לשונם**. לא יפורש הדבור הזה כפשוטו וכמשמעו, לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנתן ללשון אף. והערבי יאמר *تَغْم* כשהוא מדבר בגמל השומע את חברו נועה והוא ינעה עמו, ומשם נשאל הפעל גם בערבי לדבור המדבר באפו ובחמתו. והדבר הזה מלמדנו שישרש ועם עקרו השמעת קול בקול בהמה. ואומר אני שזעם שנאמר כאן משמעו כבתחלה¹, ובלבר שהנביא קורא כן לדברי מלאכי ישראל ההולכים מצרימה (למעלה פסוק י"א) וזוקקים לדבר עמהם שפת לא ידעוה עם העברים.

זו לעגם בארץ מצרים. לעג זה המקביל אל מועם לשונם כמו בלעני שפה שמקביל אליו, בלשון אחרת² (ישעיה כ"ח י"ב). ולא ענין חדש הוא זה, כי מחובר הוא אל שלפניו, ומי"ם של מועם משמש אף עם זו. ופירוש הכתוב יסלו שדיהם בהרב בשביל משאם ומתנם עם הנכרים ובשביל דבריהם אשר דברו שלא בלשון עמם לבקש עזרה ממצרים. ויתורגם ללועזים *ob ihrer barbarischen Rede, ob ihres Kauderwälschens in Ägypten*. ולא יפורשו הדברים כי אם כן, וכל היגיעים לפרשם כפשוטם וכמשמעם יגיעים לעקם עלינו המקרא הזה.

ח

(א) **אל חכך שופר כנשר וגו'**. לא יפורש המקרא הזה ככתבו כי אם מקרא קצר, ומלואו היה קל כנשר וקח שופר אל פיך והוהירם על בית ה'. וחכך זה ככתוב ואמת יהגה חכי (משלי ח' ז'), והוא כמו פיך, ובית ה' שנאמר כאן עם ה'. ולשבועים גוסס אחר במקרא הזה, כי הם מתרגמים אל חִיקָם קָעָפָר. ולא נראה לי שיש לתרגומם יסוד. ויתורגם כנשר ללועזים *flink wie der Adler*.

(ה) **זנה עגלך שמרון**. חכמי הגוים מפרשים זנה לשון סרחון שמשריח העגל, ולא נראה לי, לפי שאלו אמר הנביא כן, הרי הוא כמורה במקצת, כי לא יפול לשונו במה שכל רוח אין בקרבו. ולכל המפרשים שמרון הדבור אליה (Vocativ). ואם תחזור על כל הספר הזה לא תמצא דבור אל שמרון. ואומר אני שזנה זה כפשוטו וכמשמעו, ובלבר שהוא לא נקוד כדון, ודינו זָנָה או זָנָה, ועגלך שמרון ככתוב מדו בד (ויקרא ו' ג'). ועגלך, אף על פי שיש בו כנוי, נסמך אל שמרון. והמצוה אל ישראל, וזה פירוש הדברים עווב עגלך אשר בשמרון. וראה מה שאמרתיו כביאור ועוררתי בניך ציון (זכריה ט' י"ג). ויתורגם ללועזים *lass von deinem Kalbe zu Samaritanen*.

(ו) **כי מישראל**. לא ישר בעיני הפירוש המקובל שאין כמוהו לדחוק בכל המקרא. ואומר אני ששעות נפלה כאן בספרים, והדברים נעקרו מן יִשְׂרָאֵל, כי נשמטה י"ד של מי מפני אחותה שבראש התיבה האחרת ואחרי כן נעשו שתי התיבות אחת.

והרוצה להבין דברי השאלה הזאת יזכור שבשאלת משה השואל ואומר מי אנכי כי אלך אל פרעה (שמות ג' י"א) המאמר כי אלך אל פרעה מאמר משרת.

¹ לא נמצא זעם בספר הזה חוץ מכאן, וקרובו אף נמצא שלש פעמים (למעלה פסוק ה' ולמטה י"א ט', וי"ד ה'), ונראה שבימי הנביא הזה עדיין לא היה לעברים משמע זעם כאף.

ונמצא בכמו אלה ואין תחת, כ"י בראש המשרת, כמו שהנביא שואל ואומר מי את ותיראי וגו' (ישעיה נ"א י"ב) ופירוש דבריו הנאה והגון הוא לך לירוא מפני בשר ודם ולשכות את ה' אלהיך אשר הוא מנחמך. ומן הלשון האחרון הלשון הזה. ובלבד שבמקרא הזה אין נושא מאמר השאלה נושא המשרת. והמקרא מקרא קצר, ומלואו מי ישראל כי יעבוד את ענל שמרון, כלומר החסר לב ישראל כי יעשה דבר הזה¹). והוא שב אל ענל שמרון, והדברים עד האתנה מאמר משרת לשלפניו כמו שאמרתי לפני מזה.

כי שבבים וגו'. שבבים זה אין לו אח בכל המקרא. ונראה לי שאף כאן טעות סופר הוא ועקרו יִשְׁבְּרִים, ופירוש הכתוב הלא ענל שמרון דבר אשר ישבר, וכל שככה לו לא אלהים הוא. ויתורגם המקרא כלו ללועזים wo hat Israel seinen Verstand? Ist doch dies das Werk eines Meisters und kein Gott, kann es doch in Stücke gehen, das Kalb Samariens!

(ט) **פרא בודד לו.** החכמים כלם מפרשים המאמר הזה על אפרים, ולא נראה לי, כי לא יפול לשון בודד במי שחוזר למצוא לו חבר שיתחבר אליו כמו שעשה אפרים בלכתו אשורה. ואומר אני שהדבור הזה חלופי אשור ותמורתו. ונקרא אשור פרא בודד לו מפני שכל תאותו הנאת עצמו ולא ידאג דאגת חברו.

(י) **גם כי יתנו בגוים וגו'.** נראה לי שיתנו זה דינו יִתְּנֵנּוּ, הבנין הכבד הנוסף, כמו שמתרגמים השבעים, ובלבד שהמתרגמים לא עמדו על טעמו, כי הלשון כמו שפירשתי איך אשיתך בבנים (ירמיה ג' י"ט). ועתה כמו בעתו. ואקבצם קבוץ לרעה, לשון מניעה שימנע האדם את חברו מהשתרע כל צרכו, והוא משמש כאן על צד השאלה.

ויחלו מעט וגו'. לא יפורשו הרברים האלה ככתבם. ומתרגום השבעים שמענו שהיו קוראים יִחְדְּלוּ (או יִחְדְּלוּ) מעט מְשִׁשׁ מלך ושרים. וכן נראה לי העקר. ומעט שנאמר כאן התולים, כי באמת מכונן הנביא לימים רבים, כמו שאמר בראש דבריו ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר (למעלה ג' ד'). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו גם כי ישוב להיות להם אורח כגוים בעתו אמנעם מלפרוץ בארץ ויחדלו ימים רבים ממשוח מלכים ושרים. וראה מה שאמרתי בביאור ברעתם ישמחו מלך (למעלה ז' ג'). ובביאור הכהן המשיח (ויקרא ד' ג'). ויתורגם ללועזים und sollten sie auch wieder unter den Völkern eine Stellung einnehmen, will ich ihnen zur rechten Zeit Schranken setzen, dass sie ein Weilchen aufhören, König und Fürsten zu salben.

(יא) **כי הרבה אפרים מזבחות לחטא.** מחכמי הגוים יש אומרים שלחטוא זה נדרש לאחריו, ולחטוא שבסוף הפסוק מיותר. ואחרים אומרים שלחטא שנאמר כאן דינו לְחַטָּא. ושתי הכתות לא נראים לי דבריהם.

(יב) **רבי תורתו.** וכתוב רבו שדינו רב, ואומר אני שהוא העקר, לפי שאין נקרי בכל המקרא. כמו זר נחשבו. ראה מה שאמרתי בביאור כאדם עברו ברית

¹ ומי יקום יעקב (עמוס ב' ב' / ה') ריח לו כמו זה, וכמוהו ממש מי הרגיל בשאלה בלשון התלמוד, כי באמרו מי אמרינון בתחלה זה משמע דבריהם: החסרי לב אנתנו כי נאמרו.

(למעלה ו' ז'). ועל פי הדברים ההם אף כאן כמו זר נחשבו זה פירושו כמו תורת זר נחשבו.

(יג) זבחי הבהבי וזבחו בשר וגו'. הפירוש המקובל לכל ידוע לכל, ולא פירוש אמת הוא. כי אפילו נאמר שהבהבים מתנות לא ואמר בכתוב, מפני שאין לאמר זבחי מתנותי. ובלשון ערבי *عبيبات* עתוד או האיל המוכר שבעדר. ואומר אני שהוא הלשון הזה. וכנוי של הבהבי שב בענין אל הזבחים והוא נתון בהבהבי כמו שנאמר שם קדשי, כי כן הדין בלשון המקרא לתת כנוי השם המתואר לרעהו המתאר אותו. וזבחו מצוה אל העם שזבחו. וזה פירוש הדברים האילים שהם זבחים לי מעתה וזבחו בשר חול ויאכלו כי ה' לא רצם ואין חפץ לו בקרבנותיהם. ויתורגם ללועזים *die Widder, die sie mir opfern, mögen sie nun schlachten und als gemeines Fleisch verzehren; JHVH hat doch nicht Wohlgefallen an ihnen*.

המה מצרים ישובו. השנעים מוסיפים כאן וכאשור טמא יאכלו, בכתוב למטה ט' ג'. ונראה לי הנוסח שהוא מאוד.

(יד) וישכח ישראל את עשהו וגו'. לא נשען ישראל על ה' אלהיו, כי אמר להעזר בדרך כל הארץ, והדבר הזה עון פלילי בעיני הנביאים; שכן נביא אחר מוכיח את ישראל ואומר ותתצו הבתים לבצר החומה וגו' ולא הבטתם אל עושיה ויוצרה מרחוק לא ראתים (ישעיה כ"ב, י' וי"א).

ט

(א) אל תשמח ישראל אל גיל כעמים. החכמים כלם מפרשים את הדברים האלה הוהרה שמוהיר הנביא את ישראל על שמחה כשמחת העמים. וטועים. ואל תשמח שנאמר כאן כמו שפירשתי ואל תשא להם (ישעיה ב' ט). ופירוש אל תשמח לא תוכל לשמות. וחכמי הגוים אומרים שמוכיר הנביא כאן עמים בשביל אליליהם, והוא מוהיר את ישראל הוהרה זו מפני שהיתה השעה שעת הקציר ושמחת הקציר שהיה אפרים שמח ריח לה כעבודת אלילים¹). והאומרים כן לא עמדו על פירוש כל הדברים האלה. ופירוש כעמים ככל העמים הקוראים איש בשם אלהיו, ונזכר המעשה הזה לשבח לעמים ולא לגנאי להם. ועד בדבר:

כי זנית מעל אלהיך שנאמר אחרי כן. כי זה הדבר שאומר הנביא: העמים כלם קוראים איש בשם אלהיו, ואיש ידו תושיע לו, ואתה זנית מאחרי אלהיך, כי לא נשענת עליו והלכת למצרים ואשור לעזרה. ואתה תבין את הענין הזה על בריו בוכך מה שאמרת ליך ושניתי ושלשתי שבעיני הנביאים כל משא ומתן של ישראל עם הגוים וכקשת עזרה ממקום אחר לעבודת אלילים יחשב להם. והוא שאמר הנביא כי זנית מאחרי אלהיך, כמי שאומר לא נשענת על אלהיך ועל כחך אשר הוא נתן לך, ולמדת לבקש עזרה מעם אחר, ועם שכחה לו לא ידע שמחה אלי גיל כעמים. ויתורגם ללועזים *O Israel, dir ist das entzückende Gefühl nationaler Glückseligkeit abhanden gekommen*.

¹ קוטש המתרגם המקרא לחכמי גרמניא קורא שם לכל נבואה ונבואה כפי ענינה. והוא קורא שם לנבואה זו וכתב ממעל לה לאמר *der heidnische Festjubil Israels*. והוא מתרגם כעמים במקרא הזה *nach Weise der Heiden*.

על כל גרנות דגן. אמרו החכמים כלם שהדברים האלה תאר המקום, ולא מהכמה יאמרו בן, לפי שלתאר המקום אין צרך בדגן, ובו לא יפול לשון „כל“, כי איך יזנה ישראל על כל גרנות שבעולם, והיה בדן שיאמר הכתוב אהבת אתנן על גרנות. והשנית שאם כדברי המפרשים היה הכתוב אומר בגרנות, בכיית, כמו שנאמר מצינו גות הצמר בגרן (שופטים ו' ל"ז), ונאמר הקם לה' מזבח בגרן (ש"ב כ"ד י"ח), ונאמר עוד בגרן פתח שער שמרון (מ"א כ"ב י'), מהו על? והשלישית מה המשל הזה שמדמה הנביא את ישראל לזונה בגרנות? והעולה על כלן שלא בזוננים עצמם מדבר הכתוב הזה כי אם באתנן זונה, ואהבת אתנן לא תלויה בכל מקום.

ובאמת „על“ זה ככתוב אחר על אחיך (בראשית מ"ח כ"ח), ובלבד שרעהו למדה יתירה והוא למעלה יתרה. וגרנות ככתוב ונרנך יאסוף (איוב ל"ט י"א) שהוא התבואה עצמה¹). ופירוש גרנות דגן יגיע כפיו של אדם, והוא הפך מן אתנן שהוא נתון במתנה. ועתה זכור שדרך אר"ן האשה שטעמה טעם אתנן זונה לא תחפוץ עוד בעמל כפים ופעולת אמת (ein Weib, das Sündenlohn gekostet hat,) (verliert allen Geschmack an ehrlicher Arbeit und redlichem Lohn) כי למה תיגע זמן רב במה שיבא לה בשעה קלה? ועל פי הדברים האלה השמחה ששמחים העמים על הטובה שהיא ברכת אלהיהם ויגיע כפיהם אותה קורא הנביא הזה גרנות דגן, ושמחת ישראל על השלום והמנוחה שהיו לו בעזרת מצרים ואשור להם הוא אומר אתנן זונה. ואם כן זה פירוש הכתוב בחבורו: אתה ישראל לא תדע שמחה אלא גיל בשמחת כל העמים, כי הם שמחים על תשועת אלהיהם ותשועת ידם, ואתה זנית מאחרי אלהיך ואהבת להעזר במצרים ואשור מבטוח בה' אלהיך ובורועך אשר יתמכנה. ומשמע סוף הפסוק ללועזים du liebst Hurenlohn über allen הפסוק ללועזים ehrlichen Erwerb.

(ב) **יבכש בה**. הלשון הזה לא מתישב היטב, ולא מסגנון לשון נבואה זו הוא, כי בכל הנבואה הזאת לא ידובר בישראל לשון נקבה, ואפילו בפסוק הקודם המדמה את ישראל לזונה נאמר בו לשון זכר. ולכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, ובה זה עקרו קם, וכן מתרגמים השבעים לשון רבים.

(ג) **ולא יערבו לו זבחיהם**. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי כמות שהם לפנינו בספרים זה משמעם שיקריבו לה' זבחיהם ולא יערבו לו, והכתוב הזה מדבר בגולי מצרים ואשור שאין מזבח לה' בארץ שבים, ואיך יזבחו לו זבחיהם. ובגלל הדבר הזה משבח אני את דברי חכם אחד מחכמי הגוים האומר שיערבו זו טעות סופר, ועקרו יערבו, בכ"ף.

כלחם אונים להם. החכמים כלם אומרים שאונים זה שרשו אנה, ומפרשים לחם אונים לחם אכלים או לחם אוניים, ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא תאניה ואניה על מת. והשנית, למה יהיה לחם אוניים טמא אם לא נגע האונן במת? ואומר אני שאונים זה מלשון ראשית אוני (בראשית מ"ט ג') ולחם אונים לחם מרבה זרע

¹) ואף בלשון המשנה משמע גרן תבואת השדה וקצירה. ולא זאת בלבד, כי אף ולדות היונים קרויים גרן בלשון המשנה. ולא תטעה לאמר שגרן שם תבואת הקציר ושם ולדות אצל כל אדם, כי לא נקראים תבואת הקציר והולדות גרן כי אם כנגד בעליהם שיוגעו בזריעת השדה ונפסלו בגדול אבות הולדות. וזכור את הדבר הזה ואל תשכחה, כי בו תלוי פירוש הכתוב הזה שאנחנו דנים עליו.

ומביא לידי קרי. וחכמי הגוים משבשים „להם” ומניחים לחמם, והשכוש ללא צרך, כי טובים הדברים ככתבם, לפי שבוכחיהם הכתוב מדבר שלא יערכום להי אלהיהם ועל כן יהיו להם כלחם אונים לטמא בהם. ואל יקשה לך שנאמר אחרי כן אוכליו, בכנוי היחיד, כי אחר שרמה הנביא את זכחיהם ללחם אונים גברה עליו מחשבת הלהם ממחשבת הזכחים. ואפילו לא תאמר כן לא קשה הרבה, לפי שכן דרך דובר דברי נבואה ודברי שיר לדלג מפרצוף לפרצוף ומלשון יחיד ללשון רבים, והלא הראיתוך עד כה כאלה רבות.

(ה) **ליום מועד וגו'.** אמר רדיק יום החרבן נקרא יום מועד וחג. וכעין זה פירש רש"י. ואתה אל תשמע ואל תאבה להם. ויום מועד וחג דברים כמשמעם. כי הנה נאמר בפסוק הקודם לחמם לנפשם לא יבא בית ה', ובגולי מצרים ואשור הכתוב מדבר שאין להי בית בארץ שבים. ועד עתה בחול דבר הכתוב, וכימי החול כבר יאכל העברי לחמו ולא יביאהו בית אלהיו, ולא יצר לו מאור על הדבר הזה; לא כן יום מועד וחג. כי העברי היושב על אדמתו לא עלתה במחשבתו שלעת כזאת יהיה לחם האדם לנפשו ולא יביאהו בית אלהיו. וזהו שאמר הנביא מה תעשו ליום מועד וליום חג ה'. ועוד יתבאר לך המקרא הזה בביאור הפסוק האחר.

(ו) **כי הנה הלכו משד.** תלוי בשאלה שבפסוק הקודם, והנה זה ריח לו כאחיו שפירשתי בביאור הנה בטחת (ישעיה ל"ו ו'), ובביאור הנה אשור (יחזקאל ל"א ג'). וזה הדבר שאומר הנביא: אם אמרתי שינצלו משוד השודר את ארצם, הלא מצרים תקבצם מנה תקבצם, וכארצות ההן אין בית לה, ואם כן מה תעשו ליום מועד וליום חג ה'? ועל פי הדברים האלה לא בקבורה ממש הכתוב מדבר כי אם במושב ישראל בארץ נכריה והוא לארצו ולכל יודעיו כמת. וכמו כן ידברו כל הלועזים ללשוונתם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים *denn wenn sie auch entkommen aus dem Zusammensturz des Reiches*

(ז) **ידעו ישראל וגו'.** ירגישו בני ישראל שאויל הנביא משונע איש הרוח. והדברים התולים, כי המה כנאונם ושלוחם היו אומרים אויל הנביא משונע איש הרוח, ועתה הנביא חוזר על דבריהם לאמר שבבוא הרעה ידעו בעצמם וירגישו שכן הוא כאשר דברו, והוא כמהתל בהם, כמי שאומר או ידעו ישראל שמחכמה דבר הנביא ואמת דבר.

על רב עונך ורבה משטמה. גדולי חכמי הגוים נלאו לפרש המקרא הזה, והדברים נכוחים למכין, ובלבד שטעות קלה נפלה בהם והופרד בין הדברים. כי רבה משטמה עקרו רב המשטמה. והדברים תלויים בראש הפסוק ופירושם בחבורם כאו ימי הפקודה באו ימי השלום על רב עונך ורב המשטמה, וכל מה שבינתים מאמר בתוך מאמר. ויתורגם ללועזים, *es kommen die Tage der Heimsuchung, es kommen die Tage der Vergeltung — da wird Israel empfinden, wie närrisch der Prophet, verrückt der Mann des Geistes! — Vergeltung deiner Verschuldung, der bitteren Anfeindung*

(ח) **צופה אפרים עם אלדו וגו'.** מחכמי הגוים יש משבשים ומניחים צפה ומוסיפים מ"ם וקוראים מעם. ואני אומר שטובים הדברים ככתבם, כי כבר יהיה צפה נסמך כמו שנאמר ומשנה כסף (בראשית מ"ג ט"ו) ומשנה שברון (ירמיה י"ז י"ח), ושניהם סמוכים; ואף גם זאת שצפה שם הפועל והוא ינהג מנהג שם או מנהג פעל.

ואין בדברים כדי מאמר שלם, והם כלם הנושא, ופח יקוש וגו' הנשוא. ותיבת נביא מיותרת, והיא היתה כתובה בתחלה בגליון לפרש „צפה אפרים עם אלהי“ ואחרי כן נכנסה בטעות סופר אל גוף הספר. ופירוש הכתוב צפה אפרים אשר מאת אלהי פח יקוש על כל דרכיו. ויתורגם ללועזים Ephraims Wächter in Dienste meines Gottes — Schlingen etc.

(י) ויהיו שקוצים כאהבם. החכמים כלם מפרשים והיו בני ישראל שקוצים כבשת אשר אהבוהו. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנקראו בני אדם שקוצים או שידמו בני אדם לשקוצים. וכאמת פועלו של ויהיו הבשת, וכאהבם שם הפעל. והדברים נותנים טעם לשלפניהם. וזה פירוש הכתוב וינורו לבשת כי היא היתה שקוצים כאשר יאהבו בני ישראל. ואפשר שכן פירש יונתן המתרגם והווי שקוצין כדרכו. ואמר הכתוב לבשת ויהיו, לשון רבים, על שם סופה שקראה שקוצים. ואמר לבעל פעור שקוצים, לשון רבים, כמו שנאמר גלולים על שם אלהים שהוא לשון רבים. ובני ישראל אהבו בעל פעור כשביל עבודתו שהיו עובדים אותו בהודו אנשים לנשים, כמו שפירשתי בביאור ויצמד ישראל לבעל פעור (במדבר כ"ה ג'). ויתורגם ללועזים denn das war ein Götze nach ihrem Geschmack.

(יא) כבודם המונם. מלדה וגו'. תאר הזמן ליתעופף, ומי"ם בשלשתם כמי"ם של מנגד ומתחת, ופירוש הדברים המונו כעוף יתעופף בשעת לדה או עורם בכטן וכימי הריון. ויתורגם ללועזים bei der Geburt und im Mutterleibe und während der Schwangerschaft.

(יב) כי אם יגדלו. כי זה כאחיו שפירשתי ישעיה ד' ה', וכמוהו יתורגם ללועזים ja.

בשורי מהם. חכמי הגוים המחדשים עושים שי"ן זו ימנית, ומפרשים בשורי מהם בפנותי מהם להביט אל צד אחר. והדבר הזה שהם אומרים „הסתר פנים“ בלשון המקרא, ואין משמע הכתוב הזה משמעו. והכתוב ננקודו העקר, ובשורי כמו בסורי, כפירוש המקובל. כי עד הגה דבר הכתוב כמעשים שיעשה ה' להרע לישראל, ועתה הוא מסיים ואומר אף אין צורך בכל אלה, ודי לי בשב ואל תעשה; כי ישראל חיים וקיימים מפני שאני אתם ומנין עליהם מכל צרה, ובסורי מאתם די להם בצרה זו.

(יג) כאשר ראיתי. ראה זו כאמור רבן גמליאל במשנה רואה אני את דברי אדמון (כתובות י"ג ג'), ובווצא בה במקרא הרואה אתה (ש"ב ט"ו ב"ז).

לצור שתולה בנוה. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם פירוש שרוח הלשון ורוח הענין נוחה ממנו. ולשבעים כאן נוסח אחר, ואף הוא רק קרוב אל אמת ואלוהי לא בא. ומתוך תרגומם נראה לי שזה לשון הדברים האלה כבתחלה לצר ישת לו קנים, והלשון ככתוב שת לי אלהים ורע אחר (בראשית ד' כ"ה), ושניהם כמו שיש מפרשים וישימו בנים (עזרא י' מ"ד). והדברים כתקונם מקביל אליהם היטב בסוף הפסוק להוציא אל הורג בניו. ויתורגם המקרא בחבורו ללועזים Ephraim wird, wie mir gut dünkt, Kinder grossziehen für den Feind.

(יד) תן להם ה' מה תתן. הלשון הזה ושעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור שלח נא ביד תשלח (שמות ד' י"ג).

(טו) **מביתי אגרשם**. ראה מה שאמרתי למעלה ה' א'. וכמו כן יפורש בית זה, ופירושו מביתי אגרשם אשלחם מעל פני, ולא אהיה להם עוד לאלהים, ולא המה לי לעם.

ו

(א) **גפן בוקק**, בערבית נֶפֶץ לשון רבוי המעשה, ויפול לשון הפעל בשמים הממטירים מטר וגשם הרבה ואדם ובהמה היולדים ולדות הרבה, ויפול אף בנטעים פורחים. ומן הענין הזה גפן בוקק ומשמעו גפן עושה פרי הרבה.

פרי ישוה לו, לא יפורש ככתבו. ומתרגום השבעים שמענו שבספרים שלפניהם היה כתוב ישלה תחת ישוה. ובלבד שהמתרגמים לא היו יודעים לקראתו כדון, כי הם קראו ישלה, לשון קל, ודינו ישלה, הבנין הכבד הנוסף, והלשון ככתוב לא תשלה אותי (מ"ב ד' כ"ח). ופירושו הדברים פרוי מהעה אותו, ומשמעם ככתולה פרוי ישא אותו לאמר שלום יהיה לך ואין שלום. ויתורגם ללועזים die Frucht schadet ihm.

כרב לפרוי, מפרש ראש הפסוק ומגיד לנו איך מוזיק פרי הגפן לגפן. ואמר הכתוב כרב לפרוי, ולא אמר כרב פרוי, כשביל כטוב לארצו שלא יאמר כי אם כן. לפי שכן דרך העברי הדובר דברי נבואה ודברי שיר שלא ישוה מנין הרלתות בכתים ומנין התנועות בדלתות כאשר יעשו הלועזים ללשונותם בשיר, והוא משוה לשון הדבורים שבדלתות ומקבילם זה לעומת זה.

(ב) **חלק לבם לא יועצים לב אחד**, כי זה אומר בכה וזה בכה. עתה יאשמו. עתה ישיבו את אשמם, כלומר עתה יפקד עליהם עונם.

(ג) **כי לא יראנו את ה'**, ואם כן, לא מלכנו הוא. והמלך מה יעשה לנו. הלשון ככתוב אעשה גם אנכי לבית (בראשית ל' ל'). ופירושו הדברים מה יועיל לנו המלך, ואם אין בו תועלת הלא כאין הוא. והמלך שמקביל אל ה' לא מלך בשר ודם כי אם ה'.

(ה) **לעגלות בית און יגורו**. ייראו לנפש העגל אשר בבית און. ואין צורך לשבש עגלות ולהגיה עגל כמו שיש עושים, כי מפני שהעגל אליל יפול בו לשון רבים, ואף על פי שנאמר כנגדו אחרי כן "עליו" ואף "ממנו", לשון יחיד.

שכן שמרון. השבעים מתרגמים שכן לשון רבים, ולא שהיה לפנייהם שכיני, כי לפי הענין הם מתרגמים מפני ששכן זה יש במשמעו לשון רבים, כמו שנאמר יושב ירושלים (ישעיה ה' ג') וכל יושביה במשמע. אבל אין נקודו של שכן זה כדון, ודינו ישכן. כי ישכן שמרון יושב הארץ הקרובה לשמרון, ולא יושב שמרון.

כי אבל עליו. כי זה מוסף המדרגה העליונה, כאחיו הרבים שפירשתים עד הגה.

גילו. יחרדו. כי עקרה של גילה תנועה שינוע לב האדם משמחה ואף מיראה ופחד, וכמו שנאמר וגילו ברעדה (תהלים ב' י"א). והפס הכתוב כאן בלשון הוה מפני שלשון גילו נופל על לשון גלה שבסוף הפסוק.

(י) **בשנה**. אם תחזור על כל המקרא לא תמצא שם על משקל בשנה. כי ברור הדבר ששרשו בוש, ואם כן, נ"ה תוספת בו, ואין תוספת זו לכל שם. ולכן

אומר אני שתוכה זו לא נקודה כדון, ודינו קִשְׁנָה, והשם בכנוי, ובכן מקביל אליו מעצתו שבסוף הפסוק, והמוכרת בִּשְׁן על משקל חשן. ראה מה שאמרתי שמות כ"ה ז'.
 (ז) נדמה שמרון מלכה וגו'. כביאור איש את שמו (כמדבר י"ז י"ז) נסת"יעתי במקרא הזה ככתבו ונקודו. ועתה נראה לי שנדמה זה דינו נדָּה והוא נפֶּעַל, ומלכה זה טעות סופר ועקרו הִלְכָה. ופירוש הדברים שָׁרְדָה שמרון ואיננה, היתה בקצה על פני המים. ויתורגם ללועזים, Vernichtet wird Samaritanen, dahin sein wie der Schaum auf der Wasserfläche.

(ח) מימי הנבעה וגו'. מ"ם זו מ"ם היתרון, ופירוש הדברים יותר מאשר חטאו אכותיך בימי הנבעה חטאת ישראל.

שם עמדו. הנה אמר בראש הפסוק שהרעו ישראל בדורו מאנשי הנבעה, כמו שפירשתי, ועתה הוא חוזר לדבר בענש הראוי להם אפילו לא עשו כי אם כמעשה אבותיהם בנבעה ולא הרעו מהם. כי שם עמדו בעין חנא, ופירושו אפילו עמדו במקום הנבעה לעשות כמעשיהם לבלתי הרע מהם.

לא תשיגם בנבעה וגו'. ראה מה שאמרתי כביאור ולא השיגו (בראשית מ"ז ט'). ואף כאן זה פירוש הדברים אלו הבאתי עליהם מלחמה כמלחמה שהיתה על בני עולה בנבעה לא היתה להם בה די פורענות. ואמר הנביא שבני דורו ראויה להם פורענות גדולה מפורענותו של דור פילגש בנבעה, מפני שבזימי פילגש בנבעה דבר ה' יקר ואין חזון נפֶרֶן, ומאו ועד עתה הלא קמו בישראל נביאים רבים להורותם דעת ה' ודרכיו. ויתורגם ללועזים und wären sie selbst bei der damaligen Schuld stehen geblieben, nicht würde für sie genügen eine Schlacht wie die bei Gibeon gegen die Söhne des Frevels.

(י) באסרם. ראה דברי המפרשים כלם ושמה בהם, אם בעל נפש אתה. ואם תחפזין לדעת פירוש המקרא הזה לאמתו דע שבלשון ערבי אָסַר החבל שבו קשור הסוס. ומפני שהמוכר סוסו בעין יפה מוכר עמו גם החבל, הערבי המדבר בדבר ומוסיף עליו כל הנלווה אליו יאמר בְּאִסְרָה ליחיד, ולרבים בְּאִסְרֵהֶם, כלומר בחבלו או בחבלם. ומן הלשון הזה באסרם שנאמר כאן, כי הוא שם דבר ולא שם הפעל. והדבור הזה מתאר עמים. ופירוש הדברים ואוספו עליהם עמים וכל אשר להם וכל הנלווים עליהם. והכתוב אומר כן להרבות בעצת ישראל, כי האויב הבא בארץ הוא וכל אשר לו בא לשחתה, כמו שנאמר במדן הלוחץ את ישראל בימי גדעון הם ומקניהם יעלו ואחליהם ובאו כדי ארבה לרב ולהם ולגמליהם אין מספר ויבאו בארץ לשחתה (שופטים ו' ה'). וחם הכתוב בלשון הזה מפני ואסרם שכראש הפסוק שלשונו נוטל עליו. ויתורגם באסרם ללועזים לפי הענין mit Sack und Pack.

לשתי עונותם. וכתוב עינותם, כיוד אחר העיץ. וכל היגיעים לפרש כקרי יגיעים לריק, כי אין בלשון המקרא עונה כי אם עונת אשה ולא היא ענין לכאן. ומתרגום השבעים והרומי והסורסי שמענו שהם היו קוראים עֲוֹנָתָם, ואחרי תרגומם כרוכים כל חכמי הגוים. ולדבריהם קשה לשתי שהוא לשון נקבה ועון לשון זכר. ואף אין לאמר מה שני העונות האלה.

ואני, ממה שראיתי שבפסוק האחר יש גערה לאפרים ויהודה גם שניהם, כאמרו ארכיב אפרים יהרוש יהודה, אמרתי שישראל שנאמר בפסוק הקורם כל עם

ה' במשמעו, אפרים ויהודה גם יחד. ואם כן, לשון הכתיב שדינו עינותם הוא העקר, ועין זו ככתוב עין יעקב (דברים ל"ג כ"ח), ופירוש לשתי עינותם לשתי מחלקותם, יהודה וישראל, והדבור הזה מפרש "עליהם" שנאמר לפני מזה, להגיד לנו שבשתי הממלכות מדבר הכתוב. ומפני שהדברים מכארים את אשר לפניהם נאמר לשתי בלמ"ד, והיא למ"ד המשמשת בראש המבאר, והיא מפורשת לך כל צרכה כביאור לכל הבתים (ירמיה י"ט י"ג). וראה שאמרתי כביאור עין האדם (זכריה ט' א'). ויתורגם ללועזים gegen ihre beiden Grundstücke.

(יא) ואפרים עגלה מלמד, חכמי הגוים רחוקים בפירוש כל המקרא הוה מאמת כרחוק מורח ממערב, וחכמי ישראל נוגעים בה ועוברים מעליה. ופירוש עגלה מלמד עגלה ערומה שהוסיפו לה נסיונותיה ערמה. ובסמוך יחבר לך מה ערמתה.

אהבתי לדוש. כי הנסיון הביאה לידי אהבה זו. מפני שבהמה דשה לא היו העברים חוסמים אותה, ככתוב לא תחסום שור בדישו (דברים כ"ה ד'), והיא עושה ואוכלת בשעת דישה, ועל כן אהובה לה מלאכת דישה מכל המלאכות שהיא עושה. וראה מה שאמרתי כביאור עגלה דשא (ירמיה נ"י א').

ואני עברתי על טוב צוארה. משמע הדברים האלה כמו שפירשתי ועבר עליו רוח קנאה (במדבר ה' י"ד), ופירושם אנבר על צוארה הטוב. וטובה זו שמתארת צואר בהמה משמן בשרה. והנביא רוצה לאמר שיושם עול על צואר אפרים, וכמו שהוא מסיים ואומר ארכיב אפרים. ואמר הנביא כן, מפני שהבהמה הדשה לא תמשוך בעול, כי ראש החבל קשור בקרניה, כמו שאמרתי כביאור כגון עת הרייכה (ירמיה נ"א ל"ג). ועתה כשיעבור ה' על צואר אפרים לחרוש בו ישים עול כצוארו. ויתורגם ראש הפסוק הוה ללועזים Ephraim ist ein gewitzigtes Rind, liebt das Dreschen nur. Ich aber will seines feisten Nackens mich bemächtigen.

ארכיב אפרים וגו'. אעלה עול על אפרים ויחרוש יהודה וישרד לו יעקב, ולא ידושו עוד כימי קדם, כי מעתה יעשו במלאכה שאין עמה הנאה לעוסקים בה. והדברים משל לימי הרעה העתידים לבא שיהיו כלם עמל ואון ואין שבר לפעולה. (יב) זרעו לכם וגו'. זכר המלאכות שבפסוק הקודם הביא את הנביא לידי המשל הזה. נירד לכם ניר הטהרו מכל חטאתיכם. ראה דברי הכתוב ירמיה ד' ג'. **ועת לדרוש וגו'.** ואין זו כפי"א בלשון ערבי, והיא לסדר דברים, כי זה פירוש הכתוב נירו לכם ניר, וכי תעשו את הדבר הזה אז תהיה העת לדרוש את ה', ולא קודם לכן.

(יג) בדרך. אין הלשון הוה מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים ברכבך, והוא העקר, כי אליו, ולא אל התיבה ככתבה, מקביל ברכ גבוריך שנאמר בסוף הפסוק. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הלבלר והשמיט כ"ת אחרונה של ברכבך, ואחרי כן כשבאו להשלים ברכיך הגיהו בדרך, שלא כעקרו. (יד) בעמך. לא מקביל אליו היטב מבצריך שנאמר אחריו. ועל כן אומר אני שטעות סופר יש כאן, ואל תקרא בעמך כי אם בעריך.

כשד שלמון וגו'. השוד הזה דבר מדברי הימים שהיה לפני הנביא הוה אז בימיו, ואנחנו היום הוה אין אתנו לדעת מה הוא.

(טו) **בית אל**, השבעים היו קוראים בית ישראל תחת בית אל, וכן נראה לי העקר. ואם כן, זה פירוש הכתוב: ככה יעשה העושה לכם אתם בית ישראל. וככה שב אל האמור בפסוק הקודם.

מפני רעת רעתכם. אין כלשון הזה בכל המקרא. כי אם נאמר קדש קדשים, לא נאמר קדש קדשי או קדש קדשי ה'²). ובגלל הדבר הזה אומר אני שתובת רעת מיותרת, כי נשנו אותיותיה בטעות סופר מן התנבה האחרת. **בשחר**. ראה מה שאמרתי בביאור לבקר (ירמיה כ"א י"ב). ואף כאן בשחר זה פירושו חקף ומיד. והכתוב רוצה לאמר שלא יארכו הימים ומלך ישראל נדמה נדמה. ויתורגם ללועזים gar bald.

יא

(א) **כי נער וגו'**. כי זה נאחיו שפירשתי ישעיה ד' ה'. וראש הפסוק הזה מאמר אחד, ולא שנים. ונער הנושא, וישראל חלופיו ותמורתו, והפעל בכנויו הנשוא. **וממצרים קראתי לבני**. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב לבניו, וגדולי הכמי הגוים כרוכים אחרי תרגומם בשביל הפסוק האחר האומר קראו להם, לשון רבים. ומשם אין ראיה. כי כן דרך המקראות לדבר בניו כלו לשון יחיד ולשון רבים תוך כדי דבור. ומתרגום יונתן המתרגם קריתי להון בנין שומע אני שהוא היה קורא קראתי לו בני. וכן העקר. וממצרים תאר הזמן, ולא תאר המקום, כי זה פירוש הדברים ומימי צאתו מארץ מצרים אמרתי לישראל בני אתה. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה השמיט הלבלר ואין של לו, ואחרי כן חברו למיד יתומה אל בני ונעשה לבני. ומעתה הלא השבית טעם המקרא הזה שבה רב. כי המקרא ככתבו קשה קריאה זו, לפי שממנה משמע שקרא ה' לישראל מארץ מצרים והוא יצא משם מאליו, ובאמת קבלה ביד העם שהוציאו אלהיו ממצרים ביד הזקה וכורוע נטויה ובאותות ומופתים. והמקרא כתקונו על פי תרגום יונתן סדר דבריו נאה מאוד, כי מקביל וממצרים אל נער ישראל, וקראתי לו בני שיש במשמעו אהבה וחבה מקביל אל ואהבהו. ויתורגם כל המקרא הזה ללועזים ja, jung Israel liebte ich und seit Ägypten nannte ich ihn meinen Sohn.

(ב) **קראו להם כן הלכו מפניהם**. השבעים מתרגמים בקראי להם כן הלכו מפני הם, וחכמי הגוים כרוכים אחריהם. ולי נראה המקרא ככתבו העקר. מפני הם" שלא יתישב היטב. ואומר אני שפועלו של קראו שם ה', ואף כנוי של מפניהם שב אליו. ומי שקרא שירי הערבים לא יקשה לו הלשון הזה. כי בשירי הערבים יש שמדבר המדבר על עצמו הפרצוף השלישי לשון יחיד או לשון רבים, ובפרט כשהוא מדבר במה שיצא לו עליו. ואף כאן לא חביב על ה' זכר הדבר הזה שכאשר קרא לישראל כן רחקו מעליו, ובגלל הדבר הזה מדבר בעצמו כדבר בנסתרים.

ועל פי מה שאמרתי בפסוק הקודם אף קריאה זו כחברתה, והיא הקריאה nannte man sie auch so, sie ויתורגם ללועזים entfernten sich doch von ihm.

¹) וכן נאמר שיר השירים אשר לשלמה (שה ש א' א'). ושב אשר לשלמה אל שיר ולא אל השירים, ובין כך ובין כך לא נאמר שיר שירי שלמה.

(ג) **קחם על זרועותיו.** הדבר ברור שהמקרא הזה משובש, וקחם זה עקרו אֶקְחֵם, וזרועותיו עקרו ורועותיו, כי בטעות סופר נשנית וא"ו בסופו מראש התיבה האחרת. וכן הנוסח בתרגום השבעים.

ולא ידעו כי רפאתים. רפואה זו כאחותה שפירשתיה בביאור וארפאהו (ישעיה נ"ז י"ח), ופירושו הדברים ולא ידעו שהם חטאו לי ואנכי לא הכיתים על חטאותם בהמלתי עליהם. וכן מתרגם יונתן כי רפאתים דמן קדמי מתרחים עליהן. ויתורגם כי רפאתים ללועזים dass ich sie verschonte.

(ד) **בחבלי אדם.** אדם זה מוציא אלהים. ותבין את הדברים האלה על ברים בזכר שצדיק ה' ובצדקתו ישנא את הרשע כגלל רשעתו. לא כן האדם שאין כמוהו צדיק בארץ אשר לא יחטא, ולכן יש שיאהב גם את הרשע. וזה הדבר שאומר הכתוב הוזה: הם חטאו לי, ואני לא עשיתי להם כצדקתי להרחיקם מעלי, כי למענם ירדתי למדרגת אדם, וכבשו רחמי את מדת הצדקה, והקרבתי אלי אף על פי שחוטאים הם.

כמרימי על על לחיהם. על זה מיותר, כי בטעות סופר נשנה על ונקדו משנהו על לחת בו טעם כל שהוא. ואמרתי כן, מפני שאלו בא הכתוב להשתמש בעל היה אומר מעל, כי כן הדין בכל כמו אלה.

ואט אליו אוכיל. כבר קדמני בחכמי הגוים מי שאומר שאוכל זה פעל, ולא שם דבר, והמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו אוכיל לו, כי בתחלה טעה הלבלר וכתב תחתיו „לא“. ואחרי כן נתנו „לא“ בראש הפסוק האחר. ועל פי הדברים האלה סוף הפסוק הזה שני מאמרים ואט אליו — מאמר אחד; אוכיל לו — מאמר אחד. (ה) **לא ישוב וגו'.** לא יפוש המקרא הזה ככתבו. ועל פי האמור בביאור הפסוק הקודם „לא“ זה מיותר, וכשאתה מדלג עליו הדברים נכוחים למבין.

כי מאנו לשוב. המה מאנו לשוב אל ה', על כן ישובו אל ארץ מצרים והיו עבדים כימי קדם.

(ז) **ועמי תלואים למשובתי.** האומרים שפירוש משובתי למרד שימרדו כי לא ידעו כטוב לשון המקרא. אף לא מתישב ראש הפסוק הזה על סופו אם משובה זו מרד. ומשובה זו כעין שיבה שפירשתיה בביאור ושבת וכסית (דברים כ"ג י"ד). ובלבד שהיא שם ולא פעל, ומשמעה חזרת הפועל מפעולה לפעולה הפוכה ממנה.

ואל על יקראהו. כל הינעים לפרש הדברים האלה כמות שהם לפנינו ינעים לריק. ואומר אני שאל זה ככתוב אל הלך ארון אלהים (ש"א ד' כ"א), ועל זה לא נקד כדון, ודינו על. וכנוי של יקראהו שב אל שם ה', ואף על פי שהדברים אמורים מפי ה' מדלג הנביא מפרצוף ראשון אל פרצוף שלישי, כי כן דרך הנביאים לדבר, כמו שהראיתך לדעת פעמים רבות. ויחד זה כמו עם, ועם שאמרתי ככתוב עם זה (נחמיה ה' י"ח). ופועלו של ירומם שם ה', ועול שנאמר לפניו הוא הפעול. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא הזה בחבורו: קיומו של עמי תלוי בחזותי שאחזור כי ואנחם על אשר נתתם לפני אויב ואשיב ואושיעם מידו, והם קוראים אלי על דבר העול אשר בצוארם, ואף על פי כן לא ארים את העול מעל לחיהם כאשר עשיתי לפנים (למעלה פסוק ד'). ויתורגם ללועזים Meines Volkes Schicksal hängt davon ab, dass ich andern Sinnes werde, und sie schreiben zu ihm ob des Joches; gleichwohl enthebt er es nicht

(ח) **כַּאדְמָה** וגו' **כַּעֲבָאִים**. תַּפֵּס כַּשְׁתִּי אֱלֹהִי, וְלֹא תַפֵּס בְּסִדּוֹם וְעַמּוּרָה, מִפְּנֵי שִׁסְדּוֹם וְעַמּוּרָה הָיוּ שְׁגוּרוֹת בְּפִי הָעַם כְּשִׁמוֹת עָרִים חוֹטְאוֹת, וְהַשּׁוֹמֵעַ יִשְׁמַע שִׁמוֹתָן וְיִזְכּוֹר חַטּוֹתָן, וְאִין חַטּוֹתָן עֵינִין לְכַאן; וּמִזְכּוֹר אֲדַמָּה וְעֲבָאִים לֹא יִשְׁמַע הַשּׁוֹמֵעַ כִּי אִם מִהַפְּתָן, וְהִיא לְבָרָה הַרְרוּשָׁה לַחֲפִיץ הַנְּבִיא.

נִהְפֵךְ עָלַי לְבִי כַּשְׁתַּעֲלָה עַל מַחֲשַׁבְתִּי מִהַפְּתָךְ. וּבִכֵּן יֵשׁ לְדַבְרִים הָאֵלֹהִים רִיחַ לְשׁוֹן נּוֹפֵל עַל לְשׁוֹן.

(ט) **לֹא אֲשׁוּב לְשַׁחַת אַפְרַיִם**. לֹא אֲמוּרָה שִׁיבָה זֶה כִּנְגַד הַשַּׁחַתָּה שֶׁהַשַּׁחִית ה' אֶת אַפְרַיִם קֹדֶם לָכֵן, כִּי עֲדִיין לֹא הָיָה דְבַר הַזֶּה מְעוּלָם. וְשִׁיבָה זֶה הִיא שְׁהוֹכַרְתִּיהָ כְּבִיאוֹר וְעַמִּי תְלוּאִים לְמִשׁוּבְתִי (לְמַעֲלָה פֶסוּק ז'). כִּי ה' שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל וְנוֹאֵלוּ, וְכִשְׁהוּא בֹא לְשַׁחַתוֹ תֹּאמַר לוֹ שֶׁב לְשַׁחַתוֹ. וְיִתּוּרְגַם לְלוֹעֲוִים *ich will nicht gegen alles Erwarten verderben*.

וְלֹא אֲבֹא בְעִיר. לֹא יִפּוּרְשׁוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֹהִים כַּכְּתָבָם. וְהַאֲמַרִים שְׁעִיר שֶׁנֹּאמַר כֵּאֵן לְשׁוֹן אֶף וְחִמָּה דְבָרֵיהֶם דְּבָרֵי חִלּוּמֹת. וְאֹמַר אֲנִי שְׁמַעוֹת סוֹפֵר יֵשׁ כֵּאֵן, וְאֹבֹא זֶה עֵקֶר אֲבִי¹, וְעִיר כַּשּׁוֹשׁוֹ וְכַמְשַׁמְעוֹ. וּבְלִבְךָ שְׁדִינוּ בְּעִיר, וְהַקְמִין תְּנוּעַת הָיָא הַרְעַת, וּבִכֵּן מְקַבֵּל אוֹיֵב אֶל קְרוֹשׁ, וּבְעִיר מְקַבֵּל אֶל בְּקַרְבְּךָ. וְיִתּוּרְגַם לְלוֹעֲוִים *und nicht ein Feind im Reiche*.

(י) וְיִחַרְדוּ בָנִים מִים. הַשְּׁבַעִים הָיוּ קוֹרְאִים קָיִם וְאֶף חֲכָמֵי הַגּוֹיִם נִלְאוּ לְפָרֵשׁ „מִים“ וְאֹמְרִים שֶׁבִּדְיִן שִׂיאֵמֵר הַכְּתוּב תַּחֲתוֹ שֵׁם רֵאוּי לְתַאֲר בָּנִים. וְאֲנִי אֹמַר שֶׁהַדְּבָרִים כַּכְּתָבָם וְכַנְקוֹדֵם הָעֵקֶר. וּבָנִים שֶׁנֹּאמַר כֵּאֵן הַדְּבַר לְמַד מְעִינֵנוּ שֶׁהוּא יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם בָּנִים לָהֶן. וְאֹמַר מִים לָפִי שֶׁהִיא הַיָּם קֶצֶה גְבוּלָם, וְאֶף גַּם זֹאת מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיוּ הָעֵבְרִים יוֹרְדֵי הַיָּם הֵם בְּעִינֵיהֶם כְּסוּף הָעוֹלָם. וְזֶה הַדְּבַר שֶׁאֲמַר הַנְּבִיא: כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאָרֶז וְגוֹרֵיו שׁוֹמְעִים קוֹלוֹ כְּכֹל מְקוֹם שֶׁהֵם וְכֹאִים אֲלֵיו, כֵּן יִשָּׂא ה' וּבְנָיו יִשְׁמְעוּ שֶׁאֲנִתּוֹ וְיִמְהָרוּ לְבֹא לְלַכַּת אַחֲרָיו אֲפִילוֹ מִסוּף הָעוֹלָם. וְיִתּוּרְגַם מִים לְלוֹעֲוִים *vom Ende der Welt*.

יב

(א) **סַבְכַּנִּי כַּכַּחַשׁ אַפְרַיִם**. מִכֵּאֵן וְעַד סוּף הַפְּרָשָׁה יְדוּבֵר בְּאִפְרַיִם לְשׁוֹן יַחִיד תְּמִיד. וְעַל כֵּן נִרְאָה לִי שֶׁאֶף סַבְכַּנִּי זֶה לְשׁוֹן יַחִיד וְדִינוֹ סְבָבִנִי.

וְעַל דְּבַר כַּחַשׁ זֶה, הִלָּא אֲמַרְתִּי לָךְ פְּעַמִּים וְשִׁלַּשׁ שְׁעֵנְלִי הוֹחֵב שְׁנוּאֵי נַפְשׁ הַנְּבִיאִים הֵמָּה שִׁירֵי עֲבוּדַת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כַּכְּתַלְהָה, כִּי בִימֵי קֶדֶם הָיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹבְדִים אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם בְּתַבְנִית שׁוֹר, וְעֲבוּדַת ה' אֶל מַסְתַּתֵּר אֲשֶׁר לֹא יִרְאֶה לוֹ כֹּל תְּמוּנָה חֲדָשָׁה בְּיִשְׂרָאֵל וּמְקֻרֹב בָּאָה לוֹ בִימֵי נְבִיאֵי הָאֲחֵרוֹנִים אֲשֶׁר נִפְקְחוּ עֵינֵיהֶם וְרָאוּ אֹרֶךְ בְּהִיר בְּדַעַת ה' וְדַרְכָּיו. וּבַהוֹכִיחַ הַנְּבִיאִים אֶת יִשְׂרָאֵל עַל עֲבוּדַת הָעֵנְלִים הָיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל טוֹעֵנִים שֶׁכֵּן עָשׂוּ אֲבוֹתֵיהֶם הָרֵאשׁוֹנִים וְהֵמָּה מַעֲשֵׂי אֲבוֹתֵיהֶם בִּידְרֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁאֲמַרְתִּי בְּבִיאוֹר הֵנָּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל (מ"ב י"ב כ"ח). וְהַנְּבִיאִים אֲפָשֶׁר שֶׁהָיוּ יוֹדְעִים הַדְּבַר לֵאמֹתוֹ וְאֲפָשֶׁר שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִים, וּבִין כֵּךְ וּבִין כֵּךְ הֵם מְכַחֲשִׁים טַעֲנוֹת

¹ וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת טַעֲנוֹת זֶה. בְּתַחֲלָה הִשְׁמִיט הַלְּבָלֵר יוֹדֵד שֶׁל אֵיב. וְאַחֲרָיו כֵּן כִּשְׁבָאוֹ לְהַשְׁלִים הַנּוֹתֵר הַגִּיהוֹ אֲבֹא.

העם ואומרים ששקר הם דוברים על ה' אלהיהם, כי מעולם לא צוה את אבותם לעשות לו כל פסל וכל תמונה. והוא שאמר הנביא הזה סבבני בכחש אפרים.

ויהודה עוד רד עם אל וגו'. מה שחכמי ישראל אומרים במקרא הזה לא ראוי לזכרון. ולא טובים מהם דברי חכמי הגוים אשר לא נואשו מלפרשו. כי הם מניחים סוף הדברים וקוראים ועם קדשים נצמד, ואתה די לך בהגהה זו ללמדך שדבריהם דברי חלומות, כי אתה הראית לדעת שלא יפול לשון נצמד כי אם בעבודת פעור¹, ואף לא ישמש נצמד כי אם בלמ"ד, ולא בעם, ואפילו בדברי שיר, שכן נאמר ויצמדו לבעל פעור (תהלים ק"ו כ"ח).

והדברים ככתבם וכנקודם העקר. ורד זה כמו שפירשתי רדנו (ירמיה ב' ל"א), ואמרתי שהוא לשון חפוש שילך ההולך למצוא מנוח לו ולעמו בדרך. וקדושים כנוי לה' שהוא קדוש ישראל (Gegenstand der Anbetung in Israel), ורבויו רבוי גדולה כרבוי אלהים ואדנים ובעלים. ועם משמש כאן ככתוב ועמד לא חפצתי בארץ (תהלים ע"ג כ"ה). ונאמן תאר למי ששמו נאה לו והוא נאה לשמו, כמו שנאמר נאמן שמואל לנביא (ש"א ג' כ'), שנאמר בשמואל כן מפני שהיה נביא שמו והוא נתמחה והתקיים על עמו לנביא. ונאמן מתאר אל וגם קדושים. כי אף על פי שקדושים רבוי בלשון, הלא יחיד הוא לפי ענינו, כמו שאמרתי לפני מזה, ועל כן יאמר קדושים נאמן כמו שנאמר אלהים חי (ישעיה ל"ז י"ז). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו: ויהודה עודנו מחפש ומבקש למצוא לו אלהים, והוא הלא יש לו אל ויש לו קדוש שהתקיים עליו לאלהים. ויתורגם ללועזים und Juda ist immer noch auf der Suche (nach einem Gotte), und hat doch einen Gott und hat einen Heiligen, der sich ihm bewährt.

ד) ובאנו מלשון וראשית אוני (בראשית מ"ט ב'). והוא מקביל אל ככמן שבראש הפסוק, כי זה פירושו וכאשר גדל והיה לאיש. ויתורגם ללועזים und zum Manne herangewachsen.

בית אל ימצאנו ושם וגו'. אין הלשון הזה מתישב היטב. ובתרגום הסורסי ובתרגום יוני של עקילם ושל סומכוס ושל תיודושץ הנוסח עמו תחת עמנו שבסוף הפסוק, והוא נראה לי העקר מפני שמקביל אל ימצאנו שנאמר לפני מזה. ופועלו של ימצאנו ושל ידבר בראש הפסוק האחר האומר:

(ו) **והי' אלהי הצבאות.** כי לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, והאומרים שוא"ו של והי' כעין *وَأَلْقَسَمَ* של הערבים, והדברים שבועה, מחפאים על לשון המקרא דברים אשר לא כן, כי לא ישמש וא"ו תשמיש זה בכל כתיב הקדש. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, כי שם ה' נשנית וא"ו בראשו מסוף התיבה שלפניה, והוא כשאין בראשו וא"ו זו הפועל של שני הפעלים שבסוף הפסוק הקודם. ופירוש הדברים בחבורם בית אל ימצאנו ושם ידבר עמו ה' אלהי הצבאות אשר ה' זכרו.

(ח) **כנען בידו מאזני מרמה וגו'.** מעם הדברים האלה ותכליתם יתבאר לך בביאור הפסוק האחר.

(ט) **אך עשרתי וגו'.** כל החכמים מפרשים את הדברים האלה ככתבם ואין מהרהר אחריהם, אבל אין רוח הלשון והענין נוחה מפירושיהם. ויש חכמים אומרים

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ויצמד ישראל לבעל פעור (במדבר כ"ה ג').

שהפועל של ימצאו סתום, ויש אומרים שכל יגיעי פועלו, וכלם מודים שימצאו פעל יוצא והפעול שלו עון שנאמר בסוף הפסוק. ואני די לי בהודאה זו להגיד לי שלא אמת דבריהם, לפי שאם כן, היה הכתוב אומר לא ימצאו "בי" עון, ולא לי, כמו שנאמר ואם יש בי עון (שי"א כ' ח'), ושי"ב י"ד ל"ב), ונאמר ורעה לא תמצא בך (שי"א כ"ה כ"ח), ונאמר עוד מה מצאו אבותיכם בי עול (ירמיה ב' ה'), ובשלתם ממשש בייחתי, ולא למיד, וזאלה רבות במקרא. ועוד שלדברי המפרשים אפרים מכחש לאמר לא עשקתי, וה' שומע דבריו ומחריש, ואם כן, מה טעם לזכר כל הדברים האלה, ומה חבורם אל דברי הפסוק הקודם ואל דברי הפסוק האחר?

ואומר אני שטעות סוסר יש כאן, ועשרתי זה עקרו עֲשָׂקְתִי, והוא מקביל אל לעשוק אהב האמור למעלה בכנען. ואון כהון, והון שאמרת, ככתוב לא אמרו הון (משלי ל' ט"ו), שפירושו די, וימצאו שנאמר כאן פעל עומד ולא יוצא, והוא ככתוב הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם (במדבר י"א כ"ב), ופועלו יגיעי. וזה פירוש הכתוב: הגה נאמר לפני מזה בכנען לעשוק אהב, להגיד לנו שלא הצטרך כנען למאונני מרמה, כי עשיר הוא, ולו דיו מבלי עשק, ובלבד שהוא מחזיק במאונני מרמה מאהבתו את העשק. ובנגד הדבר הזה הושם בפי אפרים את הדברים האלה לאמר אני אך בעשק מצאתי די צרכי, כי כל יגיעי לא הספיקו לי. ויתורגם ללועזים durch Über-vortheilung nur habe ich mein Auskommen gefunden; alle meinen ehrlichen Erwerbisse reichten mir nicht.

עון אשר חטא. דברי הנביא שמדבר בשם עצמו, ולא מן הדברים אשר שם בפי אפרים. ויש בדברים כדי מאמר שלם, וזה פירושם: לו יהי בדברך אפרים, מעשיך עון פלילי, כי עושה עשק מתוך דחקו חוטא גם הוא.

(י) **עוד אושיבך באהלים וגו'.** החכמים כלם מפרשים הדברים האלה נחמה והבטחה. ואני לא כן אחשוב. כי מה להבטחה ונחמה בתוך דברי תוכחה? ועוד מה נחמה היא זו שמבטיח ה' את עמו להושיבם באהלים כימי מועד? כי האומרים שימי מועד ימי מתן תורה על הר סיני עליהם הראיה שכן הוא. ולו יהי בדבריהם, לא מן השם הוא זה, כי הנביא מדבר כאן ברכושו של הגוי שעשה עשק, ודבריו דברי חול, ומתן תורה דבר שבקדושה ומה הוא ענין לכאן? והאומרים שיום מועד חג הסוכות והאהלים סכותיו לא ידעו שאין אהלים סכות, ולא זכרו שבימי הנביא הזה עדיין אין חג הסוכות, כלומר עדיין לא היו בני ישראל מצוים לשבת בסכות בחג האסיף, כמו שהוכחתי בבירור במקום אחר¹).

ועל כן אומר אני שהדברים האלה דברי תוכחה. וה' אומר להושיבם באהלים מתוך דחקם, שיהיו עניים ולהם אין בתים לשבת וישבו באהלים, כימי מועד שעלו קהל גדול אל בית ה' ואין בעיר בתים לכלם ללון, והיו יושבים באהלים היון לעיר. וכנגד מה שהתנצל אפרים שעשה עשק מתוך דחקו למצוא צרכיו אמר ה' את הדברים האלה, כמי שאומר יען אשר עשית את הרבר הזה ועשקת למצוא דרך, ולא היית מסתפק במועט, עוד אביא עליך רעה גדולה מן הדחק שהביאך לידי עשק, ועוד תלמד לשבת באהלים מאין בית.

¹ ראה מה שאמרת בביאור למען ידעו דורותיכם (ויקרא כ"ג מ"ג).

(יא) וביד הנביאים אדמה. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי בלשון המקרא אין משמע אדמה אדבר משלים, כמו שמפרשים החכמים כלם. ואף על סדר הדברים וענינם לא יתישב המקרא הזה כמות שהוא לפנינו בספרים. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואדמה עקרו עד-קָה, שתי תיבות, והלשון ככתוב עד מה כבודי לכלמה (תהלים ד' ג'), ובלכד שהיא שאלה וזו תמידה. ומקביל עד מה אל הרכיבי שנאמר לפניו. וראה מה שאמרתי בביאור עד כמה פעמים (מ"א כ"ב ט"ז). ויתורגם ללועזים und durch die Propheten wie lange

(יב) אם נלעד און אם אנשי און יושבי גלעד, שוא היו יהיו כאפס. בגלגל שורים זכחו. אף הדברים האלה אין לפרשם ככתבם, כי מה חטאת גלעד שזכחו שורים, וכי טובים אלים ועתודים משורים לזבח? והשנית שאם תחזור על כל המקרא תמצא שכרברי נבואה ודברי שיר הקרבן הקרב מן הבקר נקרא תמיד פד'¹). ולא שור, והוא מרביתו נקרא בן אף ביתר כתבי הקדש²).

והדבר ברור כאור השמש בצהרים שטעות סופר יש כאן, ושורים זה עקרו לשורים, כי נשמטה למ"ד מראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ופירוש לשורים זכחו הקריבו לעגלי הוזהב, וכן נאמר כנגד העגל הוזהב במקום אחר וימירו את כבודם בתבנית שור (תהלים ק"ו כ'). ומעתה הלא השביח גם טעם סוף הפסוק הזה שבח רב, כי מפני שזכחו לשורים בגלגל יהיו מוכוחסם בגלים על תלמי שדי שהם מלאכת השור, מדה כנגד מדה, ולשון נופל על לשון. וממה שאמרתי הלא תדע שהמשבשים לשורים ומניהים ל'שדים אין הדין עמהם. ויתורגם ללועזים zu Gilgal da opfern sie Stieren

(יג) ויברח יעקב שדה ארם וגו'. למה נאמרו הדברים האלה ודברי הפסוק האחר? לדברי החכמים כלם, מישראל ומן הגוים גם יחד, פספסו מלים יש כאן ואין טעם. ואתה אם מורע ישראל אתה, ויקר בעיניך כבוד אבותיך, זכור ואל תשכח שלא דברו נביאיהם כדבר נשים וקנות דברניות, כי כל דבריהם דברים של טעם, ומה טעם הדברים האלה לפירוש המפרשים?

ועתה זכור שנאמר בראש נבואה זו ולפקוד על יעקב כדרכו (למעלה פסוק ג'). ובפסוק האחר הזכיר שם עון אחד מעונות יעקב באמרו בבטן עקב את אחיו. ועתה הוא מזכיר ליעקב עוד עון, כי לשון ויברח יעקב מזכיר אלינו חטאת יעקב שחטא לעשו אחיו בקחתו את ברכתו, ואשר בגללה ברח אל לבן. ואולם לא ראש הפסוק הזה כאן העקר כי אם סופו האומר:

ויעבד ישראל באשה וגו'. והרצפה לעמוד על טעם הדברים האלה יזכור מקום האשה בארצות הקדם היום הזה, ואף כי בימים ההם. בארצות הקדם אדם קונה לו אשה ככל מקנה וקנין בתת לאביה כמהר הבתולות, והוא ישלחנה מכיתו כאשר לא תמצא חן בעיניו³). והעם שככה לו הלא נבזה ושפל בעיניו האיש אשר יעבד

¹) ראה דברי הכתוב למטה ו"ד ג'; ישעיה א' י"א; תהלים כ"ב ו"ג, ג' ט', ג"א כ"א.

²) וחזן לדברי נבואה ודברי שיר לא נקרא הקרבן הבא מן הבקר שור כי אם שבע פעמים (ויקרא ד' ט' ו"י: וט' ד' ו"ט: וכמדבר ד' ג', וט"ו י"א וש"ב ו' ו"ג), והוא נקרא פד כמאה ועשרים פעמים.

³) מ"ו דברי באשה שלא מצאה חן בעיני אישה, זכור אזכור שלא יצאתי ידי חובת ביאור אם לא תמצא חן בעיניו (דברים כ"ד א') האמור בגרושה. והכתוב ההוא יפורש

עבודת עבד באשה כאשר עבד יעקב כרחל. והדבר הזה עון יחשב ליעקב, ובו תלויים דברי הכתוב האחר, כמו שאראך לדעת בביאורו.

(יד) **ובנביא העלה** וגו'. אם הדברים האלה תלויים בסוף הפסוק הקודם, כמו שאמרתי, על כרחנו נאמר שביית של ונביא כביית של באשה שנאמר שם, ואין משמעו, "ועל ידי הנביא", כמו שאומרים המפרשים כלם. ואם כן, ביית זו כביית של נטה ירך וגו' בארבה (שמות י"ב), וכמו שמשנה נצטוה לנטות ידו להעלות הארבה, כן בא הכתוב הזה להגיד לנו שהעלה ה' את ישראל ממצרים להקים להם נביאים להורותם תורתו ומשפטיו, למען יהיו לו לעם והוא להם לאלהים. וכן נביא אחר אומר ואנכי העליתי אתכם מארץ מצרים וגו' ואקים מבניכם לנביאים (עמוס ב', י"ו-יא), ואף הוא תולה הקמת נביאים ביציאת מצרים.

ומעתה הלא תבין את דברי הפסוק הזה ודברי הפסוק הקודם אלה לעומת אלה. יעקב ברח ארם ועבד שם עבודת עבד על נקלה, כי באשה עבד. וכן בניו ערבה להם עבודת מצרים ולא מש זכרה מלכס בעבור הדגה והאבטיחים והחציר והבצלים והשום שהיו אוכלים שם (במדבר י"א ה'). וה' באהבתו חשב להם מחשבות להנכיחם משפלותם ולפאר ולרומם אותם, ולכן הוציאם מעבודתם להקים להם נביאים אשר יורום הדרך הטובה והישרה. ומה השכיל הנביא להשמיענו שנבה שבר הגאולה משבר העבודות נכבוה שמים על הארץ!

ובנביא נשמר. וא"ו זו מחלק, ולא מוסף, והלשון ככתוב לא נשמר בחרב (ש"ב כ' י'), וזה פירוש הדברים: וישראל נשמר מן הנביא כאשר יִשְׁמַר האדם מפני שונאו. ויתורגם המקרא הזה כחבורו ללועזים und wegen der Propheten hat JHVH Israel aus Ägypten befreit; er aber verschloss sich gegen die Propheten.

יג

(א) **כדבר אפרים רתת.** נחלקו בו החכמים, וזה אומר בכה וזה בכה, וכלם מודים שרתת לשון מורא וחרדה, ורטט שנאמר בירמיה מ"ט כ"ד הוא הטעה אותם. כי רטט עצמו משמעו שגעון ותמהון לב, ולא מורא, כמו שאמרתי במקומו, ורתת אומר אני שהוא כמו נָא אחיו הערבי, ומשמעו לשון גמגום שמנגם המדבר בלשונו, ופירוש הדברים בהיות אפרים נער קטן ומנגם בלשונו כי לא יבין לדבר כן.

נשא הוא בישראל. לא יפורש נשא כנקודו, ודינו נִשָּׂא או נִשְׂא. והדברים שבראש הפסוק חאר הזמן למאמר הזה, ופירוש הכתוב כחבורו בעוד אפרים נער קטן ומנגם בלשונו היה נשיא בישראל. וראה דברי הכתוב למעלה י"א א'. ויתורגם ללועזים als Ephraim noch wie ein Kind lispelte, da war er Fürst in Israel.

(ב) **כתבונם.** אין כמשקל הזה בלשון המקרא. והשבעים מתרגמים כתבנית, והנוסח ההוא טוב מאשר לפנינו בספרים. ואפשר שכן העקר.

על פי מה שאמרתי בביאור ולמה לא מצאתי הן בעיניך (במדבר י"א י"א). ויתורגם ללועזים .wenn sie ihm missfällt

להם הם אמרים זבחי. הוא חבור הרכבים, ולא כטעמיהם, ובלבד שזבחי זה טעות סופר ועקרו זבחו. וגזרת המאמר הזה ככתוב ולכנים אומרים לנו עשו (שמות ה' ט"ז), ופירוש הרכבים ולעצבים האלה הם מצוים את אחיהם שיובחו.

אדם עגלים ישקון. תמיהה שתמה הנביא על יושבי שמרון שהם בני אדם ונושקים עגלים. ויתורגם ללועזים „bringt Opfer und „diesen“, sagen sie, „bringt Opfer“ — Menschen sollen Kälber küssen!

(ג) **וכעשן מארבה.** אין ארובה זו הלון בקיר הבית כי אם חור בנגו שבו עולה עשן הנור וזכרים ויוצא החוצה. ואני בעיני ראיתי ארובות כמו אלה בבתי האכרים אשר במדינות בלדיניא בארץ רוסיא.

(ד) **ואנכי ה' אלהיך.** השבעים מוסיפים כאן ומתרגמים כנוסח הזה: ואנכי ה' אלהיך בורא שמים ויוסד הארץ אני ידי עשו כל צבא השמים ולא הראיתוך אותם למען תלך אחריהם ואנכי המוציאך מארץ מצרים.

(ה) **אני ידעתוך במדבר.** חכמי הגוים משבשים ידעתוך ומגיהים רעתוך, וסומכים על תרגום השבעים. ומשם אין סמך, לפי שהמתרגמים אפשר שהיה לפניהם ככתוב לפנינו, ובלבד שהם פירשו ידיעה זו ככתוב יודע צדיק נפש בהתמו (משלי י"ב י').

(ו) **ואקרע סגור לבם.** אמרו בעלי הלשון שסגור לבם הגרון ושאר האברים הקרובים ללב. ולא נראה לי כן. כי מנין לסגור משמע זה? ועוד שאף על פי שנביא אחר אומר וקרעו לבכם ואל כגריכם (יואל ב' י"ג), בשביל זכר הכגרים מותר לו לאמר וקרעו לבכם¹; ואברי הגוף כשהם לעצמם לא יפול בהם לשון קריעה. ואומר אני שסגור הוא הבגד שקוראים לו הערבים جوشن, ועוברי דרך לובשים אותו על לבם להגן עליו משני חיה רעה, כמו שאמרתי בביאור לאפוד ולחשן (שמות כ"ה ו'). ויתורגם סגור לבם ללועזים den Latz, der ihre Brust schützt.

(ז) **שחתך ישראל וגו'.** שחתך זה שם דבר, והמוכרת שחת, על משקל דבר ושלם. ותיבת כי מיותרת, כי בתחלה נשנה כי בטעות סופר, ואחרי כן הגיהו כי לתת בו טעם כל שהוא. ובעורך הלופי „כי“ ותמורתו. והמקרא תקונו זה פירושו: השחתך ישראל תהיה על ידי אני שהייתי עורך לפנים. ויתורגם ללועזים dein Verderben, Israel, will ich sein, ich, der donst deine Hilfe war. (י) **אחי.** תיבה זו האמורה כאן ושנויה ומשלשת למטה פסוק י"ד כמו איה. ויש אומרים שאחי טעות סופר והוא בתחלה איה, ולא נראה לי כן, כי לא במהרה תפול טעות בתיבה אחת שלש פעמים בפרשה אחת.

(י"ג) **לא יעמד במשבר בנים.** ראה מה שאמרתי בביאור באו בנים עד משבר (ישעיה ל"ז ג'). ומכאן ראי' ברורה לנאמר שם. כי אם משבר כפירוש המקובל, הכתוב הזה פתח בילוד ומסיים בילוד, ולא יעשה כדבר הזה בכל המקרא שירדג המושל ממשל למשל והם הפוכים זה מזה תוך כדי דבור. והשנית שאם כדברי החכמים כלם, הלא נדמה אפרים בסוף הפסוק לעובר במעי אמו, וכנגד עובר במעי אמו לא יאמר בן לא חכם אפילו כדברי נבואה וכדברי שיר. והשלישית שאין עובר

(¹) ראה מה שאמרתי בכל כמו אלה בביאור ולא גרה (דברים י"ד ח').

במעיי אמו יכול להתמהמה בבטן או למהר לצאת ממנה, כי בשעתו יצא, ולא יצא קודם לכן אפילו החכם המזוכים. ואם בסוף דבריו עדיין הנביא במשלו עומד, הדבר ברור שאין משכר פי הרחם כי אם סוף חבלי לדה, כמו שפירשתי בכתוב שבישעיה שהזכרתי.

והרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור שאף על פי שהעובר במעיי אמו לא יכול למהר צאתו מן הבטן, היולדת יכולה, והיא תמהר ותחיש לדתו על ידי כבוש שתכבש מעיה בקרבה כמי שמקשה בהפגנותו (in alvo deponendā), וכנגד הכבוש הזה נאמר לציון שנמשלה ליולדה חולי וגוחי (מיכה ד' י'). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב כחבורו אל שלפניו: אפרים שבאו לו חבלי יולדה בן לא חכם הוא, כי אלו היה חכם לא התמהמה במקום בנים שמצטערים כצער לדה, כי היה מניח כלומר מכבש בטנו למהר לדה. ויתורגם ללועזים denn sonst verbliebe er wohl nicht so lange in einer Lage, wo Männern zu Muthe ist wie einem Weibe in den letzten Geburtswehen.

(יד) **מיד שאול אפרים**. הדברים האלה שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה והוא שואל כתמה. וכמוה השאלה שאחריה.

אהי דברייך מות. הכתוב הזה מפרש ראשון אחרון ואחרון ראשון. והדברים שאלה בלשון ולפי הענין מצוה אל מות ושואל שימהרו קטב ודבר. ויתורגם ללועזים her mit deinen Seuchen Tod etc.

נחם יסתר מעיני. דברי הנביא שמדבר בשם עצמו, כמי שאומר לא אדע נחמה, כי גדול כים שבר בת עמי. ויתורגם ללועזים ich kenne keinen Trost. (טו) **כי הוא בין אחים יפריא**. החכמים כלם אומרים שאמר הנביא יפריא מפני שלשונו נופל על לשון אפרים. ולא זכרו שכל לשון נופל על לשונו דברים אמורים זה אחר זה תוך כדי דבור, וכאן הופסק בין יפריא לאפרים בשלשים וארבע תיבות, כי אפרים האחרון שבפרשה למעלה פסוק י"ב, ומשם ועד הנה תיבות כמספר הזה. והמפרשים "בין אחים" תאר המקום לא יודעים בטיב לשון המקרא, כי לתאר המקום היה הכתוב אומר בתוך אחים, וכשהוא אומר בין אחים לא ישמש "בין" כי אם לפעולת איש אחיו.

ובגלל הדברים האלה לא יפרש המקרא הזה בכתבו, ואומר אני שיפריא טעות סופר, ועקרו יפריד, כמו שמתרגמים השבעים. ותיבת הוא האמורה בראש הפסוק ושנויה בסופו שבה אל שם ה'. והלשון בכתוב המות יפריד בניו ובניך (רות א' י"ח). והאחים אפרים ויהודה, והי יפריד בנייהם במות אפרים על פני יהודה. והדברים משל ללכת אפרים בגולה ויהודה יושב על אדמתו. ויתורגם ללועזים denn er wird Brüder trennen.

ויבוש מקורו. הלשון הזה לא מתישב כלל. ורד"ק האומר שיבוש שרשו יבש בשקל יאות מן יאת לא ידע שיאות שרשו אות ולא יאת, והוא נפעל ולא קל. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב יבש או ייבש, ואין ספק בדבר שכן העקר. **הוא**. כבר אמרתי לך שאף "הוא" זה שב אל שם ה'. ומחכמי הגוים יש אומרים שסוף הפסוק הזה אמור כנגד מנחם בן גד, ולא זכרו שהכסף אשר העלה פול מלך אשור על מנחם לא לקחו מנחם מאוצר בית המלך כי אם הוציאו על ישראל על כל גבורי החיל (מ"ב ט"ו כ'). ואף לא יפול לשון שסיה בלוקח משלו.

והעולה על שתייהן שאין אוצר כל בלי חמדה אוצרות כסף וזהב בלבד כי אם כל אשר יעשהו בעליו סגולה והוא מחמד נפשו, ונשיו ובניו בכלל.

יד

(א) **תאשם שמרון**. סוף דברי התוכחה, ולא ענין חדש. והנחמה מתחלת בפסוק האחר. והעוסקים במלאכת הרפוס הפרידו כאן בין הדבקים¹).

(ב) **כי כשלת בעונך**. עקרו של כשלוך חסרון כח אשר מחמתו יטה המהלך והקם לנפול. ולכן נאמר כשל כח הסבל (נחמיה ד' ד') ונאמר כשל בעוני כחי (תהלים ל"א י"א). ועל פי הדברים האלה זה פירוש כשלת בעונך לא תעמוד מפני עונך.

(ג) **כל תשא עון**. סרס המקרא וכן תפרשהו תשא כל עון, והוא פירושו תשא העון כלו, ומן הטעם הזה נתן כל בראש המאמר, לפי שהדברים בסדר האחר משמעם תשא כל אחד מן העונות. ולפירוש הזה כל לא נקוד כדין ודינו כל.

וקח טוב. לקיחה זו כעין אחותה שפירשתיה כביאור ולקח בעליו (שמות כ"ב י'). ובלבד שהיא פעולת חוש השמע וזו פעולת חוש הראות. ויתורגם ללועזים und nimm das Gute an uns wahr.

ונשלמה פרים שפתינו. הלשון ככתוב גוים צריו (במדבר כ"ד ח') ופירוש הדברים ונשלמה הפרים שהם דברי שפתינו, כלומר נעשה ככל אשר אנחנו מתורים לך.

(ד) **אשר בך ירוחם יתום** שב אל אלהינו שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים לא נאמר עוד למעשה ידינו אלהינו אתה אשר בך ירוחם יתום, כלומר לא נתן עוד כבודך למעשה ידינו. והדבר למד מענינו שהם יאמרו כן לה' אלהיהם, כי הוא כבודו ושבוהו.

(ה) **ארפא משובתם**. יפורש ויתורגם על פי מה שאמרתי כביאור ארפא משובותיכם (ירמיה ג' כ"ב). **אהבם נדבה**. כפירוש רש"י אף על פי שאינן ראויין לאהבה אתנדב לאהב אותם. ויתורגם ללועזים ieh will sie lieben, ob sie es gleich nicht verdienen.

(ו) **כלבנון** כעצי היער אשר בלבנון. מדמם כשושנה לפרח וכלבנון לשרשו מפני שלא בשניהם שניהם כאחד טובים.

(ז) **ילכו יונקותיו**. הליכה זו מפורשת לך כל צרכה כביאור ילכו גם עשו פרי (ירמיה י"ב ב').

(ח) **ישבו ישבי בצלו וגו'**. לא משמש ישונו בפני עצמו, והוא משמש עם יחיו תאר הפעל לו, וסרס המקרא וכן תפרשהו ויושבי בצלו ישונו יחיו דגן.

זכרו כיון לבנון. כנוי של זכרו שב אל כגפן שנאמר לפניו. וכן אמר הנביא הזה לפני מזה גפן בוקק ישראל (למעלה י' א'). וחזין לספר הזה לא משמש גפן כי אם לשון נקבה בכל המקרא. ואל יקשה לך זכר זה כשהוא זכר הגפן, כי כלשון המקרא כל מה שמזכיר הדבר לשבח קרוא זכר, ואפילו טעמו, ואפילו ריחו ולא ממשו, (Aroma, angenehmer Nachgeschmack). וראה מה שאמרתי

¹ ראה מה שאמרתי בכל כנוי אלה כביאור וימת שמואל (ש"א כ"ה א').

בניאור נזכרה דודך מיין (שה"ש א' ב'), ויתורגם זכרו ללועזים dessen Duft. וחכמי הגוים משיבים בנוי של זכרו לישראל, ובכך משהותים טעם המשל.

(ז) **אפרים מה לי עוד לעצבים.** מימי השבעים ועד היום הזה נלאו החכמים לפרש את הדברים האלה. השבעים מתרגמים מה לו עוד ולעצבים, לו תחת לו, ועצבים בוא"ו, וחכמי הגוים כרוכים אהריהם. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, לפי שאלו בא הכתוב לאמר כנוסה השבעים היה אומר מה לו ולעצבים עוד, ולא כסדר הזה. והרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור שיש חלוק בין „מה לאלוף ולבית" ובין „מה לאלוף לבית". הדבור הראשון זה משמעו מה השותפות שבין אלוף לבית, ובדבור האחרון זה הדבר שישאל השואל לדעת מה צרך לאלוף לבית, ככתוב מה לך לדרך מצרים וגו' ומה לך לדרך אשור (ירמיה ב' יח). ועל דבר תשמישה של השאלה שבכתוב הזה ועל דבר שואלה דע שהשאלה הזאת שואלה אפרים והוא יתואר בה. ואל יפלא בעיניך הדבר הזה, כי תמצא כמוהו בדברי שיר אשר לערבים, שכן ומכשרי בספרו אלמפצל פצל קמ"ד מזכיר מדברי שירה אחת את הדברים האלה *جاءوا بدمتي هل رأيت الذئب قط*, וזה תרגומם הביאו לפני תערובות חלב ומים הראית זאב מימך. וזמכשרי עצמו שקשה לו חבור הדברים מפרשם בפלפול¹). ובאמת השאלה הראית זאב מימך תאר לשם *مدنى*, והוא בא להגיד לנו שהיה מראה התערובות כמראה הזאב, מפני שהיו מימיהן מרובים מחלבן. וכן בספרי התלמוד כשכא המגיד להגיד לנו שדבר מן הדברים הכל יודעים מה יהיה לו כשעשה לו כן וכן יאמר פסיק רישיה ולא ימות הוא, כמי שאומר כמו שאין ספק שימות החי אחר שנכרת ראשו כן הדבר הזה. ופסיק רישיה ולא ימות שאלה, והיא מתארת „הוא". היוצא לנו מכל אלה שיתואר המתואר בשאלה. ואף כאן „מה לי עוד לעצבים" מתאר אפרים, וזה הדבר שאומר הנביא: כימים ההם יהיה אפרים כמי שאומר מה לי עוד לעצבים.

אני עניתי ואשורנו. עניה זו כארבע אחיותיה שלמעלה ב' כ"ג וכ"ד. והדברים מראש הפסוק ועד כאן יתורגמו ללועזים לפי ענינם dann bedarf Ephraim nicht mehr der Götzen. Ich allein werde ihn versorgen und versehen.

אני כבדתי רענן. הכרוש אילן סרק, והוא כשהוא רענן חזק מאד. ותפש הנביא כאן בו, מפני שדמה את אפרים לגפן, ועתה מדמה את ה' אלהיו לאילן גדול וחזק שתשלח הגפן אליו את דליותיה, והן כרוכות עליו להתחזק בו. (י) **מי חכם ויבין אלה.** הלשון ככתוב ומי בחור אליה אפקוד (ירמיה מ"ט י"ט), ובלבד שכאן נאמר ויבין בוא"ו שהוא כפ"א כלשון ערבי, לפי שמי חכם כעין תנאי ומה שאחריו תשובתו. ואלה שב לסוף הפסוק ולא למה שנאמר לפני מזה. והמאמר הגדת דברים, כלומר מי שהוא חכם יבין אלה, ולא שאלה כמו שאומרים החכמים כלם, כי לשאלה היה הכתוב אומר מי החכם, בהיא הדעת, כלשון שנאמר ירמיה ט' י"א. ויתורגם ללועזים wer weise ist, wird dies einsehen, dass gerade sind die Wege JHVHes, u. s. w.

¹ חכמי הערבים מפלפלים ברקדוקי לשונם כפלפול חכמי התלמוד בתלמודם. ויש שיקרא הקורא את דבריהם ויאמר היות דאביו ורבא אני שומע.

ספר יואל.

א

(א) **יואל בן פתואל.** השבעים היו קוראים בתואל בבית, ונראה לי שהוא העקר, שכן אבי רבקה שמו בתואל (בראשית כ"ד כ"ד), וכן נקרא שם מקום אחר (דה"א ד' ל'). ופתואל לא נמצא שם בכל המקרא חוץ מכאן.

(ג) **לבניכם** הקטנים כאשר יגדלו, ולבניכם אשר יולדו לכם אחרי כן ועיניהם לא ראו זאת.

(ד) **יתר הגזם אכל הארבה וגו'.** אין הסדר שבכתוב הזה דוקא, כי אחרי כן נאמר תחתיו הסדר הזה ארבה ילק חסיל גזם (למטה ב' כ"ה).

(ה) **הקיצו שכורים.** ראה מה שאמרתי בביאור וייקץ נח מיינו (בראשית ט' כ"ד). ואף כאן אין הדברים מצוה לישנים שיקיצו, כי זה פירוש הקיצו אל תשתו עוד לשכרון. ואין שכרון זה כשכרונו של לוח, כי אין לאמר שהנביא מצוה שכורים לבכות על אשר לא יהיו עוד שתויי יין עד אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם, ושכרון זה כמו שנאמר באחי יוסף וישתו עמו (בראשית מ"ג ל"ד), ומשמעו שתית השתה עד שייטב לבו. ויתורגם ללועזים *bleibt nüchtern, ihr frohen* Zecher

(ו) **חשף חשפה והשליך** אין השלכה זו השלכה לארץ כמו שאומרים החכמים כלם, כי לא יהיה כדבר הזה על ידי הארבה. והשלכה זו כאחותה שפירשתיה בביאור והשליך אותה (ויקרא א' ט"ז). ופירוש הכתוב חשוף חשפה ויעובה כדבר אין חפיץ בו, כלומר חשפה ולא הותיר בה נותר ראוי למאכל לו. ויתורגם ללועזים *er hat sie kahl gefressen und Nichts daran gelassen*

(ח) **אלי כבתולה.** האומרים שאלי זה פעל ומשמעו יללה עליהם הראיה, כי לא נמצא כיוצא בו בכל המקרא, ואף לא בשאר לשונות בני שם. והשנית שאם כן אלי צווי, ואין זכר למי שאליה המצוה. ואומר אני שאלי זה לא נקוד כדין, ודינו אלי¹). והדברים מחוברים אל סוף הפסוק הקודם, וזה פירושם בחבורם הלבינו שריגיה לי כבתולה גונרת שק על בעל נעוריה, ודמה את שריגי הגפן שהלבינו ולא יתנו פרים לכתולה שמת בעל נעוריה והיא תאבל עליו ותשב עד שילבין ראשה ולא תלד כי לא תהיה לאיש. ואמר הכתוב אלי, ולא אמר לי, כמו שנאמר והנה טוב

¹ וכן היו השבעים קוראים אלי, ובלבד שהם מוסיפים לפניו "קונן", והדבר ברור שמאומד אמרו ואין לדבריהם טעם. ומכל מקום הלא שמענו כותרגומם שלא היו יודעים בפעל אלה שמשמעו לשון יללה.

אל דוד (ש"א כ' י"ב), ונאמר עוד וגדולה היא אלי (קהלת ט' י"ג). ויתורגם ללועזים
 seine Ranken sind mir grau geworden wie eine Jungfrau
 .u. s. w.

בעל נעוריה. קראו הכתוב בן והיא בתולה, לפי שהארוסה כנשואה לכל
 דבר. וכן אמר הבהוב לארוסה אשת רעהו (דברים כ"ב, כ"ג וכ"ד). ואמר כבתולה,
 בשביל שהארבה והגזם אכלו את התירוש בנפנו ואת התאנה בעצה, והם ליושבי
 הארץ כבתולה המאורשה לאיש ועדנה לא יודעת אותו.

(י) **שדר שדה** לשון נופל על לשון. וראה מה שאמרתי בכיזור לשובב
 שרינו יחלק (מיכה כ' ד').

(יא) **על חטה ועל שעורה.** נדרש לפני פניו אל הוכישו אכרים, ונגד
 כורמים נאמר בראש הפסוק האחר הגפן הוכישה.

(יג) **חגרו.** נקצר הרבור על פי מה שאמרתי בכיזור ויחר לקין (בראשית

ד' ה'), ומלואו חגרו שקים. ומפני לינו בשקים שנאמר אחרי כן סמך הכתוב שישמע
 השומע וידע חגורה זו מה היא. וראה מה שאמרתי בכיזור שארית חמות תחגור
 (תהלים ע"ז י"א).

באו לינו בשקים. תרגם קוטיש באו *geht hinein in den Tempel*
 ומה יאמר למה שנאמר כדוד ובא ולן ושכב ארצה (ש"ב י"ב ט"ז)? השכב גם דוד
 בבית ה'? ועתה הלא אמרתי לך במקום אחר שעקרה של ביאה ביאת האיש אל
 אהל¹. ומן הלשון הזה באו שנאמר כאן, ופירושו לכו לביתכם בערב, ויתורגם ללועזים
geht nach Hause.

כי נמנע ונני. ומפני שנמנע מנחה ונסך אין לזבוח זבח, כי המנחה והנסך
 מעבכים את הזבח. ואף על פי שנאמר במשנה כל קרבנות הצבור והיחיד טעונין
 נסים חוץ מן הבכור והמעשר והפסח והחטאת והאשם (מנחות ט' ו'), מדברי
 הנביאים גופי קרבנות עולה ושלמים.

(טו) **כי קרוב יום ה'.** הנביא רואה מכת הארבה שהיא מעשה שהיה כאות
 שקרוב יום ה'. יום גדול ונורא. **כשד משדי** לשון נופל על לשון.

(יז) **עבשו פרדות תחת מגרפתיהם.** מכל המאמר הזה לא נמצא חוץ
 מכאן בכל כתבי הקדש כי אם "תחת". ובגלל הדבר הזה נחלקו החכמים בפירושו,
 ואין דבריהם ראויים לזכרון. ואנכי לא ידעתי לאמר בו דבר.

ממנרות. נראה לי שטעות סופר הוא ועקרו מנרות, כי טעה הלבלר וכתב
 מ"ם פעמים. והרוצה לקיים שתי המימין יקרא מנרות, כהיריק, ופירושו הדברים נהרסו
 האוצרות מהיות מגורות. ומכאן ועד סוף הפרשה לא כמכת הארבה הנביא מדבר כי
 אם כבצרת שנעצרו השמים מתת מטר.

ב

(ב) **כשחר פרוש על ההרים.** שחר זה אם תפרשהו כפשוטו וכמשמעו
 חוץ למקומו הוא במקרא הזה בין נדרש לפניו ובין לאחריו. כי הדבר ברור שיום

(¹) ראה מה שאמרתי בכיזור בא נא אל שפחתי (בראשית ט"ז ב').

חשך ואפלה יום ענן וערפל אין לדמותו לשחר השם קין לחשך, ואף אין לאמר שהנביא מדמה את העם הרב והעצום לשחר ויומו יום חשך ואפלה, כי כל אשר שוד ושבר במסלותיו אין דמיונו כשחר.

לכן אומר אני ששחר זה מלשון עזרי שחר (איוב ל' ל'), ומשמעו המון רב מאוד המכסה את עין הארץ, וכיוצא בו בלשון ערבי *سوا* שתחלתו גם הוא דבר שמראהו שחור וסופו המון רב⁽¹⁾. והדברים האלה נדרשים לאחריהם, ולא לפניהם, וזה שיעור הכתוב: עם רב ועצום כשחר פרוש על ההרים. וכן נאמר אחרי כן כנגד הארבה על ראשי ההרים ירקדון (למטה פסוק ה'); הרי שהארבה הוא הפרוש על ההרים. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הוה שבח רב, כי מה שיומו יום חשך ואפלה דמיונו כדבר המכסה את עין הארץ. ואם יקשה לך שלא ישמש שחר תשמיש זה בכל המקרא הוין מכאן, וזו שיש בספר הזה כאלה רבות, וכמו שראית למעלה א' י"ז שממאמר בן ארבע חיבות לא נודעת לנו מתוך יתר כתבי הקדש כי אם אחת. ויתורגם כשחר זה ללועזים *in unabsehbarer Menge*.

(2) וגם פליטה לא היתה לו. הלא ברור שהנביא רוצה לאמר שלא נותר דבר מפני הארבה, כי אכל הכל, ואם כן, למי ד זו כאחותה שפירשתיה בביאור יבוא לי (ירמיה ד' י"ב).

(1) כל פנים קבצו פארור. הדבור הזה אמור כאן ושנוי בחזיון נחום ב' י"א, ובעלי הלשון כלם אומרים שפארור שרשו פאר ומפרשים אותו מראה פנים. ואני לא זכיתי לראות מנין לפארור משמע זה. ועל דבר קבצו שיש מפרשים אותו ככתוב אספתי את שלומי (ירמיה ט"ו ה'), אין דבריהם ראויים לזכרון, לפי שאין קבין כאסיפה לדבר הזה. ואומר אני שקבין זה כפשוטו וכמשמעו, ופארור שרשו פר, והוא יפוש על פי תשמישו בלשון ערבי. כי בערבית יפול לשון הפעל הזה במי שפותח פי בהמה לראות שניה לדעת בת כמה שנים היא. ומשם נשאל הפעל ויאמר *عينه فرأه*, עינו פארורה, ופירוש הדברים עינו מגידה עליו ואין צורך לפתוח פיו לדעת כמה ימי שני חייו. וזה עקרו של הדבור, ולבסוף הורחב בגלול ויאמר במי שעינו מגידה על רוח בטנו כי סתרו כגליו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב אשר לפנינו כל פנים מקבצים אותות שבהם נודעים חיל ורעדה שאחזו את בעליהם. ויתורגם ללועזים *jedes Gesicht verräth das Innere*.

(2) לא יעבטון ארחותם. מלשון לעבט עבוטו (דברים כ"ד י'), כי ממה שנאמר בתורה לא תכא אל ביתו לעבט עבוטו אנו שומעים שכתחלה העובט בא אל בית חברו לעבט עבוטו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב לא יבאו איש בתחומו של חברו, כלומר לא ילכו איש בדרך חברו, וכמו שנאמר בראש הדברים ואיש בדרך ילכו, ונאמר בראש הפסוק האחר ואיש אחיו לא ידחקו. ויתורגם ללועזים *und sie sind einander nicht im Wege*.

(3) ובעד השלח יפלו וגו'. לא נראה לי ששלח זה חרב וכלי מלחמה, לפי שאם כן אין לדברים טעם, כי מי ילחם עם הארבה בחרב וחנית? ואומר אני ששלח זה כמו בית השלחין שבלשון המשנה, וכמו *سَلَح* בלשון ערבי שמשמעו

(1) וכבר פירש כן חכם אחד מחכמי ישראל הראשונים שחר שנאמר כאן, ובלבד שהוא נתנו ענין למראה ולא למנין. ראה אגרות שר"ל צד 580.

מקוה מים וקרוב לו שם נהר יְשֵׁלֶה שאצל ירושלים. ואם כן, יבצעו זה טעות סופר ועקרו יִטְקָעוּ. ופירוש הדברים בהליכתו יפול הארבה על פני המים שבברכה ולא יטבע. וראה מה שאמרתי בביאור ממים רבים בשלחו (יחזקאל ל"ה ה') ויתורגם ללועזים und stürzen in den Teich und ertrinken nicht.

(יא) וְהִ' נָתַן קוֹלוֹ וגו'. מאמר משרת לפניו, ולא נוסף עליו, לפי שאם כן, אין לסוף הדברים טעם. ופירוש הכתוב רגזה ארץ וגו', והיו כל אלה, ולא נוראות מהם, מפני שה' נתן קולו לפני חילו ונער בו, ולולא נערת ה' לא היתה לנו תקומה מפני הארבה, כי רב מאוד מהנהו וגו' מי יכילנו. והמאמר המשרת הזה בעין פתח תקוה, ובו הנביא עובר מפורענות לנחמה שבפסוק האחר. כי זה משמעו של לפני חילו שקול ה' הולך לפני חילו ומונע אותם מהשחית הכל. ולא יורשו הדברים כי אם כן, לפי שאלו כפירוש המפרשים שה' נותן קולו ומצום להשחית היו הדברים האלה אמורים לפני מוה ולא עתה כשהנביא עובר מפורענות לקרוא את עמו לתשובה. ויתורגם ללועזים dabei hemmt erst JHVHes Stimme den Marsch seines Heeres.

(יב) וגם עתה. תאר הפעל ולא תאר הזמן, ופירוש הדברים וגם אחר שחטאתם ובהא עליכם הרעה הזאת בגלל חטאתכם. והלשון הזה תמצא ביוצא בו ש"א י"ב ט"ו. ויתורגם ללועזים doch selbst wie die Sachen nun stehen.

ובצום ובכבי ובמספד. עד למקרב היו כל הדורשים והחוקרים אומרים שהספר הזה שאנחנו עוסקים בו מקדמוניות החזון לנביאי ישראל. ונפלאה היא בעיני איך טעו לאמר כן בפני המקרא הזה. הלא תראה שהנביא הזה הקורא את עמו לתשובה איננו אומר להם רחצו הזכו, עשו משפט וצדקה, שפשו יתום ריבו אלמנה, כסגנון הנביאים הראשונים בכל כמו אלה, כי בעיניו תעמוד תשובה על שלש אלה, צום וכבי ומספד, ולא הם עמודי התשובה בימי קדם.

(יג) וקרעו לבככם ואל בגדיכם. ראה מה שאמרתי בביאור ולא תשא (בראשית י"ח כ"ד). ואף כאן לא מצוה עליהם הנביא מקרוע את בגדיהם, כי זה הדבר שהוא אומר אליהם שאם לא יקרעו שניהם יבחרו בלבם מבגדיהם לקרוע. ויתורגם ללועזים und zerreisst lieber euer Herz, als euere Kleider.

(יד) והשאיר אחריו ברכה וגו'. גם הדברים האלה מזכירים אלינו ימי הספר הזה. כי עובר הנביא על כל האדם והבהמה הרבה לתפוס בברכה זו שיש בה מנחה ונסך לה' אלהיהם, והוא עושה כמעשה החכמים שהיו אחרי המקרא שמכל תשועת ישראל בימי השמונאים לא מצאו דבר ראוי לזכרון כי אם גם חנוכה ופך השמן המחזיק ברכה לאלהים.

(טו) יצא התן מחדרו. ראה מה שאמרתי בביאור החדרה (שופטים ט"ו א'). ואף כאן מחדרו מסתר הכית שהוא מתיחד שם עם הכלה.

(יז) למשל בם גוים שיהיו הגוים מושלים עליהם משל, כלומר שיהיו למשל לגוים. כן נראה לי פירוש הדברים בשביל לחרפה שנאמר לפני מוה.

(כ) הצפוני הארבה המשחית ארצם. ולא קרא הנביא לארבה כן על שם שבא מצפון, כי אם מפני שהיה נורא מאוד. וראה מה שאמרתי בביאור צפונה (ויקרא א' י"א). וסופו. השם הזה לא נמצא בדברי נבואה ודברי שיר חזון מכאן, והוא נכנס בלשון באחרית ימיה. ועלה באישו וגו'. כי כן דרך ה' אלהי ישראל לשבור כלי ועמו אחר שעשו חסצו.

(כב) **אל תראו בהמות שדי וגוי**. זו נחמה לבהמה, ונחמת ציון בפסוק האחר. ומפרנס הכתוב בהמה ראשונה ואדם אחרונה, כי בן דרך עמו. ראה מה שאמרתי בביאור ויכל לחמורים (שופטים י"ט כ"א).

(כג) **דישאנו**. השם שגור בכתבי הקדש, והפעל לא נמצא חוץ מכאן כי אם בספר בראשית.

(כד) **בראשון**. לא יפורש ככתבו. והשבעים והסורס מתרגמים כאלו היה כתוב בראשונה. ואפשר שהיה לפניהם בספרים בראשון, בכ"ף.

(כה) **והשיקו**. ראה מה שאמרתי בביאור שוקקה (ישעיה כ"ט ח). משם תראה שאין שוק לשון מרוצה כמו שאומרים בעלי הלשון. והפעל הזה שלא יפורש לשון תשוקה נראה לי שאין לו עסק בה, והוא משרש אחר שמשמעו לשון השמעת קול, והוא כמו שקק שממנו נאמר בעיר ישקו (למעלה פסוק ט'). ואף הוא לשון רעש וקול גדול. וכן פירש רש"י את הכתוב הזה ואמר השיקו לשון השמעות קול כשהקלוח יורד מן הגת אל תוך היקב. ואוסף אני נפך משלי לאמר שאין הקול הזה קול הקלוח היורד מן הגת אל תוך היקב בלבד, כי קול הקלוח הזה נשמע בין שהתירוש והיצהר רב ובין מעט, והקול משנה קול אשר יישמע בדרת הקלוח מן הגת אל תוך היקב ומן היקב בהמלאותו וישפך התירוש והיצהר ארצה.

(כז) **ושלמתי לכם את השנים וגוי**. ושלמתי לכם תשלומי נזק השנים אשר הויקו לכם הארבה והילק והחסיל והגום באכלם את תבואת שדותיכם וכרמיכם ופרי העין.

ג

(ב) **וגם על העבדים וגוי**. עבד אברהם הקורא להי קורא ואומר ה' אלהי אדני אברהם (בראשית כ"ד י"ב), ולא אומר ה' אלהי, כי העבד אין אלהים לו, כי כסף אדניו הוא (שמות כ"א כ"א), ולא אלהי כסף ה' אלהי ישראל. ולכן כשבא הנביא הזה להפליג בשפע שכינה שישפיע ה' בימים ההם מוכיר עבדים ושפחות לאמר שגם עליהם ישפוך ה' את רוחו, והשומע ישמע וידע כמה יהיה חוץ נפריץ. וכן אמרו חכמי ישראל שהיו אחר ימי המקרא ראתה שפחה על הים מה שלא ראו יחזקאל ושאר הנביאים.

(ג) **ונתתי מופתים וגוי**. יהיה הדבר הזה לפני בא יום ה' הגדול והנורא, ככתוב בסוף הפסוק האחר.

(ה) **ובשרידים אשר ה' קורא**. וא"ו זו וא"ו שבראש המפרש את אשר לפניו, ככתוב מכני ישראל ומזרע המלוכה (דניאל א' ג'). ובי"ת של ובשרידים כאחותה שפירשתיה בביאור הגדוד הבא בערבים (דה"ב כ"ב א'). ופירוש הכתוב ופליטה שאמרתי יהיו אנשיה השרידיים אשר ה' קורא. ויתורגם ללועזים und zwar aus den Verschonten, die JHVH beruft.

ד

(א) **אשיב**. וכתוב אשוב, לשון קל, ושעם תיקון הקרי מפורש לך כל צרכו בביאור דברים ל' ג'.

(ג) **בזונה** במשכבי זונה, ולא בזונה עצמה, כי אין אדם קונה לו זונה. ובי"ח זו המלמדת על שכר ולא מחיר תמצא כיוצא בה מפורש בכיבוד אשתך בעיר תונה (עמוס ז' י"ז). ויתורגם בזונה ללועזים für die Umarmung einer Hure.

(ז) **הנני מעירם**. טעם הפעל הזה כאן כמו שפירשתי כנשר יעיר קנו (דברים ל"ב י"א). ויתורגמו הדברים ללועזים ich will sie herbringen.

(ח) **לשבאים**. לא נקראים בן יושבי שבא בכל המקרא. ואף אין שבא רחוקה מצור וצידון ונלילות פלשתים אשר עליהם הדבור. ועוד, למה יִמְכְרוּ הנמכרים ראשונה אל בני יהודה והם ימכרום אל שבאים, ולמה לא ימכרם ה' עצמו אל שבאים? והשבעים מתרגמים לשבאים לשון שביה, ומתוך תרגומם נראה לי שלשבאים זה טעות סופר ועקרו לְשִׁבְיָהֶם, והכנוי לבני יהודה. ומעתה הלא השביח טעם הדברים שכתב, כי מפני שמכרו העמים האלה את בני יהודה ואת בני ירושלים לבני היונים למען הרחיקם מעל גבולם (למעלה פסוק ו') אמר ה' למכור את בניהם לבני יהודה והמה ימכרום לבני היונים שהיו שוביהם, ובכן יִמְכְרוּ בני הגוים המוכרים ביד בני יהודה הנמכרים לבני יונים הרחוקים ההם, מדה כנגד מדה. ויתורגם ללועזים an die, bei denen sie in Gefangenschaft waren.

(י) **החלש**. יחיד הוא השם הזה, כי לא נמצא בכל כתבי הקדש חוץ מן המקרא הזה.

(יא) **עושו**. לא יפורש ככתבו. והאומרים שהוא לשון עורה, כמו גַּת בלשון ערבי, לא זכרו שאין עורת הגוים איש אחיו ענין לכאן, שכן נאמר בסוף הפסוק הקודם החלש יאמר גבור אני, ואם בן למה להם עורה. ורואה אני את דברי המשבש ומגיה חוישו. ואף ונקבצו נראה לי שעקרו וְנִקְבְּצוּם.

(יב) **כי רבה רעתם**. אין עקרו בכתוב, והוא תוספת כיאור לבאר השיקו היקבים, ובטעות סופר נכנס אל גוף הספר באחרית הימים.

(יד) **בעמק החרוץ** בעמק יהושפט, והוא מלשון כלה ונחרצה (ישעיה י" כ"ג), והנביא דורש בן עמק יהושפט.

(יז) **וזרים לא יעברו בה**. ראה מה שאמרתי בכיבוד ממלכת כהנים (שמות י"ט ו'). משם תראה שישראל אצל כל הגוים ככהניו אצלו. ומשם יפורש לך זרים זה בחבורו אל קדש שנאמר לפניו, כי זה פירושו כל הגוים חוץ מישראל שהם ממלכת כהנים. והגוים זרים לירושלים כלה כמו שישראל זרים למקדש וקדשיו.

(כא) **ונקיתי דמם לא נקיתי**. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והשבעים היו קוראים וְנִקְמְתֵי תחת ונקיתי, ואין ספק שכן העקר. אבל אין צרך לשבש אף נקיתי ולהגיה בעין זה כמו שעושים חכמי הגוים. ופירושו הדברים ונקמתי דמם ולא אנקה את שושביו.

דברי עמוס.

(א) **שנתים לפני הרעש.** ושנת הרעש ההוא אין אתנו לדעת אל נכון. ואני מדי קראי את הדברים האלה וזכור אזכור מנהג ישראל ברורות הקרובים לנו למנות קהל כל עיר את השנים לשרפה גדולה או למגפה שהיתה בה. ומן המקרא הזה שמענו שגם בימי קדם זה הרכם למנות ימים ושנים למקרה רע שקדם.

(ב) **ויאמר** נוסף על אשר הזה שבפסוק הקודם. וסגנון הלשון הזה אין כמותו בתחלת כל דברי הנביאים. ונראה שהלשון הזה מימי קדם, כי עמוס ראשון לכל הנביאים אשר ספריהם בדינו, ואף על פי שבסדר כתבי הקדש אשר לפנינו ספר הושע קודם לספרו.

ויבש ראש הכרמל. על כרחנו נאמר שראש הכרמל מקביל אל נאות הרועים והוא הפך ממנו. לפי שאם לא כן, ולא מכוון הנביא כי אם למרעה שבראש הכרמל, טעם הדברים תפל, ואף אין לאמר למה יתחיל בהם הנביא את נבואתו. ולא כן הדבר כשהנביא מכוון לבתי הקיין שהיו לשרים בראש הכרמל. כי אז נאים הדברים האלה והגונים להיות הקדמה לנבואה זו. כי לפי שעמוס היה נוקד או רועה צאן והוא בא לדבר אל שרי ישראל, לכן הוא מקדים לאמר שאין עם ה' בין עשיר לעני ובין גבוה ושפל, וכאשר ישאג ה' ממעון קדשו יחרדו מקולו היושבים בנאות הרועים והשרים היושבים בראש הכרמל יחרו. וסמך מעט לדברי מוכר בתי הקיין שבסוף נבואה זו (למטה ג' ט"ז).

(ג) **על שלשה.** ומסיים ואומר על ארבעה. ובכל כמו אלה לא זה ולא זה מספר מדויק ומצומצם, ובלבד שהדור הוא ויפי בדברי נבואה ודברי שיר להזכיר מספר אחד ורעהו הקרוב אליו גם יחד. והמספר הקטן נזכר ראשון תמיד ואחריו הגדול ממנו. ראה דברי הכתוב מיכה ה' ד'; משלי ו' י'; ל' ט"ו; י"ח, כ"א, כ"ה, כ"ט; ואיוב ה' י"ט.

פשעי דמשק. מתחיל בפורענות דמשק שהיתה בראש אויבי ישראל בימים ההם, והיא הרחוקה ממנו לאחזה. ולא מתחיל הנביא בתוכחת ישראל, והוא מקדים לה תוכחות כל הגוים האלה האמורים בפרשה. כי אלו התחיל בתוכחת ישראל לא היו שומעים אל דבריו. ועתה כשהתחיל בתוכחות הגוים שנואי נפש ישראל (ולדבר הזה יהודה כאחד מהם), הקשיכו אליו והאוינו; וכשמעם ראש דבריו והוא כפטיש יפוצין סלע בעל כרחם שמעו לכל דבריו עד סופם. וכעין הערמה הזאת הלא הראיתך גם לנביא אחר¹.

¹ ראה מה שאמרתי בכיבור גם אלה ביין שגו (ישעיה כ"ח ד').

(ה) קירדה אל קיר. ומסוף דברי הנביא הזה שמענו שארם בתחלה ישבו בקיר והיו שם עבדים ויצאו מעבדות לחרות, או צר להם המקום ויצאו משם להרחיב גבולם (למטה ט' ז'). ובגלל הדבר הזה אמר ה' להפרע מארם בהשיבו אותם אל מקומם הראשון¹). ונראה שכן דרך ה', כי כן אמר לעשות לעמו ישראל, כמו שנאמר בקללות והשיבך ה' מצרים (דברים כ"ח ס"ח).

(ה) והשיבותי ידי על עקרון. המקרא הזה מפורש לך במה שאמרתי ישעיה א' כ"ה. וקוטש בתרגומו מוציא הרברים ממשמעם, ולא ידעתי מה ראה על ככה.

(ט) ולא זכרו ברית אחים. החכמים כלם אמרים שברית אחים שנאמר כאן האחזה שבין ישראל לאדום. ומה לצור ולה? והיה בדין שיוכרנה הנביא בפשעי אדום (למטה פסוק י"א), ולא כאן. ואומר אני שברית אחים ברית כרותה לכל גוי עם שכנו הקרוב לו בלשונו ודרכיו. ובכן נחשב מעשה צור שעשה עם ישראל באכזריות חמה לחטא, כמו שנחשב למואב מעשהו עם אדום (למטה ב' א'). ולא נזכרת ברית אחים בפשעי פלשתים, אף על פי שפשעי פלשתים ופשעי אדום משם אחד הם, כי פשעי שניהם הגלותם גלות שלמה להסניר לעם אחר, מפני שפלשתים שעלו מכפתור (למטה ט' ז' וירמיה מ"ז ד') היו שונים בלשונם ודרכיהם מכל הגוים שכני ישראל ואין אחזה בינותם.

(יא) ויטרף לעד אפן. אין בלשון הזה בכל המקרא, ואף לא מקביל אליו סוף הפסוק. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שיטרוף זה טעות סופר ועקרו יפר. ונראים לי דבריו מאוד. שמרה נצח. היא של שמרה רשויה מפני טעמו הנסוג אחר.

(יג) על בקעם הרות הגלעד וגו'. נזכר הדבר הזה כאכזריות חמה גדולה, ונאים הרברים מאוד בחבורם אל סוף הפסוק. כי הנביא מדבר במעשה בני עמון כאלו היו רואים את הרות הגלעד כממלאות חלל גבולן שבאו המה בו לרשתו ולכן בקעו אותו.

(טו) מלכם. בפתח וקמין. ובפורענות בני עמון האמורה במקום אחר (ירמיה מ"ט ג') קוראים השבעים מלכם בחירק וחולם, וחכמי הגוים קוראים אף כאן כן, ואף משבשים הוא ומגידים כהניו. ולא נראה לי, לפי שלא יפול לשון ושריו על שם אליל.

ב

(ג) והכרתי שפט מקרבתי. שופט זה מושל, כמו שנקראו המושלים בישראל לפני מלך בו מלך שופטים.

(ה) ושלחתי אש ביהודה. כפורענות כל הגוים הנוכרים בנבואה זו לתוכחה (למעלה פסוק ב') ולמעלה ממנו א' ד', ז' י', י"ב, וי"ד) שכלם נענשים באש. ולא שתד אש מן השמים ותאלם, כי האויב אשר יעירו ה' לעלות על ארצם יצית ארמנותם באש. וכן נאמר בבני עמון כפירוש בתרועה ביום מלחמה (למעלה א' י"ד), וכעין זה נאמר בפרשה זו במואב (פסוק ב').

¹ ועל פי האמור במ"ב ט ז ט' כן היה להם. כי הגלה מלך אשור את דמשק קירה מקום שכתב בימי קדם.

(ו) **בעבור נעלים** בעבור מעט כסף שהלוו לו לקנות בו נעלים. וראיתי לפרש הפירוש הזה מפני שלא ילמד בעבור על המחיר בכל המקרא, ומפני שאין לאמר שמעולם נמכר אדם בדמים מעטים כדמי נעלים. ויונתן תרגם כאן ובמקום האחר (למטה ח' ו') בדיל ריחסנון, ולא ידעתי מה ראה על ככה. וכבר יגעו רש"י ורד"ק בפירוש תרגומו ולא מצאו נכוחה.

(ז) **השאפים על עפר ארץ וגו'.** חכמי הגוים הראשונים מפרשים השואפים לתבוע דלים לדין, והנביא הוציא את הדבר בלשון הזה מפני שכן היה דרכם לבא הנתבע לבית דין והוא לבוש בגדי אבל, והלבוש בגדי אבל נותן עפר על ראשו. והאחרונים מחלקים דברי הראשונים ואומרים שאין כאן תביעה לדין כי אם חשק שיחשקו העשירים בעפר הארץ שבראש דלים, כלומר הדלים אין להם כל חזין מעפר הארץ שבראשם לאבל וצער, וגם בעפר הזה תרע עין העשירים ויקנאו בדלים בעבורו. והנה אמרתי לך שני הפירושים שמפרשים גדולי חכמי הגוים. ואתה בחר לך באחד מהם, או שמח בשניהם, אם בעל נפש אתה. ואם לך און לבחן מלין, בא ושמע דברי רש"י המפרש השואפים על עפר ארץ ואומר על עפר ארץ שהם הולכים עליה כל שאפם וכל מחשבותם בראש דלים הוא איך יגולו אותם וישלו את שלהם. אלה דברי הרב, ואף על פי שלא ירד לעמק פשוטו של המקרא הזה, הלא ננע באמת בקצה לשונו.

ועתה דע שלשון הכתוב הזה יפול בתחלה בנחש ההולך על עפר הארץ ומשם ישאוף בראש הבריות. והדברים במקרא הזה משל לעשירי העם שהורירו כבודם לעפר במשאם ומתנם עם הדלים להלותם כסף מעט לקנות בו נעלים, שאין משא ומתן כזה לפי כבודם, והם עשו את הדבר הזה למצוא תואנה ולבוא על הדלים בעליה לקחת את כל אשר להם ולשלוש בנופם. ומעתה הלא תרע למה אמר הכתוב עפר ארץ, כי בא להגיד לנו שהעפר שהוא מדבר בו נתון במקומו על הארץ. ואלו לפירושי החכמים שהזכרתי קשה ארץ, כי די לנו בעפר לברד¹). ולבי אומר לי שתיבת על עקרה מעל, כי טעה הלבלר והשמיט מ"ם מפני אחותה שבראש התיבה שלפניה. ומשמע הדברים ללועזים *die bis in den Staub sich erniedrigen* *um von da aus nach den Häuptern der Armen zu schnappen*. ילכו נועדים והולכים שניהם יחדו. אל הנערה האחת. זה כחה של ה"א הדעת. וממה שאמרתי בביאור על אודות בנו (בראשית כ"א י"א) הלא תרע שנערה זו כשרה ולא זונה²), והאב ובנו הולכים אליה לפתותה. ויתורגם ללועזים *zusammen demselben Mädchen nach*.

(ט) **ואנכי השמדתני וגו'.** בעין מאמר משרת לפניו. כי נאמר לפני מזה שפושעי ישראל מתכוונים להכעיס ולחלל שם אלהיהם, ועל כן ילכו איש ובנו אל נערה אחת וישו על בגדים חבולים אצל כל מוכח וישתו יין ענושים בית אל ה' ה'ם. ועתה הוא מסיים ואומר בכתוב, כמי שאומר כל אלה יעשו בנאווה

¹ וכן תמצא במקרא כשמדבר הכתוב בעפר שנותן המצטער על ראשו נאמר תמיד כתם עפר. ולא נאמר עפר הארץ בכל מקום.

² ואם תשיבני מנערה מאורשה שקראה הכתוב נערה וסופה בסקולה על ערות דבר (דברים כ"ב, כ"ג וכ"ד), זכור שגם היא כשרה עד השעיה ההוא. ועוד שבכל כמו אלה לא מוכיח ספר דברים על דברי עמוס מפני הימים הרבים שביניהם. וכן בגרמנית השם *Dirne* תחלתו נערה כשרה וסופו ריח לו כזונה.

וגאון להבעיסני ולהלל את שם קדשי, ולא זכרו שאנכי הוא אשר השמדתי מפניהם את האמורי על מעשים כמעשיהם, והאמורי הלא כגבה ארוים גבהו. ואם כן, לא קצרה ידי מהשמירם גם הם.

(יג) הנה אנכי מעיק תחתיכם ונוי. לא עמדו החכמים על טעם המקרא הזה. מרביחם נלאו לפרשו דברים ככתבם, ומשבשים תעיק שבסוף הפסוק ומגיהים פסוק, ואין דבריהם ראויים לזכרון. ויתרם מקיימים המקרא ככתבו, ומפרשים תחתיכם ככל מקום שאתם שם, ואומרים שעגלה זו כאחותה שבישעיה כ"ח כ"ז, והיא העגלה שרשים בה תבואת הגרן, והמלאה לה עמיר היא הגרן עצמה המלאה עמיר, ואותה תעיק העגלה בעברה על קרקעה. ואם כן, העקר חסר מן הספר, כי לא יהיה המלאה כמו הגרן המלאה, והשנית שבגרן אין עמיר, כי לא רשים את התבואה בעמירה, לפי שהעמר שבלים הרבה, וכאשר תדרוך עליו הבהמה בפרסותיה או תעבור עליו העגלה תרוש שבליה העליונות ולא התיכונות והתחתונות. ואף גם זאת שרגלי הבהמה נכנסות בין עמר לעמר והיא לא תרוש השבלים. ובנלל הדבר הזה מתירים קשרי העמרים ופורשים שבליהם על פני הגרן.

ואתה, אם ראית עגלה מלאה לה עמיר מימך, הלא תדע שעמריה מלאים חיקה ועולים למעלה ממנו הרבה מאוד, כי העליונים שוכבים על התחתונים, והעמרים אשר ממעל לחיק העגלה יוצאים וכולטים אל מחוץ להסנותיה כמלוא רחב חיקה מעבר מזה ומעבר מזה. והעגלה שככה לה שטח הדרך אשר מתחת לעמריה העליונים היוצאים משני עבריה וכל חללו אשר ממעל לו מזה ומזה המה לעוברי הדרך כאין, כי לא יכולים להלוך שם קוממיות. ועל פי הדברים האלה תחתיכם שנאמר כאן שם דבר, ככתוב באחרי הנחית (ש"ב ב' כ"ג) והוא שם דבר, ומשמע תחתיכם מצב רגליכם או המקום שאתם עומדים שם. וזה הדבר שאמר ה': הנה אנכי מעיק מצב רגליכם ויצרו צעדיכם תחתיכם כאשר יצר לעוברי דרך מעבור מצד העגלה המלאה לה עמיר. ואם יש לך און לבחן מלין, הלא תראה את יפי המשל הזה ואת חין ערכו. כי כמו שעגלה זו עמריה העליונים המה המעיקים בן ה' היושב בשמים ממעל מעיק להם כשהם נסים מפני אויביהם בארץ מתחת. ויתורגם ללועזים siehe, ich werde den Boden unter euren Füßen einengen, wie der Wagen einengt, der voller Garben ist.

(טו) ותפוש הקשת לא יעמד. ראה מה שאמרתי בביאור מקשת אוסרו (ישעיה כ"ב ג'). ואף כאן בא הכתוב הזה להגיד לנו שאפילו תופש הקשת הנלחם מרחוק ולא במהרה יכנס אויבו אל תוך ארבע אמותיו גם הוא ינוס ולא יעמוד.

(טז) ואמיץ לבו בגבורים. הלשון הזה לא מתישב היטב. ועל כן נראה לי שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקם ואמץ לב או וקאמץ לבו.

ערום ינוס. הרוצה לקיים המקרא כנקודו יפרש ערום כפירושו רש"י בלא כלי זיין, כמשמע γυμνός בלשון יוני. ולי נראה שערום זה לא נקוד כדון ודינו ערום, בשורק, ופירושו הכתוב לא יסמוך על גבורתו לעמוד כי אם על ערמתו וינוס, וכאשר יאמר משל האנגלי discretion is the better part of valor. ויתורגם ללועזים wird klug daran thun, zu fliehen

ג

(ז) **על כן אפקד עליכם וגו'.** מפני שכחתי בכם מכל העמים בדין הוא שיהיו טובים מהם מאוד, ועל כן לא אעביר לכם כל עון, כי סקוד אפקדהו עליכם.

(ח) **הילכו שנים יחדו בדרך אחד ובעצה אחת.** וראה מה שאמרתי בביאור יחדו בראשית י"ג ו'.

(ה) **היעלה פה מן האדמה.** הפה נתון בעבני האדמה ופניו בשטח האדמה ובאשר תדרוך צפור על פני הפה יעלו ממנו שני חצאי מכמור מזה אחד ומזה אחד ויקרבו איש אל רעהו ויסגרו על הצפור אשר ביניהם והיא נלכדת. והדבר הזה עלית הפה.

(ט) **השמיעו על ארמנות וגו'.** השמיעו קול גדול שיהא הולך למרחוק וישמעו עד הארמנות שבאשדוד. והארמנות ארמנות המלך. והשבעים היו קוראים באשור תחת באשדוד, וכן נראה לי העקר. ויתורגם ללועזים *lasset einen Aufruf an den Hof Assyriens ergehen*.

(יא) **צר וסביב הארץ.** לא ידעו החכמים פירוש המקרא הזה, כי טעו בגורתו וכפירושו וא"ו של וסביב. ובדברים כדי מאמר שלם, וצר הוא הנושא ומה שאחריו הנושא, ובראש הנושא וא"ו שהיא כפ"א בלשון ערבי¹). ויתורגם ללועזים *der Feind, der wird das Land umringen*.

והוריד ממך עוץ. בעלי הלשון כלם פה אחד אומרים שכל עון גבורה, ובכן קושש אביר המתרגמים אשר לעם הגרמנים מתרגם עוץ זה לשון סוללה שיעורו בה הנעורים, והוא מוסיף תוספת ביאור בציון שבנליון לאמר שמפני ששמרון בהר היא יושבת כאשר ישליך האויב את הסוללה יורידנה. וצחוק עשה לנו החכם המחוכם. ובאמת עון שהוא כמו עץ בערבית כמוהו ישמש שתי לשונות, לשון גבורה ולשון כבוד והדר, ככתוב תפארת עומו אתה (תהלים פ"ט י"ח), וכמוהו הרבה במקרא, ובנין אב לכלם עון והדר לבושה (משלי ל"א כ"ה). ואמרתי שהוא בונה אב לכלם, לפי שהוא לא יפורש כי אם לשון תפארת, מפני שכלבוש לא יפול לשון גבורה. ואף עוץ שנאמר כאן משמעו עדי ותפארת, והלשון ככתוב הורד עדיך (שמות ל"ג ה'); ושכנגדו המעלה עדי זהב על לבושכן (שי"ב א' כ"ד). ויתורגם ללועזים *und dich* *deiner Herrlichkeit entblößen*.

(יב) **בפאת מטה ובדמשק ערש וגו'.** דברי חכמי ישראל במקרא הזה לא ראויים לזכרון. וחכמי הגוים מרביכם נואשים מלפרש הדברים, ויתרם טועים לאמר שהם תאר המקום להגיד לנו מושב היושבים בשמרון.

ואנחנו נעמוד על טעם הדברים האלה בזכרנו שבכל נבואה זו אין זכר להרג שיהרג האויב ביושבי שמרון, ויש זכר לבזה לבדה, כמו שנאמר בסוף הפסוק הקודם והוריד ממך עוץ ונבזו ארמנותיך. ולהגיד לנו כמה ימלש האויב בבוה שיבזו נאמר

¹ ונראה לי שכפירושו הזה יש לפרש הדברים שבישעיהו סוף פרשה ה'. ואם כן זה משמעם כבא הצר יחשך האור בערשיה. ויתורגם ללועזים *der Feind — vor ihm erlischt* *das Licht in ihrem Wirtswarr*.

(ב) ונשא אתכם בצנות וגו'. אמרו החכמים שצנות קוצים או כלי ברזל עשויים כקוצים, וכמוהם סירות, ובלבד שסירות המתואר בדוגה משמעו קוצים כקוצים שיצורו בהם הדיגים את הדגים, ומפרשים שהאויב העולה על שמרין ישא את הנשים כקוצים. ואני לא כן אחשוב, כי אין כאן זכר לאויב. ומנין לאנשי הצבא קוצים כקוצי הדיגים? ולמה נזכרו הקוצים, כי מה לנו איך ישא האויב את הנשים? ומה נשא שאמר הכתוב ולא משמש נשא הבנין הכבד הדגוש כי אם לטובה בכל המקרא, ולא יפול לשונו על האויב הנוהג נשים בשביה? ועוד שאם כן, קשה ואחריתכם, כי האומרים שהוא כמו בניכם עליהם הראיה. ועוד שלפירוש המקובל כל הדברים האלה חסרים טעם, לפי שהמעשה הזה מעולם לא היה ולא יהיה. כי השמעת מימך שתנשא אשה כקוצי הדיגים? והעולה על הכל שצן וסיר שמשמעם קוצים ירכו רבוי הוכר ולא רבוי הנקבה¹).

ואומר אני שנשא בנין נפעל, ולא הבנין הכבד הדגוש, והפעולה עצמה הנפעל, ואתכם הוא הפעול. והלשון ככתוב יתן את אבישג השונמית (מ"ב ב"א). ופירוש נשא אתכם ותנשאינה והייתן לאנשים. וביית של בצנות כאחותה שפירשתיה בביאור בקדש הקדשים תאכלנו (במדבר י"ח י'). וצנות עצמו רבוי של צנה, והוא כמו *ظنونا* בלשון ערבי שמשמעו אשה חשובה שחוזרים עליה לקחתה מפני שבת גדולים היא. וסירות דוגה קדרות הדיגים, או קדרות דלת העם, מפני שהדיגים מרביחם עניים. וזה פירוש הדברים: ואתן אפילו הייתן לאיש ואתן כלות חשובות סופכן להטפל בקדרות הדיגים. ויתורגם ללועזים *da werdet ihr, und möget ihr auch als Edelfrauen in die Ehe getreten sein, an Fischertöpfen enden*.

(ג) ופרצים תצאינה. האומרים שפרצים פרצים בחומה לא זכרו שאם נדבריהם היה אומר ובפרצים תצאנה, וכשנאמר ככתוב אין פרצים כי אם מלמד על היוצאות איך תצאנה.

ועתה דע ששרש פרץ שבלשון המקרא מקבילים אליו בלשון ערבי שני שרשים *فَرَط* (فرض) ואף *فرض*, ולשרש העברי משמעות שני אחיו הערבים. ופרץ שבמקרא הזה כשם *فَرَط* שמשמעו שליח יוצא לפני שולחיו המימה להכין החבל והדלי וכל צרכיהם. ועל פי הדברים האלה ננגד מה שנאמר בנשי שמרון לפני מזה שאמרו לאדניהן הביאה ונשתה, כי לא היו הפצות לרדת המים, הוא אומר כאן שבימי הרעה תצאנה נשי שמרון אל המים, ולא זאת כלבד, כי תצאנה ראשונות², להכין המים לזולתן. וראה מה שאמרתי בביאור עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב' י"ג), ובביאור אין פרץ ואין יוצאת (תהלים קי"ד י"ד).

¹ ראה ישעיה ל"ד י"ג, הושע ב' ה', נחום א' י', קהלת ד' ה', משלי כ"ב ה', ואיוב ה' ה'.

² ראה מה שאמרתי בביאור מה פרצת עליך פרץ (בראשית ל"ח כ"ט). ועתה אחר שנוגע לי פירוש פרצים שבמקרא הזה ראיתי לקיים את המקרא שהוא ככתבו ולפרשו פירוש אחר. ונראה לי היום הזה שפרץ שנאמר שם מקביל אליו *فَرَط* שבלשון ערבי, ובלבד שהורחב גבולו מעט והוא משמש לשון שליח היוצא לפני שולחו לכל דבר, ולא למים כלבד. והפעל פרצת פעל יוצא, והפעול פרץ. ופירוש הדברים איך שלחת לפניך שליח. וכנגד זרע אחיו נאמר לו כן. והכתוב רואה את זרע הגותן יד ופטר רחם כשליחו של פרץ ששלחו לפניו להכין לו מוצא. ואל יפלא בעיניך שנקרא הוא פרץ על שם שהיה זרע אחיו כפרץ לו. כי כן דרך העברים

אשה נגדה. הדבור הזה האמור כאן ושנוי במסלת חומת יריחו (יהושעו' כ') הוא הטעה את החכמים לאמר שפרצים שבמקרא הזה פרצים בחומה. וכאמת במקרא הזה משמש הדבור על צד השאלה, ופירוש אשה נגדה קל מהרה, מבלי פנות אנה ואנה, כמי שנפרץ הגדר לפניו והוא יוצא נגדו ולא יפנה ימין ושמאל לבקש לו מוצא. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und ihr werdet als Vorläuferinnen ans Wasser gehen, ohne sich viel zu besinnen (ה) **וקטר מחמץ תודה.** ראה מה שאמרתי בביאור על חלות לחם חמץ (ויקרא ו' י"ג).

(ה) **ונעו וגו'.** קוטש המתרגם תנועה זו במשמעה (wankte) טועה. כי תנועה זו לשון טרח הדרך כשאין לב ההולך עליה בטוח בה שתצליח לו. וכיוצא בו תמצא כמשל יותם שאמרו הוית והתאנה והגפן אל העצים הבאים להמליכם עליהם והלכתי לנוע על העצים (שופטים ט', ט'—י"ג). וראה מה שאמרתי בביאור כן אהבו לנוע (ירמיה י"ד י'). ויתורגם ללועזים, und man bemühte sich aus drei Städten auf's Gerathewohl nach einer Stadt (ט) **הרבות ננותיכם.** הלשון הזה לא מתישב כלל. ואמר אני שמעות נפלה כאן בספרים, והרבות זה עקר תרבות או מרבות.

(י) **עם שבי סוסיכם.** האומרים שוה פירוש הדברים וגם אתן את סוסיכם לשבי עליהם הראיה שהעברי מוציא הדבר הזה ככתוב. והשנית שלדברי המפרשים כן הכתוב הזה תחלתו רעה שאין כמוה לרע וסופו כאין נגדה; כי שבי סוסיכם מה הוא כפני הרג בחוריהם?

ואמר אני ששבי סוסיכם כמו סוסי שביכם, כלומר מלקוח הסוסים שתקחו מאויביכם במלחמה. ועם זה עם הדמיון, וכיוצא בו ימות החכם עם הכסיל (קהלת ב' ט"ז). ופירוש הכתוב והרגתי בחרב בחוריהם ולא חמלתי עליהם כמו שלא תחמלו אתם על הסוסים אשר במלקוח לעקר אותם. ואמר הנביא כן, מפני שהעברים הראשונים היו משקצים ומתעבים את הסוסים, כמו שהראיתך לדעת פעמים רבות,

בקריאת שמות. כמו שנקראת אשה אביחיל (דה"ב י"א י"ח) ועל כרחך תאמר שהיא נקראת כן על שם אביה שהיה על ידה לאבי חיל, או בשביל שהיו מצפים שמולה יגרום לו שיהיה לו כן. ועל פי הדברים האלה המקרא ההוא זה תרגמו ללועזים wie du dir einen Vorläufer bestellt hast!

ויש עוד מקרא אחד שעברתי עליו ולא אמרתי בו דבר, והיתה שתיקתי ממנו כהודאה שהודיתי לפירוש המקובל. ועתה רואה אני שלא אמת הוא. והמקרא ההוא הדברים אשר דבר דוד בהכותו את פלשתים בבבל פרצים לאמר פרין ה' את אויבי לפני כפרין מים (ש"ב ט' כ'). וגם פרין שנאמר שם השם משמעו כמשמע פרצים שבכאן, והפעל פעל עומד ולא יוצא, ואת כמו עם. ופירוש הדברים יצא ה' לפני לקראת אויבי בשלית השלוח המימה. כי אף על פי שעדיין לא היה דוד יודע גבורת ה' אלהיו וידו החזקה, כמו שהוכחתי שם בביאור הפסוק האחר, הלא הרגיש בדבר שה' היה בעזרתו ויצא לפניו לקראת אויביו להכין לפניו תשועה כאשר יצא השליח לפני שולחו המימה להכין צרכיו. וה' לא נתקרה דעתו בהודיה זו שהודה דוד בעזרתו. כי אין השליח היוצא לפני שולחו המימה כי אם מכין צרכיו ולא נותנם לו. וה' בא להראות את דוד בעמק רפאים שהוא הגותן לו תשועה ולא מכינה בלבו, כי הוא היוצא לפניו ומכה את פלשתים אויביו (שם פסוק כ"ד). ויתורגם המקרא ההוא ללועזים, JHVH ist mir gegen die Feinde vorangeschritten wie ein Vorbote an's Wasser

ועל כן עקרו את הסוסים שלקחו במלחמה (יהושע י"א ב', ושיב ח' ד'). והצר השנה שבדמיון נורא מאוד, ישמעוהו השומע ותצלנה אזניו; כי אמר ה' להרוג בחורי ישראל, והם בחורי חמר אשר לפנים הקים מהם לנביאים ולנזירים (למעלה ב' י"א), ולא יחמול עליהם, כמו שלא חש ישראל לאבדן הסוסים אשר יקח במלחמה, מפני שתועבה הם לו, ועל כן יעקרו ואין לבו נוקפו. ויתורגם ללועזים wie ihr mit eueren erbeuteten Rossen es thut.

(יב) **כה אעשה לך**. לא ישוב כה לנאמר לפניו בכל המקרא. ומפני שבכתוב הזה לא מפורש כל מעשה לאחריו, על כרחנו נאמר שלשון המקרא הנה כדברי הנשבע ואומר כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף. ואין צרך לאמר שהנביא הניף ידו בדברו לרמוז המעשה, כמו שפירשתי את לשון הישבעה ההיא¹. כי האומר "כה" ולא מפרשו נותן מקום לשומעי דבריו לפרשו הרעה שברעות. וראה מה שאמרתי בביאור אנשי מדות (במדבר י"ג ל"ב).

הכון לקראת אלהיך. הכון לקראת ה' אלהיך למלחמה, כי נהפך לאויב לך, והוא ילחם בך.

(יג) **ומגיד לאדם מה שחו**. הפירוש המקובל לכל ידוע לכל. וכבר הודה קוטש בתרגומו בציון שבגליון ואמר שנפלאות היא בעיניו שהמקרא הזה ראשו וסופו מעשה בראשית והדברים האלה בינתיים. והשבעים מתרגמים מה שחו כאלו היה כתוב קְשִׁיחוּ, ומאומד אמרו ואין תרגומם ראוי לזכרון. ויונתן המתרגם מה שחו מה עובדותיו נראה שהיה לפניו גְּעִשְׁהוּ, תיבה אחת, וכן נראה לי העקר. ואם כן, כניו של מעשהו שב אל שם ה', ופירושו ומגיד לאדם מעשהו ועל ידי מעשה בראשית שעשה ה' הוא מגיד לאדם את כחו הגדול. וראה מה שאמרתי בביאור או הראיתנו מעלליהם (ירמיה י"א י"ח). ויתורגם ללועזים und dem Menschen gezeigt hat, was er thun kann.

עשה שחר עיפה. נוסף בלא ואין על יוצר הרים. ויתורגם ללועזים er, der das Morgenroth in Dunkel verwandelt

ה

(ד) **פן יצלה כאש**. וגו'. אין כלשון הזה בכל כתבי הקדש, ואף לא יתישב עליו סוף הדברים, כי המקרא הזה ככתבו אין בו דבר שתאמר ראה זה פועלו של ואכלה. ועל כן משבח אני את דברי חכם יהודי אחד האומר שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקרום פן יִשְׁלַח בָּאֵשׁ.

ואכלה וגו'. סרס המקרא וכן הפרשהו ואכלה לבית אל ואין מכה. וכעין הסירוס הזה יחוו ויבושו קנאת עם (ירמיה כ"ו י"א). וקוטש הלך ארחות עקלקלות בתרגום המקרא הזה.

(ו) **ההפכים ללענה משפט**. חכמי הגוים האחרונים אומרים שהכתוב הזה כאן חוץ למקומו, ומקומו בין פסוק ט' לפסוק י'. והאומרים כן המה חוץ למקומם כנשתם אל המקרא לפרשו. כי הפסוק הזה והפסוק האחר שניהם מפרשים ראש הפסוק הקודם, וזה פירוש הדברים בחבורם: דרשו אתם ההופכים ללענה משפט וגו'

¹ ראה מה שאמרתי בלשון הישבעה ההיא ש"א ג' י"ז.

את ה' העושה כימה ונסיל וגו'¹), ואף על פי שהדברים דבור אל בית ישראל הוסיף על ההופכים ואמר הניחו, ולא אמר הנחתם, כי כן הדין בכל כמו אלה, כמו שנאמר ישמעו עמים כלם (מיכה א' ב'), ולא נאמר כלכם. ויתורגם ללועזים ihr, die ihr in Wermut das Recht verwandelt

(ה) עשה כימה וגו'. ראה מה שאמרתי בכיאוור הפסוק הקודם. ועל פי ihn, der geschaffen hat הפסוק הזה ללועזים u. s. w.

יוום לילה החשיך. לא כלשון המקרא הרברים האלה ככתבם, ואף יש כתיב יד הרבה ומקצת ספרים שבהם הנוסח ללילה. ולא נראה לי מפני שלכי אומר לי שהעברי האומר ויום ללילה החשיך לא מדבר כלשון עמו גם הוא. ואומר אני שהעקר מלילה, כי נשמטה מ"ם מפני אחותה שבסוף החיבה שלפניה. ופירוש הכתוב והרבה חשבת יום מהשבת לילה, ולא זו אף זו אמר הכתוב. ויתורגם ללועזים und den Tag finsterer machen kann, als die Nacht

(ט) המבליג שד על עץ. מחבמי הגוים יש משבש שד ועו ומגיה שור ועו, ואומר שהם מול שור ומול גדי. ודבריו דברי רוח. ולי נראה שעו נקוד כדון, אבל שד טעות סופר ועקרו שָדוד. ופירוש הכתוב המשמח שדוד על עו.

ושד על מבצר יבוא. השבעים מתרגמים כאלו היה כתיב יבוא, הבנין הכבד הנוסף, וכן נראה לי העקר, ופועלו שם ה'.

(יא) בוששכם. הדבר ברור שטעות סופר הוא, ועקרו בושכם. כי בתחלה טעה הלבלר וכתב בוששכם, ואחרי כן הגיה המגיה וכתב סמ"ך תחת ש"ן, ולבסוף נכנסו שתיקה, והן שם יחדו עד היום הזה.

(יב) המשכיל בעת ההיא ידם. טעו כל החכמים לאמר שבעת ההיא תאר הזמן. ואמרתי שטעות היא, לפי שאם כן, דממת המשכיל בשעה ההיא מה היא ענין לשעת הדבור? וקוטש המתרגם בעת ההיא zu dieser Zeit לא ידע או לא זכר שהמדבר יאמר לשעת דבורו העת הזאת ולא העת ההיא². ובאמת בעת ההיא משמש עם משכיל, ומשמשת השכלה בבי"ת ככתוב אשכילה בדרך תמים (תהלים ק"א ב'). וידום לפעולה שאינה שלמה ונמורה, למה שיש עם לבב הפועל לפעול ולא יפעלהו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: המסתכל כרעת השעה ההיא שתיתקו יפה לו מדבורו. והשעה שאליה מרמו הנביא שעת המספר והאבל והנהי הנזכרים למטה פסוק מ"ז שהנביא זוכרה ולכו נשבר בקרבו על שבר בת עמו. ויתורגם ללועזים wer jene Zeit voraussieht, der möchte am liebsten davon schweigen

¹ ובשבת ה' שמשבתו הפסוק האחר „הופך לבקר צלמות ויום לילה החשיך“ העקר. כי זה הדבר שאומר הנביא אתם ההופכים ללענה משפט השמרו ממהפכה ודישו את ה' פן יתפך עילובם יום ללילה ויחשיך לכם. מדה כנגד מדה.

² וריגן הפרנקי בדבריו הימים שלו ספר ד' פרק י"ז מזכיר את הכתוב הזה, ומתוך הדרש שהוא דורשו נראה שטעה גם הוא בפירוש בעת ההיא טעות רעהו הגרמני, כסבור שבעת ההיא שעת דבורו של הנביא. ואף משמע מדבריו שגם בפירוש רעה שבמקרא הוזה טועים חכמי הגוים לאמר שעת רעה שאמר הנביא דור שמעשיו רעים. והיודע בטיב לשון המקרא הוא ידע שאין משמע דבריהם בלשון הכתוב, ואין עת רעה כי אם עת צרה, כמו שפירשתי אני.

(יז) **כי אעבר בקרבך**. משמש פעל עבר כאן כמו שפירשתי ועבר בה (ישעיה ח' י"א). ופירוש הכתוב כי אתבונן על עונותיך לשלם לך כנמולך¹) ויתורגם ללועזים wenn ich Musterung in dir halte.

(יט) **ובא הבית וגו'**. לא הבהו הארי בדרך, אף לא הדוב, כי אם אחר שנמלט מיד שניהם ובא בשלום אל ביתו אשר הוא בוטח בו ישכנו הנחש, ונהפך ששוננו ליגון.

(כב) **עולות ומנחתיכם**. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי קשה רבו מנחותיכם, ואף כנויו קשה. ונראה לי ששעות סופר יש כאן, והדברים בעקמם עולה ומקנה אֶתְכֶם.

(כד) **ויגל**. יש חכמים משבשים ומגיהים וְגַל. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, כי כן נאמר גַּלַּח מים (יהושע ט"ו י"ט), הרי שלשון גלול יפול במים, ועל כן נאמר גלי הים.

(כה) **הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר**. מי שעינים לו לראות, והוא לא עוצם עיניו מראות דבר אמת שסותר דברי קבלה, הלא יראה שהנביא השואל שאלה זו לא היה יודע במשכן שעשה משה במדבר.

(כו) **מהלאה לדמשק**. החכמים כלם אומרים שהדברים כפשוטם, וה' אמר להגלות את ישראל מעבר לארץ ארם. ולא נראה לי כן, מפני שאין דמשק רחוקה מאוד מארץ ישראל. ואומר אני שזה פירוש הכתוב והגליתיו אתכם אל ארץ מהלאה לדמשק בגלותה, וגלות דמשק קיר (למעלה א' ה'), וגלות ישראל מהלאה לקיר. ויתורגם ללועזים noch weiter als ich es mit Damaskus gethan.

ו

(א) **ובאו להם בית ישראל**. ביאה זו ריח לה כאחיותיה שפירשתי בראשית מיג כ"ג ושמות י"ח ט"ז, ובלבד שהיא משמשת בכני ארם הבאים אל גדולים מהם לקחת מצוה מפייהם. ופירוש הכתוב נקובי ראשית הגנים אשר אליהם יבאו כל בית ישראל לשמוע מה בפייהם ולעשות ככל אשר יצוום. וראה מה שאמרתי בביאור zu denen das Haus Israel ויתורגם ללועזים (יחזקאל ל"ג ל"א). ויתורגם ללועזים sich versieht.

(ב) **עברו כלנה וגו'**. מאמר בתוך מאמר, ותכליתו להגיד לנו שלא הפריז הנביא על המדה בקראו לישראל ראשית הגנים.

הטובים וגו'. חכם יהודי אחד מוסיף כאן אֶתְכֶם, ומשבש סוף הפסוק ומגיה גבולכם מגבולם, ואני אומר טובים הדברים ככתבם. והטובים כמו שפירשתי בחור וטוב (שי"א ט' ב'), ופירוש הדברים הגבורים הם מיושבי הממלכות האלה.

(1) ומדי פרשי את הפעל הזה פה זכור אזכור שלא יצאתי ממנו ידי חובת ביאור במקום אחר. ראה מה שאמרתי בביאור ויעברו במספר (שי"ב ב' ט"ז). ועתה נראה לי שאף על פי שמה שאמרתי שם בבדיקת שנים העשר לבנימין ולאישי בשת שריר וקיים, ועל כרחנו נאמר שלא אמר הכתוב ויעברו כנגד הברכה, כמו שהוכחתי שם, אין משמע ויעברו שבמקרא ההוא כי אם ככתוב אמור לנער ויעבור (שי"א ט' כ"ז). כי בצאת נערים במספר מן הצבא להלחם ואחיהם במקומם עומדים יפול ביוצאים הלשון הזה. ויתורגם שם ויעברו ללועזים und es traten hervor.

אם רב גבולם מגבולכם. ממה שנאמר בראש הדברים ולנו משם נראה בעליל שהנביא מכוון להליכה אחת ולראיה אחת. ואם כן, זה הדבר שאמר הנביא לנו וראו אם רב גבול שלש הממלכות ההן יחד מגבולכם. וממלכה שככה לה וגבולה כגבול שלשה שכניה גם יחד הלא יקרא לה ראשית הגוים.

(ג) **המנדים ליום רע וגו'.** הגדולים שבתכמי הגוים נואשים מלפרש את המקרא הזה. והדברים נכוחים למבין הרואה סוף הפסוק כמאמר משרת מלמד על שלפניו. והפעול של ותגישון יום רע שנוכר לפני מזה, ושבת ככתוב שבתו יתן (שמות כ"א י"ט), ופירוש שבת חמס בטלה שלא יבטל כמותה כי אם החומס. כי הנהגה מיניע כפיו יגע כל הימים, ואיש חמסים יגוול בשעה אחת די צרכיו לימים רבים, וכל הימים ההם ישב בטל. וזה הדבר שאמר הנביא: המרחיקים ליום רע ומקרבים אותו¹) על ידי בטלה שאי אפשר לה בלא חמס, וכמו שהוא מסיים ומפרש הבטלה בפסוק האחר באמרו השוככים על משותן שן וסרוחים על ערשותם וגו'.
die ihr den Unglückstag weit wegwünscht, ihn aber herbeibringt dadurch, dass ihr euch einem üppigen Müssiggang ergeht, der nur bei Gewalthätigkeit möglich ist

(ה) **כדויד חשבו להם וגו'.** אומרים שכלי שיר בדיהם מה שהיו לדוד, כלומר כסבורים שיודעים הם להשתמש בכלי שיר לומר בהם כמו שהיה דוד יודע.
(ו) **והסגרתו עיר ומלאה.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו כביאור והסגיר הכהן את הנגע (ויקרא י"ג ד'). ועל פי הדברים ההם יתורגם ללועזים und ich will über die Stadt und Alles, was darin, die Pest kommen lassen

(ז) **בבית אחד ומתו.** לא יפורשו הדברים ככתבם. כי עשרה אנשים רבים מהיות נותרים בבית אחד. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא ומתו כי אם ימתו. וזה פירוש הדברים ואם יתרו עשרה אנשים בעיר ימותו כלם בבית אחד. כי הנתורים בעיר השממה מיושביה יאספו כלם בבית אחד להיות לחברה איש אל רעהו, ושם ימותו גם הם. ויתורגם ללועזים werden sie in einem Hause sterben

(י) **הם כי לא להזכיר בשם ה'.** לא ידעתי לכוון פירוש הדברים האלה. ונראה לי שאין בשם ה' דבוק בשלפניו, והמקרא מקרא קצר ומלואו השבעתיך בשם ה'. ואם כן, זה פירוש הדברים: דודו ומסרפו השואל השאלה היה מצפה שיש עוד מן העשרה עם אשר בירכתי הבית, ובאמור אשר בירכתי הבית אפס, הוא חוזר ואומר השבעתיך בשם ה' הם ואל תגמור דברך, כי תשובתך נוראה משמוע ואין להזכירה. ויתורגם ללועזים בסידור! schweig, bei dem Namen JHVHes! denn es ist unsäglich

(יא) **מצוה והכה.** ה' הוא המצוה והוא המכה, כי כן נאמר בספר הזה במקום אחר אנכי מצוה והניעותי (למשה ט' ט'). ואף על פי כן אין ה' מצוה והוא עצמו עושה מצותו, כי אם מצוה והיא נעשית על ידי אחרים. ויפורש לנו הלשון

¹ והנה אמת הדבר שבכל המקרא משמש פעל קרב עם ימים ועת. ולא משמש פעל נגש עמוס. ואף על פי כן אין הדבר הזה סותר פירושו. לפי שאפשר שמה שלא נמצא פעל נגש אצל יום חוץ מלא רק מקרה הוא. ואף אפשר שהנביא הזה משתמש כאן בפעל נגש שלא כמנהג. וכן יתחלפו הנרדפים למבחר סופרי כל עם ולשון.

הזה בזכרנו שהבנין הכבד שתיים כמשמעו, מצוה ומעשה, שכן הממית הוא עצמו עושה המעשה או מצוה ויעשה. ובגלל הדבר הזה כשרק המדבר יש שדבר כלשון הכתוב הזה האומר מצוה והכה להשמיענו שתהא המכה על פי ה' ולא מכת ידו. והלשון הזה מימי קדם מאוד, והאחרון המדבר בו הוא ירמיהו האומר הנני מצוה נאום ה' והשיבותים (ירמיה ל"ד כ"ב). ובאחרית הימים אין דק בכמו אלה, שכן נאמר אפילו בחוק מחקות התורה ורפוא ירפא (שמות כ"א י"ט) ולא רפא האיש שנאמר בו כן, והוא רק קורא לרפוא ונותן לו שכר רפואה.

(יב) הירוצון בסלע סומים וגו'. לא ידעתי לפרש המקרא הזה, ולא אראה לו חבור בין ראשו לסופו. והעושים בבקרים שתי תיבות וקוראים בַּקָּרָם מחדשים ולא מועילים.

(יג) השמחים ללא דבר וגו'. נראים לי דברי האומרים שלא דבר וקרנים שמות ערים מערי ישראל, ושתי הערים האלה לקחו האויבים מיר ישראל קודם לכן, וכימי עמוס השיב אותן ישראל והיה העם שמח על השבתן.

(יד) ולחצו אתכם וגו'. סוף הפסוק הזה מקביל אל דברי הפסוק הקודם, וכמי שאומר אל תשמחו ללא דבר וקרנים, כי הלא תצא לכם שמחת שתי הערים ההן שהשיבותם לכם בלחין הזה שתלחצו מקצה גבול ארצכם ועד קצהו.

ז

(א) יוצר גבי וגו'. השבעים מתרגמים *ἐπιγόνη ἀκρίτων ἐρχομένη* וחכמי הגוים שומעים מתוך תרגומם שהיו קוראים יָצַר תחת יוצר, ומפרשים יצר גובי כיצו גובי (Larven). ואשר אני אחזה לי המתרגמים היו קוראים יוצא תחת יוצר, ואותו תרגמו *ἐρχομένη*, ומה שמתרגמים *ἐπιγόνη*, כן היה בעיניהם משמע „בתחלת עלות” שראהו כמתאר גובי ופירשו „גובי בתחלת עלות” עלותו. ואני לא נתברר לי פירושו כל הפסוק הזה, כי לא ידעתי מה לקש, ומה גוי המלך. וכמה יש לסמוך על תרגום השבעים במקרא הזה נראה ממה שמתרגמים גוי המלך וגג המלך.

(ב) והיה אם כלה לאכול במראה. סלח נא. נראה לי שכנגד עצמו אמר הנביא כן, ולא כנגד השאת ישראל. ועמוס אמר כאן סלח נא מפני שמצא את לבו לאמר לאלהיו מה תעשה. וכן אברהם המתחנן אל ה' בעד אנשי סרום והוא ירא שהפציר באלהיו שלא כהגן מתנצל ואומר פעמים אל נא יחר לאדני (בראשית י"ח, ל"ו ול"ב).

(ג) מי יקום יעקב. מי זה מקומו המקום השני, כי הוא מלמד על יעקב הפועל, ופירושו הדברים מי יעקב כי יקום, ותפס הנביא בלשון הזה מפני כי שבסוף הפסוק שלא הפין בכפלו.

(ד) קרא לרב באש. לא יורשו הרברים האלה ככתבם פירוש שרוח הלשון נוחה ממנו. וחסם אחר קורא לָרֶב, ומפרש לרב באש למלאך הממונה על האש ודן בה. ושכה החכם ההוא שבימי עמוס המלאכים הממונים על מעשה בראשית עדיין לא עלו במחשבה להבראות.

ואומר אני שביית של באש נשנית בטעות מסוף התיבה שלשניה, והדברים כעקם לָרֶב־אֵשׁ. ועד ברבר תהום רבה שבסוף הפסוק, כי שני הרבורים האלה

מקבילים זה אל זה, זה קורא לרב אש לאכול תהום רבה. ויתורגם ללועזים
 JHVH bestellte ein grosses Feuer.

ואכלה את החלק. כל היגעים לפריש את הדברים האלה כמות שהם
 לפנינו בספרים יגעים לריק. והשבעים מתרגמים באלו היה כתוב חלק ה'. ולהרגומם
 קשה איך נשמט שם ה'. כי אף על פי שבימי קדם לא היה הלכלר טובל בארבעים
 סאה לכל אוכרה שכא לכתוב, כמו שיש סופרי ספרי תורה עושים היום הזה, הלא היו
 נזהרים הזהרה יתירה באזכרות שלא להשמיטין¹). והשנית שהיא הדעת של החלק
 מלמד עליו שלא נסמך הוא, ואם כן, אין הכתוב בכתחלה חלק ה'. ואומר אני שהמקרא
 הזה לא לקה בחסרון, ובלבד שהופרד בו בין הדבקים והדברים כעקום ואכלה אִתָּה
 חֶלְקִי. וחלק זה בכתוב החר החלק (יהושע י"א י"ז), ופירושו הכתוב ואכלה האש
 תהום והציגתה ריקה. ועל דבר תהום המשמש כאן לשון זכר ולשון נקבה תוך כדי
 דבור ראה מה שאמרתי בביאור המתנה האחת והכחו (בראשית ל"ב ט'), וכביאור
 כד הקמה לא כלתה (מ"א י"ז ט"ז) בסוף דברי. ויתורגם ללועזים und frass ihn
 (den grossen Ocean) kahl.

(ז) **חומת אנך.** המפרשים חומה עשויה בקו ומשקלת של עפרת כחולמים
 הם בעיני, כי אין דבריהם כמשמע לשון הכתוב. והשנית שבכל חזונו האלה
 שכפרשה הנביא רואה דברים בעינים וממשם, כי רק הדבר בעיני וממשו יהיה לאות
 ולמופת, וחומה עשויה באנך או בקו ומשקלת של העפרת אין העפרת נראית לעין
 רואה, והחומה עצמה יראנה הרואה ולא ידע שנכנתה כמשקלת של עפרת חוץ מן
 האומן היודע בטיב בנין, ואין הנביא אומן, ואיך ידע? ואני לא ידעתי מה חומת אנך,
 ואנך עצמו לא ידעתי מה הוא.

(ח) **לא אוסיף עוד עבור לו.** משמש עבר כאן כמו שפירשתי ועבר
 בה (ישעיה ח"ב א'), ופירושו הדברים לא אוסיף עוד להשגיח בו ולעשות עמו לפנים
 משורת הדין. ויתורגם ללועזים ich will fürderhin keine Nachsicht mehr
 mit ihm haben.

(י) **בקרוב בית ישראל.** מפני שעמוס מתקוע (למעלה א' א'), ותקוע בארץ
 יהודה, שלח הכהן לאמר לירבעם בן, להגיד לו שלא בארצו ומקומו קשר עליו הנביא
 כי אם בארץ ישראל ובקרב עמו. ונפלאות היא בעיני שלא מיחס הכהן את עמוס
 להזכיר שם אביו, ואף בראש הספר לא מיחסו הכתוב.

(יב) **ויאמר אמציה.** היתה אמירה זו אחר שהשיבו ירבעם דבר. והכהן חכה
 שיצוה ירבעם להרוג את עמוס. ונראה שירא ירבעם מעשות כדבר הזה, ולא צוה כי
 אם לגרש את הנביא מארץ ישראל.

ברח לך. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בפרשת בלעם
 (במדבר ב"ד י"א).

(יד) **לא נביא אנכי.** כנגד מה שאמר לו אליו הכהן ואכל שם לחם (למעלה
 פסוק י"ב). להבוותו בעיני הקהל השומעים אל דבריו, כמי שאומר הלא בעד כבר
 לחם אתה נבא, השיב לו עמוס הדברים האלה להגיד לו שאין נביאותו אומנותו, כי
 יגיע כפיו יאכל.

¹ וכן תמצא שבכל המקראות שפירשתי בתוספת דברים שנשמטו בטעות סופר אין גם
 אחד שאמרתי שנשמט ממנו שם ה'.

ולא בן נביא אנכי. המקרא הזה מפורש לך כביאור מבני הנביאים (מ"א כ' ל"ה).

(ו) **אשתך בעיר תזנה.** החכמים כלם מפרשים בעיר תאר המקום כפשוטו וכמשמעו, ומשחיתים טעם הדברים. ובאמת בי"ת זו כאחותה שפירשתיה כביאור ויתנו הילך בוונה (יואל ד' ג'), וזה הדבר שאמר הנביא אשתך תזנה אל האויב הבא על העיר ובתזונתה יתן לה הרשות להשאר בעיר. והדבר הזה צער גדול לכהן שלא תלך אשתו בגולה, ולא זאת בלבד, כי תהיה לזונה ותזנה אל משחית ארצה כדי שלא תצטרך ללכת עמו. ועל דבר בי"ת זו המשמשת עם אתנן זונה, הלא תמצא כמותה במשל הארמי שבתלמוד גייסא בחזורין ומסלגא לבישיא (ויקרא רבה פרשה ג'), כלומר זונה בתפוחים ומחלקתם לחולים. ויתורגם ללועזים dein Weib wird zur Hure werden, damit sie daheim bleiben dürfe.

על אדמה טמאה. כל ארץ חוץ מארץ ישראל טמאה לעברים. וכבר נאמר בארץ אשר מעבר לירדן מורחה כנגד הארץ אשר מעבר לירדן ימה ואם טמאה ארץ אחותכם (הושע כ"ב י"ט) מפני שנראה להם הירדן כגבול ארץ ישראל.

ח

(ב) **בא הקיץ.** נראים לי דברי האומר שקיץ זה טעות סופר והוא כבתחלה קיץ, ופירוש הדברים באה עת השלם וישולם לישראל כפרו מעלליו. עבוד לו מפורש למעלה ז' ח'.

(ג) **בכל מקום השליך הם.** לא יפורש סוף הפסוק הזה כמות שהוא לפנינו, כי הם בכל המקרא צוויו ולא תאר הפעל כמו שמפרשים אותו החכמים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שכאן הוסרד בין הדברים והם ראש הפסוק האחר. והשליך פועלו סתום, ופירוש הדברים בכל מקום השליך המשליך פגר.

(ד) **שמעו זאת וגו'.** ראה מה שאמרתי כביאור הפסוק הקודם. ואמר הנביא הם בטרם יחל לדבר הדברים האלה, בי בדברו דבריו האחרונים לאמר רב הפגר בכל מקום השליך נשאו השומעים את קולם, אלה געו בבכי ואלה גערו בו לבלתי דבר באזניהם כדברים האלה; ולהקים סערה לדממה קרא הנביא הם. ויתורגם הם ללועזים Stille!

(ו) **לקנות בכסף דלים.** ולפני מזה נאמר על מכרם בכסף צדיק (למעלה א' ו'), ושניהם אמת. כי הנושה העמיד את הדל בשער למכרו, וכשאיץ קונה קנהו הוא עצמו לעבד בחובו. **בעבור נעלים מפורש לך למעלה ב' ו'.** ומפל בר נוסף על בעבור נעלים, כי שני אלה הלוח הנושה לדל מעט כסף לקנות בו נעלים ומפל בר לשבור רעבונו. ומפל בר פסלת דגן. **נשכיר מיותר** הוא ואין עקרו בכתוב. ואלה תולדות טעות זו. כתחלה נשנו בטעות סופר אותיות נש"כ מן התיבה האחרת, ולכסוף הוסיפו עליהם והגידו נשכיר.

(ז) **בנאון יעקב בנפשו.** כי ה' אלהי ישראל הוא עצמו נאון יעקב. וה' נשבע בעצמו כשהוא בא להשבע שבועה חמורה.

(ח) **ועלתה באר.** אין לפרשו ככתבו. ולמטה ט' ה' נאמר ועלתה באר, והשבעים מתרגמים כן אף במקרא הזה, ואין ספק שכן העקר.

(יא) את דברי ה'. יש חמשה כתבי יד שבהם כתוב דבר, לשון יחיד, ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו. ויורד שכנוסח הספרים נשנית בטעות סופר מראש שם ה' שאחריה.

(יב) ישוּטְמוֹ. יש מחברים אותו אל ראש הפסוק, וטועים. ואמרתי שטועים, מפני ומצפון ועד מורה שנאמר לפני מזה. לפי שאם נאמר שוטמו ככל שבתי ישראל מן ועד באר שבע (ש"ב כ"ד ב'), והוגבל מקום הפעולה לשני קצותיו, לא יעשה כן בפעל המרובע. כי שוטט אצל שוט כעוּפָּף אצל עוּפָּף¹, ושוט יש במשמעו שני מקום, ולא כן שוטט.

(יג) הוּ אֱלֹהֵיךְ דָּן. אין כ"ף של אלהיך כ"ף השמוש, כי למה ישבע הנשבע וידבר דבורו אל דן? וכ"ף זו כאחותה שפירשתי בכיאר בערך כסף שקלים (ויקרא ה' ט"ו). ואלהיך דן כמו אלהי דן. וכמו שנאמר שם בערך להרחיק הדרך הקצוב בפרשה מערך השעה, כן נאמר כאן אלהיך דן להרחיק אלהי ישראל כמות שהיו ישראל עובדים אותו בדרך מאלהי ישראל כמות שהיו הנביאים מדברים בו ומתארים אותו. ולא שהיו הנשבעים מדברים בן, כי כ"ף זו תקון סופרים שתקן הנביא להבדיל בין אלהי אמת לאלהי דן.

דרך באר שבע. קשה לפרש דרך זו. והשבעים היו קוראים אף כאן אלהיך, וכן נראה לי העפר.

מ

(א) הַךְ הַכַּפְתּוֹר וּרְעֵשׂוּ הַסְּפִים וכו'. הנביא רואה את ה' נצב על המזבח ונגד עיניו הספים, והזיונו המציא לו את המשל הזה. כי הדברים משל ולא מצוה, כמו שאראך לדעת בסמוך. והמציא לו חזיונו את המשל הזה, כמו שאנשי גלעד העומדים על שבלת מים כשבאו לבדוק פליטי אפרים המציא להם מראה עיניהם שבלת לבדוק בה (שופטים י"ב ו').

וחכמי הגוים עקמו עלינו את הכתוב הזה מראשו ועד סופו, כי הם מפרשים את המאמר הזה ורעהו שאחריו מצוה אל הנביא, ולדבריהם נצטוו הנביא להכות את הכפתור עד שירעשו הספים ולשבר הספים בראש כל העם, ומי שלו לב לדעת ולהשכיל לא יאמר ששם הנביא בפי אלהו כמצוה הזאת. כי היצוה ה' את הנביא להשתגע על עמו? והשנית שהספים הרועשים עדיין לא נסעו ממקומם, ואיך יוכה בהם על קקוד כלם. והעולה על שתיחן שאם נדברי החכמים היה הכתוב אומר וְרָעִישׂוּ ואחרי כן וּבְצַעְפָּם.

ובאמת הדברים מצוה אל כל אדם, והלשון ככתוב תן לחכם ויחכם עוד (משלי ט' ט'), ופירושם כשיוכה הכפתור ירעשו הספים. וכצעם לא נקוד כדן, ודינו וּבְצַעְפָּם, כמו שמתרגם הרומי. ופירוש בצעם עון בצעם. כי כעני הנביא הזה חטאת ישראל בצע אשר למענו מכרו בכסף צדיק (למעלה א' ו'). והואיו של וּבְצַעְפָּם ואיו הדמיון שפירשתי כל צרבה בכיאר ועשה משפט וצדקה (ירמיה כ"ב ט"ו). ובראש מקביל אל כפתור, ואחריהם מקביל אל הספים. וזה פירוש המקרא בחבורו: כשיוכה הכפתור ירעשו הספים, כן העם הזה ישון עון בצעם בראש כלם ואחריהם

¹ ראה מה שאמרתי בכיאר ובשמים יעוּפָּף (ישעיה ו' ב').

בחרב אהרונ. וראה מה שאמרתי בביאור הך את הרועה (זכריה י"ג ז'). ויתורגם
 schlage auf den Knauf, und die Pfosten erbeben: eben
 so soll ihre Gewinnsucht auf ihrer aller Haupt kommen, und
 hinterdrein will ich sie mit dem Schwerte erschlagen

(ה) **ואבלו כל ישובי בה.** תמה אני על החכמים המפרשים את המקרא
 הזה ככתבו ואין אבלות ענין לכאן, לפי שכשתמוג הארץ הלא ימוגו עמה יושביה,
 ומי ומי המתאבלים עליה? ולי הדבר ברור שואבלו טעות סופר ועקרו ונקלה, והלשון
 ככתוב בני נכר יבולו (תהלים י"ח מ"ו). ויתורגם ללועזים und alle, die sie
 bewohnen, schwinden dahin

(ו) **ואגדתו על ארץ יסדה.** חכמי הגוים כלם פה אחד אומרים שאגודה זו
 כפת השמים, ועליהם הראיה. כי מאין לאגודה משמע זה? ואומר אני שאגודתו סָבַר
 עובריו ויראו שיסד בהם עבודתו ויראתו בארץ. וכן מתרגם יונתן ובגשתיא, וכן פירשו
 כל הראשונים, כמו שנראה מהגדות הרבה שכתלמוד ובמדרש. ויתורגם ואגודתו ללועזים
 und seine Gemeinde

(ז) **הלא כבני כושיים אתם לי וגו'.** דברי חכמי הגוים שאמרו במקרא
 הזה לא ראויים לזכרון. כי המה מפרשים שדבר הנביא את הדברים האלה להגיד
 שלא קצרה יד ה' מהגלות את ישראל מעל ארמתו כמו שהגלה את הגוים האלה
 ממקומותם הראשונים. ולא זכרו שאין העלאה זו לשון גלות. ועד כדבר העלות
 ישראל ממצרים שהיא העלאה מעבדות לחרות. ומחכמי ישראל לא עמד על טעם
 המקרא הזה כי אם רש"י, ובלבד שבסופו הולך ארחות עקלקלות בפרשו וארם
 מקיר לעתיד.

ואנחנו נבין את הדברים האלה על כרים בזכרנו שבכל כתבי הקדש גאולת
 ישראל ממצרים היא המעשה אשר בו קנה ה' את ישראל והיה להם לאלהים והם
 לו לעם, כמו שאמרתי פעמים הרבה. ובדבר הזה היו ישראל בושחים ומרבים לחטוא,
 ואומרים שלא יעובם ה' אלהיהם אחר שנאלם ממצרים ובחר בהם להיות לו לעם.
 וכנגד הבטחון הזה נאמרו הדברים האלה. וזה פירושם: הלא כבני כושיים אתם לי
 בית ישראל, ולא יקרים בעיני מהם. כי אמת הדבר שהעליתי את בני ישראל ממצרים,
 ואולם אל תבטחו בדבר הזה לאמר שלמענו לא אעובכם. כי הלא עשיתי כמעשה
 ההוא גם לעמים אחרים, והעליתי את פלשתים מכפתור ואת ארם מקיר, ובכל זאת
 לא הייתי להם לאלהים, ולא בחרתי בהם להיות נחלתי. ואף אתם כשאין אתם
 עושים רצוני לא חייב אני להטפל בכם בשביל גאולת מצרים, ודעו כי שלח אשלח
 אתכם מעל פני. ויתורגם ללועזים wohl habe ich Israel aus Aegypten
 hergeführt; aber auch die Philister aus Kaphtor und die
 Aramäer aus Kir

(ח) **לא השמד אשמד וגו'.** כי אשאר את יהודה, כמו שנאמר אחרי כן
 ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת (למטה פסוק י"א).
 (ט) **אנכי מצוה והניעותי.** סגנון הלשון הזה מפורש לך כל צרכו בביאור
 ה' מצוה והכה (למעלה ו' י"א).

ככברה. בלשון המשנה יש שמשמע כברה נפה על שם שתבנית זו
 כתבנית זו. ובמקרא הזה הדבר למד מענינו שכברה כלי שיש לו בית קבול, והוא

עגול ושפל קומה כתוף, ובלבד שאין שוליו נקובים ואף אין בו פעמונים, והוא עשוי להגיע בו תבואה. ותכלית התנועה תתברר לה כסמוך.

ולא יפול צרור ארץ. נואלו כל אנשי המדע בפירוש המקרא הזה, כי דבריהם דברים שלא יאמר לשכמותם דברי מדע חיון לתחומה של החכמה העלובה הזאת שעזובה בעליה והיא נעשה הסקר לזרים, וכל הרוצה ליטול את השם יבוא וישול. יש אומרים שצרור זה אבן, ויש אומרים שהוא גרגר של תבואה, וכלם מודים שהדברים כפשוטם וכמשמעם. ולדבריהם אין המשל רומה לנמשל. כי הדבר ברור שהנעה זו שאמר ה' להגיע את ישראל בכל הגוים היא סוורם, ומה לפזור זה ולצרור שלא יפול ארצה, בין שהוא אבן ובין שהוא גרגר של תבואה? והאומרים שצרור זה אבן מסתייעים מן הכתוב שבשמואל ב' י"ז י"ג, והכתוב ההוא ספק; והאומרים שצרור גרגר מלבם הם אומרים, ואין סמך לדבריהם.

ובאמת צרור שנאמר כאן צרור של גרגרים מתלכדים זה בזה. והתבואה אשר תנוע בכברה כל גרגריה צרורות צרורות, ועל כן יגעו בכברה, כי על ידי התנועה יתפרדו. ולשון המקרא הזה ככתוב ולא הפיל מכל דבריו ארצה (ש"א ג' י"ט). כי העברי יאמר למה שלא יושגח עליו נופל ארצה. ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאמר ה' הנני מניע את ישראל בגוים ויתפזרו כתוכם אחד אחד כאשר תנוע התבואה בכברה וגרגריה כלם יתפרדו, ולא ישאר צרור אחד של גרגרים מתלכדים זה בזה אשר לא יתפרדו גרגריו על ידי תנועתם. וה' אמר לפזור את ישראל בגוים אחד הנה ואחד הנה, למען יאבד מהר שמש וזכרם. כי אלו הלכו בגולה עדות עדות היו מתקיימים ימים רבים. ויתורגם המקרא הזה ללועזים wie man in einer Schütteltrommel schüttelt, dass kein Klümpchen der Wirkung .sich entzieht

(יב) אשר נקרא שמי עליהם. נחלקו בפירוש המאמר הזה המפרשים אשר לא מבני ישראל הם, וכלם מודים שהוא מתאר הגוים, ובלבד שחכמיהם אומרים שקריאת שם זה נגאי לגוים שנקרא שם ה' על מפתלם, וחסידיהם דורשים אותה לשבת, כי נחת רוח היא להם לאמר שהנביא הזה מדבר בגוים כמי שנקרא שם ה' אלהיו עליהם לכבוד ולתפארת. ושתי הכתות טועות. כי "אשר נקרא שם ה' עליהם" מקביל אל חטאי עמי שבפסוק י', והוא הפועל של יירשו. ואם כן, צדיקי ישראל המה אשר נקרא שם ה' עליהם, והם יירשו את שארית אדום וכל הגוים. וכן פירש רד"ק, ויתורגם ללועזים בסיוורם damit die, über welche mein Name genannt ist, den Rest Edoms und aller Völker erben

(יג) הנה ימים באים. מכאן ועד סוף הספר שיירי תבואה אחרת, ולא סוף התבואה הקודמת. כי לפי הדברים האלה ישיב ה' את שארית ישראל גם הוא, ככתוב בפסוק האחר, ולפני מזה נאמר שינוע ישראל בגוים אחד אחד למען יאבד מהר שמש וזכרם, כמו שאמרתי כביאור ולא יפול צרור ארצה (למעלה פסוק ט'). ואלה ואלה דברי עמוס, והוא דבר לעמו פעם כן ופעם כן, כאדם המוכיח את בנו שיש שהוא מוכיח ומנחם גם יחד, ויש שדבריו כלם תוכחה ונערה.

ונגש חורש בקוצר. לא נראה לי שנגש זה נקוד כדן, ואומר אני שדינו ונגש, וזה פירוש הדברים החורש יגוש בקוצר לאמר כלה מלאכתך למען אחל אני את מלאכתי. ומתורגם ללועזים da drängt der Pflüger den Schnitter

חזון עובריה.

(א) וציר בגוים שלח. כל ציר ששליח משמעו שלוח הוא מאת גוי אל גוי או מאת אלהים אל גוי מן הגוים, ולא תמצא בכל המקרא ציר שלוח מאת איש אחד אל רעהו. לכן נאמר ציר נאמן לשולחיו (משלי כ"ה י"ג), לשון רבים, כנגד העם השולחים אותו. ולא נמצא ציר זה בכל המקרא כי אם בדברי נבואה ודברי שיר. אבל נאמר חוץ לדברי נבואה ודברי שיר נהפכו עליה ציריה (ש"א ד' י"ט), ונראה שריח לו כציר זה, והדבור לשון קצר, ומלואו צירי יולדה (ישעיה כ"א ג'), ונאמר כן על צד השאלה, בראות המדבר את חבלי יולדה כצירים שלוחים אליה לבשר לדה. ונמצאת השאלה חוץ לדברי שיר והדבור כעקרו לא נמצא, וכדבר הוה הרבה בלשון המקרא ואף בלשונות הגוים. ושלה נראה לי שלא נקוד כדין ודינו שלח, הבנין הקל, ככתוב בירמיה מ"ט י"ד, ובלבר ששם כתוב מלא וזה חסר.

(ג) מרום שבתו. לשון הרברים כנקודם לא מתישב היטב על סדר הכתוב הזה. ועל כן אומר אני שמרום זה מוכרת ולא נסמך, ודינו קרום. וכדברים כרי מאמר שלם וזה פירושו אשר מרום שבתו. ויתורגם ללועזים dessen Sitz hoch-
erhaben ist

(ה) איך נדמיתה. יש דורשים וחוקרים במקרא חושדים את הדברים האלה ביתור מפני שלא נמצאים הם במקום האחר (ירמיה מ"ט ט'). ולא זכרו החכמים שעל כרחנו נאמר שנבואה זו לא נכתבה בתחלה בספר הזה ובספר ירמיהו יחד, כי ברור הדבר שכתובה היא באחד משני הספרים מעל רעהו. ואם כן, הלא יש לאמר שנהג בה הסופר האחרון מנהג בן חורין והוסיף על דבריה, כמו שלא נמנע מלשנות סדרם, והתחיל שמועה שמענו וגוי (למעלה ססוק א). ולא הוא סדר הדברים בספר ירמיהו. הלא יגנבו דים. כמו שבתחלה מלוא הדבר מה שיכול הדבר לקבל, לא פחות ולא יותר, כן דים זה משמעו כפי אשר יוכלו שאת. ולא יתר על כן, וכיוצא בו אכל דין (משלי כ"ה ט"ז). ויתורגם דים ללועזים so viel, als sie bewältigen können

הלא ישאירו עללות. כתורה, כמו שנאמר וכרמך לא תעולל (ויקרא י"ט י').

(י) איך נחפשו עשו. הלשון הזה לא יתישב היטב. ונראה לי שנחפשו זה טעות סופר ועקרו נחפש, כמו שנאמר בסוף הפסוק מצפוניו, לשון יחיד, כי נמשכה קולמוסו של הבלבר אחר נבעו שנאמר אחרי כן וכתבו כמתכונתו לשון רבים. והכס יהודי אחד אומר שזה שיעור הכתוב נחפשו מצפוני עשו, והשם שבסוף הפסוק נדרש אף לכאן. וראויים דבריו לזכרון, ועל כן הזכרתים, והבוחר יבחר.

(ז) **עד הגבול שלחוך.** כל המפרשים מחברים המאמר הזה אל שלאחריו, ובכן משחיתים סדר הדברים, כי אין למאמר הזה כל טעם כשנעשה „כל אנשי שלומך“ הפועל של שלחוך. ואומר אני שכאן הופרד בין הדברים. והדברים האלה נדרשים אל סוף הפסוק הקודם. ופירוש הכתוב בחבורו ככתחלה עד הגבול שלחוך המחפשים למען אשר לא יצר להם מחפש את ארצך חפש מחופש. ובכן משיבה סדר המקרא הזה שכח רב. כי בהחבר המאמר הזה אל סוף הפסוק הקודם ראש הפסוק הזה מאמרים שנים, כל אנשי בריתך השיאוך — מאמר אחד, יכלו לך אנשי שלומך — מאמר אחד, ולעומתו גם סוף הפסוק שני מאמרים. ולסדר הזה בריתך שלא בהפסק הוא ודינו בְּרִיתְךָ.

לחמך. הדבר ברור שהמקרא הזה לקה בחסרון. ומלואו אוכלי לחמך, והוא מקביל אל אנשי שלומך שבראש הפסוק ככתוב איש שלומי אשר בטחתי בו אוכל לחמי (תהלים מ"א י'). וכבר אמרו אחרים כן לפני.

ישימו מזור. החכמים כלם אומרים שמוזר זה רשת, ומביאים ראיה מלשון אשור. ואף לפי הענין הוא משמעו. **תחתוך.** לא נאמר לך או לרגליך כי אם תחתוך, להגיד שבפניו הם שמים הרשת לרגליו, כלומר שמים לו רשת ועיניו רואות, כי יחשבוהו לשוטה שיראה ולא ידע את אשר יעשה לו. והוא שמסיים ואומר:

אין תבונה בו. וכנוי של בו לאדם. ומשימי המוזר אומרים כן לאדם. וחכמי הגוים המחדשים משיבים הבנוי אל מוזר ומפרשים אין תבונה בו אין להכיר ולהרגיש כמוזר, הוא הרשת. ודבריהם המה אין תבונה בהם, כי לא כן משמע לשון הכתוב כי אם למי שעזרה אנו משמוע עברית. ויתורגם ללועזים stellen dir
Fallen vor deinen Augen, denkend, er merkt es doch nicht

(יב) **ביום נכרו.** בעלי הלשון מפרשים נכרו לשון צרה, ומסתייעים מנכר שבאיוב ל"א ג'. ולא נראים לי דבריהם. כי הנביא הזה מוציא צרו בלשון איד שלש או ארבע פעמים, ולמה יאמר כאן לשון אחר? ואומר אני שמעות סופר יש כאן, וביום נכרו עקרו ביום נְכָרִי, ופירוש הדברים אל תשמח ליום רעה אשר לאחך כשמח ליום רעה אשר לנכרי¹). ויתורגם ללועזים als ob es der Unglücks-
tag eines Fremden wäre

ביום אבדם. לבי אומר לי שאף אבדם זה טעות סופר הוא ועקרו אִבְדָם.
(יג) **תשלחנה.** קשה לפרש משקל הפעל הזה המשמש לזכר. ואפשר שניה תוספת לחזוק, וכבר נאמר בשם המספר אשר לזכרים שבענה בנים (איוב מ"ב י"ג).
(יד) **כי כאשר שתיתם.** כאן חוזר הדבור מאדם אל בני ישראל. תמיד. אין יודע מה שרשו. והוא כל מה שהוא קרוב לשרש מדר, ועקרו לשון המשך, ומשם נשאל להמשך הזמן. ובמקרא הזה על כרחנו נאמר שאין תמיד ענין לזמן, כי הלא נאמר בסוף הפסוק בשתיה זו כנגד הגוים ושתו ולעו והיו כלא היו, ואיך תהיה שתיה כזו לשותיה שתית תמיד בלי חשך? ואם אין תמיד ענין לזמן הפעולה, תנהו ענין לפועלים, ופירוש הדברים ישתו כל הגוים זה אחר זה ולא תעבור הכוס מעל אחר מהם. ויתורגם תמיד ללועזים ohne Ausnahme.

¹ ואין נכרי זה נכרי ממש שאין לאדם משה ומתן עמו, שאם כן, למה ישמח אדם במסלתו, כי אם נכרי שהוא אויב לו. וראה מה שאמרתני בבאיור וציוס מיד כתום (במדבר כ"ד כ"ד) בציון שבגליון.

(ז) מורשיהם. כנקודו לא יפורש כי אם ערי נחלחם. ואין בדבר הזה שתשוב נחלת ישראל אליו ככתחלה די נחמה. וברור הדבר שגדולה מזו אמר הנביא הזה. לכן נראים לי דברי המנקדים מורשיהם, ופירושו הגוים שהורישו את ישראל מנחלחם, המה יהיו עתה ברשות ישראל.

(כ) וגלות החל הזה וגו'. נראה לי שחל זה שרשו חלל, ומשמעו עדה פזורה, וקרוב לו בלשון ערבי خال ויתורגם ללועזים und die zerstreuten Kinder Israel, die jüngst in die Gefangenschaft weggeführt wurden.

ספר יונה.

א

(ב) העיר הגדולה. מתארה הכתוב מראש בתאר הזה להגיד לנו למה צוה ה' את נביאו ללכת ולנוע ולכתת את רגליו מרחק רב לקרוא על נינוה. כי מפני שנינוה עיר גדולה רבים יושביה, ואם לא ישובו ימותו, וה' רחום וחנון ולא יחסוץ במות עדה רבה כנינוה. וכן נאמר בסוף הספר ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם.

(ג) לברכה תרשישה. לא ברח ללכת באשר ילך כי אם אמר ללכת תרשישה, מפני שרחוקה תרשיש מארץ ישראל מרחק רב, וההולך מוז לזו הולך שנה תמימה, כמו שהוכחתי בכיבור אניות תרשיש (מ"א כ"ב מ"ט).

ועל דבר הענין, מי שלו לב לדעת ולהשכיל הלא ידע שנביא ה' מעולם לא אמר לברוח מפני אלהיו אשר מלוא כל הארץ כבודו. ואם כן, אין הספר הזה כי אם משל, ולא מעשה שהיה. ומשבה אני את דברי האומרים שנאמר ונכתב הספר הזה באחרית הימים כשהתחילו לאמר שה' הוא אדון כל הארץ ומלוואה ורחמיו על כל מעשיו. ובא הספר הזה להוציא מדעת האומרים שאלהי ישראל לברו ה' וכל הגוים כאין בעיניו, כי לא יראג להם ולא יחוש עליהם. ולעשות הפצו בחר הסופר בדרך התולים אשר כחם רב להורות הישרה מדברי תוכחות. והוא כמהתל באומרים שאין לה' בעולמו כי אם ארץ ישראל ועמו ישראל היושב עליה, ועל כן הוא אומר במשלו שיונה מאן ללכת אל נינוה לקרוא עליה כדבר ה', כי לא ישר הדבר בעיניו שה' אלהיו שולח את נביאו לערלים, ובגלל הדבר הזה הלך לברוח אל ארץ רחוקה מאוד מפני ה', לפי שאם אין לה' בעולמו כי אם ארץ ישראל, הלא ילך ההולך אל מחוץ לארץ ויברח מפניו.

ונינוה הלא ידעת שהיא עיר אשור (ישעיה ל"ז ל"ז), ואשור אויב ישראל ומחריב ארצו, ועל כן בחר הסופר בנינוה, להגיד שגם שונאי ישראל מרחם עליהם ה' ופותח להם פתח תשובה.

(ד) וירד בה. אין "בה" תואר המקום כמו שאומר בול בשרשי גזונים רבו בשרש ירד, כי אם מלמד על כלי הפעולה, ופירושו הדברים וירד בה הימה, והלשוך ככתוב וירדי הים באניות (תהלים ק"ז כ"ג), ובלבר שהיא לשון קצרה.

(ה) והאניה חשבה להשבר. אם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנתן הכתוב מחשבה לדבר שאין בו רוח חיים גם בדברי נבואה ודברי שיר, ואף כי הדברים האלה שהם כדבר איש אל רעהו. ולכן אומר אני אל תקרא חשבה כי אם חִשְׁבָה או חִשְׁבָהּ.

וסתום הפועל מפני שהדבר למד מענינו שהוא החובלים והמלחים והעם אשר באניה. וגורת המאמר הוה מדרכי לשון אחרית הימים, וכיוצא בה עמך וגו' ראיתי להתנדב (דהיא כ"ט י"ז) שגם שם נכנס שם הפעל התי שם הפועל. ויתורגם ללועזים dass man das Schiff verloren gab.

(ו) ויזעקו איש אל אלהיו. ובכן מניד לנו הכתוב שהמלחים האלה עוברי אלילים המה. וישילו את הכלים וגו'. התפללו אל אלהיהם, ואף על פי כן לא היו מקוים לנס שיעשה להם בתפלתם, כי אם עשו כפי חכם להציל את האניה ואת נפשם.

ויונה ירד. היה הדבר הוה כשרם היה הסער בים. אל ירכתי הספינה. כל החכמים אומרים שספינה ואניה אחת הן. ואם כדבריהם, הסופר הוה שהשתמש באניה שתי פעמים לפני מזה (למעלה פסוק ג' וד') למה אומר כאן ספינה? ובאמת אניה הבנין בלו, וספינה חיק האניה לבדו. ויונה ירד אל חיק האניה למען אשר לא יראהו ה' אלהים. כי האלהים אשר יברח מפניו הבורח הלא גם יסתר מעיניו. ומפני שבשעת הסער עדנה לא הרחיקה האניה מחוף ים יפו, כמו שמשמע ממה שנאמר אחרי כן ויחתרו להשיב אל היבשה (למטה פסוק י"ג), היתה בגבול ארץ ישראל, ולכן נסתר יונה מפני ה' אלהיה שלא יראהו. ומה השביל הסופר הוה להתוליו! ויתורגם אל ירכתי הספינה ללועזים nach dem untersten Schiffsraum.

(ז) מה לך נרדם. גורת המאמר הוה מפורשת לך כל צרכה בביאור מה לכם תרנאו עמי (ישעיה ג' ט"ז).

(ח) באשר למי וגו'. דברי השאלה הראשונה הזאת לא נמצאים בתרגום השבעים, ונראה שאין עקרו בכתוב, כי כבר ידעו בשלמי הרעה להם על ידי הגורל. והרועה לקיים הדברים יעשם קריאה אל יונה, ויפרשם אתה כאשר למי הרעה הזאת לנו הגידה נא לנו.

מה מלאכתך. מה עסקך בדרך הוה אשר אתה הולך עליה, כי מלאכתו שהוא עוסק בה כל ימיו מה היא ענין לרעה הזאת? והשנית שאם לא תאמר כן לא תמצא בדברי יונה לשאלה הזאת תשובה אפילו מכללם. ויתורגם ללועזים was ist der Zweck deiner Reise.

(ט) ואת ה' וגו'. על כרחנו נאמר שהדברים האלה מתשובת יונה שהשיב על השאלות ששאלוהו. ואם כן, משמש ירא כאן כבתחלה. כי עקרה של יראה כמו ורעי בערבית, והירא נסוג אחר ונס. והדברים האלה תשובה לשאלה ששאלוהו לאמר מה מלאכתך. ואמר יונה כן, והשיב דברים שמשמעם לשני פנים, כי בוש מהגיד להם בפירוש שמפני ה' אלהיו הוא בורח.

אשר עשה את הים וגו'. בעל כרחו אמר יונה כן, והיה כמורה במקצת, כי באה הרעה בים, ונוכח לדעת שה' אלהיו מושל בנאות הים.

(י) מה זאת עשית. קול קורא מתמהון, ולא שאלה. וכן פירשתי לך הלשון הוה בקיץ (בראשית ד' י'). כי הגיד להם. הגדה זו לא תפורש כי אם במה שאמרת בביאור הפסוק הקודם.

(יא) כי הים הלך וסער. דברי הנתוב בשם עצמו, ולא מן הדברים ששם כפי המלחים.

(טז) ויזכרו זבת. והדבר מעשה כאניה אשר בים, ואין שם מובח לה'.
 וגורת הכתוב היא הבא להגיד לנו שלא מכדיל ה' בין עס לעס ובין מקום למקום,
 וכל אדם שירא אותו וזוכה לו זכה בכל מקום שהוא ירצנו ה' ויהיה לו זכחו לריח
 נוחה. וראה מה שאמרתי בכיאור בכל המקום אשר אוכיר (שמות כ' כ"א).
 וידרו נדרים. הזכה שזכחו תודה על טובת השעה שעמד הים מזעפו, והנדרים
 שנדרו לעתיד לבא אם יביאם ה' איש אל ארצו בשלום. וראה מה שאמרתי בכיאור
 אשר נדרתי אשלמה (למטה ב' ט').

ב

(א) **ושלשה לילות.** הלא אמרתי לך פעמים ושלש שהדבור שלשה ימים
 כשהוא לעצמו לא מדויק ומצומצם הוא. ועל כן הבא להגיד לנו ככמו אלה שהוא
 מדקדק בדבורו מוסיף לילות על הימים, ככתוב הזה אשר לפנינו.

(ב) **ממעי הדגה.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנקרא לרג אחד דגה,
 כי ליחיד תאמר דג, ודגה למין וכלל, כמו שהזכרתי בכיאור ובדגת הים (בראשית
 א' כ"ז). ובגלל הדבר הזה אומר אני שהדגה שנאמר כאן טעמו למעלה, כי לשון
 זכר הוא ולא לשון נקבה, והיא נוספת לסמן המקום השני הראוי לו מחמת ממעי
 שנשמך אליו. ודיני היא זו מפורשים לך כל צרכם בראשית ב' ג' בציון שבגליון.
 וכמוה הראיתך רבות בדברים שאין בהם רוח חיים, ובדבר שיש בו רוח חיים לא
 ידעתי בכל המקרא כי אם זו ושל כאמה (יחזקאל ט"ז מ"ד).

(ג) **קראתי מצרה לו.** מי אשר לו לב משכיל הלא ישכיל וידע שהסופר
 הזה שכל דבריו כדבר איש אל רעהו לא אמר את דברי השירה הזאת, כי כתבם
 מעל ספר שנכתב לפניו. והסופר בחר בשירה הזאת לשומה בפי יונה עודו במעי
 הדגה בעבור דברים אחרים שבה והם נאים לצאת מפי מי שהגיע למקומו של יונה.
 ומן הדברים ההם תחלת השירה. כי צרה שנאמרה כאן צרה כמשמעה, ואמר יונה
 כן מפני שצר לו המקום במעי הדגה. ורג זה שבלע את יונה בא ללמדו דעת ה'
 אלהיו, כי כאשר צר ליונה המקום במעי הדג השכיל לדעת שטועים האומרים שאלהי
 ישראל לברו ה' ונבולות ארצו תחומו, כי מה צר המקום הזה מהאלהים אשר עשה
 את השמים ואת הארץ ואת כל אשר בהם!

(ד) **לקצבי הרים.** הלשון הזה לא נראה לי העקר, כי מה לקצבי הרים בים?
 ואומר אני אל תקרא הרים כי אם תִּים. וקצבי הים קרקע הים.

(ה) **היכל קדושך.** מתרגמו יונתן היכלא דקודשך, והוא תרגם הראשון
 שכפסוק ה' היכלא דקודשא, בלא כנוי. ויפה הבריל המתרגם בין שניהם, כי הראשון
 בית המקדש כמשמעו וזה השמים שהיכל ה' גם הם.

(ו) **חסדם יעזבו.** עיין רד"ק המפרש את הדברים כנגד אנשי הספינה שנדרו
 לה' נדרים בצר להם, וכאשר תהיה להם הרוחה יעזבו את ה' העושה עמהם חסד
 ולא ישלמו לו נדריו. וצחוק עשה לנו הרב אפילו לשטתו, כי בשעה שנדרו אנשי
 הספינה נדרים לה' היה יונה במעי הדגה, ומי הגיד לו נדריהם? ואני לשטתי הולך
 שדברי השירה הזאת כתובים פה מעל ספר אחר, ואם כן, בימי סופר הספר ההוא
 עדיין לא עלו יונה ואנשי האניה הזאת במחשבה להבראות. ואף אין דברי רד"ק

במשמע לשון הכתוב, כי אין חסדם החסד הנעשה להם. וחכמי הגוים מפרשים שהמשמרים הבלי שוא מאבדים לעצמם חסד, כי אלו היו עובדים אלהי אמת, היה עושה עמם חסד ואמת. ולא זכרו המפרשים הפירוש הזה שאין אדם עווב כי אם מה שהחזיק בו, והמאבד מעצמו דבר שעתיד להיות לו, והוא אין לו עדנה, לא תאמר לו עוובו בלשון המקרא. והשנית שאם כדבריהם אין למקרא הזה חסד בפרשה. והשלישית שאף לדבריהם קשה כנוי של חסדם, כי אין חסדם החסד שעתיד להעשות להם.

ובאמת עויבה זו באחותה שפירשתיה בביאור אשר לא עוב חסרו (בראשית כ"ד כ"ו). וכמו ששם פועלו של עוב, "ה' אלהי אדני", ואליו ישוב כנוי של חסרו, כן במקרא הזה "הבלי שוא" הפועל של יעוובו, ואליו ישוב כנוי של חסדם. וזה פירוש הרברים: עובדי אלהים אחרים לא ישמרו להם אליליהם את החסד שכמריהם מבטיחים אותם אליו והם מאמינים להם ואומרים לטובה שיאכלוה חסד אלהיהם. ויתורגם המקרא בחבורו ללועזים *wenn jemand zu nichtigen Götzen sich versieht, halten diese mit ihrer Gnade zurück*. וכנגד הדבר הזה נאמר בפסוק האחר:

(י) ואני בקול תודה אזכחה לך. כי לא בא המדבר לאמר שלא יהיה כפוי טובה לבלתי הודות עליה, כי זה הדבר שהוא מגיד שאלהיו ישמור לו חסרו ויתן לו בקשתו, ואז יהיה מוטל עליו לכא בקול תודה לזכות לו.

אשר נדרתי אשלמה. אין בחכמים יודע פירוש הרברים האלה, כי כלם טועים, כסבורים שהבטחה היא זו שמבטיח המדבר את אלהיו לשלם לו את נדריו. ולא זכרו שהנדר הוא עצמו הבטחה, ואין מבטיח לשלם את נדרו, כמו שאין אדם נשבע לקיים שבועה.

ואנחנו נעמוד על טעם המקרא הזה בזכרנו שאין נדר שבמקרא כנדר שבכמסת נדרים. כי מן המקרא כל נודר על תנאי הוא נודר שאם יתן לו אלהיו את שאלתו ישלם לו הוא את נדרו. שכן יעקב (בראשית כ"ח, כ"ב—כ"ב), וישראל (במדבר כ"א ב'), ויפתח (שופטים י"א, ל' ו"א), וחנה (ש"א א' י"א), ואבשלום (ש"ב ט"ז ח') כלם לא נודרים כי אם על תנאי¹). ואם כן, מן המקרא אין הנודר חייב לשלם את נדרו עד שנתנה לו שאלתו אשר שאל מאלהיו, ואם לא נעשה תנאו בטל נדרו. ובגלל הדבר הזה אמר הנביא אל יהודה שלמי נדריך (נחום ב' א'). כמי שאומר הרי תנאך שעל מנת כן נדרת לה' אלהיך כאלו נתקיים, כי עתידה נינוה להחרב, ועל כן היא מוכנת ומוזמנת לשלם נדריך.

ועל פי הרברים האלה אשר נדרתי אשלמה זה פירושו: אחר שאמר המשמרים הבלי שוא חסדם יעוובו הוא אומר כנגד עצמו ואני אלהי לא יעווב חסרו מעמי, ואשר נדרתי על תנאי אשלמה, כי יתקיים תנאי ויתן לי אלהים את שאלתי. ועד בדברי הכתוב האומר תעמיר אליו וישמעך ונדרך תשלם (איוב כ"ב כ"ו). וראה מה שאמרתי בביאור ולך ישולם נדר (תהלים ס"ה ב').

¹ ואף אנשי הספינת שהיה יונה יורד בה נדרו נדרוהם על תנאי, כמו שאמרתי בסוף הפרשה הקודמת, ובלבד שלא נזכר תנאם מחסרון חפץ בו, כי לא בא הכתוב להזכיר האנשים ההם בכל הספר הזה עוד ולהגיד לנו שנתן ה' להם את שאלתם. וכל אשר העידותי לי את נדריהם הוגד לנו שנתנה להם שאלתם.

ישועתה לה. לטעמי המקרא אין זה כי אם מאמר שלם בפני עצמו, כמו שמפרשים כל החכמים. ואם כן, קישה היא הנוספת בישועתה ואין לפרשה, כי היא זו תסמן המקום השני, כמו שהוגד לך פעמים הרבה, ואם ישועתה נושא המאמר, מה לו ולמקום השני? לכן אומר אני שכאן הופרד בין הדבקים, ודין האתנה בלך, וישועתה לה מחובר אל שלפניו. וישועתה תאר הזמן ומשמעו בשעת הישועה⁽¹⁾, ולמיד של להי משמש עם אשלמה, ככתוב ושלם לעליון נדריך (תהלים ג' י"ד). ועל פי הדברים האלה טוף הפסוק הזה עד תומו זה תרגומו ללועזים, mit dem, was ich gelobt, wird es zur Bezahlung an JHVH kommen zur Zeit des Heiles.

ג

(ז) **אשר אנכי דבר אליך.** על כרחנו נאמר שהפעם הזאת לא צוהו לקרוא הקריאה הראשונה (למעלה א' ב'); לפי שאם כן, הלא היה הנביא יודע את אשר יקרא, ומה טעם הדברים האלה? וראה מה שאמרתי בכיאוור עוד ארבעים יום וגו' (למטה פסוק ד').

(ח) **היתה.** חכמי הגוים למדים מכאן שהכתוב מדבר בנינוה כמי שבימיו כבר נחרבה, שהרי אמר היתה, ואף על פי שבאמת כבר נחרבה נינוה בימי הספר הזה, מן הכתוב אשר לפנינו אין ראיה לדבר, לפי שיפורש היתה שנאמר כאן על פי מה שאמרתי בכיאוור והארץ היתה (בראשית א' ב').

עיר גדולה לאלהים. אלהים זה חול ולא קדש, והוא לא בא כי אם להניד לנו שהיתה נינוה עיר גדולה מאוד מאוד, והלשון כמו שפירשתי פחד ה' (ש"א י"א ז'), ובלבד שכאן, מפני שלא יסמך עיר אל אלהים בשביל התאר הנכנס ביניהם, נאמר לאלהים, ולמיד לקנין.

(ד) **מהלך יום אחד.** כשהדברים האלה לעצמם די להם בלא "אחד", כמו שתאמר בלשון ערבי *مسيحة يوم*; וכן נאמר בספר הזה שבן לילה היה (למטה ד' י"א), ולא נאמר לילה אחד. אבל אחר שנאמר בפסוק הקודם שנינוה היתה מהלך שלשת ימים, לא יאמר כאן כי אם מהלך יום אחד.

עוד ארבעים יום. כבר אמרתי לך למעלה שאין קריאה זו בראשונה, כי בראשונה נאמר כי עלתה רעתם לפני (למעלה א' ב') והשומעים ישמעו וידעו שבהם הדבר תלוי, שאם ישונו מרעתם וחיו. וקריאה זו מוחלטת, כאלו נחתם גור דין. ושנה ה' את הקריאה להרבות בנסיונו של יונה, וצוהו לקרוא מהפכת נינוה בהחלט ושלא על תנאי, כדי שיחרה לו עד מות אחרי כן בהועיל לאנשי נינוה תשובתם, אף על פי שלא על מנת כן היתה קריאתו.

(ו) **ויגע הדבר.** ראה מה שאמרתי בכיאוור ויגע החרש השביעי (עזרא ג' א'). ואף כאן נראה לי שויגע זה לא נקוד כדון ודינו ונע.

אל מלך נינוה. נזכר עם הארץ ראשונה והמלך אחרונה להניד לנו שהיתה תשובת העם תשובה שלמה ונמורה, ולא שבו מפני שהיו גרורים אחרי מלכם השב

⁽¹⁾ ונעשה ישועתה על ידי היא הנוספת תאר הזמן כמו שנעשה לילה על ידה תאר הזמן, ככתוב ויעש לילה (שופטים ו' כ"ז) ומקביל לילה שם אל יומם שנאמר לפניו.

קודם להם, כמו שעשו בני יהודה בימי יאשיהו ששב אל ה' בכל לבו ובגלל תשובתו שבו עמו גם הוא, וכמותו לא ארכו להם הימים והרעו כבתחלה.

(ו) **האדם והבהמה וגו'.** מילדי נכרים המעשה הזה, ולא נולד על כרבי העברים. לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא כצום הוזה שתצום הבהמה עם האדם. ואפשר שכן היה דבר הצומות בארץ אשור, והנביא היודע מנהגם מכניסו במשלו.

ד

(א) **וירע אל יונה.** רע לו שלא נתקיימו דבריו אשר קרא, כי לא נהפכה נינוה. והיה הדבר הזה אחר היום הראשון, ולא מקץ ארבעים יום כמו שיש אומרים. כי בן משמע ממה שנאמר אחרי בן עד אשר יראה מה יהיה בעיר (למטה פסוק ה'), לפי שאלו לסוף ארבעים יום מה יראה, והלא בשלא נהפכה או עוד לא תהפך.

(ב) **הלוז זה דברי.** זה מקדם המאמר שבסוף הפסוק. על כן וגו'. מאמר בתוך מאמר. **כי ידעתי וגו'.** כי זה כרעהו שפירשתי יהושע ב' כ"ד, והוא ללועזים לא יתורגם. וכל סוף הפסוק מפרש, זה שנאמר בראשו, ופירושו הכתוב, ידעתי כי אתה וגו' הוא דברי וגו'.

(ג) **להיות צל על ראשו.** כל הדברים האלה מיותרים, והם תוספת ביאור למה שאחריהם. **להציל לו מרעתו.** לשון להציל לא מתישב היטב, ואף קשה מרעתו, כי לא נוכרה לפני מזה ליונה כל רעה. לכן אומר אני שהדברים כעקרים להציל לו, ופירושה להיות צל על ראשו, כמפורש בתוספת שהיתה כתובה בתחלה בגליון ולבסוף נכנסה אל גוף הספר. ואחר שנכנסה תוספת זו אל תוך הספר התחילו לאמר שלהצל זה שרשו נצל ולא צלל, ונתוסף בו יוד, ואף נתוסף אחריו, מרעתו ליתן בו טעם כל שהוא.

(ד) **אתה חסת.** חוס וחמל שניהם בתחלה לשון רחמים שירחם המרחם מהשחית. ומשם נשאלו לצער שמצטער בעל הדבר באכזבו ממנו. וכן נאמר לבני יעקב העוובים בליהם בדרתם הם ואביהם מצרימה ועיניכם אל תחוס על בליכם (בראשית מ"ה ב'), ונאמר באיש העשיר כנגד צאנו ויחמול לקחת מצאנו (ש"ב י"ב ד').

ואף כאן אתה חסת על הקיקיון אתה מצטער על אברן הקיקיון. **שבן לילה היה.** בן יום לא נאמר כי אם בן לילה. ונראה לי שמפני שגדול נטעים נכר יותר בכרך אחר שלא ראם בעליהם כל הלילה היו העברים אומרים שאין הצמחים צומחים כי אם בלילה. וכן דעת עם הארץ היום הזה. וראה מה שאמרת בבאור מהלך יום אחד (למעלה ג' ד').

(ה) **אשר לא ידע וגו'.** המה הקטנים. ולפי החשבון הזה כל יושבי נינוה כפלים כיוצאי מצרים. ועיר מערינו היום הוזה שככה לה אין מהלכה סביב סביב כי אם מהלך יום אחד; ונינוה היתה מהלך שלשת ימים (למעלה ג' ג') מפני שבימי קדם היו בתי העיר רחוקים איש מרעהו, לא כבתי עירנו הקרובים זה לזה.

ספר מיכה.

א

(ז) **לעד.** ראה מה שאמרתי בכיאוור זקני עירו (דברים כ"א י"ט). ועל פי הדברים ההם עד זה מלמד חובה ויתורנם ללועזים *Ankläger*, ולא *Zeuge*.
(ג) וירד. טעם ירדה זו מפורש לך כל צרכו בכיאוור וארבות השמים נפתחו (בראשית ז' י"א).

(ה) **ובחטאות.** נמסר עליו יתיר וא"ו, ואף על פי כן עשאו הנקדן רבוי. ולי נראה שדינו הטאת, לשון יחיד.

(ו) **והגרתו לגי אבניה.** לא יגורשו הדברים האלה ככתבם. כי אלו נאמרו הדברים כנגד ירושלים הייתי אומר שניא זה גי בן הנוס שכנגדו אמר הנביא ראי דרכך בניא (ירמיה ב' כ"ג), וקראו סתם גיא, וכשהם אמורים כנגד שמרון, מה הגיא? והשנית שאלו היה השם הוה גיא היה הכתוב אומר אל הגי, ולא לגי. ואומר אני שמעות סופר ומעות נקדן יש כאן, והדברים כעקדם **והגרתו לגי**, והפעל והשם שניהם שורש אחד להם, והלשון ככתוב ונשרפה לשרפה (בראשית י"א ג'), ופירושו הדברים אדק אבניה הדק היטב כאבני סיד. והגרתו לגי לשון נוסל על לשון. ויתורנם ללועזים *und ich werde seine Steine zu Kalksteinen machen*.
וכל אתנניה. חכמי הגוים מפרשים הדברים כפשוטם וכמשמעם ואומרים

שהאתננים האלה המה מתנות הקדשות אשר בבתי המקדש שנתנו להן בתונוניהן והן נותנות אותן לבתי המקדש. ולא נראים לי דבריהם, לפי שהמתנות ההן אתנן אצל הקדשות עצמן ולא אצל בתי המקדש. והשנית שאם כן, מה לאתנניה בין פסיליה ועצביה? ואומר אני שאתנניה כל מחמדי שמרון שהיו לה ממשאה ומתנה עם גויי הארץ ואין ארץ ישראל מולדתם. וראה מה שאמרתי בכיאוור אהבת אתנן (הושע ט' א').

ועד אתנן זונה ישובו. הלשון ככתוב ואל עפר תשוב (בראשית ג' י"ט). ופירושו הדברים מחמדיה שהיו לה מאת גויי הארץ והיא שמתם בבית אלהיה ישובו להיות כאתנן זונה אשר לא יבא בית ה' (דברים כ"ג י"ט). ויתורנם ללועזים *und zu Hurenlohn sollen sie herabgesetzt werden*.

(ט) **עד שער עמי.** כמו שנקרא בית המלך שער המלך (אסתר ב' י"ט). כן הנביא הזה, אומר לירושלים שהיא מטרופולין של יהודה שער עמי.

(י) **בכו אל תבכו.** אם תחזור על כל הדברים מכאן ועד סוף ספוק י"ג תמצא שבכל מאמר יש זכר לעיר ששמה נוסל על פעל אחד. ובגלל הדבר הזה יש

חכמים אומרים שאף כאן „בכו“ טעות סופר ועקרו בעפז. ונראים לי דבריהם מאוד. ואל יקשה לך עיני של בעכו, כי הלא הראית לדעת שהעברים היו רודפים אחרי לשון נופל על לשון, והביב עליהם אפילו ריחו ולא ממשו.

(יא) **מספד בית האצל וגו'.** לא ידעתי לפרש את הדברים האלה. והאומרים שיקח מכם כמו ימנעכם שמים בפי הנביא דברים שלא כלשון עמו.

(יב) **חלה לטוב יראה לשלומה וטובה פן יאספו ממנה בבא צר ואויב בשעריה.**

(יג) **ראשית הטאת היא לבת ציון.** כל החכמים משיבים „היא“ אל לכיש, ומתם אומרים שהנביא קורא ללכיש ראשית הטאת לבת ציון מפני שלכיש היתה ראשונה לירושלים לעבודת אלילים. וטעות היא בידם. ואתה הלא הראית לדעת ממקראות הרבה שהעברים הראשונים היו משקצים ומתעבים הסוסים. ובכרות הימים כשהחלו העברים ללכת בדרני הגוים התחילו לרכוב על סוסים במלחמה. ועל פי הדברים האלה „היא“ שב אל המרכבה, והמרכבה היא הנקראת ראשית הטאת לבת ציון. ואל תתמה על הדבר הזה, כי במקום אחר נחשב להם דבר הסוסים והמרכבה כטאת אלילים, ככתוב ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו ותמלא ארצו אלילים (ישעיה ב' ז' וז'). וראה מה שאמרתי בביאור והכרתי סוסים מקרבך (למטה ה' ט'). והדברים מאמר בתוך מאמר. ויתורגם ללועזים *das ist ja Tochter Zions Hauptleidenschaft*

כי בך נמצאו פשעי ישראל. הדבור אל יושבת לכיש. ולכיש שהיתה עיר מבצר מימי רחבעם בן שלמה (דה"ב י"א ח') שמענו מן המקרא הזה שהיתה עיר מערי הרכב (מ"א ט' י"ט). והנביא קורא לרכב ישראל ופרשיו פשעי ישראל, מפני שבטח ישראל בהם ולא שם באלהיו מבטחו. ומשמע הדברים ללועזים *in dir hatten die sündhaften Neuerungen Israels Platz*

(יד) **לכן תתני שלוחים.** חכמי הגוים הראשונים משיבים הדבור כנגד ציון ואומרים שהיא חמשוך ירו ממורשת גת שתכרת ממנה כאשר שנתן לה ספר כריתות. והאחרונים נושאו מלפרש המקרא הזה ואומרים שמושבו הוא עד לאין מרפא. ואני לא כן אשוב. ואמר אני שאין טעות במקרא הזה כי אם תתני שלא נקוד בדיו ודינו, תתני, והדבור אל לכיש. ושלוחים שנאמר כאן מתנה שאדם גותן לבתו כשתצא מביתו לבית אישה. ומתנת המלך בכמו אלה עיר מערי ארצו, כמו שנאמר בפרעה מלך מצרים כנגד גור ויתנה שלוחים לבתו אשת שלמה (מ"א ט' ט"ז). ומורשת גת נראה שלקחה האויבים במלחמה בימים ההם, והנביא הזה אחר שאמר אל לכיש בך נמצאו פשעי ישראל מסיים ואומר הדברים האלה, והוא מהתל בה, כמי שאומר הלך החבל אחר הדלי, כי הנה היתה מורשת גת לאויב, ועתה תתני את שלוחים לה ותלכי אחריה והיית לאויב גם את. ויתורגם ללועזים *darum sollst du als Mitgift an Moresheth Gath gegeben werden*

בתי אכזיב. המפרשים דברים כפשוטים וכמשמעם נותנים טעם לפנם במקרא הזה. כי אף על פי שנראה בעליל שהכתוב הזה רודף אחר לשון נופל על לשון ויקחה מאשר ימצא, אם בבתי עיר אחת ששמה אכזיב מדבר הנביא, הלא דבריו סרי טעם. והשנית, מה למלכי ישראל, לשון רבים, שנאמר בסוף הפסוק? והעולה על שתיהן שאם כן למה לא אמר הנביא אכזיב לאכזיב, בלא זכר בתים?

ואומר אני שהמקרא הזה מדבר בשתי הערים ששמן אכזיב, אחת ליהודה (יהושע ט"ו, א' ומ"ד), ואחת לישראל בנחלת אשר (שם י"ט, כ"ד וכו'). ומפני שאכזיב שם עצם פרטי ולא ירכה כרבות יתר השמות, קרא הנביא לשתי הערים יחד בתי אכזיב, והוא רבוי¹) ומעתה הלא יתישב הישב לשון רבים שבסוף הפסוק, כי ישראל שנאמר שם יהודה וישראל במשמעו, ופירושו למלכי ישראל למלך יהודה ולמלך ישראל שתהיה לכל אחד מהם עיר אכזיב אשר לו לאכזב. ועל פי הדברים האלה יתורגם בתי אכזיב ללועזים die beiden Achsib.

(טו) **עד עדלם יבא כבוד ישראל.** לשון עד נופל על „עד“ שבעדלם. וחכמי הגוים נואשו מלפרש הדברים האלה כמות שהם לפנינו, מפני שלא ידעו מה לכבוד ישראל בעדלם. ויש מן החכמים ההם מפסיקים בין הדברים ועושים „יבא“ סוף הפסוק הזה וכבוד ישראל ראש הפסוק האחר, ומה הועילו בתקנתם? כי הנה תקנו את סוף הפסוק הזה בפירוש דוחק שלפני יהיה הזורש פועלו של יבא, וקלקלו ראש הפסוק האחר, לפי שאם הדבור אל כבוד ישראל, לא מתישב עליו לשון הדברים עד סוף הפרשה שהם כלם לשון נקבה וכבוד לשון זכר.

ואומר אני שהופסק כאן כדון, ולשון הכתוב הזה נכתוב עד כבר לחם (משלי ו' כ"ו) ופירוש הדברים ירד כבוד ישראל ויעמוד על עדלם, כי כל ערי מבצרו יקח האויב ולא תנתר לישראל כי אם עדלם²). וישראל זה יהודה, כי עדלם ביהודה (יהושע ט"ו, א' ול"ה). ויתורגם ללועזים auf Adullam wird herabkommen die Herrlichkeit Israels.

(טז) **הרחיבי קרחתך כנשר.** לא שקרחת הנשר הרבה מאוד, כי אף על פי שמלך העוף הנשר, קרחתו מה היא בפני קרחה שבראש יהודה שאליו הרבור; ובלבד שקרחת הנשר בכל ראשו, והרבר הזה הוא הצד השווה שבמשל ובנמשל.

ב

(א) **על משכבותם נדרש אל חושבי און.** באור הבקך יעשוד, נדרש אל פועלי רע. ואמר יעשוה, אף על פי שרע לשון זכר, מפני שבכללו מעשים הרבה. ותכלית הדברים להשמיענו שתיים, שלא יישנו אם לא ירעו, ולכן יהיה להם הלילה למחשבה רעה; היא האחת; והשנית שתקף ומיר תהיה מחשבתם הרעה למעשה.

(ג) **על המשפחה הזאת.** וכן נאמר על כל המשפחה אשר העליתי מארץ מצרים (עמוס ג' א'), ושניהם ברברי תוכחה; ונביא אחר אומר מן המשפחה הרעה

¹ ואל תתמה על הדבר הזה. כי ערים הרבה מערי יהודה וישראל יש שנקראו בשמותן לבדם ויש שנכנסו ביותן בראש שמותם, כמו שנאמר בעל מעון (במדבר כ ב ל"ח) ובית בעל מעון (יהושע יג יז): נדר (שם י"ב יג) ובית נדר (דה א ב י"א): נמרה (במדבר ל"ב ג') ובית נמרה (יהושע יג כ"ז): עזמות (עזרא ב' כ"ד) ובית עזמות (נחמיה ז' כ"ה): ערבה (יהושע יח י"ח) ובית ערבה (שם ט"ו): רחוב (במדבר י"ג ל"ב) ובית רחוב (שופטים י"ח כ"ח). ואם כן, הלא ראשי המדבר להכניס „בית“ בראש אכזיב, ואף כי הנביא בשעת הדחק, כשאי אפשר להרבות השם בלא כן.

² עדלם היתה עיר מבצר מימי החבעס בן שלמה (דה"ב י"א ז).

הוא (ירמיה ח' ג'). ולמדנו משלש אלה שמשפחה ריח לה בשם Sippe בלשון גרמני שיש שימשש לנגאי. ויתורגם המשפחה הואת ללועזים dieses Gelichter. (ד) ונהה נהי נהיה אמר. מכאן ועד סוף הפסוק אין לפרש דברים ככתבם. והשבעים היו קוראים לאמר תחת אמר, והם מתרגמים נהיה מלשון נהי. ולי נראה תרגומם לענין לאמר, ונהיה אומר אני שהוא מיותר. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנה נהי בטעות סופר, ואחרי כן הוסיפו היא על משנהו ליתן בו טעם כל שהוא. ואחר שהיה נהי האחרון נהיה שבשו „לאמר” והגיהו ככתוב לפנינו שלא כרת.

חלק עמי ימיר. אל תקרא ימיר כי אם ימור, ואף הוא לשון תמורה, ובלבד שהוא עומד ולא יוצא. ופירוש הדברים ה' שהוא חלק עמי נהפך לאחר. ואמר לה' חלק עמי כמו שנאמר לו חלק יעקב (ירמיה י' טז, וניא י"ט). ובחר הנביא לאמר כן על שם חלק שלשונו נופל על לשון שדינו יחלק שבסוף הפסוק.

איך ימיש לי. גם ימיש זה טעות, ועקרו ימור, ופירוש הכתוב איך נהפך לי. **לשובב שדינו יחלק.** אומר אני אל תקרא לשובב כי אם לשונדה, והדברים לשון נופל על לשון. וראה מה שאמרתו בביאור שרד שדה (ויאל א' י'). ויתורגם סוף הפסוק הוה ללועזים, *das Theil meines Volkes hat sich geändert, O wie ist es mir anders geworden! Dem verheerenden Feinde vertheilt er unsere Äcker!*

(ה) **לכן לא יהיה לך וגו'.** דברי הפסוק הזה לקוחים מנבואה קודמת למיכה, והוא כתבם מעל ספר אחר. ונראה שנאמרו בתחלה ליחיד או לשבט משבטי ישראל, לפי שאם לא כן לא מתישב לשון בקהל ה' שבסופם.

(ו) **אל תטיפו יטיפון.** לא אדע לפרש את המקרא הזה ככתבו ואף נלאתי לשער עקרו.

(ז) **האמור בית יעקב.** חזור הענין אל דברי המשל שנאמר חלק עמי ימור (למעלה פסוק ד'). ואף אמור זה שרשו מור, והיא שבראשו היא השאלה. ופירוש הכתוב האנכי שניתי. וכן שם נביא אחר בפי אלהיו כדברים האלה לאמר אני ה' לא שניתי (מלאכי ג' ו'). ויתורגם ללועזים? *bin ich anders geworden?*

הקצר רוח ה'. אם קצר זה פעל קשה הלשון, כי במקום אחר נאמר ככמו אלה תקצר רוחי (איוב כ"א ד). לשון נקבה. לכן אומר אני שאין הקצר נקוד כרין, ודינו תקצר. וקוצר רוח שנאמר כאן מתאר מי שקצרה רוחו מהיות סופה בתחלתה וסוף סופה כסופה, ועל כן ישתנה ויהיה פעם כן ופעם כן. ויתורגם ללועזים? *ist JHVH wankelmüthig?*

עם הישר הלך עם ההולך בדרך הישרה. והיא הדעת אשר בה נודע הולך נכנס בראש ישר. וראה מה שאמרתו בביאור ומגרת ביתה (שמות ג' כ"ב).

(ח) **ואתמול עמי וגו'.** לא יפורשו הדברים ככתבם פירוש שרוח הלשון ורוח הענין נוחה ממנו. ואומר אני אל תקרא עמי כי אם לעמי, כי בטעות סופר נשמטה למידי מראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ואחר שאמר הנביא שה' אלהיו לא ישתנה הוא מסיים ומודה שאתמול שנה ה' את דרכו ומעשהו עם ישראל, כי יקומם לאויב לו, ולא מפני שרוח אחרת היתה אהו כי אם בנלל מעשיהם שהם רעים מאוד, והוא צדיק ומשיב להם כנמולם. ויתורגם ללועזים *doch längst schon trat er auf als Feind gegen mein Volk*

ממול שלמה וגו'. מגיד מעשיהם הרעים אשר כנללם קם ה' אלהיהם לאויב להם. ופירוש הדברים האלה לא נתברר לי.

(ט) נשי עמי תגרשון וגו'. שתזנו עם הנשים ובעליהן מגרשים אותן על ערות דבר שנמצא בהן. ולא יפורש ראש המקרא הזה כי אם כן, כשביל סופו האומר:

מעל עלליה תקחו הדרי. כי לדברי האומרים שראש הפסוק הזה מדבר בעשק ממון אין לפרש הדרי שנאמר כאן, כי לא מקשמים עוללים, ועל כן אין לאמר שהדר זה הכשיטהם. ולדברי לא קשה. לפי שבשתוגרש האשה על דבר זנות נשאר עוללה בבית בעלה והוא יתום מאמו כחיה, והנואף כלוקח מעליו הדרו שתזנו ה': כי יָדַר בני אמותם, כמו שנאמר ותפארת בני אבותם (משלי י"ז ו'). ואף על פי שאין עוללים יודעים כשיב כבוד אב ואם אמר הנביא כן על שם סופם.

(י"א) **אטיף לך ליין ולשכר.** אטיף זה כפשוטו וכמשמעו לשון הטפת מישקה. ולמד של ליין ולשכר כלמד של ואהבת לרעך (ויקרא י"ט י"ח), ופירוש הכתוב אמוזן לך יין ושכר, והדברים משל, וזה פירושם אדבר אליך דברים שיבאו ביין ובשכר בקרבך, כלומר דברים טובים שתשמעם ויטב לך כלב שותה יין ושכר. ויתורגם ללועזים *ich will dir Wein und Rauschtrank kredenzen*.

(י"ב) **אסף אסף וגו'.** לא יפורש סוף הפרשה הזאת כי אם דברים ששם מיכה בפי הנביא הישקר האומר לדבר אל עמו דברים טובים ונחומים. וכבר קדמוני בחכמי הגוים רבים שמפרשים הפירוש הזה, ואחרים דוחים אותו, ובוחרים לאמר שהפסוק הזה והפסוק האחר כתובים כאן חוץ למקומם. והם אומרים כן, מפני שקשה להם שיש בדברים האלה זכר לקבוצ גליות, והנביא הישקר הבא לדבר לעמו כאשר יאהבו לשמח לבם בדין הוא שלא יזכיר גלות שעתידה להיות. ומי יאמר להם שבגלות שעתידה להיות הכתוב מדבר? הנה הנביא הזה לא מזכיר בפירוש כי אם קבוצ גליות שעתידה לבא, וגלות עצמה לא שמענו כי אם מכלל דבריו, והגלות ההיא גלות שהיתה בימי פקח מלך ישראל ובימי יוחם מלך יהודה שבא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה (מ"ב ט"ו כ"ט), וגלות שהיתה אפילו נביא הישקר לא יכול להכחיש, והוא נזקק להזכירה בעבור תנחומיו, לפי שאם אין גלות אין קבוצ גליות. וראה מה שאמרתי בביאור ואומר (למטה ג' א').

יחד אשימנו כצאן בצרה. השבעים מתרגמים בצרה זה בַּצְרָה, ואין לתרגומם טעם. ויונתן מתרגם בנו חוטר, ואחריו כל אדם ימשוך, ומפרשים אעשה שיהיו כלם יחד כצאן בגדרות. ואם כיוון הנביא למה שאומרים החכמים ודבר ככתוב לא דבר כלשון עמו. כי כלשון המקרא לא יהיה אשימנו יחד כמו אעשה שיהיו כלם יחד.

ועתה, בביאור פרות הבשן (עמוס ד' א') הלא הראית לדעת שפרות שמנות וטובות מראה נקראות על שם ארץ מולדתם, כלומר על שם הארץ המגדלת אותן. ועל כן אומר אני שבצרה זו שם עיר, ולא עיר אדום כי אם עיר מערי מואב (ירמיה מ"ח כ"ד). ומואב ארץ צאן (מ"ב ג' ד' וה'). ונראה מכאן שבצרה אשר למואב היחה מגדלת מבחר צאנה, ועל שמה נקראות הצאן הטובות והשמנות צאן בצרה. וכן נקראים האילים הטובים אילי נביות (ישעיה ס' ז') על שם נביות שהיא ארץ

מקנה כקרב אחותה (יחזקאל כ"ז כ"א). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב
אשימנו שיהיה כלו יחד (כלומר כל אחד ממנו) שמן וטוב כמבחר צאן מואב.

בתוך הדבריו. הלשון הזה לא מתישב כלל. וכבר קדמני מי שאומר שנאן
הופרד בין הרבקים, והרברים כבתחלה הדבר ותהימנה.

(ג) **עלה הפריץ לפניהם.** נראה לי שפריץ זה שם דבר ולא שם הפועל,
ונקודו דין פֶּרִיץ. ובין כך ובין כך אין בחכמים יודע מה הוא.

ואתה בביאור ופרצים תצאנה (עמוס ד' ג') הלא הראית לדעת ששליח יוצא
לפני שולחיו אל המים ונקרא פריץ. והשם הערבי فَرِط שנסתייעתי בו שם משמש
לשון יחיד אף לרבים ומשמעו גם חבר בני אדם יוצאים לפני אהיהם המימה. ומן
הענין הזה פריץ שנאמר כאן, ובלבד שהוא נאמר על צד השאלה, ופירושו החלוץ
לצבא היוצא במלחמה לפני כל הצבא¹). ומפני שמיכה קוראו פורץ או פריץ, ולא
קוראו חלוץ, הדבר ברור שכן היה נקרא בימיו, והשם חלוץ עדיין לא נודע לו. ועל
כן אמרתי שחלצי מואב שבישעיה ט"ו ה' לא נקוד כדון. וראה מה שאמרתי בביאור
אין פריץ ואין יוצאת (ההלים קמ"ד י"ד). ויתורגם ללועזים
der Vortrag zieht ihnen voraus.

ג

(א) **ואמר.** מראש המקרא הזה סמך למה שאמרתי בדברים שלפניו. לפי
שאם כל הדברים ההם דברי מיכה, בין שאמורים במקומם ובין שלא במקומם, מהו
ואומר שנאמר כאן? ולפירושי, מפני שסוף הפרשה הקודמת דברים ששם מיכה בפי
הנביא השקר, כשהוא חוזר לדבר כשמו אמר כן, כמי שאומר כדברים האלה ידברו
אליכם נביאי השקר, ואני לא כן דברי. וראה מה שאמרתי בביאור או יזעקו
(למטה פסוק ג').

(ג) **ואשר אכלו שאר עמי וגו'.** מפני וא"ו של ואשר על כרחנו נאמר שאין
בכל דברי הפסוק הזה כרי מאמר שלם, והם דברים של טעם לדברי הפסוק האחר האומר:

(ד) **אז יזעקו וגו'.** וזה פירוש שני המקראות האלה בחבורם: ומפני שאכלו
שאר עמי וגו' יזעקו או אל ה' ולא יענם. ומלת או שבה אל העת אשר אליה
הבטיחום נביאי השקר לאמר אסוף אאסוף יעקב כלך וגו' (למעלה ב' י"ב ו"ג). והנביא
הזה אומר שהעת ההיא תהיה עת צרה, ולא עת קבוץ גלילות, ולא זאת בלבד, כי
יזעקו אל ה' אלהיהם בעת ההיא ולא ישמע את זעקתם. והוא שאמר בראש דבריו
אלה ואומר, לפי שאמירתו אמירת דברים הפוכים מדברי נביא השקר. ויתורגם ללועזים
und weil sie am Fleische meines Volkes zehren u. s. w., sollen
sie eben dann zu JHVH schreien, und er wird sie nicht erhören.
כאשר הרעו את מעלליהם. המאמר הזה לא יפורש כי אם תאר הומן
לשלפניו, והוא מגיד לנו שיסתיר ה' פניו מהם כימי הרעם את מעלליהם. ויתורגם
ללועזים
entsprechend der Zeit, während welcher sie so böse
handelten.

¹ ענין החלוץ מפורש לך כל צרכו בביאור החלצו מכם אנשים לצבא (במדבר ל"א ג').

(ו) לילה לכם מחזון. מים זה מפרש את הסתום. כי אלו אמר הנביא לילה לכם ושחק היה אומר שלא יראו כל דבר, ועתה הוא מפרש דבריו לאמר שיהיה להם היום ללילה לענין חזון, שתראינה עיניהם כל דבר חזון מחזון. וכמוהו מים של מקסום.

(ח) את רוח ה'. את זה כמו עם, ומשפט ונבורה נוסף על כח שלפני מזה, ולא על את רוח ה', ולכן לא משמש עמו את. ופירוש הדברים מלאתי את רוח ה' ועמו קלאתי כח ומשפט ונבורה.

(י) בנה ציון בדמים. אין בכל הדברים שלפני מזה דבר אשר תאמר כי הוא זה אשר אליו ישוב בונה כי אם בית ישראל שבסוק הקודם.

(יב) בגללכם ציון שדה תחרש וגו'. למען תראו שלשוא נשענתם על ה' ועל ביתו, כי כשאין אתם עושים רצונו ללכת בדרכיו לא יחמול עליכם ועל ביתו אשר נקרא שמו עליו.

והמקרא הזה לא זו אף זו אמר, כי בעיני הנביא ירושלים שתהיה עיים ארורה מציון אשר שדה תחרש. וכבר היה בנוים שר בשירים, איש מכני שרי גליא שגלה מארצו אל נרמניא בימי המהומה וירא והנה החריבו את ארמון אבותיו, וישא משלו ויאמר: היכל אבותי, היכל אבותי תחרב, ברוך החורש מקומך שדה! ואלו שמע עמוס את ברכת המברך ההוא, ענה אחריו אמן. וישראל אשר מעולם הלך אחר כהניו, ולא אחרי נביאיו, לא כן יחשוב. כי מנהג ישראל עד היום הזה לגנוז פסולי המקדשים, כדי שלא ישמשו עוד כל תשמיש אחר שנרחו מלשמש תשמיש הראשון. ולא דרך ישרה היא זו. כי העולם להנאה נברא, וקדש קדשים שנפסל טוב לו שיהנה האדם ממנו כל הנאה מהיות כלא היה. ומי חכם ידע ויבין את זאת.

ד

(א) והיה באחרית הימים. כל הדברים האלה מכאן ועד סוף פסוק ד' מסורשים לך כל צרכם במקום האחר (ישעיה ב', ב'—ד').

(ה) כי כל העמים וגו'. הדברים האלה תוספת שהוסיף מיכה על נבואה זו משלו, ולא נמצאו בנבואות ישעיהו. ומן הדברים האלה אנחנו שומעים איך פירש הנביא הזה ויורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו שנאמר בראש הנבואה הקדמונית הזאת. לפי שאם כל העמים ילכו איש בשם אלהיו אף אחר שעלו אל הר ציון אל בית אלהי יעקב ללמוד מדרכיו, הדבר כרוז שלא יעובו הגוים את אלהיהם לעבוד את ה', והמה רק יודו בו שהוא אל גדול על כל האלהים, והודיה זו לא תמנעם מעבודת אלהיהם. כי בימי קדם גדולת אלהים מאלהי העמים לא עמדה לו עם עם אחר להמיר אלהיו בו, כמו שהוכחתי בכיארור ש"א ו' ה'.

והדברים נותנים טעם לשלפניהם. כי בימי קדם אלהי הגוי מלכו, ועל כן כשהנביא הזה אומר שכל העמים ילכו איש בשם אלהיו יש במשמע דבריו שלא יקנאו העמים איש את רעהו, ולא יתגרו אלהיהם או מלכיהם זה בזה, ומפני שלא תהיה קנאה ביניהם לא ילחמו זה בזה, וישב ישראל איש תחת תחת נפנו ותחת תאנתו ואין מחריד.

(ו) הצלעה. יש אומרים שהוא מלשון צולע על ירכו (בראשית ל"ב ל"ב) ופירושו חגרת. ולא נראה לי, לפי שלבי אומר לי שלא יסול הלשון הזה כי אם

באדם הנוטה אל צלעו כשהוא פסח אחת מרגליו, ולא בבהמה ההולכת על ארבע, והדבר ברור שהנביא הזה האומר הצולעה והנרחה והנהלאה מדבר משל לצאן. ואחרים אומרים שצולעה מלשון בצלע ההר (ש"ב ט"ז י"ג), ופירוש הצולעה מה שנפרדה מעל העדר והלכה הצדה. ואם בדבריהם מה בין צולעה לנרחה. ואומר אני שצולעה זו מקביל אליה בלשון ערבי *صالح* וגם *صالح* שמשמעו שור ושה שנשרו שניו. ואסיפה זו ככתוב אבי ואמי עזבוני והי' יאספני (תהלים כ"ז י'). ויתורגם ללועזים *ich will mich der Alterschwachen annehmen*.

ואשר הרעתי. נלאו החכמים לפרשו, ואמרו שהמקרא הזה לקח בחסרון. ואני אומר שלא כן הדבר, ובלבד שהדברים האלה מחוכרים אל ראש הפסוק האחר האומר:

(ז) **ושמתי את הצלעה ונוי.** ותיבת אשר שבה אל הכנוי הנסתר שבאוספה ואקבצה, והוא"ו של ושמתי כפי"א בלשון ערבי. וזה פירוש הכתוב ואני ה' אשר הרעתי להם אני אשים הצולעה לשארית ונוי, כי כאשר ששתי להרע להם כן שבתו ואשיש להשיב אותם. ויתורגם ללועזים, *und ich, der Urheber des Schadens, ich will u. s. w.*

ומלך ה' עליהם בהר ציון. כבר אמרתי לך במקום אחר¹) שמשמע הלשון הזה שימלוך ה' לבדו בציון, ולא ימלוך עמו מלך בשר ודם. ואם כן, אין הדברים האלה דברי מיכה כי אם דברי נביא שהיה ימים רבים אחריו. והוא הדין לכל הדברים מכאן ועד סוף הפרשה הזאת שיש בהם זכר לגלות ככל ולגאולת ישראל משם (למטה פסוק י') ולמפלת כל הגוים שיפלו בהר ציון (למטה ממנו פסוק י"ב וי"ג). שאי אפשר שאמרם מיכה.

(ח) **מגדל עדר.** לא נזכר בכל המקרא חוץ מכאן כי אם פעם אחת בתולדות יעקב, והוא נטה אהלו מהלאה לו אחרי מות רחל (בראשית ל"ה כ"א). ומשם אין לאמר אל נכון איפה המקום הזה. ומן המשנה שקלים ו' ד' שמענו שהיה מגדל עדר קרוב לירושלים.

עדיך תאתה ובאה ונוי. משמע הלשון הוה כמו שפירשתי בביאור עד עדלם יבוא כבוד ישראל (למעלה א' ט"ו). וזמלכה ראשונה שאמר קראה ראשונה כנגד ממלכת ה' האמורה בפסוק הקודם, ופירוש הממלכה הראשונה ממלכת הימים האלה הקודמים לימי מלוך ה' לבדו בציון. ופירוש הכתוב ואתה מגדל עדר ממלכת ירושלים אשר בעת הזאת תרד ותעמוד עליך, כי ידל כבוד ירושלים וירד ויעמוד על כבודך. ומשמע הדברים ללועזים *auf deinen Umfang wird herabkommen die der Herrschaft JHVHes vorangehende Herrschaft, das Königthum der Tochter Jerusalem*.

(ט) **אם יעצך אבד.** ראה מה שאמרתי בביאור גוי אוכד עצות (דברים ל"ב כ"ח). ועל פי האמור שם אין פירוש הכתוב הוה אם אבד יועצך ואיננו, כי זה פירושו אם נואל יועצך והיה כאיש אוכד עצות. ואמר הנביא יועצך אבד, וסמך על השומע שלא ישמע מדבריו כי אם אבדן הוועין מעצה, כמו שנאמר לא יחדל אביין (שם ט"ז כ"א). ונאמר עוד רעבים חדלו (ש"א ב' א') וזה פירושם יחדל האביין מרישו

¹) בביאור כי מלך ה' צבאות בהר ציון (ישעיה כ"ד כ"ג).

oder sind deine ללועזים ויתורגם. ולא שיחדלו ויהיו כאין. ויתורגם ללועזים Rathgeber rathlos geworden.

(י) **חולי וגחוי**. ראה מה שאמרתי בתכלי לדה, ואיך תמהר ותחיש היולדה את לדה, הושע י"ג י"ג. ועל פי הדברים ההם יתורגם המקרא הזה ללועזים Kreisse und drücke.

(יא) **תחנף**. מה חנופה ענין לכאן? כי אין חנופה בכל המקרא כי אם זמנא שיטמאו הארץ ויושביה בחטאותם ובתעבותם ובגללה ירחק מעליהם אלהיהם; ואם כן, איך יאמרו כנגד ציון הגוים העולים עליה תחנף? ואומר אני שתחנף זה טעות סופר, ועקרו תִּחַנֵּק, ופירושו תאבד עצמה לדעת. והוציא הכתוב הדבר הזה בלשון חנף, מפני שהעברים הראשונים המאבדים עצמם לדעת מרכיבים נחנקים, כמו שהזכרתי בביאור לא נודע מי הכהו (דברים כ"א א'), ובביאור ויחנק (ש"ב י"ז כ"ג). והדבור משל לאמר שתאבד ציון עצמה לדעת כראותה שקרובה עתה לבוא וילכדוה הגוים הצרים עליה ויתעללו בה. ואף בימינו צר צייר גרמני אחד צורת חרבן ירושלים ובה נראה הכהן הגדול המושל כעם בימים ההם כמאבד עצמו לדעת. ויתורגם ללועזים lass sie sich aufhängen.

(יב) **והחרמתי** הדבור אל ציון, ולא כנגד ה' והוא כמו והחרמתי. וכמוהו הרבה בכתבי, ובלבד שבמקראות האחרים הגיהו אנשי המסורה, וכאן לא הגיהו, מפני שנדמה להם שיפורש והחרמתי כנגד ה' המדבר.

(יד) **בת גדוד ככן מות**, ופירוש הדבור ציון שפשטו עליה נודדי הגוים. **בשבט יכו**. יש במשמע הלשון הזה מכה קלה, כמו שנאמר בנחמה אל תירא עמי וישב ציון מאשור בשבט יכבה (ישעיה י" ב"ד). **שפט ישראל**. מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל, וכן העקף. ואמר הנביא כן, בשביל ששבט ושבטי לשון נוסף על לשון. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה השמיט הלבבך יו"ד של שבטי מפני אחותה שבראש התיבה האחרת, ואחרי כן הגיהו וכתבו שפט ליתן בדברים טעם כל שהוא.

ה

(א) **ואתה בית לחם אפרתה**. הלשון הזה בכתוב ואתה מגדל עדר (למעלה ד' ח') שגם שם הדבור אל עיר מערי יהודה.

מושל בישראל. על פי מה שאמרתי למעלה ד' ו' בסוף דברי אין מושל זה מלך כי אם ראש זקני העם המושלים בו בשם ה' אלהיהם. וראה מה שאמרתי בביאור נסיכי אדם (למטה פסוק ד'), ובביאור ונגד זקניו כבוד (ישעיה כ"ד כ"ג). ונראה לי שהדברים האלה אמורים כנגד זרובבל שהיה מורע מלכות בית דוד, ודוד מבית לחם יהודה, היא בית לחם אפרתה.

(ב) **עד עת יולדה ילדה**. עד אחר גלות בבל. שכן דמה הנביא הזה צרת השעה ההיא לחבלי לדה באמרו חולי וגחוי בת ציון כיוולדה וגוי וכאת עד בכל (למעלה ד' י').

ויתר אחיו. ושאר אחי המושל אשר יצא מבית לחם למושל בישראל. ישובין מגלות בבל. ויתר אחי זרובבל המה העולים אחריו עם עזרא.

(ג) ורעה, מתרגום השבעים שמענו שהיה לפנייהם בספרים וראה ורעה, והדבר ברור שאין העקר כי אם אחד משני הפעלים האלה, ורעהו שהיה בספריהם היה כתוב בתחלה בגליון על ידי מגיה אחד שנדמה לו האחר כטעות סופר, ולבסוף נכנסה הגהתו אף היא אל גוף הספר. ואם באנו לבחור באחד משני אלה, על כרחנו נאמר שורעה העקר, ככתוב לפנינו, בשביל שלא יפול לשון ועמד על וראה.

בעז ה' נדרש לפנינו. בנאון שם ה' נדרש לאחריו. וישבו. ישיבה זו אין לה טעם. לכן אומר אני שוישבו זה טעות סופר, ועקרו יִשְׁבוּ, כמו שמתרגם יונתן ויתובון, ובלבד שהוא מתרגם ואין, והיא נשנית בטעות מסוף התיבה שלפניה. ופועלו של יִשְׁבוּ יתר אחיו שבפסוק הקודם. ופירוש הדברים בחבורם יעמוד וירעם בעוז ה' אחר שישבו מגלותם בנאון שם ה'. כי כן ננאלו הגאולים מכלל שלא במלחמה כי אם על ידי כורש שנתן כבוד לה' אלהי ישראל.

יגדל שם ה'. וראיתי לאמר כן מפני סוף הדברים. כי אפילו מלך בשר ודם האומר עליו שיגדל עד אפסי ארץ מפריז על המדה, וכל שכן המושל שהוא שלא יהיה כי אם ראש זקני העם, כמו שפירשתי, שלא תהיה לו גדולה כגדולה הזאת.

(ד) **אשור.** בימי הנבואה הזאת כבר נשמד אשור ושבת מעם. ואשור שנאמר כאן עם גדול ועצום כאשור, או העם המושל בארץ אשור בימים ההם, שכן בספר עזרא ו' כ"ב נקראים הפרסים אשור מפני שהיתה ארץ אשור תחת ידם בעת ההיא. **בארמנותינו.** השבעים היו קוראים בְּאַדְמֹתֵינוּ תחת בארמנותינו. ונראה לי הנוסח ההוא שלפני מקביל בארמנתנו שבסוף הדברים אל בארצנו שבראשם.

שבעה רעים ושמנה. על דבר שבעה ושמנה ראה מה שאמרתי בביאור על שלשה פשעי דמשק (עמוס א' ג'). **נסיכי אדם.** בביאור נסיכי סיחון (יהושע י"ג כ"א) הראית לדעת שאין נסיך שר סתם, כמו שאומרים בעלי הלשון, כי אם שר וגדול שהוא עבד לשר וגדול ממנו. ומפני שהנביא הזה מתנבא לימים שלא יהיה בישראל מלך בלעדי ה' אלהיו אשר ימלוך בציון, הוא קורא לוקני העם המושלים בו בשם ה' נסיכים. ואמר נסיכי אדם, ומשמעו נסיכים שהם בשר ודם, כנגד ה' אדניהם שלא בשר ודם הוא. ויתורגם ללועזים (JHVHes) **sterbliche Vasallen.**

(ה) **והיה ביום ההוא.** מכאן והילך דברי מיכה, והדברים סוף התוספת שהוסיף הוא על הנבואה הקדומה שבראש הפרשה שלפני מזו.

והכרתני סוסיך מקרבך. בא וראה כמה היו העברים הראשונים משקצים ומתעבים את הסוסים, שהרי הנביא הזה הבא לדבר בביעור כל דבר רע שהיה לישראל למכשול עון מתחיל בהשמדת סוס ומרכבה מקרב, מפני שבעיניו היו המה ראשית הטאת לבת ציון, כמו שפירשתי למעלה א' י"ג.

(ו) **והכרתני ערי ארצך ערי מכצר אשר בארצך.** למען אשר לא תשען עליהן, ותשען על ה' אלהיך המושיעך.

(ז) **והשמדתי עריך.** הדבר ברור שטעות סופר יש כאן, כי הערים כבר נזכרו למעלה פסוק י"א, ולמה תזכרנה כאן שנית? ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים עצבך. ולא נראה לי, לפי שקשה לאמר איך טעה הסופר וכתב עריך תחת עצבך. ואומר אני שהדברים כעקם והשמדהים מְעַרְךָ, ופירושם והשמדתי את האשרים מעריך. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הסופר והשמיט מ"ם אחת מפני חברתה, ולפי שמחמת טעות זו היו הדברים חסרים טעם, הגיהו אחריה והשמיטו

אף מיים הנותרת ליתן למקרא טעם כל שהוא. ויתורגם ללועזים
 und ich werde sie aus deinen Städten vertilgen.
 (יד) הגוים אשר לא שמעו. הנה נאמר לפני מזה והלכו גוים רבים ואמרו
 לכו ונעלה אל הר ה' (למעלה ד' ה'), ומשמע הדברים שרק רב הגוים יתנו כבוד
 לשם ה', וכנגד הגוים אשר לא יתנו לה' כבוד שמו נאמר כאן הגוים אשר לא שמעו,
 ואותם יעשה ה' באף ובחמה נקם.

ו

(א) ריב את ההרים. לא יסורשו הדברים האלה ככתכם, לפי שככתכם אין
 פירושם כי אם ריב עם ההרים, וההרים אנשי ריב לה'; והדבר ברור שזה הדבר
 שאמר ה' מסור להרים דיני שישמעו וידעו האני צדיק אם ישראל. ואומר אני אל
 תקרא את כי אם אֵל, והלשון בכתוב כי יבאו אבותם או אחיהם לריב אלינו
 (שופטים כ"א כ"ב). ויתורגם ללועזים Klage den Bergen.
 (ד) ומבית עבדים הרביר הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בכיארור
 דברים ה' ו'.

משה אהרן ומרים. ראה מה שאמרתי בשלשה אלה הגלולים כאן
 לשליחות אחת, שלא נכתוב בתורה, במדבר א' ט"ו.
 (ה) מן השטים ועד הגלגל. נלאו חכמי הגוים לפרש הדברים האלה, ויש
 מהם אומרים שתוספת הם שהיתה כתובה בתחלה בגלגל להגיד לנו היכן כתובה
 פרשת בלעם בתורה. וצחוק עשו לנו. וטעו החכמים בגלגל זה, כסבורים שהוא גלגל
 שבקצה מורח יריחו והוא המלון הראשון שלנו בני ישראל אחר שעברו הירדן (יהושע
 ד' י"ט וכ'). ולא כן הדבר. כי גלגל שנאמר כאן מקום אחר קרוב לבית אל (ש"א
 ז' ט"ז) ששם הומלך שאול או נתחדשה מלכותו (שם י"א ט"ז). והוא המקום שכנגדו
 נאמר בישראל כל רעתם בגלגל (הושע ה' ט"ז), ונאמר כנגדו כן, מפני שבמי
 הנביאים היה הוא מקור משחת לישראל לעבוד שם אלילים עבודה רבה מאוד. ראה
 הושע ד' ט"ז, וי"ב ר"ב, עמוס ד' ד', וה' ה'.

ואם כן, שטים וגלגל לנביא הזה שני קצות ימי האלילים לישראל, שטים
 תחלתם¹ וגלגל סופם. והנביא הזה מזכיר שטים, זו לעומת זו, מה שעשה ה'
 לישראל בסכלו את עצת בלק אשר יעין לקעקע ביצתו של ישראל, ומה שעשה
 ישראל לה' אלהיו בהכעיסו אותו בלא אל מיום השטים ועד ימי הגלגל שהם ימי
 הנבואה הזאת. והוא שנאמר לפני מזה ועם ישראל יתוכח, כי הזכרת מעשי ישראל
 לעומת מעשי ה' ויכוח היא. ועל פי הדברים האלה זכור שנאמר בראש הפסוק
 משמש אף לכאן, ופירוש הדברים זכור את שתי אלה, איך הצילך ה' מיד בלק
 שאלולי כן נשמדת כלך בטרם תהיה לעם, ואיך שלמת אתה לה' רעה תחת טובה
 להכעיסו בכל גלולך שהלכת אחריהם למימי עון פעור אשר בשטים ועד תועבות

¹ ואלו היה הנביא הזה יודע בעגל הוהב שעשו בני ישראל במדבר בצאתם מארץ
 מצרים, היה אומר ממדבר סיני ועד הגלגל. אבל הנביאים לא היו יודעים בעגל ההוא. ועל כן
 היה להם עון פעור אשר בשטים ראשית עבודה זרה בישראל. וכן אמר נביא אחר המה באו בעל
 פעור ויגזרו לבשת (הושע ט' י'). וראה מה שאמרתי בכיארור גרמו אותי אבותיכם (יתזקאל כ' כ').

הימים האלה אשר בנגלל. ומשמע הדברים ללועזים und denke an deinen Götzendienst von Schittim an bis auf diese Tage von Gilgal

למען דעת צדקות ה'. הזכרון הזה יביאך לידי דעת צדקות ה', כי בזכרך את הטובה אשר עשה ה' אלהיך לך ואת הרעה אשר גמלתו אתה הלא תדע כי ה' הצדיק ואתה הרשע.

(ו) בני שנה. ראה מה שאמרתי בכיאור בן שנה האמור בפסח מצרים (שמות י"ב ה').

(ז) **האתן בכורי פשעי.** פשע זה הקרבן הקרב לכפרת פשע, וכמוהו חטאת ואשם. ועל דבר הענין, מי אשר אונים לו לשמוע דבר אמת אף על פי שלא נחת רוח הוא לו, הלא ישמע מן הדברים האלה שבימי הנביא הזה עדיין היו בני ישראל מקריבים בכורות בניהם לה' אלהיהם.

(ח) **הגיד לך אדם** וגו'. הפירוש המקובל לכל ששאלה היא זו, ואדם נאמר כנגד ישראל שאליו הדבור, וסוף הפסוק נוסף על תחלתו. ושתי תשובות בדבר, לפי שאם כן, אין להגיד פועל, והשנית שלא נמצא כלשון הזה בכל המקרא. כי ה' המדבר אל יחזקאל יקראו ויאמר בן אדם (יחזקאל ב' א' ו' ח') ועוד פעמים הרבה כמעט בכל פרשה מפרשיותיו). ועל כן, אלו בא הנביא הזה לקרוא לישראל, היה קורא ואומר הגיד לכם בני אדם. ובנגלל הדברים האלה אומר אני שאדם הפועל של הגיד, ואליו מקביל שם ה' שהוא הפועל של דורש בסוף הפסוק. והואיו של ומה מחלק ולא מוסיף. וזה פירוש הדברים: אחר שאמר הנביא במה אקדם ה' וגו' האקדמנו בעולות וגו' האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי, והשמיע את השומע מכלל דבריו שדרך בני עמו לקדם את ה' אלהיהם בכמו אלה, ואין הדרך ההוא הדרך הישר בעיניו. הוא מסיים ואומר זה דרכך ישראל, והיא תורת האדם שהגיד לך מה טוב, ואולם מה ה' אלהיך דורש ממך כי אם עשות משפט וגו', ואין חפץ לו בזבת, ואף כי בזבחי בכור אדם. ואדם שאמר הנביא כאן כהני העם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים dir haben wohl Menschen gesagt was gut sei; aber was fordert JHVH dein Gott von dir, als dass du u. s. w.

(ט) **לעיר.** אין עיר זו ירושלים לבדה כי אם ישראל כולו. ויתורגם ללועזים dem Gemeinwesen

ותושיה יראה שמך. המקרא הזה רבו פירושו, וחכמי הגוים מרביתם מוסיפים ומרחיבים הדברים, ואין רוח הלשון נוחה מתוספתם. ולי נראה שלא לקה המקרא הזה בחסרון, ובלבד שלא נקודים הדברים כדין, ודינם יִרְאֶה שְׁמֶךָ, וכנוי של שמך שב אל תושיה שאליה הדבור, והלשון ככתוב ה' קנא שמו (שמות ל"ד י"ד), ופירוש הכתוב אֵת תושיה יראה שמך. והדברים משל שהיה שגור בפי העם לאמר שראשית תושיה יראה שיירא האדם לנפשו ויקשיב לכל קול קורא אליו להזהר. והדברים מאמר בתוך מאמר, וסוף הפסוק דברי ה' הקורא לעיר. ותכלית הדברים להגיד מראש שהשומע לקול ה' הקורא לתשובה ייטב לו. ויתורגם ללועזים „Heil, Vorsicht ist dein Name“ und

שמעו מטה ומי יעדה. המפרשים מטה שבט מוסר ומשיבים אליו כנוי של יעדה, לא זכרו שמטה לשון זכר והכנוי לשון נקבה. והשנית שלא מתישב הלשון היטב כשמטה הפועל של שמעו. ואומר אני שמטה זה משפחה, והוא ומי

שניהם הרבור אליהם, ויעדה טעות סופר, ועקרו עדה, כי נשנה יוד שבראשו מסוף התיבה הקודמת, והנקדן נקדו על פי משנהו. ומי עדה ככתוב ומי כחור (ירמיה מ"ט י"ט), ופירוש הדברים שמעו כל משפחה ומי שהם עדה. ויתורגם ללועזים hört, jedweder Stamm und was eine Gemeinde bildet

(י) **עוד האש**. האומרים שהאש כמו היש לא זכרו שאם בא הנביא לדבר באלה היה אומר היש עוד או העוד, בלא יש. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים האש. וכן נראה לי העקר. ואש זו מפורשת לנו בסוף הפסוק. כי הנביא קרא לאוצרות קשע ואיפת רוזן אשר בבית קשע אש שסופה לאכול הבית ויושביו. ויתורגם ללועזים noch ist Feuer im Hause des Gottlosen.

(יא) **האזכה**. מחכמי הגוים יש משבשים ומניהים היוכה. ואני אומר טובים הדברים ככתבם. כי כן אמר הנביא לפני מזה כמה אקדם, האקדמנו (למעלה פסוק ו'). האתן (למטה ממנו פסוק ז') ולא כיוון לעצמו כי אם לכל אדם.

(יב) **החליתי הכותך**. הלשון הזה לא מתישב בלל. והשבעים היו קוראים החלתי. ולא נראה לי שבתחלת המכה הכתוב הזה מדבר, ואומר אני שהחליתי כתוב כבתחלה, והכותך טעות סופר, ועקרו הכיתך, והוא נוסף בלא ואיו על החליתי, וכנוי הפעול נחשך עד הפעל האחרון, וכדבר הזה הרבה במקרא.

(יד) **וישחק**. לא ידעתי לפרשו. וכל מה שאמרו בו חכמים מאמר אמרו, כי אין יודע מה הוא.

(טז) **חרפת עמי**. לא יפורשו הדברים ככתבם, כי ה' מדבר הדברים האלה אל עמו, ואיך יאמר להם חרפת עמי תשאו? ומתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים עמים תחת עמי שבספרינו, ואין ספק בדבר שכן העקר. ופירוש חרפת עמים חרפת הגוים שיחרפו אתכם.

ז

(ג) **על הרע כפים להיטיב**. למעשה הרע ימצא עושהו כפים להיטיבו ש'ראה טוב. ויתורגם ללועזים für das Böse finden sich Hände, es zu vertuschen.

והשפט בשלום. החכמים משלימים פעל, ואומרים שהוא כמו השופט ישפט בשלום. וכאמת יש בדברים כדי מאמר שלם שלא חסר דבר. וכמוהו בנפשו הוא (משלי ז' ב"ג). ויתורגם ללועזים und der Richter ist feil. והגדול. גדול זה אחר מבעלי דין, ולא מן הדוֹגים, והוא איש עשיר, והלשון כמו שנאמר בנבל הכרמלי והאיש גדול (ש"א כ"ה ב'). ונאמר לאשה שהחיה אלישע את בנה אשה גדולה (מ"ב ד' ח'). והנביא אמר כאן כן, מפני שהקטן אין ידו משגת די שחד, ולמענו לא יעוץ השופט משפט.

הות נפשו הוא. הוה זו תאוה, וכיוצא בה הוה רשעים (משלי י' ג') שמקביל אל נפש צדיק. ואין בדברים כדי מאמר שלם, כי הדבור כלו הפעול של דובר. ומלת הוא חווק לחוק בנוי של נפשו, והחוק למעט נפש השופט העושה משפט וצדקה. וזה פירוש הדברים: והגדול שנתן לדיין שחד מבקש מאתו מה שהוא רוצה ולא מה שרוה הדין נוחה ממנו. ויתורגם ללועזים und der Reiche trägt vor, was er ungerechter Weise haben möchte

(ה) **טובם כחדק ישר ממסוכה.** טעו בפירוש המקרא הוה החכמים כלם, ובעל הטעמים שהפסיק בין הדבקים שלא כדון הוא הטעה אותם. כי לטעמי המקרא הדברים שני מאמרים, והחכמים מפרשים המאמר האחרון ישר שבהם רע או קשה ממסוכה. ולא הוא משמע הכתוב. כי העקר חסר מן הספר. ויש כרוכים אחר הכס יהודי אחד המשבש וקרא יִשְׁרָם מסוכה, ולא יאמר בן מי שלו און לבחן מלים. וכאמת הדברים כלם מאמר אחד, וזה פירושם הטוב שבהם זה טובו שהוא כחדק הישר מן המסוכה שהוא חלק ממנה; וכמו שאין טובו של החדק הישר הוה שלם, כי אף על פי שישיר הוא מכל אחיו שבמסוכה הלא עקום הוא בפני כל ישר, כן הטוב שבהם אין רעתו כמוהם, אבל רע הוא בפני כל טוב. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הוה שבה רב, כי מסוכה במשל מקביל בנמשל אל קהל עדת העם שאליו ישוב כנוי של טובם, וחדק ישר מקביל אל טובם. ויתורגם ללועזים *der Beste unter ihnen gleicht einem Dornbusch, der gerader gewachsen ist, als die Hecke*.

יום מצפין. על כרחנו נאמר שוה פירושו יום אשר חזו לך נביאיך, ואם כן, משובש הוא המקרא הוה. כי לנביא יקרא צופה בלשון המקרא, ולא יקרא מצפה כי אם המצפה על הדרך לכשורה. שכן אמר ה' אל אחד הנביאים צופה נתתיך (יחזקאל ג' י"ז, וליג' ז'), וכשנצטוו נביא להעמיד איש אחר שיצפה נאמר לו העמד המצפה (ישעיה כ"א ו'). ובגלל הדבר הוה אומר אני שהדברים האלה ככתחלה יום צפין, כי נשנית מ"ם בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה, והנקדן נקד מה שמצא בספרים. והיום שצפווה הצופים יום השלום שישלם ה' לעמו על חטאתיו, והוא מפורש באמרו אחריו סקודתך באה.

(ז) **ואני בה' אצפה.** ענין חדש הוא זה ולא מחובר אל שלפניו. ונבואה זו מאוחרת בזמן, ונראה שנאמרה בגלות בבל.

(ט) **יוציאני לאור.** הלשון הוה לא נמצא כמוהו בכל המקרא. ואומר אני אל תקרא יוציאני כי אם יוציאנו, והכנוי שב אל משפטי, והלשון ככתוב משפטו יתן לאור (צפניה ג' ה'). וראה מה שאמרתי כביאור ומשפטי לאור עמים ארגיע (ישעיה נ"א ד').

(יא) **ירחק חק.** חק זה לא שם דבר הוא כי אם משנה עיין ולמ"ד של הפעל הקודם לו. ואם המשנה הוה עקרו ככתוב הנפל לחזוק ופירוש הדברים היום ההוא עודנו רחוק ודאי. אבל לבי אומר לי שמשנה זה נשנה בטעות סופר. והוא לא משמש דבר.

(יב) **יום הוא וגו'.** הוא זה כמו ההוא, והואו של ועדיך כפ"א בלשון ערבי. **וערי מצור.** כבר אמרו אחרים לפני שערי זה טעות סופר ועקרו וְצָדִי. ונראים לי דבריהם. ולשון כל הכתוב הוה מגומגם, וקול לו כקול דברים נשתנים מתחלתם על ידי טעות סופר שיגעו מניהם להחזירה ולא עלתה בידם.

(יד) **שכני לבדר.** מתאר צאן נחלתך, ולא שם ה' שהוא הפועל של רעה, כמו שיש אומרים. **יער בתוך כרמל.** יער זה כרעהו שפירשתיו כביאור ושמתים ליער (הושע ב' י"ד). וכרמל ארמה טובה ושמנה. וגם הדבור הוה מתאר צאן נחלתך. ופירוש הדברים בחבורם צאן נחלתך אשר בתוך כרמל המה לבדם שוכנים בקנה שלא מרעה הוא לצאן. והדברים משל לגולים בבבל אשר לשוכיהם מכל טוב הארץ

ולהם אין כל. כי היתה בכל ארץ מכורכת, ובני ישראל הגולים שם היו נמנעים
 מטובה. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים die mitten im Fruchland
 allein im Gestrüpp lagern.

(טו) **אראנו.** יש חכמים משבשים ומגיהים הראנו, בהיא, לצווי. ואני אומר
 טובים הדברים נכתבם. כי כבר ישמש אלף תחת היא הנוסף בראש הבנין הכבר,
 ככתוב וכל מלבושי אנאלתי (ישעיה ס"ג ג') והוא דרך הלשון בימי נבואה זו שהחלה
 להשתנות מריח אחותה הארמית. ואף בלשון ערבי משמש אלף בבנין הזה.

(יז) **כל חמאתם.** הלשון הזה לא מתישב בי אם בדוחק. והשבעים היו
 קוראים חטאותינו, והנוסח הוא טוב וישר מאשר לפנינו.

(כ) **תתן אמת ליעקב ונוי.** עם ישראל נקרא יעקב, ולא נקרא אברהם בכל
 המקרא. ואם אברהם זה אברהם אבינו, מה לו ולאמת בימים ההם והוא בקבר? וכגלל
 הדבר הזה אומר אני ששני הלמדיין האלה לקנין אמת וחסד, ולא משמשים עם תתן.
 ופירוש הכתוב תתן לנו אמת כאמתו של יעקב וחסד כחסד אברהם, כלומר כאמת אשר
 du wirst Treue und Chasid אשר עשית עם אברהם. ויתורגם ללועזים
 .erzeigen wie einst dem Jacob u. s. w.

חזון נחום.

א

(א) **משא נינוה וגו'.** הפסוק הזה שני מאמרים, וכל אחד בפני עצמו שם הספר הזה. וברור הדבר שלא נכתבו שני השמות יחד, כי יש בהם מוקדם ומאוחר. והשם האחרון נראה לי מאוחר בזמן. ואלקוש העיר אשר נקרא הנביא הזה על שמה אין אתנו לדעת אל נכון איפה היתה. ומחכמי הגוים הקדמונים הקרובים ימיהם לחרבן בית שני יש אומרים שהיתה אלקוש בנחלת שמעון, ויש אומר שהיא עיר מערי הגליל. (ב) **ובעל חמה.** בתרגום יונתן בספרינו וסני חילא, ואל תטעה לאמר שנוסח אחר היה לפניו, כי טעות סופר היא בתרגומו, וחילא עקרו חימא.

(ה) **ותשא הארץ מפניו.** כל היגיעים לפרש הדברים האלה ככתבם יגיעים לריק. ויונתן המתרגם וחרובת ארעא היה קורא נִשְׂאָא או נִשְׂאָא¹, מלשון שאו ערים, והארמה תשאה (ישעיה ו' י"א).

(ו) **טוב ה' למעון וגו'.** ראש הכתוב הזה מאמר אחד, ולא שנים כמו שמתרגם קומיש. ולמיד של למעון מפרש טובו של ה', ופירושו הדברים טוב ה' להיות מעון ביום צרה. ויתורגם למעון ללועיים für Zuflucht.

(ה) **כלה יעשה מקומה.** חכמי הגוים משבשים מקומה על פי תרגום השבעים ומניהים קקציו, מפני שלא מצאו שם שיאמרו ראה זה הוא אשר ישוב אליו כנוי של מקומה. ואני, לפי שקשה לאמר איך נתחלפו שתי התיבות זו בזו, נראה לי לקיים המקרא ככתבו ולהשיב כנוי של מקומה אל כלה. ואם כן, כלה הנושא, ועשיה זו כמו שפירשתי ונשמות אני עשיתי (ישעיה נ"ו מ"ז). ופירושו הדברים שטף עובר כי יהיה ישים ה' לכלה מקומה לאמר שם תהיי ולא במקום אחר. ומקום הכלה מפורש לנו בסוף הפסוק האחר שנאמר ואויביו ירדף חשך. ואמר הכתוב יעשה מקומה, כמו שנאמר ושמתי מקום לעמי (ש"ב ז' י'). אף על פי שאין שני המקומות שונים. ויתורגם ללועיים bestimmt der Vernichtung ihren Platz.

(ט) **לא תקום פעמים צרה.** צרתכם לא תקום פעמים, כלומר הצרה שתבא עליכם הפעם לא תהיה אחריה כמותה. וראה מה שאמרתי כביאור לא אענך עוד (למטה פסוק י"ב). והרבו אל אשור יושב נינוה. ואמר הכתוב לפעם האחרונה פעמים, לפי שהיא עושה הפעם האחת פעמים. וכן יאמר הערבי לשלישי ثلث, משלש, מפני שהשלישי עושה השנים שלשה. ואמר הכתוב תקום לביאת הצרה

(¹) הראשון קל והאחרון נפעל, ושניהם שרשם שאה.

כפעם האחרונה אהר הראשונה, כמו שנאמר בשני הרעב הכאות אחר שני השבע וקמו שבע שני הרעב (בראשית מ"א ל'). ויתורגם ללועזים nicht wiederholen wird sich das Unheil.

(י) **כי עד סירים וגו'.** לא ידעתי לפרש ראש הפסוק הזה. ונראה לי שמשובש הוא עד לאין מרפא.

קקש יבש מלא. תרגם יונתן יבש מלא יבישא סני, ואחריו כל אדם ימשוך. ואין תרגומו במשמע הדברים, כי בלשון המקרא אין יבש מלא כמו יבש כלו (völlig dürre). ואומר אני שכאן הוּפָדַר בין הדבקים, ותיבת מלא ראש הפסוק האחר, ושם אפרשנו.

(יא) **ממך יצא וגו'.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם בסוף דברי. ומלא שהוא ראש הפסוק הזה נפלה בו טעות, והיא כבתחלה הָלָא.

(יב) **אם שלמים וגו'.** שלמים ורבים תארי העל. ונגזרו לשון התמלשות. וכן משמע אֲנִי בלשון ערבי. וסוף הפסוק כעין מה שפירשתי לא תקום פעמים צרה (למעלה פסוק ט'). והוא מדובר אל אשור יושב ניוה. וזה פירוש הדברים: ואף כי לפני נסו מנוסות שלמות ורבות ונמלטו, הפעם אענך ולא אשנה לך, כי יהיה ענין שלם ונמור. והדלוג מפרצוף לפרצוף הלא הראיתך כמדהו הרבה בדברי הנביאים. ויתורגם ללועזים und sind sie auch vollends entschlüpft vielmal und entkommen, nunmehr will ich dich demüthigen, dass ich dich nicht wieder zu demüthigen brauche.

(יג) **אשים קברך.** לא יפורשו הדברים האלה פירוש שרוח הלשון ורוח הענין נוחה ממנו כי אם באמרנו שבית אלהיך הוא הפעול של אשים, וקברך הוא החרוש שיתחדש הפעול על ידי הפעולה. ופירוש הדברים אשים בית אלהיך לקברך, כי תמות בבית אלהיך¹). ואמר הנביא בן מפני שעלה במחשבתו סופו של סנחריב מלך אשור שהוכה בית נסרוך אלהיו (מ"ב י"ט ל"ז). ורק לפירוש הזה, ולא לפירוש המקובל, יפורש מה שנאמר לפני מזה מבית אלהיך אכרית פסל ומסכה, כי יהולל הבית מהיות מקום קרוש עוד כשיוכה בו המלך ומת, ולא יוסיפו לשום בו פסל ומסכה. ואפשר שכן היו דיני מקדש אשר לאשור, והנביא הזה היה יודע בהם, ואפשר שהנביא מדבר מתוך מנהג עמו, שכן טמא יאשיהו את התפת אשר בגיא בן הנום לבלתי העביר איש את בנו ואת בתו כאש למולך (מ"ב כ"ג י').

כי קלות. נותן טעם לשלפניו ומניד לנו למה יוכה בבית אלהיו לחללו, כי רבה רשעתו, וכדאי מותו לחלל עליו מקדשו. ויתורגם ללועזים und ich will es zu deinem Grabe machen, denn du bist so niederträchtig.

ב

(א) **ישלמי נדריך.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו כביאור אשר נדרתי אשלמה (יונה ב' ט').

(ב) **עלה מפין על פניך.** מחכמי הגוים יש משבשים מפין ומגיהים מפין. ואף על פי שנאמר למלך בבל מפין אתה לי (ירמיה נ"ב), והוא המחריב את אשור,

¹ ואמר הכתוב למקום מותו קברו, כמו שנאמר כמת בבטן אמו ותהי לי אמי קברי (ירמיהו כ' ט"ז).

אין לשון מפין מתישב על לשון על פניך שנאמר אחריו. ועל כן אומר אני שהמקרא ככתבו העקר, ומפין כאן פעל עומד, וכיוצא בו ויפין העם (שמות ה' י"ב), והוא מתישב היטב על לשון על פניך. ופנים אלה כמו שפירשתי פני האדמה (בראשית ד' י"ד), ובלבד שהפנים ההם מיטב האדמה לתת כחה לעובדיה ופנים אלה מיטב הארץ למענו מצר ואויב, והם ערי מבצריה. והדבור חוזר כאן אל נינוה עיר אשור, ופירוש הדברים עלה האויב להפין על ערי מבצריך. ויתורגם ללועזים *heranrückt der sich verbreiten wird über deine festen Plätze*.

צפה. כמו נצור שנאמר כראש הפסוק. כן זה ושני אחיו שאחריו שמות הפעל, וכלם משמשים למצוה, והמצוה אל אשור.

(ג) **שב ה' את גאון יעקב** וגו' חכמי הגוים מפרשים שב ה' את גאון יעקב וגאון ישראל גם יחד, ולא כן משמע לשון הכתוב, כי הגרמני יאמר כן להוציא הדבר הוה, ולא העברי. ואם תאמר שזה פירוש הדברים ושב ה' את גאון יהודה שיהיה כגאון ישראל אחיו, קשה איך אמר הכתוב כן והעלה ישראל על יהודה, ובימיו כבר היה ישראל בגולה ויהודה עוד יושב על אדמתו.

ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הוה בוכרנו שיעקב אבינו שמו הראשון יעקב, ואחרי כן נקרא לו ישראל. ויעקב מזכיר לו עונותיו הראשונים וחטאת נעוריו בהיות כל מעשיו עשויים בעקבה, וישראל נקרא לו לכבוד ולתפארת על שם תשובתו ששב והיה לאיש אחר, כמו שפירשתי בביאור אשר פדה את אברהם (ישעיה כ"ט כ"ב). ובכן קורא הכתוב הוה לורעו אחריו יעקב על שם חטאותיו וישראל על שם ימי הגוי הראשונים בטרם יסור מאחרי ה' אלהיו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: ושב ה' את גאון עמו אשר חטאו לו והיה כימי קדם בטרם יסורו מאחריו ללכת ולעבוד אלהים אחרים. ואף על פי שיעקב אבינו יעקב שמו הראשון וישראל האחרון, ובורעו אחריו הפוך הסדר, כי תחלתם טובה מסופם, לא נמנע הנביא מן הדמיון הוה, כי הלא הראית לדעת שהראשונים במשלם משל לא היו מדרקקים שיהיה המשל דומה לנמשל לכל משפטיו, ודי להם בכל שהוא לצד השוה שבהם.

(ד) **מגן גבריהו מאדם** מרם אויביהם שהנו במלחמה. ולא רחץ הדם מן המגן למען יעיר מראה הדם על גבורת בעליה, כמו שאמרת בביאור ושמלה מגוללה בדמים (ישעיה ט' ד'). והגבורים האלה גבורי ככל העולים על נינוה.

כאש פלדות. לא ידעתי לפרשו. ויונתן חבר כאש אל שלפניו. ולי נראה שהדברים משובשים.

והברושים הרעלו. החכמים כלם אומרים שהברושים המה החניתות. ואני לא כן אחשוב. כי עקר החנית הלהב והוא ברזל, ולא תקרא החנית על שם עצה. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים הפְּרָשִׁים. וכן נראה לי העקר, ובלבד שהמתרגמים פירשוהו רוכבים ואני מפרשו סוסים. ואם כן גם הרעלו טעות סופר ועקרו העלו, והלשון ככתוב בספר הוה פרש מעלה (למשה ג' ג'). ופירוש הדברים והסוסים עומרים על רגליהם וידיהם למעלה. ויתורגם ללועזים *und die Rosse bäumen*.

(ה) **בחוצות יתהוללו.** גבורי אשור יתהוללו בחוצות נינוה, וכן כל דברי הפסוק הוה כנגד גבורי אשור אמורים. וראיתי לפרש כן, לפי שעדיין לא הוגד לנו שנלכדה העיר ונאספו האויבים אל תוכה.

יזכר אדיריו וגו'. על כרחנו נאמר שאין יזכר זה לשון זכרון כמו שמפרשים החכמים כלם, כי אין זכרון אדיריו ענין לשעה ההיא, כי אדיריו יזכור המלך ועמו בהינים המלחמה, והשעה ההיא שעת המלחמה עצמה. והשנית שאם זכרון אדיריו הוא זה אין חבור בינו וכין יכשלו בהליכתם שנאמר אחרי כן.

ואמר אני ששעות סופר יש כאן, ויזכר זה עקרו וְזָכַר, והלשון כמו שפירשתי בזכור בניהם מזכוחתם (ירמ' י"ז ב'), ובלבד ששם הפעל ענין לתבנית זכר ובשר ערותו וזה ענין לנבורת הזכר וחלוין עצמותיו. ופירוש זכור אדיריו אמיין לב כאדיריו או נבורי אדיריו. ויתורגם ללועזים *die mannhaftesten seiner Edlen*.

והרוצה לקיים המקרא ככתבו יפרש הפעל כעין מה שפירשתי שם הפעול ויהיה זה טעם הדברים: נבורים אדיריו, ואף על פי כן יכשלו בהליכתם (*wohl sind*). **יסהרו חומתה.** כמדומה אני שהנקדן המפיץ היא טועה, ודינה רפויה. והיא רפויה זו נוספת לסמן מקום השם שהוא המקום השני, כמו שאמרתי בביאור בראשית ב' ג' בציון שבגליון. וחומה מקומה המקום השני לפי שהמהרים ממהרים שמה. ועל פי הדברים האלה חומתה טעמה למעלה.

והוכן הסוכך. חכמי הגוים אומרים שהסוכך מעשה הצרים על העיר. ולא נראה לי כן. ואומר אני שהוא החיל המגין על העיר מעל החומה. וכעין זה מתרגמים השבעים.

(ז) **שערי הנהרות נפתחו.** לא בנהרות מים הכתוב מדבר, כי מים מה הם ענין לכאן? ונהרות אלה חיילות, כמו שנאמר לחיל מלך אשור מי הנהר העצומים (ישעיה ח' ז'). ופירוש שערי הנהרות השערים הסוגרים העיר ומונעים חיל האויבים מבוא אל תוכה. וראה מה שאמרתי בביאור דלתות העמים (יחזקאל כ"ב ב'). ויתורגם ללועזים *die Schleusen, welche die (feindlichen) Fluten abhielten*.

וההיכל נמוג. לא היכל המלך הוא זה כי אם היכל כל גדול מנדולי העיר. (ח) **והצב.** אין לפרשו ככתוב. והאומרים שהוא שם המלכה דבריהם דברי חלומות, כי עד כה לא נזכר כל שם, ואף נינוה עדיין לא הזכירה הכתוב בשמה חיון מראש הספר, והוא שם החזון ולא מדברי החזון, ואיך יזכיר כאן שם המלכה? ואומר אני ששעות סופר הוא ועקרו והצת, והוא סוף הסוק הקודם. ופירוש הדברים כחכום וההיכל נמוג והוצת באש. ונאמר והוצת סתם, ואין עמו זכר לאש, ככתוב הציטו משכנותיה (ירמיה נ"א ל').

גלתה. האומרים שלשון גלות הוא זו לא זכרו שהעברי מוציא גלות בלשון הבנין הכבד הנוסף, ולא בדגוש. וגלתה כמשמעו לשון גלוי. ופירוש הדברים נמצאה גברת ההיכל וגלה מחבואה.

לכבהן. ראה מה שאמרתי בביאור מהשכל לבתים (ישעיה מ"ד י"ח). ולכבהן זה נראה לי שלא נקוד כדון, ודינו לְכַבְּהֶן, כי יחיד הוא ולא רבים. וסמך מעט ממה שכתוב חסר וי"ד.

(ט) **כברכת מים.** לא ידעתי לפרש המשל הזה, ולבי אומר לי ששעות סופר יש כאן, והיא נכנסה אחר שטעו בפירוש שערי הנהרות שבראש הסוק הקודם.

מימי היא. אם הדבור הזה כתוב לפנינו ככתחלה, לא יפורש כי אם כמו שפירשתי ומטה הוא (ישעיה י' ה'), ומימי היא כמו מִמִּיהָ.

(י) ואין קצה לתכונה. וא"ו זה נותן טעם לשלפניו, כלומר בוו כסף בוו זהב, כי אין קין לאשר הוכן מן הכסף והזהב.

כבד מכל כלי חמדה. החכמים כלם מפרשים יש הרבה מכל כלי חמדה, ולא נראה לי כן, לפי שאין כבוד כמו הרבה או המון כי אם אצל בני אדם, ולא אצל בהמה ואף כי אצל דבר שאין בו רוח חיים. ואומר אני שכבוד זה ככתוב עשה את כל הכבוד הזה (בראשית ל"א א'), ומשמעו עשר רב וכיוצא בו תמצא מפורש בכיבוד אחר כבוד שלהני (זכריה ב' י"ב). ויתורנם ללועזים Schätze von allerlei Kostbarkeiten.

(יב) איה מעון אריות. ראה מה שאמרתי בכיבוד מן המקום אשר אתה שם (בראשית י"ג י"ד). משם תראה שיאמר העברי מקום שלוני ומשמע דבריו מה ששלוני נתון בו מן הטובה והרעה. וכמו כן נאמר כאן איה מעון אריות ומשמע הדברים מה היה למעון אריות.

ומרעה הוא לכפירים. אין בדברים כדי מאמר שלם, והוא זה כרעהו שפירשתי בכיבוד יום הוא (מיכה ו' י"ג). ויתורנם המקרא הזה ללועזים wie stellt es num um das Löwenlager und jene Nahrungsstätte für die junge Löwen.

אשר הלך אריה לביא וגו'. החכמים כלם מפרשים הליכה זו לשון טיול שהיה האריה מטייל במעונו, ואם כן, למה נזכרה? והשנית, למה לא כלל הכתוב גור אריה עם אבותיו להליכה זו? והעולה על שתיהן שאם כדבריהם היה הכתוב אומר הלך או התהלך ולא הלך, כמו שהוכחתי בכיבוד ובשתיים יעופף (ישעיהו ב'). ואומר אני שאשר הלך כמו אשר הלך משם, והשמיט הכתוב משם מפני שם שנאמר אחרי כן, כי לא חפץ בכפל המלה. ופירוש הדברים אשר הלכו משם אריה ולביא לשעה וגורם נותר שם לבדו ואין מחירד אותו. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב. כי מה שאין מחירד את האריה ואת הלבאי לא דבר גדול הוא; אבל באמור הכתוב שאין מחירד את גור אריה ואין אבותיו עמו מגיד הוא לנו שמוראם גדול מאוד, כי יראים מפניהם אפילו כשהם נסתרים. וכנגד הדבר הזה בנמשל שאשור היה נלחם ויוצא למלחמה והניח מתי מעט להגן על ארצו, כי נכון לבו בטוח ששכניו ייראו מפניו ולא יעלה על נינוה עירו, אף על פי שרחוק הוא ממנה. ויתורנם ללועזים, von wo Löwe und Löwin sich entfernen konnten, während die Löwenjungen dort blieben, ohne dass sie jemand aufschreckte.

ג

(ד) מרב זנוני זונה וגו'. קול שוט וקול רעש אופן וגו' כל אלה באו לך כנלל רב זנוני זונה.

(ה) אשר חיל ים מים חומתה. הדברים האלה לא יפורשו ככתבם. והשבעים מתרגמים אשר חיל'ה ים מים חומתה. וכן נראה לי העקר. וים שנאמר כאן יאור מצרים, הוא נילוס. וכיוצא בו ונשתה מים מדים (ישעיה י"ט ה').

(יא) תהי נעלמה. פירושו כמו שאמר אחד מחכמי הגוים הראשונים : תהי כמי שיצא לבו מפחד וחרדה, ואת חיה ולא מרגישה דבר. ולא מטעמו. ואתה הלא ידעת שנעלם כמו נסתר. והערבי יאמר למי שיצא לבו מפחד והוא חי ולא חי *غاب عن الخفاء*, כלומר נסתר מן העולם, ואף יאמר לו *غشي عليه*, קסה עליו. ובעין הדברים האלה נעלמה. ויתורגם ללועזים *wirst besinnungslos werden*. (יד) **באי בטיט**. החכמים מפרשים הדברים מצוה אל נינוה לבא בטיט ברגליה. ולי נראה שביאה זו המשמשת כביית כאחותה שפירשתי כביאור באים בימים (בראשית יח י"א). ופירוש הדברים הביאי טיט. ויתורגם ללועזים *Lehm herbei*. (יז) **כגוב גובי**, נראה לי שהדברים בעקם קגובי, תיבה אחת, כי נשנה גויב בטעות סופר.

משא חב קוק.

א

(ג) ויהי ריב ומדון ישא. ריב זה לשון ספק, והוא מפורש לך כל צרכו בכיאר ולא תענה על ריב (שמות כ"ג ב'). ומדון שנאמר כאן משא ומתן בדבר שאינו ברור להעמידו על כריו. וקרוב לו בלשון המקרא ויהי כל העם גדון (ש"ב י"ט י'), שלא היו העם מריבים זה עם זה כמו שאומרים המפרשים, כי היו זוכרים את הטובה שעשה להם דוד, ואשר היה לו, שהצילם מיד כל אויביהם ולבסוף ברח מפני אבשלום, ודנים על הדבר הזה לדעת ההיה לדוד כפעלו. וזה הדבר שאמר הנביא אל ה' אלהיו: כשאתה רואה האון והעמל שהכשדים עושים בארצנו ושותק כאים העם לידי ההורו שמהרהרים אחרי מדותיך ודנים עליך לדעת האמת שאתה צדיק ומשלם לאיש כמעלליו. ופירוש ישא קולו, וכיוצא בו ישא ביום ההוא לאמר (ישעיה ג' ו'). ויתורגם ללועזים so entsteht Schwanken, und Zweifel wird laut

(ד) תפוג תורה. פוג אהי פוק, ועקרו חסרון כח רגלים שלא יעצור בעליהן כח לעמוד ולהלך. ותורה זו הדבר למד מענינו שהיא תורת ה'. ויתורגם ללועזים darum ist die Religion in's Stocken gerathen

ולא יצא לנצח משפט. אין לנצח תאר הזמן כי אם כמו נצח ישראל (ש"א ט"ו כ"ט), ומשפט משפט ה', כלומר דרכו, ופירוש הדברים ולא יצא משפטך לאור להיות לך לכבוד ולתפארת. ויתורגם ללועזים und die Art deines Wesens Erscheinung nicht dir zum Ruhme

(ה) ראו בגוים. השבעים והסורסי מתרגמים באלו היה כתוב בגוים, וכן נראה לי העקר. והאנשים המהרהרים אחרי מדותיו של ה' אותם הוא קורא בגוים, והדבור אליהם.

(ו) ממנו משפטו ושאתו יצא וגו'. כנוי של ממנו שב אל הענין, ופירוש הרברים מהיותו איום ונורא יצא משפטו ושאתו, כלומר אימתו ויראתו שהוא מטיל על הכריות המה משפטו ושאתו. ויתורגם ללועזים daher sein Schalten und seine Überlegenheit

(ז) ופרשיו מרחוק יבאו. לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה, ועל כן יש אומרים שמיותרים הם. ופרשים שנאמר כאן סוסים, ולא הרוכבים עליהם, ובלבד שסוסים אסורים ברכב ומרכבה, ופרשים רוכבים על גביהם. ואחר שנאמר לפני מזה ופשו פרשיו אמר כן, והדברים מאמר משרת לפניו להגיד לנו שמדלגים הפרשים אף על פי שבאו מארץ מרחק, כי יהלכו מהלך רב ולא ייעפו ולא ייגעו. ויתורגם ללועזים obgleich seine Rosse eine weite Strecke zurückgelegt

(ז) **כלה לחמס יבוא**. „כלה“ זה כמו שפירשתי כלו בוצע בצע (ירמיהו י"ג).
ופירוש הכתוב כל עצמו לא יבא כי אם לחמס. ויתורגם ללועזים nur auf Gewaltthätigkeit geht er aus.

מגמת פניהם קדימה. לא ידעתי לפרש הדברים האלה. ובתרגום הרומי של הירונימוס ובתרגום היוני של תודטיון חסרה תיבת מגמת.

(יא) **אז חלף רוח**. וגוי. נלאו חכמי הגוים לפרש הדברים האלה, ורוח שנאמר כאן הוא הלאם. ורוח זה קרוב לו איש אשר אין מעצר לרוחו (משלי כ"ה כ"ח). ופירוש הדברים אז חלף גאונו חוק ועבר הגבול וחטא ואשם.

זו כחו לאלהו. למיד זו למיד המחוקת, והיא כאין לתרגום. והדברים מפרשים אשמתו שאשם, כי היה כחו לאלהים לו. וכן נאמר עליו אחרי כן יובח לאחר ויקטר למכמתו (למטה פסוק ט"ו). ויתורגם ללועזים dann schritt sein Übermut aus und ging zu weit und frevelte, da ihm die eigene Macht zum Gotte ward.

(יב) **לא נמות**. חכמי ישראל הראשונים אומרים שתקון סופרים הוא זה, ואחריהם כרוכים כל חכמי הגוים. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שהדברים האלה כתובים כעקרם והם כפשוטם. כי בימים ההם היו הכשרים משחיתים כל הארץ, ולולא ה' אלהי ישראל נשמר גם ישראל כלו מפניהם. וכנגד הדבר הזה הנביא אומר לא נמות, כמי שאומר לא נכרת מלפניך מהיות עם לך. וכן היה. כי עם הכשרים הלא אבד שמו וזכרו, וישראל חי וקיים עד היום הזה.

ב

(א) **סה אשיב על תוכחתי**. מסני שער הגה לא השמיענו הנביא דבר שדבר אליו ה' להוכיחו, והוא השמיענו שדבר הוא אל ה' דברי תוכחה כאמרו למה תראני און ועמל תביט (למעלה א' ג'), למה תביט בוגדים תחריש בכלע רשע צדיק ממנו (שם פסוק י"ג), על כרחנו נאמר שזה פירוש תוכחתי דברי תוכחה שדברתי. ואם כן, לא יתישב עליו לשון אשיב. ואומר אני שתקון סופרים הוא זה, והוא כמו ישיב, ופירושו ישיב ה'. וכן מתרגם הסורסי. ואף ויענני שבראש הפסוק האחר סמך לפירוש הזה.

(ג) **כי עוד חזון למועד וגוי**. כל הינעים לפרש הדברים האלה ככתבם ינעים לריק. ואני, ממה שראיתי שנאמר יפיח כזבים עד שקר (משלי ו' ט' וי"ד ה'), ונאמר מציל נפשות עד אמת ויפיח כזבים מרמה (שם י"ד כ"ה), ונאמר יפיח אמונה יגיד צדק ועד שקרים מרמה (שם י"ב י"ז), וכאלה עוד שני מקראות, ובכלם מקביל יפיח אל עד, אמרתי שעוד זה טעות סופר ועקרו עד, ומועד וקין מועדו וקצו של מלך בכל. והדברים טעם למצות ה' שצוה את הנביא לכתוב החזון, וזה פירושו: כי החזון הזה עד למועד והוא יענה לקץ. ועד למועד לשון נופל על לשון. ויתורגם ללועזים denn es zeugt das Gesicht von seiner (des Chaldäers) Bestimmung und spricht von seinem Ende sonder Trug.

(ד) **הנה עפלה וגוי**. גם הדברים האלה לא יפורשו ככתבם. ואומר אני אל תקרא עפלה כי אם עֲפָלָה. וסמך מעט שמשמש הנביא הזה בפעל עקל (למעלה

א' ר'), והוא לא נמצא חוץ מספרו בכל המקרא. ופועלו של עקלה נפשו, והוא נחשך עד הפעל האחר⁽¹⁾, וכנוי של נפשו למלך בבל. ונפש זו הנפש המתאוה כמו שנאמר במלך בבל בפסוק האחר הרחיב כשאלו נפשו. ויתורגם ללועזים entartet, ungebührend ist die Lust in seinem Herzen.

וצדיק באמונתו יחיה. כי לא יתן ה' את הרשע לבלע צדיק ממנו כמו שאמרת (למעלה א' י"ג).

(ה) **ואף כי היין בנד וגו'.** הדברים האלה קשה מאוד לפרשם. ונראה לי שבנד משמש כאן פעל יוצא, וגבר יהיר הוא הפעול. ופירושו גבר יהיר גבר עובר חוק. וינה טעות סופר ועקרו יִרְחַה, כמו שאמר חכם אחד לפני. והדברים משל להניד לנו שהיין יגבר על האדם העובר חוק ושותה ממנו יותר מדי, ולא תהיה לו הנאה מרויתו, וכן יהיה למלך בבל. והמשל מפורש בסוף הפסוק הזה ובשני רעיו אחריו. ויתורגם ללועזים aber es hat auch der Wein den uumässigen Mann zum Besten, dass ihm sein Trunk nicht wohl bekommt.

אשר הרחיב וגו'. שב אל הנמשל, והוא מלך בבל, ולא אל גבר יהיר שבמשל. (ו) **ומכביד עליו עבטיט.** הו' שנאמר בראש הפסוק משמש אף לכאן, ופירושו הדברים והו' מכביד עליו עבטיט. ועבטיט שרשו עבט. ולא נראה לי שהוא משכון כמו שאומרים בעלי הלשון, לפי שאם בן, אין לדברים טעם, ואף לא מתישב עליו לשון הפסוק האחר. והשנית שהמשכון כלשון המקרא חבולה (יחוקאל י"ח ז') ועבט (דברים כ"ד י'). ואומר אני שעבטיט חוב שבשבילו יבא בעל החוב לעבט עבטו. ופירושו הכתוב ומרבה עליו חובות. ויתורגם ללועזים und der eine Schuldenlast auf sich ladet.

(ז) **נשכיך.** לא יפורש ככתבו. והאומרים שהוא מלשון נשך ותרבית ומפרשים נושכיך הלוקחים מנך נשך, לא זכרו שלענין הזה משמש הפעל הבנין הכבד הנוסף תמיד⁽²⁾, ולא הבנין הקל. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא נשכיך כי אם נשִׁיך. והנה דמה הנביא בפסוק הקודם את מלך בבל הכובש ארצות לא לו לאדם המרבה בחובות להשתמש בממון אחרים, ועוד במשלו עומד.

(ח) **קצות נקודו אשר לפנינו שם הפעל ולא שם דבר,** וקצה משמש כאן הבנין הקל פעל יוצא לשני, והוא לא משמש כן בכל המקרא חוץ מזה. ואפשר שקצות זה לא נקוד כדון ודינו קצוֹת ושרשו קציץ.

(ט) **הלא הנה וגו'.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים הִנֵּה. וכן העקר. ופירושו הדברים הלא בנין הבית וקִמְוֹן הקריה מאת ה', ככתוב אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר (תהלים קכ"ז א').

(י) **מספה המתך.** לא יפורש ככתבו. וכבר אמר חכם נכרי אחד שמספה זה עקרו מסף, כי בטעות סופר נשנית ח"ת מסוף התיבה שלפניה. ומסף המתך כמו מכוס המתך, ככתוב סף רעל (זכריה י"ב ב'). ונראים לי דבריו מאוד מאוד.

(1) ולבי אומר לי שמונתר „לא ישרה“ והוא היה כתוב בתחלה בגליון לפרש „עקלה“ ולבסוף נכנס אל גוף הספר בטעות סופר.

(2) ראה דברי הכתוב דברים כ"ג, כ"א, וכ"א, ותמצא שבנגד הנשך נאמר כל דבר אשר ישך, קל, וכנגד בעל החוב נאמר תשיך, הבנין הכבד הנוסף.

(ז) כּוֹס יְמִין הוּא. אֵין יְמִין זוּ יָד, לְפִי שֶׁאִם כֵּן, מֵה לְכוֹס בֵּין יְמִין לְשִׁמְאֵל? וּבִמְקוֹם אַחֵר נֹאמֵר כּוֹס זֶהב בְּכֵל בִּיד ה' (יִרְמִי' נִיֵּא ו'). וְנֹאמֵר כּוֹס בִּיד ה' (תְּהִלִּים ע"ה ט'), וּבִשְׁנֵיהֶם נֹאמֵר יָד, וְלֹא יְמִין.

וְעַתָּה דַע שֶׁכֵּבִי קָדַם הָיוּ נִשְׁבָּעִים כִּימִנָם, וְכֵן נֹאמֵר נִשְׁבַּע ה' כִּימִינוּ (יִשְׁעִיה ס"ב ח'). וְעַל כֵּן יֵשׁ בְּמִשְׁמַע יְמִין שְׁבוּעָה, כְּכַתּוּב אֲשֶׁר פִּיהֶם דְּבַר שׁוֹא וְיִמִּינָם יְמִין שֶׁקֵּר (תְּהִלִּים קמ"ד, ח' ו"ד) וְלֹא יִפּוֹרֵשׁ יְמִין כִּי אִם כֵּן. וְאַף בְּלִשׁוֹן עִרְבֵי יַמִּין שְׁבוּעָה. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁהָיָא יְמִין זוּ, וּפִירוּשׁ הַדְּבָרִים כּוֹס שֶׁנִּשְׁבַּע ה' לְהִשְׁקוֹתְךָ. וְיִתּוּרְגַם לְלוּעוּזִים *der Kelch, den JHVH dir zugeschworen*.

(יח) כִּי בִמַּח יִצַר יִצְרוֹ. מִי שְׁלוֹ עֵינַיִם לְרֹאוֹת הָלֹא יִרְאֵה שְׁטַעַה הַנֶּקֶדֶן בִּיצַר יִצְרוֹ, כִּי נִתְחַלְּףֵ לֹו זֶה בּוֹהַ, וְהַנֶּקֶדֶד כְּדִינוּ יִצַר יִצְרוֹ. וְהַלִּשׁוֹן כְּכַתּוּב יִצַר סִמּוֹךְ תְּצוֹר שְׁלוֹם כִּי בְךָ בְּטוֹחַ (יִשְׁעִיה כ"ו ל"ג). וְהַמִּקְרָא תְּחַקְנוּ לֹא צָרִיךְ פִּירוּשׁ. וְיִתּוּרְגַם לְלוּעוּזִים *...dass das Herz seines Bildners darauf vertraut*.

הַנֵּה הוּא תְּפוּשׁ זֶהב וְכֶסֶף. בְּעַלֵּי הַלִּשׁוֹן כֻּלָּם אוֹמְרִים שֶׁפִּירוּשׁ תְּפוּשׁ מְצוּפָה, וְהֵם אוֹמְרִים כֵּן בְּשִׁבְלֵי שְׁבַלְשׁוֹן גִּרְמָנִי תִּשֵׁשׁ *fassen* וְצִפּוֹי *Fassung*. וְלֹא זְכוּר שֶׁלֹא כְּמַצְרִיּוֹת הָעִבְרִיּוֹת. וְעוֹד שֶׁאֵלּוּ בְּאֵלֵּי עֵין הַמְצוּפָה זֶהב וְכֶסֶף דְּבַר הַכְּתוּב, הִיָּה מוֹכִיר הָעֵין הַגְּרוּעַ מְצַפּוֹי. וְהַפְּסֵל הוּוֹ כְּלוֹ זֶהב וְכֶסֶף. וְהַפִּישָׁה זוּ כְּמוֹ הַחֻזִיק שְׁבַלְשׁוֹן הַמְשַׁנָּה, וְהוּא יִפּוֹל בְּכֵלֵי כְּנַגַּד מְלוֹאוּ וְכַנְגַּד חֲמָרוֹ. וּפִירוּשׁ הַדְּבָרִים הוּא יִבִּיל כֶּסֶף וְזֶהב, וְאֵמֵר הַכְּתוּב תְּפוּשׁ וְלֹא תְּפוּשׁ כְּמוֹ שֶׁנֹּאמֵר לְבוּשׁ הַבְּדִים (יְחֻזְקָא ט' י"א) וְאַחֲזוּי חֲרָב (שֶׁה"ש ג' ח'). וְעַל הַפִּירוּשׁ הַזֶּה, וְלֹא עַל הַפִּירוּשׁ הַמְּקוּבֵל, יִקְבִּיל אֵל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה סוּף הַפְּסוּק, כִּי זֶה הַדְּבַר שֶׁאֵמֵר הַנְּבִיא: הַפְּסֵל מְחֻזִיק כֶּסֶף וְזֶהב וְלֹא רוּחַ. וְיִתּוּרְגַם לְלוּעוּזִים *sein Gehalt ist Gold und Silber*.

ג

(א) עַל שְׁנֵינּוֹת. מִתְּרַגְּמוֹם הַשְּׁבָעִים שֶׁמִּעֵנוּ שֶׁהֵם הָיוּ קוֹרְאִים עַל גְּנִינּוֹת תַּחַת שְׁנֵינּוֹת. וְכֵן נִרְאֵה לִי הָעֵקֶר.

(ב) חִייהוּ. לֹא יִפּוֹל לְשׁוֹן חִיִּים בְּפַעַל. לְכֵן אוֹמֵר אֲנִי אֵל תְּקֵרָא חִייהוּ כִּי אִם תִּהְיֶה. וְיִתּוּרְגַם לְלוּעוּזִים *...lass es kund werden*.

(ג) אֵלֶּה מְתִימָן יְבוּא. בִּיאָה זוּ שְׁבֵא ה' מְתִימָן וְהָרַ פֶּאֶרְן מְפֹרֶשֶׁת לְךָ כֹּל צִרְכָה בְּבִיאוֹר וּזְרַח מְשַׁעִיר לְמוֹ (דְּבָרִים ל"ג ב').

(ד) וְנִגְהָ כְּאוֹר תְּהִיָּה וְגו'. אֵין נִגְהָ שֶׁהוּא לְשׁוֹן זְכוּר הַפּוֹעֵל שֶׁל תְּהִיָּה כְּמוֹ שֶׁאוֹמְרִים הַחֲכָמִים, וְקִרְגִים שֶׁהוּא לְשׁוֹן נִקְבָה וְלְשׁוֹן רַבִּים הוּא הַפּוֹעֵל. וְכַנְּוִי שֶׁל מִירוֹ שֶׁב אֵל נִגְהָ, וְשֶׁל לֹו אֵל שֵׁם ה'. וְיִתּוּרְגַם לְלוּעוּזִים *und ein Glanz* וְיִתּוּרְגַם לְלוּעוּזִים *...wie helles Licht, davon strahlt er*.

וְשֵׁם חֲבִיּוֹן עֲזוֹ. אֵין עֲזוֹ זֶה כַּח כִּי אִם כְּבוֹד וְהוֹד, כְּאַחֲזוּ שְׁפִירִשְׁתִּי בְּבִיאוֹר וְהוֹרִיד מִמֶּךָ עוֹךְ (עֲמוֹס ג' י"א). וְיִתּוּרְגַם לְלוּעוּזִים *und darin hüllt sich seine Herrlichkeit*.

(ה) עֲמַד. כְּשֶׁהַכְּתוּב הוּוֹה מְדַבֵּר בְּמַסַּע ה' מִמְּקוֹם אֵל מְקוֹם¹, וְאוֹמֵר כְּנִגְדֵן עֲמַד, אֵין עֲמִידָה זוּ כִּי אִם עֲמִידָה מֵהַלּוֹכוֹ. וְיִתּוּרְגַם לְלוּעוּזִים *...wenn er aushält*.

¹ כִּי כֵּן נֹאמֵר אֱלֹוִה מְתִימָן יְבֵא (לְמַעֲלָה א' ג').

וּמִדַּד אֶרֶץ. השבועים מתרגמים כאלו כתוב וְיִמְזַטְט, וכן העקרה, ובלבד שהם עושים אותו פעל עומד והוא יוצא לשני. ושם ה' הפועל וארץ הפועל. והארץ תמוט כשיעמוד ה' מיראתה שעומד הוא להתכונן אליה ולפקוד עליה.

שחו נבעות עולם הליכות עולם לו. כל החכמים עושים הדברים שני מאמרים איש איש בפני עצמו, והם טועים. ובעל הטעמים שהפסיק כאן שלא כדון הוא הטעה אותם. והדברים שני מאמרים תקועים זה בזה, כי שחו שבראשם משמש אף לסופם, ולו שבסופם משמש אף לראשם. והליכות כמו הלכה שבלשון המשנה, וקרוב לו במקרא הליכות ביתה (משלי ל"א כ"ז) שפירושו סדר ביתה ומשפטו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב נבעות עולם וחקות הטבע אשר מעולם שחו לו. ויתורגם ללועזים *es beugen die uralten Hügel, die ewigen Gesetze sich vor ihm*.

(ח) **הבנהרים חרה ה'.** הפירוש המקובל לכל ידוע לכל, ולפיו שם ה' הוא הפועל של חרה במאמר הראשון. ובשניהם ביית של בנהרים מלמד על הדבר שעליו יִשְׁפַךְ חֲרוֹן אָפָּי. ולא זכרו המפרשים כן שתאמר כלשון המקרא חרה אף פלוני או חרה לפלוני, ולא תאמר חרה פלוני. ועל דבר הנהרים שִׁשְׁפַךְ עליהם חרון אף ה' מה חטאת הנהרים שתעלה על לב הנביא לתלות קולך בצוארם?

ולנו יתברר טעם המקרא הזה מדעתנו שבהליכת ה' מתימן נשתנה סדר העולם מבריאתו, כמו שנאמר שחו נבעות עולם הליכות עולם לו (למעלה פסוק ה'). ומשנוי הסדר שפעת מים ביבשה, נכתוב נהרות תבקע ארץ (למטה פסוק ט'). שפירושו הארץ תוציא נהרות במקום שלא היו שם מים מעולם. ושפעת מים ביבשה כעין מכול מים, ובגלל הדבר הזה הנביא שואל שאלה זו.

ועל פי הדברים האלה חרה שבמאמר הראשון משמש גם עם אפך שבאחרון, ואפך שבאחרון נדרש אף לפניו. וביית של בנהרים מלמד על כלי זעמו של ה'. וזה פירוש הדברים בשני המאמרים: הבנהרים יִגְלֶה חֲרוֹן אָפָּי ה', כמי שאומר התאמר להביא מכול לעולם. ויתורגם ללועזים *wird durch Fluten sich* ויתורגם ללועזים *kundgeben, o JHVH, durch Fluten dein Zorn?*

(ט) **עריה תעור קשתך.** הנביא משיב אמרו לו לאמר שלא יבוא מכול לעולם, כי הנה תערה הקשת אשר בענן ותראה, והיא אות הברית אשר בין ה' ובין כל בשר לבלתי הביא עוד מכול לשחת הארץ (בראשית ט', י"ג—י"ז).

שבועות ממות אמר. שבועות זה כרעהו שפירשתיו כביאור שבועות חקות קציר (ירמיה ה' כ"ד). וממות פעל ולא שם דבר. וזה פירוש הכתוב שבועה חמורה מִפֶּה האמר, כלומר אם אמרת להביא מכול לעולם, שבועה חמורה שנסבעת לבלתי עשות עוד כדבר הזה תבטל מחשבתך. ואף על פי שבתורה אין זכר לשבועה שנסבע ה' לנח כשעה ההיא, הלא נקראת הקשת אות הברית (בראשית ט' י"ג), ואין ברית בלא שבועה. והנביא מוכיח שבועה בפירוש, כמו שנאמר אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ (ישעיה נ"ד ט'). ויתורגם ללועזים *ein heiliger Eid lässt* ויתורגם ללועזים *den Gedanken nicht aufkommen*.

(י) **זרם מים עבר.** נוסף על ראש הפסוק בלא ואין, והפעל משמש אף לכאן, ופירוש הדברים זרם מים אשר יעבור אף הוא ראך ויחל.

רום ידיהו נשא. החכמים כלם עושים ההום שלפני מזה פועלו של נשא, ועושים רום תאר הפעל, ומפרשים נשיאת ידים לשון תחנה. וטועים. כי בדבור שמשמעו תחנה השם כפ'ים בכל מקום חוץ משלשה מקראות¹ שהוא ידים, והפעל המשמש עמו פרש תמיד ולא נשא², ובאן נאמר ידיהו נשא.

ועתה דע שתאמר בלשון המקרא נשא פלוני את עיניו, נשא רגליו (בראשית כ"ט א'), נשא נפשו, נשא לבבו (איכה ג' מ"א), נשא קולו, נשא בני נהרי (ירמיה ט' ט') נשא קינה, ועוד כאלה. והצד השווה שבהם שבכלם פעל נשא משמעו לשון אחיזה, ולא הנבחה והרמה, והנושא רגליו כאלו אוחזו ברגליו לעשותן משמשות תשמישן, וכמוהו הנושא בכי אוחזו בכבי מחמת רוח בטנו אשר תציקהו (נשא bedeutet in allen diesen Redensarten eigentlich nicht erheben, sondern ergreifen, und zu einem Körpertheil greifen heisst ihn in Aktion bringen, und einen Affekt oder ein Gefühl gleichsam in Angriff nehmen ist so viel, als ihm Ausdruck geben). וכמו כן ידיהו נשא שנאמר כאן.

ועל פי הדברים האלה רום שמקביל אל ההום הוא הפעול של נשא ולא ההום. ורום יאחזו ידיו לעשותן משמשות תשמישן בעבור עליו ה', בעבור המודרו במלאכתו וממהר לעשותה בעבור עליו אדניו, וכמו שנתן ההום קולו כתת אריה שנאחו במצודה קולו כאשר יעביר עליו כובשו. וראה מה שאמרתי בכיאר שזו die Tiefe erdröhnt, ויתורגם המקרא הזה ללועזים die Höhe regt die Hände.

(יא) **לאור חציך יהלכו.** חכמי הגוים עושים חציך הפועל של יהלכו, ומפרשים הדברים טעם לראש הפסוק, כלומר עמדו שמש וירח בשביל אור חציך המהלכים. ולא ידעו האומרים כן כטיב לשון המקרא, לפי שאם בדבריהם היה הכתוב אומר מפני אור חציך. והמקרא הזה כמו שמפרשים אותו חכמי ישראל, רש"י ורד"ק, ובלבד שפועלו של יהלכו טתום, ולא ישראל, ופירושו יהלכו יהלכו המהלכים. כי כשעמדו שמש וירח פסקו מלשמש תשמישם לשעה והמהלך מהלך לאור חצי ה' שהמה הברקים. ויתורגם ללועזים bei den Lichte deiner Pfeile geht Alles seinen Weg.

(יב) **לישע את משיחך.** אפשר שמשיחך זה רבוי, אף על פי שהוא כתוב חסר י"ד, ודוגמתו דרכך (שמות ל"ג י"ב), ואסרה (במדבר ל' ה'), בעיניך (דברים ט"ו י"ח) ידך (ש"ב ג' ל"ד), שפחותך (רות כ"י ג'), ועוד רבות כאלה; ואפשר שהוא לשון יחיד. ובין כך ובין כך הוא ועמך אחד הם. ונקרא עם ה' משיחו מפני שבתר בו מכל העמים. וכן נאמר באבות ישראל אל תגעו במשיחי (תהלים ק"ה ט"ו). וראיתי לפרש כן, לפי שביאת ה' מתימן שבה מדבר הנביא היתה בצאת ישראל ממצרים קודם שנאו אל ים סוף, וכימים ההם אין מלך בישראל.

סחצת ראש וגו'. לא מצאו החכמים את ידיהם ואת רגליהם לפרש הדברים האלה. ואתה דע שאין ראש שנאמר כאן ראש הבית כמו שאומרים אנשי

(1) ישעיה ס"ה ב', תהלים קמ"ג ו', ואיכה א' י"ד.

(2) ראה מ"א ה' ל"ח וז"ל, דה"ב ו' כ"ט, ישעיה א' ט"ג, ירמיה ד' ל"א תהלים מ"ד.

כ"א, איוב י"א י"ג, ועוד ט' ה'.

המדע, כי עליו לא יפול לשון מחצת לפי שאין מחץ בי אם בדבר שיש בו רוח חיים. וראש זה ראש הרשע שנזכר אחרי כן, ואליו מקביל צואר שבסוף הפסוק. וסרס המקרא וכן תפרשהו מחצת ראש רשע ועד צואר מבית רשע ערות יסוד. ולא יתורגם ללועזים כי אם בסירוס הזה: *du schlugst über Kopf und Hals, bloß legend den Grund des Hauses des Gottlosen.*

(יז) נקבת במטיו ראש פרזיו. לא ידעתי לפרש הדברים האלה ככתבם. ואפשר שטעות סופר יש כאן, והמקרא כבתחלה נקבת כְּמַטְיָךְ ראש פְּרִיָשָׁיו. וסמך לפירושי ראש הפסוק האחר.

(יח) דרכת בים סוסיך חמר וגו'. האומר שזה פירוש הדברים דרכת בים על גבי סוסיך, לא זכרו שלא נתן הכתוב לה' סוסים בכל המקרא. והשנית שאין סוסיך סתם כמו על גבי סוסיך. והשלישית מה שבחו של ה' רוכב על גבי בהמה? והרביעית שהמקרא ככתבו אין לו חבור במקום הזה. ובגלל הדברים האלה אומר אני אל תקרא סוסיך חמר כי אם סוסיך קְחָמָר, ופירוש הדברים הטבעת סוסי האויב בים הטבעתם בחמר מים רבים. ובמפלת מצרים על ים סוף הכתוב מדבר, שכן נאמר בהם סוס ורוכבו רמה בים (שמות כ"ה ב'). ויתורגם ללועזים *du versenktest ins Meer seine Reiter, in den Schwall gewaltiger Fluten.*

(יט) שמעתי. חזור הנביא אל ראש תפלתו שאמר שמעתי שמעך יראתי (למעלה פסוק א'). ושמעך שאמר הוא כל הכתוב לפני מזה מפסוק ג' ועד כאן. ולא שכח ה' ונבורתו שהראה בכאו מתימן מיראים את הנביא ומרגזים בטנו, כי אם צרת השעה לעומת זכרון ימי קדם. שהכשדים לוחצים את ישראל אף על פי שלה' אלהיו הכח והגבורה ההם, הדבר הזה הוא המביא מורך בלבבו. וכמו שהוא מסיים ואומר:

אשר אנוח ליום צרה וגו'. וזה פירוש הדברים שאהיה יושב במל ולא עושה דבר ביום צרה. והלשון תקון סופרים, ועקרם אשר תנוח ליום צרה, כי הדבור אל ה'. ואמר הנביא כן בשביל תחומת אל שנחמו ודחהו בדברים עד עת קץ וצוהו לחכות אם יתמהמה הקץ (למעלה ב' ג').

לעלות לעם יגודנו. לא ידעתי לכוון פירוש הדברים האלה. ונראה לי שלמיד של לעם לקנין עליה, ופירוש הכתוב עד אשר יעלה על מלך בבל העם אשר ישושו עליו כגודוד וילחם בו. ויתורגם ללועזים *bis das Volk heranrückt, welches ihn (den Chaldäer) bekriegen soll.*

(כ) בנינינותי. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק א'. ועל פי האמור שם אף זה עקרו בנינינות, בלא בנינינות.

ספר צפניה.

א

(ג) והמכשלות את הרשעים. נראה לי שמכשלות זה דינו מקשלות, והוא רבוי של מכשול. ואף על פי שמן מכשול נאמר מכשולים (ירמיה ו' כ"א ויחזקאל כ"א כ"א), הלא הראית לדעת שהשמות שנתוסף מ"ם בראשם יש שירבו רבוי הזכרים ורבוי הנקבה גם יחד. ובין כך ובין כך יש בדברים כרי מאמר שלם, ואת כמו עם. וזה פירושם וְגַם הַכְשָׁלוֹן עִם הַרְשָׁעִים, כלומר ואשר הביאו את הארץ לידי כשלונה שבנללו יאסף כל מעל פני האדמה המה הרשעים. ויתורגם ללועזים לשון יהודי und die Schuld ist an den Gottlosen.

(ד) ידי על יהודה. לשון נוסף על לשון. וכן נאמר במקום אחר יהודה וגו' ידך בערף אויביך (בראשית מ"ט ח').

(ה) ואת המשתחיים הנשבעים לה' וגו'. מחכמי הגוים יש אומרים שהנשבעים מיותר. ולא נראה לי. מפני שאין לפרש איך טעה הבלבל וכתב כן. ואומר אני שהמשתחיים מיותר, והבלבל כתבו תחת הנשבעים לפי שנשמט קולמוסו אחר המשתחיים שבראש הפסוק. ואחרי כן הגיה המגיה בגליון הנשבעים, ולבסוף נכנסה הנהגה אל גוף הספר והיא שם עם הטעות יחדו עד היום הזה. ואנחנו נעמוד על טעם המקרא הזה כתקונו בוכרנו שאין הנשבע לה' כנשבע בה'. כי הנשבע בה' נשבע ואומר חי ה', והנשבע לה' נשבע לאמר לה' אני. תרע שכן, שהרי כן אמר הכתוב לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון (ישעיה מ"ה כ"ג), וראש הדברים מלמד על סופם. ועל פי הדברים האלה מלכם שנאמר בסוף הכתוב המולך כמו שאמרתי במקום אחר שמולך עקרו מלך, או מלכם זה דינו מלכם. וזה פירוש הכתוב ואת האומרים לה' אנחנו ואף על פי כן נשבעים במולך או במלכום. והלשון מנומנם מעט, כי היא של והנשבעים שלא כדון. ויתורגם ללועזים die zu JHVH sich bekennen, aber bei Moloch (oder Milkom) schwören.

(ו) ואת הנסוגים וגו'. מאן סמך למה שאמרתי בפסוק הקודם. כי שתי כתות מוזכר הכתוב, כת האומרים לה' אנחנו ונשבעים באלהים אחרים, וכת הנסוגים מאחרי ה' ולא יבקשוהו ולא ידרשוהו כלל, כי ממלאים אחרי אלהים אחרים.

(ח) הלכשים מלבוש נכרי. לפנים אמרתי שהדברים האלה נאמרים בעובדי הבעל שהיו לוכשים לעבודתו לבוש מיוחד לה והוא מונה בבית הבעל (מ"ב י' כ"ב). ועתה חזרתי בו, מפני שנוכחתי לדעת שמכאן והילך בהטאות השרים והגדולים הכתוב מדבר, ולא בעבודה זרה שהיו כל העם שוים בה. והיום הזה נראה לי שמלבוש זה

כל מלבוש, כי היו העם נוטים מדרכי אבותיהם ומנהגיהם והולכים בדרכי הגוים לכל דבר, והעשירים היו לובשים מלבוש נכרי, ונחשב להם הדבר הזה לחטא. ולא יתמה על זאת היודע שבעיני היהודים היושבים ברוסיה ופולניא הלבוש מלבוש נכרי מעשהו עון פלילי עד היום.

(ט) **על כל הדולג על המפתן.** חכמי הגוים כלם פה אחד אומרים שדלוג זה עבודה זרה, וסומכים על מה שנאמר לא ידרבו כהני דגון וכל הבאים בית דגון על מפתן דגון (שי"א ה' ה'). ואני לא זכיתי לראות מה הצד השוה שבהם. לפי שמשמע הדברים ההם שמן היום אשר נמצאו כפות דגון כרותות אל מפתן בית דגון היו האשדודים אומרים שקדוש המפתן מאוד, ועל כן חרלו מדרוך עליו; ואם מדרך המפתן עבודה, היה ברין שכל מה שנוספה קדושת המפתן יוסיפו לדרוך עליו. ועוד שלא בעבודה זרה הכתוב הזה מדבר, כמו שאמרתי למעלה. ועוד שלא יתישב על עבודה זרה לשון סוף הפסוק.

ועל כן אומר אני שהדולג על המפתן עקרו כלב שלא יכנס בית אדניו, והוא שומר הסף, וכשאדניו נכנס ויוצא הוא מרלג לפניו ובכנן מודיע לאדניו שעבד נאמן הוא לו. וממעשה הכלבים נשאל הדבור הזה להשמיע מעשה בני אדם המסתפחים בבית השרים והגדולים וחוסים בצלם, וככלבים אף הם לא יבאו אל בית אדניהם, כי נבזים הם בעיני אדניהם מהיות חברים להם, והם שומרים איש על מפתן בית אדניו, והם ככלבי אדניהם להביא להם ציד רמיה ולעשות עמל ואון במצותם. ומשמע הדברים ללועזים *die in den Vorzimmern (ihrer Herren) herum-scharwenzeln*.

(יא) **כל עם כנען.** כל אדם עושה מעשי כנען. וחכמי הגוים אומרים שכנען זה סוחר עוסק במשא ומתן, והכתוב מדבר בשרי העם וגדוליו, ולא בסוחריו. ועוד שבימי יאשיהו שהם ימי הנביא הזה (למעלה פסוק א') לא היתה ארץ יהודה ארץ סוחרים.

כל נטילי כסף. תרגמו וינתן עתירי נכסיה, כי פירשו טעוני כסף, ואחריו כל אדם ימשוך, מישראל ומן הגוים יחדו. ואני לא כן אחשוב. ויונתן תרגם כן על שם כנען שבראש הכתוב. ואני לשמתי הולך שאין עם כנען עם הסוחרים כי אם בני אדם שעושים מעשי כנען, והנביא קורא ליושבי ירושלים כן על שם חטאתם אשר חטאו ללכת בדרכי הגוים אשר הוריש ה' אלהיהם מפניהם. ואם כן, יש במשמע נטילי כסף אנשים חטאים, ולא אנשים עשירים.

ועתה זכור שבעינינו אנתנו הבוש פניו מאדימים, והם בעיני העברים הראשונים ילבינו, כמו שנאמר לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו (ישעיה כ"ט כ"ב), ונאמר בלשון התלמוד מל בין פני חברו. ובגלל הדבר הזה שרש כסף שעקרו מראה הכסף שהוא לבן יש במשמעו לשון בשת, שכן נאמר בספר הזה הגוי לא נכסף (למטה ב' א'). ואומר אני שמן הענין הזה כסף שנאמר באן, והוא לא נקוד כדון, כי דינו כסף, והוא כמו כסופא בלשון הארמי. ואמר הכתוב נטילי כסף כמו שנאמר נשוי פשע (תהלים ל"ב א'); ופירוש כל נטילי כסף כל שנטלה מהם בשת, כלומר כל אשר לא ידעו בשת, וכמו שקראם הנביא הזה הגוי לא נכסף, ואמר ולא יודע עול בשת (למטה ג' ה'). ויתורגם נטילי כסף ללועזים *die Schamlosen*.

(יב) **לא ייטיב ה' וגו'.** הערבי יאמר לוקן שהוא בקטן לחמדת נשים לא ינפח ולא יישר. וכדבור הערבי הזה לישון המקרא אשר לפנינו¹). ואל יפלא בעיניך הלשון הזה. כי במקרא ידובר כברית שבין אלהים ובין עמו כברית שבין איש לאשתו. ובגלל הדבר הזה נדמו אלהים שלא מעלים ולא מורידים לוקן שהוא לאישהו כמי שעבר ובטל.

(יד) **מר צרה שם.** שם שנאמר כאן תאר הזמן, ולא תאר המקום, ופירושו בעת ההיא, וכבר הראיתוך כאלה רבות.

ב

(א) **התקוששו וקושו.** המקרא הזה אין לפרשו ככתבו. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שטעות סופר יש כאן, והדברים בעקדם התכווששו ובושו. וסוף הפסוק מסייע לו.

(ב) **בטרם לדת חק וגו'.** הדברים האלה קשה מאוד לפרשם ככתבם. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב בטרם לא תהיו כמיין עובר בטרם וגו'. והרוצה לקיים המקרא ככתבו יפרש בדוחק בטרם ילד החוק פורענות שמחמתו תהיו כמיין ואז כבר עבר היום ולא תוכלו לשוב ממעשיכם הרעים. ויהיה תרגום הדברים ללועזים *bevor das Verhängnis ein Verfahren wie mit Spreu erheischt, und es zu spät ist u. s. w.*

(ג) **כל ענוי הארץ וגו'.** מכאן ועד סוף הפרשה ענין אחר, ולא מחובר אל שלפניו. כי מראש הפרשה ועד כאן הדבור אל ישראל, ומכאן ועד סופה דברים אמורים על הגוים, כמו שאראך לדעת בסמוך.

והדברים האלה ככתבם חוין למקומם בראש הנבואה הזאת האמורה על כל הגוים שבני ישראל. והשנית מה המצוה הזאת שנצטוו ענוי הארץ לבקש ענוה ואין אדם מבקש מה שבידו? והשלישית מה בנוי של משפטו, ומה כל עצמו של הדבור משפטו פעלו שנאמר כאן ולא נשנה בכל כתבי הקדש? ואם בדברי המפרשים האומרים שמשפטו פעלו כמו עשו משפט ועדקה, עדיין קשה המצוה שמצוים ענוי ארץ לבקש צדק והם עושי צדק, ועדיין קשה סוף הפסוק האומר אולי תסתרו ביום אף ה'. וכבר היה אחד מן הראשונים תמה ואומר כולי האי ואולי (חגיגה ד' ע"ב). כי אפילו רשעים גמורים ישונו אל ה' וירחם עליהם ויקבלם, ואין יאמר הנביא הזה בענוי הארץ אשר עשו צדק ומשפט אולי יסתרו ביום אף ה'?

ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואל תקרא ענוי הארץ כי אם עפי הארץ, כמו שנאמר בספר הזה לשם ולתהלה בכל עמי הארץ (למטה נ' ב'). ופירוש עמי הארץ גויי הארץ. ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה כתקונו בזכרנו שכן דרכו של ה' אלהי ישראל לשבור כלי ועמו אחר שעשו חפצו. כי כן עשה ה' במצרים ובאשור ובבבל. ועל פי הדברים האלה זה פירוש אשר משפטו פעלו אשר עשו דינו בישראל, שכן פלשתים ועמון ומואב וכוש ואשור האמורים בפרשה עמי הארץ

¹ וכן כוון זקן אחד לדבר הזה ודבר לאמר האדע בין טוב לדע (ש"ב י"ט ל"ו), ובלבד שבמקרא הזה נכנסה יכולת היכול להיטיב ולהרע תחת דעת טוב ורע.

אשר כל אחד מהם לחץ את ישראל בשעתו, כי השתמש בהם ה' ככלי למעשהו לענות את ישראל.

ועתה הנביא הזה הפורש מנבואת יום אף ה' אשר יהיה בישראל לדבר ביום אף ה' אשר יהיה על כל הגוים מזהיר את הגוים שהיו לוחצים את ישראל בדבר ה' שלא יהא לכם בטוח במעשיהם לאמר נקיים אנחנו כי עושים היינו דין ה' בעמו, ולא יקרנו עון בדבר הוה; כי נתונים הם לשבור ככל בלי זעמו של ה' אחר ששמשו תשמישם; ובכל זאת אם יבקשו צדק ויבקשו ענוה אולי יחשב להם תשמישם ביד ה' לצדקה ויסתרו ביום אפו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים alle Völker der Erde, die sein Strafurtheil ausgeführt

בקשו צדק בקשו ענוה. בקשו דרך צדיקים וענוים לדרוש ה' כמוהם. וענוים תלמידי הנביאים העובדים את ה' אלהיהם לברו עבודה שהיו רבותם מלמדים אותה¹). והדברים פירוש לראש הפסוק המצוה את הגוים לדרוש את ה', כמו שפירשתי לפני מזה, כי עם הארץ ושריהם היו אומרים לעבוד את ה' בעולה וזכה ולא בצדק ומשפט, כסבורים שעל כל צולה יכפרו וזכיהם. ובגלל הדבר הזה אחר שאמר הנביא אל הגוים בקשו את ה', הוא מסיים ואומר הדברים האלה להגיד להם איך יבקשו את ה', שיבקשוהו כתורת הנביאים ולא בדרכי העם ושריהם אשר מעולם. (ה) **דבר ה' עליכם כנען.** הדבר ברור שאין הגוי כנען בעינו ענין לכאן, כי הכנענים נשמרו מפני בני ישראל ברשתם את ארצם, ואבר שמם וזכרם. ומחכמי הגוים יש אומרים שארץ פלשתים נקראת כאן כנען, ואחרים אומרים שכנען זה מיותר ואין עקרו בכתוב. ושתי הכתות שועות, כי אין לאמר איך טעה הבלבר וכתב כנען שלא היה בספר לפניו, וארץ פלשתים לא נקראת כנען בכל המקרא²). ודבר ה' רבוק בענין אל כנען, וזה פירוש הדברים דבר ה' עליכם כדברו על כנען, כלומר דבר ה' לעשות לכם כאשר עשה לכנען שהורישו ונתן ארצו נחלה לבני ישראל, וכמו שנאמר והיה הכל לשארית בית יהודה (למטה פסוק ו'). ויתורגם ללועזים JHVHes Wort über euch ist, wie es über Kanaan war

(ו) **נות כרת רעים.** הדבר ברור שטעות סופר ושעות נקדן יש כאן, והדברים כעקדם ודינם נות קרעת, כלומר נות שבכמותם ירעו הרועים את צאנם. ויתורגם ללועזים zu Auen, wie sie den Hirten zu Weideplätzen dienen

(ז) **על גבולם.** האומרים שעל זה משמש עם יגדילו ככתוב במוט רגלי עלי הגדילו (תהלים ל"ה י"ז) לא זכרו שבגבול לא יאמר כן. והדבור בלו תאר המקום. והלשון כמו שנאמר על גבול ישראל אשפוט אתכם (יחזקאל י"א י'), ופירוש הדברים יגדילו על ישראל כגבול ישראל. ויתורגם ללועזים in deren eigenem Gebiete

¹ ואלה קצות דרכי הענוים. ה' אלהיהם הוא האלהים אשר צדק ומשפט מוכן כסאו, והוא הפך חסד ולא זכה. כבוד ועושר כאפס וכאין נחשבו להם, ואף כי כבוד מלכים ועשרם. והיו אומרים שאין מבטח כי אם ה', ושקר גבורה לתשועה וסוס ורכב במלחמה. על כן שנא להם כל משא ומתן שישא ויתן ישראל עם מלכי הגוים וכל עזרה שיבקש מהם. ולא זאת בלבד כי כל חקות הגוים וכל דבר זר שמוצאו ארצות הגוים תועבה להם. כי ישראל עם ה' וארצו נחלת ה', וכל אשר מתוך ארץ ישראל טמא הוא.

² ואיך יקרא לפלשתים כנען, והמה יוצאים מכפתור (עמוס ט' ו') ועל כן נקראים שארית אי כפתור (ירמיה מ"ד ד')?

(ט) **ממשק חרול ומכרה מלח**. מכל אלה לא ידעתי כי אם מלח, ויתר הרברים ערפל התולתם, ופירושה מונח עד שיבא אליהו.
(יא) **רזה**. לריק יגיעים כל היגיעים לפרשו בכתבו. ואומר אני ישמעות סופר הוא ועקרו רָזָה, ופירושו הכניע וכבש.

וישתחו לו. לשון הכנעה היא זו שיכנעו איי הגוים לפני ה', ולא שיעבדו אותו עבודת אלהים. וראה מה שאמרתי בביאור הפסוק האחר.

(יב) **גם אתם כוששים**. המחברים הדברים אל סוף הפסוק לא זכרו שאם בן קשה המה, כי היה בדין שיאמר חללי חרבי אתם. ואומר אני שהדברים מאמר שלם שהסר פעלו מפני שהוא למד מענינו, ופירושה גם אתם כוששים תשתחו לו.

חללי חרבי המה. אל תקרא חרבי כי אם חרבו, כואיו, כי הנביא הוא המדבר, ולא ה'. והמה שכ אל איי הגוים שבסוף הפסוק הקודם. ועל בן אמרתי שוישתחו שנאמר בפסוק הקודם לשון הכנעה שיכנעו איי הגוים לפני ה', ולא לשון עבודת אלהים, לפי שאם ישוכו הגוים אל ה' לעבדו למה יעשה חללי חרבו? ויתורגם המקרא הזה ללועזים *auch ihr Kuschiten — sie sind seinem Schwerte verfallen*.

(יד) **ורבצו בתוכה עדרים וגו'**. החכמים כלם פה אחד אומרים ששתי כתות יש כאן, עדרי צאן וחיה. ולו חכמו ישכילו זאת שאין הכהמה והחיה רובצות יחדו כי אם לימות המשיח. וכן תמצא כשמדבר הנביא בשממת ארץ מזכיר מרבין צאן שהרבצנה בה ואין זכר לחיה, ורק כשמפליג ומסריו על המדה יזכיר החיה, ואז מוציא מרבין צאן בפירושו, ולא די לו בשתיקה שישתק ממנו. כמו שנאמר עוובות ערי ערוער לעדרים תהיינה (ירמיה י"ז ב'), ונאמר ונתתי את רבה לנוה גמלים ואת בני עמון למרבין צאן (יחזקאל כ"ה ה'), ונאמר בספר הזה והיה חבל הים נות כרות רועים וגדרות צאן (למעלה פסוק ו'), ובשלתם אין זכר לחיה; ונאמר כנגדם ורבצו שם ציים ומלאו בתיהם אוחים, ולא נאמר שם כן עד שהקדים הכתוב לאמר ורועים לא ירביצו שם (ישעיה י"ג כ"א).

ובאמת אין כאן כי אם כת אחת והיא כל חיתו גוי¹, ועדרים משרת מלמד עליה. ופירושו הדברים ורבצו שם כל חיתו גוי עדרים עדרים. ואמר הכתוב ורבצו על שם עדרים הקרוב אל הפעל מן 'כל חיתו גוי' שהוא פועלו. ונאמר כל חיתו גוי, מפני שכל גוי יש בארצו חיות שלא נמצאות בארץ רעהו. והכתוב בא להגיד לנו שהרבצנה שם חיות כל ארץ וארץ. ויתורגם ללועזים *und es lagern darin in Rudeln* und es lagern darin in Rudeln *wilde Thiere aus dem Landstrich eines jeden Volkes*.

קול ישורר בחלון וגו'. נלאו חכמי הגוים לפרש את המקרא הזה, ואמרו שמשוכש הוא עד לאין הרפא. ולי נראה שהדברים כלם כתובים בכתחלה חוין מן חרב שעקרו ה', כי בטעות סופר נשנית ביית שבסופו מראש התיבה שלאחיה. ופירושו הכתוב קול הרוח הנושבת ישורר בחלון ובחור אשר בסף. ואמר ישורר דרך התולים, כי קול הרוח בכמו אלה כקול יללה. ואמר חור בסף, כי נשברה הדלת והפתח פתוח, כמו שמסיים ואומר כי ארזה ערה. ויתורגם ללועזים *es pfeift lustig zum Fenster hinein, zum Loch an den Pfosten*.

¹ וכן בסוף הדברים נאמר מרבין לחיה (למטה פסוק ט"ו). ואלו עדרי צאן לא מזכיר שם.

(טו) **כל עובר עליה.** הלשון הזה ופעמו מפורשים לך כל צרכם בכיאר וועבר בה (ישעיה ח' כ"א).

ג

(א) **מוראה.** לא ידעתי לפרשו. והשבעים מתרגמים לשון ראות עינים, והיתה להם התיבה בנין הפעל משרש ראה.

(ג) **לא גרמו לבקר.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. רבנו יונה אמר בשרשיו לא שכרו מן הבקר, כלומר רעבים הם מפני שלא היה להם טרף מן הבקר. וממה שקוראם הכתוב ואבי ערב הדבר ברור שאין דרכם לטרוף טרף יומם. והשנית שאין לבקר כמו מן הבקר. והשלישית שאלו בא הכתוב לדבר ברעבון הזאבים היה אומר שנמנע אכל מפייהם זמן רב מיום אחד. כי החיה הרעה יש שלא תטרף טרף שלשה ימים, ומרביתה לא תאכל כל יום ויום. ומחכמי הגוים יש אומרים שזה פירוש הכתוב לא יגרמו הזאבים בבקר עצמות לבדן, כי יאכלו בשר מטרפם. ולדבריהם העקר חסר מן הספר, ואף לא מקביל לבקר היטב אל ערב.

ואומר אני שטעות סופר יש כאן וגרמו זה עקרו נמו, ופירוש לא נמו לבקר גם בבקר לא ינומו, כי יהיה להם יום כלילה לבקש טרף, ואף על פי שזאבי ערב הם. וכנגד הדבר הזה בנמשל שהשופטים עושקים תמיד יומם ולילה. ויתורגם ללועזים die auch des Morgens nicht schlummeru.

אנשי בגדות אנשים מסייעים לידי נשים זונות בוגדות בבעליהן. וכבר נאמר כנגדם אנשים מנאפים עצרת בוגדים (ירמיה א' ט'). ויתורגם ללועזים *Zuhälter von schlechten Weibern*.

(ה) **ולא ידע עול בשת.** הדברים האלה כמות שהם לפנינו בספרים אין להם כל חבור בפרשה, לא לפנייהם ולא לאחריהם. והשבעים היו קוראים עול, והם משנים כאן ומוסיפים, ומשיבים הדברים אל שם ה'. ולשון המתרגמים מגומגום במקום הזה, ולא ידעתי לאמר מה היה לפנייהם, וזה ענינו: לא ידע ה' עול כשהוא בא לגבות חובו (או להסיר פקידיו), ולא רשע לריב. והדבר ברור שהיתה לפנייהם תיבה אחרת תחת „בשת“.

(ז) **ולא יכרת מעונה.** לא יפורש מעונה ככתבו. לפי שאם בית ה' הוא היה בדין שיאמר מעוני, כנגד שם ה', ואין לאמר שמעונה כמו ארצה, מפני שלא נמצא בכל המקרא שתקרא ארץ עם מעונו. והשבעים משנים כאן ומוסיפים, והשנוי שמתרגמים מעונה כאלו היה כתוב מעניקה. ונראה לי שכן העקר. ואם כן הדבר, עליה זה טעות סופר, ועקרו עליהם, כנגד הגוים שהכרית ה' והחריב חוצתם ונצדו עריהם, ככל הכתוב בפסוק הקודם. ופירוש הכתוב הזה ואשר פקדתי על הגוים ההם לא יכרת מהיות לפני עיני ישראל, כי תמיד יהגו בו וייראו ויקחו מוסר. ויתורגם ללועזים und nicht wird ihr aus den Augen kommen all die Strafe, die ich an jenen vollzogen (wörtlich: Alles, wofür ich jene gestraft).

(ח) **קומי לעד כי משפטי.** השבעים והסורסי היו קוראים לעד, ויונתן המתרגם למידן נראה שאף הוא היה קורא כמוהם¹). ולא נראה לי הנוסח ההוא. כי מה עדות זו,

¹ ראה מה שאמרתי בכיאר ויהי ה' בכם לעד (מיכה ב' א').

ומה חבור הדברים? ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ושתי התיבות „לעד כ"י עקרון לצרף, תיבה אחת, והלשון בכתוב ערכתי משפטי (איוב י"ג י"ח), ובלבד שמשפט שנאמר שם דבר שפתים, וזה מעשה שיעשה ה' דינו בנוים. ויתורגם ללועזים wenn ich mich erhebe, mein Strafurtheil kund zu thun.

לאספ נוסף על לערוך וכמוהו תכלית קימה הוא. והוא הדין ללמ"ד של לקבצי שהוא מלמד על חבלית קומו של ה'.

(י) **עתרי בת פוצי** אין לפרשו, כי אין לאמר מה הוא. והמפרשים עוכבי ויראי הנפוצים, ואומרים שאותם יובילון מנחה לה' מעבר לנהרי כוש לא זכרו שלא בקביון גליות הכתוב הוה מרבר.

(יא) **ביום ההוא לא תבושי**. לא נראים לי שהדברים האלה בתוכים לפנינו בכתחלה. ואומר אני אל תקרא לא כי אם הלא, בה"א השאלה שנשמטה בטעות סופר. והמקרא הזה בכתבו אין לו כל טעם, והוא כתקונו בכתוב והקימותי אני את בריתי אתך וגו' למען תזכרי ובושת (יחזקאל ט"ז, ס"ב וס"ג). ולפי שלפני מזה קרא הנביא את ישראל הגוי לא נכסף (למעלה ב' א'), אמר עכשו שיביום ההוא יבושו מכל עלילותיהם ויהי להם בשתם ראשית תשובתם.

(טז) **הסיר ה' משפטיו**. מי שלו און לבחן מלין לא יאמר שמשפטיוך זה כמשמעו ואויבך מקביל אליו. ונראה לי שמשפטיוך לא נקוד כדון, ודינו משפטיך. והרוצה לקיים המקרא כנקודו על ברחו יאמר שכמו שמלקחים הדבר שבו יקח הלוקח, כן משפט שנאמר כאן השקש שהדין משתמש בו לעשות דינו. ובין כך ובין כך פירוש משפטיו הגוים שעשו כך משפטי. ויתורגם ללועזים abschaffen wird JHVH die Schergen, denen du anheim gefallen

(יז) **יחריש באהבתו**. נלאו אנשי המדע לפרש הדברים האלה, והם פשוטים מאוד ונכוחים למבין. ויחריש זה לשון מחשבה שיחשוב החושב למצוא החבולות, בכתוב מחריש הרעה (ש"ב כ"ג ט'), שפירושו חושב מחשבות להכין הרעה. ופירוש הכתוב הזה ה' באהבתו יחשוב מחשבות להיטיב לך. ומשמע הדברים ללועזים wird erfinderisch sein in seiner Liebe.

(יח) **נוגני ממועד**. אין רוח הלשון ורוח הענין נוחה מן הפירוש המקובל הידוע לכל. כי מה מועד ענין לכאן, ואף אין נוגני ממועד מתאבלים על מועד, כמו שאומרים החכמים כלם. ואומר אני שנוגני זה טעות סופר, ועקרו נגי, צווי לנקה, וישרשו נגה, בה"א רפויה, והוא כמו נגה בלשון ערבי שמשמעו יציאה שיעצא היוצא מצרה לרוחה. ומועד זה ריה לו כרעהו שפירשתיו כביאור עוד חזון למועד (חבקוק ב' ג'). ופירוש הדברים שאי וסבלי צרתך עד קצה ואו תצא ממנה.

אספתי ממך היו וגו'. גם הדברים האלה לא יפורשו כמות שהם לפנינו. ואומר אני שטעות סופר ושעות נקדן יש כאן, והיו זה עקרו פתאים¹, כי נשמטה כ"ף מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה ומי"ם מפני חברתה שבראש התיבה האחרת. ומשאת לא נקוד כדון, ודינו משאת. ועתה סרס המקרא וכן תפרשהו אספתי ממך כיום הרפה משאת עליה. וכנוני של עליה שב אל צרת הקין שקראהו הנביא מועד. כי כולל הכתוב כל הצרות יחד ומרבר בהן כאחת. ויתורגם ללועזים mache nur

¹ והוא מלא ה א ככתוב אותו כהיום המצאון (ש א ט"ג), וכמוהו עוד שבע במקרא חזן מזה.

durch die Krise. Ich werde schon **deren** Schmach heben, dass
 .du sie nimmer tragest

(יט) הנני עשה את כל מעניך. המקרא הזה כמות שהוא לפנינו קשה
 עשיה זו שאין לאמר מה היא. ויונתן מתרגם הא אנא עבד נמירא, כאלו היה כתוב
 עושה קלה. ולא נראה לי, מפני שאם כן, הכתוב הזה מדלג פתאום מענין לענין.
 ואומר אני שאין המקרא הזה חסר דבר, ובלבד שמעניך לא נקוד כדון, ודינו קעניך.
 ועשיה האמורה כאן כמו שנאמר ועשתה את צפרניה (דברים כ"א י"ב), ונאמר ולא עשה
 שפמו (ש"ב י"ט כ"ה), שהוא לשון תקון הצפרנים ותקון השפם. ואף כאן זה פירוש הכתוב
 הנני עושה צרכי המעונים אשר כך, וכמו שהוא מסיים ואומר והושעתי הצולעה והנרחה
 אקבץ, כי הוא צרכיהם. ויתורגם ללועזים
 ich will deine Leidenden alle
 .wiederherstellen

הצולעה. מפורשים לך שרשו ומשמעו כל צרכם בביאור מיכה ו' ה'.
בכל הארץ בשתם. חכמי הגוים אומרים שהמקרא הזה לקה בחסרון
 ובשתם שיירי הדברים החסרים. ולא נראה לי כן. ואומר אני שהמקרא הזה מקרא
 מלא, ובשתם מפרש הארץ. ופירוש הדברים לשם ולתהלה בכל הארץ שהיתה ארץ
 in jedem Lande, wo sie
 .Schmach erlitten

ספר חגי.

א

(א) **ביום אחד לחדש.** ראה מה שאמרתי בביאור כאחד לחדש השני (במדבר א' ב'), ותן כל האמור שם ענין אף לכאן מקל וחמר. כי אך תמול שבו העם מן הגולה ומצאו בתיהם חרבים ואדמתם כלה שמיר ושית, והיו ינעים הרבה לעישות צרכיהם ולהשיב כל אשר להם לקדמתו. ולכן כדון הוא שיבחר חגי לדבר אל העם דבר ה' בראש חדש שהיו בטלים ממלאכה ויכולים לשמוע אליו. ואף על פי שנבואה זו נאמרה אל זרובבל ואל יהושע הכהן הגדול, כאמור בסוף הפסוק, לא אמרה הנביא להם לבדם, כי דבר בישער וכל העם שומעים. וכן נאמר בסוף הדברים וישמע זרובבל וגו' וכל שארית העם בקול ה' אלהיהם (למטה פסוק י"ב).

(ב) **לא עת בא וגו'.** הלשון הזה מנומנם ולא מתישב היטב. ואומר אני אל תקרא בא כי אם קָא, כתרנום השבעים, ובלבד שהם לא מתרגמים עת אחרון והוא עקרו ככתוב. ויתורגם ללועזים
noch ist die Zeit nicht gekommen, die
Zeit u. s. w.

(ג) **העת לכם אתם.** בא אתם לחוק כגוי של לכם, וכיוצא בו ולי אני עבדך (מ"א א' כ"ו). ולעומת מה שאמרו הם שלא עת להם לבנות בית ה' בשבא הכתוב לשאול העת להם לשבת בכתייהם המה יפול כנגדם החווק הזה המבטל פעולה מפני חברתה בפועל אחד¹). וראה מה שאמרתי בביאור ואתה הפקד את הלויים (במדבר א' נ').

בכתיכם ספונים. ספונים משרת מלמד על סביבות הפעולה, ופירושו הדברים לשבת בכתיכם כשהם ספונים. ובגלל הדבר הזה לא נכנסה ה"א הרעת בראש התאר. והבית תחלה בנוי ואחרי בן ספון. והוא שאמר הנביא בתיכם בנויים, ולא זאת כלבד, כי גם ספונים המה, ובית ה' החרב אתם אומרים שעדיין לא באה העת לבנותו. ויתורגם ללועזים
in eueru Häusern, deren Tafelwerk
selbst vollendet

(ד) **ואין לשכרדה.** אין זה לשון שכרון מין, כי אם שָכר צמאו של הצמא לכל משקה חוץ ממים. וכבר נאמר בדם אשכיר חצי מרם (דברים ל"ב מ"ב). והמישתכר וגו'. ועושי שכר אשר לא יורעו ולא יקצורו, באומנים והסועלים העושים מלאכת אחרים בשכר, יהיה להם שכרם כנתון אל צורו נקוב שיכנם בסין ויצא בנקב, כי יקחו מוזן ומחיה בדמים יקרים, ושכרם כאשר בא כן ילך.

¹ וכחוק זה תמצא אף בלשונות אחרות. וכן אמר קקרון הרומי eieci ego te armatis hominibus, non dei ci, והשתמש בשם הפירצוף למעט פעולה אחרת. ולא פועל אחר.

(ח) **עלו ההר וגו'.** המצוה הזאת באשר היא שם מקלקלת חבור הדברים שבפרשה. ועל כן אומר אני שכל דברי הפסוק הזה כאן חוץ למקומם, ומקומם בין פסוק י"א ל"ב. ולבי אומר לי שבתחלה בשהיו הדברים האלה במקומם היה נשנה לפניהם פסוק ז'.

(ט) **פנה אל הרבה.** התכמים כלם אומרים שהדבור הזה לשון תוחלת שמיחל המיחל ומצפה לראות. ולא נראה לי כן. ואומר אני שפנה זה לא נקוד כדון, ודינו פָּנָה, הבנין הכבד הדגוש. ואל הרבה כמו להרבה, וכיוצא בו אל נפשו (מ"א י"ט ג'), ואל נפשם (מ"ב ז' ז'). ופירוש הדברים מפנים אתם מקום לקציר רב. ואלו מקביל היטב והבאתם הבית שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים ihr macht Platz für viel.

והנה למעט. למ"ד של למעט מלמד על מקומו שהוא המקום השני הראוי לו מחמת הנה שלפניו.

והבאתם הבית ונפחתי בו. לא בא הכתוב להגיד לנו שה' הוא הנופח. כי סתום הפועל, והלשון בכתוב כמה אקדם ה' אכף לאלהי מרום האקדמנו בעולות וגו' האתן בכורי פשעי (מיכה ו', ו' וז') שכל הכנויים לסתום ולא למיוחד כמו שפירשתי במקומם. ופירוש המקרא הזה והבאתם הבית והנה דבר מעט וקל שיפח בו הנופח ויעוף. והלשון בכתוב כל צורריו יפיה בהם (תהלים י' ה'), ובלבד ששם נאמר כן כנגד חסרון כח הצוררים ולא כנגד מספרם המעט. ויתורגם ללועזים und habt ihr's eingeheimst, kann man es wegblasen.

ואתם רצים איש לביתו. אין מרוצה זו כפשוטה וכמשמעה. לפי שאם כן היה הכתוב אומר איש, אל ביתו. והפעל הזה משמש כאן כמו שפירשתי השם בביאור מרוצתם רעה (ירמיה כ"ג י'). וזה פירוש הדברים ואתם יגיעם לעשות איש לביתו. וכן מתרגמים השבעים *ἕμεις διώκετε*, ולא מתרגמים מרוצה כמשמעה *τρεφέτε*, מפני שלא היא ענין לכאן. ויתורגם ללועזים während ihr jagt ein jeder für sein Haus.

(י) **כלאו שמים מטל.** אין זה כלשון המקרא. ואומר אני אל תקרא מטל כי אם טל, כי בטעות סופר נשנית מ"ם מסוף התיבה שלפניה. ויונתן מתרגם כאלו היה כתוב מִטָּר תחת מטל. והבוחר יבחר.

(יא) **ואקרא חרב.** חרב זה לשון נופל על לשון חרב המתאר בית ה' בפסוק הקודם, וה' אמר לעשות להם מדה כנגד מדה.

(יב) **במלאכות ה'.** אין עקרו בכתוב והוא היה בתחלה כתוב כנליון לפרש מלאך ה', ולבסוף נכנס משם אל גוף הספר. וראיתי לאמר כן, מפני נאום ה' שבסוף הפסוק ובו אנהנו יודעים שבשם אלהיו מדבר הנביא את הדברים האלה ולא בשמו, ואם כן מה במלאכות ה'?

(יג) **כל שארית העם.** לא אמר הכתוב הוה שארית העם כנגד זרובבל כן שלתיאל ויהושע בן יהוצרק הכהן הגדול כמו שמתרגם קוטש. ונאמר כן כנגד העם כאשר בראשונה בטרם ימותו רבים בחרב וברעב בימי המצור אשר לירושלים ויגל נבוכדנאצר יתרם בכלה ולא שבו, כי נשחקעו שם. ויתורגם ללועזים aller derer, die vom Volke übrig waren.

ב

(ג) מי בכס הנשאר. ראה מה שאמרתי בביאור כל שארית העם (למעלה פסוק י"ד), וכמוהו נשאר זה, ופירושו הנשאר מאנשי ירושלים בהלכדה, והוא כמוציא שתי כתות, המתים בעיר בחרב וכרעב בימי המצור, והילודים שנולדו בכבל, והאחרונה העקר. ויתורגם ללועזים *wer von euch die Katastrophe durchgemacht*. (ה) את הדבר. כל הדברים מכאן ועד מצרים חסרים בתרגום השבעים, ועל כן חכמי הגוים מוחקים כלם. ולי נראה ששתי התיבות האלה נוספות, ולא יותר. וכשאתה מדלג על שתי התיבות האלה זה פירוש הדברים כחכורם אל דברי הפסוק הקודם: אני אתכם נאום ה', אני אשר כרתי אתכם הכרית וגו'. ויתורגם ללועזים *ich, der mit euch den Bund geschlossen*.

(ז) ובאו חמדת כל הגוים. אין הלשון הזה כדון, כי הפעל לרבים והשם יחיד ומפני שלא נמצא חמדה רבוי בכל המקרא נראה לי נוסח השבעים המתרגמים חמדה.

(ח) לי הכסף וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור לי כל הארץ (שמות י"ט ה'). ואף כאן כן. כי אחר שאמר ה' שימלא את ביתו כבוד מחמודות כל הגוים, הוא מסיים ואומר לי הכסף ולי הזהב, להגיד לנו שהרשות בידו לעשות בכסף וזהב כרצונו. (ט) ובמקום הזה אתן שלום. מקביל אל והרעשתי את כל הגוים האמור בפסוק ו', והוא מגיד לנו שביום הרעש אשר בכל הגוים לא ירעש ישראל, כי שלום יהיה לו.

(יב) הן ישא וגו'. אמר רד"ק שאלם תורת הטומאות אולי שכחה בגלות. ואני מדי קראי דבריו אלה ונזכר אזכור דרך התלמוד בסוגיא דפתח פתוח שכל משאו ומתנו במנה ומאתים של כתובה, ואין זכר לנבלה שנעשתה בישראל. ולא כבעלי התלמוד הנביאים. ואף הנביא הזה בשאלו שאלתו זאת לא היתה לו הלכה עקר, וכל חפצו להגיד לעם מה בין קדושה לטומאה, וישמענו ויקחו מוסר. והמוסר יחבר לך בסמוך.

(יד) כן העם הזה וגו'. כמו שכחה של טומאה גדול מכחה של קדושה, כי קדש לא יקדש במגע וטמא וטמא, כן העם הזה לא יחזירו טוביהם את הרעים למושב, כי הרעים מלמדים את דרכיהם לטובים שבהם להיות כמוהם.

ואשר יקריבו שם וגו'. החכמים כלם אומרים שזה פירוש הדברים והקרבנות שהם מקריבים טמאים הם. ואם כן, שם מיותר הוא. ועוד שלפירוש הזה אין לדברים כל חבור אל תשובת הכהנים. ואומר אני שיקריבו משמש באן פעל עומד ולא יוצא, ככתוב ופרעה הקריב (שמות י"ד י'). וזה פירוש המקרא כל המקום אשר יקריבו שמה ישמא בקרבחם. וכן מחרגם יונתן, וכמוהו תרגום השבעים, ובלבד שהם מוסיפים כאן ומסיימים ושנאו בשער מוכיח, וסיומם לא נראה לי שעקרו ככתוב. ויתורגם ללועזים *und wo sie hintreten, da entsteht Unreinheit*.

(טו) מן היום הזה ומעלה. חכמי הגוים כלם פה אחד מפרשים ומעלה למסרע, ושעות הוא בידם. כי זה פירוש הכתוב מן היום הזה והלאה, וכמו שנאמר ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחק (שיא לי ב"ה), ובלבד ששם ידובר ביום שהיה

לפני שעת הרבור ולכן נאמר כנגדו היום ההוא, וכאן שביזמו מדבר הנביא הוא אומר היום הזה. וחכמי הגוים נדחקו לפרש פירושם מפני שכל דברי הנביא מכאן ועד סוף פסוק י"ט מעשים שהיו ולא מעשים שיהיו. ואין הדבר הזה סמך לדבריהם. כי עתה הנביא מצוה את עמו לשום עיניהם על דרכיהם לעתיד לבא, ועיניהם תראינה. ולמען ידעו וישכילו מה בין דרכיהם העתידים להיות ובין דרכיהם שהיו עד כה הוא חוזר על דרכיהם הראשונים. ויתורגם ומעלה ללועזים fürderhin.

מטרים שום אבן וגו' אין בדברים מכאן ועד סוף הפסוק האחר כדי מאמר שלם, והם כלם תאר הזמן לנאמר בפסוק י"ז.

(טז) **מהיותם בא.** חכמי הגוים משבשים ומגיהים על פי תרגום השבעים מי היותם. ולא נראה לי. ואומר אני שטובים הדברים ככתבם. ולא יקשה לך כנוי של מהיותם, אף על פי שהוא שב אל העם שאליו הרבור. כי הלא ראית כדלוג הזה מפרצוף לפרצוף פעמים הרבה. וגורת מהיותם בא כמו שפירשתי הייתי ביום אכלני חרב (בראשית ל"א מ'), ופירוש הכתוב מאז היות כן דרככם שיבא הבא אל ערמת עשרים והיתה עשרה. ויתורגם ללועזים von da an, wo es um sie so bestellt war, dass man u. s. w.

(יז) **ואין אתכם אלי.** ראה מה שאמרתי כביאור יש את עבדך (מ"ב ב' ט"ז). וכיש כן אין כח פעל כחו. ואין אתכם שנאמר כאן כמו אינכם. (יט) **ועד הגפן.** השבעים היו קוראים ועד, בחולם, וחכמי הגוים המחדשים כרובים אחריהם. והעקר כנקוד אשר לפנינו בספרים.

ספר זכריה.

א

(ד) הנביאים הראשונים. אל תאמר שהלשון הזה כולל שמואל ואחיה השילוני ואלהיו התשבי ויתר הנביאים הנזכרים בספרים שאנחנו קוראים נביאים ראשונים. כי הנביא הזה העומד אחר גלות בבל ואומר הנביאים הראשונים אומר כן כנגד עמוס והושע וישעיהו ומיכה וכל הנביאים שהיו אחריו עד גלות בבל¹). וכן מסורש אחרי כן שנאמר אשר קרא ביד הנביאים הראשונים בהיות ירושלים יושבת ושלוה (למטה ז' ז').

(ה) אבותיכם איה הם וגו'. דברי הפסוק הזה והפסוק האחר זה פירושים בחבורם אל מה שנאמר בראש הפסוק הקודם: הנה מתו גם אבותיכם גם הנביאים הנבאים להם בשמי, ודברי אשר שמתו בפי הנביאים לדבר אל אבותיכם יקום לעולם. כי אחם ידעתם שבאה על אבותיכם כל הרעה אשר דכרתי להם. ואולם אבותיכם לא שמעו אלי ולא שבו מדרכיהם עד אשר באה עליהם הרעה ולא יכלו להיטיב מעלליהם עוד, והיתה כל תשובתם ודוים שהתודו ואמרו כאשר זמם ה' צבאות לעשות לנו בדרכינו כן עשה אתנו. ואתם אל תהיו כאבותיכם, כי אם שובו אל ה' אלהיכם כטרם יעבור זמן תשובה.

(ו) וחקי אין חקי זה בחקות פרה אדומה ועגלה ערופה כי אם כמו שפירשתי כטרם לדת חק (צפניה ב' ב') והוא גור דין.

וישובו וגו'. ראה מה שאמרתי בכיבוד ושבת וכסית (דברים כ"ג י"ד). משם תראה שהפועל שתי פעולות הסוכות זו מזו תאמר לו שב כנגד האחרונה. והיא שיבה זו, ולא תשובה ממעשים רעים. כי נאמר בפסוק הקודם כנגד האבות ולא שמעו ולא הקשיבו, והמה לא שמעו ולא הקשיבו מפני שלא היו מאמינים לדברי הנביאים, עתה כשהם רואים שבאה עליהם הרעה כדבר ה' ביד נביאיו, ומודים שמאתו היתה, יפול בודים לשון וישובו ויאמרו. ויתורגם ללועזים, *worauf sie anders dachten, denn sie sprachen u. s. w.*

(ח) הלילה. כל הלילה שבמקרא הלילה שהמדבר עומד בו, או הלילה שלאחר יום הדבור. ואין זה כאחד משניהם, כי זה פירושו בלילה מן הלילות. והלשון הזה כיוצא בו וכשלת היום (הושע ד' ה').

¹ ונראה לי שבעת ההיא היתה גלות בבל לקין ימי קדם. והיו אומרים לכל אשר היה לפניה ראשון, ולאשר לאחריה אחרון.

(ט) **הדבר בי.** ולא הוא האיש העומד בין ההדסים העונה, ככתוב בפסוק האחר, ועל כן הוא אומר **אני אראך**, כמי שאומר אתן לך מקום לראות; ובשמוע האיש העומד בין ההדסים את דברי המלאך ענה ודבר דבריו.

(יא) **כל הארץ ישבת ושקטת**, ואין ישראל יושב ושוקט. ובגלל הדבר הזה ענה המלאך ואמר עד מתי לא תרחם, ככתוב בפסוק האחר. ואין ושוקטת נוסף על יושבת כי אם משרת מלמד עליו, ופירושו הדברים יושבת והיא שוקטת. וראה מה שאמרתי בביאור ושוממה (ש"ב י"ג ב').

(יג) **דברים נחמים**, והמה כל הדברים מסוף הפסוק האחר ועד סוף הפרשה הזאת עד תומה.

(יז) **עוד קרא לאמר**, עוד זה משמש עם תפוצינה, ולא עם קרא, ומה שבינו ובין משנהו מאמר בתוך מאמר, והוא נשנה מפני שהופסק בינו ובין תחומו בכל אלה.

ב

(ד) **אלה הקרנות וגו'.** מימי השבעים ועד היום הזה אין בחכמים כלם יודע גודת המאמר הזה. חכמי הגוים הראשונים כרוכים אחר תרגום השבעים המתרגמים הקרנות האלה, ואין אלה הקרנות כמו הקרנות האלה. ואחיהם האחרונים המחדשים היו לאחזר ולא לפנים, כי המה מתרגמים אלה הן הקרנות. ואם כן, למה נשנה דבר הקרנות אחר שפירשו המלאך כל צרכו לפני מזה (פסוק ב')? ולשתי הכתות קשה "אלה". כי שתיים יש כאן, קרנות וחרשים, והקרנות נראו לנביא ראשונה והחרשים אחרונה, ועתה כששב אל הקרנות, והנה המראה הראשון, לא יאמר כנגדן אלה הקרנות, ואף לא הקרנות האלה, כי אם הקרנות ההנה. כי "אלה" מקדם מה שאחריו, ולא ישוב אל שלפניו כי אם במקראות מעט שהגונים לכך ואין כאן המקום להזכירם. ועוד שאם כדברי החכמים, ואין אלה הראשון ואלה האחרון לכת אחת כי אם לשתי כתות, היה הכתוב אומר אלה הקרנות וגו' ואלה באו, בואו, כמו שנאמר אלה ברכב ואלה בסוסים (תהלים ב' ח').

וגודת המאמר הזה מסגולת לשונות בני שם, אין כמוה ללועזים ללשונותם, ועל כן טעו בה החכמים. ואלה הראשון אף הוא שב אל ארבעה חרשים, והוא הנושא, וכל מה שאחריו עד סוף הפסוק הנשוא. והנשוא מאמר שלם, ובו הקרנות אשר ורו וגו' הנושא, והנשוא ויבאו אלה וגו', ובראש הנשוא וא"ו שהיא כפי"א בלשון ערבי. ונשנה אלה עם הנושא של המאמר כלו, מפני שהופסק בינו ובין הראשון ככל ההפסק הזה. ומשמע הדברים כמאמרם ללועזים, diese — die Hörner, welche u. s. w., ja da kommen diese u. s. w.

להחריד, אין בחכמים דורש לדעת איך יחרידו חרשים את הקרנות או את בעלי הקרנות. ואני, אף על פי שבכל כמו אלה אין אתנו היום הזה לחקור אל נכון עד תכלית דבר, אמרתי אחקורה ואנסה למצוא טעם.

ודע שבימי קדם היו הגוים מצפים את קרנות הבהמות שהקריבו לאלהיהם והב קודם שנבחרו¹, ובימי בית שני יש שהיו אף היהודים עושים כן, כמו שנאמר במשנה

¹ ראה שירי הומירוס III, 487. Odys.

במעלי בכורים לירושלים והשור הולך לפניו וקרנותיו מצופות זהב (בכורים ג' נ"ג). ומפני שצפוי הקרנים תחלת זביחה הביא הכתוב הוה על ארבע מלכיות שדמה אותן לבעלי קרנים חרשים¹) להחריין. ומשל הוא לבהמה שרואה את החרש בא לצפות קרניה והיא הדה מפניו, כי נפשה יודעת שקרובה שעתה למות.

לידות את קרנות. ממה שמקביל אליו „הנזשים קרן” שבסוף הפסוק שמענו שלידות את קרנות זה משמעו להוריד בחוקה את הקרנות הנשואות.

(ו) **למד את ירושלם.** בא האיש הזה להזכיר אלינו שבימים ההם יושבי ירושלם מתי מעט. וכנגד הדבר הזה נאמר אחרי כן פרוות תשב ירושלם מרב אדם ובהמה (למטה פסוק ח').

(ה) **ויאמר אליו.** המלאך האחר שיצא לקראת רעהו הדובר בנביא אמר אליו, ולא כחכמים העושים המלאך הראשון הפועל. לפי שאם כן, מה שליחותו של המלאך האחר, ולמה נזכר? ונראה שהמלאך האחר שמע הדברים מאחורי הפרגוד ומהר יוצא לבשר הבשורה.

(ב) **אחר כבוד שלחני.** אין בכל החכמים יודע פירוש הדברים האלה. ואנחנו הלא ידענו שהבית הזה האחרון היה חסר כבוד הבית הראשון, ועל כן הבטיח ה' לאחד מנביאיו שימלאהו כבוד משלל הגוים, כמו שנאמר והרעשתי את כל הגוים ובאו חמדת כל הגוים ומלאתי את הבית הזה כבוד אמר ה' צבאות (חגי ב' ז').

והכבוד ההוא מפורש לנו שם בפסוק האחר שנאמר לי הכסף ולי הזהב. והוא הכבוד שנאמר כאן. ופירוש הכתוב ה' שלחני אל הגוים להביא משם אוצרות כסף וזהב וכבר הראיתוך יוצא בו כביאור כבוד מכל כלי חמדה (נחום ב' ו'). והדברים מאמר בחוך מאמר. ויתורגם ללועזים *nach Schätzen hat man mich geschickt*.

נגע בכבת עינו. עין זו עין הנוגע, ולא עין ה'. וכן פירש רד"ק, וכן דעת יונתן, ולכן מתרגם דברים כמשמעם בד מושיט ידה למקרב בגלגלי עינוהו, ואלו היתה לו עין זו עין ה' היה יגע להסב פני הדברים כאשר יעשה בכל כמו אלה. ויתורגם ללועזים *der mag ebenso wohl seinen eigenen Augapfel antasten*.

(טו) **והיו לי לעם וגו'.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב לו תחת לי ואף ושכנו תחת ושכנתי, והמחדשים שבחכמי הגוים כרוכים אחריהם. והעקר ככתוב לפנינו בספרים. ופועלו של והיו הגוים הנלוים.

(טז) **ונחל ה' את יהודה.** יונתן המתרגם ויחסין היה קורא ונחל, הבנין הכבר הרגושו, והעקר כנקוד אשר לפנינו, ופירוש הדברים כמו שאמר רד"ק שיקח ה' את יהודה לו לנחלה.

ג

(א) **עמד על ימינו.** אמר איבלד שימין זו ימין ה', והשמן עומד שם ומקום עמדו כבוד לו, ושכח מקרא מלא שנאמר כנגד העומד בדין ושמן יעמוד על ימינו

¹ ואל תחמה שקרא הנביא לאומנים ההם חרשים, ולא קראם צורפים, כי חרש משמעו עושה מלאכה בכל מתכת, כבזול וכוהב. וכן בשירי הומירוס נקרא האומן המצפה קרני הבתמה הקרבה על הטובח *χαίλας* והוא עקרו חרש בזול. ראה שם III, 432.

(תהלים ק"ט ז'). הרי שהשטן עומד לימין מי שעומד בדיון, ולא לימין הדיין. ואם כן, ימין זו ימין יהושע הכהן הגדול העומד בדיון לפני ה'.

(ב) יגַעַר ה' בְּדָהֶשֶׁטֶן. כן דרך העברי הגוער בחברו לאמר לו יגער ה' בך. וכאן הושם הדבור כפי הגוער, אף על פי שהוא ה' עצמו. והדבר הזה מפורש לך על פי מה שאמרתי בביאור בו נתן ה' תשובה לארם (מיב ה' א').

(ג) בְּגָדִים צוּאִים. כבר קדמני מי שאומר שכן דרך כל העומר במשפט לפני שופטו להיות לבוש בגדי אבל. כי הוא משמעו של בגדים צואים שנאמר כאן, כי אין לאמר שהכהן הגדול היה עומד לפני מלאך ה' והוא לבוש בגדים מטונפים. וראה מה שאמרתי בביאור והמלך עובר בנחל קדרון (שיב ט"ז ב"ג) בציון שבבליון.

(ד) הַעֲמִידִים לִפְנֵיו. משרתיו העומדים לפניו לשמוע בקולו ולעשות רצונו לכל אשר יצום.

(ה) וְאָמַר יְשִׁימוּ. הלשון הזה לא מתישב היטב על הענין. ונראה לי שהדברים כעקם ודינם וְאָמַר יְשִׁמוּ.

וּלְבַשְׁהוּ בְּגָדִים. ראה מה שאמרתי בביאור אל ארץ (בראשית ל"ו ו'). ועל פי הדברים ההם, אחר שנאמר לפני מנה בגדים צואים, בגדים סתם שנאמר כאן בגדים שאינם צואים. ויתורגם בגדים זה ללועזים *andere Kleider*.

וּמְלֹאךְ ה' עֲמֵד. החכמים כלם אומרים שזה פירוש הדברים האלה במעמד מלאך ה'. ואם כדבריהם, למה נזכר הדבר הזה, וכי תעלה על דעתנו לאמר שהלך המלאך מעל יהושע והוא טרם כלה לדבר? ועמידה זו ככתוב עמדו לא ענו עוד (איוב ל"ב ט"ז). ופירוש הכתוב ומלאך ה' שותק ולא מדבר עד שהלבישוהו, ואז גמר דבריו והבטיח לו את הבטחתו. ויתורגם ללועזים *während der Engel JHVHes inne hielt*.

(ו) תִּדְוֶן אֶת בֵּיתִי תְּדוֹן אֶת דִּין בֵּיתִי לְשִׁמּוֹר עֲלָיו וְלַעֲשׂוֹת צְרִכָיו.

וְאֵתָן לְךָ מֵהַלְכִים וְגו'. כמו שנאמר לְעֶשֶׂר (דברים כ"ו י"ב), בְּעֶשֶׂר (נחמיה י' ל"ט), ושניהם הבנין הכבד הרגוש, כן מהלכים זה כמו קְהָלָכִים. ופירוש המקרא הזה ואצוה לך מלאכים לשמרך והם יהיו מהלכים במקום שאלה עומדים, כלומר מלאכים גדולים וחשובים מאלה. ומשמע הרברים ללועזים *so will ich dir welche [zu Schutzengeln] geben, die sich frei sollen bewegen dürfen, wo diese da stille stehen müssen*.

(ח) שִׁמַּע נָא יְהוֹשֻׁעַ. לא הבינו החכמים בכל דברי הפסוק הזה אפילו דבר אחד בחבורו, ועל כן יש מהם חושדים את סוף הפסוק ביתור.

אַתָּה וְרֵעֶיךָ. החכמים כלם אומרים שזה פירוש הדברים שמע אתה וישמעו ריעך עמך, ולא כן הדבר, כמו שאראך לדעת בסמוך.

הַיּוֹשִׁבִים לִפְנֵיךְ שְׂרִים גְּדוּלִים וְחֻשׁוּבִים כְּמוֹךְ שֶׁלֹא יַעֲמְדוּ מִפְּנֶיךָ. ומכאן ראה למה שאמרתי בביאור הפסוק הקודם. כי ברור הדבר שנאמר כאן הלשון הזה כדי שיקביל היושבים אל העומדים ואל מהלכים שנאמר שם. ואם כן, גם שם מקביל מהלכים אל העומדים ושכנגדו הוא.

כִּי אֲנֹשִׁי מוֹפֵת הַמֶּדָּה. המאמר הזה הוא הפעול של שמע, ובתחלה זה לשון הדברים שמע נא יהושע הכהן הגדול כי אתה ורעך היושבים לפניך אנשי מופת אתם; וכמו שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א' ד') וישיעור

הדברים וירא אלהים כי טוב האור, כן נפרד כאן נושא מאמר הפעול ונעשה כעין פעול של שמע¹). ואמר הכתוב המה, ולא אמר אתם, על שם רעך, כי המה הרבים.

כי הנני מביא וגו'. תלוי במופת שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים מופת המה שאני מביא. ואין עבדי צמח הפעול של מביא, כי מאין יביאהו? ואת זה כמו עם ופירוש הדברים אנשי מופת המה על אשר אני מביא עם צמח עבדי. ויתורגם המקרא הזה כחבורו ללועזים *höre, Josua, Hoherpriester: du und deine Genossen, die an Würde dir gleichkommen, (wörtlich: die in deiner Gegenwart sitzen dürfen) ihr seid Vorzeichen dessen, was ich mit meinem Knechte Zemach kommen lasse*.

(ט) **על אבן אחת שבעה עינים.** העינים האלה כנגדם בנמשל עיני ה' (למטה ד' י'), והמה כמשל ככתוב עין כל הארץ (שמות י' ט"ו) שמשמעו פני כל הארץ. ופירוש עינים כאן חלקי השטח שעליו יפוחה הפתוח. ומפני שלא משמש עין זה כמשמעו נאמר שבעה עינים, לשון זכר. ויתורגם עינים זה ללועזים *Felder*.

ד

(א) **ויעירני כאיש וגו'.** ראה מה שאמרתי בבואור עד שלחך (בראשית ל"ח י"ז) בסוף דברי. ועל פי האמור שם זה פירוש הדברים האלה ויעירני ואחי כאיש אשר יעור משנתו.

(ב) **וגללה.** לא נקודה כדון, ודינה בה"א רפויה, וכן נאמר בספוק האחר מימין הגלה בלא מסיק. וכן מתרגמים השבעים אף כאן בלא כנוי כנגד המנורה. **שבעה ושבעה.** אמר רש"י שבפל שם המספר לחלק ולתת שבעה מוצקות לכל גר. ואם כדבריו, היה הכתוב אומר שבעה שבעה, בלא וא"ו החבור, כי כן דין כל כמו אלה. ואומר אני שאחת משתי תיבות אלה מיותרת. והיא היתה כתובה בתחלה בנליון על ידי מגיה שכחר בה מחברתה, ולבסוף נכנסה אף היא אל גוף הספר והיא שם עד היום הזה. ונראה לי שושבעה העקר. כי אף על פי שהאומר כאן שבעה לא חטא בלשונו, הדרך השגור תחלת דברים בוא"ו החבור.

אשר על ראשה. לא יפושו הדברים האלה ככתבם, לפי שאין הנרות על ראש המנורה. ובגלל הדבר הזה יש מחכמי הגוים חושדים כל הדבור הזה ביתור. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שאשר לברו מיותר, ועל ראשה שב אל מוצקות, ולא אל לנרות.

(ו) **זה דבר ה'.** הדבר הזה שראית במנורה הוא דבר ה'. והלשון כמו שנאמר דבר ה' הוא (מ"ב ט' ל"ז), ובלבד ששם יש כמשמע דבר ה' קיומו, וכאן הרמו המרמו עליו.

לא בחיל ולא בכח. כמו שראית כל צרני נרות המנורה באים מלמעלה, שהשמן יורד מאליו מן הויתים שמשני עבריה אל תוך הגולה, וממנה אל תוך המוצקות, ומהם אל תוך הנרות, כן תהיה עזרת זרובבל מן השמים לא בידי בן אדם.

¹ ואמרתי כעין פעול מפני שפעול הוא בענין ולא פעול סמך לדקדוקי הדברים, לפי שנאמר אתה, ולא נאמר אותך.

(ז) והוציא. זרובבל יוציא. תיטאות קולות של בני אדם קוראים חן הן לה, וכנוי של לה לאבן. ופירוש הדברים כשיוציא זרובבל את האבן הראשה ויעלֶּהּ למקומה בראש הבנין יהיו העם קוראים ואומרים מה יפה האבן ומה רב חנה.

(י) את האבן הבדיל. חכמי הגוים המחדשים אומרים שאבן זו משקלת הבנין, או החוט שבו קשורה המשקלת והוא לבנין לקו ובו יִכְנֶה סדר ישר. ולא כן הדבר. והאבן הזאת והאבן הראשה (למעלה פסוק ז') אחת הן, והיא האבן שהושמה לפני יהושע (למעלה ג' ט'). כי באבן הזאת נאמר הנני מפתח פתוחה, והפתוחים חקוקים בעש ברזל והחקק יִלְא עופרת או בדיל, ומפני שמראה העופרת שונה ממראה האבן נכרים אותיות הפתוחים ונראה הכתב לעין רואה. שכן נאמר במקום אחר במעשה פתוחי אבן בעש ברזל ועופרת לעד בצור יוחקן (איוב י"ט כ"ד). ופירוש אבן הכדיל האבן שעליה אותיות של בדיל. ויתורגם ללועזים *der Stein mit der bleiernen Inschrift*.

שבעה אלה עיני ה'. מכאן ראה למה שאמרתי בפירוש האבן הבדיל, לפי שאם האבן הבדיל היא המשקלת מה לה ולשבעה עיני ה' ? ולדברי לא קשה, כי האבן הזאת היא פתוחה שבעה שטחים, והם נקראים עינים, כמו שאמרתי במקומם, והעינים הם אות ומופת לעיני ה'.

(יב) הזהב. השמן אשר עינו עינו הזהב. וכבר נאמר ב"ן כן, כמו שקראית לדעת בכיאר כוס זהב בכל (ירמיה נ"א ז').

(יד) העמדים וגו'. עבדי אדון כל הארץ העומדים לפניו לשרתו ולעשות רצונו. והמה זרובבל ויהושע הכהן הגדול. וקראם שניהם בני היצירה על שם משיחתם.

ה

(ג) כמות נקה. קוטש המחרגם כמות *kraft derselben*, כלומר על פיה או ככתוב בה, לא זכר שלא הגיד לנו הנביא שהיתה מגלה זו כחובה. ועוד שאין תרגומו במשמע כמות. ואנחנו יפורשו הדברים האלה מדעתנו שהנביא רואה את המגלה והיא עפה ולא נוגעת בארץ. לפי שאם כן, זה פירוש הכתוב: כמגלה הזאת שהורמה מעל הארץ, כן יהיו הנגב והנשבע בשם ה' לשקר פורחים באויר, כי לא תהיה להם תקומה בארץ.

(ה) ויצא המלאך וגו'. הוי חכמים מחוכמים ונאלו בנקודה אחת ושתים! כי החכמים כלם מפרשים הדברים האלה כנקודם, ולא ישימו אל לבם לאמר מאין יצא המלאך, ואנה יצא? ואני, ממה שנאמר אחרי כן וישלך אותה אל הארץ (למטה פסוק ז') שומע אני שהארץ ביד המלאך. ואם כן, הדבר ברור כאור השמש בצהרים שאין ויצא זה נקוד כדון, ודינו נִיצָא, הבנין הכבד הנוסף, והוצאה זו כהוצאת הכנס (שמות ח' י"ד), ופירוש ויצא המלאך המלאך הוציא דבר לעיני הנביא, והוא נראה לו עתה אחר שלא ראהו לפני מוה. ולא נזכר הדבר שהוציא המלאך, והוא למד מענינו שהוא הארץ. ויתורגם ללועזים *da liess der Engel, der mit mir sprach, etwas zum Vorschein kommen*.

מה היצאת הזאת. סוף הפסוק הזה מעיד עלי שאמת פירשתי את ראשו כי היוצאת היא אשר הוציאה המלאך. ומשמע הדברים האלה: מה הדבר החדש הזה הנראה לך עתה.

(ו) **מה היא ויאמר וגו'.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי ויאמר שתי פעמים למה לי. ומחכמי הגוים יש אומרים שכל הדברים האלה מן ויאמר עד ויאמר אין עקבם בכתוב. ואם כדבריהם לא השיב הנביא על שאלת המלאך הדובר בו, כי לא הגיד מה היוצאת. ואומר אני שלא מיותר כי אם ויאמר הראשון לברו, והוא נתוסף על ידי מי שלא מצא בדברי זכריה האלה תשובה לשאלת המלאך. ובאמת יש כאן כדי תשובה. כי המלאך דבר לאמר מה היוצאת הזאת, והנביא חזר ושואל מה היא זאת האיפה היוצאת, והלא יש בשאלתו זאת תשובה לשאלת המלאך, כי קרא שם ליוצאת והגיד שהוא רואה אותה כאיפה. ולשון מה היא זאת האיפה ככתוב מה המה אלה (למעלה ד' ה'). והלשון הזה לשון אחרית הימים. וכשאתה מדלג על ויאמר הראשון, זה תרגום הדברים ללועזים *was bedeutet dieses* *Epha, das da zum Vorschein gekommen ist?*

זאת עינם בכל הארץ. נלאו חכמי הגוים לפרש המקרא הזה ככתבם, והם כרוכים אחרי תרגום השבעים המתרגמים עינם כאלו היה כתוב *עֵינֵם*. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, ובלבר שעין זו כעין הברולח (כמדבר י"א ז'), וכעין החשמל (יחזקאל א' ד'). ופירוש הדברים זאת דמותם כאשר הם בכל הארץ. וכנגד הרשעה *das ist ein Bild von ihnen, wie sie* *ויתורגם ללועזים* *und sind im ganzen Lande*.

(ט) **בין השמים ובין הארץ.** מפורש לך כל צרכו כביאור *שֵׁב י"ח ט'*. ואלו הייתי מתרגמם ללועזים, תרגמתי הדבור כלו *in die Luft*.
(יא) והניחה. אין כבנין הזה בלשון המקרא. והשבעים היו קוראים *וְהִנִּיחָהּ*, ואין ספק בדבר שכן דינו. והכנוי לאיפה, והפועל שתי הנשים הנושאות אותה.

ז

(ב) **ברדים אמצים.** אמוצים מפרש ברודים, ולכי אומר לי שאין עקרו בכתוב, לפי שאם לא כן, ושניהם יחד למראה אחד, היה הכתוב אומר ברודים ואמוצים, כוא"ו החבור, כמו שפירשתי נקוד וטלוא (בראשית ל' ל"ב).

(ה) **אלה וגו'.** אין ארבע רוחות השמים הנשוא, לפי שאם כן היה הכתוב אומר היוצאות, בה"א הרעת. ויוצאות לברו הנשוא, וארבע רוחות השמים תאר המקום והוא מגיד לנו להיכן יוצאות. ופירוש הדברים אלה יוצאות לארבע רוחות השמים. וראיתי לפרש כן, מפני שכל "ארבע רוחות השמים" שבמקרא המקומות שמשם נושבות הרוחות, ולא הרוחות עצמן¹⁾, והדבר ברור שלא עלתה על דעת המלאך לאמר שהמקומות ההם יוצאים מהתיצב על אדון כל הארץ. ויתורגם ללועזים *diese ziehen aus nach den vier Himmelsgegenden*.

מהתיצב על וגו'. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם כביאור התיצב על עולתך (במדבר כ"ג ג'). ויתורגם ללועזים *nachdem sie sich gestellt vor* *den Herrn der Welt*.

(ו) **והלכנים יצאו.** מקרא קצר הוא זה, ומלואו ואשר בה הלכנים, בלשון שבראש הפסוק.

¹⁾ ראה למעלה ב' י' והניאל ח' ו"א ד'.

(ו) **והאמצים**. טעות סופר הוא זה, ועקרו האדמים, כי המה עדיין לא הגיד המלאך אנה יוצאות והוא לא נומר דבריו להגיד בפירוש להיכן יצאו. מפני שאחר שנזכרו לפני מזה צפון וים ותימן, הדבר למד מענינו שאלה יוצאות קדמה. **ויבקשו ללכת שב אל ארבע המרכבות ולא אל האחרונה לכדה**. ומכאן והילך דברי זכריהו שמדבר בשם עצמו, ולא מן הדברים ששם בפי המלאך. **ויאמר**. המלאך הדובר בזכריה אמר.

(ה) **הניחו את רוחי**. רוח זה חמה, והלשון ככתוב והניחותי חמתיכם (יחזקאל ה' י"ג). **ויתורנם ללועזים** werden meinen Zorn auslassen.
(י) **מאת הגולה**. המתנה הנתונה מאת הגולה אשר בכבל. **מאת חלדי מפרש** מאת הגולה וקורא הנותנים בשמותם.

(יא) **ושמת בראש יהושע וגו'**. כבר אמרו אחרים לפני שהמקרא הזה לקח בחסרון, והוא ככתחלה בראש וזובכל בן שאלתיאל ובראש יהושע, כי טעה הבלבר ודלג מן בראש אל בראש והשמיט מה שבינתים. ונראים לי דבריהם. כי הנה נאמר לפני מזה ועשית עטרות, ומעושת עטרות שתים, ואין שתי עטרות לראש אחד.

(יב) **ומתחתיו יצמח**. הרוצה לדעת ולהבין את הדברים האלה על ברים יזכור מה שנאמר ביהודה הנכנעת למלך בבל והיא נמשלה כנפן ששתלה הוא לפנות דליותיו אלו ושרשיו תחתיו יהיו (יחזקאל י"ו). ועל פי המקרא ההוא זה פירוש ומתחתיו יצמח: שרשיו יהיו תחת מלך ממלכי הגוים. וראה מה שאמרתי בסוף הפרשה. וחכמי הגוים אומרים שפועלו של יצמח סתום, ומפרשים שבכל מדרך כף רגלו יצמחו צמחים, והדבר הזה רמו שחאה השעה מצלחת לו. ואין דבריהם במשמע לשון הכתוב, ואף חסרים טעם.

(יג) **והיה כהן על כסאו**. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב על ימינו, ואחריהם כרוכים חכמי הגוים המחדשים. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא על ימין פלוני כי אם בשטן העומד על ימין מי שהוא שוטנו', ככתוב והשטן עומד על ימינו (למעלה ג' א'). ושם יפול לשון „על“ מפני שהשטן המשטין קם לאויב למי שעומד בדין, והלשון השגור בכל כתבי הקדש לימין פלוני למסע ומימין פלוני למנות. ובגלל הדבר הזה אמרתי שהמקרא הזה כתוב לפנינו ככתחלה ואין לנוסח שבתרגום השבעים יסוד.

(יד) **לחלם**. הדבר ברור שטעות סופר הוא, ועקרו לחלדי, ככתוב למעלה פסוק י' מחלדי.

ולחן. נחלקו החכמים בפירושו. יש אומרים שהוא שם איש, ואחרים אומרים שם דבר ומפרשים לחן בן צפניה לחסד שעשה בן צפניה. והכת האחרונה היא כת המחדשים, ובאמרם שחן משמעו חסד מראים לדעת שלא יודעים בטיב לשון המקרא. ואף דברי הכת הראשונה לא נראים לי. ואומר אני שלחן זה חוץ למקומו הוא, ומקומו בסוף הפסוק בין לזכרון ובין בהיכל. כי בתחלה השמיט הבלבר תיבה זו וכתבה בגליון, ואחרי כן נכנסה משם אל גוף הספר שלא במקומה. וכשאתה מדלג כאן על לחן יהיה ידעיה בן צפניה הוא אשר נקרא לפני מזה יאשיה בן צפניה,

(י) ואם לך און לבחן מלין לא תשיכני מן הכתוב האומר נטה לך על ימינך או על שמאלך (ש"ב כ' כ"א). כי שם „נטה“ גורם, וכן נאמר ואפנה על ימין או על שמאל (בראשית כ"ד מ"ט).

ובאלה רבות נכתבי הקדש. וכשהושם לחן במקומו הראשון פירוש לזכרון לחן להזכירם לחן לפני ה' כלומר לתת אותם לחן לפני ה'. ויתורגם לזכרון לחן ללועזים um sie zu ihrem Vortheil in Erinnerung zu bringen.

(ט) **והיה אם שמוע וגו'.** וחסרה תשובת התנאי. והדברים החסרים נראה לי שלא בטעות סופר נשמטו כי אם הוסרו מדעת. כי היו הדברים דברים טובים והבטחות גדולות לימי זרובבל כהבטחות שלמות המשיח, ואחרי כן בשלל נתקיימו ההבטחות בזרובבל הוסרו מעל הספר משום כבוד הנביא. וראה מה שאמרתיו בביאור ומתחתיו יצמח (למעלה פסוק י"ב).

ז

(א) **היה דבר ה' אל זכריה.** כבר קדמוני אחרים לאמר שכל הדברים האלה מיותרים, לפי שמפסיקים בין חלקי תאר הזמן, ואף לא יתישבו עליהם דברי הפסוק האחר.

(ב) **בית אל שראצר וגו'.** התרגומים העתיקים עושים בית אל שם מקום והוא להם בית אל העיר העתיקה. והדבר ברור שאין הדין עמהם, כי למה ישלחו האנשים ההם בית אל והכהנים והנביאים בירושלים? ויש חכמים עושים בית אל שם אדם כשראצר וגרם מלך. ואחרים מחברים אל עם שראצר ואומרים ששם האיש ההוא אל שראצר, ומפרשים בית אל שראצר כמו של בית שראצר ואין דבריהם ראויים לזכרון. ולי נראה שבית אל זה טעות סופר ועקרו קְחוּאֵל כשם אבי רבקה. ובתואל איש מן השולחים, והשולחים שלחו ירושלימה.

(ג) **הצום צמתני אני.** בא אני לחוק בנוי של צמתוני, והחוק למעט הצמים עצמם, וכמו שנאמר בפסוק האחר הלא אתם האוכלים.

(ד) **הלא את הדברים וגו'.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב אֵלֶּה תחת הלא, ואחריהם כרוכים חכמי הגוים האחרונים. ורש"י ורד"ק אומרים מי גרם לכם הצום והמספד הלא דברי התוכחות אשר קרא ה' וגו'. ולא עמדו אלה ואלה על טעם המקרא. והדברים האלה כלם הנושא, ודברי פסוק ט' המה הנושא ומשמש את עם הנושא לחוק, וכבר הראיתוך לדעת כיוצא בו בביאור ואת התרגוך עלי (מ"ב י"ט כ"ז).

(ה) **והיה דבר ה' וגו'.** כל דברי הפסוק הזה מיותרים, והם נתוספו על ידי מי שלא הרגיש בחבור הדברים ושעה טעות רש"י ורד"ק.

ח

(א) **עיר האמת.** אין אמת זו כפשוטה וכמשמעה, ואין פירוש עיר אמת עיר שיושביה אנשי אמת, לפי שבכעין זו נאמר קריה נאמנה (ישעיה א' כ"א וכ"ז), ולא כלשון הכתוב הזה. והנה אמר עכר אברהם דרך אמת (בראשית כ"ד מ"ח) כנגד הדרך שבה הלך ומצא אשה לבן אדניו כאשר צוהו, מפני שהדרך ההיא לברה דרך חפצו, הדרך האמת הדרושה לחפצו, אין עוד מלברה. וכן אמר הנביא כנגד ישראל נשעתוך שורק כלו זרע אמת (ירמיה כ' כ"א), מפני שהזרע ההוא ראוי לצמוח ויהיה לגפן טובה, ומשובחת כאשר חפץ ה'. ועתה הלא תראה שבשני המקראות ההם

יתואר המתואר באמת להוציא כל דבר זולתה, ולא להוציא שקר לבדו. כי אין דרך אחרת מדרך חרן שקר, ולא שקר זרע אחר מן הזרע שמדבר בו הנביא, ובלבד שלא מן השם הוא. וכן יאמר הפרנקי *veritable, vrai* והאנגלי *true* לתאר התאר הזה. והיא אמת שבכאן, ופירושו עיר אמת עיר ששמה נאה לה וכשמה כן היא, לפי שכראוי וכהגן ככה לה. ויתורגם ללועזים *das Ideal von einem Staate* או *der echte Staat*.

(ו) גם בעיני יפלא, כי לא ראויה ירושלים לכל הטובה הגדולה הזאת אשר אני אומר לעשות לה, ובכל זאת אעשנה לה כחסדי וכרב רחמי.
(ז) אשר ביום יסד וגוי. שב אל הדברים, כלומר את הדברים אשר נכאו לכם הנביאים ביום אשר יוסד בית ה'.

(ח) ואשלה, מחכמי הגוים יש משבשים נקודו וקוראים נאשלה. והנביא דבר בנקוד לפנינו מפני שנתכוון לפעולה הולכת והנה.

(ט) כי זרע השלום וגוי. יש בחכמי הגוים מי שאומר שמעות יש כאן בפסוק תיבות, והוא מגיה וקורא זרעה שלום, ומשיב כנוי של זרעה אל שארית העם הזה, ועושה הדברים מאמר בפני עצמו. ואין לדבריו טעם, אף על פי שגדולי החכמים כרוכים אחריו.

זרע שאין זרע זה זרע זרוע כי אם תבואת הזרע, והוא ככתוב התאמין בו כי ישיב זרעך (איוב ל"ט י"ב). וזרע השלום הוא הנושא, ומה שאחריו הנושא. ואמר הכתוב כן, לפי שהשלום הוא הגורם לדבר הזה שהגפן תתן פריה וגוי. ואין שלום זה שלום מן הצר הנוכח לפני מזה (פסוק י') כי אם שלום מן ה'. כי בימים הראשונים, בסוף ימי בית ראשון ונלות ככל וקודם שנוסד הבית הנה האחרון היה ה' אלהי ישראל כאויב לעמו, שכן אמר המקונן היה אדני כאויב בלע ישראל (איכה ב' ה'). וכנגד הימים ההם נאמר בפסוק הקודם ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה, ונאמר עוד אחרי כן כאשר זממתי להרע לכם בהקצף אבותיכם אותי וגוי כן שבת י זממתי בימים האלה להיטיב את ירושלים (למטה פסוק י"ד וט"ו). וכנגד החזרה זו שאמר ה' להחזיר עמרת ישראל לישנה להיות להם לאלהים והם לו לעם כנעוריהם נאמר כאן שלום, כאלו נלחם ה' בעמו עד הנה ועתה השלים עמו. ובגלל שלום ה' עם ישראל יהיה הדבר הזה שהגפן תתן פריה וגוי. ולא יפורש שלום זה כי אם כמו שאמרתי, לפי ששלום מבשר ודם יהיה בגללו הדבר הזה שהגפן תתן את פריה וארץ את יכולה, כי באין שלום אין עבודת אדמה ואשר יצמה יאכל האויב, אבל לא יגרום שלום אדם שיתנו השמים שלם. ויתורגם ללועזים *denn die Folgen dieses wiederhergestellten Verhältnisses werden sein, dass der Weinstock seine Frucht trage*.

והנחלתי וגוי את כל אלה. מהו כל אלה? אין בדברי הכתוב כי אם שלש, פרי הגפן, ויכול הארץ, ושל השמים, וכנגדם לא יאמר כל אלה. ואף אין אדם נוחל פרי גפנו ויכול אדמתו, וכל שכן שלא יפול לשון נחלה בטל השמים. ובגלל הדבר הזה אין כל אלה שנאמר כאן כי אם כמו שפירשתי בביאור עושה כל אלה (ישעיה מ"ה ז'). ופירושו הדברים אנחיל את שארית העם הזה את כל העולם כלו¹.

¹ וכעין הבטחה זו מבטוח נביא אחר. ראה מה שאמרתי בביאור אשר נקרא שמי עליהם (עמוס ט' ב').

ובשביל שהוא פירוש כל אלה נאמר כנגד ישראל כנבואה זו שארית העם הזה להשמיענו מה גדול הדבר שאומר ה' לעשות, כי ינחיל שארית עם אחד חבל כלה. וממה שנשארו הדברים בספר, ולא הוסרו על ידי מסדריו מן הטעם שהזכרתי בסוף פרשה זו, למדנו שלא היו המסדרים יודעים פירוש כל אלה שנאמר כאן, כמו שאין בהכמים יודע עד היום הזה. ויתורגם ללועזים und ich werde das Resetchen dieses Volkes zu Erben des Weltalls einsetzen.

(טו) **כן שבתי זממתי.** שיבה זו הזרת החזור בו ועובר מפעולה לפעולה הפוכה ממנה. והצר הישוע שבמשל ונמשל ולא נחמתי שכסוף הפסוק, ופירוש הדברים כן הזרתי עתה וזממתי בימים האלה להשיב לכם ולא אנחם. ויתורגם ללועזים so bin ich nun anderen Sinnes und gedenke u. s. w. **עשרה אנשים.** ראה מה שאמרתי במספר הזה בביאור וכין עשרת ימים (בחמיה ה' י"ח).

ט

(א) **משא.** ראה מה שאמרתי בביאור חוון ישעיהו (ישעיה א' א'). ועל פי הדברים ההם יש במשא זה כדי מאמר שלם והוא מגיד לנו שם הנבואה הזאת, ולא כבעל הטעמים שחברו אל שלאחריו. וכל הדברים מכאן ועד סוף הספר לא דברי זכריה הם, כי נביאים אחרים אמרום, ומאומריהם יש שקרמו לזכריה ויש שקדם הוא להם.

דבר ה' בארץ חדרך. יש לה' דברים אל ארץ חדרך, וכאשר ידבר כן יהיה לה. ודמשק מנחתו. לא יפורשו הדברים האלה כנקודם. ואומר אני אל תקרא מנחתו כי אם מנחתו כמו שמתרגמים השבעים, ופירוש הכתוב ודמשק מביאים לו מנחה, כלומר נכנעים לפניו. והדבר למד מענינו שתפוש בחרך ודמשק מפני שהיו רחוקות זו מזו מאוד, להניד לנו שה' מושל בכל הגוים. והמפרשים דברים כמשמעם לא זכרו שאין בכל נבואה זו דבר על חדרך ודמשק. ויתורגם ללועזים JHVH hat das Wort über Chadrach, und ein Recht auf Huldigung in Damaskus.

כי לה' עין אדם. חכמי ישראל אומרים שתהיינה עיני אדם נשואות אל ה', וחכמי הגוים אומרים שעין זו עין ה' והוא השם עינו על האדם. ולחכמי ישראל קשה למה פתח הנביא כן, והוא לא מדבר כאן בתשובת הגוים אל ה', וחכמי הגוים אין דבריהם במשמע לשון הכתוב. ולשתי הכתות קשה עין זו שהיא לשון יחיד.

ובאמת עין זו עין מים ולא עין רואה. וכמו שהמעין המתגבר ממלא חסרונו כל שעה, כן העדה המתגברת דור הולך ודור בא והיא לעולם עומדת. ובגלל הרבר הזה נאמר לעם ישראל עין יעקב (דברים ל"ג כ"ח). ומן הלשון הזה עין אדם שנאמר כאן, ופירושו כל האדם אשר על פני הארץ⁽¹⁾. ולמיד של לה' לקנין העין. וראה מה שאמרתי בביאור לשתי עונותם (הושע י' י').

(1) וגם נביא אחר אומר הביטו אל צור הצבתם ואל מקבת בור נקרתם (ישעיה נ"א א') ומדבר באבות ישראל כדבר במקור מים.

וּכְלֹשְׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל. עַיִן אָדָם כִּלְלָה, וְזֶה פֶרֶט, וְכָלל וּפְרֵט פֶּרֶט עֵקֶר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אֶת הָאָרֶץ וְאֵת יְרִיחוֹ (יְהוֹשֻׁעַ ב' א') וְיְרִיחוֹ הִיא הָעֵקֶר. וְיִתְרוֹגֵם הַמִּקְרָא בַּחֲבוּרֵי לְלוּעִיּוֹם דֵּינִי JHVHes ist das Menschengeschlecht und denn zumal sämtliche Stämme Israels.

(ז) כֹּאֲלֶּה בַיהוּדָה, תִּגְמָו יוֹנְתָן כִּרְבָרְבִין דְּבֵית יְהוּדָה. וְאִם כֵּן, בְּרַכָּה הִיא זֶה לְפִלְשְׁתִּים, וְהַנְּבִיא הוּא לֹא בֵּא לְבָרֵךְ אֶת אֹיְבֵי עַמּוֹ. וְאֹמֵר אֲנִי אֶל תִּקְרָא כֹּאֲלֶּה כִּי אִם פְּאֶלֶף (כִּי לֹא מִשְׁמַשׁ אֲלֹפֶה לְשׁוֹן שֶׁר וְגִדּוּל כִּי אִם בַּעֲשׂוֹ הוּא אֲרוֹם), וּפְרִיּוֹשׁ הַכְּתוּב יִנְעֵנוּ פִּלְשְׁתִּים לְיִשְׂרָאֵל וְהִיחָה אֲרֻצָּם לּוֹ וְהֵם יִלְחָמוּ מִלְחָמוֹתָיו כְּאַחַד מֵאֲלִפְיָו. וְסוֹף הַפְּסוּק הָאוֹמֵר וְעִקְרוֹן כִּיבוּסִי מִסִּיעֵי לִי. וְכִבֵּר הִיא לִפְנֵי מִי שֶׁפִּירֵשׁ אֶת הַמִּקְרָא הוּא כֵּן. וְרָאָה מַה שֶׁאִמְרָתִי בְּבִיאֹר אֲלוֹפֵי יְהוּדָה (לְמַטֵּה י"ב ה').

(ח) כִּי עֵתָה רָאִיתִי בְעֵינַי כִּי זֶה כִּנְיָף הַשְּׁמוֹשׁ בְּלִבָּךְ, וְכִבֵּר הָרֵאִיתִיךָ כֹּאֲלֶּה רַבּוּת. וְעַל דָּבָר, רָאִיתִי בְעֵינַי רָאָה מַה שֶׁאִמְרָתִי בְּבִיאֹר בְּתַנְלֵי אַעֲבוּרָה (בְּמִדְבָר כ' י"ט). וְיִתְרוֹגֵם לְלוּעִיּוֹם וְיִתְרוֹגֵם לְלוּעִיּוֹם wie ich nun wirklich sehe.

(ט) הִנֵּה מִלְכָךְ יִבּוֹא לְךָ. בִּיָּאָה זֶה הִיא שֶׁפִּירֵשְׁתִּיהּ בְּבִיאֹר בַּחֲזֹק יָבָא (יְשַׁעִיָּה מ' י'). צְדִיק וְנוֹשֵׁעַ הוּא. מִנְצָח וְנַחֲלֵץ מִצָּרָה הוּא. עֵינֵי וְרַכֵּב עַל הַחֲמֹר, מֵאִין סוֹס לְרִכּוֹב עֲלָיו, כִּי יִכְרִית ה' סוֹסָיו, כְּאֹמֵר בַּפְּסוּק הָאַחֵר. וְאִם בְּכָל זֹאת יִהְיֶה צְדִיק וְנוֹשֵׁעַ. הַדָּבָר כְּרוּר שֶׁנוֹשֵׁעַ הוּא כְּה' אֱלֹהָיו, וְלֹא כִּכָּה יָדוּ.

(י) אֵין מִים בּוֹ. חֲכָמֵי הַגּוֹיִם הַמְּחַדְשִׁים אוֹמְרִים שֶׁהַדְּבָרִים הָאֵלֶּה מִיּוֹתֵרִים. וְלֹא נִרְאָה לִי כֵּן. וְאֹמֵר אֲנִי שְׁבִימֵי קֶדֶם לֹא הִיָּה בְלִשׁוֹן הָעִבְרִים שֶׁם שֶׁמִּשְׁמַעוּ בֵּית אֲסִירִים וְהָיוּ קוֹרְאִים לְבֵית אֲסִירִים בּוֹר אֲשֶׁר אֵין בּוֹ מִים. וְרָאָה מַה שֶׁאִמְרָתִי בְּבִיאֹר בֵּין הַשָּׁמַיִם וּבֵין הָאָרֶץ (ש"ב י"ח ט') וְכְבִיאֹר וְחוֹט שְׁתִּים עֲשֶׂרָה אִמָּה (מ"א ו' ט"ו). (יב) שׁוּבוּ לְבַצְרוֹן. חֲכָמֵי הַגּוֹיִם הָרֵאשׁוֹנִים מִפְּרִשִׁים בַּצְרוֹן לְשׁוֹן יִבְשָׁה, וְהַמְּחַדְשִׁים אוֹמְרִים שֶׁהוּא לְשׁוֹן מִבְּצָר. וְלִשְׁתֵּי הַכְּתוּב לֹא יִסּוּל לְבַצְרוֹן עַל לְשׁוֹן אֲסִירֵי הַתְּקוּהָ שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו. וְלִי נִרְאָה שֶׁבַצְרוֹן מִלְשׁוֹן לֹא יִבְצָר מֵהֶם (בְּרֵאשִׁית י"א ו'), וְמִשְׁמַעוּ מַה שֶׁאֵי אֶשְׁפֹּר. וְשׁוּבוּ זֶה טַעֲמוֹת סוֹפֵר, וְעִקְרוֹ שָׁבוּ, כְּמוֹ שֶׁמִּתְרַגְּמִים הַשְּׁבַעִים, וְהוּא מִשְׁמַשׁ עִם לְמִדַּת הַתְּשׁוּמִישׁ שֶׁפִּירֵשְׁתִּי בְּבִיאֹר תִּשָּׁב בְּדַמִּי מִתְהַרָּה (וַיִּקְרָא י"ב ד'). וּפְרִיּוֹשׁ שָׁבוּ לְבַצְרוֹן חֲבוּ לְאֲשֶׁר יִפְלֵא בְעֵינֵיכֶם וְנִרְאָה כְּדָבָר שֶׁאֵי אֶשְׁפֹּר.

גַּם הַיּוֹם מִגִּיד וְגוֹי. נוֹסֵף עַל שָׁבוּ לְבַצְרוֹן, וְהַיּוֹם מִשְׁמַשׁ עִם שָׁבוּ, אֵף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִשְׁנָה כְּרֵאשׁוֹ לְמִדַּת שֶׁל לְבַצְרוֹן. וּמִגִּיד שָׁב אֶל הַיּוֹם. וְאֵל תַּתְמָה שֶׁנֶּתַן הַכְּתוּב הַזֶּה לַיּוֹם הַגָּדֵל, שֶׁהָרִי נֶאֱמַר יוֹם לַיּוֹם יִבְעֵי אוֹמֵר (תְּהִלִּים י"ט ג'), וְנֶאֱמַר יָמִים יִדְבְּרוּ (אֵיּוֹב ל"ב ז'). וּמִשְׁנֵה אֲשִׁיב לָךְ הוּא הַדָּבָר שֶׁמִּגִּיד הַיּוֹם. וְזֶה פְרִיּוֹשׁ הַכְּתוּב וְחֲבוּ לַיּוֹם אֲשֶׁר בּוֹ יִנְדַּע כִּי מִשְׁנֵה אֲשִׁיב לָךְ. וְיִתְרוֹגֵם הַמִּקְרָא כִּלּוֹ לְלוּעִיּוֹם harret dessen, was euch unmöglich scheint, wie auch des Tages, der es klar darthun wird, dass ich dir doppelten Ersatz leiste.

(יג) מִלֵּאתִי אֲפִרִים. רָאָה מַה שֶׁאִמְרָתִי בְּבִיאֹר מְלוֹא הַגּוֹיִם (בְּרֵאשִׁית מ"ח ט"ט), וְכְבִיאֹר וְיִמְלֵא אַחֲרָי (בְּמִדְבָר י"ד כ"ד). וְעַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה זֶה פְרִיּוֹשׁ הַכְּתוּב הַזֶּה שֶׁמִּתִּי אֶת אֲפִרִים כְּקֶשֶׁת שֶׁנֶּתַן לָהּ דוֹרְכָה מְלוֹאָה. וְיִתְרוֹגֵם הַמִּקְרָא בַּחֲבוּרֵי לְלוּעִיּוֹם denn ich habe mir Juda wie einen Bogen gespannt, Ephraim hergerichtet auf seine volle Tragweite.

ומזכר אפרים שנוכר כאן עם יהודה יחדו למדנו שנאמרה נבואה זו בעוד שמרון יושבת. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק א' בתחלת דברי.

ועוררתי בניך ציון וגו'. השבעים מתרגמים בניך אחרון כאלו היה כתוב **בְּנֵי**, והגדולים שבחכמי הגוים כרוכים אחריהם, כי נלאו לפרש את המקרא הזה ככתבו. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור דבר ה' עליכם כנען (צפניה ב' ה'). ועל פי הדברים ההם זה הדבר שאמר הנביא כאן: ועוררתי בניך אשר בציון ובניך אשר ביון גם יחד. וליהודה בנים ביון, כי בן נביא אחר אומר ובני ירושלים מכרתם לבני הזונים (יואל ד' ח'). ויתורגם ללועזים *und ich will deine Söhne in Zion* and *ich will deine Söhne in Javan*.

(יד) **והלך בסערות תימן.** חכמי הגוים האומרים שתימן זה הרוח הנגב עליהם הראיה. ותמה אני אם למדים הם גזרה שוה ברד"ק לאמר כתוב אחד אומר מן החדר **חבא סופה** (איוב ל"ז ט'), וכתוב אחר אומר וחדרי תימן (שם ט' ט'). והרוח הגדול והחזק בכל המקרא רוח קדים, ולא רוח נגב.

ועתה הלא ידעת שקבלה ביד הנביאים שהי' אלהי ישראל נגלה על עמו ראשונה והוא בא מעשו הוא אדום ברעש ובסערה, שכן נאמר ורח משעיר למו (דברים ל"ג ב'). ונאמר בצאתך משעיר בצערך מאדום ארץ רעשה וגו' (שופטים ה', ד' וה'), ונאמר עוד אלוה מתימן יבא (חבקוק ג' ג'). כי תימן היא אדום, ונאמר שם בפסוק האחר לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו. ומעתה הלא דעת לנכון נקל שאף תימן זו אדום, וזה פירוש הכתוב והלך בסערות כסערות שבהן בא מתימן. ויתורגם *und unter Stürmen schreiten, wie zur Zeit, da er aus Taiman kam*.

(טו) **ואכלו ובכשו אבני קלע.** נואשו חכמי הגוים מלפרש הדברים האלה ככתבם. ויש מהם משבשים ומניחים ויכלום ויקְשֹׁשׁוּם כאבני קלע. ומפרשים ובכשוּם ורמסוּם. ולדבריהם לא זכיתי לראות למה תפש הנביא כאבני קלע, ולא די לו כאבנים סתם. ועוד שבכל כמו אלה בוחר המושל משל בעפר ומיט'!). ולא כאבנים. והדברים ככתבם. ומי שלו און לבחן מלין והוא מבין דבר מתוך דבר הלא ידע שכבישה זו המשמשת עם אבילה יחד ונכנסת אחריה אין משמעה כי אם עכול המאכל במעי אוכלו. והכתוב הזה אחר שאמר שהי' צבאות יגן על עמו מסיים ואומר כן, להגיד לנו שמפני שיהיה ה' מגן ישראל לא ישחיתו בו אויביו, ולא זאת בלבד, כי אבני הקלע אשר יקלעו אויבי ישראל אליו יאכלם ויעכלם במעיו. והדברים דברי מפליג ומפרזו על המדה, ושומעיהם שמעו והתפלאו, ואף על פי שבני מערב לא יראו להם חן ויופי, כי לא כמצריות העבריות. ויתורגם ללועזים *und sie werden verschlucken die Steine, die gegen sie geschleudert sind*.

ושתו המו. הדברים האלה לא יפורשו ככתבם. ומנוסה אלכסנדרי של תרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם כספרים דָּקִים התי המו. וכן העקר, והכניו לאויבי ישראל. ועד ברבר סוף הפסוק המדמה את ישראל למורק ולזוית מובח, ואם אין במקרא זכר לדם אין המשל הזה עולה יפה.

(יז) **כי מה טובו ומה יפיו.** חכמי הגוים הראשונים דורשים הדברים האלה על ה' ומתברים אל ראש הנבואה האחרת. ויפה לא משמש על צד השאלה בכל

(') ראה דברי הכתוב ש"כ כ"ב מ"ג. ומ"ב י"ג ד', ומה שאמרתי אני למטה י' ה'.

המקרא, והוא תמיד ענין לחאר ומראה, ואם כן, איך יתן הנביא הזה יפי לה' אלהיו אשר לא יראה לו כל תמונה? והדברים שבים אל עם ישראל, וטוב זה כמו שפירשתי בחור וטוב (שיא ט' ב'), והוא ענין לגבורה.

דגן בחורים וגו'. הפירוש המקובל אחד לכל. ואני לא אתמה על חכמי הגוים אשר אין להם חלק וצדקה וזכרון באבות ישראל. ומאוד אתפלא על החכמים אשר מורע ישראל הם איך ימצאו את לבכם לבזות אמותם, לשום בפי הנביא כדברים האלה אשר לפיהם הוא נותן לבחורי ישראל לחם לאכול ולכתולותיו יין לשתות. הכשנורות יעשה את בנות ישראל! ולא זאת בלבד, כי אם כן דבר הנביא, אין טעם לדבריו, וכדי בויון.

וכאמת סוף הפסוק הזה שני מאמרים איש איש בפני עצמו, ולא תקועים זה בזה. ודגן בחורים מאמר אחד, ותירוש ינוכב בתולות מאמר אחד. וכמאמר הראשון דגן הנושא ובחורים הנשוא, ובאחרון תירוש ינוכב הנושא ובתולות הנשוא. וינוכב המתאר תירוש לא נזכר לו פעול, מפני שהדבר למד מענינו ששותי התירוש הפעול. וזה פירוש הדברים בחורי ישראל המה דגנו, ובתולותיו הנה תירושו אשר ינוכבהו, ומקביל בחורים בסוף הפסוק אל טובו שבראשו, ובתולות מקביל אל יפיו.

ותבין את הענין הזה על בריו כוכרך שנביא אחר אומר הנה ה' צבאות מסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה כל משען לחם וכל משען מים, והוא הולך ומפרש משען לחם ומשען מים באמרו גבור ואיש מלחמה שופט ונביא וקוסם וזקן שר חמשים ונשוא פנים וגו' (ישעיה ג', א'—ג'). ועל פי הדברים ההם הנביא הזה רואה בחורי ישראל ובתולותיו בויונם כמוזנו אשר עליו יחיה. או כלך לדרך זה. הבחורים נלחמים מלחמות עמם, ולמען ישובו מן המלחמה ומצאו חן בעיני הבתולות לאהבה אותם, לתת דודיהן להם, יתאמצו לעשות גדולות במלחמה, ותורם נוראות מינם¹). ובכן יִשַׁע ישראל ויקום על ידי בחוריו ובתולותיו יחדו. ובין כך ובין כך אמר הנביא לבחורים דגן מפני שהם העקר כדגן שהוא עקר המחיה, ולבתולות אמר תירוש על שם חנן ויפין, כיין הנותן ככוס עינו ומראה יפה ממראה הלחם. ויתורגם המקרא כלו ללועזים ja, wie tüchtig und wie schön ist er (Israel)! Seine jungen Männer, die sind sein Korn, und seine Jungfrauen sein stärkender Most.

י

(ב) וחלמות. ראה מה שאמרתי בביאור הלומותיכם (ירמיה כ"ט ז') בסוף דבריו. יענו כי אין רעה. האומרים שיענו זה לשון ענוי וצער אין להם עד נאמן בכל נחבי הקדש, כי המקראות שהם מעידים להם כלם יפורשו פירוש אחר, כמו שחראם איש איש במקומו. והנה ידעת שיש כמשמע עניה לשון זמר, וכמו שהרומים קוראים לכלב canis, כלומר מזמר, ומוציאים קריאת התרנגול בלשון זמר, canere. כן נאמר במקרא לקול שמשמיעה החיה וענה איים באלמנותיו (ירמיה י"ג כ"ב). ונראה

¹) וכן בשוכ דוד מהכות את הפלשתי ענו לו הנשים המשחקות היוצאות לקראתו מכל ערי ישראל לאמר הנה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו (שיא י"ח ז'). והעם שככה לו. בחוריו היוצאים במלחמה הלא יעלו בתולותיו על לבבם. ולמען יהללם פיהן יעשו גבורות ועוז.

לי שהיא עניה זו, ופירוש הדברים כחבורם נסעו כמו צאן הנותנות קול כשאין רועה. וכן דרך הצאן, ויתורגם ללועזים, *darum ziehen sie umher wie Schafe, die blöken, weil kein Hirt da ist*.

(ג) ועל העתודים אפקד. ראה מה שאמרתי בכיאור לאילים ולעתודים (יחזקאל ליד י"ז), ומשם יתברר לך למה נזכרו כאן העתודים עם הרועים יחדו.
(ד) כל נוגש. כל גבור מנצה במלחמה ונוגש באויביו לבגד אותם לעשות ברצוננו.

(ה) כטיט חוצות. הלשון הזה לא מתישב כלל, ואומר אני אל תקרא כטיט כי אם כטיט, ככ"ף, ופירוש הדברים נגבורים אשר יבוסו את אויביהם כטיט חוצות.
(ו) והושבותים. אין כננין הזה בלשון המקרא, והרבר ברור שמעות סופר הוא, והעקר והשבותים, ככתוב בפסוק י'.

(ז) ובניהם יראו ושמחו. אם ובניהם זה הפועל, כמו שמפרשים החכמים כלם, אין לדברים האלה טעם, כי אין לאמר למה חלק הכתוב בין הבנים לאבותם. וכנלל הדבר הזה אומר אני שובניהם הפועל, ופירוש הדברים ואפרים יראו את בניהם גדלים להיות נגורים כאבותם ושמחו. ויתורגם ללועזים *und sie werden ihre Kinder sehen und sich freuen*.

(ח) ואזרעם בעמים ואתן להם זרע בארץ העמים, ואף על פי כן ובמרחקים יזכרונני, ולא ישתקעו בעמים כי אם וחיו את בניהם ושבנו. וכבר אמרו אחרים לפני שוחזי זה לא נקוד כרין, ודינו וחיו, הכנין הכבד הרגוש, ופירוש הדברים ובאשר יגדלו את בניהם בתוך העמים ישובו על אדמתם.

(י) ימצא. לא נקוד כרין, ודינו ימצא, הבנין הקל, כי פירוש הדברים ולא יספיק להם הלבנון, ונפעל לא ישמש תשמיש זה. וראה מה שאמרתי בכיאור לא ימצא לנו החר (יהושע י"ז ט"ז).

(יא) ועבר בים צרה. אף הדברים האלה לא יפירושו נקודם. וחכם אחד מחכמי הגוים אמר שצרה זה דינו צרה, טעמו למעלה, ופירושו אל צור. ונראים לי דבריו מאוד. ופירוש הכתוב ה' יעבור אל צור דרך הים. והבה, אומר אני שאף זה לא נקוד כרין, ודינו והקה, היא המפיק, והכנוי לצור.

(יב) ובשמו יתהלכו. אין בלשון הזה בכל המקרא. ובתרגום השבעים הנוסח יתהללו, משרש הלל, וכן העקר.

יא

(ג) אשר אדירם שדרו. הדברים האלה המשחיתים סדר המקרא הזה כבר אמרו אחרים לפני שמיזתרים הם, ובלכד שלא פירשו לאמר איך נכנסה טעות זו בספר. ואתה יתברר לך הדבר הזה בפירוש הפסוק האחר.
יער הבצור, וכתוב בצור, כוא"ו, והוא העקר. ויער בצור כמו עיר בצורה, ומשמעו יער שלא במהרה יכנס בו הנכנס.

(ג) כי שרדה אדרתם. הדברים המיזתרים בפסוק הקודם היו כתובים בתחלה בגליון לפרש את הדברים האלה, ומשם נכנסו אל נוף הספר שלא במקומם. ועל פי התוספת היא אדרתם שנאמר כאן פירושו אדיריהם, והם הרועים העשירים שמלאכתם

נעשית על ידי אחרים, כמו שפירשתי בביאור ואדיריהם (נחמיה ג' ה' וירמיה י"ד ג'). והרועים ילילו באבוד אדיריהם, לפי שבאין אדירים אין רועים. ויתורגם אדרתם ללועזים ihre Oberhirten.

(ד) אלהי. מי שעינים לו לראות הלא יראה שמעות סופר הוא, והעקר אֱלִי, ככתוב אחרי כן ויאמר ה' אלי (למטה פסוק י"ג). צאן ההרגה צאן עומדות למות שלא בנביחה, ועל כן במותם לא יאכל בשרן.

(ה) יהרגון משמש הפעל כאן למעשה שאפשר לעשותו ולא למעשה שהוה או יהיה. וכמו כן יאמר שאחריו. יאשמו ריה לו כרעהו שפירשתי בביאור ער אשר יאשמו (הושע ה' ט"ו), ופירוש ולא יאשמו ולא ירגישו בעצמם שאשמים הם. ויתורגם המקרא ללועזים, ohne sich deren Käufer sie abwürgen mögen, ein Gewissen daraus zu machen.

(ז) לכן עניי הצאן. מי שעינים לו לראות הלא יראה וידע שאין הדברים האלה כתובים בכתחלה. והשבעים היו קוראים „לכן עניי“ לכנעני, חיבה אחת, וכן נראה לי העקר. ואל תתמה על הלשון הזה, כי אחר שיצא כנען ממשמעו הראשון והיה לשם עצם כללי, הלא ירבה ויִקְמַך, כמו שנאמר בכנוי כנעניה (ישעיה כ"ג ח'). ופירוש כנעני הצאן האנשים העושים סחורה בצאן, וכנגדו בנמשל שרי העם המדכאים פני עניי למען בצע. ויתורגם ללועזים für die, so aus den Schafen ein Geschäft machen.

(יא) וידעו כן וגו'. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז', ותן כל האמור שם ענין אף לכאן, ובלבד שכאן אין למ"ד, לפי שכנעני הצאן הפועל של וידעו. (יג) היוצר. בתרגום הסורסי הנוסח כאן ובסוף הפסוק הַאֲוִצֵר תחת יוצר. ולא נראה לי. והשבעים מתרגמים לשון מקום ששם יוצקים מתכות. ונראה שהיה לפניהם שם כעין מוֹצֵק.

אדר היקר וגו'. אין הפירוש המקובל כמשמע לשון הכתוב. ולא נתברר לי פירוש הדברים האלה אל נכון. ולבי אומר לי שאדר שכר אדירי הצאן¹. ויקר זה כמו וְצִיִּי בלשון ערבי, והוא עדר צאן, ולא עדר סחם כי אם עדר מיוחד. והשם בערבי ישן נושן, וכבר נחלקו חכמי הערבים בעדר הנקרא כן, וזה אומר בכה וזה בכה. ועל פי הדברים האלה הפעל יקרתי יש במשמעו פעולת רועה עדר שנקרא יקר. ולא אנסה לחקור פה עד תכלית דבר, ואניח לאחרים מקום להתגדר בו.

(טו) בלי. לא נקוד ברין, ודינו קָלִי, לשון רבים. רעה אֲוִילִי, אם אויל זה כמשמעו, אין לדברים האלה טעם, כי לא שונים כלי רועה כסיל מכלי רועה חכם. ורואה אוילי איש מתחפש בכלי רועה והוא נראה כרועה ואינו רועה, כאשר יעשו המשחקים². וכלי רועה אוילי כזה שונים מכלי רועה אמת, כי ילקוטו של רועה אמת עור וילקוט רועה אויל גרוע ממנו, וכן כל כלי. ויתורגם כלי רועה אוילי ללועזים die Ausstattung eines Scheinhirten.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור אדרתם (למעלה פסוק ג').

² ונקרא האיש הזה רועה אוילי כמו שבדורות אשר לפנינו נקרא האיש המשחק לפני מלכים והם מתענגים על מעשהו ועל דבריו אויל (Narr. Schalksnarr).

(יז) הנבחרות לא יפקד הנער. בן חבור הרברים, ולא כמו שחברום בעל הטעמים. כי כל העושים הנער פעול יגיעו לריק לפרשו, לפי שאם בן בהמה היא, וכנגד הבהמה נאמר תמיד לשון נקבה¹). כמו שנאמר כאן הנבחרות הנשברת, הנצבה, הבריאה. והנער הפועל, ובלבד שאינו ענין לשנים. כי מפני שימים ידברו ורב שנים יודיעו חכמה (איוב ל"ב ז'), נאמר כאן לרועה האוילי האומר שרועה הוא ואינו רועה ולא יודע כשיב מלאכתו נער. ובעין זה נער חסר לב (משלי ז' ז').² ויתורגם ללועזים das abhanden gekommene wird der Unerfahrene nicht vermissen.

(יח) רעי האליל כמו רועה אלילי, כלומר רועה האויל שהקמתי בכתוב בספוק הקודם. חרב על זרועו כבר אמרו אחרים לפני שחרב זה לא נקוד כדון ודינו חרב, ועד ברבר יבוש תיבש שנאמר בסוף הפסוק.

יב

(א) משא. ראה מה שאמרתי כראש הספר, ותן כל האמור שם בתיבה זו ענין אף לכאן.

(ב) ונס על יהודה יהיה ונ'. חכמי הגוים מוחקים. על" ראשון, ומסתייעים בתרגום יונתן ומפרשים שיהודה יהיה לפני ירושלים בהיותה במצור, ואין להרברים טעם. ומתרגום יונתן אין סיוע, לפי שנוטה הוא ממשטו של מקרא. ובתרגום השבעים הנוסח בכתוב בספרינו, והוא העקר. ופועלו של יהיה סף רעל שבראש הפסוק, וזה פירוש הרברים ונס על יהודה יעבור סף הרעל ככא ירושלים במצור. ויתורגם ללועזים auch an Juda wird sie (die Taumelschale) kommen bei der Belagerung Jerusalems.

(ג) אלפי יהודה. ראה מה שאמרתי בביאור באלוף ביהודה (למעלה ט' ז'). ואף אלפי זה לא נקוד כדון, ודינו אלפי.

אמצה לי ישבי ירושלים. אין לפרש הרברים האלה בכתבם. ומתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים אמצה ליישבי ירושלים, וכן העקר. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנית יוד ראשונה של יושבי, ואחרי כן הגיהוהו שלא כדון ונעשה שתי תיבות. והמקרא בתקונו לא צריך פירוש.

(ד) ככיוור אש בעצים. כיוור זה חשוד בעיני בטעות, ולא ידעתי לשער עקרו. ואף חיבת בעצים נראה לי שטעות סופר היא, ועקרה בקצים, ואחו הכתוב בקוצים על פי מה שאמרתי בביאור ומצאה קוצים (שמות כ"ב ה'), ואף מפני הנמשל, כי האש תהיה כאויבי ה', ובליעל כקוין (שי"ב כ"ג ו').

כירושלים. גלאו חכמי הגוים לפרשו, ואומרים שמיותר הוא. והוא מן הכתוב כבתחלה. וכיית שבראשו כאחותה שפירשתיה בכיאוור בחזק יבא (ישעיה מ' י'). ופירוש הרברים בחבורם וירושלים עוד תשב תחתיה בתקפה וגדולתה כירושלים. ויתורגם ללועזים und Jerusalem wird nach wie vor Jerusalem bleiben.

¹ ראה דברי החתוב יחזקאל ל' ד' ו' ט' ז' ביבה ד' ו' ז' ו' ו' וצפניה ג' ו' ט'.

² ונראה לי שהטעם נער בכתוב וירבעם היה נער (דה"ב י"ג ז') ריח לו כמותו.

(ה) כמלאך ה' לפניכם. אמרו חכמי הגוים שלפניהם זה תאר המקום, ומפרשים כמלאך ה' ההולך לפניהם. ואין ימי נבואה זו ימי צאת ישראל ממצרים שהיה מלאך ה' הולך לפניהם במדבר⁽¹⁾. ולפניהם שנאמר כאן כמו שנאמר בנעמן היה איש גדול לפני אדניו (מיב ה' א'), ופירוש הכתוב ובית דוד יהיה כאלהים כמלאך ה' בעיניהם. והעינים עיני העם. ואמת אני ולא אבחר שכמלאך ה' חשוד בעיני ביתור, והוא תוספת ביאור שהיתה כתובה בתחלה בגליון לפרש כאלהים ומשם נכנסה בשעות סופר אל גוף הספר. ויתורגם ללועזים und das Haus Davids wie Gott etc. in ihren Augen.

(ו) רוח חן ותחנונים רוח נותן חנם בעיני ומתחנן אלי בעדם. וראה מה שאמרתו בביאור אבן חן (משלי י"ז ח'). ויתורגם ללועזים einen Geist der zu ihren Gunsten flehend spricht.

את אשר דקרו. אין קץ ליגיעה שיגיעים החכמים לפרש את הדברים האלה ואומרים זה בכה וזה בכה. ואומר אני שאין דקרו זה כמשמעו, והוא כאשר יאמר הערבי قدح فبا, קדרהו, ומשמע דבריו בזה את פלוגי ונאין אותו. והיה ברין שיאמר דקרוני, ולא אמר כן, ואמר ככתוב, מפני כבוד ה'. ויתורגם ללועזים den sie geschmäht.

וספדו עליו. הכנוי שב אל הענין, והענין הביוון והנאצה שכוז ונאצו את ה' אלהים, ועל הדבר הזה יתאבלו. ויתורגם עליו ללועזים darüber.

(יא) כמספר הדרבמון. המספר ההוא מעשה שהיה, ואנחנו אין אתנו היום הזה לדעת מה הוא, כי אין זכר לו בכתבי הקדש חוץ מן המקרא הזה.

(יב) משפחות משפחות לבר. מדקרק הכתוב לאמר כן, ומוסיף ואומר נשיהם לבר, להגיד לנו שיספור כל איש מלבו. כי המתאבל ומצטער בצבור יש שהוא עושה כן כדי שלא לפרוש מן הצבור, והמתאבל ומצטער לברו אבלו וצערו נוגעים עד נפשו.

יג

(א) לחטאת ולנדה לרחוץ מחטאת ונדה. ואל יקשה לך לשון הכתוב הזה. שהרי כבר נאמר מי נדה (במדבר י"ט ט'), ופירושן מים לטהר מנדה.

(ג) בהנבאו אין זה תאר הומון, כמו שאומרים החכמים, כי הומון מתואר בראש הכתוב באמרו והיה כי ינבא איש. וביית זו כביית של שן בשן (דברים י"ט כ"א), ופירוש בהנבאו תחת אשר נבא. ויתורגם ללועזים dafür, dass er prophezeit.

(ה) אדם הקנני מעורי. אמרו חכמי הגוים שהקנני נגור מן מקנה ופירושו קנני לעבד לו, ושכחו שאין בכלל מקנה עבדים. והשנית מה הדבר הזה שיאמר כל נביא עבד אנכי, והשואל ודע שלא כן הדבר? ואומר אני שאדם זה המקביל אל נביא משמעו הדיוש שאינו נביא⁽²⁾. והקנני כמו הקניאני, ומשמש כאן פעל קנה

⁽¹⁾ ואף המלאך ההוא כן אדם ולא מלאך ממלאכי השמים. כמו שאמרתו בביאור אל אש דברתי לך (שמות ל"ב ל"ד).

⁽²⁾ ראה מה שאמרתו בכמו אלה בביאור הן כל חבריו יבושו וחרשים הם מאדם (ישעיה מ"ד ו"א).

בלשון קנא, כמו שנאמר סמל הקנאה המקנה (יחזקאל ח' ג'). ופירוש הדברים מנעורי קנאתי בהרויט שאינו נביא והשתדלתי ללכת בעקבותיו. ויתורגם ללועזים von Jugend auf hat mich der Laie zur Nachfolge angeregt.

(ו) הכיתי בית מאהבי. אמרו חכמי הגוים שפירוש מאהבי אבותי, ולא זכרו שאין מאהב ככל המקרא כי אם רע אשה וזנה¹ חוץ מאן. ועל כרחנו נאמר שאף זה לשון ננאי. ואם כן, זה פירושו רעי האוכלים ושורתם ושמתים עמי. והמתנבא, כמו שמכחש לאמר שמעולם לא נבא, כן יתלה מכותיו ברעיו אשר שחו ושכרו עמו. ויתורגם בית מאהבי ללועזים in einer lustigen Gesellschaft, in der ich war.

(ז) ועל גבר עמיתי. לא יפורש עמיתי זה ככתבו, כי לא יכה ה' את ידי. ואומר אני אל תקרא עמיתי כי אם עמיתו, כואיו, והכנוי לרועה. ומי עמיתו זה יתברר לך בסמוך. ויתורגם גבר עמיתו ללועזים den Mann, der seine rechte Hand ist.

הך את הרעה וגו'. על כרחנו נאמר שלא אל החרב המצוה הזאת, לפי שאליה היה אומר הכי לשון נקבה. והמצוה הזאת כאחותה שפירשתי בכיאוור הך הכפתור (עמוס ט' א'). והדברים מאמר בתוך מאמר, להגיד לנו למה תעור החרב על הרועה, כי כאשר יוכה הרועה תפוצינה הצאן, ובתפוצת הצאן חפץ ה', כמו שנאמר בפסוק האחר פי שנים בה יכרתו יגועו. ויתורגם ללועזים schlägt man den Hirten, zerstreuen sich die Schafe.

הצערים. לא יפורש כנקודו. ואומר אני אל תקרא הצערים כי אם הצערים, והם צעירי הצאן, הרועים העושים מלאכת אדירי הצאן. וכנגד הצעירים האלה נאמר בפסוק הקודם גבר עמיתו, ככנוי שב אל רועי. ויתורגם ללועזים die Hirten-gehilfen.

יד

(א) הנה יום בא לה'. למיד לקנין היום, ופירוש הדברים הנה יום ה' בא, ובלכר שהמקרא ככתבו סותם את היום ולא מיחדו.
(ב) גיא גדולה מאד. מקום גיא המקום השני, כמו שאמרתי בכיאוור ושוסעת שפע שתי פרסות (דברים י"ד ו').

(ג) גיא הרי. הוא הגיא אשר בין שני חצאי הר הויתים אחר שמשו צפונה ונגכה, כאמור בפסוק הקודם. והרי טעות סופר, ועקרו הרים.
כל קדשים עמך. הלשון הזה לא כתישב הישב על ובא ה'. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב עמו. וכן נראה לי העקר.

(ד) אור יקרות וקפאון. לא ידעתי לפרשו, וכל אשר אמרו בו החכמים מאומד אמרו ואין לדבריהם יסוד.

(ה) והיה יום אחד. אחד זה ככתוב ה' אחד ושמו אחד (למטה פסוק ט'), ופירוש הדברים והיה יום אחד שאין כמוהו. הוא יודע לה'. לא ידעו החכמים

¹ ולא כחכם אחד מתחמי ישראל האחרונים האומר שמשמש אהב הכנין הכבד הרגשו לשון אהבת נשים דרך כלל (אגרות שד"ל, אגרת כ"ז).

פירוש הרברים האלה, כי יש אומרים שה' ידע את היום ההוא, ואם כן מה משמיענו הכתוב, וכי אין אנו יודעים שה' היודע הכל ידע גם את היום ההוא. ויש אומרים שה' יבין ויומן את היום, ואין דבריהם במשמע לשון הכתוב. ובאמת למי"ד של לה' לקנין יום, וזה פירוש הרברים הוא יָדַע לְכֹל כִּי לֵה' הוּא, כלומר הכל ידעו שיום ה' הוא, כי יהיה היום אחד ואין בלתי, כמו שפירשתי למעלה. ויתורגם ללועזים das wird ein Tag sein einzig in seiner Art; der wird sich als JHVHes zu erkennen geben.

(ט) ה' אחד ושמו אחד. ה' אחד ואין זולתו, ושמו אחד ואין זולתו; כי לא יאמרו עוד הגוים לאליליהם אלהים, ולא יקראו להם עוד שמות כשמות ה'.

(י) עד מקום שער הראשון. מן הלשון הוה משמע שבימים ההם היה גבול העיר קצר מאשר היה בתחלה, כי נכנסה החומה לפניו מן העיר בעבור יושביה שהיו מתי מעט, ולכן הוא אומר שבימים ההוא יורחב גבולה וישבה תחתיה למשער בנימין עד המקום שהיה שם השער בתחלה. ויתורגם ללועזים bis zum alten Thore.

(יב) המק בשרו. ואחרי כן נאמר המקנה, ותמק, שניהם נפעל, וכן בכל המקרא לא משמש פעל זה כי אם בבנין נפעל. ועל כן אמרתי שגם המק זה נפעל ודינו המק על משקל הכוז תבו (ישעיה כ"ד ג'), ובלבד שהוא מלא ואי' וזה חסר.

(יד) וגם יהודה וגו'. חכמי הגוים אומרים שהרברים האלה מיותרים. ואני לא כן אחשוב. וראה מה שאמרתי בכיאור למען ידעו דורותיכם (ויקרא כ"ג מ"ג). ועל פי הרברים ההם מלחמת יהודה בירושלים שנאמרה כאן לא מלחמה כחרב ותנית, כי לא תעלה על דעתנו שיהיה כדבר הזה, כי אם מרד שתמרוד יהודה בירושלים ותמאן לעלות שמה לחג הסכות. ובגלל הדבר הזה מוכיר הנביא דבר הגוים אשר לא יעלו להשתחות לה' ולחוג את חג הסכות, הכל כמו שפירשתי בתורת כהנים.

(טו) אשר יהיה. ככתבי יד הרבה הנוסח תהיה. ולי נראה המקרא ככתבו העקר, ובלבד שאין הבהמה הפועל של יהיה, כי הרברים כלל אחר הפרט, ופירושים כל אשר יהיה במחנות ההמה תהיה מגפתו כמגפה הזאת, והלשון ככתוב אשר לא יעלה (למטה פסוק י"ז). ויתורגם ללועזים was sich in jenen Kriegslagern befinden wird, soll von solcher Seuche betroffen werden.

(יח) ולא עליהם וגו'. לא יפורשו הרברים האלה ככתבם. והשבעים לא מתרגמים ולא האחרון. ואין ספק שחסרונו הוא העקר. וכשאתה מדלג על ולא זה, עליהם נדרש לאחריו. ויתברר לנו טעם המקרא הוה בזכרנו שמגפת כל הגוים האמורה למעלה פסוק י"ב היא ענשם שיִעֲשֶׂנו בשביל צבאם על ירושלים, והנותרים מהם בעון אשר לא יעלו ירושלימה לחוג את חג הסכות לא יהיה עליהם הגשם, כאמור בפסוק הקודם. ורק מצרים שלא צריכה לגשם, כי היאור עולה ומשקה אותה, אם לא תעלה היא לחוג את חג הסכות יהיה ענשה מגפה כמגפת כל הגוים אשר צבאו על ירושלים. וכעין זה פירש רד"ק, ובלבד שנרחק לקיים ולא האחרון, כי לא מצא את לבבו לאמר שמיותר הוא.

(כ) קדש לה'. מצלות הסוס יהיה מפותח עליהן פתוחי חותם. קדש לה' כפתוחי חותם אשר על הציץ (שמות כ"ח ל"ו). והרברים הפלגה שמפליג הנביא

בקדושת ירושלים העתידה לבא. ורדיק מפרש דברים כפשוטם ויגע לדעת מה הסוסים האלה ולמי הם. וצחוק עשה לנו הרב.

(כא) כנעני בבית ה'. איש עושה מסחר וקנין בבית ה'. כי כן היה דרכם למכור בבית ה' יונים לקרבנות, וגם שלחנים היו פורטים ומצרפים שם. ועוד בסוף ימי בית שני היו נודנים כן. ראה תורת הנוצרים מתי כ"א י"ב. וכשתרבה קדושת ירושלים ככל הכתוב בפרשה לא ינהגו עוד בבית ה' מנהג בזיון לעשות שם מסחר וקנין.

ספר מלאכי.

א

(א) **משא דבר ה'.** ראה מה שאמרתי נחום א' א'. וירמיהו קורא תגר על כל האומרים משא ה' ומקללם בשם אלהיו (ירמיה כ"ג, ל"ג—ל"ה). ונחום וזכריה ומלאכי שהיו אחריו לא השגיתו על דבריו וקראו לחזיון משא. ותמה אני אם לא היה ירמיהו קוראם נביאי השקר בגלל הדבר הזה. כי כן דרך הנביאים כלם לקרוא נביא שקר לכל נביא שאין דעתו כדעתם ודבריו כדבריהם. וראה מה שאמרתי בביאור שלחן ה' נבזה הוא (למטה פסוק ז') בעיון שבגליון.

(ג) **לתנות מדבר.** אמרו החכמים שתנות כמו תנים. ואני לא כן אחשוב, מפני שעליו לא מתישב לשון ואשים. ואומר אני שטעות סופר יש כאן. ולתנות עקרו נוח. ופירוש הדברים אהפוך נחלתו לנאות מדבר. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנו לתיו מסוף התיבה שלפניה. ואחרי כן הגידו והשמיטו וא"ו והכרו, "לת" אל גות ונעשה לתנות.

(ד) **כי תאמר אדום וגו'.** נתוספו דברי הפסוק הזה והפסוק האחר מפני שאין במה שנאמר לפני מזה די הוכיח שאוהב ה' את יעקב ואת עשו שנא, לפי שגם הרי ישראל היו לשממה בחרבן ירושלים. ולכן הוסיף הנביא את הדברים האלה להגיד לנו ששממת אדום שממת עולם, ולא כן שממת יהודה, שגרי יהודה בנה חרבותיו והוא יושב בעריו כימי קדם.

(ז) **מגישים וגו'.** מקומו המקום השני לפי שהוא משרת מלמד על מאמר למד מענינו, כי זה פירוש הדברים בוים אתם שמי להגיש על מזבחי לחם מגואל. **שלחן ה' נבזה הוא.** הפירוש המקובל ידוע לכל, ולפיו הכהנים אומרים שלחן ה' נבזה הוא. ואם כן, תיבת הוא מיותרת. והשנית שאי אפשר שהיו הכהנים אומרים כדברים האלה, לפי שהכהן האומר כן מכרית אכל מפיו, כי מי האיש אשר יקריב עוד קרבן והוא שומע דברי הכהן המדבר לאמר מזבח ה' נבזה הוא?

ואומר אני שאמירה זו ככתוב אמור נא שבלת (שופטים י"ב ז'), כי שלחן ה' הוא לברו דבור הכהנים ששם הנביא בפיהם, והמאמר נבזה הוא דברי הנביא בשם עצמו. וזה הדבר שאומר הנביא: באמרכם שלחן ה' נבזה ה'.

והרוצה לעמוד על טעם הדברים האלה יזכור ששבי הגולה מרביתם מדלות העם, ואין ידם משגת להקריב בהמה תמימה לקרבן. ובגלל הדבר הזה חדל העם מזבח לה'. ובראות הכהנים כי כן, והמה אל זבחי העם ישאו נפשם, הורו לעם להקריב בעלי מומין שלא כתורה (ויקרא כ"ב, כ"א וכ"ב). ולהטעים דבריהם אחזו הכהנים

בדברי נביא הגולה הקורא למזבח שלחן ה' (יחזקאל ל"ט ב', מ"ד ט"ו), ואמרו אל העם ראו שאין מזבח ה' כי אם שלחנו, וכמו שלא יקפיד האדם על בשר שור עור ופסח שייעלה על שלחנו, כן אין עם ה' בין תמים לבעל מום בקרבנות. ובנגד הדבר הזה אמר הנביא אל הכהנים באמרכם למזבח שלחן ה' למען דמות קדשי מזבח למאכל אדם נבזה ה'!). וראה מה שאמרתי למטה פסוק י"ב. ויתורגם ללועזים durch eueren Ausdruch „Tisch JHVHes“ wird er selber verunglimpft.

(ט) **הישא מכם פנים.** אמר רד"ק „וכי סבורין אתם שישא פנים לאחד מכם“, ואחריו כל אדם ימשוך. ושעה הרב, בסבור שמן זה מלמד על החלק והדבור כמו נשא פני פלוני. ולא כן הדבר. ומכם כמו מידכם שנאמר לפני מזה, ופנים שנאמר כאן פני ה', והדברים נכתוב ישא ה' פניו אליך (במדבר ו' ב'), וזה פירושם הישא ה' פניו אל עמו למענכם ולמען עבודתכם. ויתורגם ללועזים wird er durch euere Vermittlung sich huldvoll zeigen.

(י) **מי גם בכס.** גם זה כרעהו שפירשתי בכיאר וגם הולך (בראשית ל"ב ז') ואמרתי שהוא משמש בין הסבה ובין המסובב. וזה פירוש הכתוב בחבורו מאחר שחרה אף ה' ולא יחננו אם מהלים אתם פניו, הלא טוב שתסגרו דלתות בית ה'. ויתורגם גם זה ללועזים daher.

(יא) **גדול שמי בנוים.** כי היהודים הנפוצים בנוים הפיצו יראת ה' בכל מושבותם. והדבר הזה קבלה ביד מלאכי. וגם ממעשה נבוכדנאצר ודניאל נשקפה לנו קבלה זו. ראה דניאל ו', כ"ז וכ"ח.

(יב) **באמרכם וגו'.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז'. ואף כאן מגואל הוא מאמר בפני עצמו, ובעין פירוש הדברים ההם הדברים האלה.

וניבו נבזה אכלו. רש"י ורד"ק מפרשים ניבו לשון דבור מפני שמצאו ניב שפתיים (ישעיה נ"ז י"ט), וטועים, כי אין ניב כי אם פרי. וכניו של ניבו שב אל שלחן, ואכלו נקודו כשהוא לעצמו שם דבר או שם הפעל, והוא בחבור הדברים שם הפעל ולא שם דבר כמאכל, מפני שניב ומאכל אחד הם. ואם כן, לא יפול על אכלו לשון נבזה, כי נבזה פעל ואין לתאר פעל בפעל. ולכן אומר אני אל תקרא אָכלו כי אם אָקְלוּ, והמאמר בלו נוסף על מגואל הוא, ופירוש הדברים ובאמרכם „שלחן ה'“ פרי המזבח והם הובחים הקרבים עליו נבזה אוכלו. והדברים אמורים כנגד ה', כי הקורא למזבח שלחן ה' עושה את ה' אשר יהיו לו הובחים לריה ניהוח כאוכלם. ויתורגם ללועזים לשון כבוד כנגד ה' und der, dem das Aufgetragene gilt, wird gering geschätzt.

(יג) **הנה מתלאה.** קול קורא ותמה, ולא שאלה. והנה שבראש הדברים נכתוב הנה מה טוב ומה נעים (תהלים קל"ג א'). והלשון לשון אחרית הימים. והכהנים היו אומרים למגישי זבח ומנחה מה היגיעה שאתם יגיעים למצוא בהמה תמימה להקריבה והי' די לו בכל בהמה.

¹ ומלאכי אומר כן, אף על פי שיחזקאל לא חש וקרא למזבח שלחן ה' מפני שהביא שם המזבח הזה את הכהנים לירי תקלה. וכן הראיתוך בראש הפרשה הזאת בנביא אחר הגוער בקוראים לדבר ה' משא ה', מפני שבימיו היו העם דורשים משא ה' לגנאי, ומלאכי ונביאים אחרים לא משגיחים על דבריו וקוראים לדבר ה' משא ה'.

והפחתם אתו. כנוי של אותו שב אל ניבו שכסוף הפסוק הקודם והלשון לשון קצרה, ופירוש הכתוב ואתם מביאים את הבהמה הקרבה על גבי מזבח ברשותכם על ידי מפח נפש שאתם מפיחים נפש בעליה, כלומר לוקחים אתם את הבהמה ומבטיחים לתת מחירה ולא נותנים. וכמו שנאמר במקח כזה אם כחה אכלתי בלא כסף ונפש בעליה הפחתי¹). ובסמוך יתברר לך שלא יפורש המקרא הזה כי אם כן. והדבור אל הבהנים ולא אל העם זובחי הזבח, ובכל זאת דבר הנביא כן, לפי שמה שהבהנים מתירים לעשות מעלה הוא עליהם כאלו עשוהו הם עצמם.

והבאתם גזול. אין גזול הפעול, לפי שאם כן היה אומר את הגזול, כמו שנאמר אחרי כן ואת הפסח ואת החולה; וכשהוא אומר גזול, בלא את ובלא היא הרעת, אין גזול כי אם משרת מלמד על הפעול (حال من المفعول ב), והפעול עצמו אותו שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים והבאתם אותו גזול. ויתורגם המקרא הזה כחבורו ללועזים, und ihr erschwindelt es u. s. w., und bringt es, geraubt, wie es ist, dar

(יד) **וארור נוכל וגוי.** לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה, כסבורים שנוכל ויש בעדרו וזכר אדם אחד, והם שנים. כי נוכל נאמר כנגד המביאים קרבנם גזול, ויש בעדרו וזכר כנגד מקריבי בעלי מומין וחולים משלהם, כאמור בפסוק הקודם. ואין זכר שנאמר כאן בפשוטו וכמשמעו, והוא ריח לו באחיו שפירשתי כביאור בן זכר (ירמיה כ' ט"ו), ופירושו בהמה חזקה וכריאה אשר אין בה מום. ועל פי הדברים האלה משחת המקביל אל זכר לא נקוד כדון. כי הנקוד שטעה בפירוש זכר האמור כאן, כסבור שהוא מוציא נקבה, לא ידע איך יקביל אליו משחת כשהוא לשון זכר, ועל כן נקוד משחת לעשותו לשון נקבה על משקל משרת (מ"א א' ט"ו). ולדברי זכר זה לא מוציא כי אם בעל מום וחולה, ומשחת המקביל אליו דינו משחת, לשון זכר. ויתורגם ללועזים, Fluch dem Betrüger und dem, der, obgleich er in seiner Herde ein makellos Thier hat, wenn er ein Gelübde gethan, dem Herrn ein verkrüppeltes darbringt

ב

(א) **אליכם המצוה הזאת.** פירוש הדברים האלה וענין המצוה יתבררו לך כמה שאמרתי למטה פסוק ד'.

(ב) **כי אינכם שמים על לב.** אין זה טעם המארה, כמו שמפרשים החכמים כלם, כי כל דברי הפרשה הקודמת המה טעם המארה, והמקרא הזה מגיד לנו למה לא ידעו שכבר באה המארה ששלח ה', וזה פירוש הדברים בתורם: וגם ארזתיה, ובלבד שאתם לא שמים על לב לדעת כי שלחתי מארה בברכותיכם. ויתורגם ללועזים und ich habe sie schon in Fluch verwandelt, nur dass ihr es nicht merkt

(ג) **הנני גער לכם את הזרע.** השבעים ועקילם המתרגם היו קוראים הַרְרָעָה, והגדולים שבחכמי הגוים כרוכים אחרי תרגומם, והוא לא ראוי לזכרון. כי במארה הכתוב מרבר, ומה לה ולזרוע? והדברים ככתבם העקר, ופירושם אנער בורע

¹ (ראה מה שאמרתי כביאור נפחה נפשה (ירמיה ט"ו ט)).

אשר יורעו ואתם מכרכים אותו. ושמענו מן המקרא הזה שהכהנים היו יוצאים השדה ומכרכים הורע, כאשר יעשו כהני הגוים היום הזה. והוא שנאמר בפסוק הקודם וארותי את ברנותיכם. ואל הדברים האלה אשר במארה מקביל בכרכה ונערתי לכם באוכל (למטה ג' י"א). ולשון המקרא ההוא מעיד על המקרא הזה שהוא כתוב לפנינו ככתחלה, ולא כנוסח השבעים ותרנום עקולם, ולא כפירוש חכמי הגוים הכרוכים אחריהם. ויתורגם ללועזים ich will euch die Aussaat verwünschen.

וזריתי פרש על פניכם. הנה אמר הנביא לפני מזה הנני גוער לכם בורע, ומדי דברו את הדברים ההם עלה במחשבתו המשל הזה. כי שדה זרע משביח על ידי זבל שמזבלים אותו, והנביא אומר להם שלדיק ייגעו לזבל שדותיהם, כי המה זורו זבל על פני השדה והוא יזרהו על פניהם. וגם לשון הכתוב הזה מגיד לנו שדברי הפסוק הקודם דברים כתובים ככתחלה.

ופרש מאכל בהמה שלא נתעכל כל צרכו והוא במעיה בהשחטה, כי ברעי שמוציאה הבהמה נאמר צפיעי הכקר (יחוקאל ד' ט').

פרש חניכם הפרש הנמצא במעי קרבנות החג. ואנשי המדע מפרשים חניכם ימי חניכם, ולא שמו אל לכם לאמר מה לימים ולפרש?

ונשא אתכם אליו. השבעים היו קוראים וּנְשָׂאֲתִיכֶם, תיבה אחת, וחכמי הגוים המחדשים נמשכים אחריהם, אף על פי שאין לדבריהם טעם. ואומר אני שהמקרא ככתבו העקר, ופועלו של נשא סתום ולא מיוחד, ומשמע ונשא אתכם כמו וּנְשָׂאֲתֶם, (נפעל), ופירוש הכתוב וּנְשָׂאֲתֶם נפשכם אל פרש חניכם. כי הוא יהיה מאכלכם, אין עוד מלכדו. ואל תחמה על הקללה הזאת, שהרי בימי יהורם בן אחאב כאשר באה שמרון במצור היו יושביה אוכלים דביונים (מ"ב ו' כ"ה). ואף בספרי התלמוד מעשה כריכה אחת שהיתה מלקטת שעורים מכין גללי בהמתן של ערביים (כתובות ס"ה ע"ב). ואם ברעי שהוציאה הבהמה כן, כל שכן שהיו אוכלים בשעת הדחק את הפרש הנמצא במעי הבהמה. ויתורגם ללועזים und ihr werdet darauf angewiesen sein.

(ד) **וידעתם וגו' המצוה הזאת.** וכן נאמר בראש הפרשה אליכם המצוה הזאת. וחכמי הגוים מפרשים שם, "המצוה הזאת" מצוה עתידה להאמר, וזו שבכאן מצוה אמורה לפני מזה, ואם תחזור על כל הדברים מתחלת הספר ועד המקרא הזה לא תמצא מצוה אל הבהנים. והשנית שלא ישוב, "זאת" לפנינו כי אם מעט ככל כחבי הקדש, ובכמו אלה לעולם לא ישוב. ואם כן, הדבר ברור שהמצוה הזאת שנאמר כאן והמצוה הזאת שבראש הפרשה אחת הן והיא עתידה להזכר, ואיה זכרה? ועל כרחנו נאמר שלא הזכירה עד כה, כי אחר שאמר בראש הדברים אליכם המצוה הזאת הפסיק הענין, ובטרום יזכיר הנביא את המצוה הגיד להם מה יהיה בסופם אם לא יעשוהו. ומפני ההפסק ההוא הוא אומר כאן, "וידעתם" וכו' הוא חוזר לענין ראשון לדבר במצוה. והמצוה סוף הפסוק האומר:

להיות בריתי את לוי. ואם כן, וידעתם צווי לעכשו, ולא הגדת דבר שיהיה מחמת המארה שישלח בהם ה', כמו שאוטרים החכמים כלם פה אחד. ואין בריתי את לוי דבור אחד, ואין משמעו בריתי הכרותה עם לוי, כי הלשון לשון קצר, ומלואו להיות בריתי אתכם ברית הלוי, ואת שנאמר כאן ככתוב מספר חדשיו אתך (איוב

י"ד ה') שפירושו מספר חדשיו הרוצים כטוב בעיניך¹). וזה פירוש הדברים: ודעו כי הנני שולח לכם את המצוה הזאת לאמר תהי נא בריתי בעיניכם כאשר היתה בעיני לוי. והיא המצוה שזכרת בראש הפרשה, היא ולא אחרת, וכל הדברים שבינתיים מאמר בתוך מאמר, כמו שאמרתי למעלה²). ויתורגם ללועזים, so merkt euch, ich lasse an euch diesen Befehl ergehen: Es sei euch mein Bund, was er Levi war

(ה) בריתי היתה אתו. הנה צוה ה' את הכהנים שתהיה בריתי בעיניהם כאשר היתה בעיני לוי אביהם, ועתה הוא מפרש להם מה היתה בריתו בעיני לוי. ועל פי הדברים האלה, היתה אתו שנאמר כאן כמו שפירשתי, "להיות את" בפסוק הקודם, והשם מורא נוסף בלא וא"ו על החיים והשלום. וזה פירוש המקרא: בריתי היתה בעיני לוי החיים והשלום, כלומר לוי היה יודע שבשמור בריתי לו חיים ושלום, וגם נתתי לו שני אלה, ואף היתה בריתי בעיניו מורא, מדעתו שראשית שמירת בריתי שיהא מוראי על פניו, ולכן ייראני. ומוכר הנביא דברי הכרית אשר בין שני כורתיה, יראת שמים מאת לוי והחיים והשלום מאת ה' אלהיו, ומניד לנו ששניהם הקימו איש את דברו. ועקר דברי הפסוק הזה מורא שהוא חובת לוי מה' אלהיו, וכנגדו נאמר אל הכהנים בראש נבואה זו איה מוראי (למעלה א' ו'). וככן יתחברו דברי הפסוק הזה היטב אל הפסוק הקודם, ואלו לפירוש חכמי הגוים אין ביניהם חבור. ויתורגם ללועזים, mein Bund war ihm so viel als Leben und Frieden, und ich gab ihm auch beides, so viel als Gottesfurcht, weshalb er mich denn auch fürchtete

(ו) ישמרו דעת. שמירה זו ככתוב לעברה ולשמרה (בראשית ב' ט"ו), שהיא כמו נוצר האנה (משלי כ"ז י"ח), והפעל לפעולה שאינה שלמה ונמורה, והוא משמש כאן לשון חיוב הפעולה שהפועל חייב בה והיא מוטלת עליו. ודעת זו דעת אלהים ודרכיו, כמו שנאמר לפני מזה סתם מורא (למעלה פסוק ה') והוא יראת אלהים. ויתורגם ללועזים sollen eben die Gotteserkenntnis fördern

(ח) סרתם מן הדרך. ראה מה שאמרתי בכיאוור אנכי בדרך (בראשית כ"ד כ"ז). ועל פי הדברים ההם אף כאן הדרך זה פירושו: הדרך הישרה אשר בה הלך לוי וטוב לו.

שחתם ברית הלוי. הרוצה לדעת המקרא הזה על בריו יזכור שתי אלה. אין ברית הלוי כמו בריתי אשר כרתי את הלוי, לפי שאלו בא הנביא לדבר כדבר הזה היה אומר בריתי את הלוי, ככתוב וזכרתי אני את בריתי אותך (יחזקאל ט"ז ס'), או בריתי הלוי, כמו שנאמר את בריתי היום ואת בריתי הלילה (ירמיה ל"ג כ'). היא האחת. והשנית שלא נאמר כאן הפרתם, כלשון השגור בכרית בכל המקרא כי אם שחתם. ועל דבר הראשונה, ברית זו שמיחסה הכתוב ללוי, אף על פי שהוא הקטן

¹ ואל תחמה על משמעו של את זה. זכור ואל תשכח שאת ר"ע עם. ונאמר מה יצדק אנוש עם אל (איוב ט' כ'). שפירושו מה יצדק אנוש בעיני אל.

² קוטש המתרגם את הדברים האלה damit mein Bund mit Levi bestehen bleibe לא יודע בטיב לשון המקרא. לפי שאם כתרגומו היה הנביא אומר למינן אקים בריתי את לוי כלשון השגור בהקמת ברית בכל כתבי הקדש. והשנית שעל התרגום ההוא לא מתישבים דברי הפסוק האחר. כי אין להם חבור. כמו שאראך לדעת.

שבשני כורתי הברית, כי האחר ה' אלהיו. אין משמעה כי אם תנאי הברית המזכירים חובת הלוי מאלהיו הכורת עמו הברית, והשנית, מפני שלשון הפרה נאמרה בברית כעשרים פעמים, ולא נאמר בה כלשון הכתוב הוה בכל המקרא חוץ מכאן, הדבר ברור שלא ראי זה כראי זה. ואם כן, הלא על כרחנו נאמר שזה ההפרש שבין שתי הלישונות: המפר ברית לא ישמנה כלל, והמשחת ברית הדבר למד מענינו שהוא מוציא דברי הברית ממשמעם למען יראה כשומרה והוא איננו שומרה.

ועל פי הדברים האלה זה פירוש שחתם ברית הלוי: דברי בריתי את הלוי המזכירים חובתו ממני הוצאתם ממשמעם. ויתורגם ללועזים ihr habt missdeutet die Pflichten, welche laut meines Bundes mit Levi ihm zufallen.

(ט) וגם אני נתתי וגו'. הפעל למעשה שהיה. ועל כרחנו נאמר כן, לפי שאלו לעתיד היה הנביא אומר ונתתי גם אני, כמו שנאמר והלכתי אף אני (ויקרא כ"ד), מפני שלא מהפך ואין את הפעל מוזמן שעבר לעתיד כי אם בדבקו בו ואין מפריד ביניהם. ושמענו מן המקרא הוה שבימי מלאכי היו הכהנים נבזים ושפלים לכל העם. וכן היו כל הימים, כמו שאמרתי בביאור יהושע כ"א י"ג, והדברים ההם נכוחים למבין, אף על פי שחסיד שוטה אחד קראם דברים של שמואל¹).

(י) הלא אב אחד לכלנו. ענין חדש, ולא מחובר אל שלפניו. ועד הנה דבר הנביא אל הכהנים, ועתה הוא חוזר לדבר אל העם כלו.

איש באחיו. כנגד איש ואשתו נאמרו הדברים, ובלבד שבכל כמו אלה תאמר איש — אחיו כששניהם זכרים, ותאמר אשה — אחותה כששתיהן נקבות, וכאן כשהדבור בזכר ונקבה תגבר לשון זכר. ויתורגם ללועזים eines gegen das andere.

ברית אבותינו הברית שברחו אבותינו ביניהם לכלתי קחת איש אשה כי אם מבנות עמו. ראה דברי הכתוב שופטים י"ד ג'. ואף על פי שמן הדברים ההם לא שמענו כי אם מנהג, הנביא קורא למנהג ישן נושן ברית.

(יא) אשר אהב. יהודה הפועל, והפעול בת אל נכר. ולא כרדיק המשיב אשר אל קדש ועושה שם ה' הפועל.

(יב) ער וענה. אין אחתו יודע מה הוא. וראה מה שאמרתי בביאור ולניני ולנכרי (בראשית כ"א כ"ג).

(יד) ואשת בריתך. חכמי הגוים מפרשים אשת בריתך עברית שאלהיך אלהיה, ואני אומר שזה פירושו האשה אשר כרת עמה ברית להיות לך לאשה. ויתורגם ללועזים und dein Ehweweib.

¹ ראה Israelitische Monatsschrift 1900, No. 8. שם הובא ספרי במשפט, והשופט אומר שדברי אשר דברתי על הכהנים לא יקומו מפני דברי הנביא האומר כעם ככהן (ישעיה כ"ד ב'). ושבת מושפטי שהנביא הוא מסיים ואומר בקונה כמוכר כמלוה כלוה וגו'. וכמו שלא יאמר בן דעת שהקונה נכבד מן המוכר והמלוה מן הלווה. כן אין לאמר שאמר הנביא והיה כעם ככהן מפני שער הנה היה הכהן נכבד מן העם. והדבר ברור שכל הזוגות שמזכיר שם הנביא טוב לאחד מבן זוגו, כי טוב לארון מעברו ולגבירה משפחתה, ואף טוב לקונה מן המוכר, כי המוכר גורע מנחלתו והקונה כוסיף עליה, ואף כי טוב למלוה מן הלווה ולנושה מאשר נושה בו. וכן כההן טוב לו מן העם, כי העם אם לא ייגע לא יאכל, והכהן לא יעשה כל מלאכתו והעם מכלכל אותו. וכנגד הדבר הזה אמר הנביא שיבא יום והיה כעם ככהן, ולא ייטב לזה מזה עוד.

(טו) **ולא אחד עשה וגו'.** נחלקו החכמים בפירוש המקרא הזה, יש אומרים שאחד זה אברהם ויש אומרים שהוא ה'. ואלה ואלה טועים. והמקרא מקרא קצר, ומלואו **ולא אחד עשה את הדבר הזה ולא שנים,** כי רבים המגרשים את נשיהם. **ושאר רוח לו.** רוח זה לשון תאוה שיתאוה האדם מאוד, וכיוצא בו בתאות היוונ רוחי וזה לאשתי (איוב י"ט י"ז) שאמר האומר בן מפני שבשהתאוה לאשתו והוא מוכה שחין היתה נשמטת ממנו. והדברים משרת מלמד על שלפניו, כלומר ולא אחד גרש את אשתו הוקנה לקחת לו נערה תחתיה ולו אך שאר תאוה כי זקן הוא. ומה **האחד מבקש וגו'.** טעות סופר יש כאן, והאחד זה עקרו אחד, כי נשנית היא שבראשו מסוף התיבה שלפניה. ומלת מה שנאמרה בראש הדברים לאיון, וכיוצא בה מה לנו חלק בדוד שמקביל אליו ולא נחלה בבן ישי (מ"א י"ב ט"ז). ואמר הכתוב ומה אחד, כדי לחלק בינו ובין ולא אחד שבראש הפסוק שלא תשעה לאמר ששמע זה כשמע זה. וזה פירוש הדברים ומכל המגרשים את נשיהם אין אחד שעשה את הדבר הזה למען יתן לו אלהים זרע מאשתו החדשה, כי כלם היו להם בנים. **ונשמרתם ברוחכם.** אף רוח זה כאחיו שפירשתי בראש הפסוק. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא בחבורו: **ולא אחד ולא שנים כי רבים עשו את הדבר הזה בוקנתם ולהם רק שאר תאונם,** ובהם אין גם אחד שעשה בן למען יוליד בנים מן האשה האחרת. ולכן הודרו בתאונכם. ויתורגם ללועזים und doch hat dies so mancher gethan bei dem letzten Rest der Leidenschaft, keiner aber weil er von Gott Nachkommen sich erbitten wollte.

So nehmt euch denn in Acht mit eurer Leidenschaft

(טז) **וכסה חמס על לבושו.** לא ידעתי לפרש את הדברים האלה. והאומרים שלבושו זה אשתו ומסתייעים מן הכתוב בקראן ב' קפ"ג, ומפרשים וחומס את אשתו חמס רב לא זכרו שכסוי שמשמעו לשון שפע רב לא ישמש עמו על, והוא יוצא לשני בפני עצמו.

(יז) **או איה אלהי המשפט.** אמר רש"י אומרים אתם בלככם אחד משני הדברים הללו. וטעה. כי פירוש הכתוב כמו שאמר רד"ק. וכל הדברים, ואו בכלל, דברים ששם הנביא בפי העם, וזה אָמַרם: כל עושה רע טוב בעיני ה', ובהם הוא חפין, או, אם לא כדברינו בן הוא, איה אלהי המשפט לעשות משפט בכל עושי רע. ואו זה תמצא דוגמתו בכתוב או כנר כסף תשקול (מ"א כ' ל"ט). וראה מה שאמרת בביאור אשר אתם חפצים (למטה ג' א').

ג

(א) **ומלאך הברית.** חכמי הגוים אומרים שהוא אליהו הנזכר בסוף הספר. ולא בן הדבר. והעקר בפירוש רש"י נוקם נקם ברית. ומפני שכל דברי התוכחות האמורים עד כה נאמרו ברית שלא שמרוה, שהכהנים לא שמרו ברית הלוי (למעלה ב', ד' — ח') והעם המגרשים את נשיהם חללו ברית אבותם (שם פסוק י') ובגדו איש באשת בריתו (שם פסוק י"ד) אמר ה' לשלוח להם המלאך הממונה על בריתות לנקום נקמתן.

אשר אתם חפצים. איכלד ההולך לשטתו שמלאך הברית אליהו שומע מן המקרא הזה שבימי מלאכי כבר היו כתובים על ספר אחד כל דברי אליהו ומעשיו

ואותותיו ושליחותו ששלחו ה', ומתוך הדברים ההם היו העם אוהבים את אליהו והפצים בו. וכל דבריו דברי חלומות. והנביא הזה אומר כאן אשר אתם חפצים מפני שכן שם בפי העם כדברים האלה לאמר איה אלהי המשפט (למעלה ב' י"ג), והשואל כן הלא חפין הוא בשלות אלהים את מי שיעשה משפטו.

(ב) **כאש מצרף** כאש נפרד ומצרף מתארו. ואם לא תאמר כן, ואש נסמך, לא יתישבו על הדברים האלה דברי הפסוק האחר. ויתורגם ללועזים wie läuterndes Feuer.

(ג) **וישב מצרף וגו'.** לא יפורש המקרא הזה כנקודו, לפי שאם כן, אין לדברים טעם. כי מה לנו איך יצרף המצרף את בני לוי אם יושב או עומד, ואם יבחר באחת מן השנית בדין היא שיבחר בעמידה, כי קימה בכל המקרא הבנת העושה מעשה שמכין את עצמו למעשהו. ואומר אני אל תקרא וְיָשֵׁב כי אם וְיָשָׁב, ופירוש הדברים האש שזה דרכו לצרף ולטהר כסף יסור מדרכו לצרף ולזקק את בני לוי. ויתורגם ללועזים und der Läuterer und Reiniger des Silbers wird dann zum Reiniger der Söhne Levi's werden.

מנישי מנחה בצדקה. ראה מה שאמרתי בביאור באמת ובמשפט ובצדקה (ירמיה ד' ב'). ועל פי הדברים ההם אף כאן זה פירוש הכתוב מנישי מנחה אשר להם המשפט והצדקה להניש מנחה. ומשמע הדברים ללועזים und sie werden die Opferung der Mächtigsten sein, die ihres Amtes würdig JHVH opfernde Priester sein, die ihres Amtes würdig.

(ד) **ואתם בני יעקב לא כליתם.** כמו שנאמר ועיניו החלו כהות (ש"א ג' ב'), כן המקרא הזה. ובאמרו בני יעקב יזכור דרכי יעקב הראשונים שעקב את אחיו פעמים ועשה לו עדרים מצאן לבן על ידי מעשים אשר לא יעשו. וזה פירוש הדברים כחברים: כמו שאני ה' לא שניתי ובטובי אני עומד, כן גם אתם לא שניתם וברעתכם אתם עומדים, כי עדיין לא חדלתם מהיות בני יעקב שערמתו אומנותו וכל מעשיו בעקבה, כאשר יאמר משל התלמודי ברא כרעא ראכוהי (der Apfel fällt nicht weit vom Stamme). ואמר הכתוב כן, מפני שהוא בא להזכיר ערמתם שהיו מערימים על המעשרות (למטה פסוק ח'). ויתורגם ללועזים auch ihr habt nicht auf- gehört zu sein die Söhne Jacobs.

(ה) **היקבע אדם אלהים.** לא נמצא פעל קבע בכל המקרא חוץ מכאן כי אם פעם אחת (משלי כ"ב כ"ג), וברור הדבר שלא היו משתמשים בו הרבה. והנביא משתמש בו כאן, מפני שקראם לפני מזה בני יעקב להזכיר עון לאביהם ואין לבו בטוח בשומע שישמע דבריו וידע הפצו. ולכן הוא אומר כאן היקבע, ויקבע ויעקב אוניות זה כאותיות זה, להגיד לנו שבגלל העקבה קראם בני יעקב.

(ו) **במארה אתם נארים.** הפירוש המקובל ידוע לכל. וטעות הוא, לפי שאם כן היה הכתוב אומר המארה, בלא בי"ת, כי המשמש בבי"ת בכמו אלה לא מדבר כלשון המקרא. ובי"ת זו בבי"ת של בעונו ימות (יחזקאל ל"ג ט'), ולא בי"ת המלמד על מה שהוא ביד הפועל ככלי למעשהו. ומארה זו לא מארת ה' כי אם מארת הבהנים או בעלי הבהים כלם אשר הם משלחים במעשר לבלתי הביאו כלו אל בית האוצר, כי ממה שנאמר בפסוק האחר הביאו את כל המעשר אל בית האוצר אנחנו שומעים שהם לא כן היו עושים. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: בגלל המארה אשר אתם משלחים במעשר אתם נארים ובכל זאת אתם קובעים אותי.

והמתרגם ללועזים והוא הפין לתרגום לשון נופל על לשון, ככתוב, יתרגם
bei der Kürzung zieht ihr selber nur den Kürzern, und doch
sucht ihr mich zu betrügen.

(י) **אפתח לכם את ארבות השמים.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל
צרכם בביאור וארבות השמים נפתחו (בראשית ו' י"א).

(יא) **באכל.** אוכל שם לכל חי משחית, וכן נאמר באריה מהאוכל יצא מאכל
(שופטים י"ד י"ד). וכאן משמע אוכל הארבה למינו המשחית יכול הארץ.

(יב) **וימלטו מענשם.** והלשון הזה מפורש לך בביאור אמלטה נא (שי"א כ' כ"ט).
und gingen straflos aus ללועזים ויתורגם.

(יג) **אז נדברו.** מתרגם איבלד אז זה einst מפני שלא ידע להיכן ישוב.
ובאמת אז שנאמר כאן לומן מיוחד ולא סתום. כי הגה נאמר לפני מזה מה נדברנו,
והנביא הגיד לנו שדבורם ההוא הוא עבוד אלהים ומה בצע וגוי' (למעלה פסוק י"ג
ויד). ועתה משמיענו שבשעה ההיא כשנדברו הנדברים ההם ככתוב נדברו גם יראי
ה' איש אל רעהו, ולא מגיד לנו מה נדברו המה, מפני שהדבר למד מענינו שדבור
יראי ה' הפך מן הדבור הראשון, והקשיב ה' וישמע. ויתורגם אז ללועזים
gleicher Zeit.

ויכתב ספר זכרון לפניו וגו'. החכמים כלם אומרים שספר הוא הפעול
של ויכתב, וכאלו נכתב הספר בשעה ההיא. וכבר אמר משה מחני נא מספרך אשר
כתבת (שמות ל"ב ל"ב). ואף אומרים החכמים שלפניו משמש עם ויכתב להגיד לנו
מקום הכתיבה, ולא כן הדבר. כי לפניו משמש עם זכרון, והלשון ככתוב לזכרון לפני
ה' תמיד (שם כ"ח כ"ט). והספר הזה כתוב מיום היות אדם על הארץ, וזה שמו
אשר יקרא לו: ספר זכרון לפני ה' ליראי ה' ולחושבי שמו, כלומר ספר אשר עליו
כתובים כל דברי יראי ה' וחושבי שמו לזכרון להם לפני ה'. והפעול של ויכתב לא
נובר, כמו שלא נזכר הפעול של ויקשב ה' וישמע, כי להם פעול אחר, והכתוב לא
מוכירו מפני שהדבר למד מענינו שהוא דבור יראי ה'. וספר מקומו המקום השני,
מפני שרואה המדבר את הכתב כהולך ונוסע עד שינוח בספר. ופירושו ויכתב ספר
זכרון ויכתב דבר יראי ה' בספר זכרון. ויתורגם ללועזים und es wurde
verzeichnet in seiner „Gedenkschrift zu Gunsten der Verehrer
JHVHes und derer, die seinen Namen hoch achten“

(יז) **והיו לי וגו'.** סרס המקרא וכן תפרשהו והיו לי סגולה ליום אשר אני
עושה¹. וסגולה כמו peculium בלשון רומי, וכמוהו לה משמעות הרבה, והיא
במקום הזה ככתוב יש לי סגולה זהב וכסף (דה"א כ"ט ג'). שמשמעה אוצר
שיאצור לו האדם ליום עתיד לשעת הצורך. כי יראי ה' המה האוצר שיאצור לו
ה' ליום הגדול והנורא אשר ילהט כל עושי רשעה, כדי שלא יהא העולם חסר
עובדי ה' ויראיו.

על בנו העבד אתו. הגה נאמר בראש הספר הזה אם אב אני איה כבודי,
ואם ארנים אני איה מוראי (למעלה א' ו'), וכנגד השאלה הכפולה ההיא מרמה

(1) מכאן ראינו כמה שאמרתי בביאור עשה היום הזה (שי"א י"ד מ"ה), כי הלא למדנו
מכאן שלשון עשה יפול ביום גדול. ואף על פי שאין גדולת היום הזה כגדולת היום ההוא.

הנביא את יראי ה' באמת לבן העובד את אביו וזהו שבתו שיוצא לכל הדעות, כי יוצא ידי חובת בן וידי חובת עבד.

(יח) **ושבתם וראיתם** וגו'. שיבה זו מפורשת לך כל צרכה כביאור ושבת וכסית (דברים י"ג כ"ד). וכנגד מה שנאמר לפני מזה שאמרו שוא עבוד אלהים (למעלה פסוק י"ד) נאמר כאן בן. ויתורגם ללועזים dann werdet ihr anders denken, denn ihr werdet den Unterschied sehen u. s. w.

(כב) **זכרו תורת משה** וגו'. הדברים האלה מפסיקים הענין ואין להם חבור בפרשה. ולבי אומר לי שכל דברי הפסוק הזה לא מלאכי אמרם, והם תוספת שנתוספה באחרית הימים לתת לתורת משה זכר בדברי הנביאים.

(כג) **את אליה הנביא** וגו'. כל החכמים דורשים את הדברים האלה לימות המשיח או ליום הדין הגדול והנורא שיהיה קרוב לימות המשיח, ולא זכרו את דברי הפסוק האחר האומר והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, כי מה למעשה ההוא ולימות המשיח וליום הדין? ואני לשפתי הולך שאין משיח לישראל, ואין יום הדין שיבא על כל יושבי תבל לקץ הימים, כי העולם נידון בכל יום. והיום הגדול והנורא שנאמר כאן כבר היה, ואף על פי שלא נגלה אליהו לפני באו.

והחפץ לעמוד על טעם הדברים האלה יזכור את דברי התוכחה שהוכיח הנביא הזה את דורו שהיה שטוף בגרושין (למעלה ב', י"ג—ט"ז). כי היו שבי הגולה עניים מאוד, והם בני קרם שמרבים להם נשים. ומפני שהיו אביונים ואין ידם משגת די החיות נשים שתיים או שלש, היו מגרשים נשיהם הוקנות ונושאים להם נערות תחתיהן. והדבר הזה כאשר יעשהו הגוי כלו רעה גדולה אשר לא יעמוד כל עם בפניה, כי סופו כליון חרוץ. והסוף הזה הוא היום הגדול והנורא שמדבר הנביא. ורחום ה' אלהי ישראל וצדיק, ולא יביא על עמו את היום הגדול והנורא שהוא מכלי הזהירם שנית בטרם יבא. ואולם מי הנביא אשר יזהירם מחמת ה' לעת כזאת? הלא מלאכי הוא הנביא האחרון, והוא יודע שלא יקום אחריו נביא עוד? הייקן נביא מן הנביאים הראשונים הישנים שנת עולם ויקום ויזהיר? מלאכי לא עלה במחשבתו כדבר הזה, כי בימיו אלו קם איש ודבר בתחית המתים היה כמצחק בעיני השומע. אחד היה אליהו הנביא אשר לא מת, כי עלה חי השמימה (מ"ב ב' י"א). ולכן אחו הנביא הזה כאלהו לשליחותו זו ואמר שיבא הוא להזהיר את עמו מרעת גרושי נשיהם בטרם יבא היום הגדול והנורא, יום פקודתם¹). ולפירוש הנה לא קשה דבר, ועל פי הדברים האלה מתישבים היטב דברי הפסוק האחר האומר:

(כד) **והשיב לב אבות על בנים** וגו', כי השבה זו כמו שפירשתי כביאור תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג), והיא מוציאה פעולה הפוכה ממנה. וזה הדבר שאמר הנביא: אליהו יבא ויזהיר את העם מגרושי נשיהם ובהוהרתו יעשה את אשר לא יפנה עוד לב אבות מעם בנים ולב בנים מעם אבותם. כי בהגרש הנשים לקחו את בניהם הקטנים עמהן או עובסו כבית אביהם, והבן הגדל בבית יולדו לבו פונה מעם יולדתו, ולב הגדל עם יולדתו פונה מעם יולדו הרחוק ממנו, ובבא אליהו וישים קץ לגרושי

¹ ואל יפלא בעיניך הדבר הזה, כי הלא עשה אליהו כעין שליחות זו קודם לכן, שהרי אחר שעלה השמימה כתב מכתב אל יהורם בן יהושפט מלך יהודה (דה"ב כ"א י"ב), ומי שהגיע דברו מן השמים ארצה הלא ירוד ירד גם הוא.

und er wird ein Ende **ללועזים** ויתורגם ללועזים¹). ויתורגם ללועזים
 machen der Entfremdung der Herzen der Eltern von den Kindern
 .und der Herzen der Kinder von ihren Eltern

¹ ובמקרא אחר משמשת השבחה זו כתחלחה, ובלבד שלא עמדו אנשי המסורה על טעמה, וגם אני טעיתי בה במקומה. ראה מה שאמרתי בביאור להשיבה (שופטים י"ט ג') שכתוב להשיבה לשון זכר, ואני בחרתי בכתוב ופירשתיו פירוש דוחק, ועתה לשון המקרא הזה שאנחנו עוסקים בו מוגיד לי פירוש אמת במקרא ההוא. ועל פי לשון המקרא הזה הכתיב עקר במקרא ההוא, ולא מן הטעם שאמרתי שם. כי כנוי של להשיבו שב אל לבו שנאמר לפניו. ופירוש הדברים בחבורם הלך האיש אחרי פילגשו לדבר על לבה ולהשיב אליו לבה הפונה מעמו. ויתורגם ללועזים um es (ihr Herz) zurückzugewinnen.

ספר דניאל

א

(ב) ומקצת כלי וגוי. אמרו החכמים כלם שמקצת חלק, וטעות היא בידם. כי איך ישמש השם הזה כן, ומנין לו משמע חלק? ומקצת עקרו מסוף, כמו שנאמר בספר הזה ומקצת ימים עשרה (למטה פסוק ט"ו), ונאמר עוד ולמקצת הימים (פסוק י"ח), ומשם נשאל למיטב הכל ומשמש כמו מקצה שפירשתיו בביאור ומקצה אחיו (בראשית מ"ו ב'), ככתוב ומקצת ראשי האבות (נחמיה ז' ע') שפירושו מהחשובים שבראשי האבות. ועל פי הדברים האלה אין ומקצת שנאמר כאן ענין למספר הכלים כי אם לטיבם, והכתוב הזה מגיד לנו שהכלים שלקה מלך בבל בפעם ההיא היו הטובים והיקרים, ולא הניח בבית ה' בירושלים כי אם העמודים והים שהיו נחשת, וכלי כסף וכלי זהב קטנים (מ"ב כ"ה י"ג—ט"ז). ויתורגם ללועזים und die vornehmsten Geräthe.

ארץ שנער בית אלהיו. אמרו חכמי הגוים שבית אלהיו דברים מיותרים, והם כתובים בתחלה בגליון לפרש סוף הפסוק. ולא נראה לי, לפי שאם כן, המפורש דברים ארוכים מן המפורש. ואמר אני שבית אלהיו עקר, ופירושו אוצר אלהיו, וכיוצא בו ביתה פרעה (בראשית מ"ז י"ד). מבית כעל ברית (שופטים ט' ד'). והנה הנתונים ביד נבוכדנאצר שנים, יהויקים (כלומר אנשי יהויקים) ומקצת בלי בית האלהים, וכנגד שניהם נאמר כאן כן, ואתה חלק הדברים ותן חצים לאנשי יהויקים וחצים לכלים, והכתוב מגיד לנו שאנשי יהויקים הביא נבוכדנאצר אל ארץ שנער והכלים נתן אוצר אלהיו¹). ויתורגם ללועזים jene in das Land Schinear, diese in die Schatz-kammer seines Gottes.

ואת הכלים וגו'. כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק אין עקרו בכתוב והם היו כתובים בתחלה בגליון לפרש בית אלהיו ולהגיד לנו מה אשר הובא שמה, ואחרי כן נכנסה התוספת בטעות סופר אל גוף הספר.

(ח) **אשר לא יתנאל וגו'.** מן המקרא הזה שמענו שלא נאמר הספר הזה עד שהיו היהודים נוהגים אסור כתבשילי נכרים ומשתיהם, והדבר הזה לא היה עד כחצי ימי בית שני. ואם כן, כל החזיונות שנאמרו בספר הזה מפרשה ח' ועד סופו כלם נאמרו אחר המעשים. וכבר הסכימו על הדבר הזה כל החכמים אשר להם לב לדעת, ולא לתתו בשבי לפני המסורת והקבלה.

¹ ובמקום אחר נאמר שנתן נבוכדנאצר את הכלים האלה בחיכלו (דח"ב ל"ז ד; ראה שם דברי).

ועל דבר הענין יש סתירה, כי ממה שנאמר למטה אני דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים לחם חמודות לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי (י', ב' וג') משמע שבימים ההם היה דניאל אוכל מפתבג המלך חוץ מימי אבלו.

(ט) **ויתן האלהים וגו'.** במקום אחר הלא הראיתך לדעת שלא דבר קל הוא בעיני סופרי כתבי הקדש להזכיר דבר שאין בו לא יראת ה' ולא מוסר ויש בו כדי להגיד יצר לב האדם¹). ואף זכר הדבר הזה שאין לו רושם בספור אשר לפנינו (כי החן שמצא דניאל בעיני שר הסרסים לא הועיל לו מאומה) לא בא כי אם להגיד לנו מה בין גדול לקטן, שהרי שר הסרסים אף על פי שמצא דניאל חן וחסד לפניו לא עשה בקשתו מיראתו את המלך, והמלצר שהוא קטן ממנו עשה בקשת דניאל והסתכן בנפשו מאדניו למען פתבגם ויין משתיהם שהיה נושא לו ונותן לנערים תחתיהם ורענים (למטה פסוק ט"ז).

(י) **אשר למד.** כח פן כחו, וכן יאמר הארמי די למא, ובלשון המשנה שמה. (יג) **מראינו ומראה הילדים.** וא"ו זו כאחותה שפירשתיה בכיבור ועוברת ממלכות הארצות (דה"ב י"ב ח'), וזה פירוש הדברים מראינו לעומת מראה הילדים.

(ט) **ויעמדו לפני המלך.** הלשון הזה מפורש לך כל צרכו בכיבור ש"א ט"ז כ"א. והוא בונה אב לכל שכמותו, לפי שלא יפורש עמידה זו עמידה הראשונה שעמדו הנערים לפני המלך, שהרי כבר נאמר לפני מזה וידבר אתם המלך. (כא) **עד שנת אחת לכורש.** ומקום אחר בספר הזה שמענו שבשנת שלש לכורש הזה דניאל היוונות (למטה י' א'). ובגלל הדבר הזה על כרחנו נאמר שאחד משני המקראות האלה טעות.

ב

(א) **ושנתו נהיתה עליו.** דבור חדש מקרוב בא בימי הספר הזה. וישנה זו שנת הלילות שאחר החלומות, כי דברי החלומות לא היו מניחים לו לישון. (ב) **ולכשירים.** גם החרטומים והאשפים והמכשפים הנוכרים לפני מזה כשדים היו, ונקרא לאלה כן על שם חכמתם שלא היה לה שם אחר בלשון היהודים בימי הסופר הזה. וכבר הראיתך כרכר הזה בכיבור הנער הלוי (שופטים י"ז ז').

להגיד למלך חלמתיו. אמרו החכמים כלם שהגדה זו הודעת החלומות. ולא נראה לי, לפי שעדיין לא אמר לנו הכתוב שנבוכדנאצר שכח חלומותיו. והשנית שאם כן, העקר חסר שהוא פתרון החלומות. ואומר אני שהגדה זו פתרון החלומות, והלשון ככתוב בחלום פרעה ואין מגיד לי (בראשית מ"א כ"ד). ויתורגם ללועזים damit sie dem König seine Träume deuten.

(ד) **מלכא לעלמין חיי.** לשון בקשה והתנצלות היא זו. ובספר הזה כל המדברים אל המלך, ואפילו הגבירה אם המלך (למטה ה' י'), אומרים כן כשהם מדברים והמלך לא קראם, וכשהם משיבים למלך דברים שלא נשאלתו, כמו כאן, או כשהם מוסיפים דברים יותר מכדי תשובה לשאלת המלך. ובגלל הדבר הזה דניאל לא יאמר כן כשהוא מדבר למלך והמלך קראו אליו (למטה פסוק כ"ז, ד' ט"ז, וה'

¹ ראה מה שאמרתי בכיבור וישם את שמו אבימלך (שופטים ה' ל').

י"ז); ורק כשהשיב לדריוש יותר מכדי שאלתו והוסיף דברים משלו אמר אף הוא מלכא לעלמין חיי (למטה ו' כ"ב).

(ה) **מלתא מני אודא**. לא נראים לי דברי האומרים שמלתא רבר החלומות ואודא כמו אולא ומסתייעים בדבור ואודא רבי פלוני לטעמיה השגור הרבה, בספרי התלמוד, לפי שאין דבר הולך כמו נשבת. ומשבח אני את דברי האומרים שלשון פרסי הוא, ופירוש מלתא מני אודא הדבר יקום מלפני, והדבר שאמר מה יעשה להם אם יגידו חלומו ופתרונו ומה אם לא יגידו. וכבר הרגיש אבן עזרא פירוש אודא מענינו. ולבי אומר לי שאף אודא רבי פלוני לטעמו זה פירושו עומד רבי פלוני על דעתו מטעמו.

(ו) **להן מלת הטעם**, ושרשה הן, בלשון סורסי ס', ובלשון תלמוד ירושלמי הן, האן, ולמ"ד נוספת.

(ז) **חדא היא דתכון**. הלשון ככתוב אחת דתו להמית (אסתר ד' י"א), ובלבר שכנגד שם הפעל שנאמר שם נאמר כאן היא, והיא שב אל דברי המלך אשר דבר לפני מזה שנתן דת לאמר הרמין תתעבדון ובתיכון גולי יתשמון (למעלה פסוק ה'). ופירוש הכתוב הדת שאמרת היא האחת דתכון, היא ולא אחרת.

(י) **יבשתא**. השם הזה זר מאוד במקום הזה, והדבר ברור שלא בא להוציא ימים ונהרות, כי זה פירושו ארץ הישוב.

כל קבל וגוי. נותן טעם לשלפניו. וזה הדבר שהם אומרים: כל אומן למד לעשות מה ששואלים מאתו ומניה מה שאין דורש לו; ומפני שמימות עולם לא עלתה על לב מלך גדול לשאול כשאלתך, לא הכינו החכמים והחרטמים את לבם לדעת כמו אלה.

(יא) **להן**. אין לו עסק עם להן שבפסוק ו', כי זה מורכב מן לא והן שהוא כמו אם, ופירושו כמו nisi (אלא) בלשון רומי.

(יב) **בנם וקצף**. שניהם שמות, כמו שמפרש דונש בן לברוש, ולא פעלים. וכי"ת של בנם לא מיסודו, והוא משמש אף לקצף. והלשון ככתוב ברגו וחמא (למטה ג' י"ג).

(יד) **התיב עמא ומעם לאריוך**. עמא וטעם שניהם מקומם המקום השני מפני שהם מלמדים על הכלי שביד הפועל ככלי לפעולתו, ולאריוך הפעול. ופירוש הדברים בטוב טעם ודעת דחה דניאל את אריוך מאתו ולא הרגו. ויתורגם ללועזים *gewann durch kluge Einrede Aufschub bei Arjoch*.

(טז) **ודניאל על ובעא**. בפעם השנית, בהיות דניאל מוכן ומוזמן להגיד למלך חלומותיו ופתרונם, נאמר שדניאל בקש מאת אריוך והוא הביאו לפני המלך (למטה פסוק כ"ד), וכל שכן שלא נכנס דניאל אל המלך מעצמו בפעם הזאת. והכתוב מקצר הדברים כאן שלא כהגן, לפי שאם בא לקצר היה ברין שיקצר בפעם השניה אחר שדבר בראשונה כל צרכו.

ופשרא להחויא למלכא. היא תכלית מתן הזמן, ונכנסה וא"ו בראש הדברים. ונראה שכן הדין בלשון הארמי הוה ככמו אלה, שהרי אף אחרי כן נאמר ורחמין למבעא (למטה פסוק י"ח) והוא תכליתו של מלתא הודע שבפסוק הקודם.

(יט) **גלי**. זה שנקוד חטף פתח לפעולה שלמה ונמורה, ובנינו פְעִיל, וכיוצא בו יחב (למטה ו' כ"ב), וחברו שבסוף פסוק ל' הנקוד חטף סגול בינוני פעול ובנינו פְעַל.

(כב) **שרא** בינוני פעול. ומחכמי הגוים יש אומרים שזה דינו **שרא**, וטעות היא בידם. כי **שרא** עקרו התרת הקשר, ומשם נשאל למנוחה, לפי שהבהמה המעונה קשור עליה משאה כל שעת הליכה, וכשתיגע שעת מנוחה מתירים המשא מעליה. והדבור השאול שאול מאת החרוש שיתחדש בכהמה המותרת ולא ממעשה בעליה המתיר אותה. וכן בלשון המשנה נאמר שכינה שרויה, ורק בסוף ימי התלמוד התחילו לאמר שכינה שורה שלא כדון.

ומנוחה זו שמוציאה הכתוב בלשון **שרא** כמו שנאמר וכעס בחיק כסילים ינוח (קהלת ז' ט"ו) שפירוש ינוח ילין.

(כד) **על על אריווך** וגו'. כל החכמים מפרשים על ראשון פעל (עלל) שהאחרון משמש עמו. ואני, אף על פי שהדבור הערבי دخل علیہ מסייע להם, לא כן אחשוב, לפי שעל הפירוש הזה לא מתישב כלל לשון אול שנאמר אחרי כן. ואומר אני שעל אחד מיותר, כי נשנה בטעות סופר, ועל האחד משמש עם אול, והלשון בכתוב אולו כבהילו לירושלם על יהודיא (עורא ד' כ"ג), שאף שם משמש על עם אול. ויתורגם ללועזים ging zu Arjoch u. s. w. und sprach etc. (לא) **ואלו צלם חד** וגו'. סרס המקרא וכן תפרשהו ואלו צלם חד שגיא קאם לקבלך צלמא דכן רב וזויה יתיר ורוה דחיל, ונראה לי שאין סדר הכתוב לפנינו סדר הדברים ככתחלה, כי בתחלה נשמש "קאם לקבלך" בטעות סופר, ולבסוף נכנס שלא במקומו.

(ל"ה) **עד די התגזרת**. המקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו עד די מטורא התגזרת, כמו שנאמר בפתרון החלום למטה פסוק מ"ה. ואין משמע "עד די" עד תחלת הפעולה, כמו שמפרשים החכמים, כי אם כל זמן הפעולה. ופעולה שאמרתי פעולה של התגזרת. והלשון בכתוב עד שהמלך במסבו (שה"ש א' י"ב). ויתורגם ללועזים wie ein Stein sich losriss u. s. w.

(ל"ו) **וכל אתר** וגו'. פירש אבן עזרא אתר מקום. וטעה הרב. ואף חכמי הגוים לא ידעו עד למקורב שאין אתר שנאמר כאן מקום כי אם רושם כרושם מדרך כף רגל וכדומה לו. וכן בלשון ערבי שגור הדבור **لم يوجد له أثر**. ופירוש הכתוב ולא נמצא לו כל רושם, כלומר חלף ועבר כלו ואיננו.

(ל"ז) **אנת מלכא** וגו'. כל הדברים מכאן ועד אנת שבפסוק האחר הנושא, וסוף הפסוק ההוא הנשוא.

(ל"ח) **אנת הוא** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. ונשנה אנת בראש הנשוא מפני שהופסק בינותם בכל אלה.

(ל"ט) **ובתרך**. יש ספרים שנקוד בהם ובתרך, כ"ת קמוצה, וטעות היא. כי השם **אָתַר**, וכשנכנס כ"ת בראשו תחלתו **בְּאָתַר**, וסופו **בְּאָתַר**, וסוף סופו **בְּתַר**. ומפני שבכנוי האמר **בְּאָתַרְךָ**, לא תאמר אחרי כן כי אם **בְּתַרְךָ**.

ארע. וכתוב ארעא, ולא זה ולא זה העקר, כי שניהם שם ולא תאר. והעקר **אַרְעָא**, והוא תאר לנקבה, ולזכר תאמר **אַרְעִי**.

(מ"ט) **ומני על עבדתא** וגו'. הדבר הזה גזרת הכתוב החפץ להוכיח שלשת חברי דניאל בסוף הספור הזה מפני שהם עקר הספור האחר.

ג

(א) **פתיה**, הנסדר פתי ולא פתי כמו שאומרים החכמים כלם, והוא על משקל נתי (ננאי) ותי (תנאי) שבלשון המשנה.
 (ב) היתיו לשון הפעל, ופירושו הובאת, כמו שפירש רב סעדיה גאון¹, וכיוצא בו והיתית (למטה ד' יוח).

(יד) **הצדא**, אין לפרשו ככתוב, כי האומרים שהוא מורכב מן היא השאלה וצדא, וצדא זה לשון כוונה, ומרשיים הצדא אם ככוונה, לא זכרו שאין צדה עצמו שהם מדמים אליו צדא לשון כוונה, ולא ידעו שאין לצדא הארמי עסק עם אחיו העברי, שעל כן תרגם אונקלוס ואשר לא צדה (שמות כ"א י"ג) ודלא כמן, ובצדיה (במדבר ל"ה כ"ו) בכמנא, וכן מתרגם יונתן ואתה צודה (שי"א כ"ד י"ב) ואת כמן, ולא תרגמו לשון צדי או צדא, מפני שאין משמעו כמשמע העהו העברי, והאומרים שצדא לשון לעג וקלס לא זכרו ששרדך מישרך ועבר ננו לא עשו מעשה ולא דברו דבר להתקלס כצלם שהקים נבוכדנאצר, ויש משבשים ומניחים האודא, ככתוב מלתא מני אודא (למעלה ב' ה'), ומרשיים הבאמת כן היא, ובכן מרשיים סק בססק, כי אודא עצמו אין יודע אל נכון מה הוא.

ואומר אני שהצדא טעות סופר, ועקרו הדיא, והוא מורכב מן היך ודיא, ונבלעת כ"ף בדלית, והטעות מחמת הצד השוה שביו"ד (צ) וצדיי (צ) בכתב השמרונים שהוא הכתב שהיו היהודים משתמשים בו בימי קדם², ופירושו הדיא היך היתה ואת? ויתורגם ללועזים? wie ist denn das?

(יז) **כען דין איתוכון וגו'**, היודע דרך מלכי קדם הלא יסלא בעיניו שלא נשפטו חברי דניאל חיכה ומיד אהר שעברו על מצות המלך ראשונה, כי ותר עליהם נבוכדנאצר ואמר להחיותם אם ישתחוו העם הזאת לצלם שהקים, ובאמת הדבר הזה נורת הכתוב החסין להשמיענו דברי דניאל ונבוכדנאצר ששכחו בהי אלהיהם ומצאו את לבבם לאמר למלך שלא יעשו מצותו (למטה סטוק ט"ז—י"ח), כי אלו הושלכו האנשים אל תוך כבשן האש מיד, לא היה מקום לדברים ההם.

(יט) **די ישזבנכון מידי שלא אסיל אתכם אל תוך כבשן האש**, וכבשן האש עצמו לא אמר נבוכדנאצר שאין אלהים יכולים להציל ממנו, כסבור שאין אדם בעולם שיעלה על דעתו לאמר כדבר הזה.

(כ) **לא חשחין אנחנו**, אהר פירושו לכל: לא צריכים אנחנו, ואם כן, קשה איך יאמרו כדברים האלה אל מלך גדול כנבוכדנאצר, והשנית שאם כפירוש המקובל, הלא שנו המדברים מדבריהם, כי אמרו לא צריכים אנחנו להשיבך דבר והרי משיבים, ולכן אומר אני שבמו שבלשון אנגלית to need שני משמעות לו, משמע צרך ומשמע חסרון, כן הפעל הזה, והוא משמש כאן לשון חסרון, ופירושו הכתוב

¹ ובקרה הוא שמצא הגאון גי' הפעל הזה וידע מה הוא, כי כביאר למזא (למטה סטוק י"ט) אמר שהוא מרשי י"ח גי' רבים (וישניה ג ב טו), ובכן מראנו לדעת שלא בקי הוא בדקדוקי הלשון, ובכך אמרו חכמים שלא לגאון פירושו דניאל הנקרא שמו עליו.

² ואף על פי שאין הספר הזה מימי קדם, ובימינו כבר היו היהודים משתמשים בכתב הספרים אשר לפנינו, הסופר שינשה ספרו מוקדם ברין הוא שיכתבהו בימי קדם, והלבלר שכתב פעלו לטעות כמתבטנו טעה באותיותיו.

אין לנו מחסור חשובה להשיבך דבר על זאת. ויתורגם ללועזים
wir sind nicht um's Wort verlegen dir hierauf zu antworten

(יח) **מן אתון נורא יקדתא.** כאן הסבוק בעל הטעמים שלא כדון, כי הדברים האלה מתוכרים אל האש הסבוק, ודון האתנה ביקדתא. וזה פירוש הכתוב אם יכול האלהים אשר אנחנו עובדים אותו להצילנו מכבשן האש. וכל שכן שיכול להצילנו מירך שלא תסילנו אל תוכו. והדברים בלם התנאי ותשובתו הסרה, מפני שהיא למדה מענינה. וכבר הראיתוך בעין זו בביאור אם תיטיב שאת (בראשית ד' יז).
(יט) **והן לא ישב אל סוף הסבוק לברו.** ולא אל כלו, וזה פירוש הדברים ואסילו לא יצילו מירך, ויתנד להסילנו אל תוך כבשן האש. וראיתי לאמר כן, לפי שבחשאר הסבוק יכולה ה' להצילם מכבשן האש מה כשחונם שדם כושחים בהו. ולדברי לא קשה, כי כבר יבחר ה' לתת לנבוכדנאצר לעשות להם כאשר אמר, אף על פי שיכול הוא להצילם מירו, כדי לנסותם לדעת היבטחו בו.

(כ) **כפתו נאסרו.** ובנינו מסורש לך כל צרכו בביאור ויהיבו (עזרא ה' יד). וכמוהו ורמיו, כי בנין שניהם אחד.

(כב) **אזה בינוני פעול.** ודינו אזה, על משקל שרא (למעלה ב' כב), והוא הולך כאן דרך אבוס שגם בו נשתנה חספ סגול לצירי.

(כג) **ורית נור.** רית זה שנאמר באש שבנגרו ממשה, וכן נאמר במים מריח מים יסריח (איוב יד טו).

(כד) **ויהבו נשמיהון ומסרו עצמם.** ומשמש נשם כאן כשם הפיצוף בלבר. ובתיב יתיר יויד מפני שטעו בו כסבורים שהוא משמש לשון נקף ממש ועל כן עשוהו לשון רבים.

ד

(ד) **עלין.** ובתיב עללין שרינו, עללין, וכן העקר, כי הקרי אין כמשקלו בלשון ארמי.

(ו) **חזוי חלמי וגו.** לשון הכתוב הזה לא מתישב על ענין הפרשה. כי נבוכדנאצר היה זוכר ויודע את החלום הזה והוא עצמו מספרו: ואך יצוה את דניאל לאמר חזוי חלמי אמר? ואני ממה שראיתי שנסמך חזוי אל ראשי (למעלה ב' כה), ובפרשה זו סבוק ב' וי, ולמטה ז', א' וט), ואל ליליא (למטה ז' יג), והוא לא נסמך אל חלם בכל הספר הזה אמרתי שטעות סופר יש כאן, וחזוי זה עקרו אסוה.
(ז) **וחזוי ראשי וגו.** כל הדברים האלה עד האתנה הנשוא, וסוף הסבוק הוא הנשוא.

(ח) **רבה אילנא ותקפה.** הפעלים לפעולה שאינה שלמה ונמורה, ופירושו הדברים היה העין הולך וגדל והוק.

וחזותה לסוף כל ארעא. מחכמי הגוים יש משבשים ומניהים וְתוּרַה, כלומר והוקפו, ודבריהם דברי חלומות, לפי שאם כן, הלא מלא העין חללו של כל העולם כלו, ואין מקום לחיה ולבהמה ולעוף הנזכרים בפסוק האחר, וכל שכן שאין מקום לבני האדם. וחזותה כמשמעו, ופירושו הכתוב ומראהו עד קצה כל הארץ, כלומר נראה העין לכל יושבי הארץ, כסוף העולם ועד סופו. וראה מה שאמרתי בביאור צעקה בים סוף נשמע קולה (ירמיה מים כיא).

(ט) יתזון, שרשו זון, ולא שנה זון, השמש את מקומו, ואף לא נשתנה הוא עצמו בשביל זון, וטעם הדבר מסורש לך בביאור יחשם (עורא ד' ב א).

(יב) **בדתאא**, ויש ספרים שכתוב בהם בדתאא, וכן העקב, ונשתנה אליף אחרון לה א כדי שלא יהיו שני אלפין רצופים בסוף התיבה.

ובעל הטעמים הפסיק כאן שלא כדון, כי הדברים האלה מתוכרים אל שלאחריהם, ודין האתנה כתיבת נחש, ופירושו הכתוב ירחין כפל הווד על דשא הארץ.

(יד) **עד דברת**, הלשון הזה אין כמוהו בכל הספר הזה ואף לא בספר עורא, ואומר אני אל תקרא עד כי אם על, והמקרא בתקונו ככתוב למעלה בו ל.

(יז) **משרא**, ובספרים אחרים הנוסח שישיר, ומה שלפנינו העקב, ובשביל האלף שבראש התיבה האחרת נתקשה היא ומסיק על המבטא ונעשה אליף, וכדבר הזה חמצא בסוק האחר.

(יח) **חלמא ומשרא אל יכהלך**, כמו שאומר אם רע חלומי אל יכהלך, כי אם הנר לי סתונו, ויהי מה, ועל דבר אליף של ומשרא ראה מה שאמרתי בסוק הקודם.

(יט) **אילנא די חזית**, אין כאן כדי מאמר שלם, וכל דברי הסוק הזה והסוק האחר הנושא, ומה שאחריהם הוא הנושא.

(כ) **קומה**, לא נראה לי שתיבה זו נקודה כדון, לפי שאין במתכונתה תאר בלשון ארמי, ואומר אני שדינה קִמְהָ, והוא שם הפועל (כינוני פועל).

(כד) **ועויתך**, נראה לי שתיבה זו לא נקודה כדון ודינה נִעְתְּךָ, ואין רגושה ועין שלפניה סתוהת, במהן ענין, פירושו ענין מדובאים, ונראה שהיה דניאל אומר כן כנגד בני עמו המדובאים כגולה.

(כז) **כלא מטא על נבוכדנצר**, הקורא יזכור שבכל הפרשה הזאת נבוכדנצר המדבר, כי כל הדברים אגרת שלוחה מאת המלך אל כל עם ולשון אשר בכל מדינות מלכותו (למעלה ג, ל"א—ל"ג), וכאן שנבוכדנצר מזכיר את עצמו וקורא בשמו היה בדין שיאמר וכלא מטא עלי אנה נבוכדנצר, כעין הלשון שלמעלה פסוק ט"ו), ושנה כאן ומדבר בעצמו כנסתר, הפרצוף השלישי, על פי מה שאמרתי בביאור האנשים ההם (במדבר ט"ז י"ד), מסני שהוא בא לספר בכיוונו שנמרד מן האדם והיה כבהמה, ובסוף הדברים כשהוא בא להגיד לנו שישב לקרמתו והיה כבתחלה הוא חזר לדבר בעצמו הפרצוף הראשון ואומר אנה נבוכדנצר עיני לשמיא נסלת (למטה פסוק י"א).

(ל"א) **עיני לשמיא נסלת** ונו, השביל הסוסר מאר להגיד לנו שחזרה דעת נבוכדנצר עליו בשעה שנשא עינו השמים, והוא שאמר דניאל מן די הנדע די שלישין שמיא (למעלה פסוק כ"ג).

(ל"ב) **וליקר מלכותי ונו**, לא עמרו החכמים על טעם הדברים האלה, וזה פירושו: הדרי וויי הצריכים ליקר מלכותי שבו עלי, ויתורגם ללועזים *und die Majestät und der Glanz, welche für die königliche Würde nöthig sind, kehrten mir wieder*.

(ל"ד) **משבח ומרום** ונו, ולמה לא שלח נבוכדנצר גולי יהודה מארצו לפאר ולרום את ה' אלהיהם? וכאמת כל הדברים האלה דברי הגדה ואין בהם ממש,

כמו שמנוד עליהם ענישו של נבוכדנאצר האמור בסרשה, ישויה ככהמה ואכל עשב כבקר שבע שנים, ואנחנו ידענו שלא היה ולא יהיה כדבר הזה.

ה

(ה) **אצבען די יד אנש.** ראה מה שאמרתי בביאור אצבע אלהים הוא (שמות ה' ט"ז). ועל פי הדברים ההם אף כאן, מפני שסתום היה הכתב וצריך חכמה רבה לקראותו ולסתרו נתנה מלאכתו לאצבעות.

סס ידא ראשי אצבעות הוד, וראשי האצבעות כלם יחד נקראים סס. ולכן נאמר כחנת ססים (בראשית ל"ז ג'), והוא כחנת של בתי יד ארוכים מניעים עד ראשי אצבעות לובשה.

(ו) **זיודי שנוהי.** קשה הכנוי שבסעל, כי ישנא סעל עומר ולא יוצא. ואומר אני שמעות סופר יש כאן והעקר ישני, כלא כנוי, כי נמשך קולמוסו של הלבלר אחרי הכנוי שלשני ולאחריו וכתב כמתכונתו.

(ז) **ותלתי.** לא נראה לי שתיבה זו נקודה כדון, ואומר אני שדינה תלתי, תינו שתוחה. וראה מה שאמרתי בביאור תלתא (למטה פסוק ט"ז).

(ח) **מלכתא.** היא הגבירה אם המלך, לפי שאלו אשת המלך איך הדע היא מה שעשה דניאל בימי אבי המלך והמלך עצמו לא ידע? והשנית שנאמר כאן שעתה נכנסה המלכה, ונאמר לפני מזה שגלתה ולחנתה (למעלה פסוק ב"ו), ואין לאמר שלא היתה המלכה אשת המלך בתוכן, וכשמלכה זו אם המלך לא קשה דבר, כי אם המלך זקנה באה בימים, ולא לה להתענג על תענוגי משתה כחצי הלילה, וכשהיה הרעש על דבר הכתב נשמע קולו עד חדר משכבה, וקמה ובאה בית המשתה לראות מה קול הקרואים הומים.

והסופר הזה השביל מאוד להזכיר למלך את דניאל ולהודיעו קין מלכותו על ידי אם המלך, והשכלה זו שאמרתי תתברר לך כמה שפירשתי באם סיסרא שופטים ה' בית.

(יב) **ספשר חלמין** כבר קדמי בחכמי הגוים מי שאומר שמששר ומשרא שנאמר כאן לא נקודים כדון ודינם מְפִיֵר, מְפִיֵרָא, ושתי תיבות אלה כשהן לעצמן כמקרא הזה טובות הן כנקודן, שהרי בביאור ססח או עור (דברים ט"ז כ"א) הראית לדעת שסתח הכתוב במומין ומסיים בבעלי מומין¹, וכלבר שהחיות אחידן שנאמר ביניהן מלמד שכמוהו אף הן שמות הסעל.

(יג) **תלתא.** אמרו בעלי הלשון שתחלתו תלת, ולא נראה לי. ואומר אני שהוא כמו תלתי שפירשתי למעלה פסוק ז'.

(יד) **הזה סחא.** מי שלא הוכה בעורו הלא יראה שמעות סופר יש כאן ומחא זה המקביל אל קטל כמו שמקביל משפיל אל מרס דינו קְטִיָא, ומחכמי הגוים יש אומרים שמחא ככתבו ונקודו כמו קְטִיָא, הבגין הכבד הנוסף, ועליהם הראיה שתאבד יוד וישכח זכרה.

¹ וכן נאמר בתלמוד אומנותיה האין נגר (ירושלמי תגינה פ"ק ב'), וכן יאמר בלשון

ערבי, כמו שאמר האומר **فَرَأَى** **أَنسَانًا** **بَيْنَنَا** **صَنَعْتَهُ** **مَرْبِيًّا**, וירא והנה איש בנו אשר אומנתו ספר (לילות אלף ולילה, לילה קל"ז). ופחה גם הוא באומנות ומסיים באומן.

(כ) ויקררה. ובספרים אחרים ויקרא באלף וריש קמוצה. ולא זה ולא זה העקר. והעקר ויקרה. היא במסוף וריש צרויה. או ויקרא וטעם שני היא לאלף כעין מה שאמרתו כביאור ואשרא ולמעלה ה' טיוה. לפי שהיא ואלף אחים לרשיון. העדרו לשון קסעל.

(כא) שויון. אף זה נראה לי טעות סופר. ועקרו שריו. ואמר לשון רבים כמו שנאמר אחריו וטעמונה. כלומר מן השמים שמוהו והטעמונהו.

(כב) בה בליליא קציל וגו'. וקדם שנהרג בלשאצר בלילה ההוא גדל את הניאל ועשהו שליט במלכותו. כאמר בפסוק הקודם. והרבר הזה עולה בקנה אחד עם כל עצמו של בלשאצר שלדבריו הימים למלכו בכל לא היה ולא נברא. ואף לא נלכדה בכל בימי בנו של נבוכדנאצר.

י

(ג) יהבין להון טעמא. פירושו איבלד יפה לאמר שהוא כמו יתנו להם דין וחשבון. ולא כמחדשים האומרים שפירושו יהו להם דעתם.

(ד) להן. פירושוו בעלי הלשון אבל. וטעות היא בידם. והוא ככתוב להן לאלההון (למעלה ג' בית). להן מנך (למטה ססוק ח'ו). וכשניהם פירושו לכד מן, או חוץ מן. ופירושו הכתוב הזה מלכד אשר מצאנו לו וגו'. ועקרו אם לא מצאנו. וזה הדבר שהיו אומרים: אם לא מצאנו לו עלה בדת אלהיו לא נמצא לו כל עלה. ויתורגם ללועזים *es sei denn, dass*.

(ו) הרגשו על מלכא אמרו החכמים שזה פירושו הדברים באו אל המלך בקול רעש. ולא זכרו שכן לא יעשה לפני המלך. ואף כי בארץ קדם בימים ההם שהעושה כדבר הזה מחייב את ראשו למלך.

ועתה דע שירש רגש בלשון סורסי משמעותו שלשה. הרגשה ומיחוש, ועמהם אין לנו עסק במקום הזה אספה, וקול המולה. ומשתי אלה הראשונה עקר ואחרונה באה מחמתה. כי במקום אספה שם המולה. ובלשון עברי אין משמע רגש כי אם אספה. כמו שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש (תהלים נ"ה ט"ו). ונאמר מרגשת פועלי און (שם ס"ד ג') ומקביל רגש בפסוק הראשון ורגשה בפסוק האחרון אל סוד. וסוד קהל. והוא הדין לשעל. ככתוב למה רגשו נויס (ש"ב כ' א') ונאמר יש בפסוק האחר ורגוים נוסדו יחד והשבועים מתרגמים כאלו היה כתוב נועדים או נסודים (מן סוד). ומן הלשון הזה הרגשו שבכאן, ופירושו נקהלו על המלך. כלומר באו אל המלך קהל יחדו, ולא אחד אחד לבדו. והם עשו כן לעשות רישם בלב המלך.

(יא) וכיון פתוחן לה. לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה. החכמים כלם אומרים שבא הכתוב הזה להגיד לנו שהיו החלונות פתוחים ולא נעולים או סגורים, ולא כן הדבר. ופתיחה שנאמרה בחלונות האלה למרנוה מן המשנה שבה נאמר בית אשל אין פותחין בו חלונות לראות את ננעו (ננעים כ' ג'). הרי שהעושה חלונות במקום שאין חלונות לו יאמר פותח חלונות. ועל פי הדברים האלה לא בא הכתוב הזה כי אם להגיד לנו שנעשו החלונות ההם למען דניאל⁽¹⁾.

(1) זה משמע הדברים כשהם לעצמם ולפי הכוונה הענין די לנו אם בחר הניאל לשבת בעליה שכן חלונותיה. כי המקפיד לעשות עליה כוון עליה הרי הוא בעושה חלונות עליה כמות שהם. ואפשר שהדברים כמאמרו. והניאל קנה לו בית ופתח חלונות עליה ככתוב.

בעליותה. וכן עשתה השונמית לאלישע בביתה עליה (מיב די י'), ונראה שכן היה דרך החכם והנביא לשבת בעליה לפי שהיא מקום מנוחה, כי בתחתית הבית עושים מלאכת הבית וקול המונם מסיח הרעת. ויתורנם המקרא הזה ללועזים und er hatte dafür gesorgt, dass in seinem Obergemach Fenster waren in der Richtung nach Jerusalem.

(י) **בתדירא תמיד.** והוא במקום הזה מתאר סביבות הפעולה ולא זמנה, ופירושו הכתוב האלהים אשר אתה עוֹבְרוּ בְכָל עַתָּה, ואפילו בשעת הסכנה. ויתורנם ללועזים unter allen Umständen.

(כ) **בננהא אין עקרו בכתוב,** והוא תוססה ביאור שהיתה כתובה בתחלה בנליון לפרש בשפרסרא, ומשם נכנסה בטעות סופר אל גוף הספר.

(כח) **אנון בניהון ונשיהון.** אם הם חטאו, בניהם ונשיהם מה חטאו? אבל כן דרך מלכי קדם בימים ההם להרוג את החוטא להם אותו ואת כל אשר לו. והעברים הראשונים אשר בעיניהם היה ה' אלהיהם מלך כל הארץ (תהלים מז' ח') היו כהניהם אומרים שזו דרכו אף הוא, כמו שהראיתך לדעת בביאור וכמשפחתו (תורת כהנים כ' ח').

ז

(ב) **ליטא רבא לים הגדול,** והוא הים האחרון. והלועזים ללשונותם קוראים לו הים התיכון.

(ה) **ולשטר חד.** ראה מה שאמרתי בביאור אל ספר אחר (ירמיה נ"א ס'). ועל פי הרברים ההם אף לשטר חד זה פירושו לצד אחד בשני עצמה, ולא מצד החיה הראשונה.

(ח) **זעירה.** תיבה זו חשודה בעיני ביתור, לפי שנאמר אחרי כן ותלת מן קרניא קדמיתא אתעקרה מן קדמיה. הרי שנעקרו שלש מן הקרנות הראשונות לסנות לה מקום, ואם כן, גדולה קרן זו משלש האחרות, ולא יאמר לה קטנה. ואף בהשנות החלום נאמר כנגד קרן זו ואחרי די סלקת ונסלו מן קדמיה תלת (למטה ססוק כ'). ולא נאמר זעירה; וכמו כן בפתרון החלום ישפוט המלאך קרן זו כנגד המלך אשר יקום אחר העשרה וישפיל שלשה מיהם (למטה ססוק כ"ד) לא נאמר בו דבר מקביל אל זעירה זה שבקרן.

(ט) **גלגלודוי.** לא ידעתי מה המה. והאומרים שפירושו אוסנים, ומשיכים הכנוי אל כרסיה לא זכרו שכרסיה כסאו וכל אשר בו במשמע, ועליהם לפרש מה נשנתו אוסני הכסא שיזכרו בשני עצמם.

(יא) **מן קל מליא.** אחר קול הגדולות, כלומר אחר שכלה פי הקרן לדבר גדולות. ומן זה ביוצא בו בלשון הקדש יחיינו מיומים (הושע ו' ב'). והאומרים שמן זה כמו בגלגל לא זכרו שנאמר חזה הויה, ואין טעם הרבר ענין לראות, והרואה מעשה עדיין לא ידע טעמו. ועוד שאם דבריהם, היה הכתוב אומר המאמר הזה בסוף הססוק ולא כאן. ולפירושי האר הזמן יש כאן, להגיד לנו מתי ראה דניאל שנהרנה החיה. ויתורנם ללועזים nach der Aeusserung der frechen Worte.

(יב) **יהיבת להון** לא נטלה מהן כי אם הונחה להן. ומקביל יהיבת אל הערוי שנאמר לפניו. והלשון משורש על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה

während (בראשית ל"ח ב"ג). והדברים מאמר משרת לפניהם. ויתורגמו ללועזים ihnen Lebensdauer noch bis auf gewisse Zeit und Stunde gelassen wurde.

(טו) **בנו נדנה.** אין כמשקל נדנה בלשון ארמי, ואף לא בלשון הקדש. ויש משבשים הדבור בלו ומניחים קנין קָא. ולי נראה שהעקר בגו דָּה, ופירושו בתוך השעה ההיא. ויתורגם ללועזים unter dessen.

(טז) **על חד מן קאמיא.** הגה נאמר לפני מזה ורבו רבון קדמוהי יקומו (למעלה פסוק י'), ופירוש קדמוהי יקומו עומדים לפניו לשרתו, וכנגד מלאכי השרת הם נאמר כאן קאמיא.

(כא) **חזה הוית.** אין משמע הדבור הזה כאן כמשמעו במקראות הקודמים. כי שם הפעל לפעולת אתמול, וכאן לפעולת שלשום.

(כד) **מנה מלכותה** כמו בה שעתא (למעלה ג' ו'), ובה זמנא (למטה ממנו ד' ל"ג), ופירושו מן המלכות ההיא.

(כה) **עד כה סופא דמלתא.** שתי התיבות „עד כה“ חשודות בעיני ביתור. וכשאתה מרלב עליהן ומחבר „סופא דמלתא“ אל שלאחריו הלשון ככתוב סוף דבר הכל נשמע (קהלת י"ב י"ג). ויתורגם ללועזים das Ende war, ich Daniel u. s. w.

ח

(א) **אחרי הנראה וגו'.** הגה נאמר שהיה החזון הזה בשנת שלש למלכות בלשאצר, ובחזון הראשון נאמר בשנת חרא לבלשאצר (למעלה ו' א'); ואם כן, למה אמר הכתוב בחזון הזה אחרי, וכי אין אנו יודעים שהשנה השלישית אחר השנה הראשונה ובל הנעשה בשלישית אחרי הנעשה בראשונה? ובגלל הדבר הזה אומר אני שאין אחרי האמור כאן ענין לזמן, כי הוא כרעהו שפירשתיו בכיאור שובי אחרי יבמתך (רות א' ט"ו), והוא בא להגיד לנו שהיה החזון הזה בדרך הראשון, כלומר שהיה כעין החזון אשר לפניו, כי שניהם מרמזים לארבע מלכויות. ויתורגם ללועזים von der Art dessen, das u. s. w.

(ב) **וידוי בראותי וגו'.** בשעה שראיתי את החזון הייתי בשושן הבירה, ובחזון נדמה לי שאני על אוכל אולי. ולא יפורשו הדברים האלה כי אם כן, ואף על פי שקשה לאמר מה לדניאל בימי בלשאצר בשושן הבירה בטרם נלחמו הפרסים בכבל ולכדוה.

(ג) **והגבהה עלה באחרנה.** אומרים המפרשים שעליה זו בשעת החזון שהיה דניאל רואה את הקרן עולה. וטועים הם. כי נאמר בראש הפסוק ולו קרנים, ומשמע מן הדברים שאף בתחלת החזון הזה כשנשא דניאל את עיניו וראה את האיל ראשונה נראו לאיל שתי קרנים. ואם כן, זה משמע הדברים האלה: לא היו קרני האיל אחת מימינו ואחת משמאלו, כקרני כל אילים, כי אם פנים ואחור, והגבהה אחרי חברתה. ואמר הכתוב עולה כנגד גבהה שעלה על האחרת. und das höhere ragte hinten empor.

(ה) **על פני כל הארץ.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי לא היה צפיר העזים מהלך בכל הארץ, ואלו היה, לא היה דניאל יכול לראות מהלכו בכל

הארץ. ואף קשה „פני“ שנאמר כאן. ועל כרחנו נאמר שזה הדבר שאמר הכתוב שהיה הצפיר כלו מעל לפני הארץ. והוא שנאמר אחרי כן ואין נוגע בארץ. ולא שכן יאמר לדבר הזה בלשון המקרא, ובלבד שכן אמר הסופר, כי לא היה יודע לבזון דבריו. ויתורגם ללועזים ganz oberhalb der Erdoberfläche.

קרן חזות. אמרו בעלי הלשון שמשמעו קרן גדולה מאוד, ועליהם לפרש מאין לדבור משמע זה. ואומר אני שקרן חזות קרן גדולה כדי להראות ולא יתר על כן. ומה שנאמר כנגד קרן זו בסוף האחר וכעצמו נשברה הקרן הגדולה לא סותר דבר, כי גדלה הקרן כשהגדיל הצפיר אחר שהכה את האיל בעל הקרנים, וכנגד הדבר הזה בנמשל שיגדל המלך בהכותו את אויבו. ויתורגם ללועזים ein Horn grade gross genug, gesehen zu werden.

(ח) **חזות ארבע.** השבועים ותודטיון מתרגמים כאלו היה כתוב אַחֲרוֹת תחת חזות, וחכמי הגוים כרוכים אחריהם. ולא נראה לי, לפי שאלו כתב הסופר בתחלה „אחרות“ היתה תמורתו כתובה אחר „ארבע“ ולא לפניה, כי כן הדין, כמו שנאמר בספר הזה שנים אחרים (למטה י"ב ה') ולא נאמר אחרים שנים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שחזות העקר, ומקומו המקום השני כדן תאר הפעל. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק ה'. ויתורגם ללועזים viere kaum sichtbare.

(ט) **ומן האחת מהם.** ומאחת מארבע רוחות השמים, ולא מאחת הקרנות כמו שאומרים החכמים, כי לא תצא קרן מקרן.

יצא. הפעל הזה מעיד לפירוש שפירשתי ראש הדברים האלה שאמת הוא, לפי שאם נדברי החכמים, וקרן זו נולדה מאחת הקרנות, היה הכתוב אומר עלתה או עלה, כמו שנאמר בסוף הקודם כנגד ארבע הקרנות ותעלינה.

מצעירה. כל היגיעים לפרש תיבה זו כנקודה יגיעים לריק. וחכמי הגוים משבשים ומניחים אחרת צעירה, ואין סמך לדבריהם. ואומר אני אל תקרא מצעירה כי אם מצעירה, ופירושו נוטה מערבה, שכן יאמר הערבי صغر الشمس, ומשמע דבריו נוטה השמש לשקוע. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו וקרן אחת יצאה מאחת מארבע רוחות השמים אל מחוץ לתחומה ונטתה מערבה. ויתורגם ללועזים und von einer derselben (der vier Himmelsgegenden) biege ein Horn ab, westwärts neigend.

(יא) **שר הצבא אלהי השמים.** וממנו הורם התמיד ומשר הצבא שהוא אלהי השמים נמנע התמיד. והכתוב מזכיר התמיד וכוונתו לכל עבודת בית ה' לפי שהתמיד עקר העבודה. ויתורגם ללועזים und ihm wurde der Tempeldienst ein gestellt.

(יב) **וצבא נתתן וגו'.** ממה שנאמר כאן נתתן, ומשמע צבא לשון נקבה, שמענו שאין צבא זה חיל, כמו שאומרים חכמי הגוים, כי אם ככתוב מלאה צבאה (ישעיה מ' ב') ומשמעו עת צרה וצוקה¹, ופירוש הדברים תוטל עת צרה על עבודת בית ה', והצורך פשע המלכות. ויתורגם ללועזים und eine böse Zeit wird über den Tempeldienst verhängt werden.

¹ עקרו של צבא זה עבודת הצבא, או הימים שיעבוד האיש עבודת הצבא. ומפני שאנשי החיל לא עושים ליכתם כל ימי עבודתם בצבא. והם לבני ביתם כאין, ולא זאת כלבה. כי אף מסתכנים הם בנפשם מן המלחמה. נשאל השם לשמש לשון עת צרה וצוקה שימיה חרוצים.

(יג) **התמיד**. הרמת התמיד הנזכרת לפני מזה (פסוק י"א וי"ב). ואל תאמר שאם כן, העקר חסר מן הספר. כי כן היו היהודים מדברים בכמו אלה שלמדים מענינם. וכן אמר האומר בתלמוד ננעים ובנים אינן יסורין של אהבה, וברור הדבר שלא בבנים חיים וקיימים הוא מדבר, וכן מפרש המפרש דבריו ואומר היכי דמי אלימא דהוון ליה ומתו והא אמר רבי יוחנן דין גרמא דעשיראה ביר אלא הא דלא הוון ליה כלל הא דהוון ליה ומתו (ברכות ה' ע"ב). הרי שאמר רבי יוחנן בנים סתם וכוון לצער שמצטער האדם בשביל שאין לו בנים, ורבי יוחנן ראשון לאמוראי ארין ישראל.

והפשע שמם תת. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. וחכמי הגוים משבשים ומניחים זה בבה וזה בכנה, ואין דבריהם ראויים לזכרון. ואני לא ידעתי לאמר דבר. (יד) **ויאמר אלי**. הלשון הוה לא מתישב על הענין. ואומר אני אל תקרא אלי כי אם אֱלֹוֹי, ופירוש הדברים פלמוני המדבר אמר לאחר קדוש. וכן מתרגמים השבעים ותודשיון.

(טז) **בין אולי**. בין שתי שפות נהר אולי. כי המלאך היה עומד בין השמים ובין מי הנהר, ככתוב לבוש הכדים אשר מעל למימי הנהר (למטה י"ב ו'). (כא) **השעיר אין עקרו בספר**, והוא היה כתוב בתחלה בגליון לפרש הצפיר, ומשם נכנס בטעות סופר אל גוף הספר.

(כב) **בהתם הפושעים** כמלאות הפושעים סאתם. ומבין חידות. ראה מה שאמרתי בביאור ולא בחידות (במדבר י"ב א'). וכאן פירוש חירות החבולות ומעשים נעשים בערמה שיראם הרואה ולא ידע מה הם.

(כג) **ועל שכלו**. מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים ועל קדושים שכלו, וכן העקר, ופירוש הדברים ועל עם קדושים דעתו להשחיתם. ושכל משמש כאן שלא כתשמישו בכל כתבי הקדש.

ובאפם יד ישבר. ישבר ולא כירי אדם, כי מן השמים ישברוהו. והלשון ככתוב די לא כירין (למעלה ב' ל"ד).

(כד) **ומראה הערב והבקר**. הוא שאמר פלמוני המדבר עד ערב בקר אלפים ושלוש מאות (למעלה פסוק י"ד).

(כו) **ואשתומם על המראה ואין מבין**. החכמים כלם אומרים שפירוש ואין מבין ולא הבינותי את המראה. ואף על פי שיעמוד הפירוש הוה בפני הלשון. לפי שבמו שנאמר בספר הוה ואין נוגע בארץ (למעלה ה' ה') ופירושו ואיננו נוגע בארץ. כן יאמר ואין מבין תחת ואינני מבין, לא יעמוד בפני הענין, כי האומרים כן פוגעים בכבוד גבריאל שנאמר לו הבן להלו את המראה (למעלה פסוק ט"ז) ועושים אותו מלמד ולא להועיל. ובאמת זה פירוש הכתוב ואשתומם על המראה ואין אדם מרגיש בו. והוא שאמר דניאל לפני מזה ואקום ואעשה את מלאכת המלך, להגיד לנו שהיה עושה מלאכתו בכתחלה, ואין אדם יודע איך נבחרה רוחו בקרבנו על דבר המראה שראה. ומזכיר הכתוב את הדבר הוה למען מצות גבריאל שצוה את דניאל לאמר ואתה סתם החזון (למעלה פסוק כ"ו), להגיד לנו שאחר שקם דניאל מחליו עדיין היה משתומם על החזון בלבו, והוא התאמץ להסתיר השתוממותו מעיני כל רואיו ואין מבין בה. ויתורגם ללועזים wohl war ich immer noch tief bewegt ob des Gesichtes, doch merkte mir's Niemand an

ט

(ג) **בינותי בספרים**, בביאורי כתבי הקדש. וראיתי לאמר בן משום, בינותי שאמר ולא יפול לשוננו על דברי ירמיהו שהם פשוטים ונכוחים למבין בשהם לעצמם. ואולם לפי דברי ירמיהו תןשע ירושלים מקיץ שבעים שנה תשונעת עולמים, וכשעבר הקיץ ולא היתה תשועה נצחת, התחילו לפלפל בביאור דברי הנביא לפרשם פירוש מרחיק הקיץ. וכנגד העיון כפלפול הזה נאמר כאן בינותי. ובמקום הזה שכה הסופר שדניאל הוא המדבר, ובימי דניאל עדיין לא עבר הקיץ ששם ירמיהו הנביא.

(ט) **כי מרדנו בו**. נדרש לפני פניו ולא לפניו, כי מרדם טעם בשתם ולא טעם רחמי ה'. והדברים מחזכרים אל דברי הפסוק האחר, ובעל הטעמים הפריד כאן בין הדבקים.

(יז) **למען אדני**. השבעים מתרגמים למען עבדיך אדני, ומה שלפנינו בספרים נראה לי העקר. וכן כתוב אחרי כן למענך אלהי (למטה פסוק י"ט), ואין בין למענך ובין למען אדני כי אם הדלוג מפרצוף לפרצוף שכמוהו הלא ראית הרבה מאוד בדברי הנביאים.

(כב) **ויבן**. בינה זו אין לפרשה. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואל תקרא ויבן כי אם נִבְא.

עתה יצאתי. ראה מה שאמרת בביאור עתה באתי (יהושע ה' י"ד). ועל פי הדברים ההם זה פירוש הדברים: למען הדבר הזה יצאתי שאשכילך בינה. ויתורגם ללועזים ich habe mich eigens auf den Weg gemacht.

(כג) **להגיד לך** הדבר אשר יצא. כי חמודות אתה. נוהן טעם לשלפניו והוא משמיענו למה מהר להגיד לו.

(כז) **ואין לו**. חכם אחד מחכמי הגוים מוסיף כאן מתוך תרגום תודטיון וקורא ואין און לי. ואני, ממה שראיתי שבכל הספר הזה לא נמצא, "אין" בכנוי, ובמקום שצריך כנוי נאמר אין לבדו, כמו שנאמר ואין נוגע בארץ (למעלה ה' ה'), אמרתי שואין לו שנאמר כאן כמו ואיננו.

(כז) **ועל כנף שקוצים וגו'**. לא ידעתי לפרש הדברים האלה. ויש חכמים משבשים ומגיהים ומעלים חרם בידם.

י

(ג) **שבעים ימים**. אין הדבור הזה כמו שפירשתי שנתים ימים (בראשית מ"א א'); כי בימי הספר הזה לא היו מדברים עוד כלשון ההיא. ומפני שכל שבועים שבפרשה הקודמת שבועים של שנים, נוסף כאן ימים להגיד לנו ששבועים זה שבועים של ימים ולא שבועים כשבועים ההם הנזכרים עד כה.

(ז) **חרדה גדולה נפלה עליהם**. על כרחנו נאמר שהאנשים ההם שמעו את הקול, אף על פי שלא ראו את המראה, ומפני ששמעו כקול המון ולא ראו איש חרדו חרדה גדולה. והדבר הזה כעין מה שאמרו הראשונים כמת העולה באוב מי שצריך לו שומע קולו ואיננו רואהו (ויקרא רבה פרשה כ"ו).

(ח) והודי נהפך עלי למשחית. כל החכמים מישראל ומן הגוים יחדו אומרים שהוד זה קלסתר פנים. ולדבריהם קשה איך היה דניאל יודע שנשחת קלסתר פניו, וכי ראה בכואה שלו במראה? והשנית שאם כן היה הכתוב אומר והודי נשחת, כי אין אדם מדבר שלש תיבות כשרי לו באחת.

ואנחנו נעמוד על טעם המקרא הזה בזכרנו שלא כחזון הראשון החזון הזה. כי בראות דניאל את החזון הראשון אין איש עמו, ואת החזון הזה ראה ועמו אנשים, ובלבד שהמה לא ראו את המראה. ומפני שהאנשים ההם אין זכר להם בכל הפרשה חוץ מבאן, על כרחנו נאמר שאף כאן לא נזכרו כי אם בשביל דניאל, ללמד על הכבוד הגדול שנחלק לו בראותו הוא לבדו את המראה והם לא ראו. והכבוד הגדול הזה הוא הודו. ועל פי הדברים האלה נהפך שנאמר כאן לפעולה שאינה שלמה ונמורה, ודוגמתו נפשי יצאה בדברו (שה"ש ה' ו') שלא יפורש כי אם יציאה שלא נגמרה. וזהו פירוש המקרא: ונדמה לי כאלו היה הכבוד הגדול שנחלק לי עומד להפך עלי למשחית נפשי. ודניאל אמר כן, מפני שעזבו כחו, והדבר הזה היה לו מחמת החזון שראה, והוא סבור שהכבוד הגדול שהיה לו בראותו הוא לבדו את המראה וחבריו לא ראוהו הוא יוציאהו מן העולם, ויהיה לו כבודו למשחית. ויתורגם ללועזים und es schien, als sollte mir meine Auszeichnung zum Verderben werden.

(י) ותניעני על ברכי וגו'. מקרא קצר הוא זה, ומלואו ותניעני עד אשר נסמכתי על ברכי וכפות ידי.

(יא) כי עתה שלחתי אליך. עתה זה כרעהו שפירשתיו בביאור עתה יצאתי (למעלה ט' כ"ב). ואמר הכתוב שלחתי, הבנין הכבד הדגוש, כנגד המניעה שנמנע גבריאל עד הנה מבוא אל דניאל, מפני שעמד שר מלכות פרס לנגדו, כאומר למטה פסוק י"ג, וכשנא מיכאל לעזרו נעשה גבריאל בן חורין ללכת אל דניאל. ויתורגם ללועזים denn ich habe mich eigens für dich frei gemacht.

את הדבר הזה. הדברים שבים אל "כי עתה שלחתי אליך". כי בשמוע דניאל שנבריאל היה טרוד בעסקיו והניח עסקיו ובא אליו ידע שלמען דבר גדול בא, ולכן אחזתהו רעהו.

(יג) עשרים ואחד יום. המה שלשה שבועים ימים שהיה דניאל מהאכל (למעלה פסוק ב'). כי מיום שהתחיל דניאל להתענות הרגיש שר מלכות פרס בכונתו והתיצב לנגד גבריאל.

לעזרני. ללחום מלחמתי בשר מלכות פרס, כדי שאקטל אני ממנה ואוכל לבא אליך. ויתורגם ללועזים dass er mich ablöste.

(טו) ונאלמתי. לא שנשחת מתוך דבורו, כי עדיין לא דבר דניאל אל גבריאל דבר בחזון הזה, ובלבד שנסה לדבר מתוך שתוקתו ולא יכול.

(טז) במראה נהפכו עלי צירי וגו'. טעם הדברים האלה יתברר לך בביאור הפסוק האחר.

(יז) והיך יוכל וגו'. לא עמדו חכמי הגוים על פירוש המקרא הזה, כי הם עושים הדברים ענין חדש, והדברים מחוברים אל שלפניהם. ואם כן, ואי של והיך כפיא בלשון ערכי והוא משמש למה שנודע מן הנאמר לפני מזה. כי דניאל דן קל

וחמר ואומר הלא במראה בלבד נהפכו עלי צירי וכל שכן שלא אוכל לדבר עם אדני. ואין לדבר עם כמו לדבר אל, כי המדבר אל רעהו רעהו שומע ושותק, והמדבר עם רעהו רעהו גם הוא מדבר עמו. וזה המתאר אדני ולא עבד מחלק בין גבריאל הנראה במראה והוא לא מדבר דבר ובין גבריאל המדבר אל דניאל. ויתורגם המקרא schon beim blossen Gesichte u. s. w., und nun wie sollte ich, der Knecht meines Herrn, gar mit meinem Herrn unterreden können?

מעתה וגו'. טעם מעתה זה כרעהו שפירשתיו בביאור מעתה קראת לי אבי (ירמיה ג' ד'), ופירוש הדברים הלא אם אמרתי לדבר עמך לא יעמוד בי כח וגו'. ויתורגם ללועזים mir entschwände dabei alle Kraft.

(יט) **שלום לך.** המתרגמים ללועזים כעין ברכה לאמר mit Friede sei dir! ואתה ראה מה שאמרתי בביאור שלום לכם (בראשית מג כ"ג). ועל פי האמור שם אף המאמר הזה לא ברכה כי אם גלוי דברים בלבד. כי היה דניאל ירא וחרד, וגבריאל משקיש את לבבו ומבטיחו שלא יקרנו רע. ויתורגם ללועזים es wird dir nichts geschehen.

(כ) **ועתה אשוב וגו'.** אין עתה זה מלמד על רגע הדבור כי אם על רעהו הקרוב אליו, ופירושו תקף ומיד. והמלאך הוסיף הדברים האלה, והם מאמר בתוך מאמר, להגיד לדניאל שהשעה דוחקתו ולא יכול להתעכב אצלו זמן רב, לפי שיצטרך לחזור מיד, ואף על פי כן יתעכב אצלו שעה קלה להשכילו בינה.

ואני יוצא וגו'. חכמי הגוים מפרשים הדברים לעתיד, ואומרים שזה הדבר שאמר גבריאל, וכשאני אנצח את שר פרס ואנצח מהלחם בו יבא שר יון וצריך לי להלחם בו. ולא זכרו שלא דבר גבריאל כל אלה כי אם להגיד שהשעה דוחקתו, ולדבר הזה די במלחמת שר פרס שהיא הראשונה, ואין צורך להזכיר שר יון. ובאמת ואינו של ואני נתן טעם לשלפניו, ויוצא משמש לשעבר, ככתוב ובני ישראל יוצאים ביד רמה (שמות י"ד ח'). וזה הדבר שאמר גבריאל: תקף צריך אני לשוב להלחם בשר פרס, מפני שאחר שיצאתי מאתו ללכת אליך בא שר יון להלחם גם הוא, ואין מיכאל שהנחתו עם שר מלכות פרס (למעלה פסוק י"ג) יכול להלחם עמו ועם שר יון יחדו והוא אחד, לכן אשוב לעזרו. ויתורגם המקרא ללועזים denn kaum war ich fortgegangen, da kam schon der Schutzengel Griechenlands.

(כא) **אמת.** אנשי המרע מחברים אותו אל בכתב, ואם כדבריהם מיותר הוא, כי למה נאמר, ובי חעלה על דעתנו שבא גבריאל להגיד לדניאל דברים מעל כתב של שקר? והעקר כמו שהפסיק בעל הטעמים, ואמת תאר הזמן ומתאר אגיד. ואין אמת זו כמשמעה. ואנחנו נעמוד על טעמה בזכרנו שאמת שרשה אמן, והיא בחחלה מה שעומד וקיים. וכן יאמר משל התלמודי קושטא קאי. ומשם נשאל אמת ויאמר לחלק שהוא העקר כנגד הכל, מפני שיתר הכל יפול והחלק ההוא עומד וקיים. ועל פי הדברים האלה אחר שהודיע גבריאל את דניאל שהשעה דוחקתו הוא מסיים ואומר ואף על פי כן אתעכב עמך כדי הגד לך גופי הדברים הרשומים בכתב. ויתורגם ללועזים dennoch will ich dir mittheilen das Wichtigste dessen, was im Buche aufgezeichnet ist.

יא

(א) ואני וגו'. במקום הזה הופרד בין הדבקים, כי הדברים האלה מתוכרים אל שלפניהם, כמו שמלמד ועתה שבראש הפסוק האחר ששם מתחיל ענין חדש¹) ולא כאן. ופירוש הדברים בחבורם אל דברי סוף הפרשה הקודמת ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם, ומיכאל מתחזק עמי לפי שבשנת אחת לדריוש המדי עמדתי אני למחזיק ולמעונו לו. ושמענו מן הדברים האלה שמלכות שמים במלכות הארץ לדבר הזה שמלאך ה' השלוח לעשות רצונו יעורנו רעהו לעשותו, ואין המעשה נקרא כי אם על שם המלאך השלוח, והוא כבודו. ולמען הכבוד הזה מלאכי השרת כנומלין זה לזה ואומרים עשה עמי היום לכבודי ומחר אעשה אני עמך לכבודך, ואין אחד מהם דואג למי שבגללו שלוח הוא לעשות מעשהו, וכל חפצו הכבוד אשר יהיה לו כי ייטיב לעשות מצות אלהיו. ויתורגם ללועזים weil ich u. s. w.

עמדי. הלשון הזה לא מתישב כלל. ואומר אני אל תקרא עמדי כי אם עמדי, כי נשמטה תי"ו בטעות סופר. והמדי שנאמר לפני הפעל הוא שגם טעות זו, כי נמשכה קולמוסו של הלבלר אחריו.

(ב) **יעיר הכל וגו'.** יעיר זה כעין מה שפירשתי כנשר יעיר קנו (דברים ל"ב י"א), ואת כמו עם, ופירוש הדברים יוציא כל עשרו בהלחמו את מלכות יון. ומשמע הדברים ללועזים wird er alles (d. h. alle seine Mittel) erschöpfen im Kampfe gegen das griechische Reich.

(ד) **ולא לאחרינו** ולא תהיה המלוכה לזרעו אחריו. **ולאחריים מלבד אלה,** כי תהיה מלכותו לאחריים אשר לא זרעו הם.

(ו) **ולא יעמד זרעו.** לא יורשו הדברים האלה ככתבם וכןקודם. ואומר אני שטעות סופר ומטעות נקדן יש כאן, והדברים כעקרם ודינם ולא יעמוד הוא וזרעו. וזרעו בתו הבאה אל מלך הצפון. ויתורגם ללועזים und er und sein Same werden nicht bestehen.

ומביאיה אין משמעו השרים שהביאוה אל בית בעלה, כי זה פירושו היועצים שיעצו לחתה למלך הצפון לאשה. ויתורגם ללועזים und die ihre Verbindung angerathen.

ומחזקה בעתים. בעתים זה ככתוב והעתים אשר עברו עליו (דה"א כ"ט ל'), ופירושו לעתות בצרה.

(י) **ובניו יתגרו ואספו.** וכתיב ובנו, לשון יחיד. ומפני שארבעת הפעלים האחרים שבפסוק הזה כלם לשון יחיד, אומר אני שהכתיב הוא העקר, ושני הפעלים האלה אף הם עקרים יתגר ואסף, לשון יחיד. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הלבלר וכתב יתגרו, כי שנה בסופו וא"ו שבראש התיבה שלאחריה, ואחרי כן הגיהו הפעל האחר וכתבו ואספו תחת ואסף להשוות לשון שניהם, כי טעות גוררת טעות, ומחמת הפעלים האלה נשתבש אף הפועל.

¹) ראה מה שאמרתי בתשמישו של ועתה בראשי דברים במדבר כ"ב ו'.

ובא בוא. לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כעקרו, ואומר אני שבוא זה עקרו בו, וכנוי של בו שב אל המון הילים, והלשון ככתוב ותבא ירושלימה בחיל כבד (מ"א י" ב'). ואף יש כתבי יד שבהם כתוב כאן בו תחת בוא. (יג) **רבאות.** כבר אמרתי לך במקום אחר שתיבה זו לא נקודה כדון ודינה רבאות, שתי תנועות, ככתוב בעזרא ב' ס"ט. ראה שם דברי.

(יג) **יבוא בוא.** ראה מה שאמרתי בפסוק י' בסוף דברי, ותן כל האמור שם ענין אף לבאן, ובלבד שכאן סוף הפסוק האומר בחיל גדול וברכוש רב מפרש הכנוי של בו, כי כן סגנון לשון הספר הזה, כמו שנאמר בסוף פסוק י"א עמו עם מלך הצפון וסוף הדברים מפרש תחלתם.

(יד) **להעמיד חזון** לקיים דברי החזון. ולא שהם יכונו לדבר הזה, ובלבד שמאת אלהים תהיה זאת שיתנשאו פריצי ירושלים למען יתעלה מלך הצפון ויעמוד בארץ הצבי וכלה בידו, ככתוב בפסוק ט"ז.

(טו) **ועם מבחריו.** לא יפורש ככתוב, כי אין למבחר רבוי בכל המקרא. ואומר אני ששעות סופר יש כאן, ואין ועם זה נקוד כדון, ודינו ועם בחורק, ומבחריו עקרו קְחָרְיו, כי בטעות סופר נשנית מ"ים שבראשו מסוף התיבה שלפניה. והוא"ו של ואין כפ"א בלשון ערבי, ופירוש הדברים ובבחריו ואין בה לעמוד, כלומר אף על פי שחילו בחורים כלם לא יהיה בו כה לעמוד. ויתורגם ללועזים und es wird trotz seiner tüchtigen Mannschaft nicht Stand halten können.

(יז) **ובת הנשים.** לא ידעתי לכונן פירוש הרבור הזה, ולא נראה לי שהוא כתוב לפנינו כבתחלה.

(יח) **וישם פניו.** וכתוב וישב שדינו וְיָשָׁב, והוא העקר, וכן כתוב בפסוק האחר, ובשניהם נאמר וישב פניו כנגד שימת פניו הראשונה שבפסוק הקודם. **והשביית.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב וה שיב, וסמך לנוסח ההוא "לו" שבמאמר הזה.

(יט) **ולא ימצא.** ראה מה שאמרתי בביאור לא ימצא לנו הדר (יהושע י"ז ט"ז). משם תראה שנמצא כמו היה. ומן הלשון הזה ולא ימצא שנאמר כאן, ופירושו ואיננו, או ואין לו, כמו שנאמר למעלה ט' כ"ג.

(כ) **מעביר נגש הדר מלכות.** שולח נוגש לעבור בארץ הצבי היא ירושלים. ונוגש זה נובה המס מעם הארץ.

(כב) **וזרעות השטף וגו'.** חכמי הגוים משבשים נקודו של השטף ומניהים הַשְׁטָף, שם הפעל לחזק הפעל, ולא נראה לי, מפני שבכמו אלה שם הפעל המשמש עם נפעל הוא עצמו מרביתו קל, כמו שנאמר ס קול יסקל או ירה יירה (שמות י"ט י"ג), ונאמר נקום ינקם (שם כ"א ב'), ונאמר עוד פתוח נפתחו (נחום ג' י"ג), וכאלה רבות במקרא. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהכתוב הזה כנקודו העקר. ופירוש הדברים והחיל הגדול הבא לשטוף הוא עצמו יִשְׁטָף.

(כז) **ישטוף.** לא יפורש ככתבו, ועקרו יִשְׁטָפוּ, כי בטעות סופר נשמטה וא"ו שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת. ופועלו של ישטופו כפועלו של ישברוהו שניהם סתומים.

(כז) **המלכים**. אין עקרו בכתוב, והוא היה כתוב בתחלה בגליון לפרש ושניהם, ומשם נבנם אל גוף הספר בטעות סופר. ואלו בא הסופר בתחלה לדבר בלשון הוזה, היה אומר והמלכים שניהם ולא בכתוב.

(כט) **ולא תהיה וגו'**. כבר ידעת שכיף השמוש שם בלשון המקרא, ויש בשני כפי"ן כדי מאמר שלם. ואף כאן כ"ף ראשונה הנושא ואחרונה הנשוא, ובראש הנשוא וא"ו שהוא כפי"א בלשון ערבי, וכיוצא בו כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים (שי"א ל' כ"ד). וכל המאמר הזה הפועל של תהיה. וזה פירוש הדברים לא יהיה הדבר הזה שתהיה האחרונה כראשונה, כלומר לא יצליח הפעם כאשר הצליח בראשונה.

(לג) **ומרשיעיו ברית**. החכמים כלם מפרשים חוטאים לברית, ולא הוא משמע לשון הכתוב, ואף לא יפול על הפירוש הזה לשון יחנף, כי החוטאים לברית אלהיהם חנפים הם מאליהם, ואין צורך להחניפם. והדברים כפשוטם, וזה פירושם והמרשיעים ברית אלהיהם לאמר שלא טובה וישרה היא. ויתורגם ללועזים und die, so an ihrer Religion mäkeln.

(לז) **חמדת נשים** פירושוו חכמי הגוים יסה שהיא האליל אדונים שלו חמדת נשים.

(לט) **ועשה למבצרי מעזים וגו'**. לא נתברר לי טעם הדברים האלה. ומחכמי הגוים יש מפרשים ועשה למבצרי מעוזים כמו שעשה באלהי נכר, ואחרים משבשים הנקוד וקוראים עם בסתח, ומפרשים ישיב במבצרי מעוזים מאמינים באלהי נכר, ונראים לי דברי האחרונים מדברי הראשונים.

(מה) **ובא עד קצו וגו'**. החכמים כלם משיבים כנוי של קצו אל המלך, ומפרשים ואין עוזר לו כפשוטו וכמשמעו. ואם כדבריהם, אין לסוף הפסוק הזה טעם, מפני שכבוא על המלך שהוא הקץ כדבר ה' בחזון לא יועיל לו עוזר, כי אין עזרה כנגד ה'. ובגלל הדבר הזה אומר אני שכנוי של קצו שב אל הר צבי קדש, והלשון בכתוב ואבוא מרום קצו (ישעיה ל"ז כ"ד), ועזרה זו לשון מניעה, כמו שפירשתי בכיבור חסד הוא (ויקרא כ' י"ז), וזה פירוש הדברים: ובא המלך ההוא עד קצו של הר צבי קדש ואין מונע אותו. ויתורגם ללועזים und er wird seinen Gipfel erklimmen, ohne dass jemand sich ihm widersetzt.

יב

(ד) **סתם הדברים** וגו'. אל תכאר הדברים באר היטב, כי אם חתום הספר בעד הקוראים בו, כלומר יהיו דבריו להם כדברי הספר החתום, למען ידרשו ויחקרו עליהם הרבים למצוא טעמם כאשר ישוטט המשוטט אנה ואנה למצוא דרך אמת, ובכן תרכה הרעת.

תמו דברי נבואה.

ת ק ו נ י ם .

ואלה התקונים אשר יתקן הקורא ויקרא:

צד	שורה	צד	שורה	צד	שורה
14	21	164	28	14	21
16	20	184	23	16	20
20	33	209	30	20	33
21	18	212	6	21	18
24	22	212	7	24	22
30	18	217	19	30	18
30	37	231	33	30	37
32	6	238	13	32	6
35	8	248	39	35	8
35	32	251	15	35	32
36	4	285	24	36	4
38	2	286	32	38	2
38	16	291	38	38	16
39	19	298	9	39	19
39	34	320	14	39	34
39	36	325	38	39	36
41	18	332	13	41	18
44	21	346	3	44	21
47	1	358	32	47	1
83	15	383	6	83	15
87	20	385	35	87	20
93	17	416	17	93	17
112	29	432	24	112	29
113	18	454	15	113	18
127	9	458	3	127	9
148	22	470	1	148	22
157	22	505	34	157	22